

แนวทางการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในบริบทแห่งสังคมไทยยุคปัจจุบัน

พระมหาธรรมวราตรี อริยสมุโณ (ยศบุญ)

วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

พุทธศักราช ๒๕๕๒

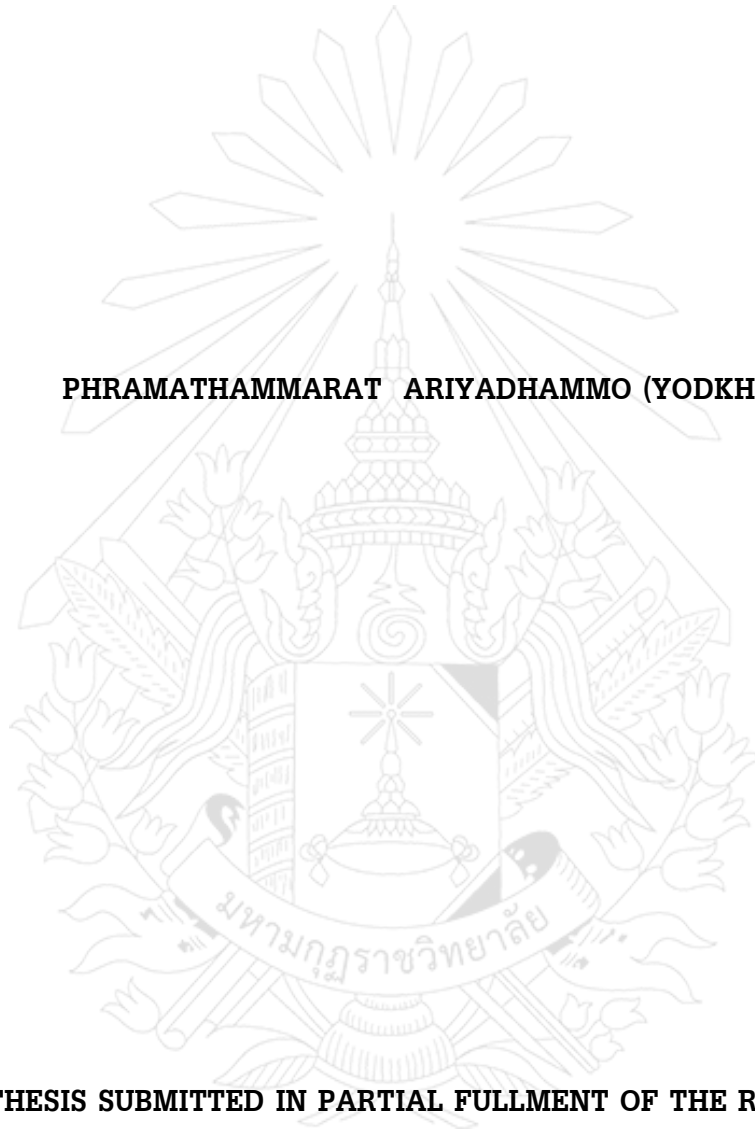
แนวทางการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในบริบทแห่งสังคมไทยยุคปัจจุบัน

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตร์ดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๒

**EDUCATION ADMINISTRATION APPROACH OF THAI SANGHA
IN CONTEXT OF MODERN THAI SOCIETY**

PHRAMATHAMMARAT ARIYADHAMMO (YODKHUN)

**A THESIS SUBMITTED IN PARTIAL FULLMENT OF THE REQUIREMENTS
FOR THE DEGREE OF DOCTOR OF PHILOSOPHY
DEPARTMENT OF BUDDHIST STUDIES
GRADUATE SCHOOL
MAHAMAKUT BUDDHIST UNIVERSITY
B.E. 2552 (2009)**

หัวข้อวิทยานิพนธ์ : แนวทางการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในบริบทแห่งสังคมไทยยุคปัจจุบัน

ชื่อนักศึกษา : พระมหาธรรมรัต อริยธมฺโม (ยศขุน)

สาขาวิชา : พุทธศาสนศึกษา

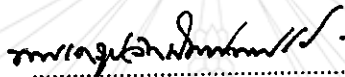
คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: ผศ.ดร.สุวิญ รักษิตย์

: พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์

: ผศ.พิเศษ ดร.สุกิจ ชัยมุสิก

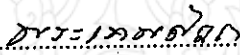
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย อนุมัติให้นำวิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิต

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

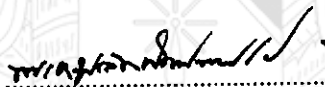
(พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

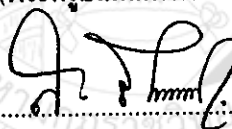
ประธานกรรมการ

(พระเทพดิลก)

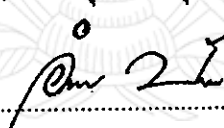
อาจารย์ที่ปรึกษา

(พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์)

กรรมการ

(ผศ.ดร.สุกิจ ชัยมุสิก)

กรรมการ

(ดร.อำนาจ บัวศิริ)

กรรมการ

(ผศ.ดร.สุวิญ รักษิตย์)

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

Thesis Title : Education Administration Approach of Thai Sangha in Context of
Modern Thai Society

Student's Name : Phramaha Thammarat Ariyadhammo (Yodkhun)

Department : Buddhist Studies

Thesis Advisory Committee

: Asst. Prof. Dr. Suvin Ruksat

: Phrakhrupaladsampipattanaviriyajarn

: Asst. Emeritus Prof. Dr. Sukit Chaimusik

Accepted by the Graduate School, Mahamakut Buddhist University in Partial
Fulfillment of the Requirements for the Doctor's Degree.

P. Sampattanaingjorn Dean of Graduate School
(Phrakhrupaladsampipattanaviriyajarn)

Thesis committee

Phrathepdilok Chairman
(Phrathepdilok)

P. Sampattanaingjorn Advisor
(Phrakhrupaladsampipattanaviriyajarn)

S. Chaimusik Member
(Asst. Emeritus Prof. Dr. Sukit Chaimusik)

Amaj Buasiri Member
(Dr. Amaj Buasiri)

D. Suvin Member
(Asst. Prof. Dr. Suvin Ruksat)

Copyright of the Graduate School, Mahamakut Buddhist University

ใช้การเขียนแบบอัตนัย การจัดการศึกษามีได้มุ่งผลกำไร แต่มุ่งผลเพื่อพัฒนาความรู้ให้แก่ผู้เรียนจริงๆ ส่วนจุดอ่อนของการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยอยู่ที่ไม่สามารถเตรียมคนหรือศาสนทายาท ให้สามารถที่จะเผชิญกับยุคสมัยแห่งการเปลี่ยนแปลงได้ ทำให้สังคมสงฆ์อ่อนแอและเกิดวิกฤติขึ้นมาในองค์กรของคณะสงฆ์เอง ขาดการเชื่อมต่อกับระบบการศึกษาของรัฐ เป็นการศึกษาแบบรวมศูนย์ ขาดการปรับปรุงอย่างต่อเนื่อง

การศึกษาของคณะสงฆ์กับบริบทของสังคมไทยในยุคปัจจุบัน ยังไม่สามารถที่จะจัดให้สอดคล้องกับบริบทของสังคมไทยในยุคปัจจุบันได้ กล่าวคือ ยังไม่สามารถจัดให้สอดคล้องกับคตหวังของพระพุทธศาสนา คณะสงฆ์และของสังคม ทั้งในด้านปริมาณและในด้านคุณภาพ ในด้านปริมาณปรากฏว่ามีผู้เข้าสอบและสอบผ่านลดจำนวนลงมาก นอกจากนี้กระบวนการบริหารจัดการ กระบวนการจัดการเรียนการสอน หลักสูตร เป็นต้น ก็ยังไม่สอดคล้องกับบริบทของสังคมไทยในปัจจุบัณ ส่งผลให้คุณภาพผลผลิตทางการศึกษาจากระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยที่เป็นอยู่ ไม่สามารถผลิตศาสนทายาทที่มีคุณภาพให้กับพระพุทธศาสนา ความรู้ทางพุทธศาสนาของพระสงฆ์ก็อ่อนด้อยลง และสถานะความเป็นผู้นำทางสติปัญญาและจิตวิญญาณของพระสงฆ์อ่อนแอลง ทำให้คณะสงฆ์ไม่สามารถรับมือกับความเปลี่ยนแปลงของสังคมในปัจจุบันได้ ส่งผลกระทบให้องค์กรคณะสงฆ์และพระพุทธศาสนามีความอ่อนแอเป็นอย่างมาก

แนวทางการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์กับบริบทของสังคมไทยในยุคปัจจุบัน จะต้องมีการปฏิรูปทั้งระบบอย่างเร่งด่วน ทั้งในระดับนโยบาย องค์กรบริหาร และให้ความสำคัญกับปัจจัยนำเข้า ปัจจัยกระบวนการ ปัจจัยผลผลิต และปัจจัยผลกระทบ โดยนำหลักการบริหารจัดการสมัยใหม่มาใช้ แต่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของหลักพุทธธรรม คือ หลักไตรสิกขา การศึกษาของคณะสงฆ์ในปัจจุบันจะต้องไม่ก้าวตามระบบการศึกษาทางโลกที่จัดการศึกษาเพื่อตอบสนองโลกทุนนิยม แต่จะต้องก้าวไปเป็นผู้นำทางการศึกษาแบบใหม่ที่ใช้หลักพุทธธรรมเป็นฐาน จัดกระบวนการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของพระภิกษุสามเณร พร้อมเชื่อมโยงเข้ากับสาระของศาสตร์ต่างๆ ควบคู่กันไป ควรจะปฏิรูปให้เป็นการศึกษาพระพุทธศาสนาที่ครบถ้วนและสมบูรณ์ ทั้งในส่วนของหลักการและวิธีการ นั่นคือ จะต้องทำให้เป็นกระบวนการศึกษาเรียนรู้ที่สมบูรณ์ ทั้งปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ เพื่อสร้างชุมชนและปัจเจกชนชาวพุทธที่มีค่านิยมต่อต้านกระแสความโลภ ความโกรธ และความหลง และสร้างวิถีชีวิตที่มีการเอื้อเฟื้อแบ่งปันด้วยมิตรไมตรีต่อกันและกัน และมีชีวิตอยู่อย่างรู้เท่าทันความเป็นจริงต่างๆ และควรจัดการประสานให้เกื้อกูลต่อการศึกษาของสงฆ์นอกระบบที่มีอยู่แล้ว ให้เป็นระบบการศึกษาที่ส่งเสริมซึ่งกันและกัน

การศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบัน ต้องเป็นไปเพื่อการเตรียมศาสนทายาทและพุทธศาสนิกชน ให้สามารถนำหลักธรรมมาประยุกต์ใช้ในสังคมปัจจุบันที่มีการแข่งขันสูง เพื่อให้สามารถดำเนินชีวิตในยุคสมัยใหม่ ควบคู่ไปกับการมีสติใคร่ครวญผลดีผลเสียของการพัฒนาและความเปลี่ยนแปลงใหม่ๆ ที่เข้ามาสู่สังคม ซึ่งแนวทางในการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบันนี้ จะต้องใช้แนวความคิด ๓ ประสาน คือ ประสานคน ระบบ และบริบทที่เกี่ยวข้อง คนคือ พระภิกษุสามเณรและพุทธศาสนิกชนทั่วไปซึ่งเป็นศูนย์กลางของการเริ่มต้น ต่อจากนั้นต้องกำหนดระบบ เพื่อให้พระภิกษุสามเณรและพุทธศาสนิกชนเป็นไปตามกรอบหรือระบบที่วางไว้ แล้วต้องปรับรื้อบริบทหรือสภาพแวดล้อมทั้งในระดับกว้างที่สุดได้แก่ระดับการวางนโยบายระดับยุทธศาสตร์ และระดับปฏิบัติการให้มีส่วนสนับสนุนการปฏิรูปการศึกษาของคณะสงฆ์ให้สัมฤทธิ์ผลด้วย

Thesis Title	:	Education Administration Approach of Thai Sangha in Context of Modern Thai Society	
Student's Name	:	Phramaha Thammarat Ariyadhammo (Yodkhun)	
Department	:	Buddhist Studies	
Thesis Committee	:	Asst. Prof. Dr. Suvin Ruksat	Chairman
	:	Phrakhrupaladsampipattanaviriyajarn	Advisor
	:	Asst. Emeritus Prof. Dr. Sukit Chaimusik	Member
Academic Year	:	B.E. 2551 (2008)	

ABSTRACT

This thesis was to study 1) the state of Thai Sangha educational administration, 2) to study the educational management of Thai Sangha in context of modern Thai society and 3) to present the suitable guideline of educational management of Thai Sangha educational management in context of modern Thai society. The research methodology was the qualitative research in which data were got through documentary analysis and research works as well as in-depth interview. There were 30 key performance persons who gave the data. All collected data were descriptively analyzed. The study was attempted on two main sections of Thai Sangha education, i.e., Buddhist education of Dhamma (pariyattidhamma) section or Nakdham and Pali section.

The results of research found that :

The state of Thai Sangha educational management was broadly divided into two main categories namely ; the original systematic education of Thai Sangha and the education which was provided along with government system. The direct education of Thai Sangha aimed at Buddhist education of Dhamma (pariyattidhamma) section or Nakdham and Pali section. The section of Dhamma education or Nakdham was the basic education of all monk and novices. The state of curriculum was arranged since the reign of king Rama the VI. There were three levels called the elementary course or Nakdhamtri, the medium course or Nakdhamto, and the high course or Nakdhamaek. Each level was provided for one year, and getting yearly examination. In case of Pali section, there was provided for nine levels, and getting yearly examination except the 1-2 level getting two-year study, one examination.

Another education system of Thai Sangha was called general education or Samansueksa. It has been provided since 2514 B.E. till now. It was the same secondary and high school education provided by the government except some particular subjects such as Dhammavinaya, Pali and Sangha activities. Further more, there was graduate education provided by two Buddhist Universities, namely Mahamakut Buddhist University and Mahachulalongkornrajavidyalaya University since king Rama the V.

The educational management of Thai Sangha in context of modern Thai society was of both weakness and strength point. The freedom of leaning process, the central evaluation, the subjective answer of examination and unprofitable management of education were the strength aspects. In stead of the weak point, it does not prepare for real Buddhist followers who was able to adapt themselves with changing situation. The Orders had no quality of religious followers and could not solve the crisis happened in the Sangha. The education was not link with the government education system, being the central education management and without continually adjustment.

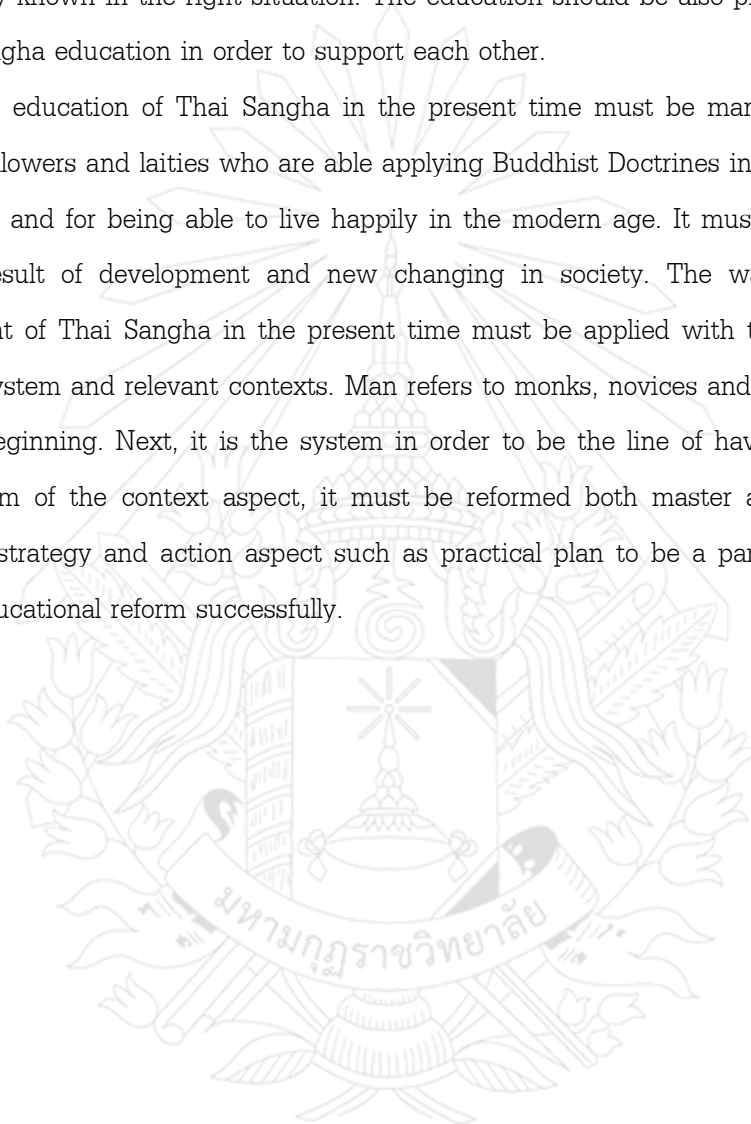
Obviously speaking, Thai Sangha education was not provided suitably in context of modern Thai society and not aggregated with expectation of Buddhism, Sangha and society both in quality and quantity aspects. In quantity aspect, it was appeared that there was reducing in number of examined students and a few of number of students who passed examination. Moreover the process of administrative, the process of learning management, curriculum etc, were not conformed in context of modern Thai society. Owing to these shortcomings as mentioned above, it was affected to the educational quality of present Thai Sangha, and was not good enough in quality Buddhist followers. They have no well learned ones, not good to be both intellectual and spiritual leadership. Thai Sangha could not adapt in the situation of fast changing society . It, therefore caused Buddhism and Sangha Organization be much weaker.

Therefore, the way of Thai Sangha education in the present time must be fully reformed as soon as possible, both in policy and administrative organization. The input factors, process factors, productive factors and effected factors much be paid scrutinization by applying of modern administration and management based on the process of the threefold Training, Tisikkha.

The education of Thai Sangha must not be provides as the worldly education caring for consumerism or capitalism, in stead of being a leader of modern education by taking

Buddhadhamma as a center to provide the learning process matching with the monastic life. It must be also linked with general other sciences. The education of Thai Sangha in the present have to be systematically reformed learning, practice and results in order to create Buddhist community and individuality who resist the greed, anger and delusion trend, and create the compassion, generosity and contribution with each other. The Orders are able to live as really known in the right situation. The education should be also provided to link with another Sangha education in order to support each other.

The education of Thai Sangha in the present time must be managed for preparing Buddhist followers and laities who are able applying Buddhist Doctrines in the society of high competition and for being able to live happily in the modern age. It must be aware of good and bad result of development and new changing in society. The way of educational management of Thai Sangha in the present time must be applied with three co-operations, i.e., man, system and relevant contexts. Man refers to monks, novices and laities who are the center of beginning. Next, it is the system in order to be the line of having done by them. Last, in term of the context aspect, it must be reformed both master aspect such as the policy and strategy and action aspect such as practical plan to be a partner for supporting Sangha educational reform successfully.

กิตติกรรมประกาศ

การทำวิทยานิพนธ์ในครั้งนี้สำเร็จลงได้ด้วยดี ก็เพราะได้รับความเมตตาอนุเคราะห์จากบุคคลหลายฝ่าย ที่ได้กรุณาให้ความแนะนำและให้กำลังใจด้วยดีตลอดมา ผู้วิจัยจึงขอกราบขอบพระคุณและขออนุโมทนา กับทุกท่านด้วยความสำนึกในพระคุณ ดังนี้ คือ

ขอกราบขอบพระคุณท่านอาจารย์พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์ (ดร.สุเทพ ปลิวโก) อาจารย์ที่ปรึกษา ท่านอาจารย์ ผศ.ดร.สุวิญ รัถสัตย์ และ ท่านอาจารย์ ผศ.พิเศษ ดร.สุกิจ ชัยมุสิก ที่ได้เสียสละเวลา คอยดูแล แนะนำ ให้ความช่วยเหลือด้วยความเอาใจใส่เป็นอย่างยิ่ง จนทำให้วิทยานิพนธ์สำเร็จด้วยดี ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณและขออนุโมทนาขอบคุณมาเป็นอย่างสูง ณ ที่นี้

ด้วยความสำนึกในบุญคุณของสถาบันมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ที่ได้ให้ทั้งวิชาความรู้ ให้โอกาสในการปฏิบัติงานในมหาวิทยาลัย และให้เงินทุนการศึกษาจำนวนหนึ่งแสนสี่หมื่นบาท พระเทพวินยาภรณ์ เจ้าอาวาสวัดพระมหาธาตุฯ ซึ่งได้เมตตาอนุเมตติงทุนการศึกษาจำนวนหนึ่งแสนบาท พระเทพวิสุทธิกวี ที่ได้ให้ความช่วยเหลือสนับสนุนด้วยดีทุกประการ พระธรรมกวี เจ้าอาวาสวัดราชาธิวาส และ พระกิตติวรประสาธน์ ที่ได้อนุญาตให้ผู้วิจัยได้พักอาศัยที่วัดราชาธิวาสวิหารตลอดระยะเวลาที่ศึกษาเล่าเรียน

ขอกราบขอบพระคุณพระเทพดิลก ประธานคณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ดร.อำนาจ บัวศิริ ตลอดถึงคณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ทุกท่าน ที่ได้กรุณาให้ข้อเสนอแนะในส่วนที่ยังบกพร่องและทำให้งานวิทยานิพนธ์นี้มีความสมบูรณ์มากขึ้น และขอขอบคุณความมีน้ำใจของเพื่อนนักศึกษาปริญญาเอกรุ่นที่ ๑ ทุกท่าน ที่คอยให้กำลังใจและได้ให้ความช่วยเหลือแนะนำในทุกๆ ด้าน ด้วยดีมาโดยตลอด ดร.กันตภณ หนูทองแก้ว ที่ได้ช่วยเหลือเรื่องภาษาอังกฤษ และขอบคุณเจ้าหน้าที่บัณฑิตวิทยาลัยทุกๆ ท่านที่ได้ช่วยเหลืออำนวยความสะดวกในการติดต่อประสานงานต่างๆ ด้วยดี

นอกจากนี้ญาติโยมที่คอยให้ความอุปถัมภ์ด้านปัจจัยสี่ โดยเฉพาะคุณโยมทิพวัลย์ ตรีตรง พร้อมครอบครัวและมิตรสหาย เช่น โยมม่วยและอีกหลายๆ ท่าน ที่ได้อุปถัมภ์ปัจจัยสี่ ทั้งปัจจัยค่าเดินทาง อาหาร และสิ่งอื่นมาโดยตลอด ก็ขออนุโมทนาบุญมา ณ ที่นี้

คุณงามความดีและประโยชน์อันใดที่จะพึงมีจากการทำวิทยานิพนธ์ครั้งนี้ ผู้วิจัยขอใช้เป็นเครื่องสักการบูชาคุณของพระรัตนตรัย พระพุทธศาสนา บูชาคุณของโยมมารดาโยมบิดาตลอดถึงอุปัชฌาย์อาจารย์ทุกท่าน ผู้ที่ให้ทั้งชีวิตและให้ทุกๆ อย่างแก่ผู้วิจัย รวมไปถึงพี่ๆ น้องๆ ทุกคน ที่คอยให้กำลังใจอยู่ตลอดเวลา จึงทำให้การศึกษาเล่าเรียนสำเร็จลงได้

ขอกราบขอบพระคุณ ขอขอบคุณ และขออนุโมทนาบุญต่อทุกท่าน ทั้งที่ได้เอ่ยนามและไม่ได้เอ่ยนาม ที่ได้มีส่วนช่วยเหลือ สนับสนุน ให้ผู้เขียนสามารถศึกษาเล่าเรียนจนสำเร็จในครั้งนี้

พระมหาธรรมรัต อริยธมฺโม

๒๗ เมษายน ๒๕๕๒

สารบัญคำย่อ

การอ้างอิงพระไตรปิฎก ผู้วิจัยใช้พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พ.ศ. ๒๕๓๙ เป็นหลัก โดยมีคำย่อและคำเต็มของการอ้างอิงตามลำดับคัมภีร์ ดังนี้

คำย่อ

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา.

วิ.มหา.

วิ.จุล.

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี.

ที.ม.

ที.ปา.

ม.มู.

ม.ม.

สํ.นิ.

อง.ปญจก.

อง.ฉกก.

อง.สตุตก.

อง.อภุฎก.

คำเต็ม

วินัยปิฎก

วินัยปิฎก

วินัยปิฎก

สุตตันตปิฎก

สุตตันตปิฎก

สุตตันตปิฎก

สุตตันตปิฎก

สุตตันตปิฎก

สุตตันตปิฎก

สุตตันตปิฎก

สุตตันตปิฎก

สุตตันตปิฎก

สุตตันตปิฎก

มหาวิภังค

มหาวคค

จุลวรรค

ทีฆนิกาย

ทีฆนิกาย

ทีฆนิกาย

มชฌิมนิกาย

มชฌิมนิกาย

สยุตตนิกาย

องคตุตตรนิกาย

องคตุตตรนิกาย

องคตุตตรนิกาย

อังกตุตตรนิกาย

สีลขนฺธวคค

มหาวคค

ปาฎิกวคค

มูลปณฺณาสก

มชฌิมปณฺณาสก

นิทานวคค

ปญจกนิบาต

ฉกกนิบาต

สตุตกนิบาต

อภุฎกนิบาต

สำหรับตัวเลขที่อยู่หลังคัมภีร์ ผู้วิจัยใช้แบบ ๓ ตอน คือ เลขเล่ม เลขข้อ และเลขหน้า

เช่น ม.ม. ๑๐/๑๖๑/๑๙๒. หมายถึง มชฌิมนิกาย มชฌิมปณฺณาสก เล่มที่ ๑๐ ข้อที่ ๑๖๑ หน้าที่ ๑๙๒.

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	ฉ
สารบัญคำย่อ	ช
สารบัญ	ช
สารบัญแผนภูมิ	ช
บทที่ ๑ บทนำ	
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์การวิจัย	๗
๑.๓ โจทย์ในการวิจัย	๗
๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย	๗
๑.๕ วิธีดำเนินการวิจัย	๘
๑.๖ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย	๑๒
๑.๗ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๑๒
๑.๘ ข้อจำกัดในการวิจัย	๑๓
๑.๙ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๑๔
บทที่ ๒ สภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย	๒๓
๒.๑ ความหมายและความสำคัญของการศึกษา	๒๓
๒.๒ แนวคิดและทฤษฎีการจัดการศึกษา	๒๖
๒.๒.๑ แนวคิดทฤษฎีการจัดการศึกษาของนักการศึกษาตะวันตก	๒๖
(๑) ทฤษฎีกระบวนการทางสมองในการประมวลข้อมูล	๒๗
(๒) ทฤษฎีพหุปัญญา	๒๙
(๓) ทฤษฎีการสร้างความรู้ด้วยตนเอง	๓๐
๒.๒.๒ แนวคิดทางการศึกษาของนักการศึกษาไทย	๓๒
(๑) หลักการทางการศึกษาตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว	๓๒
(๒) แนวพระดำริทางการศึกษาของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ	๓๕

(๓) แนวคิดทางการศึกษาของพุทธทาสภิกขุ	๓๗
(๔) แนวคิดทางการศึกษาของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต)	๔๑
(๕) แนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาของศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี	๔๘
(๖) แนวคิดทางการศึกษาของศาสตราจารย์สุมน อมรวิวัฒน์	๕๙
(๗) แนวคิดทางการศึกษาของ ดร.รุ่ง แก้วแดง	๕๑
๒.๒.๓ แนวคิดและหลักการศึกษาในพระพุทธศาสนา	๕๕
๒.๒.๔ หลักการศึกษาตามแนวพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒	๖๓
๒.๓ สภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย	๗๒
๒.๓.๑ การศึกษาของพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา	๗๒
๒.๓.๒ สภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในสมัยต่างๆ	๘๗
๑) สภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในสมัยสุโขทัย	๘๘
๒) สภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในสมัยกรุงศรีอยุธยา	๙๑
๓) การศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในสมัยกรุงธนบุรี	๙๓
๔) การศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์	๙๔
บทที่ ๓ การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในบริบทของสังคมไทยยุคปัจจุบัน	๑๑๖
๓.๑ บริบทของสังคมไทยยุคปัจจุบัน	๑๑๖
๓.๑.๑ สภาพบริบทของสังคมไทยยุคปัจจุบันด้านต่างๆ	๑๑๘
๓.๑.๒ บริบทของสังคมไทยปัจจุบันกับผลกระทบต่อพระพุทธศาสนาและคณะสงฆ์	๑๒๘
๓.๒ ค่านิยมทางการศึกษาในบริบทของสังคมไทยยุคปัจจุบัน	๑๓๔
๓.๒.๑ ค่านิยมต่อผู้เรียน	๑๓๗
๓.๒.๒ ค่านิยมต่อกระบวนการการเรียนรู้	๑๓๘
๓.๒.๓ ค่านิยมเกี่ยวกับตัวครูผู้สอน	๑๓๙
๓.๒.๔ ค่านิยมเกี่ยวกับบทบาทของครอบครัวต่อการศึกษา	๑๔๐
๓.๒.๕ ค่านิยมเกี่ยวกับการบริหารสถานศึกษา	๑๔๑
๓.๓ การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในยุคปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๕๐๑ - ปัจจุบัน)	๑๔๒
๓.๓.๑ แนวคิดในการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบัน	๑๔๒
๓.๓.๒ รูปแบบการจัดการการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบัน	๑๔๕
๓.๓.๓ จุดแข็งและจุดอ่อนของการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบัน	๑๗๔

หน้า

๓.๔ ความสอดคล้องของการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ต่อบริบทของสังคมไทยในยุคปัจจุบัน	๒๐๓
๓.๔.๑ ความคาดหวังของสังคมต่อการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย	๒๐๔
๓.๔.๒ การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยกับความสอดคล้องกับบริบทของสังคมไทยในปัจจุบัน	๒๑๐
บทที่ ๔ แนวทางการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ที่เหมาะสมกับบริบทสังคมไทยปัจจุบัน	๒๒๙
๔.๑ แนวทางการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในระดับนโยบาย	๒๓๔
๔.๑.๑ ขั้นตอนการกำหนดนโยบาย	๒๓๔
๔.๑.๒ แนวนโยบายทางการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในยุคปัจจุบัน	๒๓๖
๔.๒ แนวทางการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในระดับยุทธศาสตร์	๒๔๐
๔.๓ แนวทางการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยยุคปัจจุบันในระดับปฏิบัติการ	๒๔๕
๔.๓.๑ แนวทางด้านปัจจัยนำเข้า (Input)	๒๖๓
๑) แนวทางด้านครูและบุคลากรทางการศึกษา	๒๖๓
๒) แนวทางด้านนักเรียนนักศึกษา	๒๖๘
๓) แนวทางด้านงบประมาณ	๒๗๕
๔) แนวทางด้านอาคารสถานที่	๒๗๘
๕) แนวทางด้านห้องสมุด สื่อ เทคโนโลยีทางการศึกษา	๒๗๙
๔.๓.๒ แนวทางด้านปัจจัยกระบวนการ (Process)	๒๘๐
๑) แนวทางด้านหลักสูตรการศึกษาของคณะสงฆ์	๒๘๑
๒) แนวทางด้านกระบวนการเรียนการสอน	๒๙๓
๓) แนวทางด้านการวัดผลประเมินผล	๓๐๕
๔.๓.๓ แนวทางด้านปัจจัยผลผลิต (Output)	๓๐๗
๑) ในด้านคุณภาพของผลผลิตทางการศึกษาของคณะสงฆ์	๓๐๗
๒) ในด้านมาตรการรองรับหรือการใช้ผลผลิตทางการศึกษาของคณะสงฆ์	๓๑๑
๔.๓.๔ แนวทางด้านปัจจัยผลกระทบ (Impact)	๓๑๒
๑) ผลกระทบที่มีต่อพระพุทธศาสนา	๓๑๕
๒) ผลกระทบที่มีต่อองค์กรคณะสงฆ์	๓๑๕
๓) ผลกระทบที่มีต่อสังคมและประเทศชาติ	๓๑๖

๔.๔ วิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์	๓๑๖
๔.๔.๑ ประเด็นสภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในยุคปัจจุบัน	๓๑๗
๔.๔.๒ ประเด็นความสอดคล้องทางการศึกษาของคณะสงฆ์กับบริบทของสังคมไทยในปัจจุบัน	๓๒๑
๔.๔.๓ ประเด็นแนวทางการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบัน	๓๒๕
บทที่ ๕ บทสรุปและข้อเสนอแนะ	๓๓๒
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๓๓๒
๕.๑.๑ สภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย	๓๓๒
๕.๑.๒ การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในบริบทของสังคมไทยในยุคปัจจุบัน	๓๓๔
๕.๑.๓ แนวทางการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในบริบทของสังคมไทยในปัจจุบัน	๓๔๔
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	
๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะในเชิงนโยบาย	๓๖๑
๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะในการปฏิบัติ	๓๖๑
๕.๒.๓ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยต่อไป	๓๖๒
บรรณานุกรม	๓๖๓
บุคลากร	๓๗๖
ภาคผนวก	๓๘๑
ภาคผนวก ๑ พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒	๓๘๒
ภาคผนวก ๒ หนังสือขออนุญาตสัมภาษณ์จากบัณฑิตวิทยาลัย	๓๙๘
ภาคผนวก ๓ เอกสารบางส่วนเกี่ยวกับการประชุมสัมมนาพระสังฆาธิการ	๔๐๑
ภาคผนวก ๔ ภาพถ่ายบางส่วนของ การสัมภาษณ์เชิงลึก และการประชุมสัมมนาพระสังฆาธิการ	๔๐๘
ประวัติผู้วิจัย	๔๑๒

สารบัญแผนภูมิ

	หน้า
แผนภูมิที่ ๔.๑ โครงสร้างการกำหนดนโยบายการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย	๒๓๖
แผนภูมิที่ ๔.๒ โครงสร้างการบริหารการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยรูปแบบใหม่	๒๖๐
แผนภูมิที่ ๔.๓ ตัวอย่างโครงสร้างหลักสูตรบรรพศึกษาหรือศาสนศึกษาขั้นพื้นฐาน	๒๘๕
แผนภูมิที่ ๔.๔ โครงสร้างหลักสูตรการศึกษาระดับมัธยมศึกษาหรือมัธยมศึกษา	๒๘๗
แผนภูมิที่ ๔.๕ โครงสร้างหลักสูตรการศึกษาระดับอุดมศึกษาหรืออุดมศึกษา	๒๘๙
แผนภูมิที่ ๔.๖ หลักการศึกษาตามแนวพระพุทธศาสนา	๒๙๕
แผนภูมิที่ ๔.๗ ระบบพัฒนาผู้เรียนด้วยระบบไตรสิกขา	๒๙๘
แผนภูมิที่ ๕.๑ สรุปการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบันที่ไม่สอดคล้องกับบริบทของสังคมไทยปัจจุบัน	๓๔๓
แผนภูมิที่ ๕.๒ สรุปโครงสร้างสำนักงานสภาการศึกษาของคณะสงฆ์แห่งประเทศไทย	๓๔๗
แผนภูมิที่ ๕.๓ แนวทางการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย	๓๔๘
แผนภูมิที่ ๕.๔ สรุปกลุ่มนักศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในการจัดการศึกษารูปแบบใหม่	๓๕๐
แผนภูมิที่ ๕.๕ หลักพัฒนาผู้เรียนตามหลักไตรสิกขา	๓๕๒
แผนภูมิที่ ๕.๖ สรุปโครงสร้างหลักสูตรการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในรูปแบบใหม่	๓๕๕
แผนภูมิที่ ๕.๗ สรุปแนวทางการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในยุคปัจจุบัน	๓๖๐

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พุทธศาสนามีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า พรหมจรรย์ คือการประพฤติอันประเสริฐ ได้แก่การดำเนินชีวิตในอริยมรรคมีองค์ ๘ พุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ให้ความสำคัญแก่การศึกษาเป็นอย่างยิ่ง จนสามารถกล่าวได้ว่าระบบปฏิบัติทั้งหมดในพุทธศาสนาก็คือระบบแห่งการศึกษาหรือฝึกฝนพัฒนาตนเอง ดังมีชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า ไตรสิกขา ทั้งนี้ก็เพราะพุทธศาสนาถือว่า "สิกขา" หรือ "ศึกษา" เป็นปัจจัยสำคัญที่สุดที่จะทำให้มนุษย์มีชีวิตที่องงามจนบรรลุถึงอิสรภาพขั้นสูงสุด^๑ พระพุทธศาสนาในสาระสำคัญจึงเป็นทางการศึกษาโดยแท้ ดังที่พระพุทธเจ้าทรงเป็นแบบอย่างแห่งการศึกษาหรือฝึกฝนพัฒนาจนพ้นจากความเป็นปุถุชนอย่างสิ้นเชิง พระพุทธศาสนาเชื่อว่า มนุษย์ทุกคนมีศักยภาพ ฝึกได้ พัฒนาได้ การศึกษาตามแนวพุทธนั้น บุคคลยังต้องเป็นผู้เรียนรู้หรือต้องศึกษาตลอดเวลา トラบใดที่ยังไม่บรรลุถึงความสมบูรณ์ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา และวิมุตติ (เสขะ) พระพุทธศาสนาจึงกล่าวถึงการศึกษา “ตลอดชีวิต” (สิกขาสาชีพ) มานานแล้ว トラบใดที่ยังไม่บรรลุเป้าหมายสูงสุดของชีวิต คือบรรลุเป็นพระอรหันต์ บุคคลนั้นก็ยังไมจบการศึกษา (อเสขะ)^๒ คำว่านักปราชญ์ (พหูสูตร) ก็ดี “ผู้มีการศึกษาดี” (สุสิกขิตะ) ก็ดี “ผู้เชี่ยวชาญ” ก็ดี ไม่ใช่เป็นสิ่งที่พึงประสงค์ที่แท้จริง (อานิสงส์) ของการศึกษาในทัศนะของพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาจึงใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือพัฒนาบุคคล เพื่อความเจริญขององค์กรและเพื่อความมั่นคงของพระพุทธศาสนา ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า “อานนท์ ภิกษุเหล่าใดเป็นผู้ใฝ่ต่อการศึกษา พวกเขาจะเป็นยอดสาวกของเรา”^๓ พระองค์จึงทรงก่อตั้งสังฆมณฑลขึ้นมา คำว่าสังฆหรือสังฆะคือสังคมในอุดมคติที่พระพุทธเจ้าทรงก่อตั้งขึ้น เป็นชุมชนของการศึกษาเรียนรู้ที่ยึดถือว่าการศึกษา (สิกขา) เป็นการศึกษาที่มุ่งพัฒนาแปรเปลี่ยนตนเอง ทั้งในส่วนของพฤติกรรม จิตใจ และอารมณ์ จากความเป็นบุคคลดิบ ๆ เกือบ ๆ (ปุถุชน) ไปเป็นคนดีมีศีลธรรม (กัลยาณชน) และสามารถพัฒนาไปเป็นบุคคลผู้ประเสริฐ (อริยบุคคล) ได้ ดังนั้น จุดมุ่งหมายของการบวชของพระสงฆ์ก็คือการศึกษา ชีวิตของพระภิกษุสามเณรเป็น

^๑พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรมฉบับปรับปรุงขยายความ**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๖๐๓.

^๒สนิทา ศรีสำแดง, **พระพุทธศาสนากับการศึกษา**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๕๔.

^๓ม.ม. ๑๐/๑๖๕/๑๙๑.

ชีวิตของการศึกษาเพื่อพัฒนาพฤติกรรม (ศีล) ความคิด (สมาธิ) และอารมณ์ (ปัญญา) หน้าที่ของพระภิกษุสามเณรในพระพุทธศาสนา จึงมีหน้าที่ในการศึกษาและปฏิบัติตามพระธรรมวินัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และเมื่อรู้แล้วช่วยสั่งสอนอบรมประชาชน การศึกษาคือเนื้อหาสาระของชีวิตแห่งความเป็นพระภิกษุ การปกครองเป็นเครื่องมือรับใช้การศึกษา คือเป็นการจัดระบบความเป็นอยู่ ความสัมพันธ์และสภาพแวดล้อมให้เอื้ออำนวยต่อการศึกษาเพื่อพัฒนาชีวิตให้เข้าถึงความดีงามและประโยชน์ที่สูงขึ้นไป^๔ หน้าที่ที่อุปชฌาย์ในการปกครองลัทธิวิหิกที่ตนบวชให้ นั้น มีจุดมุ่งหมายเพื่อดูแลให้ลัทธิวิหิกที่บวชเข้ามาใหม่นั้นได้รับการศึกษา การปกครองของสงฆ์ในอดีตนั้นทุกระดับเป็นไปเพื่อการศึกษา ขณะเดียวกันการศึกษาก็ช่วยให้การปกครองเป็นไปด้วยดี พระธรรมปิฎกได้สรุปว่าการปกครองตามหลักการพุทธศาสนา "เป็นเรื่องของการศึกษา ด้วยการศึกษาก่อนและเพื่อการศึกษา"^๕ พระสงฆ์กับความเป็นผู้นำทางการศึกษาจึงกลายเป็นสิ่งคู่กันมา ชุมชนสงฆ์นับเป็นชุมชนแห่งการศึกษาอย่างแท้จริง

สำหรับประเทศไทย พระพุทธศาสนาได้เข้ามาประดิษฐานในประเทศไทยกว่าสองพันปีมาแล้ว^๖ การศึกษาทุกอย่างต้องเริ่มต้นจากวัดโดยมีพระสงฆ์เป็นผู้ให้การศึกษ พระสงฆ์ได้เป็นผู้นำทางการศึกษามาโดยตลอดทุกยุคทุกสมัย พระสงฆ์เป็นผู้นำทั้งทางด้านวัตถุและด้านจิตใจ ภาระหลักของพระสงฆ์ในยุคนั้นไม่มีอะไร นอกจากการเตรียมตัวให้พร้อมเพื่อสอนผู้อื่น อาชีพของพระคือ การศึกษานั่นเอง ที่เรียกกันว่า "ศึกษาสาชีพ" ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๑๔ เริ่มมีการศึกษาที่เป็นระบบ (Formal Education) และมีการศึกษาภาคบังคับขึ้นในประเทศไทย และการศึกษาในทางโลกก็ได้มีการเริ่มต้นและพัฒนาเปลี่ยนแปลงไปอย่างมากมายตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมาจนถึงปัจจุบันนี้

หลังจากที่ประเทศไทยเข้าสู่ยุคสมัยใหม่ได้ไม่นาน รัฐบาลได้แยกการศึกษาของคณะสงฆ์ออกจากฝ่ายบ้านเมือง การศึกษาของคณะสงฆ์ก็ได้รับการปฏิรูปอย่างจริงจังในสมัยต้นรัชกาลที่ ๖ โดยสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ซึ่งไม่เพียงทรงปรับปรุงหลักสูตรปริยัติธรรมแบบบาลีให้มีความทันสมัยขึ้น รวมทั้งเปลี่ยนวิธีสอบมาเป็นกาเขียนตอบด้วยภาษาไทยทั้งหมด และยังทรงริเริ่มให้มีหลักสูตรการศึกษาแบบนักรวม โดยเน้นความรู้ทางด้านธรรมวินัย ซึ่งถือได้ว่าเป็นการศึกษาที่ก้าวหน้าและทันต่อความเปลี่ยนแปลงในยุคสมัยนั้นเป็นอย่างดี แต่การศึกษาของคณะสงฆ์ได้รับการปฏิรูปอย่างจริงจังเพียงครั้งนั้นครั้งเดียว หลังจากนั้นสถานการณ์ก็เปลี่ยนไป การศึกษาของคณะสงฆ์ไทยได้มีความตกต่ำอย่างต่อเนื่องตลอดมา การศึกษาระดับขั้นพื้นฐานของคณะสงฆ์ไทย ถูกโยนให้เป็นภาระของแต่ละวัดจะจัดการ โดยที่คณะสงฆ์ไม่มีมาตรการส่งเสริมอย่างจริงจัง ยิ่งในชนบทด้วยแล้ว ส่วนมากไม่มีการสอนเลยแม้แต่ขั้นต่ำสุด อีกทั้งเจ้าคณะผู้ปกครองทุกระดับแทบจะไม่สนใจ ที่เป็นเช่นนี้เนื่องจากโครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์

^๔พระราชาวงมณี (ป.อ.ปยุตโต), **ปรัชญาการศึกษาไทย**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๘), หน้า ๑๐.

^๕พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตโต), **นิติศาสตร์แนวพุทธ**, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๑), หน้า ๕๕.

^๖สนิท ครีล่าแดง, **พระพุทธศาสนากับการศึกษา**, อ่างแล้ว, หน้า ๒๖๘.

ไม่ได้ถือเอาการศึกษาของคณะสงฆ์เป็นเรื่องสำคัญ” ในพระราชบัญญัติทุกฉบับ ยังไม่มีการกำหนดโครงสร้างทางด้านการศึกษาของคณะสงฆ์แต่อย่างใด แม้กระทั่งกลไกส่งเสริมการศึกษาสำหรับพระสงฆ์ก็ไม่ปรากฏ ในขณะที่ระบุโครงสร้างกลไกทางการปกครองไว้อย่างชัดเจน” ดังที่พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ซึ่งได้กล่าวไว้ในขณะที่ดำรงสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะว่า

“การศึกษาพระปริยัติธรรมก็เหี่ยวแห้งซบเซาลงโดยลำดับ อัตราส่วนนักเรียนพระปริยัติธรรมลดน้อยลง ทั้งที่จำนวนพระภิกษุสามเณรเพิ่มมากขึ้น ผู้สอบได้เป็นนักธรรม-เปรียญ เมื่ออยู่ในวัด แม้จะยังมีความหมายอยู่ แต่ความหมายนั้นก็ลดน้อยลงเรื่อย ๆ ส่วนผู้ที่ลาเพศออกไปถ้าไม่ได้เปรียญชั้นสูงสุด ก็มีแนวโน้มที่จะไปเป็นนุรุษไปรษณีย์มากยิ่งขึ้น (ปัจจุบันไปรษณีย์ก็ไม่รับเสียแล้ว)”^๙

จากข้อมูลเชิงปริมาณของการศึกษาสงฆ์เฉพาะด้านเดียว คือการศึกษาปริยัติธรรมทั้งแผนกนักธรรมและบาลี จำนวนพระเถร ขาดสอบและสอบตกเป็นจำนวนมากในแต่ละปีติดต่อกันมาหลายสิบปีแล้ว โดยที่สัดส่วนผู้สอบได้ก็มีแนวโน้มลดลงทุกปี ส่วนในแง่คุณภาพของพระเถรที่ผ่านการศึกษาระดับสงฆ์ในปัจจุบัน เสฐียรพงษ์ วรรณปก ได้สรุปไว้อย่างน่าคิดว่า การศึกษาของสงฆ์ในปัจจุบันมีปัญหายุ่ง ๓ ประการคือ

- ๑) มิได้ผลิตผู้นำท้องถิ่นที่มีคุณภาพในสังคมไทย
- ๒) ไม่สามารถธำรงพระศาสนาไว้ได้
- ๓) ไม่สามารถสร้างบุคลากรที่มีคุณภาพ^{๑๐}

การเรียนการสอนทางด้านวิปัสสนาถูกลดความสำคัญจนแทบจะเลือนหายไปจากการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย เมื่อไม่มีการเล่าเรียนด้านวิปัสสนา การฝึกฝนอบรมจิตอย่างครบถ้วนตามหลักไตรสิกขาที่เกิดขึ้นได้ยาก ผลก็คือนอกจากพระเถรจะมีปัญหาการครองตนให้มีความสุขในเพศบรรพชิต และประพฤติตนให้เป็นที่เลื่อมใสศรัทธาของประชาชนแล้ว ยังมีข้อจำกัดอย่างมากในการให้คำแนะนำทางจิตใจแก่ญาติโยมพุทธบริษัท

ในบริบทของสังคมไทยปัจจุบันเป็นกระแสยุคโลกาภิวัตน์ วิถีชีวิตของประชาชนตามกระแสแห่งเศรษฐกิจสมัยใหม่ ทำให้ผู้คนต้องเร่งทำมาหากินแข่งขันชิงดีชิงเด่นกัน จนแทบจะไม่เห็นความสำคัญของศาสนา โดยเฉพาะระบบการให้การศึกษาและการปกครองของคณะสงฆ์หย่อนยานไม่มีประสิทธิภาพเท่าที่ควร

^๙พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **จาริกบุญ-จาริกธรรม**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สหธรรมิก, ๒๕๒๙), หน้า ๑๔๑.

^{๑๐}พระไพศาล วิสาโล, **ส่องสว่างทางใจ**, (กรุงเทพฯ : บริษัทตฤตา พับลิเคชั่น จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๗๙-๘๐.

^{๑๑}พระราชาคณะ (ป.อ.ปยุตฺโต), **การศึกษาของคณะสงฆ์ : ปัญหาที่รอทางออก**, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๙), หน้า ๕๕.

^{๑๒}เสฐียรพงษ์ วรรณปก, "การศึกษาพระพุทธศาสนา", **มติชนรายวัน**, (๘ มีนาคม ๒๕๔๑) : ๖.

อีกทั้งความสามารถและวิธีการเผยแพร่ธรรมะของพระสงฆ์ ให้เป็นที่พึงทักใจแก่ประชาชนส่วนใหญ่มีข้อจำกัดจำนวนมาก คนไทยส่วนใหญ่แม้จะเป็นพุทธศาสนิกชนอย่างจริงจัง แต่ก็ถือได้ว่าเป็นพุทธศาสนิกชนที่ไม่สู้มีคุณภาพเท่าใดนัก สังคมจึงเต็มไปด้วยการเอาวัดเอาเปรียบ ความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีของตะวันตก จึงเข้ามามีอิทธิพลต่อสถาบันทางสังคมทุกสถาบัน ไม่ว่าจะเป็นการเมือง การศึกษา การศาสนา ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ^{๑๑} จากกระแสแห่งการเปลี่ยนแปลงในบริบทของสังคมไทยที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องและรวดเร็ว และการที่สังคมไทย ไม่สามารถปรับกระบวนการทัศน์ให้เท่าทันต่อกระแสแห่งความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนั้น นอกจากจะส่งผลเสียต่อสังคมไทยโดยรวมแล้ว ยังส่งผลมาถึงสถาบันหนึ่งซึ่งอยู่เคียงคู่กับสังคมไทยมาโดยตลอด ต้องประสบกับภาวะวิกฤตอย่างยากต่อการหลีกเลี่ยง สถาบันดังกล่าวนี้คือสถาบันพระพุทธศาสนา

ในขณะที่ฆราวาสมีการศึกษามากขึ้น ส่วนพระสงฆ์จากเดิมซึ่งเคยเป็นผู้นำทางสติปัญญา กลับมีความรู้ที่น้อยลงโดยเฉพาะในทางโลกจึงตามฆราวาสไม่ทัน ยิ่งไปกว่านั้นพระสงฆ์จำนวนมากนับวันจะมีความรู้ทางธรรมน้อยลง อาศัยการเรียนแบบท่องจำเป็นหลัก จึงไม่สามารถสื่อธรรมให้ฆราวาสเข้าใจได้อย่างถ่องแท้ หรือสอนธรรมอย่างสอดคล้องกับวิถีชีวิตในสมัยใหม่ และพระสงฆ์จำนวนไม่น้อยที่ยังไม่สามารถเป็นแบบอย่างทางศีลธรรมแก่ประชาชนได้ โดยเฉพาะในด้านการดำเนินชีวิตอย่างเรียบง่าย เสียสละ ในขณะที่จำนวนหนึ่งก็ละเมิดพระธรรมวินัยอย่างร้ายแรงจนเป็นข่าวอยู่เนืองๆ^{๑๒} ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นผลกระทบจากความอ่อนแอทางการศึกษาของคณะสงฆ์ทั้งสิ้น

การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบัน โดยเฉพาะพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ได้กระจายการจัดการศึกษาออกไปตามสำนักเรียนต่างๆ ทั่วประเทศ การบริหารจัดการเรียนการสอนก็แล้วแต่ละสำนักจะบริหารจัดการเอาเอง บางสำนักก็มีการจัดการเรียนการสอนที่เป็นระบบ บางสำนักก็ไม่ได้มีการจัดการเรียนการสอนแต่อย่างใด เพียงแต่ส่งรายชื่อเข้าสอบเพียงอย่างเดียว ปรากฏว่าเมื่อผลการสอบออกมา มีนักเรียนขาดสอบและสอบตกเป็นจำนวนมาก เป็นการทำลายโอกาสของกุลบุตรผู้เข้ามาบวชและนำไปสู่ความสูญเปล่าทางการศึกษา เมื่อเทียบกับการศึกษาในทุกๆระดับในสถาบันอื่น การศึกษาของคณะสงฆ์มีความสูญเปล่าสูงมาก นอกจากการศึกษาในระบบขาดประสิทธิภาพอยู่แล้ว การศึกษานอกระบบของคณะสงฆ์ คือระบบอุปัชฌาย์อาจารย์ ระบบสหวิทยวิฑริกอันตวาลิกแบบดั้งเดิมที่พระวินัยบัญญัติไว้ตั้งแต่สมัยพุทธกาล ก็ไม่ได้นำมาปฏิบัติอย่างจริงจัง ผู้ที่เข้ามาบวชเป็นพระภิกษุสามเณรไม่ได้รับการอบรมสั่งสอนจากพระอุปัชฌาย์

^{๑๑}สิทธิชัย ธาดานิติ, **การศึกษากับสังคม**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : โอ เอส พริ้นติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๒๙), หน้า ๙๗-๙๘.

^{๑๒}พระไพศาล วิสาโล, **ฝ่าฟันวิกฤตศีลธรรมด้วยทัศนะใหม่**, (กรุงเทพฯ : บริษัทเคล็ดไทย จำกัด, ๒๕๕๙), หน้า ๑๒.

อาจารย์อย่างจริงจัง ไม่ได้ได้รับการศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัย ไม่รู้ข้อวัตรปฏิบัติอันควรแก่สมณะสาธูป ทำให้มีการประพฤติผิดพระธรรมวินัยเพิ่มสูงขึ้น อันนำมาซึ่งความเสียหายต่อคณะสงฆ์โดยส่วนรวมเป็นอย่างมาก

นอกจากนี้ ระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ที่มีอยู่ไม่เพียงพอต่อการปลูกฝังและพัฒนาศาสนทายาทให้มีความรู้ความสามารถเท่าทันกับยุคสมัย หรือสามารถนำหลักธรรมคำสอนมาตอบปัญหาของสังคมในปัจจุบันได้ เนื่องจากยังใช้ระบบท่องจำมากกว่าวิเคราะห์วิจัย และสืบเนื่องจากคณะสงฆ์ให้ความสำคัญกับการศึกษาค่อนข้างน้อย แต่เน้นหนักไปในทางด้านการศึกษา การสาธารณูปการมากกว่า ทำให้พระภิกษุสามเณรให้ความสนใจต่อการศึกษาล่าเรียนพระปริยัติธรรมของคณะสงฆ์ลดน้อยลงมาก ในต่างจังหวัดบางแห่งแม้แต่นักธรรมตรี ก็ยังไม่มีผู้ที่ศึกษาเล่าเรียนแล้ว คณะสงฆ์คาดหวังว่าหลักสูตรพระปริยัติธรรมของคณะสงฆ์มีไว้เพื่อผลิตบุคลากรสนองงานของคณะสงฆ์และรับใช้พระศาสนา แต่สืบเนื่องจากไม่มีแผน ไม่มีนโยบายที่ชัดเจนว่าจะให้ศึกษาเน้นหนักไปเรื่องใด ต้องการพัฒนาศาสนทายาทไปในทิศทางไหน ทำให้ความรู้พุทธศาสนาของภิกษุสามเณรลดน้อยลงเป็นจำนวนมาก เนื่องจากระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ใช้ระบบเดิม ซึ่งเป็นระบบที่ยากและล้าสมัย ทำให้พระภิกษุสามเณรจำนวนมากไม่สนใจที่จะศึกษาล่าเรียนในระบบของคณะสงฆ์ ทำให้พุทธศาสนิกชนขาดแคลนศาสนทายาทที่มีคุณภาพไว้ทำงานพระศาสนา ซึ่งสอดคล้องกับผลการวิจัยของสุภาพรณ ฒ บางช่วง พบว่า “วิทยาลัยของพระสังฆาธิการตั้งแต่รองเจ้าอาวาสขึ้นไปในต่างจังหวัด ในจำนวน ๒๕,๐๐๐ รูป มีภูมิความรู้ระดับนักธรรมเท่านั้นถึงร้อยละ ๙๐ ส่วนที่มีความรู้ทั้งแผนกธรรมและแผนกบาลีมีเพียงร้อยละ ๑๐ เท่านั้น”^{๑๓}

ไม่เพียงแต่วิชาความรู้ทางโลกของพระสงฆ์โดยทั่วไป จะถอยห่างจากฆราวาสไปมากขึ้นทุกทีเท่านั้น แม้กระทั่งความรู้ทางพุทธศาสนาพระสงฆ์ส่วนใหญ่ก็มีข้อจำกัดมาก จนไม่สามารถชักนำญาติโยมให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้องในทางพุทธศาสนาได้ ทำให้ฆราวาสจำนวนหนึ่งเริ่มหันไปหาแหล่งความรู้อื่นแทน เช่น ฆราวาสด้วยกันเอง ยิ่งกว่านั้นการที่ปรากฏข่าวต่างๆ ทางสื่อมวลชน ที่เกี่ยวกับพระภิกษุมีความประพฤติผิดพระธรรมวินัย อาจารย์ไม่น่าเลื่อมใส ถึงแม้จะเป็นส่วนน้อยแต่ก็ส่งผลทำให้ภาพลักษณ์ของสถาบันสงฆ์ตกต่ำลง โดยที่พระสงฆ์จำนวนไม่น้อยขาดความมั่นใจในเพศบรรพชิต รู้สึกด้อยกว่าฆราวาสไม่แต่ในด้านความรู้เท่านั้น หากรวมไปถึงวิถีชีวิต ดังเห็นได้จากกรณีที่พระภิกษุสงฆ์หันมาเดินตามฆราวาสในด้านวัตถุและความ เป็นอยู่กันมากขึ้น

ปัญหาและอุปสรรคของการศึกษาสงฆ์ในปัจจุบัน มีสาเหตุสำคัญมาจากการยึดติดอยู่กับรูปแบบเดิมไม่ยอมให้มีการปรับปรุงใด ๆ ไม่ว่า หลักสูตร แบบเรียน วิธีการสอน และการจัดการการศึกษา เพื่อให้มีคุณค่าและความหมายต่อสังคมและชีวิตของผู้คนในปัจจุบัน แม้การยึดติดดังกล่าวจะนำไปด้วยความ

^{๑๓}พระมหาสมพงษ์ แก่นจันทร์, “ประสิทธิผลองค์กรศาสนศึกษาศึกษาธิการสำนักเรียนพระปริยัติธรรม ในเขตกรุงเทพมหานคร”, **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเกริก), ๒๕๕๖, หน้า ๖.

เคารพศรัทธาในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส แต่กลับกลายเป็นการสวนทางกับแนวคิดของพระองค์ ที่ให้คำนึงถึงประโยชน์ของผู้เรียนเป็นหลักไม่ว่าจะอยู่ในสถานะใด คือ เป็น "ผลดีทั้งผู้ยังบวชและผู้สึกไปแล้ว"^{๑๔} การไม่ยอมปรับปรุงหลักสูตรและวิธีการสอนให้สอดคล้องกับความต้องการและสภาพของผู้เรียนซึ่งเปลี่ยนไป ทำให้พระเถรส่วนใหญ่ทุกวันนี้เรียนอย่างไรก็ไปที เพราะไม่เห็นว่าจะสามารถเอาไปใช้ประโยชน์อย่างไรทั้งในขณะที่ยังบวชอยู่หรือสึกไปแล้ว และทั้ง ๆ ที่จริงแล้ว สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงปรับปรุงหลักสูตรโดยมุ่งหมายให้นักเรียนรู้จักคิด มีความเข้าใจในหลักธรรม แต่การเรียนการสอนในปัจจุบันกลับเน้นที่การท่องจำตามตำรา ^{๑๕} ไม่ฝึกให้รู้จักคิดอย่างถูกต้องตามหลักธรรม หรือรู้จักเลือกสรรธรรมะไปใช้ให้เหมาะกับสภาพปัญหาของบุคคลหรือสังคม อีกทั้งยังมีความเข้าใจธรรมอย่างคับแคบ และไม่สนใจทางด้านธรรมวินัย มุ่งที่การแปลภาษาบาลีให้ได้เท่านั้น^{๑๖}

คณะสงฆ์จัดวางและดำเนินการศึกษาเพื่อสนองความต้องการที่สอดคล้องกับมโนภาพของตนท่ามกลางสภาพเก่า โดยไม่ได้จัดการแก้ไขระบบประเพณีที่นำมาสู่สภาพเก่านั้น ภิกษุสามเณรส่วนใหญ่ไม่ยอมรับการศึกษาคณะสงฆ์จัดให้ จึงดิ้นรนหาช่องทางศึกษาเล่าเรียนเพื่อสนองความต้องการของตนเอง จึงปรากฏว่า ระบบการศึกษาที่คณะสงฆ์ต้องการและจัดให้ ไม่ได้ผลดีตามความมุ่งหมาย เพราะผู้เรียนส่วนใหญ่ไม่ยอมรับ ตกอยู่ในสภาพล้ากว่าเรียน หรือจำใจเรียนเพราะถูกบังคับ ส่วนระบบการศึกษาอื่นที่คณะสงฆ์ไม่ต้องการ แต่ภิกษุสามเณรต้องการเรียน และคณะสงฆ์ก็สกัดกั้นไม่ได้เลยตัดโอกาสของคณะสงฆ์เองในการที่จะนำเอาระบบการศึกษาอย่างนั้นมาประยุกต์ใช้ให้เป็นประโยชน์สนองความมุ่งหมายที่ต้องการ และก่อให้เกิดผลเสียแก่การปกครอง ควบคุมได้ยาก เมื่อเสียการปกครอง พระภิกษุสามเณรก็ประพฤติเสียหาย ถูกสังคมเพ่งเล็ง ผลก็สะท้อนกลับมาเป็นอันตรายแก่สถาบันสงฆ์อีกชั้นหนึ่ง

การบริหารการศึกษาของคณะสงฆ์ที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน แยกส่วนออกจากการบริหารการศึกษาของชาติ ทำให้เกิดปัญหาทั้งด้านการจัดการ งบประมาณ การบริหารหลักสูตร กระบวนการเรียนการสอน การวัดและประเมินผล คุณภาพการศึกษา คุณภาพของบุคลากรทางการศึกษาทั้งผู้บริหารและผู้สอน ตลอดจนจรรยาบรรณและเชื่อมั่นในอาชีพ^{๑๗} นอกจากนี้ยังมีปัญหาอื่นๆ อีกมากมาย เช่น มีระบบการศึกษา

^{๑๔}พระมหาวงศ์ไทย ศรีลารักษ์, "ศึกษาวิเคราะห์ปัญหาการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศไทย", **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล), ๒๕๔๒ , หน้า ๖๑.

^{๑๕}พระมหามณเฑียร ธีรานนท์, **การศึกษาของสงฆ์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ ๖ ถึงรัชกาลที่ ๙) ๑๐๐ ปี มหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๔๓๖-๒๕๓๖**, (กรุงเทพฯ ฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๔๕๙.

^{๑๖}พระเทพเวที (ป.อ.ปยุตฺโต), **เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ**, (กรุงเทพฯ ฯ : มูลนิธิโกลิโกสัมพาทอง, ๒๕๓๑), หน้า ๒๙.

^{๑๗}รศ.สุภาพร มากแจ้ง และ ผศ. สมปอง มากแจ้ง, "การศึกษาสภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์", **รายงานการวิจัย**, (กรุงเทพฯ ฯ : กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ), ๒๕๔๒, หน้า ๒๓๕-๒๓๖.

มากมายเกิดขึ้นในสถาบันสงฆ์ โดยไม่ต่อเนื่องประสานกลมกลืนกันเลย บางระบบเป็นที่เชิดชูต้องการของผู้บริหาร บางระบบผู้รับต้องการ แต่ผู้บริหารไม่ต้องการ บางระบบคณะสงฆ์ยอมรับ บางระบบยอมรับครึ่งๆ กลางๆ นำมาซึ่งความสับสนวุ่นวายใจและเสียความมั่นคงทางจิตใจแก่ผู้เข้าสู่สถาบันสงฆ์อย่างมาก ระบบการศึกษาที่มีอยู่แล้วก็ไม่สามารถที่จะอบรมกล่อมเกลาจิตสำนึกความเป็นศาสนทายาทที่ดีให้เกิด ขึ้นกับพระพุทธศาสนาได้ ดังจะปรากฏให้เห็นว่าผู้ที่ผ่านการบวชเรียนและลาสิกขาแล้วจำนวนมาก เป็นผู้ที่เข้าวัดเข้ามาหาพระสงฆ์น้อยกว่าผู้ที่ไม่เคยผ่านการบวชเรียนมา

ดังนั้น ในบริบทของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ทั้งผู้คน ทั้งสังคม และค่านิยมของสังคมก็เปลี่ยนแปลงไป การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยซึ่งถือว่าเป็นหัวใจหลักของพระพุทธศาสนา หากอยู่ในสภาพเดิมเช่นนี้ คงจะไม่สามารถเป็นไปเพื่อรักษาพระศาสนาไว้ได้ ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาถึงสภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในบริบทของสังคมไทยยุคปัจจุบัน ว่าคณะสงฆ์ควรจัดการศึกษาอย่างไรจึงจะเหมาะสมกับบริบทของสังคมปัจจุบัน และจะมีแนวทางการจัดการศึกษาอย่างไร ที่จะพัฒนาจิตสำนึกของบุคลากรทางศาสนาในความเป็นศาสนทายาทที่ดี เพื่อที่จะธำรงรักษาไว้ซึ่งพระพุทธศาสนาในอนาคต ซึ่งผลการวิจัยเรื่องนี้จะ เป็นประโยชน์ต่อการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยเพื่อประโยชน์ในการสืบทอดพระพุทธศาสนาให้ยั่งยืนยาวนานต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาสภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในบริบทของสังคมไทยยุคปัจจุบัน
- ๑.๒.๓ เพื่อนำเสนอแนวทางการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในบริบทแห่งสังคมไทยในยุคปัจจุบัน

๑.๓ โจทย์ของการวิจัย

๑.๓.๑ สภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยที่ดำเนินการอยู่ มีความเหมาะสมกับบริบทของสังคมไทยในยุคปัจจุบันหรือไม่

๑.๓.๒ คณะสงฆ์ควรมีแนวทางการจัดการศึกษาอย่างไร จึงจะเหมาะสมกับบริบทของสังคมไทยในยุคปัจจุบัน

๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษาในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดขอบข่ายเนื้อหาของการศึกษาวิจัย โดยมุ่งเน้นการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย คือ การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและบาลี และการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาถึงแนวทางการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์โดยภาพรวม โดยไม่ได้เจาะลึกถึงระบบการศึกษาของคณะสงฆ์แต่ละระบบโดยตรง ซึ่งขอบข่ายของการศึกษาครั้งนี้มี ๓ ประเด็น ดังนี้ คือ

๑.๔.๑ ศึกษาถึงแนวคิดทฤษฎีทางการศึกษา และศึกษาประวัติความเป็นมา สภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยตั้งแต่ยุคสุโขทัยถึงยุครัตนโกสินทร์

๑.๔.๒ ศึกษาการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย ในบริบทของสังคมไทยในยุคปัจจุบัน มุ่งเน้นความสอดคล้องกับความเจริญก้าวหน้าของสังคมไทยปัจจุบัน

๑.๔.๓ นำเสนอแนวทางการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ที่เหมาะสมกับบริบทของสังคมไทยในปัจจุบัน โดยยึดกรอบของบุคคล ระบบ และบริบทที่เกี่ยวข้อง

๑.๕. วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้การวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง (Documentary Research) เป็นหลัก เพื่อศึกษาถึงแนวทางการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในบริบทแห่งสังคมไทยปัจจุบัน และเพื่อให้ได้ข้อมูลที่มีความถูกต้องแม่นยำ ผู้วิจัยจึงได้ใช้การเก็บข้อมูลภาคสนาม (Field Study) โดยใช้ การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) และการประชุมระดมความคิดเห็นจากพระสังฆาธิการ (Focus Group Discussion) จากพื้นที่ซึ่งมีลักษณะที่สามารถให้ข้อมูลทางลึกเกี่ยวกับการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ เพื่อทำการจัดบันทึกและการนำข้อมูลมาทำการวิเคราะห์ การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในบริบทของสังคมปัจจุบัน ซึ่งกระบวนการและขั้นตอนในการรวบรวมข้อมูลในการวิจัยครั้งนี้ มีดังนี้

ขั้นตอนที่ ๑ ขั้นตอนการเก็บรวบรวมข้อมูล

(๑) การศึกษาเอกสาร ขั้นตอนนี้เป็นการศึกษาวิเคราะห์และสังเคราะห์เอกสารเกี่ยวกับแนวคิด ทฤษฎี ผลการวิจัย ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องบริบทของสังคมไทยในปัจจุบัน และการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย เพื่อกำหนดกรอบแนวคิดในการวิจัย และนำสาระไปใช้ในการร่างแนวทางการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยที่เหมาะสมกับยุคปัจจุบัน ซึ่งการดำเนินการในขั้นตอนนี้มีดังนี้

๑) สืบหาข้อมูลจากเอกสารปฐมภูมิ คือ คัมภีร์พระไตรปิฎก พร้อมทั้งข้อมูลจากเอกสารทุติยภูมิ คือ งานวิจัย วิทยานิพนธ์ เอกสารงานที่เกี่ยวข้อง เช่น ตำรา หนังสือ วารสาร บทความ งานเขียน ที่เกี่ยวข้องกับหัวข้อการวิจัยจากหอสมุดแห่งชาติ หอสมุดมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย หอสมุดมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หอสมุดมหาวิทยาลัยมหิดล หอสมุดมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ หอสมุดจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย หอสมุดมหาวิทยาลัยศิลปากร

๒) นำข้อมูลที่ได้อาจจัดประเภท วิเคราะห์ อธิบายความ ตีความ แล้วนำมาสังเคราะห์เป็นกรอบแนวคิดในการวิจัย

๓) ขอคำแนะนำปรึกษา และความเห็นจากคณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ และจากท่านผู้รู้ที่มีความชำนาญการและแตกฉานเกี่ยวกับหัวข้อเรื่องที่ทำการศึกษาวิจัย

(๒) การสัมภาษณ์ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่นำเชื่อถือมากขึ้น ผู้วิจัยจึงได้ใช้การสัมภาษณ์เชิงลึกแบบไม่มีโครงสร้างเป็นส่วนประกอบ โดยกลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้กลุ่มตัวอย่างสัมภาษณ์จำนวน ๓๐ รูป/คน โดยแบ่งกลุ่มประชากรที่จะศึกษาออกเป็น ๓ กลุ่ม คือ

๑) กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) ได้แก่ผู้บริหารการศึกษาระดับนโยบายของคณะสงฆ์ ได้แก่กรรมการมหาเถรสมาคม แม่กองธรรม แม่กองบาลี ผู้บริหารมหาวิทยาลัยสงฆ์ จำนวน ๕ รูป

๒) กลุ่มนักวิชาการด้านพระพุทธศาสนาที่ได้รับการยอมรับว่ามีความเชี่ยวชาญทางด้านวิชาการทางพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง ทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิต จำนวน ๑๕ รูป/คน

๓) กลุ่มผู้จัดการศึกษาของคณะสงฆ์ภาคปฏิบัติ ได้แก่ เจ้าสำนักเรียน ครูใหญ่ ครูสอนพระปริยัติธรรมทั้งสองแผนก จำนวน ๑๐ รูป/คน

ในการสัมภาษณ์นั้น ผู้วิจัยได้มีหนังสือขออนุญาตสัมภาษณ์จากทางบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราช เพื่อติดต่อขออนุญาตสัมภาษณ์และไปสัมภาษณ์ตามวันเวลาที่ท่านเหล่านั้นสะดวกในการให้สัมภาษณ์ ผู้วิจัยสัมภาษณ์เชิงลึก โดยการสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง พร้อมทั้งบันทึกเทปการให้สัมภาษณ์ หลังจากการสัมภาษณ์ ผู้วิจัยจะนำบทสัมภาษณ์มาถอดเทป เพื่อเตรียมวิเคราะห์ข้อมูลโดยภาพรวมในประเด็นที่ต้องการต่อไป

ขั้นตอนที่ ๒ การวิเคราะห์ข้อมูล หลังจากการเก็บข้อมูลแล้ว ผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้จากศึกษาค้นคว้าจากเอกสาร การสัมภาษณ์ การประชุมกลุ่ม มาตรวจสอบข้อมูลด้านความถูกต้อง ความเพียงพอ และความน่าเชื่อถือของข้อมูล นำข้อมูลมาจัดระเบียบโดยแบ่งออกเป็นส่วนๆ หรือเป็นประเภทให้อยู่ในหมวดเดียวกัน ซึ่งจำแนกเป็นข้อมูลตามวัตถุประสงค์ของวิจัยและตามลักษณะของข้อมูล หลังจากนั้นก็นำข้อมูลมาวิเคราะห์และแปรความหมาย ผู้วิจัยได้สังเคราะห์จากการสำรวจเอกสารและดำเนินการวิเคราะห์ความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญ และนำสาระสำคัญมาวิเคราะห์และนำเสนอเป็นแนวทางการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย ที่เหมาะสมกับบริบทของสังคมไทยยุคปัจจุบัน

ขั้นตอนที่ ๓ ขั้นตรวจสอบความเป็นไปได้ ผู้วิจัยมีการตรวจสอบความแม่นยำ (Validity) และความน่าเชื่อถือ (Reliability) ของข้อคำถามภาคสนามทุกครั้งที่เกิดข้อมูล ด้วยการดูว่าข้อคำถามได้สื่อความหมายตรงตามที่ต้องการหรือไม่ ทดสอบกับสภาพแวดล้อมและข้อมูลอื่นที่มีอยู่เดิมจากแหล่งอื่นๆ ในลักษณะทดสอบแบบสามเหลี่ยม (Triangulation) ตามระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ เพื่อจะได้ข้อมูลมีความแม่นยำและมีความเชื่อถือได้มากที่สุด จากการสังเกตพฤติกรรม การสัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลหลัก และผู้ที่ให้ข้อมูลทั่วไป ด้วยการตรวจสอบข้อมูลสามเหลี่ยมในด้านต่างๆ ดังนี้

๑) ตรวจสอบข้อมูลจากบุคคลที่เกี่ยวข้อง (Member Checks) โดยให้บุคคลที่เกี่ยวข้องหรือสมาชิกในกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหรือหลักฐานต่างๆ จากภาคสนามที่วิจัย (Audience Members) ตรวจสอบความถูกต้องของหลักฐานทางข้อมูล และผลงานวิจัยที่ได้สร้างสรรค์ขึ้นอย่างต่อเนื่อง และการแสวงหาความรู้ ความจริง ที่ปฏิบัติกรอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ

๒) ตรวจสอบด้วยกลุ่มเพื่อนนักวิจัย (Peer Examination) โดยการขอร้องให้บุคคลหรือเพื่อนนักวิจัยให้ข้อมูลและรายละเอียด แสดงความคิดเห็น วิจารณ์ ตลอดถึงการตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับหลักฐานและข้อมูล แบบแผนที่เป็นแก่นสาร ที่ทำการวิเคราะห์ได้จากข้อมูลหลักฐานที่เก็บได้รวบรวมได้จากสนามการวิจัย

๓) การเชื่อมโยงข้อมูลการวิจัยแบบสามเส้า (Triangulation) เพื่อสะท้อนให้เห็นข้อมูลหลักฐานและผลงานวิจัย โดยอาศัยการตีความหมายของข้อมูลหลักฐานที่เก็บรวบรวมได้มีความไว้วางใจได้ว่ามีความถูกต้องตรงตามความเป็นจริงที่ได้นำเสนอไป ซึ่งในทางปฏิบัตินั้นจะกระทำได้โดยใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลจากหลายแหล่ง (Data Triangulation) หลากหลายวิธี (Methodological Triangulation) และโดยนักวิจัยหลายคน (Investigator Triangulation) เพื่อที่จะตรวจสอบความไว้วางใจ ตลอดถึงการเข้าถึงข้อเท็จจริงได้ (Fact) หรือปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย^{๑๘} และเพื่อให้การทำงานวิจัยครั้งนี้มีความน่าเชื่อถือ หรือ หากเปรียบเทียบเป็นภาษาของงานวิจัยเชิงปริมาณแล้ว คือ มีความเที่ยงตรงภายใน (internal validity) ผู้วิจัยจึงได้จัดประชุมประสังฆาธิการในจังหวัดนครศรีธรรมราช โดยเชิญผู้ทรงคุณวุฒิและพระสังฆาธิการที่มีความเกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ มาร่วมประชุมที่สำนักงานเจ้าคณะอำเภอ วัดศรีทวี อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช เมื่อวันที่ ๒๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๑ เพื่อร่วมกันให้ความคิดเห็นและประเมินความเหมาะสมและความเป็นไปได้ของแนวทางการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ โดยที่ผู้วิจัยต้องการสืบค้นหาคำตอบได้อย่างละเอียดครบถ้วนและลึกซึ้งมากยิ่งขึ้น

ขั้นตอนที่ ๔ การวิเคราะห์ข้อมูลและการนำเสนอข้อมูล ผู้วิจัยจะได้นำข้อมูลที่ได้จากการสำรวจเอกสารการสัมภาษณ์เชิงลึก และการประชุมระดมความคิดเห็นจากพระสังฆาธิการ แล้วจัดบันทึกไว้ในลักษณะของการบรรยาย (Descriptive) เพื่อที่จะได้นำข้อมูลมาวิเคราะห์ให้เห็นภาพเกี่ยวกับปัญหาที่พบ และสร้างองค์ความรู้ใหม่เพื่อใช้เป็นต้นแบบในการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ ในการศึกษาวิเคราะห์ผลการศึกษานี้ จะใช้รูปแบบการวิเคราะห์ตามหลักทฤษฎีการวิจัยเชิงคุณภาพ และในการนำเสนอข้อมูล ผู้วิจัยจะนำเสนอข้อมูลภาคสนามด้วยการพรรณนาวิเคราะห์ตามประเด็นต่างๆ ที่ได้ศึกษา คือ สภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย ความสอดคล้องทางการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยกับบริบทของสังคมไทยในปัจจุบัน และแนวทางการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยที่เหมาะสมกับบริบทของสังคมไทยในปัจจุบัน

^{๑๘}ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ทรงคุณ จันทร, การวิจัยเชิงคุณภาพทางวัฒนธรรม, (กาฬสินธุ์ : ประสานการพิมพ์, ๒๕๔๙), หน้า ๗๘.

รายละเอียดและขั้นตอนการดำเนินการวิจัย มีขั้นตอนดังนี้

๑.๖ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับการวิจัย

ในการศึกษาเรื่องแนวทางการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในบริบทแห่งสังคมไทยยุคปัจจุบัน ผู้วิจัยคาดว่าจะได้รับประโยชน์จากการศึกษาวิจัยในครั้งนี้คือ

- ๑.๖.๑ ทำให้ทราบสภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย
- ๑.๖.๒ ทำให้ทราบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในบริบทของสังคมไทยในยุคปัจจุบัน
- ๑.๖.๓ ทำให้ทราบแนวทางการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย ในบริบทของสังคมไทยในยุคปัจจุบัน
- ๑.๖.๔ ได้องค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับรูปแบบและแนวทางการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยที่เหมาะสมกับบริบทของสังคมไทยยุคปัจจุบัน เพื่อนำไปประยุกต์ใช้กับการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย

๑.๗ คำนิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในงานวิจัย

คณะสงฆ์ หมายถึง คณะสงฆ์ไทย คือ พระภิกษุและสามเณรที่ได้รับการบรรพชาอุปสมบทจากพระอุปัชฌาย์ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ หรือกฎหมายที่ใช้บังคับก่อนพระราชบัญญัติฉบับนี้ ไม่ว่าจะเป็นการปฏิบัติศาสนกิจในหรือนอกราชอาณาจักรก็ตาม

การจัดการศึกษา หมายถึง วิธีการที่นำมาใช้ในการจัดบริหารการศึกษาของคณะสงฆ์เพื่อให้บรรลุผลตามนโยบาย และวัตถุประสงค์ที่คณะสงฆ์ได้กำหนดไว้ ประกอบด้วยนโยบายด้านการจัดการศึกษา หลักสูตรการจัดการศึกษา การบริหารการศึกษา กระบวนการวิธีการในการจัดการศึกษา เป็นต้น

แนวทางการจัดการศึกษา หมายถึง รูปแบบการบริหารจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในด้านต่างๆ โดยเริ่มตั้งแต่การกำหนดนโยบายทางการศึกษา โครงสร้างการบริหารการศึกษา ระบบการศึกษา หลักสูตรการศึกษา ตลอดจนถึงกระบวนการศึกษา การสอน การวัดผลประเมินผล เป็นต้น

การศึกษาของคณะสงฆ์ไทย หมายถึง การศึกษาที่คณะสงฆ์ไทยจัดขึ้น และหน่วยงานอื่นที่จัดให้คณะสงฆ์ได้รับการศึกษา ซึ่งแบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ

- ๑) การศึกษาที่เป็นระบบของคณะสงฆ์โดยเฉพาะ คือ การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี
- ๒) การศึกษาที่เป็นกึ่งระบบของรัฐ หรือจัดให้สอดคล้องกับระบบการศึกษาของรัฐ คือ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และ โรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา

การศึกษาพระปริยัติธรรม หมายถึง ระบบการศึกษาของพระสงฆ์ในปัจจุบัน ซึ่งแบ่งเป็น ๓ แผนก คือ พระปริยัติธรรมแผนกธรรม พระปริยัติธรรมแผนกบาลี และพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา

พระปริยัติธรรมแผนกบาลีสันามหลวง หมายถึง ระบบการศึกษาของพระสงฆ์อย่างหนึ่ง ที่เน้นการศึกษาภาษาบาลีเป็นหลัก แบ่งเป็น ๓ ระดับ ๘ ชั้น คือ เปรียญตรี (ประโยค ๑-๒, ป.ธ. ๓), เปรียญโท (ป.ธ. ๔-๖), เปรียญเอก (ป.ธ. ๗-๙)

พระปริยัติธรรมแผนกธรรมสนามหลวง หมายถึง ระบบการศึกษาของพระสงฆ์อย่างหนึ่ง มีรายวิชาที่จะต้องศึกษาอยู่ ๔ วิชา คือ วิชาเขียนเรียงความอธิบายธรรมะเรียกว่า วิชากระตุ้ธรรม วิชาธรรมะวิภาค วิชาพุทธประวัติ และ วิชาวินัย แบ่งการศึกษาออกเป็น ๓ ชั้น คือ นักธรรมตรี นักธรรมโท นักธรรมเอก สำหรับคฤหัสถ์ เรียกว่า ธรรมศึกษาตรี ธรรมศึกษาโท ธรรมศึกษาเอก

พระปริยัติธรรมแผนกสามัญ หมายถึง ระบบการศึกษาที่รัฐจัดไว้สำหรับพระภิกษุสามเณร เป็น การศึกษาระดับมัธยม เนื้อหาที่เรียนจะมีวิชาทางด้านพระพุทธศาสนาเป็นหลัก และมีวิชาการอื่นๆ ในทางโลก เสริม เช่น วิชาอังกฤษ คณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ สังคม เป็นต้น

การศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในยุคปัจจุบัน หมายถึง การศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในช่วงระยะเวลา ๕๐ ปีที่ผ่านมา คือ หลังจาก พ.ศ. ๒๕๐๑ - ปัจจุบัน

สภาพการศึกษา หมายถึง สภาพของการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในด้านต่างๆ เช่น วิธีการจัดการ การศึกษา หลักสูตรการเรียนการสอน วิธีการเรียนการสอน การวัดผลประเมินผล รวมถึงทรัพยากรทางการ การศึกษาเช่น อาคารสถานที่ สื่อและอุปกรณ์การสอน เป็นต้น

บริบทของสังคมไทย หมายถึง สภาพการณ์ หรือสภาวะแวดล้อมภายในสังคมไทย ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ค่านิยม ประเพณีวัฒนธรรม ความเชื่อ การศึกษาในปัจจุบัน ที่เกิดขึ้นทั้งภายในและภายนอก องค์การคณะสงฆ์ ซึ่งมีอิทธิพลส่งผลกระทบต่อการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ทั้งในเชิงบวกและเชิงลบ

ความสอดคล้องทางการศึกษา หมายถึง หลักการการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ ที่เหมาะสมและเข้า กันได้กับบริบทของสังคมไทยในยุคปัจจุบัน รวมถึงผลผลิตทางการศึกษาของคณะสงฆ์ที่ผลิตออกมาแล้ว สามารถสอดคล้องหรือตอบสนองกับความต้องการของคณะสงฆ์และสังคมไทยในยุคปัจจุบัน

ผลผลิตทางการศึกษา หมายถึง พระภิกษุสามเณรหรือคฤหัสถ์ที่สำเร็จการศึกษาจากหลักสูตร การศึกษาของคณะสงฆ์ทั้งในหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกธรรม และพระปริยัติธรรมแผนกบาลี รวมไปถึง การศึกษาในโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญ และในมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งด้วย

๑.๘ ข้อจำกัดในการวิจัย

เนื่องจากการศึกษาเรื่องนี้เป็นการศึกษาเรื่องเกี่ยวกับการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย ซึ่งอยู่ภายใต้การ บริหารขององค์กรคณะสงฆ์คือมหาเถรสมาคม ซึ่งเป็นเรื่องที่ละเอียดอ่อน เพราะอาจจะมีผลกระทบต่อ องค์กรบริหารคณะสงฆ์ซึ่งเป็นพระเถระได้ ดังนั้น จึงทำให้การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ มีข้อจำกัดมากพอสมควร โดยเฉพาะในการเก็บรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึก ดังนั้นในการนำผลการสัมภาษณ์มาวิเคราะห์ผล จึงต้องทำอย่างระมัดระวังเป็นอย่างยิ่งที่จะไม่ให้มีผลกระทบในทางลบกับผู้ที่ให้ข้อมูล และไม่ให้เกิดกับพระ เถระและองค์กรบริหารของคณะสงฆ์ไทย แต่ก็จะทำในเชิงวิชาการและเป็นการหาแนวทางแก้ไขการศึกษา ของคณะสงฆ์ไทยโดยภาพรวม

๑.๙ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการศึกษาค้นคว้าเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องต่างๆ เกี่ยวกับเรื่องแนวทางการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในบริบทแห่งสังคมไทยยุคปัจจุบัน พบว่ามีงานวิจัยและเอกสารที่มีเนื้อหาสัมพันธ์และสอดคล้องกับเรื่องนี้อย่างยิ่ง

พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตโต) ได้กล่าวไว้ใน “บทบาทของพระสงฆ์ในสังคมปัจจุบัน” ว่า ลักษณะความสนใจ และการแสดงบทบาทในพระพุทธศาสนาของคนในสมัยปัจจุบันมีหลายแบบ เช่น แบบชอบศึกษา หลักธรรมชั้นสูงในแง่ปรัชญา สำหรับเป็นอาหารของปัญญา นำมาถกเถียงกันปลื้กตนอกไม่เอาธุระกับสังคมบ้าง แบบบำเพ็ญศีลบำเพ็ญทานสั่งสมบุญเพื่อชีวิตมีความสุขในชาติหน้าบ้าง แบบศีลธรรมแบบแผนประเพณีบ้าง แบบหาทางนำหลักธรรมชั้นสูงเข้าสู่ชีวิตประจำวันของสังคมบ้าง เป็นต้น ควรพิจารณาว่าแบบใดจะเป็นประโยชน์ในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ ช่วยสังคมมนุษย์ได้แท้จริง พระพุทธศาสนาและสถาบันสงฆ์ ควรจะดำรงอยู่ด้วยท่าทีแบบใด ทุนและกำลังงานที่ได้ใช้ไปแล้ว ได้ทุ่มเทไปในแบบใดมาก และจะเป็นประโยชน์เพียงใด^{๑๙}

พระศรีปริยัติโมลี (ดร.พระมหาสมชัย กุศลจิตโต) ได้กล่าวไว้ใน “วิกฤติพุทธศาสนา” ว่า พระวินัยไม่ใช่กฎหมาย เป็นการจักระบบซึ่งจะให้สังคมสงฆ์ทั้งสังคมดิงาม นำศรัทธาเลื่อมใส เป็นตัวส่งตัวหนุนเพื่อที่จะให้สมาชิกของสังคมสงฆ์แต่ละท่านได้พัฒนาเรื่องศีล เรื่องสมาธิ เรื่องปัญญา ไปจนกระทั่งถึงความวิมุตติหลุดพ้น ดังนั้นวินัยจึงไม่ใช่อำนาจและไม่ใช่เป็นการลงโทษ แต่เป็นเครื่องมือที่จะช่วยเหลือเกื้อกูลผู้ซึ่งจะเข้าไปร่วมกันเป็นคณะสงฆ์ พระอุปัชฌาย์มีหน้าที่ต้องดูแลความประพฤติ คอยพัฒนาหรือเลี้ยงดูให้ภิกษุใหม่เจริญทางจิตวิญญาณ กฎหมายคณะสงฆ์อาจจะมีส่วนเป็นปัจจัยทำให้เกิดวิกฤติการปกครองคณะสงฆ์ด้วย เพราะกฎหมายเป็นเรื่องของการใช้อำนาจ วิธีการใช้อำนาจ รัฐบาลหรือผู้บริหารแต่ละยุคสมัยซึ่งเข้ามาใช้อำนาจหรือมาบัญญัติกฎหมายให้คณะสงฆ์ ส่วนใหญ่จะมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับพระสงฆ์น้อย เดียวนี้คณะสงฆ์ได้ขยายไปอย่างกว้างขวางมาก แต่วิธีการปกครองจะต้องใช้หลักพระธรรมวินัย กฎหมายนั้นพระไม่น่าจะต้องใช้ แต่ว่าชาวบ้านจะสนับสนุนคณะสงฆ์อย่างไร จะต้องให้พระสงฆ์กลับมาปกครองระบอบของพระพุทธเจ้าให้มากที่สุด トラบใดที่สามารถนำพระธรรมวินัยที่แท้จริงมาเป็นหลักปกครองได้ トラบนั้นพระพุทธศาสนานั้นคง ถ้าトラบใดยังไปพึ่งพิงอำนาจภายนอก ซึ่งเป็นเรื่องความชอบธรรมบ้าง ไม่ชอบธรรมบ้าง นั้นเป็นความอ่อนแอ^{๒๐}

^{๑๙}พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตโต), **บทบาทของพระสงฆ์ในสังคมไทยปัจจุบัน**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๐), ๒๕๐ หน้า.

^{๒๐}ศุณย์มานุษยวิทยาสิรินธร, **วิกฤติพุทธศาสนา**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๔๒), ๓๔๐ หน้า.

ทินพันธ์ นาคะตะ ได้ศึกษาถึงการที่ระบบค่านิยมทางศาสนาและสังคมเข้าไปมีอิทธิพลในการบริหาร ในลักษณะที่ว่า ทำไมระบบการบริหารจึงต้องรับค่านิยมดังกล่าวมาใช้เป็นค่านิยมหรือจริยธรรมในการบริหาร และสิ่งเหล่านั้นเข้าไปมีความสัมพันธ์กันได้อย่างไร โดยได้กล่าวว่า ตามหลักศาสนาย่อมถือว่าการที่มนุษย์จะ คิด จะพูด หรือจะประพฤติอย่างไรนั้นย่อมเนื่องมาจากใจ ดังที่ปรากฏในคทาธรรมบทยมกวรครว่า “ธรรม ทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ พฤติกรรมทั้งหลายย่อมเนื่องมาจากใจ” เมื่อใจคิด ใจ รู้สึกและเชื่ออย่างไร การดำเนินชีวิตหรือพฤติกรรมของบุคคลย่อมเป็นไปตามพื้นเพของใจที่กำหนดไว้ให้ แม้ในทางจิตวิทยาและสังคมวิทยาก็ยอมรับในหลักความจริงข้อนี้ จึงอาจกล่าวได้ว่าการพัฒนาเศรษฐกิจและการเมืองจะมีสภาพอย่างไร รวดเร็วเพียงใด และจะเป็นไปในแนวทางใดนั้น ย่อมขึ้นอยู่กับความรู้สึกรู้สึกนึกคิด ภายในใจของคนเราเป็นสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในจิตใจของชนชั้นที่มีอำนาจ (Elite) ดังเช่นในกรณีนี้ Weber ได้ชี้ให้เห็นว่า ศาสนาคริสต์นิกายโปรเตสแตนต์มีบทบาทสำคัญในการนำมาซึ่งความเจริญทางเศรษฐกิจของประเทศตะวันตก และ Bellah ได้สรุปผลการศึกษาอิทธิพลของศาสนาชินโตในญี่ปุ่นว่า มีส่วนส่งเสริมความเจริญทางเศรษฐกิจของประเทศนั้น^{๒๑}

กองแผนงานสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ ได้ทำการศึกษาเรื่อง สภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ และเพื่อใช้เป็นข้อมูลเพื่อประกอบการวางแผนการศึกษา พบว่าการศึกษาของคณะสงฆ์ มีมหาเถรสมาคมมีหน้าที่ในการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ และจัดตั้งสภาการศึกษาของคณะสงฆ์ มีสมเด็จพระสังฆราชเป็นประธาน กรมการศาสนาเป็นที่ตั้งสำนักงานสภาการศึกษาของคณะสงฆ์ ระบบการศึกษาของภิกษุสามเณรมีหลายระบบ และปัญหาที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาของคณะสงฆ์ เช่น ปัญหา ด้านการบริหารและดำเนินงานศึกษา ปัญหาหลักสูตร ปัญหาความสูญเปล่าทางการศึกษา เป็นต้น^{๒๒}

รองศาสตราจารย์บำรุง สุขพรรณ ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง การศึกษาสภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาโครงสร้างระบบการบริหารการศึกษาของคณะสงฆ์ เพื่อสำรวจความต้องการด้านการศึกษาของคณะสงฆ์และพระภิกษุสามเณร และเพื่อศึกษาความแตกต่างระหว่างนักเรียนที่อยู่ในภาคต่างๆ กับการมีความคิดเห็นเกี่ยวกับความพร้อมในการจัดการเรียนการสอน การนำความรู้ที่ได้รับไปใช้ ตรงกับความต้องการ ผลการวิจัยพบว่าโครงสร้างหลักสูตรพระปริยัติธรรมควรกำหนดหลักสูตรให้ชัดเจน โดยกำหนดระยะเวลาการศึกษาแต่ละหลักสูตรให้ชัดเจน เนื้อหาวิชาควรปรับปรุงให้ทันสมัยเอื้ออำนวยต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และควรเชื่อมโยงเนื้อหาวิชาของหลักสูตรกับสถานการณ์ปัจจุบัน อีกทั้งใช้เทคโนโลยี มาช่วยสอน การวัดผลควรปรับปรุงให้ได้มาตรฐานสากล ส่วนความต้องการด้านการศึกษาของคณะสงฆ์

^{๒๑}ทินพันธ์ นาคะตะ, **พระพุทธศาสนากับสังคมไทย**, (กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๙), ๒๓๐ หน้า.

^{๒๒}สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, “สภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย”, **รายงานวิจัย**, (กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ), ๒๕๒๖, ๓๒๐ หน้า.

พบว่ากลุ่มตัวอย่างที่ศึกษามีความต้องการศึกษาเพื่อต้องการเพิ่มพูนความรู้และการพัฒนาตนเองให้ก้าวหน้าในสังคมเพศ และเพื่อความเข้าใจในศาสนธรรมที่ถ่องแท้ ส่วนความต้องการที่จะให้ปรับปรุงพัฒนาการจัดการเรียนการสอน กลุ่มตัวอย่างเห็นว่าควรปรับปรุงเนื้อหาวิชาให้ทันสมัยและสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในทางโลกได้เป็นอย่างดี มีการใช้สื่อประกอบการเรียนการสอนให้ผู้เรียนเข้าใจมากขึ้น และควรมีเทคโนโลยีใหม่ๆ มาช่วยสอน^{๒๓}

พระมหามณเฑียร ธีรานนโท ได้วิจัยการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย พ.ศ. ๒๔๘๙-๒๕๓๐ ผลการศึกษาวิจัยพบว่า การศึกษาสำหรับพระภิกษุสามเณรมีหลายประเภท และแตกต่างกันทางด้านบริหารและหลักสูตร ซึ่งพอสรุปได้ดังนี้ การศึกษาที่เป็นระบบของคณะสงฆ์โดยเฉพาะซึ่งเป็นอิสระจากระบบของรัฐ คือ พระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ซึ่งพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้ทรงจัดระบบไว้ และคณะสงฆ์ได้ถือเป็นแบบแผน จัดดำเนินการสืบมาโดยลำดับจนถึงปัจจุบัน โดยไม่มีการปรับปรุงแก้ไขที่สำคัญใด ๆ เลย จนกลายเป็นสาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้เกิดความขัดแย้งทางความคิดเห็นระหว่างพระเถระผู้ใหญ่ ซึ่งมีหน้าที่รับผิดชอบทางการบริหาร ซึ่งต้องการอนุรักษ์ของเดิมเอาไว้ กับพระภิกษุสามเณรรุ่นใหม่ที่ต้องการให้มีการปรับปรุงแก้ไขด้านการบริหารและหลักสูตรให้เหมาะสมกับยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไป สำหรับการศึกษาคณะสงฆ์ที่จัดให้สอดคล้องกับระบบของรัฐ คือมหาวิทยาลัยสงฆ์ ๒ แห่ง การศึกษาระบบนี้ได้รับการยอมรับจากคณะสงฆ์ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๒ การศึกษาที่รัฐกำหนดขึ้นตามความเห็นชอบของคณะสงฆ์ ได้แก่ โรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญ ซึ่งเริ่มดำเนินการมาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๑๔ การศึกษาในระบบของรัฐ ซึ่งหน่วยงานหรือกลุ่มบุคคลที่จัดตั้งขึ้นโดยขออนุญาตจากรัฐ ได้แก่ โรงเรียนการศึกษาผู้ใหญ่สำหรับพระภิกษุสามเณร ซึ่งเป็นที่นิยมของพระภิกษุสามเณรเป็นจำนวนมาก แต่คณะสงฆ์ไม่เห็นด้วย เพราะหลักสูตรมีแต่วิชาสามัญล้วนๆ ไม่มีวิชาฝ่ายพระธรรมวินัยเลย และการศึกษาที่อยู่นอกระบบของคณะสงฆ์ และของรัฐ ได้แก่ จิตตภาวนานิวทาลัย และสำนักปฏิบัติกรรมฐานต่างๆ สำหรับการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์นั้น มีปัญหาและอุปสรรคมากมาย ทั้งในด้านการบริหารหลักสูตรการเรียนการสอนและการวัดผล รวมถึงในด้านคุณภาพและสัมฤทธิ์ผลทางการศึกษา อันเป็นผลมาจากการไม่ได้รับความเอาใจใส่อย่างจริงจังจากรัฐและคณะสงฆ์^{๒๔}

รองศาสตราจารย์สุภากร มากแจ้ง และ ผู้ช่วยศาสตราจารย์สมปอง มากแจ้ง ได้ทำการศึกษาค้นคว้าเรื่อง การศึกษาสภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ พบว่า การบริหารการศึกษาของคณะสงฆ์ที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน แยกส่วนออกจากระบบการบริหารการศึกษาของชาติ ทำให้เกิดปัญหาทั้งด้านการจัดการ งบประมาณ การบริหารหลักสูตร กระบวนการเรียนการสอน การวัดผลประเมินผล คุณภาพการศึกษา คุณภาพของ

^{๒๓}รองศาสตราจารย์ บำรุง สุขพรรณ , “การศึกษาสภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์”, **รายงานการวิจัย** , (คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์), ๒๕๔๔, ๒๗๐ หน้า.

^{๒๔}พระมหามณเฑียร ธีรานนโท, “การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย พ.ศ. ๒๔๘๙-๒๕๓๐”, **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๓๐, ๒๘๕ หน้า.

บุคลากรทางการศึกษาทั้งผู้บริหารและผู้สอน ตลอดจนสวัสดิการและความมั่นคงในอาชีพ หลักสูตรการศึกษา ไม่ตอบสนองความต้องการของผู้เรียน ซึ่งจำแนกเป็น ๓ กลุ่ม คือ ผู้ต้องการขยายโอกาสทางการศึกษา ผู้ประสงค์จะเป็นศาสนทายาท และผู้บวชตามประเพณี และในการดำเนินการปฏิรูปการศึกษาของคณะสงฆ์ หน่วยงานผู้ดูแลควรเตรียมการแก้กฎระเบียบ ที่เป็นอุปสรรคต่อการจัดการศึกษาตามโครงสร้างการศึกษาของชาติ พัฒนาบุคลากรวิชาชีพ สร้างความมั่นคงและสวัสดิการแก่บุคลากร เพื่อกำหนดเป็นอัตรากำลังที่มีประสิทธิภาพของการจัดการศึกษาแต่ละประเภท วิเคราะห์ค่าใช้จ่ายต่อหัวของผู้ศึกษาแต่ละประเภท เพื่อกำหนดงบประมาณที่รัฐต้องสนับสนุน^{๒๕}

ดร.ดุชนันท์ สีสลวราช ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง การศึกษาในสังคมพระพุทธศาสนาตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก งานวิจัยนี้พบว่าสังคมชาวพุทธมี ๒ ประเภท คือ สังคมฆราวาสและสังคมสงฆ์ สังคมสงฆ์นั้น สมาชิกส่วนใหญ่มุ่งเป้าหมายการศึกษาระดับสูงสุดคือความพ้นทุกข์สิ้นเชิง มีการจัดระเบียบสังคมโดยอาศัยวินัยสงฆ์ (ภิกษุ ๒๒๗ ข้อ ภิกษุณี ๓๑๑ ข้อ) ซึ่งครอบคลุมการคัดเลือกสมาชิกการดำรงชีวิตในสังคมและการให้ออกจากความเป็นสมาชิก โดยวินัยสงฆ์นี้ทำให้สังคมสงฆ์มีบรรยากาศทางวิชาการสูง สมาชิกมีโอกาสศึกษามากและลึกโดยศึกษาตลอดเวลาในการดำรงชีวิต จัดว่าสังคมสงฆ์เป็นสังคมการศึกษาตามอุดมคติในทรรศนะอย่างพระพุทธศาสนา ส่วนสังคมฆราวาสชาวพุทธมุ่งเป้าหมายระดับต่ำลงมา การจัดระเบียบสังคมรัดกุมน้อยกว่าสังคมสงฆ์ ฆราวาสที่มีความพร้อมสูงขึ้นต้องการบรรลุเป้าหมายสุดท้ายก็เข้าสังคมสงฆ์ได้^{๒๖}

ทวี คันสนีย์พันธ์ และ เดชา พวงงาม ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง การศึกษาสภาพการจัดการศึกษาของสงฆ์ในโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา เขตการศึกษา ๑๑ โดยใช้กลุ่มตัวอย่างในการวิจัย คือ ผู้จัดการ ผู้บริหาร และครูสอนในโรงเรียนพระปริยัติธรรม เขตการศึกษา ๑๑ จำนวน ๔๓๐ คน ผลการศึกษากล่าวสรุปได้ว่า การบริหารและการจัดการโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา ควรจัดตั้งกองทุนการศึกษาสำหรับการบริหารและการจัดการศึกษา โรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาโดยเฉพาะ เนื่องจากโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษาไม่อยู่ภายใต้ พ.ร.บ.โรงเรียนเอกชน พ.ศ. ๒๕๒๕ และไม่ใช่วินิจฉัยโรงเรียนรัฐบาล เพราะเป็นโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา สังกัดกรมการศาสนา ดังนั้น

^{๒๕}ร.ศ.สุภาภร มากแจ้ และ ผศ.สมปอง มากแจ้, “การศึกษาสภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์”, **รายงานการวิจัย**, (กรมการศาสนา : กระทรวงศึกษาธิการ), ๒๕๕๒, ๒๔๐ หน้า.

^{๒๖}ดุชนันท์ สีสลวราช, **การศึกษาในสังคมพระพุทธศาสนาตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก**, (กรุงเทพฯ : กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๓๘), ๓๕๐ หน้า.

รัฐบาลควรสนับสนุนกองทุนการจัดการศึกษา โดยจัดตั้งกองทุนการศึกษาครั้งหนึ่ง และรัฐบาลจัดสรรกองทุนการศึกษาให้ครั้งหนึ่ง^{๒๗}

ดร.วีรชาติ นิ่มอนงค์ ได้ทำวิจัยเรื่อง “ความไม่เสมอภาคทางการศึกษาของพระภิกษุสามเณรในประเทศไทย” มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ เพื่อแสวงหาข้อเท็จจริงเกี่ยวกับสภาพปัญหาความไม่เสมอภาคทางการศึกษาของพระภิกษุสามเณรและแม่ชีในประเทศไทย เพื่อต้องการทราบถึงวิธีการที่เหมาะสมที่รัฐบาลจะเข้าไปดำเนินการแก้ไขปัญหาในการจัดการศึกษานั้น และเพื่อจะได้ทราบแน่ชัดถึงบทบาทของมหาวิทยาลัยสงฆ์บนพื้นฐานแห่งการทำประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติ ทั้งนี้โดยอาศัยแนวความคิดและทฤษฎีเรื่องความเสมอภาคและความต้องการทางการศึกษา ของนักคิดทางการศึกษาทั่วไปและทางพระพุทธศาสนาโดยศึกษาเฉพาะกรณีของพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต) และได้ตั้งสมมติฐานสาเหตุแห่งความไม่เสมอภาคทางการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย ๘ ประเด็น และสมมติฐานแนวทางการแก้ปัญหาความไม่เสมอภาคทางการศึกษา ๔ ประเด็น

ผลการวิจัยพบว่าการศึกษาของสงฆ์มีความไม่เสมอภาคใน ๒ ประเด็นหลัก คือ ๑. ด้านงบประมาณ และ ๒. ด้านหลักสูตรหรือระบบการศึกษา ปัญหาทั้งสองนี้สัมพันธ์กัน กล่าวคือคณะสงฆ์จัดการศึกษาหลายระบบและให้ความสำคัญต่างกัน จึงเป็นที่มาของการได้งบประมาณน้อย ปัญหาความไม่เสมอภาคทั้งสองนี้ยังก่อให้เกิดปัญหาความไม่เสมอภาคด้านอื่นอีก เช่นการเรียนการสอนด้วยคุณภาพ ขาดครูที่มีคุณภาพ ขาดอาคารเรียน อุปกรณ์การเรียนไม่เพียงพอ เป็นต้น

ผลการวิจัยพบอีกว่า สาเหตุ ๘ ประการ ทำให้เกิดความไม่เสมอภาคด้านการศึกษาของพระภิกษุสามเณร ตามลำดับความสำคัญทางสถิติ คือ ปัญหานโยบายการปกครองและการจัดการศึกษาที่ขาดแผนการศึกษา , ปัญหาระบบการศึกษาที่มีหลากหลาย, ปัญหาคณะสงฆ์และรัฐสนับสนุนการศึกษาที่ไม่ทั่วถึง, ปัญหาการขาดการประชาสัมพันธ์และแนะแนวระบบการศึกษา, ปัญหาไม่มีบูรณาการในด้านหลักสูตร, ปัญหาการลาสิกขาของพระภิกษุสามเณร, ปัญหาการเลือกสนับสนุนระบบการศึกษาเพราะสมณศักดิ์, ปัญหาทางวัดต้นสังกัดหรือเจ้าอาวาสไม่ให้ความร่วมมือในการจัดการศึกษา และจากผลการศึกษาวิจัยทำที่ของพระมหาเถระและกรมการศาสนา ที่ได้จากแบบสอบถามพบว่า เจ้าหน้าที่กรมการศาสนาส่วนมากเห็นด้วยกับพระภิกษุสามเณร ในประเด็นเรื่องความไม่เสมอภาคทางการศึกษาที่กล่าวมาแล้ว และมีทำที่ยอมตามความต้องการทางการศึกษาของพระภิกษุสามเณร ๔ ประเด็น ตามลำดับความสำคัญทางสถิติคือ

๑. ต้องการให้คณะสงฆ์แก้ไข พ.ร.บ. การปกครองคณะสงฆ์และสนับสนุนการศึกษาทั้งสายบาลีนักธรรมและสายปริยัติธรรมสามัญและมหาวิทยาลัยสงฆ์ ให้เท่าเทียมกันรวมทั้งมีการปรับปรุงหลักสูตรการศึกษาด้วย

^{๒๗}ทวี คันสนีย์พันธ์ และ เดชา พวงงาม, “การศึกษาสภาพการจัดการศึกษาสงฆ์ในโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาเขตการศึกษา ๑๑”, **รายงานการวิจัย**, (กรุงเทพฯ : สำนักพัฒนาการศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม เขตการศึกษา ๑๑), ๒๕๓๗, ๒๓๐ หน้า.

๒. ต้องการให้ขยายการศึกษาแบบพระปริยัติธรรมสามัญและแบบมหาวิทยาลัยสงฆ์ เพราะการศึกษา ๒ สายนี้ มีความสอดคล้องกันทางด้านหลักสูตร

๓. ต้องการให้คงหลักสูตรและระบบการศึกษาเหล่านั้นไว้ แต่ให้มีการปรับปรุงหลักสูตรให้เชื่อมโยงกันและมีการเทียบโอนกันได้

๔. ต้องการศึกษาใหม่มหาวิทยาลัยของรัฐและเอกชนอื่นๆ

แต่ทั้งคณะและท่าทีของพระมหาเถรสมาคมและเจ้าหน้าที่กรมการศาสนาที่ได้จากการสัมภาษณ์ส่วนมาก ไม่เห็นด้วย ที่จะให้มีการปรับปรุงหลักสูตรนักธรรมบาลีให้มีลักษณะบูรณาการระหว่างวิชาการทางธรรมและวิชาการสมัยใหม่ แต่กลับเสนอให้มีการเพิ่มวิชาทางธรรมโดยเฉพาะวิชาภาษาบาลีเข้ากับหลักสูตรพระปริยัติธรรมสามัญและมหาวิทยาลัยสงฆ์มากขึ้น ส่วนหลักสูตรนักธรรมบาลีนั้นอาจมีการปรับปรุงเพียงกระบวนการเรียนการสอนและการประเมินผลให้ทันสมัยขึ้น แต่ไม่ยินยอมให้ปรับปรุงตัวหลักสูตร เนื่องจาก พ.ร.บ. การศึกษาแห่งชาติฉบับ พ.ศ. ๒๕๕๒ ต้องการปฏิรูปการศึกษาของทุกฝ่าย คณะสงฆ์จึงต้องการปรับปรุงการศึกษาของสงฆ์ โดยแก้ไข พ.ร.บ. การปกครองคณะสงฆ์ใหม่ เน้นความสามัคคีในคณะสงฆ์มหานิกายและธรรมยุติกนิกาย โดยจัดตั้งสำนักพระพุทธศาสนาแห่งชาติ มีคณะกรรมการสงฆ์เรียกว่ามหาเถรสมาคม ดูแลการศึกษาาร่วมกับรัฐบาล

และจากการศึกษาวิจัยบทบาทของมหาวิทยาลัยสงฆ์พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามและให้สัมภาษณ์ที่เป็นเจ้าหน้าที่กรมการศาสนาพอใจกับภารกิจที่มหาวิทยาลัยสงฆ์ทำอยู่ใน ๕ ด้าน คือด้านการผลิตบัณฑิต ด้านการจัดการเรียนการสอน ด้านการบริการวิชาการแก่สังคม และด้านการทำนุบำรุงศิลปะวัฒนธรรม และด้านความเป็นสากล และยังพบว่าผู้ตอบแบบสอบถามและผู้ตอบสัมภาษณ์ส่วนมากต้องการให้มหาวิทยาลัยสงฆ์เห็นด้านสมณสาธิตของพระภิกษุสามเณร เน้นคุณธรรมจริยธรรมของบัณฑิต ความเป็นเลิศในด้านศาสนาและปรัชญา และด้านวิปัสสนากรรมฐาน และผู้วิจัยได้เสนอแนะว่า ความไม่เสมอภาคทางการศึกษาของพระภิกษุสามเณรเกิดจากระบบการศึกษาที่มีหลากหลายและไม่เชื่อมโยงกัน เพื่อแก้ปัญหานี้จึงควรมีการวิจัยหลักสูตรที่พระธรรมปิฎกเสนอต่อคณะสงฆ์อย่างจริงจัง เน้นการสร้างสถานศึกษาแทนการสร้างศาสนสถานอย่างอื่นซึ่งมีอยู่มากแล้ว เพื่อให้พุทธศาสตร์หรือศาสนศาสตร์บัณฑิตได้อุทิศตนทำงานด้านการศึกษาเพื่อพระศาสนามากขึ้น^{๒๔}

พระสมเ็นิก อนันตวงค์ ได้กล่าวไว้ใน “สถาบันสงฆ์กับการพัฒนาสังคมไทยในอนาคตตามทรรศนะของพระผู้นำทางด้านวิชาการ” ว่า ในปัจจุบันนี้ สถาบันสงฆ์ได้เกื้อกูลต่อสังคมไทยอยู่แล้ว สำหรับอนาคตนั้น ยังจะต้องมีการปรับปรุงสถาบันสงฆ์ในประเด็นต่างๆ อีกมาก โดยเฉพาะการศึกษาของพระสงฆ์ และการพัฒนาบุคลากรทางศาสนา สำหรับพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ที่ใช้ปกครองคณะสงฆ์ในปัจจุบัน มีความเห็นที่

^{๒๔}ดร.วีระชาติ นิมอนงค์, “ความไม่เสมอภาคทางการศึกษาของพระภิกษุสามเณรในประเทศไทย”,

หลากหลายกันออกไป แต่ส่วนใหญ่มองว่าไม่เป็นปัญหาสำหรับการพัฒนา แต่จำเป็นต้องปรับปรุงในส่วนขององค์กรต่างๆ ของสถาบัน องค์กร ศาสนศึกษา องค์กรการปกครอง องค์กรสาธารณสุข และองค์กรสาธารณสงเคราะห์ ในระดับวัดประเด็นสำคัญอยู่ที่สมณศักดิ์ พระผู้นำส่วนมากกว่าครึ่งที่มองว่าปัจจุบันเป็นปัญหาเนื่องจากขาดระบบกลั่นกรองตรวจสอบที่ดี การถวายสมณศักดิ์ ต้องมีระบบกลั่นกรองที่เป็นธรรม^{๒๙}

พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ วิฑูรยาโณ) ได้ให้ความเห็นไว้ในงานวิจัยเรื่อง “มหาเถรสมาคมกับการยอมรับการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ ในการปฏิรูปการปกครองคณะสงฆ์” ว่า รูปแบบการปกครองสงฆ์ในปัจจุบัน ซึ่งหมายถึงรูปแบบการปกครองคณะสงฆ์ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ เป็นระบบที่รับเอาของผิดมาใช้ โดยคิดว่าพระผู้ใหญ่คือพระที่มีอายุพรรษามากจะสามารถบริหารจัดการเรื่องราวต่างๆ ที่เกิดขึ้นได้ ความจริงแล้วแม้ในประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนาก็ปรากฏว่า สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเคยมอบให้พระผู้มีคุณสมบัติด้านความรู้ความสามารถปกครองพระผู้มีอายุพรรษาแก่กว่าได้ ส่วนแผนงานของมหาเถรสมาคมที่จะกระจายอำนาจการตัดสินใจ และการบริหารไปยังส่วนภูมิภาคนั้น ยังมองไม่ออกว่าจะมีอะไรเปลี่ยนแปลง อันที่จริงรูปแบบของมหาเถรสมาคมที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบันนี้น่าสนใจ แต่ในแง่โครงสร้างจะเห็นว่าขาดความคล่องตัวอย่างร้ายแรง ทำงานยาก ประสิทธิภาพต่ำ ปัญหาเหล่านี้สมควรที่จะได้รับการแก้ไขในเรื่องรูปแบบมีให้ยึดติดกับกรอบประเพณีจนเกินไป ความบกพร่องในรูปแบบการบริหารงานเช่นนี้ ทำให้เมื่อเวลาเกิดข่าวในทางลบเกี่ยวกับวงการสงฆ์ สื่อมวลชนจึงพยายามกดดันในเรื่องการปฏิรูปคณะสงฆ์ เพื่อให้เกิดความคล่องตัวในการใช้กฎหมาย หรือมาตรการต่างๆ ซึ่งในประเด็นในการนำเสนอในรูปข่าวสารนั้น ไม่ได้พิจารณาในบริบทของสงฆ์เท่าใดนัก ข่าวสารที่ออกมาสู่สาธารณะจึงมีความบิดเบือนอยู่บ้าง ทำให้สงฆ์ภายในการปกครองของมหาเถรสมาคม เกิดความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนจากการรับรู้ข่าวสารที่บิดเบือนถึงความ เป็นไปที่แท้จริง^{๓๐}

พระมหาวิระ เกร็มย์ ได้ทำการวิจัยเรื่อง “พัฒนาการของมหาวิทยาลัยสงฆ์ไทย : ศึกษาเฉพาะกรณี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย” ผลการวิจัยพบว่า ด้านการผลิตบัณฑิต ส่วนใหญ่ประมาณ ๘๐ % ได้ลาสิกขาไปประกอบอาชีพต่างๆ ในสังคม เป็นพลเมืองดีของสังคม ส่วนที่อยู่รับใช้พระพุทธศาสนา ก็เป็นพระสงฆ์ที่ดีมีคุณภาพ เป็นที่ยอมรับของคณะสงฆ์และสังคม เป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาพระศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองในอนาคต ด้านการพัฒนาหลักสูตร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยได้ปรับปรุง

^{๒๙}พระสมเ็นิก อนันตวงศ์, “สถาบันสงฆ์กับการพัฒนาสังคมไทยในอนาคตตามทรรศนะของพระผู้นำทางด้านวิชาการ”, **วิทยานิพนธ์ปริญญาสังคมาสงเคราะห์ศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์), ๒๕๕๐, ๒๖๐ หน้า.

^{๓๐}นายพรศักดิ์ ธนพัฒน์พงศ์, “มหาเถรสมาคมกับการยอมรับการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ในการปฏิรูปการปกครองคณะสงฆ์”, **วิทยานิพนธ์นิเทศศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๕๑, ๓๐๑ หน้า.

หลักสูตรให้เข้ากับมาตรฐานสากล กำหนดหลักสูตรไว้ ๒ ระดับ คือ ระดับต่ำกว่าอุดมศึกษา และระดับอุดมศึกษาได้มีการปรับปรุงหลักสูตรเป็นระยะๆ เพื่อให้เข้ากับมาตรฐานหลักสูตรของทบวงมหาวิทยาลัย ด้านการบริหารได้มีการจัดรูปแบบการบริหารงานของมหาวิทยาลัย ให้เป็นไปตามแบบมหาวิทยาลัยของรัฐทั่วไป ด้านการบริการวิชาการแก่สังคม เป็นการจัดการศึกษาเพื่อเป็นการบริการวิชาการแก่สังคม การส่งเสริมพระพุทธศาสนาและการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมด้วยการจัดกิจกรรมต่างๆ โดยหน่วยงานของมหาวิทยาลัย^{๓๑}

สิทธิพล เวียงธรรม ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง ปัญหาการเรียนการสอนของคณะสงฆ์ในโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรม จังหวัดมหาสารคาม โดยมุ่งหมายที่จะศึกษาสภาพปัญหา และปัจจัยสาเหตุแห่งปัญหาในการจัดการเรียนการสอนของคณะสงฆ์ในโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมจังหวัดมหาสารคาม ผลการวิจัยพบว่าหลักสูตรการศึกษาของคณะสงฆ์ไม่เหมาะสมกับสภาพสังคมปัจจุบันและสภาพท้องถิ่น สาเหตุเพราะมีเนื้อหากว้างเกินไป และภาษาที่ใช้เป็นภาษาวิชาการแบบโบราณจึงยากต่อการทำความเข้าใจ หลักสูตรการเรียนการสอนที่เน้นทฤษฎีมากกว่าภาคปฏิบัติ การประชุมวางแผนและการวิเคราะห์การใช้หลักสูตรร่วมกันยังไม่ได้เกิดขึ้น สาเหตุเพราะการจัดการเรียนการสอนตามหลักสูตรพระปริยัติธรรมของคณะสงฆ์ยังไม่เป็นเอกภาพ แต่ละสำนักเรียนหรือแต่ละโรงเรียนต่างดำเนินการตามความเข้าใจของตนเองหรือทำตามบูรพาจารย์ถือปฏิบัติมา ด้านการจัดทำแผนการสอน คณะสงฆ์ไม่ค่อยเข้าใจการจัดทำแผนการสอน ครูผู้สอนไม่สามารถสอนตามแผนที่กำหนดไว้ และส่วนใหญ่ที่ใช้วิธีสอนแบบบรรยาย ด้านการใช้สื่อ คณะสงฆ์ไม่มีสื่อการสอนที่ทันสมัย สาเหตุเพราะขาดแคลนงบประมาณในการซื้อ และครูผู้สอนไม่มีความรู้ความสามารถเพียงพอในการสร้างสื่อการสอนขึ้นมาใช้เอง สาเหตุเพราะไม่มีการจัดฝึกอบรมเพื่อการจัดทำสื่อการสอนแต่อย่างใด ด้านการวัดผลประเมินผล ระบบการวัดผลประเมินผลในปัจจุบันไม่มีความเหมาะสม สาเหตุเพราะมุ่งเน้นวัดความรู้ภาคทฤษฎีมากเกินไปและไม่มีการวัดผลภาคปฏิบัติ กระบวนการออกข้อสอบและลักษณะของข้อสอบยังไม่เหมาะสม สาเหตุเพราะการออกข้อสอบดำเนินการโดยส่วนกลาง ครูผู้สอนไม่มีโอกาสได้ร่วมออกข้อสอบ การจัดให้มีการสอบปีละ ๑ ครั้ง ไม่เพียงพอ เพราะมีนักเรียนที่สอบไม่ผ่านอยู่มากทำให้ไม่มีโอกาสสอบแก้ตัวหรือสอบซ่อม และการทุจริตในการสอบมักเกิดขึ้นเสมอ สาเหตุเพราะกรรมการคุมสอบบางส่วนละเลยต่อการปฏิบัติตามระเบียบของการสอบ^{๓๒}

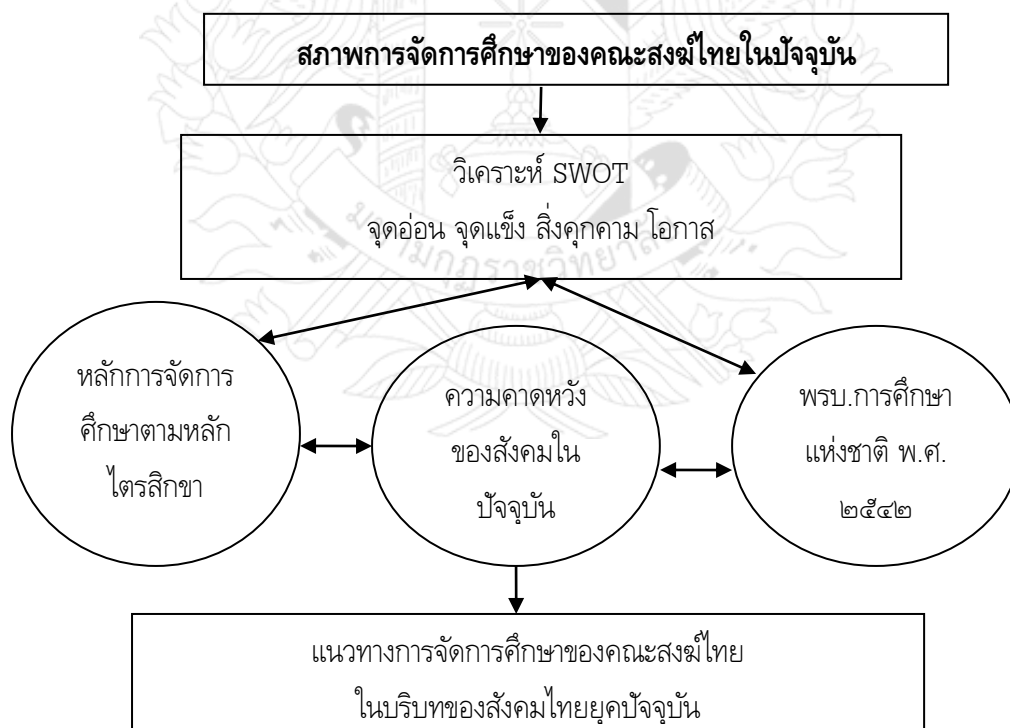
^{๓๑}พระมหาวิระ เกรัมย์, “พัฒนาการของมหาวิทยาลัยสงฆ์ไทย : ศึกษาเฉพาะกรณีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **สารนิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเกริก), ๒๕๔๑, ๒๗๐ หน้า.

^{๓๒}สิทธิพล เวียงธรรม, “ปัญหาการเรียนการสอนของคณะสงฆ์ในโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมจังหวัดมหาสารคาม”, **การศึกษาค้นคว้าอิสระหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม), ๒๕๔๗, ๒๓๐ หน้า.

สรุปกรอบแนวคิด

จากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง จึงสรุปได้ว่า การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบันมีวัตถุประสงค์หลายประการ แต่วัตถุประสงค์ที่สำคัญที่สุดคือการผลิตศาสนทายาทให้กับพระพุทธศาสนา อันเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อความเจริญมั่นคงของพระพุทธศาสนาในประเทศไทย แต่การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์จะบรรลุเป้าหมายตามที่ตั้งไว้หรือไม่ ขึ้นอยู่กับว่า มีแนวทางการจัดการศึกษาที่เหมาะสมกับบริบทของสังคมในแต่ละยุคสมัยหรือไม่ เพราะการจัดการศึกษาบางแนวทางอาจจะเหมาะสมกับบางยุคบางสมัย แต่เมื่อถึงยุคสมัยหนึ่งแนวทางนั้นๆ อาจจะไม่เหมาะสม โดยเฉพาะในยุคสมัยปัจจุบันที่สภาพบริบทของสังคมไทยได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมากมาย แนวทางการจัดการศึกษารูปแบบเดิมที่คณะสงฆ์ดำเนินอยู่ มีจุดอ่อนทางการศึกษาอยู่อีกมากมายหลายประการ ที่ยังไม่สอดคล้องกับบริบทของสังคมไทยที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วได้ จึงทำให้การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไม่บรรลุผลตามเป้าหมายที่ตั้งไว้ได้ และยังคงส่งผลกระทบด้านลบต่อองค์กรคณะสงฆ์ พระพุทธศาสนาและประเทศชาติโดยรวมอีกด้วย ซึ่งถ้าหากคณะสงฆ์มีแนวทางการจัดการศึกษาที่ถูกต้องเหมาะสมกับบริบทของสังคมไทยในยุคปัจจุบันแล้ว จะนำไปสู่การแก้ไขจุดอ่อนทางการศึกษาของคณะสงฆ์ที่กำลังเป็นอยู่ และสามารถทำให้การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์บรรลุผลตามเป้าหมายของพระพุทธศาสนา และเป้าหมายทางการศึกษาที่คณะสงฆ์ได้ตั้งไว้ได้ ผู้วิจัยจึงได้กำหนดเป็นกรอบแนวคิดในการวิจัยไว้ดังนี้

สรุปตารางกรอบแนวคิดในการวิจัย

บทที่ ๒

สภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย

พระพุทธศาสนาที่สามารถดำรงอยู่ได้จนถึงทุกวันนี้ เพราะอาศัยการศึกษาและการเผยแผ่ หากไม่มีการศึกษาและการเผยแผ่แล้ว พระพุทธศาสนาก็คงไม่สามารถดำรงอยู่ได้ การศึกษาจึงเป็นปัจจัยสำคัญที่สุดที่ส่งผลต่อความเจริญมั่นคงของพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงก่อตั้งสังฆมณฑลขึ้นมาก็เพื่อให้เป็นสังฆมณฑลแห่งการศึกษาโดยมีเป้าหมายเพื่อตัวบุคคล เพื่อพระศาสนาและเพื่อสังคมมนุษย์โดยส่วนรวม ดังนั้น เพื่อที่จะศึกษาถึงสภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยได้อย่างถูกต้องชัดเจน ในบทนี้ผู้วิจัยจะได้ศึกษาถึงแนวคิดและทฤษฎีทางการศึกษา ทั้งในแนวพุทธและนักวิชาการทางการศึกษาทั้งที่เป็นคนไทยและนักวิชาการทางตะวันตก เพื่อนำมาพื้นฐานในการศึกษาถึงสภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในประเด็นต่างๆ ทั้งด้านหลักสูตรการเรียนการสอน กระบวนการเรียนการสอน ในแต่ละยุคแต่ละสมัย ซึ่งจะได้นำเสนอตามลำดับต่อไป

๒.๑ ความหมายและความสำคัญของการศึกษา

หากมีผู้ตั้งคำถามว่า “การศึกษาคืออะไร” คำตอบที่ได้คงเป็นไปได้หลายแง่หลายมุมหรือหลายทิศทาง ความหมายของคำว่าการศึกษาตามหลักนิรุกติศาสตร์ มาจากภาษาอังกฤษว่า “education” หากพิจารณารากศัพท์เดิมจากภาษาละติน มีแนวทางพิจารณา ๓ แนวทางด้วยกัน คือ มาจากรากศัพท์ว่า “educare” ซึ่งมีความหมายว่า “to bring up” แปลว่า เลี้ยงดู^๑ หมายความว่า เด็กๆ เมื่อเกิดมาต้องได้รับการเลี้ยงดูให้เจริญเติบโตตามจุดประสงค์ของผู้เลี้ยง ซึ่งอาจจะเป็นไปในทางดีหรือร้ายก็ได้ มาจากรากศัพท์ว่า “educare” ซึ่งมีความหมายว่า “to lead out” หรือ “to draw out” แปลว่า นำออก หรือ ดึงออกมา ความหมายในประเด็นนี้ คือ เป็นการดึงหรือนำสิ่งที่มีอยู่ในตัวผู้เรียนออกมาให้ปรากฏ ซึ่งหมายถึงศักยภาพหรือความสามารถความถนัดบางสิ่งบางอย่างในตัวผู้เรียนนั่นเอง มาจากรากศัพท์เดิมว่า “educatum” ซึ่งมีความหมายว่า “teaching” หรือ “training”^๒ หมายถึง การสอนหรือการฝึกอบรม ความหมายของรูปคำในประเด็นนี้ตรงกับสิ่งที่ครูผู้สอนส่วนใหญ่ใช้กันในปัจจุบันมากที่สุด จากความหมายของคำว่า “การศึกษา” ตามหลักนิรุกติศาสตร์ทั้ง ๓ ประเด็นดังกล่าว ทำให้พอสรุปความได้ว่า การศึกษาหมายถึง การให้การเลี้ยงดูให้เจริญเติบโต ในขณะที่เดียวกันก็ต้องให้ความรู้แก่ผู้ที่ได้รับการเลี้ยงดูนั้นให้เป็นผู้ที่สามารถช่วยเหลือตนเองเพื่อความอยู่รอดของชีวิต เช่น ให้ความรู้เพื่อการประกอบอาชีพ และให้ความรู้เพื่อสามารถอยู่ในสังคมได้อย่าง

^๑ สนิท ศรีสำแดง, **พระพุทธศาสนากับการศึกษา**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๒.

^๒ Good, Carter V, **Dictionary of Education**, (Newyork : McGraw-Hill Book Company, 1973), p. 35.

มีความสุข อีกความหมายหนึ่ง การศึกษาหมายถึงการพัฒนาผู้เรียนให้เจริญเติบโตสมบูรณ์เต็มที่ นั่นคือ เป็น การสอนหรือแนะนำให้ผู้เรียนได้พัฒนาศักยภาพที่มีอยู่ในตนเองให้มากที่สุดเท่าที่สามารถกระทำได้ และ การศึกษา หมายถึง การสอนหรือการฝึกอบรมให้ผู้เรียนมีความเจริญรุ่งเรืองอย่างเต็มที่ตามความแตกต่าง ระหว่างบุคคลของผู้เรียน^๓

ในภาษาไทยใช้คำว่า “ศึกษา” ซึ่งเป็นภาษาสันสกฤต แต่พอเป็นภาษาบาลี กลายเป็น “สิกขา” เมื่อ แยกศัพท์ออกมา มาจากคำว่า สะ+อิกขะ+อา สะ ในภาษาบาลี แปลว่า ตัวเอง อิกขะ แปลว่า มอง, พิจารณา, เห็น^๔ พุทธทาสภิกขุ กล่าวว่า “การศึกษา คือ การปฏิบัติศีล สมาธิ และปัญญา การศึกษาที่สมบูรณ์ต้องทำ ความเป็นมนุษย์ให้ถูกต้องและสมบูรณ์”^๕ พระเทพดิลก (ระแบบ จิตตญาณ) กล่าวว่า “การศึกษาในทาง พระพุทธศาสนา หมายถึง กระบวนการเรียน การฝึกอบรม การค้นคว้า วิจัย การพัฒนา ตลอดจนการรู้แจ้ง เห็นจริงในสิ่งทั้งหลายตามสภาพที่เป็นจริงของสิ่งเหล่านั้น มุ่งเน้นไปที่การพัฒนากาย วาจา ใจ โดยมีขั้นตอน ในการพัฒนาตามหลักของไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา”^๖ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าวว่า “การศึกษามีจุดมุ่งหมายเพื่อทำชีวิตให้เข้าถึงอริสราพ คือทำให้ชีวิตหลุดพ้นจากอำนาจครอบงำจากปัจจัยภายนอก ให้มากที่สุดและมีความเป็นใหญ่ในตัวสามารถกำหนดความเป็นอยู่ของตนให้ได้มากที่สุด”^๗ เพราะฉะนั้นในทัศนะ ของพระพุทธศาสนา การศึกษา คือ การมองตน การพิจารณาตน การควบคุมตน จนกระทั่งการพัฒนาตน โดย ความหมายของการศึกษา คือ การพัฒนาและปลูกฝังนิสัยใฝ่รู้ ใฝ่ดีให้กับผู้เรียน อุดมการณ์ของการศึกษา คือ ยิ่งศึกษา ยิ่งต้องรู้จักตัวเอง รู้จักตน ควบคุมตน แล้วพัฒนาตนให้ได้

การศึกษามีความสำคัญต่อมนุษย์เป็นอย่างมาก คำกล่าวที่ว่าการศึกษาคือชีวิต และชีวิตคือการศึกษา คำกล่าวเช่นนี้ยังคงเป็นความจริงอยู่ตลอดไป ชีวิตมนุษย์ตั้งแต่เริ่มปฏิสนธิในครรภ์มารดาเริ่มมีการศึกษาบ้าง แล้ว การศึกษาของมนุษย์จะเริ่มอย่างจริงจังก็ต่อเมื่อชีวิตได้เริ่มสัมผัสตามดูโลก และจะต้องศึกษาอยู่ตลอดไป จนกว่าชีวิตจะจากโลกนี้ไป การศึกษาจึงมีความสำคัญต่อบุคคล สังคม ประเทศชาติ และต่อโลกเป็นอย่างยิ่ง อาจจะกล่าวได้ว่า “ตราบไต่ทีโลกยังมีมนุษย์ไม่สิ้นสุดการศึกษาต้องอาศัย” เหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะมนุษย์ที่

^๓ร.ศ.ยนต์ ชุ่มจิต, **การศึกษาและความเป็นครูไทย**, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๔), หน้า ๒.

^๔พระสุธีวรญาณ (ณรงค์ จิตตโสภโณ), **พุทธศาสตร์ปริทรรศน์**, (กรุงเทพฯ : บริษัทสถาปนาพับลิเคชั่น จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๑๐๐.

^๕พุทธทาส ภิกขุ, **เป้าหมายของการศึกษา**, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์นิพนพาน, ๒๕๓๗), หน้า ๔๕.

^๖สัมภรณ์ พระเทพดิลก (ระแบบ □□ต□□โณ), เลขานุการศูนย์ส่งเสริมพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย, ๒๖ พฤษภาคม ๒๕๕๑.

^๗พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **การศึกษาเพื่ออารยธรรมที่ยั่งยืน**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สหธรรมิก, ๒๕๓๙), หน้า ๑๑๑.

๒.๒ แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการจัดการศึกษา

๒.๒.๑ ทฤษฎีการจัดการศึกษาของนักการศึกษาตะวันตก

นักการศึกษาที่มีชื่อเสียงได้พยายามให้ความหมายของการศึกษาไว้ ทั้งในลักษณะที่คล้ายคลึงกันและแตกต่างกันมากมาย แนวความคิดเรื่องของการเรียนรู้ของมนุษย์ ได้รับความสนใจอย่างมากจากนักปรัชญาและนักจิตวิทยาแต่ในอดีต ซึ่งต่างก็ได้แสดงทัศนะกันไว้อย่างหลากหลาย แนวคิดเหล่านั้นได้มีการเปลี่ยนแปลงและวิวัฒนาการไปในแต่ละยุคแต่ละสมัย รวมทั้งได้ขยายขอบเขตไปสู่เรื่องของการจัดการศึกษาและการสอน การศึกษาแนวคิดในอดีตนอกจากจะเป็นพื้นฐานสำคัญ ที่จะช่วยให้เกิดความเข้าใจในเรื่องของการจัดการศึกษาและเกิดแนวความคิดใหม่ๆ แล้ว ยังเป็นการทบทวนภูมิปัญญาของนักคิดในอดีตซึ่งอาจจะตกหล่นสูญหายหรือเสื่อมความนิยมไปด้วยกาลและสมัย แต่อาจจะยังทรงคุณค่ามหาศาลต่อการเรียนรู้ของมนุษย์ ในตอนนี้ผู้วิจัยจะได้ประมวลทฤษฎีการศึกษา ซึ่งเป็นเสมือนปรัชญาทางการศึกษา ที่จะช่วยให้เห็นพัฒนาการทางความคิดของนักการศึกษาเกี่ยวกับการเรียนรู้พอสังเขป ซึ่งจะนำแนวคิดของนักคิด นักจิตวิทยา และนักการศึกษาต่างๆ เฉพาะที่เห็นว่าได้รับการยอมรับกันโดยทั่วไปและควรค่าแก่การศึกษา ดังเช่น

พลาโต (Plato) นักปราชญ์ชาวกรีก เกิดที่เมืองเอเธนส์ เป็นศิษย์คนสำคัญของโสกราตีส กล่าวว่า “การศึกษา คือ ความสามารถที่จะทำให้ผู้เรียนรู้สึกเป็นสุขและเป็นทุกข์ได้ในโอกาสที่เหมาะสมและพัฒนางานที่เป็นความงามและสิ่งที่ดีงามทุกอย่าง ซึ่งผู้เรียนอาจจะทำให้เกิดขึ้นได้”^{๑๐}

อริสโตเติล (Aristotle) นักปราชญ์ชาวกรีก ศิษย์ร่วมสำนักเดียวกับพลาโต กล่าวว่า การศึกษา คือ การสร้างสรรค์ให้ผู้เรียนมีจิตใจสมบูรณ์ และมีร่างกายแข็งแรง มีพละนามัย..การศึกษาจะช่วยทำให้ความสามารถทางจิตใจของมนุษย์สูงขึ้น จนสามารถบรรลุถึงความจริง ความดี และความงามอย่างสูงสุด ซึ่งจะเป็นผลส่งให้บรรลุถึงความสุขสมบูรณ์ในที่สุด^{๑๑}

โคมินิอุส (John Amos Comenius) เป็นนักการศึกษาชาวเชโกสโลวะเกีย ซึ่งให้การยอมรับกันว่าเป็นนักปรัชญาการศึกษาคนแรกของการศึกษายุคใหม่ เป็นเจ้าของความคิดเรื่อง “Pansophia” หรือ “การให้ความรู้ทุกอย่างแก่คนทุกคน” “All knowledge for all persons”^{๑๒} ตามแนวความคิดของโคมินิอุสนั้น เน้นความสัมพันธ์ของวิทยาการสาขาต่างๆ ดังนั้น ในการสอนนักเรียนนั้น จะต้องนำวิชาการต่างๆ มาประสานสัมพันธ์กัน นอกจากนี้ ยังให้ความคิดไว้ว่า การศึกษาควรจัดเป็นแบบสากล ไม่ควรเน้นเฉพาะคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งหรือเพศใดเพศหนึ่ง

^{๑๐}ร.ศ.ยนต์ ชุ่มจิต, **การศึกษาและความเป็นครูไทย**, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๕๒), หน้า ๒.

^{๑๑}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓.

^{๑๒}Gove, Philip Babcock, **Webster's Third New International Dictionary**, (Springfield : G.&C. Merriam Company, 1965), p. 25.

จอห์น ดิวอี้ (John Dewey) ชาวอเมริกัน ได้กล่าวถึงการศึกษาไว้ว่า

๑) การศึกษาคือชีวิต (Education is Life) ไม่ใช่เป็นการเตรียมตัวเพื่อชีวิตในภายหน้า การศึกษากับชีวิตเป็นของคู่กัน ตราบใดที่ยังมีชีวิตอยู่ก็จะต้องมีการศึกษาตลอดไป ดังนั้น การศึกษาจึงเป็นสิ่งจำเป็นต่อชีวิตประจำวัน แก้ปัญหาในชีวิตปัจจุบัน

๒) การศึกษาคือการเจริญงอกงาม (Education is Growth) คนที่ได้รับการศึกษาย่อมจะทำให้เจริญงอกงาม ทั้งทางด้านร่างกาย อารมณ์ สังคม และสติปัญญา แต่ความเจริญงอกงามนั้นต้องเป็นไปในทางที่ดี ที่สังคมปรารถนาด้วย

๓) การศึกษาคือการสร้างเสริมประสบการณ์ให้แก่ชีวิต (Education is Organizing for experience) เป็นการจัดประสบการณ์ใหม่ ช่วยให้ผู้บุคคลมีระดับความสามารถสูงขึ้น พอที่จะกำหนดแนวปฏิบัติจากผลลัพธ์ของประสบการณ์นั้นได้

๔) การศึกษาคือกระบวนการทางสังคม (Education is Social Process) เป็นการถ่ายทอดความรู้วัฒนธรรมต่างๆ จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง^{๑๓}

ส่วนทฤษฎีและแนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาหรือการเรียนรู้จากอดีตนั้นมีมาก ตั้งแต่ก่อนคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ มาจนถึงปัจจุบัน โดยจะได้นำเสนอเฉพาะสาระสำคัญของทฤษฎี ที่หลักการหรือแนวคิดนั้นยังมีใช้กันอยู่ในปัจจุบันลักษณะใดลักษณะหนึ่ง ในขณะที่มีแนวคิดใหม่ๆ เกิดขึ้นหลายแนวคิด ซึ่งกำลังมีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงในการเรียนการสอน ซึ่งผู้วิจัยได้คัดเลือกทฤษฎีสำคัญๆ ที่ได้รับความนิยอย่างกว้างขวางมานำเสนอ ทฤษฎีการเรียนรู้และการสอนร่วมสมัยที่นำเสนอมีดังนี้

๑) ทฤษฎีกระบวนการทางสมองในการประมวลข้อมูล (Information Processing Theory)

ทฤษฎีกระบวนการทางสมองในการประมวลข้อมูล เป็นทฤษฎีที่สนใจศึกษาเกี่ยวกับกระบวนการพัฒนาสติปัญญาของมนุษย์ โดยให้ความสนใจเกี่ยวกับการทำงานของสมอง ทฤษฎีนี้เริ่มได้รับความนิยมาตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๙๕๐ จวบจนปัจจุบัน โดยมีผู้เรียกชื่อในภาษาไทยหลายชื่อ เช่น ทฤษฎีการประมวลข้อมูลข่าวสาร ทฤษฎีการประมวลข้อมูลสารสนเทศ ฯลฯ ทฤษฎีนี้มีแนวคิดว่าการทำงานของสมองมนุษย์มีความคล้ายคลึงกับการทำงานของเครื่องคอมพิวเตอร์ คลอสมeyer (Klausmeier) ได้อธิบายการเรียนรู้ของมนุษย์โดยเปรียบเทียบกับการทำงานของคอมพิวเตอร์กับการทำงานของสมอง ซึ่งมีการทำงานเป็นขั้นตอนดังนี้ คือ

๑) ชั้นรับข้อมูล (input) โดยผ่านทางอุปกรณ์หรือเครื่องรับข้อมูล

๒) การเข้ารหัส (encoding) โดยอาศัยชุดคำสั่งหรือซอฟต์แวร์ (software)

๓) การส่งออกข้อมูล (output) โดยผ่านทางอุปกรณ์

คลอสมeyer (Klausmeier) ได้อธิบายกระบวนการประมวลข้อมูล โดยเริ่มต้นจากการที่มนุษย์รับสิ่งเร้าเข้ามาทางประสาทสัมผัสทั้ง ๕ สิ่งเร้าที่เข้ามาจะได้รับการบันทึกไว้ในความจำระยะสั้น ซึ่งการบันทึกนี้จะ

^{๑๓}Dewey, John, **Democracy and Education**, (New York : The MacMillum Company, 1965), p. 53.

ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบ ๒ ประการ คือ การรู้จัก (recognition) และความใส่ใจ (attention) ของบุคคลที่รับสิ่งเร้า บุคคลจะเลือกรับสิ่งเร้าที่ตนรู้จักหรือมีความสนใจ สิ่งเร้านั้นจะได้รับการบันทึกลงในความจำระยะสั้น (short-term memory) ซึ่งจะดำรงอยู่ในระยะเวลาที่จำกัดมาก แต่แต่ละบุคคลมีความสามารถในการจำระยะสั้นที่จำกัด ในการทำงานที่จำเป็นต้องเก็บข้อมูลไว้ชั่วคราว อาจจำเป็นต้องใช้เทคนิคต่างๆ ในการจำช่วย เช่น การจัดกลุ่มคำ หรือการท่องซ้ำๆ กันหลายครั้ง ซึ่งจะสามารถช่วยให้จดจำสิ่งนั้นไว้ใช้งานได้ การเก็บข้อมูลไว้ใช้ภายหลัง สามารถทำได้โดยข้อมูลนั้นจำเป็นต้องได้รับการประมวลผลและเปลี่ยนรูปโดยการเข้ารหัส (encoding) เพื่อนำไปเก็บไว้ในความจำระยะยาว (long term memory) ซึ่งเรียกว่าเป็นกระบวนการขยายความคิด (elaborative operations process)^{๑๔} เมื่อข้อมูลข่าวสารได้รับการบันทึกไว้ในความจำระยะยาวแล้ว บุคคลสามารถเรียกข้อมูลต่างๆ ออกมาใช้ได้ ซึ่งในการเรียกข้อมูลออกมาใช้ บุคคลจำเป็นต้องถอดรหัสข้อมูล (decoding) จากความจำระยะยาวนั้น และส่งต่อไปสู่ตัวกระทำนิเทศพฤติกรรมตอบสนอง ซึ่งจะเป็นแรงขับหรือกระตุ้นให้บุคคลมีการเคลื่อนไหว หรือการพูดสนองตอบต่อสิ่งแวดล้อมต่างๆ ทฤษฎีนี้เป็นประโยชน์ต่อการจัดการเรียนการสอนหลายประการ ดังนี้ คือ

๑) เนื่องจากการรู้จัก (recognition) มีผลต่อการรับรู้สิ่งใดสิ่งหนึ่ง หากเรารู้จักสิ่งนั้นมาก่อน เราก็มักจะเลือกรับรู้สิ่งนั้น และนำไปเก็บไว้ในหน่วยความจำต่อไป การที่บุคคลจะรู้จักสิ่งใด ก็ย่อมหมายความว่า บุคคลรู้หรือเคยมีประสบการณ์กับสิ่งนั้นมาก่อน ดังนั้น การนำเสนอสิ่งเร้าที่ผู้เรียนสนใจหรือมีข้อมูลอยู่แล้ว จะช่วยให้ผู้เรียนหันมาใส่ใจและรับรู้สิ่งนั้น ซึ่งผู้สอนสามารถเชื่อมโยงไปถึงสิ่งใหม่ที่เกี่ยวข้องกับสิ่งนั้นได้

๒) เนื่องจากความใส่ใจ (attention) เป็นองค์ประกอบสำคัญต่อการรับข้อมูลเข้ามาไว้ในความจำระยะสั้น ดังนั้น ในการจัดการเรียนการสอน จึงควรจัดสิ่งเร้าในการเรียนรู้ให้ตรงกับความสนใจของผู้เรียน เพราะจะช่วยให้ผู้เรียนใส่ใจและรับรู้สิ่งนั้น และนำไปเก็บบันทึกไว้ในความจำระยะสั้นต่อไป

๓) เนื่องจากผ่านการรับรู้แล้ว จะถูกนำไปเก็บไว้ในความจำระยะสั้น ซึ่งนักจิตวิทยาการศึกษาพบว่า จะคงอยู่เพียง ๑๕-๓๐ วินาทีเท่านั้น ดังนั้น หากต้องการที่จะจำสิ่งนั้นนานกว่านี้ ก็จำเป็นต้องใช้วิธีการต่างๆ ช่วย เช่น การท่องซ้ำๆ กันหลายๆ ครั้ง หรือการจัดสิ่งนั้นให้เป็นหมวดหมู่ ง่ายแก่การจำ เป็นต้น

๔) หากต้องการที่จะให้ผู้เรียนจดจำเนื้อหาสาระใดๆ ได้เป็นเวลานาน สาระนั้นจะต้องได้รับการเข้ารหัส (encoding) เพื่อนำไปเก็บไว้ในความจำระยะยาว วิธีการเข้ารหัสสามารถทำได้หลายวิธี เช่น การท่องจำซ้ำๆ การทบทวน หรือการใช้กระบวนการขยายความคิด (elaborative operations process) ซึ่งได้แก่การเรียบเรียง ผสมผสาน ขยายความคิด และการสัมพันธ์ความรู้ใหม่กับความรู้เดิม

๕) ข้อมูลที่ถูกนำไปเก็บไว้ในหน่วยความจำระยะสั้นหรือระยะยาวแล้ว สามารถเรียกออกมาใช้งานได้ โดยผ่าน "effector" ซึ่งเป็นตัวกระตุ้นพฤติกรรมทางวาจาหรือการกระทำ (vocal and motor response generator) ซึ่งทำให้บุคคลแสดงความคิดภายในออกมาเป็นพฤติกรรมที่สังเกตเห็นได้ การที่บุคคลไม่สามารถใช้

^{๑๔}Klausmeier, H.J., **Educational psychology** (5th ed), (New York : Harper & Row, 1985), p.105.

ประโยชน์จากข้อมูลที่เก็บไว้ได้อาจจะเป็นเพราะไม่สามารถเรียกข้อมูลให้ขึ้นถึงระดับจิตสำนึกได้ (conscious level) หรือเกิดการลืมขึ้น

๖) เนื่องจากกระบวนการต่างๆ ของสมองได้รับการควบคุมโดยหน่วยบริหารควบคุมอีกชั้นหนึ่ง (executive control of information processing) ซึ่งเปรียบได้กับโปรแกรมสั่งงาน ซึ่งเป็น “software” ของเครื่องคอมพิวเตอร์ ดังนั้น การที่ผู้เรียนรู้ตัวและรู้จักการบริหารควบคุมกระบวนการคิดของตนก็จะสามารถให้บุคคลนั้นสามารถสั่งงานให้สมองกระทำการต่างๆ อันจะทำให้ผู้เรียนประสบผลสำเร็จในการเรียนรู้ได้ เช่น หากผู้เรียนรู้ตัวว่าเรียนวิชาใดวิชาหนึ่งไม่ได้ดี เพราะไม่ชอบครูที่สอนวิชานั้น ผู้เรียนก็อาจจะหาทางแก้ไขปัญหานั้นได้ โดยสร้างแรงจูงใจให้กับตนเอง หรือใช้เทคนิคกลวิธีต่างๆ เข้าช่วย

ทฤษฎีกระบวนการทางสมองในการประมวลข้อมูลนี้ แม้จะได้รับความสนใจมาแล้วกว่า ๕๐ ปี แต่ก็ยังคงได้รับความนิยมอยู่ในปัจจุบัน และกำลังมีการศึกษาค้นคว้าอย่างต่อเนื่อง เพื่อแสวงหาความรู้เพิ่มเติมอีก

๒) ทฤษฎีพหุปัญญา (Theory of Multiple Intelligences)

ผู้บุกเบิกทฤษฎีนี้ คือ การ์ดเนอร์ (Gardner) จากมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด (Harvard University) ในปี ค.ศ. ๑๙๘๓ เขาได้เขียนหนังสือชื่อ “Frames of Mind : The **Theory of Multiple Intelligences**”^{๑๕} ซึ่งได้รับความสนใจอย่างกว้างขวาง แนวคิดของเขาก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางความคิดเกี่ยวกับ “เชาว์ปัญญา” เป็นอย่างมาก และกลายเป็นทฤษฎีที่กำลังมีอิทธิพลอย่างกว้างขวางต่อการจัดการศึกษาและการเรียนการสอนในปัจจุบัน แนวความคิดเกี่ยวกับเชาว์ปัญญา “**Intelligences**” ที่มีมาแต่เดิมนั้น จำกัดอยู่ที่ความสามารถทางภาษา ความสามารถทางคณิตศาสตร์ และการคิดเชิงตรรกะหรือเชิงเหตุผลเป็นหลัก การวัดเชาว์ปัญญาของผู้เรียนจะวัดจากคะแนนที่ได้จากแบบทดสอบทางสติปัญญา คะแนนจากการวัดเชาว์ปัญญาจะเป็นตัวกำหนดเชาว์ปัญญาของบุคคลนั้นไปตลอด เพราะมีความเชื่อว่า องค์ประกอบของเชาว์ปัญญาจะไม่เปลี่ยนแปลงไปตามวัยหรือประสบการณ์มากนัก แต่เป็นลักษณะที่ติดตัวมาแต่กำเนิด การ์ดเนอร์ ได้นิยามศัพท์ว่าเชาว์ปัญญาไว้ว่า หมายถึงความสามารถในการแก้ปัญหาในสภาพแวดล้อมต่างๆ หรือการสร้างสรรค์ผลงานต่างๆ ซึ่งจะมีความสัมพันธ์กับบริบททางวัฒนธรรมในแต่ละแห่ง รวมทั้งความสามารถในการตั้งปัญหาเพื่อจะหาคำตอบและเพิ่มพูนความรู้ เชาว์ปัญญา ๘ ด้าน ตามแนวคิดของการ์ดเนอร์ คือ เชาว์ปัญญาด้านภาษา เชาว์ปัญญาด้านคณิตศาสตร์หรือการใช้เหตุผลเชิงตรรกะ เชาว์ปัญญาด้านมิติสัมพันธ์ เชาว์ปัญญาด้านการเคลื่อนไหวร่างกายและกล้ามเนื้อ เชาว์ปัญญาด้านการสัมพันธ์กับผู้อื่น เชาว์ปัญญาด้านการเข้าใจตนเอง และเชาว์ปัญญาด้านความเข้าใจธรรมชาติ^{๑๖}

ทฤษฎีพหุปัญญา ได้ขยายขอบเขตของความหมายของคำว่าปัญญาออกไปอย่างกว้างขวางมากขึ้น จากเดิม ส่งผลให้การจัดการเรียนการสอนขยายขอบเขตไปอย่างกว้างขวางเช่นกัน แนวทางการนำทฤษฎีพหุปัญญามาใช้ในการเรียนการสอนมีหลากหลายดังนี้

^{๑๕}Gardner H., **Frames of mind**, (New York : Collins Publishers, 1983), p. 43.

^{๑๖}รศ.ยนต์ ชุ่มจิต, **การศึกษาและความเป็นครูไทย**, อ่างแล้ว, หน้า ๘.

๑) เนื่องจากผู้เรียนแต่ละคนมีเชี่ยวชาญแต่ละด้านไม่เหมือนกัน ดังนั้น ในการจัดการเรียนการสอนควรมีกิจกรรมการเรียนรู้ที่หลากหลาย ที่สามารถส่งเสริมเชี่ยวชาญปัญญาหลายๆ ด้าน มีชั่วโมงพัฒนาแต่เพียงเชี่ยวชาญด้านใดด้านหนึ่งเท่านั้น การจัดกิจกรรมที่ส่งเสริมพัฒนาการของสติปัญญาหลายๆ ด้าน จะช่วยให้ผู้เรียนทุกคนมีโอกาสที่จะพัฒนาตนเองอย่างรอบด้าน พร้อมทั้งช่วยส่งเสริมอัจฉริยภาพหรือความสามารถเฉพาะตนของผู้เรียนไปในตัว

๒) เนื่องจากผู้เรียนมีระดับพัฒนาการในเชี่ยวชาญแต่ละด้านไม่เท่ากัน ดังนั้นจึงจำเป็นต้องจัดการเรียนการสอนให้เหมาะสมกับขั้นพัฒนาการในแต่ละด้านของผู้เรียน ตัวอย่างเช่น เด็กที่มีเชี่ยวชาญด้านดนตรีสูงจะพัฒนาปัญญาด้านดนตรีของตนไปอย่างรวดเร็ว ต่างจากเด็กคนอื่นๆ ดังนั้น การจัดกิจกรรมการเรียนการสอนเด็กที่มีขั้นพัฒนาการด้านใดด้านหนึ่งสูง ควรต้องแตกต่างไปจากเด็กที่มีขั้นพัฒนาการในด้านนั้นต่ำกว่า

๓) เนื่องจากผู้เรียนแต่ละคนมีเชี่ยวชาญแต่ละด้านไม่เหมือนกัน การผสมผสานของความสามารถด้านต่างๆ ที่มีอยู่ไม่เท่ากันนี้ ทำให้เกิดเป็นเอกลักษณ์ (uniqueness) หรือลักษณะเฉพาะของแต่ละคนซึ่งไม่เหมือนกัน หรืออีกนัยหนึ่งเอกลักษณ์ของแต่ละบุคคลทำให้แต่ละคนแตกต่างกัน และความแตกต่างที่หลากหลาย (diversity) นี้ สามารถนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์แก่ส่วนรวม ดังนั้น ระบบความคิดที่ว่าคนนั้นไม่ฉลาด หรือเก่งกว่าคนนั้นคนนั้น จึงควรเปลี่ยนไป การสอนควรเห็นส่งเสริมเอกลักษณ์ของผู้เรียน ครูควรสอนโดยเน้นให้ผู้เรียนค้นหาเอกลักษณ์ของตน ภาควิชาในเอกลักษณ์ของตนเอง และเคารพในเอกลักษณ์ของบุคคลอื่น รวมทั้งเห็นคุณค่าและเรียนรู้ที่จะใช้ความแตกต่างของแต่ละบุคคลให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม เช่นนี้ ผู้เรียนก็จะเรียนอย่างมีความสุข มีทัศนคติที่ดีต่อตนเอง เห็นคุณค่าในตนเอง ในขณะที่เดียวกันก็มีความเคารพในผู้อื่น และอยู่ร่วมกันอย่างเกื้อกูลกัน

๔) ระบบการวัดและประเมินผลการเรียนรู้ ควรจะต้องมีการปรับเปลี่ยนไปจากแนวคิดเดิมที่ใช้การทดสอบเพื่อวัดความสามารถทางเชี่ยวชาญเพียงด้านใดด้านหนึ่งเท่านั้น และที่สำคัญคือ ไม่สัมพันธ์กับบริบทที่แท้จริงที่ใช้ความสามารถนั้นๆ ตามปกติ วิธีการประเมินการเรียนการสอนที่ดี ควรมีการประเมินหลายๆ ด้าน และในแต่ละด้าน ควรเป็นการประเมินในสภาพการณ์ของปัญหาที่สามารถแก้ปัญหาได้ด้วยอุปกรณ์ที่สัมพันธ์กับเชี่ยวชาญด้านนั้นๆ การประเมินจะต้องครอบคลุมความสามารถในการแก้ปัญหาหรือการสร้างสรรค์ผลงานโดยใช้อุปกรณ์ที่สัมพันธ์กับเชี่ยวชาญด้านนั้นๆ อีกวิธีหนึ่งก็คือการให้ผู้เรียนอยู่ในสภาพการณ์ที่ซับซ้อนซึ่งต้องใช้สติปัญญาหลายๆ ด้าน หรือการให้อุปกรณ์ที่สัมพันธ์กับเชี่ยวชาญหลายๆ ด้าน และสังเกตดูว่า ผู้เรียนเลือกใช้เชี่ยวชาญด้านใด หรือศึกษาและใช้อุปกรณ์ที่สัมพันธ์กับเชี่ยวชาญด้านใด มากเพียงไร

๓) ทฤษฎีการสร้างความรู้ด้วยตนเอง (Constructivism)

ทฤษฎีพัฒนาการทางเชี่ยวชาญของเพียเจต์และวิกทอทสกี เป็นรากฐานสำคัญของทฤษฎีการสร้างความรู้ด้วยตนเอง (Constructivism) ทั้งเพียเจต์และวิกทอทสกี นับว่าเป็นนักทฤษฎีการเรียนรู้ในกลุ่มพุทธินิยม (Cognition) หรือกระบวนการรู้คิด หรือกระบวนการทางปัญญา นักคิดคนสำคัญในกลุ่มนี้ คือ อุลริค ไนส์

เซอร์ (Ulrich Neisser) ได้ให้คำนิยามของคำนี้ไว้ว่า “เป็นกระบวนการรู้คิดของสมองในการปรับ เปลี่ยน ลด ตัด ทอน ขยาย จัดเก็บ และใช้ข้อมูลต่างๆ ที่รับเข้ามาทางประสาทสัมผัส ซึ่งอาจจะก่อให้เกิดหรือไม่เกิดจากการกระตุ้นของสิ่งเร้าภายนอกก็ได้ ดังนั้น การรู้สึก การรับรู้ จินตนาการ การระลึกได้ การจำ การคงอยู่ การแก้ปัญหา การคิด และอื่นๆ อีกมาก จึงถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการรู้คิดนี้^{๑๗} แนวคิดนี้มีความเห็นว่า โลกนี้มีความรู้ ความจริง ซึ่งเป็นแก่นแท้แน่นอนไม่เปลี่ยนแปลง การศึกษาคือการให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ความจริง ความจริงเหล่านั้น ดังนั้นครูจึงต้องพยายามถ่ายทอดความรู้ และความจริงนี้ให้ผู้เรียน และผู้เรียนจะสามารถรับสิ่งที่ครูถ่ายทอดได้อย่างเข้าใจตามที่ครูต้องการ ทฤษฎีนี้ถือว่าสมองเป็นเครื่องมือสำคัญที่สุดใน การแปลความหมายของปรากฏการณ์ เหตุการณ์ และสิ่งต่างๆ ในโลกนี้ การแปลความหมายของแต่ละบุคคล ขึ้นอยู่กับการรับรู้ ประสบการณ์ ความเชื่อ ความต้องการ ความสนใจ และภูมิหลังของแต่ละคน ซึ่งมีความแตกต่างกัน สรุปได้ว่าการเรียนรู้ตามทฤษฎีการสร้างความรู้เป็นการบวนการใน “acting on” ไม่ใช่ “taking in” กล่าวคือ เป็นกระบวนการที่ผู้เรียนจะต้องกระทำกับข้อมูล ไม่ใช่เพียงแต่รับข้อมูลเข้ามา^{๑๘} การนำทฤษฎีการสร้างความรู้ไปใช้ในการเรียนการสอน สามารถทำได้หลายวิธีดังนี้

๑) ตามทฤษฎีการเรียนรู้ ผลของการเรียนจะมุ่งเน้นไปที่กระบวนการสร้างความรู้ และการตระหนักรู้ ในกระบวนการนั้น เป้าหมายการเรียนรู้จะต้องมาจากการปฏิบัติงานจริง ครูจะต้องเป็นตัวอย่างและฝึกฝน กระบวนการเรียนรู้ให้ผู้เรียนเห็น ผู้เรียนจะต้องฝึกฝนการสร้างความรู้ด้วยตนเอง

๒) เป้าหมายของการสอนจะเปลี่ยนจากการถ่ายทอด ให้ผู้เรียนได้รับสาระความรู้ที่แน่นอนตายตัว ไปสู่การสาธิตกระบวนการแปลและสร้างความหมายที่หลากหลาย การเรียนรู้ทักษะต่างๆ จะต้องให้มี ประสิทธิภาพถึงขั้นทำได้และแก้ปัญหาได้จริง

๓) ในการเรียนการสอน ผู้เรียนจะเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการเรียนรู้อย่างตื่นตัว ผู้เรียนจะต้องเป็นผู้จัดกระทำกับข้อมูลหรือประสบการณ์ต่างๆ และจะต้องสร้างความหมายให้กับสิ่งนั้นด้วยตนเอง โดยการให้ผู้เรียนอยู่ในบริบทจริง ซึ่งอาจจะจัดเป็นกิจกรรมก็ได้

๔) ในการจัดการเรียนการสอน ครูจะต้องพยายามสร้างบรรยากาศทางสังคมจริยธรรมให้เกิดขึ้น กล่าวคือ ผู้เรียนจะต้องมีโอกาสเรียนรู้ในบรรยากาศที่เอื้อต่อการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม จะช่วยให้การเรียนรู้ของผู้เรียน กว้างขึ้น ชับซ้อนขึ้น และหลากหลายขึ้น

^{๑๗}สจวร์ต ไรต์ทระกูล, **จิตวิทยาการศึกษา**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๒๐๘-๒๐๙.

^{๑๘}Fosnot, C., **Constructing Constructivism, in T.M. Duffy (Ed.), Constructivism and the Technology of instruction**, (New Jersey : Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 1992), p. 171.

๕) ในการเรียนการสอนผู้เรียนมีบทบาทในการเรียนรู้อย่างเต็มที่^{๑๙} โดยผู้เรียนจะนำตนเองและความรู้ตนเองในการเรียนรู้ เช่น ผู้เรียนจะเลือกสิ่งที่จะต้องการเรียนรู้เอง ตั้งกฎระเบียบเอง และแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นเอง

๖) ในการเรียนการสอนแบบสร้างความรู้ ครูจะมีบทบาทแตกต่างไปจากเดิม คือจากผู้ถ่ายทอดความรู้และการควบคุมการเรียนรู้ เปลี่ยนไปเป็นการให้ความร่วมมือ อำนวยความสะดวก และช่วยเหลือผู้เรียนในการเรียนรู้

๗) ในด้านการประเมินผลการเรียนการสอน เนื่องจากทฤษฎีนี้ขึ้นอยู่กับความสนใจและการสร้างความหมายที่แตกต่างกันของบุคคล ผลการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจึงมีลักษณะหลากหลาย ดังนั้น การประเมินผลจึงจำเป็นต้องมีลักษณะเป็น “goal free evaluation) ซึ่งก็หมายถึงการประเมินตามจุดมุ่งหมายในลักษณะที่ยืดหยุ่นกันไปในแต่ละบุคคล หรืออาจจะใช้วิธี “socially negotiated gold” และการประเมินควรใช้วิธีหลากหลาย ซึ่งอาจจะเป็นการประเมินจากเพื่อน เพิ่มผลงาน (portfolio) รวมทั้งการประเมินตนเองด้วย

๒.๒.๒ แนวคิดทางการศึกษาของนักการศึกษาไทย

๑) หลักการทางการศึกษาตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ประเทศไทยโชคดีที่มีพระมหากษัตริย์ที่เป็นนักปราชญ์ในแทบทุกด้าน พระราชดำรัสและพระราชกรณียกิจของพระองค์ได้สะท้อนให้เห็นถึงแนวพระราชดำริและพระราชหฤทัยที่มีความสุขุม รอบคอบ ลึกซึ้ง และกว้างไกล สมควรที่พลสกนิกรจะนำมาพิจารณาไตร่ตรองและนำไปใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อตนเองและประเทศชาติ โดยเฉพาะในด้านการศึกษา มีพระราชดำรัสที่สะท้อนให้เห็นถึงแนวพระราชดำริเกี่ยวกับการศึกษาและการพัฒนาคนไว้อย่างน่าสนใจ ซึ่งจะได้อันเชิญ พระราชดำรัสเกี่ยวกับความสำคัญ ความหมาย ปรัชญา นโยบาย และวัตถุประสงค์ของการจัดการศึกษา^{๒๐} มาเป็นบางส่วนพอเป็นตัวอย่างในการศึกษาดังนี้

“...การศึกษาเป็นปัจจัยสำคัญในการสร้างและพัฒนาดวงความรู้ ความคิด ความประพฤติและคุณธรรมของบุคคล สังคมและบ้านเมืองใดให้การศึกษาที่ดีแก่เยาวชนได้อย่างครบถ้วนพอเหมาะกันทุกๆ ด้าน สังคมและบ้านเมืองนั้นจะมีพลเมืองที่มีคุณภาพ...”^{๒๑} “...การที่มีการศึกษาที่สมบูรณ์แล้วนี้ ทำให้แต่ละคนหลีกเลี่ยงไม่ได้จากความรักใคร่ชอบพอกันที่จะต้องใช้ความรู้ สติปัญญาของตนให้เป็นประโยชน์และเป็นความเจริญวัฒนาแก่บ้านเมืองและส่วนร่วม...”^{๒๒}

^{๑๙}Dervies, R. and Zan, B., **Study compares teacher and classroom atmospheres**, (The Constructivism : spring, 1992), p. 1.

^{๒๐}คณะกรรมการจัดทำหนังสือประมวลพระบรมราโชวาทและพระราชดำรัสเกี่ยวกับการศึกษา, **ประทับใจแห่งการศึกษา : พระบรมราโชวาทและพระราชดำรัสด้านการศึกษา**, (กรุงเทพฯ : กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๔๐), หน้า ๕๐-๕๖.

^{๒๑}พระบรมราโชวาทพระราชทานแก่คณะครูและนักเรียน ณ ศาลาดุสิตาลัย เมื่อวันที่ ๒๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๔

^{๒๒}พระราชกระแส เมื่อวันที่ ๑๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๖

“...วัตถุประสงค์ของการศึกษานั้นคืออะไร กล่าวโดยรวบยอดก็คือ การทำให้บุคคล มีปัจจัยหรืออุปกรณ์สำหรับชีวิตอย่างครบถ้วนเพียงพอ ทั้งในสาขาวิชาความรู้ ส่วนความคิด วิถีฉันทย์ ส่วนจิตใจและคุณธรรมความประพฤติ ส่วนความขยันอดทนและความสามารถในอันที่จะนำความรู้ความคิดไปใช้ในการปฏิบัติงานด้วยตนเองให้ได้จริงๆ เพื่อสามารถดำรงชีพอยู่ได้ด้วยความสุขความเจริญมั่นคง และสร้างสรรค์ประโยชน์ให้แก่สังคมและบ้านเมืองได้ตามควร แก่ฐานะด้วย...”^{๒๓}

“...การให้การศึกษาคือ การให้คำแนะนำและส่งเสริมบุคคลให้มีความเจริญออกมาในการเรียนรู้ คิดอ่าน และการกระทำตามอัธยาศัยของแต่ละคน โดยจุดประสงค์ในที่สุด คือ ใ้บุคคลนำเอาความสามารถที่มีอยู่ในตัวออกมาใช้ให้เป็นประโยชน์แก่อุปการคน แก่กุลผู้อื่นอย่างสอดคล้องและไม่ขัดแย้งเบียดเบียน แก่งแย่งกัน เพื่อสามารถอยู่ร่วมกันเป็นสังคม เป็นประเทศได้...”^{๒๔}

“...การศึกษาเป็นเรื่องของทุกคน และไม่ใช่เฉพาะในระยะหนึ่ง เป็นหน้าที่โดยตรงในระยะเดียว ไม่ใช่อย่างนั้นตั้งแต่เกิดมาก็ต้องศึกษา เติบโตขึ้นมาก็ต้องศึกษา จนกระทั่งถึงขั้นที่เรียกว่าอุดมศึกษา...แม้จบปริญญาเอกแล้ว ก็ต้องศึกษาต่อไปตลอด หมายความว่า การศึกษาไม่สิ้นสุด...”^{๒๕}

จากพระราชดำรัสข้างต้น จะเห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงมองการศึกษาในฐานะที่เป็นเครื่องมือที่สำคัญที่สุดในการพัฒนาคนและประเทศ ทุกคนจะต้องร่วมมือกันพัฒนา เนื่องจากการศึกษาที่เป็นกระบวนการที่ช่วยสร้างและพัฒนาความรู้ ความคิด และลักษณะนิสัยของบุคคลได้อย่างเหมาะสม และช่วยให้บุคคลนำความรู้ ความคิดและความสามารถของตน ไปใช้ให้เป็นประโยชน์ทั้งต่อตนเองและสังคมโดยส่วนรวม การศึกษาเป็นกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต ที่จำเป็นสำหรับคนทุกคนในการดำรงชีวิต พระราชดำรัสเกี่ยวกับความรู้ เนื้อหาการเรียนรู้ และวิธีการเรียนรู้^{๒๖} ที่สำคัญ

“...ความรู้ที่จะศึกษามี ๓ ส่วน คือ ความรู้วิชาการ ความรู้ปฏิบัติการ และความรู้คิด อ่านตามเหตุผลความเป็นจริง อีกประการหนึ่งจะต้องมีความจริงใจและบริสุทธิ์ใจ ไม่ว่าในงานในผู้ร่วมงานหรือในการรักษาระเบียบแบบแผน ความดีงาม ความถูกต้องทุกอย่าง ประการที่สามต้องฝึกฝนให้มีความหนักแน่นทั้งภายในใจ ในคำพูด...”^{๒๗}

^{๒๓}พระบรมราโชวาทพระราชทาน เมื่อวันที่ ๒๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๒๓

^{๒๔}พระบรมราโชวาทพระราชทาน เมื่อวันที่ ๑๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๖

^{๒๕}พระบรมราโชวาทพระราชทาน เมื่อวันที่ ๒๐ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๒

^{๒๖}คณะกรรมการจัดทำหนังสือประมวลพระบรมราโชวาทและพระราชดำรัสเกี่ยวกับการศึกษา, **ประทีป**

แห่งการศึกษา : พระบรมราโชวาทและพระราชดำรัสด้านการศึกษา, อ่างแล้ว, หน้า ๖๐-๖๕.

^{๒๗}พระราชดำรัส เมื่อวันที่ ๒๔ มกราคม พ.ศ. ๒๕๓๐

“...การแบ่งการศึกษาเป็นสองอย่าง คือ การศึกษาวิชาการอย่างหนึ่ง วิชาการนั้นจะเป็นประโยชน์แก่ตัวเองและแก่บ้านเมืองถ้ามาใช้ต่อไปเมื่อสำเร็จการศึกษาแล้ว อีกอย่างหนึ่ง ชั้นที่สองก็คือความรู้ที่จะเรียกได้ว่าธรรม คือรู้ในการวางตัว ประพฤติและความคิด วิธีคิด วิธีที่จะใช้สมองมาทำเป็นประโยชน์แก่ตัว สิ่งที่เป็นธรรม หมายถึงวิธีประพฤติปฏิบัติ คนที่ศึกษาในทางวิชาการและศึกษาในทางธรรมก็ต้องมีปัญหา แต่ผู้ใช้ความรู้ในทางวิชาการทางเดียว และไม่ใช้ความรู้ในทางธรรม จะนับว่าเป็นปัญญาชนไม่ได้...”^{๒๘}

“...ปัญญาแปลอย่างหนึ่งคือ ความรู้ทุกอย่างทั้งที่เล่าเรียน จดจำมา ที่พิจารณาใคร่ครวญคิดเห็นขึ้นมา และที่ได้ฝึกฝนอบรมให้คล่องแคล่วชำนาญขึ้นมา เมื่อมีความรู้ความชัดเจน ชำนาญในวิชาต่างๆ ดังว่า จะยังผลให้เกิดความเฉลียวฉลาด แต่ประการสำคัญนั้นคือ ความรู้ที่ผนวกกับความฉลาดนั้น จะรวมกันเป็นความสามารถพิเศษขึ้น คือ ความรู้จริง รู้แจ้งชัด รู้ตลอด ซึ่งจะเป็นผลต่อไปเป็นความรู้เท่าทัน เมื่อรู้เท่าทันแล้วก็จะเห็นแนวทางและวิธีการที่จะหลีกเลี่ยงให้พ้นอุปสรรคปัญหา และความเสื่อมความล้มเหลวทั้งปวงได้ แล้วดำเนินไปตามทางที่ถูกต้องเหมาะสมจนบรรลุความสำเร็จ...”^{๒๙}

“...ลักษณะของการศึกษาหรือการเรียนรู้นั้นเมื่ออยู่สามลักษณะ ได้แก่ เรียนรู้ตามความคิดของผู้ใดอย่างหนึ่ง เรียนรู้ด้วยการขบคิดพิจารณาของตนเองให้เห็นเหตุผลอย่างหนึ่ง กับเรียนรู้จากการปฏิบัติฝึกฝนจนประจักษ์ผลและเกิดความคล่องแคล่วชำนาญอีกอย่างหนึ่ง การเรียนรู้ทั้งสามลักษณะนี้ จำเป็นต้องกระทำไปด้วยกันให้สอดคล้องและอุดหนุนให้ส่งเสริมกัน จึงจะช่วยให้เกิดความรู้จริง พร้อมทั้งความสามารถที่จะนำมาใช้ทำการต่างๆ อย่างมีประสิทธิภาพได้...”^{๓๐}

“...ผู้ที่มีวิชาการแล้ว จำเป็นต้องมีคุณสมบัติในตัวเองนอกจากวิชาความรู้ด้วย จึงจะนำตนนำชาติให้รอดและเจริญได้ คุณสมบัติที่จำเป็นสำหรับทุกคนนั้น ได้แก่ ความละเอียดซื่อสัตย์สุจริต ทั้งในความคิดและการกระทำ ความกตัญญูรู้คุณชาติบ้านเมือง และผู้มีอุปการะตัวมา ความไม่เห็นแก่ตัว ไม่เอารัดเอาเปรียบผู้อื่น หากแต่มีความจริงใจ มีความปรารถนาดีต่อกัน เอื้อเฟื้อกันตามฐานะและหน้าที่ และที่สำคัญอย่างมาก ก็คือ ความขยันหมั่นเพียรพยายามฝึกหัดประกอบกิจการงาน ทั้งเล็กใหญ่ ง่าย ยาก ด้วยตนเองด้วยความตั้งใจ ไม่ทอดทิ้ง ไม่ทอดธุระ เพื่อหาความสะดวก...”^{๓๑}

จะเห็นได้ว่าพระราชดำรัสข้างต้น สะท้อนให้เห็นแนวพระราชดำริเกี่ยวกับเนื้อหาความรู้และสาระของการศึกษาว่า ควรประกอบไปด้วยองค์ ๓ คือ ความรู้ ความคิด และความประพฤติ ทางด้านความรู้^{๓๒}

^{๒๘}พระราชดำรัส เมื่อวันที่ ๑๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๓.

^{๒๙}พระราชดำรัส เมื่อวันที่ ๑๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๒๑.

^{๓๐}พระราชดำรัส เมื่อวันที่ ๒๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๒๔.

^{๓๑}พระราชดำรัส เมื่อวันที่ ๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๒๒.

ประกอบด้วยความรู้ทางวิชาการและความรู้ทางธรรม ซึ่งได้แก่ความรู้ในการวางตัว การประพฤติ และการคิดที่ก่อให้เกิดประโยชน์ทั้งต่อตนเองและส่วนรวม เป้าหมายของการศึกษาความรู้ทุกอย่างก็เพื่อให้เกิดปัญญา ซึ่งต้องอาศัยการนำความรู้ทั้งหมดมาคิดพิจารณาใคร่ครวญ ให้เกิดความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง ชัดเจน แม่นยำ และฝึกฝนการนำความรู้ความเข้าใจนั้นไปใช้ให้เกิดประโยชน์ในสถานการณ์ต่างๆ โดยสามารถประยุกต์และประสมประสานกับศาสตร์หรือวิชาสาขาต่างๆ ได้อย่างดี จนเกิดเป็นความชำนาญ กล่าวคือ เป็นผู้ที่มีหลักทฤษฎีและความสามารถในการปฏิบัติได้จริง รวมทั้งรู้จักการใช้ความรู้อย่างถูกต้อง ซึ่งนอกจากจะต้องอาศัยความรู้ ความคิดที่ถูกต้องเหมาะสมแล้ว ยังต้องอาศัยการประพฤติปฏิบัติที่เหมาะสมตามคุณธรรม จริยธรรม อันดีงาม อันได้แก่

- (๑) ความละเอียดซุกซิบ
- (๒) ความซื่อสัตย์สุจริต
- (๓) ความกตัญญูรู้คุณ
- (๔) ความไม่เห็นแก่ตัว
- (๕) ความไม่เอาเปรียบผู้อื่น
- (๖) ความจริงใจ
- (๗) ความเอื้อเฟื้อ
- (๘) ความขยันหมั่นเพียร

สรุปได้ว่า ความรู้หรือเนื้อหาสาระของการศึกษาคควรมีความครอบคลุมทั้งทางด้านความรู้ทางวิชาการ ทักษะในการคิด และคุณธรรมจริยธรรม และสาระทั้ง ๓ ด้านจะต้องประสานสัมพันธ์ไปด้วยกัน มีความสมดุลทั้งทางด้านทฤษฎีและการปฏิบัติ รวมทั้งมีลักษณะเป็นสหวิทยาการด้วย ส่วนวิธีการเรียนรู้ที่เหมาะสมนั้น ควรเป็นกระบวนการที่ก่อให้เกิดปัญญาอย่างแท้จริง กล่าวคือ เป็นการเรียนรู้ที่อาศัยการขบคิดพิจารณา ให้เห็นเหตุผลตามความเป็นจริง และเรียนรู้จากการปฏิบัติฝึกฝนจนเกิดความชำนาญ รวมทั้งการเรียนรู้ตามความคิดของผู้อื่นด้วย

๒) แนวพระดำริทางการศึกษาของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส พระนามเดิมว่า พระองค์เจ้ามนุษยนาคมานพ ทรงเป็นพระราชโอรสองค์ที่ ๔๗ ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเป็นพระองค์เจ้าองค์ที่ ๔ ในจำนวน ๕ พระองค์ในเจ้าจอมมารดาแพ พระสนมเอก^{๓๒} เมื่อทรงมีพระชนมายุได้ ๒๐ ปี จึงได้เสด็จออกผนวช สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทรงเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย เพราะการเปลี่ยนแปลงการศึกษาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ นอกจากการเปลี่ยนแปลงของมหาวาส

^{๓๒}พระครูวิบูลธรรมโสภิต (เสรี ชื่นชม), “การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์โดยสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส”, *วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร), ๒๕๕๖, หน้า ๘.

แล้ว การศึกษาของคณะสงฆ์ก็มีการเปลี่ยนแปลงเช่นเดียวกัน โดยพระดำริและการจัดการของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ซึ่งการเปลี่ยนแปลงของพระองค์ในคราวครั้งนั้นความเกี่ยวเนื่องมาจนถึงการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบันนี้

จากเดิมที่การศึกษาของฆราวาสมีความผูกพันอยู่ในวัด พระเป็นผู้สอนสรรพวิชาก็เริ่มย้ายออกจากวัด บ้านเมืองเป็นผู้จัดการแทนพระและมีความก้าวหน้าอย่างมาก ในขณะที่การศึกษาของคณะสงฆ์ยังคงอยู่กับที่ ซึ่งดูเสมือนเป็นการถอยหลัง สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงเห็นปัญหาดังกล่าว จึงมีพระดำริที่จะจัดการการศึกษาของคณะสงฆ์ให้ก้าวหน้าทันโลก และพระองค์ก็ทรงดำเนินการโดยวิธีการต่างๆ กล่าวคือ ทรงปรับปรุงการศึกษาของคณะสงฆ์ให้ก้าวหน้าทันโลก เป็นต้นว่า การแปลพระปริยัติธรรมสนามหลวง แต่เดิมแปลปากเปล่าก็ทรงเปลี่ยนเป็นการแปลโดยวิธีเขียน ทรงแก้ไขหลักสูตรบาลีชั้นต่างๆ ให้เหมาะสม ทรงชำระอุปกรณ์ต่างๆ ที่ใช้เป็นหลักสูตรบาลีใหม่ทุกชั้นปี ทรงนิพนธ์ตำราที่ยังใช้สืบมาจนถึงทุกวันนี้หลายเล่ม เช่น นวโกวาท วินัยมุขเล่ม ๑-๒-๓ ธรรมวิภาค ปริเฉทที่ ๒ พุทธประวัติเล่ม ๑-๒ และบาลีไวยากรณ์ เป็นต้น

ความก้าวหน้าโดดเด่นอีกประการหนึ่งก็คือ ทรงดำเนินการก่อตั้งมหามกุฏราชวิทยาลัยขึ้น สำหรับเป็นสถาบันการศึกษาเล่าเรียนชั้นสูงของพระสงฆ์ขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๖๓ โดยทรงนำวิธีการ และวิชาการแบบใหม่เข้ามาทดลองสอนและสอบ เช่น ภาษาไทย ภาษาอังกฤษ ภาษาบาลี ภาษาสันสกฤต คณิตศาสตร์เบื้องต้น ทรงนิพนธ์ตำราต่างๆ เหล่านี้ด้วยพระองค์เอง การสอนพระสงฆ์ด้วยการเขียน และคิดคะแนนตัดสินได้ตกก็เกิดขึ้นที่มหามกุฏเป็นครั้งแรก กล่าวได้ว่า มหามกุฏราชวิทยาลัยเป็นสถานที่ศึกษาวิชาการแบบใหม่ของพระสงฆ์สามเณรและสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงเป็นผู้ให้กำเนิดการศึกษาแบบใหม่ของคณะสงฆ์ไทยโดยแท้

สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงมีแนวพระดำริในด้านการศึกษาที่ก้าวหน้า แม้แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงยอมรับในพระปริชาสามารถในด้านการจัดการศึกษาของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ถึงกับโปรดฯ ให้ทรงเป็นผู้อำนวยการจัดการศึกษาตามหัวเมืองร่วมกับสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ตั้งความแห่งพระราชหัตถเลขาที่ทรงมีถึงสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส เป็นการสว่นพระองค์ ลงวันที่ ๒๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๔๑ มีความตอนหนึ่งว่า “เรื่องการศึกษานี้ขอให้ทรงช่วยกันคิดให้มากถึงรากเหง้าของการศึกษาในเมืองไทย อย่าตัดช่องไปแต่ข้างวัด”^{๓๓}

แนวพระดำริของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส เกี่ยวกับการจัดการศึกษานั้น แม้การศึกษาในปัจจุบันก็เป็นผลอันสืบเนื่องมาจากแนวพระดำริในการจัดการศึกษาของพระองค์ เมื่อพระองค์ได้เข้ามาเป็นผู้รับผิดชอบในการปกครองคณะสงฆ์ทรงพิจารณาเห็นว่า การศึกษาที่ผ่านมาของพระสงฆ์ไม่มีความเจริญก้าวหน้าเท่าที่ควร เพราะ

^{๓๓}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒.

๑) ตำราบางส่วนยังไม่เหมาะสมทำให้ผู้เรียนต้องใช้เวลาเรียนนานเกินความจำเป็น จนผู้เรียนเกิดความเบื่อหน่ายเรียนไปไม่ค่อยตลอด

๒) เนื่องจากตำราเรียนยากเกินความจำเป็น แม้ผู้ที่เรียนผ่านไปได้อีกก็มักจะไม่มีความรู้ความเข้าใจชัดเจน

๓) การเรียนไม่มีการจัดชั้นอย่างเป็นระบบ ครูคนเดียวสอนหมดทุกอย่าง เป็นเหตุให้หาครูสอนได้สมบูรณ์ตามหลักสูตรได้ยาก

๔) การสอบไม่มีกำหนดที่แน่นอนและทิ้งระยะห่างนานเกินไป คือ ๓ ปีครั้งบ้าง ๖ ปีครั้งบ้าง

๕) วิธีการสอบยังล้าหลัง คือสอบด้วยวิธีการแปลด้วยปาก ซึ่งสอบแต่ละครั้งต้องใช้เวลามาก แต่นักเรียนสอบได้จำนวนน้อยคน

สาเหตุดังกล่าวทำให้ผู้ที่ผ่านการสอบได้ไม่มั่นใจว่าเป็นผู้รู้ธรรมวินัยดี เพราะส่วนใหญ่ไม่ค่อยเข้าใจในสิ่งที่ตนเรียน และเรื่องที่เรียนในชั้นนั้นๆ บางเรื่องก็มีใช้เรื่องที่ทำเป็นจะต้องเรียนรู้ ปัญหาต่างๆ เหล่านี้ก็คือเป็นปัญหาเกี่ยวกับวิธีการสอนและวิธีการสอบนั่นเอง วิสัยทัศน์และการตั้งยุทธศาสตร์การศึกษาของคณะสงฆ์คือ ทรงมีพระดำริที่จะพัฒนาการศึกษาของพระภิกษุสามเณร ตลอดถึงการศึกษาของเยาวชนของชาติให้เจริญก้าวหน้าทันโลก และการปฏิบัติตามแนวพระดำริของพระองค์ก็คือ ทรงทดลองใช้พระภิกษุสามเณรวัดบวรนิเวศวิหารเป็นสถานที่ทดลอง และได้รายงานผลไปยังพระยาภาสกรวงศ์ เสนาบดีกระทรวงธรรมการว่า “ได้ผลเป็นที่พอใจแม้ว่าจัดขึ้นเพียงชั่วปีเดียว” และทรงเสนอว่า “หากทางราชการเห็นว่าดีมีประโยชน์ก็ทรงจัดต่อไป” เพราะทรงเห็นว่าเป็นทางที่จะทำให้การศึกษาเจริญขึ้นได้ พร้อมทั้งทรงเสนอแนวทางในการจัดการศึกษาแบบใหม่อย่างกว้างขวางว่า

“การศึกษาเล่าเรียนอย่าให้จำเพาะแต่ภาษาขอมครออย่างเดียว การเล่าเรียนสิ่งใดซึ่งเกื้อกูลแก่ศาสนาก็ดี เป็นวิชาสำหรับบุรุษก็ดี ต้องจัดขึ้นด้วยตามแต่จะจัดได้ เป็นแต่ผู้เรียนวิทยาเหล่านั้นไม่ต้องรับการเกื้อกูลด้วยการเลี้ยง เป็นแต่อาศัยตำรับแลครูของโรงเรียนเท่านั้น อย่างนี้โรงเรียนจะไม่ว่าง ถึงการพระศาสนาจะไม่เกิดผล ก็จะมีผลทางบ้านเมือง”^{๓๔}

ปรากฏว่า กระทรวงธรรมการยอมรับว่าการทดลองเล่าเรียนแบบใหม่ที่พระองค์จัดขึ้นนั้นได้ผลดียิ่ง และเห็นด้วยกับพระดำริที่จะจัดการเล่าเรียนแบบใหม่นี้ให้กับทางราชการต่อไป โดยกระทรวงธรรมการจะนำขึ้นขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตต่อไป พระดำริต่างๆ รวมทั้งการทดลองเหล่านี้ล้วนเองที่เป็นรากฐานของการจัดตั้งมหาวิทยาลัย

๓) แนวคิดทางการศึกษาของพุทธทาสภิกขุ

พุทธทาสภิกขุ เป็นพระภิกษุที่เพียบพร้อมไปด้วยศิลาจารวัตรและภูมิปัญญาอันสูงยิ่งในสังคมไทย ท่านเป็นรูปหนึ่งที่รอบรู้ทางการศึกษาและมองเห็นข้อบกพร่องของการศึกษาของไทย และได้เรียกการศึกษาในโลกปัจจุบันว่า “การศึกษาหมาทางด่วน” พร้อมทั้งเรียกร้องให้ปัญญาชนและผู้เกี่ยวข้องในด้านการศึกษาค

^{๓๔}มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย, **ประวัติมหาวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๑), หน้า ๗.

ท่านมาช่วยกันต่อทางสุนัซ ท่านพุทธทาสมองว่าการศึกษาตามแบบปัจจุบันละเลยบทเรียนทางศีลธรรม การศึกษาที่ปราศจากการปลูกฝังจริยธรรม จึงเปรียบเหมือนสุนัซทางด่วนที่พยายามหลอกผู้อื่นว่า สุนัซทางด่วนเป็นสุนัซที่สวยงามกว่าสุนัซมีหาง ท่านจึงพยายามชี้ให้เห็นว่าสุนัซที่มีหางเป็นสุนัซที่สวยงาม การศึกษาจึงต้องเน้นบทเรียนทางศีลธรรม การศึกษาที่ไม่มีบทเรียนทางศีลธรรม ไม่เน้นภาคจริยศึกษา ย่อมไร้ประโยชน์ และอาจจะเป็นอันตรายต่อสังคมอีกด้วย^{๓๕}

ท่านพุทธทาสวิเคราะห์ว่า การศึกษาที่เอาแบบตะวันตกและมุ่งพัฒนาวัตถุนั้น เป็นการศึกษาที่เน้นความรู้เพื่อความรู้อย่างเดียว ซึ่งมักให้ผลเป็นสภาพ “ความรู้ท่วมหัวเอาตัวไม่รอด” เป็นเรื่องเกี่ยวกับทฤษฎีเป็นปรัชญาเป็นหลักการใช้เหตุผล แต่ไม่มีประโยชน์ในทางปฏิบัติ ไม่สามารถแก้ปัญหาส่วนตัว ปัญหาสังคม และทำให้ผู้เรียนพินทุชาติได้ แม้แต่การเรียนพุทธศาสนาในปัจจุบันก็เป็นการศึกษาแบบปรัชญา ไม่ใช่เรียนแบบศาสนาเป็นการฝึกการคิดเหตุผล และการพลิกแพลงทางภูมิปัญญาแต่ไม่ทำให้เข้าใจโลกและชีวิตตามความเป็นจริง^{๓๖}

แม้แต่การศึกษาของบรรพชิต ท่านพุทธทาสก็เห็นว่าเป็นการศึกษาที่สูญเปล่า เช่น การศึกษาของสามเณร ก็ได้มุ่งพัฒนาจิตตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า สามเณรเองก็ต้องการศึกษาเช่นเดียวกับนักเรียนฆราวาส ให้มีความรู้แบบฆราวาส ระบบสามเณรจึงสูญเปล่าเช่นเดียวกับการศึกษาของคนโดยทั่วไป^{๓๗} ซึ่งสรุปได้ว่าตามทัศนะของท่านพุทธทาส ระบบการศึกษาของไทยมุ่งส่งเสริมกิเลสตัณหาของมนุษย์ หากจะเป็นประโยชน์บ้างก็เพียงทำให้ประกอบอาชีพและมีรายได้ ซึ่งก็ได้มาเพื่อจ่ายสนองกิเลสตัณหาของมนุษย์เท่านั้น มิได้เป็นไปเพื่อความก้าวหน้าทางสติปัญญาและเพื่อความเจริญของจิตใจ ดังที่ท่านได้กล่าวปรารภว่า

“ดูการศึกษาชั้นอนุบาล ดูการศึกษาชั้นประถม ดูการศึกษาชั้นมัธยม ดูการศึกษาชั้นวิทยาลัย มหาวิทยาลัย หรือถ้ามันจะมีอีก เป็นบรมมหาวิทยาลัยอะไรก็ตามใจ มันก็เป็นเรื่องให้ลุ่มหลง ในเรื่องกิน กาม เกียรติ ทั้งนั้น อย่างดีก็ให้สามารถเ็นอาชีพ ก็ได้อาชีพแล้ว ได้เงินแล้ว ให้ทำอะไร? ให้ไปบูชาเรื่องกิน เรื่องกาม เรื่องเกียรติ มันไม่มีอะไรมากไปกว่านี้”^{๓๘}

หลังจากที่ท่านได้วิจารณ์ระบบการศึกษาของโลกปัจจุบันแล้ว ท่านได้เสนอแนวทางการศึกษาที่ถูกต้องอุดมการณ์ทางการศึกษาดังกล่าวอาจจะประมวลมาได้เป็นข้อๆ ดังนี้

๑. การศึกษาที่ถูกต้องจะต้องมีการพัฒนาจิตวิญญาณให้มีพลังสามารถควบคุมพลังทางวัตถุ ทางร่างกายได้ กล่าวคือ ชีวิตมนุษย์ต้องมีความสมดุลทั้งทางด้านความสามารถทางวัตถุ ทางวิชาชีพ และความมีปัญญาและคุณธรรม เปรียบเสมือนชีวิตที่เจริญก้าวหน้าและมีความสุขจะต้องเทียมด้วยควาย ๒ ตัว คือ ตัวรู้ และตัวแรง โดยมีตัวรู้นำตัวแรงไปในทางที่ถูกต้อง^{๓๙}

^{๓๕}พุทธทาสภิกขุ, **ธรรมบรรยายต่อทางสุนัซ**, (กรุงเทพฯ : ธรรมทาน, ๒๕๒๕), หน้า ๒๕.

^{๓๖}พุทธทาสภิกขุ, **การศึกษาคืออะไร**, (กรุงเทพฯ : สมชายการพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๑๗.

^{๓๗}พุทธทาสภิกขุ, **เยาวชนกับศีลธรรม**, (กรุงเทพฯ : ธรรมทาน, ๒๕๒๒), หน้า ๒๔.

^{๓๘}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑.

^{๓๙}พุทธทาสภิกขุ, **การศึกษาคืออะไร**, อ้างแล้ว หน้า ๑๓ ซ.

๒. การศึกษาที่ถูกต้องจะต้องทำลายสัญชาติญาณอย่างสัตว์ที่แฝงอยู่ในตัวมนุษย์ให้ได้ ท่านเห็นว่า มนุษย์เราเกิดมาพร้อมกับสัญชาติญาณอย่างสัตว์ เต็มไปด้วยความเห็นแก่ตัว สติปัญญาของมนุษย์ก็เป็นไปเพื่อความเห็นแก่ตัว ดังนั้น ความเห็นแก่ตัวของมนุษย์ร้ายกาจมาก “เพราะฉะนั้น การศึกษาของเราควรจะมุ่งที่จะ ประทศประหารสัญชาติญาณอย่างสัตว์นั้นให้สิ้นไป ให้มีการประพฤติกระทำอย่างมนุษย์ที่มีใจสูงเกิดขึ้นแทน”^{๔๐}

๓. การศึกษาที่ถูกต้องจะต้องให้มนุษย์ได้สิ่งที่ประเสริฐที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้รับ นั่นก็คือ การสามารถ ควบคุมกิเลสตัณหาและพลังทางวัตถุได้ ท่านเห็นว่าตามอุดมคติของพุทธศาสนานิยมอุดมคติ คือ นิยมสิ่งที่ดี ที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้รับ โดยไม่คำนึงถึงว่าสิ่งนั้นมันจะกินได้หรือซื้ออะไรกินได้ หรือจะเป็นลาภสักการะ หรือไม่ แม้เป็นนามธรรมแต่ก็ส่งผลทางจิตใจ “จิตใจสำคัญกว่าร่างกาย คือนำร่างกายให้เป็นไปตามความมุ่งหมายของอุดมคติ”^{๔๑}

๔. การศึกษาที่ถูกต้องจะต้องทำให้ผู้ศึกษามีจิตใจรักความเป็นธรรม มีความสำนึกที่จะประพฤติปฏิบัติ ในสิ่งที่ถูกต้องและเพื่อธรรมะ “การศึกษานั้นเพื่อธรรม เพื่อบรมธรรม เพื่อธรรมาธิปไตย ให้ธรรมะครองโลก ฉะนั้น การศึกษานี้ไม่ใช่เพื่อความรอด หรือความเอาตัวรอดเป็นยอดดี”^{๔๒}

๕. การศึกษาที่ถูกต้องจะต้องทำลายความเห็นแก่ตัวของมนุษย์ ซึ่งจะเป็นไปได้โดยวางแผนจริยศึกษา ให้สามารถน้อมนำผู้ศึกษาให้ควบคุมตนเองให้ได้ “จริยศึกษาต้องรีบทำลายความเห็นแก่ตัว อันนั้นมันเป็นเมฆ หมอกที่เข้ามากลบเกลื่อนหรือปิดบังตัวจริยศึกษา”^{๔๓}

๖. การศึกษาที่ถูกต้องจะต้องส่งเสริมให้ผู้ศึกษา มีปัญญาหยั่งรู้สามารถเข้าใจโลกและตนเองอย่าง ถูกต้อง จนสามารถพ้นทุกข์ได้ ท่านอธิบายว่า ปัญญาที่เป็นคุณสมบัติของจิตเดิมแท้ เรียกว่าโพธิ (ธาตุรู้)^{๔๔} ปัญหานี้ทำให้เกิดศีลธรรมของจิต ทำให้จิตมีระเบียบและอยู่ในสภาวะปกติ เพื่อให้บุคคลมีชีวิตอยู่ได้อย่าง สงบสุข การศึกษาตามแนวนี้จึงต้องเน้นพุทธศึกษาในแง่ที่ส่งเสริมปัญญาอย่างแท้จริง กล่าวคือ ทำให้ผู้ศึกษามี ความรู้เรื่องที่สำคัญที่สุดของชีวิต^{๔๕}

๗. การศึกษาที่ถูกต้องจะต้องทำให้ผู้ศึกษามีความสำนึกในหน้าที่ ถ้าทวงสิทธิ์ก็ทวงเพื่อจะทำหน้าที่ ไม่ใช่ ทวงเพื่อต้องการเรียกร้องจะเอาหนี้เอานี้ และหน้าที่ที่จะต้องเป็นความถูกต้อง บริสุทธิ์ ไม่ใช่ความเห็นแก่ตัว และการศึกษาที่ถูกต้องจะต้องอาศัยครูในอุดมคติ ผู้ที่อุทิศตนเพื่อให้อาจารย์และสร้างเสริมคุณธรรมแก่ ผู้เรียน ในหัวใจของครูอุดมคตินั้น จะต้องมีความรู้กับเมตตาเต็มแน่นอยู่ในหัวใจ ปัญญาคือวิชาความรู้

^{๔๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๑.

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๘.

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๕.

^{๔๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๐-๘๑.

^{๔๔} พุทธทาสภิกขุ, **ธรรมบรรยายต่อทางสุนข**, (กรุงเทพฯ : ธรรมทาน, ๒๕๒๕), หน้า ๑๖๒.

^{๔๕} พุทธทาสภิกขุ, **การศึกษาคืออะไร**, อ่างแล้ว, หน้า ๗๗.

ความสามารถในหน้าที่ที่จะส่องสว่างให้กับศิษย์ นี้เรียกว่าบัญญัติอย่างหนึ่ง เมตตาคือความรัก ความเอ็นดู กรุณาต่อศิษย์ของตนเหมือนว่าเป็นลูกของตน”^{๕๖}

เมื่อตั้งอุดมการณ์ทางการศึกษาให้ถูกต้องเหมาะสมแล้ว ลำดับต่อไปก็ต้องดำเนินการสอนหรือระบบ การศึกษาที่ถูกต้อง ตามทัศนะของท่านพุทธทาส เช่น

๑. ลักษณะการศึกษาที่ถูกต้อง จะต้องจัดให้มีพุทธิศึกษา จริยศึกษา พลศึกษา และหัตถศึกษา ใน ความหมายที่แท้จริง พุทธิศึกษาจะต้องสอนความรู้เรื่องของชีวิตว่าเกิดมาทำไมโดยตรง จริยศึกษาจะต้องเน้น ที่ความมีระเบียบวินัยของนักเรียน ของความเป็นมนุษย์ บทบาทหน้าที่ของชายหญิง ให้ผู้ศึกษาเพียบพร้อมไป ด้วยคุณธรรม เช่น มีความมัธยัสถ์ มีศิริโอตตัมปะ เป็นต้น พลศึกษาต้องพัฒนากำลังทางจิตเพื่อให้บังคับ กำลังกายให้เดินไปถูกทาง กำลังทางจิตในพระพุทธศาสนาคือสมาธิ สมาธิในพระพุทธศาสนาจะต้องประกอบ ไปด้วยองค์ประกอบ ๓ อย่าง คือ

๑) จิตสะอาด (pure หรือ clean) ได้แก่จิตที่ไม่เจือด้วยกิเลสและเครื่องเศร้าหมองทั้งปวง

๒) จิตมั่นคงที่สุดหรือตั้งมั่นดี (Steady หรือ firm)

๓) จิตที่ว่องไวในหน้าที่ของมันอย่างที่สุด (Activeness) ส่วนหัตถศึกษาตามลักษณะที่ถูกต้อง จะต้อง อาศัยพุทธิศึกษา จริยศึกษาและพลศึกษา ตามแนวดังกล่าวมาเป็นพื้นฐาน เพื่อให้เกิดความเชี่ยวชาญทางฝีมือ และความสามารถในอาชีพอย่างแท้จริง^{๕๗}

๒. ลักษณะการศึกษาที่ถูกต้องจะต้องศึกษาให้เห็นความทุกข์ เหตุของทุกข์ และความดับทุกข์ ไม่ใช่ ศึกษาดแต่ภาคทฤษฎี แต่ต้องให้ผู้ศึกษาลงมือปฏิบัติให้เห็นจริงตามประสบการณ์ จะต้องเน้นการฝึกฝน การ ปฏิบัติมากกว่าภาคทฤษฎี ต้องเรียนชีวิต เรียนธรรมชาติ เรียนให้รู้จักตนเองเพื่อข่มกิเลสและสัญชาตญาณ อย่างสำนึกให้ได้ และพัฒนาคุณธรรมประจำใจให้งอกงามยิ่งขึ้น^{๕๘}

๓. ลักษณะการศึกษาที่ถูกต้องจะต้องให้ผู้ศึกษารู้จักศาสตร์ของพุทธบริษัทให้ถูกต้อง ศาสตร์ในที่นี้ แปลว่าเครื่องตัด หมายถึงตัดสิ่งที่เป็นอุปสรรคต่อความเจริญหรือตัดความโง่เขลา ซึ่งในที่สุดก็จะเหลือความ จริง ความดี ความงาม ความถูกต้องและความยุติธรรม ศาสตร์ของพุทธบริษัทมี ๓ ศาสตร์ คือ พุทธศาสตร์ ธรรมศาสตร์ และ สังคมศาสตร์^{๕๙} ศาสตร์ทั้งสามนี้เป็นไปเพื่อความดับทุกข์นั่นเอง ทำให้บุคคลสามารถอยู่ อย่างสันติสุข และอยู่ร่วมกันกับผู้อื่นได้อย่างสงบสุขทั้งกลุ่ม ลักษณะการศึกษาที่ถูกต้องตามแนวคิดท่านพุทธ ทาส สรุปได้ว่า “ขอให้ทุกคนถือว่า มีมหาวิทยาลัยในร่างกาย จงเข้ามหาวิทยาลัยนี้กันทุกคน ด้วยการเป็นลูก ศิษย์พระพุทธเจ้าผู้สั่งสอนเพื่อให้ได้มาซึ่งบรมธรรม เพื่อให้มนุษย์กล่าวได้ว่ามนุษย์ได้รับสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์

^{๕๖}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๖.

^{๕๗}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๗.

^{๕๘}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๗.

^{๕๙}พุทธทาสภิกขุ, **เยาวชนกับศีลธรรม**, อ่างแล้ว, หน้า ๑๓๘.

ควรจะได้รับ ไม่เสียที่ที่เกิดเป็นมนุษย์เลย แล้วก็พยายามให้เป็นเรื่องของการปฏิบัติอยู่เรื่อยไป อย่าให้เป็นเรื่องเพื่อทางปริยัติ หรือทางหลักวิชามากไป”^{๕๐}

การศึกษาตามแนวที่ท่านพุทธทาสเสนอไว้นั้น จะก่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้ศึกษา คือ

๑. ทำให้มีความสำนึกในบุญคุณของชาติ เพราะมีหลักสังฆศาสตร์ อันทำให้ประชาชนอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสามัคคีกลมเกลียวเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และทำให้เห็นความสำคัญของความมั่นคงของชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ เพราะมีการฝึกฝนให้สำนึกในหน้าที่

๒. ทำให้พ้นทุกข์ได้ เพราะมีสัมมาทิฐิ เนื่องจากไม่ยึดมั่นถือมั่นในอัตตา ในความเห็นแก่ตัวแต่ฝ่ายเดียว ทำให้ได้ประโยชน์จากความถูกต้องดีงาม เพราะไม่เป็นทาสของกิเลสตัณหา และทำให้เห็นคุณค่าของศาสนาในการแก้ปัญหาทางใจ และทำให้ได้รับประโยชน์จากเทคโนโลยีและวิทยาการสมัยใหม่ได้อย่างเต็มที่ เพราะมีปัญญาและคุณธรรมทางจิตเป็นผู้ควบคุม

๓. ทำให้มองเห็นความไม่เท่าเทียมกันของมนุษย์ตามกฎหมายแห่งกรรม จึงไม่ก่อให้เกิดความวุ่นวายในสังคม ทำให้รู้จักแยกความแตกต่างระหว่างความหมายอันแท้จริงและความหมายที่ชาวโลกทั่วไปใช้กัน กล่าวคือ ภาษารวมกับภาษาคน เพื่อให้เข้าใจโลกตามความเป็นจริง

๔. ทำให้สังคมมีสันติสุขไม่เบียดเบียนกัน ทำให้นายทุนอาจกลายเป็นเศรษฐีใจบุญ และกรรมกรกลายเป็นคนขยันขันแข็ง ประพฤติธรรมะ ทำให้คำว่า “นายทุน” และ “กรรมกร” หายไปจากโลกด้วยวิธีของศีลธรรม

ประโยชน์อันพึงได้จากแนวทางการศึกษาของพุทธทาสภิกขุ อาจสรุปได้ในทัศนะของท่านว่า สันติสุขหรือสันติภาพอันถาวรของโลกนั้น ย่อมขึ้นอยู่กับการเข้าใจอันถูกต้องของคำว่า “การศึกษา” ถ้าหากว่า การศึกษาได้รับการพิจารณาจนเข้าใจถูกต้อง และได้ดำเนินไปอย่างถูกต้องตรงตามที่เป็นจริง โลกก็จะดีกว่านี้ คือจะกลายเป็นโลกของพระอรหันต์ ที่ปราศจากความทุกข์โดยประการทั้งปวง โดยไม่ต้องมีทหาร ไม่ต้องมีตำรวจ ไม่ต้องมีเรือนจำ โรงเรียนก็แทบจะไม่จำเป็น เพราะว่าจะอาจสั่งสอนกันได้ทุกหนทุกแห่ง เพราะคนประพฤติดีอยู่ที่เนื้อที่ตัวเป็นตัวอย่าง^{๕๑}

๔) แนวคิดทางการศึกษาของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต)^{๕๒}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) เป็นพระภิกษุสงฆ์นักปราชญ์ในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งมีชื่อเสียงระดับโลก ท่านได้แสดงแนวความคิดปรัชญาการศึกษาไว้ในหนังสือหลายเล่ม แต่เล่มที่สำคัญคือ ทางสายกลางของการศึกษาไทย ซึ่งแบ่งเนื้อหาออกเป็น ๓ ตอน ๆ ที่ ๑ ว่าด้วยการศึกษา เครื่องมือพัฒนาที่ยังต้องพัฒนา ตอนที่ ๒ ว่าด้วยเรื่องความคิด แหล่งสำคัญของการศึกษาและตอนที่ ๓ ว่าด้วยเรื่องปัญหาที่ต้องแก้ไข ยิ่งกว่าขยายโอกาสทางการศึกษา และยังได้แบ่งเนื้อหาย่อยออกเป็น ๔ บท ๆ ที่ถือว่าสำคัญคือบทที่ ๓

^{๕๐}พุทธทาสภิกขุ, *มหาวิทยาลัยในตัวตน*, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, ๒๕๑๑), หน้า ๕๑-๕๒.

^{๕๑}พุทธทาสภิกขุ, *การศึกษาคืออะไร*, อ่างแก้ว, หน้า ๑๒๗.

^{๕๒}สมณศักดิ์ปัจจุบัน ดำรงสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นที่ปรึกษาที่ “พระพรหมคุณาภรณ์”

ซึ่งว่าด้วยสาระัตถะของการศึกษา พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้แบ่งการศึกษาทั้งระบบออกเป็น ๓ องค์ประกอบ กล่าวคือ

องค์ประกอบที่ ๑ ภารกิจของการศึกษา โดยแบ่งหน้าที่ของนักการศึกษาทั้งระดับผู้บริหารและผู้สอน ออกเป็น ๒ ประการคือ หน้าที่ประการแรกคือเรียกว่า ลิปปทายก คือผู้ให้วิชาการความรู้ ด้วยการทำให้หน้าที่ถ่ายทอดศิลปวิทยาให้อย่างสิ้นเชิง หน้าที่ประการที่สองเรียกว่า กัลยาณมิตร คือทำหน้าที่ชี้แนะให้ดำเนินชีวิต ถูกต้องดีงาม เพื่อเป็นปูชนียบุคคลอย่างแท้จริง ไม่ใช่เพียงแต่มารับจ้างสอนเท่านั้น

องค์ประกอบที่ ๒ คือกระบวนการศึกษา ท่านได้กล่าวเปรียบเทียบการศึกษาทางโลกกับการศึกษาทางธรรมไว้อย่างน่าฟังว่า การศึกษาในระดับอุดมศึกษาทางโลกแบ่งออกเป็น ๓ ชั้นคือ ๑) ปริญญาตรี ในระดับนี้ศึกษาอย่างกว้างๆ ไม่เจาะจงอะไร และเป็นการศึกษาพื้นฐานของทุกวิชา ๒) ปริญญาโท เป็นการศึกษาเจาะลึกลงไปในรายละเอียดของวิชา และไม่ได้ศึกษาหลายวิชาเหมือนระดับปริญญาตรี และ ๓) ปริญญาเอก เป็นการศึกษาเจาะลึกลงไปเฉพาะเรื่อง เป็นผู้เชี่ยวชาญแต่ละเรื่องในสาขาวิชานั้นๆ

ในทำนองเดียวกันพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้แบ่งการศึกษาทางธรรมหรือทางพระพุทธศาสนา ออกเป็น ๓ คือ ๑) ชั้นญาติปริญา คือชั้นรู้จักวิชานั้นๆ ๒) ชั้น ตีรถนปริญา คือ รู้ตรองเห็นหรือรู้จำได้ และชั้นที่ ๓ คือชั้นปหานปริญา คือรู้แจ้งหรือรู้ขั้นปฏิบัติการแก้ปัญหาได้สำเร็จ ท่านได้ทำการประสานแนวการศึกษาทั้งทางโลกและทางธรรมเข้าด้วยกันอย่างประสานสอดคล้อง โดยจัดปริญญา ๓ ชั้นของทางโลก วิทยาลัยเป็นกลุ่มวิชาการหรือวิทยาการ และจัดปริญญาทางธรรมหรือพระพุทธศาสนาเป็นกลุ่มแห่งความประพฤติหรือจริยธรรม ท่านได้อธิบายสรุปว่า ระบบปริญญาการศึกษาทั้งฝ่ายโลกและฝ่ายธรรมนั้นต่างอาศัยซึ่งกันและกัน ผู้วิจัยเห็นด้วยกับแนวความคิดนี้ เพราะว่า วิชาการทางโลกล้วนๆ นั้นเปรียบเสมือนอาวุธที่คมกริบ ถ้าไม่มีฝักคือวิชาทางธรรมมาเป็นเครื่องป้องกันไว้ มีดที่ไร้ฝักก็รังแต่จะบาดหรือทิ่มแทงเจ้าของที่พกพาศาสตราชิ้นไป คนที่มีความรู้แต่อย่างเดียวแต่ไร้คุณธรรมก็รังแต่จะสร้างปัญหาให้กับสังคม เป็นการทำร้ายตนเองและทำร้ายผู้อื่นด้วย

องค์ประกอบที่ ๓ คือวัตถุประสงค์ของการศึกษา ดังที่กล่าวแล้วว่าความรู้ในทางพระพุทธศาสนานั้นต้องคู่คุณธรรม ซึ่งทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า วิชชาจรณสัมปันโน แปลว่า ผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ คือ เป็นผู้มีความรู้ดีและมีความประพฤติดี ท่านได้อธิบายว่า คนที่สำเร็จการศึกษาไปแล้วจะต้องประกอบพร้อมไปด้วยกายที่พัฒนาแล้ว ศีลที่พัฒนาหรืออบรมดีแล้ว จิตที่อบรมดีแล้ว และปัญญาที่อบรมดีแล้ว^{๕๓}

โดยสรุป พระพรหมคุณาภรณ์เน้นการบูรณาการจริยธรรมเข้ากับวิชาการ ซึ่งถือเป็นแนวปรัชญาการศึกษาที่ว่าด้วยการพัฒนา และการพัฒนาในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์จะต้องเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน การศึกษาตามทัศนะของท่านหมายถึง

^{๕๓}พระราชวรมณี (ป.อ.ปยุตฺโต), *ทางสายกลางของการศึกษาไทย*, (กรุงเทพฯ : คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๓๐), หน้า ๑๑๕-๑๑๖.

“การพัฒนาชีวิตให้ดำเนินไปตลอด จนกระทั่งบรรลุเป้าหมายคือ อิศราภาพและสันติสุข การศึกษาจึงมีเป้าหมายคือการพัฒนาชีวิตให้จุดหมายอันสูงสุดในส่วนที่จะพึงได้ เมื่อการศึกษาคือการพัฒนาชีวิตเช่นนี้ การศึกษาจึงต้องมีบทบาทและหน้าที่อันสำคัญหน้าที่ของการศึกษานี้เองที่เป็นตัวหล่อหลอมชีวิตของมนุษย์ให้ประสบอิศราภาพและสันติสุขได้”^{๕๔}

มนุษย์ที่สมบูรณ์คืออะไร พระพรหมคุณาภรณ์กล่าวว่า “มนุษย์หรือชีวิตที่สมบูรณ์นั้น คือการมีชีวิตอยู่ด้วยปัญญา อยู่อย่างไม่มีความยึดมั่นถือมั่นในตัวตน อยู่อย่างประสานกลมกลืนกับธรรมชาติ”^{๕๕}

ความมุ่งหมายของการศึกษา ตามทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์อีกแห่งหนึ่งคือ ประโยชน์หรือจุดหมายของชีวิต ๓ อย่างตามแนวตั้ง และจุดหมายของการศึกษาเพื่อพัฒนาชีวิตตามแนวตั้งนี้จัดเป็นการพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเองโดยตรง ได้แก่ ประโยชน์หรือจุดหมายของชีวิต ๓ อย่างตามแนวราบ^{๕๖} และท่านยังได้อธิบายถึงแนวคิดทางการศึกษาในประเด็นอื่นๆ อีกดังต่อไปนี้ คือ ด้านกระบวนการศึกษานั้น การศึกษาส่วนแรกคือการถ่ายทอดความรู้จากผู้อื่นที่เรียกว่าปรโตโฆสะ ในที่นี้ก็คือครูเป็นผู้ให้ความรู้โดยตรงและดำรงฐานะเป็นกัลยาณมิตร ผู้คอยแนะนำให้ผู้ได้รับการศึกษารู้จักวิถีทางแห่งการดำเนินที่ถูกต้องดีงาม กัลยาณมิตรหรือศิปทายกนั้นไม่จำเป็นที่จะต้องเป็นครูเท่านั้น แต่หากเป็นการศึกษาที่ได้รับจากสังคมและสิ่งแวดล้อมต่างๆ ด้วย เช่น บิดามารดา หนังสือ ตลอดจนสื่อมวลชนต่าง ๆ การถ่ายทอดโดยวิธีนี้แม้จะก่อให้เกิดประโยชน์มากมายต่อผู้ได้รับการศึกษาก็ตาม แต่ก็ยังไม่สามารถให้ผู้ได้รับการศึกษาบรรลุเป้าหมายสูงสุดของชีวิตได้ ก็เนื่องมาจากว่าการศึกษาที่แท้จริงคือการศึกษาชีวิตของตนเอง เพื่อให้รู้จักตนเองและสามารถแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่มีอยู่ด้วยตนเองได้ จึงจำเป็นจะต้องอาศัยการพัฒนาภายในหรือการศึกษาที่ก่อให้เกิดความรู้ภายในเรียกว่า “โยนิโสมนสิการ คือ การศึกษาชีวิตและสรรพสิ่งโดยพิจารณาด้วยใจอันแนบคาย มีการคิดถูกวิธี ความรู้จักคิดหรือคิดเป็น”^{๕๗} การคิดแบบนี้ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในบุคคลซึ่งทำให้อุดมคติของการศึกษารวดลุล่วงประสงคได้ ซึ่งมีอยู่ ๑๐ วิธีด้วยกันคือมีวิธีคิดแบบสืบสาวหาเหตุปัจจัยเป็นต้น^{๕๘} การคิดแบบโยนิโสมนสิการจึงสรุปลงได้เป็น ๒ คือ

๑. โยนิโสมนสิการประเภทพัฒนาปัญญาโดยตรง มุ่งให้เกิดความเข้าใจตามเป็นจริงตรงกับสภาวะแท้ ๆ เป็นโยนิโสมนสิการ ระดับสังคม

^{๕๔}พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **ธรรมะกับการศึกษาของไทย**, (กรุงเทพฯ : สหธรรมิก, ๒๕๓๘), หน้า ๔๕.

^{๕๕}พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ**, (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๙๓.

^{๕๖}พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **การศึกษา : เครื่องพัฒนาที่ยังต้องพัฒนา**, (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง, ๒๕๓๐), หน้า ๑๐๙-๑๑๒.

^{๕๗}พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **ทางสายกลางของการศึกษาไทย**, อ่างแก้ว, หน้า ๑๔๓.

^{๕๘}พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, อ่างแก้ว, หน้า ๖๗๖.

๒. โยนิโสมนสิการประเภทสร้างเสริมคุณภาพจิต มุ่งปลูกเร้าให้เกิดคุณธรรมหรือกุศลธรรมต่างๆ เห็นการสวดหรือข่มตนหา เป็นเครื่องนำไปสู่โลกียสัมมาทิฏฐิโยนิโสมนสิการระดับจริยธรรม พระพุทธศาสนา ถือว่าการศึกษานั้นคือชีวิตและต้องเป็นชีวิตที่ดำเนินอย่างถูกต้องมีการเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนาจึงจะเป็นการศึกษา^{๕๙}

ในด้านองค์ประกอบของการจัดการศึกษา พระพรหมคุณาภรณ์เสนอว่า โรงเรียนและสังคมชุมชน นั้น ไม่ควรแยกออกไปจากกัน ซึ่งตัวเชื่อมที่สำคัญระหว่างโรงเรียนกับสังคมชุมชนตลอดถึงครอบครัวนั้นคือ จริยศึกษา ท่านกล่าวว่าการบูรณาการ (intregation) สถาบันการศึกษาเข้าในระบบจริยศึกษาของชุมชนหรือ บูรณาการจริยศึกษาของโรงเรียนให้เข้ากับระบบจริยศึกษาของชุมชน โดยที่โรงเรียน วัด และบ้านมีส่วนร่วม อยู่ในระบบจริยศึกษา อย่างกลมกลืนเป็นอันเดียวกัน^{๖๐} ดังจะเห็นได้จากท้องถิ่นในชนบทจะมีหมู่บ้าน “บวร” มากมาย (บวร ย่อมาจาก บ. คือบ้าน, ว. คือวัด, และ ร. คือโรงเรียน) สิ่งนี้ย่อมเป็นหลักประกันถึงความสัมพันธ์อันดีระหว่างโรงเรียนกับ สังคมชุมชนนั้นๆ ในโรงเรียนบุคคลที่มีความสำคัญก็คือครูและนักเรียน ในโรงเรียน ครูนับว่าเป็นบุคคลที่สำคัญที่สุด ครูในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ ก็คือ บุคคลที่สามารถถ่ายทอดความรู้และช่วยชี้แนะให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในจิตใจของนักเรียน “ครูมีหน้าที่ ๒ ประการ คือ สิบปทายก คือผู้ให้หรือถ่ายทอดคิลวิทยาและกัณฑ์มิตรคือ ผู้ทำหน้าที่เป็นเพื่อนที่ดีหรือเพื่อนแท้ ช่วยชี้นำศิษย์มีปัญญาและคุณธรรม”^{๖๑} หน้าที่ครูในการถ่ายทอดคุณธรรมนี้จัดเป็นปัจจัยภายนอกของครูในแง่ของ กัลยาณมิตรคือผู้แนะนำอบรมให้นักเรียนดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมอย่างถูกต้อง คุณธรรม หรือ คุณสมบัติเบื้องต้นของครูที่ก่อให้เกิดศรัทธาแก่นักเรียนเมื่ออยู่ ๗ ประการที่เรียกว่าครูธรรม

ส่วนที่เกี่ยวกับหลักสูตร พระพรหมคุณาภรณ์ยอมรับความทันสมัยที่มีเทคโนโลยีเข้ามาสนับสนุนซึ่งเน้นพุทธิศึกษา เพื่อให้ได้มาซึ่งความเป็นเลิศทางวิชาการและวิชาชีพอันจะสามารถนำไปประกอบอาชีพได้ โดยเฉพาะหลายสิบปีที่ผ่านมา แต่ปัจจุบันนี้การศึกษาแบบตะวันตกกำลังประสบปัญหาอย่างมากก็เนื่องมาจากว่าหลักสูตรนั้นไม่ได้จัดไว้เพื่อพัฒนาชีวิตทุกด้าน เน้นไปในทางวัตถุนิยมมากเกินไป ก็เพราะว่าไม่สามารถแก้ปัญหาชีวิตภายในของมนุษย์ได้เป็นที่ทราบกันดีว่า การศึกษาคือการพัฒนาชีวิตให้มีความเจริญงอกงามทั้งในด้านพุทธิศึกษา จริยศึกษาและพลศึกษา การศึกษาจึงไม่ได้แยกออกไปจากวิถีแห่งการดำเนินชีวิตของมนุษย์เลย การจัดหลักสูตรก็ควรที่จะเน้นให้สอดคล้องกับข้อเท็จจริงแห่งการดำเนินชีวิต ไม่ใช่จะมองเพียงด้านใดด้านหนึ่ง การจัดหลักสูตรควรที่จะให้เป็นไปในลักษณะบูรณาการกับสาขาวิชาการอื่น ๆ ให้เป็นไปในลักษณะจริยศึกษาที่สากลกับทุกสาขาวิชาที่ถ่ายทอด พระพรหมคุณาภรณ์จึงเสนอให้มีการผสมผสานความรู้ต่าง ๆ ให้เกิดประโยชน์มากที่สุดทั้งภายนอกและภายใน และได้เสนอให้นำพุทธธรรมเข้ามาประยุกต์ใช้

^{๕๙}พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **ธรรมกับการศึกษาไทย**, อ่างแล้ว, หน้า ๔๕.

^{๖๐}พระเทพเวที (ป.อ.ปยุตฺโต), **ทำไมคนไทยจึงเรียนพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๓), หน้า ๓๗-๓๘.

^{๖๑}พระราชวรมุนี (ป.อ.ปยุตฺโต), **ปรัชญาการศึกษาไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๕), หน้า ๕๓.

ในการจัดการศึกษาการนำพุทธธรรมที่เป็นแกนกลางของพระพุทธศาสนา มาบรรจุลงในหลักสูตรนั้นท่านกล่าวว่ามีมากมายเริ่มตั้งแต่ “หลักขั้นที่ ๕ หลักปฏิจลสมุปปาต หลักไตรลักษณ์ มรรคมืองค์ ๘ และอริยสัจ ๔ หลักธรรมที่ท่านเสนอนั้นล้วนเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง เมื่อจะย่อลงก็สามารถจัดลงในอริยสัจ ๔ ซึ่งเป็นหัวข้อธรรมที่ครอบคลุมกว่าข้ออื่น ๆ “อริยสัจ ๔ เป็นหลักธรรมสำคัญที่ครอบคลุมคำสอนทั้งหมดในพระพุทธศาสนา”^{๖๒}

ในส่วนของการเรียนการสอนนั้นเป็นหน้าที่ของบุคคล ๒ กลุ่มคือ กลุ่มผู้ให้การศึกษาได้แก่ครู และกลุ่มผู้รับการศึกษา ได้แก่แก่นักเรียน การเรียนการสอนก็แบ่งออกเป็น ๒ เช่นเดียวกันประการแรกคือการสอนแบบสะสมข้อมูลโดยครูถ่ายทอดให้แก่นักเรียนทางด้านวิชาการและทักษะต่าง ๆ เพื่อให้เกิดความชำนาญการสอนแบบนี้ไม่ได้ช่วยให้นักเรียนได้คิด แต่หากช่วยให้เกิดสัญญาคือความจำมากกว่าและ ประการที่สองการสอนโดยไม่มีการสะสมข้อมูลโดยศึกษาจากภายในของผู้เรียนเอง ผู้สอนเป็นเพียงผู้แนะนำ ชี้แนะแนวทางเท่านั้น ส่วนการปฏิบัติจริงโดยการนำไปคิดพิจารณาด้วยตนเองเป็นหน้าที่โดยตรงของนักเรียน^{๖๓}

องค์ประกอบของการศึกษานั้นแบ่งออกเป็น ๔ อย่าง โรงเรียนเป็นองค์ประกอบอันดับแรกเพื่อเป้าหมายคือให้การศึกษาแก่นักเรียน ซึ่งการเรียนการสอนนั้นมิได้แยกออกไปจากวิถีชีวิต โรงเรียนจึงมีหน้าที่ ๒ ประการคือ การถ่ายทอดความรู้และสร้างสิ่งแวดล้อมเพื่อให้เอื้ออำนวยต่อการเกิดการพัฒนาภายในแก่นักเรียน โรงเรียนจึงเป็นสถาบันที่ต้องอาศัยองค์ประกอบอื่น ๆ เช่น บ้าน วัดเพื่อจัดการศึกษาให้เกิดสภาวะที่มากขึ้น ครูและนักเรียนต่างก็มีบทบาทด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่าย คือครูมีหน้าที่ถ่ายทอดศิลปวิทยา และทำตนให้เป็นกัลยาณมิตรที่ดี คอยแนะนำชี้แนะแนวทางในการดำเนินชีวิตแก่นักเรียน ในขณะที่นักเรียนก็มีหน้าที่รับเอาความรู้และสร้างคุณธรรมปัญญาให้เกิดแก่ตนเอง ครูและนักเรียนจึงสัมพันธ์กันอยู่เสมอ

ส่วนด้านหลักสูตรนั้น พระพรหมคุณาภรณ์ได้เสนอให้ใช้พระพุทธศาสนาเข้ามามีบทบาทในการแก้ปัญหาของชีวิตภายใน แต่ประสานสอดคล้องกับวิชาการทางโลกที่ทันสมัยในยุคเทคโนโลยีอันเป็นวิชาการที่ส่งเสริมให้ความสะดวกสบายภายนอกต่อบุคคล ในด้านการเรียนการสอนนั้นทั้งครูและนักเรียนต่างก็ทำหน้าที่ของตนด้วยความระมัดระวัง ครูก็ไม่ควรสอนแบบยัดเยียดถือตัวเองเป็นใหญ่ แต่หากคอยดูแลแนะนำนักเรียนในทางที่ถูกที่ควร ในขณะที่นักเรียนก็ตั้งใจฝึกฝนอบรมคุณธรรมปัญญาด้วยตนเอง นอกจากนั้นการเรียนการสอนตามหลักอริยสัจ ๔ ก็เป็นวิธีการหนึ่งที่น่าจะนำมาประยุกต์ใช้ได้ดีในสังคมปัจจุบันทำให้เกิดความชัดเจนว่าองค์ประกอบของการศึกษานั้น ได้ถูกจัดขึ้นมาดูจะสอดคล้องสัมพันธ์กับจุดหมายของการศึกษาตามทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์

ด้านสัมฤทธิ์ผลในการพัฒนาการศึกษา การศึกษาเป็นการพัฒนาคนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ การพัฒนาดังกล่าวจึงแบ่งออกเป็น ๔ ด้านที่เรียกว่าภาววิัตตตะ คือมีตนที่ได้รับการศึกษาอบรมแล้ว พระธรรมปิฎกให้ทัศนะว่า ในวงการศึกษาระดับจิตวิทยาตะวันตกนิยมแบ่งพัฒนาการทางการศึกษาของบุคคลไว้ ๔ ด้าน คือ

^{๖๒}ม.มู. ๑๒/๓๐๐/๒๖๒.

^{๖๓}พระเทพเวที (ป.อ.ปยุตฺโต), **ทำไมคนไทยจึงเรียนพระพุทธศาสนา, อังแล้ว**, หน้า ๔๘.

- ๑) พัฒนาการด้านร่างกาย
- ๒) พัฒนาการด้านสังคม
- ๓) พัฒนาการด้านอารมณ์ และ
- ๔) พัฒนาการด้านปัญญา

หรือแบ่งออกเป็น ๓ แดน คือ

- ๑) พุทธิพิสัย คือ แดนความรู้และความคิด (cognitive domain),
- ๒) เจตพิสัย หรือแดนความรู้สึก อารมณ์ และทัศนคติ (affective domain), และ
- ๓) ทักษพิสัย หรือ แดนประสานงานจิตซึบเคลื่อนไหว (psychomotor domain)

พระพรหมคุณาภรณ์ยืนยันว่า การแบ่งแดนอย่างนี้มีความใกล้เคียงกับการจำแนกที่มีอยู่ก่อนแล้วใน พระพุทธศาสนา ถ้าดูเพียงแต่ตัวอักษรก็แทบจะไม่แตกต่างกันเลยกับการที่พระพุทธศาสนาจำแนกภาวนาคือ การพัฒนาเป็น ๔ ด้าน คือ กายภาวนา ได้แก่การพัฒนาทางกาย ศิลภาวนา ได้แก่การพัฒนาพฤติกรรมที่ แสดงออกต่อสภาพแวดล้อม จิตตภาวนา คือการพัฒนาจิตใจ และปัญญาภาวนาคือการพัฒนาปัญญา และ จำแนกการศึกษาออกเป็น ๓ คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา หรือ ศิล สมาธิ ปัญญา ในส่วนที่ต่างกันก็มี พระพรหมคุณาภรณ์ให้ทัศนะว่าจะว่าไม่ต่างกันเลยนั้นคงไม่ใช่ ความจริงแล้วต่างกัน ในแง่ของขอบเขตและจุดเน้น^{๖๔}

โดยสรุปกล่าวได้ว่าพระพรหมคุณาภรณ์มองว่า การศึกษาที่กำลังเป็นอยู่ในปัจจุบันนี้ประสบความสำเร็จ ล้มเหลวมากกว่า ทั้งนี้ก็เนื่องมาจากสาเหตุหลายประการ เป็นต้นว่า การศึกษาเน้นการเรียนรู้ทางด้านทฤษฎี หรือวิชาการและพัฒนาความรู้ความชำนาญเฉพาะด้านเท่านั้น (Specialization) การศึกษาในยุคแห่งการแข่งขัน จึงเป็นเพียงการสะสมข้อมูลและทักษะความชำนาญอันจะสามารถไปประกอบอาชีพ ทั้งนี้ได้ทิ้งการศึกษาที่เกี่ยวข้อง กับชีวิตในด้านอื่น ๆ ของผู้รับการศึกษาไป การศึกษาในลักษณะเช่นนี้จึงเป็นการปลูกฝังทัศนคติและค่านิยม บางอย่างลงไปใสมองของผู้ศึกษาอย่างไม่มีทางเลือกเลยได้เลย เช่น ให้ความสำคัญกับผู้เรียนแก่ การศึกษาเพื่อให้เกิดความก้าวหน้าตลอดถึงการประสบความสำเร็จในอาชีพการงาน เพื่อความร่ำรวย มีชื่อเสียงตลอดถึงการมีบารมีอำนาจเหนือคนอื่น เป็นการสร้างความอยากเพื่อสนองตอบความโลภและความ โกรธ ขอบชิงดีชิงเด่น เบียดเบียน ชัดแย้งซึ่งกันและกัน

นอกจากนั้นพระพรหมคุณาภรณ์ยังได้วิจารณ์ต่อไปอีกว่าสิ่งที่อยู่เบื้องหลัง ทัศนคติเช่นนี้คือการศึกษาที่มีตัววิเศษครอบงำอยู่ คือไม่เข้าใจการศึกษาที่แท้จริง ขาดเป้าหมาย เป็นการศึกษาเพียงฉาบฉวยอันเกิดมาจากมิถุนาภิวัตน์เป็นจุดเริ่มต้น เป็นการศึกษาที่ไม่ได้มองภายในแต่หากเป็นการมองภายนอกเป็นหลัก เมื่อมี ปัญหาเกิดแก่ชีวิต การศึกษาเพื่อสนองความโลภและความโกรธนั้นไม่สามารถจะแก้ไขปัญหามาของตนเองตลอด ถึงสังคมไทยได้เลย ดังที่ปรากฏอยู่เสมอในสังคม เช่น มีการแบ่งแยก การขัดแย้งเกิดขึ้นในระหว่างกลุ่มชน

^{๖๔}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *ทางสายกลางของการศึกษาไทย*, อ่างแล้ว, หน้า ๑๑๕-๑๑๖.

เชื้อชาติและการขัดแย้งทางเศรษฐกิจการค้าต่างๆ จะเห็นว่าปัญหาอันเกิดมานี้ล้วนมีพื้นฐานมาจากระดับบุคคลแทบทั้งสิ้น และการนำมาตรการต่างๆ มาแก้ปัญหานั้นๆ อาจจะได้ชั่วคราวชั่วคราวแต่การเปลี่ยนแปลงที่ถาวรนั้นจะเกิดขึ้นก็โดยการพัฒนาที่ตัวบุคคลของแต่ละบุคคลก่อน สิ่งที่จะทำให้บุคคลเปลี่ยนแปลงได้นั้น ท่านได้เสนอให้มองที่จุดเริ่มต้นคือ การศึกษาเป็นหลัก อันจะส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อตนเองและสังคม

ท่านเห็นว่าความรู้สมัยใหม่ที่มีเทคโนโลยีเข้ามาสนับสนุน ซึ่งเน้นพุทธิศึกษาเพื่อให้ได้มาซึ่งความเป็นเลิศทางวิชาการและวิชาชีพ อันจะสามารถนำไปประกอบอาชีพได้ตามแนวการศึกษาแบบตะวันตก ซึ่งกล่าวกันว่าเน้นความมีเหตุผลคือวิทยาศาสตร์ที่มีความเจริญก้าวหน้า แต่ปัจจุบันนี้การศึกษาแบบตะวันตกกำลังประสบปัญหาอย่างมากก็เนื่องมาจากว่าหลักสูตรนั้นไม่ได้จัดไว้เพื่อพัฒนาชีวิตทุกด้าน เน้นไปในทางวัตถุนิยมมากเกินไป ความเจริญด้านวิทยาศาสตร์ที่เน้นพวกวัตถุมากเกินไปนั้นวันจะประสบความล้มเหลว ก็เพราะว่าไม่สามารถแก้ปัญหาชีวิตภายในของมนุษย์ได้

พระพรหมคุณาภรณ์ต้องการเสนอหลักธรรมในพระพุทธศาสนา เป็นตัวบูรณาการกับศาสตร์สาขาอื่นๆ ไม่ต้องการที่จะใช้หลักธรรมในพระพุทธศาสนาตอบปัญหาทางสังคมทุกอย่าง แต่ท่านเสนอหลักวิชาการในมุมมองของพระพุทธศาสนา เพื่อให้เป็นทางเลือกอันหนึ่งสำหรับการแก้ปัญหาที่ศาสตร์อื่นๆ ถึงทางตันและยังแก้ปัญหาอะไรไม่ได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาเรื่องความเชื่อชาวยุคเฉพาะด้านมีทั้งผลดีและเสีย ผลดีที่ท่านพระพรหมคุณาภรณ์ไม่ได้ปฏิเสธแต่ท่านมองเห็นผลเสียในขณะที่คนอื่นมองไม่เห็น ยกตัวอย่างเรื่องผลิตภัณฑ์ M.G.O. คือการดัดแปลงพันธุ์พืชทางวิทยาศาสตร์เพราะความเชื่อชาวยุคมากในสายนี้ ทำให้เกิดผลเสียทางด้านสิ่งแวดล้อม ถึงขนาดห้ามรับประทานอาหารที่ผลิตด้วยวิธีการนี้ คำว่าบูรณาการคือนำเอาหลักจริยธรรมเข้าไปกำกับ ให้คำนึงถึงผลที่จะตามมารอบด้านก่อนทำอะไรลงไป และการจะทำได้ผู้เชื่อชาวยุคในสาขานั้นๆ ต้องเปิดใจรับรู้ศาสตร์แขนงอื่นๆ ด้วย คล้ายๆ กับปัญหาการขาดเจาะท่อประปาต้องคำนึงถึงภูมิศาสตร์ และพยายามร่วมมือกับสำนักงานไฟฟ้าด้วยและต้องประสานงานกับผู้รับผิดชอบเรื่องการทางการทำงานต้องประสานกันต้องคำนึงถึงความเสียหายอันจะเกิดมีแก่สังคมส่วนอื่นด้วย ขณะนี้ทั่วโลกหันมาหาศาสนาเพื่อต้องการนำเอามุมมองทางศาสนาไปแก้ปัญหาวิกฤตทางวิชาการต่างๆ ซึ่งแน่นอนศาสนาเป็นมุมมองทางด้านจิตวิญญาณก็เพื่อต้องการให้เกิดดุลยภาพ ยุคปัจจุบันเป็นยุคการเสนอแนวความคิดแบบองค์รวมทางความรู้หรือยุคพหุนิยมทางความคิด ความร่วมมือกันเท่านั้นจะทำให้เกิดสันติภาพ การเสนอแนวความคิดสร้างสรรค์เป็นสิ่งที่ยอมรับกันในวงวิชาการสมัยใหม่ ข้อสังเกตอีกอย่างหนึ่งพระพรหมคุณาภรณ์เสนอหลักการพัฒนาที่ยั่งยืนต้องเน้นการพัฒนาคน ที่ผ่านมามาเน้นการพัฒนาวิชาการทางด้านสังคมศาสตร์และวิทยาศาสตร์ที่ผิดๆ กล่าวคือเน้นการพิชิตธรรมชาติ^{๖๕} จะเห็นว่าสอดคล้องกับอารยประเทศอื่นๆ เช่นประเทศมาเลเซีย ตามแผนพัฒนาประเทศระยะ ๑๐ ปี^{๖๖}

^{๖๕}พระเทพเวที (ป.อ.ปยุตฺโต), **จะพัฒนาคนกันอย่างไร**, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๖), หน้า ๓๔.

^{๖๖}สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, **แนวคิดและทิศทางการปฏิรูปการศึกษาหลังมัธยมศึกษาไทย**, (กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๔๐), หน้า ๓๕-๓๖.

๕) แนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาของศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี

ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี นักคิดคนสำคัญของไทย ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับการศึกษา โดยได้เสนอไว้ในยุทธศาสตร์ทางปัญญาแห่งชาติ ๘ ประการ ซึ่งเป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญที่สุดของสังคมไทย ทั้งหมดรวมกัน เพื่อพัฒนาประเทศให้ไปสู่ความเจริญที่แท้จริงและยั่งยืน และยุทธศาสตร์หนึ่งในแปดที่เสนอ คือ ยุทธศาสตร์ญาณวิทยา หรือ ยุทธศาสตร์ที่ว่าด้วยความรู้ความจริงและปัญญา^{๖๗} ท่านได้เสนอแนวคิดที่ว่า ความรู้ที่จะเป็นจะต้องมี ๔ ประเภทใหญ่ๆ เรียกว่าปัญญา ๔ หรือ จตุรปัญญา คือ ความรู้ธรรมชาติที่เป็นวัตถุ (วิทยาศาสตร์กายภาพ) ความรู้ทางสังคม (วิทยาศาสตร์สังคม) ความรู้ทางศาสนา (วิทยาศาสตร์ข้างใน) และความรู้เรื่องการจัดการ ซึ่งปัญญาที่เกิดจากความรู้ชนิดใดชนิดหนึ่งไม่เป็นการเพียงพอที่จะทำให้เกิดดุลยภาพในสังคม เราจำเป็นจะต้องมีปัญญาอย่างบูรณาการ การศึกษาและการวิจัยจำเป็นต้องคำนึงถึงปัญญาทุกด้านมิใช่ให้เรียนรู้เป็นส่วนๆ เพราะความรู้แบบแยกส่วน จะนำไปสู่การกระทำแบบแยกส่วน ทำให้เกิดการเสียสมดุลภาพและเกิดวิกฤตการณ์ขึ้น การศึกษาเรียนรู้ จำเป็นต้องให้ผู้เรียนได้เรียนรู้แบบเชื่อมโยง เนื่องจากในโลกแห่งความเป็นจริงนั้นเป็นโลกแห่งการเชื่อมโยงเป็นองค์รวม การจัดการเรียนรู้ ควรจะไปให้ถึง ๓ ระดับ คือ

๑) ระดับที่เกิดความรู้ ซึ่งหมายถึง การรู้ความจริง การที่บุคคลจะทำอะไรให้สำเร็จได้ บุคคลนั้นจะต้องรู้และใช้ความจริง ความรู้ต้องเป็นความจริง เพราะการใช้ความจริงทำให้ทำได้ถูกต้อง การให้ผู้เรียนสัมผัสความจริงเท่ากับเป็นการทำให้ผู้เรียนมีความรู้ระดับเบื้องต้น

๒) ระดับที่เกิดปัญญา เป็นระดับที่ผู้เรียนสามารถบูรณาการหรือเชื่อมโยงความรู้ใน ๔ ด้านดังกล่าวข้างต้น และนำไปใช้ให้เป็นประโยชน์ในการดำเนินชีวิต

๓) ระดับที่เกิดจิตสำนึก คือเกิดความเข้าใจความสัมพันธ์ของสิ่งต่างๆ และเข้าใจว่าตัวเองว่าสัมพันธ์กับสรรพสิ่งอย่างไร

ประเวศ วะสี กล่าวต่อไปอีกว่า จริยธรรมจะเกิดขึ้นแก่บุคคลต่อเมื่อบุคคลนั้นได้บรรลุการเรียนรู้ทั้ง ๓ ระดับดังกล่าว จึงควรมีการปฏิรูปการเรียนรู้ให้มาเน้นการสัมผัสความจริง การคิด และการจัดการให้มากขึ้นทุกระดับ

ประเวศ วะสี ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับการเรียนการสอนของไทยในสถาบันการศึกษาทุกระดับตั้งแต่ระดับอนุบาล จนถึงมหาวิทยาลัยว่า เป็นการศึกษาที่สร้างความอ่อนแอทางสติปัญญาและทำลายศักยภาพในการเรียนรู้ เนื่องจากเน้นการถ่ายทอดเนื้อหาในห้องเรียนและท่องจำจากตำราเป็นใหญ่ ผู้เรียนขาดประสบการณ์และการศึกษาจากความเป็นจริงรอบตัว ขาดการคิดวิจารณ์ญาณ ขาดการนำประสบการณ์และข้อมูลมาสังเคราะห์ให้เป็นปัญญาที่สูงขึ้น การเรียนวิธีนี้จริยธรรมจึงไม่เกิด เพราะจริยธรรมเกิดจากความเข้าใจโลกและเข้าใจตัวเองอย่างลึกซึ้ง^{๖๘} ประเวศ วะสี ได้เสนอว่า การศึกษาที่ดีควรจะสร้างคนให้ฉลาด เป็นคนดีและมีความสุข กระบวนการ

^{๖๗}ประเวศ วะสี, **ยุทธศาสตร์ทางปัญญาแห่งชาติ**, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิภูมิปัญญา ร่วมกับสมาคม นักข่าวแห่งประเทศไทย, ๒๕๓๗), หน้า ๑๐.

^{๖๘}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓-๒๔.

เรียนรู้ ควรเน้นที่ช่วยให้ผู้เรียนได้เรียนรู้วิธีเรียนและสามารถเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง ท่านได้เสนอวิธีการเรียนรู้ที่ปรับมาจากหลักพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับปัญญา ๓ อันได้แก่ สุตตมยปัญญา (ปัญญาที่ได้จากการรับรู้รับฟัง) จินตมยปัญญา (ปัญญาอันเกิดจากการคิด) และ ภวานมยปัญญา (ปัญญาอันเกิดจากการภาวนา) มาเป็น

๑) การศึกษาจากการสัมผัสความจริง ได้แก่ความจริงทางธรรมชาติ ความจริงทางสังคม วัฒนธรรม ความจริงโดยการทำงานและกิจกรรม ความจริงที่เป็นสุนทรียะและความจริงทางข้อมูลข่าวสาร

๒) การศึกษาจากการคิด การคิดเป็นกระบวนการที่สัมพันธ์และต่อเนื่องจากการศึกษาโดยสัมผัสความจริง ประกอบด้วย การฝึกสังเกต การฝึกบันทึก การฝึกนำเสนอต่อที่ประชุม การฝึกการฟัง การฝึกปฏิจจวัตถิยชา หรือถาม-ตอบ ฝึกการใช้เหตุผล วิเคราะห์ สังเคราะห์ ฯลฯ การฝึกตั้งสมมติฐานและการตั้งคำถาม การฝึกแสวงหาคำตอบต่อคำถามที่ตั้งขึ้น การวิจัยเพื่อสร้างองค์ความรู้ใหม่ การเชื่อมโยง บูรณาการ และการเข้าใจตนเอง เกิดจากการรู้ตัวเองตามความจริงว่าสัมพันธ์กับคนอื่นและสิ่งอื่นอย่างไร ซึ่งจะทำให้เกิดจริยธรรมขึ้นในตนเอง การฝึกการเขียนและการเรียบเรียงทางวิชาการ

๓) การศึกษาจากการเจริญสติ การเจริญสติเป็นวิธีการทางปัญญาที่จะช่วยให้การสัมผัสความจริงและการคิดมีความตรงและคมชัดมากขึ้น ทำให้เอาปัญญามาใช้ได้ทัน ช่วยป้องกันความผิดพลาด และสกัดกั้นความไม่ตั้งงามไม่ให้เข้ามาสู่ตัว ทั้งยังเป็นเครื่องรักษาสุขภาพได้อย่างดีอีกด้วย

๖) แนวคิดทางการศึกษาของศาสตราจารย์สุมน อมรวิวัฒน์

ศาสตราจารย์สุมน อมรวิวัฒน์ ราชบัณฑิตและนักการศึกษาคนสำคัญของไทย ผู้มีแนวคิดแหลมคม ได้ริเริ่มนำแนวคิดทางพุทธศาสตร์เข้ามาเผยแพร่และใช้ในวงการการศึกษา โดยได้พยายามวิเคราะห์ สังเคราะห์ และเรียบเรียงแนวคิดเหล่านั้นให้เหมาะสมกับยุคสมัยและง่ายต่อการศึกษาล่าเรียน และการนำไปใช้มากขึ้น ทำให้วงการศึกษาก่อเกิดความสนใจอย่างกว้างขวาง ท่านได้เสนอว่า สมบัติทิพย์ที่น่าจะนำไปใช้เป็นพื้นฐานของการจัดการศึกษาไทย ได้แก่ วัฒนธรรม ปัญญาธรรม และเมตตาธรรม และได้เสนอยุทธศาสตร์การจัดการศึกษาในอนาคตไว้ดังนี้

๑) การจัดสาระและกระบวนการเรียนรู้ ต้องมีส่วนที่เป็นแกนหลักและส่วนที่ยืดหยุ่น

๒) การจัดโครงสร้างของสาระและกระบวนการเรียนรู้ ต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของสังคมไทย และเหมาะสมกับเด็กที่เป็นกลุ่มเป้าหมาย

๓) สาระความรู้ที่เป็นหลักเพื่อความเป็นมนุษย์ ได้แก่ ทักษะและกระบวนการสื่อความหมาย การแสวงหาความรู้ กระบวนการคิด กระบวนการวิทยาศาสตร์ กระบวนการสังคม กระบวนการทำงาน สุขภาพ และบุคลิกภาพ คีลธรรมและสุนทรียภาพ ศิลปวิทยาทั้ง ๘ ประการนี้ ถือเป็นแก่นแท้ของศักยภาพของมนุษย์

๔) สาระประกอบเพื่อช่วยให้ผู้เรียนเป็นสมาชิกที่ดีของสังคมประเทศชาติ และเป็นพลโลกที่สร้างสรรค์ ได้แก่ ประสบการณ์เกี่ยวกับสังคม เศรษฐกิจ การเมือง สิ่งแวดล้อม ความสัมพันธ์กับผู้อื่น ทรัพยากร เทคโนโลยี และความเปลี่ยนแปลงของเหตุการณ์ต่างๆ

๕) กระบวนการเรียนการสอน ครูควรลดบทบาทในการบอก อธิบาย และใช้เครื่องมือช่วยสอนมากขึ้น เช่น ใช้สื่อทัศนูปกรณ์ ใช้คอมพิวเตอร์ช่วยสอน ใช้ชุดการเรียนรู้ด้วยตนเอง ใช้สื่อมวลชน ใช้แหล่งวิทยาการหลากหลาย^{๖๙}

นอกจากแนวคิดดังกล่าวแล้ว สุมณ อมรวิวัฒน์ ยังได้เสนอกระบวนการศึกษาเพื่อพัฒนามนุษย์ตามหลักไตรสิกขา ซึ่งประกอบด้วย การฝึกหัดอบรมควบคุมกายและวาจา (อริศีลสิกขา) การฝึกหัดคิดและอบรมจิตใจ (อริจิตสิกขา) และการฝึกหัดอบรมเพื่อความรู้อันดับสูง (อริปัญญาสิกขา) และได้เสนอระบบการสอนตามแนวพุทธวิธี ประกอบด้วยกระบวนการเรียนการสอนตามหลักพุทธสูตร ซึ่งมีขั้นตอนสำคัญๆ ๓ ขั้นตอน คือ

(๑) ขั้นการสร้างศรัทธา

(๒) ขั้นการสอนตามหลักพุทธสูตร ได้แก่ การฝึกหัด ฟัง พุศฺ อ่าน เขียน การฝึกปรือ เพื่อจับประเด็นสาระและการจดจำ การฝึกฝน ลงมือปฏิบัติจนคล่องแคล่ว การฝึกคิด พิจารณาจนเข้าใจแจ่มแจ้ง และการฝึกสรุป สาระความรู้ และนำไปใช้ในชีวิตรจริง

(๓) ขั้นการมองเห็นและการประเมิณของกัลยาณมิตร นอกจากนั้นท่านยังได้แสดงทัศนะไว้ว่า การศึกษาที่แท้จริง ย่อมสัมพันธ์สอดคล้องกับความเป็นจริงของวิถีชีวิต การจัดการเรียนรู้อาจต้องช่วยเสริมสร้างสมรรถภาพให้ผู้เรียนสามารถเผชิญ ผลิต ผลผลิต และเผชิญปัญหาได้ ท่านได้เสนอการสอนโดยใช้กระบวนการเผชิญสถานการณ์ ซึ่งประกอบด้วยขั้นตอนหลัก ๔ ขั้นตอน คือ

(๑) การรวบรวมข่าวสาร ข้อมูล ข้อเท็จจริง ความรู้และหลักการ

(๒) การประเมินค่าและประโยชน์

(๓) การเลือกและตัดสินใจ และ

(๔) การฝึกปฏิบัติ

นอกจากนั้น ท่านยังได้เสนอ กระบวนการสอนโดยสร้างศรัทธาและโยนิโสมนสิการ ซึ่งประกอบไปด้วย

(๑) ขั้นการสร้างศรัทธา ครูสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับผู้เรียน จัดสิ่งแวดล้อมและบรรยากาศที่กระตุ้นให้ผู้เรียนเห็นความสำคัญของบทเรียน และเสนอสถานการณ์ ปัญหา หรือกรณีตัวอย่าง พร้อมทั้งแนะนำหลักธรรมที่สามารถนำไปใช้ในการเลือกและแก้ปัญหา

(๒) ขั้นศึกษาข้อมูลและฝึกทักษะการคิด โดยผู้เรียนแสวงหาและรวบรวมข้อมูล ฝึกใช้วิธีคิดหลายๆ วิธี ฝึกทักษะการเลือกและการตัดสินใจ และลงมือปฏิบัติโดยครูให้คำแนะนำปรึกษาจนกัลยาณมิตร

(๓) ขั้นสรุป ผู้เรียนและครูสรุปบทเรียน วัดและประเมินผลการเรียนรู้^{๗๐}

แนวคิดอีกสองแนวคิดที่ สุมณ อมรวิวัฒน์ ได้นำเสนอ คือ กระบวนการเรียนรู้แบบซึมซับ และกระบวนการกัลยาณมิตร

^{๖๙} สุมณ อมรวิวัฒน์, สมบัติทิพย์ของการศึกษาไทย, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๔๐๘-๔๑๔.

^{๗๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๑-๑๕๒.

กระบวนการเรียนรู้แบบซึมซับ เน้นการเรียนรู้ความจริงของชีวิตและสิ่งแวดล้อม โดยมุ่งให้ผู้เรียน ได้สัมผัสและสัมพันธ์กับธรรมชาติ ได้รับรู้ลักษณะที่งดงามและเลวร้ายของธรรมชาติของมนุษย์ ได้เผชิญ สถานการณ์และปัญหา ได้ฝึกทักษะการคิดและการปฏิบัติ จนสามารถแก้ไขปัญหาเหล่านั้นได้ การเรียนรู้ที่เกิดขึ้น ตลอดเวลาทั้งในครอบครัว โรงเรียนและในชุมชน กระบวนการเรียนรู้แบบซึมซับเน้นความสัมพันธ์ระหว่าง ผู้สอนและผู้เรียนที่ต่างก็เป็นกัลยาณมิตรของกันและกัน และเน้นการฝึกคิด โดยส่งเสริมการคิดพิจารณา สิ่งแวดล้อมที่ได้พบเห็นสัมผัสและสัมพันธ์ เน้นการคิดวิเคราะห์ที่มีหลักธรรม คือ ความไม่เห็นแก่ตัวเป็น พื้นฐาน ความรู้ ความเข้าใจ เจตคติ ความตระหนัก และความสามารถที่เกิดขึ้นจากกระบวนการเรียนรู้แบบ ซึมซับ เป็นคุณสมบัติที่เกิดขึ้นที่ละน้อย สะสม และซึมลึกเป็นนิสัยสันดาน^{๑๑}

กระบวนการกัลยาณมิตรเป็นกระบวนการประสานสัมพันธ์ระหว่างบุคคลเพื่อจุดหมาย ๒ ประการ คือ ชี้อารมณ์ดี ชี้อุทิศตนดี โดยทุกคนต่างมีเมตตาธรรม พร้อมทั้งจะชี้แนะและช่วยเหลือซึ่งกัน และกัน กระบวนการกัลยาณมิตรจะช่วยให้บุคคลสามารถแก้ปัญหาได้ โดยจัดขั้นตอนตามหลักอริยสัจ ๔^{๑๒}

๗) แนวคิดทางการศึกษาของ ดร.รุ่ง แก้วแดง

ดร.รุ่ง แก้วแดง นักบริหารและนักการศึกษาผู้ดำรงตำแหน่งทางราชการที่สำคัญๆ หลายตำแหน่ง ใน กระทรวงศึกษาธิการ ท่านเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการปลุกกระแส กระตุ้นและดำเนินการให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ทางด้านการศึกษา ท่านได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับการศึกษาและการจัดการเรียนรู้ไว้จำนวนมาก ในที่นี้จะนำเสนอ แนวคิดที่สำคัญๆ ของท่านที่เกี่ยวกับการศึกษาไว้ ๓ แนวคิดหลักดังนี้ คือ

ก. แนวคิดเกี่ยวกับการปฏิวัติมุมมองต่อผู้เรียน

การปฏิวัติการศึกษาที่สำคัญที่สุดตามความเห็นของ ดร.รุ่ง แก้วแดง คือ การปฏิวัติมุมมองที่มีต่อ ผู้เรียน ท่านกล่าวว่า ที่ผ่านมา ผู้เรียนถูกมองว่าเป็น “วัตถุดิบ” ที่ส่งผ่านเข้ากระบวนการหรือเครื่องจักรทาง การศึกษา (สถาบันการศึกษา) จนได้ผลผลิตที่เป็นบัณฑิตออกมา ซึ่งมุมมองนี้ควรจะปรับเปลี่ยนไปเป็นดังนี้

๑) ผู้เรียน คือ ผู้ที่มีสมอง มีสติปัญญา มีความคิด มีความอยากรู้ อยากรเรียน และเป็นมนุษย์ที่ ประเสริฐและมีศักดิ์ศรี

๒) ผู้เรียน คือ ผู้ที่เป็นที่รักของเรา เป็นลูก หลาน หรือศิษย์รัก

๓) ผู้เรียน คือ อนาคตของชาติ ความสามารถในการแข่งขันกับสังคมโลกของประเทศไทยขึ้นอยู่กับผู้เรียนในวันนี้

๔) ผู้เรียน คือ ตัวของเราเองและทุกคนในสังคม ทุกวัย ทุกกลุ่มเป้าหมาย ตามแนวความคิดเรื่อง การศึกษาตลอดชีวิต

^{๑๑}สุมน อมรวิวัฒน์, การพัฒนาการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์ : ทักษะกระบวนการเผชิญสถานการณ์, (นนทบุรี : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๕๒), หน้า ๑๘๗-๑๘๘.

^{๑๒}สุมน อมรวิวัฒน์, การพัฒนาการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์, อ่างแล้ว, หน้า ๑๘๙.

๕) ผู้เรียน คือ ลูกคำ ของครูและสถานศึกษา ผู้ซึ่งมีสิทธิได้รับบริการทางการศึกษาที่มีคุณภาพ เป็นที่พึงพอใจ สอดคล้องกับความต้องการและความถนัดของเขา

ด้วยเหตุนี้ กระบวนการจัดการเรียนการสอน จึงควรเปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้พัฒนาศักยภาพหรือพหุปัญญาของเขาย่างเต็มที่ การปฏิบัติต่อผู้เรียนควรเป็นไปอย่างให้เกียรติความเป็นมนุษย์ของเขา ยอมรับในสิทธิของผู้เรียน คำนึงถึงความต้องการ ความถนัดและความสนใจของเขา การเรียนรู้ควรต้องเน้นให้ผู้เรียนรู้จักคิดวิเคราะห์ รู้จักเชื่อมโยงความคิด รู้จักใช้และพัฒนาภูมิปัญญาไทย ปรับค่านิยมให้เหมาะสม สภาพการณ์ พัฒนาคุณธรรมและจริยธรรมที่พึงประสงค์ การจัดการศึกษาและการเรียนการสอนต้องมุ่งสนองตอบความต้องการของลูกคำคือผู้เรียน ให้ความสำคัญกับผู้เรียนและให้ทางเลือกกับผู้เรียนมากขึ้น^{๗๓}

ข. แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการเรียนการสอน^{๗๔}

การจัดการเรียนการสอน ประกอบด้วยกระบวนการหลัก ๒ กระบวนการ คือ กระบวนการเรียนรู้กับกระบวนการสอน ซึ่งกระบวนการสอนจะต้องเป็นไปเพื่อกระบวนการเรียนรู้ของผู้เรียน ท่านได้วิเคราะห์ให้เห็นสภาพของการเรียนการสอนที่ควรปรับเปลี่ยนไปจากอดีต ดังนี้

๑) ที่ผ่านมาโดยทั่วไป โรงเรียนมีการสอนมากกว่าการเรียนรู้ ครูมีบทบาทในการทำกิจกรรมต่างๆ มากกว่าผู้เรียน ดังนั้น จึงควรมีการปฏิวัติระบบการเรียนการสอน ซึ่งกระบวนการเรียนการสอนให้ผู้เรียนมีบทบาทมากที่สุดในการเรียนรู้เพื่อเปลี่ยนสภาพจากห้องสอนเป็นห้องเรียนและโรงเรียนเป็นโรงเรียน

๒) ที่ผ่านมาโรงเรียนส่วนใหญ่ยังจัดกิจกรรมการเรียนการสอนโดยไม่ยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง แต่กลับยึดตัวครู หลักสูตร เนื้อหาวิชา สื่อ และการวัดผลเป็นหลัก การมุ่งเน้นเนื้อหาทำให้ผู้เรียนไม่ได้พัฒนาสมอง ไม่ได้ใช้ความคิด และไม่ได้สร้างความรู้ด้วยตัวเอง เป็นเหตุให้ผู้เรียนขาดความสามารถในการคิดและการสร้างความรู้ด้วยตนเอง ครูจึงควรปฏิวัติกระบวนการเรียนรู้ โดยเปลี่ยนบทบาทของตนจากการถ่ายทอดความรู้มาเป็นการสนับสนุนส่งเสริมช่วยเหลือและอำนวยความสะดวก ให้ผู้เรียนได้เรียนรู้และสร้างความรู้ด้วยตนเอง

๓) ที่ผ่านมา การเรียนส่วนใหญ่จะเป็นการเรียนแบบแยกส่วน แยกเป็นรายวิชาขาดการเชื่อมโยงความรู้เข้าด้วยกัน และการเชื่อมโยงกับชีวิตประจำวัน ทำให้ผู้เรียนไม่สามารถนำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้ ดังนั้น การจัดหลักสูตรและกระบวนการเรียนการสอนจึงควรมีลักษณะที่บูรณาการมากขึ้น เปลี่ยนจากรายวิชาเป็นการเรียนแบบองค์รวม เพราะจะช่วยให้ผู้เรียนสามารถสร้างองค์ความรู้แบบองค์รวมที่เชื่อมโยงกับชีวิตประจำวันของตนได้

๔) ที่ผ่านมา การเรียนสร้างความเครียดและความทุกข์ให้แก่เด็ก ทำให้นักเรียนมีเจตคติที่ไม่ดีต่อการเรียนรู้ ขาดความใฝ่รู้ ดังนั้น จึงควรมีการปฏิวัติกระบวนการเรียนรู้ให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ด้วยตนเองและเรียนรู้ตามความสนใจมากขึ้น มีความสุข สนุกกับการศึกษาเรียนรู้ที่สามารถนำไปใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันได้

^{๗๓} รุ่ง แก้วแดง, **ปฏิวัติการศึกษาไทย**, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๐), หน้า ๖๐-๗๙.

^{๗๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๐-๑๗๗.

๕) ที่ผ่านมาผู้เรียนมีบทบาทเป็นผู้รับความรู้จากครู ผู้เรียนไม่มีโอกาสได้ฝึกฝนการเรียนรู้ด้วยตนเอง จึงขาดความสามารถในการเรียนรู้ตลอดชีวิต เพราะขาดการเรียนรู้กระบวนการในการแสวงหาความรู้ ดังนั้น ครูจึงควรฝึกฝนให้ผู้เรียนรู้จักเรียนรู้ด้วยตนเอง ซึ่งจะช่วยให้ผู้เรียนสามารถแสวงหาความรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต

๖) ที่ผ่านมา การเรียนรู้ถูกจำกัดอยู่ในห้องเรียนเท่านั้น การเรียนรู้ที่แท้จริงนั้นไม่จำเป็นต้องเกิดขึ้นในห้องเรียนเสมอไป ครูควรเปิดโอกาสและกระตุ้นให้ผู้เรียนได้เรียนรู้จากแหล่งเรียนรู้ที่หลากหลาย การเรียนแบบใหม่เป็นการเรียนตลอดเวลา เป็นการเรียนตามความพร้อม ผู้เรียนสามารถเรียนได้ทุกเวลา เรียนที่ไหนก็ได้ และสอบที่ไหน เมื่อไรก็ได้

ค. แนวคิดเกี่ยวกับการปฏิรูปบทบาทหน้าที่ของครู

ครูเป็นกำลังสำคัญที่จะขับเคลื่อนให้การปฏิรูปการศึกษาและกระบวนการเรียนรู้ประสบความสำเร็จได้ หากครูไม่มีการปฏิวัติมุมมองต่อผู้เรียน และไม่ปรับเปลี่ยนกระบวนการเรียนการสอน ความสำเร็จก็คงเกิดขึ้นไม่ได้ ท่านได้เสนอหลักการในการจัดการเรียนการสอนสำหรับครูยุคใหม่ไว้ว่า ครูควรให้การเรียนเป็นสิทธิหน้าที่และความรับผิดชอบของผู้เรียน ให้ผู้เรียนเป็นศูนย์กลางคือให้มีส่วนร่วมในกิจกรรมการเรียนรู้ และเอาใจใส่ผู้เรียนเป็นรายบุคคล รวมทั้งครูจะต้องทำตัวเป็นกัลยาณมิตรกับผู้เรียนด้วย นอกจากนี้ท่านยังได้เสนอกระบวนการเรียนการสอน ๑๐ ขั้นตอน ซึ่งประกอบด้วย

- ๑) การศึกษารวบรวมข้อมูลของผู้เรียนเป็นรายบุคคล
- ๒) การวิเคราะห์เพื่อค้นหาศักยภาพของผู้เรียน
- ๓) การร่วมกับผู้เรียนในการสร้างวิสัยทัศน์
- ๔) การรวมกันวางแผนการเรียน
- ๕) การแนะนำช่วยเหลือเรื่องการเรียน
- ๖) การสรรหาสื่อและอุปกรณ์
- ๗) การให้ผู้เรียนสร้างความรู้ด้วยตนเอง
- ๘) การเสริมพลังและสร้างกำลังใจ
- ๙) การร่วมกันประเมินผล
- ๑๐) การเก็บรวบรวมข้อมูล^{๗๕}

ท่านได้กล่าวอีกว่า ครูที่สอนตามกระบวนการนี้จะมีภาพลักษณ์ที่เปลี่ยนไปจากเดิมอย่างหน้ามือเป็นหลังมือ ครูจะมีบทบาทเป็น “ผู้อำนวยความสะดวก” (facilitator) ผู้ให้คำแนะนำและเสริมพลังแก่นักเรียน ให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ด้วยตนเอง ซึ่งท่านขอเรียกครูแบบนี้ว่าเป็น “ครูพันธุ์ใหม่” เพราะเป็นคำบ่งบอกถึงความเปลี่ยนแปลงของครูแบบพลิกโฉม

^{๗๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๐-๑๔๗.

๒.๒.๓ แนวคิดและหลักการศึกษามหาวิทยาลัยในพระพุทธศาสนา

การศึกษาในพระพุทธศาสนาเริ่มต้นเมื่อพระพุทธเจ้าทรงอุปสมบทให้ อัญญาโกณฑัญญะ เป็นคนแรก ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี พระองค์ตรัสว่า “จงเป็น ภิกษุมาเถิด ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว จงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด” และต่อมาเมื่อทรงอนุญาตให้พระภิกษุบรรพชาอุปสมบทกุลบุตรได้ โดยวิธีการเปล่งวาจาถึงพระรัตนตรัย (ติสรณคัมภุสสัมปทา) ทรงกำหนดให้ผู้ที่เข้ามาบวชต้องมีครูซึ่งเรียกว่า อุปัชฌาย์ หน้าที่ของอุปัชฌาย์เรียกว่า สัททวิทริทิกวัตร ส่วนศิษย์ซึ่งเรียกว่า สัททวิทริก มีหน้าที่ซึ่งต้องปฏิบัติต่ออุปัชฌาย์เรียกว่า อุปัชฌายวัตร ต่อมา เมื่อทรงอนุญาตให้สงฆ์อุปสมบทกุลบุตรได้ด้วยพิธีที่เรียกว่า ฉุตตัจจุตถกรรมอุปสัมปทา มีกระบวนการซับซ้อนยิ่งขึ้น ทรงกำหนดหน้าที่ของอาจารย์ซึ่งต้องปฏิบัติต่อศิษย์ เรียกว่า อันตเววลิกวัตร และทรงกำหนดหน้าที่ ซึ่งศิษย์ต้องปฏิบัติต่ออาจารย์ เรียกว่า อาจริยวัตร นอกจากนี้ หน้าที่ระหว่างครูกับศิษย์นี้ ถือเป็นวัฒนธรรมประเพณีอันดีงามต่อกัน ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์อยู่ในฐานะเหมือนบิดากับบุตร ดังพระพุทธดำรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตอุปัชฌาย์ อุปัชฌาย์จักเข้าไปตั้งจิตสนทนสนมในสัททวิทริกฉนบุตร สัททวิทริกจักเข้าไปตั้งจิตสนทนสนมในอุปัชฌาย์ฉนบิดา เมื่อเป็นเช่นนี้ อุปัชฌาย์และสัททวิทริกจักมีความเคารพ ยำเกรงประพฤติกุลมเกลียวกัน จักถึงความเจริญงอกงามไพญุสย ในธรรมวินัยนี้”^{๗๖}

๑) หลักของการศึกษาตามแนวพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาเชื่อว่ามนุษย์ทุกคนมีศักยภาพที่จะสามารถฝึกฝนและพัฒนาได้ หลักการศึกษาตามแนวพระพุทธศาสนา นั้น บุคคลยังต้องเป็นผู้เรียนรู้หรือต้องศึกษาตลอดเวลา ตราบใดที่ยังไม่บรรลุถึงความสมบูรณ์ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา และวิมุตติ (เสขะ) พระพุทธศาสนาจึงกล่าวถึงการศึกษว่า “ตลอดชีวิต” (สิกขาสาชีพ) มานานแล้ว ตราบใดที่ยังไม่บรรลุเป้าหมายสูงสุดของชีวิต คือบรรลุเป็นพระอรหันต์ บุคคลนั้นก็ยังไม่จบการศึกษา (อเสขะ) คำว่า นักปราชญ์ (พหุสูตร) กิติ “ผู้มีการศึกษาดี” (สุสิกขิตะ) กิติ “ผู้เชี่ยวชาญ” กิติ ไม่ใช่เป็นสิ่งที่พึงประสงค์ที่แท้จริง (อานิสงส์) ของการศึกษาในทัศนะของพระพุทธศาสนา ตัวอย่างพระอานนท์เถระเจ้าท่านได้บารวากับตัวท่านเองว่า “เรายังเป็นเพียงนักเรียน (เสขะ) ผู้ซึ่งยังต้องทำงานให้สมบูรณ์ และพระศาสดาพระองค์ผู้ทรงเมตตาอนุเคราะห์เรา กำลังจะปรินิพพาน”^{๗๗} ทั้งที่พระอานนท์เป็นผู้เชี่ยวชาญด้านวิชาการ (academic expert) บาลีใช้คำว่า สุเมธะ เป็นนักปราชญ์ผู้มีความรู้ดี ท่านก็ยังเห็นว่า ท่านเป็นนักเรียน (เสขะ) ยังไม่จบการศึกษา (อเสขะ) แม้เป็นพระอรหันต์ ก็ยังต้องรู้ข่าวสารข้อมูลที่จำเป็นอยู่

การศึกษาตามหลักการทางพระพุทธศาสนาเป็นกระบวนการในการพัฒนาผู้เรียน ซึ่งจะต้องค่อยๆ พัฒนาให้ผู้เรียนก้าวหน้าติดต่อกันจากขั้นต้นไปสู่ขั้นสูงสุด เหมือนกับการขึ้นบันได หรือเหมือนกับการสอนนับเลข วิธีการนี้พระพุทธเจ้าทรงเรียกว่า อนุပพพิลลิกา (ให้ศึกษาไปตามลำดับขั้น) , อนุပพพิกริยา (ให้กระทำ

^{๗๖}วิ.มท. ๔/๘๐/๖๕.

^{๗๗}ที.มท. ๑๐/๒๐๗/๑๕๕.

ไปตามขั้นตอน) และ อนุப்புพปฏิบัติ (ให้ดำเนินไปตามขั้นตอน) ^{๗๘} ขั้นตอนในการให้การศึกษาแบ่งเป็น ๕ ขั้นตอนดังนี้

๑) ทรงแนะนำให้เป็นผู้มีศีล สำรวมในพระปาฏิโมกข์สมบูรณ์ด้วยอาจารย์และโคจร เห็นความน่ากลัว ในโทษสักว่าเล็กน้อย สมาทาน (รับ) ศึกษาในสิกขาบททั้งหลาย (ปาฏิโมกข์สังวร)

๒) เมื่อผู้เรียน มีความรู้ และปฏิบัติได้ตามข้อแรกแล้ว ทรงแนะนำให้สูงขึ้นหนึ่ง คือ ให้สำรวม อินทรีย์ ได้แก่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่รับอารมณ์ด้วยการรบกวน (อนิมิตตคาคาหิ) หรือแยกถือ (อนุพยัญชนคาคาหิ) แต่ให้พิจารณารับโดยการรู้เท่าทันถึงขั้นข่มอภิขณา (ความยินดี) และโทษนัส (ความยินร้าย) ได้ (อินทรีย์สังวร)

๓) เมื่อผู้เรียนผ่านขั้นที่สองแล้ว ทรงแนะนำให้สูงขึ้นไปอีกขั้น คือ ให้รู้จักประมาณในการกิน กินโดยใช้สติปัญญาพิจารณาอย่างแยบคาย ไม่บริโภคด้วยความสนุกสนานมัวเมา หรือเพื่อประดับตกแต่งให้ ผิวพรรณเปล่งปลั่ง อ้วนพี แต่บริโภคเพื่อให้ชีวิตดำรงอยู่ได้ เพื่อประพฤติพรหมจรรย์ (การศึกษา) เป็นต้น (โภชนเมตตัญญุตตา)

๔) เมื่อปฏิบัติขั้นที่สามแล้ว ทรงแนะนำให้สูงขึ้นไปอีก คือ ให้มีความเพียรตลอดเวลา (ชาคริยานุโยค) และให้มีสติสัมปชัญญะในทุกอิริยาบถ ไม่ว่าจะยืน เดิน นั่ง นอน (สติสัมปชัญญะสมันนาคตยะ)

๕) เมื่อผู้เรียนผ่านขั้นที่สี่ไปแล้ว ทรงแนะนำให้สูงขึ้นไปอีก คือ ให้พอใจอยู่ในเสนาสนะอันสงบ ไม่คลุกคลีด้วยหมู่คณะ ให้เจริญสมาธิภาวนาเพื่อกำจัดนิวรณ์จนสามารถหลุดพ้นจากกิเลส (วิเวกเสนาสนะ)

การศึกษาจะทำให้ผู้เรียนชื่อตรง สง่างาม ในทุกแง่มุมของชีวิต และทำให้ผู้เรียนรู้เท่าทันในเรื่องต่างๆ คือฉลาด ทั้งในความเจริญ (อุปายโกศล) ความเสื่อม (อูปายโกศล) และรอบรู้วิธีการที่จะแก้ไขสถานการณ์และ ทำให้สำเร็จ (อุปายโกศล) ^{๗๙} การศึกษาจะสอนให้ผู้เรียนรู้ว่าทำอะไรถูก ทำอย่างไรจึงจะดำรงชีวิตอย่างมีความสำเร็จและมีความสุข นำผู้เรียนไปสู่ความก้าวหน้า ความเจริญรุ่งเรือง ความดีงาม เพื่อพัฒนาบุคลิกภาพที่ดี ทั้งด้านความรู้ และความประพฤติที่สมบูรณ์ และสุดท้ายนำไปสู่การพ้นทุกข์ กระบวนการของการศึกษาตามแนวพุทธศาสน เรียกว่า “ไตรสิกขา” ^{๘๐} เป็นกระบวนการมุ่งฝึกอบรมและพัฒนามนุษย์ทุกคนทุกระดับ โดยพิจารณา ส่วนประกอบทั้ง ๓ ส่วนในตัวมนุษย์ คือ ทั้งกาย จิต และปัญญา เพื่อให้รู้จักดำเนินชีวิตและกระทำกิจต่าง ๆ

^{๗๘}ม.อุปริ. ๑๔/๙๔/๑๑๑.

^{๗๙}ที.ปา. ๑๑/๓๐๕/๒๗๔.

^{๘๐}พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๒๗.

เพื่อประโยชน์ทั้งปัจจุบันและอนาคต ทั้งต่อบุคคลอื่น ๆ ตลอดจนสรรพสิ่ง เพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน^{๕๖} คือ

อริศीलสิกขา ได้แก่การฝึกฝนอบรมตนทางด้านร่างกายและวาจา หมายถึงระเบียบวินัยและความประพฤติอันเป็นความสุจริตทางกาย ทางวาจา ตลอดจนการประกอบอาชีพ สาระของอริศील คือ การดำรงตนอยู่ด้วยดี มีชีวิตที่เกื้อกูล ท่ามกลางสภาพแวดล้อมที่ตนมีส่วนช่วยสร้างสรรค์รักษาให้อื้ออำนวยแก่การมีชีวิตที่ดีงามร่วมกัน เป็นพื้นฐานที่ดีสำหรับการพัฒนาคุณภาพจิตและการเจริญปัญญา เป็นการพัฒนาพฤติกรรมทางกาย และวาจา ให้มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมอย่างถูกต้องมีผลดี ซึ่งสิ่งแวดล้อมที่เราเกี่ยวข้องสัมพันธ์มี ๒ ประเภทคือ

๑) สิ่งแวดล้อมทางสังคม ได้แก่เพื่อนมนุษย์ รวมทั้งสัตว์อื่นทั้งหลายทั้งปวงด้วย

๒) สิ่งแวดล้อมทางวัตถุ ได้แก่ปัจจัย ๔ เครื่องใช้วัสดุอุปกรณ์ต่างๆ รวมทั้งเทคโนโลยีและสิ่งทั้งหลายที่มีในธรรมชาติ

ซึ่งศีลสามารถแบ่งเป็น ๔ หมวดใหญ่ๆ คือ

๑) การรักษาวินัยแม่บทของชุมชน (ปาฏิโมกขสังวร) เมื่อคนมาอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม เป็นชุมชน เป็นหน่วยงาน หรือองค์กร จะต้องมีการกำหนดกติกาตลอดจนกฎหมาย เพื่อจัดระบบระเบียบให้เรียบร้อยสมตามวัตถุประสงค์ขององค์กรหรือชุมชนนั้น เช่น พระสงฆ์มีวินัยแม่บทที่เรียกชื่อเฉพาะว่า ศील ๒๒๗ ชุมชนอื่นๆ ก็จำเป็นต้องมีวินัยแม่บทของตนเองเช่นเดียวกัน โดยเฉพาะวินัยแม่บทของมนุษยชาติทั้งหมด คือ ศील ๕ ซึ่งถือเป็นมนุษยธรรม เพราะเป็นบรรทัดฐานที่ทำให้วิถีชีวิตสูงกว่าสัตว์เดรัจฉาน อยู่ร่วมกันโดยไม่เบียดเบียน และรักษาสังคมให้มีสันติสุข ส่วนสังคมาย่อยลงไป เช่น ประเทศ องค์กร สถาบัน นอกจากจะต้องรักษาศील ๕ แล้ว ก็ย่อมจะต้องมีวินัยแม่บทที่เป็นส่วนเฉพาะของตนย่อยลงไปอีก เช่น กฎหมาย จรรยาบรรณวิชาชีพ เป็นต้น

๒) การรู้จักใช้อินทรีย์ (อินทรีย์สังวร) มนุษย์รับรู้สิ่งแวดล้อมโดยผ่านอินทรีย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ถ้าวรรู้โดยใช้หูตาไม่เป็น เช่น ดูไม่เป็น ฟังไม่เป็น แทนที่จะเป็นประโยชน์กลับเกิดโทษ เช่น เกิดความลุ่มหลงมัวเมา ถูกหลอกลวงตลอดจนนำไปสู่การใช้มือและสมองเพื่อการแย่งชิงหรือทำลาย จึงต้องพัฒนาพฤติกรรมการใช้อินทรีย์ ให้ดู ฟัง เป็นต้น อย่างมีสติ เมื่อดูเป็น ฟังเป็น เช่น ดูทีวีเป็น ฟังวิทยุเป็น ก็จรรู้จักใช้ตาหูแสวงหาความรู้เป็นต้น ก็จะได้ปัญญา ได้คุณภาพชีวิต และนำไปสู่การใช้มือและสมองเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลกันและทำการสร้างสรรค์ หลักในการใช้อินทรีย์ คือ ประการแรก ต้องรู้จักพิจารณาเลือกเฟ้นสิ่งที่จะดูหรือฟัง เป็นต้น แยกแยะให้ออกว่าสิ่งใดดีหรือไม่ดี แล้วเลือกรับฟังเลือกดูแต่สิ่งที่ดีงามเป็นประโยชน์ หลีกเลี่ยงการฟังหรือดูสิ่งชั่วร้ายหรือสิ่งที่เป็นโทษเป็นต้น ประการที่สอง ต้องดูฟัง เป็นต้น อย่างมีสติ ควบคุม

^{๕๖}พระราชนรินทร์ วิจารณ์ (ไชยเจริญ), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักพุทธธรรมกับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในพระพุทธศาสนา”, **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๕๖, หน้า ๘.

ตนเองได้ รู้จักประมาณพอดี ไม่ลุ่มหลงมัวเมา ไม่ตกเป็นทาสของสิ่งที่ดูที่ฟังเป็นต้นนั้น อันอาจทำให้สิ้นเปลืองเงินทอง สูญเสียเวลา เสียการศึกษาเล่าเรียนเป็นต้น ประการที่สามต้องไม่เห็นแก่ความสนุกสนาน เพลิดเพลิน ไม่ติดอยู่แค่ความชอบใจไม่ชอบใจ แต่รู้จักดู รู้จักฟัง ให้ได้คุณค่าที่ดั่งงามเป็นประโยชน์สูงไปกว่านั้น โดยเฉพาะที่สำคัญคือต้องให้ได้ปัญญาและคติที่จะนำมาใช้ประโยชน์ในการพัฒนาชีวิตและสังคม

๓) การหาเลี้ยงชีพที่บริสุทธิ์ (อาชีพปาริสุทธิศีล) การทำมาหาเลี้ยงชีพเป็นพฤติกรรมหลักของมนุษย์ ถ้ามีผู้หาเลี้ยงชีพโดยวิธีทุจริต นอกจากชีวิตของคนนั้นเองจะชั่วร้ายเสื่อมเสียแล้ว ก็จะก่อความเดือดร้อนแก่สังคมเป็นอย่างมาก สัมมาชีพมีลักษณะสำคัญ คือ เป็นอาชีพที่ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ไม่ก่อเวรภัยหรือสร้างความเดือดร้อนเสียหายแก่สังคม เป็นอาชีพที่ช่วยแก้ไขปัญหา ช่วยพัฒนาชีวิตของตนให้่องงามยิ่งขึ้นทั้งด้านพฤติกรรมด้านจิตใจและด้านปัญญา และเป็นอาชีพที่ทำให้ได้ปัจจัยสี่มาเลี้ยงชีวิตด้วยกำลังกาย กำลังสติปัญญา และกำลังความเพียรของตนเอง

๔) การเสพบริโภคปัจจัยโดยใช้ปัญญา (ปัจจัยปฏิสวนนา) คือการใช้ปัญญาทำความเข้าใจ แล้วบริโภคปัจจัยทั้งหลายให้ได้ผลตรงพอดีตามคุณค่าแท้ที่เป็นจุดหมายของการบริโภคสิ่งนั้นๆ คือ บริโภคด้วยการตระหนักรู้ว่าการมี-ใช้-บริโภค สิ่งเหล่านั้นเป็นเพียงเครื่องช่วยให้เราสามารถพัฒนาชีวิตและทำการสร้างสรรค์ประโยชน์สุขที่สูงยิ่งขึ้น บริโภคด้วยความรู้เท่าทันต่อวัตถุประสงค์ที่แท้จริงของการบริโภคและการใช้สอย และบริโภคในปริมาณที่พอดีละเว้นการเสพหรือบริโภคสิ่งที่ไม่เป็นปัจจัยเกื้อหนุนชีวิต เช่น สิ่งทำลายสุขภาพเป็นต้น

อธิจิตตสิกขา ได้แก่การฝึกฝนอบรมตนทางจิต หมายถึงการปลูกฝังสั่งสมด้านคุณธรรมจริยธรรม สร้างเสริมความเข้มแข็งและความมีประสิทธิภาพของจิตเพื่อให้จิตมีสุขภาพและสมรรถภาพที่สมบูรณ์ สาระของอธิจิต คือ การพัฒนาคุณภาพจิต หรือการปรับปรุงจิตให้มีคุณภาพและสมรรถภาพสูง ซึ่งเอื้อต่อการมีชีวิตที่ดั่งงามและพร้อมที่จะใช้งานในทางปัญญาอย่างได้ผลดีที่สุด เนื่องจากพฤติกรรมทุกอย่างเกิดขึ้นจากความตั้งใจหรือเจตนา และเป็นไปตามเจตจำนงและแรงจูงใจที่อยู่เบื้องหลัง ถ้าจิตใจได้รับการพัฒนาดีแล้ว ก็จะควบคุมพฤติกรรมไปในทางที่ดั่งงามด้วย แม้ความสุขความทุกข์ในที่สุดก็อยู่ที่ใจ การพัฒนาจิตใจนี้มีสมาธิเป็นแกน หรือเป็นศูนย์กลาง จึงเรียกง่ายๆ ว่า “สมาธิ” และอาจแยกออกได้เป็นการพัฒนาคุณสมบัติของจิตใจในด้านต่างๆ คือ พัฒนาคุณธรรมซึ่งเป็นคุณภาพของจิตใจ เช่น เมตตา กรุณา เป็นต้น พัฒนาสมรรถภาพและประสิทธิภาพของจิตใจ เช่น ฉันทะ วิริยะ เป็นต้น และพัฒนาความสุขและภาวะที่เกื้อหนุนสุขภาพของจิตใจ เช่น ปราโมทย์ ความร่าเริง ปีติ ความอิมใจ เป็นต้น

อธิปัญญาสิกขา ได้แก่การฝึกฝนอบรมทางปัญญา เพื่อให้เกิดความรู้และความเข้าใจสิ่งต่างๆ ตามสภาพแห่งความเป็นจริง รู้เท่าทันโลกและชีวิตตามที่มันเป็นอย่างไม่พรั่มัว สาระของอธิปัญญา คือ การมองดู รู้จักและเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง หรือรู้เท่าทันธรรมชาติของสังขารธรรมทั้งหลาย ที่ทำให้เป็นอยู่และทำการต่างๆ ด้วยปัญญา คือ รู้จักวางใจวางท่าทีและปฏิบัติต่อโลกและชีวิตได้อย่างถูกต้องเหมาะสม ในทางที่

เป็นไปเพื่อแผ่ขยายประโยชน์สุข มีจิตใจผ่องใส ไร้ทุกข์ เป็นอิสระเสรี และสดชื่นเบิกบาน^{๕๒} การพัฒนาด้านปัญญาเป็นเรื่องกว้างขวาง แยกออกไปได้หลายด้านและมีหลายชั้นหลายระดับ เช่น ปัญญาที่ช่วยให้ดำเนินชีวิตอย่างมีประสิทธิภาพและประสบความสำเร็จ ปัญญาที่ช่วยให้การดำเนินชีวิตเข้าสู่วิถีชีวิตที่ถูกต้องดีงาม ปัญญาที่ช่วยให้บรรลุจุดหมายสูงสุดของชีวิต เป็นต้น

สาระสำคัญของไตรสิกขา แสดงออกมาไม่เฉพาะการปฏิบัติของบุคคลเท่านั้น แต่ส่องถึงภารกิจที่มนุษย์จะต้องทำในระดับชุมชนและสังคมด้วย กล่าวคือ การจัดวางระบบแบบแผน จัดแจงกิจกรรมและวิธีการต่างๆ เพื่อให้สาระของไตรสิกขาเป็นไปในหมู่มนุษย์หรือให้มนุษย์ดำรงอยู่ในสาระของไตรสิกขา

๒) กระบวนการให้การศึกษา

เมื่อกล่าวถึงกระบวนการศึกษาในระบบการศึกษาเชิงพุทธ หลายคนชี้ให้มองไปที่เรื่องการของการศึกษาของนักบวชในพระพุทธศาสนาแล้วก็บอกว่า ระบบการศึกษาแท้จริงอยู่ที่ตรงนั้น เริ่มต้นด้วยเรื่องสำนักศึกษา อบรม หลักสูตร วิธีการตัดครองผู้เรียน การควบคุมดูแล วิธีการสอน การวัดผล รวมทั้งการฝึกงาน ภาคสนาม แต่จริงๆ แล้วระบบการศึกษาเชิงพุทธ ไม่ใช่เกี่ยวข้องกับชีวิตนักบวชเท่านั้น แต่ครอบคลุมรวมถึงชีวิตของชาวพุทธทั้งหมด ทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิต เพราะสำนักศึกษาในทางพุทธศาสนา ที่เรียกว่าอารามหรือวิหาร ถูกสร้างขึ้นโดยประชาชนผู้มีจิตศรัทธาไม่ว่าจะเป็น เขตวันมทวิหาร เวฬุวันอาราม บุพพาราม วัดเหล่านี้ถูกสร้างขึ้นเพื่อเป้าหมายด้านการศึกษา อบรม เป็นศูนย์กลางชุมชนชาวพุทธทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์รวมถึงคนที่ไม่ใช่พุทธแต่เป็นผู้ใฝ่รู้ แต่ละสำนักมีความร่วมมือกันด้วยแลกเปลี่ยนนานาพรรณ เหมาะแก่การศึกษาหาความรู้เป็นอย่างยิ่ง ความมุ่งหมายของการสร้างวัดหรืออารามในสมัยพุทธกาล คือการพัฒนาคุณภาพชีวิตทางด้านอักษรศาสตร์ ศีลธรรม จิต และสติปัญญา ทำให้วิถีชีวิตของบรรพชิตและคฤหัสถ์ก้าวหน้าไปตามลำดับ เริ่มต้นด้วยการวางระบบฝึกอบรมนักบวชภายในชุมชนของวัดก่อน แล้วการฝึกอบรมนั้นค่อยขยายขอบข่ายครอบคลุมไปยังชาวบ้าน วัดก็กลายเป็นศูนย์กลางการศึกษาของชุมชน วัดเป็นที่ตั้งแห่งวัฒนธรรมและการเรียนรู้ โดยเฉพาะเกี่ยวกับแนวทางการดำเนินชีวิต ที่เรียกว่า พรหมจรรย์ ซึ่งนิยมแปลว่าชีวิตที่ประเสริฐ เป็นชีวิตของนักศึกษาที่อยู่รวมกันในกลุ่มของนักบวชที่เรียกว่า “วัด” ในภาษาไทย วิหารวัด หรือ สำนักเรียน นอกจากจะเป็นสถานศึกษาเล่าเรียนแล้ว ยังเป็นศูนย์กลางเผยแพร่ความรู้ของผู้ที่จบการศึกษาแล้ว หรือมีภารกิจเสร็จสิ้นแล้ว การเผยแพร่คือ นำแนวทางชีวิตอันประเสริฐมอบให้ประชาชน

ส่วนคำว่าหลักสูตรการศึกษา (Curriculum) คือแนวการเรียนการสอนที่สถานศึกษากำหนดไว้ เพื่อมุ่งหาความพยายามทั้งปวงที่จะให้เกิดผลตามที่สถาบันพึงปรารถนา ทั้งในสถานการณ์ภายในและภายนอก โดยความหมายง่ายๆ หลักสูตร คือ กลุ่มประสบการณ์ที่สถาบันจัดให้ผู้เรียน เพื่อให้ทุกคนพัฒนาไปในทางที่

^{๕๒}พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรมฉบับปรับปรุงขยายความ**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สหธรรมิก, ๒๕๓๙), หน้า ๖๐๓-๖๐๔.

พึงปรารถนา^{๕๓} ในพุทธศาสนามีหลักสูตรแห่งการเรียนการสอนที่ชัดเจน ให้ผู้เข้ามาบรรพชาอุปสมบทในธรรมวินัยได้ศึกษา โดยมีเป้าหมายของหลักสูตร คือ การพัฒนาชีวิตของมนุษย์ให้ก้าวหน้าไปตามขั้นตอน เริ่มต้นด้วยการพัฒนาบุคคลธรรมดา (ปุถุชน) ให้เป็น กัลยาณปุถุชน ให้เป็นคนดีของสังคม (ลัทธิปุริสะ) ให้เป็นเสขบุคคล เป้าหมายสูงสุดคือ ทำให้จิตหลุดพ้นจากกิเลสอาสวะ ดังที่ตรัสต่อโองลฐัทธิจฉวีว่า “ภิกษุทั้งหลาย มิได้ประพัตติพรหมจรรย์ในสำนักของพระองค์เพื่อเพียงแต่เจริญสมาธิที่เป็นเหตุให้ได้ตาทิพย์ หูทิพย์ เพราะยังมีธรรมที่สูงกว่าซึ่งควรทำให้แจ้ง ได้แก่ การทำลายสังโยชน์ให้สิ้นไป... จนจิตหลุดพ้นเพราะสมาธิ และหลุดพ้นเพราะปัญญา”^{๕๔}

แม้พระองค์จะวางเป้าหมายสูงสุดไว้ แต่ก็ไม่ทรงทิ้งคนส่วนใหญ่ซึ่งอยู่ในระดับโลกียะ ที่ยังต้องมีความสัมพันธ์ต่อกันในทางสังคม ในฐานะเป็นพ่อ แม่ ลูก เป็นครูอาจารย์ เป็นศิษย์ เป็นสมณพราหมณ์ เป็นต้น โดยทรงสอนหลักความประพฤติที่ถูกที่เรียกว่า หลักของอริยสาวก ทรงสอนให้งดเว้นจาก “กรรมกิเลส ๔” ไม่ทำความชั่วในฐานะ ๔ ให้เว้นอบายมุข ๖ เว้นจากมิตรเทียม ๔ ให้คบมิตรแท้ ๔ และสุดท้ายทรงสอนเรื่อง ทิศ ๖ คือหน้าที่ที่จะพึงปฏิบัติต่อกันของคนในสังคม ส่วนเนื้อหาวิชาที่สอน คือ พรหมจรรย์ ที่เรียกกันในภายหลังว่า พระพุทธศาสนา โดยเน้นทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติ รวมทั้งผลที่เกิดจากการปฏิบัติที่เรียกว่า ปฏิเวธ สำหรับภาคปริยัติหรือภาคทฤษฎี เป็นส่วนของการศึกษาคำสอน แบ่งเนื้อหาออกเป็นสามส่วน คือ พระวินัย พระสูตร และพระอภิธรรม สำหรับภาคปฏิบัติ เป็นการนำเอาหลักการในขั้นปริยัติมาสู่ขั้นปฏิบัติ มีธรรมอันเป็นองค์ประกอบหลักอยู่ ๓ ประการ คือ ศีล สมาธิ และปัญญา เมื่อปฏิบัติตามหลักการของปริยัติหรือภาคที่ได้ศึกษามา ย่อมได้รับผลตามสมควรแก่การปฏิบัติ เรียกผลที่เกิดขึ้นนั้นว่า ปฏิเวธ

ดังนั้น หน้าที่ของการศึกษาสูงสุด มุ่งไปที่คุณค่าสูงสุดของชีวิตมนุษย์ คือ ความสะอาด สว่าง และสงบ ผู้มีการศึกษาที่ถูกต้องจะเป็นผู้บรรลุลความหลุดพ้น อีสรระจากพันธนาการทั้งปวง

กล่าวโดยสรุป กระบวนการให้การศึกษาในพระศาสนา จะมีลักษณะดังต่อไปนี้ คือ

- ๑) มีลักษณะเปิดทั่วไป ไม่เลือกชั้นวรรณะ ไม่ได้จำกัดเพศทั้งสตรีและบุรุษสามารถศึกษาได้
- ๒) มีลักษณะเล็งเห็นประโยชน์และความสุข คือเป็นประโยชน์ในปัจจุบัน อนาคต และประโยชน์อย่างยิ่ง หรือประโยชน์อย่างสูงสุด เล็งความสุขที่อิงวัตถุและไม่อิงวัตถุ
- ๓) มีลักษณะการศึกษาทั้งเพื่อตนเองและเพื่อผู้อื่น
- ๔) มีลักษณะเป็นการพัฒนาทั้งกายและจิต
- ๕) มีลักษณะเป็นกระบวนการเพิ่มพูนความรู้ และประสบการณ์ตามลำดับ^{๕๕}

^{๕๓}Balen Sager J, and William M. Alexander, **Curriculum Planning for Better Teaching and Learning**, (New york : Richard and Company, Inc. 1959), p. 4.

^{๕๔}ที.ลี. ๙/๓๗๓/๑๕๖.

^{๕๕}วิจิตร เกิดวิสิษฐ์, “พุทธปรัชญากับการศึกษา”, **พุทธศาสน์ศึกษา** ๓ (กันยายน-ธันวาคม ๒๕๓๘) : ๒๒-๒๓.

๓) เป้าประสงค์หรือวัตถุประสงค์ของการศึกษา

พระพุทธศาสนาใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือพัฒนาบุคคล เพื่อความเจริญขององค์กรและเพื่อความมั่นคงของพระพุทธศาสนา ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า “อานนท์ ภิกษุเหล่าใดเป็นผู้ใฝ่ต่อการศึกษา พวกเขาจะเป็นยอดสาวกของเรา”^{๖๖} สาวกของพระพุทธเจ้าจะต้องศึกษาอย่างต่อเนื่องจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์ ไม่พอใจ อิ่มใจ หยุดพักเพียงขั้นใดขั้นหนึ่ง ตราบใดยังมีลมหายใจต้องเรียนรู้ ทรงยกย่องผู้ใฝ่ศึกษาอยู่ในฐานสูงสุด ไนมหาปริณิพพานสูตร^{๖๗} ได้แสดงถึงเป้าหมายทางการศึกษาของคณะสงฆ์ ซึ่งพอที่จะสรุปได้ดังนี้ คือ

๑) เพื่อพัฒนาคุณภาพของพระสาวกในส่วนที่เกี่ยวข้องกับตัวของพระสาวกเอง ได้แก่

- ก. พัฒนาด้านศักยภาพ (วิยัตตะ) ให้มีความสามารถสมบูรณ์พร้อม
- ข. พัฒนาด้านความประพฤติ (วินีตะ) ให้มีความสงบเรียบร้อยเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใส
- ค. พัฒนาความกล้าหาญ (วิสาร์ทะ) ไม่หวั่นไหว ครั้นคร้ามทุกสภาพการณ์ ด้วยการให้บริการ ผีก มาเป็นอย่างดี

๒) ด้านพัฒนาคุณภาพ เพื่อประสิทธิภาพในการทำงานเพื่อมวลชน ได้แก่

- ก. ในด้านการศึกษา ให้มีการเรียนจนชำนาญ ชำชองในพระไตรปิฎก (พหุสูต)
- ข. ในด้านปฏิบัติ ให้มีการลงมือกระทำตามทฤษฎีจนบรรลุผล (ธรรมชรา) การปฏิบัติหลักย่อยสอดคล้องกับหลักใหญ่ เช่น ปฏิบัติวิปัสสนาสอดคล้องกับอริยธรรม (ธรรมทำให้เป็นพระอริยะ) ปฏิบัติตามแนวทางที่เหมาะสม ปฏิบัติตามธรรม

๓) ในด้านการเผยแผ่คำสอน

- ก. เรียนจากอาจารย์แล้วสามารถสอนได้ตามนั้น สามารถวางหลักการและสามารถทำให้แจ่มชัดให้ผู้รับเข้าใจได้ดี

ข. สอนให้ผู้ฟังได้บรรลุความพันธุข้ออย่างปาฏิหาริย์

๔) ในด้านการป้องกันพระศาสนา ให้สามารถปราบปรามปรักษผู้ไม่หวังดีได้โดยอาศัยเหตุผลไม่ใช้ความรุนแรง

การศึกษาเป็นการพัฒนาชีวิตของมนุษย์ จึงพูดกันด้วยภาษาทางวิชาการว่า บุคคลเป็นบัณฑิตได้ด้วยการศึกษา (สิกขา) หรือด้วยการพัฒนาชีวิต (ภาวนา) ซึ่งเป้าประสงค์ของการศึกษาตามหลักพระพุทธศาสนานั้น มีเป้าหมาย ๓ ระดับ คือ ประโยชน์ในปัจจุบัน ประโยชน์ในภายหน้ารวมถึงชาติต่อๆ ไป จนกระทั่งถึงประโยชน์อันสูงสุด คือ บรรลุธรรมในระดับอริยบุคคล^{๖๘} คนที่จะได้ชื่อว่าเป็นบัณฑิตหรือผู้มีการศึกษา จะต้องใช้ชีวิตที่บรรลุจุดหมายอย่างน้อย ๒ ระดับ คือ ประโยชน์ในปัจจุบัน (ทิฎฐธัมมิกัตถะ) และ ประโยชน์ในภายหน้า

^{๖๖}ม.ม. ๑๐/๑๖๕/๑๑๑.

^{๖๗}ที.ม. ๑๐/๑๖๘/๑๑๓-๑๑๖.

^{๖๘}พ.จ. ๓๐/๖๗๓/๓๓๓.

(สัมปรายิกัตถะ) ซึ่งประโยชน์ทั้ง ๒ ระดับนี้ แยกออกไปอีก ๓ ด้าน ซึ่งผู้ที่สำเร็จการศึกษาตามหลักพระพุทธศาสนาจะต้องบำเพ็ญให้สำเร็จ คือ

๑) ประโยชน์ตน (อัตตัตถะ) คือ ประโยชน์ ๓ ระดับที่กล่าวแล้วอันผู้ศึกษาพึงทำให้เกิดขึ้นแก่ตนเองหรือพัฒนาชีวิตของตนเองให้บรรลุถึง

๒) ประโยชน์ผู้อื่น (ปรัตถะ) คือ ประโยชน์ ๓ ระดับที่กล่าวแล้วที่พึงช่วยเหลือให้ผู้อื่นหรือเพื่อนมนุษย์ได้บรรลุถึง ด้วยการชักนำให้เขาพัฒนาชีวิตของเขาเองไปตามลำดับ

๓) ประโยชน์ทั้งสองฝ่าย (อุภยัตถะ) คือ ประโยชน์ร่วมกัน หรือประโยชน์แก่สังคมทั้งหมด โดยเฉพาะสภาพและปัจจัยแวดล้อมต่างๆ ที่พึงช่วยกันสร้างสรรค์บำรุงรักษา อันจะเกื้อหนุนให้ทั้งตนและผู้อื่นเข้าถึงจุดหมาย ๓ ระดับนั้น

ดังนั้น เป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ทางการศึกษาตามเป้าหมายของพระพุทธศาสนา จึงมิได้วัดกันที่ปริมาณนักศึกษาที่เรียนจบ มิใช่คะแนนสอบ มิใช่ลำดับในการแข่งขัน มิใช่เกียรตินิยม ประกาศนียบัตรหรือปริญญาบัตร แต่วัดกันที่คุณสมบัติของผู้ที่ผ่านการศึกษา คือ ความรู้ ความคิด ความสามารถ และความดี ผลกลมกลืนอย่างได้สัดส่วนสมดุลกัน เป็นแก่นสารของการดำเนินชีวิต เป็นคนเก่ง คนดี มีอิสรภาพ

๔) การทดสอบและประเมินผลการศึกษา

การศึกษาตามหลักของพระพุทธศาสนานี้ สามารถทดสอบและประเมินผลผู้ศึกษาได้ ซึ่งการทดสอบประเมินผลนั้น ทรงใช้หลักการดังนี้ คือ

๑. การวัดและประเมินผลภายนอก คือ ใช้การสังเกตพฤติกรรมภายนอก เพื่อวัดคุณธรรมภายใน โดยการรวบรวมหลักฐานจากพฤติกรรม แล้ววิเคราะห์ว่าได้บรรลุเป้าหมายตามต้องการมากน้อยเพียงใด ซึ่งอาจจะมีการทดสอบลักษณะอื่นๆ ด้วย เช่นว่า มีความตั้งใจมานานแล้วหรือไม่ การไม่ทำชั่วเพราะมีทัศนคติต่อผู้อื่นอย่างไร ซึ่งหลักในการประเมินพิจารณาบุคคลจากภายนอกนั้น มี ๔ ประการ คือ

๑) จะทราบศีลของบุคคลด้วยการอยู่ร่วมกัน

๒) จะทราบความสะอาดด้วยถ้อยคำ

๓) จะทราบความกล้าหาญในเวลาอันตราย

๔) จะทราบปัญญาด้วยการสนทนา^{๑๑๙}

ฐานะทั้งสี่ประการนี้อธิบายได้ว่า เมื่อบุคคลอยู่ร่วมกัน พฤติกรรมทางกาย วาจา ใจ ย่อมปรากฏให้เห็นได้ว่า สุจริต หรือทุจริต หากได้สนทนากันก็จะทำให้รู้ความจริงใจ ความบริสุทธิ์ ความสะอาดของจิตใจผู้พูดว่าเป็นอย่างไร นอกจากนั้น เมื่อต้องประสบภาวะทุกข์ยากลำบาก

และการปวารณากรรม คือ การเสนอตัวให้ผู้อื่นว่ากล่าวตักเตือนได้ ซึ่งเป็นวิธีการตรวจสอบและประเมินผลการศึกษาของพระสงฆ์อีกวิธีการหนึ่ง โดยที่การปวารณาจะช่วยสร้างเสริมลักษณะนิสัยของพระภิกษุสงฆ์ให้เป็นผู้นับฟังคำแนะนำของผู้อื่น และพร้อมที่จะแก้ไขตนเองเพื่อการขัดเกลาจิตใจของ

^{๑๑๙} อ.จตุกก. ๒๑/๑๙๒/๒๗๙.

ตนเอง และการที่สงฆ์มีการแนะนำตักเตือนกัน และรับฟังความเห็นซึ่งกันและกัน แสดงให้เห็นว่าสังคมสงฆ์มีความเป็นอยู่ร่วมกันในฐานะภราดรภาพที่เอื้อเพื่อเกื้อกูลกัน และชักนำกันให้ประพฤติปฏิบัติงานตามพระธรรมวินัย และเป็นการแสดงให้เห็นถึงความรับผิดชอบซึ่งกันและกัน เป็นการปกครองในลักษณะของการให้การศึกษาทางธรรม เพื่อส่งเสริมซึ่งกันและกันให้มีความเจริญงอกงามในพระธรรมวินัยยิ่งขึ้น

ผลการศึกษานั้น สามารถสรุปได้ดังนี้

ก. การทดสอบวัดผลทางด้านปริยัติธรรม เป็นเรื่องของการมุ่งให้เกิดการจดจำและเข้าใจว่าเป็นผู้ที่ได้รับการปลูกฝังอบรมแล้ว มีความคิดเห็นถูกต้องตามความจริง มากน้อยเพียงใด ทรงกำหนดคุณสมบัติผู้ที่มีลักษณะของผู้ที่ได้เรียนรู้มากหรือแ่เรียน (พหูสูต) ไว้ดังนี้ คือ

- ๑) สุตฺตโร สุตฺตสนฺนิจฺฉโย ไต่แก่ ศึกษาเล่าเรียนมามาก สะสมความรู้เอาไว้มาก
- ๒) ธตฺตา จดจำได้มาก
- ๓) วจสาปฺริจฺจิตา ว่าได้คล่อง เขียนได้คล่องแม่นยำ
- ๔) มนสฺสานุเปกฺขิตา ใคร่ครวญพิจารณาอยู่เสมอในสิ่งที่ได้ศึกษาแล้ว จำไว้แล้ว
- ๕) ทิฏฺฐิญา สุปฏิวิทฺธา แห่งทะลุปรุโปร่ง เข้าใจแจ่มชัดแตกฉานในหลักนั้นๆ^{๑๐}

ข. การทดสอบวัดผลทางด้านปฏิบัติ การวัดผลในทางพระพุทธศาสนา นั้น จะไม่เพียงวัดแต่เรื่องของการจดจำ คือ การเป็นพหูสูตเท่านั้น แต่จะมุ่งไปที่พฤติกรรมหรือการปฏิบัติด้วย นั่นคือ สิ่งใดที่รู้แล้วเข้าใจแล้ว จะต้องนำไปประพฤติปฏิบัติให้เห็นผลจริงจั่ง ไม่เพียงแต่รู้ตามครูหรือตามตำราเท่านั้น อย่างไรก็ตาม การรู้เองเห็นเองตามความรู้จริงนั้น จะต้องผ่านการปฏิบัติด้วยตนเอง ซึ่งเมื่อได้รับผลบรรลุตามขั้นตอนของการปฏิบัติแล้ว เรียกว่าปฏิเวธ (คือ การรู้แจ้งแทงตลอดในเรื่องนั้นๆ)

ค. การทดสอบปฏิบัติธรรมระดับสูงขึ้นไปจากระดับธรรมดา คือ การวัดผลเกี่ยวกับฌาน ซึ่งหมายถึงการเพ่งพินิจด้วยจิตที่เป็นสมาธิแน่วแน่ จนส่งผลให้ผู้ปฏิบัติมีจิตใจที่สงบเย็น ได้รับความสุขที่ประณีตกว่าและสุขุมกว่าความสุขที่สามัญชนกำลังประสบอยู่ คือ สามารถละนิวรณ์ ๕ ประการ^{๑๑} คือ ความกำหนัดยินดีในกาม ความพยาบาท ความที่จิตหดหู่เคลิบเคลิ้ม ความฟุ้งซ่านรำคาญ และความลังเลสงสัย เมื่อละนิวรณ์ได้แล้วก็จะปรากฏผลดังพุทธพจน์ที่ว่า “...ละนิวรณ์เครื่องกั้น ๕ ประการนี้ อันครอบงำจิต ทำให้ปัญญาทुरพลแล้ว จักรู้ประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น ประโยชน์ทั้งสองฝ่าย หรือจักทำให้แจ้งซึ่งญาณทัสสนะอันวิเศษ สามารถกระทำความเป็นอริยะยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ ด้วยปัญญาอันมีกำลัง...”^{๑๒}

^{๑๐}อง.ปญจก. ๒๒/๘๗/๑๕๕.

^{๑๑}อง.ปญจก. ๒๒/๕๑/๘๙-๙๑.

^{๑๒}อง.ปญจก. ๒๒/๕๑/๘๙.

๒.๒.๔ หลักการศึกษาตามแนวพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒

การศึกษาเป็นกระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาและสร้างทักษะของบุคคล ให้รู้จักดำเนินชีวิตอย่างสันติสุข มีพฤติกรรมใฝ่รู้ที่จะเป็นพลังปัญญาเพื่อคุณภาพชีวิตที่ดีช่วยขัดเกลาให้คนละอายต่อบาป มีทักษะในการประกอบอาชีพ เคารพกฎหมาย รู้คุณค่าของศิลปวัฒนธรรม ประเพณีของชาติ ตลอดจนสามารถดำเนินชีวิตอย่างมีความสุขและพร้อมที่จะเผชิญกับปัญหาต่าง ๆ อีกทั้งสามารถช่วยสร้างสรรค์สังคมและพัฒนาประเทศชาติในการจัดการศึกษาให้บรรลุเป้าหมายซึ่งมีปรัชญาที่นิยมนำมาจัดการศึกษาได้แก่ ลัทธิธรรมาภิบาล (Perennialism) สสารนิยม (Essentialism) พัฒนาการนิยม (Progressivism) บูรณาการนิยม (Reconstructionism) และอัตถภาวะนิยม (Existentialism)

สำหรับปรัชญาการศึกษาไทยเป็นแบบผสมผสานระหว่างแนวคิดของชาติตะวันตกและอิงพุทธศาสนา ประเทศไทยมีประวัติความเป็นมาเกี่ยวกับการศึกษาเป็นเวลายาวนาน แบ่งการจัดการศึกษาได้แบ่งออกเป็น ๔ ยุค กล่าวคือ

(๑) การศึกษาไทยในสมัยโบราณ (พ.ศ. ๑๗๘๑ - พ.ศ. ๒๔๑๑) ยังไม่มีโรงเรียนแก่เด็กไทยในสมัยนั้นสามารถหาความรู้ได้จากที่บ้าน สำนักสงฆ์ วิชาที่สอนไม่ได้ตายตัว มีความรู้สามัญเพื่ออ่านออกเขียนได้ วิชาชีพ วิชา จริยศึกษา และศิลปะป้องกันตัว

(๒) การศึกษาในสมัยปฏิรูปการศึกษา (พ.ศ. ๒๔๑๒-พ.ศ. ๒๔๗๕) ผลจากการเข้ามาของชาวยุโรปตะวันตกและการเปิดประเทศค้าขายกับตะวันตกนั้น ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงในด้านการเมืองการปกครอง และการศึกษาจึงได้มีความสำคัญขึ้นเพื่อพัฒนาคนเข้ามารับ ราชการนำไปสู่การเปิดโรงเรียนและมหาวิทยาลัย จึงทำให้มีการจัดทำแผนแม่บทในการศึกษาเรียกว่าโครงการศึกษาฉบับแรกพ.ศ. ๒๔๔๑

(๓) การศึกษาสมัยปกครองตามระบอบ รัฐธรรมนูญ (พ.ศ. ๒๔๗๕ - ปัจจุบัน) การศึกษามีความสำคัญมากขึ้น เนื่องจากต้องการพัฒนาคนให้เข้าใจระบบการปกครองแบบประชาธิปไตย อีกทั้งเป็นเรื่องของสิทธิของประชาชนในการเข้ารับการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ การศึกษาจึงเป็นเครื่องมือสำคัญของฝ่ายปกครอง โครงการศึกษาได้ถูกเปลี่ยนชื่อมาเป็นแผนการศึกษาชาติ พ.ศ. ๒๔๗๕ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๐๓ ได้เปลี่ยนชื่อแผนการศึกษาชาติมาเป็นแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๐๓ และมีพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ เพื่อมุ่งหวังว่าคนไทยสามารถปรับตัวได้เหมาะสมกับสถานการณ์โลกและสังคมที่เปลี่ยนแปลงและเพื่อนำไปสู่การพัฒนาการศึกษาให้มีคุณภาพจึงได้จัดทำแผนการศึกษาระยะยาว ๑๕ ปี เรียกว่าแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๕-๒๕๕๙

สำหรับหลักการจัดการศึกษาตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ พอที่จะสรุปสาระสำคัญเป็นประเด็นแยกเป็นหมวดๆ ได้ดังนี้

หมวด ๑ บททั่วไป ความมุ่งหมายและหลักการ

พระราชบัญญัติฉบับนี้ มีเจตนารมณ์ที่ต้องการเน้นย้ำว่าการจัดการศึกษาต้องเป็นไปเพื่อพัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญา ความรู้ และคุณธรรม มีจริยธรรมและวัฒนธรรมในการดำรงชีวิตสามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข การจัดการศึกษา ให้ยึดหลักดังนี้

- ๑) เป็นการศึกษาตลอดชีวิตสำหรับประชาชน
 - ๒) ให้สังคมมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา
 - ๓) การพัฒนาสาระและกระบวนการเรียนรู้ให้เป็นไปอย่างต่อเนื่อง
- สำหรับเรื่องการจัดระบบ โครงสร้างและกระบวนการจัดการศึกษา ให้ยึดหลักดังนี้
- ๑) มีเอกภาพด้านนโยบายและมีความหลากหลายในการปฏิบัติ
 - ๒) มีการกระจายอำนาจไปสู่เขตพื้นที่การศึกษา สถานศึกษา และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น
 - ๓) มีการกำหนดมาตรฐานการศึกษาและจัดระบบประกันคุณภาพการศึกษาทุก ระดับและประเภท
 - ๔) มีหลักการส่งเสริมมาตรฐานวิชาชีพและการพัฒนาครู คณาจารย์ และบุคลากรทางการศึกษา
- อย่างต่อเนื่อง
- ๕) ระดมทรัพยากรจากแหล่งต่าง ๆ มาใช้ในการจัดการศึกษา
 - ๖) การมีส่วนร่วมของบุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กรชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เอกชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ และสถาบันสังคมอื่น

หมวด ๒ สิทธิและหน้าที่ทางการศึกษา

บุคคลมีสิทธิและโอกาสเสมอกันในการรับการศึกษาขั้นพื้นฐานไม่น้อยกว่าสิบสองปี ที่รัฐต้องจัดให้ อย่างทั่วถึง และมีคุณภาพโดยไม่เก็บค่าใช้จ่าย

- ๑) บุคคล ซึ่งมีความบกพร่องทางด้านต่าง ๆ หรือมีร่างกายพิการ หรือมีความต้องการเป็นพิเศษ หรือผู้ด้อยโอกาสมีสิทธิและโอกาสได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐานเป็นพิเศษ
- ๒) บิดามารดา หรือผู้ปกครองมีหน้าที่จัดให้บุตรหรือบุคคลในความดูแลได้รับการศึกษาทั้งภาคบังคับ และนอกเหนือจากภาคบังคับตามความพร้อมของครอบครัว
- ๓) บิดามารดา บุคคล ชุมชน องค์กร และสถาบันต่าง ๆ ทางสังคมที่สนับสนุนหรือจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน มีสิทธิได้รับสิทธิประโยชน์ตามควรแก่กรณีดังนี้
- ๔) การสนับสนุนจากรัฐให้มีความรู้ ความสามารถในการอบรมเลี้ยงดูและให้การศึกษแก่บุตรหรือผู้ซึ่งอยู่ในความดูแล รวมทั้งเงินอุดหนุนสำหรับการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน
- ๕) การลดหย่อนหรือยกเว้นภาษีสำหรับค่าใช้จ่ายการศึกษา

หมวด ๓ ระบบการศึกษา

การจัดการศึกษามีสามรูปแบบ คือ การศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย สถานศึกษาจัดได้ทั้งสามรูปแบบ และให้มีการเทียบโอนผลการเรียนที่ผู้เรียนสะสมไว้ระหว่างรูปแบบเดียวกันหรือต่างรูปแบบได้ ไม่ว่าจะเป็ผลการศึกษาจากสถานศึกษาเดียวกันหรือไม่ก็ตาม การศึกษาในระบบมีสองระดับ คือ การศึกษาขั้นพื้นฐานซึ่งจัดไม่น้อยกว่า ๑๒ ปี ก่อนระดับอุดมศึกษา และระดับอุดมศึกษา ซึ่งแบ่งเป็นระดับต่ำกว่าปริญญา และระดับปริญญา ให้มีการศึกษาภาคบังคับแก่ปี นับจากอายุย่างเข้าปีที่เจ็ด จนอายุย่างเข้าปีที่สิบหก หรือเมื่อสอบได้ชั้นปีที่เก้าของการศึกษาภาคบังคับ

สำหรับเรื่องสถานศึกษานั้น การศึกษาปฐมวัย และการศึกษาขั้นพื้นฐาน ให้จัดใน

๑) สถานพัฒนาเด็กปฐมวัย

๒) โรงเรียน ได้แก่ โรงเรียนของรัฐ เอกชน และโรงเรียนที่สังกัดสถาบันศาสนา

๓) ศูนย์การเรียน ได้แก่ สถานที่เรียนที่หน่วยงานจัดการศึกษานอกโรงเรียน บุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กรชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ โรงพยาบาล สถาบันทางการแพทย์ สถานสงเคราะห์ และสถาบันสังคมอื่นเป็นผู้จัด

การจัดการศึกษาระดับอุดมศึกษา ให้จัดในมหาวิทยาลัย สถาบัน วิทยาลัย หรือ หน่วยงานที่เรียกชื่ออย่างอื่น ทั้งนี้ให้เป็นไปตามกฎหมายที่เกี่ยวข้อง การจัดการอาชีวศึกษา การฝึกอบรมวิชาชีพ ให้จัดในสถานศึกษาของรัฐ สถาน ศึกษาของเอกชน สถานประกอบการ หรือโดยความร่วมมือระหว่างสถานศึกษา กับสถานประกอบการ กระทรวง ทบวง กรม รัฐวิสาหกิจ และหน่วยงานอื่นของรัฐ อาจจัดการศึกษา เฉพาะทางตามความต้องการและความชำนาญของหน่วยงานนั้นได้โดยคำนึงถึงนโยบายและมาตรฐานการศึกษาของชาติ

หมวด ๔ แนวการจัดการศึกษา

การจัดการศึกษาต้องยึดหลักว่าผู้เรียนมีความสำคัญที่สุด ผู้เรียนทุกคน สามารถเรียนรู้และพัฒนาตนเองได้ ดังนั้นกระบวนการจัดการศึกษาต้องส่งเสริมให้ผู้เรียน ได้พัฒนาตามธรรมชาติและเต็มตามศักยภาพ การจัดการศึกษาทั้งสามรูปแบบในหมวด ๓ ต้องเน้นทั้งความรู้ คุณธรรม และ กระบวนการเรียนรู้ในเรื่องสาระความรู้ ให้บูรณาการความรู้และทักษะด้านต่าง ๆ ให้เหมาะสมกับแต่ ละระดับการศึกษา ได้แก่ ด้านความรู้เกี่ยวกับตนเองและความสัมพันธ์ระหว่างตนเองกับสังคม ด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ด้านศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรม การกีฬา ภูมิปัญญาไทย และการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญา ด้านภาษา โดยเฉพาะการใช้ภาษาไทย ด้านคณิตศาสตร์ ด้านการประกอบอาชีพ และการดำรงชีวิตอย่างมีความสุข ในเรื่องการจัดกระบวนการเรียนรู้ให้จัดเนื้อหาสาระและกิจกรรมที่สอดคล้องกับ ความสนใจ ความถนัดของผู้เรียน และ ความแตกต่างระหว่างบุคคล รวมทั้งให้ฝึกทักษะ กระบวนการคิด การจัดการการเผชิญสถานการณ์และการประยุกต์ความรู้มาใช้ป้องกันและแก้ปัญหา จัดกิจกรรมให้ผู้เรียนฝึกปฏิบัติจริง ผลผสมผสานความรู้ด้านต่าง ๆ อย่างสมดุล และปลูกฝังคุณธรรม ค่านิยมที่ดี คุณลักษณะอันพึงประสงค์ในทุกวิชา นอกจากนั้น ใน การจัดกระบวนการเรียนรู้อย่างต้องส่งเสริมให้ผู้สอน จัดบรรยากาศ และสิ่งแวดล้อมที่เอื้อต่อการเรียนรู้ ใช้การ

วิจัยเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้ ผู้สอนและผู้เรียนอาจเรียนรู้ไปพร้อมกันจากสื่อและแหล่งวิทยาการประเภทต่าง ๆ จัดการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นได้ทุกเวลา ทุกสถานที่ มีการประสานความร่วมมือกับผู้ปกครองและชุมชน รวมทั้งส่งเสริมการดำเนินงาน และการจัดตั้งแหล่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตทุกรูปแบบ การประเมินผลผู้เรียน ให้สถานศึกษาพิจารณาจากพัฒนาการของผู้เรียน ความ ประพฤติ การสังเกตพฤติกรรมการเรียน การร่วมกิจกรรม และการทดสอบ ส่วนการจัดสรรโอกาสการเข้าศึกษาต่อ ให้ใช้วิธีการที่หลากหลายและนำผลการประเมินผู้เรียนมาใช้ประกอบด้วย หลักสูตรการศึกษาทุกระดับและทุกประเภท ต้องมีความหลากหลาย โดยส่วน กลางจัดทำหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน เน้นความเป็นไทยและความเป็นพลเมืองดี การดำรงชีวิตและการประกอบอาชีพ ตลอดจนเพื่อการศึกษาต่อและให้สถานศึกษาขั้นพื้นฐานจัดทำหลักสูตรในส่วนที่เกี่ยวกับสภาพปัญหาในชุมชนและสังคม ภูมิปัญญาท้องถิ่น และคุณลักษณะของสมาชิกที่ดีของครอบครัว ชุมชนสังคมและประเทศชาติ สำหรับหลักสูตรการศึกษาระดับอุดมศึกษาเพิ่มเรื่องการพัฒนาวิชาการ วิชาชีพขั้นสูงและการค้นคว้าวิจัย เพื่อพัฒนาองค์ความรู้และสังคมศึกษา

หมวด ๕ การบริหารและการจัดการศึกษา

ส่วนที่ ๑ การบริหารและการจัดการศึกษาของรัฐ แบ่งเป็นสามระดับ คือ ระดับชาติ ระดับเขตพื้นที่ การศึกษาและระดับสถานศึกษา เพื่อเป็นการกระจายอำนาจลงไปสู่ท้องถิ่น และสถานศึกษาให้มากที่สุด

๑.๑ ระดับชาติ ให้มีกระทรวงการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม มีอำนาจหน้าที่กำกับดูแลการศึกษาทุกระดับและทุกประเภทรวมทั้ง การศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรม กำหนดนโยบาย แผน และมาตรฐาน การศึกษาสนับสนุนทรัพยากรรวมทั้งการติดตาม ตรวจสอบและประเมินผลการจัดการศึกษา ศาสนา ศิลปะ และวัฒนธรรม กระทรวงการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม มีองค์กรหลักที่เป็นคณะ บุคคลในรูปสภาหรือ คณะกรรมการสื่อองค์กร คือ สภาการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรมแห่งชาติ, คณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, คณะกรรมการการอุดมศึกษา, คณะกรรมการการศาสนาและวัฒนธรรม มีหน้าที่พิจารณาให้ความเห็นหรือให้คำแนะนำแก่รัฐมนตรี หรือคณะรัฐมนตรีและมีอำนาจหน้าที่อื่นตามที่กฎหมายกำหนด

ให้สำนักงานของทั้งสื่อองค์กรเป็นนิติบุคคล มีคณะกรรมการแต่ละองค์กร ประกอบด้วยกรรมการ โดยตำแหน่งจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ผู้แทนองค์กรเอกชน ผู้แทนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ผู้แทนองค์กรวิชาชีพ และผู้ทรงคุณวุฒิซึ่งมีจำนวนไม่น้อยกว่าจำนวนกรรมการประเภทอื่นรวมกัน มีเลขาธิการของแต่ละสำนักงาน เป็นกรรมการและเลขานุการ

สภาการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรมแห่งชาติ มีหน้าที่พิจารณาเสนอแนะนโยบาย แผน และมาตรฐาน การศึกษาของชาติ นโยบายและแผนด้านศาสนา ศิลปะ และวัฒนธรรม การสนับสนุนทรัพยากร การ ประเมินผลการจัดการศึกษา การดำเนินการด้านศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรม รวมทั้งการพิจารณากลับกรอง กฎหมายและกฎกระทรวง

คณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน มีหน้าที่พิจารณาเสนอนโยบาย แผนพัฒนา มาตรฐานและหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐานที่สอดคล้องกับแผนการศึกษา ศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรมแห่งชาติ การสนับสนุนทรัพยากร การติดตาม ตรวจสอบ และประเมินผลการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน

คณะกรรมการการอุดมศึกษา มีหน้าที่พิจารณาเสนอนโยบาย แผนพัฒนา และมาตรฐานการอุดมศึกษาที่สอดคล้องกับแผนการศึกษา ศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรมแห่งชาติ การสนับสนุนทรัพยากร การติดตาม ตรวจสอบ และประเมินผลการจัดการศึกษาระดับอุดมศึกษา โดยคำนึงถึงความเป็นอิสระตามกฎหมายว่าด้วยการจัดตั้งสถานศึกษาแต่ละแห่ง

คณะกรรมการการศาสนาและวัฒนธรรมมีหน้าที่พิจารณาเสนอโยบายและแผนพัฒนาที่สอดคล้องกับแผนการศึกษา ศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรมแห่งชาติ การสนับสนุนทรัพยากร การติดตาม ตรวจสอบและประเมินผลการดำเนินการด้านศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรม สถานศึกษาของรัฐที่จัดการศึกษาระดับปริญญา เป็นนิติบุคคล ดำเนินการจัดการศึกษาและอยู่ภายใต้การกำกับดูแลของสภาสถานศึกษาตามกฎหมายว่าด้วยการจัดตั้งสถานศึกษานั้น ๆ

๑.๒ ระดับเขตพื้นที่การศึกษา การบริหารและการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานและการอุดมศึกษาระดับต่ำกว่าปริญญา ให้ยึดเขตพื้นที่การศึกษาโดยคำนึงถึงปริมาณสถานศึกษา และจำนวนประชากรเป็นหลัก รวมทั้งความเหมาะสมด้านอื่นด้วย ในแต่ละเขตพื้นที่การศึกษาให้มีคณะกรรมการและสำนักงานการศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรมเขตพื้นที่การศึกษา ทำหน้าที่ในการกำกับดูแลสถานศึกษาขั้นพื้นฐานและสถานศึกษาระดับอุดมศึกษาระดับต่ำกว่าปริญญา ประสานส่งเสริมและสนับสนุนสถานศึกษาเอกชนในเขตพื้นที่การศึกษา ประสานและส่งเสริมองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้สามารถจัดการศึกษาสอดคล้องกับนโยบายและมาตรฐานการศึกษา ส่งเสริมและสนับสนุนการจัดการศึกษาของบุคคล ครอบครัว องค์กรชุมชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ และสถาบันสังคมอื่นที่จัดการศึกษาในรูปแบบที่หลากหลาย รวมทั้งการกำกับดูแลหน่วยงานด้านศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรมในเขตพื้นที่การศึกษา คณะกรรมการเขตพื้นที่การศึกษา ประกอบด้วยผู้แทนองค์กรชุมชน ผู้แทนองค์กรเอกชน ผู้แทนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ผู้แทนสมาคมผู้ประกอบการวิชาชีพครู และผู้ประกอบการวิชาชีพบริหารการศึกษา ผู้แทนสมาคมผู้ปกครองและครู ผู้นำทางศาสนาและผู้ทรงคุณวุฒิด้านการศึกษา ศาสนา ศิลปะวัฒนธรรม โดยให้ผู้อำนวยการสำนักงานการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรมเขตพื้นที่การศึกษาเป็นกรรมการและเลขานุการของคณะกรรมการ

๑.๓ ระดับสถานศึกษา ให้แต่ละสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน และสถานศึกษาอุดมศึกษาระดับต่ำกว่าปริญญา มีคณะกรรมการสถานศึกษา เพื่อทำหน้าที่กำกับและส่งเสริมสนับสนุนกิจการของสถานศึกษาและจัดทำสารขอหลักสูตรในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสภาพปัญหาในชุมชนและสังคมภูมิปัญญาท้องถิ่น คุณลักษณะอันพึงประสงค์ คณะกรรมการสถานศึกษาประกอบด้วย ผู้แทน ผู้ปกครอง ผู้แทนครู ผู้แทนองค์กรชุมชน ผู้แทนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ผู้แทนศิษย์เก่าของสถานศึกษา และผู้ทรงคุณวุฒิ และให้ผู้บริหารสถานศึกษาเป็นกรรมการและเลขานุการของคณะกรรมการ ทั้งนี้ ให้กระทรวงกระจายอำนาจ ทั้งด้านวิชาการ งบประมาณ

การบริหารงานบุคคล และการบริหารทั่วไป ไปยังคณะกรรมการและสำนักงานการศึกษา เขตพื้นที่การศึกษา และสถานศึกษาในเขตพื้นที่การศึกษาโดยตรง

ส่วนที่ ๒ การบริหารและการจัดการศึกษาขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

ให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจัดการศึกษาได้ทุกระดับและทุกประเภทตามความพร้อม ความเหมาะสมและความต้องการภายในท้องถิ่น เพื่อเป็นการรองรับสิทธิและการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ตามที่กำหนดในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย โดยกระทรวงกำหนดหลักเกณฑ์และวิธีการประเมินความพร้อม รวมทั้งประสานและส่งเสริมให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นสามารถจัดการศึกษาได้

ส่วนที่ ๓ การบริหารและการจัดการศึกษาของเอกชน

สถานศึกษาเอกชนเป็นนิติบุคคลจัดการศึกษาได้ทุกระดับและทุกประเภท มีคณะกรรมการบริหาร ประกอบด้วยผู้บริหารสถานศึกษาเอกชน ผู้รับใบอนุญาต ผู้แทนผู้ปกครอง ผู้แทนองค์กรชุมชน ผู้แทนครู ผู้แทนศิษย์เก่าและผู้ทรงคุณวุฒิ การบริหารและการจัดการศึกษาของเอกชนให้มีความเป็นอิสระ โดยมีการกำกับ ติดตาม ประเมินคุณภาพและมาตรฐานการศึกษาจากรัฐ และต้องปฏิบัติตามหลักเกณฑ์การประเมินคุณภาพและมาตรฐานการศึกษาเช่นเดียวกับสถานศึกษาของรัฐ รวมทั้งรัฐต้องให้การสนับสนุนด้านวิชาการ และด้านเงินอุดหนุน การลดหย่อนหรือยกเว้นภาษี รวมทั้งสิทธิประโยชน์อื่นตามความเหมาะสม ทั้งนี้ การกำหนดนโยบายและแผนการจัดการศึกษาของรัฐของเขตพื้นที่การศึกษา หรือขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ให้คำนึงถึงผลกระทบต่อการจัดการศึกษาของเอกชน โดยให้รับฟังความคิดเห็นของเอกชน และประชาชน ประกอบการพิจารณาด้วย ส่วนสถานศึกษาของเอกชนระดับปริญญา ให้ดำเนินกิจการโดยอิสระภายใต้การกำกับดูแลของสภาสถานศึกษาตามกฎหมายว่าด้วยสถาบันอุดมศึกษาเอกชน

หมวด ๖ มาตรฐานและการประกันคุณภาพการศึกษา

ให้มีระบบการประกันคุณภาพการศึกษาทุกระดับ ประกอบด้วย ระบบการประกันคุณภาพภายใน และระบบการประกันคุณภาพภายนอก หน่วยงานต้นสังกัด และสถานศึกษา จัดให้มีระบบการประกันคุณภาพภายใน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการบริหาร และจัดทำรายงานประจำปีเสนอต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องและเปิดเผยต่อสาธารณชน ให้มีการประเมินคุณภาพภายนอกของสถานศึกษาทุกแห่งอย่างน้อยหนึ่งครั้งทุกห้าปี โดยสำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา ซึ่งเป็นองค์กรมหาชนทำหน้าที่พัฒนาเกณฑ์วิธีการประเมินและจัดให้มีการประเมินดังกล่าว รวมทั้งเสนอผลการประเมินต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องและสาธารณชน ในกรณีที่ผลการประเมินภายนอกไม่ได้มาตรฐานให้สำนักงานรับรองมาตรฐานฯ จัดทำข้อเสนอแนะต่อหน่วยงานต้นสังกัด ให้สถานศึกษาปรับปรุง ภายในระยะเวลาที่กำหนด หากมิได้ดำเนินการ ให้สำนักงานรับรองมาตรฐานฯ รายงานต่อคณะกรรมการต้นสังกัด เพื่อให้ดำเนินการปรับปรุงแก้ไขต่อไป

หมวด ๗ ครู คณาจารย์ และบุคลากรทางการศึกษา

ให้กระทรวงส่งเสริมให้มีระบบ กระบวนการผลิตและพัฒนาครู คณาจารย์ และบุคลากรทางการศึกษาให้มีคุณภาพและมาตรฐานที่เหมาะสมกับการเป็นวิชาชีพชั้นสูง โดยรัฐจัดสรรงบประมาณและกองทุนพัฒนาครู คณาจารย์ และบุคลากรทางการศึกษาอย่างเพียงพอ มีกฎหมายว่าด้วยเงินเดือน ค่าตอบแทน สวัสดิการ ฯลฯ ให้มีองค์กรวิชาชีพครู ผู้บริหารสถานศึกษา และผู้บริหารการศึกษา เป็นองค์กรอิสระมีอำนาจหน้าที่กำหนดมาตรฐานวิชาชีพ ออกและเพิกถอนใบอนุญาตประกอบวิชาชีพ รวมทั้งกำกับดูแลการปฏิบัติตามมาตรฐานและจรรยาบรรณของวิชาชีพ ครู ผู้บริหารสถานศึกษา ผู้บริหารการศึกษาและบุคลากรทางการศึกษาอื่นทั้งของรัฐและเอกชน ต้องมีใบอนุญาตประกอบวิชาชีพ ทั้งนี้ ยกเว้น ผู้ที่จัดการศึกษาตามอัธยาศัย จัดการศึกษาในศูนย์การเรียนรู้ วิทยาการพิเศษ และผู้บริหารการศึกษาระดับเหนือเขตพื้นที่การศึกษา ให้ข้าราชการของหน่วยงานทางการศึกษาในระดับสถานศึกษาและระดับเขตพื้นที่การศึกษา เป็นข้าราชการในสังกัดองค์กรกลางบริหารงานบุคคลของข้าราชการครู ตามหลักการกระจายอำนาจการบริหารงานบุคคลสู่เขตพื้นที่การศึกษา และสถานศึกษา การผลิตและพัฒนาครู คณาจารย์ และบุคลากรทางการศึกษา การพัฒนามาตรฐานและจรรยาบรรณของวิชาชีพ และการบริหารงานบุคคลของข้าราชการหรือพนักงานของรัฐในสถานศึกษาระดับปริญญาที่เป็นนิติบุคคลให้เป็นไปตามกฎหมายเฉพาะของสถานศึกษานั้น ๆ

หมวด ๘ ทรัพยากรและการลงทุนเพื่อการศึกษา

ให้มีการระดมทรัพยากรและการลงทุนด้านงบประมาณ การเงิน และทรัพย์สิน ทั้งจากรัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น บุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กรชุมชน เอกชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ สถาบันสังคมอื่นและต่างประเทศมาใช้จัดการศึกษา โดยให้รัฐและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ใช้มาตรการภาษีส่งเสริมและให้แรงจูงใจ รวมทั้งใช้มาตรการลดหย่อน หรือยกเว้นภาษีตามความเหมาะสม

สถานศึกษาของรัฐที่เป็นนิติบุคคล มีอำนาจในการปกครอง ดูแล บำรุงรักษา ใช้และจัดหาผลประโยชน์จากทรัพย์สินของสถานศึกษา ทั้งที่เป็นที่ราชพัสดุ และที่เป็นทรัพย์สินอื่น รวมทั้งหารายได้จากบริการของสถานศึกษาที่ไม่ขัดกับภารกิจหลักก่อสร้างหาริมทรัพย์ที่สถานศึกษาของรัฐได้มา ทั้งจากผู้อุทิศให้หรือซื้อหรือแลกเปลี่ยนจากรายได้ของสถานศึกษาให้เป็นกรรมสิทธิ์ของสถานศึกษา บรรดารายได้และผลประโยชน์ต่าง ๆ ของสถานศึกษาของรัฐดังกล่าว ไม่เป็นรายได้ที่ต้องส่งกระทรวงการคลัง ให้สถานศึกษาของรัฐที่ไม่เป็นนิติบุคคล สามารถนำรายได้และผลประโยชน์ต่าง ๆ มาจัดสรรเป็นค่าใช้จ่ายในการจัดการศึกษาของสถาบันนั้น ๆ ได้ตามระเบียบที่กระทรวงการคลังกำหนด

ให้รัฐจัดสรรงบประมาณแผ่นดินให้กับการศึกษา โดยจัดสรรให้ผู้เรียนและสถานศึกษา ทั้งของรัฐและเอกชน ในรูปแบบต่าง ๆ เช่น ในรูปเงินอุดหนุนทั่วไปเป็นค่าใช้จ่ายรายบุคคล กองทุนประเภทต่าง ๆ และทุนการศึกษา รวมทั้งให้มีระบบการตรวจสอบ ติดตามและประเมินประสิทธิภาพและประสิทธิผลการใช้จ่ายงบประมาณการจัดการศึกษาดังกล่าว

หมวด ๙ เทคโนโลยีเพื่อการศึกษา

รัฐจัดสรรคลื่นความถี่ สื่อตัวนำและโครงสร้างพื้นฐานที่จำเป็นต่อการส่งวิทยุกระจายเสียง วิทยุโทรทัศน์ วิทยุโทรคมนาคม และการสื่อสารในรูปแบบอื่นเพื่อประโยชน์ทางการศึกษา การทะนุบำรุง ศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรมตามความจำเป็น รัฐส่งเสริมสนับสนุนให้มีการวิจัยและพัฒนา การผลิตและพัฒนา แบบเรียน ตำรา สื่อสิ่งพิมพ์อื่น วัสดุอุปกรณ์และเทคโนโลยีเพื่อการศึกษาอื่น โดยจัดให้มีเงินสนับสนุนและ เปิดให้มีการแข่งขันโดยเสรีอย่างเป็นธรรม รวมทั้งการติดตาม ตรวจสอบ และประเมินผลการใช้เทคโนโลยี เพื่อการศึกษา ให้มีการพัฒนาบุคลากรทั้งด้านผู้ผลิตและผู้ใช้เทคโนโลยีเพื่อการศึกษา เพื่อให้ผู้เรียนได้พัฒนาขีดความสามารถในการใช้เทคโนโลยีเพื่อการศึกษาในโอกาสแรกที่ทำได้อันจะนำไปสู่การแสวงหาความรู้ได้ด้วยตนเองอย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต

ให้มีการระดมทุน เพื่อจัดตั้งกองทุนพัฒนาเทคโนโลยีเพื่อการศึกษา จากเงินอุดหนุนของรัฐ ค่าสัมปทานและผลกำไรที่ได้จากการดำเนินกิจการ ด้านสื่อสารมวลชน เทคโนโลยีสารสนเทศ และโทรคมนาคม จากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และองค์กรประชาชน รวมทั้งให้มีการลดอัตราค่าบริการเป็นพิเศษในการใช้เทคโนโลยี ให้มีหน่วยงานกลาง ทำหน้าที่พิจารณาเสนอนโยบาย แผน ส่งเสริม และประสานการวิจัยการพัฒนาและการใช้ รวมทั้งการประเมินคุณภาพและประสิทธิภาพของการผลิตและการใช้เทคโนโลยีเพื่อการศึกษา

บทเฉพาะกาล

๑. นับแต่วันที่พระราชบัญญัตินี้ใช้บังคับ

- ให้กฎหมาย ข้อบังคับ คำสั่ง ฯลฯ เกี่ยวกับการศึกษา ศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรมเดิมที่ใช้อยู่ยังคงใช้บังคับ ได้ต่อไป จนกว่าจะมีการปรับปรุงแก้ไขตามพระราชบัญญัตินี้ ซึ่งต้องไม่เกินห้าปี
- ให้กระทรวง ทบวง กรม หน่วยงานการศึกษาและสถานศึกษาที่มีอยู่ ยังคงมี ฐานะและอำนาจหน้าที่เช่นเดิม จนกว่าจะจัดระบบการบริหารและการจัดการศึกษาใหม่ตามพระราชบัญญัตินี้ ซึ่งต้องไม่เกินสามปี
- ให้ดำเนินการออกกฎกระทรวง เพื่อแบ่งระดับและประเภทการศึกษาของการ ศึกษาขั้นพื้นฐาน รวมทั้งการแบ่งระดับหรือการเทียบระดับการศึกษานอกระบบหรือการศึกษาตามอัธยาศัยให้แล้วเสร็จภายในหนึ่งปี

๒. ในวาระเริ่มแรก มีให้นำ

- บทบัญญัติเกี่ยวกับการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานสิบสองปี และการศึกษาภาค บังคับเก้าปี มาใช้บังคับ จนกว่าจะมีการดำเนินการให้เป็นไปตามพระราชบัญญัตินี้ ซึ่งต้องไม่เกินห้าปี นับจากวันที่รัฐธรรมนูญใช้บังคับ และภายในหกปี ให้กระทรวงจัดให้สถานศึกษาทุกแห่ง มีการประเมินผลภายนอกครั้งแรก
- นำบทบัญญัติในหมวด ๕ การบริหารและการจัดการศึกษา และหมวด ๗ ครู คณาจารย์และบุคลากรทางการ ศึกษามาใช้บังคับจนกว่าจะมีการดำเนินการให้เป็นไปตามพระราชบัญญัตินี้ ซึ่งต้องไม่เกินสามปี
- ทั้งนี้ขณะที่การจัดตั้งกระทรวงยังไม่แล้วเสร็จให้นายกรัฐมนตรี รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ และรัฐมนตรีว่าการทบวงมหาวิทยาลัย รักษาการตามพระราชบัญญัตินี้ และให้ออกกฎกระทรวงระเบียบ และ

ประกาศเพื่อปฏิรูปตามพระราชบัญญัตินี้ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับอำนาจหน้าที่ของตน รวมทั้งให้กระทรวงศึกษาธิการ ทบวงมหาวิทยาลัย และสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ ทำหน้าที่กระทรวงการศึกษา ศาสนา และ วัฒนธรรมในส่วนที่เกี่ยวข้องแล้วแต่กรณี

๓. ให้จัดตั้งสำนักงานปฏิรูปการศึกษา เป็นองค์การมหาชนเฉพาะกิจ ทำหน้าที่

- เสนอการจัดโครงสร้าง องค์กร การแบ่งส่วนงาน ตามสาระบัญญัติในหมวดที่ว่า ด้วยการบริหาร และการจัดการศึกษา การจัดระบบครู คณาจารย์และบุคลากรทางการศึกษา การจัดระบบทรัพยากร และการลงทุนเพื่อการศึกษา

- เสนอร่างกฎหมาย และปรับปรุงแก้ไขกฎหมาย กฎ ข้อบังคับ ระเบียบ และคำสั่ง ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการจัดโครงสร้างและระบบต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้นเพื่อให้สอดคล้องกับพระราชบัญญัตินี้

- ตามอำนาจหน้าที่อื่นที่กำหนดในกฎหมายองค์การมหาชน

๔. คณะกรรมการบริหารสำนักงานปฏิรูปการศึกษามีเก้าคน ประกอบด้วย ประธานกรรมการและ กรรมการ ซึ่งคณะรัฐมนตรีแต่งตั้งจากผู้มีความรู้ ความสามารถ มีประสบการณ์ และมีความเชี่ยวชาญ ด้าน การบริหาร การศึกษา การบริหารรัฐกิจ การบริหารงานบุคคล การงบประมาณการเงินและการคลัง กฎหมาย มหาชน และกฎหมายการศึกษา ทั้งนี้ ต้องมีผู้ทรงคุณวุฒิ ซึ่งมีใช้ราชการหรือผู้ปฏิบัติงานในหน่วยงานของ รัฐ ไม่น้อยกว่าสามคน ให้เลขาธิการสำนักงานปฏิรูปการศึกษา เป็นกรรมการและเลขานุการคณะกรรมการและ เลขธิการมีวาระการดำรงตำแหน่งวาระเดียว เป็นเวลาสามปี ทั้งนี้ ให้มีคณะกรรมการสรรหา จำนวนสิบห้าคน ทำ หน้าที่เสนอชื่อบุคคลที่สมควร เป็นคณะกรรมการบริหารสำนักงานปฏิรูปการศึกษา จำนวนสิบแปดคนเพื่อให้ คณะรัฐมนตรีพิจารณาแต่งตั้งเป็นคณะกรรมการบริหารสำนักงานปฏิรูป จำนวนเก้าคน

สรุป พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๕๒ จัดเป็นมาตรการหลักที่สำคัญและจำเป็นใน การปฏิรูปการศึกษา ที่จะทำให้ปฏิบัติการต่างๆ ตามแนวทางของการปฏิรูปการศึกษาปรากฏออกมาเป็น รูปธรรมมากขึ้น คนไทยจะได้รับสิทธิและโอกาสทางการศึกษาอย่างทั่วถึง เสมอภาค เท่าเทียม และมีคุณภาพ ประชาชน ชุมชนและสังคมจะมีส่วนร่วมในการบริหารและจัดการศึกษา ภูมิปัญญาไทยของท้องถิ่นต่างๆ จะ ร่วมผนึกกำลังกับทรัพยากรอื่นๆเป็นแรงขับให้เกิดการเรียนรู้และพัฒนาคุณภาพการศึกษา ครูและบุคลากร ทางการศึกษาจะปรับเปลี่ยนกระบวนการเรียนการสอนที่จะก่อให้เกิดการพัฒนารอบด้านแก่ผู้เรียนมากขึ้น

๒.๓ สภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย

๒.๓.๑ การศึกษาของพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา

คำว่าสงฆ์หรือสังฆะคือสังคมในอุดมคติที่พระพุทธเจ้าทรงก่อตั้งขึ้น เป็นชุมชนของการศึกษาเรียนรู้ที่ยึดถือว่า การศึกษา (สิกขา) เป็นการฝึกฝนอบรมให้มนุษย์พัฒนาแปรเปลี่ยนตนเอง ทั้งในส่วนของพฤติกรรม จิตใจ และอารมณ์ จากความเป็นบุคคลดิบ ๆ เกือบ ๆ (บุดูชน) ไปเป็นบุคคลผู้ประเสริฐ (อริยบุคคล) ดังนั้น จุดมุ่งหมายของการบวชของพระสงฆ์ก็คือการศึกษา ชีวิตของพระภิกษุสามเณรเป็นชีวิตของการศึกษาเพื่อพัฒนาพฤติกรรม (ศีล) ความคิด (สมาธิ) และอารมณ์ (ปัญญา) ลิกขาบทแต่ละบทที่พระภิกษุสามเณรสมาทาน ล้วนเป็นบทเรียนเพื่อการก้าวไปสู่ความเป็นอริยบุคคลตามอริยมรรค มีเป้าหมายอยู่ที่การกำจัดความโลภ (โลภะ) ความโกรธ (โทสะ) และความหลง (โมหะ) ให้ลดน้อยลง หรือหมดสิ้นไปในที่สุด และพร้อม ๆ กันนั้น ก็เป็นบทเรียนเพื่อให้เกิดความเสียสละ (จาคะ) ความเอื้ออาทร (เมตตา) และความรู้แจ้งแทงตลอด อารมณ์ในสภาวะธรรมต่าง ๆ (ปัญญา) เพื่อให้หยั่งเห็นความเป็นอริยสัจ

สังคมของพระสงฆ์จึงเป็นสังคมต้นแบบ ที่พระพุทธองค์มีพระประสงค์ให้เป็น “สังคมแห่งพรหมจรรย์” คือ สมาชิกในสังคมมีวิถีชีวิตอย่างพรหม มีวิถีชีวิตอย่างประเสริฐ เป็นสังคมของผู้ไม่เบียดเบียน อยู่ง่ายกินง่าย ใช้ชีวิตเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวมหรือก็คือเพื่อสงฆ์นั่นเอง อันหมายถึงเพื่อส่วนรวมเพื่อสาธาณะ พระพุทธเจ้าให้สงฆ์เป็นใหญ่ ให้ความสำคัญกับสงฆ์ ด้วยเหตุนี้หน้าที่ของพระภิกษุสามเณรในพระพุทธศาสนา จึงมีหน้าที่ในการศึกษาและปฏิบัติตามพระธรรมวินัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และเมื่อรู้แล้วช่วยสั่งสอนอบรมประชาชน หมายความว่าหน้าที่ของพระสงฆ์มี ๒ อย่าง คือ ศึกษาเพื่อฝึกฝนตัวเองให้เฝ้ารู้และเฝ้าดียิ่งขึ้นไป แล้วย้อนกลับไปเป็นครูสอนศีลธรรมให้กับประชาชน

เพราะชีวิตของพระสงฆ์เป็นชีวิตเพื่อการศึกษาเรียนรู้เช่นนี้ สังคมไทยในอดีตจึงมีศรัทธาเชื่อมั่นว่าการบวชเป็นพระภิกษุสามเณร คือ การเรียนรู้เพื่อการเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ประเพณีการบวชเรียนจึงเกิดขึ้นในสังคมไทยสืบมา จนกล่าวได้ว่า การบวชเรียนเป็นกระบวนการสร้างพลเมืองของประเทศที่สำคัญที่สุด การศึกษาของพระสงฆ์ได้เริ่มต้นหลังจากพระพุทธเจ้าตรัสรู้ และเสด็จออกเผยแผ่พระพุทธศาสนา เมื่อมีผู้เลื่อมใสศรัทธาได้เข้ามาบวชเป็นพระภิกษุจำนวนมาก จึงเริ่มมีรูปแบบการศึกษาขึ้นสองแบบคือ

๑. คันถธุระ คืองานเกี่ยวกับการศึกษาเล่าเรียนพระพุทพจน์อันเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า โดยการเล่าเรียนพระพุทพจน์บทใดบทหนึ่งหรือพระไตรปิฎกทั้งหมด ตามความสามารถแห่งสติปัญญาของตน แล้วท่องบ่น ทรงจำ สอนกันบอกกันต่อ ๆ ไป เพื่อรักษาพระพุทพจน์ไว้ รวมถึงการแนะนำสั่งสอน เผยแพร่พระพุทพจน์แก่บุคคลทั่วไป ตลอดทั้งการจัดทำและการรักษาตำราและคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาไว้ด้วย

๒. วิปัสสนาธุระ คือ งานด้านบำเพ็ญวิปัสสนากรรมฐาน อันเป็นงานที่มุ่งอบรมปัญญาให้เกิดโดยการปล่อยวางภาระทั้งปวง ทำกายใจให้เบา ยินดีในเสนาสนะที่เสียบสงบ พิจารณาถึงความเสื่อมไปสิ้นไปในสังขาร

ร่างกายจนเห็นสามัญลักษณ์คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ได้ชัดเจน เจริญอบรมวิปัสสนาต่อเนื่องไปไม่ขาดสาย จนถึงหลักชัยคือคว้าวรหัตผลได้^{๓๓}

รูปแบบการศึกษาทั้งคัมภีร์และวิปัสสนาธุระ จะต้องดำเนินไปตามระบบที่พระพุทธเจ้าทรงจัดวางไว้ นั่นคือ ปรียติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ^{๓๔} กล่าวคือ พระสงฆ์จะต้องเริ่มต้นด้วยการเรียนทฤษฎีหรือหลักวิชาการให้ชำนาญ (ปรียติ) ต่อจากนั้นนำหลักวิชาการมาสู่การปฏิบัติเพื่อให้ได้สัมผัสผลที่เรียกว่าปฏิเวธ พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสยกย่องการศึกษาว่าเป็นหนึ่งในอนุตตรียะสิ่งยอดเยี่ยมของโลก ๖ ประการ^{๓๕} และได้ตรัสว่า

“บรรดาดวงตาสามประการ ได้แก่ ดวงตาคือจักขุ (มังสจักขุ) ดวงตาอันเป็นทิพย์ (ทิพพจักขุ) และดวงตาคือปัญญา (ปัญญาจักขุ) เหล่านี้ ปัญญาจักขุเป็นเลิศที่สุด เพราะสามารถนำพามนุษย์ให้เข้าถึงญาณทัสสนะ และยังชีวิตให้ประสบความสำเร็จจนกระทั่งเข้าถึงการพ้นทุกข์ ชีวิตเป็นอิสระจากสิ่งร้อยรัดไม่ยึดติดกับสรรพสิ่งทั้งปวง”^{๓๖}

สังคัมภีร์มีลักษณะบางประการที่แตกต่างจากสังคัมภีร์ชาวาส แต่ก็มีหลายประการที่สังคัมภีร์เป็นตัวอย่างอันดีที่สังคัมภีร์ชาวาสควรปฏิบัติตาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนามนุษย์ที่เป็นสมาชิกของสังคัม ซึ่งเป็นเป้าหมายแรกสุดของสังคัมภีร์ ดังจะเห็นได้จากพระพุทธพจน์ที่ตรัสกับปัญจวัคคีย์ว่า “เธอจงเป็นภิกษุมารเกิด ธรรมอันแรกกล่าวดีแล้ว จงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบเกิด”^{๓๗} และเมื่อภิกษุทั้งหลายปฏิบัติธรรมจนตนเองพ้นจากความทุกข์แล้ว เป้าหมายต่อไปก็คือ “พวกเธอจงเที่ยวจาริกไป เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ชนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย...”^{๓๘} จะเห็นได้ว่าพระพุทธเจ้าทรงมีจุดมุ่งหมายในการพัฒนามนุษย์พ้นจากความทุกข์ ทั้งนี้พระองค์ทรงได้สร้างระบบสังคัมของภิกษุสงฆ์ขึ้น ให้เป็นสังคัมแห่งการศึกษาและพัฒนาตนเอง ดังนั้น ผลผลิตทางการศึกษาของคณะสงฆ์ตามเป้าหมายของพระพุทธศาสนา พอที่จะสรุปได้ตามลักษณะดังต่อไปนี้ คือ

ก. ให้เป็นผู้มีชีวิตที่ดีงาม ภารกิจหลักของการศึกษาก็คือการสร้างคนให้เป็นบัณฑิต ชีวิตของพระสงฆ์ที่ผ่านการศึกษิตตามหลักพระพุทธศาสนาจึงเป็นชีวิตที่ประเสริฐ พระพุทธเจ้าตรัสว่า ทนฺโต เสฏฺฐิ มนุสฺเสสุ ผู้ที่ฝึกฝนตนดีแล้ว ย่อมประเสริฐในหมู่มนุษย์ทั้งหลาย อุคมการณ์ของการศึกษาตามเป้าหมายของพระพุทธศาสนา คือ ยิ่งศึกษา ยิ่งต้องรู้จักตนเอง ต้องควบคุมกายและใจไม่ไปทำความเดือดร้อนแก่ตัวเองและคนอื่น เมื่อ

^{๓๓}พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลธรรม**, อ่างแล้ว, หน้า ๗๖.

^{๓๔}พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด**,

<<http://th.wikipedia.org/wiki>> (๑๕ พ.ค. ๒๕๕๑)

^{๓๕}อ.จ.ก. ๒๒/๑๔๐/๖๔๒.

^{๓๖}พระมหา ดร. ดวงจันทร์ คุตตลีโล (บุญเทียม), “ไตรสิกขา : การศึกษาวิถีพุทธ”, **เดลีวิชาการ พุทธศาสนากับศาสตร์ต่างๆ**, (India : Om Laser Printers, ๒๕๕๐), หน้า ๙๙.

^{๓๗}วิ.มหา. ๔/๑๘/๒๕.

^{๓๘}วิ.มหา. ๔/๓๒/๔๐.

ควบคุมตนได้ ก็พัฒนาศักยภาพตนให้ช่วยตัวเองและช่วยเหลือคนอื่นให้ยิ่งๆขึ้นไป ให้เกิดประโยชน์สุขทั้งโลกนี้และโลกหน้าทั้งของตนเองและของส่วนรวม ผลผลิตทางการศึกษาตามหลักพระพุทธศาสนา หรือผู้ที่สำเร็จการศึกษาท่านจึงเรียกว่า บัณฑิต แปลว่า ผู้ฉลาด การที่มนุษย์อยู่ดีด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิสูจน์ความสำเร็จของการศึกษา สำหรับผลผลิตทางการศึกษาสำหรับพระสงฆ์ที่ผ่านการศึกษาและฝึกฝนปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา จะมีคุณลักษณะดังต่อไปนี้ คือ

๑) ภาวิตกาย มีกายที่พัฒนาแล้ว (มีกายภาวนา) คือ มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพในทางที่เกื้อกูลและได้ผลดี เริ่มแต่รู้จักบริโภคปัจจัย ๔ รู้จักใช้อินทรีย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ในการเสพ หรือใช้สอยอุปกรณ์ตลอดจนเทคโนโลยีทั้งหลายในทางที่เป็นการส่งเสริมคุณภาพชีวิต (กินเป็น ใช้เป็น บริโภคเป็น ดูเป็น ฟังเป็น ฯลฯ)

๒) ภาวิตศีล มีศีลที่พัฒนาแล้ว (มีศีลภาวนา) คือ มีพฤติกรรมทางสังคมที่พัฒนาแล้ว ไม่เบียดเบียน ก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น ดำรงตนอยู่ในวินัยและอาชีวะที่สุจริต มีความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะที่เกื้อกูล สร้างสรรค์ และส่งเสริมสันติสุข (เสวนา - คบหาเป็น สังคมเป็น พูดเป็น สื่อสารเป็น ทำเป็น) โดยศีล ๔ ประภทของพระสงฆ์ที่เรียกว่า ปาฏิสุทฺธิศีล คือ

(ก) การรักษากฎเกณฑ์กติกาในการเป็นอยู่ ที่เป็นแบบแผนชีวิตสำหรับพระภิกษุ ก็คือ ศีล ๒๒๗ เรียกว่า ปาฏิโมกขสังวรศีล

(ข) การใช้อินทรีย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ของตน ให้รับรู้ดูฟังอย่างมีสติ ได้ปัญญา เป็นประโยชน์ ไม่เกิดโทษ เรียกว่า อินทริยสังวรศีล

(ค) การเลี้ยงชีพด้วยเรี่ยวแรงความเพียรของตนโดยสุจริต ไม่ผิดวินัย เช่น ไม่หลอกลวง หรือแสวงหาลาภโดยทางมิชอบ เรียกว่า อาชีวะปาฏิสุทฺธิศีล

(ง) การเสพบริโภคปัจจัยสี่ และสิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ โดยใช้ปัญญารู้เข้าใจคุณค่าหรือประโยชน์อย่างแท้จริง ไม่บริโภคเพียงด้วยตัณหา เรียกว่า ปัจจสันนินิสิตศีล^{๙๙}

๓) ภาวิตจิต มีจิตที่พัฒนาแล้ว (มีจิตภาวนา) คือ มีจิตใจที่ฝึกอบรมดีแล้ว สมบูรณ์ด้วยคุณภาพจิต คือ ประกอบด้วยคุณธรรม เช่น ความเมตตา กรุณา ความเอื้ออาทร มีมุทิตา ความเคารพอ่อนน้อม ความกตัญญูกตเวที เป็นต้น สมบูรณ์ด้วย สมรรถภาพทางจิต คือมีจิตใจเข้มแข็งมั่นคง มีความเพียรพยายาม มีความอุตสาหวิริยะรับผิดชอบ มีสติสมาธิเป็นต้นและ จะพัฒนาความเข้าใจโลกและชีวิตให้เข้มข้นชัดเจนมากยิ่งขึ้น เมื่อเห็นตามความเป็นจริงแล้ว รู้เท่าทันสังขารแล้ว จิตจึงพ้นจากอำนาจครอบงำของกิเลส “จิตที่ปัญญาอบรมแล้ว ย่อมหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย”^{๑๐๐} แต่ผลที่เกิดขึ้น คือ โปรง โลง เป็นอิสระ สงบ และบริสุทธิ์ ผลที่เกิด ขึ้น คือ ความปลอดทุกข์ เป็นอิสระหลุดพ้นจากความรู้สึกบีบคั้นที่เกิดจากความยึดติดยึดถือมัน

^{๙๙}พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **สอนภาค-สอนจิต ชีวิตพระ ชีวิตชาวพุทธ**, (กรุงเทพฯ : บริษัทธรรมสารจำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๓๔-๓๕.

^{๑๐๐}ที.ม. ๑๐/๗๖/๙๖.

ต่างๆ มีความสุขที่ไม่อิงอาศัยอามิสและปลอดจากกิเลส เป็นอิสระหลุดพ้นจากอำนาจบีบคั้นครอบงำและบงการของกิเลสทั้งหลาย เช่นความโลภ ความโกรธ ความหลง ความริษยา ความถือตัวอำนาจเป็นต้น

๔) ภาวิตปัญญา มีปัญญาที่พัฒนาแล้ว (มีปัญญาภาวนา) คือรู้จักคิด รู้จักพิจารณา รู้จักวินิจฉัย มองเห็นสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง หรือตามที่มันเป็น ปราศจากอคติและแรงจูงใจ เคลือบแฝง เป็นอิสระจากการครอบงำของกิเลส เป็นอยู่ด้วยความรู้เท่าทันธรรมชาติของโลกและชีวิต เข้าถึงอิสรภาพปลอดทุกข์ ปราศจากปัญหา (คิดเป็น แก้ปัญหาเป็น ดับทุกข์เป็น)^{๑๑๑} มองเห็นสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็นหรือเห็นตามความเป็นจริง เริ่มตั้งแต่การรับรู้อารมณ์ทางอายตนะ ด้วยจิตใจที่มีทำที่เป็นกลางและมีสติ ไม่หวั่นไหวถูกชักจูงไปตามความชอบใจ ไม่ชอบใจ สามารถตามดูรู้เห็นอารมณ์นั้นๆ ไปตามสภาวะของมันตั้งแต่ต้นจนตลอดสาย ไม่ถูกความติดพัน ความข้องขัดขุ่นมัว หรือความกระทบกระเทือนที่เนื่องจากอารมณ์นั้นจุดรั้งหรือสะดุดเอาไว้ให้เข้าไป ซึ่งต่างจากบุคคลทั่วไป ที่เมื่อรับรู้อารมณ์ใดก็จะสะดุดอยู่จุดหรือแ่งที่กระทบความชอบใจหรือไม่ชอบใจ แล้วเกาะเกี่ยวพันพัวพันอยู่ตรงนั้น สร้างความตรึงตรึงคิดปรุงแต่งผัสพิสดารตรงนั้น เกิดความรู้ความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนไปจากความจริง คือ รู้เห็นไปตามอำนาจกิเลสที่ปรุงแต่ง ไม่รู้เห็นความความเป็นจริงของสิ่งนั้น ลึกซึ้งไปกว่านั้น คือ ปัญญารู้เท่าทันสังขาร รู้สามัญลักษณะที่เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา รู้เท่าทันสมมติบัญญัติ ไม่ถูกหลอกให้หลงไปตามรูปลักษณะภายนอกของสิ่งทั้งหลาย และยอมรับความจริงทุกด้าน มีใช้ติดอยู่เพียงแง่ใดแง่หนึ่ง “ภิกษุผู้มีจิตหลุดพ้นย่อมไม่กล่าวเข้าข้างกับใคร ไม่กล่าวทุ่มเถียงกับใคร, อันใดเขาพูดกันในโลก ก็กล่าวไปตามนั้น ไม่ยึดถือ”^{๑๑๒}

๖. **ให้สามารถดำรงตนเป็นศาสนทายาทที่ดี** พระสงฆ์จัดเป็นอุตมเพศ คือเพศสูงในหมู่พุทธบริษัท การบวชเป็นอุบายวิธีอย่างหนึ่งในการงดเว้นจากบาป เป็นทางเลือกประการหนึ่งในการครองชีวิตของคนในโลก ที่มองเห็นว่าการบวชเป็นหนทางนำไปสู่ความพ้นทุกข์ได้ การเรียกนามพระภิกษุในพระพุทธศาสนามีหลายคำ ซึ่งแต่ละคำนั้นท่านจะเน้นให้เห็นถึงคุณธรรมภายในจิตใจของท่านเหล่านั้น เช่น คำว่าพระหมายถึงผู้ประเสริฐ เป็นภาษาที่เรียกขานกันในภายหลัง ผู้ที่ใกล้ชิดพระที่ดำรงตนชอบตามหลักพระธรรมวินัย ย่อมสามารถสัมผัสผัสปัญญา ความบริสุทธิ์ ความเมตตากรุณาของท่านได้เสมอ

คำว่า สมณะ ที่แปลว่าผู้สงบระงับ ไม่เบียดเบียน ไม่เป็นข้าศึกกับใครๆ จะมีหลักธรรมกำกับความเป็นสมณะเป็นอันมากดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “ผู้ไม่มีวัตร พุดคำพูดเหลวไหล ไม่เชื่อว่าเป็นสมณะเพราะศรัทธาโล้น ผู้ที่พร้อมด้วยความอยากและความโลภ จักเป็นสมณะได้อย่างไร ? ส่วนผู้ใดยังบาปน้อยใหญ่ ให้สงบได้โดยประการทั้งปวง เราเรียกว่าเป็นสมณะ เพราะทำบาปให้ระงับได้แล้ว”^{๑๑๓} ในสมณสูตร สังยุตต

^{๑๑๑} ศาสตราจารย์สุมน อมรวิวัฒน์, **หลักสูตรและการทางการศึกษามัธยมพุทธธรรม**, (เนนทปริ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๔), หน้า ๑๒๐-๑๒๑.

^{๑๑๒} ม.ม. ๑๓/๒๗๓/๒๖๘.

^{๑๑๓} กองศาสนศึกษา กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, **ประมวลคณาธรรมบท ภาค ๑-๘**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๗), หน้า ๑๐๔.

นิกาย ที่ทรงแสดงลักษณะของสมณะไว้โดยสรุปว่า “สมณะ คือท่านที่รู้จักซึ่งโทษ คุณ และอุปายเครื่องสลัด ออกแห่งอุปาทานชั้น ๕ ตามความเป็นจริง สมณะเหล่านั้นย่อมได้รับการยกอย่างเป็นสมณะในหมู่สมณะ เพราะสามารถทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะ ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบัน”^{๑๐๔} คำว่าบรรพชิต สัญลักษณ์ของความเป็นบรรพชิตก็คือการไม่เบียดเบียนและเป็นข้าศึกกับใครๆ คำว่ามุนี อาจจะแปลว่าผู้รู้ที่ เน้นปัญญา หรือผู้สงบนิ่ง ที่เน้นความบริสุทธิ์ภายในใจ แม้นยามประสบกับอารมณ์กระทบกระเทือนใจก็ไม่แสดง อាកารขึ้นลง ภิกษุ หมายถึงผู้ที่เห็นภัยในการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ หรือบางคราวใช้ในความหมายว่า ผู้เที่ยวไปเพื่อภิกษาหรืออาหาร

ชีวิตของพระสงฆ์เป็นชีวิตของการศึกษาซึ่งเริ่มตั้งแต่วันบวช พระสงฆ์ผู้ที่จะสืบต่ออายุพระพุทธศาสนาไว้ ไม่ให้ขาดสูญ จะต้องเป็นศาสนทายาทคุณภาพ คือ ศึกษาเรียนรู้พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าให้มีความรู้ ความเข้าใจอย่างแท้จริงและปฏิบัติตามพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าได้อย่างถูกต้อง เมื่อศึกษาเรียนรู้และ ได้รับผลจากการปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว ก็มีหน้าที่ที่จะปฏิบัติตามพุทธโอวาทของพระบรม ศาสนาที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอทั้งหลายจงเป็นธรรมทายาทของเราเถิด อย่าเป็นอามิสทายาทเลย”^{๑๐๕}

จากความหมายดังกล่าว จึงเป็นการแสดงให้เห็นว่าความเป็นพระสงฆ์นั้น หมายถึงคุณธรรมภายใน จิตใจ พระสงฆ์ที่ผ่านการศึกษาตามหลักไตรสิกขาจะต้องเป็นผู้ที่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบตามพระธรรมวินัย มี พัฒนาการก้าวหน้าไปตามลำดับ ไม่ถอยหลัง ไม่ทำตนเป็นข้าศึกกับใครๆ ทำตนตรงตามพระธรรมวินัย ตนเอง คนอื่น มีความเปลี่ยนแปลงทางจิต ที่สามารถมองเห็นความจางคลายของสรรพกิเลส จนมีความเป็นอิสระจาก อำนาจของกิเลสตามสมควรแก่ฐานะ^{๑๐๖}

การจะเป็นศาสนทายาทคุณภาพของพระพุทธศาสนาได้ ภิกษุสงฆ์จะต้องปฏิบัติหน้าที่ของพระสงฆ์ ให้สมบูรณ์ที่สุด ภารกิจที่ต้องตระหนักและรับผิดชอบในตอนแรกคือ สถานภาพของตน ที่จะต้องพยายามได้ ทำให้ดีที่สามารถพิสูจน์ทดสอบ หรือกระตุ้นให้เกิดความรู้สึกยอมรับ นับถือ ครัทธาจากคนอื่นได้ตามสมควร แก่ฐานะของคนประเภทที่เรียกว่า มโนภาวนียบุคคล คือ บุคคลที่ต้องทำหน้าที่ฝึกปรืออบรมตนตามโครงสร้าง หลักคือสังฆคุณ ๔ ข้อแรก นั่นคืออตตคุณหรืออตตประโยชน์ ที่แสดงให้เห็นถึงหลักความรับผิดชอบใน สถานะของตนด้วยการปฏิบัติตามหลักสังฆคุณ^{๑๐๗} คือ

^{๑๐๔}พระเทพดิลก (ระแบบ □□ต□โณ), ศาสนทายาทคุณภาพ, (กรุงเทพฯ : พรคิวารพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๓๘.

^{๑๐๕}ม.ม. ๑๒/๒๙/๒๗.

^{๑๐๖}พระเทพดิลก (ระแบบ □□ต□โณ), ศาสนทายาทคุณภาพ, อ่างแล้ว, หน้า ๔๔.

^{๑๐๗}ม.ม. ๑๒/๔๕/๖๗.

๑. สุปฏิปันโน เป็นผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบตามภาระหน้าที่ที่ตนจะต้องทำ ในการศึกษาเรียนรู้ตามหลักพระปริยัติลัทธธรรม และการปฏิบัติในรูปของการขัดเกลาจิตใจ ให้เห็นความสะอาดทางกาย วาจาใจ มีการพัฒนาเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น

๒. อุชุปฏิปันโน ปฏิบัติตรงตามพระธรรมวินัย ตนเอง คนอื่น ไม่ว่าจะเห็นต่อหน้าหรือลับหลัง ไม่มีมารยา เสนอสร้าง สำไถย แต่สามารถรักษาสถานะของตนไว้ด้วยสำนึกถึงความเป็นสมณะ ด้วยการไม่กล่าวร้าย ไม่ทำลายใคร ในด้านความประพฤติหรือศีล ก็ย่อมทำภาวะความทุกข์หรือความประพฤติเสียหายไม่มีเหลืออีกต่อไป^{๑๐๘}

๓. ญายปฏิปันโน เป็นผู้ปฏิบัติธรรม หมายถึง พัฒนาการทางจิตก้าวรุดไปข้างหน้า สามารถสะท้อนภาพของการปฏิบัติชอบ ปฏิบัติไม่ถอยหลัง ไม่เป็นขี้ศึกกับใครๆ แต่ละอย่างแสดงให้เห็นว่าจิตใจของท่านรูปนั้นได้รับการขัดเกลาภิเลสให้จางคลาย บรรเทาไปตามลำดับ

๔. สามีจิปฏิปันโน ปฏิบัติสมควร เป็นนายเหนือภิเลส สามารถควบคุมพฤติกรรมตนเองเอาไว้ ด้วยการไม่ลุ่มลุ่มแก่อารมณ์ที่กระตุ้นมาจากข้างนอก ให้เกิดความรัก ความซึ้ง ก็ไม่หวั่นไหวมากเกินไป จะเป็นใครก็ตามหากมีจิตสำนึกที่จะเป็นให้ได้ เป็นให้ดีขึ้น เป็นให้ตามสมควรแก่ฐานะ จำต้องอาศัยจิตสำนึกรับผิดชอบในสถานะของตน

การเป็นพระภิกษุสามเณรที่มีคุณภาพในพระพุทธศาสนา จำต้องมีสมณสัญญาคือความตระหนักแก่ใจตนเองว่าเป็นสมณะ ด้วยการหมั่นพิจารณาตนเองอยู่เสมอๆ เพื่อจะได้ไม่ให้เกิดผลเสียแก่ตนเองและสังคม เริ่มแต่การสำนึกรับผิดชอบในการบำเพ็ญกิจของภิกษุ บำเพ็ญกิจส่วนตนและรวมไปถึงการบำเพ็ญกิจด้วยความรับผิดชอบต่อกิจการส่วนรวม ตามพุทธพจน์ที่ว่า “เราทั้งหลายจงยังกิจ (ประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น) ให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาท”^{๑๐๙} คือ พิจารณาเตือนใจตนเองอยู่เสมอตามหลักปัพพชิตตถิณพัจจเวทชน

๑๐ ประการดังนี้

๑. เรามีเพศต่างจากคฤหัสถ์แล้ว จะจู้จี้ถือตัวเอาแต่ใจตนไม่ได้
๒. ความเป็นอยู่ของเราเนื่องด้วยผู้อื่น ต้องอาศัยเขาเลี้ยงชีพ ควรทำตัวให้เขาเลี้ยงง่าย ควรเป็นอยู่ง่าย และบริโภคน้ำปัจจัย ๔ ด้วยการพิจารณา ไม่บริโภคด้วยตัณหา
๓. เรามีอากัปกริยาที่พึงทำต่างจากคฤหัสถ์ อากัปกริยาใดๆ ของสมณะ เราต้องทำอากัปกริยานั้นๆ และยังคงต้องปรับปรุงตนให้ดียิ่งขึ้นไปกว่านี้
๔. ตัวเราเองยังติเตียนตัวเองโดยศีลไม่ได้อยู่หรือไม่
๕. เพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ผู้เป็นวิญญูชน พิจารณาแล้ว ยังติเตียนเราโดยศีลไม่ได้อยู่หรือไม่
๖. เราจักต้องถึงความพลัดพรากจากของรักของชอบใจไปทั้งสิ้น
๗. เรามีกรรมเป็นของตน เราทำกรรมใด ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม จักต้องเป็นทายาทของกรรมนั้น

^{๑๐๘} อนุ.ทส.ก. ๒๔/๗๕/๑๔๙.

^{๑๐๙} ที.ม. ๑๐/๑๔๓/๑๘๐.

๘. วันคืนล่วงไปๆ บัดนี้เราทำอะไรอยู่

๙. เรายินดีในสิ่งที่ส่งต่ออยู่หรือไม่

๑๐. คุณวิเศษยิ่งกว่ามนุษย์สามัญที่เราบรรลุลแล้วมีอยู่หรือไม่ ที่จะทำให้เราเป็นผู้ไม่เก้อเขิน เมื่อถูกเพื่อนบรรพชิตถามในกาลภายหลัง^{๑๐๐}

ยังมีพุทธพจน์ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงถึงผลผลิตทางการศึกษาในทางพระพุทธศาสนาว่า เมื่อประพฤติกปฏิบัติดีย่อมมีคนเคารพนับถือ และมีคนคอยให้ความอนุเคราะห์ที่ไม่ว่าจะมนุษย์หรือเทวดา โดยทรงแสดงว่า

“บัณฑิตชาติอยู่ในประเทศใด เลี้ยงดูท่านผู้มีศีล ผู้สำรวมประพฤติกพรหมจรรย์ในประเทศ และได้อุทิศทักษิณาแก่เหล่าเทพยดาผู้สถิตอยู่ในสถานทีนั้น เทพยดาเหล่านั้นอันบัณฑิตชาติบูชาแล้ว ย่อมบูชาตอบ อันบัณฑิตชาตินับถือแล้วย่อมนับถือตอบ ซึ่งบัณฑิตชาติทีนั้น แต่ทีนั้นย่อมอนุเคราะห์บัณฑิตชาติทีนั้นดุจมารดาอนุเคราะห์บุตรผู้เกิดแต่อกจะทีนั้น คนทีเทพยดาอนุเคราะห์แล้วย่อมพบเห็นแต่สิ่งทีเจริญทุกเมื่อ”^{๑๐๑}

นอกจากทีนั้นในพระวินัยปิฎก ทรงแสดงถึงผลผลิตทางการศึกษาของพระสงฆ์ว่า จะเป็นบุคคลทีมีลักษณะและมีการดำเนินชีวิตด้วยปัญญา เป็นผู้มีความระยำทีมีศีลธรรมประจำใจ เป็นผู้แก่ลัวกล้า เป็นต้น ดังพระพุทธพจน์ว่า

“ภิกษุไม่ถูกตำหนิโดยศีล หมั่นตรวจจตรามารยาท และสำรวมอินทรีย์เรียบร้อย คัตตรูทีเตียนไม่ทีได้โดยธรรม เพราะเธอไม่มีความผิดทีง่ายต่อคัตตรูจะฟังกล่าวถึงเธอผู้เช่นทีนั้น ตั้งอยู่ในศีลวิสุทธี เป็นผู้แก่ลัวกล้า พุดจาฉลาดฉาน เข้าทีประชุมไม่สะดุ้ง ไม่ประหม่า กล่าวถ้อยคำมีเหตุไม่ทีเสียความ ถึงถูกถามปัญหาทีประชุมทีเหมือนกัน ย่อมไม่นิ่งอั้น ไม่เก้อ เธอเป็นผู้เชี่ยวชาญกล่าวถ้อยคำถูกกาล เหมาะแก่การพยากรณ์ ย่อมยังหมู่วิญญูชนให้พอใจ มีความเคารพในภิกษุทีทั้งหลายทีแก่พรรษากว่า เป็นผู้แก่ลัวกล้าในอาจริยาทของตน สามารถทีจะวิจารณ์ชานาญในถ้อยคำทีจะฟังกล่าว ฉลาดจับข้อพิรุชของฝ่ายคัตตรู เป็นเหตุให้ฝ่ายคัตตรูถึงความถูกปราบ และมหาชนยินยอม อึงภิกษุทียอมไม่ลบถ้างลัทธิเป็นที่เชื่อถือ คืออาจริยาทของตน แก้ปัญหาโดยไม่ติดขัด สามารถในการพูด และยอมรับทำกิจของสงฆ์ดุจรับบิณฑบาต ของทีเขานำมาบูชาจะทีนั้น ถูกคณะภิกษุส่งไปทำหน้าทีเจรจา ทีไม่ทะนงตัวว่าตนทำทีได้ เพราะการทำหน้าทีเจรจาทีนั้น ภิกษุต้องอาบัติเพราะวัตถุทีประมาทเท่าใด และการออกจากอาบัตีย่อมมีด้วยวิธีทีวิภังค์ทีทั้งสองทีนั้นมาแล้วด้วยดีแก่ภิกษุทีนั้น ภิกษุทีนั้นเป็นผู้ฉลาดในวิธีการออกจากอาบัตี อึงภิกษุทำกรรมมีทีก่อความบาดหมางเป็นต้นเหล่าใด ย่อมถึงการขับออก ด้วยเรื่องเช่นใด ฉลาดในวิภังค์ ย่อมเข้าใจวิธีการรับเข้าหมู่แม่นั้น ทีควรทำแก่ภิกษุผู้ประพฤติกวัตรทีนั้นเสร็จแล้ว มีความเคารพในพระผู้เจริญกว่า คือ ทีเป็นผู้ใหญ่ปานกลาง และผู้ใหม่ เป็นบัณฑิต ประพฤติกประโยชน์

^{๑๐๐}อง.ทสก. ๒๔/๔๘/๕๑.

^{๑๐๑}วิ.มทา. ๕/๗๓/๗๒.

แก่มหาชนในโลกนี้”^{๑๑๒} “บัณฑิตยังเป็นผู้ประกอบด้วยศรัทธา มีความละเอียดแกใจ มีความเกรงกลัวบาป มีความปรารถนาความเพียร และต้องเป็นผู้ที่มีสติตั้งมั่น”^{๑๑๓}

จากพุทธพจน์ข้างต้น แสดงให้เห็นว่า พระสงฆ์ผ่านการศึกษาด้านหลักการศึกษาตามหลักการวิธีการของพระพุทธศาสนาแล้ว จะต้องเป็นพหูสูตคือเป็นผู้รู้หลักปริยัติธรรมอย่างถ่องแท้ ทรงจำได้มาก ทรงจำได้ดี แล้วจะต้องปฏิบัติตามหลักธรรมที่เรียนนั้นด้วย จะต้องเป็นบุคคลที่ดำเนินชีวิตด้วยปัญญา เป็นผู้ฉลาดในการแก้ปัญหา มีศีลเป็นพื้นฐานในการดำเนินชีวิต มีความชำนาญในคัมภีร์ เป็นผู้ทรงธรรม ทรงวินัย ทรงมาติกา มีความละเอียดใคร่ต่อการศึกษา”^{๑๑๔}

ค. ให้นำปัญหาตนเป็นประโยชน์ต่อพระพุทธศาสนา ผลผลิตทางการศึกษาของสงฆ์อีกประการหนึ่งคือ พระสงฆ์ผ่านการฝึกฝนตามหลักไตรสิกขาแล้ว จะต้องเป็นผู้ที่สามารถเผยแผ่หลักธรรมคำสอนได้ พระพุทธเจ้าก็ได้ทรงกำชับพระสงฆ์สาวกในคราวที่ทรงส่งไปประกาศพระศาสนาว่าให้ออกไปทำประโยชน์เพื่อสังคม ดังความตอนหนึ่งว่า “จรถ ภิกขเว จาริกิ พุชชนหิตาย พุชชนสุขาย โลกานุกมปาย... เธอทั้งหลายจงจาริกไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุข แก่ชนจำนวนมาก เพื่อเห็นแก่ประโยชน์สุขของชาวโลก...”^{๑๑๕}

จากพระพุทธดำรัสข้างต้น สะท้อนให้เห็นถึงความคาดหวังต่อพระสงฆ์ที่มีต่อสังคมได้อย่างชัดเจนแทบจะไม่มีอะไรต้องอธิบายเลย ถ้าหากจะมองบทบาทของพระสงฆ์ลึกลงเข้าไปอีก ก็จะพบว่า พระสงฆ์ทำหน้าที่อยู่ ๒ อย่าง คือ

๑. ฝึกฝนตนเอง พร้อมไปกับการเกื้อหนุนผู้อื่น หมายความว่า พระสงฆ์ต้องหมั่นฝึกฝนตนเองให้พร้อมพร้อมบริบูรณ์ไปด้วยหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา อันถือได้ว่าเป็นการทำประโยชน์เพื่อตนเอง ในเวลาเดียวกัน ก็ทำประโยชน์เพื่อคนอื่นได้แก่การสั่งสอน อบรมคนในสังคมไปด้วย เพื่อช่วยสงเคราะห์ให้เขามีความสุขกาย สุขใจ ดำรงตนอยู่ด้วยหลักแห่งศีลธรรมอันดีงาม ข้อนี้พระสงฆ์ในทุกยุคทุกสมัยต่างก็พากันประพฤติปฏิบัติเป็นอย่างดีกันอยู่แล้ว ส่วนใหญ่พระสงฆ์ในเมืองไทยเราก็จัดอยู่ในประเภทนี้คือ เรียนหนังสือ หรือ ปฏิบัติธรรมไปด้วย และก็ได้นำสิ่งที่ตนเองได้ศึกษาเล่าเรียนมา หรือ ปฏิบัติมาถ่ายทอดให้แก่คนในสังคมได้ปฏิบัติตามในเวลาเดียวกันและ

๒. เมื่อฝึกตนเองแล้ว ก็ทำเพื่อผู้อื่นอย่างเต็มที่^{๑๑๖} หมายความว่า พระสงฆ์ที่ท่านปฏิบัติตนจนได้บรรลุถึงขั้นเป็นพระอรหันต์ เมื่อท่านบรรลุเป็นพระอรหันต์แล้วท่านก็ไม่จำเป็นต้องทำประโยชน์เพื่อตนเองอีกต่อไป

^{๑๑๒}วิ.มหา. ๕/๒๖๐/๒๗๖-๒๗๗.

^{๑๑๓}วิ.มหา. ๔/๙๘/๑๐๑.

^{๑๑๔}วิ.มหา. ๔/๑๘๐/๑๙๓.

^{๑๑๕}วิ.มหา. ๔/๒๓/๒๓.

^{๑๑๖}พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **มองสันติภาพโลกผ่านภูมิหลังอารยธรรมโลกาภิวัตน์**, พิมพ์ครั้งที่

เพราะตนเองมีความสมบูรณ์แล้ว ท่านจึงมีเวลาอย่างเต็มที่ในการทุ่มเททำประโยชน์เพื่อสังคม ดังในกรณีที่มีพระอรหันต์หลายรูปถือปฏิบัติมา เช่น พระสารีบุตร พระมหาโมคคัลลานะ พระมหากัสสปะ พระอานนท์ เป็นต้น

การเผยแผ่หลักพระพุทธธรรมคำสอน ถือว่าเป็นหน้าที่โดยตรงของพระสงฆ์ เพื่อปลูกฝังอบรมให้พุทธศาสนิกชนเป็นคนดี มีศีลธรรมและประพฤติปฏิบัติชอบนั้น อบรมสั่งสอนประชาชนให้เกิดศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา และตั้งอยู่ในสัมมาปฏิบัติเป็นพลเมืองดีของประเทศชาติ สั่งสอนให้ผู้เรียนบังเกิดความรู้อย่างเข้าใจในหลักธรรมก่อให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธา และตั้งตนอยู่ในสัมมาปฏิบัติ เพราะว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ยังประโยชน์สุขให้เกิดขึ้นกับมวลมนุษยชาติ การพัฒนาศักยภาพของคณะสงฆ์ เพื่อให้องค์กรคณะสงฆ์เข้มแข็งมีประสิทธิภาพในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา นั้น พระสงฆ์ควรตระหนักในการเผยแผ่คำสอนของพระพุทธศาสนา โดยยึดหลักวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ

- ๑) ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ คือ ประโยชน์ในชาตินี้
- ๒) สัมปรายิกัตถประโยชน์ คือ ประโยชน์ในชาติหน้า
- ๓) ปรมัตถประโยชน์ คือ ประโยชน์อย่างยิ่งคือพระนิพพาน

หน้าที่ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอันเป็นหัวใจหลักในการประกาศพระพุทธศาสนาให้มีความมั่นคงถาวรนั้น นับว่าได้ตามพุทธประสงค์ที่ทรงส่งสาวกประกาศพระพุทธศาสนาในเบื้องต้นแห่งพุทธกาล “การเผยแผ่พระพุทธศาสนาถือว่าเป็นหน้าที่อันสำคัญของพระสงฆ์ เพราะว่าพระสงฆ์ที่ทำหน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนาจะต้องมีความรู้ความสามารถและเทคนิควิธีการนอกเหนือจากความรู้ด้านหลักพุทธธรรม จึงจะสามารถทำการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้ได้ผลดีและมีประสิทธิภาพ”^{๑๑๗}

นอกจากนี้คุณสมบัติของพระสงฆ์อีกประการหนึ่งคือจะต้องมีคุณลักษณะของผู้สอน ได้แก่ กัลยาณธรรม^{๑๑๘} จริยธรรมของผู้ที่ทำการเผยแผ่ และบุคลิกภาพ ควรจะมีลักษณะดังนี้ คือ

- ๑) ปิโย น่ารัก คือ เข้าถึงจิตใจ สร้างความรู้สึกสนิทสนมเป็นกันเอง
- ๒) ครุ นำเคารพ คือ มีความประพฤติเหมาะสมแก่ฐานะ ก่อให้เกิดความอบอุ่นใจ
- ๓) ภาวนียो นำเจริญใจ คือ มีความรู้จริง ทรงภูมิปัญญาแท้จริงและเป็นผู้ฝึกฝนปรับปรุงตนเองอยู่เสมอ เป็นที่ยกย่องน่าเอาอย่าง ทำให้ผู้ฟังเกิดศรัทธาได้
- ๔) วตฺตา รู้ชี้แจงเหตุให้ได้ว่า โดยอาจจะเลือกใช้วิธีการเผยแผ่ในรูปแบบต่างๆ เพื่ออธิบายให้ ผู้ฟังเข้าใจ
- ๕) วจนฺทฺขโม อุดหนุนต่อถ้อยคำ คือพร้อมที่จะรับคำไต่ถาม คำล้วงกิน ดักเตือนวิพากษ์วิจารณ์ต่างๆ อุดหนุนได้ไม่เบื่อหน่าย แม้ถูกต่อต้านลัทธินอกมาขัดขวางต้องงานเผยแผ่

^{๑๑๗} สำนักงานเจ้าคณะภาค ๒, “เอกสารคู่มือโครงการอบรมหลักสูตรพระนักเผยแผ่พระพุทธศาสนา รุ่นที่ ๒”, (กรุงเทพฯ : วัดประยูรวงศาวาส, ๒๕๔๖), หน้า ๓๓, (อัคราเสนา).

^{๑๑๘} บง.สตุตฺก. ๒๓/๓๗/๕๗.

๖) คมกริรณจ กถิ กตตทา สามารถอธิบายหลักธรรมที่ลึกซึ้งให้ผู้ฟังเข้าใจ นักเผยแผ่ที่ดีจะต้องมีความรู้ในศาสตร์หลาย ๆ อย่างรวมกันและต้องฉลาดที่จะต้องประยุกต์ให้เหมาะสมกับรูปแบบต่าง ๆ เพื่อให้เกิดผู้ฟังได้เกิดปัญญาศรัทธาขึ้น

๗) โน จฏฐาเน นโยชเย ไม่ชักนำผู้ฟังให้เดินผิดทางไปจากพุทธดำรัส แต่ต้องรู้จักชักจูงแนะนำในทาง ที่ถูกต้องเหมาะสม^{๑๑๙}

การเผยแผ่หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้านั้น ถือเป็นหน้าที่ของชาวพุทธทุกคน โดยเฉพาะพระภิกษุสงฆ์ถือได้ว่าเป็นหน้าที่อันสำคัญ เป็นการการสืบสานพุทธปณิธานของพระพุทธเจ้า โดยพระองค์ทรงมีพระปณิธานให้พุทธบริษัทได้ศึกษาพระธรรมคำสอนให้มีความเข้าใจ และเผยแผ่พระธรรมคำสอนนั้นแก่บุคคลอื่น ดังจะเห็นได้จากตอนที่มารมาทูลขอให้พระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพาน พระองค์ทรงรับอาราธนาแต่ทรงมีเงื่อนไขว่า พระองค์จะดำรงพระชนม์อยู่เพื่อทำงาน ๔ ประการให้สำเร็จลุล่วงเสียก่อน^{๑๒๐} จึงจะปรินิพพาน คือ

- ๑) ให้พุทธบริษัททั้งหลายได้ศึกษาพระธรรม
- ๒) ให้พุทธบริษัททั้งหลายได้ประพฤติปฏิบัติตามพระสัทธรรมที่พระองค์ทรงแสดงแก่เขา
- ๓) ให้พุทธบริษัทช่วยกันเผยแผ่ชี้แจงแสดงพระสัทธรรมที่ตนได้ศึกษาปฏิบัติตามมาแล้ว แก่บุคคลอื่น ได้โดยพิสดาร

๔) ยามใดที่มีรับปวาท คือ การกล่าวจ้วงจาบหยาบคาย บิดเบือนพระสัทธรรม ให้พุทธบริษัทสามารถแก้ไขรับปวาทเหล่านั้นให้ยุติลงด้วยความเรียบร้อย

จากพระดำรัสข้างต้น ได้แสดงให้เห็นถึงพุทธปณิธานของพระพุทธเจ้า ในการที่ทรงส่งพระสงฆ์ให้ไปประกาศพระศาสนาในสถานที่ต่างๆ โดยทรงระบุไว้อย่างชัดเจนว่า

- ๑) ทรงให้พระภิกษุสงฆ์แยกย้ายกันไปประกาศแบบอย่างการดำรงชีวิตอันประเสริฐ
- ๒) เป้าหมายของการประกาศพระพุทธานุศาสน์ เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล และเพื่อความ สุขแก่มหาชนส่วนใหญ่มิใช่ไปประกาศเพื่ออภิมหาของตน เพื่อตนเอง หรือ เพื่อต้องการให้คนอื่นหันมายอมรับนับถือตน
- ๓) ทรงมุ่งอนุเคราะห์มหาชน ในขณะที่พระสงฆ์มีน้อย จึงให้แยกย้ายกันไปทางละ ๑ รูป อย่าไปทางเดียวกัน ๒ รูป เพราะจะไม่เพียงพอต่อการประกาศธรรม

ดังนั้น การศึกษาปฏิบัติและเผยแผ่พระพุทธานุศาสน์ จึงเท่ากับเป็นการสืบสานพุทธปณิธานของพระพุทธเจ้า พระพุทธานุศาสน์จะดำรงมั่นคงอยู่ได้นอกจากการทำนุบำรุงรักษาปกป้องแล้ว งานด้านการเผยแผ่ก็เป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่ง ที่จะทำให้พระพุทธานุศาสน์ดำรงอยู่ได้ หากไม่มีการเผยแผ่มาตั้งแต่อดีต

^{๑๑๙} วจ. สตุตฺตก. ๒๓/๓๔/๓๓.

^{๑๒๐} พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ วิฑูรญาโณ), พุทธวิธีเผยแผ่พระพุทธานุศาสน์, (กรุงเทพฯ : พรศิวการพิมพ์, ๒๕๕๒), หน้า ๙-๑๐.

พระพุทธศาสนาคงจะไม่แพร่หลายมาจนมั่นคงอยู่ในประเทศไทยในปัจจุบันนี้ได้ พระภิกษุในพระพุทธศาสนา คุณสมบัติของภิกษุที่ควรแก่การเคารพกราบไหว้ ควรเป็นเนื้อนาบุญของโลก เหมือนม้าอาชาไนย ประกอบไปด้วยคุณสมบัติ ๔ ประการ คือ

- ๑) มีความซื่อตรง (อาชว)
- ๒) มีปัญญาไว (ชว)
- ๓) มีความอดทน (ขนฺตี)
- ๔) มีความสงบเสงี่ยม (โสรัจจ)^{๑๒๑}

ภิกษุผู้เป็นอาหุเนยยะคือควรรูปชานั้น พระศาสดาทรงแสดงว่าต้องมีคุณสมบัติ ๔ ประการ เหมือนช้างทรงของพระราช

- ๑) ฟังเป็น (โสตา) คือ เมื่อใครแสดงธรรมวินัยของพระพุทธเจ้า ภิกษุนั้นตั้งใจฟังด้วยดี จับเอาสาระได้
- ๒) ฆ่าเป็น (หนฺตา) คือ สามารถฆ่าวิตก ๓ กล่าวคือ กามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก
- ๓) อดทนเป็น (ขนฺตา) คือ อดทนต่อหนาวร้อน ทิวกระหาย สัมผัสแห่งเลื้อบยุงเป็นต้น อดทนต่อ

วาจาอันหยาบคายของคนอื่น อดทนต่ออาพาธอันเผ็ดร้อน แแรงกล้าปานว่าจะคร่าชีวิต

- ๔) ไปได้ (คนฺตา) คือ สามารถไปสู่พระนิพพานอันเป็นทิศที่ไม่เคยไปได้อย่างรวดเร็ว^{๑๒๒}

ภิกษุผู้ยังหมู่คณะให้ตั้งงาม สงมโสภณ ต้องประกอบไปด้วยคุณสมบัติ คือ

- ๑) เป็นผู้ที่มีปัญญา (วียตฺโต)
- ๒) เป็นผู้ที่มีวินัยดี (วินฺโต)
- ๓) เป็นผู้แก่ล้ากล้า (วิสาร์โท)
- ๔) เป็นผู้มีการศึกษามาก (พหุสฺสุโต)
- ๕) เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม (ธมฺมานุทฺทมปฏิบัติโน)^{๑๒๓}

อนุเคราะห์ชาวบ้าน พระสงฆ์จะต้องทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตรของชาวบ้าน โดยการปฏิบัติตามหลักในฐานะที่ตนเป็นเสมือนทิศเบื้องบน คือ

- ๑) ห้ามปรามสอนให้เว้นจากความชั่ว
- ๒) แนะนำสั่งสอนให้ตั้งอยู่ในความดี
- ๓) อนุเคราะห์ด้วยความปรารถนาดี
- ๔) ให้ได้ฟังได้รู้ที่ที่ยังไม่เคยรู้ไม่เคยฟัง
- ๕) ชี้แจงอธิบายทำสิ่งที่เคยฟังแล้วให้เข้าใจแจ่มแจ้ง
- ๖) บอกทางสวรรค์ สอนวิธีดำเนินชีวิตให้ประสบความสุขความเจริญ^{๑๒๔}

^{๑๒๑} วจ. จตุกุก. ๒๑/๑๕๓/๑๑๒.

^{๑๒๒} วจ. จตุกุก. ๒๑/๑๕๘/๑๑๔.

^{๑๒๓} วจ. จตุกุก. ๒๑/๙-๑๑/๗.

หน้าที่ของพระสงฆ์นี้ เป็นไปตามความสัมพันธ์ต่อกันระหว่างพระสงฆ์กับชาวบ้าน ที่จะต้องทำด้วยความเมตตากรุณาต่อชาวบ้าน อย่างไรก็ตาม ในการปฏิบัติหน้าที่อนุเคราะห์ชาวบ้านนี้ จะต้องรักษาลักษณะพิเศษแห่งความมีชีวิตที่เป็นอิสระ และความเป็นสมณะไว้ด้วย มิให้กลายเป็นการคลุกคลีกับคฤหัสถ์ ซึ่งจะทำให้เกิดผลเสียแก่ทั้งสองฝ่าย คือกลายเป็นเครื่องขัดขวางความก้าวหน้าในการปฏิบัติธรรมของตนเอง และทำให้ชาวบ้านขาดที่พึ่ง ดังนั้น ผู้ที่สำเร็จการศึกษาตามหลักพระพุทธศาสนา ทั้งด้านกิจการงาน และความประพฤติส่วนตัว มุ่งเพื่อประโยชน์แก่ชนหมู่มาก และคำนึงถึงความเป็นแบบอย่างที่ดีสำหรับชนรุ่นหลัง ซึ่งเป็นเรื่องของการบำเพ็ญปรัตตะ หรือการบำเพ็ญประโยชน์เพื่อผู้อื่น

ง. ให้เป็นที่พึ่งและเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณแก่ประชาชน ปรากฏในธรรมเจติยสูตรที่พระเจ้าปเสนทิโกศล ได้พรรณนาความเลื่อมใสในพระสงฆ์ซึ่งได้แสดงถึงลักษณะความเป็นอยู่ของพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา ดังนี้

“...ภิกษุทั้งหลายในธรรมวินัยนี้ สดชื่นว่าแจ้ง มีใจเบิกบาน มีรูปร่างท่าทางนำยินดี มีอินทรีย์เอิบอิ่ม มีความชวนชวายน้อย (ไม่วุ่น) มีชนตกราบ (ใจสงบมีความมั่นใจไม่ตื่นกลัว) เลี้ยงชีวิตตามแต่ที่เขาจะให้ หรือประพฤติดิสมควรถูกของที่เขาให้ (ปรทุตต) มีใจตั้งมฤคอยู่ (มีใจอ่อนโยน ไม่คิดรบกวานหรือหวังประโยชน์จากใคร รักอิสระ ไปไหนก็ได้โดยเสรี)..”^{๑๒๕}

“ภิกษุเหล่านั้น เดินออกจากที่อยู่นั้นๆ คือ ป่า โคนไม้ ภูเขา..แต่เข้าตรู่ มีกิริยาเดินไปข้างหน้า ถอยกลับ แลเหลียว คู้แขน เขยียดแขน นำเลื่อมใส มีจักขุทอดลง สมบูรณ์ด้วยอิริยาบถ”^{๑๒๖}

การที่พระสงฆ์ต้องเข้าไปมีบทบาทต่อสังคม เพราะว่าพระสงฆ์เป็นส่วนหนึ่งของสังคมและดำรงชีวิตอยู่ได้เพราะอาศัยคนในสังคมเป็นผู้อุปถัมภ์ ทำให้พระสงฆ์ต้องตอบแทนสังคมในด้านต่างๆ ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม เป็นหน้าที่ที่เกิดจากคุณธรรม คือความกรุณาคิดช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นทุกข์ ให้มีชีวิตปลอดโปร่งเป็นสุข ดังพุทธพจน์ที่ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลายผู้บำรุงอุปถัมภ์เธอทั้งหลายด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะและคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร ชื่อว่าเป็นผู้มีอุปการะมากแก่เธอทั้งหลาย ข้อที่เธอทั้งหลายแสดงธรรมอันงามในเบื้องต้นในท่ามกลางและในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์ บริสุทธี บริบูรณ์ครบถ้วน พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะแก่พราหมณ์และคฤหบดีเหล่านั้น ชื่อว่าเธอทั้งหลายก็มีอุปการะมากแก่พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลาย คฤหัสถ์และบรรพชิตต่างต้องพึ่งพาอาศัยกันอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อต้องการสลดโสมะให้ได้ เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบดังกล่าวนี”^{๑๒๗}

^{๑๒๕}ที่.ปา. ๑๑/๒๐๔/๒๐๖.

^{๑๒๕}ม.ม. ๑๓/๕๖๔/๕๑๐.

^{๑๒๖}วิ.จุล. ๗/๑๙๘/๘๕.

^{๑๒๗}ขุ.ธ. ๒๕/๑๐๗/๔๘๖-๔๘๗.

ความผูกพันต่อสังคมข้างต้น และอุดมการณ์ของพระพุทธเจ้าที่ทรงต้องการให้พระสงฆ์ไปสร้างประโยชน์สุขและอนุเคราะห์คนในสังคม ทำให้พระสงฆ์ต้องทำหน้าที่ต่อสังคมในด้านต่างๆ มากมาย ดังพุทธพจน์ที่แสดงให้เห็นถึงหน้าที่ของพระสงฆ์ที่มีต่อสังคม เช่น

“...ภิกษุทั้งหลายผู้เถระในธรรมวินัยนี้ ถึงยามเช้า นุ่งสบงทรงบาตรและจีวรเข้าไปสู่หมู่บ้านหรือนิคมเพื่อบิณฑบาต, พวกเธอย่อมกล่าวธรรม ณ ที่นั้น, ชาวบ้านทั้งหลายผู้เลื่อมใสย่อมทำอาการแสดงออกแก่ผู้เลื่อมใสแก่พวกเธอ, พวกเธอไม่ติด ไม่หมกมุ่น ไม่สยบ ย่อมบริโภคลาภนั้น อย่างผู้รู้เท่าทันเห็นช่องเสีย มีปัญญาทำใจให้เป็นอิสระ, ลาภผลนั้นย่อมช่วยเสริมผิวพรรณและกำลังของพวกเธอ หาเป็นเหตุให้พวกเธอเข้าถึงความตายหรือทุกข์ปางตายไม่”^{๑๒๘} ซึ่งภิกษุผู้ทำหน้าที่อย่างสมบูรณ์แล้ว ทรงแสดงไว้ว่า “จะมีชีวิตอยู่ก็ไม่เดือดร้อน ถึงจะตายก็ไม่เศร้าโศก, ถ้าเป็นปราชญ์ มองเห็นที่หมายแล้ว ถึงอยู่ท่ามกลางความเศร้าโศก ก็หาเศร้าโศกไม่”^{๑๒๙}

ในขณะที่เดียวกัน พระสงฆ์ผู้เผยแผ่ธรรมก็จะต้องตระหนักว่าในการเผยแผ่หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้านั้น นอกจากจะต้องทำตามเจตนารมณ์ของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่ว่าอนุเคราะห์โลกแล้ว ยังต้องสามารถสะท้อนพระพุทธคุณที่ตนสัมผัสได้ออกมาตามโครงสร้างหลักของผู้กล่าวธรรม ที่ท่านเรียกว่า ธรรมกถึก ที่ทรงแสดงไว้ ๕ ประการ คือ

- ๑) แสดงธรรมไปตามลำดับไม่ตัดลัดให้ขาดความ
- ๒) พยายามอธิบาย อ้างเหตุผลให้ผู้ฟังเกิดความรู้ความเข้าใจ
- ๓) ตั้งจิตปรารถนาที่จะให้เป็นประโยชน์แก่ผู้ฟังตามสมควรแก่ฐานะ
- ๔) ไม่แสดงธรรมเพราะมุ่งลาภ สักการะ และชื่อเสียง
- ๕) ไม่แสดงธรรมมุ่งกระทบตนและคนอื่น^{๑๓๐}

การแสดงธรรมหรือเผยแผ่ธรรมแต่ละคราวนั้น อย่างน้อยที่สุดให้สามารถเพิ่มพูนศรัทธา ความเชื่อ ความเลื่อมใส มีฉันทะอุตสาหะที่จะศึกษาปฏิบัติตามพระธรรม ตามกำลังความสามารถที่มีความยิ่งหย่อนแตกต่างกัน และในการแสดงธรรมจะต้องอาศัยหลักการสอน ๓ ประการ คือ

- ๑) แสดงธรรมเพื่อให้ผู้ฟังรู้ถึงเห็นจริงในสิ่งที่เขาควรรู้ควรเห็น และเขาต้องมีขีดความสามารถพอที่จะรู้เห็นความจริงในเรื่องที่นำมาแสดง
- ๒) แสดงธรรมมีเหตุ ที่ผู้ฟังศึกษาตามจนถึงปฏิบัติตาม จะรู้เห็นเข้าถึงความจริงในเรื่องเหล่านั้น
- ๓) แสดงธรรมได้อย่างอัศจรรย์ คือธรรมที่นำมาแสดงไว้อย่างไร จะต้องแสดงไปตามนั้นไม่ทำให้พระธรรมเกิดความสับสนในการศึกษาปฏิบัติ

^{๑๒๘} ส.นิ. ๑๖/๖๗๙/๓๑๔.

^{๑๒๙} พ.อุ. ๒๕/๑๐๘/๑๔๒.

^{๑๓๐} อภ.ปญจก. ๒๒/๑๕๙/๒๐๕.

ดังนั้น พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาจะต้องกระทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ อันมีลักษณะเกื้อกูลและอำนวยความสะดวกแก่คนเป็นอันมาก ซึ่งเป็นงานอนุเคราะห์โลก อันเป็นทางดำเนินของคนดีทั้งหลาย ภารกิจสำคัญอีกประการหนึ่งของพระสงฆ์และของพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย คือ การปกป้องพระพุทธศาสนา เพราะพระพุทธองค์เสด็จดับขันธล่วงไปแล้วได้ฝากพระธรรมวินัยไว้กับพุทธบริษัททั้ง ๔ ให้ถือว่าเป็นหน้าที่ของทุกคนทุกฝ่ายที่จะต้องรักษาพระพุทธศาสนาแทนองค์พระศาสดา พระสงฆ์ที่สามารถปกป้องพระพุทธศาสนาได้ จะต้องสร้างความมั่นใจว่า ได้ปฏิบัติตามหน้าที่ต่อคฤหัสถ์อย่างถูกต้อง เช่น ให้คำแนะนำและช่วยเป็นภาระทางด้านการศึกษา ในขณะเดียวกัน ตัวพระสงฆ์เองต้องรักษาข้อพระวินัยอย่างเคร่งครัด^{๑๓๑} และจะต้องส่งเสริมพุทธบริษัทให้มีคุณสมบัติอย่างน้อย ๓ ประการคือ

๑) ให้เป็นผู้เข้าใจหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าและปฏิบัติได้ถูกต้องอันเป็นประโยชน์ส่วนตน (วิชาวจรณสมปโน)

๒) ให้มีความสามารถและมีน้ำใจเป็นกัลยาณมิตรต่อผู้อื่นนำหลักธรรมที่ตนรู้ตนปฏิบัตินั้นไปสั่งสอนให้ผู้อื่นแนะนำผู้อื่นได้เพื่อประโยชน์สุขแก่มหาชน (พหูชนหิตาย สุขาย)

๓) ให้เป็นผู้ดำเนินชีวิตไปอยู่ด้วยความไม่ประมาท “อบบมาเทน สมปาเทถ” คือการไม่ทอดธุระพระศาสนา เป็นผู้ตื่นอยู่เสมอ ช่วยกันดับเหตุแห่งความเสื่อมที่เป็นภัยอันตรายทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น การไม่ทอดธุระพระศาสนา คือการไม่วางเฉย ไม่เฉื่อยชาเมื่อมีภัยเกิดขึ้นแก่พระศาสนา

พุทธศาสนิกชนทุกคนมีฐานะเป็นผู้รับมรดกธรรมวินัยจากพระบรมศาสดาโดยตรง จะต้องศึกษาและปฏิบัติจนตนเองได้สัมผัสผลที่เกิดจากการปฏิบัติ แล้วนำหลักธรรมเหล่านั้นไปเผยแผ่แสดงแก่คนอื่น ซึ่งเป็นการช่วยกันหมุนกงล้อแห่งพระสัทธรรมให้ดำเนินไปได้จากคนสู่คน ยุคสู่ยุค จากสมัยสู่สมัย ย่อมเป็นการปกป้องคุ้มครองพระพุทธศาสนาอยู่ในตัวแล้ว แต่ยามใดที่เกิดภัยอันตรายเกิดขึ้นแก่พระพุทธศาสนา พุทธบริษัทไม่ว่าจะเป็นบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ จะต้องมีความตระหนักรับผิดชอบในการทำหน้าที่ บำบัดอันตราย ภารกิจเหล่านี้เป็นภารกิจต่อเนื่องที่ชาวพุทธสมควรยึดข้อปฏิบัติของพระโมคคัลลานะเป็นแบบอย่าง คือท่านจะรับภาระธรรมาภิบาลพระศาสนาบริหารคณะสงฆ์แทนพระพุทธองค์ในเวลาคับขัน^{๑๓๒}

สรุปได้ว่า พระสงฆ์ที่จะเป็นผู้ดำรงหรือสืบทอดพระพุทธศาสนาได้นั้น ควรมีลักษณะดังนี้คือ

- ๑) เป็นพระภิกษุสามเณรที่มีคุณภาพดี เป็นกำลังของพระศาสนา
- ๒) เป็นผู้ฝึกอบรมตนให้เจริญงอกงามด้วยความรู้ความประพฤติ และสามารถปฏิบัติเพื่อประโยชน์สุขทั้งของตนเองและผู้อื่น

^{๑๓๑} พระเทพโศภณ (ประยูร ฐมมจิตฺโต), “สถานการณ์พุทธ ณ กาลปัจจุบัน”, <<http://www.vesakday.net>> (๑๓ พ.ค. ๒๕๕๑)

^{๑๓๒} ศาสตราจารย์ ดร.เดียน คำดี, “วิกฤตศาสนา : ปัญหาและทางออก”, <http://philos-reli.hum.ku.ac.th/title_dhamma/religious_crisis_problems_and_way_out.doc> (๒๔ พ.ค. ๒๕๕๑)

๓) เป็นแหล่งค้นคว้าเผยแพร่ความรู้ และการปฏิบัติทางพระพุทธศาสนา^{๑๓๓}

ตามเป้าหมายของพระพุทธศาสนา ผู้ที่เข้ารับการเป็นนักศึกษาและได้รับการฝึกฝนพัฒนาตนตามกระบวนการศึกษาของพระพุทธศาสนาแล้ว จะเป็นผู้ที่ทำหน้าที่ ทศนคติ หลักความเชื่อ และมีค่านิยมที่ถูกต้องตามความเป็นจริง และสามารถผลิตบัณฑิตตามหลักพุทธปรัชญาได้ มีบทบาทต่อตนเอง คือเป็นผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ มีบทบาทต่อสถาบันสงฆ์หรือสังคมสงฆ์ที่ตนอาศัยอยู่ ถือได้ว่าเป็นผู้มีบทบาทต่อสถาบันสงฆ์หรือสังคมสงฆ์เพราะได้ปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอน โดยยึดหลักพระไตรปิฎกอันเป็นคัมภีร์สูงสุดในพระพุทธศาสนา อย่างข้อวัตรปฏิบัติของท่านเหล่านั้นจะเป็นผู้มีตนอันพัฒนาดีแล้ว สมควรที่จะยกเป็นแบบอย่างของพุทธบริษัทรุ่นหลังได้ ในการปฏิบัติของพระสงฆ์ผู้เข้ารับรพชาอุปสมบทเข้ามาในภายหลัง มีบทบาทต่อสังคมฆราวาส พระสงฆ์ที่ได้รับการศึกษาดีแล้ว จะมีบทบาทในการแสดงธรรมอบรมสั่งสอนแก่ประชาชน โดยชี้ให้เห็นว่าการทำบุญอย่างไรจึงจะได้บุญ ชี้ให้เห็นโทษของการทำบาป การอบรมแนะนำสั่งสอน และแนะนำคนอื่นให้ดำรงชีวิตในสังคมด้วยดี โดยอาศัยความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม มีบทบาทในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ได้ประพฤติปฏิบัติอย่างถูกต้องตามหลักธรรมวินัยเป็นอย่างดี และได้เห็นผลในการปฏิบัติธรรม โดยยึดหลักคำสอนที่ก่อให้เกิดความผาสุกแก่ผู้ปฏิบัติได้จริง ได้ช่วยในการเผยแผ่คำสอนของพระพุทธเจ้าให้กว้างไกลออกไปด้วยอุบายวิธีต่างๆ จะเห็นว่าผู้ที่ได้รับการฝึกฝนอบรมตนตามหลักพระพุทธศาสนาแล้ว ได้ทำคุณประโยชน์อย่างมากมายทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น สังเกตได้จากประวัติของพระพุทธเจ้า พระสาวกทั้งที่เป็นฆราวาสและบรรพชิต แม้แต่บุคคลผู้ศึกษาและดำเนินชีวิตตามหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนาก็สามารถสร้างประโยชน์แก่สังคมได้ โดยไม่เป็นพิษเป็นภัยต่อสังคม ต่างก็ปฏิบัติหน้าที่ของตนให้เป็นคนดีมีคุณธรรมและศีลธรรม

ภารกิจของพระสงฆ์ตามเป้าหมายของพระพุทธศาสนาที่ต้องกระทำและต้องสำนึกไว้เสมอว่า ซึ่งถือว่าเป็นภารกิจทั้งของบุคคลผู้ปฏิบัติและฝึกฝนตนเองตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา ไม่ว่าจะพระสงฆ์ อุบาสก อุบาสิกา หรือแม้แต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ถือเป็นภารกิจเดียวกัน ซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้ คือ ศึกษา การปฏิบัติ การได้สัมผัสหรือปฏิเวธ แล้วนำหลักธรรมมาเผยแผ่แก่สังคม ตลอดจนดูแลรักษาพระพุทธศาสนา ดำเนินชีวิตตนให้สอดคล้องกับหลักธรรมที่นำไปปฏิบัติเพื่อเป็นประโยชน์เกื้อกูลต่อสังคม ต่อโลก และต่อธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม ให้ดำรงตนอยู่ด้วยกันอย่างมีความสุข^{๑๓๔}

พระสงฆ์ที่เป็นผลผลิตทางการศึกษาตามเป้าหมายของพระพุทธศาสนา จะต้องฝึกฝนพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขา คือ มีศีล ฝึกปฏิบัติความประพฤติที่ดีงาม สุจริตและเกื้อหนุนสังคม ฝึกสมาธิให้จิตใจสงบ มีสติมั่นคงและเจริญองงามในคุณธรรม ฝึกความมีปัญญาคือการพิจารณาวิเคราะห์เรื่องราวอย่างมีเหตุผล มี

^{๑๓๓} พระราชวรมุนี (ป.อ.ปยุตฺโต), การศึกษาของคณะสงฆ์ ปัญหาที่รอกทางออก, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๙), หน้า ๑๑๗.

^{๑๓๔} พระมหาทองพูน ปภัสสร (นางวงศ์), “บัณฑิตในอุดมคติตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์ ศาสตรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๔๘, หน้า ๑๐๕-๑๐๖.

ความสามารถเข้าถึงความจริงในระดับต่างๆ พระสงฆ์ที่ได้รับการฝึกฝนมาดีแล้วจะเป็นศาสนทายาท ทำหน้าที่เผยแผ่ สอนหลักไตรสิกขาให้ประชาชนทั่วไปนำไปฝึกฝนตนเองต่อไป นอกจากนี้ ยังทำหน้าที่เผยแผ่ธรรมอันสมควร รักษาความสัมพันธ์ที่ดีต่อชาวบ้าน เพื่อรักษาพระศาสนาและสังคมให้คงอยู่ได้ ดังที่พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวไว้ว่าพระสงฆ์ต้องเป็นผู้นำตามรูปแบบที่ถูกต้องและเป็นผู้ให้ อย่าเอาแต่ตามกระแสบ้านเมืองเพราะจำทำให้เสียหลักการที่ถูกต้อง ต้องทำให้ชาวโลกได้รับการศึกษา เพื่อพัฒนาตนเองได้ถูกต้อง^{๑๓๕}

๒.๓.๒ สภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในสมัยต่างๆ

พระพุทธศาสนาได้ประดิษฐานมั่นคงเป็นศาสนาประจำชาติไทยมาตั้งแต่อดีตกาล ตามประวัติศาสตร์เมื่อมีการสังคายนาครั้งที่ ๓ พระเจ้าอโศกทรงส่งพระสาวกออกไปประกาศพระศาสนาถึง ๙ สาย รวมทั้งส่งพระโสณะและพระอุตตระมาเมืองไทยซึ่งสมัยนั้นคือดินแดนที่เรียกกันว่าสุวรรณภูมิ พวกภุมมและละว้าอาศัยอยู่ในฐานะเป็นเจ้าถิ่น นักประวัติศาสตร์บางคนเชื่อว่าคนไทยยังอยู่ในเมืองจีนและอพยพมาเมืองไทยเมื่อประมาณปีพุทธศักราช ๕๓๙ พร้อมกับนำเอาพระพุทธศาสนาเข้ามาด้วย^{๑๓๖} แต่พระพุทธศาสนาในเมืองไทยเวลานั้นต้องต่อสู้กับแนวความคิดและความเชื่อถือลัทธิพราหมณ์และลัทธิบูชาผี ซึ่งก็มีพื้นฐานความเชื่อไม่ต่างกับแนวความคิดเรื่องอัตตาของฮินดูในสมัยพุทธกาลเท่าใดนัก ซึ่งกว่าที่พระพุทธศาสนาจะประดิษฐานมั่นคงในประเทศไทยได้ จึงต้องอาศัยวิวัฒนาการมาอย่างยาวนาน ประกอบกับที่พระพุทธศาสนามีปรัชญาคำสอนที่ดี จึงทำให้คนไทยยอมรับนับถือ และสามารถประดิษฐานเป็นศาสนาประจำชาติของคนไทยมาแต่อดีตกาลจนถึงบัดนี้ เป้าหมายในการศึกษาถึงสภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในตอนนั้น เพื่อต้องการแสดงให้เห็นสภาพความเปลี่ยนแปลงทางการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นด้านสภาพการจัดการศึกษา การเรียนการสอนของแต่ละยุคสมัย ว่ามีความเปลี่ยนแปลงไปมากน้อยเพียงใด และเพื่อต้องการสืบค้นถึงแนวปรัชญาที่อยู่เบื้องหลังนโยบายการจัดการศึกษาของแต่ละยุคว่า ได้จัดการศึกษาอย่างสอดคล้องกับหลักปรัชญาการศึกษาของพระพุทธศาสนาและบริบทของสังคมในแต่ละยุคสมัยมากน้อยเพียงใด เพื่อจะได้นำไปเป็นพื้นฐานของการวิเคราะห์ถึงสภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในบริบทของสังคมไทยในยุคปัจจุบันได้ จึงจะได้ศึกษาถึงสภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในแต่ละยุคสมัยดังนี้

^{๑๓๕}พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **สถานการณ์พระพุทธศาสนา กระแสสายศาสตร์**, (กรุงเทพฯ : บริษัท สหธรรมิก, ๒๕๓๙), หน้า ๔๓.

^{๑๓๖}นักประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในเมืองไทย ส่วนมากจะยอมรับกันว่าพระพุทธศาสนาเข้ามาเมืองไทยหลายสายและกว่าจะตั้งมั่นได้ก็ต้องฝ่ากับอุปสรรคมากมาย ดูใน Phrarajavaramuni (Prayudh Payutto), **Thai Buddhism in the Buddhist World: A Survey of the Buddhist Situation against a Historical Background**, (Bangkok: Mahachula Buddhist University, B.E. 2533/1990 C.E), p. 18.

๑) สภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในสมัยสุโขทัย

เมื่อสืบค้นการศึกษาสมัยเก่าเริ่มตั้งแต่สมัยประวัติศาสตร์ของไทยคือสมัยกรุงสุโขทัย ซึ่งเป็นสมัยที่คนไทยนับถือพระพุทธศาสนาแล้วและพระพุทธศาสนาได้หยั่งรากฝังลึกในหัวใจของคนไทยตั้งแต่นั้นมา ถ้าพิจารณาตามหลักประวัติศาสตร์จะเห็นว่า พระพุทธศาสนาเถรวาทที่คนไทยนับถือปัจจุบันนี้เริ่มพัฒนาและค่อยๆ มั่นคงในสมัยพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ และต่อมาก็สมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช จากหลักฐานพอสรุปได้ว่า สมัยสุโขทัยพระพุทธศาสนาในเมืองไทยได้แบบอย่างมาจากศรีลังกา เรียกว่าลังกาวงศ์ พระลัทธิรูปแรกที่น่ามาคือพระมหาสวามีเถระโดยผ่านมาจากเมืองนครศรีธรรมราช เมืองไทยอยู่ในช่วงการก่อสร้างตัวและเนื่องจากพระพุทธศาสนามีปรัชญาคำสอนที่ดี คนไทยจึงสันทนและหันมาทำการศึกษาพระพุทธศาสนาอย่างเต็มที่ทันที ยิ่งได้หลักคำสอนของพระพุทธศาสนาจากศรีลังกาช่วยสนับสนุนเพิ่มเติมในสมัยพ่อขุนรามคำแหง ก็ยิ่งทำให้การศึกษาทางพระพุทธศาสนาเจริญมากขึ้น พระพุทธศาสนาจึงเปรียบเหมือนมหาวิทยาลัยทางการศึกษาเรื่อยมา

ในสมัยสุโขทัยนี้พระสงฆ์เป็นกลุ่มชนที่มีความรู้ของสังคม เป็นบุคคลมาจากหลากหลายอาชีพ มีความชำนาญในด้านต่างๆ มากมาย เมื่อมาบวชเป็นพระภิกษุสงฆ์แล้วไม่สามารถประกอบอาชีพเดิมได้ เมื่อมีเวลาว่างจึงได้อบรมสั่งสอนวิชาความรู้ต่างๆ ตามความชำนาญของแต่ละรูปสามารถรับบทบาทและหน้าที่ในด้านการศึกษาล่าเรียนของประชาชนทั่วไป โดยจะเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ทั้งในด้านความรู้ทั่วไป เรื่องทางศาสนา เรื่องการปกครอง พระสงฆ์จึงทำหน้าที่เป็นครูสอนประชาชนทั้งทางโลกและทางธรรม ชาวบ้านต่างก็ให้ความเคารพนับถือเชื่อฟังพระสงฆ์มากกว่าการเป็นนักบวชแต่เพียงอย่างเดียว^{๑๓๗}

นโยบายการจัดการศึกษาในสมัยสุโขทัย เป็นการจัดการศึกษาแบบความรู้คุณธรรมเป็นเครื่องนำชีวิต พ่อขุนรามคำแหงทรงเอาศานานำหน้าการเมืองเหมือนพระเจ้าอโศก ในสมัยสุโขทัยวังและวัดจัดการศึกษาร่วมกันคือ พระภิกษุสามเณรเป็นผู้จัดการศึกษาให้กับพระบรมวงศานุวงศ์ ต่อจากนั้นกษัตริย์เป็นผู้ให้การสนับสนุนและช่วยจัดการศึกษาให้แก่ประชาชน การศึกษาเริ่มจากวัดสู่วังและบ้าน และจากวังสู่บ้านหรือประชาชนอีกทางหนึ่ง วัดและวังจึงเป็นแหล่งจัดการศึกษาที่สำคัญ บางครั้งพ่อขุนรามคำแหงก็ทรงช่วยเหลือในการสอนธรรม โดยพระองค์ทรงสร้างพระแท่นมนังคศิลาอาสน์กลางดงตาล เพื่อโปรดให้พระมหาเถระแสดงพระธรรมเทศนาสั่งสอน ในบางครั้งจะทรงแสดงธรรมด้วยพระองค์เอง ดังปรากฏหลักฐานในศิลาจารึกหลักที่ ๑ ว่า

“...๑๒๑๔ ศกปีมะโรง พ่อขุนรามคำแหง...ปลูกไม้ตาลได้สิบสี่เข้า จึงให้ช่างพันชะดารหิน ตั้งระหว่งกลางไม้ตาลนี้ เดือนออกแปดวัน วันเดือนเต็มบั้งแปดวัน ฝูงปู่ครู เถร มหาเถร ขึ้นนั่งเหนือชะดารนี้ สวดธรรมแก่อุบาสก ฝูงท่วยจำศีล ฝึไชวันสวดธรรม พ่อขุนรามคำแหง

^{๑๓๗} ชูศักดิ์ แซ่เอี้ย และคณะ, “ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของพระสงฆ์”, เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง การศึกษาพฤติกรรมของพระสงฆ์ที่เกี่ยวข้องกับหลักฐานทางโบราณคดี ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๒, หน้า ๒, (อัดสำเนา)

เจ้าเมืองศรีสุพรรณาลัยสุโขทัย ชุมนั่งเหนือชะดารหิน ให้ผู้ช่วยลูกเจ้า ลูกขุน ผู้ช่วยถือบ้านถือเมืองกัน”^{๑๓๘}

ดังนั้นสภาพการจัดการศึกษาในยุคนี้จึงเป็นไปอย่างกว้างขวาง เริ่มตั้งแต่การศึกษาขององค์พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ ชุมนางน้อยใหญ่ ดังคำกล่าวที่ว่า “คนสุโขทัยนี้ มักทาน มักทรงศีล มักโอยทาน พ่อขุนรามคำแหง เจ้าเมืองสุโขทัยนี้ ทั้งชาวแม่ ชาวเจ้า ท่วยนาง ลูกเจ้าลูกขุน ทั้งสิ้นทั้งหลาย ทั้งผู้ชาย ผู้หญิง ผู้ช่วยมีศรัทธาในพระพุทธศาสนา ทรงศีล เมื่อพระราชทานทุกคน”^{๑๓๙} พระที่ทางวัดแต่งตั้งให้รับผิดชอบเรื่องการสอนมี ๓ ระดับคือ

๑. ตู๋หนาน เป็นคำเรียกครูระดับต่ำ สอนพวกชาวบ้านหรือเยาวชน
๒. ตู๋ปาลกะ มีพระราชเก็น ๕ สอนพระเณรด้วยกันเพื่อเตรียมให้เป็นครูสอนชาวบ้าน และ
๓. ตู๋หลวง เป็นครูใหญ่หรืออธิการบดี เป็นผู้วางแผนนโยบายของสงฆ์เวลานั้น พระต้องเรียนมากกว่าชาวบ้าน^{๑๔๐}

ในสมัยนี้ พระภิกษุสามเณรยังศึกษาวิชาการทางโลกและสอนวิชาการทางโลกให้กับประชาชนด้วย ดังหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ระบุไว้ชัดว่า

“ครั้งนั้นมีพระโองการ สั่งให้มุขอำมาตย์สร้างพระราชอุทยานปราสาทนพสุริย์ และพระราชสมณเถียรสถานพระพิมาณจัตรมุข แล้วไปด้วยศิลาและอิฐปูนให้เป็นที่แก่นสารถาวร... พระสงฆ์ทำมัตกิจเสร็จแล้วทรงอภิเษกสมณพราหมณาจารย์ตบตียุติ สงฆ์ทั้งหลายเผด็จให้มาเล่าเรียนพระไตรปิฎกธรรม และศึกษาซึ่งศิลปศาสตร์ วิชาการต่างๆ ในบริเวณมหาปราสาทนั้น”^{๑๔๑}

ดังนั้น จึงเป็นที่เชื่อถือได้ว่า การศึกษาของพระภิกษุสามเณรในสมัยสุโขทัยดำเนินตามหลักไตรสิกขา และดำเนินไปตามขั้นตอนพระสังฆกรรมที่เรียกว่าปริยัติ ปฏิบัติและปฏิเวธ ซึ่งเป็นหลักปรัชญาการศึกษาตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาทอย่างแน่นอน ดังหลักฐานปรากฏว่า “มีพระหลานพ่อขุนผาเมืองผู้หนึ่งชื่อ สมเด็จ พระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามณี มักจำศีลภาวนาอยู่กลางป่ากลางดง”^{๑๔๒}

^{๑๓๘} ดวงพร สุขศิริวัฒน์, “พัฒนาการของมหาวิทยาลัยสงฆ์ในประเทศไทย พ.ศ. ๒๕๒๗-๒๕๓๔”, **วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์), ๒๕๓๖, หน้า ๑๓.

^{๑๓๙} เล่มเดียวกัน, หน้า ๙๓.

^{๑๔๐} สนิท ศรีลำแดง, **พระพุทธศาสนากับหลักการศึกษาศาสตร์ : ภาคทฤษฎีความรู้**, (กรุงเทพฯ: นิลนารการพิมพ์, ๒๕๓๔), หน้า ๑๗๕.

^{๑๔๑} จุไรรัตน์ แสนใจรักษ์, “พัฒนาการการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย พ.ศ. ๒๔๘๙-๒๕๒๗”, **วิทยานิพนธ์คณะศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์), ๒๕๓๑, หน้า ๑๙.

^{๑๔๒} สุมาลี สุวรรณแสง, “ระบบบริหารงานศึกษาฝ่ายสงฆ์ในพระพุทธศาสนาในประเทศไทย”, **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๑๗, หน้า ๙๓.

หลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมในสมัยสุโขทัย ยึดหลักพระไตรปิฎก และคัมภีร์อื่นๆ เช่น คัมภีร์วิสุทธิมรรคซึ่งรจนาโดยพระพุทธโฆษาจารย์แห่งลังกา ไตรภูมิพระร่วง เป็นต้น นอกจากการศึกษาคัมภีร์ทางศาสนาแล้ว ยังมีการศึกษาวิชาการทางโลก อื่นๆ ด้วย ดังปรากฏหลักฐานในหลักศิลาจารึกในสมัยพระมหาธรรมราชาลิไทว่า “สงฆ์ทั้งหลาย เสด็จให้หมาเล่าเรียนพระไตรปิฎกธรรม และศึกษาศิลปะศาสตร์วิชาการต่างๆ ในบริเวณมหาปราสาทนั้น”^{๑๔๓} สถานที่ศึกษาได้แก่พระราชมณฑลเชียร ตามวังและวัดต่างๆ โดยมีพระภิกษุสามเณรเป็นผู้จัดการศึกษาให้ร่วมกับพระบรมวงศานุวงศ์ และให้กับประชาชน ต่อจากนั้นกษัตริย์เป็นผู้ให้การสนับสนุนและช่วยจัดการศึกษาให้แก่ประชาชน การศึกษาเริ่มจากวัดสู่วังและบ้าน และจากวังสู่บ้านหรือประชาชนอีกทางหนึ่ง วัดและวังจึงเป็นแหล่งจัดการศึกษาที่สำคัญ นอกจากนั้นยังมีป่าซึ่งใช้เป็นสถานที่ปฏิบัติธรรม ในสมัยนี้ มีระบบการศึกษาทั้ง ๒ แผนก คือ แผนกคัมภีร์ คือ การศึกษาพระพุทธรวณะในพระไตรปิฎก และคัมภีร์ต่างๆ โดยอาศัยผู้เรียนต้องมีความรู้ทางภาษาสมัครเป็นพื้นฐาน และ แผนกวิปัสสนาธุระ เป็นการศึกษารูปของพระฝ่ายอรัญญวาสี มีหน้าที่อบรมสั่งสอนศิษยานุศิษย์ในทางสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน^{๑๔๔} พระภิกษุสามเณรยังศึกษาวิชาการทางโลกและสอนวิชาการทางโลกให้กับประชาชนด้วย ดังหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ระบุไว้ชัดว่า

“ครั้งนั้นมีพระโองการ สั่งให้หมออำมาตย์สร้างพระราชคฤหาสน์มหาปราสาทนพสุริย์ และพระราชมณฑลเชียรสถานพระพิมานจัตุรมุขแล้วไปด้วยศิลา และอิฐปูนให้เป็นที่แก่นสารถาวร...พระสงฆ์ทำภักติกเสด็จแล้วทรงอภิเษกสมณพราหมณาจารย์ตบศิลา สงฆ์ทั้งหลายเสด็จให้หมาเล่าเรียนพระไตรปิฎกธรรม และศึกษาซึ่งคิปศาสตร์ วิชาการต่างๆ ในบริเวณมหาปราสาทนั้น”^{๑๔๕} ส่วนในด้านภาษาศาสตร์ตำราที่ใช้มี ๑. ไทยหยวน ๒. ไทยสุโขทัย และ ๓. ไทยขอม นอกจากอักษรศาสตร์ก็มีวิชาแพทย์ ก่อสร้าง ดาราศาสตร์ ศิลปะต่างๆ เช่น ช่างฝีมือหญิง การทหาร คณิตศาสตร์ และจริยศาสตร์ เป็นต้น”^{๑๔๖}

โดยสรุป สภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในสมัยสุโขทัย มีปรัชญาการศึกษาและนโยบายการจัดการศึกษาเป็นระบบชัดเจน โดยรัฐและคณะสงฆ์ร่วมมือกัน หลักสูตรและตำราเป็นปฐมภูมิ การจัดการศึกษาอยู่ในความอุปถัมภ์ของพระมหากษัตริย์ ทั้งในด้านครูอาจารย์ผู้สอนและสถานศึกษา เป็นการจัดการศึกษาแบบบูรณาการทั้งทางโลกและทางธรรม

^{๑๔๓} จุไรรัตน์ แส่นใจรักษ์, “พัฒนาการการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย พ.ศ. ๒๔๘๙-๒๕๒๗”, **วิทยานิพนธ์ คณะศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต**, อ่างแล้ว, หน้า ๑๙.

^{๑๔๔} พระมหาพนมเชียร ธีรานนโท, “การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย (พ.ศ. ๒๔๘๙-๒๕๓๐)”, **วิทยานิพนธ์ ศาสตราจารย์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุฒวิทยาลัย), ๒๕๓๘, หน้า ๑๕-๑๖.

^{๑๔๕} พระเทพเวที (ประยูร ปรยุตโต), **ทำไมคนไทยจึงเรียนพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๓), หน้า ๗๔.

^{๑๔๖} สนิท ศรีสำแดง, **พระพุทธศาสนากับหลักการศึกษาศาสตร์ : ภาคทฤษฎีความรู้**, อ่างแล้ว, หน้า ๑๗๙.

(๒) สภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในสมัยกรุงศรีอยุธยา

ในสมัยอยุธยาผู้ที่มีการศึกษาคดีที่สุด คือพระภิกษุสงฆ์ เพราะต้องแสดงธรรมสั่งสอนประชาชนพลเมือง และไม่ต้องไปพะวงกับการประกอบอาชีพเหมือนบุคคลจำพวกอื่น จึงได้รับการยอมรับนับถือทั้งฐานะผู้ถ่ายทอดวิชาความรู้ และในฐานะผู้สืบทอดพระพุทธศาสนาให้ถาวร^{๑๔๗} ในสมัยกรุงศรีอยุธยา แบ่งออกเป็น ๔ ยุค คือ **อยุธยายุคแรก** (พ.ศ. ๑๘๙๑-๒๐๓๑) ในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พระองค์ทรงผนวชที่วัดจุฬามณีเป็นเวลา ๘ เดือน **อยุธยายุคที่สอง** (พ.ศ. ๒๐๓๔-๒๑๗๓) คือในสมัยรัชกาลพระเจ้าทรงธรรม ทรงเชี่ยวชาญพระไตรปิฎก และเสด็จออกบวชหนังสือแต่พระภิกษุสามเณรประจำที่พระที่นั่งจอมทอง ทรงโปรดให้สร้างพระไตรปิฎกและสร้างวัดว่าให้เป็นสมบัติของพระศาสนา **อยุธยายุคที่สาม** (พ.ศ. ๒๑๗๓-๒๒๗๕) คือในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชมีการติดต่อกับชาวยุโรปมาก พระองค์ทรงมีศรัทธาแก่กล้าในพระพุทธศาสนา แต่ก็ทรงให้เสรีภาพในการนับถือศาสนาอื่นได้ **อยุธยายุคที่สี่** (พ.ศ. ๒๒๗๕-๒๓๑๐) ในรัชสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ การบวชเรียนกลายเป็นประเพณี ถึงกับว่าผู้ที่จะเป็นขุนนางมียศถาบรรดาศักดิ์ต้องเป็นผู้ได้บวชเรียนมาแล้ว^{๑๔๘}

การศึกษาในสมัยนี้มีลักษณะคล้ายกับการศึกษาในสมัยสุโขทัย คือยึดหลักพุทธปรัชญาการศึกษาคือ ไตรสิกขาหรือความรู้คู่คุณธรรม เรื่องหลักสูตรในสมัยนั้นนอกจากใช้พระไตรปิฎกเป็นตำราแล้วยังนิยมศึกษาวรรณกรรมบาลีที่แต่งในสมัยอยุธยาตอนต้น เช่น มหาชาติคำหลวง เป็นต้น^{๑๔๙} ส่วนที่แตกต่างจากสมัยสุโขทัยคือ เรื่องการประเพณีผล ในสมัยนี้เริ่มมีการนำเอาเกณฑ์การวัดผลและการประเพณีผลขึ้นมาใช้เพื่อเป็นการคัดพระภิกษุสามเณรที่มีความรู้จริงๆ ส่วนที่ไม่มีความรู้เพียงพอก็อาจจะให้ลาสิกขาไป เนื่องจากในสมัยนี้มีการเกณฑ์แรงงาน ซึ่งคณะสงฆ์ได้รับสิทธิพิเศษในการยกเว้นการเกณฑ์แรงงานให้กับทางการ จึงเป็นเหตุให้มีผู้หนีมาบวชเป็นพระมากมาย ดังนั้นจึงได้มีการกำหนดให้พระสงฆ์ต้องสอบพระปริยัติธรรมเป็นครั้งคราว โดยกำหนดแน่นอนลงไปว่า พระสงฆ์ที่บวชที่พระราชวังจะต้องมีความรู้ในพระพระไตรปิฎกและภาษาบาลีขั้นใด แต่การสอบนั้นเน้นเฉพาะคันถธุระ โดยใช้วิธีปากเปล่า ผู้สอบจะจับฉลากตามที่กรรมการกำหนดให้ ถ้าจับได้ถูกต้องก็แปลผู้นั้น โดยจะต้องอ่านคัมภีร์ภาษาบาลี แล้วแปลเป็นภาษาไทยให้ถูกต้องทั้งไวยากรณ์และความหมาย ซึ่งกรรมการจะให้โอกาสแก่ผู้สอบแปลแก้ตัว ๓ ครั้ง ถ้าผู้แปลยังแก้ไขให้ถูกต้องไม่ได้นับว่าเป็นตก โดยมีเกณฑ์การประเพณีผลดังนี้ คือ

^{๑๔๗}วันชัย บัณฑิต, “การปรับตัวของสถาบันสงฆ์ไทย พ.ศ. ๒๔๖๔-๒๕๔๔”, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร), พ.ศ. ๒๕๔๖, หน้า ๑๖.

^{๑๔๘}กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, **ประวัติการศึกษาของสงฆ์**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๗), หน้า ๔๘-๔๙.

^{๑๔๙}ดวงพร สุขศิริวัฒน์, **พัฒนาการของมหาวิทยาลัยสงฆ์ในประเทศไทย พ.ศ. ๒๕๒๗-๒๕๓๔**, อังแล้ว, หน้า ๑๔.

-บาเรียนตรี ต้องแปลพระสูตรตันตปิฎกผ่าน

-บาเรียนโท ต้องแปลพระสูตรตันตปิฎกและพระวินัยปิฎกผ่าน

-บาเรียนเอก ต้องแปลพระสูตรตันตปิฎก พระวินัยปิฎก และพระอภิธรรมปิฎกผ่าน^{๕๐} พระสงฆ์ที่สอบความรู้ไม่ได้ตามเกณฑ์ต้องลาออกจากสมณเพศ และจะถูกสั่งเลิกให้สังกัดมูลนายต่อไป^{๕๑}

เหตุที่ทำให้มีพระภิกษุสามเณรบวชเข้ามากันมาก เพราะในสมัยพระบาทสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ หรือ ในช่วงอยุธยาตอนแรก ได้มีกฎหมายฉบับหนึ่งบังคับถึงศักดิ์นาของผู้ศึกษาพระปริยัติธรรม อันเป็นการส่งเสริมการศึกษาพระปริยัติธรรม ดังนี้คือ “สามเณรผู้ธรรม เสมอมา ๓๐๐ มีได้ผู้ธรรมเสมอมา ๒๐๐ พระภิกษุผู้ธรรมเสมอมา ๖๐๐ มีได้ผู้ธรรมเสมอมา ๔๐๐ พระครูผู้ธรรมเสมอมา ๒๔๐๐ มีได้ผู้ธรรมเสมอมา ๑๐๐๐”^{๕๒}

นอกจากศึกษาคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาแล้ว พระภิกษุสามเณรยังได้ศึกษาวิชาการทางโลกอื่นๆ อีก เพื่อนำมาประยุกต์ใช้ในการเข้าใจพระพุทธศาสนา และประยุกต์ใช้ในการเผยแพร่พระสัทธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ดังข้อความที่ปรากฏในจดหมายเหตุบาลูแบร์ว่า “พระสงฆ์อันเป็นอาจารย์ในวัด สอนเป็นต้นว่าให้อ่าน ให้เขียนหนังสือ หัดคิดเลข และทำบัญชี...”^{๕๓} ข้อความนี้แสดงให้เห็นว่า พระภิกษุสามเณรจะต้องมีความรู้ในวิชาการทางโลกที่สอนประชาชนด้วยอย่างแน่นอน สถานที่สอนใช้พระที่นั่งในพระราชวังเป็นหลัก และมีจัดสอนในวัดต่างๆ เป็นส่วนย่อยๆ ผู้ที่ทำหน้าที่สอนพระปริยัติธรรมในยุคนั้น ได้แก่พระมหากษัตริย์และราชบัณฑิต ไม่มีระเบียบวิธีเฉพาะ นอกจากการท่องและแปลปากเปล่าให้ผู้ฟังตามที่คุณสอนกำหนด^{๕๔}

และเป็นสิ่งที่สังเกตว่า ช่วงนี้เป็นช่วงที่นักสอนศาสนาของคริสตศาสนาเริ่มเข้ามาติดต่อสัมพันธ์กับประเทศไทยหรือกรุงศรีอยุธยาในเวลานั้น ดังข้อความในประโยคนี้ที่กล่าวมาข้างต้นว่า “เมื่อเพลพวกเขาเหล่าทูตานุทูตมาถึงกรุงสยาม พระพุทธเจ้าอยู่หัวเพิ่งได้ลดจำนวนพระสงฆ์ลี้กออกเป็นคนทุศีลเสียหลายพันรูป

^{๕๐}สิทธิพล เวียงธรรม, “ปัญหาการเรียนการสอนของคณะสงฆ์ในโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรม จังหวัดมหาสารคาม”, การศึกษาค้นคว้าอิสระหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม), ๒๕๔๗, หน้า ๑๑.

^{๕๑}สุมาลี สุวรรณแสง, ระบบบริหารงานศึกษาฝ่ายสงฆ์ในพระพุทธศาสนาในประเทศไทย, อ้างแล้ว หน้า ๒๒.

^{๕๒}ดวงพร สุขศิริวัฒน์, พัฒนาการของมหาวิทยาลัยสงฆ์ในประเทศไทย พ.ศ. ๒๕๒๗-๒๕๓๔, อ้างแล้ว, หน้า ๙๓.

^{๕๓}พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยานราธิปประพันธ์พงศ์, จดหมายเหตุบาลูแบร์, (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๕), หน้า ๑๘๙.

^{๕๔}พระมหาสุช สุวีโร, “ความสนใจต่อการศึกษาพระปริยัติธรรมของพระสงฆ์ ศึกษากรณีพระนิสิตมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย”, วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์), ๒๕๓๙, หน้า ๑๘.

ด้วยได้ความชัดว่าไม่มีความรู้พอ” บาทหลวงเริ่มเรียนรู้บทบาทของพระภิกษุในการให้การศึกษาแก่พุทธศาสนิกชน ในสมัยนั้นจึงได้จัดตั้งโรงเรียนสามเณรขึ้น พร้อมกันนั้นได้มีการจัดส่งเด็กไทยไปศึกษาวิชาการต่างๆ ในประเทศฝรั่งเศส ต่อมาภายหลัง เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงระบบการศึกษาจากวัดมาสู่โรงเรียนซึ่งก่อตั้งโดยคณะมิชชันนารีฝ่ายโปรเตสแตนต์ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์เกล้าเจ้าอยู่หัว^{๕๕} และบทบาทของพระภิกษุสามเณรจากการให้การศึกษา มาเป็นการต้องเรียนรู้การศึกษาระดับใหม่ในรูปมหาวิทยาลัยสงฆ์ในสมัยรัชกาลที่ ๕-๖ เป็นต้น

โดยสรุป การศึกษาของคณะสงฆ์ในสมัยนี้ไม่ต่างจากสมัยกรุงสุโขทัยมากนัก ที่แตกต่างกันคือ นโยบายการจัดการศึกษาเน้นปริยัติศึกษาหรือคัมภีร์มากขึ้น มีการจัดการศึกษาแบบเป็นระบบ มีการสอบวัดผลเพื่อคัดพระภิกษุสามเณรที่มีความรู้ในด้านวิชาการมากขึ้น ไม่เน้นการศึกษาว่าด้วยการปฏิบัติมากนัก มีการมอบถวายสมณศักดิ์เพื่อเป็นแรงจูงใจในการศึกษาและดำรงสมณเพศสืบทอดพระศาสนา ในสมัยอยุธยา มีการทำศึกสงครามกับพม่าหลายครั้ง อีกทั้งศาสนาคริสต์และศาสนาพราหมณ์เริ่มมีบทบาทในสังคมมากขึ้น พระภิกษุสามเณรต้องศึกษาและตีความหลักธรรมให้เข้ากับสถานการณ์

(๓) สภาพการการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในสมัยกรุงธนบุรี

การศึกษาของพระภิกษุสามเณรในสมัยนี้ มีลักษณะเดียวกันกับสมัยอยุธยา คือ พระมหากษัตริย์ทรงเป็นศาสนูปถัมภ์ และทรงควบคุมการศึกษาของพระภิกษุสามเณรอย่างใกล้ชิด พระมหากษัตริย์ทรงพยายามเอาพระทัยใส่ทำนุบำรุงกิจการพระศาสนาเท่าที่มีโอกาส ในรัชกาลพระเจ้ากรุงธนบุรีเมื่อทรงสร้างกรุงใหม่แล้ว ก็โปรดฯ ให้อาราธนาพระสงฆ์ที่มีศีลาจารวัตรมาพำนักในเมืองใหม่ทรงสร้างวัดเพิ่มเติม เช่นวัดบางยี่เรือ หรือวัดราชคฤห์ ทรงปฏิสังขรณ์วัดเก่าอีกหลายวัด ทรงเน้นวัดในฐานะเป็นศูนย์การศึกษา และพระเป็นผู้ให้การศึกษาเหมือนในสมัยกรุงศรีอยุธยา โดยเฉพาะพระองค์ทรงเน้นหลักการปฏิบัติกรรมฐาน โดยพระองค์ทรงเชื่อว่า พระพุทธศาสนากับการปฏิบัติวิปัสสนาต้องดำเนินไปด้วยกัน และทรงใส่พระทัยศึกษาปฏิบัติกรรมฐานด้วยพระองค์เอง ดังนั้นการศึกษาพระพุทธศาสนาในสมัยกรุงธนบุรีจึงเป็นแบบอย่างที่ดีของการศึกษาพระพุทธศาสนาของคนไทยในสมัยต่างๆ ได้ แต่เนื่องจากกรุงธนบุรีมีประวัติศาสตร์อันสั้น การศึกษาทางพระพุทธศาสนาจึงดำเนินไปไม่ได้เต็มที่ และเป็นเวลาที่บ้านเมืองยังไม่สงบเรียบร้อย เนื่องจากกรุงศรีอยุธยาเสียให้แก่พม่าเมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐

^{๕๕}ดร. วีรชาติ นิมอณรงค์, “ความไม่เสมอภาคทางการศึกษาของพระภิกษุสามเณรในประเทศไทย”, รายงานการวิจัย, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยอัสสัมชัญ), ๒๕๔๕, หน้า ๘๓.

(๔) สภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

การศึกษาของคณะสงฆ์ในยุครัตนโกสินทร์สามารถแบ่งออกได้ตามรัชสมัยในแต่ละยุคดังนี้ คือ

๑) การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยสมัยรัชกาลที่ ๑

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงมีความสนพระทัยในการศึกษาด้านพระพุทธศาสนา มาก นอกจากจะได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลตามปกติแล้ว พระองค์ยังได้ทรงวิสาสะกับพระเถระ ผู้ทรงความรู้ เป็นเนืองนิตย์ กล่าวคือ เวลาค่ำหลังจากเสวยพระกระยาหารค่ำแล้ว ก็เสด็จออกท่องพระโรง ทรงสดับพระธรรมเทศนาถ้อยหนึ่งเป็นประจำ พระราชปณิธานของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชคือ “ตั้งใจจะอุปถัมภ์ ยกย่องพระพุทธานุภาพ ป้อนกันขอบขันธ์สี่มา รักษาประชาชนและมนตรี”^{๑๕๖} หลังจากทรงจัดให้มีการชำระพระไตรปิฎกแล้ว ทรงอาราธนาให้พระพนรัตน์จัดการศึกษาสืบต่อโดยเอาแบบอย่างมาจากกรุงศรีอยุธยา สถานศึกษา ได้แก่ หอพระมนเทียรธรรมในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และทรงแนะนำให้พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการส่งเสริมด้วย จึงได้มีการจ้างอาจารย์ไปบอกหนังสือพระ ณ ท้องพระโรงบ้าง ว่างบ้าง สร้างศาลาเป็นที่เรียนต่างหากบ้าง และตามวัดต่างๆ บางแห่ง สำหรับหลักสูตรและกระบวนกรเรียนการสอน และการวัดผลนั้น ในยุคแรกยังคงเป็นแบบคล้ายๆ กับการศึกษาในสมัยอยุธยาตอนปลาย คือ ผู้เรียนพระไตรปิฎกเฉพาะพระสูตรต้นตปิฎกครบ ๓ ปีแล้ว จึงมีการสอบ เรียกว่า ๓ ปี ต่อการสอบครั้งหนึ่ง การแบ่งการศึกษานั้นได้แบ่งเป็น ๓ ชั้น คือ

๑) บาเรียนตรี ใช้พระสูตรเป็นหลักสูตรในการเรียนและสอบ ซึ่งในการสอบนั้นคณะกรรมการจะกำหนดให้ผู้สอบแปลตามความเหมาะสมเมื่อแปลได้ก็เป็นบาเรียนตรี

๒) บาเรียนโท ใช้พระสูตรกับพระวินัยเป็นหลักสูตร เมื่อแปลได้แล้วก็ให้เป็นบาเรียนโท

๓) บาเรียนเอก ใช้พระสูตร พระวินัย และพระปรมัตถ์ เป็นหลักสูตรตามแต่คณะกรรมการจะเลือกให้แปล เมื่อแปลได้จะเป็นบาเรียนเอก

วิธีเรียนคือการท่องจำบาลีพระสูตรต่างๆ และเรียนแปลข้อความในภาษาบาลีนั้นออกเป็นภาษาไทย แล้วนำเอาข้อความนั้นๆ ออกแสดงให้ทั้งสงฆ์และประชาชนประพาศปฏิบัติสั่งสอนกันสืบมา

(๒) การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยสมัยรัชกาลที่ ๒

ในสมัยนี้พระมหากษัตริย์พระองค์ทรงจัดการเปลี่ยนแปลงแก้ไขระเบียบและหลักสูตรการศึกษา ตามคำแนะนำของสมเด็จพระสังฆราชมี วัดมหาธาตุฯ ซึ่งทรงดำรงตำแหน่งสกลมหาสังฆปริณายก ในระหว่างปี พ.ศ. ๒๓๕๙-๒๓๖๓ ถวายพระพรให้ทรงแก้ไขวิธีการเรียนการสอนไล่พระปริยัติธรรมเสียใหม่ ด้วยความมุ่งหมายจะกวาดขันให้บรรดาพระภิกษุสามเณรได้เล่าเรียนพระปริยัติธรรมมากขึ้น และมีความรู้ยิ่งขึ้นกว่าบาเรียนแต่ก่อน พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงได้โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระสังฆราช (มี) เป็นประธานจัดการปฏิรูปการเรียนการสอนเสียใหม่ ซึ่งโปรดกำหนดวิธีการเรียนการสอนชั้น “บาเรียน” ให้เป็นประโยค

^{๑๕๖}บุญสม เจนใจ, พระพุทธศาสนา ศาสนาประจำชาติไทย, (กรุงเทพฯ : คณะกรรมการจัดงานส่งเสริมพระพุทธศาสนา วันวิสาขบูชา, ๒๕๒๗), หน้า ๙๕.

โดยกำหนดให้มี ๙ ประโยคหรือ ๙ ชั้น ตั้งแต่ประโยค ๑ - ๙ ดังนี้ สอบได้ประโยค ๑ - ๒ ไม่จัดว่าเป็นเปรียญ สอบได้ประโยค ป.ธ. ๓ - ๙ จัดว่าเป็นเปรียญ โดยกำหนดชั้นเปรียญดังนี้ คือ สอบได้ ป.ธ. ๓ เป็นเปรียญตรี, สอบได้ ป.ธ.๔ - ๕ - ๖ เป็นเปรียญโท สอบได้ ป.ธ. ๗ - ๘ - ๙ เป็นเปรียญเอก เหตุที่ถือเอาเพียง ๙ ประโยคนั้น มีหลัก ๒ ประการ ประการแรก คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าประกอบด้วยองค์ ๙ คือ สุตตะ เคยยะ เวชยาภรณ์ ฉาถ อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัပ္ภุตธรรม และเวทลล และประการต่อมา พระธรรมคำสอนนั้น มีผลที่จะพึงได้รับ ๙ ประการ มี มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ ได้เปลี่ยนแปลงคัมภีร์ที่ใช้เป็นหลักสูตรการสอบ จากการแปลพระไตรปิฎกมาเป็นคัมภีร์อรรถกถาแทน โดยมีการกำหนดหลักสูตรและระดับการสอบ โดยได้แบ่งการศึกษาออกเป็น ๓ ชั้น คือ บาเรียนตรีใช้พระสูตรเป็นหลักสูตร บาเรียนโทใช้พระสูตรและพระวินัยเป็นหลักสูตร และบาเรียนเอกใช้พระสูตรพระวินัยและพระอภิธรรมเป็นหลักสูตร^{๑๕๗} มีรายละเอียดของแต่ละระดับดังต่อไปนี้

ประโยค ๑ ประโยค ๒ ประโยค ๓ สอบคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท ต้องสอบให้ได้ ๓ ประโยคในคราวเดียวกัน จึงเป็นบาเรียน ๓ ประโยค จัดเป็นบาเรียนจัตวา หรือ บาเรียนสามัญ ภายหลังเรียกว่า บาเรียนตรี

ประโยค ๔ สอบคัมภีร์มังคลัตถปิณีชั้นต้น ชั้นนี้ เดิมเป็นบาเรียนตรี แต่ต่อมาถือเป็น บาเรียนโทชั้นต้น

ประโยค ๕ สอบคัมภีร์บาลิมุตตกวินัยวินิจฉัย เรียกว่า บาลิมุต ต่อมาเปลี่ยนเป็นสอบ คัมภีร์สารัตถสังคหะ ชั้นนี้เป็นบาเรียนโท

ประโยค ๖ สอบคัมภีร์ มังคลัตถปิณีชั้นปลาย สอบได้คั้งนั้นว่าเป็นบาเรียนโทอยู่ เหมือนบาเรียน ๕ ประโยค เพราะฉะนั้น ชั้นนี้จึงเรียกว่า ประโยคบูชาพระ

ประโยค ๗ สอบคัมภีร์ปฐมสมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัย เป็นบาเรียนเอกสามัญ เรียกว่า บาเรียนเอก ส.

ประโยค ๘ สอบคัมภีร์วิสุทธิมรรค เป็นบาเรียนเอกมัชฌิมา หรือ บาเรียนเอกมัธยม เรียกว่า บาเรียนเอก ม.

ประโยค ๙ สอบคัมภีร์สารัตถปิณี ฎีกาพระวินัย ภายหลังเปลี่ยนเป็นคัมภีร์อภิธรรมมัตถกาวินี ฎีกาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ เป็นบาเรียนเอกอุดม เรียกว่า บาเรียนเอก อ.^{๑๕๘}

ข้อสังเกตเกี่ยวกับคำว่าประโยค คำว่าประโยคนี้น่าจะมาจากการแปลบาลีนั่นเอง คือผู้แปลต้องรู้จักประโยคกัตตุจาก กรรมวาจก ประโยคนาม ประโยคอาชยาตเป็นต้น การแปลครั้งหนึ่งๆ จะใช้ที่ประโยคก็แล้วแต่กรรมการจะกำหนด แต่เดิมนั้นประโยค ๓ ต้องแปล ๓๐ บรรทัด คือ ๓ ไบลาน (ไบละ ๑๐ บรรทัด)

^{๑๕๗}กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, **ประวัติการศึกษาของสงฆ์**, อ่างแล้ว, หน้า ๒๙.

^{๑๕๘}รศ.สิริวัฒน์ คำวันสา, **สงฆ์ไทย ๒๐๐ ปี เล่ม ๑**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ศรีอนันต์, ๒๕๒๕),

ต่อมาก็ลดลงเหลือ ๒ ใบบ้าง เป็นต้น^{๕๙} ดังนั้น ผู้แปลได้ผ่าน ๓ ใบ จึงกำหนดให้เป็นบาเรียน ๓ ประโยค แต่ผู้ที่สอบได้ ๔ ประโยค ก็มีใช้ว่าจะให้แปล ๔ ใบ บางครั้งก็แปลใบเดียว เมื่อผ่านได้ก็ถือว่าเป็นบาเรียน ๔ ประโยค อื่นๆ มีเรื่องน่าสนใจอยู่อย่าง คือในครั้งนั้นพระมอญที่เข้ามาอยู่ในเมืองไทยก็อนุญาตให้สอบบาเรียนด้วย แต่หลักสูตรใช้พระวินัยอย่างเดียว กำหนดไว้ ๓ ประโยค ผู้ที่ผ่านประโยค ๒ แล้ว จึงจะได้เป็นบาเรียนภายหลังเพิ่มเป็น ๔ ประโยค ผู้ผ่านประโยค ๒ เรียกว่าบาเรียนจัตวา ผู้ผ่านประโยค ๓ เรียกว่าบาเรียนตรี ผู้ผ่านประโยค ๔ เรียกว่าบาเรียนโท และหลักสูตรบาเรียนโทนี้ก็เทียบเท่าประโยค ๕ ของไทยนั่นเอง ต่อมาเมื่อการสอบปากเปล่าสิ้นสุดลง หันมาใช้การสอบเขียนแทน หลักสูตรของมอญก็ยกเลิก ให้มาสอบหลักสูตรเดียวกับพระไทยคือ ๓ ถึง ๔ ประโยคตั้งทุกวันนี้

ในด้านสถานศึกษานั้น รัชกาลที่ ๒ โปรดเกล้าฯ ให้ราชบัณฑิตบอกหนังสือ ณ พระที่นั่งหอมณเฑียรธรรมในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และทรงแนะนำให้ข้าราชการ พระบรมวงศานุวงศ์ส่งเสริมด้วย จึงได้มีการจ้างอาจารย์ไปบอกหนังสือพระในท้องพระโรง วังเจ้านาย สร้างศาลาเรียนต่างหากบ้าง และตามบ้านขุนนางผู้ใหญ่บ้าง ส่วนข้าราชการชั้นผู้น้อยลงมา หากมีครุฑาก็จ้างอาจารย์ไปสอนตามวัดต่างๆ ตามกำลังครุฑา

การสอบในสมัยนั้นพระเจ้าอยู่หัวทรงอำนวยการสอบด้วยพระองค์เอง สนามสอบคือวัดสลัก (วัดมหาธาตุ) ยุคนี้ยังเป็นยุคสอบด้วยปากเปล่า การสอบด้วยข้อเขียนเพิ่งมีขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๕^{๖๐} ในการวัดผลการศึกษาในสมัยนี้เริ่มมีกฎเกณฑ์ขึ้น ขณะเดียวกันก็มีปัญหา มาก เพราะการสอบในสมัยรัชกาลที่ ๒ นี้ ใช้วิธีสอบปากเปล่า โดยในแต่ละวันจะสามารถสอบผู้เข้าแปลได้เพียงวันละ ๔ รูป การสอบในแต่ละครั้งจึงต้องใช้เวลามาก ประมาณ ๒ - ๓ เดือนจึงจะแล้วเสร็จ ใช้เทียนไขเป็นสัญญาณกำหนดเวลาในการสอบ ถ้าเทียนไขสัญญาณที่จุดไว้ดับลงก็เลิกสอบในวันนั้น เป็นผลให้ผู้ที่ยังสอบค้างและผู้ที่ยังไม่ได้สอบในวันนั้นสอบตกทั้งหมด และต้องรอการสอบครั้งต่อไปเป็นระยะเวลาไม่น้อยกว่า ๓ ปี

นอกจากนี้ในการสอบพระปริยัติธรรมแต่ละครั้ง ผู้สอบประโยค ๑-๓ ต้องสอบให้ได้ทั้งประโยคในคราวเดียวกัน ถ้าสอบได้ประโยค ๑-๒ แต่ไปตกประโยค ๓ ก็ถือว่าตกหมด จะต้องเข้าสอบประโยค ๑ ใหม่อีกในการสอบคราวต่อไป อันเป็นเหตุให้ผู้สอบหมดกำลังใจในการศึกษา อย่างไรก็ตามปัญหาดังกล่าวนี้ได้รับการแก้ไขให้ดีขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๕ ทั้งนี้เพื่อให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงของสถานการณ์บ้านเมืองในขณะนั้น

^{๕๙}กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, **ประวัติการศึกษาของสงฆ์**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๗), หน้า ๓๑.

^{๖๐}มานพ พลไพรินทร์, **การจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม**, (กรุงเทพฯ : จงเจริญการพิมพ์, ๒๕๓๓), หน้า ๒๖.

(๓) การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยสมัยรัชกาลที่ ๓

สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ในสมัยนี้ พระราชวังได้กลายเป็นโรงเรียน พระปริยัติธรรมมีการสอนและการสอบไปด้วย ทรงโปรดเกล้าให้สร้างแก่งที่ริมหอพระปริตรในบริเวณพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย โปรดเลี้ยงพระเพลและให้รางวัลด้วย ครั้นถึง พ.ศ. ๒๓๘๓ แก่งไม่พอจำนวนพระ จึงโปรดเกล้าให้บอกหนังสือในพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท มีอาจารย์บอกที่มุขทั้ง ๔ มุขๆ ละคน ครั้นเมื่อสวรรคตต้องใช้ปราสาทเป็นที่ประดิษฐานพระบรมศพ จึงย้ายไปเรียนที่ระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดารามชั่วคราว^{๑๖๑} การสอบในยุคนี้ก็เป็น การสอบปากเปล่ายังไม่มี การเขียน พระองค์ทรงเปลี่ยนแปลงการสอบเสียใหม่ คือ ให้ผู้เข้าสอบจับฉลากหนังสือผูกไปลานที่จะเข้าสอบก่อน แล้วนำหนังสือที่จับฉลากได้นั้นเข้าแปลโดยผ่านคณะกรรมการ ๓ กอง หากภิกษุสามเณรรูปใดเก่งจะสอบในปีเดียว ตั้งแต่ ป.ศ. ๑ - ๙ รวดเดียวก็ได้ วิธีตัดสินของคณะกรรมการ คือ หากทักท้วงถึง ๓ ครั้งยังไม่ถูก ถือว่าสอบไม่ผ่าน พระวชิรญาณ (เจ้าฟ้ามงกุฎ รัชกาลที่ ๔ เมื่อทรงผนวชอยู่ที่ได้ศึกษาพระปริยัติธรรม และสอบได้ในปีเดียวถึง ๕ ประโยค) ใครแปลผ่านประโยค ๓ แล้ว ก็นับว่าเป็นเปรียญชั้นสามัญ^{๑๖๒}

(๔) การศึกษาของคณะสงฆ์สมัยรัชกาลที่ ๔

สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ทรงศึกษาภาษาอังกฤษและความรู้ในวิทยาการตะวันตกมาตั้งแต่เมื่อทรงผนวชอยู่ก่อนขึ้นครองราชย์ โดยศึกษาจากพวกมิชชันนารีอเมริกัน^{๑๖๓} ในสมัยนี้ โปรดให้สร้างแก่ง ๔ หลัง หน้าวัดพระศรีรัตนศาสดารามสำหรับราชบัณฑิตสอนหนังสือพระภิกษุสามเณร ในรัชกาลนี้การศึกษาไม่มีการเปลี่ยนแปลงหลักสูตร ผู้สอนส่วนใหญ่ได้แก่ราชบัณฑิตพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการที่มีความรู้ การสอบทำขึ้นโดยการให้แปลหนังสือผูกไปลานที่จับฉลากได้ ถ้าแปลไม่ถูกให้แก้ตัวได้ ๓ ครั้ง ถ้าไม่ได้นับว่าตก^{๑๖๔}

สรุปสภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในกรุงรัตนโกสินทร์ในยุคแรก

จากการศึกษาสภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น คือสมัยรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๔ คือ พอที่จะสรุปเป็นประเด็นได้ดังนี้

๑) การศึกษาพระปริยัติธรรม การศึกษาพระปริยัติธรรมในยุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์คงดำเนินตามแบบกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย คือผู้เรียนพระไตรปิฎกเฉพาะพระสูตรต้นตปิฎกครบ ๓ ปีแล้ว จึงมีการสอบ เรียกว่า ๓

^{๑๖๑} กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, **ประวัติการศึกษาของสงฆ์**, อ่างแล้ว หน้า ๓๑

^{๑๖๒} สิริวัฒน์ คำวันสา, **สงฆ์ไทยใน ๒๐๐ ปี เล่ม ๑**, อ่างแล้ว, หน้า ๒๓๗-๒๓๘.

^{๑๖๓} ชัย เรื่องศิลป์, **ประวัติศาสตร์ไทยด้านสังคม สมัย พ.ศ. ๒๓๕๒-๒๔๕๓**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๐), หน้า ๙๓.

^{๑๖๔} สำนักนายกรัฐมนตรี สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ กองแผนงาน, **สภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย**, (กรุงเทพฯ : การพิมพ์พระนคร, ๒๕๒๖), หน้า ๓.

ปี ต่อการสอบ ๑ ครั้ง เน้นการศึกษาเป็นภาษาบาลี คือ การแปลภาษาบาลี การสอบไล่ครั้งหนึ่งๆ นั้น จะต้องมีการประชุมพระสงฆ์ผู้ทรงคันถธุระ และโปรดให้สอบในวัดที่สถิตของสมเด็จพระสังฆราช และบางครั้งก็โปรดให้มีการสอบภายในพระบรมมหาราชวัง ในสมัยรัชกาลที่ ๓ โปรดให้มีการสอบไล่ปริยัติธรรม ณ วัดระฆังโฆสิตาราม เพราะสมเด็จพระสังฆราช (ศรี) ประทับอยู่ที่นั่น เมื่อสมเด็จพระสังฆราช (ศรี) ลี้้นพระชนม์ สมเด็จพระสังฆราช (ศุข) วัดมหาธาตุเป็นสังฆราช ต่อมาก็โปรดให้มีการสอบไล่พระปริยัติธรรม ณ วัดมหาธาตุฯ แต่เดิมเป็นการสอบปากเปล่า ในรัชกาลที่ ๓ โปรดให้พระภิกษุสามเณรผู้จะเข้าแปลพระปริยัติธรรมมาจับประโยค ส่วนข้อสอบสมเด็จพระสังฆราชจะกำหนดประโยคเองหรือให้พระราชอาคณช่วยออกข้อสอบแล้วใส่ไว้ในซอง เมื่อนักเรียนคนใดจะเข้าสอบก็ไปจับสลากเอาเอง ถูกซองไหนก็แปลซองนั้น แต่ก่อนแปลกรรมการจะให้เวลาเล็กน้อยตรวจดูข้อสอบก่อน เมื่อหายตื่นตื่นแล้วจึงจะเรียกเข้าไป แปลต่อหน้ากรรมการแปลต้องแปลครั้งเดียวให้ผ่านถึง ๓ ประโยค จึงจะเป็นบาเรียน ถ้าผ่านแค่ ๒ ประโยค ก็ยังไม่ได้เป็นบาเรียนถือว่าตกหมด แต่ต่อมา ถ้าสอบได้ ๒ ประโยคก็จะได้เป็นบาเรียนวังหน้า

ตกลงว่า ผู้สอบแต่ละคนจะไม่ได้สอบข้อสอบเดียวกันเลย การสอบแต่ละคราว สมเด็จพระสังฆราช จะทรงเป็นประธานเอง เว้นแต่มีเหตุสุดวิสัยจึงทรงมอบให้พระเถระอาวุโสแทน กรรมการจะมีประมาณ ๒๕-๓๐ รูป ถ้านักเรียนคนใดเก่งก็จะสอบถึงประโยค ๕ ในวันเดียวกันนั้น การดำเนินการสอบนั้นจะจัดขึ้นโดยพระราชอาคณผู้อำนวยการรูปหนึ่งเป็นผู้ดำเนินการก็ได้ แต่จะเป็นตำแหน่งใดไม่ปรากฏ ต่อมาในปลายรัชกาลที่ ๔ และต้นรัชกาลที่ ๕ ตำแหน่งผู้อำนวยการสอบเป็นหน้าที่ของสมเด็จพระสังฆราช วัดราชประดิษฐ์ ซึ่งท่านได้ดำเนินการมาตั้งแต่ท่านยังเป็นพระสาสนโสภณ เป็นผู้กะประโยคสอบพระปริยัติธรรม ในคัมภีร์หนึ่งจะเอาความตอนไหนเป็นประโยคสอบบ้าง ท่านเลือกแล้วให้เขียนในสลากบอกคัมภีร์นั้น วัดถุนั้น ขึ้นตรงนั้นจบประโยคตรงนั้น แล้วพับใส่ซองผนึกไว้ จัดสลากเหล่านี้ไว้เป็นประโยคๆ เช่น สลากคัมภีร์พระธรรมบทจัดเป็นประโยคส่วนหนึ่ง ประโยคสองส่วนหนึ่ง ประโยคสามส่วนหนึ่ง วันไหนถึงกำหนดพระภิกษุสามเณรรูปใด จะแปลประโยคใด เวลาเข้าวันนั้นก็ไปจับสลากประโยค จับสลากได้ประโยคแล้ว ก็ถือสลากของตนเข้ามายังสถานที่แปลพระปริยัติธรรม ในสถานที่สอบนั้นมีเจ้าคณะสงฆ์ผู้เป็นนายด้านกับพนักงานกรมสังฆการี สำหรับกำกับและราชบัณฑิตที่อยู่พร้อม สังฆการีกับราชบัณฑิตพร้อมกันเปิดผนึกสลากดูประโยคที่จะแปลจดลงบัญชีเสร็จแล้วก็เอาหนังสือฉบับหลวงในหอพระมณเฑียรธรรมมามอบให้นักเรียนสำหรับที่จะแปล แล้วเจ้าคณะนายด้านกับสังฆการีก็ควบคุมนักเรียนตั้งแต่นั้นเป็นต้นไป จนกว่าจะสอบเสร็จ โดยมีให้ผู้ใดผู้หนึ่งลอบเข้ามาบอกให้หรือให้เล็ดลอดอย่างใดอย่างหนึ่ง ให้นักเรียนดูหนังสือเตรียมแปลแต่โดยลำพัง ครั้นถึงเวลาเพลมีสำรับของหลวงเลี้ยงทั้งนายด้านและผู้แปลด้วยกัน

จำนวนพระภิกษุสามเณรเข้าแปลพระปริยัติธรรมแต่เดิมมา กำหนดวันละ ๕ รูป ดังปรากฏในหมายรับสั่งครั้งรัชกาลที่ ๔ มาลดลงวันละ ๔ รูป เมื่อสมัยรัชกาลที่ ๕ จัดลำดับให้เข้ามาสอบเป็นคณะๆ ไป ตั้งต้นสอบคณะกลางกับคณะธรรมยุต ถัดจากนั้นก็สอบคณะเหนือกับคณะใต้ สังฆการีเป็นผู้วางฎีกา กำหนดให้รูป

ใดเข้าแปลวันใดบ้าง พระภิกษุเข้าแปลก่อนแล้วถึงสามเณร จนหมดในคณะหนึ่ง แล้วก็วางฎีกาคณะอื่นต่อ^{๑๖๕} ไป ในชั้นแรกให้พระภิกษุสามเณรที่ยังไม่ได้เป็นเปรียญ เข้าแปลคัมภีร์พระธรรมบทก่อน กำหนดแปลวันละประโยค รูปใดแปลได้ประโยค ๑ วันแรก รุ่งขึ้นให้เข้าแปลประโยค ๒ ถ้าได้ประโยค ๒ ก็แปลประโยค ๓ ในวันต่อไป เมื่อแปลได้ครบ ๓ ประโยค นับว่าเป็นเปรียญชั้นสามัญแล้วให้พักเสียดราวหนึ่ง เพื่อรูปใดจะเข้าสอบประโยค ๔ ต่อไป ก็จะได้มีเวลาฝึกซ้อมประโยค ๔

เมื่อสอบพวกแปลคัมภีร์พระธรรมบทแล้ว ก็ถึงเวลาสอบเปรียญชั้นสูง ตั้งแต่ประโยค ๔ เป็นต้นไป เปรียญที่มีประโยคแล้วมีจำนวนน้อย ไม่มากเหมือนนักเรียนที่แปลใหม่ จึงวางฎีกาคณะกันทุกคณะ เป็นแต่กำหนดลำดับตามประโยค คือให้เปรียญเก่าชั้น ๓ ประโยคที่สอบได้ในคราวก่อนๆ เข้าสอบประโยค ๔ ก่อน เมื่อเปรียญเก่าสอบประโยค ๔ หมดแล้ว ถ้ามีนักเรียนซึ่งสอบได้ ๓ ประโยคในคราวเดียวกัน สมควรจะเข้าสอบประโยค ๔ ก็ให้เข้าสอบต่อไปจนหมดจำนวน แล้วตั้งต้นสอบประโยค ๕ ให้เปรียญเก่าเข้าสอบเปรียญใหม่ เป็นทำนองเดียวกันทุกประโยคไป เมื่อสอบเปรียญไทยหมดแล้ว จึงถึงเวลาสอบเปรียญมอญก็จัดโดยทำนองเดียวกันกับที่กล่าวมาแล้ว

๒) เวลาสอบพระปริยัติธรรม การสอบพระปริยัติธรรมนั้นจะเริ่มสอบประมาณ ๑๕.๐๐ น. ทุกวัน เว้นวันพระวันโกน ไม่มีกำหนดเวลาให้ทำ ทั้งนี้แล้วแต่ผู้แปลจะแปลได้เร็วหรือช้า แต่โดยปกติแล้วให้เลิกสอบเวลาประมาณ ๑๙.๐๐ น. หรือ ๒๐.๐๐ น. การสอบพระปริยัติธรรมในครั้งหนึ่งๆ เริ่มต้นสอบจนเสร็จก็ใช้เวลาประมาณ ๒ เดือนเศษ

พระราชกฤษฎีกาที่มาประชุมสอบพระปริยัติธรรม กำหนดเฉพาะพระราชกฤษฎีกาผู้ใหญ่และพระราชกฤษฎีกาที่ชำนาญพระไตรปิฎก โดยมีหมายรับสั่งกำหนดนามผู้เป็นประธานและรายนามพระราชกฤษฎีกาที่ให้นิมนต์มาประชุมทุกคราว การสอบครั้งหนึ่งๆ มีพระราชกฤษฎีกาเป็นกรรมการประมาณ ๒๕-๓๐ รูป ผู้เป็นประธานมีหน้าที่สำหรับตัดสินปัญหา และข้อขัดข้องที่จะเกิดขึ้น ส่วนพระราชกฤษฎีกาอื่นที่เป็นผู้สอบไล่เฉพาะแต่ท่านผู้ใหญ่ ๓-๔ องค์ นอกจากนั้นเป็นแต่เพียงผู้หนึ่งฟัง กล่าวกันว่า การที่ให้พระราชกฤษฎีกามาประชุมในการสอบพระปริยัติธรรมมากนั้น เพื่อประสงค์จะให้มาฟังเพื่อประโยชน์ในทางความรู้ของพระราชกฤษฎีกานั้นๆ เอง จะได้นำไปฝึกสอนศิษย์ของตนต่อไป หากเข้ามาเป็นผู้สอบไล่ทั้งหมดไม่ เพราะฉะนั้นการสอบแต่ละคราวจะลงมือสอบต่อเมื่อพระราชกฤษฎีกาผู้ใหญ่ ซึ่งเป็นผู้สอบไล่มาถึงแล้ว

๓) วิธีสอบพระปริยัติธรรม วิธีสอบพระปริยัติธรรมนั้นให้นักเรียนเข้าไปแปลในที่ประชุมพระราชกฤษฎีกาที่ละรูป ชั้นนักเรียนแปลคัมภีร์พระธรรมบท แต่เดิมกำหนดให้แปลหนังสือ ๓ ล้าน คือ ๓๐ บรรทัด ภายหลังเห็นว่ายากไป ถ้าสอบอย่างกวาดขัน นักเรียนไม่สามารถที่จะแปลให้จบประโยคได้ทันกำหนดเวลา ในรัชกาลที่ ๕ จึงลดลง ๑๐ บรรทัด คงให้เหลือแปล ๒๐ บรรทัด เป็นจบประโยค แปลคัมภีร์อื่นๆ ตั้งแต่ประโยค ๔ ขึ้นไป คงให้แปล ๒๐ บรรทัด และประโยค ๙ แปล ๑๐ บรรทัดตามเดิม การแปลนั้นนักเรียนบางรูปเข้าไปแปลพักเดียวจบประโยคก็มี แต่บางรูปเข้าไปแปลไปติดศัพท์แปลไม่ถูกบ้าง เรียงความเข้าประโยคไม่

^{๑๖๕} กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, **ประวัติการศึกษาของสงฆ์**, อ่างแล้ว, หน้า ๓๔.

ถูกบ้าง แก้ไขไม่ไหวเห็นเหลือกำลังของตนไม่แปลต่อไปเช่นนี้ เรียกว่า “หนี” ก็มี บางรูปพยายามแก้ไขอยู่จนหมดเวลากำหนดก็ไม่จบประโยค เช่นนี้เรียกว่า “ตก” ก็มี ทั้ง ๒ พวกนี้แปลไม่สำเร็จ แต่ท่านผู้ควบคุมการสอบไล่มักสังเคราะห์นักเรียนเป็นต้นว่า ถ้าเห็นนักเรียนติดศัพท์แปลไม่ถูก ท่านมักวิเคราะห์คือ บอกนัยให้เป็นภาษาบาลีว่าศัพท์นั้นคือกริยาอาการอย่างนั้นๆ หรือเป็นชื่อของอย่างนั้นๆ ถ้านักเรียนรู้ภาษาบาลีก็อาจจะแปลศัพท์นั้นได้ แต่ถ้าความรู้อย่างนี้จะเข้าใจคำอธิบายในภาษาบาลีก็ตกไป ถ้ารูปใดติดทางประโยคแปลไม่ถูก ความเห็นจะแก้ไขให้ตลอดไปในขณะนั้นไม่ได้ ท่านก็ยอมให้กลับออกมาพักเพื่อพิจารณาวิเคราะห์เสียคราวหนึ่ง แม้รูปที่ท่านให้วิเคราะห์แปลศัพท์ ถ้าเห็นสงบนิ่งอยู่ก็ยอมให้ออกมาพักเพื่อพิจารณาวิเคราะห์เสียคราวหนึ่งเหมือนกัน ในระหว่างนั้นก็ให้นักเรียนรูปอื่นที่เป็นเวรแปลวันเดียวกันเข้าแปลได้ ถ้านักเรียนรูปนั้นแปลจบหรือเข้าไปติดต้องกลับออกมาแก้ เรียกนักเรียนอื่นเข้าไปแปลจนบรรจบถึงวาระของนักเรียนที่ออกมาแก้ที่แรกต้องกลับเข้าไปแปลอีก นี่เป็นทางที่ท่านผู้ควบคุมการสอบไล่ผ่อนผันให้นักเรียนมีเวลาพักเพื่อคิดตรองได้บ้าง

เวลาซึ่งกำหนดให้นักเรียนแปลหนังสือนั้น ประเพณีเดิมไม่ได้กำหนดด้วยนาฬิกา ใช้เทียนเป็นสัญญาณกำหนด กล่าวคือลงมือแปลประมาณ ๑๕.๐๐ น. ไปจนมืดค่ำ ก็จุดเทียนสัญญาณตั้งไว้ในสนามพอเทียนหมดเป็นอันเลิกการสอบในวันนั้น ถ้ายังมีพระภิกษุสามเณรแปลค้างอยู่ที่รูป ก็เป็นอันตกหมด วิธีใช้เทียนสัญญาณดังกล่าวนี้ มักจะก่อให้เกิดความยากลำบากแก่ผู้เข้าสอบ นั่นก็คือ ในวันที่มีพระภิกษุสามเณรแปลค้างอยู่จนค่ำหลายรูปด้วยกัน บางรูปแปลจนจะจบประโยค แต่บางรูปแปลหนังสือไปได้หน่อย รูปที่ยังแปลได้น้อยก็ตั้งหน้าพยายามจะแปลให้จบประโยคก่อนเทียนหมด ฝ่ายรูปที่แปลได้มากก็ไม่มีโอกาสจะเข้าแปลจนเทียนหมดก็พากันตกหมด ปราภฏการณอย่างนี้มีมากอยู่เนืองๆ ผู้แปลต้องผ่อนผันกันเอง บางครั้งถ้าเกิดเหลือที่จะต้องเข้าแปลหลายรูป นักเรียนที่มีใจารต้องยอมหนีเสียให้เพื่อนๆ ได้โอกาสแปลได้จนจบประโยค แต่บางครั้งก็ลำบาก เช่นวันใดนักเรียนที่เข้าแปล แปลจนจบไปเสียบ้าง หนีไปเสียบ้าง ก็จะเหลืออยู่เฉพาะแต่นักเรียนแปลไม่ค่อยได้รูปเดียวจะแปลให้จบก็ติดแปลไม่ได้ จะออกมาแก้ไขตรองก็ไม่ได้ด้วยเพราะไม่มีตัวเปลี่ยน ถ้าผู้แปลไม่หนีผู้ควบคุมการสอบไล่ก็เลิกไม่ได้ด้วยเทียนยัง ไม่หมด บางที ในวันนั้นต้องเสียเวลาเปล่า ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๕ จึงได้เลิกวิธีใช้เทียนสัญญาณเปลี่ยนมาเป็นการใช้นาฬิกาแทน^{๑๖๖} กำหนดเวลาให้นักเรียนแปล พระธรรมบทรูปละ ๖๐ นาที ถ้าแปลประโยคสูงขึ้นไปให้รูปละ ๙๐ นาที ถ้ารูปใดถูกประโยคยาก บางครั้งท่านผู้ควบคุมการสอบไล่ยอมเพิ่มเวลาให้อีก ๓๐ นาทีก็มี เวลาที่กำหนดนี้นับเฉพาะแต่เวลาที่เข้าแปล ถ้าออกมาพักแก้ไขไม่จบเวลาให้นักเรียนมีโอกาสเท่ากันทุกรูป ไม่ต้องนั่งรอกันเหมือนแต่ก่อน วิธีสอบพระปริยัติธรรมดังกล่าวนี้สอบเหมือนกันทุกประโยค สูงชั้นเปรียญเอก ยอมให้ดูหนังสือสำหรับแก้ความในคัมภีร์ที่สอบได้ แต่ประโยคสูงชั้นเปรียญเอก ยอมให้ดูหนังสือสำหรับแก้ความในคัมภีร์ที่สอบได้ กล่าวคือถ้าแปลคัมภีร์ปฐมสมันตปาสาทิกา ประโยค ๗ ยอมให้ดูหนังสือคัมภีร์โยชนาและคัมภีร์ชั้นฎีกापฐมสมันตปาสาทิกาก็ ๒ คัมภีร์ ถ้าแปลคัมภีร์วิสุทธิมรรคคั่นถึร์ด้วยอีก ๓ คัมภีร์ ถ้าแปลคัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะประโยค ๙ ยอมให้ดูฎีกาอภิธรรมมัตถสังคหะได้

^{๑๖๖}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖.

วิธีสอบเปรียญมอญนั้นผิดกันกับการสอบเปรียญไทย เหตุด้วยพระราชคณะไทยไม่รู้ภาษามอญ แต่ฟังสำเนียงมอญอ่านภาษาบาลีเข้าใจ เพราะฉะนั้น วิธีสอบนั้น เมื่อพระมอญแปลบาลีเป็นภาษามอญ พระราชคณะมอญผู้ควบคุมการสอบไล่แล้ว ผู้เข้าสอบต้องบอกสัมผัสทางไวยากรณ์ภาษาบาลี สำหรับให้พระราชคณะไทยสอบความรู้อีกชั้นหนึ่ง ได้ทั้ง ๒ อย่าง จึงนับว่าเป็นสำเร็จ (นับว่าสอบผ่านประโยคนั้นๆ ได้)

ตามที่กล่าวมาข้างต้นนี้ เกี่ยวกับหลักสูตรและวิธีการสอบไล่พระปริยัติธรรมแผนกบาลีมาแต่สมัยโบราณมา ไม่มีมีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมากนัก ส่วนใหญ่ยังคงรูปเดิมอยู่ทั้งทางด้านหลักสูตร การวัดผล และวิธีการสอบไล่ จนกระทั่งถึงสมัยสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส (ในสมัยรัชกาลที่ ๖) พระองค์ได้ทรงเปลี่ยนระบบต่างๆ เกี่ยวกับการศึกษาของคณะสงฆ์จากระบบเดิมซึ่งยากต่อการศึกษาเล่าเรียน ต้องใช้เวลามาก มาเป็นการศึกษาเล่าเรียนแบบใหม่ ซึ่งทำให้ง่ายต่อการศึกษาเล่าเรียนได้ผลรวดเร็วขึ้น

ดังนั้น เมื่อพิจารณาการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย ตั้งแต่สมัยอยุธยา จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้นแล้วจะพบว่า เน้นการศึกษาด้านคันถธุระหรือการศึกษาพระปริยัติธรรมแบบนักธรรมบาลีเป็นหลัก การจัดการศึกษาของพระสงฆ์ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้มีลักษณะที่สำคัญคือ ไม่มีระบบแบบแผนที่แน่นอน ในด้านการเรียนการสอนจะเน้นการจำเป็นสำคัญ เป็นการสอนให้แปลภาษาบาลีในพระไตรปิฎกแบบคำต่อคำ ซึ่งเรียกว่า การบอกพระปริยัติธรรม และ ในการสอบวัดความรู้พระปริยัติธรรมก็มีระเบียบปฏิบัติที่เคร่งครัด เข้มงวด ยุ่งยากหลายประการ อันเป็นประเพณีที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาโดยไม่ค่อยมีการเปลี่ยนแปลงมากนัก อย่างไรก็ตามการศึกษาที่ดำเนินการสอนโดยพระสงฆ์นั้นก็ยังคงดำรงความสำคัญ วัดยังคงเป็นช่องทางผ่านเดียวที่กุลบุตรสามารถเข้าศึกษาเล่าเรียนเพื่อเลื่อนสถานภาพทางสังคม และเป็นแหล่งฝึกคนเข้ารับราชการ ดังประวัติศาสตร์ยืนยันว่า “ถึงปลายสมัยกรุงศรีอยุธยาการศึกษาของคณะสงฆ์เจริญมาก กลายเป็นประเพณีประจำชาติว่าเป็นชายต้องบวช ไม่บวชเป็นคนดิบไม่มีใครยอมแต่งงานด้วย และตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศเป็นต้นมา ผู้ที่จะเป็นขุนนางมียศบรรดาศักดิ์ต้องเป็นผู้ได้บวชแล้วจึงทรงแต่งตั้ง การศึกษาของสงฆ์จึงเป็นการศึกษาของชาติโดยปริยาย”^{๑๖๗}

(๕) การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยสมัยรัชกาลที่ ๕

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขึ้นครองราชย์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๑ พระองค์ทรงพิจารณาว่าการศึกษาเป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาประเทศ ดังนั้นพระองค์จึงทรงสนับสนุนให้มีการศึกษาทางโลกทั่วไป และการศึกษาฝ่ายสงฆ์ด้วย สำหรับการศึกษามหาวิทยาลัยของพระสงฆ์ พระองค์ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะบำรุงการศึกษาที่สืบทอดมาแต่เดิม และทรงประสงค์จะให้พระสงฆ์ได้ศึกษาเล่าเรียนทั้งทางปริยัติธรรมและวิชาการทางโลกควบคู่กันไป ดังนั้นพระราชปราชญ์ในการก่อตั้งราชวิทยาลัยสำหรับพระสงฆ์ว่า เพื่อเป็นที่เล่าเรียนพระปริยัติธรรมและวิชาการชั้นสูง คือให้เล่าเรียนพระไตรปิฎกและวิชาการสมัยใหม่ควบคู่กันไป ในปี พ.ศ. ๒๔๔๕ ทรงมีพระบรมราชโองการประกาศพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองสงฆ์ และมีบทบัญญัติให้พระผู้เป็นเจ้า

^{๑๖๗}กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๐๐ ปีของการศึกษาไทย, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๒๖), หน้า ๒๕.

อวาต มีหน้าที่ในการให้การศึกษาแก่บุตร ซึ่งทำให้วัดกับบ้านมีความสัมพันธ์เป็นอันดี แม่ในโครงการศึกษา พ.ศ. ๒๔๔๑ ก็ทรงรวมสถาบันการศึกษาของสงฆ์เข้าไว้ในโครงการศึกษาของชาติ

ด้านสถานที่ศึกษาหรือศาสนสถานศึกษานั้น พระองค์ทรงใช้วิหารคดรอบพระอุโบสถศาลาวัดเป็นที่ศึกษาเล่าเรียน และทรงโปรดเกล้าฯ ให้มีอาจารย์สอนหนังสือไทย และสอนเลขทุกๆ อากรม สำหรับการศึกษาระดับสูงของพระสงฆ์นั้น ทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเพิ่มเติมขึ้น ๒ แห่ง คือ มหามกุฏราชวิทยาลัย และ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย นอกจากนี้ยังทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างโรงเรียนหลวงสำหรับราษฎรชั้นที่วัดมหารณพาราม เป็นแห่งแรกอีกด้วย

ในด้านแบบเรียนนั้น พระองค์ทรงคำนึงถึงความจำเป็นที่พระสงฆ์ไทยจะต้องมีตำราศึกษาอย่างเพียงพอ ดังนั้น จึงโปรดให้พิมพ์พระไตรปิฎกฉบับอักษรไทยขึ้นเป็นครั้งแรก เพราะเดิมพระไตรปิฎกจารึกไว้ด้วยอักษรขอมมาโดยตลอด และได้ตีพิมพ์ทั้งหมด ๓๙ เล่ม ๆ ละ ๑,๐๐๐ จบ เสร็จและฉลองในปี พ.ศ. ๒๔๖๓ อันเป็นปีรัชดาภิเษกของพระองค์พอดี นอกจากนี้ยังทรงพระราชนิพนธ์ตำราเกี่ยวกับทางด้านศาสนาอีกเป็นอันมาก และได้ทรงสนับสนุนให้พระมหาเถระในสมัยนั้นได้รจนานขึ้นก็มี เช่น นวโกวาท และมีการตีพิมพ์อรรถกถาและแปลนิทานชาดกอีกด้วย แม้แบบเรียนที่ใช้อยู่ในปัจจุบันตั้งแต่บาลี พระไตรปิฎก และแบบเรียนนักธรรมล้วนแล้วแต่เป็นผลงานของพระมหาเถระในยุคสมัยนี้เป็นส่วนใหญ่

ได้มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงการจัดการศึกษาบาลีของสงฆ์ใหม่ โดยทำการปรับปรุงหลักสูตร วิธีการเรียน และการวัดผลการศึกษาพระปริยัติธรรมเป็นอย่างมาก ภายใต้การนำของกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส โดยเปลี่ยนแปลงหลักสูตรให้ต่างจากสมัยรัชกาลที่ ๒ ดังนี้ คือ

(๑) ในด้านการเรียน เริ่มด้วยการเรียนบาลีไวยากรณ์ซึ่งเป็นอย่างเดียวกับบทบาลีที่อาจารย์ผู้สอนคัดัมภีร์มูลกัจจายน์แต่ใหม่

(๒) ในด้านการสอบ นักเรียนชั้นที่ ๓ ใช้บาลีไวยากรณ์ ชั้นที่ ๒ ใช้อรรถกถาธรรมบทเฉพาะห้องนิทาน ชั้นที่ ๑ ใช้อรรถกถาธรรมบทเฉพาะแก้กถาบันปลาย ชั้นเปรียญ ๓ ใช้อรรถกถาธรรมบทขั้นต้น ชั้นเปรียญใช้บาลีวินัยมหาวีวงศ์ และภิกขุณีวินัยบ้างเล่ม ชั้นเปรียญ ๑ ใช้บาลีวินัยมหาวรรคและจุลวรรคกับบาลีอภิธรรมเล่มใดเล่มหนึ่ง

(๓) นอกจากนี้ยังได้มีการปรับปรุงชำระพระไตรปิฎกครั้งสำคัญอีกครั้งหนึ่ง และจัดพิมพ์เป็นภาษาไทยขึ้นเป็นครั้งแรก ซึ่งเดิมเป็นอักษรขอมและจารอยู่ในใบลาน แล้วได้พระราชทานไปยังพระอารามหลวงทั่วประเทศแห่งละ ๑ จบหรือชุด เพื่อใช้เป็นตำราในการศึกษาพระปริยัติธรรม

พระองค์โปรดให้ย้ายการสอนพระปริยัติธรรมที่แก่ง ๔ หลังหน้าวัดพระศรีรัตนศาสดาราม มาจัดตั้งเป็นบาลีวิทยาลัยขึ้นที่วัดมหาธาตุ เรียกว่า “มหาธาตุวิทยาลัย” ใน พ.ศ. ๒๔๗๒ มีการจ่ายเงินเดือนแก่ผู้สอน และมีค่าใช้สอยสำหรับวิทยาลัยทุกประการ นับเป็นวิทยาลัยแห่งแรกในประเทศไทย และเป็นการจัดการศึกษาของสงฆ์ในรูปสถาบันเหมือนอย่างประเทศตะวันตก ทั้งนี้เพราะพระองค์ได้รับอิทธิพลการจัดการศึกษาจากประเทศตะวันตก โดยเฉพาะจากพวกมิชชันนารีที่เข้ามาเผยแพร่ศาสนาและนำวิทยาการใหม่ๆ เข้ามาเผยแพร่ด้วย

ถึงแม้พระองค์จะมีนโยบายการปฏิรูปการศึกษาของประเทศให้เป็นแบบตะวันตก และมีการขยายการศึกษาให้แก่ประชาชนอย่างทั่วถึง โดยเฉพาะประชาชนในหัวเมือง แต่พระองค์ก็ได้ทรงละทิ้งแหล่งภูมิปัญญาที่สำคัญของชาติ คือ พระพุทธศาสนา ทรงมีพระราชดำริว่า “การเล่าเรียนที่จะจัดไปทางอื่นไม่ให้เกี่ยวแก่วัดด้วยนั้น ไม่ได้ เพราะใช้แต่จะสั่งสอนแต่อักษรวิธี ต้องสั่งสอนถึงการศาสนาด้วย ข้อนี้เป็นความปรารถนาอันยิ่งใหญ่...”^{๑๖๘} ความหมายแห่งพระราชดำริก็คือการจัดการศึกษาวิชาการสมัยใหม่ต้องควบคู่ไปกับคุณธรรม พระองค์ทรงมีพระราชดำริว่า

“เด็กชั้นหลังจะห่างเหินจากศาสนา จนกลายเป็นคนไม่มีธรรมในใจมากขึ้น คนที่ไม่มีธรรมเป็นเครื่องดำเนินตาม คงจะหันไปหาทางทุจริตโดยมาก ถ้ารู้บ่อยก็โกงไม่ใคร่คล่อง ถ้าโกงไม่สนิท ถ้ารู้มากก็โกงคล่องขึ้น การที่หัดให้รู้อ่านอักษรวิธีไม่เป็นเครื่องฝึกหัดให้คนดีแลคนเลว เป็นแต่ได้วิธีที่สำหรับจะเรียนความดีความชั่วได้คล่องขึ้น”^{๑๖๙}

เมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นว่า การศึกษาสมัยรัชกาลที่ ๕ นี้ มุ่งที่จะนำเอาพระพุทธศาสนา มาเป็นแกนนำในการศึกษาโดยส่งเสริมการศึกษาทั้งของรัฐและของคณะสงฆ์ควบคู่กันไป ไม่ให้แยกการศึกษาทั้งสองฝ่ายออกจากกัน วิทย์ วิศทเวทย์ กล่าวว่า

“สังคมไทยเหมือนสังคมตะวันตกในแง่ที่ว่า เดิมทีรัฐไม่ได้เป็นผู้จัดการศึกษาของประชาชนทั่วไป แต่เพิ่งมาจัดภายหลัง ในสมัยโบราณวิชาซึ่งเรียนกันในครอบครัว หรือไม่ก็เป็นลูกมือของผู้ชำนาญงานแต่ละสาขา คนทั่วไปไม่จำเป็นต้องเรียนรู้หนังสือ ผู้ที่ต้องเรียนรู้คือพวกข้าราชการซึ่งเริ่มต้นกันที่วังหรือที่บ้าน แบบแผนธรรมเนียมของสังคมเรียนกันที่บ้าน วัดเป็นสถานศึกษานอกบ้านที่ผู้มาเรียนนั้นต้องการมารับการฝึกอบรมเพื่อเป็นชาวพุทธที่ดี และสำหรับผู้สนใจอีกอาจฝึกฝนระดับสูงขึ้นไปเรื่อยๆ จนกระทั่งเข้าถึงปรมาตมธรรมของศาสนาได้”^{๑๗๐}

ต่อมาพระองค์ได้ทรงสถาปนามหามกุฏราชวิทยาลัยขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๓๖ แล้วจัดหลักสูตรการเรียนการสอนและการสอบพระปริยัติธรรมเสียใหม่ วิธีสอบไล่ ให้เลิกวิธีแปลปากเปล่า โดยหันมาใช้วิธีเขียนแทน และกำหนดสอบทุกปีสอบได้วิชาไหนเป็นอันได้วิชานั้น ได้แก่สอบเก็บวิชานั้นเอง อันนี้หลักสูตรแบบมหามกุฏราชวิทยาลัยนี้ มีวิชาการทางโลกสมัยใหม่เข้ามาปนด้วย เป็นการศึกษาแบบบูรณาการทั้งทางโลกและทางธรรม ด้วยเหตุนี้ การศึกษาของคณะสงฆ์ได้เปลี่ยนแปลงจากรูปแบบเดิมที่เคยใช้ศึกษาและสอบวัดผลกันมา

^{๑๖๘}พระมหาวงศ์ไทย ศรีลรัรักษ์, “ศึกษาวิเคราะห์ปัญหาการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศไทย”, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล), ๒๕๔๒, หน้า ๑๖.

^{๑๖๙}อุษา ชัยโชติชัย, “การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย ระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๓๒-๒๔๙๐”, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๒๖, หน้า ๗๓.

^{๑๗๐}วิทย์ วิศทเวทย์, **ปรัชญาการศึกษาไทย ๒๔๑๑-๒๔๗๕**, (กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, ๒๕๓๑), หน้า ๓.

ตั้งแต่โบราณมาเป็นวิธีการแบบใหม่ที่เรียกว่า “หลักสูตรแบบมหามกุฏราชวิทยาลัย” โดยมุ่งให้พระสงฆ์สามเณร ได้รับการศึกษาอบรมทั้งทางด้านปริยัติธรรมและความรู้หนังสือไทย รวมทั้งความรู้ในวิชาการใหม่ๆ ที่จำเป็นด้วย ทั้งนี้เพื่อจะได้นำวิชาความรู้ไปทำคุณประโยชน์ให้แก่พระศาสนา และการจัดการศึกษาในหัวเมืองต่างๆ ของประเทศต่อไป อย่างไรก็ตามหลักสูตรมหามกุฏราชวิทยาลัยเป็นสิ่งที่พระภิกษุสามเณรในสมัยนั้นเลือกที่จะศึกษาได้ ถ้าไม่ศึกษาพระปริยัติธรรมแบบเดิม ดังนั้น การศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในระบอบนี้จึงมีรูปแบบเป็น ๒ ลักษณะ คือ

(๑) **การศึกษาพระปริยัติธรรมแบบเดิม** หรือ การศึกษาบาลีดั้งเดิม จะมีอยู่ตามสำนักเรียนของวัดต่างๆ พระสงฆ์สามเณรที่ผ่านการศึกษานี้จะเข้าสอบด้วยวิธีการแปลบาลีเป็นไทยด้วยปากในสนามสอบ ตามกำหนดการสอบที่คณะสงฆ์เป็นผู้กำหนดขึ้น ซึ่งหลายๆ ปีจึงจะสอบสักครั้ง การจัดการศึกษาแบบเดิมนี้นั้นแทบจะไม่มีองค์กรสำหรับจัดการเรียนการสอน เป็นการดำเนินงานไปตามลำพังของผู้สอนซึ่งเป็นพระสงฆ์ของวัดนั้นๆ

(๒) **การศึกษาแบบมหามกุฏราชวิทยาลัย** มีการจัดการศึกษาโดยมีหลักสูตรที่กำหนดขึ้นใหม่โดยเฉพาะ มีวิธีการสอบวัดผลด้วยการเขียนตอบ ซึ่งต่างจากหลักสูตรเดิมอย่างสิ้นเชิง จัดให้มีการสอบทุกปี การเรียนเป็นแบบนั่งเรียน ไม่ใช่นอนเรียน มีโรงเรียนสาขาทั่วกรุงเทพฯ ซึ่งใช้หลักสูตรเดียวกันทั้งหมด โดยมีมหามกุฏราชวิทยาลัยเป็นผู้วางนโยบาย และจัดหลักสูตรการศึกษา ซึ่งภายหลังมหาธาตุวิทยาลัยได้ใช้เป็นแบบอย่างในการจัดการศึกษาตามหลักสูตรใหม่

เมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นว่าการศึกษาแบบมหามกุฏราชวิทยาลัยนี้ ได้ช่วยแก้ปัญหาข้อบกพร่องของการศึกษาแบบเก่าหลายประการ กล่าวคือ ในด้านหลักสูตร จะใช้ตำราบาลีเวยาकरण ซึ่งพิมพ์เป็นอักษรไทยขึ้นใช้แทนตำรามูลกัจจายณ์करण ซึ่งต้องใช้เวลาศึกษาหลายปี มาเหลือเพียง ๓ หรือ ๔ เดือน ทำให้มีความสะดวกในการศึกษาพระปริยัติธรรมชั้นสูงต่อไป นอกจากนี้ยังได้มีการเพิ่มวิชาการสมัยใหม่ เช่น วิชาเลข ความรู้ในภาษาไทย เข้าไปในหลักสูตร^{๑๗๑} เพราะทรงเห็นว่าการศึกษาของพระสงฆ์สามเณรนั้นไม่ควรจำกัดอยู่เฉพาะการเรียนพระปริยัติธรรมเท่านั้น แต่ควรจะศึกษา “การเล่าเรียนสิ่งใดซึ่งเกื้อกูลแก่ศาสนาก็ดี เป็นวิชาสำหรับบุรุษก็ดี ต้องจัดขึ้นด้วยตามแต่จัดได้”^{๑๗๒} ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงเสนอให้มีการสอนภาษาอังกฤษและภาษาสันสกฤตในมหามกุฏราชวิทยาลัยด้วย โดยทูลขอพระราชทานครูสอนอังกฤษให้มาประจำที่วัดบวรนิเวศวิหาร ทำให้พระภิกษุมีความรู้กว้างขวาง สามารถให้ความรู้แก่ประชาชนในการศึกษาขั้นพื้นฐานได้ นอกจากนี้การเรียน

^{๑๗๑}นั้นหนา วัฒนสุข, “บทบาทสมเด็จพระมหาสมณเจ้าในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์เกี่ยวกับการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา”, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๑๕, หน้า ๒๐๘.

^{๑๗๒}มหามกุฏราชวิทยาลัย, **ประวัติมหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๓), หน้า ๙.

การสอนก็มีตารางเรียนที่แน่นอน ในการสอบวัดผลก็มีความสะดวกยุติธรรม สามารถสอบแก้ตัวได้ทุกปี ทำให้ผู้เรียนเกิดความกระตือรือร้นในการศึกษาพระปริยัติธรรมในชั้นสูงขึ้นไป

สิ่งที่ควรสังเกตอีกอย่างหนึ่งคือ ในสมัยรัชกาลที่สองที่ได้มีการเปลี่ยนหลักสูตรจากการศึกษาพระไตรปิฎกมาเป็นอรรถกถา ฎีกา ที่พระอาจารย์ยุคหลังๆ เป็นผู้รจนาทนพระไตรปิฎก และใช้มาจนถึงสมัยรัชกาลที่ ๔ นั้น ครั้นมาถึงรัชกาลที่ ๕ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ ได้จัดหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมขึ้นใหม่ กำหนดให้ฝ่ายพระวินัยใช้พระวินัยปิฎกเป็นตำราหลัก และใช้อรรถกถาและฎีกาเป็นตำรารองอ่านประกอบ ส่วนในฝ่ายธรรมยังคงใช้หลักสูตรใหม่บ้างเก่าบ้าง

อย่างไรก็ตาม การศึกษาแบบมหามกุฏฯ ต้องหยุดชะงักไปในปี พ.ศ. ๒๔๔๕ ทั้งนี้เนื่องจากไม่ได้รับความนิยมนอกจากพระภิกษุสามเณรซึ่งเคยชินกับการศึกษาแบบเดิม ดังเหตุผลที่เจ้าพระยามหาเสนาฯ ได้แสดงไว้ว่า “เป็นเพราะนักเรียนโหมหลงเอง ไม่อดทนเหมือนนักเรียนแต่ก่อน... นักเรียนเข้าใหม่เดี๋ยวนี้ เรียนหาประโยชน์ที่จะเข้าทำการในฆราวาส ให้มีชื่อเสียงว่าเป็นมาเรียน ยิ่งกว่าจะคงทนอยู่ในพระศาสนา”^{๑๗๓} และอุปสรรคด้านผู้นำในการจัดการศึกษา ซึ่งเกิดจากการระดมพระสงฆ์ที่มีความรู้ซึ่งเป็นกรรมการมหามกุฏราชวิทยาลัย ต้องเข้าไปช่วยรัฐจัดการศึกษาในหัวเมืองต่างๆ ไม่มีเวลาเหลือแล้วถึงการวิทยาลัย จนถึงคราวจะต้องประชุมหรือการวิทยาลัยบางครั้ง ก็ไม่มีกรรมการจะประชุมให้ครบองค์ประชุม^{๑๗๔} จึงทำให้การศึกษาในมหามกุฏฯ อ่อนแอลง เพราะจัดการจัดการศึกษาภายใต้การนำของกรมหมื่นวชิรญาณวโรรสจึงต้องเลิกล้มไป และได้กลับไปใช้วิธีการศึกษาพระปริยัติธรรมแบบเดิมจนถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ อย่างไรก็ตาม การจัดการศึกษาแบบมหามกุฏฯ ได้ถูกรื้อฟื้นนำมาเริ่มต้นใช้อีกครั้งหนึ่งในสมัยรัชกาลที่ ๖ หลังปี พ.ศ. ๒๔๕๓ เมื่อพระองค์มีอำนาจในการปกครองคณะสงฆ์อย่างเต็มที่^{๑๗๕}

ในสมัยรัชกาลที่ ๕ งานการศึกษาของคณะสงฆ์มีความก้าวหน้ามาก ทรงโปรดให้ย้ายการสอนพระปริยัติธรรมที่หน้าวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ออกไปตั้งเป็นบาลีวิทยาลัยขึ้นที่วัดมหาธาตุ เรียกว่า “มหาธาตุวิทยาลัย” และในปี พ.ศ. ๒๔๓๒ มีการจ่ายเงินเดือนแก่ครูและค่าใช้สอยสำหรับวิทยาลัยอีกด้วย นับเป็นวิทยาลัยสงฆ์แห่งแรกในประเทศไทย^{๑๗๖} ใน พ.ศ. ๒๔๓๙ โปรดให้สร้างสังฆิกเสนาสน์ราชวิทยาลัยอุทิศถวายมหาธาตุวิทยาลัย เพื่อเป็นที่ศึกษาพระปริยัติธรรมและวิชาชั้นสูง พระราชทานนามใหม่ว่า “มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย” แต่อาคารสังฆิกเสนาสน์ราชวิทยาลัยนั้นเป็นสถานที่ของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตั้งอยู่ที่วัดมหาธาตุ ปัจจุบันกรมศิลปากรใช้เป็นสถานที่ทำการส่วนหนึ่งของกรมฯ แต่ได้มีเสียงเรียกร้องจากคณะสงฆ์ว่า

^{๑๗๓}พระมหาวงศ์ไทย ศรีลาภักษ์, **ศึกษาวิเคราะห์ปัญหาการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศไทย**, อ่างแล้ว, หน้า ๑๙.

^{๑๗๔}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕.

^{๑๗๕}อุษา ชัยโชติชัย, **การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย ระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๓๒-๒๔๙๐**, อ่างแล้ว, หน้า ๒๖๖.

^{๑๗๖}วันชัย ปักซีเลิศ, **การปรับตัวของสถาบันสงฆ์ไทย พ.ศ. ๒๔๖๔ - ๒๕๔๔**, อ่างแล้ว, หน้า ๒๒.

เนื่องจากเป็นมหาวิทยาลัยสงฆ์แต่ดั้งเดิม ถึงแม้ต่อมาจะมีการว่างเว้นไม่มีการใช้สอย จนกระทั่งทางการมอบให้กรมศิลปากรมายึดครองเพื่อประโยชน์แก่งานราชการ แต่เมื่อเวลานี้การศึกษาของคณะสงฆ์มากขึ้นและไม่มีที่จะเรียน กรมศิลปากรสมควรคืนกลับไปให้เป็นที่ยึดศึกษาของพระภิกษุสามเณรเหมือนเช่นเดิม ใน พ.ศ. ๒๔๕๔ ได้เริ่มมีการศึกษาแบบนักธรรมขึ้นควบคู่กับฝ่ายเปรียญ แต่เป็นการศึกษาของภิกษุสามเณรเท่านั้น และการสอบเปรียญด้วยข้อเขียนตั้งแต่ ป.ธ. ๑ - ๙ ได้เริ่มขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๙

(๖) การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยสมัยรัชกาลที่ ๖

การจัดการศึกษาของสงฆ์ในช่วงนี้ ได้มีการเปลี่ยนแปลงการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ครั้งสำคัญอีกครั้งหนึ่ง เพราะเป็นช่วงที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช ได้มีการเปลี่ยนแปลงทั้งในรูปแบบการศึกษาและหลักสูตรตลอดจนวิธีการสอบ โดยพระองค์ทรงจัดตั้งหลักสูตรนักธรรมขึ้น เป็นการศึกษาเน้นความรู้ในด้าน “ธรรมวินัย” มากกว่าความรู้ใน “ภาษาบาลี” เนื่องจากทรงเห็นว่าการศึกษาพระธรรมวินัยเป็นเรื่องที่เหมาะสมกับพระภิกษุสามเณรมากกว่า โดยเฉพาะพระสงฆ์ที่บวชในระยะสั้น ตามประเพณีการบวชของคนไทย สำหรับภาษาบาลีนั้นเหมาะสำหรับผู้ที่บวชนานๆ เพื่อศึกษาค้นคว้าพระปริยัติธรรมให้ลึกซึ้งขึ้น การศึกษาแบบนักธรรมที่จัดใหม่นี้ มุ่งสอนความรู้เกี่ยวกับหลักธรรม และข้อปฏิบัติทางศาสนา โดยใช้แบบเรียนที่เป็นภาษาไทย วิธีการวัดผลก็ใช้วิธีการเขียนตอบเป็นภาษาไทยทั้งหมด เมื่อก่อนหลักสูตรนักธรรมมีประโยชน์มากสำหรับพระนวกะที่บวชไม่นาน โดยไม่ต้องการบวชเรียน แต่ในปัจจุบันนี้สำหรับพระผู้บวชใหม่ ซึ่งตั้งใจบวชเพียงพรรษาเดียวแล้วจะลาสิกขา ก่อนออกพรรษาจะต้องมีการสอบนวกะ

นอกจากนี้ พระองค์ยังได้นำหลักสูตรพระปริยัติธรรมมาผนวกเข้ากับหลักสูตรนักธรรมที่ทรงจัดขึ้นใหม่ เรียกว่า “เปรียญธรรม” เป็นผลให้การศึกษาคณะสงฆ์ไม่มีการแบ่งแยก เป็น ๒ ฝ่าย อย่างที่เคยแบ่งแยกในสมัยรัชกาลที่ ๕ ทรงนำเอาความรู้ภาษาไทยและความรู้อื่นๆ ที่จำเป็นแก่พระสงฆ์มารวมเข้ากับหลักสูตรพระปริยัติธรรมได้เป็นอย่างดี และได้เป็นแนวทางให้คณะสงฆ์จัดการศึกษาวิชาอื่นๆ เช่น วิชาภาษาอังกฤษและวิชาครู ดังปรากฏเป็นหลักสูตรของมหาวิทยาลัยสงฆ์ในปัจจุบัน ซึ่งสอดคล้องกับพระราชดำริของพระองค์ที่ต้องการให้พระสงฆ์สามเณรได้ศึกษาวิชาความรู้ที่เป็นประโยชน์ด้วย มิใช่จำกัดแต่ความรู้ในพระพุทธศาสนาอย่างเดียว เพราะความรู้ที่พระสงฆ์ได้รับย่อมจะส่งผลถึงราษฎรด้วย เนื่องจากพระสงฆ์ยังคงเป็นครู และเป็นผู้นำท้องถิ่น ที่สำคัญในสังคมชนบท

มูลเหตุในการจัดให้มีการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมนี้ เนื่องจากทางราชการได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติเกณฑ์ทหาร ร.ศ. ๑๒๔ (พ.ศ. ๒๔๔๘) เกณฑ์ชายฉกรรจ์เข้ารับราชการทหารเพื่อป้องกันประเทศชาติ ในพระราชบัญญัตินั้นยกเว้นเฉพาะพระภิกษุทั่วไปไม่ต้องถูกเกณฑ์เข้าเป็นทหาร สำหรับสามเณรเว้นเฉพาะสามเณรรู้ธรรม แต่ยังไม่มียกเว้นว่าจะมีความรู้เพียงใดจึงจะชื่อว่าสามเณรรู้ธรรม ทางฝ่ายบ้านเมืองจึงขอให้ทางคณะสงฆ์กำหนดองค์ความรู้ของสามเณรรู้ธรรมไว้เพื่อเป็นแนวปฏิบัติ มหาเถรสมาคมโดยสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงเป็นประธาน ได้ประชุมครั้งแรกเมื่อวันที่ ๑๒

มิถุนายน ร.ศ. ๑๓๐ เพื่อกำหนดคุณสมบัติของสามเณรผู้ธรรมขึ้น^{๑๗๗} ซึ่งต่อมาสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทรงเสนอให้มหาเถรสมาคมเห็นชอบเกี่ยวกับหลักสูตรหรือแบบเรียนสำหรับสอบความรู้ธรรมขึ้นมาแทน ดังนี้ คือ

๑. นวกภูมิ เป็นความรู้สำหรับนวกภิกษุและสามเณร จัดเป็น ๒ อย่าง คือ สามัญและวิสามัญ อนุญาตให้เข้าสอบได้ทั้งภิกษุและสามเณร แต่ต้องรู้จักเขียน รู้จักแต่งภาษาไทยใช้ได้แล้ว

๒. สามัญศึกษา การศึกษาอย่างสามัญนั้น เว้นมคธภาษา แบ่งเป็น ๒ ประโยค คือ

ก. ประโยคหนึ่ง ธรรมวิภาคกับเรียงความแก้กระทู้ธรรม ไม่ต้องชกที่มาต้องได้พร้อมทั้ง ๒ อย่างในคราวเดียวกัน

ข. ประโยคสอง พุทธประวัติย่อ กับเรียงความแก้กระทู้ธรรม ชกที่มาในหนังสือไทยสุดแต่จะกำหนดให้ว่ากี่แห่งต้องได้พร้อมกันทั้ง ๒ อย่างในคราวเดียวกัน

๓. การสอบได้ทั้ง ๒ ประโยค การสอบได้ทั้ง ๒ ประโยคนี้ เป็นนักธรรม ๒ ประโยคก่อน แต่จะรับประกาศนียบัตร^{๑๗๘} ภิกษุต้องสอบวินัยบัญญัติในนวโกวาทให้ได้ก่อน สามเณรยังรับไม่ได้จนกว่าจะอุปสมบทแล้วและสอบวินัยบัญญัติได้แล้ว ส่วนผู้สอบได้เพียงประโยคหนึ่งยังไม่ให้ประกาศนียบัตร เป็นแต่ได้รับยกเว้นตามพระราชบัญญัติเกณฑ์ทหาร

๔. วิสามัญศึกษา การศึกษาอย่างวิสามัญ ต้องสอนภาษาหมคธเพิ่มเติมเข้าไปด้วย แบ่งเป็น ๒ ประโยค คือ

ก. ประโยคหนึ่ง อรรถกถาพระธรรมบท มีแก้อรรถด้วย

ข. ประโยคสอง บาลีไวยากรณ์และสัมพันธ์

การศึกษาอย่างวิสามัญนี้ จะจัดเฉพาะแต่ในกรุงเทพมหานครก่อนทั้ง ๒ อย่าง ถ้าทำหนังสือเพื่อใช้เป็นหลักสูตรสำเร็จแล้วก็จะขยายไปตามหัวเมืองต่างๆ จะสอบอย่างเดียวกันกับอย่างสามัญศึกษาก็ได้ หรือได้ชั้นสามัญแล้วจะสอบเพิ่มเติมก็ได้ สอบได้ ๒ ประโยคนี้ก็เป็นเปรียญธรรม ๒ ประโยค เทียบเปรียญธรรม ๓ ประโยค

เหตุผลประการหนึ่งในการจัดหลักสูตรดังกล่าวข้างต้น คือ การเรียนธรรมของพระภิกษุสามเณรจะเจริญทั้งในกรุงและในหัวเมือง และจะได้มีผู้มีความรู้ช่วยกิจการศาสนาก็มาก การจัดการเรียนเฉพาะแต่ในทางมคธภาษาถือเป็นหลักก็จริง แต่ยังมีอยู่ในวงแคบ ความรู้อันนี้ยังไม่แพร่หลายไปในหัวเมือง พระภิกษุสามเณรในหัวเมืองไม่ได้เรียนในทางนี้แล้ว ยังซ้ำไม่ได้เรียนในทางอื่นด้วย ด้วยเหตุนี้ จึงหาพระที่เหมาะสมและสมควรเป็นเจ้าของอาวาสเป็นพระอุปัชฌาย์ เป็นเจ้าคณะได้ยากลำบาก แต่ผู้ทำหน้าที่เหล่านี้จำต้องมี ฉะนั้นเมื่อจัดสอนความรู้สามัญในหัวเมืองแล้ว ก็คงเปลี่ยนความขัดข้องข้อนี้ไปได้ยากลำบากยิ่ง

นอกจากนี้ สาเหตุที่สำคัญอีกประการหนึ่งในการเปลี่ยนแปลงการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์นั้น มาจากการที่การศึกษาของรัฐและของคณะสงฆ์ได้แยกออกจากกัน ในปลายสมัยรัชกาลที่ ๖ โดยในปี พ.ศ.

^{๑๗๗} หนังสือแถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม ๑ พ.ศ. ๒๔๕๖, หน้า ๑๑๙-๑๒๔.

^{๑๗๘} เริ่มมีประกาศนียบัตรรับรองในสมัยนี้เป็นต้นมา

๒๔๖๒ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าให้แยกกรมธรรมการไปสังกัดกระทรวงวัง ด้วยเหตุผลว่าเพื่อให้สอดคล้องกับโบราณราชประเพณีเดิม^{๑๗๙} ซึ่งภายหลังการแยกกรมธรรมการออกจากกระทรวงศึกษาธิการแล้ว การศึกษาของสงฆ์กับการศึกษาของรัฐก็ได้แยกออกจากกัน และนโยบายการศึกษาได้เปลี่ยนไป โดยแยกนโยบายการศึกษาของพระภิกษุสามเณรออกต่างหากจากนโยบายการจัดการศึกษาสำหรับเด็กนักเรียน และตลอดจนแบ่งส่วนราชการที่รับผิดชอบด้วย กระทรวงศึกษาธิการรับผิดชอบเฉพาะการศึกษาของเด็กนักเรียนราษฎรเท่านั้น ส่วนการศึกษาสำหรับพระภิกษุสามเณรให้คณะสงฆ์ดำเนินการต่างหากเป็นเอกเทศจากรัฐ แผนการศึกษาของชาติในสมัยต่อมา จึงไม่กล่าวถึงการศึกษาของสงฆ์อีกเลย รัฐได้แยกเด็กออกจากวัด ไปจัดการศึกษาเอง เป็นผลให้แผนการศึกษาของชาติในสมัยต่อมาทุกฉบับไม่มีคณะสงฆ์เข้าร่วมพิจารณาด้วย^{๑๘๐}

การแยกการจัดการศึกษาของพระภิกษุสามเณร ออกจากการจัดการศึกษาของเด็กจึงทำให้เกิดปัญหาในเวลาต่อมา ทำให้การจัดการศึกษาของพระไม่ได้ผล คือรัฐไม่ได้สอดส่องดูแลอย่างเต็มที่ และเป็นการเปิดโอกาสให้ผู้ที่ไม่มีความรู้ความสามารถในการจัดการศึกษา เข้ามาดูแลการศึกษาของพระภิกษุสามเณร เมื่อไม่มีความรู้ในการจัดการศึกษา จึงทำให้การศึกษาของพระไม่ก้าวหน้าและที่สำคัญการศึกษาของพระไม่สอดคล้องกับความต้องการของประชาชน กลายเป็นการศึกษาที่สูญเปล่า พระจะต้องเรียนนักธรรมบาลีในส่วนของพระเพื่อวัตถุประสงค์อีกอย่างหนึ่ง และเมื่อต้องการจะพูดกับชาวโลกให้รู้เรื่องก็ต้องชวนชวาวเรียนทางโลกเอง ทั้งๆ ที่ไม่มีผู้ใหญ่ฝ่ายพระด้วยกันสนับสนุน การศึกษาของพระจึงอยู่ในรูปที่ยังไม่ชัดเจนว่าจะเอาอย่างไร เรียกว่ายังไม่มีความวิสัยทัศน์ที่ชัดเจนว่าจะเป็นประโยชน์ต่อชาติบ้านเมืองอย่างไรในระยะยาว และที่สำคัญการศึกษาของพระที่จัดกันอยู่นี้เป็นประโยชน์ต่อพระศาสนาได้แค่ไหนอย่างไร

(๗) การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยสมัยรัชกาลที่ ๗

การศึกษาของคณะสงฆ์ในสมัยนี้หยุดนิ่ง เพียงแต่รักษานโยบายการศึกษาของสมเด็จพระยาวชิรญาณวโรรสไว้เท่านั้น โปรดให้ย้ายกรมธรรมการกลับเข้ามารวมกับกระทรวงศึกษาธิการเหมือนเดิม ให้ใช้ราชบัณฑิตสถาน คณะสงฆ์ไม่ได้มีนโยบายใหม่นอกจากการจัดธรรมศึกษาให้กับฆราวาส ในสมัยนี้เปิดโอกาสให้ฆราวาสชาย-หญิง เข้าเรียนได้ด้วย โดยแยกเป็นแผนกธรรมสำหรับพระภิกษุสามเณร แผนกธรรมศึกษาสำหรับฆราวาสชาย-หญิง โดยแบ่งเป็น ๓ ชั้นคือ ชั้นตรี ชั้นโท และ ชั้นเอก สำหรับฝ่ายบาลีมีหลักสูตรในยุคที่เป็นมหาธาตุวิทยาลัยแยกออกเป็น ๒ ฝ่ายคือ

^{๑๗๙} นันทนา วัฒนสุข, “บทบาทของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์เกี่ยวกับการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา”, *วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต*, อ่างแล้ว, หน้า ๑๙๒.

^{๑๘๐} แ่งน้อย ติตติรานนท์, “เสนาบดีกระทรวงธรรมการในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช”, *วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๑๙, หน้า ๑๙๑-๑๙๒.

(๑) ฝ่าฝืนไทยแบ่งประโยคเป็น ๙ ชั้น

(๒) ฝ่าฝืนรามัญแบ่งเป็น ๔ ชั้น

การวัดผลในระยะแรกเหมือนสมัย ร. ๔ คือผู้เข้าสอบจับฉลากประโยคได้แล้วเข้าแปลด้วยปากเปล่าในที่ประชุมพระราชอาณัติตามเวลาที่กำหนดให้ ถ้าแปลทันตามเวลาที่กำหนดเป็นสอบได้ สำหรับฝ่าฝืนไทยได้ ๓ ประโยคขึ้นไปเป็นเปรียญ ฝ่าฝืนรามัญได้ ๒ ประโยคขึ้นไปเป็นเปรียญ สำหรับสถานศึกษาที่ใช้ในระยะแรกเช่นเดียวกับสมัย ร. ๔ คือมหาธาตุวิทยาลัยและวัดสุทัศน์ฯ ทางวัดมหาธาตุจึงตั้งบาลีวิทยาลัยขึ้นและที่มหาวิทยาลัยก็ได้ขยายการศึกษาออกไปตามวัดต่างๆ

ในสมัยนี้ ได้มีการอนุญาตให้พระภิกษุสามเณรไปช่วยสอนศีลธรรมตามโรงเรียนเด็กเพราะมีปัญหาการขาดแคลนครูสอนในด้านนี้ แต่ที่สำคัญในสมัยนี้การศึกษาของพระสงฆ์ไม่เจริญก้าวหน้า แต่มีแนวความคิดย้อนกลับไปเป็นสมัยต้นๆ ที่ว่า พระภิกษุสามเณรไม่ควรศึกษาวิชาการสมัยใหม่ ที่มีใช้ด้านศาสนา เพราะกลัวว่าจะมีผู้แอบแฝงมาอาศัยพระศาสนาเป็นทางศึกษาเพื่อไปหาเลี้ยงชีพ การศึกษาวิชาการสมัยใหม่จึงยังไม่ได้รับการยอมรับจากผู้บริหารคณะสงฆ์ในยุคนั้น^{๑๘๑} ทำให้การศึกษาของคณะสงฆ์มีดมนอิกวาระหนึ่ง

ครั้นหลังจากที่มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศ ในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ ความตื่นตัวในระบอบประชาธิปไตยของพระสงฆ์ ได้ก่อให้เกิดความเคลื่อนไหวของพระภิกษุกลุ่มหนึ่ง ที่เรียกตนเองว่า **“กลุ่มปฏิสังขรณ์การพระศาสนา”**^{๑๘๒} โดยมีการเรียกร้องให้มีการยกเลิกพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ เสีย จุดมุ่งหมายในการเคลื่อนไหวก็คือ ต้องการรวมนิกายสงฆ์ซึ่งแบ่งออกเป็น ๒ นิกายคือมหานิกายและธรรมยุติกนิกาย เข้าเป็นนิกายเดียวกัน เรียกว่า คณะสงฆ์ไทย หรือ คณะสงฆ์สยามวงศ์ และแก้ไขการปกครองที่ไม่เสมอภาคให้ทัดเทียมกัน ตลอดจนปรับปรุงการศึกษาของคณะสงฆ์ให้ทันสมัย ซึ่งการเคลื่อนไหวครั้งนี้ประสบความสำเร็จ เนื่องจากได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาล โดยจัดการแก้ไขพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ และตราพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๘๔ ขึ้น

การตราพระราชบัญญัติการปกครองสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๘๔ ใหม่ มีผลต่อการศึกษาของคณะสงฆ์จากพระราชบัญญัติ คือ รัฐบาลได้จัดระเบียบการบริหารการคณะสงฆ์เป็น ๔ องค์การ ได้แก่ องค์การปกครอง องค์การศึกษา องค์การเผยแผ่ และองค์การสาธารณูปการ^{๑๘๓} และแต่งตั้งพระพรหมมุนี วัดเบญจมบพิตรให้เป็นสังฆมนตรีว่าการองค์การศึกษารูปแรก และพระสุพจน์มุนี วัดบวรนิเวศวิหาร เป็นสังฆมนตรีช่วยว่าการองค์การศึกษา งานสำคัญประการหนึ่งด้านการศึกษาก็คือ มีการจัดตั้งองค์การการศึกษาของคณะสงฆ์ขึ้น

^{๑๘๑}ดวงพร สุขศิริวัฒน์, พัฒนาการของมหาวิทยาลัยสงฆ์ในประเทศไทย พ.ศ. ๒๕๒๗-๒๕๓๔, อ้างแล้ว, หน้า ๑๐๑.

^{๑๘๒}คะเนิงนิตย์ จันทบุตร, การเคลื่อนไหวของยุวสงฆ์ไทยรุ่นแรก พ.ศ. ๒๔๗๗-๒๕๘๔, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๘), หน้า ๗๑-๗๒.

^{๑๘๓}จารุรัตน์ ปันมณี, กฎหมายพระสงฆ์, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๐), หน้า ๗๐.

เพื่อทำหน้าที่เกี่ยวกับการศึกษาของคณะสงฆ์โดยตรง โดยมีพระพรหมมุนี (ปลด) วัดเบญจมบพิตร สังฆมนตรีว่าการองค์การศึกษาเป็นประธาน เหตุผลในการจัดตั้งสภาการศึกษาคณะสงฆ์ เนื่องจากคณะกรรมการเล็งเห็นว่า การศึกษาควรได้รับการปรับปรุงให้กว้างขวางและเหมาะสมแก่กาลสมัย “เพื่อเพิ่มพูนความรู้แก่ภิกษุสามเณรในการบำเพ็ญศาสนกิจและเพิ่มพูนความรู้ด้านศาสนธรรมแก่คฤหัสถ์ให้เจริญทั่วกัน และเป็นปัจจัยให้เกิดความเจริญด้านสัมมาปฏิบัติตามความต้องการของพระศาสนาและประเทศชาติ”^{๑๘๔} งานปรับปรุงด้านการศึกษาของพระสงฆ์ แม้จะยังไม่ปรากฏรูปแบบเป็นแบบแผนถาวรให้น่าพอใจ แต่การที่รัฐบาลมองเห็นความสำคัญด้านการศึกษาของคณะสงฆ์ และมีดำริที่จะปรับปรุงการศึกษาให้ทันสมัยทัดเทียมกับการศึกษาของประชาชน สิ่งเหล่านี้นับว่าเป็นนิมิตที่ดีของการศึกษาของคณะสงฆ์ และในปี พ.ศ. ๒๔๘๙ และ ๒๔๙๐ จึงได้มีการยกฐานะมหาจุฬาราชวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลั ให้เป็นสถาบันการศึกษาชั้นสูงในรูปแบบของมหาวิทยาลัยสงฆ์ขึ้นอย่างแท้จริง

(๘) การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยสมัยรัชกาลที่ ๘

การศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในสมัยนี้มีลักษณะเช่นเดียวกับสมัย ร. ๗ ไม่มีการเปลี่ยนแปลงแต่อย่างใด ยังคงดำเนินตามขั้นตอนการศึกษาโดยลำดับ ในปี พ.ศ. ๒๔๘๓ ทรงอนุเคราะห์ให้แปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาไทย โดยพระปรารภของสมเด็จพระสังฆราชแพ ตีสสเทโว วัดสุทัศน์ฯ โดยแบ่งออกเป็น ๒ ประเภทคือ แปลโดยอรรถ พิมพ์เป็นเล่มสมุด ๘๐ เล่ม เรียกว่า “พระไตรปิฎกภาษาไทย” กับแปลสำนวนเทศนา พิมพ์เป็นใบลานแบ่งเป็น ๑,๒๕๐ กัณฑ์ เรียกว่า พระไตรปิฎกเทศนาฉบับหลวง และได้ดำเนินการจนสำเร็จ จัดเป็นผลงานเนื่องในงานฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ ใน พ.ศ. ๒๕๐๐ จำนวน ๒,๕๐๐ จบ และได้เปลี่ยนกระทรวงธรรมการเป็นกระทรวงศึกษาธิการ: พระองค์ทรงเปลี่ยนกระทรวงธรรมการเป็นกระทรวงศึกษาธิการ และ กรมศาสนา

บทสรุป จากการศึกษาถึงความหมาย แนวคิดทฤษฎีการจัดการศึกษาต่างๆ ทั้งจากแนวคิดทางตะวันตกและแนวคิดทางพระพุทธศาสนาพอที่จะสรุปได้ว่า การศึกษาก็คือการพัฒนามนุษย์ในด้านต่างๆ ซึ่งตามหลักการทางพระพุทธศาสนา คือการพัฒนากระบวนการดำเนินชีวิตทั้ง ๓ ด้าน คือ ด้านพฤติกรรม ได้แก่ วินัย ฯลฯ ด้านจิตใจ ได้แก่ คุณธรรม ความสุข ฯลฯ ด้านปัญญา ได้แก่ ความรู้ความเข้าใจถึงเหตุผล การเข้าถึงความเป็นจริง การศึกษาจึงเป็นกระบวนการพัฒนาชีวิตของมนุษย์ ซึ่งเป้าประสงค์ของการศึกษาตามหลักพระพุทธศาสนานั้น มีเป้าหมาย ๓ ระดับ คือ ประโยชน์ในปัจจุบัน ประโยชน์ในภายหน้ารวมถึงชาติต่อไป จนกระทั่งถึงประโยชน์อันสูงสุด คือ บรรลุธรรมในระดับอริยบุคคล คนที่จะได้ชื่อว่าเป็นบัณฑิตหรือผู้มีการศึกษา จะต้องมีชีวิตที่บรรลุจุดหมายอย่างน้อย ๒ ระดับ คือ ประโยชน์ในปัจจุบัน (ทิฐฐัมมิกัตถะ) และประโยชน์ในภายหน้า (สัมปรายิกัตถะ) ซึ่งประโยชน์ทั้ง ๒ ระดับนี้ แยกออกไปอีก ๓ ด้าน ซึ่งผู้ที่สำเร็จการศึกษาตามหลักพระพุทธศาสนาจะต้องบำเพ็ญให้สำเร็จ คือ

^{๑๘๔}พระมหาวงศ์ไทย ศรีสารักษ์, **ศิษย์วิเคราะห์ปัญหาการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศไทย**, อ่างแล้ว, หน้า ๘๐.

๑) ประโยชน์ตน (อัตตัตถะ) คือ ประโยชน์ ๓ ระดับที่กล่าวแล้วอันผู้ศึกษาพึงทำให้เกิดขึ้นแก่ตนเอง หรือพัฒนาชีวิตของตนเองให้บรรลุถึง

๒) ประโยชน์ผู้อื่น (ปรัตถะ) คือ ประโยชน์ ๓ ระดับที่กล่าวแล้วที่พึงช่วยเหลือให้ผู้อื่นหรือเพื่อน มนุษย์ได้บรรลุถึง ด้วยการชักนำให้เขาพัฒนาชีวิตของเขาเองไปตามลำดับ

๓) ประโยชน์ทั้งสองฝ่าย (อุภยัตถะ) คือ ประโยชน์ร่วมกัน หรือประโยชน์แก่สังคมทั้งหมด โดยเฉพาะ สภาพและปัจจัยแวดล้อมต่างๆ ที่พึงช่วยกันสร้างสรรค์บำรุงรักษา อันจะเกื้อหนุนให้ทั้งตนและผู้อื่นเข้าถึง จุดหมาย ๓ ระดับนั้น

การจัดการศึกษาที่ยึดหลักธรรมของพระพุทธศาสนาเป็นฐาน จะมุ่งพัฒนาจิตใจของคนให้ถึงความจริงของชีวิต โดยไม่ปฏิเสธหลักวิชาการทางโลก เป็นการจัดการศึกษาที่เน้นทักษะและศักยภาพภายนอกให้สอดคล้องกับศักยภาพภายในอันเป็นการดำเนินวิถีชีวิตของคนในสังคม ทำให้อยู่ร่วมกับธรรมชาติด้วยดี มีสุข และเป็นอิสระ เนื่องจากการศึกษาตามแนวพระพุทธศาสนา คือ กระบวนการสร้างปัญญาเพื่อประโยชน์ในการดำเนินชีวิต ซึ่งสามารถพัฒนาพฤติกรรมทางกาย วาจา ทั้งในส่วนบุคคลและสังคม รวมถึงจิตใจอันจะทำให้เกิดความสุขหรือสามารถหลุดพ้นจากความทุกข์และนำไปสู่ความเป็นอิสระ แก้ปัญหาได้ ดังที่พุทธทาสภิกขุ กล่าวว่า การสร้างปัญญา คือ การปฏิบัติศีล สมาธิ และปัญญา การศึกษาที่สมบูรณ์ต้องทำความเข้าใจความต้องการและสมบูรณ์ คือ มีความรู้เรื่องวิชาชีพและอาชีพ รวมทั้งมีมนุษยธรรม คือ มีความเป็นมนุษย์อย่างถูกต้องสมบูรณ์

ประเด็นสำคัญที่สุดของการศึกษาตามแนวทางพระพุทธศาสนา ที่จะปรากฏผลในทางดีหรือไม่ขึ้นขึ้นอยู่กับหลักการว่า จะต้องประกอบไปด้วยหลักปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ อันได้แก่การที่ต้องถึงพร้อมไปด้วยการเรียนรู้ (ปริยัติ) ด้วยความตั้งใจและจริงจังและการปฏิบัติ คือ ต้องปฏิบัติด้วยความไม่ประมาทอย่างสม่ำเสมอต่อเนื่อง ดังนั้น จึงเกิดผล (ปฏิเวธ) อย่างแท้จริงได้ และแต่ละคนจะประจักษ์แจ้งผลและรู้ได้ด้วยตั้งแต่ตนเองและขยายผลต่อไปยังสังคม รวมถึงสภาพแวดล้อมด้วย ดังคำกล่าวที่ว่าปริยัติเปรียบเหมือนแผนที่ ปฏิบัติเหมือนการเดินทางตามแผนที่ และปฏิเวธเปรียบเหมือนการถึงสถานที่ถูกต้องตามที่แผนที่บอกไว้ ทั้งปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ จะจ้องอาศัยกัน จึงจะได้รับผลที่ถูกต้องและจริงแท้

ส่วนเป้าหมายและหลักการทางการศึกษาตามของคณะสงฆ์ตามแนวของพระพุทธศาสนานั้น คณะสงฆ์มีเป้าหมายทางการศึกษาโดยสรุปอยู่ ๓ ประการ คือ เป้าหมายเพื่อตัวบุคคล คือตัวพระภิกษุสามเณรผู้ศึกษาเอง พระพุทธศาสนาต้องการให้พระสงฆ์เป็นผู้มีชีวิตที่ติงาม เป็นศาสนทายาทที่มีคุณภาพ ในเวลาเดียวกันจะต้องมีเป้าหมายเพื่อบุคคลอื่นหรือเพื่อสังคม โดยเมื่อฝึกฝนตนเองให้สมบูรณ์แล้ว ก็จะต้องทำประโยชน์เพื่อคนอื่นได้แก่ การสั่งสอนอบรมคนในสังคมไปด้วย เพื่อช่วยสงเคราะห์ให้เขามีความสุขกาย สุขใจ ดำรงตนอยู่ด้วยหลักแห่งศีลธรรมอันดีงาม ข้อนี้ เมื่อฝึกตนเองแล้วก็จะสามารถทำประโยชน์เพื่อผู้อื่นได้อย่างเต็มที่ และประการที่ ๓ เพื่อความเจริญมั่นคงของพระศาสนา ด้วยการเป็นผู้ศึกษาเรียนรู้ให้เข้าใจอย่างถูกต้องชัดเจน และเมื่อรู้แล้วจะต้องเผยแพร่แนะนำให้ผู้อื่นเข้าใจตามด้วย นอกจากนี้หากมีภัยอันตรายที่เกิด

ขึ้นกับพระศาสนา ก็จะสามารถที่จะแก้ต่างหรืออธิบายให้คนอื่นสามารถเข้าใจเหตุผลที่ถูกต้องได้ พระสงฆ์ที่จะเป็นผู้ดำรงหรือสืบทอดพระพุทธศาสนาได้นั้น ในความเป็นพระสงฆ์ก็ต้องมีลักษณะผู้นำอยู่ด้วย จึงต้องมีความคิด การปรับตัว พัฒนาตนเองอยู่ตลอดเวลา เพื่อจะได้อยู่ในโลกได้อย่างเท่าทัน คือจะต้องเป็นพระภิกษุสามเณรที่มีคุณภาพดี เป็นกำลังของพระศาสนา ด้วยการฝึกอบรมตนให้เจริญงอกงามด้วยความรู้ ความประพฤติ และสามารถปฏิบัติเพื่อประโยชน์สุขทั้งของตนเองและผู้อื่น รวมทั้งเป็นแหล่งค้นคว้าเผยแพร่วิชาความรู้ และการปฏิบัติทางพระพุทธศาสนา ซึ่งพระสงฆ์มีคุณลักษณะสอดคล้องกับเป้าหมายดังกล่าวนั้น จะต้องดำเนินไปตามกระบวนการของไตรสิกขาอย่างแท้จริง

ซึ่งเมื่อมาพิจารณาการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย ตั้งแต่ยุคสมัยต่างๆ จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ แล้วจะพบว่า เน้นการศึกษาด้านคันถธุระหรือการศึกษาพระปริยัติธรรมแบบนักธรรมบาลีเป็นหลัก การจัดการศึกษาของพระสงฆ์ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้อาจมีลักษณะที่สำคัญคือ ไม่มีระบบแบบแผนที่แน่นอน ในด้านการเรียนการสอนจะเห็นการจำเป็นสำคัญ เป็นการสอนให้แปลภาษาบาลีในพระไตรปิฎกแบบคำต่อคำ ซึ่งเรียกว่าการบอกพระปริยัติธรรม และในการสอบวัดความรู้พระปริยัติธรรมก็มีระเบียบปฏิบัติที่เคร่งครัด เข้มงวดยุ่งยากหลายประการ อันเป็นประเพณีที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาโดยไม่ค่อยมีการเปลี่ยนแปลงมากนัก อย่างไรก็ตามการศึกษาที่ดำเนินการสอนโดยพระสงฆ์นี้ ก็ยังคงดำรงความสำคัญ วัดยังคงเป็นช่องทางเดียวที่กุลบุตรสามารถเข้าศึกษาเล่าเรียนเพื่อเลื่อนสถานภาพทางสังคม และเป็นแหล่งฝึกคนเข้ารับราชการ ดังประวัติศาสตร์ยืนยันว่า ถึงปลายสมัยกรุงศรีอยุธยาการศึกษาของคณะสงฆ์เจริญมาก กลายเป็นประเพณีประจำชาติว่าเป็นชายต้องบวช ไม่บวชเป็นคนดิบไม่มีใครยอมแต่งงานด้วย และตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศเป็นต้นมา ผู้ที่จะเป็นขุนนางมียศบรรดาศักดิ์ต้องเป็นผู้ได้บวชแล้วจึงทรงแต่งตั้ง การศึกษาของสงฆ์จึงถือได้ว่าเป็นการศึกษาของชาติไปด้วย

ครั้นถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงแม้พระองค์จะมีนโยบายการปฏิรูปการศึกษาของประเทศให้เป็นแบบตะวันตก และมีการขยายการศึกษาให้แก่ประชาชนอย่างทั่วถึง โดยเฉพาะประชาชนในหัวเมือง แต่พระองค์ก็ได้ทรงละทิ้งแหล่งภูมิปัญญาที่สำคัญของชาติ คือ พระพุทธศาสนา พระองค์ทรงมุ่งที่จะนำเอาพระพุทธศาสนาเป็นแกนนำในการศึกษา โดยส่งเสริมการศึกษาทั้งของรัฐและของคณะสงฆ์ควบคู่กันไป ไม่ให้แยกการศึกษาทั้งสองฝ่ายออกจากกัน ได้ทรงสถาปนามหามกุฏราชวิทยาลัยขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๓๖ ได้มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงการจัดการศึกษามูลนิธิของสงฆ์ใหม่ โดยทำการปรับปรุงหลักสูตร วิธีการเรียน และการวัดผลการศึกษาพระปริยัติธรรมเป็นอย่างมาก ภายใต้การนำของกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส โดยทรงเปลี่ยนแปลงหลักสูตรให้ต่างจากสมัยรัชกาลที่ ๒ ทั้งในด้านการเรียน ด้านการสอน นอกจากนี้ยังได้มีการปรับปรุงชำระพระไตรปิฎกครั้งสำคัญโดยได้จัดพิมพ์เป็นภาษาไทยขึ้นเป็นครั้งแรก เพื่อใช้เป็นตำราในการศึกษาพระปริยัติธรรม

หลักสูตรการศึกษาแบบมหามกุฏราชวิทยาลัยนี้ มีวิชาการทางโลกสมัยใหม่เข้ามาปนด้วยเป็นการศึกษาแบบบูรณาการทั้งทางโลกและทางธรรม ด้วยเหตุนี้การศึกษาของคณะสงฆ์ได้เปลี่ยนแปลงจากรูปแบบเดิมที่เคย

ใช้ศึกษาและสอบวัดผลกันมาตั้งแต่โบราณมาเป็นวิธีการแบบใหม่ที่เรียกว่า “หลักสูตรแบบมหามกุฏราชวิทยาลัย” โดยมุ่งให้พระสงฆ์สามเณร ได้รับการศึกษาอบรมทั้งทางด้านปริยัติธรรมและความรู้หนังสือไทย รวมทั้งความรู้ในวิชาการใหม่ๆ ที่จำเป็นด้วย ทั้งนี้เพื่อจะได้นำวิชาความรู้ไปทำคุณประโยชน์ให้แก่พระศาสนา และการจัดการศึกษาในหัวเมืองต่างๆ ของประเทศต่อไป

อย่างไรก็ตามหลักสูตรมหามกุฏราชวิทยาลัยเป็นสิ่งที่พระภิกษุสามเณรในสมัยนั้น เลือกที่จะศึกษาได้ ถ้าไม่ศึกษาพระปริยัติธรรมแบบเดิมๆ และการศึกษาแบบมหามกุฏราชวิทยาลัย มีการจัดการศึกษาโดยมีหลักสูตรที่กำหนดขึ้นใหม่โดยเฉพาะ มีวิธีการสอบวัดผลด้วยการเขียนตอบ ซึ่งต่างจากหลักสูตรเดิมอย่างสิ้นเชิง จัดให้มีการสอบทุกปี การเรียนเป็นแบบนั่งเรียน ไม่ใช่นอนเรียน มีโรงเรียนสาขาทั่วกรุงเทพฯ ซึ่งใช้หลักสูตรเดียวกันทั้งหมด โดยมีมหามกุฏราชวิทยาลัยเป็นผู้วางนโยบาย และจัดหลักสูตรการศึกษา ซึ่งภายหลังมหาธาตุวิทยาลัยได้ใช้เป็นแบบอย่างในการจัดการศึกษาตามหลักสูตรใหม่ เมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นว่า การศึกษาแบบมหาวิทยาลัยสงฆ์นี้ได้ช่วยแก้ปัญหาข้อบกพร่องของการศึกษาแบบเก่าหลายประการ กล่าวคือ ในด้านหลักสูตรจะใช้ตำราบาลีไวยากรณ์ ซึ่งพิมพ์เป็นอักษรไทยขึ้นใช้แทนตำรามูลกัจจายน์ปกรณ์ ซึ่งต้องใช้เวลาศึกษาหลายปี มาเหลือเพียง ๓ หรือ ๔ เดือน ทำให้มีความสะดวกในการศึกษาพระปริยัติธรรมชั้นสูงต่อไป นอกจากนี้ยังได้มีการเพิ่มวิชาการสมัยใหม่ เช่น วิชาเลข ความรู้ในภาษาไทย เข้าไปในหลักสูตร ทำให้พระภิกษุมีความรู้กว้างขวาง สามารถให้ความรู้แก่ประชาชนในการศึกษาขั้นพื้นฐานได้ นอกจากนี้การเรียนการสอนก็มีตารางเรียนที่แน่นอน ในการสอบวัดผลก็มีความสะดวกยุติธรรม สามารถสอบแก้ตัวได้ทุกปี ทำให้ผู้เรียนเกิดความกระตือรือร้นในการศึกษาพระปริยัติธรรมในชั้นสูงขึ้นไป อย่างไรก็ตามการศึกษาแบบมหามกุฏฯ ต้องหยุดชะงักไปในปี พ.ศ. ๒๕๔๕ ทั้งนี้เนื่องจากไม่ได้รับความนิยมนจากพระภิกษุสามเณรซึ่งเคยชินกับการศึกษาแบบเดิมและอุปสรรคด้านผู้นำในการจัดการศึกษา ซึ่งเกิดจากการระดมพระสงฆ์ที่มีความรู้เข้าไปช่วยรัฐจัดการศึกษาในหัวเมืองต่างๆ จึงทำให้การศึกษาในมหามกุฏฯ อ่อนแอลง การจัดการศึกษาภายใต้การนำของกรมหมื่นวชิรญาณวโรรสจึงต้องเลิกล้มไป และได้กลับไปใช้วิธีการศึกษาพระปริยัติธรรมแบบเดิมจนสิ้นสมัยรัชกาลที่ ๕ อย่างไรก็ตาม การจัดการศึกษาแบบมหามกุฏฯ ได้ถูกรื้อฟื้นนำมาเริ่มต้นใช้อีกครั้งหนึ่งในสมัยรัชกาลที่ ๖ หลังปี พ.ศ. ๒๔๕๓ เมื่อพระองค์มีอำนาจในการปกครองคณะสงฆ์อย่างเต็มที่

การจัดการศึกษาของสงฆ์ในช่วงรัชกาลที่ ๖ นี้ ได้มีการเปลี่ยนแปลงการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ครั้งสำคัญอีกครั้งหนึ่ง เพราะเป็นช่วงที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช ได้มีการเปลี่ยนแปลงทั้งในรูปแบบการศึกษาและหลักสูตร ตลอดจนวิธีการสอบ โดยพระองค์ทรงจัดตั้งหลักสูตรนักธรรมขึ้น เป็นการศึกษาเน้นความรู้ในด้าน “ธรรมวินัย” มากกว่าความรู้ใน “ภาษาบาลี” เนื่องจากทรงเห็นว่าการศึกษาพระธรรมวินัยเป็นเรื่องที่เหมาะสมกับพระภิกษุสามเณรมากกว่า โดยเฉพาะพระสงฆ์ที่บวชในระยะสั้น ตามประเพณีการบวชของคนไทย สำหรับภาษาบาลีนั้นเหมาะสมสำหรับผู้บวชนานๆ เพื่อศึกษาค้นคว้าพระปริยัติธรรมให้ลึกซึ้งขึ้น การศึกษาแบบนี้ที่จัดใหม่นี้ มุ่งสอนความรู้

เกี่ยวกับหลักธรรม และข้อปฏิบัติทางศาสนา โดยใช้แบบเรียนที่เป็นภาษาไทย วิธีการวัดผลก็ใช้วิธีการเขียนตอบเป็นภาษาไทยทั้งหมด

พระองค์ยังได้นำหลักสูตรพระปริยัติธรรมมาผนวกเข้ากับหลักสูตรนักเรียนที่ทรงจัดขึ้นใหม่ เรียกว่า “เปรียญธรรม” เป็นผลให้การศึกษาของคณะสงฆ์ไม่มีการแบ่งแยก เป็น ๒ ฝ่าย อย่างที่เคยแบ่งแยกในสมัยรัชกาลที่ ๕ ทรงนำเอาความรู้ภาษาไทยและความรู้อื่นๆ ที่จำเป็นแก่พระสงฆ์มารวมเข้ากับหลักสูตรพระปริยัติธรรมได้เป็นอย่างดีและได้เป็นแนวทางให้คณะสงฆ์จัดการศึกษาวิชาอื่นๆ เช่นวิชาภาษาอังกฤษ และวิชาครู ดังปรากฏเป็นหลักสูตรของมหาวิทยาลัยสงฆ์ในปัจจุบัน ซึ่งสอดคล้องกับพระราชดำริของพระองค์ที่ต้องการให้พระสงฆ์สามเณรได้ศึกษาวิชาความรู้ที่เป็นประโยชน์ด้วย มิใช่จำกัดแต่ความรู้ในพระพุทธศาสนาอย่างเดียว เพราะความรู้ที่พระสงฆ์ได้รับย่อมจะส่งผลถึงราษฎรด้วย เนื่องจากพระสงฆ์ยังคงเป็นครู และเป็นผู้นำท้องถิ่นที่สำคัญในสังคมชนบท

นอกจากนี้ สาเหตุที่สำคัญอีกประการหนึ่งในการเปลี่ยนแปลงการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์นั้น มาจากการที่การศึกษาของรัฐ และของคณะสงฆ์ได้แยกออกจากกัน ในปลายสมัยรัชกาลที่ ๖ โดยในปี พ.ศ. ๒๔๖๒ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าให้แยกกรมธรรมการไปสังกัดกระทรวงวัง ด้วยเหตุผลว่าเพื่อให้สอดคล้องกับโบราณราชประเพณีเดิม ซึ่งภายหลังการแยกกรมธรรมการออกจากกระทรวงศึกษาธิการแล้ว การศึกษาของสงฆ์กับการศึกษาของรัฐก็ได้แยกออกจากกัน และนโยบายการศึกษาได้เปลี่ยนไปโดยแยกนโยบายการศึกษาของพระภิกษุสามเณร ออกต่างหากจากนโยบายการจัดการศึกษาสำหรับเด็กนักเรียน และตลอดจนแบ่งส่วนราชการที่รับผิดชอบด้วย กระทรวงศึกษาธิการรับผิดชอบเฉพาะการศึกษาของเด็กนักเรียน ราษฎรเท่านั้น ส่วนการศึกษาสำหรับพระภิกษุสามเณรให้คณะสงฆ์ดำเนินการต่างหากเป็นเอกเทศจากรัฐ แผนการศึกษาของชาติในสมัยต่อมา จึงไม่กล่าวถึงการศึกษาของสงฆ์อีกเลย รัฐได้แยกเด็กออกจากวัด ไปจัดการศึกษาเอง เป็นผลให้แผนการศึกษาของชาติในสมัยต่อมาทุกฉบับไม่มีคณะสงฆ์เข้าร่วมพิจารณาด้วย

การแยกการจัดการศึกษาของพระภิกษุสามเณรออกจากการจัดการศึกษาของเด็กจึงทำให้เกิดปัญหาในเวลาต่อมา ทำให้การจัดการศึกษาของพระไม่ได้ผล คือรัฐไม่ได้สอดส่องดูแลอย่างเต็มที่ และเป็นการเปิดโอกาสให้ผู้ที่ไม่มีความรู้ความสามารถในการจัดการศึกษาเข้ามาดูแลการศึกษาของพระภิกษุสามเณร เมื่อไม่มีความรู้ในการจัดการศึกษา จึงทำให้การศึกษาของพระไม่ก้าวหน้าและที่สำคัญการศึกษาของพระไม่สอดคล้องกับความต้องการของประชาชน กลายเป็นการศึกษาที่สูญเปล่า พระจะต้องเรียนนักธรรมบาลีในส่วนของพระเพื่อวัตถุประสงค์อีกอย่างหนึ่ง และเมื่อต้องการจะพูดกับชาวโลกให้รู้เรื่องก็ต้องชวนช่วยเรียนทางโลกเอง ทั้งๆ ที่ไม่มีผู้ใหญ่ฝ่ายพระด้วยกันสนับสนุน การศึกษาของพระจึงอยู่ในรูปที่ยังไม่ชัดเจนว่าจะเอาอย่างไร เรียกว่ายังไม่มีความวิสัยทัศน์ที่ชัดเจนว่าจะเป็นประโยชน์ต่อชาติบ้านเมืองอย่างไรในระยะยาว และที่สำคัญการศึกษาของพระที่จัดกันอยู่นี้เป็นประโยชน์ต่อพระศาสนาได้แค่ไหนอย่างไร

เป็นที่น่าสังเกตว่าหลักสูตรการศึกษาของคณะสงฆ์ที่ผ่านมา ที่องค์สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงจัดตั้งขึ้น ทั้งนักธรรมและเปรียญธรรม ล้วนแต่เป็นการศึกษาด้าน “คัมภีร์” หรือ

“พระปรีดิธรรม” ทั้งสิ้น พระองค์ไม่ทรงจัดการศึกษาด้าน “วิปัสสนาธุระ” เพราะเป็นวิชาที่ไม่มีหลักสูตรจะ สอบไล่ได้ และหลักสูตรการศึกษาเหล่านี้ คณะสงฆ์ยังใช้เป็นมาตรฐานในการจัดการศึกษามาจนถึงปัจจุบันนี้ โดยมีการแก้ไขเปลี่ยนแปลงให้เหมาะสมยิ่งขึ้นบ้าง แต่หลักใหญ่ก็ยังคงรูปแบบเดิม ซึ่งรูปแบบการจัด การศึกษาแบบนี้ เป็นการจัดการศึกษาที่เหมาะสมและสอดคล้องกับบริบทของสังคมในยุคสมัยนั้น ที่ระบบของ สังคมไม่สลับซับซ้อน แต่ในบริบทของสังคมไทยในยุคปัจจุบันที่มีความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ระบบ การศึกษาแบบเดิมนั้นคงไม่เพียงพอที่จะผลิตพระสงฆ์ให้มีคุณภาพสอดคล้องกับบริบทของสังคมที่เปลี่ยนแปลง ได้ ซึ่งในบทต่อไป ผู้วิจัยจะได้ศึกษาวิเคราะห์ถึงสภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในยุคปัจจุบัน ว่ามี ความเหมาะสมสอดคล้องกับบริบทของสังคมไทยในยุคปัจจุบันหรือไม่ และมีจุดอ่อนจุดแข็งอย่างไร และมี แนวทางการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์อย่างไรที่จะเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมของสังคมไทย และทำให้บรรลุ เป้าหมายทางการศึกษาตามหลักการของพระพุทธศาสนาได้ ซึ่งจะได้วิเคราะห์ในบทต่อไป

บทที่ ๓

การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในบริบทของสังคมไทยยุคปัจจุบัน

จากสภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ที่มีเป้าหมายหลายประการ ทั้งเพื่อตัวบุคคลเพื่อพระศาสนา และเพื่อสังคมส่วนรวม เป้าหมายที่สำคัญที่สุดของการจัดการศึกษาคือการสร้างศาสนทายาทเพื่อสืบทอด พระพุทธศาสนา แต่จะบรรลุผลตามเป้าหมายที่คาดหวังไว้หรือไม่นั้น จะต้องขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยหลายประการ โดยเฉพาะขึ้นอยู่กับบุคคล ระบบ วิธีการ และบริบทของสังคมที่เกี่ยวข้อง ซึ่งการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยที่ผ่านมาในแต่ละยุคสมัย จะมีสภาพการจัดการศึกษาที่ไม่ค่อยแตกต่างกันมากนักและมีการเปลี่ยนแปลง น้อยมาก ทั้งนี้เพราะสภาพสังคมไทยในอดีตเป็นสังคมเรียบง่ายที่ยังไม่มีความซับซ้อน แต่ในสมัยปัจจุบันนี้ บริบทของสังคมไทยได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมากมาย ดังนั้นในบทนี้ผู้วิจัยจะได้วิเคราะห์ถึงสภาพการจัดการ ศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในบริบทของสังคมไทยยุคปัจจุบัน ว่ามีความเหมาะสม สอดคล้องกับบริบทของ สังคมที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วหรือไม่ จุดแข็งและจุดอ่อนของการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยใน สังคมยุคปัจจุบันเป็นอย่างไร ซึ่งจะได้นำเสนอไปตามลำดับดังนี้

๓.๑ บริบทของสังคมไทยในยุคปัจจุบัน

ประเทศไทยนั้นเป็นสังคมหนึ่งซึ่งยอมรับนับถือพระพุทธศาสนา และได้รับการหล่อหลอมจากหลักธรรม คำสอนในทางพุทธศาสนามากกว่า ๘๐๐ ปีแล้ว วิถีชีวิตของคนไทยส่วนใหญ่ตั้งแต่การถือกำเนิดจนถึงการตาย จะปฏิเสธพันธุกับพุทธศาสนาในด้านใดด้านหนึ่งมาโดยตลอด^๑ จากนัยดังกล่าวเราจะเห็นว่า พุทธศาสนามี ความเกี่ยวพันกับวิถีชีวิตในสังคมไทยในฐานะที่เป็นสถาบันหนึ่งของสังคมที่มีความสำคัญ และเป็นสัญลักษณ์ แห่งความเป็นอันหนึ่งอันเดียวของชาติไทย^๒ ฉะนั้น พุทธศาสนาจึงเป็นประจักษ์จากแห่งความเป็นชาติ สังคม และวัฒนธรรมไทยมาจนถึงปัจจุบันนี้

แต่ในสภาพสังคมในปัจจุบันเป็นยุคโลกาภิวัตน์ คือ กระบวนการที่ทำให้โลกกลายเป็นหนึ่งเดียว กระแสวัฒนธรรมต่างชาติไหลบ่าเข้ามาอย่างมากมาย กระแสโลกาภิวัตน์ได้พัดพาเอา ๒ สิ่งเข้ามาสู่สังคมไทย คือ สิ่งที่มีคุณค่าและสิ่งปฏิญูล^๓ สิ่งที่มีคุณค่าก็ได้ทำให้สังคมไทยพัฒนารุดหน้าไปได้อย่างรวดเร็ว ในขณะที่ สิ่งปฏิญูลก็ได้ทำลายวัฒนธรรมไทยบางสิ่งบางอย่างให้เสื่อมสลายลงไปเรื่อยๆ ทำให้สังคมไทยเปลี่ยนแปลงไป

^๑ สนิท สมัครการ และ สุพรรณิ ไชยอำพร, **สังคมไทย ภาวะปัจจุบัน และแนวโน้มในอนาคต (พ.ศ. ๒๕๓๕-๒๕๕๐)**, (กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, ๒๕๓๘), หน้า ๓-๔.

^๒ สมบูรณ์ สุขสำราญ, **พุทธศาสนากับการเปลี่ยนทางสังคม**, (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๗), หน้า ๔.

^๓ ดร.รุ่ง แก้วแดง, **ปฏิวัติการศึกษาไทย**, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๓), หน้า ๓๒.

อย่างรวดเร็ว สังคมไทยกำลังเผชิญกับลักษณะพหุทางด้านวัฒนธรรม (Cultural Pluralism) คือมีความหลากหลายทางวัฒนธรรม (Cultural Diversity) ผลกระทบจากการเผชิญวัฒนธรรมอันหลากหลาย มีอย่างน้อย ๒ ประการ คือ ประการแรก วัฒนธรรมชุมชนกำลังล่มสลาย ไม่อาจอยู่รอดได้ถ้าไม่มีการปรับตัว ความรุนแรงและความขัดแย้งในสังคมจะมีมากขึ้น เนื่องจากการปะทะกับวัฒนธรรมต่างๆ ประการที่สอง ที่สำคัญมากคือ ความขัดแย้งระหว่างชาติพันธุ์จะมีมากขึ้น^๔ อันที่จริงสังคมไทยในปัจจุบันและอนาคตยังมีได้เป็นสังคมโลกาภิวัตน์อย่างสมบูรณ์แบบ เพราะพื้นฐานส่วนใหญ่ของเป็นสังคมเกษตร สังคมชนบท และสังคมดั้งเดิม และอีกส่วนหนึ่งกำลังกลายเป็นสังคมอุตสาหกรรม สังคมเมือง แต่ในอนาคตกระแสโลกาภิวัตน์จะมีอิทธิพลมากขึ้น ประกอบกับแนวทางการพัฒนาประเทศที่เน้นความเจริญทางด้านวัตถุ และการขยายตัวเติบโตเพิ่มพูนตัวเลขทางเศรษฐกิจเป็นปัจจัยหลัก จึงทำให้มีการแข่งขันกันสูง มีการเอาวัดเอาเปรียบกันในสังคมและดำเนินถึงประโยชน์ส่วนตนมากกว่าประโยชน์ส่วนรวม อันเป็นสาเหตุของการนำไปสู่การครอบงำทางด้านวัตถุนิยมและบริโภคนิยม

เมื่อสังคมโลกเปิดกว้างมากยิ่งขึ้น ทั้งในด้านสื่อสารมวลชน เศรษฐกิจ การเมืองและวัฒนธรรม กระแสโลกาภิวัตน์จากโลกตะวันตกที่กำลังไหลบ่าเข้ามาสู่สังคมไทยอยู่ในขณะนี้ประการหนึ่ง กระแสแห่งแนวความคิดของคนในสังคม ที่กำลังเปลี่ยนไปภายใต้แนวคิดที่มองทุกอย่างแบบแยกส่วนโดยไม่ได้มองแบบองค์รวมประการหนึ่ง^๕ นำไปสู่การเปลี่ยนทางสังคมทั้งทางด้านรูปแบบการบริหารจัดการและรูปแบบการดำเนินชีวิตของคนในสังคม เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างคนในสังคม ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติสิ่งแวดล้อม มีการขัดแย้ง การเอาวัดเอาเปรียบซึ่งกันและกัน ปัญหาสังคมเกิดขึ้นมากมาย ประชาชนเกิดปัญหาทางด้านจิตใจมีความเหงาว่าเหวขาดที่พึ่งทางใจ เกิดความขัดแย้งขึ้นภายในใจเป็นต้น ซึ่งจากเดิมสังคมมีความสัมพันธ์กันอย่างมีระบบทั้งแนวตั้งและแนวราบ มีการพึ่งพาซึ่งกันและกัน ทำให้สังคมอยู่อย่างมีเสถียรภาพและสงบสุข จึงส่งผลให้สังคมไทยต้องเผชิญกับสภาวะความเปลี่ยนแปลงในหลายๆ ด้าน ซึ่งพอที่จะสรุปถึงสภาพปัญหาในบริบทของสังคมไทยยุคปัจจุบันได้ดังนี้

^๔รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์, การศึกษา ทูนิเซีย และโลกาภิวัตน์, (กรุงเทพฯ : โครงการจัดพิมพ์คปไฟ, ๒๕๔๔), หน้า ๗.

^๕ประเวศ วะสี, วิฤตพุทธศาสนา, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๔๒), หน้า ๑๘-๑๙.

๓.๑.๑ สภาพบริบทของสังคมไทยยุคปัจจุบันในด้านต่างๆ

๑) **บริบทด้านการเมือง** การเมืองของไทยยังประสบกับสภาวะวิกฤติในหลาย ๆ ด้าน เช่น ปัญหาการซื้อเสียง การใช้อิทธิพล การให้อำมิสสินจ้าง การทุจริตของนักการเมือง ดังที่นายธีรยุทธ บุญมี อาจารย์คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้กล่าวว่าสภาพการเมืองไทยในปัจจุบันก็ยังเต็มไปด้วยไปด้วยการซื้อเสียงการใช้อิทธิพลข่มขู่ การให้อำมิสสินจ้างแก่ชาวบ้าน^๖ ซึ่งสอดคล้องกับนายยูวรัตน์ กมลเวช กล่าวว่า การที่คณะกรรมการการเลือกตั้งมีมติให้แขวนว่าที่สมาชิกวุฒิสภาบางคน ก็เนื่องมาจากพบหลักฐานเกี่ยวกับการสัญญาว่าจะให้ การแจกเงินหรือสิ่งของต่างๆ รวมไปถึงการใช้อิทธิพลของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรบางคนข่มขู่ด้วย^๗ ในขณะเดียวกันสิ่งที่ปรากฏชัดในสังคมการเมืองไทยอีกประการหนึ่งก็คือ นักการเมืองมีการทุจริตในหน้าที่มากกว่าหน่วยงานของราชการ ปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้จะเลวร้ายลงไปเรื่อยๆ^๘ ความขัดแย้งทางการเมืองรุนแรงขึ้น ความแตกต่างทางความคิด ก็เริ่มเผชิญหน้า สถานการณ์ทางการเมืองจึงอยู่ในสภาพค่อนข้างเปราะบางเป็นอย่างยิ่ง^๙ ความไม่มั่นคงทางด้านการเมืองส่งผลกระทบต่อสังคมไทยในทุกด้าน สังคมแบ่งเป็นฝักฝ่าย ไม่มีใครยอมใคร มุ่งเอาชนะคะคานากันอย่างขาดเหตุผล นักการเมืองมุ่งผลประโยชน์ส่วนตนและพวกพ้องมากกว่าผลประโยชน์ของประเทศชาติและประชาชน และประชาชนบางพวกบางกลุ่มอาศัยรูปแบบความเป็นประชาธิปไตยแสวงหาผลประโยชน์เข้าสู่ตนเองและพวกพ้อง แต่สร้างความเดือดร้อนรำคาญแก่บุคคลอื่น เช่น การใช้พลังมวลชนปิดถนนหรือปิดสถานที่ราชการเพื่อต่อรองผลประโยชน์จากรัฐ การรื้อทำลายข้าวของสิ่งที่เป็นสมบัติของส่วนรวม การไม่ยอมรับฟังความคิดเห็นของฝ่ายตรงกันข้าม หรือการใช้เสียงส่วนใหญ่ไปในทิศทางที่ไม่ถูกต้อง สิ่งเหล่านี้เป็นรูปแบบความเป็นประชาธิปไตยที่ผิด ซึ่งถือเป็นอันตรายใหญ่หลวงต่อชาติบ้านเมือง^{๑๐} เป็นการสะท้อนให้เห็นถึงสภาพบริบททางการเมืองของไทยได้เป็นอย่างดี

๒) **บริบทด้านสังคม** เมืองไทยในอดีตนั้นได้ชื่อว่าเป็นเมืองที่มีมาตรฐานทางศีลธรรมค่อนข้างสูง เป็นที่ประจักษ์ในสายตาของชาวต่างชาติ เมื่อสิ้นรัชกาลเจ้ากรุงธนบุรีมาเยือนเมืองไทยในสมัยรัชกาลที่ ๓ นั้น ท่านได้บันทึกถึงชาวสยามว่า “ชาวประชาชาตินี้มีที่น่ายกย่องตรงอัธยาศัยอันอ่อนโยนและมีมนุษยธรรม ในพระนครซึ่งมีพลเมืองค่อนข้างคับคั่ง ไม่ค่อยปรากฏว่ามีทะเลาะวิวาทกันอย่างรุนแรง ส่วนฆาตกรรมนั้นเห็นกันว่าเป็น

^๖ธีรยุทธ บุญมี, **จุดเปลี่ยนแห่งยุคสมัย**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์วิญญูชน, ๒๕๓๗), หน้า ๒๔-๒๕.

^๗ยูวรัตน์ กมลเวช, **หนังสือพิมพ์มติชนรายวัน**. (๒๐ มีนาคม ๒๕๔๓) : ๒๐.

^๘ผาสุก วงษ์ไพจิตร และคณะ, “คอร์ปชั่นในภาครัฐ : ความเห็นและประสบการณ์ของครวัเรื่อน”, **รายงานการวิจัย**, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๔๓, หน้า บทคัดย่อ.

^๙หนังสือพิมพ์มติชนรายวัน, (๒๘ พฤษภาคม ๒๕๕๑) : ๖.

^{๑๐}รองศาสตราจารย์ยนต์ ชุ่มจิต, **การศึกษาและความเป็นครูไทย**, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๕๒), หน้า ๑๔๔.

กรณีพิเศษมากทีเดียว บางทีตลอดทั้งปีไม่มีการฆ่ากันตายเลย ไม่เพียงแต่ต่อมนุษย์ด้วยกันเท่านั้นที่คนไทยมีมนุษยธรรม ยังเผื่อแผ่ไปถึงสัตว์เดรัจฉานอีกด้วย”^{๑๑} ความเห็นดังกล่าวสอดคล้องกับของลาบูแบร์ซึ่งพูดถึงชาวสยามสมัยพระนารายณ์หรือ ๒๐๐ ปีก่อนหน้านั้นว่าเป็นชนชาติที่สมถะอย่างยิ่ง อีกทั้งยังไม่ชอบการฆ่าและกักขังสัตว์ จวบจนสมัยรัชกาลที่ ๗ เมื่อคาร์ล ซิมเมอร์แมน มาสำรวจสภาพเศรษฐกิจไทย เขาอดไม่ได้ที่จะชื่นชมว่า “พลเมืองของประเทศสยามมีนิสัยใจคอดี และไม่มีความโลภในการสะสมโภคทรัพย์ไว้เป็นมาตรฐานแห่งการครองชีวิต การละทิ้งเด็ก การขายเด็ก การสมรสในวัยเยาว์และความประพฤติน่ารังเกียจต่างๆ ซึ่งอนารยชนชอบประพฤติดังนั้น ไม่ปรากฏในหมู่คนไทยเลย”^{๑๒}

จากคำบรรยายดังกล่าวเกือบจะเรียกได้ว่าตรงกันข้ามกับสภาพในปัจจุบัน เวลานี้สถานการณ์ของประเทศไทยในหลายด้านกำลังนำเป็นห่วงมาก มีอาชญากรรมในอัตราที่สูงมาก มีคนถูกฆ่าตายวันละเกือบ ๒๐ คน หรือตายทุกชั่วโมงและมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นทุกปี เช่นเดียวกับคดีอุกฉกรรจ์อื่นๆ เช่น คดีข่มขืน (ซึ่งเพิ่มขึ้นร้อยละ ๓๐ ในช่วง ๗ ปี คือ จาก ๓,๗๔๑ ราย ในปี ๒๕๕๐ เป็น ๕,๐๕๒ รายในปี ๒๕๕๗) ปัจจุบันจึงมีผู้หญิงถูกระงับไม่ต่ำกว่า ๑๔ คนต่อวัน ในขณะที่เด็กถูกละเมิดทางเพศทุก ๒ ชั่วโมง^{๑๓}จากรายงานสภาวะสังคมไตรมาสที่สามปี ๒๕๕๐ ด้านความมั่นคงทางสังคม ปรากฏว่าความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินลดลง เมื่อพิจารณาจากคดีหลัก ๓ คดี ได้แก่คดีประทุษร้ายต่อทรัพย์ คดีชีวิตร่างกายและเพศ และคดียาเสพติด พบว่าเพิ่มเป็น ๖๙,๘๕๓ คดี เทียบกับไตรมาสสามของปี ๒๕๔๙ ซึ่งมีจำนวน ๕๙,๙๒๐ คดี หรือเพิ่มขึ้นร้อยละ ๑๖.๖ โดยมีคดียาเสพติดสูงที่สุดจำนวน ๓๘,๕๓๗ คดี และมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง^{๑๔} การกระทำผิดของเด็กและเยาวชนเพิ่มขึ้นในไตรมาสสามปี ๒๕๔๙ มีจำนวน ๑๓,๕๙๑ คดี เพิ่มขึ้น ๑๔,๑๘๙ คดี ในไตรมาสสามปี ๒๕๕๐ หรือเพิ่มขึ้นร้อยละ ๔.๔ เป็นความผิดเกี่ยวกับทรัพย์สินสูงสุด จำนวน ๔,๕๐๖ คดี หรือร้อยละ ๓๑.๖ รองลงมาเป็นความผิดเกี่ยวกับยาเสพติดจำนวน ๒,๙๙๕ คดี หรือร้อยละ ๑๘.๙ ลักษณะของเด็กและเยาวชนที่กระทำผิดอยู่ในช่วงอายุระหว่าง ๑๕-๑๘ ปี ร้อยละ ๘๑.๗ เป็นผู้ที่จบการศึกษาระดับประถมศึกษาร้อยละ ๓๐.๗ และมีมัธยมศึกษาต้นร้อยละ ๓๘.๐ และส่วนใหญ่เป็นเพศชาย^{๑๕} สิ่งที่น่าเป็นห่วงยิ่งกว่านั้น ก็คือ เยาวชนที่เป็นอนาคตของชาติ มีตัวเลขระบุว่า ๑ ใน ๔ ของเยาวชนที่มีอายุระหว่าง ๑๕-๒๔ ปี มีปัญหาสุขภาพจิต ๑ ใน ๔ พ่อแม่แยกทางกัน ๔ ใน ๑๐ หรือ ๔๐ % ติดอบายมุข ชอบเที่ยว สูบบุหรี่ การพนัน เรามีโสเภณีเด็ก หรือผู้ที่ขายบริการทางเพศ ร้อยละ ๔๐ ของโสเภณีที่เป็นผู้ใหญ่ ในแง่คอร์รัปชันเราก็ดูอันดับ

^{๑๑}พระไพศาล วิสาโล, *ฝ่าฟันวิกฤตศีลธรรมด้วยทัศนะใหม่*, อ่างแล้ว, หน้า ๑.

^{๑๒}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓.

^{๑๓}โครงการติดตามสถานการณ์เด็กและเยาวชนรายจังหวัด สถาบันรามจิตติ ๒๕๕๘

<<http://www.childwatchthai.com/cwnews.asp>> (๒๑ พ.ค. ๒๕๕๑).

^{๑๔}สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, “รายงานภาวะสังคม”, *NESDB Social Outlook*, ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๔ (ธันวาคม ๒๕๕๐) : หน้า ๓.

^{๑๕}เรื่องเดียวกัน.

โลก เมื่อ ๒ ปีก่อนประเทศไทยมีความโปร่งใสน้อยที่สุด ดินอันดับที่ ๓๓ ดีกวารัสเซีย เวเนซุเอลา โคลัมเบีย ไนจีเรีย คาเมรูน เท่านั้น แต่แย้งว่าฟิลิปปินส์ ไม่ต้องพูดถึงสิงคโปร์ มาเลเซีย จีน เวียดนาม นี่คือสถานการณ์ของประเทศไทยในปัจจุบัน ซึ่งทำให้เรามองเห็นอนาคตของประเทศไทยได้ไม่ยาก^{๑๖}

นอกจากนี้ประเทศไทยยังมีปัญหาความรุนแรงในลักษณะอื่นๆ อีกมาก เช่น ความรุนแรงในครอบครัว มีเด็กและผู้หญิงถูกบีบตาและสามีทำร้ายเป็นจำนวนมาก พฤติกรรมและความเป็นอยู่ของคนเปลี่ยนแปลงไป มีการดื่มแอลกอฮอล์เพิ่มขึ้น โดยเฉพาะเด็กและเยาวชนที่ดื่มเป็นประจำ จากผลการสำรวจของสำนักงานสถิติแห่งชาติในปี พ.ศ. ๒๕๔๙ มีเด็กอายุ ๑๑-๑๙ ปี ที่ดื่มแอลกอฮอล์ ๗๕๐,๕๐๐ คน แบ่งเป็นผู้ดื่มครั้งคราว ๗๒๐,๔๐๐ คน ดื่มเป็นประจำ ๓๐,๑๐๐ คน ซึ่งเพิ่มขึ้นเกือบสามเท่าของปี ๒๕๔๗ โดยเฉพาะภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่มีผู้ดื่มเป็นประจำเพิ่มขึ้นจากปี ๒๕๔๗ ถึง ๑๕ เท่า^{๑๗} และจากผลการศึกษาของสถาบันรามจิตติ พบว่าเยาวชนมีแนวโน้มดื่มเหล้าอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะครึ่งหนึ่งของเด็กอาชีวะทั่วประเทศนำไปสู่พฤติกรรมเสี่ยงต่างๆ ที่เป็นปัญหาของสังคม ทั้งการเข้าเสพติด การมีเพศสัมพันธ์ที่ทำให้เกิดการตั้งครรภ์ไม่พึงประสงค์ การทำแท้ง การทะเลาะวิวาท และอุบัติเหตุ โดยเฉพาะวัยรุ่นที่ประสบอุบัติเหตุทางรถยนต์ร้อยละ ๕๐ มีประวัติการดื่มสุราก่อนเกิดอุบัติเหตุ^{๑๘}

และผลพวงจากการที่รัฐพยายามที่มุ่งเน้นและให้ความสำคัญต่อการพัฒนาเศรษฐกิจ ในระยะเวลา ๕๐ ปีที่ผ่านมา ทำให้เกิดการแตกสลายทางด้านสังคม (Social Disintegration) สังคมไทยในปัจจุบันนี้จึงเกิดวิกฤตการณ์ในหลาย ๆ ด้าน ดังที่ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี ได้ชี้ให้เห็นถึงสภาพการณ์ดังกล่าวว่า เมื่อสังคมอ่อนตัว หรือแตกสลายลง มนุษย์จึงขาดโครงสร้างที่จะค้ำจุนกันและกัน เกิดความเปลี่ยนแปลง แปรกแยก แคร่งเครียด แสวงหาความสัมพันธ์ทดแทน เช่น สุรา สิ่งเสพติด^{๑๙} นอกจากนี้สัญลักษณ์ คิวรัลซ์ ได้ชี้ให้เห็นถึงหายนะที่จะเกิดจากกระแสวัฒนธรรมบริโภคนิยมและวัตถุนิยมว่า “สังคมไทยได้กลายเป็นนักบริโภคนิยมซึ่งสร้างวัฒนธรรมให้ทุกๆ คนต้องการบริโภคสิ่งเกินความจำเป็น”^{๒๐} ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของพระไพศาล วิสาโล ที่กล่าวว่า “การแพร่ขยายของตลาดทำให้ผู้คนหันมาใช้เงินเป็นสื่อกลาง ไม่มี ความจำเป็นจะต้องผูกพันกันให้แน่นแฟ้นกลมเกลียวเพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกันดังแต่ก่อน ความสัมพันธ์จึง

^{๑๖}พระไพศาล วิสาโล, พุทธศาสนากับการศึกษาเพื่ออนาคตของประเทศไทย, ๒๔ พฤศจิกายน ๒๕๔๗, <<http://www.budnet.info/buddhigha/buddhiga/bud>> (๒๑ มิ.ย. ๒๕๕๑).

^{๑๗}สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, “รายงานภาวะสังคม”, NESDB Social Outlook, อังแล้ว, หน้า ๕.

^{๑๘}เรื่องเดียวกัน.

^{๑๙}ประเวศ วะสี, พระสงฆ์กับการเรียนรู้เท่าทันสังคม, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : หมอชาวบ้าน, ๒๕๔๐), หน้า ๓๕.

^{๒๐}สุลักษณ์ ศิวรักษ์, แหกแนวคิด, (กรุงเทพฯ : บริษัท ๒๒๒ วิภาวดี จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๑๓๒.

ห่างเหินยิ่งขึ้น สิ่งที่เคยถือเป็นคุณค่าของสังคม เช่น คุณธรรม ความสามัคคี ความสัมพันธ์ฉันพี่น้องไม่มีความสำคัญสำหรับการอยู่รอดอีกต่อไป เพราะมีเงินมาทำหน้าที่แทน”^{๒๑} จากการที่สังคมได้ให้คุณค่าแก่เงินเป็นประเด็นสำคัญนั้น ได้ส่งผลเสียมาสู่ภาวะวิกฤติทางด้านจิตใจของคนไทย เห็นได้จาก นายสมพร เทพสิทธา ประธานสมาคมยุวพุทธิกสมาคมแห่งประเทศไทยได้กล่าวว่า กระแสโลกาภิวัตน์เป็นกระแสทางวัตถุทำให้คนตกเป็นทาสของวัตถุมีความเห็นแก่ตัวมากขึ้น ขาดความเอื้ออาทร ไม่เห็นความสำคัญของศีลธรรม คุณธรรมและจริยธรรม”^{๒๒} สรุปได้ว่าสภาพสังคมไทยในปัจจุบันกำลังประสบวิกฤติปัญหาในหลายๆ ด้าน ที่เป็นปัญหาสืบเนื่องมาจากกระแสโลกาภิวัตน์ กลายเป็นต่างคนต่างอยู่ ระบบพึ่งพาอาศัยแบบดั้งเดิมค่อยๆ สูญหายไป ขาดความเอื้ออาทรกันมากขึ้น

๓) บริบทด้านธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในอดีตมนุษย์มีชีวิตความเป็นอยู่ค่อนข้างจะประสานสอดคล้องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับธรรมชาติ แต่ครั้นมาถึงยุคปัจจุบัน ประชาชนเป็นจำนวนมากตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของความเป็นนักบริโภคนิยม ได้มีวิถีชีวิตที่เป็นศัตรูต่อธรรมชาติ หรือไม่มีลักษณะที่แสดงให้เห็นถึงความ เป็นเจ้านายของธรรมชาติ^{๒๓} วิถีชีวิตที่มนุษย์แยกตนเองขาดออกจากธรรมชาติ มีผลให้บุคคลขาดจิตสำนึก ในการอนุรักษ์ธรรมชาติได้ง่าย เข้าใจผิดว่าธรรมชาติเป็นปัจจัยการบริโภคอย่างหนึ่งของมนุษย์(ใช้เงินซื้อได้) นำไปสู่การใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างไร้ขีดจำกัด จนกระทั่งทำลายระบบนิเวศอย่างรุนแรง เป็นผลให้ ธรรมชาติสิ่งแวดล้อมประสบกับภาวะวิกฤติในหลาย ๆ ด้านด้วยกัน เช่น วิกฤติเกี่ยวกับการตัดไม้ทำลายป่า อันเนื่องมาจากการประกอบอุตสาหกรรมป่าไม้ หรือการถางป่าเพื่อใช้เป็นที่ทำกิน วิกฤติเกี่ยวกับอากาศเป็นพิษจากการใช้ยานพาหนะ หรือควันพิษจากโรงงานอุตสาหกรรม วิกฤติเกี่ยวกับแม่น้ำที่เน่าเสียอันเนื่องมาจากการที่ โรงงานอุตสาหกรรมปล่อยน้ำเน่าเสียลงไปในแม่น้ำลำคลอง วิกฤติโลกร้อน เป็นต้น

๔) บริบทด้านความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยี สัญลักษณ์สำคัญของความ"ทันสมัย"หรือ" ความก้าวหน้า" คือเทคโนโลยี การเปลี่ยนแปลงในด้านเทคโนโลยีในการผลิตและการบริโภคนั้น มีผลกระทบต่อการเรียนรู้อย่างสำคัญของคนไทย และบ่มเพาะลักษณะนิสัยที่เป็นโทษต่อการพัฒนาชีวิตและสังคมไทยหลายประการ เนื่องจากการนำเข้าเทคโนโลยี เพื่อนำมาใช้มาเสฟ จะไม่ก่อให้เกิดการเรียนรู้ ซึ่งตรงข้ามกับผู้สร้างเทคโนโลยี ที่จะต้องอาศัยฐานความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ เพื่อมาประยุกต์เป็นเทคโนโลยี (Know-How) และอาศัยความคิดสร้างสรรค์ในการประดิษฐ์คิดค้น พัฒนา

^{๒๑}พระไพศาล วิสาโล, **ด้วยพลังแห่งปัญญาและความรัก : สร้างสรรค์ทางเลือกใหม่เพื่อสังคมไทย ในศตวรรษหน้า**, (กรุงเทพฯ : ส่องสยาม, ๒๕๓๘), หน้า ๓๖.

^{๒๒}สมพร เทพสิทธา, **การส่งเสริมพระพุทธศาสนาในภาวะวิกฤติของสังคมไทย**, (กรุงเทพฯ : สมชาย การพิมพ์, ๒๕๔๒), หน้า ๒๕.

^{๒๓}Clive Ponting, **A Green History of the World**, (New York : St. Martin's Press, 1991), p. 141.

ดังนั้นผู้สร้างเทคโนโลยีจึงได้พัฒนาการเรียนรู้อิงวิทยาศาสตร์ จินตนาการ การจัดการ ฯลฯ ในขณะที่คนไทยส่วนใหญ่เป็นผู้เสพเทคโนโลยีอย่างเดียวซึ่งจะไม่ได้เรียนรู้และพัฒนาในเรื่องดังกล่าว มีหน้าซ้ำ วิถีชีวิตของการเสพเทคโนโลยี ยังทำลายการเรียนรู้ออกของบุคคล ก่อให้เกิดความมั่งง่าย ติดความสะดวกสบาย ไม่เป็นผู้สร้าง ไม่คิดค้นใฝ่รู้ แสวงหาเหตุผล นิยมของสำเร็จรูป ฯลฯ ลักษณะนิสัยดังกล่าวของบุคคลจากการเสพเทคโนโลยี คืออุปสรรคสำคัญอย่างยิ่งของการพัฒนาการเรียนรู้ออกของบุคคล^{๒๔} นอกจากนี้ การใช้เทคโนโลยีอย่างฟุ่มเฟือยของสังคมไทยจากการพัฒนาแบบใหม่ ได้แยกมนุษย์ออกจากธรรมชาติ เกิดความเข้าใจผิดว่ามนุษย์สามารถจัดการและใช้ประโยชน์จากธรรมชาติได้อย่างไร้ขีดจำกัด โดยอาศัยเทคโนโลยีเป็นเครื่องมือรวมทั้งสามารถจะแก้ไขผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม ภัยธรรมชาติ และปัญหาการดำรงชีวิตของมนุษย์ได้ด้วยมาตรการทางเทคโนโลยี เช่น การสร้างเขื่อนเพื่อแก้ปัญหาภัยแล้ง ขาดแคลนพลังงาน การใช้เทคโนโลยีพันธุวิศวกรรมเพื่อแก้ปัญหาศัตรูพืช ฯลฯ โดยไม่เข้าใจว่า ไม่มีเทคโนโลยีใดที่จะแก้ไขปัญหาดังกล่าวได้อย่างยั่งยืน หากยังแก้ปัญหาไม่ตรงสาเหตุ มีหน้าซ้ำการใช้เทคโนโลยีบางประเภทเอง ยังเป็นตัวก่อวิกฤตการณ์สิ่งแวดล้อมและสังคมได้ด้วย เช่น ปัญหาการใช้พลังงานนิวเคลียร์ ปัญหาการขบไล่ชุมชนเพื่อผลิตไฟฟ้าจากเขื่อน ฯลฯ

๕) บริบทด้านเศรษฐกิจ จากการที่สังคมไทยพยายามที่จะผลักดันตนเองจากประเทศที่ด้อยพัฒนาให้เข้าไปสู่สถานะของประเทศที่กำลังพัฒนานั้น สิ่งที่สำคัญประการหนึ่งก็คือการพึ่งพาระบบการพัฒนาเศรษฐกิจแบบตะวันตกที่มุ่งเน้นให้คนในสังคมเป็นนักบริโภคนิยม ผลที่ติดตามมาก็คือคนในสังคมไทยนั้นหันมาใส่ใจฟุ้งเฟ้อใช้จ่ายเงินเกินความจำเป็น นอกจากนั้นยังได้ระดมเงินทุน และกู้หนี้ยืมสินจากต่างประเทศมากมายเข้ามาพัฒนาเศรษฐกิจภายในประเทศ การพัฒนาแบบใหม่ได้เปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจครั้งใหญ่ จากระบบเศรษฐกิจชุมชนแบบพึ่งตนเองในระดับต่างๆ ในด้านการผลิต การบริโภค ที่ใช้ทรัพยากรท้องถิ่นและความสัมพันธ์ของชุมชนในการผลิต มาเป็นการผลิตสินค้าเฉพาะอย่างเพื่อขาย แล้วนำรายได้ซื้อสินค้าอุปโภคบริโภคจากระบบธุรกิจ และซื้อบริการจากรัฐ เช่น การแพทย์ การศึกษา ความปลอดภัย (ตำรวจ) ฯลฯ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ได้ทำลายการเรียนรู้ออกแบบบูรณาการของระบบชุมชนไปเกือบหมดสิ้น เพราะแต่เดิมนั้นระบบเศรษฐกิจของชุมชนทั้งภาคการผลิต การบริโภค และการจัดการส่วนเกิน (surplus) ของการผลิต คือกิจกรรมสำคัญที่สร้างการเรียนรู้ออกแบบบูรณาการแก่บุคคลในสังคมไทย เนื่องจากเป็นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับบุคคล และกิจกรรมอื่น ๆ ในครอบครัวและชุมชน ฐานการเรียนรู้ออกและเนื้อหาการเรียนรู้ออกด้านเศรษฐกิจมีความหลากหลาย มีไม่เพียงการผลิต-การขายเท่านั้น หากแต่บุคคลได้เรียนรู้เทคนิควิธีการผลิต และต้องปรับปรุงเทคนิคการผลิตด้วยตนเองจากการสังเกต สะสม แลกเปลี่ยนความรู้ เช่น ปรับปรุงคัดเลือกพันธุ์ การสร้างและพัฒนาเทคโนโลยีพื้นบ้าน เช่น หุ่นไล่กา กังหันลม การปราบศัตรูพืชแบบธรรมชาติ ฯลฯ ต้องเรียนรู้ออกร่วมมือ การแบ่งปัน รวมทั้งเรียนรู้จากการสังเกตและทำงานโดยอาศัยธรรมชาติ บุคคลจึงได้เรียนรู้วิถีชีวิตของ

^{๒๔}พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **คนไทยสู่ยุคไอที**, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มูลนิธิกมลศิมทอง, ๒๕๔๒), หน้า ๒๓.

ธรรมชาติที่มีเหนือมนุษย์ การเรียนรู้ดังกล่าวพัฒนาขึ้นเป็นภูมิปัญญาของแต่ละท้องถิ่นที่มีความหลากหลายอันเป็นผลมาจากการเรียนรู้แบบบูรณาการในระดับชุมชน

ในขณะที่การพัฒนาเศรษฐกิจแบบใหม่ที่มุ่งการผลิตเพื่อขาย มิได้พัฒนาขึ้นจากฐานการเรียนรู้เดิม มีหน้าซ้ำยังทำลายการเรียนรู้แบบบูรณาการด้วย เนื่องจากระบบการผลิตอาศัยเทคโนโลยีจากภายนอก บัญเคมี ยาน่าแมลง เครื่องจักร เป็นการแก้ไขปัญหาลำบากแบบสำเร็จรูป บุคคลไม่ต้องเรียนรู้ สังเกต ผักผ่น หรือคิดค้นอะไร นอกจากการใช้ตามคำแนะนำของผู้ผลิตหรือเกษตรกรอำเภอ การผลิตที่ใช้เทคโนโลยีแบบใหม่ และลักษณะของเทคโนโลยีที่เลือกใช้ เช่น รถแทรกเตอร์ มอเตอร์สูบน้ำ เครื่องตัดหญ้า ฯลฯ มีผลให้การร่วมแรงหรือการพึ่งพากันลดน้อยลง เกิดระบบการผลิตที่ต่างคนต่างทำ ต่างรับผลซึ่งอยู่ในรูปของเงินเพียงอย่างเดียว ลดการแลกเปลี่ยนผลผลิต ซึ่งเคยเป็นกลไกเชื่อมโยงความสัมพันธ์และการเรียนรู้ ดังนั้น รูปแบบการผลิตแบบปัจเจกนี้ มีผลให้บุคคลไม่สัมพันธ์กับคนอื่น และมีเวลาให้แก่ส่วนรวมน้อยลง เพราะต่างก็ต้องปากกัดตีนถีบ การเรียนรู้ปัญหา ภารกิจของส่วนรวมจึงลดน้อยลงไปด้วย เกิดปัญหาภายในชุมชนเพิ่มมากขึ้น

นอกจากนี้ การผลิตที่เข้าไปจัดการกับธรรมชาติโดยใช้เทคโนโลยีการเกษตรแบบต่างๆ ทำให้บุคคลไม่เรียนรู้ระบบนิเวศตามธรรมชาติ ไม่เข้าใจความเชื่อมโยงของอิทธิพลธรรมชาติที่มีต่อการทำเกษตรกรรมแบบยั่งยืน มีผลให้การเกษตรแผนใหม่ขูดรีดธรรมชาติ ทำลายคุณภาพดิน แหล่งน้ำ พันธุ์พืชพื้นเมือง ฯลฯ เพื่อตอบสนองความต้องการของผู้ผลิต เกษตรกรรมในรอบ ๔ ทศวรรษที่ผ่านมาจึงทำลายความอุดมสมบูรณ์และสมดุลของธรรมชาติ อันมีผลต่อความยั่งยืนของระบบนิเวศทั้งหมด ในขณะที่แต่เดิมนั้น เกษตรกรรมคือแหล่งเรียนรู้ระบบธรรมชาติที่สำคัญที่สุดของมนุษย์ ช่วยให้มีมนุษย์รัฐว่าจะต้องกินอยู่อย่างไรจึงไม่ทำลายธรรมชาติ

การพัฒนาเศรษฐกิจตามแผนพัฒนาฯ จึงมิได้ก่อผลทางเศรษฐกิจ แต่กลับนำไปสู่ความยากจน ล้มละลายจากหนี้สินดังที่ปรากฏอยู่ ไม่เพียงเท่านั้นยังได้ทำลายการเรียนรู้แบบบูรณาการที่เชื่อมโยงบุคคลไปสู่สังคม ธรรมชาติ กลายเป็นผู้บริโภครวมที่ธุรกิจผลิต กินอยู่ตามแรงกระตุ้นของการโฆษณา โดยขาดการเรียนรู้เพื่อพัฒนา กลไกการตลาดทำให้ระบบธุรกิจเติบโตและมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของคนไทยเกือบทุกด้าน และมีอำนาจเพิ่มมากขึ้นอย่างรวดเร็วควบคู่มากระบบราชการ ในลักษณะเอื้อผลประโยชน์กันและกัน กลายเป็นภาคี "ธุรกิจการเมือง" ในปัจจุบัน

๖) บริบทด้านการศึกษา การศึกษาเป็นกระบวนการสร้างคนเพื่อเข้าสู่สังคม ซึ่งต้องการความละเอียดอ่อนและเวลาที่นานพอสมควร นับตั้งแต่การปฏิรูปการศึกษาครั้งแรกของประเทศไทยในสมัยรัชกาลที่ ๕ เป็นต้นมา การศึกษาในระบบโรงเรียนได้รับใช้สังคมมาเป็นเวลากว่าร้อยปี แม้การศึกษาจะมีส่วนสำคัญในการพัฒนาประเทศตลอดมา แต่เมื่อเปรียบเทียบกับประเทศอื่นๆ ที่เริ่มพัฒนาในเวลาใกล้เคียงหรือในภายหลัง จะพบว่าการศึกษาของประเทศไทยมีการพัฒนาที่ต่ำกว่าหลายประเทศ ทั้งในด้านปริมาณและด้านคุณภาพ ซึ่งส่งผลกระทบต่อความสามารถในการแข่งขันกับสังคมโลกยุคปัจจุบันและอนาคตต่อไป ในรอบ ๒๐ ปีที่ผ่านมา นักการศึกษาไทยได้มีความพยายามหลายครั้งที่จะปฏิรูปการศึกษาไทยให้ดีขึ้น แม้จะยังไม่ประสบความสำเร็จแต่เจตนารมณ์ดังกล่าวยังได้รับการสืบสานอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะในปัจจุบันมีแรงกดดันหลายประการที่ทำให้

จำเป็นต้องปฏิรูปการศึกษา เนื่องจากความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีสารสนเทศ ได้นำมาซึ่งความเปลี่ยนแปลง ทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคม

ในช่วงห้าทศวรรษที่ผ่านมา สังคมไทยมีการพัฒนาไปอย่างรวดเร็วในทุกๆ ด้าน อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาในเชิงของความยั่งยืน เราก็ยังขาดภาวะสมดุล ยังมีปัญหาสำคัญที่จะต้องแก้ไข บางเรื่องก็อยู่ในขั้นวิกฤต อันมีเหตุทั้งที่เกิดจากสภาพภายในสังคมเราเอง และจากการคล้อยตามกระแสโลกาภิวัตน์ คุณภาพการศึกษาของประชากรไทยโดยเฉลี่ยต่ำลง และมีมาตรฐานค่อนข้างต่ำเมื่อเทียบกับอีกหลายประเทศในระดับเดียวกัน^{๒๕} การศึกษาขาดเอกภาพด้านนโยบาย สถานศึกษาขาดอิสระและความคล่องตัวในการบริหาร ขาดการมีส่วนร่วมจากภาคประชาชน ชุมชน และสถาบันทางสังคม สังคมตกอยู่ในกระแสบริโภคนิยม เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนมากกว่าส่วนรวม คนส่วนใหญ่ขาดความสามารถในการกลั่นกรองคัดสรรทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาไทย ศิลปะไทยที่ทรงคุณค่าถูกละเลย สถาบันทางศาสนาซึ่งเคยเป็นพลังสำคัญและเป็นแหล่งเรียนรู้ฝึกอบรมกุลบุตรกุลธิดาของศาสนิกชน ได้รับการยอมรับในฐานะที่พึ่งทางใจน้อยลง การดำเนินกิจกรรมทางศาสนาเน้นพิธีกรรมเสียส่วนใหญ่มากกว่าการเน้นหลักธรรม

นับตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ ลึกลับสุดลง ประเทศสหรัฐอเมริกาได้เป็นผู้นำทางแนวคิดที่สำคัญในการพัฒนามนุษย์และสังคมทุกด้าน แนวคิดการพัฒนาของโลกตะวันตกที่มีสหรัฐเป็นผู้นำนั้น อยู่ภายใต้กระบวนทัศน์หรือฐานคิดของวิทยาศาสตร์เชิงปริมาณ/วัตถุ ที่มองโลกแบบแยกส่วน ลดส่วน (reductionist) และแบบกลไก (mechanistic) ที่ให้ความสำคัญและยอมรับ "ความรู้" เฉพาะกับสิ่งที่ซึ่ง ตวงวัด คำนวณได้ และทดลองได้ด้วยหลักการและวิธีการทางวิทยาศาสตร์ (Scientific Method) เท่านั้น ความรู้อื่น ๆ ที่ซึ่ง ตวงวัด คำนวณไม่ได้ อย่างชัดเจนแม่นยำ หรือพิสูจน์ให้ประจักษ์ (Empirical) หรือเห็นแบบชัดเจน (Positivism) ไม่ได้ เช่น ความเชื่อทางด้านศาสนา จิตวิญญาณ ความรู้สึกด้านจิตใจ อารมณ์ เป็นสิ่งที่ไม่น่าเชื่อถือ หากจะนับให้เป็นความรู้ จะต้องแสวงหาวิธีการซึ่ง ตวง วัด คำนวณค่าออกมาจึงจะเชื่อถือได้ ดังนั้นความรู้ดั้งเดิม ที่เป็นภูมิปัญญาของท้องถิ่นซึ่งอธิบายด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ในแบบที่กำหนดไม่ได้ แม้จะใช้ประโยชน์ได้จริงในชีวิตประจำวันของชาวบ้านก็ไม่ได้รับการยอมรับว่าเป็น "ความรู้"

ในขณะที่ความรู้ในกระบวนทัศน์นี้ จะถูกแบ่งส่วนชัดเจน ให้ความสำคัญกับการ พัฒนาความชำนาญ หรือผู้เชี่ยวชาญเฉพาะเรื่อง (Expert Specialist) ทำให้การจัดการศึกษาเพื่อเรียนรู้ไปสู่ความรู้ในแนวคิดดังกล่าวมีลักษณะแยกส่วน ลงลึกแต่ขาดความเชื่อมโยงกับสภาวะจริงของโลกที่เป็นองค์รวม เช่น มุ่งการเรียนรู้ไปที่การอาชีพ หรืออื่นๆ ที่ สอดคล้องกับนโยบายของรัฐ อาทิ นโยบายขยายการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ความมั่นคงแห่ง รัฐ การเข้าสู่โลกาภิวัตน์ ฯลฯ ผู้เรียนขาดโอกาสเรียนรู้ในส่วนที่ถูกกำหนดว่า "มีใช้ความรู้" หรือ มีใช้สิ่งจำเป็นสำหรับชีวิตในสังคมทันสมัย เช่น การเรียนรู้ทางจิตวิญญาณ อุดมคติ ฯลฯ ผลกระทบจากการ

^{๒๕}สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, แผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๕-๒๕๔๙

จัดการศึกษาแบบวัฒนธรรมบริโภคนิยมมีส่วนเสริมช่องว่างทางสังคม เกิดความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกันในโลก โดยมีศูนย์กลางเป็นผู้ควบคุมชายขอบ

การเปลี่ยนแปลงระบบการศึกษาไทยในช่วงแห่งการเปลี่ยนแปลงของสังคมโลกปัจจุบัน มีความเปลี่ยนแปลงที่น่าสนใจดังนี้ คือ ภาคการศึกษากำลังแปรเปลี่ยนเป็นภาคเศรษฐกิจแบบเปิด ทั้งนี้เพราะประเทศไทยได้เข้าเป็นภาคีองค์การการค้าโลกตั้งแต่วันที่ ๑ มกราคม ๒๕๓๘ เป็นต้นมา ประเทศมหาอำนาจทางเศรษฐกิจพยายามผลักดันให้มีการค้าบริการโดยเสรี บริการการศึกษากลายเป็นบริการที่ทำรายได้ในการส่งออกให้กับประเทศมหาอำนาจ การจัดระเบียบการค้าบริการเสรีก่อผลกระทบต่อการศึกษาของไทย เช่นการจัดตั้งโรงเรียนนานาชาติ มหาวิทยาลัยนานาชาติ นี่เป็นการเปลี่ยนแปลงที่ระบบการศึกษาไทยต้องเผชิญทั้งในปัจจุบันและอนาคต และลัทธิเสรีนิยมสมัยใหม่ (Neo-Liberalism) กำลังครอบงำโลก ซึ่งส่งผลต่อสังคมเศรษฐกิจไทยด้วย ทำให้การผลิตบริการการศึกษาทั้งในปัจจุบันและอนาคตเป็นการผลิตเพื่อสนองความต้องการของตลาดมากขึ้น^{๒๖} การจัดการศึกษาที่ไม่มีความต้องการในตลาดหรือสาขาวิชาที่ไม่เป็นที่ต้องการ เช่นสาขาประวัติศาสตร์ สังคมวิทยา ฯลฯ จะขาดทรัพยากรเข้าไปลงทุน แต่สาขาใดที่ตลาดต้องการสูงสาขาวิชานั้นจะขยายตัว เช่น การเติบโตสาขาวิชาการบริหารธุรกิจ เป็นต้น

ประการต่อมาความไม่เสมอภาคทางการศึกษาจะยิ่งมีมากขึ้นในอนาคต เพราะในบริบทสังคมปัจจุบัน บรรษัทระหว่างประเทศและองค์กรเหนือรัฐ หรือ Supra-National Organizations ดังเช่นธนาคารโลก กองทุนการเงินระหว่างประเทศและองค์การการค้าโลก เข้ามามีบทบาทแทรกแซงการกำหนดนโยบายในประเทศไทยมากขึ้น ซึ่งเป็นกระบวนการที่ไม่มีความเป็นกลาง หากแต่เป็นกระบวนการที่โน้มเอียงให้ประโยชน์กับประชาชนในเขตเมืองมากกว่าประชาชนในเขตชนบท (Urban Bias) ให้ประโยชน์แก่ภาคอุตสาหกรรมมากกว่าภาคเกษตรกรรม (Sectoral Bias) ตลอดจนเป็นกระบวนการที่ให้ประโยชน์แก่ชนชั้นกลางและชนชั้นสูงในสังคม มากกว่าคนยากจนในชนบท (Class Bias) ซึ่งเป็นเรื่องยากมาก ที่จะปรับเปลี่ยนนโยบายการจัดการศึกษาในทางที่เกื้อกูลประโยชน์แก่ประชาชนในชนบทและประชาชนที่ยากจน มหาวิทยาลัยของรัฐในระบบปิดซึ่งเก็บค่าเล่าเรียนในอัตราต่ำกว่าต้นทุนการผลิตตัวเฉลี่ย บางสาขาวิชาเสียค่าเล่าเรียนไม่ถึง ๕๐ % ของต้นทุนการผลิตตัวเฉลี่ยต่อคน แต่นักศึกษาส่วนใหญ่มาจากชนชั้นกลางและชนชั้นสูงผู้มีฐานะดี มากกว่าครึ่งมีภูมิลำเนาอยู่ในกรุงเทพและมาจากภาคเศรษฐกิจอื่นที่ไม่ใช่ภาคเกษตรกรรม ในขณะที่ประชากรในภาคเกษตรกรรมมีประมาณ ๕๐-๖๐% ของประชากรทั่วประเทศ แต่มีนักศึกษาในมหาวิทยาลัยของรัฐในระบบปิดไม่ถึง ๕% ที่มาจากภาคเกษตรกรรม จึงทำให้เกิดความไม่เสมอภาคทางการศึกษาเกิดขึ้น^{๒๗} นอกจากนี้ในบริบทของสังคมปัจจุบัน บทบาทของการศึกษาอย่างไม่เป็นทางการ (Non-Formal Education) จะมีความสำคัญและบทบาทมากขึ้น เพราะมีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการผลิต ผลผลิตทางการเกษตรน้อยลง

^{๒๖} รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์, **การศึกษาทุนนิยมและโลกาภิวัตน์**, (กรุงเทพฯ : โครงการจัดพิมพ์คปไฟ, ๒๕๔๔), หน้า ๕.

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖.

แต่ผลผลิตทางอุตสาหกรรมมากขึ้น ประชาชนในชนบทจะมีปัญหาอย่างมากในการปรับตัว ระบบการศึกษาต้องเข้ามาช่วยประชาชนปรับตัวเพื่อการอยู่รอดในทางเศรษฐกิจหรือทางสังคมให้ได้ โดยจัดการศึกษาอย่างไม่เป็นทางการ เพราะการจัดการศึกษาอย่างเป็นทางการในระบบโรงเรียนไม่สามารถแก้ปัญหาค่าใช้จ่ายของประชาชนได้ และระบบการศึกษาที่มีการรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางอย่างมาก เป็นระบบที่ไม่สามารถช่วยแก้ปัญหาสังคมได้ในอนาคต เพราะกระบวนการโลกาภิวัตน์ทำให้โลกไร้พรมแดน ดังนั้นในบริบททางสังคมปัจจุบัน การกระจายอำนาจทางการศึกษาจึงเป็นเรื่องจำเป็น และความสามารถในการจัดการในระบบโรงเรียนจะมีความสำคัญมากขึ้นในอนาคต ประกอบกับ ความก้าวหน้าของเทคโนโลยีสารสนเทศและเทคโนโลยีวัสดุภัณฑ์สมัยใหม่ จะมีผลกระทบต่อเนื้อหาของสาระของการเรียนการสอน กำลังเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมการเรียนรู้ในสังคมตะวันตกและสังคมไทย ส่วนความก้าวหน้าของเทคโนโลยีวัสดุภัณฑ์สมัยใหม่มีผลต่อเครื่องมือและอุปกรณ์การศึกษา

นอกจากนี้ลักษณะของสังคมในปัจจุบันมีความหลากหลายทางด้านวัฒนธรรม ที่เรียกว่าพหุลักษณะ ด้านวัฒนธรรมซึ่งจะก่อให้เกิดปัญหาในการจัดการศึกษาที่หลายประการ ประการแรก ระบบการศึกษาไทยจะปรับตัวอย่างไรเพื่อรองรับพหุลักษณะทางวัฒนธรรม ประการที่สอง หากไม่ต้องการพหุลักษณะทางวัฒนธรรมสมควรที่จะใช้ระบบการศึกษาในการปรับเปลี่ยนพหุลักษณะดังกล่าวหรือไม่อย่างไร ประการที่สาม จะจัดการศึกษาอย่างไรเพื่อลดความขัดแย้งและความรุนแรงในสังคมเพื่อการอยู่ร่วมกันโดยสันติ นี่คือการถามที่หน่วยงานด้านการจัดการศึกษาของไทยจะต้องเตรียมหาคำตอบหรือหาหนทางรับมือให้ได้

นอกจากจะต้องเผชิญกับพหุลักษณะด้านวัฒนธรรมแล้ว กระบวนการอัสดงคตานุวัตรก็จะมีอิทธิพลต่อระบบการศึกษาไทยมากขึ้น (Westernization of the Thai Education System) ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการจัดระเบียบการค้าบริการโดยเสรีภายใต้องค์การการค้าโลก ซึ่งเกื้อกูลให้ต่างชาติมาลงทุนทางการศึกษา ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการต้องการอยากได้ผลประโยชน์ของการเข้ามาของทุนสากลของผู้นำไทย ทำให้อัสดงคตลักษณะของระบบการศึกษาไทยมีมากขึ้น^{๒๔} อีกประการหนึ่ง การเปลี่ยนแปลงกระบวนการสากลานุวัตรของภาษาโลก (Internationalization of Global Languages) มีผลกระทบต่อจัดการศึกษา ซึ่งแต่เดิมความเป็นสากลของภาษาถูกกำหนดโดยปัจจัยธรรมชาติ ดังเช่นการเพิ่มขึ้นของประชากรและการอพยพของประชากร ต่อมาอำนาจทางการเมืองระหว่างประเทศมีความสำคัญในการกำหนดภาษาสากลมากขึ้น ภาษาของประเทศมหาอำนาจมักจะเป็นภาษาสากล ผลกระทบจะมีอย่างน้อย ๒ ประการ คือ ภาษาต่างประเทศจะเข้ามามีอิทธิพลต่อภาษาไทยมากขึ้น ภาษาไทยจะมีความเป็นภาษาอังกฤษมากขึ้น ประการที่สอง ลักษณะอิเลกทรอนิกส์ของภาษาไทยจะปรากฏมากยิ่งขึ้น ภาษาของไมโครอิเลกทรอนิกส์จะเข้ามาปะปนในภาษาไทยมากขึ้น ภาษาไทยจะห้วนสั้น คำบางคำถูกหันให้สั้นลง แนวความคิดว่าด้วยความสละสลวยของภาษาจะเปลี่ยนแปลงไป ดังนั้น กระบวนการจัดการศึกษาจะต้องจัดการศึกษาให้เหมาะสมกับความเปลี่ยนแปลงนี้ โดยมีทางเลือกอย่างน้อย ๒ แนวทาง คือ แนวทางที่หนึ่ง ได้แก่เร่งกระบวนการสากลานุวัตรของภาษาโลก ด้วยการจัดการ

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘.

เรียนการสอนภาษาสากลในระบบโรงเรียน โดยเน้นภาษาจีน ภาษาญี่ปุ่น นอกเหนือจากภาษาอังกฤษ อีกแนวทางหนึ่งคือ ได้แก่การละเลยความสำคัญของภาษาสากล

พัฒนาการของระบบทุนนิยมโลกส่งเสริมการแปรวัฒนธรรมให้เป็นสินค้า (Commodification) อันเป็นเหตุให้ระบบทุนนิยมวัฒนธรรม (Cultural Capitalism) ก่อเกิดและเติบโต ความสำคัญของทุนวัฒนธรรมมีมากขึ้นตามลำดับ ทั้งนี้เป็นผลจากอิทธิพลของสื่อมวลชนโลก (Global Media) และกระบวนการสากลาณวิวัตนาการโฆษณา (Internationaization of Advertising) การเติบโตใหญ่ของทุนวัฒนธรรมมีผลต่อการเติบโตใหญ่ของลัทธิบริโภคนิยม (Consumerism) และการศึกษาในสังคมไทยจะมีการครอบงำโดยทุนวัฒนธรรม (Cultural Capital) ทุนวัฒนธรรมจะกลายเป็นทุนหลัก (Dominant Capital) กระบวนการแปรวัฒนธรรมให้เป็นสินค้าจะไม่ประสบความสำเร็จ หากประชาชนไม่เพิ่มการใช้จ่ายในการบริโภค ดังนั้น การจัดการศึกษาของไทยจะจัดการการศึกษาอย่างไร เพื่อลดทอนอิทธิพลของลัทธิบริโภคนิยมในโลกที่ทุนวัฒนธรรมเป็นทุนหลัก และจะมีการหารายได้โดยไม่ต้องใช้หยาดเหงื่อมีความสำคัญมากขึ้น เช่น การแก๊งก์ไรจากการซื้อขายหลักทรัพย์ จริยธรรมในการทำงานจะเสื่อมทรามลง การหารายได้อาจเป็นไปได้โดยไม่ต้องคำนึงถึงคุณธรรมโลกกำลังเปลี่ยนให้ทุกสิ่งทุกอย่างกลายเป็นสินค้า แม้แต่บทสัมภาษณ์ก็ยังเป็นสินค้า บริการการศึกษาจะยิ่งเป็นสินค้ามากขึ้นในอนาคต กระบวนการที่ทำให้สรรพสิ่งกลายเป็นสินค้าจะทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ในสังคมเปลี่ยนแปลงไป ในระบบการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างศิษย์กับอาจารย์กำลังเปลี่ยนแปลงเป็นความสัมพันธ์ระหว่างผู้ผลิตกับผู้บริโภค คำถามพื้นฐานที่จะมีต่อการจัดการศึกษาของไทยก็คือ ครูอาจารย์และบุคลากรทางการศึกษาจะเผชิญกับเรื่องเหล่านี้ได้อย่างไร จะจัดการศึกษาอย่างไรเพื่อปลูกฝังคุณธรรมในการทำงานในท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงนี้

จากสภาพความเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ ในบริบทสังคมไทยปัจจุบัน ทำให้เกิดผลกระทบต่อการศึกษาไทยในหลายด้าน ประเด็นแรก จากภาวะเศรษฐกิจตกต่ำในช่วงปลายปี พ.ศ. ๒๕๓๙ ถึงปี พ.ศ. ๒๕๔๔ ซึ่งเป็นปีสุดท้ายของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ทำให้รัฐไม่สามารถพัฒนาการศึกษาและวิชาชีพครูได้ตามแผน รัฐจึงจำเป็นต้องจำกัดงบประมาณด้านการพัฒนาการศึกษา ทั้งๆ ที่การศึกษามีความสำคัญและจำเป็นสูงสุดต่อการพัฒนาคนเพื่อเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาประเทศ รัฐจำเป็นต้องปรับลดครูประจำการเพื่อเป็นการประหยัดงบประมาณของชาติ ทำให้ครูต้องรับภาระงานสอนหนักขึ้น ประเด็นที่สอง เนื่องจากสภาพสังคมเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ทำให้กระบวนการให้การศึกษาไม่ทันกับความเปลี่ยนแปลง ครูผู้สอนจำนวนมากยังไม่สามารถปรับตัวหรือพัฒนาตนเองให้รู้เท่าทันกับความเปลี่ยนแปลงใหม่ๆ จึงเป็นเหตุให้ครูไม่สามารถที่จะเป็นสื่อกลางคอยเหนี่ยวรั้ง มิให้เยาวชนหลงไหลคลั่งไคล้ไปกับกระแสสังคมและวัฒนธรรมนั้นๆ ได้ ทำให้ระบบการศึกษาและการให้การศึกษาของครูไม่สามารถที่จะต้านกระแสสังคมและวัฒนธรรมที่ไม่เหมาะสมต่อสภาพสังคมไทยได้เพียงพอ ประการที่สาม จากสภาพการเมืองการปกครองของไทยที่ยังเป็นประชาธิปไตยแต่เพียงรูปแบบ ทำให้เกิดการเมืองเข้ามาแสวงหาผลประโยชน์ให้กับตนเองและพวกพ้อง ทำให้

กระบวนการศึกษาและครูผู้สอน ยังต้องคอยตอบสนององักการเมืองที่มีอำนาจแต่ขาดความรู้ความเข้าใจในการศึกษาที่ถูกต้อง ทำให้การศึกษาของไทยมีความล้มลุกคลุกคลานอยู่ตลอดเวลา

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากการจัดการแบบนี้เป็นกระแสหลัก จึงมีเหตุผลข้ออ้างทั้งทางเศรษฐกิจและจริยธรรมเป็นเครื่องสนับสนุน เช่นการแข่งขันทำให้เกิดความก้าวหน้า การเพิ่มความสามารถในการแข่งขันจะช่วยลดทอนความยากจน การบริโภคและการเติบโตเป็นสิ่งที่ดี กำไรและอำนาจเป็นสิ่งชอบธรรม การดำรงอยู่เป็นด้านหลักของวัฒนธรรมบริโภคนิยมนี้สูง ถึงขั้นทำให้การจัดการศึกษาตามวัฒนธรรมอื่นเป็นสิ่งที่ยากมาก แม้กระทั่งในการคิดขึ้นสถานการณ์ทั่วไปของการศึกษาไทยคล้ายกับหลายประเทศในโลก กล่าวคือ ตามไม่ทันการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ซึ่งเกิดจากการเพิ่มพูนขึ้นอย่างรวดเร็วของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในการผลิตและการดำเนินชีวิต ประเทศอุตสาหกรรม เช่นสหรัฐและญี่ปุ่นเป็นต้น ซึ่งเป็นศูนย์กลางของความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเอง ก็ยังจำต้องปฏิรูปการศึกษา ดังนั้น จึงไม่ต้องกล่าวถึงประเทศกำลังพัฒนาที่ต้องการไล่ทันประเทศพัฒนาแล้ว^{๒๙}

โดยสรุป บริบทของสังคมไทยปัจจุบันกำลังอยู่ท่ามกลางของกระแสโลกาภิวัตน์ซึ่งมีความเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ ของสังคมไทยอย่างมากมาย การศึกษาไทยถึงแม้จะเคยผ่านการปฏิรูปการศึกษาครั้งใหญ่มาแล้วครั้งหนึ่ง แต่ก็ยังจำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงหรือปฏิรูปรอบใหม่อีกครั้ง เพื่อให้ทันกับความเปลี่ยนแปลงของสังคมโลก ไม่ว่าจะเปลี่ยนแปลงเพื่อต้านทานกระแสโลกาภิวัตน์ หรือเปลี่ยนแปลงเพื่อหา หรือใช้ประโยชน์จากกระแสโลกาภิวัตน์ เป็นสิ่งที่นักการศึกษาของไทยจำเป็นต้องดำเนินการอย่างเร่งด่วนต่อไป

๓.๑.๒ บริบทสังคมไทยปัจจุบันกับผลกระทบต่อพระพุทธศาสนาและคณะสงฆ์

จะเห็นได้ว่าในบริบทสังคมปัจจุบัน ซึ่งมีความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว ทั้งด้านการเมืองการปกครอง สังคม สิ่งแวดล้อม สภาพทางเศรษฐกิจ และสภาพทางการศึกษา กำลังเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ซึ่งความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนี้ ย่อมส่งผลกระทบต่อทุกส่วนของสังคมไทย ทำให้บริบทของสังคมไทยโดยรวมประสบวิกฤติในหลายๆ ด้าน โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา เพราะเมื่อสภาพสังคมมีความเปลี่ยนแปลงไป ความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันสงฆ์กับสังคมก็เปลี่ยนแปลงไปด้วย โดยเฉพาะสังคมทุนนิยมย่อมมีผลกระทบต่อสังคมสงฆ์ด้วย ดังที่ ดนัย ปรีชาเพิ่มประสิทธิ์ กล่าวว่า “การที่ระบบทุนนิยมกำลังคาดหวังการตอบแทนจากพระสงฆ์นั้น ย่อมไม่สามารถลวงพ้นความต้องการให้พระสงฆ์ตอบแทนสังคมในมุมมองของระบบทุนนิยมไปได้”^{๓๐} เช่นเมื่อสังคมมีปัญหาต้องการที่พึ่งทางจิตใจจากพระสงฆ์ แต่ต้องการอย่างง่าย ๆ เช่น การบิณฑบาตกล่าว การวิงวอนขอต่ออำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ กระแสความตื่นตัวทางด้านวัตถุมงคล

^{๒๙}นายอนุช อภาภิรม, “รายงานวิเคราะห์ สังเคราะห์และประมวลสรุป เหตุการณ์และแนวโน้มด้านต่างๆ ที่เกิดขึ้นในประเทศไทย ฉบับที่ ๙ ประจำปีไตรมาสที่ ๑ (มกราคม-มีนาคม ๒๕๔๔)”, โครงการข่าวสารทิศทางการศึกษา (TTMP), < <http://ttmp.trf.or.th> > (๒๐ พ.ค. ๒๕๕๑).

^{๓๐}ดนัย ปรีชาเพิ่มประสิทธิ์, “หลักสูตรมหาวิทยาลัยสงฆ์กับพระธรรมวินัย”, วารสารพุทธศาสนศึกษา, (พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๔๖) : ๙๑.

จึงมีสูงชัน โดยเฉพาะวัดมุงคลที่โด่งดังเป็นประวัติการณ์ในสังคมไทย คือ จตุคามรามเทพ ซึ่งชื่อรุ่นส่วนใหญ่เห็นความร้าย ในขณะที่ยังมีความต้องการสิ่งเหล่านี้ พระสงฆ์ก็ตอบสนองความต้องการเหล่านี้ด้วยการทำพิธีกรรมต่างๆ เป็นเจ้าพิธีบ้าง กระทำตัวเป็นหมอดูบ้าง บางครั้งก็เลยกรอบที่พระธรรมวินัยกำหนด การที่ฆราวาสเข้าไปเกี่ยวข้องกับสถาบันสงฆ์ ด้วยความต้องการที่เปลี่ยนแปลงไปจากเนื้อหาสาระที่แท้จริงของพระพุทธศาสนา เช่น การไปขอหวย ขอให้ทำนายทายทัก ขอให้ทำพิธีกรรมปลุกเสกวัตถุมงคลต่างๆ เป็นต้น ทำให้พระสงฆ์เหล่านั้นต้องปรับตัวให้เข้ากับความต้องการของฆราวาสด้วยการสนองตอบความต้องการของชนเหล่านั้น เช่น การเป็นหมอดู การเป็นเจ้าพิธีปลุกเสกวัตถุมงคล เป็นต้น และเมื่อการประพฤติมากขึ้น ทั้งฆราวาสและบรรพชิตต่างก็เป็นปัจจัยซึ่งกันและกันทั้งทางตรงและทางอ้อมอยู่ดังนี้ จึงเกิดการยอมรับในสังคมมากขึ้น

เดิมทีพระสงฆ์เป็นผู้ชี้แนะสังคมเป็นผู้นำจิตวิญญาณและผู้นำสติปัญญา ถ้าหากว่าสังคมหรือประชาชนกำลังเดินผิดทาง พระสงฆ์จะต้องเป็นผู้หวังรั้งเอาไว้ สภาพดังกล่าวกลับกลายเป็นว่ากระแสความต้องการของสังคมซึ่งส่วนใหญ่มีความต้องการด้านวัตถุนิยม ได้กลายมาเป็นผู้นำทางด้านจิตวิญญาณให้แก่คณะสงฆ์แทน สถาบันสงฆ์ซึ่งควรที่จะเป็นผู้ชี้แนะให้สังคมได้ปัญญาในการดำรงชีวิต ไม่ให้ถูกกระแสของวัตถุนิยมครอบงำ กลายเป็นสังคมใช้วัตถุนิยมครอบงำสถาบันสงฆ์แทน ในขณะที่สังคมเป็นสังคมบริโภคนิยม พระสงฆ์ก็บริโภคนิยมไปด้วย ถ้าหากพระสงฆ์ไม่บริโภคนิยมก็อาจจะอยู่ในสังคมไม่ได้ ซึ่งอุดมการณ์ของความเป็นสมณะที่เป็นผู้นำในด้านปัญญาในสังคมไทยย่อมหายไป อย่างที่เสถียรพงษ์ วรรณปกกล่าวว่า “ถ้ามองในแง่เหตุปัจจัย สังคมเป็นอย่างไรคณะสงฆ์ก็จะเป็นอย่างนั้น ที่คณะสงฆ์เป็นอยู่ปัจจุบันนี้ก็เพราะว่าสังคมทำให้เป็นสังคมยอมรับนะไม่ใช่ว่าไม่ยอมรับ สังคมส่วนใหญ่ยอมรับ”^{๓๑}

เช่นเดียวกับสังคมไทย พุทธศาสนาไทยกำลังมาถึงหัวเลี้ยวหัวต่อที่สำคัญซึ่งเรียกร้องการปรับเปลี่ยนอย่างขนานใหญ่ วิธีการอย่างในอดีตซึ่งมักเน้นไปที่การแก้ปัญหาภายในคณะสงฆ์ เช่น การรวมคณะสงฆ์ให้เป็นหนึ่งเดียวกัน การกำจัดอลัชชี ไม่เพียงพอเสียแล้ว ปัญหาของคณะสงฆ์ทุกวันนี้ไม่ได้อยู่ที่เรื่องพระวินัยเท่านั้น หากยังเกี่ยวข้องกับประเด็นต่าง ๆ อีกมากมาย พุทธศาสนามีได้มีแต่ปัญหาคณะสงฆ์ หากยังมีปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ รวมไปถึงความเข้าใจในหมู่ชาวพุทธที่คลาดเคลื่อนจากหลักธรรม และการเข้าใจธรรมอย่างคับแคบไม่สอดคล้องกับบริบทของโลกสมัยใหม่ ซึ่งทำให้พุทธศาสนาถูกตีกรอบจนมีบทบาทจำกัดอย่างมากและอยู่ในภาวะที่อ่อนแอลงไปเรื่อย ๆ ปัญหาเหล่านี้ต้องการการแก้ไขอย่างเป็นองค์รวม หากไม่แล้วพุทธศาสนาจะตกเป็นฝ่ายตั้งรับและถูกกระทำอย่างเดียว ไม่สามารถเผชิญหน้าหรือจัดการกับความเปลี่ยนแปลงทั้งจากภายในและภายนอกซึ่งมาพร้อมๆกับกระแสโลกาภิวัตน์ได้ จากบริบทของ

^{๓๑}เสถียรพงษ์ วรรณปก, “กรณีธรรมกาย ภาพสะท้อนของชาวพุทธไทย” อ้างใน พุทธศาสนาสยาม ฤทธิฤทธิจะเป็นโอกาส?, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๕๓), หน้า ๙๘.

สังคมไทยในยุคปัจจุบัน เฉพาะส่วนที่ส่งผลกระทบต่อพระพุทธศาสนาและคณะสงฆ์ไทย ซึ่งเป็นสิ่งที่ท้าทาย และเป็นสิ่งที่คณะสงฆ์จะต้องเผชิญมีมากมาย พอที่จะสรุปได้ดังนี้

๑) การลดลงของจำนวนผู้มาบวชเป็นสามเณร

การลดลงของพระภิกษุและสามเณรเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง วัดในเขตเมืองยังคงพรมีภิกษุสามเณรอยู่เป็นจำนวนมากก็จริง แต่วัดนอกเขตเมือง เช่น ตำบลหรือหมู่บ้าน ในแต่ละวัดจะมีภิกษุอยู่ประจำน้อยรูป คือประมาณ ๑-๔ รูป แนวโน้มในอนาคตจึงอาจเห็นได้ง่ายคือจะเกิดช่องโหว่ในพระศาสนา พระสงฆ์รุ่นเก่าที่มีพรรษามาก มีประสบการณ์ยาวนาน มีการศึกษาอบรมด้านพระศาสนาและการเผยแผ่มาเป็นอย่างดี จะลดจำนวนลงในอนาคตเพราะความเลื่อมของสังขาร พระสงฆ์รุ่นกลางที่จะทำหน้าที่ทดแทนนั้นยังพอมืออยู่บ้าง แต่พระสงฆ์รุ่นใหม่ที่จะมาทดแทนในอนาคตนั้น อาจจะเป็นปัญหาหนักของคณะสงฆ์ เพราะจากข้อมูลการวิจัยแสดงให้เห็นว่าการบวชระยะยาวลดน้อยลง และสามเณรมีจำนวนลดน้อยลงตามลำดับ

จากการวิจัยของชาญณรงค์ บุญหนุน^{๓๒} ได้ทำการวิจัยเรื่องพระสงฆ์ไทยในอนาคต บทสำรวจเบื้องต้นว่าด้วยความเปลี่ยนแปลง และได้เปรียบเทียบจำนวนและร้อยละของพระภิกษุสามเณร พุทธศาสนิกชน และประชากรทั้งประเทศ ปี ๒๕๔๒ และ ๒๕๕๙ ดังนี้

ประเภท	พ.ศ.๒๕๔๒	พ.ศ.๒๕๕๙	เพิ่ม/ลด
พระภิกษุ	๒๖๗,๓๐๐	๒๕๐,๔๓๗	ลดลง ๑๖,๘๖๓ (ร้อยละ ๖.๓๐)
สามเณร	๕๗,๘๔๐	๖๒,๘๓๐	ลดลง ๓๕,๐๑๐ (ร้อยละ ๓๕.๗๘)
พุทธศาสนิกชน	๕๗,๑๓๔,๘๘๐	๕๖,๙๐๒,๑๐๐	ลดลง ๑๐,๒๓๒,๗๘๐ (ร้อยละ ๑๗.๙๑)
ประชากรทั้งประเทศ	๖๑,๖๖๑,๗๐๑	๖๒,๘๒๘,๗๐๖	ลดลง ๑,๑๖๗,๐๐๕ (ร้อยละ ๑.๘๙)

จากตารางสรุปได้ว่า จำนวนพระภิกษุสามเณรลดลงตามลำดับนับตั้งแต่การสำรวจเบื้องต้นมา เนื่องจากจำนวนภิกษุสามเณรทั้งหมดตามสถิติ พ.ศ. ๒๕๔๕ - พ.ศ. ๒๕๕๙ ของสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ไม่ได้แยกจำนวนพระภิกษุสามเณรเก่าออกจากจำนวนภิกษุสามเณรใหม่ ผศ.ดร.ชาญณรงค์ บุญหนุน ผู้วิจัย จึงได้ใช้เกณฑ์ที่พระราชวรมนูนี้ทำไว้เป็นตัวอย่างคือ ตัดจำนวนภิกษุที่บวชในระยะสั้นหรือบวชตามประเพณีออกไปร้อยละ ๖๐ ตัวเลขที่ตัดไปนี้สัมพันธ์กับงานวิจัยเรื่อง “พฤติกรรมกรรมการบวชของคนไทย” ของงานอดิวัฒน์สิทธิ์ ที่กล่าวถึงแล้ว คือ มีภิกษุที่บวชตามประเพณี บวชอุทิศส่วนกุศลหรือบวชเพื่อเลี้ยงชีพ คิดเป็น

^{๓๒}ชาญณรงค์ บุญหนุน, พระสงฆ์ไทยในอนาคต บทสำรวจเบื้องต้นว่าด้วยความเปลี่ยนแปลง, (กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), ๒๕๕๑), หน้า ๒๗.

ร้อยละ ๖๒.๘๘ ส่วนผู้ที่บวชเพื่อรักษาพระธรรมวินัย บวชเพื่อสืบทอดพระศาสนา และบวชเพื่อศรัทธาในพระศาสนาเมื่อรวมกันแล้ว คิดเป็นร้อยละ ๓๗.๓๒) และงานวิจัยของพระมหาภิกขุพัฒน์ ศรีนาถ ที่ระบุว่าจำนวนผู้บวชระยะสั้นตั้งแต่ ๗ วัน ถึง ๑ เดือน ทั้งในกรุงเทพฯและจังหวัดราชบุรีมีเกือบถึงร้อยละ ๗๐ ของผู้บวชทั้งหมด (คือร้อยละ ๖๘.๓๐ และ ๖๘.๓๒ ตามลำดับ) จึงพอจะตั้งสมมติฐานว่าภิกษุสามเณรร้อยละ ๖๐ ของจำนวนทั้งหมดที่รวมอยู่ในสถิติของแต่ละปี เป็นตัวเลขที่ไม่สะท้อนจำนวนที่มีอยู่จริงของพระสงฆ์ เมื่อตัดจำนวนร้อยละ ๖๐ ของภิกษุสามเณรทั้งหมดออกไป ก็จะเหลือจำนวนที่ (ตั้งสมมติฐานไว้ว่า) น่าจะเป็นจำนวนจริงประมาณร้อยละ ๔๐ เมื่อพิจารณาจากสถิติปี พ.ศ. ๒๕๕๒ ตัดจำนวนผู้บวชเพียงชั่วคราวออกเสีย ๖๐ % คงเหลือจริง ๑๘๕,๑๘๒ รูป คิดต่อจำนวนประชากร ๑ : ๓๓๓ และ พ.ศ. ๒๕๕๔ เหลือจริง ๑๒๕,๓๐๗ รูปคิดต่อจำนวนประชากร ๑ : ๕๐๑ ประเด็นที่น่าสังเกตก็คือว่า หากตัดพระภิกษุสามเณรที่บวชระยะสั้น (ร้อยละ ๖๐) ออกไป ก็จะเหลือภิกษุสามเณรที่เป็นตัวเลขยืนทำหน้าที่ทางศาสนาประมาณ ๑๒๕,๓๐๗ รูป ปัจจุบันมีพุทธศาสนิกชนจำนวนทั้งสิ้น ๔๖,๕๐๒,๑๐๐ คน อัตราส่วนภิกษุสามเณรต่อประชากรชาวพุทธคือ ภิกษุสามเณร ๑ รูป ต่อชาวพุทธ ๓๗๓ คน ถ้าตัดจำนวนสามเณรออกอีกประมาณ ๒๕,๐๖๑ รูป (ร้อยละ ๒๐) จะคงเหลือจำนวนภิกษุทั้งสิ้นประมาณ ๑๐๐,๒๔๖ รูป อัตราส่วนภิกษุ ๑ รูป ต่อประชากรชาวพุทธ ๔๖๖ คน^{๓๓} หากดูตัวเลขนี้โดยไม่นำข้อเท็จจริงในสังคมมาพิจารณาด้วย ก็ดูเหมือนว่าสถานการณ์ของพระสงฆ์ไทยไม่น่าเป็นห่วงมากนัก กล่าวคือถ้ามีภิกษุที่มีคุณภาพแท้จริง ๑ รูป ทำหน้าที่ทางศาสนาต่อประชากรชาวพุทธประมาณ ๔๖๖ คนจริง ก็ย่อมจะสามารถทำให้กิจการพระศาสนาดำเนินต่อไปด้วยดี แต่ประเด็นที่น่าคิดก็คือคุณภาพของพระภิกษุสามเณรนั้นเป็นอย่างไร

สาเหตุที่พระภิกษุสามเณรลดลงมีหลายประการด้วยกัน ประการแรกสืบเนื่องจากนโยบายการศึกษาภาคบังคับของรัฐ ซึ่งขยายไปจนถึงมัธยมปีที่ ๓ และกำลังขยายไปถึงมัธยมศึกษาปีที่ ๖ ทำให้ไม่มีเด็กมาบวชเป็นสามเณรเพื่อหาโอกาสทางการศึกษาอย่างแต่ก่อน สมัยก่อนพระหนุ่มจำนวนไม่น้อยในชนบทมาจากสามเณรที่บวชแล้วยังไม่สึก อาจจะเป็นเพราะต้องการเรียนต่อให้สูงขึ้นหรือเพราะมีศรัทธาปสาธาในพระศาสนาก็ได้ ประการต่อมาการขาดแรงงานในหมู่บ้าน สมัยก่อนครอบครัวมักมีลูกหลายคน หากมีสักคนมาบวชก็จะสามารถบวชอยู่ได้นาน เพราะคนในครอบครัวมีหลายคน แต่ปัจจุบันนี้ คนหนุ่มบวชนานไม่ได้เพราะครอบครัวหนึ่งมีลูก ๑-๒ คน เมื่อลูกชายมาบวชก็จะทำให้คนในครอบครัวมีงานหนักเพิ่มขึ้น นอกจากนั้นความรู้ที่ได้จากการบวชไม่สอดคล้องกับชีวิตของคนปัจจุบัน สมัยก่อนคนนิยมบวชเรียน เพราะเห็นว่า “คุ้มค่า” เป็นประโยชน์แก่ชีวิตฆราวาส นอกจากจะทำให้อ่านออกเขียนได้และรู้วิชาทางโลกแล้วสึกออกไปถือว่าเป็นคนสุก คือได้อบรมมาแล้ว ทั้งนี้ยังไม่ต้องกล่าวถึงประโยชน์ทางธรรมและบุญกุศลที่พ่อแม่จะได้รับ แต่ในปัจจุบันความรู้ที่จำเป็นสำหรับชีวิตฆราวาสหาได้จากแหล่งอื่นๆ มากมาย ไม่ว่าจะเป็นมหาวิทยาลัย โรงเรียนหรือสถาบันอื่นๆ วัดและพระสงฆ์ไม่ได้เป็นแหล่งสำคัญของความรู้เหมือนในอดีต นอกจากนี้ วัดยังขาดผู้ให้การศึกษาอบรมหรือแนะนำสั่งสอน ไม่เพียงการแนะนำสั่งสอนในทางโลกเท่านั้น แม้แต่การให้การศึกษานำทาง

^{๓๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๙.

ธรรม รวมถึงการอบรมกิริยามารยาท ในขณะที่วัดในชนบทไม่ได้ทำหน้าที่นี้เลย เพราะเจ้าอาวาสหรือพระในวัดขาดความรู้ความสามารถ ส่วนหนึ่งก็เพึ่งบวชมาไม่นาน (เป็นพระ “หลวงตา”) ความรู้ทางปริยัติก็ขาดประสบการณ์ปฏิบัติธรรมก็ไม่มี ส่วนความรู้ทางโลกหรือการทำมาหากินก็มีไม่พอหรือไม่สอดคล้องกับโลกสมัยใหม่ จึงไม่สามารถดึงดูดให้คนหนุ่มเข้ามาบวชได้ ส่วนพ่อแม่ก็ไม่แข็งแรงจิตใจให้ลูกมาบวชได้นานๆ ส่วนใหญ่บวชตามประเพณี ๗ วัน ๑๕ วัน ก็พอใจแล้ว แนวคิดและสภาพการณ์เช่นนี้ ย่อมบ่งชี้ได้ดีถึงวิกฤติพระสงฆ์ในอนาคต

๒) การตีความพระวินัยที่ขัดแย้งกัน กระแสโลกาภิวัตน์จะทำให้เกิดปรากฏการณ์ใหม่ ๆ อีกมากมายในทางพุทธศาสนาที่กลายเป็นข้อโต้แย้งถกเถียงในทางธรรมวินัย คือ แนวคิดและความเคลื่อนไหวใหม่ ๆ จากต่างประเทศรวมทั้งจากวงการพุทธศาสนาในส่วนอื่นของโลก มาสู่การรับรู้ของชาวพุทธไทยมากขึ้นอย่างไม่เคยมีมาก่อน ทำให้เกิดความเคลื่อนไหวใหม่ ๆ ในวงการพุทธศาสนาของไทย ซึ่งอาจนำไปสู่ข้อขัดแย้งทางด้านพระธรรมวินัย ตัวอย่างเช่น การเคลื่อนไหวเรียกร้องให้มีภิกษุณีในเมืองไทยซึ่งเป็นผลจากการที่ทั่วโลกตื่นตัวในเรื่องสิทธิสตรีมากขึ้น ขณะเดียวกันความคิดใหม่ ๆ จากต่างประเทศหรือพุทธศาสนานิกายอื่นๆ อาจทำให้เกิดการตีความทางด้านพระธรรมวินัยที่ผิดแผกจากจารีตเดิม และดังนั้นจึงอาจนำไปสู่ข้อโต้แย้งถกเถียงอย่างกว้างขวางได้

๓) เกิดช่องว่างระหว่างพระสงฆ์กับฆราวาสมากขึ้น ความเปลี่ยนแปลงอย่างกว้างขวางและรวดเร็วของสังคมไทย ฆราวาสเข้าไปรับรู้และเกี่ยวข้องกับความเปลี่ยนแปลงนี้อย่างเต็มที่ ส่วนพระสงฆ์ส่วนใหญ่ยังเก็บตัวอยู่ในวัด ไม่ไปรับรู้กับความเปลี่ยนแปลงดังกล่าว จึงเกิดช่องว่างกับฆราวาสมากขึ้น และนับวันช่องว่างดังกล่าวจะไม่จำกัดแต่เฉพาะเรื่องทางโลก หากยังรวมไปถึงเรื่องทางธรรม ทำให้ไม่สามารถเท่าทันสถานการณ์ต่าง ๆ แม้กระทั่งในวงการพุทธศาสนา ช่องว่างทางความรู้และสติปัญญาระหว่างพระสงฆ์กับฆราวาสที่สนใจพุทธศาสนา สิ่งนี้อาจเกิดขึ้นตามมาก็คือฆราวาสจำนวนมากขึ้นจะไม่เห็นความจำเป็นต้องพึ่งพาพระสงฆ์ ทำให้ช่องว่างกว้างขึ้นจนกลายเป็นความเหินห่างหมองเมินต่อกัน เนื่องจากฆราวาสได้รับรู้แนวคิดใหม่ ๆ รวมทั้งวิธีการตีความธรรมจากแหล่งอื่น ๆ ที่ต่างไปจากพระสงฆ์ ในขณะที่พระสงฆ์จำกัดตัวเองโดยไม่ยอมรับรู้ความเปลี่ยนแปลงของสังคมภายนอก ในที่สุดอาจนำไปสู่ข้อขัดแย้งได้ โดยเฉพาะเมื่อมีความคิดเห็นแตกต่างกัน อย่างเช่นกรณีภิกษุณี ซึ่งพระสงฆ์ส่วนใหญ่จะคัดค้าน ในขณะที่ฆราวาสเป็นอันมากสนับสนุนเป็นต้น

๔) กระแสพุทธพาณิชย์และไสยศาสตร์แพร่หลายมากขึ้น ลัทธิบริโภคนิยมซึ่งมาพร้อมกับกระแสโลกาภิวัตน์ ซึ่งเป็นตัวกระตุ้นความอยากมั่งคั่งร่ำรวยให้กับประชาชนให้เข้มข้นรุนแรงขึ้น ความอยากมั่งมีศรีสุขด้วยอำนาจดลบันดาลของวัตถุมงคลและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ระบบทุนนิยมที่มากับความทันสมัยทำให้พระเครื่องและศาสนวัตถุต่าง ๆ กลายเป็นสินค้าที่ซื้อขายกันได้ด้วยเงินตรา ทำให้พุทธพาณิชย์ขยายตัวกว้างขวางทั้งในและนอกวัด ซึ่งเท่ากับผลักดันเชิญชวนให้วัดวาอารามต่าง ๆ เข้าสู่วงการพุทธพาณิชย์กันมากขึ้น และแข่งขันกันคิดค้นพัฒนา "สินค้า" ให้พิเศษพิสดารขึ้นเพื่อเป็นจุดขาย รวมไปถึงพิธีกรรมต่าง ๆ

แม้แต่บุญก็หนีไม่พ้นจากการแปรสภาพให้เป็นสินค้า ในกระบวนการดังกล่าวไสยศาสตร์จะถูกดึงเข้ามามากขึ้นและปรากฏในรูปลักษณะที่หลากหลายมากขึ้น มีผู้ตั้งตนเป็น "ผู้วิเศษ" หรืออ้างทรงผุดขึ้นมามากมาย ไม่แต่เฉพาะนอกวัด หากในวัดก็มีเพิ่มขึ้น โดยพระเป็นเสียเองก็มีให้เห็นได้ไม่ยากในสังคมปัจจุบัน

๕) การเกิดลัทธิพิธีแปลกปลอมขึ้นภายในวัด ผลประการหนึ่งของไสยศาสตร์และพุทธพาณิชย์ที่เฟื่องฟูในวัดก็คือ การส่งเสริมให้วัดเป็นอันมากพากันคิดค้นพิธีกรรมและวัตรปฏิบัติแปลก ๆ ใหม่ ๆ เพื่อดึงคนและดูเงินเข้าวัด เช่น พิธีบูชาพระราหูของวัดแห่งหนึ่งในจังหวัดนครปฐม การนำรูปเคารพต่างๆ เช่น พระพิศณุเศวต พระพรหม ไปสร้างไว้ในวัดให้คนมากกราบไหว้บูชาขอพร เป็นต้น ขณะเดียวกันความหลากหลายของผู้คนซึ่งเพิ่มมากขึ้นตามความซับซ้อนของสังคม ก็ทำให้เกิดความต้องการและความเชื่อทางศาสนาที่แตกต่างกันไป อันเป็นปัจจัยอีกประการหนึ่งที่ทำให้วัดจำนวนไม่น้อยพัฒนาลักษณะเฉพาะตัวขึ้นมาเพื่อตอบสนองความหลากหลายดังกล่าว โดยมักดึงเอาสัญลักษณ์และรูปแบบทางศาสนาต่าง ๆ ทั้งจากในและนอกพุทธศาสนาเข้ามาผสมปนเปจนเกือบมีสภาพไม่ต่างจากลัทธิพิธีหนึ่ง ที่แปลกออกไปจากพุทธศาสนากระแสหลัก เพียงแต่ยังอยู่ในวัดและยังมีฐานะเป็นส่วนหนึ่งของคณะสงฆ์ไทย โดยเจ้าอาวาสเป็นผู้นำลัทธิพิธีเอง ลัทธิพิธีในวัดมีแนวโน้มจะเพิ่มมากขึ้น

๖) การแตกแยกออกเป็นลัทธิในกายต่างๆ ลัทธิพิธีที่เกิดขึ้นมากมายในวัด ในที่สุดย่อมมีจำนวนหนึ่งที่เติบโตและมีเครือข่ายกว้างขวางจนสามารถตั้งตัวเป็นนิกายใหม่ได้ จะโดยเปิดเผยหรือไม่ก็ตาม สันตือโศกและวัดพระธรรมกายเป็นตัวอย่างของนิกายใหม่ที่แสดงตัวต่างกัน ในอนาคตนิกายใหม่ ๆ โดยเฉพาะที่ไม่แสดงตัวชัดเจน และยังมียอมรับอำนาจขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นบางส่วนจะมีมากขึ้น แต่หากว่าคณะสงฆ์อ่อนแอและเรรวนยิ่งไปกว่านี้ ก็เป็นไปได้มากกว่าจะมีนิกายใหม่ที่แสดงตัวอย่างชัดเจนตามอย่างสันตือโศก การพยายามควบคุมคณะสงฆ์ให้เป็นหนึ่งเดียวกัน นับวันจะทำได้ยากขึ้นทุกทีในยุคโลกาภิวัตน์ ยิ่งคณะสงฆ์แสดงตัวให้ประชาชนเลื่อมศรัทธาทั้งในด้านคุณธรรมและสติปัญญา ก็ยิ่งขาดพลังในการชักนำให้ผู้คนเชื่อฟังและปฏิบัติตามแนวทางของคณะสงฆ์ แม้คณะสงฆ์จะใช้อำนาจรัฐในการจัดการกับนิกายใหม่ ๆ แต่ก็ไม่สามารถยับยั้งประชาชนไม่ให้ไปเลื่อมใสในกายดังกล่าว หรือนับถือในความเป็นพระของบุคคลในนิกายดังกล่าวได้ ดังเห็นได้จากกรณีสันตือโศก

สภาพปัญหาต่างๆ ในบริบทของสังคมไทยยุคปัจจุบัน ที่เกิดขึ้นในสังคมและในพระพุทธศาสนาเหล่านี้ ล้วนเป็นปัญหาที่ทำลายต่อการศึกษาคณะสงฆ์ทั้งสิ้น เพราะการศึกษาของคณะสงฆ์จะต้องผลิตศาสนทายาทในท่ามกลางบริบทของสังคมเช่นนี้ หากมีระบบที่ไม่ดีก็จะไม่สามารถเผชิญหน้าหรือแก้ปัญหาสังคมและปัญหาของพระพุทธศาสนาได้ เพราะการที่สถาบันสงฆ์เกิดการเปลี่ยนแปลงจุดยืนไปตามความต้องการต่างๆ ของฆราวาสตามยุคตามสมัย ทำให้พระสงฆ์ไม่สามารถดำรงบทบาทที่ถูกต้องตามพระธรรมวินัยได้ สาเหตุหลักประการหนึ่ง ย่อมเกิดจากการที่พระสงฆ์ขาดการศึกษาคณะสงฆ์ที่ถูกต้องนั่นเอง ดังที่พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) กล่าวไว้ว่า

“รวมความแล้ว ตำแหน่งของปัญหามันอยู่ลึกซึ่งลงไปถึงว่า เป็นเพราะพระไม่สามารถทำหน้าที่ตามบทบาทของท่านได้ ทำไมท่านถึงทำไม่ได้ เพราะอะไร ก็เพราะเราให้การศึกษาท่านไม่พอ... จะแก้ปัญหานี้ได้ก็ต้องย้อนกล่าวลงไปถึงการศึกษามหาวิทยาลัยด้วย เสร็จแล้วลองสำรวจสภาพการศึกษาของพระดู แล้วก็รู้เห็นเข้าใจได้พอสมควร เรียกว่าเข้าใจปัญหาดีขึ้น”^{๓๔}

ในสภาพบริบทของสังคมไทยที่อยู่ในสภาพเช่นนี้ การปรับตัวทางด้านการศึกษาของคณะสงฆ์เพื่อรับมือกับกระแสดังกล่าวจึงเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง ในสมัยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส การศึกษาของพระสงฆ์ได้มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่ เพื่อรับมือกับความเปลี่ยนแปลงจากตะวันตก แต่บทบาทดังกล่าวก็ดำรงอยู่ได้ไม่นาน จำต้องยุติลงในสมัยรัชกาลที่ ๖ พร้อม ๆ กับการลดบทบาททางสังคมด้านอื่นๆ กล่าวได้ว่านับแต่นั้นมา การปรับตัวของพุทธศาสนาที่ริเริ่มโดยผู้นำสงฆ์ก็ยุติลงอย่างสิ้นเชิง ขณะเดียวกันการที่พระสงฆ์จำกัดตัวอยู่แต่ในกำแพงวัด โดยมีระบบราชการแบบสงฆ์เป็นอีกปัจจัยหนึ่งในการดึงพระสงฆ์ให้เหินห่างจากชุมชน ส่วนฆราวาสก็ถูกระบบการศึกษาแบบใหม่ดึงให้ออกจากวัด พุทธศาสนาจึงเหินห่างจากชีวิตและสังคม จนมีอิทธิพลน้อยมาก ในการนำพาสังคมไทยรับมือกับกระแสการพัฒนาหรือความทันสมัยที่ไหลบ่าอย่างรวดเร็ว แม้วงการสงฆ์ซึ่งพยายามปฏิเสศความเปลี่ยนแปลงและไม่พยายามรับรู้ความทันสมัย แต่ในที่สุดก็ไม่อาจขัดขืนกระแสดังกล่าวได้ เพราะสถานการณ์ใหม่ เรียกร้องให้การศึกษามหาวิทยาลัยของคณะสงฆ์ไทยได้ปรับตัว เพื่อรับมือกับความเปลี่ยนแปลงของโลก ดังเห็นได้จากวิกฤติการณ์นานาชาติที่กำลังเกิดขึ้น ไม่ว่าจะเป็นอาชญากรรม ยาเสพติด ความยากจน มลภาวะ เป็นต้น ซึ่งถึงที่สุดก็คือความเสื่อมโทรมทางจริยธรรมและวิกฤติการณ์ทางจิตวิญญาณนั่นเอง ทั้งหมดนี้เป็นอันไปไม่ได้ นอกจากสะท้อนถึงความเสื่อมทรุดของพุทธศาสนาในฐานะพลังของสังคมในทางจริยธรรมและสติปัญญา

๓.๒ ค่านิยมทางการศึกษาในบริบทของสังคมไทยยุคปัจจุบัน

ค่านิยม คือ แนวความคิด ความประพฤติหรือสภาพของการกระทำใดๆ ที่บุคคลหรือสังคมนิยมชมชอบและเห็นว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่าควรแก่การประพฤติปฏิบัติ จึงยอมรับยึดถือมาเป็นแนวประพฤติปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอ หรืออย่างน้อยชั่วระยะเวลาหนึ่ง เพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายของตนเองหรือสังคม หรืออาจกล่าวอย่างรวบรัดว่า ค่านิยม หมายถึง สิ่งที่บุคคลหรือสังคมยกย่องว่าดี เห็นว่ามีคุณค่าที่ตนเองหรือสังคมควรยึดถือปฏิบัติ จึงยอมรับยึดถือมาเป็นแนวปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอหรืออย่างน้อยก็ชั่วระยะเวลาหนึ่ง^{๓๕} ค่านิยมของคนหรือสังคมย่อมเปลี่ยนแปลงได้ ตามความประสงค์ของบุคคลหรือเปลี่ยนแปลงไปในแต่ละยุคแต่ละสมัย โดยเฉพาะค่านิยมทางการศึกษา การศึกษานับเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างคนที่จะสามารถนำ

^{๓๔}พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **บทเรียน ๒๕ ปี คนไทยเรียนรู้หรือยัง**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๕๑), หน้า ๑๐๕-๑๐๖.

^{๓๕}รองศาสตราจารย์ยันต์ ชุ่มจิต, **การศึกษาและความเป็นครูไทย**, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๕๒), หน้า ๒๔๓-๒๔๔.

การพัฒนาทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรมได้อย่างสมดุล สอดคล้อง และเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมทั้งภายในและภายนอกประเทศ ผลผลิตของระบบการศึกษาในอนาคตจะต้องเป็นพลเมืองของประเทศที่สามารถปรับตัว และแก้ไขปัญหาที่จะมีความหลากหลายมากยิ่งขึ้น

ค่านิยมทางการศึกษาของไทยแต่เดิมมุ่งสนองตอบความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ เพราะการพัฒนาสังคมไทยในอดีตที่ผ่านมา ได้ให้ความสำคัญกับการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างมุ่งไปที่อัตราการเติบโต บนฐานโครงสร้างทางสังคมที่อ่อนแอ ไม่เป็นธรรม และต้องพึ่งพิงต่างประเทศเป็นหลักแต่เพียงอย่างเดียว ซึ่งทิศทางการเช่นนี้ได้แสดงผลให้ประจักษ์ชัดเจนแล้วว่าเป็นทิศทางที่ผิดพลาด จึงจำเป็นต้องมีการกำหนดวิสัยทัศน์การพัฒนายุทธศาสตร์และแนวนโยบายกันใหม่ ภายใต้กรอบทิศทางที่ให้ความสำคัญอย่างทัดเทียมกัน ทั้งทุนทางเศรษฐกิจ ทุนสังคม ทุนมนุษย์ และทุนธรรมชาติ โดยยึดมั่นในวัฒนธรรม วิถีชีวิตแบบไทยที่มีศาสนธรรมเป็นหลักประจำใจ ให้คงเอกลักษณ์มั่นคงไว้ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงในระบบเศรษฐกิจยุคใหม่ของสังคมโลก เพราะความรู้ และนวัตกรรมเป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนา จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องส่งเสริมและสร้างสภาพการณ์เพื่อการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง เพื่อพัฒนาคุณภาพ ประสิทธิภาพ และขีดความสามารถของคนส่วนใหญ่ของประเทศ โดยยึดหลักการให้ทุกภาคส่วนของสังคมเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดและตัดสินใจในกิจกรรมสาธารณะที่เกี่ยวข้องกับตนเองและชุมชนท้องถิ่น การสนับสนุนให้สังคมทุกส่วนและทุกระดับได้รับการพัฒนาศักยภาพเพิ่มความสามารถให้เอื้อต่อความสำเร็จ ในการปฏิบัติเช่นนี้จะทำให้เกิดพลังชุมชนท้องถิ่นที่เข้มแข็ง อันจะเป็นฐานรากที่มั่นคงในการพัฒนาประเทศเป็นอย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืนตลอดไป

ระบบการศึกษาไทยในปัจจุบันเป็นระบบ ๖-๓-๓ กล่าวคือ จัดประถมศึกษา ๖ ปี มัธยมศึกษาตอนต้น ๓ ปี และมัธยมศึกษาตอนปลาย ๓ ปี หลังมัธยมศึกษาตอนปลายเป็นการศึกษาระดับอุดมศึกษา ซึ่งมีทั้งระดับอนุปริญญาหรือเทียบเท่า ระดับปริญญาตรีใช้เวลา ๔ ปี และระดับหลังปริญญาตรี ๒-๕ ปี และในปัจจุบันรัฐบาลได้มีนโยบายและแผนการจัดการศึกษาระดับก่อนประถมศึกษาด้วย ที่เรียกว่าระดับปฐมวัยระหว่างอายุ ๓-๕ ขวบ ฉะนั้นที่เรียกว่าระบบ ๖-๓-๓ นั้น บางครั้งจะต้องบวกอีก ๑-๓ ปีก่อนประถมศึกษาเข้าไปด้วย^{๓๖} นอกจากระบบการศึกษาในระบบโรงเรียนแล้ว รัฐบาลยังจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนที่เรียกว่าการศึกษาผู้ใหญ่ ซึ่งจัดทั้งประเภทวิชาสามัญคือเทียบเท่า ระดับการศึกษาสายสามัญของระบบโรงเรียน ตั้งแต่ระดับประถมศึกษาถึงมัธยมศึกษาตอนปลายและประเภทวิชาชีพระยะสั้นต่างๆ

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๔๐ ได้กำหนดแนวนโยบายพื้นฐานแห่งรัฐในส่วนที่เกี่ยวกับการศึกษาไว้ในมาตรา ๘๑ อาทิให้รัฐต้องจัดให้มีกฎหมายเกี่ยวกับการศึกษาแห่งชาติ ปรับปรุงการศึกษา ให้สอดคล้องความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม การพัฒนาวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี ปลูกจิตสำนึกที่ถูกต้อง ส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะ และวัฒนธรรมของชาติ จึงได้มีการตราพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ ให้เป็นกฎหมายแม่บทเชื่อมต่อกับบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญ เพื่อเป็นฐานหลัก

^{๓๖}วิชัย ตันศิริ, โฉมหน้าการศึกษาไทยในอนาคต แนวคิดสำคัญของการปฏิรูปในพระราชบัญญัติการศึกษา, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๑๔๗-๑๔๘.

ในนโยบายแห่งรัฐด้านการศึกษา ศาสนา ศิลปะ และวัฒนธรรมของประเทศ และเพื่อเป็นกรอบแนวทางในการปฏิรูปการศึกษาของประเทศ โดยมีแผนการศึกษาแห่งชาติเป็นกรอบแนวทางในการจัดทำแผนพัฒนา ซึ่งปัจจุบันเป็นแผนการศึกษาแห่งชาติฉบับ พ.ศ. ๒๕๔๕ - ๒๕๕๙ เป็นกรอบแนวทางในการจัดทำแผนพัฒนาการศึกษาขั้นพื้นฐาน แผนพัฒนาการอาชีวศึกษา แผนพัฒนาการอุดมศึกษา และแผนพัฒนาด้านศิลปะ และวัฒนธรรม ตามมาตรา ๓๔ แห่ง พ.ร.บ.การศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ รวมทั้งใช้เป็นกรอบในระดับเขตพื้นที่การศึกษาและในระดับสถานศึกษา เพื่อให้มีการพัฒนาด้านการศึกษา ศาสนา ศิลปะ และวัฒนธรรมที่สอดคล้องกันทั้งประเทศต่อไป โดยยึดหลักการและเจตนารมณ์ซึ่งแสดงให้เห็นถึงค่านิยมทางการศึกษาของสังคมไทยในปัจจุบันนี้ ได้ดังนี้ คือ

๑. ยึดคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา เพื่อให้คนไทยมีความสุข และก้าวทันโลกโดยยังรักษาเอกลักษณ์ของความเป็นไทยไว้ สามารถเลือกใช้ความรู้และเทคโนโลยีได้อย่างคุ้มค่า เหมาะสม มีระบบภูมิคุ้มกันที่ดี มีความยืดหยุ่นพร้อมรับการเปลี่ยนแปลง ควบคู่ไปกับการมีคุณธรรมและความซื่อสัตย์สุจริต

๒. เป็นแผนบูรณาการแบบองค์รวม เป็นกระบวนการในการบูรณาการของชีวิตเป็นองค์รวมของการศึกษา ศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรม และธรรมชาติอย่างมีสมดุล ฟังพาท้าย ส่งเสริมสนับสนุนซึ่งกันและกัน มีการพัฒนาอย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต โดยครอบครัวเป็นสถาบันหลักที่มีความสำคัญที่สุด

๓. พัฒนาชีวิตให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ เป็นคนดี เป็นคนเก่ง และมีความสุข สมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญา ความรู้ คุณธรรม มีจริยธรรมในการดำรงชีวิต สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข

๔. พัฒนาสังคมให้เข้มแข็งและมีคุณภาพ ได้แก่ ๑) สังคมคุณภาพ ที่มีความเที่ยงธรรม มั่นคง โปร่งใส ประชาชนมีสิทธิเสรีภาพสมบูรณ์ ๒) สังคมแห่งภูมิปัญญา และการเรียนรู้ ที่ทุกคนและทุกส่วนในสังคมมีความใฝ่รู้และพร้อมที่จะเรียนรู้อยู่เสมอ ๓) สังคมแห่งความสามัคคี และเอื้ออาทรต่อกัน เป็นสังคมที่มุ่งฟื้นฟูสืบสาน และธำรงไว้ซึ่งเอกลักษณ์ ศิลปะ และวัฒนธรรมไทย

แผนการศึกษาแห่งชาติ เป็นแผนยุทธศาสตร์ซึ่งนำสำหรับการดำเนินงานอย่างต่อเนื่องในแต่ละแผนงานโครงการ เพื่อการปฏิรูปการศึกษา การบริหาร และการจัดการด้านศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรม ที่สอดคล้องกันทั้งประเทศในระยะเวลา ๑๕ ปี ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๔๕ จนถึง พ.ศ. ๒๕๕๙ ด้วยการนำสาระตามกำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญ พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ และนโยบายรัฐบาล ที่มุ่งพัฒนาสังคมให้เป็นสังคมแห่งความรู้ นำพาไปสู่ระบบเศรษฐกิจฐานความรู้ ให้คนไทยทั้งปวงได้รับโอกาสเท่าเทียมกันที่จะเรียนรู้ ฝึกอบรมได้ตลอดชีวิต และมีปัญญาเป็นทุนไว้สร้างงานสร้างรายได้ พาประเทศให้รอดพ้นจากวิกฤตเศรษฐกิจและสังคม พร้อมทั้งสอดคล้องกับวิสัยทัศน์การพัฒนาระยะยาว ๒๐ ปีของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๙ กับพระราชบัญญัติกำหนดแผนและขั้นตอนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ศ. ๒๕๔๒ รวมทั้งพระราชบัญญัติและระเบียบอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องมากำหนดเป็นแผนปฏิรูปหลักด้านการศึกษา ศาสนา ศิลปะ และวัฒนธรรม ซึ่งตามแผนการศึกษาแห่งชาติ ได้กำหนดวัตถุประสงค์และ

แนวนโยบายเพื่อดำเนินการไว้ในวัตถุประสงค์ ๓ ข้อย่อย และแนวนโยบาย ๑๑ ประการ ซึ่งจะนำมากล่าวโดยสรุปได้ดังนี้ คือ

๑. พัฒนาคอนอย่างรอบด้านสมดุล เพื่อเป็นฐานหลักของการพัฒนา

- ๑) พัฒนาทุกคนให้มีโอกาสเข้าถึงการเรียนรู้
- ๒) ปฏิรูปการเรียนรู้เพื่อผู้เรียน
- ๓) ปลูกฝังและเสริมสร้างศีลธรรม คุณธรรม จริยธรรม ค่านิยม และคุณลักษณะที่พึงประสงค์
- ๔) พัฒนากำลังคนด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เพื่อการพึ่งพาตนเองและเพิ่มสมรรถนะในการแข่งขัน

๒. สร้างสังคมคุณธรรม ภูมิปัญญาและการเรียนรู้

- ๕) พัฒนาสังคมแห่งการเรียนรู้ เพื่อสร้างความรู้ ความคิด ความประพฤติและคุณธรรมของคน
- ๖) ส่งเสริมการวิจัยและพัฒนา
- ๗) สร้างสรรค์ ประยุกต์ใช้ และเผยแพร่ความรู้และการเรียนรู้

๓. พัฒนาสภาพแวดล้อมของสังคม

- ๘) ส่งเสริมและสร้างสรรค์ทุนทางสังคมและวัฒนธรรม
- ๙) จำกัด ลด ขจัด ปัญหาทางโครงสร้าง เพื่อความเป็นธรรมในสังคม
- ๑๐) พัฒนาเทคโนโลยีเพื่อการศึกษา
- ๑๑) จัดระบบทรัพยากรและการลงทุนทางการศึกษา ศาสนา ศิลปะ และวัฒนธรรม

จากแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๕๕ - ๒๕๕๙ ซึ่งเป็นกรอบแนวทางในการจัดทำแผนพัฒนาการศึกษาของไทยในทุกๆระดับ ตามมาตรา ๓๔ แห่ง พรบ.การศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๕๒ รวมทั้งใช้เป็นกรอบในระดับเขตพื้นที่การศึกษาและในระดับสถานศึกษา เพื่อให้มีการพัฒนาด้านการศึกษาทั้งประเทศนั้น พอที่จะสรุปถึงค่านิยมทางการศึกษาของไทยในปัจจุบันเป็นประเด็นได้ดังนี้ คือ

๓.๒.๑ ค่านิยมต่อผู้เรียน

ในแผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ได้กำหนดวิสัยทัศน์ของการศึกษาไทยที่พึงประสงค์ไว้ว่า การศึกษามุ่งพัฒนาคนที่สมดุล ทั้งด้านร่างกาย ปัญญา จิตใจ และสังคมให้คนไทยมีคุณลักษณะ มองกว้าง คิดไกล ใฝ่ดี มีวินัยในตนเอง มีความรู้ความสามารถและทักษะที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตในโลกยุคโลกาภิวัตน์ การศึกษาที่จัดให้ต้องสอดคล้องกับความต้องการของบุคคล ให้การศึกษาที่เป็นกระบวนการที่ทำให้ผู้เรียนได้รู้จักแสวงหาความรู้ด้วยตนเองในรูปแบบและวิธีการที่หลากหลาย และรักที่จะเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งต่อสังคมยุคข้อมูลข่าวสารและสังคมแห่งการเรียนรู้ และเป็นการศึกษาที่ยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา ให้โอกาสผู้เรียนมีบทบาทร่วมในการพัฒนาตนเองให้เต็มตามศักยภาพ แนวโน้มการศึกษาโลกคือ “ผู้เรียนเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้” จุดนี้เองทำให้จำเป็นต้องปฏิวัติมุมมองต่อผู้เรียนให้สอดคล้องกับการจัดการศึกษาในยุคโลกาภิวัตน์ ดังนั้นค่านิยมทางการศึกษาในโลกยุคใหม่จะเปลี่ยนรูปแบบ

ไป ต้องเปลี่ยนมุมมองต่อผู้เรียนใหม่ว่า ผู้เรียนคือใคร ความสนใจและความต้องการของผู้เรียนแต่ละกลุ่มแต่ ละวัยแตกต่างกันอย่างไร มีสิทธิทางการศึกษาอย่างไร กลุ่มผู้เรียนสามารถกำหนดได้ตามประเภทการศึกษา ทั้ง ๓ รูปแบบ คือ การศึกษาในระบบโรงเรียน การศึกษานอกระบบโรงเรียน และการศึกษาตามอัธยาศัย ต้อง กำหนดกลุ่มเป้าหมายให้ชัดเจนว่า ผู้เรียนคือใคร จำนวนเท่าไร และอยู่ในกลุ่มไหน ระบบการศึกษาแบบใหม่ จะต้องอำนวยความสะดวกให้คนทุกคนสามารถเรียนรู้ได้ด้วยตัวเอง ในอดีตที่ผ่านมาสังคมมักให้ความสำคัญ เฉพาะการเรียนในระบบโรงเรียน แต่ในปัจจุบันและอนาคตจะต้องจัดให้คนได้เรียนรู้ด้วยตนเองให้มากขึ้น ซึ่ง นับว่าโชคดีที่ความก้าวหน้าของระบบเทคโนโลยีสารสนเทศ เช่น คอมพิวเตอร์ อินเทอร์เน็ต สื่อประสม สื่อสารมวลชน วิทยุ โทรทัศน์ และสื่อสิ่งพิมพ์ในยุคข้อมูลข่าวสารได้เข้ามาพร้อมกับการส่งเสริมให้ทุกสังคม เป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ ในยุคปัจจุบันได้อย่างพอดี

๓.๒.๒ ค่านิยมต่อกระบวนการเรียนรู้

การจัดการศึกษาประกอบด้วย ๒ กระบวนการหลัก คือ กระบวนการเรียนรู้กับกระบวนการสอน โดยทฤษฎี กระบวนการที่สำคัญที่สุดของการศึกษา คือ กระบวนการเรียนรู้^{๓๗} ดังที่ท่านศาสตราจารย์กิตติคุณ สุมณ อมรวิวัฒน์ ได้กล่าวไว้ว่า “แก่นแท้ของการจัดการเรียนการสอน คือ การเรียนรู้ของผู้เรียน ความสำเร็จ ของการศึกษาขึ้นอยู่กับผลการเรียนของผู้เรียน”^{๓๘} แต่ในทางปฏิบัติ คนในวงการศึกษาไทยยังใฝ่ใฝ่กับกระบวนการ เรียนรู้น้อยที่สุด ถือเป็นเรื่องสุดท้ายเสมอ ดังนั้น การศึกษาที่แท้จริงจะต้องมุ่งที่การเรียนรู้ของผู้เรียน ให้ ความสำคัญกับกระบวนการเรียนเพราะเน้นที่ตัวผู้เรียน และกิจกรรมการเรียนการสอนและจะต้องเน้นการ เรียนมากกว่าการสอน การสอนแบบให้ท่องจำนั้นเหมาะสำหรับการสอนในอดีตที่การแสวงหาความรู้ทำได้ยาก หนังสือและสื่อมีน้อย เมื่อครูไปเรียนรู้มากก็นำองค์ความรู้มาถ่ายทอดให้ จุดเน้นจึงอยู่ที่เนื้อหาของความรู้ แต่ ในโลกยุคปัจจุบันสามารถหาคำตอบได้จากแหล่งต่างๆ ที่มีอยู่รอบตัว ศาสตร์ทุกแขนงเปลี่ยนแปลงอย่าง รวดเร็ว มีวิทยาการใหม่ๆ เกิดขึ้นตลอดเวลา สิ่งที่ต้องจำไว้จึงล้าสมัยเร็วและใช้ประโยชน์ได้น้อย การเรียน เพื่อพัฒนาสมอง เรียนรู้วิธีคิด เรียนรู้วิธีแสวงหาความรู้ และการสร้างองค์ความรู้ด้วยตนเองจึงเหมาะสมกับ โลกยุคปัจจุบันมากกว่า

การเรียนที่ไม่สอดคล้องกับความต้องการและวิถีชีวิตจริง รวมทั้งต้องเคร่งเครียดกับการสอบ ทำให้ ผู้เรียนเป็นทุกข์จากการถูกบังคับให้เรียน เมื่อหน่วยการท่องจำ ทำให้ผู้เรียนมีเจตคติที่ไม่ดีต่อการเรียนและไม่ อยากรเรียนต่ออีก การศึกษาในยุคใหม่ในปัจจุบันจึงจะต้องปฏิวัติกระบวนการเรียนการสอน ซึ่งถือว่าเป็น หัวใจของการเปลี่ยนแปลงที่ระบบการศึกษาจะต้องทำให้ได้ เปลี่ยนจากเรียนแบบท่องจำเป็นการเรียนรู้ด้วย ตนเอง การเรียนรู้โดยผ่านกิจกรรมต่างๆ ที่จะทำให้ผู้เรียนสามารถเรียนรู้ได้อย่างมีความสุข เรียนรู้เพื่อ พัฒนากระบวนการคิด เรียนรู้แบบมีส่วนร่วม เรียนรู้เพื่อพัฒนาสุนทรียภาพ และเรียนรู้เพื่อพัฒนาลักษณะ นิสัย ซึ่งจะทำให้ผู้เรียนมีเจตคติที่ดีต่อการเรียนรู้ มีความรู้ความเข้าใจได้ดีกว่าการเรียนโดยการท่องจำ และ

^{๓๗}ดร.รุ่ง แก้วแดง, **ปฏิวัติการศึกษาไทย**, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๓), หน้า ๙๐.

^{๓๘}สัมภาษณ์ ศาสตราจารย์สุมน อมรวิวัฒน์, ราชบัณฑิต, ๒๑ พฤษภาคม ๒๕๕๑.

เกิดพัฒนาการในทุกๆ ด้าน อันจะนำไปสู่การมีคุณภาพชีวิตและศักยภาพของคนไทย อันเป็นวัตถุประสงค์สำคัญของการเรียนการสอน ครูจะต้องลดการสอนลง ปล่อยให้เวลาผู้เรียนได้มีกิจกรรมการเรียนรู้มากที่สุด

๓.๒.๓ ค่านิยมเกี่ยวกับตัวครูผู้สอน

สังคมไทยในอดีต คนที่มีความรู้และประสบการณ์มากที่สุดจะมีบทบาทหน้าที่เพิ่มขึ้นมาจากการประกอบอาชีพตามปกติ คือ เป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ที่ตนได้ศึกษาและสั่งสมประสบการณ์มาให้กับคนรุ่นต่อไปด้วย ไม่ว่าจะเป็นความรู้ในเรื่องภาษา ขนบธรรมเนียมประเพณี วิถีชีวิต การต่อสู้ป้องกัน และการทำมาหากิน คนที่ทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้เรียกว่า “ครู” ซึ่งแปลว่า “คนที่ทำงานหนักมากกว่าคนอื่น” เพราะคนที่เป็นครูในยุคก่อนนั้นจะต้องทำหน้าที่ ๒ หน้าที่ คือ หน้าที่ในการทำมาหากินเพื่อเลี้ยงครอบครัวโดยปกติของตนเอง และอีกหน้าที่หนึ่งคือการอบรมสั่งสอนศิษย์ คนที่เป็นครูจึงมีหน้าที่และความรับผิดชอบสูงกว่าคนอื่นในสังคม การสอนในยุคแรกๆ เน้นไปที่การถ่ายทอดวิชา เพื่อให้มีคนที่สืบทอดองค์ความรู้ไว้ไม่ให้สูญหาย ไม่ได้เน้นในเรื่องคำตอบแทนหรือผลประโยชน์ เนื่องจากในยุคนั้นครูยังไม่ได้เป็นอาชีพ แต่เป็นงานสอนที่สอนกันตามความรู้และความสามารถของครูแต่ละคน ครูจะมาจากอาชีพที่หลากหลาย จากบุคคลที่มีความเชี่ยวชาญและประสบความสำเร็จจนได้รับการยกย่องให้เป็นครู เช่น ครูดนตรี ครูมวย เป็นต้น พระสงฆ์ไทยในอดีตมีบทบาทด้านการสอนสูงมาก พ่อแม่ก็ทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้เรื่องการทำมาหากินให้กับลูก ครูในสมัยก่อนจึงมีจำนวนมากและหลากหลาย จุดอ่อนของครูในยุคแรก คือ ไม่มีความรู้วิชาการศึกษา เช่น การเตรียมการสอน จิตวิทยาการศึกษา และการวัดผลการศึกษา แต่มีความรู้เรื่องเนื้อหาวิชาดีมาก

ต่อมาเมื่อได้มีการพัฒนาการศึกษาเป็นระบบมากขึ้น ทำให้เกิด “อาชีพครู” ที่ได้รับเงินเดือนและมีชั่วโมงสอนตามที่กำหนด มีโรงเรียนฝึกหัดครูเกิดขึ้นเพื่อเตรียมคนเข้าสู่อาชีพครูอย่างเป็นระบบ ครูในสังคมไทยจึงมีความหมายแคบลง โดยทั่วไปจะหมายถึง “ครูที่สอนในระบบโรงเรียน” หรือครูอาชีพ คนไทยเคารพครูเหมือนกับที่ให้ความเคารพนับถือพระ มีคำกล่าวยกย่องเชิดชูครูว่าเป็น “บุรุษนียบบุคคล” ซึ่งหมายถึงบุคคลที่ควรแก่การกราบไหว้บูชา ในฐานะผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ให้ แต่ในปัจจุบันค่านิยมของความเป็นครูลดต่ำลงมาก เนื่องมาจากเหตุปัจจัยหลายประการ คือ การลดความนิยมในอาชีพครู ครูขาดการพัฒนาตนเอง วิชาการศึกษาด้านการวิจัยและพัฒนา การให้ความสำคัญกับสายงานบริหารมากกว่า ค่าตอบแทนต่ำขาดเสรีภาพทางวิชาการ

แต่ในสภาพปัจจุบันสังคมเริ่มมองเห็นปัญหาตรงจุดนี้ว่า ปัญหาครูไทยทุกระดับตั้งแต่อนุบาลจนถึงอุดมศึกษาอยู่ในภาวะวิกฤติ นับตั้งแต่การคัดเลือก การบำรุงรักษา การให้ค่าตอบแทน และการยกย่อง หลายฝ่ายพยายามดำเนินการแก้ปัญหาวิกฤติครู คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติจึงได้ตั้งหน่วยงานขึ้นมาเพื่อดูแลเรื่องการพัฒนาครูโดยตรงในชื่อ **“สำนักงานโครงการพิเศษเพื่อการปฏิรูปการฝึกหัดครู พัฒนาครู และบุคลากรทางการศึกษา”** กระบวนการคัดเลือกครู ต้องคัดเอาคนดี คนเก่งมาเป็นครู และมีการบำรุงรักษาครูให้อยู่ในวงจรการศึกษาด้วยการให้ค่าตอบแทนที่เหมาะสม เพื่อให้ได้คนดีคนเก่งเข้ามาสู่วิชาชีพครูมากขึ้น ขณะเดียวกันต้องพัฒนาครูที่มีอยู่แล้วให้มีความรู้และทักษะที่จำเป็นเพิ่มเติม ให้ได้ทำงานเต็มศักยภาพ และให้การยกย่อง

ตามผลการปฏิบัติงาน การปรับบทบาทของครูให้สอดคล้องกับกระบวนการเรียนรู้ของนักเรียน และให้รางวัลแก่ครูแห่งชาติ จะเป็นมาตรการที่เป็นไปได้และเป็นการปฏิวัติครูไทยอย่างได้ผล เพราะจะดำเนินการโดยใช้หลักวิชาที่เชื่อถือได้ สามารถสร้างแรงจูงใจให้คนรุ่นใหม่ได้กลับมานิยมความเป็นครูอีกครั้งหนึ่งเหมือนอย่างที่เคยเป็นมาแล้วในอดีต เปิดโอกาสให้มีการยกย่องและให้รางวัลแก่ครูที่มีผลปฏิบัติงานดีเด่น โดยใช้เกณฑ์มาตรฐานที่ทุกคนยอมรับ สามารถจำแนกครูดีเด่นเพื่อให้รางวัลได้อย่างถูกต้อง สามารถหาครูต้นแบบ ทำให้การพัฒนาอบรมครูทั่วประเทศเป็นไปได้อย่างรวดเร็วและทั่วถึง ช่วยให้เกิดความมั่นใจว่าการศึกษานาชาติจะได้รับการเอาใจใส่และพัฒนาไปในทิศทางที่ดีทัดเทียมกับประเทศอื่นที่พัฒนาแล้ว

๓.๒.๔ ค่านิยมเกี่ยวกับบทบาทของครอบครัวต่อการศึกษา

ครอบครัวเป็นหน่วยทางสังคมที่เล็กที่สุด ในอดีตครอบครัวเป็นสถาบันที่มีบทบาทและมีความสำคัญอย่างยิ่งในทุกๆ ด้าน บทบาทที่สำคัญประการหนึ่งของครอบครัวในอดีตคือ “การให้การศึกษา” แก่ลูกหลาน ครูคนแรกของเด็กก็คือ แม่ และ/หรือ พ่อ มีปู่ ย่า ตา ยาย ร่วมกันเป็นครูของเด็กด้วย ครอบครัวเป็นองค์กรที่จัดการศึกษาทั้งการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่อให้อ่านออกเขียนได้ การกล่อมเกลாத่านคุณธรรมและจริยธรรม ซึ่งเป็นเรื่องที่มีความสำคัญยิ่ง เป็นการเรียนรู้จากแบบอย่างมาตรฐานการประพฤติปฏิบัติของบุคคลภายในครอบครัว และการศึกษาอาชีพโดยถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง การที่ครอบครัวใหญ่อยู่ด้วยกันตั้งแต่เกิดจนตาย จึงกล่าวได้ว่าครอบครัวรับผิดชอบ “การศึกษาตลอดชีวิต” แต่การจัดการศึกษาของครอบครัวเรียกว่า “การศึกษาตามอัธยาศัย”

ต่อเมื่อระบบการศึกษาสมัยใหม่เข้าสู่ประเทศไทย ด้วยความเชื่อว่าการศึกษจะต้องจัดในระบบโรงเรียนเท่านั้น ประกอบกับเนื้อหาวิชาการต่างๆ ที่ระบบการศึกษาไทยนำเข้าจากต่างประเทศเกือบทั้งหมด อีกทั้งประเทศไทยไม่เคยให้การอบรมแก่ครอบครัวเรื่องการศึกษาแก่ลูกหลาน บ้านและครอบครัวซึ่งเคยมีบทบาทในเรื่องการสอนลูกหลานมาโดยตลอดจึงถูกลดความสำคัญลง เมื่อระบบการศึกษาในโรงเรียนพัฒนาขึ้นได้ผู้ขาดการศึกษาไว้ที่โรงเรียนมากขึ้น พ่อแม่และผู้ปกครองมีบทบาทในการจัดการศึกษาน้อยมากเหลือเพียงประการเดียวคือ คอยตักเตือนให้เด็กเรียนหนังสือเท่านั้นเอง สรุปได้ว่า การศึกษาระบบใหม่ได้ทำลายบทบาทของสถาบันครอบครัวในด้านการศึกษาลงเกือบสิ้นเชิง แต่ค่านิยมทางการศึกษาในปัจจุบัน ได้กลับมามองเห็นความสำคัญของสถาบันครอบครัวต่อการศึกษา ดังปรากฏในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๘ ได้ให้ความสำคัญกับครอบครัว โดยกล่าวถึงสังคมไทยที่พึงประสงค์ไว้ว่า “คนมีความสุข ครอบครัวอบอุ่น ชุมชนเข้มแข็ง” มีการระดมสรรพกำลังทุกส่วนในสังคมเพื่อการศึกษา เรื่องการเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัว เน้นนโยบายที่สำคัญคือ การปฏิรูปกระบวนการเรียนการสอนทั้งในระบบและนอกระบบ ซึ่งจะทำทั้งสองเรื่อง คือ เสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ปรับปรุงการศึกษาให้สอดคล้องกับชุมชน และสร้างเครือข่ายเพื่อการเรียนรู้ของครอบครัวและชุมชน ส่งเสริมการใช้สื่อมวลชนให้เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาศักยภาพของครอบครัวและชุมชน

๓.๒.๕ ค่านิยมเกี่ยวกับการบริหารสถานศึกษา

การบริหารสถานศึกษาของประเทศไทย มีปัญหาอุปสรรคต่อประสิทธิภาพการบริหาร คือ ปัญหาการรวมอำนาจสู่ส่วนกลาง สถานศึกษาไม่มีอำนาจในการบริหารตนเองทั้งด้านวิชาการ งบประมาณ และบุคลากร การดำเนินงานทุกอย่างต้องรายงานและขออนุมัติขึ้นมาทางกรมหรือสำนักงาน โดยผ่านสายการบังคับบัญชาที่ยาว และผู้บริหารสถานศึกษาไม่มีอำนาจตัดสินใจ เป็นผู้ประสานงานมากกว่าจะเป็นผู้บริหาร ด้านหลักสูตรและการเรียนการสอนนั้นแนวทางถูกกำหนดโดยส่วนกลางทั้งสิ้น และผู้บริหารให้ความสำคัญกับผู้บังคับบัญชามากกว่าผู้เรียน ชุมชนและผู้ปกครองไม่มีบทบาทในการจัดการศึกษาเลย และการเรียนการสอนก็ไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่น

แต่ในการบริหารการศึกษาในปัจจุบัน ได้เปลี่ยนแปลงแนวคิดและค่านิยมทางการบริหารสถานศึกษา เพราะความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วทางเทคโนโลยีสารสนเทศ จะทำให้การบริหารโดยมีสายการบังคับบัญชา (Hierarchy) ยาวหลายชั้นตอนกลายเป็นระบบโบราณ ล้าช้า ไม่ทันกับการแข่งขันในสังคมโลก และไม่ช่วยให้บุคลากรระดับสถานศึกษามีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ ค่านิยมในการบริหารสถานศึกษาในปัจจุบัน จึงมีค่านิยมดังนี้ คือ กระจายอำนาจการจัดการศึกษาให้กับโรงเรียน หน่วยงานกลางที่เหลือจะทำหน้าที่เฉพาะการประสานงานและสนับสนุน ถ้าจำเป็นก็ต้องยกเลิหน่วยงานส่วนกลางบางหน่วยงานที่หมดความจำเป็นแล้วในยุคปัจจุบัน และกระจายอำนาจให้สถานศึกษาบริหารเองโดยอิสระ และต้องวางระบบการตรวจสอบคุณภาพและมาตรฐานการศึกษา เพื่อให้การศึกษาไทยมีคุณภาพและมาตรฐานระดับโลก จำเป็นต้องมีการวางระบบการประเมินคุณภาพและมาตรฐานการศึกษาของชาติ ซึ่งจะทำให้สถานศึกษาตื่นตัวในการแข่งขันการสร้างคุณภาพและมาตรฐานการศึกษาซึ่งมีทั้งการประเมินภายในและการประเมินภายนอก ในขณะที่ประเทศไทยได้กำหนดให้มีหน่วยงานการปกครองส่วนท้องถิ่น คือ องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) องค์การบริหารส่วนจังหวัด (อบจ.) ซึ่งมีฐานะเป็นนิติบุคคลบริหารโดยการเลือกตั้ง มีภารกิจและหน้าที่ในเรื่องการพัฒนาท้องถิ่น รวมทั้งการจัดการศึกษา กิจกรรมก็สอดคล้องกับความต้องการของประชาชน โดยรัฐบาลจัดสรรงบประมาณอุดหนุนให้ ซึ่งจะทำให้การจัดการศึกษาสอดคล้องกับความต้องการของผู้เรียน มีคุณภาพและประสิทธิภาพมากขึ้น

สรุป ค่านิยมทางการศึกษาในสังคมไทยปัจจุบัน ได้เปลี่ยนมุมมองและค่านิยมไปจากเดิมหลายประการ เริ่มต้นตั้งแต่การเปลี่ยนค่านิยมเกี่ยวกับตัวผู้เรียนที่จากเดิมมองว่ากระบวนการศึกษาคือกระบวนการผลิตคนเช่นเดียวกับการผลิตทางอุตสาหกรรม ผู้เรียนถูกมองว่าเป็นวัตถุดิบที่ยื่นเข้าแถวเพื่อผ่านกระบวนการผลิตหรือเครื่องจักรทางการศึกษา (สถาบันการศึกษา) จนได้ผลผลิตที่เป็นบัณฑิตออกมา แต่ปัจจุบันให้ความสำคัญกับผู้เรียนมากอันดับหนึ่ง การจัดการศึกษาก็ต้องคำนึงว่าผู้เรียนเป็นใคร ความสนใจและความต้องการของผู้เรียนแต่ละกลุ่มแต่ละวัยแตกต่างกันอย่างไร มีสิทธิทางการศึกษาอย่างไรบ้างแล้วจัดการศึกษาให้เหมาะสมกับผู้เรียน

เมื่อค่านิยมเกี่ยวกับผู้เรียนเปลี่ยนไป ค่านิยมเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้อีกก็เปลี่ยนแปลงไปด้วย จากการศึกษาในรูปแบบเดิมเป็นการสอนแบบครูให้ท่องจำ เด็กท่องแล้วก็ลืมเกือบหมด แต่ค่านิยมเกี่ยวกับ

กระบวนการเรียนรู้แบบใหม่คือ ผู้เรียนเป็นศูนย์กลางของการเรียนรู้ สามารถรวบรวมองค์ความรู้ต่างๆ มา สะสมบูรณาการเข้าด้วยกัน สร้างเป็นองค์ความรู้ ทดลอง และนำไปใช้จนเกิดการค้นพบความรู้ด้วยตัวเอง โดยให้ครูให้ความช่วยเหลือเฉพาะบางส่วน คำนึงต่อครูผู้สอน จากเดิมครูเป็นผู้ผูกขาดองค์ความรู้ เป็นผู้ บอก เป็นผู้ถ่ายทอด ต้องตะโกนสอนเด็กที่นั่งเรียนเป็นรายชั้นแต่ค่านิยมใหม่คือ เปลี่ยนเป็นการเรียน รายบุคคลหรือกลุ่มเล็กๆ ครูเปลี่ยนบทบาทมาเป็นผู้อำนวยการความสะดวก เป็นผู้กำหนดเป้าหมายของการเรียน ช่วยนักเรียนในการวางแผนในเรื่องการแสวงหาความรู้ ให้ข้อมูลสารสนเทศ กระตุ้นและเสริมพลังให้นักเรียน กระตือรือร้นที่จะแสวงหาความรู้และสร้างความรู้ด้วยตนเอง

ค่านิยมเกี่ยวกับบทบาทของครอบครัวต่อการศึกษาก็ถูกกลืนเลยมองไม่เห็นความสำคัญ แต่ ปัจจุบันมองเห็นว่าครอบครัวมีบทบาทสำคัญยิ่งในการจัดการศึกษา ครอบครัวที่มีความพร้อมอาจจะจัดการ เรียนการสอนเองทั้งหมด หรือแบ่งความรับผิดชอบในการสอนระหว่างโรงเรียนกับบ้านและมีส่วนร่วมในกิจ กรรมการบริหารโรงเรียน และค่านิยมเกี่ยวกับการบริหารสถานศึกษา จากเดิมอำนาจการบริหารทุกอย่างต้อง ขึ้นตรงอยู่กับส่วนกลาง มีสภาพประดุจเหมือนเมืองขึ้นของศูนย์อำนาจที่ส่วนกลาง ผู้บริหารโรงเรียนต้องคอย เอาใจให้ความสำคัญกับผู้บริหารมากกว่านักเรียน แต่ค่านิยมในปัจจุบัน การบริหารสถานศึกษาจะต้องให้ ความสำคัญกับการเรียนการสอนให้มากขึ้น หน่วยงานส่วนกลางจะต้องปล่อยให้สถานศึกษาเป็นอิสระ บริหาร ในรูปแบบของคณะกรรมการบริหารโรงเรียนที่เข้มแข็ง และปรับรูปแบบการสนับสนุนงบประมาณเป็นการอุดหนุน รายหัว แทนการอุดหนุนแบบรายการเหมือนเดิม และกระจายอำนาจการบริหารสู่ท้องถิ่นมากขึ้น บทบาทของ กระทรวง ทบวง กรม เป็นเพียงผู้เสนอแนะ กำหนดนโยบาย เป้าหมาย และมาตรฐานการศึกษา เท่านั้น

๓.๓ การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในยุคปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๕๐๑-ปัจจุบัน)

๓.๓.๑ แนวคิดในการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบัน

นับแต่อดีตกาลเป็นต้นมา วัดเป็นศูนย์กลางการศึกษาเล่าเรียนของชุมชนในสังคมไทยมาโดยตลอด โดยเฉพาะในชนบท เนื่องจากรัฐยังไม่ประสบความสำเร็จในด้านการจัดการศึกษาสำหรับประชาชนได้อย่าง ทั่วถึง และยังไม่สามารถทำให้ประชาชนมีความเสมอภาคแห่งโอกาสที่จะได้รับการศึกษาได้ ทำให้ประชาชนไม่ สามารถเข้าศึกษาในระบบการศึกษาของรัฐได้ เพราะสาเหตุจากอยู่ในชนบทห่างไกล ไม่มีสถานศึกษาประการ หนึ่ง เพราะฐานะเศรษฐกิจทางบ้านไม่ดี จึงไม่มีโอกาสได้เรียนก็ต้องเสียโอกาสทางการศึกษาไป ทางเลือก ประการหนึ่ง ก็คือ หันเข้าหาพระพุทธศาสนา และการที่ ประเพณีสำคัญที่เป็นแนวคิดพื้นฐานของการจัดศึกษา ของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบัน คือ ประเพณีบวชเรียนซึ่งเป็นประเพณีดั้งเดิมของไทย ว่าเมื่อบวชแล้วจะต้อง เรียน หรือที่บวชก็เพื่อเรียน แล้วความหมายเลยไปถึงว่าบวชอยู่แต่เรียน เรียนแล้วใครอยู่พึงอยู่ ไม่ใครอยู่พึง

ลึกลับ กลายเป็นประเพณีบวชชั่วคราว^{๓๙} ทำให้วัดและพระสงฆ์จึงยังคงบทบาทด้านการศึกษาในปัจจุบันได้ การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์นั้น มีลักษณะการจัดการศึกษาอยู่ ๓ ระดับด้วยกัน คือ

๑) จัดเพื่อตัวบุคคล คือ พระภิกษุสามเณรทุกรูปที่บวชมาจะต้องศึกษาหลักเบื้องต้นคือพระวินัย การศึกษาพระวินัยก็คือศึกษาเรื่องศีลของพระภิกษุสามเณร ระเบียบปฏิบัติทางพระศาสนา รวมทั้งขนบธรรมเนียมต่าง เป็นการศึกษารักษาตัวเอง เพื่อปฏิบัติได้ถูกต้อง ทำได้ถูกต้อง ตลอดถึงศึกษาเพื่อเอาตัวให้รอดคือ หลุดพ้นจากความทุกข์ เช่น ศึกษาและปฏิบัติกรรมฐาน การจัดการศึกษารูปแบบนี้เป็นการจัดให้เฉพาะตัวบุคคล ได้ประโยชน์เฉพาะตัว ใครทำใครได้ และเอาตัวรอดได้ โดยจะเรียนตามอัธยาศัย เรียนจากตำราหรือจากครูบาอาจารย์ก็ได้

๒) การจัดการศึกษาเพื่อพระศาสนา คือ จัดหลักสูตรให้เป็นประโยชน์ในเชิงธำรงรักษาเนื้อหาสาระหรือแก่นสารพระศาสนาเอาไว้ ได้แก่ การเรียนนักธรรมและบาลี หลักสูตรที่ใช้เรียนก็มีเนื้อหาตั้งแต่สมัยพระพุทธเจ้า โดยนำเอาพระไตรปิฎกและหลักธรรมต่างๆ มาย่อแล้วเรียนกัน เรียนเพื่อรักษาพระพุทธศาสนา เรียกกันว่าเรียนพระพุทธรพจน์ ที่พระพุทธรศาสนาดำรงอยู่และสืบต่อมาได้ทุกวันนี้โดยไม่สูญหายหรือผิดเพี้ยนไป และมีการสืบทอดพัฒนาตลอดมาก็เพราะได้อาศัยการศึกษาเล่าเรียนแบบนี้

๓) การจัดการศึกษาเพื่อสังคม การศึกษาแบบนี้เป็นการจัดการศึกษาเพื่อช่วยเหลือสังคมคือประชาชนที่ด้อยโอกาสทางการศึกษา โดยสมัยดั้งเดิมรัฐไม่สามารถจัดการศึกษาได้อย่างทั่วถึง ทำให้ประชาชนที่ไร้รู้แต่ยากจนขาดโอกาสทางการศึกษาไม่มีโอกาสได้ศึกษาเล่าเรียน จึงอาศัยมาบวชเป็นสามเณรจึงได้ศึกษาเล่าเรียน การศึกษาแบบนี้เรียกว่า “พระปริยัติธรรมแผนกสามัญ” คือ เรียนวิชาทางโลกควบคู่ไปกับการเรียนทางธรรม แบบที่ ๒ เมื่อเรียนจบแล้วก็สึกหาลาเพศไป และสามารถที่จะใช้ความรู้ไปประกอบอาชีพเป็นพลเมืองที่ดีของชาติต่อไปได้ การจัดการศึกษาแบบนี้จึงเป็นการช่วยเหลือสังคมหรือผลิตคนที่มีคุณภาพให้สังคมได้อีกทางหนึ่ง^{๔๐}

ดังนั้น แนวความคิดในการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบัน พอที่จะประมวลสรุปได้ดังนี้

๑) **เป็นการสร้างศาสนทายาทเพื่อสืบทอดพระพุทธศาสนา** แนวคิดนี้ถือว่าเป็นแนวคิดหลักในการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ เพราะการจัดการศึกษาเพื่อสร้างศาสนทายาทเป็นเรื่องสำคัญมาก หากคณะสงฆ์ไม่ดำเนินการให้ดีขึ้น ก็จะไม่มีการสืบทอดพระพุทธศาสนา หลักการในการบวชตามประเพณีที่เราเรียกว่าประเพณีบวชเรียน มีเจตนาหลักเพื่อต้องการให้ใช้หลักการทางพระพุทธศาสนาในการสร้างสรรค์พัฒนาบุคคลให้มีความรู้ดี สำหรับผู้ที่ไม่สามารถที่จะดำรงสมณเพศอยู่ได้ตลอดไป ก็จะมีคุณธรรมมากพอต่อการครองชีวิต

^{๓๙}พระราชมุนี (ป.อ.ปยุตฺโต), **การศึกษาของคณะสงฆ์ ปัญหาที่รอทางออก**, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๙), หน้า ๓.

^{๔๐}พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), **บทบาทสถาบันพระพุทธศาสนากับการจัดการศึกษา**, (กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๔๖), หน้า ๓-๔.

อย่างปกติตามสมควรแก่ฐานะ^{๔๑} แต่ก็จะมีอีกส่วนหนึ่งที่เลื่อมใสศรัทธา รักพระศาสนา หรือมีภารกิจด้านการศาสนาติดพัน กลายเป็นกำลังสำคัญของพระศาสนา เป็นศาสนทายาทต่อไป พระสงฆ์จึงได้มีโอกาสในการสร้างศาสนทายาทและมีศาสนทายาทเข้ามาสู่ระบบการศึกษาของสงฆ์อย่างต่อเนื่อง ดังนั้นแนวคิดหลักในการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ก็เพื่อสนองวัตถุประสงค์พื้นฐานของพระพุทธศาสนา คือ ผลิตศาสนทายาทที่มีคุณภาพดี เป็นกำลังของพระศาสนา ฝึกฝนอบรมพระภิกษุสามเณรให้เจริญอกงามด้วยความรู้ความประพฤติ และสามารถปฏิบัติเพื่อประโยชน์สุขทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น นอกจากนี้ยังเป็นแหล่งค้นคว้าเผยแพร่ความรู้และการปฏิบัติทางพระพุทธศาสนา ด้วยการจัดการศึกษาอย่างนี้ จึงทำให้คณะสงฆ์มีศาสนทายาทสืบทอดต่อมาอย่างไม่ขาดสาย

๒) เป็นการศึกษาสงเคราะห์สำหรับผู้ด้อยโอกาสทางการศึกษา ในสังคมไทยแบบเดิมเป็นที่ยอมรับกันว่า วัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน โดยเฉพาะในด้านการศึกษา ชนบทหนึ่งๆ มีลักษณะการปฏิบัติภารกิจที่ครบจบสิ้นในตัว วัดซึ่งเป็นศูนย์กลางของชุมชนและเป็นสมบัติของทุกคนในชุมชน จึงทำหน้าที่ให้การศึกษาดลอดชีวิตแก่สมาชิกทุกคนของชุมชนนั้น แม้รัฐจะเข้ามาทำหน้าที่รับผิดชอบการศึกษาของสังคมไทยเองแล้วก็ตาม แต่ต้องยอมรับว่ารัฐยังไม่สามารถจัดการศึกษาได้อย่างทั่วถึง โดยเฉพาะในท้องถิ่นทุรกันดาร เพราะเมื่อรัฐยังไม่สามารถขยายการศึกษาให้ทั่วถึง ยังไม่สามารถขยายโอกาสทางการศึกษาแก่ประชาชนอย่างเสมอภาค ชาวไร่ชาวนาซึ่งเป็นผู้ยากจนก็อาศัยประเพณีบวชเรียน มาเป็นช่องทางให้ลูกหลานของตนได้รับการศึกษาเล่าเรียนตามมีตามได้ เป็นบุคคลชายขอบที่ตกหล่นทางการศึกษาจากระบบการศึกษาของรัฐ ซึ่งคณะสงฆ์เองก็ได้กลุ่มคนเหล่านี้เข้ามาศึกษาเล่าเรียน เมื่อเรียนจบ มีช่องทางที่จะไป บางคนก็ได้ลาสิกขาไปเพื่อไปดำเนินชีวิตแบบฆราวาส คณะสงฆ์ก็ได้กลายเป็นเหมือนเป็นหน่วยงานที่คอยเก็บตกทางการศึกษา คือเป็นระบบการศึกษาสำหรับผู้ด้อยโอกาส เป็นช่องทางเลื่อนสถานะทางสังคมของลูกชาวไร่ชาวนาชนบทที่ยากจน ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศ แม้ว่าช่องทางนี้จะค่อนข้างลำบากและทุลักทุเลอย่างมากก็ตามที่ แต่ก็ดีกว่าไม่มีช่องทางเอาเสียเลย เพราะเหตุที่ผู้ที่เข้ามาใช้ช่องทางนี้ มุ่งสนองความต้องการของตนตามประเพณีดั้งเดิม คือ “การบวชเรียน” ดังนั้น ผู้ที่เข้ามาบวชส่วนใหญ่จึงลาสิกขาออกไป การศึกษาของคณะสงฆ์จึงเปรียบเสมือนเป็นทางผ่านวัดและคณะสงฆ์เป็นแหล่งสังคมสงเคราะห์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของสังคมไทย ซึ่งเป็นการสงเคราะห์ดำเนินไปในชีวิตจริง อย่างไม่เป็นการเป็นงาน แต่ไม่ได้หมายความว่าประเพณีนี้เป็นสิ่งไม่ดี อันที่จริงประเพณีนี้เป็นประเพณีที่ยังทำให้มีศาสนทายาทสืบทอดพระพุทธศาสนาทุกวันนี้

๓) เพื่อเป็นการศึกษาทางเลือกของประชาชน การศึกษาที่คณะสงฆ์ได้จัดให้เป็นการศึกษาทางเลือกของประชาชน คือระบบการศึกษาที่จัดให้สอดคล้องกับระบบการศึกษาของรัฐ คือ การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญ เป็นทางเลือกของประชาชนที่ไม่ต้องการให้เยาวชนศึกษาในระบบการศึกษาของรัฐ แต่ต้องการใช้

^{๔๑}พระเทพดิลก (ระแบบ □ิต□าโณ), ศาสนทายาทคุณภาพ, (กรุงเทพฯ : พรศิวการพิมพ์, ๒๕๔๓), หน้า ๓๐.

ระบบของศาสนาบรมกล่อมเกลาคิดใจไปพร้อมๆ กับการศึกษาเล่าเรียนวิชาสามัญ จึงให้บุตรหลานของตนเข้ามาบรรพชาเป็นสามเณรเพื่อศึกษาเล่าเรียนในโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญ และการศึกษาในระดับอุดมศึกษาของคณะสงฆ์ทั้ง ๒ แห่ง คือ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ซึ่งมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นแหล่งศึกษาพระพุทธศาสนาและวิชาการชั้นสูง เปิดทำการเรียนการสอนตั้งแต่ระดับปริญญาตรีจนถึงปริญญาเอก โดยการประยุกต์หลักวิชาการสมัยใหม่เข้ากับพระพุทธศาสนา และเปิดรับสมัครนักศึกษาทั้งที่เป็นบรรพชิตและคฤหัสถ์ เป็นมหาวิทยาลัยที่มุ่งเน้นวิชาการทางพระพุทธศาสนา ในขณะเดียวกันก็จะเรียนวิชาการทางโลกควบคู่กันไปด้วย นักศึกษาที่สำเร็จการศึกษาจากสถาบันการศึกษาของคณะสงฆ์ทั้งสองแห่งนี้ ย่อมเป็นผู้ที่มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาดีกว่านักศึกษาในสถาบันการศึกษาอื่นๆ และนอกจากนั้น การศึกษาในสถาบันการศึกษาของคณะสงฆ์ทั้งสองแห่ง ยังมีค่าใช้จ่ายที่น้อยกว่าสถาบันการศึกษาในระดับเดียวกันทั่วไป เพราะมีจุดมุ่งหมายในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปในตัวด้วย ดังนั้น จึงเป็นการเปิดโอกาสให้เป็นการศึกษาทางเลือกของประชาชนที่มีความสนใจที่จะศึกษาวิชาการทางพระพุทธศาสนา ควบคู่กับวิชาการสมัยใหม่

๓.๓.๒ รูปแบบการจัดการการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบัน

การศึกษาของคณะสงฆ์ เป็นการศึกษาที่จัดให้แก่พระภิกษุสามเณร โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญ คือ ป้องกันมิให้มีการเปลี่ยนแปลงพระธรรมวินัยให้ผิดไปจากพระไตรปิฎก^{๕๒} การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบัน อยู่ภายใต้การกำกับดูแลของมหาเถรสมาคม ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ อันเป็นองค์กรปกครองสูงสุดของคณะสงฆ์ไทย ซึ่งมหาเถรสมาคมมีทั้งหมด ๒๑ รูป ประกอบด้วยพระมหาเถรผู้ทรงสมณศักดิ์ ตั้งแต่พระราชาคณะชั้นธรรมขึ้นไป สมเด็จพระสังฆราช และสมเด็จพระราชาคณะทุกรูป ดำรงตำแหน่งกรรมการมหาเถรสมาคมโดยตำแหน่ง (คือไม่ต้องแต่งตั้ง และจะหมดวาระก็ต่อเมื่อ ลาสิกขา, มรณภาพ และเมื่อมีพระบรมราชโองการถอดยศเท่านั้น) ส่วนพระราชาคณะ ที่ดำรงตำแหน่งกรรมการมหาเถรสมาคมโดยแต่งตั้ง ซึ่งมีอายุครั้งละ ๒ ปี และอาจจะได้รับการแต่งตั้งให้เป็นกรรมการมหาเถรสมาคมอีกต่อไปก็ได้ กรรมการประเภทนี้จะสิ้นสุดสถานภาพลงก็ต่อเมื่อ

๑. มรณภาพ
๒. ลาออก
๓. มีพระบัญชาสมเด็จพระสังฆราชให้ออก
๔. ถูกลดยศจากพระราชาคณะ และ
๕. ลาสิกขา^{๕๓}

^{๕๒}สิทธิพล เวียงธรรม, “ปัญหาการเรียนการสอนของคณะสงฆ์ในโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรม จังหวัดมหาสารคาม”, *การศึกษาค้นคว้าอิสระหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม), ๒๕๔๗, หน้า ๒๘.

^{๕๓}พ.ร.บ.คณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ ฉบับแก้ไข พ.ศ. ๒๕๓๕,

มีผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติเป็นเลขานุการโดยตำแหน่ง มหาเถรสมาคมมีหน้าที่เป็นองค์การบริหารกิจการคณะสงฆ์ในทุกด้าน เป็นการรวมอำนาจปกครองสงฆ์ไว้ที่ศูนย์กลางอย่างเด็ดขาด คล้ายกับการปกครองของฝ่ายอาณาจักรในสมัยโบราณ แต่ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการบริหารกิจการคณะสงฆ์ส่วนภูมิภาค ให้เป็นหน้าที่ของเจ้าคณะภาค เจ้าคณะจังหวัด เจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะตำบล และเจ้าอาวาสควบคุมดูแลในส่วนรับผิดชอบของตน ซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงกับพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑

ซึ่งจากเดิมตามพระราชบัญญัติปกครองสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๘๔ การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยอยู่ภายใต้การกำกับดูแลขององค์การศึกษา^{๔๔} โดยมีสังฆมนตรีว่าการองค์การศึกษาเป็นผู้รับผิดชอบดูแล ต่อมาได้มีการเปลี่ยนแปลงพระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ โดยได้ยกเลิกพระราชบัญญัติปกครองสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๘๔ และตราพระราชบัญญัติปกครองสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ ขึ้นมาแทน ทำให้องค์การศึกษา ซึ่งเป็นหน่วยงานที่รับผิดชอบด้านการศึกษาของคณะสงฆ์ ตามพ.ร.บ.การปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๘๔ ถูกยกเลิกไป และ พ.ร.บ.คณะสงฆ์ฉบับใหม่นี้ก็ไม่ได้ระบุหน่วยงานที่จะรับผิดชอบด้านการศึกษาไว้โดยตรง นอกจากจะมอบให้เป็นภาระของเจ้าอาวาสที่จะเป็นผู้อบรมธรรมวินัยให้กับพระภิกษุสามเณรในวัด ภายใต้การบังคับของมหาเถรสมาคม ที่จะแต่งตั้งพระเถระผู้ใหญ่มารับผิดชอบด้านการศึกษา ซึ่งก็คือตำแหน่งแม่กองธรรมสนามหลวง และแม่กองบาลีสนามหลวง

สาเหตุสำคัญของการตราพระราชบัญญัติปกครองสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ อาจจะสรุปได้คือ พ.ร.บ.ปกครองสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๘๔ ซึ่งเป็นพระราชบัญญัติที่กระจายอำนาจมากที่สุด แต่ลักษณะการจัดโครงสร้างของสังฆสภาและสังฆมนตรีก็นำไปสู่ความขัดแย้งภายในคณะสงฆ์ ในประเด็นความไม่ได้สัดส่วนของตัวแทนพระภิกษุฝ่ายมหานิกายและธรรมยุตในสังฆสภาและสังฆมนตรี^{๔๕}

ดังนั้น ไม่ว่าจะมีความขัดแย้งเกี่ยวกับความคิดเห็น หรือประเด็นใดๆ มักจะถูกแปรเป็นความขัดแย้งระหว่างนิกาย และได้แพร่ขยายเข้าไปในหมู่คณะสงฆ์โดยส่วนรวม ยังผลให้เกิดความแตกแยกในหมู่สงฆ์ เป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้รัฐบาลเข้ามาแทรกแซง โดยการเปลี่ยนแปลงการบริหารกิจการคณะสงฆ์เสียใหม่ โดยมีโครงสร้างการบริหารและการปกครองของฝ่ายอาณาจักรเป็นตัวแบบ นั่นคือ รวมอำนาจไว้ที่ศูนย์กลาง จึงมีการยกเลิก พ.ร.บ.การปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๘๔ และตรา พ.ร.บ.การปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ ขึ้นมาแทน ซึ่งการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบันก็เป็นไปตาม พ.ร.บ.การปกครองคณะสงฆ์

<<http://watlantong.igetweb.com>> (๑ พฤษภาคม ๒๕๕๑).

^{๔๔}จารุรัตน์ ปันมณี, **กฎหมายพระสงฆ์ คำพิพากษาฎีกา ที่ดิน มรดก หนังสือส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๐), หน้า ๗๐.

^{๔๕}สมบุรณ์ สุขสำราญ, **การพัฒนาตามแนวพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพฯ : บริษัทพิมพ์ส่วยจำกัด, ๒๕๒๗), หน้า ๗๑.

พ.ศ. ๒๕๐๕ นี้เอง โดยระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในยุคปัจจุบัน แบ่งออกเป็นหลายระบบ แต่ละระบบ ต่างก็เป็นอิสระต่อกัน แต่พอที่จะสรุปได้ดังนี้ คือ

๑) ระบบการศึกษาที่เป็นการศึกษาหลักของคณะสงฆ์ไทย เป็นระบบการศึกษาหลักของคณะสงฆ์ไทยที่คณะสงฆ์ดำเนินการเอง แบ่งเป็น ๒ ระบบ คือ พระปริยัติธรรมแผนกบาลี และพระปริยัติธรรมแผนกธรรม ทั้งสองระบบนี้อยู่ภายใต้การกำกับดูแลของมหาเถรสมาคม

๒) ระบบการศึกษาที่จัดให้สอดคล้องกับระบบการศึกษาของรัฐ หรือการศึกษาพระปริยัติธรรมประยุกต์ มี ๒ ประเภท คือ โรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญ อยู่ภายใต้การกำกับดูแลของสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ และ มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่ง คือ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย และ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ทั้งสองแห่งนี้อยู่ภายใต้การกำกับดูแลของกระทรวงศึกษาธิการ

๓) การศึกษาอื่น ๆ ที่อยู่นอกเหนือจากนั้น เช่น โรงเรียนสอนพระอภิธรรม สำนักปฏิบัติธรรมกรรมฐาน และการศึกษาสงเคราะห์ คือ โรงเรียนการกุศลของวัด โรงเรียนพุทธศาสนานวนาทิตยเป็นต้น

ซึ่งจะได้นำรายละเอียดของการศึกษาแต่ละระบบมาอธิบายต่อไป

ก. การศึกษาที่เป็นระบบการศึกษาหลักของคณะสงฆ์ไทย

การศึกษาระบบนี้คณะสงฆ์โดยมหาเถรสมาคม ได้มอบหมายให้มีหน่วยงานการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์เป็นผู้ดำเนินการในการกำหนดหลักสูตรและการวัดผล ส่วนการจัดการเรียนการสอนเป็นหน้าที่ของแต่ละวัดแต่ละสำนักดำเนินการกันเอง^{๔๖} แบ่งออกเป็น ๒ แผนก คือ

๑) การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรม

พระปริยัติธรรมแผนกธรรมหรือที่เรียกกันว่านักธรรม มี ๓ ระดับ คือ นักธรรมชั้นตรี นักธรรมชั้นโท และนักธรรมชั้นเอก โดย ก.พ.เทียบวิทยฐานะนักธรรมชั้นตรีให้เท่ากับประโยคประถมศึกษาตอนต้น (ป.๔)^{๔๗} การศึกษาแผนกนี้เกิดขึ้นตามพระดำริของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส เป็นการศึกษาพระธรรมวินัยในภาษาไทย เพื่อให้ภิกษุสามเณรผู้เป็นกำลังสำคัญของพระพุทธศาสนา สามารถศึกษาพระธรรมวินัยได้สะดวกและทั่วถึง อันจะเป็นพื้นฐานนำไปสู่การศึกษาสัมมาปฏิบัติ ตลอดจนเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้กว้างไกลออกไป ปัจจุบันการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมนี้อยู่ภายใต้การรับผิดชอบของ “**กองธรรมสนามหลวง**” โดยมีผู้บริหารสูงสุดของกองธรรมเรียกว่า “แม่กองธรรม” พระมหาเถระผู้ดำรงตำแหน่งแม่กองธรรมในปัจจุบันคือ พระพรหมมุนี (พรหมคุณุตตเถร) วัดบวรนิเวศวิหาร เป็นแม่กองธรรมสนามหลวง และมี

^{๔๖}พระมหาสุข สุวีโร, “ความสนใจต่อการศึกษาพระปริยัติธรรมของพระสงฆ์ : ศึกษากรณีพระนิสิตมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย”, *วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยาฉบับบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์), ๒๕๓๙, หน้า ๑.

^{๔๗}กรมการศาสนา, *คู่มือพระสังฆาธิการ*, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๒), หน้า ๑๐๖.

พระเถระต่างๆ ดำรงตำแหน่งรองแม่กองธรรมสนามหลวง ผู้ช่วยแม่กองธรรมสนามหลวง และ เลขานุการแม่กองธรรมสนามหลวงตามลำดับ การสอบที่จัดขึ้นแต่ละครั้งเรียกว่า **“สอบธรรมสนามหลวง”**

อย่างไรก็ตามกองธรรมสนามหลวงมีหน้าที่แค่เพียงเฉพาะในการออกข้อสอบ ตรวจสอบข้อสอบ ประกาศผลการสอบ และเก็บรักษาสถิติเกี่ยวกับการสอบนักธรรมของผู้เข้าสอบทั่วประเทศเท่านั้น ส่วนการจัดการศึกษานั้น อยู่ในความรับผิดชอบของแต่ละสำนักเรียน (วัดที่มีการเรียนการสอนนักธรรมและบาลี) วัดและห้องเรียนดำเนินการเองโดยคณะกรรมการการศึกษาสงฆ์ได้เข้าไปควบคุมดูแล และไม่มีกฎระเบียบว่าด้วยการบริหารสำนักเรียน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความพร้อมของสำนักเรียนด้านบุคลากรทุนทรัพย์และผู้เรียนเป็นสำคัญ บางปีไม่ได้จัดเพราะขาดความพร้อม วัดที่เปิดเป็นสำนักเรียนแล้วมีกฎระเบียบเกี่ยวกับการศึกษาพระปริยัติธรรมไม่เหมือนกัน ต่างดำเนินงานตามความเหมาะสม สภาพการจัดการศึกษาภายในสำนักเรียนโดยทั่วไปขึ้นอยู่กับเจ้าสำนักเรียน ครูสอนก็ได้กำหนดว่าต้องมีวุฒิครู แต่ใช้ระบบพี่สอนน้อง คือผู้ที่ผ่านการศึกษาสำเร็จในชั้นที่สูงกว่ามาแล้วและพอที่จะมีความรู้ในเนื้อหาและมีศรัทธาที่จะสอนก็สามารถเป็นครูสอนได้^{๔๘}

สำหรับการจัดโครงสร้างการบริหารโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรม ส่วนใหญ่จะมีการจัดรูปแบบการจัดองค์กร ๒ แบบ รูปแบบที่ ๑ ดังแผนภูมิด้านล่างดังนี้

แผนภูมิที่ ๓.๑ โครงสร้างการบริหารจัดการของโรงเรียนพระปริยัติธรรมขนาดเล็ก^{๔๙}

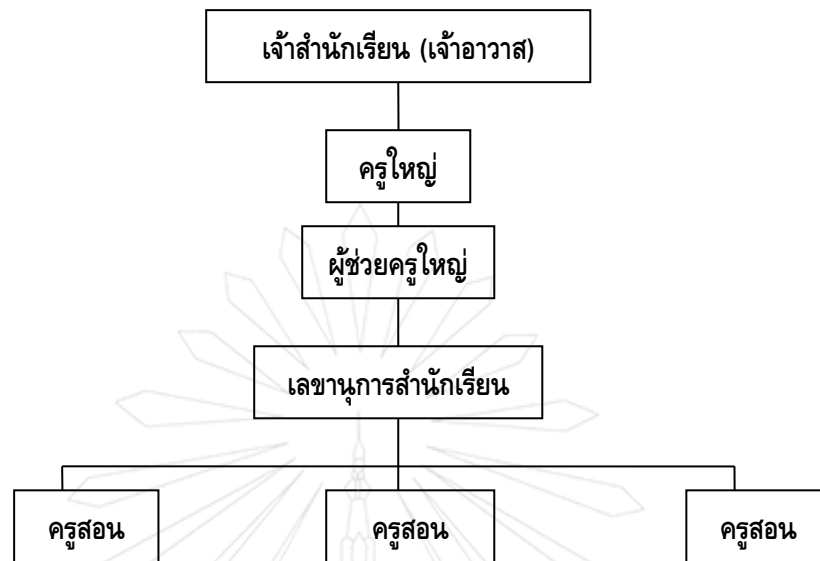

รูปแบบที่ ๒ โรงเรียนขนาดใหญ่ จะมีระบบบริหารชัดเจน มีการแบ่งงานกันทำ ครูผู้สอนไม่ต้องรับผิดชอบงานบริหาร โดยมากจะมีการสอนทั้งนักธรรม และบาลี บางแห่งจะมีการสอนทั้งนักธรรม บาลี และปริยัติธรรมสายสามัญ รวมอยู่ในโรงเรียนเดียวกัน

^{๔๘}กรมการศาสนา, **การพัฒนารูปแบบการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรม-บาลี**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๕๑), หน้า ๑๕.

^{๔๙}รศ.สุภาพร มากแจ้ง และ ผศ. สมปอง มากแจ้ง, **“การศึกษาสภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์”**, **รายงานการวิจัย**, (กรมการศาสนา : กระทรวงศึกษาธิการ), ๒๕๔๒, หน้า ๓๑.

แผนภูมิที่ ๓.๒ การจัดการบริหารการจัดการของโรงเรียนพระปริยัติธรรมขนาดใหญ่^{๕๐}

(๑) หลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรม มี ๒ ประเภท คือ

- ก) นักธรรม เป็นหลักสูตรสำหรับบรรพชิต เรียกผู้เรียนหรือผู้สอบว่า “นักธรรม”
- ข) ธรรมศึกษา เป็นหลักสูตรสำหรับคฤหัสถ์เรียกผู้เรียนหรือผู้สอบว่า “ธรรมศึกษา”

หลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกนักธรรมทั้ง ๓ ระดับตามตารางดังนี้

บรรพชิต	คฤหัสถ์
นักธรรมเอก	ธรรมศึกษาเอก
นักธรรมโท	ธรรมศึกษาโท
นักธรรมตรี	ธรรมศึกษาตรี

ก. หลักสูตรนักธรรม

หลักสูตรนักธรรมที่ใช้อยู่ในปี พ.ศ. ๒๕๕๐ ได้กำหนดวิชาและหนังสือเรียนไว้ดังนี้

๑) **นักธรรมชั้นตรี** มีรายวิชาและหนังสือประกอบหลักสูตรดังนี้

๑. วิชาเรียงความแก่กระตุ้ธรรม ใช้หนังสือพุทธศาสนสุภาษิตเล่ม ๑
๒. วิชาธรรม ใช้หนังสือนวโกวาท แผนกธรรมวิภาค และคิหิปฏิบัติ
๓. วิชาพุทธประวัติ ใช้หนังสือพุทธประวัติเล่ม ๑ - ๒ - ๓ ปฐมสมโพธิ พระนิพนธ์ในสมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว) ศาสนาพิธี เล่ม ๑
๔. วิชาวินัย ใช้หนังสือนวโกวาท แผนกวินัยบัญญัติ และวินัยมุขเล่ม ๑

^{๕๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒.

๒) นักธรรมชั้นโท มีรายวิชาและหนังสือประกอบหลักสูตรดังนี้

๑. วิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม ใช้หนังสือพุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๒
๒. วิชาธรรม ใช้หนังสือธรรมวิภาคปริเฉทที่ ๒
๓. วิชาพุทธประวัติ ใช้หนังสืออนุพุทธประวัติ และพุทธทานุพุทธประวัติอันกล่าวเฉพาะประวัติพระสาวก สังคีตติกา ปฐมสมโพธิ พระนิพนธ์ในสมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว) และศาสนพิธี เล่ม ๒
๔. วิชาวินัย ใช้หนังสือวินัยมุข เล่ม ๑ - ๒

๓) นักธรรมชั้นเอก มีรายวิชาและหนังสือประกอบหลักสูตรดังนี้

๑. วิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม ใช้หนังสือพุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๓ ให้แต่งเป็นทำนองเทศนาโวหาร ยกสุภาษิตอื่นมาอ้าง ๓ แห่ง อย่าให้ซ้ำกัน เรียงเชื่อมความให้สืบเนื่องติดต่อกันสนิท
๒. วิชาธรรม ปัญหาธรรมโดยปรมัตถเทศนา ใช้หนังสือธรรมวิจารณ์ ส่วนปรมัตถปฏิบัติทาและสังสารวัฏ สมถกรรมฐาน วิปัสสนากรรมฐาน มหาสติปัฏฐาน คิริमानนทสูตร
๓. วิชาพุทธ แก้ปัญหาพุทธทานุพุทธประวัติ กับข้อธรรมในท้องเรื่องนั้นใช้หนังสือพุทธประวัติ เล่ม ๑-๒-๓ ปฐมสมโพธิ พระนิพนธ์ในสมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว) พุทธทานุพุทธประวัติ อนุพุทธประวัติ พระปฐมสมโพธิกถา พระนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส
๔. วิชาวินัย แก้ปัญหาวินัยมีสังฆกรรมเป็นต้นหลักสูตรใช้หนังสือวินัยมุขเล่ม ๓ พระราชบัญญัติคณะสงฆ์

ข. หลักสูตรธรรมศึกษา

๑) หลักสูตรธรรมศึกษาชั้นตรี มีรายวิชาและหนังสือประกอบหลักสูตรดังนี้

๑. วิชาแก้กระทู้ธรรม ใช้หนังสือพุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑
๒. วิชาธรรม ใช้หนังสือนวโกวาทแผนกธรรมวิภาคและคิปปฏิบัติ
๓. วิชาพุทธ ใช้หนังสือพุทธประวัติเล่ม ๑-๒-๓ ปฐมสมโพธิ พระนิพนธ์ สมเด็จพระสังฆราช (ปุสฺสเทว) เบญจศีลเบญจธรรม
๔. วิชาวินัย ใช้หนังสือเบญจศีลเบญจธรรม ของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (เจริญ ญาณวรเถร)

๒. หลักสูตรธรรมศึกษาชั้นโท มีรายวิชาและหนังสือประกอบหลักสูตรดังนี้

๑. วิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม ใช้หนังสือพุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๒ เฉพาะบางหมวด
๒. วิชาธรรม ใช้หนังสือธรรมวิภาค ปริเฉทที่ ๒ เฉพาะบางหัวข้อธรรม
๓. วิชาพุทธ ใช้หนังสืออนุพุทธประวัติ เฉพาะประวัติพระสาวก ๔๐ องค์ พุทธทานุพุทธประวัติ สังคีตติกา ปฐมสมโพธิ พระนิพนธ์ สมเด็จพระสังฆราช (ปุสฺสเทว) ศาสนพิธี เล่ม ๒ ขององค์การศึกษา
๔. วิชาวินัย ใช้หนังสืออุโบสถศีล ของพระศรีรัตนโมลี (ชยวัฒน์ ปญญาสิริ) (เป็นวิชาที่เพิ่มเติมเข้ามา ปรับปรุงหลักสูตร พ.ศ. ๒๕๕๖)

๓. หลักสูตร ธรรมศึกษาชั้นเอก มีรายวิชาและหนังสือประกอบหลักสูตรดังนี้

๑. วิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม ใช้หนังสือพุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๓ เฉพาะบางหมวด
๒. วิชาธรรม ใช้หนังสือธรรมวิจารณ์ส่วนปรมัตถปฏิบัติ เฉพาะบางหัวข้อธรรม
๓. วิชาพุทธ ใช้หนังสือพุทธประวัติ เล่ม ๑-๒-๓ ปฐมสมโพธิ พระนิพนธ์ สมเด็จพระสังฆราช (ปุสฺสเทว) พุทธานุพุทธประวัติ อนุพุทธประวัติ ปฐมสมโพธิกถา พระนิพนธ์ของ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

๔. วิชาวินัย ใช้หนังสือหลักสูตรกรรมบท ของพระศรีรัตนโมลี (ชัยวัฒน์ ปญญาสิริ) (เป็นวิชาที่เพิ่มเติมเข้ามา ปรับปรุงหลักสูตร พ.ศ. ๒๕๕๖)^{๕๑}

(๒) การเรียนการสอน ผู้ที่จะเข้าสอบนักธรรมหรือธรรมศึกษาชั้นโท จะต้องสอบผ่านนักธรรมหรือธรรมศึกษาชั้นตรีมาก่อน และผู้ที่จะสอบนักธรรมหรือธรรมศึกษาชั้นเอก จะต้องสอบผ่านนักธรรมหรือธรรมศึกษาชั้นโทมาแล้วเท่านั้น เนื่องจากกำหนดการสอบพระปริยัติธรรมแผนกธรรม จะมีการสอบเร็วกว่าการสอบแผนกบาลี คือ มีการกำหนดการสอบในวันแรม ๒ ค่ำ เดือน ๑๒ ของทุกปี ดังนั้น การเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรม จึงอาจแบ่งออกเป็น ๒ ภาค คือ ภาควิสาขะ และภาคเข้าพรรษา โดยกำหนดวัน เวลา ในการเรียนการหยุดเรียนไว้เช่นเดียวกับแผนกบาลี เวลาในการเรียนการสอนที่ทางแม่กองธรรมกำหนดไว้ว่าจะต้องไม่น้อยกว่า ๑๕๐ ชั่วโมง แต่ในสภาพความเป็นจริงบางสำนักแทบจะไม่มีการเรียนการสอนเลย แต่ลงชื่อเพื่อสอบเพียงอย่างเดียว ก็มีปรากฏให้เห็นมากมายในปัจจุบัน

(๓) การวัดผลและประเมินผล กองธรรมสนามหลวงจะมีการสอบปีละ ๑ ครั้ง โดยสอบพร้อมกันทั่วประเทศ ทางแม่กองธรรมสนามหลวงจะเป็นผู้รับผิดชอบในการออกข้อสอบ ตรวจข้อสอบ แจงผลการสอบทำใบประกาศนียบัตร และในการออกข้อสอบของกองธรรมสนามหลวงนั้น จะมีการรวบรวมข้อสอบจากคณะกรรมการหลายรูป โดยมีคณะกรรมการพิเศษตรวจคัดเลือกอีกชั้นหนึ่ง ลักษณะของปัญหา จะถามความจำ ความเข้าใจ ความคิดเห็น หรือการวิจารณ์ คละเคล้ากันไป และเป็นข้อสอบแบบอัตนัย ส่วนคณะกรรมการที่จะทำการตรวจข้อสอบ จะเป็นผู้ทรงคุณวุฒิที่อาราธนามาจากทั่วประเทศ โดยนักธรรมชั้นโท และชั้นเอกจะทำการตรวจในกรุงเทพมหานคร วิธีการตรวจใช้กรรมการ ๒ รูป ร่วมกันพิจารณา รูปแรกตรวจแล้วให้คะแนนเท่าใด เขียนตัวเลขไว้ที่หน้าข้อสอบแต่ละข้อทุกข้อ และรวมคะแนนไว้บนหัวกระดาษด้านขวามือ เช่นข้อไว้ที่หัวกระดาษด้านซ้ายมือ ต่อจากนั้นกรรมการรูปที่ ๓ จะตรวจอีกครั้ง ถ้าไม่เห็นด้วยก็แก้ไขได้ ถ้าเห็นด้วยก็เซ็นชื่อกำกับไว้ที่หัวกระดาษด้านซ้ายมือเช่นเดียวกัน

วิธีการให้คะแนน ข้อสอบทั้งหมดมี ๔ วิชา สำหรับนักธรรมทุกชั้น ให้ถือคะแนนเต็มวิชาละ ๑๐๐ คะแนน เมื่อรวมคะแนนของทุกวิชาแล้ว ต้องได้คะแนนไม่ต่ำกว่า ๒๘๐ คะแนน ถือว่าสอบได้ ต่ำกว่า ๒๘๐

^{๕๑}สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง, **เรื่องสอบธรรมสนามหลวงแผนกธรรม พ.ศ. ๒๕๕๘**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๘), หน้า ๑๖.

คะแนน ถือว่าสอบตก^{๕๒} สำหรับธรรมศึกษาทุกชั้น ถ้าได้คะแนนรวมทุกวิชาไม่ต่ำกว่า ๒๐๐ คะแนน ถือว่าสอบได้ แต่ถ้าต่ำกว่า ๒๐๐ คะแนน ถือว่าสอบตก^{๕๓} ผู้สอบจะต้องเข้าสอบทุกวิชา จะขาดวิชาใดวิชาหนึ่งไม่ได้ และวิชาที่สอบนั้นจะต้องไม่มีวิชาใดวิชาหนึ่งที่ไม่ได้คะแนนเลยหรือได้ต่ำกว่า ๒๕ คะแนน เพราะถ้าหากมีวิชาใดวิชาหนึ่งได้คะแนนต่ำกว่า ๒๕ คะแนน หากแม่จะรวมกันทุกวิชาแล้วได้เกินกว่าเกณฑ์ที่กำหนดไว้ตาม ให้ถือว่า การสอบครั้งนี้เป็นการสอบตกด้วย

๒) การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี

การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี มีบทบาทหน้าที่และโครงสร้างการบริหารเหมือนกับพระปริยัติธรรมแผนกธรรม คือ มีหน้าที่เกี่ยวข้องเฉพาะเรื่องการสอนบาลีของคณะสงฆ์ทั่วประเทศ การทำงานของแผนกบาลีจำแนกได้ดังนี้

(๑) **การบริหารงาน** หน่วยงาน ซึ่งทำหน้าที่บริหารในแผนกบาลี เรียกว่า “แม่กองบาลี” มีหน้าที่ในการออกข้อสอบ และเก็บรักษาสถิติด้านการสอบบาลี การสอบที่จัดขึ้นแต่ละครั้ง เรียกว่า “สอบบาลีสถนามหลวง” ตำแหน่งผู้บริหารสูงสุดของกองบาลี เรียกว่า “แม่กองบาลี” พระมหาเถระผู้ดำรงตำแหน่งแม่กองบาลีในปัจจุบันคือ สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้ามิ่งมงคลจารย์ วัดปากน้ำ ภาษีเจริญ และมีพระเถระระดับรองๆ ลงมาดำรงตำแหน่งเป็นรองแม่กองบาลีสถนามหลวง ผู้ช่วยแม่กองบาลีสถนามหลวง และ เลขานุการแม่กองบาลีสถนามหลวง ตามลำดับ

(๒) **หลักสูตร**^{๕๔} หลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี แบ่งออกเป็น ๙ ระดับ ตั้งแต่ประโยค ๑-๒ จนถึงประโยค ๙ หลักสูตรพระปริยัติธรรม แผนกบาลี ในปัจจุบันได้กำหนดวิชาและหนังสือเรียนไว้ดังนี้คือ

^{๕๒}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐.

^{๕๓}พระมหาสุข สุวีโร (มีนุช), “ความสนใจต่อการศึกษาพระปริยัติธรรมของพระสงฆ์ ศึกษาการนี้พระนิสิตมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย”, *วิทยานิพนธ์สังคมิวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหิดล*, อ่างแล้ว, หน้า ๒๕-๒๖.

^{๕๔}คำว่าหลักสูตรในความหมายของคณะสงฆ์ แตกต่างไปจากความเข้าใจของนักวิชาการหรือนักบริหารการศึกษาทางโลกทุกๆ ไป นั่นคือ ในความหมายของคณะสงฆ์ “หลักสูตร” ได้แก่หนังสือหรือแบบเรียนที่ใช้เรียนกันในแต่ละชั้น ในขณะที่นักวิชาการหรือนักบริหารการศึกษาทุกๆ ไป จะให้ความหมายครอบคลุมไปถึงแนวประสบการณ์ทั้งหมด ที่มุ่งหมายให้ผู้ศึกษาได้รับจากการศึกษาทั้งในแง่วิชาการและพัฒนาการในทุกๆ ด้านรวมไปถึงกิจกรรม การฝึกฝนที่เกี่ยวกับการเรียนการสอนทุกอย่าง ส่วนหนังสือเรียนหรือแบบเรียนเป็นเพียงอุปกรณ์การศึกษาอย่างหนึ่งเท่านั้น

โครงสร้างหลักสูตร การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีปัจจุบัน

บาลีชั้นประโยค	หลักสูตรที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน
ประโยค ๑-๒	๑. วิชาแปลมคธเป็นไทย ทั้งการแปลโดยพยัญชนะและแปลโดยอรรถ ^{๕๕} ใช้หนังสือ ธัมมปทัฏฐกถาภาคที่ ๑-๔ ๒. วิชาบาลีไวยากรณ์ ใช้หนังสือบาลีไวยากรณ์ ๔ เล่มของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรม พระยาวชิรญาณวโรรส คือ นาม- อพยัคฆ์ , อาษยาดิ-กิตต์, สมาส-ตัทธิต , สมัญญาภิธาน-สนธิ ประเภทคำถามจะเน้นความจำเป็นหลัก
ประโยค ป.ธ. ๓ ^{๕๖}	๑. วิชาแปลมคธเป็นไทยทั้งการแปลโดยพยัญชนะ และแปลโดยอรรถใช้หนังสือธัมมป ทัฏฐกถาภาคที่ ๕-๘ ๒. วิชาสัมพันธไทย ใช้เนื้อหาในหนังสือธัมมปทัฏฐกถาภาคที่ ๕-๘ ๓. วิชาบาลีไวยากรณ์ ใช้หนังสือบาลีไวยากรณ์ ๔ เล่มเป็นหลัก ประเภทคำถามจะเน้น ความจำและความเข้าใจประกอบกัน ๔. วิชาบูรพภาค ไม่มีหนังสือใช้เป็นหลักสูตรแน่นอน ส่วนมากจะเป็น(ข้อเขียนไทย) การเขียนจดหมายราชการหรือประกาศ โดยแก้ไขให้ถูกต้องตามระเบียบ ลักษณะ วรรคตอน การย่อหน้า และหลักภาษาไทยตามสมัยนิยม
ประโยค ป.ธ. ๔	๑. วิชาแปลไทยเป็นมคธ ใช้หนังสือธัมมปทัฏฐกถา ภาคที่ ๑ ๒. วิชาแปลมคธเป็นไทย ใช้หนังสือมังคลัตถที่ปนี ภาคที่ ๑
ประโยค ป.ธ. ๕	๑.วิชาแปลไทยเป็นมคธ ใช้หนังสือธัมมปทัฏฐกถา ภาคที่ ๒-๓-๔ ๒.วิชาแปลมคธเป็นไทย ใช้หนังสือมังคลัตถที่ปนี ภาคที่ ๒
ประโยค ป.ธ. ๖	๑.วิชาแปลไทยเป็นมคธ ใช้หนังสือธัมมปทัฏฐกถา ภาคที่ ๕-๖-๗-๘ แต่ในการสอบ กรรมการจะแปลประโยคที่ออกสอบเป็นความไทยโดยสันทัด หรืออาจจะดัดแปลงสำนวน ท้องเรื่องหรือตัดตอนที่ต่างๆ มาเรียงติดต่อกันเป็นประโยคสอบไปก็ได้ ๒.วิชาแปลมคธเป็นไทย ใช้หนังสือตติย-จตุตถ-ปัญจม-สมันตปาสาทิกา
ประโยค ป.ธ. ๗	๑.วิชาแปลไทยเป็นมคธ ใช้หนังสือมังคลัตถที่ปนี ภาคที่ ๑ ๒.วิชาแปลมคธเป็นไทย ใช้หนังสือปฐม-ทุติยสมันตปาสาทิกา

^{๕๕}แปลโดยพยัญชนะ คือ การแปลตามหลักไวยากรณ์อย่างเคร่งครัด ตามตัวหนังสือ ส่วนแปลโดย
อรรถเป็นการแปลเอาใจความ

^{๕๖}ป.ธ. ย่อมาจากคำว่า เปรียญธรรม ซึ่งจะใช้เรียกตั้งแต่ ป.ธ. ๓-ป.ธ. ๙ ส่วนประโยค ๑-๒ ยังไม่
เรียกว่าเปรียญธรรม ใช้เรียกว่า ประโยค

โครงสร้างหลักสูตร การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีปัจจุบัน (ต่อ)

บาลีชั้นประโยค	หลักสูตรที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน
ประโยค ป.ธ. ๘	๑. วิชาแต่งฉันทัมคธ แต่งฉันทเป็นภาษามคธ ๓ ฉันท ในจำนวน ๖ ฉันท มีปฐยาวัตร อินทรวีเชียรฉันท อุเปนทรวีเชียร อินทวงศ์ วงศ์ภูจู่ วสันตติลภ ข้อความแล้วแต่กรรมการ จะกำหนด ๒. วิชาแปลมคธเป็นไทย ใช้หนังสือสมันตปาสาทิกา ภาค ๑ ๓. วิชาแปลมคธเป็นไทย ใช้หนังสือวิสุทธิมรรค
ประโยค ป.ธ. ๙	๑. วิชาแต่งไทยเป็นมคธ แต่งมคธจากภาษาไทยล้วนๆ ข้อความแล้วแต่กรรมการจะกำหนดให้ ๒. วิชาแปลไทยเป็นมคธ ใช้หนังสือวิสุทธิมรรค ๓. วิชาแปลมคธเป็นไทย ใช้หนังสืออภิธรรมมัตถสังคหวิภาวินี ^{๕๗}

(๓) การเรียนการสอน

การเรียนการสอนในระดับเปรียญตรีและเปรียญโท (ประโยค ๑-๒ ถึง ป.ธ. ๖) ทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค ส่วนใหญ่จะเป็นระบบที่สอนน้อง ในส่วนของเปรียญเอก โดยเฉพาะประโยค ป.ธ. ๘-๙ มีเปิดสอนกันน้อยมาก เพราะหาครูอาจารย์ผู้มีความรู้ความชำนาญได้ยาก นักเรียนต้องเดินทางมาเรียนยังโรงเรียนพระปริยัติธรรมของคณะสงฆ์ส่วนกลาง วัดสามพระยา กรุงเทพมหานคร ส่วนการเปิดการเรียนการสอนแบ่งออกเป็น ๓ ภาค คือ

- ๑) ภาควิสาขะ เริ่มตั้งแต่ขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๖ จนถึงขึ้น ๙ ค่ำ เดือน ๘
- ๒) ภาคพรรษา เริ่มตั้งแต่แรม ๙ ค่ำ เดือน ๘ จนถึงขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือน ๑๑
- ๓) ภาคปวารณา เริ่มตั้งแต่ขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๑๒ จนถึงแรม ๑๓ ค่ำ เดือนนี้

โดยปกติ จะมีการกำหนดเวลาเริ่มเรียนไว้ตั้งแต่เวลา ๘.๔๕ น. ถึง ๑๐.๓๐ น. และเวลา ๑๓.๐๐ น. ถึง ๑๖.๓๐ น. และปิดเรียนในวันโกน (ก่อนวันพระ ๑ วัน) กับวันพระ นอกนั้นเจ้าสำนักจะเห็นเป็นการสมควรพิจารณา กำหนดเวลาเปิด-ปิด ให้เหมาะสมกับท้องถิ่นนั้นๆ หรือเหตุการณ์อันสมควรก็ได้ ทั้งนี้ เพราะเป็นหนึ่งสำนักศึกษาบาลี จะต้องใช้เวลาเรียนไม่น้อยกว่า ๓๐๐ ชั่วโมง^{๕๘}

การวัดผลและประเมินผล ในการสอบบาลีสนามหลวงจะมีกำหนดการสอบในแต่ละปีไว้ดังต่อไปนี้
 ครั้งที่ ๑ สำหรับเปรียญธรรม ๖,๗,๘,๙ ในสนามสอบเขตกรุงเทพมหานคร สอบในวันขึ้น ๒-๓-๔-๕ ค่ำ เดือน ๓ ของทุกปี

^{๕๗}พระมหาสุช สุวีโร (มีนุช), “ความสนใจต่อการศึกษาพระปริยัติธรรมของพระสงฆ์ ศึกษากรณีพระนิสิตมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย”, วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหิดล, อ่างแล้ว, หน้า ๒๒-๒๓.

^{๕๘}สำนักศาสนศึกษาวัดเทพศิลา, คู่มือเปิดตำราเรียนบาลี, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๔๓.

ครั้งที่ ๒ สำหรับบาลีประโยค ๑-๒ และปริยัติธรรม ๓-๔-๕ ประโยค สอบในวันแรม ๑๐-๑๑-๑๒ ค่ำ เดือน ๓ ของทุกปี

การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี แม่กองบาลีเป็นผู้รับผิดชอบเกี่ยวกับการออกปัญหา การดำเนินการสอบ การดำเนินการสอบในต่างจังหวัดนั้น แม่กองบาลีได้มอบหมายให้เจ้าคณะภาคต่างๆ แต่งตั้งคณะกรรมการนำข้อสอบจากส่วนกลางไปยังสนามสอบทุกแห่ง โดยเปิดสอบในชั้นประโยค ๑-๒ และ ป.ธ. ๓-๔ แล้วนำไปตอบมาส่งแม่กองบาลีสนามหลวงเพื่อดำเนินการตรวจ โดยนิมนต์พระเถระานุเถระมาประชุมพร้อมกันในสถานที่ที่แม่กองบาลีกำหนด ส่วนประโยค ป.ธ. ๕,๖,๗,๘ และ ๙ ดำเนินการสอบในส่วนกลางตามที่แม่กองบาลีกำหนดให้เป็นสถานที่สอบ

(๔) การวัดผลและประเมินผล การเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ได้ให้ใช้เกณฑ์ให้คะแนนเป็นตัวเลข โดยใช้วิธีการหักคะแนนเมื่อพบความผิดในการทำข้อสอบ ถ้าคะแนนที่ถูกหักออกไปเกินกำหนดก็จะถือว่าสอบตกในวิชานั้นๆ หลักเกณฑ์ในการหักคะแนนในวิชาต่างๆ มีดังนี้

วิชาบูรพภาค (สำหรับประโยค ป.ธ. ๓)

- ๑) วางรูปจดหมายผิด ให้ตก
- ๒) วางย่อหน้าผิด หัก ๒ คะแนน
- ๓) ผิดวรรคตอนถึงเสียรูปหรือเสียความ หักแห่งละ ๑ คะแนน
- ๔) ใช้ตัวอักษรผิด หัก ๑ คะแนน

เมื่อรวมแล้ว ถูกหักเกิน ๑๒ คะแนน ถือว่าสอบตก (และจะถือว่าตกในวิชาอื่นๆ ที่เหลือด้วย)

วิชาแปลไทยเป็นมคธ แปลมคธเป็นไทย และวิชาสัมพันธ์

- ๑) ผิดศัพท์ เรียกชื่อสัมพันธ์ผิดในวิภัติเดียวกัน หักศัพท์ละ ๑ คะแนน
- ๒) ผิดสัมพันธ์ (เรียกชื่อสัมพันธ์ผิดต่างวิภัติหรือเข้าสัมพันธ์ผิด) หักแห่งละ ๒ คะแนน
- ๓) ผิดประโยค (เช่น ใช้ประโยคและกริยาผิดบุรุษ) หักประโยคละ ๖ คะแนน

ในทุกวิชา ถ้าตอบสลับข้อ จะถูกหัก ๒ คะแนนต่อ ๑ วิชา ถ้าถูกหัก ๑-๖ คะแนน ให้ “๓ ให้”^{๕๙} , ถ้าถูกหักตั้งแต่ ๗ - ๑๒ คะแนน ถือว่าให้ “๒ ให้” แต่ถ้าถูกหักไป ๑๓ - ๑๘ คะแนน ให้ “๑ ให้” ถ้าถูกหักไปเกิน ๑๘ คะแนน ให้ “๐ ให้” ถือว่าสอบตก^{๖๐}

การตรวจและประกาศผล เมื่อการดำเนินการสอบเสร็จสิ้นแล้ว ทางแม่กองบาลีสนามหลวงจะมีหนังสืออาราธนากรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ ละมีคุณสมบัติถูกต้องตามเกณฑ์ที่กำหนดไว้ทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาคประชุมตรวจข้อสอบพร้อมกัน ณ ศาลาประชุมสงฆ์ วัดสามพระยา เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร กำหนดในวันแรม ๒ ค่ำ

^{๕๙}ได้ให้ ๓ ให้ คือ (ให้ ให้ ให้) หมายถึง สอบได้คะแนนระดับสูงสุด, ถ้าได้ ๒ ให้ คือ (ให้ ให้) หมายถึงสอบได้ในระดับคะแนนปานกลาง, ถ้าได้ ๑ ให้ คือ (ให้) หมายถึงสอบได้คะแนนในระดับต่ำ ถ้า ๐ ให้ ถือว่าสอบตก

^{๖๐}ยกเว้นวิชาแปลไทยเป็นมคธ ในประโยค ป.ธ. ๓ จะต้องได้ “๒ ให้” คือ (ให้ ให้)

เดือน ๔ ของทุกปี รวมเวลาตรวจ ๖ วัน หลังจากการตรวจเสร็จ ทางสำนักงานแม่กองบาลีสนามหลวงจะทยอยประกาศผลการสอบให้ทราบอย่างเป็นทางการในวันสุดท้ายของการตรวจและวันถัดมา

ในสมัยของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (พื้น ชุตินฺธรมหาเถร ป.ธ.๙) วัดสามพระยา ครั้งดำรงสมณศักดิ์ที่ พระธรรมปัญญาบดี แม่กองบาลีสนามหลวง (พ.ศ. ๒๕๐๓-๒๕๓๑) ได้หยิบยกเรื่องการสอบประโยค ๑-๒ ที่ได้ยกเลิกไป โดยจัดให้มีการสอบขึ้นมาใหม่อีกครั้งเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๐ และยังถือปฏิบัติมาจนทุกวันนี้^{๖๑}

ในสมัยของสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สุวรรณ สุวณฺณโชตมมหาเถร ป.ธ.๗) แม่กองบาลีสนามหลวง (พ.ศ. ๒๕๓๒-๒๕๓๗) วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม ได้มีนโยบายทางด้านจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกบาลี เพิ่มเติมดังนี้

๑) การออกข้อสอบบาลีสนามหลวง ในชั้นประโยค ๑-๒ จะไม่มีการออกคถาและแก้รรคคถา ทั้งนี้ เพื่อให้นักเรียนในระดับนี้ จะได้ไม่ต้องเรียนหนักจนเกินไป อีกทั้งสามารถเรียนได้สะดวกขึ้น และมีโอกาสสอบผ่านมากขึ้น

๒) การออกข้อสอบสนามหลวง ในวิชาแปลไทยเป็นมคธ ของนักเรียนชั้นประโยค ป.ธ. ๔ เป็นต้นไป จะมีการออกคถาด้วย ทั้งนี้ เพื่อให้นักเรียนจดจำพระพุทธพจน์ได้ขึ้นใจ และต้องท่องจำคถาให้ได้ โดยเฉพาะคถาที่เป็นพระพุทธพจน์โดยตรงนั้น นักเรียนต้องท่องจำคถาตามแบบอย่างเดียว ไม่อนุญาติให้แต่งแก้^{๖๒}

ในสมัยของสมเด็จพระมหาธีรราชฆังคลาจารย์ (ช่วงวรปัญญาเถร ป.ธ.๙) แม่กองบาลีสนามหลวง (พ.ศ. ๒๕๓๘ - ปัจจุบัน) วัดปากน้ำ ภาษีเจริญ ได้มีนโยบายทางด้านจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกบาลีเพิ่มเติม ดังนี้

๑) การเรียนการสอนวิชาแปลมคธเป็นไทย ของประโยค ๑-๒ ที่ข้อสอบจะไม่ออกคถาและแก้รรค มาก่อนหน้านี้ ให้ครูในแต่ละสำนักเรียนสอนการแปลคถาและแก้รรคให้นักเรียนด้วย ซึ่งอาจจะออกข้อสอบหรือไม่ก็ได้ แต่ทั้งนี้ อย่างน้อยก็เป็นอุปการะแก่การเรียนการสอนชั้นประโยคสูงๆ ในอนาคต

๒) การออกข้อสอบบาลีสนามหลวงนอกจากจะมีการออกคถา ส่วนประโยคแก้รรค ที่รูปประโยคไม่ซับซ้อน ธรรมดา ก็มีสิทธิ์จะออกสอบด้วยเช่นกัน (จะพบได้โดยเฉพาะตั้งแต่ชั้นประโยค ป.ธ. ๖ เป็นต้นไป)

๓) การจัดปฐมนิเทศ กรรมการตรวจข้อสอบประโยคบาลีสนามหลวง โดยเฉพาะกรรมการที่จะได้รับการแต่งตั้งใหม่ อีกทั้ง ได้จัดพิมพ์คู่มือตรวจถวายเป็นกรรมการด้วย

๔) เปิดโอกาสให้ครูสอนซึ่งสอนอยู่ในชั้นและวิชานั้น เป็นกรรมการตรวจเพิ่มมากขึ้นโดยเฉพาะกรรมการในส่วนภูมิภาค

๕) การมีนโยบายจัดตั้งสำนักเรียนประจำจังหวัด

^{๖๑}พระมหาสมพงษ์ เก่งจันทร์, “ประสิทธิผลองค์กรศาสนาศึกษา : ศึกษากรณีสำนักเรียนพระปริยัติธรรม ในเขตกรุงเทพมหานคร”, **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเกริก), ๒๕๕๖, หน้า ๘๗.

^{๖๒}เรื่องเดียวกัน.

๖) การเก็บวิชาที่สอบผ่านแล้วเป็นเวลา ๒ ปี นำร่องในชั้นประโยค ๑-๒ และดำเนินการมาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๔๑^{๖๓}

ข. ระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ที่จัดให้สอดคล้องกับระบบการศึกษาของรัฐ

ระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ที่จัดให้สอดคล้องกับระบบการศึกษาของรัฐ หรือ การศึกษาพระปริยัติธรรมประยุกต์ คือการศึกษาที่คณะสงฆ์ได้จัดประยุกต์กับหลักสูตรการศึกษาของรัฐ โดยมีหน่วยงานและกลุ่มบุคคลในวงการพระศาสนาเป็นผู้ดำเนินการ แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑) การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา

การศึกษาแผนกสามัญศึกษา ได้แก่การศึกษาระดับมัธยมศึกษาไปจนถึงวิชาชีพและภาษาบาลี ในโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาซึ่งกระทรวงศึกษาได้จัดตั้งขึ้น ในพ.ศ. ๒๕๑๔ โดยมีจุดมุ่งหมายให้พระภิกษุสามเณร ได้มีโอกาสศึกษาวิชาสามัญในระดับชั้นประถมศึกษาและมัธยมศึกษาควบคู่ไปกับวิชาชีพและภาษาบาลี กระทรวงศึกษาธิการได้ประกาศระเบียบว่าด้วยโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาขึ้นเมื่อวันที่ ๒๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๔ เพื่อสนองความต้องการของภิกษุสามเณร โดยให้เรียนทั้งวิชาธรรมและวิชาสามัญควบคู่ไป ดำเนินการโดยกรมการศาสนา โดยมีวัตถุประสงค์ที่จะให้การศึกษาในโรงเรียนดังกล่าว เป็นประโยชน์ต่อทั้งฝ่ายศาสนจักร และฝ่ายบ้านเมือง กล่าวคือทางฝ่ายศาสนจักรก็ได้ศาสนทายาทที่ดี มีความรู้ความเข้าใจหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง เป็นผู้ประพฤติปฏิบัติชอบ ดำรงอยู่ในสมณธรรมสมควรแก่ภาวะ สามารถดำรงและสืบต่อพระพุทธศาสนาให้เจริญสถาพรต่อไป และถ้าหากพระภิกษุสามเณรเหล่านี้ลาสิกขาไปแล้วก็ยังสามารถศึกษาต่อในสถานศึกษาของรัฐได้ หรือเข้ารับราชการสร้างประโยชน์ให้ก้าวหน้าแก่ตนเองและบ้านเมืองต่อไปด้วยเช่นกัน^{๖๔}

ปัจจุบันโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา จัดการเรียนการสอนระดับมัธยมศึกษาตอนต้น และตอนปลาย ตามหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาตอนต้น และมัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช ๒๕๓๔ ของกระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งโครงสร้างหลักสูตรและแนวดำเนินการดังนี้

๑. หลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้น

หลักสูตรพระปริยัติธรรมพุทธศักราช ๒๕๓๔ มีหลักการดังนี้

- ๑) ป็นการศึกษาที่มุ่งให้ผู้เรียนค้นพบความสามารถ ความถนัด และความสนใจของตนเอง
- ๒) เป็นการศึกษาพระปริยัติธรรมขั้นพื้นฐาน เพื่อประพฤติปฏิบัติตามพระธรรมวินัยและการศึกษาต่อ
- ๓) เป็นการศึกษาที่มุ่งให้สามารถปรับตัวเข้ากับสังคมปัจจุบันได้ตามสมควรแก่สมณวิสัย

จุดมุ่งหมายในการจัดการศึกษาตามหลักสูตรนี้ จะต้องมุ่งปลูกฝังให้พระภิกษุสามเณรมีคุณลักษณะดังต่อไปนี้

^{๖๓}เรื่องเดียวกัน.

^{๖๔}รองศาสตราจารย์บำรุง สุขพรรณ, “การศึกษาสภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์”, รายงานการวิจัย, (คณะกรรมการศาสตร์และสื่อสารมวลชน : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์), ๒๕๔๔, หน้า ๒๘.

- ๑) มีความรู้ทักษะในวิชาพระปริยัติธรรมและวิชาสามัญ
- ๒) มีนิสัยใฝ่หาความรู้ มีสมณสัญญา เคารพเชื่อฟัง และปฏิบัติตามข้อบังคับและระเบียบสงฆ์
- ๓) มีสุขภาพดีทั้งร่างกายและจิตใจ
- ๔) รู้จักบำรุงศาสนสมบัติ อนุรักษ์ และเสริมสร้างสภาพแวดล้อม
- ๕) มีความภูมิใจในความเป็นสมณะ จงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์และเลื่อมใสในระบบการปกครองแบบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข
- ๖) มีความคิดสร้างสรรค์ ปรับปรุงแนวทางปฏิบัติให้เกิดความเจริญแก่ชุมชน และสังคมสืบต่อไป

ก) โครงสร้างหลักสูตร

๑. วิชาบังคับ จำนวน ๗๘ หน่วยกิต ได้แก่รายวิชา วิชาบังคับแกน จำนวน ๗๒ หน่วยกิต วิชาบังคับเลือก จำนวน ๖ หน่วยการเรียน วิชาเลือกเสรี จำนวน ๑๘ หน่วยการเรียน

๑.๑ การเรียน

ภาษาไทย	๑๒	หน่วยการเรียน
วิทยาศาสตร์	๙	หน่วยการเรียน
คณิตศาสตร์	๖	หน่วยการเรียน
สังคมศึกษา	๖	หน่วยการเรียน
สุขศึกษา	๓	หน่วยการเรียน
ศาสนปฏิบัติ	๑๒	หน่วยการเรียน
ภาษาบาลี	๑๕	หน่วยการเรียน
ธรรมวินัย	๙	หน่วยการเรียน

๑.๒ การเรียน ให้เลือกเรียนจากรายวิชาบังคับเลือกสังคมศึกษา

๒. ให้เลือกเรียนจากรายวิชาในกลุ่มวิชาต่างๆ ต่อไปนี้

- ๒.๑ กลุ่มวิชาภาษา คือ ภาษาไทย , ภาษาต่างประเทศ
- ๒.๒ กลุ่มวิชาวิทยาศาสตร์ - คณิตศาสตร์ คือ วิทยาศาสตร์ , คณิตศาสตร์
- ๒.๓ กลุ่มวิชาสังคมศึกษา
- ๒.๔ กลุ่มพัฒนาบุคลิกภาพ คือ สุขศึกษา , ศาสนปฏิบัติ
- ๒.๕ กลุ่มวิชาพระปริยัติธรรม คือ ภาษาบาลี , ธรรมวินัย

๓. กิจกรรม ได้แก่กิจกรรมดังต่อไปนี้

- ๓.๑ กิจกรรมแนะแนวหรือกิจกรรมแก้ปัญหาหรือกิจกรรมพัฒนาการเรียนรู้ จำนวน ๑ คาบต่อสัปดาห์

- ๓.๒ กิจกรรมอิสระของผู้เรียนจำนวน ๒ คาบต่อสัปดาห์

๔. กิจของสงฆ์ ได้แก่ กิจที่พระภิกษุสามเณรปฏิบัติเป็นประจำอยู่ในวัด คือ กิจประจำวัด กิจประจำสำนัก กิจประจำวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา

หมายเหตุ รายวิชาทั้งหมด ข้อ ๑.๑.๑ ถึง ๑.๑.๕ , ๒.๓ และ ๒.๔.๑ ใช้รายวิชาของหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช ๒๕๒๑ (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. ๒๕๓๓)

ข) แนวดำเนินการ

เพื่อให้การจัดการศึกษาตามหลักสูตรนี้ ประสบความสำเร็จตามจุดหมายข้างต้น จึงกำหนดแนวดำเนินการไว้ดังนี้

๑. จัดให้พระภิกษุสามเณรได้เลือกเรียนอย่างกว้างขวาง เพื่อสำรวจความถนัดและความสนใจ
๒. จัดประสบการณ์ต่างๆ ให้พระภิกษุสามเณรได้รู้จักและเข้าใจตนเอง สามารถแสวงหาแนวทางในการพัฒนาตนเอง
๓. ส่งเสริมให้พระภิกษุสามเณรได้ศึกษาวิชาพระปริยัติธรรม และวิชาสามัญ และประพฤติปฏิบัติตามพระธรรมวินัย
๔. จัดให้มีการศึกษา ติดตาม และแก้ไขปัญหาของพระภิกษุสามเณรอย่างต่อเนื่อง
๕. จัดการเรียนการสอนเน้นวิชาพระปริยัติธรรม ให้สามารถนำไปปฏิบัติได้
๖. การจัดการเรียนการสอนและกิจกรรมต่างๆ ให้สอดคล้องกับการเสริมสร้างค่านิยม ศีลธรรมเพื่อเป็นศาสนทายาทที่ดี
๗. จัดการเรียนการสอนโดยเน้นกระบวนการเรียนรู้ กระบวนการคิดอย่างมีเหตุผล และกระบวนการกลุ่ม หลักเกณฑ์การใช้หลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกสามัญระดับมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช ๒๕๓๔

ค) เวลาเรียน

๑. หลักสูตรพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ใช้เวลาเรียนโดยปกติประมาณ ๓ ปี
๒. ในปีการศึกษาหนึ่ง ให้แบ่งเป็นภาคเรียนปกติ ๒ ภาค ภาคเรียนละ ๒๐ สัปดาห์ และโรงเรียนอาจเปิดภาคฤดูร้อนได้อีกตามที่เห็นสมควร โดยให้มีเวลาเรียน ๔ สัปดาห์ เวลาเรียนต่อสัปดาห์ของรายวิชาที่เปิดสอนจะต้องเป็น ๕ เท่าของภาคปกติ และเวลาเรียนในภาคฤดูร้อนนี้ให้ใช้สำหรับเรียนรายวิชาที่เรียนซ้ำหรือรายวิชาที่แก้ไข "๐" หรือรายวิชาที่เปลี่ยน "ร" หรือ "มส"
๓. โรงเรียนต้องเปิดเรียนสัปดาห์ละไม่น้อยกว่า ๕ วัน วันละไม่น้อยกว่า ๗ คาบ คาบละ ๕๐ นาที รวมอย่างน้อย ๓๕ คาบ
๔. ให้เรียนตามหลักสูตรอย่างน้อยสัปดาห์ละ ๓๒ คาบ และให้โรงเรียนจัดให้ผู้เรียนเข้าร่วมกิจกรรมตามที่กำหนดไว้ในโครงสร้างของหลักสูตร โดยเข้าร่วมกิจกรรมแนะแนวหรือกิจกรรมแก้ปัญหาหรือกิจกรรมพัฒนาการเรียนรู้ จำนวน ๑ คาบต่อสัปดาห์ นอกจากนี้ต้องจัดให้มีเวลาสำหรับให้ผู้เรียนปฏิบัติกิจกรรมอิสระตามความสนใจ จำนวน ๒ คาบต่อสัปดาห์

๕. นอกจากเวลาที่กำหนดในข้อ ๑.๑ ถึง ๑.๔ ต้องให้ผู้เรียนปฏิบัติตามกิจของสงฆ์โดยมีเจ้าอาวาสหรือผู้ที่เจ้าอาวาสมอบหมายเป็นผู้ควบคุม

ง) หน่วยการเรียนรู้

รายวิชาใดที่ใช้เวลาเรียน ๒ คาบต่อสัปดาห์ต่อภาคเรียน ให้มีค่าเป็น ๑ หน่วยการเรียนรู้ รายวิชาใดที่มีจำนวนคาบเรียนมากกว่าหรือน้อยกว่า ๒ คาบต่อสัปดาห์ต่อภาคเรียน ให้มีจำนวนหน่วยการเรียนมากขึ้นหรือน้อยลงเป็นไปตามสัดส่วน

จ) วิชาบังคับและวิชาเลือกเสรี

๑. ผู้เรียนจะต้องเรียนวิชาบังคับและวิชาเลือกเสรี ตามที่กำหนดไว้ในโครงสร้างของหลักสูตร สำหรับภาษาต่างประเทศ เรียนได้ไม่เกิน ๑ ภาษา

๒. การจัดทำรายวิชาบังคับเลือกและวิชาเลือกเสรีตามที่กำหนดไว้ในหลักสูตร ให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์และวิธีการที่กระทรวงศึกษาธิการกำหนด

ฉ) การประเมินผลการเรียน

การประเมินผลการเรียน และการโอนผลการเรียนให้เป็นไปตาม ระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่าด้วยการประเมินผลการเรียนตามหลักสูตรพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช ๒๕๓๔

ช) เกณฑ์การจบหลักสูตร

๑. ต้องเรียนวิชาบังคับและวิชาเลือกเสรี ตามที่กำหนดไว้ในโครงสร้างจำนวน ๗๖ หน่วยการเรียนรู้ โดยเรียนวิชาบังคับ ๗๘ หน่วยการเรียนรู้ วิชาเลือกเสรี ๑๘ หน่วยการเรียนรู้ และทุกรายวิชาต้องได้รับการตัดสินผลการเรียน

๒. ต้องได้หน่วยการเรียนรู้ วิชาบังคับแกน ภาษาไทย ศาสนปฏิบัติ ภาษาบาลีและธรรมวินัย

๓. ต้องได้หน่วยการเรียนรู้ทั้งสิ้นไม่น้อยกว่า ๘๕ หน่วยการเรียนรู้

๔. ในแต่ละภาคเรียนต้องเข้าร่วมกิจกรรมของสงฆ์ โดยต้องมีเวลาเข้าร่วมกิจของสงฆ์ไม่น้อยกว่าร้อยละ ๘๐ ของกิจวัตรที่ทางวัดกำหนด

๒. หลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลายพุทธศักราช ๒๕๓๔

หลักสูตรพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา ระดับมัธยมศึกษาตอนปลายมีหลักการดังนี้

๑) เป็นการศึกษาที่มุ่งให้แสวงหาความรู้ทางพระพุทธศาสนาให้แตกฉาน เพื่อการเผยแผ่และศึกษาต่อ

๒) เป็นการศึกษาที่มุ่งเน้นให้มีประสบการณ์ ในการปฏิบัติกิจวัตรของสงฆ์อย่างถูกต้องและเคร่งครัด

๓) เป็นการศึกษาที่มุ่งให้สามารถปรับตัวเข้ากับสังคมได้อย่างเหมาะสม

การศึกษาตามหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย เป็นการศึกษาที่มุ่งให้พระภิกษุสามเณรปฏิบัติตามพระธรรมวินัย สามารถนำความรู้ที่ได้จากการศึกษาค้นคว้า

วิชาการทางพระพุทธศาสนาไปพัฒนาสังคม ตามระบบการปกครองแบบประชาธิปไตย ที่มีพระมหากษัตริย์
เป็นประมุขตามสมควรแก่สมณวิสัย

ในการจัดการศึกษาตามหลักสูตรนี้ จะต้องมุ่งปลูกฝังให้พระภิกษุสามเณรมีคุณลักษณะดังต่อไปนี้

- ๑) มีความรู้ ทักษะในศาสนปฏิบัติและกิจของสงฆ์ตามพระธรรมวินัยและระเบียบสงฆ์
- ๒) มีความรู้ ความเข้าใจ และเห็นคุณค่าของพระพุทธศาสนา ตลอดจนวัฒนธรรมของชาวพุทธ
- ๓) มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ สามารถนำแนวทางและวิธีการใหม่ๆ ไปใช้พัฒนาสังคม
- ๔) รู้จักใช้สิทธิเสรีภาพในทางที่ก่อให้เกิดประโยชน์บนรากฐานแห่งกฎหมายและพระธรรมวินัย
- ๕) มีความสำนึกในสมณสัญญาและการเป็นคนไทยร่วมกันมีความรักชาติศาสนาและพระมหากษัตริย์
- ๖) สามารถปฏิบัติตนเป็นศาสนทายาทที่ดี

ก) โครงสร้างหลักสูตร

๑. วิชาบังคับ จำนวน ๔๒ หน่วยกิต ได้แก่รายวิชาต่อไปนี้

๑.๑ วิชาบังคับแกน จำนวน ๓๖ หน่วยการเรียนรู้

ภาษาไทย	๖	หน่วยการเรียนรู้
สังคมศึกษา	๗	หน่วยการเรียนรู้
สุขศึกษา	๓	หน่วยการเรียนรู้
ภาษาบาลี	๑๒	หน่วยการเรียนรู้
ธรรมวินัย	๖	หน่วยการเรียนรู้
ศาสนปฏิบัติ	๓	หน่วยการเรียนรู้

๑.๒ วิชาบังคับเลือก จำนวน ๖ หน่วยการเรียนรู้ ให้เลือกเรียนจากรายวิชาบังคับ
เลือกวิทยาศาสตร์

๒. วิชาเลือกเสรี เลือกเรียนอย่างน้อยจำนวน ๓๙ หน่วยการเรียนรู้ ให้เลือกจากรายวิชาใน
กลุ่มวิชาต่างๆ ต่อไปนี้

๒.๑ กลุ่มวิชาภาษา

ภาษาไทย	ภาษาต่างประเทศ
---------	----------------

๒.๒ กลุ่มวิชาสังคมศึกษา

๒.๓ กลุ่มพัฒนาบุคลิกภาพ

สุขศึกษา	ศาสนปฏิบัติ
----------	-------------

๒.๔ กลุ่มวิทยาศาสตร์ - คณิตศาสตร์

วิทยาศาสตร์	คณิตศาสตร์
-------------	------------

๒.๕ กลุ่มวิชาพระปริยัติธรรม

ภาษาบาลี	ธรรมวินัย	ศาสนศิลป์
----------	-----------	-----------

๓. กิจกรรม ได้แก่กิจกรรมต่อไปนี้

๓.๑ กิจกรรมแนะแนว หรือกิจกรรมแก้ปัญหา หรือกิจกรรมพัฒนาการเรียนรู้ จำนวน ๒ คาบต่อสัปดาห์ต่อภาค

๓.๒ กิจกรรมอิสระของผู้เรียน

๔. กิจกรรมของสงฆ์ ได้แก่ กิจที่พระภิกษุสามเณรปฏิบัติเป็นประจำอยู่ที่วัด คือ กิจประจำวัน กิจประจำบัณฑิต กิจประจำวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา

หมายเหตุ รายวิชาทั้งหมด ในข้อ ๑.๑.๑ ถึง ๑.๑.๕ ๒.๓ และ ๒.๔.๑ ใช้รายวิชาของหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช ๒๕๒๔ (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. ๒๕๓๓)

ข) แนวดำเนินการ

เพื่อให้การจัดการศึกษาตามหลักสูตรนี้ ประสบความสำเร็จตามจุดหมายข้างต้น จึงกำหนดแนวดำเนินการไว้ดังนี้

๑. จัดให้พระภิกษุสามเณรได้เลือกเรียนตามความถนัดและสนใจ
๒. จัดให้พระภิกษุสามเณรได้ศึกษาค้นคว้าอย่างกว้างขวาง
๓. จัดการเรียนการสอนให้พระภิกษุสามเณรได้ทดลองใช้วิธีการใหม่ๆ ที่ไม่ขัดต่อพระธรรมวินัยอยู่เสมอ
๔. ส่งเสริมให้พระภิกษุสามเณรได้ศึกษา วิชาพระปริยัติธรรมและวิชาสามัญและประพฤติปฏิบัติตามพระธรรมวินัย
๕. จัดให้มีการศึกษาติดตาม และแก้ไขปัญหาของพระภิกษุสามเณรอย่างต่อเนื่อง
๖. จัดการเรียนการสอนโดยเน้นวิชาพระปริยัติธรรมให้สามารถนำไปปฏิบัติได้
๗. การจัดการเรียนการสอนและกิจกรรมต่างๆ ให้สอดแทรกการเสริมสร้างค่านิยม และศีลธรรม เพื่อเป็นศาสนทายาทที่ดี
๘. จัดการเรียนการสอนโดยเน้นกระบวนการเรียนรู้ กระบวนการคิดอย่างมีเหตุผล และกระบวนการกลุ่ม หลักเกณฑ์การใช้หลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. ๒๕๓๔

ค) เวลาเรียน

๑. หลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา ระดับมัธยมศึกษาตอนปลายใช้เวลาเรียนโดยปกติประมาณ ๓ ปี

๒. ในปีการศึกษาหนึ่งให้แบ่งเป็นภาคเรียนปกติ ๒ ภาค ภาคเรียนละ ๒๐ สัปดาห์ และโรงเรียนสามารถเปิดภาคฤดูร้อนได้อีกตามที่เห็นสมควร โดยมีเวลาเรียน ๔ สัปดาห์ เวลาเรียนต่อสัปดาห์ของรายวิชาที่เปิดสอนจะต้องเป็น ๕ เท่าของภาคปกติ เวลาเรียนในภาคฤดูร้อนนี้ ให้ใช้สำหรับเรียนรายวิชาที่เรียนซ้ำ หรือรายวิชาที่แก้ "๐" หรือรายวิชาที่เปลี่ยน "ร" หรือ "มส"

๓. โรงเรียนต้องเปิดเรียนสัปดาห์ละไม่น้อยกว่า ๕ วัน วันละไม่น้อยกว่า ๗ คาบ คาบละ ๕๐ นาที รวมอย่างน้อย ๓๕ คาบ

๔. ให้เรียนตามหลักสูตรอย่างน้อยสัปดาห์ละ ๒๗ คาบ และให้โรงเรียนจัดให้ผู้เรียนเข้าร่วมกิจกรรมตามที่กำหนดไว้ในโครงสร้างของหลักสูตร โดยเข้าร่วมกิจกรรมแนะแนวหรือกิจกรรมแก้ปัญหา หรือกิจกรรมพัฒนาการเรียนรู้ จำนวน ๒ คาบต่อสัปดาห์ นอกจากนี้ต้องจัดให้มีเวลาสำหรับผู้เรียนปฏิบัติกิจกรรมอิสระตามความสนใจ

๕. นอกจากเวลาที่กำหนดไว้ในข้อ ๑.๑ ถึง ๑.๔ ต้องให้ผู้เรียนปฏิบัติของสงฆ์โดยมีเจ้าอาวาส หรือผู้ที่เจ้าอาวาสมอบหมายเป็นผู้ควบคุม

ง) หน่วยการเรียนรู้

รายวิชาใดที่ใช้เวลาเรียน ๒ คาบต่อสัปดาห์ ให้มีค่าเป็น ๑ หน่วยการเรียนรู้ รายวิชาใดที่มีจำนวนคาบเรียนมากกว่า หรือน้อยกว่า ๒ คาบต่อสัปดาห์ต่อภาคเรียน ให้มีจำนวนหน่วยการเรียนรู้มากขึ้น หรือน้อยลง เป็นไปตามสัดส่วน

จ) วิชาบังคับและวิชาเลือกเสรี

๑. ผู้เรียนจะต้องเรียนวิชาบังคับและวิชาเลือกเสรีตามที่กำหนดไว้ในโครงสร้างของหลักสูตร สำหรับภาษาต่างประเทศ ผู้เรียนจะเลือกเรียนได้ไม่เกิน ๒ ภาษา

๒. การจัดทำรายวิชาบังคับเลือก และวิชาเลือกเสรี นอกเหนือจากที่กำหนดไว้ในหลักสูตรให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์ และวิธีการที่กระทรวงศึกษาธิการกำหนด

ฉ) การประเมินผลการเรียน

การประเมินผลการเรียน และการโอนผลการเรียนให้เป็นไปตามระเบียบกระทรวงศึกษาธิการ ว่าด้วยการประเมินผลการเรียนตามหลักสูตรพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. ๒๕๓๔

ช) เกณฑ์การจบหลักสูตร

๑. ต้องเรียนวิชาบังคับ และวิชาเลือกเสรีตามที่กำหนดไว้ในโครงสร้างของหลักสูตรอย่างน้อย ๘๑ หน่วยการเรียนรู้ โดยเรียนวิชาบังคับ ๔๒ หน่วยการเรียนรู้ วิชาเลือกเสรีอย่างน้อย ๓๙ หน่วยการเรียนรู้ และทุกรายวิชาต้องได้รับการตัดสินผลการเรียน

๒. ต้องได้หน่วยการเรียนรู้ของวิชาบังคับทั้งหมด

๓. ต้องได้หน่วยการเรียนรู้ทั้งสิ้นไม่น้อยกว่า ๗๘ หน่วยการเรียนรู้

๔. ในแต่ละภาคเรียนต้องเข้าร่วมกิจของสงฆ์ โดยมีเวลาเข้าร่วมกิจของสงฆ์ ไม่น้อยกว่าร้อยละ ๘๐ ของกิจวัตรที่ทางวัดกำหนด

ซ) การแก้ไขเปลี่ยนแปลงหลักสูตร

ในกรณีที่จะมีการยกเลิก เพิ่มเติม เปลี่ยนแปลงรายวิชาและเนื้อหาของรายวิชาต่างๆ ในหลักสูตร ให้ทำเป็นคำสั่งของกระทรวงศึกษาธิการ

โดยหลักสูตรทั้งสองระดับดังกล่าวมา เทียบเท่าหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช ๒๕๒๑ (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. ๒๕๓๓) และหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช ๒๕๒๔ (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. ๒๕๓๓) ทุกประการ ตามคำสั่งกระทรวงศึกษาธิการ ที่ วก. ๓๐๗/๒๕๓๔ เรื่อง ใช้หลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช ๒๕๓๔ และคำสั่งกระทรวงศึกษาธิการ ที่ วก. ๓๐๘/๒๕๓๔ เรื่อง ให้ใช้หลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช ๒๕๓๔

นอกจากนี้ผู้ศึกษายังสามารถเทียบโอนหลักสูตรนักรวม และเปรียญธรรมที่ได้ศึกษามาแล้ว เพื่อยกเว้นการเรียนกลุ่มวิชาปริยัติธรรมในแผนกสามัญศึกษาได้อีกด้วย ตามคำสั่งกระทรวงศึกษาธิการที่ วก. ๑๔๔๑/๒๕๓๕ เรื่องการยกเว้นรายวิชาเรียนในหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาโดยผู้ที่สอบได้นักรวมชั้นโท ได้ยกเว้นรายวิชาธรรมวินัยในระดับมัธยมศึกษาตอนต้น และผู้เรียนที่สอบได้นักรวมชั้นเอก ได้รับยกเว้นรายวิชาธรรมวินัยในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย ส่วนผู้เรียนที่สอบได้บาลีประโยค ๑-๒ ได้รับยกเว้นรายวิชาบาลีในระดับมัธยมศึกษาตอนต้น และผู้เรียนที่สอบได้เปรียญธรรม ๓ ประโยค ได้รับยกเว้นรายวิชาบาลีในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย

๒) การศึกษาแผนกอุดมศึกษา

การศึกษาในระดับอุดมศึกษาของคณะสงฆ์ไทย ในปัจจุบันมีการจัดการเรียนการสอนอยู่ใน ๒ มหาวิทยาลัย คือ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ซึ่งมีประวัติความเป็นมาและรายละเอียดดังนี้

(๑) มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ตั้งวิทยาลัยขึ้นในวัดบวรนิเวศวิหาร พระราชทานนามว่า “มหามกุฏราชวิทยาลัย” ได้เสด็จพระราชดำเนินไปทำพิธีเปิดเมื่อวันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๖ โดยมีพระราชประสงค์เพื่อเป็นที่ศึกษาเล่าเรียนของพระภิกษุสามเณร โดยพระองค์ทรงรับอุปถัมภ์และได้พระราชทานพระราชทรัพย์บำรุงประจำปี เมื่อวันที่ ๓๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๔๘ สมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมหลวงวชิรญาณวงศ์ในฐานะที่ทรงเป็นนายกรัฐมนตรีมหามกุฏราชวิทยาลัย จึงได้ทรงประกาศตั้งสถาบันการศึกษาชั้นสูงในรูปมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาขึ้น ทรงมีบัญชาให้เรียกนามมหามกุฏราชวิทยาลัยว่า “สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย” และได้เปิดทำการสอนในรูปแบบของมหาวิทยาลัยสงฆ์ตั้งแต่วันที่ ๑๖ กันยายน ๒๔๔๘ เป็นต้นมา

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๔๐ รัฐบาลได้ออกกฎหมายรองรับสถานภาพของมหาวิทยาลัย จึงได้ชื่อเพิ่มขึ้นเป็น “มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย” มีฐานะเป็นนิติบุคคล เป็นมหาวิทยาลัยของรัฐ ในกำกับของกระทรวงศึกษาธิการ โดยมีสภามหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ซึ่งมีอำนาจและหน้าที่ควบคุมดูแลกิจการทั่วไปของมหาวิทยาลัยและโดยเฉพาะให้มีอำนาจและหน้าที่ในการกำหนดนโยบายเกี่ยวกับการศึกษา การวิจัย การให้บริการด้านพระพุทธศาสนาแก่สังคม ให้การทำนุบำรุงศิลปะและวัฒนธรรม การกำหนดนโยบายทางด้าน

การจัดหารายได้และการอนุมัติงบประมาณรายจ่ายของมหาวิทยาลัย การวางระเบียบ ออกข้อบังคับ ข้อกำหนดและประกาศต่างๆ ของมหาวิทยาลัยการอนุมัติให้ปริญญาบัตรตลอดจนประกาศนียบัตรต่างๆ การอนุมัติการจัดตั้ง การรวมการยุบเลิกส่วนงาน อนุมัติการเปิดสอนและหลักสูตรการศึกษาด้านพระพุทธศาสนา ของมหาวิทยาลัย พิจารณาดำเนินการเพื่อให้สมเด็จพระสังฆราชทรงแต่งตั้ง และพิจารณาถอดถอนอธิการบดี แต่งตั้งและถอดถอนบุคลากรของมหาวิทยาลัย ตลอดจนการติดตามและประเมินผลการดำเนินงาน

คณะผู้บริหารมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยประกอบด้วย ๒ สภา คือ สภามหาวิทยาลัย กับ สภาวิชาการ สภามหาวิทยาลัยประกอบด้วยนายกสภามหาวิทยาลัย และกรรมการสภามหาวิทยาลัย อันประกอบด้วยพระภิกษุ ข้าราชการประจำ และผู้ทรงคุณวุฒิ ซึ่งสมเด็จพระสังฆราชทรงแต่งตั้งจากพระภิกษุ หรือ คฤหัสถ์ ส่วนสภาวิชาการประกอบด้วย อธิการบดี และกรรมการสภาวิชาการ ซึ่งประกอบด้วยกรรมการสภาวิชาการโดยตำแหน่ง คือผู้มีตำแหน่งในมหาวิทยาลัย กับกรรมการสภาวิชาการ ซึ่งคณาจารย์เลือกจาก คณาจารย์ประจำคณะละ ๓ คนนายกสภามหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยในปัจจุบัน คือ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยส่วนกลางตั้งอยู่ในบริเวณวัดบวรนิเวศวิหาร และมีวิทยาเขต กระจายอยู่ในส่วนภูมิภาค ๗ แห่ง มีวิทยาลัย ๓ วิทยาลัย ศูนย์การศึกษา ๑๒ ศูนย์ ๒ ห้องเรียน คือ

๑. วิทยาเขตมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วัดจุฬาลงกรณราชอาราม อ.วังน้อย จ.พระนครศรีอยุธยา
๒. วิทยาเขตล้านนา วัดเจดีย์หลวง อ.เมือง จ.เชียงใหม่
๓. วิทยาเขตศรีธรรมมาโคกราช วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร อ.เมือง จ.นครศรีธรรมราช
๔. วิทยาเขตอีสาน วัดศรีจันทร์ อ.เมือง จ.ขอนแก่น
๕. วิทยาเขตสิรินธรราชวิทยาลัย วัดสิรินธรเทพรัตนาราม อ.สามพราน จ.นครปฐม
๖. วิทยาเขตร้อยเอ็ด วัดเหนือ อ.เมือง จ.ร้อยเอ็ด
๗. วิทยาเขตศรีล้านช้าง วัดศรีสุทธาราม อ.เมือง จ.เลย

มีวิทยาลัย ๓ วิทยาลัย คือ

๑. มหาปชาบดีเถรีวิทยาลัย จ.นครราชสีมา เป็นมหาวิทยาลัยสำหรับแม่ชีและสตรี
๒. วิทยาลัยศาสนศาสตร์โยธธ จ.ยโสธร
๓. วิทยาลัยศาสนศาสตร์เฉลิมพระเกียรติกาฬสินธุ์ จ.กาฬสินธุ์

มีศูนย์การศึกษาจำนวน ๑๒ ศูนย์ คือ

๑. ศูนย์การศึกษากำแพงเพชร จ.กำแพงเพชร
๒. ศูนย์การศึกษาโคราช จ.นครราชสีมา
๓. ศูนย์การศึกษาปราจีนบุรี จ.ปราจีนบุรี
๔. ศูนย์การศึกษาเพชรบุรี จ.เพชรบุรี
๕. ศูนย์การศึกษาชลบุรี จ.ชลบุรี

๖. ศูนย์การศึกษาด่านซ้าย จ.เลย
๗. ศูนย์การศึกษาชุมแพ จ.ขอนแก่น
๘. ศูนย์การศึกษาหนองบัวลำภู จ.หนองบัวลำภู
๙. ศูนย์การศึกษาอุบลราชธานี จ.อุบลราชธานี
๑๐. ศูนย์การศึกษาศรีสะเกษ จ.ศรีสะเกษ
๑๑. ศูนย์การศึกษาสงขลา จ.สงขลา
๑๒. ศูนย์การศึกษาสุราษฎร์ธานี จ.สุราษฎร์ธานี

มีห้องเรียน ๒ ห้องเรียน คือ

๑. ห้องเรียนวัดราชาธิวาส กรุงเทพมหานคร
๒. ห้องเรียนวัดอาวุธวิกสิตาราม กรุงเทพมหานคร

โครงสร้างการแบ่งส่วนงานและการบริหาร

การจัดรูปแบบบริหารมหาวิทยาลัย เป็นการจัดตามความในมาตราที่เกี่ยวข้องในพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๕๐ และเป็นการจัดตามรูปแบบของมหาวิทยาลัยในกำกับของรัฐ ตามความในมาตรา ๔๘ แห่งพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยกำหนดให้รัฐมนตรี (กระทรวงศึกษาธิการ) มีอำนาจและหน้าที่กำกับดูแลโดยทั่วไปซึ่งกิจการของมหาวิทยาลัย ให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ การจัดโครงสร้างและระบบการบริหารมหาวิทยาลัย ในแต่ละหน่วยงานหรือองค์กรมีความสอดคล้องกับพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๕๐ ตามความในมาตรานั้นๆ โดยอาจจำแนกองค์กรหรือหน่วยงานหลักๆ ไว้ดังนี้

๑. สภามหาวิทยาลัย	๒. สภาวิชาการ
๓. สำนักงานอธิการบดี	๔. สำนักงานวิทยาเขต
๕. บัณฑิตวิทยาลัย	๖. คณะ
๗. สถาบัน	๘. สำนัก
๙. ศูนย์	๑๐. วิทยาลัย

กระบวนการบริหารและการตัดสินใจ

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย มีกระบวนการบริหารและการตัดสินใจในระดับต่างๆ โดยการกระจายอำนาจไปยังหน่วยงานต่างๆ เพื่อการบริหาร โดยเปิดโอกาสให้ผู้เกี่ยวข้องและผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ได้มีส่วนร่วมในการบริหาร ตัดสินใจและร่วมจัดการศึกษา นอกจากนี้ได้มีองค์กรอิสระตรวจสอบและควบคุมเท่าที่จำเป็น ทำให้อิสระและคล่องตัวในการปฏิบัติหน้าที่ในองค์กรนั้นๆ โดยมีผู้บริหารมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย มีบทบาทและภารกิจทางด้านการบริหารในระดับต่างๆ ดังนี้ ระดับอธิการบดี ระดับรองอธิการบดี ระดับคณะกรรมการประจำวิทยาเขต ระดับรองอธิการบดีประจำวิทยาเขต ซึ่งผู้บริหารแต่ละระดับจะมีบทบาทและภารกิจตามความในมาตราที่มีปรากฏในพระราชบัญญัติของมหาวิทยาลัย

ศาสนสุภาษิตประจำมหาวิทยาลัย

วิชาจรรยาสมปโน โส เสฏฐิโฐ เทวมานุเส

ผู้ที่สมบูรณ์ด้วยวิชา (ความรู้) จรรยา (ความประพฤติ) เป็นผู้ประเสริฐสุดในหมู่เทวดาและมนุษย์

ปรัชญา ความเป็นเลิศทางวิชาการตามแนวพระพุทธศาสนา

ปณิธาน มุ่งเน้นให้มีการเรียนรู้ตลอดชีวิต ผลิตบัณฑิตให้มีความเป็นเลิศทางวิชาการตามแนวพระพุทธศาสนา พัฒนาระบบการดำรงชีวิตในสังคมด้วยศีลธรรม ชี้นำและแก้ไขปัญหาสังคมด้วยหลักพุทธธรรมทั้งในระดับชาติและนานาชาติ

วิสัยทัศน์

๑. เป็นสถาบันการศึกษาที่มีความเป็นเลิศทางวิชาการตามแนวพระพุทธศาสนาในระดับนานาชาติ
๒. เป็นสถาบันการศึกษาระดับอุดมศึกษาของมวลชนที่ผลิตบัณฑิตตามแนวพระพุทธศาสนา และบุคลากรด้านต่างๆ ที่มีความรู้ความสามารถ มีศีลธรรมในการดำรงชีวิตแบบพุทธ
๓. เป็นศูนย์กลางแห่งภูมิปัญญาทางพระพุทธศาสนาของโลก ที่สามารถชี้นำและยุติความขัดแย้งในสังคมโดยใช้หลักพุทธธรรม
๔. เป็นสถาบันที่เน้นการทำวิจัยตามกรอบแห่งศีลธรรม ส่งเสริมงานวิจัยเชิงลึกด้านพระพุทธศาสนา และนำผลการวิจัยไปพัฒนาสังคมและคณะสงฆ์ทั้งในระดับชาติและนานาชาติ

พันธกิจ

๑. ผลิตบัณฑิตทางด้านพระพุทธศาสนา ให้มีคุณสมบัติตามปรัชญาของมหาวิทยาลัยและกระจายโอกาสให้พระภิกษุสามเณร คฤหัสถ์และผู้สนใจมีโอกาสศึกษามากขึ้น
๒. ให้บริการวิชาการแก่สังคม ชุมชนและท้องถิ่น โดยเฉพาะวิชาการทางพระพุทธศาสนา เพื่อมุ่งเน้นการเผยแผ่พุทธธรรม การแก้ปัญหาสังคม การนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันให้เกิดสันติสุข การชี้นำสังคมในทางสร้างสรรค์ และการยุติข้อขัดแย้งด้วยหลักวิชาการทางพระพุทธศาสนา
๓. วิจัยและพัฒนางานวิชาการเชิงลึกด้านพระพุทธศาสนา เพื่อสร้างองค์ความรู้ทางด้านวิชาการพระพุทธศาสนาใหม่ๆ ให้สอดคล้องกับสภาพเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ และเผยแผ่องค์ความรู้ในระบบเครือข่ายการเรียนรู้ที่ทันสมัย
๔. รวบรวมและจัดเก็บข้อมูลด้านศาสนาและศิลปวัฒนธรรม เพื่อให้มหาวิทยาลัยเป็นแหล่งค้นคว้าทำนุบำรุงรักษาภูมิปัญญาไทยและท้องถิ่น รวมทั้งสร้างชุมชนที่เข้มแข็งเพื่อให้มีภูมิคุ้มกันวัฒนธรรมที่ไม่เหมาะสม

วัตถุประสงค์

๑. ผลิตบัณฑิตให้มีความเป็นเลิศทางวิชาการพระพุทธศาสนาในระดับชาติและนานาชาติ
๒. ผลิตบัณฑิตให้เป็นคนดี คือ คิดดี พูดดี ทำดี ตามแนวแห่งพระพุทธศาสนา
๓. บริการวิชาการทางพระพุทธศาสนาแก่สังคมให้เกิดผลสัมฤทธิ์เป็นที่ประจักษ์ชัดเจน ต่อสังคมไทยและสังคมโลก

๔. ผลิตบัตถิตีให้เป็นผู้นำและสร้างสังคมไทยให้มีความเข้มแข็งทางสังคมศาสตร์ และมีคุณภาพทั้งด้านความรู้และความประพฤติ

๕. ผลิตบัตถิตีให้เป็นผู้นำและสร้างสังคมไทยให้เป็นสังคมแห่งภูมิปัญญา การเรียนรู้และเป็นศูนย์กลางทางวิชาการพระพุทธศาสนาเถรวาท

หลักสูตรการเรียนการสอน

หลักสูตรระดับปริญญาตรี มี ๔ คณะ จำนวน ๒๒ หลักสูตร ดังนี้

๑. คณะศาสนาและปรัชญา มี ๔ สาขาวิชา

๑ สาขาวิชาพุทธศาสตร์	๒ สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ
๓ สาขาวิชาศาสนาและปรัชญา	๔ สาขาวิชาปรัชญา

๒. คณะสังคมศาสตร์ มี ๑๒ สาขาวิชา ดังนี้

๑ สาขาวิชาการพัฒนาชุมชน	๒ สาขาวิชานิติศาสตร์
๓ สาขาวิชาบริหารรัฐกิจ	๔ สาขาวิชาปกครองและพัฒนาท้องถิ่น
๕ สาขาวิชารัฐศาสตร์การปกครอง	๖ สาขาวิชารัฐศาสตร์และเศรษฐศาสตร์
๗ สาขาวิชาสังคมสงเคราะห์	๘ สาขาวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา

๓. คณะมนุษยศาสตร์ มี ๒ สาขาวิชา

๑ สาขาภาษาบาลีและสันสกฤต	๒ สาขาวิชาภาษาอังกฤษ

๔. คณะศึกษาศาสตร์ มี ๘ สาขาวิชา

๑ สาขาวิชาการสอนพระพุทธศาสนา	๒ สาขาวิชาการให้คำปรึกษา
๓ สาขาวิชาการบริหารการศึกษา	๔ สาขาวิชาการสอนภาษาไทย
๕ สาขาวิชาการศึกษาศิลปะมวย	๖ สาขาวิชาการประถมศึกษา
๗ สาขาวิชาการสอนภาษาอังกฤษ	๘ สาขาวิชาการศึกษานอกระบบ

ระดับปริญญาโท ศาสตรศาสตรมหาบัณฑิต เปิดสอน ๔ คณะ มี ๖ สาขาวิชา

คณะศาสนาและปรัชญา

๑ สาขาวิชาพุทธศาสน์ศึกษา	๒ สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา

คณะสังคมศาสตร์ มี ๒ สาขาวิชา

๑ สาขาวิชารัฐศาสตร์การปกครอง	๒ สาขาวิชาสังคมวิทยา

คณะมนุษยศาสตร์ มี ๑ สาขาวิชา

๑ สาขาวิชาบาลีและสันสกฤต

คณะศึกษาศาสตร์ มี ๑ สาขาวิชา

๑ สาขาวิชาการจัดการศึกษา

ระดับปริญญาเอก ศาสตราจารย์บัณฑิต มี ๒ สาขาวิชา

๑ สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา

๒ สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา

หลักสูตรปฏิบัติการพื้นฐานและการปฏิบัติศาสนกิจ

นักศึกษาที่สำเร็จหลักสูตรด้านวิชาการตามระยะเวลา ๔ ปีแล้ว จะต้องผ่านการปฏิบัติการพื้นฐานในสถานที่ตามระยะเวลาที่มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยกำหนดเป็นคราว ๆ ไป และปฏิบัติศาสนกิจ ซึ่งเป็นหลักสูตรภาคปฏิบัติอีก ๑ ปี นักศึกษาผู้ปฏิบัติในภาคปฏิบัติจะต้องรายงานกิจการที่ทำต่อมหาวิทยาลัย เพื่อคิดเป็นคะแนนพิเศษภาคปฏิบัติ มีข้อที่น่าสนใจ คือ การปฏิบัติการพื้นฐานและการปฏิบัติศาสนกิจนี้ ไม่ได้กำหนดเป็นหน่วยกิตแต่คำนึงถึงความสมบูรณ์ ๓ ชั้นของการศึกษาในพระศาสนา คือ ปริยัติ ปฏิบัติ และ ปฏิเวธ เพื่อให้พระนักศึกษาได้ตอบแทนคุณพระพุทธรักษา และได้มีประสบการณ์ในการปฏิบัติ การวัดผลจึงอาศัยการตรวจผลงานโดยมหาวิทยาลัย นักศึกษาผู้สำเร็จหลักสูตรทั้งทางด้านวิชาการและการปฏิบัติแล้ว จึงมีสิทธิ์ได้รับปริญญาศาสตราจารย์บัณฑิต แต่ต้องประกอบด้วยคุณสมบัติ ตามที่มหาวิทยาลัยกำหนดไว้

(๒) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เป็นมหาวิทยาลัยสงฆ์แห่งคณะสงฆ์ไทย ที่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงสถาปนาขึ้นเพื่อเป็นสถานศึกษาพระไตรปิฎก และวิชาชั้นสูงสำหรับพระภิกษุสามเณรและประชาชนทั่วไป แต่เดิมเป็นโรงเรียนพระปริยัติธรรม ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายมาจากแก่งหน้าวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในพระบรมมหาราชวัง เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๐ ด้วยมีพระราชดำริว่า สถานที่เดิมนั้นคับแคบและยังได้มีพระมหากรุณาธิคุณพระราชทานนามว่า “มหาธาตุวิทยาลัย” เมื่อวันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๒ โดยมีฐานะเป็นโรงเรียนพระปริยัติธรรม ครั้นต่อมาเมื่อวันที่ ๑๓ กันยายน พ.ศ. ๒๕๓๙ ทรงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนนามจาก “มหาธาตุวิทยาลัย” เป็น “มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย” เพื่อเป็นอนุสรณ์เฉลิมพระเกียรติของพระองค์สืบไปภายหน้า

ครั้นเมื่อวันที่ ๑๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๐ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ได้เปิดการศึกษาในรูปแบบมหาวิทยาลัยสงฆ์อย่างสมบูรณ์ ต่อมาเมื่อวันที่ ๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๐ รัฐบาลได้ตราพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๕๐ ขึ้น ส่งผลให้มีฐานะเป็นนิติบุคคลเป็นมหาวิทยาลัยของรัฐ โดยมีสภามหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ซึ่งมีอำนาจและหน้าที่ควบคุมดูแลกิจการทั่วไปของมหาวิทยาลัย และโดยเฉพาะให้มีอำนาจและหน้าที่ในการกำหนดนโยบายเกี่ยวกับการศึกษา การวิจัย การให้บริการด้านพระพุทธศาสนาแก่สังคม ให้การทะนุบำรุงศิลปะและวัฒนธรรม การกำหนดนโยบายทางด้านการจัดหารายได้และการอนุมัติงบประมาณรายจ่ายของมหาวิทยาลัย การวางระเบียบออกข้อบังคับข้อกำหนดและประกาศต่างๆ ของมหาวิทยาลัย การอนุมัติให้ปริญญาบัตร ตลอดจนประกาศนียบัตรต่างๆ การอนุมัติการจัดตั้ง การรวม การยุบเลิกส่วนงานอนุมัติการเปิดสอนและหลักสูตรการศึกษาด้านพระพุทธศาสนาของ

มหาวิทยาลัย พิจารณาดำเนินการเพื่อให้สมเด็จพระสังฆราชทรงแต่งตั้ง และพิจารณาถอดถอนบุคลากรของ มหาวิทยาลัย ตลอดจนการติดตามและประเมินผลการดำเนินงาน สถานที่ตั้งอยู่ในบริเวณวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ และมีวิทยาเขตอยู่ในส่วนภูมิภาค ๑๐ แห่ง คือ

๑	วิทยาเขตหนองคาย	๒	วิทยาเขตนครศรีธรรมราช
๓	วิทยาเขตเชียงใหม่	๔	วิทยาเขตขอนแก่น
๕	วิทยาเขตนครราชสีมา	๖	วิทยาเขตอุบลราชธานี
๗	วิทยาเขตแพร่	๘	วิทยาเขตสุรินทร์
๙	วิทยาเขตพะเยา	๑๐	วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

วิทยาลัยสงฆ์ ๕ แห่ง คือ

๑	วิทยาลัยสงฆ์เลย	๒	วิทยาลัยสงฆ์นครพนม
๓	วิทยาลัยสงฆ์นครสวรรค์	๔	วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน
๕	วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช พิษณุโลก		

สถาบันสมทบ ๔ แห่ง คือ

๑. วิทยาลัยพระพุทธศาสนาดองกุก ซอนบอบ สาธารณรัฐเกาหลี
๒. มหาปัญญาวิทยาลัย อำเภอหาดใหญ่ จ.สงขลา
๓. มหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาซิง จู สาธารณรัฐไต้หวัน
๔. สถาบันพุทธศาสตร์ เมืองแคนดี้ ประเทศศรีลังกา

สภามิตรประจำมหาวิทยาลัย

ปณญา โลกสมิ ปชชโชโต แปลว่า ปัญญาเป็นแสงสว่างในโลก

ปรัชญา

ศูนย์กลางการศึกษาพระพุทธศาสนา บูรณาการกับศาสตร์สมัยใหม่ พัฒนาจิตใจและสังคม

ปณิธาน

ศึกษาพระไตรปิฎกและวิชาชั้นสูง สำหรับพระภิกษุสามเณรและคฤหัสถ์

วิสัยทัศน์

๑. ผลิตคนดีและเก่งอย่างมีสมรรถภาพ ผลิตบัณฑิตและพัฒนาบุคลากรให้เป็นผู้มีปฏิบัติทานา เลื่อมใส ใฝ่รู้ ใฝ่คิด เป็นผู้นำจิตใจและปัญญา มีโลกทัศน์กว้างไกล มีความสามารถในการแก้ปัญหา มีศรัทธา อุทิศตนเพื่อพระพุทธศาสนาและพัฒนาสังคม

๒. จัดการศึกษาและวิจัยอย่างมีคุณภาพ จัดการศึกษาและพัฒนากระบวนการเรียนรู้ โดยบูรณา การวิชาการด้านพระพุทธศาสนาเข้ากับศาสตร์สมัยใหม่ทั้งภาคทฤษฎีและปฏิบัติ ผ่านกระบวนการศึกษา ค้นคว้า วิจัย และการประกันคุณภาพการศึกษา เพื่อก้าวไปสู่ความเป็นเลิศทางวิชาการ และเพื่อสร้างองค์ความรู้ใหม่ใน การพัฒนา มนุษย์ สังคม และสิ่งแวดล้อม ให้อยู่ร่วมกันได้อย่างสมดุล และสันติสุข

๓. บริการวิชาการอย่างมีคุณภาพ ในการให้บริการวิชาการด้านพระพุทธศาสนาแก่คณะสงฆ์และสังฆมณฑล รวมทั้งส่งเสริมการเรียนรู้ และความร่วมมืออันดีระหว่างพุทธศาสนิกชนในระดับชาติ และนานาชาติ เพื่อธำรงรักษาไว้ซึ่งขนบธรรมเนียมประเพณี ศิลปะ และวัฒนธรรม อันเนื่องด้วยพระพุทธศาสนา

๔. บริหารตัวอย่างมีประสิทธิภาพ มุ่งพัฒนาการบริหารจัดการตามหลักนิติธรรม จริยธรรม ความสำนึกรับผิดชอบ การมีส่วนร่วม ความโปร่งใสตรวจสอบได้ และความคุ้มค่า รวมทั้งสนับสนุน ส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพของบุคลากรเพื่อก้าวไปสู่ความเป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้อย่างแท้จริง

พันธกิจ

๑. ผลิตบัณฑิต ผลิตและพัฒนาบัณฑิตให้มีคุณลักษณะอันพึงประสงค์ ๙ ประการ คือ มีปฏิปทาน่าเลื่อมใส ใฝ่รู้ใฝ่คิด เป็นผู้นำด้านจิตใจและปัญญา มีความสามารถในการแก้ปัญหา มีศรัทธาอุทิศตนเพื่อพระพุทธศาสนา รู้จักเสียสละเพื่อส่วนรวม รู้เท่าทันความเปลี่ยนแปลงของสังคม มีโลกทัศน์ กว้างไกล มีศักยภาพที่จะพัฒนาตนเองให้เทียบพร้อมด้วยคุณธรรมและจริยธรรม

๒. วิจัยและพัฒนา การวิจัยและค้นคว้า เพื่อสร้างองค์ความรู้ควบคู่ไปกับกระบวนการเรียนการสอน เน้นการพัฒนาองค์ความรู้ในพระไตรปิฎก โดยวิธีสหวิทยาการแล้วนำองค์ความรู้ที่ค้นพบมาประยุกต์ใช้แก้ปัญหาศีลธรรม และจริยธรรมของสังฆมณฑล รวมทั้งพัฒนา คุณภาพงานวิชาการด้านพระพุทธศาสนา

๓. ส่งเสริมพระพุทธศาสนาและบริการวิชาการแก่สังฆมณฑล ส่งเสริมพระพุทธศาสนาและบริการวิชาการแก่สังฆมณฑล ตามปณิธานการจัดตั้งมหาวิทยาลัย ด้วยการปรับปรุงกิจกรรมต่างๆ ให้ประสานสอดคล้อง เอื้อต่อการส่งเสริม สนับสนุนกิจการคณะสงฆ์ สร้างความรู้ ความเข้าใจหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา สร้างจิตสำนึกด้านคุณธรรม จริยธรรมแก่ประชาชน จัดประชุม สัมมนา และฝึกอบรม เพื่อพัฒนาพระสงฆ์และบุคลากรทางศาสนา ให้มีศักยภาพในการธำรงรักษา เผยแพร่หลักคำสอน และเป็นแกนหลักในการพัฒนาจิตใจในวงกว้าง

๔. ทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม เสริมสร้างและพัฒนาแหล่งการเรียนรู้ด้านการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม ให้เอื้อต่อการศึกษา เพื่อสร้างจิตสำนึกและความภาคภูมิใจในความเป็นไทย สนับสนุนให้มีการนำภูมิปัญญาท้องถิ่น มาเป็นรากฐานของการพัฒนาอย่างมีดุลยภาพ

หลักสูตรการเรียนการสอน

ปัจจุบัน (ปีการศึกษา ๒๕๕๐) มหาวิทยาลัย มีหลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิต จำนวน ๒๙ สาขาวิชา หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต จำนวน ๑๐ สาขาวิชา หลักสูตรนานาชาติ จำนวน ๒ สาขาวิชา หลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต จำนวน ๒ สาขาวิชา หลักสูตรประกาศนียบัตรบัณฑิต จำนวน ๒ วิชา และหลักสูตรประกาศนียบัตร จำนวน ๖ วิชา

(๑) ระดับปริญญาตรี หลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิต มี ๔ คณะ ๒๙ สาขาวิชา**คณะพุทธศาสตร์ มี ๙ สาขาวิชา ดังนี้**

๑ สาขาวิชาพระพุทธศาสนา	๒ สาขาวิชาพระอภิธรรม
๓ สาขาวิชาศาสนา	๔ สาขาวิชาปรัชญา
๕ สาขาวิชาบาลีพุทธศาสตร์	๖ สาขาภาษาบาลี
๗ สาขาวิชาภาษาสันสกฤต	๘ สาขามหายานศึกษา
๙ สาขาวิชาพุทธศิลปกรรม	

คณะครุศาสตร์ มี ๙ สาขาวิชา ดังนี้

๑ สาขาวิชาการบริหารการศึกษา	๒ สาขาวิชาสังคมศึกษา
๓ สาขาวิชาการศึกษานอกโรงเรียน	๔ สาขาวิชาการสอนภาษาไทย
๕ สาขาวิชาการสอนภาษาอังกฤษ	๖ สาขาวิชาคณิตศาสตร์
๗ สาขาวิชาจริยศึกษา	๘ สาขาวิชาการสอนพระพุทธศาสนา
๙ สาขาวิชาจิตวิทยาการให้คำปรึกษาและการแนะแนว	

คณะมนุษยศาสตร์ มี ๕ สาขาวิชา ดังนี้

๑ สาขาวิชาภาษาไทย	๒ สาขาวิชาภาษาอังกฤษ
๓ สาขาวิชาประวัติศาสตร์	๔ สาขาวิชาพุทธจิตวิทยา
๕ สาขาวิชาจิตวิทยา	

คณะสังคมศาสตร์ มี ๖ สาขาวิชา ดังนี้ คือ

๑ สาขาวิชารัฐศาสตร์	๒ สาขาวิชาสังคมวิทยา
๓ สาขาวิชามานุษยวิทยา	๔ สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์
๕ สาขาวิชาสังคมสงเคราะห์ศาสตร์	๖ สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ

(๒) ระดับปริญญาโท หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต**๑. หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต มี ๑๔ สาขาวิชา ดังนี้**

๑ สาขาวิชาบาลี	๒ สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
๓ สาขาวิชาปรัชญา	๔ สาขาวิชาธรรมนิเทศ
๕ สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ	๖ สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา
๗ สาขาวิชามหายานศึกษา	๘ สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์
๙ สาขาวิชาการบริหารการศึกษา	๑๐ สาขาวิชาชีวิตและความตาย
๑๑ สาขาวิชาพุทธศาสตร์และศิลปะแห่งชีวิต	๑๒ สาขาวิชา สันสกฤต
๑๓ สาขาวิชาภาษาศาสตร์	๑๔ สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ

๓. โครงการบรรยายธรรมทุกวันพระและวันอาทิตย์ที่สำนักธรรมวิจัย เฉลี่ยเดือนละ ๘ ครั้ง และโครงการบรรยายธรรมทางสถานีวิทยุและโทรทัศน์

๔. โครงการบรรพชาสามเณรภาคฤดูร้อนทั่วประเทศ โครงการนิสิตอาสาสอนศีลธรรมตามโรงเรียนกลุ่มเป้าหมาย

๕. โครงการอบรมพระธรรมทูตสายต่างประเทศปีละ ๑ รุ่น รุ่นละ ๕๐ รูป เวลาอบรม ๓ เดือน

๖. โครงการอบรมวิปัสสนากรรมฐาน แก่พระภิกษุสามเณรและประชาชนทั่วไปทั้งชาวไทยและต่างประเทศ ปีละ ๔ รุ่น

สรุป เส้นทางการศึกษาพระปริยัติธรรมของพระภิกษุสามเณรในปัจจุบัน จึงแยกออกเป็น ๒ สาย ได้แก่สายการศึกษาพระปริยัติธรรม ซึ่งเริ่มด้วยหลักสูตรนักธรรมต่อด้วยหลักสูตรเปรียญธรรม ตั้งแต่ประโยค ๑-๒ และเปรียญธรรม ๓-๙ (ป.ธ. ๓-ป.ธ. ๙) เมื่อจบหลักสูตรพระปริยัติธรรมนี้แล้ว ผู้ศึกษามีวิทยฐานะชั้นปริญญาตรี ตามพระราชบัญญัติกำหนดวิทยฐานะผู้สำเร็จวิชาการพระพุทธศาสนา (ฉบับที่ ๑) พ.ศ. ๒๕๒๗ และ (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๔๐ โดยอาจศึกษาต่อสูงขึ้นในระดับบัณฑิตศึกษาในมหาวิทยาลัยสงฆ์ หรือมหาวิทยาลัยอื่นทั้งในและต่างประเทศ ส่วนสายการศึกษาพระปริยัติธรรมประยุกต์ เริ่มด้วยหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา ต่อด้วยหลักสูตรปริญญาตรีในมหาวิทยาลัยสงฆ์และหลักสูตรบัณฑิตศึกษาในมหาวิทยาลัยสงฆ์ หรือมหาวิทยาลัยอื่นทั้งในและต่างประเทศ^๖

๓.๓.๓ จุดแข็งและจุดอ่อนทางการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในยุคปัจจุบัน

ก) จุดแข็งหรือจุดเด่นของการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบัน

การศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบันมีทั้งด้านที่เป็นจุดแข็งและด้านที่เป็นจุดอ่อน ถึงแม้จะมีจุดอ่อนหรือสภาพปัญหาอุปสรรคมากมาย แต่ก็ยังมีจุดแข็งหรือจุดเด่นที่น่าสนใจ และจุดเด่นบางประการในการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ ระบบการศึกษาของทางโลกก็ยังมี หากมีการแก้ไขจุดอ่อน เสริมจุดเด่นให้ดียิ่งขึ้น การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์คงดีขึ้นแน่นอน สำหรับจุดเด่นหรือจุดแข็งของการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์พอที่จะสรุปเป็นประเด็นมาได้ดังนี้

(๑) มีหลักคำสอนที่เป็นจุดเด่น หลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนาเป็นลัทธิธรรมคำสอนอย่างแท้จริงสามารถพิสูจน์ได้ ผู้ที่ศึกษาและปฏิบัติย่อมได้รับผลได้ด้วยตัวของตนเอง เป็นคำสอนที่โดดเด่นเป็นอย่างยิ่งยิ่งเทคโนโลยีและความเจริญก้าวหน้าทางวัตถุพัฒนามากยิ่งขึ้นเพียงใด หลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนาก็ยิ่งเป็นสิ่งจำเป็นมากขึ้นเพียงนั้น เพราะหลักธรรมคำสอนในทางพระพุทธศาสนาสามารถที่จะใช้เป็นเครื่องมือแก้ปัญหาให้กับชีวิตได้ในทุกสถานการณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในสังคมที่มีปัญหาหรือมีความทุกข์มากเพียงใด คำสอนในทางพระพุทธศาสนาก็ยิ่งมีความโดดเด่นมากขึ้นเพียงนั้น โดยเฉพาะเรื่องวิปัสสนากรรมฐานกำลังได้รับความนิยมเป็นอย่างมากในโลกตะวันตก หากคณะสงฆ์มีการจัดการศึกษาอย่างเป็นระบบ และกระจาย

^๖ รศ.ดร.ศาสตราจารย์สุภาพร มากแจ้ง และ ผศ.สมปอง มากแจ้ง, “การศึกษาสภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์”, รายงานการวิจัย, (กรมการศาสนา : กระทรวงศึกษาธิการ), ๒๕๕๒, หน้า ๒๘-๒๙.

การศึกษาพระพุทธศาสนาให้ทั่วถึงทั้งพระภิกษุสงฆ์และพุทธศาสนิกชนทั่วไป ทำให้ระบบการศึกษาของคณะสงฆ์มีความโดดเด่นเป็นอย่างยิ่ง และจะสามารถเป็นการศึกษาที่แก้ปัญหาให้กับสังคมประเทศชาติได้เป็นอย่างดี อีกด้วย

(๒) มีวัฒนธรรมองค์กรที่เอื้อต่อการศึกษาเรียนรู้ คือ ระบบการปกครองสงฆ์ที่พระพุทธเจ้าทรงวางไว้ เช่น ระบบวัตร ระบบอุปัชฌาย์อาจารย์ ระบบสัททวิหาริก และระบบอันตวาสิก และวัฒนธรรมองค์กร คือ การเคารพครูบาอาจารย์ วัฒนธรรมการเคารพผู้อาวุโส เป็นต้น ระบบเหล่านี้เป็นระบบที่เอื้อต่อการจัดการศึกษาเรียนรู้ทั้งสิ้น เพราะระบบการปกครองที่พระพุทธเจ้าทรงวางไว้เป็นระบบของการศึกษา และระบบนี้ เป็นกระบวนการศึกษาที่ครบวงจร คือ มีใช้แค่เพียงการศึกษาเฉพาะตำราเท่านั้น แต่เป็นกระบวนการศึกษาทั้งกระบวนการของวิถีชีวิต ทั้งการดู การฟัง การกิน เป็นต้น ถือได้ว่ามีกระบวนการเอื้อต่อการจัดการศึกษาเรียนรู้และการพัฒนาชีวิตอย่างสมบูรณ์แบบ หากคณะสงฆ์สามารถนำจุดเด่นนี้มาใช้ในการศึกษาของคณะสงฆ์อย่างแท้จริงแล้ว จะทำให้การศึกษาของคณะสงฆ์เป็นระบบการศึกษาที่ยอดเยี่ยมและเป็นทางเลือกของการศึกษาในโลกปัจจุบันอย่างแท้จริง

(๓) สถานศึกษาพระปริยัติธรรมมีอิสระในการบริหารจัดการศึกษาอย่างเต็มที่ การศึกษาพระปริยัติธรรมทั้งแผนกธรรมและแผนกบาลี ได้ให้อิสระกับสำนักเรียนในการดำเนินการเรียนการสอนทุกประการ การบริหารจัดการขึ้นอยู่กับเจ้าสำนักเรียน หรือเจ้าอาวาสเป็นส่วนใหญ่ ว่าจะบริหารจัดการอย่างไร จะให้ใครเป็นครูสอน จะจัดการเรียนการสอนอย่างไร จะดำเนินการเปิดเรียนหรือปิดเรียนทางการศึกษาของคณะสงฆ์ ยังคงมีปัญหาด้านคุณธรรมศีลธรรมน้อยมาก เมื่อเทียบกับผลผลิตทางการศึกษาของทางโลกที่กำลังเป็นอยู่ในปัจจุบัน เพราะผู้ที่ผ่านการศึกษาในระบบของคณะสงฆ์จะผ่านการอบรมด้านคุณธรรมศีลธรรมตามหลักพระพุทธศาสนาอย่างดี ดังนั้น เมื่อสำเร็จการศึกษาออกไป ย่อมเป็นที่ต้องการและพึงประสงค์ขององค์กรและหน่วยงานทุกระดับ การดำเนินกิจกรรมต่างๆ ล้วนแล้วแต่เป็นที่แสดงออกของวัฒนธรรมไทย และถือได้ว่าเป็นการศึกษาอันเป็นทางเลือกของประชาชน เพราะการศึกษาพระพุทธศาสนานั้นเป็นการศึกษาที่มีเป้าหมายอย่างชัดเจน คือเป้าหมายสูงสุดคือการพ้นทุกข์อย่างสิ้นเชิง ส่วนเป้าหมายระดับต้นคือการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ พระพุทธศาสนามีหลักธรรมคำสอนที่เด่นชัด ทนทานต่อการพิสูจน์ กระบวนการจัดการศึกษาตามแนวพระพุทธศาสนา คือกระบวนการพัฒนาตามหลักไตรสิกขา เป็นกระบวนการจัดการศึกษาที่สามารถพัฒนาคนอย่างครบวงจร ที่ทำให้ผู้ผ่านการศึกษาตามกระบวนการนี้แล้ว ย่อมเป็นผู้ที่มีคุณภาพที่พึงประสงค์ของทุกสังคม ทุกองค์กร

(๔) มีระบบการวัดผลประเมินผลโดยหน่วยงานกลาง การศึกษาพระปริยัติธรรมของคณะสงฆ์ทั้งแผนกธรรมและแผนกบาลี มีหน่วยงานกลางที่รับผิดชอบด้านการวัดผลและประเมินผล คือ สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง และ สำนักงานแม่กองบาลีสนามหลวง หน่วยงานทั้งสองหน่วยงานนี้ ทำหน้าที่ออกข้อสอบ ตรวจข้อสอบ และแจ้งผลการสอบให้สำนักเรียนทั่วประเทศ ถือว่าเป็นการจัดการศึกษาที่ล้ำสมัยกว่าการจัดการศึกษาในระบบของทางโลก เพราะการที่มีหน่วยงานกลางในการวัดผลประเมินผล เป็นเสมือนการ

รับประกันคุณภาพทางการศึกษาของแต่ละสำนักเรียนว่า มีคุณภาพทัดเทียมกัน เพราะแต่ละสำนักเรียนใช้ข้อสอบในการวัดผลประเมินผลเหมือนกัน หากนักเรียนสามารถทำข้อสอบได้ตามเกณฑ์ที่ได้กำหนดไว้ แสดงว่าผู้เรียนมีคุณภาพ ดังนั้น ระบบการจัดการศึกษาแบบนี้ถือว่าเป็นจุดเด่นและเป็นจุดแข็งของการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย ที่สมควรจะได้รับการพัฒนาปรับปรุงให้มีมาตรฐานเป็นที่ยอมรับของสังคมมากขึ้น

(๕) มีการใช้ข้อสอบอัตนัย (ข้อเขียน) การวัดผลประเมินผลของการศึกษาพระปริยัติธรรมของคณะสงฆ์ ใช้ระบบการเขียนแบบอัตนัย ไม่มีคำตอบให้เลือกเหมือนข้อสอบแบบปรนัย ซึ่งการสอบแบบนี้ ทำให้ผู้เรียนมีพัฒนาการทางด้านภาษาไทยที่สูงยิ่งกว่าการสอบแบบปรนัย ทำให้การเขียนภาษาไทยมีความสวยงามชัดเจนมากขึ้น ทำให้ผู้เรียนสามารถพัฒนาทักษะในการใช้ภาษา ทักษะการเขียน และทักษะในการคิดกว้างขวางกว่าการใช้ข้อสอบแบบปรนัย ดังนั้น การวัดผลประเมินผลโดยใช้ข้อสอบอัตนัยนั้น ถือได้ว่าเป็นจุดเด่นและเป็นจุดแข็งของการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย ซึ่งจะเห็นได้ว่าผู้ที่ผ่านการศึกษาพระปริยัติธรรม โดยเฉพาะพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จะมีลายมือค่อนข้างที่จะสวยงามกว่าผู้ที่ไม่ได้ผ่านการศึกษาเล่าเรียนมาเป็นส่วนมาก

(๖) ระบบการสอนที่ให้ความสำคัญกับระบบการจำ ระบบการเรียนการสอนประการหนึ่งในระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ ที่ยังคงเน้นระบบความจำส่งผลให้พระสงฆ์ส่วนใหญ่มีความจำที่ดี และมีฐานข้อมูลเพียงพอสำหรับการพัฒนาต่อยอดไปสู่ระบบการเรียนรู้หรือสร้างองค์ความรู้ใหม่ขึ้นมา ซึ่งระบบการจำนี้ถือว่าเป็นจุดสำคัญที่จะทำให้มีการวิเคราะห์วิจารณ์ต่อไปอย่างมีฐานข้อมูล ถ้าหากระบบการศึกษาของคณะสงฆ์มีการพัฒนาต่อยอดจากระบบที่เน้นความจำเพียงอย่างเดียวไปสู่การวิเคราะห์วิจารณ์ และวิจัยด้วย ก็จะทำให้ระบบการศึกษาของพระสงฆ์มีคุณภาพมากขึ้น เพราะระบบการจำนั้นยังคงเป็นสิ่งจำเป็นในการศึกษาทุกระบบ หากไม่มีการจำหรือมีข้อมูลแล้ว ก็ยากที่จะพัฒนาไปสู่การคิดวิเคราะห์หรือวิจัยวิจารณ์ได้อย่างถูกต้อง

(๗) ครูผู้สอนมีจิตวิญญาณของความเป็นครูอย่างแท้จริง จุดเด่นทางการศึกษาของคณะสงฆ์อีกประการหนึ่งก็คือ การที่ผู้สอนต่างก็สอนด้วยจิตวิญญาณของความเป็นครูอย่างแท้จริง ไม่ได้มุ่งหวังคำตอบแทน เพราะจะเห็นได้ว่าบางสำนักเรียนครูผู้สอนจะสอนโดยไม่มีคำตอบแทนหรือนิตยภัตร ถึงแม้จะมีก็น้อยมาก เทียบกันไม่ได้กับคำตอบแทนของครูผู้สอนในระบบการศึกษาทางโลก และระบบความเคารพในครูบาอาจารย์ภายในสถาบันสงฆ์ยังคงมีอยู่สูง เมื่อครูผู้สอนไม่ได้คำนึงถึงผลประโยชน์ แต่สอนเพื่อมุ่งให้ผู้เรียนมีความรู้จริงๆ ย่อมเป็นการศึกษาที่มีประสิทธิภาพมาก เพราะในระบบการศึกษานั้น ครูผู้สอนมีความสำคัญต่อการเรียนรู้ของผู้เรียนเป็นอย่างมาก ยิ่งถ้าครูผู้สอนมีจิตวิญญาณของความเป็นครู และได้รับการพัฒนาศักยภาพและสมรรถภาพอย่างถูกต้องแล้ว ก็จะทำให้การศึกษาของคณะสงฆ์ประสบความสำเร็จอย่างสูง

(๘) สามารถระดมทรัพยากรมาสนับสนุนการศึกษาได้ง่าย เนื่องจากพระสงฆ์เป็นจุดรวมศูนย์ ความศรัทธาของพุทธศาสนิกชน มีต้นทุนทางความศรัทธาค่อนข้างสูง ดังนั้นจึงสามารถที่จะระดมทุนระดมทรัพยากรต่างๆ มาใช้เพื่อการจัดการศึกษาได้ง่าย ถ้าหากคณะสงฆ์มีแผนนโยบายทางการศึกษาที่ชัดเจน ก็จะสามารถงบประมาณหรือทรัพยากรต่างๆ เพื่อมาใช้ในการจัดการศึกษาได้ง่าย ซึ่งจะเห็นได้ว่าพระเถระ

หลายๆ รูปสามารถระดมทุนมาสนับสนุนสถานศึกษาหรือโรงเรียนต่างๆ ได้อย่างมากมาย นอกจากนี้ผู้ที่มีจิตศรัทธาก็พร้อมที่จะบริจาค

(๙) มีสถาบันเครือข่ายอยู่เกือบทั่วโลก คณะสงฆ์มีเครือข่ายสถาบันของพระพุทธศาสนาอยู่ทั่วประเทศและเกือบทั่วโลก และวัดก็มีอยู่ทั่วประเทศ ในประเทศไทยปัจจุบันมีวัดที่มีพระสงฆ์อยู่จำนวน ๓๕,๒๗๑ วัด^{๖๖} และวัดไทยในต่างประเทศทั้งธรรมยุตและมหานิกายรวมทั้งหมด ๒๓๓ วัด^{๖๗} สถาบันทางพระพุทธศาสนาเหล่านี้มีทรัพยากรต่างๆ ที่สามารถนำมาสนับสนุนในการจัดการศึกษาได้อย่างเพียงพอ หากมีการบริหารจัดการที่ดีก็จะสามารถกระจายโอกาสทางการศึกษาให้กับพระภิกษุสามเณรและพุทธศาสนิกชนในทุกระดับ สามารถนำเครือข่ายดังกล่าวนั้น มาใช้ประโยชน์ในการวางแผนและกำหนดนโยบายการจัดการศึกษาได้ง่าย

จากจุดเด่นทางการศึกษาที่ได้กล่าวมา หากคณะสงฆ์มีระบบการบริหารจัดการที่มาเสริมจุดเด่นทางการศึกษาที่มีอยู่แล้วนี้ ก็จะทำให้การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์สามารถพัฒนาก้าวหน้าไปได้ไกลมาก แต่เนื่องจากระบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ปัจจุบัน ดำเนินการในรูปแบบเดิมโดยไม่ได้คำนึงถึงบริบทของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป จึงทำให้การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์มีจุดอ่อนอยู่อีกมาก ดังที่จะได้วิเคราะห์ต่อไป

๒) จุดอ่อนของการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบัน

การศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศไทยเป็นการศึกษาที่มีความสืบเนื่องมาเป็นเวลานานมาก ตั้งแต่ยังเป็นการศึกษาที่ไม่มีระบบแบบแผนแน่นอน จนได้มีวิวัฒนาการมาเป็นการศึกษาที่มีระบบแบบแผน มีการกำหนดหลักสูตร วิธีการศึกษาและการวัดผลที่แน่นอนจนถึงปัจจุบัน นับเป็นเวลานาน จะเห็นได้ว่าการศึกษาของสงฆ์ในประเทศไทยนั้น มีความเปลี่ยนแปลงก้าวหน้าที่ค่อนข้างช้ามาก โดยเฉพาะถ้าเปรียบเทียบกับการศึกษาของรัฐ ซึ่งมีความเปลี่ยนแปลงก้าวหน้าได้รวดเร็วมก ทั้งๆ ที่การศึกษาของรัฐเคยเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาของคณะสงฆ์มาก่อน หากจะมาพิจารณาว่า เหตุใดผลผลิตทางการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย จึงไม่สามารถบรรลุผลตามเป้าหมายของพระพุทธศาสนา และไม่สามารถตอบสนองต่อความคาดหวังของคณะสงฆ์และสังคมได้ เมื่อได้สำรวจแล้วพบว่า การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบันมีปัญหาต่างๆ มากมายหลายประการ มีทั้งปัจจัยภายนอก และปัจจัยภายใน กลายเป็นอุปสรรคที่ทำให้การศึกษาของคณะสงฆ์ไม่เจริญก้าวหน้าไปเท่าที่ควร ซึ่งจากผลการวิจัยด้วยการสำรวจเอกสารและสัมภาษณ์เชิงลึก พอที่จะประมวลสรุปมาได้ดังนี้ คือ

ก. จุดอ่อนที่เกิดจากปัจจัยจากภายนอกองค์กรคณะสงฆ์

๑) ความไม่เสมอภาคจากการจัดการศึกษาของรัฐ หลังจากรัฐได้แยกการศึกษาของรัฐออกจากคณะสงฆ์ และจัดระบบการศึกษาใหม่ตามแบบอย่างตะวันตก ปล่อยให้คณะสงฆ์จัดการศึกษาขึ้นโดยลำพัง การแบ่งการแบ่งแยกหน้าที่ดังกล่าวระหว่างรัฐกับคณะสงฆ์มีผลกระทบตามมาอย่างมากมาย โดยเฉพาะกับ

^{๖๖} กองพุทธศาสนสถาน สำนักงานศาสนสมบัติ, ข้อมูลวันที่ ๓๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๐

^{๖๗} ส่วนศาสนวิเทศ สำนักเลขานุการมหาเถรสมาคม, ข้อมูล ณ วันที่ ๓๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๐

บทบาทของวัดและสภาพคณะสงฆ์ เพราะเป็นการสวนทางกับบทบาทดั้งเดิมของวัดซึ่งเป็นที่ยอมรับกันมาช้านานว่า วัดเป็นแหล่งการศึกษาของมวลชน บทบาทดังกล่าวยังโยงไปถึงประเพณีบวชเรียน คือประเพณีที่ผู้ชายเข้าวัดบวชเป็นภิกษุสามเณร เล่าเรียนฝึกฝนทั้งด้านจริยา ความรู้และวัฒนธรรม ก่อนที่จะไปครองเรือนด้วยความคาดหวังว่าเด็กจะมีวิชาความรู้เพื่อดำเนินชีวิตด้วยดีในสังคมเมื่อสึกออกไปแล้ว แต่ต่อมาวัดจะโอนหน้าที่จัดการศึกษาแก่ประชาชนไปให้รัฐดำเนินการแทน แต่ความเข้าใจว่าวัดเป็นแหล่งการศึกษาของมวลชนตามประเพณีเดิมก็ยังคงอยู่ ประชาชนจึงยังคงส่งลูกหลานไปบวชและรับการศึกษาในวัด

ถึงแม้ในปัจจุบันนี้รัฐได้ขยายโอกาสทางการศึกษาที่เปิดกว้างมากขึ้น แต่เท่าที่ผ่านมายังไม่สามารถอำนวยความสะดวกทางการศึกษาแก่มวลชนได้อย่างแท้จริง ชาวชนาชาวไร่หรือผู้ด้อยโอกาสดังกล่าวก็ยังไม่สามารถเข้าสู่ระบบการศึกษาของรัฐได้ด้วยเหตุผลหลายประการ จำต้องอาศัยประเพณีบวชเรียนเพื่อหาความก้าวหน้าแก่ชีวิตและช่วยเหลือวงศ์ตระกูลต่อไป เพราะสาเหตุทางเศรษฐกิจหรือปัญหาการขาดแคลนที่ศึกษาเล่าเรียน เป็นเหตุให้ชาวชนาชาวนบพที่ยากจน จึงเข้ามาอาศัยวัดเป็นแหล่งศึกษาหาความรู้^{๖๔} จึงเป็นธรรมดาอยู่ว่าการศึกษาที่กลุ่มชนเหล่านี้จะได้รับ จะเป็นการศึกษาที่หย่อนประสิทธิภาพ ด้อยคุณภาพ และไม่ราบรื่นเท่ากับการศึกษาในระบบการศึกษาที่รัฐจัดให้ การที่รัฐกับคณะสงฆ์ได้จัดการศึกษาร่วมกันนั้น ส่งผลให้เกิดประโยชน์เกื้อกูลทั้งแก่พระศาสนาและรัฐพร้อมๆ กันไปด้วย แต่เมื่อได้แยกกันไปแล้ว รัฐและผู้บริหารการศึกษาของรัฐ ทำเหมือนกับไม่รู้และไม่ใส่ใจว่า ผู้ที่ไม่สามารถเข้าถึงระบบการศึกษาของรัฐที่เกิดในชนบทซึ่งไม่ได้รับความเสมอภาคทางการศึกษา หรือกลุ่มคนที่ตกหล่นจากระบบการศึกษาของรัฐ ได้เข้าไปอาศัยประเพณีเดิมของไทย คือการบวชเรียนอยู่ภายในวัด ได้เข้ามาอาศัยพระพุทธรูปศาสนาเป็นทางผ่านทางการศึกษา ซึ่งเห็นได้ว่ารัฐให้การสนับสนุนการศึกษาของคณะสงฆ์โดยเฉพาะด้านบริยัติธรรมทั้งแผนกธรรมแผนกบาลีรวมทั้งปริยัติสามัญน้อมมาก การลงทุนของรัฐด้านการศึกษา กลายเป็นการลงทุนเพื่อส่งเสริมคนที่มีโอกาสอยู่แล้วให้มีโอกาสมากขึ้น ส่วนคนด้อยโอกาสก็ได้เข้าหาสถาบันทางศาสนา แต่รัฐก็ไม่ได้สนับสนุนช่องทางหรือโอกาสนี้เท่าที่ควร เมื่อเทียบกับการสนับสนุนที่รัฐให้การจัดการศึกษาทางโลกจะไปเทียบกันไม่ได้เลย ซึ่งผลเมืองที่เข้ามาอาศัยประเพณีบวชเรียนเหล่านี้ เมื่อเรียนจบส่วนใหญ่มักจะสึกกลับออกไปทำงานเลี้ยงชีพอยู่ในสังคมเป็นกำลังคนของรัฐอีกต่อไป เท่ากับว่ารัฐปล่อยให้คนของตนเข้ามาใช้บริการของวัดหรือของคณะสงฆ์ แล้วเอานำเอาผลผลิตที่คณะสงฆ์ผลิตได้นั้นกลับออกมาทำงานให้แก่รัฐ^{๖๕}

^{๖๔}พระมหาทรงศ์ไทย ศรีลารักษ์, “ศึกษาวิเคราะห์ปัญหาการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศไทย (พ.ศ. ๒๔๓๒ ถึง ๒๕๒๗)”, *วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล), ๒๕๕๒, หน้า ๑๔๗.

^{๖๕}แต่ไม่ได้หมายความว่าการศึกษาที่สถาบันสงฆ์ทำหน้าที่ด้านการศึกษาสงเคราะห์เป็นสิ่งที่ไม่ดี อันที่จริงแล้วก็มีผลดีต่อพระศาสนาในการที่ผลิตและสร้างศาสนทายาทไว้กับศาสนาให้ยั่งยืนยาวนานอยู่ได้ แต่ในที่นี้จะกล่าวถึงเฉพาะในแง่ที่เป็นประเด็นปัญหาเท่านั้น

สภาพการณ์เช่นนี้ก่อให้เกิดปัญหาต่างๆ กับการศึกษาของคณะสงฆ์อย่างมากมาย ซึ่งส่งผลสะท้อนมาถึงความเสื่อมโทรมของพระพุทธศาสนาแทบทุกๆ ด้าน เท่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน สภาพปัญหาที่ประสบคือ วัดหรือสถาบันทางพระพุทธศาสนากลายเป็นทางผ่านทางการศึกษาของผู้ด้อยโอกาส หรือลูกชาวไร่ชาวนาที่ยากจน คือเมื่อเข้ามาศึกษาเล่าเรียนจนจบการศึกษาแล้ว ก็จะลาสิกขาออกไป ซึ่งพระราชมุนี (ป.อ.ปยุตฺโต) เรียกว่า “เป็นช่องทางแคบและกันดาร”^{๗๐} ที่ท่านเรียกอย่างนั้นด้วยเหตุผลที่ว่า ภายหลังจากที่รัฐได้แยกการศึกษาออกจากวัด (Secularization) แล้ว รัฐถือว่าถ้าประชาชนต้องการจะศึกษา ก็ต้องไปศึกษาในระบบของรัฐ ส่วนทางด้านคณะสงฆ์เองก็ถือว่ารัฐเป็นผู้จัดการศึกษาให้ประชาชนแล้ว ก็ดำเนินการจัดการศึกษาตามความประสงค์ของคณะสงฆ์เอง ไม่จัดให้เหมาะสมกับความต้องการของผู้เรียน จึงทำให้ทั้งระบบการศึกษาของคณะสงฆ์และระบบการศึกษาในระบบโรงเรียนของรัฐกลับกลายเป็นปัญหาขึ้นมา การศึกษาในระบบโรงเรียนของรัฐได้ละเลยการอบรมปลูกฝังเกี่ยวกับวิชาการทางพระพุทธศาสนา ขาดการทำ ความเข้าใจและความซาบซึ้งในแก่นแท้ของพระพุทธศาสนาไปมาก ความอ่อนแอในกระบวนการเรียนรู้เหล่านี้ ส่งผลให้จิตวิญญาณของพุทธศาสนิกชนในสังคมไทยลดน้อยลง^{๗๑}

ส่วนการจัดการศึกษากระแสหลักของคณะสงฆ์เอง ก็ไม่ได้จัดการศึกษาให้สอดคล้องกับความต้องการของผู้เรียน ด้วยถือว่าได้โอนบทบาทนี้ให้แก่รัฐไปแล้ว จึงมุ่งเน้นจัดการศึกษาด้านนักธรรมบาลีเพียงอย่างเดียว ด้วยความคาดหวังว่าผู้ที่มาบวชจะเป็นกำลังให้แก่พระศาสนาต่อไป ไม่ได้คิดจะจัดการศึกษาเพื่อเตรียมคนสู่สังคมดั้งเดิม และการศึกษานักธรรมบาลีของคณะสงฆ์ก็มุ่งแปลภาษาบาลีเป็นหลัก ไม่ได้มุ่งเน้นที่จะให้ผู้เรียนมีความรู้ความเข้าใจในพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง เพื่อที่จะนำไปประยุกต์ใช้ในสังคมที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วได้

ปัญหาเกิดขึ้นก็ตรงที่เมื่อผู้ที่เข้ามาบวชหวังจะใช้วัดเป็นช่องทางการศึกษาเหมือนในอดีต แล้วก็พบว่าการศึกษาที่จัดในวัดนั้น ก็ได้สอดคล้องกับความต้องการของตน เพราะไม่มีวิชาทางโลกเลย หากมีแต่วิชาทางนักธรรมและบาลีล้วน ๆ เนื่องจากคณะสงฆ์เปลี่ยนมาเน้นการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและบาลี ผลที่ตามมาก็คือพระเถระซึ่งส่วนใหญ่มาบวชเรียนเพื่อจะสึกออกไป ไม่มีแรงจูงใจในการเรียนปริยัติธรรมที่วัดจัดขึ้น เพราะไม่เห็นประโยชน์สำหรับชีวิตคุณุศล จึงเรียนด้วยความจำเริญเนื่องจากกฎระเบียบของวัดบังคับ ในขณะที่เดียวกันก็ดิ้นรนชวนหาหาทางเรียนในระบบการศึกษาอื่นที่สอดคล้องกับความต้องการมากกว่า เช่น พระปริยัติธรรมแผนกสามัญ มหาวิทยาลัยสงฆ์ และมหาวิทยาลัยทางโลก

เมื่อพระภิกษุสามเณรไปเข้าเรียนในระบบดังกล่าวแล้ว ศีลาจารวัตรหรือความประพฤติเคร่งครัดทางด้านพระวินัยก็มีความย่อหย่อน เพราะระบบการศึกษาดังกล่าวไม่ได้มุ่งเน้นที่พระธรรมวินัย และฝึกฝน

^{๗๐}พระราชมุนี (ป.อ.ปยุตฺโต), **การศึกษาของคณะสงฆ์ ปัญหาที่รอทางออก**, อ่างแล้ว, หน้า ๔๓.

^{๗๑}สำนักงานสนับสนุนการวิจัย (สกว.), **พุทธวิบัติ วิภวาทศาสตร์ยุคหน้า** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อมรินทร์พริ้นติ้ง จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๑๘.

ศิลาจารวัตรของพระภิกษุสามเณรโดยเฉพาะ และผู้ที่เข้ามาบวชเรียนในระบบนี้ส่วนใหญ่ไม่ได้เข้ามาบวชเรียนด้วยความศรัทธาเลื่อมใสในพระศาสนา ไม่ได้มีอุดมการณ์ทางพระพุทธศาสนามาตั้งแต่เริ่มต้น หรือแม้แต่เมื่อได้มาเป็นพระภิกษุสามเณรแล้ว อุดมการณ์ทางพระพุทธศาสนาก็ยังไม่เกิด เพราะระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ยังไม่มีระบบการจัดการศึกษาที่จะทำให้พระภิกษุสามเณรมีความรู้ความเข้าใจในพระธรรมวินัยอย่างลึกซึ้ง ประกอบกับตัวผู้บวชเองก็ไม่ได้มีอุดมการณ์ในพระพุทธศาสนาอย่างจริงจัง มีความมุ่งหวังเพียงเพื่อบวชเรียนเท่านั้น ดังผลงานวิจัยของสถาบันวิจัยญาณสังวรพบว่า “พระภิกษุที่ตั้งใจว่าจะลาสิกขาเมื่อจบการศึกษาหรือผู้ที่ต้องการลาสิกขาเพราะอยากไปลองใช้ชีวิตแบบฆราวาสมีแนวโน้มจะประพฤติผิดพระวินัยง่ายกว่ากลุ่มอื่น ทั้งนี้เพราะใจไม่ยินดีในสมณเพศอยู่แล้ว และคิดเสียว่าอย่างไรเสียตนเองก็จะลาสิกขาอยู่แล้ว จึงไม่มีความจำเป็นที่จะต้องประพฤติปฏิบัติพระวินัยเคร่งครัด”^{๗๒} เมื่อไม่มีผู้สอนและผู้บวชเองก็ไม่สนใจ จึงทำให้ผู้บวชขาดความเคร่งครัดและเอาจริงเอาจังในการประพฤติปฏิบัติตามพระธรรมวินัย บางครั้งก็สร้างความหนักอกหนักใจให้กับเจ้าอาวาส หรือคณะสงฆ์ฝ่ายปกครอง

ซึ่งระบบการศึกษาดังกล่าว ส่วนใหญ่คณะสงฆ์ผู้ปกครองไม่ค่อยเต็มใจให้ศิลาจารวัตรเรียน ส่วนหนึ่งเพราะเกรงว่าศิลาจารวัตรของพระภิกษุสามเณรจะย่อหย่อน จะทำให้พระเณรไม่สนใจเรียนพระปริยัติธรรม และกลัวว่าจะทำให้พระภิกษุสามเณรลาสิกขาเร็วขึ้น ดังนั้นเมื่อพระเณรชวนชวายเป็นเรียนในระบบดังกล่าว จึงเกิดความขัดแย้งกับพระผู้ใหญ่เช่นเจ้าอาวาส จนถึงขั้นเป็นปฏิปักษ์ต่อกันก็มี บางวัดมีประกาศห้ามพระภิกษุสามเณรไปเรียนข้างนอก หรือถ้าอนุญาตให้ไปเรียนได้แต่ต้องปฏิบัติตามเงื่อนไขของทางวัดให้ได้เสียก่อน เช่น สอบได้เปรียญธรรม ๕ ประโยคขึ้นไป จึงจะอนุญาตให้เรียนได้ เป็นต้น แต่ปรากฏว่ามีพระภิกษุสามเณรบางรูปที่มีความประสงค์จะเรียนข้างนอก แอบไปเรียนโดยไม่ได้รับอนุญาต จึงเกิดปัญหาการปกครองภายในวัดขึ้นมา เป็นเหตุให้ความสัมพันธ์ภายในวัดและคณะสงฆ์โดยทั่วไปเสื่อมโทรมลง และเป็น การบีบคั้นให้พระหนุ่มเณรน้อยสีกทาลาเพศกันเร็วเข้า หากไม่ก็อยู่วัดอย่างไม่เต็มใจเพียงเพื่ออรวันสีก และไม่มีแรงจูงใจที่จะทำประโยชน์ให้แก่วัดหรือคณะสงฆ์ แม้จะสึกไปแล้ว ความรู้สึกผูกพันกับเจ้าอาวาสหรือวัดของตนก็ไม่มีเหมือนแต่ก่อน

ในเมื่อการศึกษาของคณะสงฆ์กลายเป็นเพียงทางผ่าน และกำลังคนที่คณะสงฆ์ผลิตขึ้น ออกไปเป็นกำลังของรัฐเสียส่วนใหญ่ วัดหรือสถาบันศาสนาซึ่งอ่อนเปลี้ยอยู่แล้ว ยังต้องมารับภาระผลิตคนให้แก่รัฐ โดยที่สถาบันศาสนาเองแทบจะไม่ได้รับผลจากการลงทุนลงแรงด้านการศึกษาเลย ส่วนรัฐกลับได้รับผลผลิตทางการศึกษาโดยไม่ต้องลงทุน ซ้ำยังไม่ได้สนับสนุนช่วยเหลือการศึกษาคณะสงฆ์เท่าที่ควร เท่ากับว่าคณะสงฆ์ถูกใช้ประโยชน์แต่ฝ่ายเดียว ขาดการทำนุบำรุง จึงมีแต่จะเสื่อมโทรมลงไป จึงทำให้สถาบันทางพระพุทธศาสนาอ่อนกำลังและเป็นการบั่นทอนกำลังคณะสงฆ์ให้อ่อนแอลงเรื่อยๆ

^{๗๒} คณะผู้วิจัย สถาบันวิจัยญาณสังวร, “ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการประพฤติผิดพระวินัยของพระภิกษุในพระพุทธศาสนา : ศึกษาวิเคราะห์การประพฤติผิดพระวินัยของพระภิกษุในเขตกรุงเทพมหานคร”, **รายงานการวิจัย**, (สถาบันวิจัยญาณสังวร : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๔๓, หน้า ๑๐๖.

๒) ความห่างเหินและความไม่เข้าใจพระพุทธานุศาสนของประชาชน ในสังคมไทยแต่เดิมไม่ได้แยกโลกออกจากธรรมอย่างชัดเจน กษัตริย์มีหน้าที่ปกครองและอุปถัมภ์ศาสนาและผดุงศีลธรรมและเป็นแบบอย่างด้านศีลธรรมแก่ราษฎรด้วย ส่วนพระองค์ไม่ได้สอนธรรมอย่างเดียว หากยังมีบทบาทในทางโลก เช่น สอนวิชาศิลปะ วรรณคดี เป็นผู้นำในการพัฒนาชุมชน เช่น ทำสะพาน ทำถนน เป็นผู้ไกล่เกลี่ยความขัดแย้งของชุมชน เป็นต้น แต่โลกกับธรรมมาแยกกันอย่างชัดเจนในสมัยรัชกาลที่ ๖ ที่แยกการศึกษาออกจากวัด ผลจากการแยกการศึกษาออกจากวัด และการตัดขาดระบบการศึกษาของสงฆ์ออกจากระบบการศึกษาของรัฐบาล การศึกษาในวัดและสำหรับพระสงฆ์ถูกลดทอดไป ให้เป็นเรื่องของสถาบันสงฆ์จัดดำเนินการโดยลำพัง ไม่อยู่ในความรับผิดชอบของรัฐ และไม่จัดเข้าเป็นส่วนในโครงการหรือแผนการศึกษาใดๆ ของรัฐ เป็นเพียงการสืบต่อสิ่งที่มีมาตามประเพณี^{๗๓}

ผลที่เกิดจากการแยกโลกออกจากธรรมอย่างชัดเจนเช่นนี้ ก่อให้เกิดผลตามมาคือ พลอยทำให้บทบาทของฆราวาสกับพระพลอยแยกกันอย่างเด่นชัดไปด้วย กล่าวคือถือกันว่า โลก นั้นเป็นเรื่องของฆราวาส ส่วน ธรรม เป็นเรื่องของพระสงฆ์ จนในที่สุดพระถูกตีกรอบให้เหลือเพียงเรื่องทางธรรมล้วนๆ ได้แก่ การศึกษา การปฏิบัติ การสอนธรรมะ และการประกอบศาสนพิธีเท่านั้น วิชาที่เรียนในวัดเหลือแต่เรื่องปริยัติล้วนๆ ในขณะที่พระจำกัดตัวเองอยู่ในฝ่ายธรรม ฆราวาสก็มองว่าตนเองอยู่ฝ่ายโลก มีหน้าที่เพียงทำมาหากิน การศึกษาปฏิบัติธรรมเป็นเรื่องของพระ นั้นหมายความว่าทำให้สองฝ่ายห่างเหินกันมากขึ้น ในขณะที่การแยกโรงเรียนกับวัดออกจากกัน ทำให้ธรรมะถูกแยกขาดออกจากชีวิตประจำวันของผู้คน ฆราวาสอยู่ไกลวัดตั้งแต่เล็ก ครั้นโตขึ้นเขาก็เอาแต่ทำมาหากิน ไม่สนใจที่จะเข้าวัดฟังธรรมหรือจำศีลอย่างบรรพบุรุษ เพราะเข้าใจว่าธรรมะเป็นเรื่องของพระเท่านั้น การประกอบอาชีพและการทำมาหากินนั้นไม่จำเป็นต้องคำนึงถึงธรรมะก็ได้ จะเอาเปรียบลูกค้าหรือโกหกหลอโก้งก็ยอมได้เพราะถือว่าเป็นเรื่องธุรกิจ ต่อเมื่อเข้าวัดค่อยทำบุญ ธรรมะถูกกันให้มาชุกอยู่ในบางชอกบางมุมของชีวิต เช่น เวลาเข้าวัด เวลาอยู่ในห้องพระ

ขณะเดียวกันในอีกด้านคือพระก็อยู่แต่ในวัด จำกัดตัวเองอยู่แค่การเทศน์และการประกอบพิธีกรรม มีแนวโน้มที่จะไม่สนใจช่วยเหลือสังคม เพราะถือว่าเป็นเรื่องโลก ไม่ออกไปหาชุมชน ทั่วๆ ที่มีปัญหาเกิดขึ้นมากมายจนประชิดกำแพงวัด ไม่จำเพาะปัญหาความยากจนเท่านั้น หากยังมีปัญหาใหม่ๆ เช่น การลักขโมย ครอบครัแตกแยก ปัญหายาเสพติด สิ่งแวดล้อม ฯลฯ โดยปัญหาเหล่านี้ล้วนมีรากเหง้าอยู่ที่จิตสำนึกที่ขาดธรรมะหล่อเลี้ยงทั้งสิ้น มักพูดหรือสอนธรรมก็เน้นในระดับบุคคล เช่นสอนให้ทำคดีเฉพาะตัว แต่มองข้ามการทำความดีต่อส่วนรวม เช่น การบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ ความเข้าใจธรรมอย่างไม่ครบถ้วนเช่นนี้ ในที่สุดทำให้ส่วนตัวกับส่วนรวมกลายเป็นเรื่องที่แยกจากกัน ธรรมกลายเป็นเรื่องส่วนตัว และเรื่องส่วนรวมกลายเป็นเรื่องของ โลก ไป ทั่วๆ ที่ในพระพุทธานุศาสนนั้น ส่วนตัวกับส่วนรวมจะแยกจากกันไม่ได้^{๗๔}

^{๗๓}พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **บทเรียน ๒๕ ปี คนไทยรู้หรือยัง**, อ่างแล้ว, หน้า ๔๐.

^{๗๔}พระไพศาล วิสาโล, **สองสว่างทางไท**, (กรุงเทพฯ : กลุ่มเสขิยธรรม, ๒๕๔๓), หน้า ๙๒.

ในขณะที่พระสงฆ์เองก็จำกัดตัวเองอยู่ในฝ่าย “ธรรม” รัฐก็มองว่าตนอยู่ในฝ่ายโลก จึงไม่ยอมเกี่ยวข้องกับธรรมอีกต่อไป กลายเป็นว่าต่างคนต่างอยู่ไม่ไปมาหาสู่กันดังคนรุ่นก่อน จะมาเกี่ยวข้องกันก็ต่อเมื่อมีเหตุ หรือมีพิธีกรรม ซึ่งระยะหลังหนีไม่พ้นเรื่องของเงินทองหรือผลประโยชน์ กล่าวคือ ฆราวาสเข้าวัดก็เพราะหวังโชคลาภจากพระสงฆ์ก็เข้าหาฆราวาสเพราะต้องการเรียไรสร้างโบสถ์วิหารเป็นต้น เงินกลายมาเป็นตัวกลางความสัมพันธ์ระหว่างพระกับฆราวาส แทนที่จะเป็นการมาร่วมมือกันด้วยความตระหนักรู้ว่า โลกกับธรรมนั้นแยกจากกันไม่ได้

นอกจากนี้เมื่อรัฐได้แยกการศึกษาออกจากวัดไปดำเนินการเองแล้ว ผู้ที่มีโอกาสดีกว่า ฐานะทางเศรษฐกิจดีกว่าหันไปใช้ระบบการศึกษาของรัฐที่จัดให้ โดยเฉพาะฆราวาสชนชั้นกลางที่ได้รับการศึกษาแบบใหม่จากระบบการศึกษาที่รัฐจัดให้ ก็ไม่เข้าใจถึงสภาพการศึกษาของผู้ที่เข้ามาขออาศัยการศึกษาของคณะสงฆ์ มีความคาดหวังว่าพระสงฆ์ที่ออกบวชนั้นเพื่อละเรื่องทางโลกมุ่งสู่พระนิพพานอย่างเดียว โดยลืมทำความเข้าใจถึงสภาพของสังคมไทย และมักจะมองพระภิกษุสามเณรที่เข้ามาเรียนวิชาการทางโลกโดยผ่านสถาบันทางศาสนาในแง่ลบ ดังจะเห็นได้ว่าการต่อต้านการที่พระสงฆ์จะเรียนวิชาการสมัยใหม่ ด้วยเห็นว่าไม่ใช่กิจของสงฆ์บ้าง กลัวว่าจะสึกบ้าง ทศนคติของผู้คนมองที่มองว่า “ทำไมพระจะต้องเรียนทางโลกด้วย เมื่อบวชมาแล้วก็ต้องเรียนวิชาทางศาสนา ทำหน้าที่ทางศาสนาที่เรียนเรื่องพระไป ทำไมจะต้องเรียนวิชาการสมัยใหม่ และทำไมจะต้องให้เขายอมรับฐานะด้วยการรับรองปริญญาอีกด้วย”^{๗๕} เมื่อไม่เข้าใจแล้วก็เกิดความไม่ยอมรับ “หาว่าพระสงฆ์มาเรียนวิชาการทางโลกเพื่อลี้ไปหางานทำ แย่งอาชีพของชาวบ้าน เอาเปรียบชาวบ้านบ้าง”^{๗๖} บางคนถึงกับมองว่าเป็นเดรัจฉานวิชา ดังเช่น “การศึกษาวิชาทางโลกนั้น ยังเข้าข่ายเป็นเดรัจฉานวิชา ซึ่งเป็นวิชาที่ขวางต่อมรรคผลนิพพาน นอกจากนั้น วิชาทางโลกยังถือว่าเป็นวิชาโลกายตนะ ซึ่งเป็นวิชาที่เกี่ยวข้องกับเรื่องโลก เช่น วิชารัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ คณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ เป็นต้น”^{๗๗} “ถ้าพระสงฆ์ยังศึกษาวิชาทางโลกโดยปราศจากการใคร่ครวญด้วยโยนิโสมนสิการ การศึกษานั้นย่อมจะเป็นไปเพื่อเพิ่มกิเลสมากกว่าการลดกิเลส ด้วยเหตุที่อุดมคติในการบรรพชาและอุปสมบทในพระพุทธศาสนานั้น ล้วนแล้วแต่เกิดจากการเห็นโทษและภัยในเพศฆราวาส และภิกษุเป็นเพศที่ทำลายอกุศลธรรม ด้วยเหตุนี้หน้าที่ของพระภิกษุจึงเป็นหน้าที่ในการละกิเลส ซึ่งต้องอาศัยการเรียนพระธรรมวินัยซึ่งมุ่งเน้นไปที่หลักธรรมและวินัยที่ขัดเกลตาตนเองเพื่อความมักน้อยและสันโดษ เพื่อมุ่งสู่ความสุ่ความหลุดพ้นอันเป็นบรมสุขคือพระนิพพาน”^{๗๘}

^{๗๕}พระเทพเวที (ป.อ.ปยุตฺโต), **ทิศทางการศึกษาของคณะสงฆ์**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๑), หน้า ๑๒.

^{๗๖}เรื่องเดียวกัน.

^{๗๗}คณัย ปริชาเพิ่มประสิทธิ์, “หลักสูตรมหาวิทยาลัยสงฆ์กับพระธรรมวินัย” **วารสารพุทธศาสตร์ศึกษา** ปีที่ ๑๐ ฉบับที่ ๒ (พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๔๖) : ๕๖.

^{๗๘}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๑-๖๒.

จากความไม่เข้าใจถึงบริบทของสังคมไทย จึงพากันตำหนิติเตียนจนถึงขนาดต่อต้าน ผู้บริหาร การศึกษาของชาติก็เกิดทัศนคติว่า การศึกษาของรัฐกับการศึกษาของคณะสงฆ์ต่างฝ่ายต่างก็ดำเนินการ ไม่ ควรยุ่งเกี่ยวซึ่งกันและกัน ดังจะเห็นได้ว่าในสมัยก่อนรัฐไม่ให้การรับรองด้วยซ้ำว่าสถาบันการศึกษาของ คณะสงฆ์เป็นสถาบันการศึกษาที่ถูกต้องตามกฎหมาย กว่าการศึกษาของพระสงฆ์ในระดับอุดมศึกษาคือ มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งจะได้รับการยอมรับสถานะอย่างถูกต้องตามกฎหมายเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๕๐ นี้เอง ทั้งๆ ที่ดำเนินการจัดการเรียนการสอนมาตั้งแต่วันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๖ นับเป็นระยะเวลาจนถึง ๑๐๔ ปี

ข. จุดอ่อนที่เกิดจากปัจจัยภายในองค์กรของคณะสงฆ์เอง

นอกจากปัจจัยภายนอกที่เป็นจุดอ่อน และส่งผลกระทบต่อการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์แล้ว ปัจจัยประการสำคัญที่ส่งผลต่อการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย ก็คือปัจจัยภายในที่เกิดจากการบริหารจัดการของคณะสงฆ์เอง สืบเนื่องจากคณะสงฆ์เองยังไม่ได้เน้นการศึกษาว่าเป็นภารกิจหลักของคณะสงฆ์ แต่ได้เน้นเรื่องการปกครองมากจนมองข้ามการศึกษา เห็นได้จากพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ ๒ ฉบับหลัง นอกจากจะไม่มีมาตราใดที่พูดถึงการศึกษาแล้ว ยังกำหนดให้เจ้าอาวาสทำหน้าที่ด้านการบริหารและการปกครองเป็นหลัก ขณะที่การดูแลเอาใจใส่ในการศึกษาอบรมและสั่งสอนพระและคฤหัสถ์เป็นเรื่องรอง คือ อยู่ในลำดับที่ ๓ หรือรองสุดท้ายของหน้าที่เจ้าอาวาส ผลที่ตามมาคือการศึกษาของคณะสงฆ์ถูกลด ความสำคัญลง จนไม่ถือว่าเป็นงานหลักของผู้ปกครองสงฆ์ไม่ว่าในระดับใด ซึ่งส่งผลให้การศึกษานอกจาก จะไร้ประสิทธิภาพแล้ว ยังส่งผลให้การปกครองคณะสงฆ์ล้มเหลวไปด้วย ปัจจัยภายในองค์กรของคณะสงฆ์ ที่เป็นจุดอ่อนของการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย พอที่จะสรุปประมวลได้ดังนี้

๑) จุดอ่อนด้านแผน นโยบาย และการบริหารการศึกษา

(ก) ไม่มีนโยบายด้านการจัดการศึกษา เมื่อคณะสงฆ์ยังไม่เห็นความสำคัญของการศึกษา นโยบาย การศึกษาพระพุทธศาสนาทั้งระบบจึงขาดความชัดเจน หรือแทบจะไม่มีนโยบายเกี่ยวกับการจัดการศึกษาเลย เมื่อไม่มีนโยบายและขอบเขตการศึกษา ก็ทำให้คณะสงฆ์ขาดกรอบและทิศทางที่จะพัฒนาการจัดการศึกษาให้ ดีขึ้น และอำนวยการประโชยน์ต่อสังคมตามที่ควรจะเป็น ทำให้ไม่สามารถสนับสนุนการศึกษาได้อย่างทั่วถึง ดังที่ พระเทพวิสุทธิทิกวี่ รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยให้ความเห็นว่า “ว่ากันจริงๆ แล้ว คณะสงฆ์ยังไม่มีนโยบายเลย และไม่เคยเห็นแผนปฏิบัติการว่าจะจัดการศึกษา หรือ สร้างศาสนทายาท อย่างไร เมื่อไม่มีนโยบาย ก็จะไม่มีความชัดเจน ทิศทาง ยุทธศาสตร์ต่าง ๆ ที่จะผลิตทรัพยากรบุคคลเพื่อที่จะ สนองตอบวัตถุประสงค์ก็จะมี”^{๗๙} ซึ่งสอดคล้องกับความเห็นของพระราชพิศาลสุธี เจ้าคณะจังหวัดชุมพรว่า “บุคลากรของคณะสงฆ์ส่วนใหญ่ยังไม่ได้ให้ความสำคัญของการศึกษา มุ่งเน้นในด้านอื่นๆ มากกว่า เนื่องจาก หน่วยงานที่จัดการศึกษาของคณะสงฆ์แต่ละส่วนทำงานของตนเอง โดยไม่ได้ประสานเกี่ยวข้องกัน ทำให้ไม่มี

^{๗๙}สัมภาษณ์ พระเทพวิสุทธิทิกวี่, รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ มจร., ๑๔ พฤษภาคม ๒๕๕๑.

ทิศทาง นโยบายในการทำงาน ไม่มีแผนปฏิบัติงาน ๕ ปี ๑๐ ปี ไม่มียุทธศาสตร์ในการทำงาน แม้แต่หน่วยงานของทางราชการเองก็ยังขาดความจริงจังและจริงจังในการสนับสนุนการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์”^{๘๐}

ในปัจจุบันทางคณะสงฆ์ไม่ได้มีองค์กรที่เข้มแข็งในการจัดการศึกษา จึงไม่ได้มีการวางนโยบายร่วมกันทั้งระบบว่าจะจัดการศึกษาอย่างไร เพื่อที่จะให้การศึกษาทันทีหมดทำงานด้วยกันอย่างมีประสิทธิภาพ คณะสงฆ์ยังไม่ยอมรับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ไม่ว่าจะเป็นด้านการปกครองหรือด้านการศึกษาของคณะสงฆ์ จึงดำเนินการไปตามรูปแบบเดิมๆ ที่เคยปฏิบัติสืบเนื่องกันมา ยังยึดจารีตเดิมตั้งแต่อดีต เมื่อ ๑๐๐ กว่าปีที่แล้วว่า การศึกษาเป็นเรื่องของแต่ละวัดแต่ละสำนักจะดำเนินการเรียนการสอนกันเอง คณะสงฆ์รับผิดชอบเฉพาะการสอนและการวัดผลเท่านั้น ไม่รับผิดชอบในการจัดการศึกษา เพราะฉะนั้นในทางปฏิบัติ คณะสงฆ์ได้แต่งตั้งแม่กองธรรม แม่กองบาลีให้เป็นผู้รับผิดชอบ หน้าที่ของคณะสงฆ์ก็คือ การจัดการสอบและประเมินผล ไม่ได้มีหน้าที่ในการรับผิดชอบด้านการจัดการศึกษา โดยถือว่าเป็นเรื่องของแต่ละวัดแต่ละสำนักจะดำเนินการเอง ฉะนั้น การศึกษาของคณะสงฆ์จึงจัดไปตามมีตามเกิดไร้ทิศทางและเป้าหมายที่ชัดเจน ขึ้นอยู่กับเจ้าอาวาสจะมีความพร้อมหรือฉันทะในการจัดการเรียนการสอนเพียงใด วัดใดสำนักใดเจ้าอาวาสหรือเจ้าสำนักมีความสนใจในด้านการก่อสร้างถาวรวัตถุ ก็เลยเลยการจัดการศึกษา ไม่เอาใจใส่ต่อการศึกษาของพระภิกษุสามเณร ใครสนใจอยากเรียนก็ชวนหาเรียนกันเอง”^{๘๑} แม้แต่ในมหาวิทยาลัยสงฆ์เองก็ยังขาดความชัดเจนด้านนโยบาย ยังจัดการศึกษาเลียนแบบการศึกษาของทางโลกมากเกินไป ทำให้มหาวิทยาลัยสงฆ์ไม่สามารถสร้างความเป็นเลิศทางด้านวิชาการทางพระพุทธศาสนา”^{๘๒}

(ข) การบริหารเน้นให้การศึกษาแนวตั้งมากกว่าแนวราบ นับตั้งแต่คณะสงฆ์ได้รับผิดชอบดูแลการศึกษาพระปริยัติธรรมของพระภิกษุสามเณรทั่วประเทศ สิ่งที่คณะสงฆ์ถือว่าเป็นความรับผิดชอบ คือ การจัดการศึกษาแนวตั้ง กล่าวคือ ดูแลเพียงให้มีการสอบตามลำดับขั้นให้ครบทุกชั้น และดูแลผลการศึกษาให้เป็นไปตามมาตรฐานของแต่ละชั้น คือ จัดให้มีการสอบพระปริยัติธรรมแผนกบาลีตั้งแต่ระดับประโยค ๑-๒ ถึง ป.๓.๔ และสอบพระปริยัติธรรมแผนกธรรมตั้งแต่ชั้นธรรมหรือธรรมศึกษาชั้นตรีถึงชั้นเอกทุกปี แต่คณะสงฆ์ไม่ได้ให้ความสำคัญแนวราบ กล่าวคือไม่สนใจว่าพระภิกษุสามเณรที่บวชเข้ามาแล้วจะได้รับการศึกษา

^{๘๐} สัมภาษณ์ พระราชพิศาลสุธี, เจ้าคณะจังหวัดชุมพร, ๒๔ มิถุนายน ๒๕๕๑

^{๘๑} ศูนย์พุทธศาสน์ศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, **วารสารพุทธศาสน์ศึกษา**, ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๒ (พ.ค.-ส.ค. ๒๕๔๔) : ๒๕.

^{๘๒} วรเชษฐ์ ชัยวรพล, **วารสารศาสนาและวัฒนธรรม**, ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๑ (๒๕๕๐) : ๑๘๐

ทั่วถึงหรือไม่^{๔๓} โดยถือว่าการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมทั้งแผนกธรรมและแผนกบาลี เป็นเรื่องของแต่ละวัดแต่ละสำนักหรือแต่ละท้องถิ่นรับผิดชอบกันเอง คณะสงฆ์รับผิดชอบเฉพาะการสอบเท่านั้น^{๔๔}

สืบเนื่องจากการบริหารการศึกษาในลักษณะนี้ มีส่วนอย่างมากที่ทำให้พระภิกษุสามเณรส่วนใหญ่มีความรู้ความเข้าใจในพระปริยัติธรรมต่ำมาก ถึงแม้ในปัจจุบันจะมีผู้สอบได้ประโยค ป.ธ. ๙ เพิ่มมากขึ้น แต่นั่นไม่ได้เป็นเครื่องบ่งชี้ว่าคุณภาพทางการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยดีขึ้นแต่ประการใด ในเมื่อพระภิกษุสามเณรเกือบร้อยละ ๘๐ สอบตก และพระภิกษุสามเณรนับแสนรูปไม่มีโอกาสได้ศึกษาแม้กระทั่งนักธรรมชั้นตรี อาจจะเป็นเพราะไม่มีครูสอนบ้าง อยู่วัดที่ไม่ได้จัดการเรียนการสอนบ้าง แม้ตามสถิติจะมีการส่งรายชื่อเข้าสอบจำนวนมากทุกปี แต่ปรากฏว่าขาดสอบเกือบครึ่งของจำนวนทั้งหมด ทั้งนี้เป็นเพราะส่งเข้าสอบโดยไม่ได้มีการศึกษาเล่าเรียนมาก่อน และยังไม่รวมถึงจำนวนที่สอบตก

นอกจากนี้ยังมีพระภิกษุที่บวชเรียนระยะสั้นอีกมากมาย อันเป็นประเพณีที่สืบทอดกันมายาวนาน ซึ่งปัจจุบันนี้ส่วนใหญ่เหลือแต่พิธีบวชส่วนการเรียนนั้นน้อยมาก ระยะเวลาของการบวชก็แตกต่างกันออกไป ทั้งวุฒิคุณวุฒิของผู้บวชก็มีความแตกต่างหลากหลาย แต่คณะสงฆ์ยังไม่ได้มีนโยบายด้านการจัดการศึกษากับพระสงฆ์กลุ่มนี้ที่แน่นอน แต่ถึงแม้จะมีการสอบนวกะ หรือปัจจุบันเลื่อนการสอบนักธรรมชั้นตรีเข้ามาสอบในพรรษา โดยหวังให้พระนวกะที่บวชเข้าพรรษาได้มีโอกาสสอบด้วย แต่ก็คงมุ่งหวังอยู่แค่เพียงการสอบอย่างเดียว การจัดการศึกษาก็ยังอยู่ในรูปแบบเดิม คือ แล้วแต่ละวัดแต่ละสำนักดำเนินการ ซึ่งวัดส่วนใหญ่ก็ขาดพระที่มีความรู้อยู่แล้ว ก็ไม่ได้ดำเนินการเรียนการสอนแต่อย่างใด ในเมื่อคนด้อยโอกาสทางการศึกษามาวชเพื่อศึกษา เมื่อไรก็ตามที่รัฐจัดการศึกษาให้ทั่วถึง จำนวนเด็กที่มามชเณรในถิ่นนั้นก็ลดไปจนถึงไม่มีบวชเลยนอกจากบวชหน้าไฟเท่านั้น หรือไม่ก็รวมบวชเณรภาคฤดูร้อนแทนการปล่อยให้อยู่ว่างๆ เณรประจำก็กลายเป็นเณรที่บวชจากถิ่นกันดารที่การศึกษายังไม่ทั่วถึง ยิ่งทำให้ขาดผู้นำในชุมชนมากขึ้น นับเป็นความทรุดโทรมของวัดและพระศาสนาไปด้วยพร้อมกัน ผู้รับผิดชอบในงานสำคัญทางการศึกษาของพระศาสนา ก็เลยไม่สนใจการศึกษาของสงฆ์และคิดไปว่าเป็นหน้าที่ของพระที่จะต้องทำเอง พระภิกษุสามเณรเองก็เกิดความเคยชินกับการไม่รู้สึกว่าตนเองมีหน้าที่ให้การศึกษาแก่เยาวชนด้วยเหมือนกัน ไม่มีความคิดรับผิดชอบอะไรกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นทางการศึกษาของบ้านเมือง”^{๔๕}

ภาวะเช่นนี้ก่อให้เกิดปัญหาที่สำคัญๆ ตามมาอีกหลายประการ เช่น การศึกษาพระปริยัติธรรมไม่แพร่หลายทั่วถึง วัดจำนวนมากในชนบทไม่มีการเรียนการสอนเลยแม้แต่ชั้นต่ำสุด เพราะผู้ที่เข้ามาบวช

^{๔๓}พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **การศึกษาของคณะสงฆ์ไทย ปัญหาที่รอทางออก**, อ่างแล้ว, หน้า ๑๔๐-๑๔๑.

^{๔๔}พระไพศาล วิสาโล, **พุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต**, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิสืดศรั-สฤษดิ์วงศ์, ๒๕๔๖), หน้า ๓๑๕.

^{๔๕}ดร.วีรชาติ นิมอนงค์, “เรื่องความไม่เสมอภาคทางการศึกษาของพระภิกษุสามเณรในประเทศไทย”, **รายงานการวิจัย**, (คณะปรัชญาและศาสนา : มหาวิทยาลัยอัสสัมชัญ), ๒๕๔๕, หน้า ๕๔.

ส่วนมากมีอายุมากแล้ว เมื่อบวชเข้ามาแล้วก็ไม่ได้รับการศึกษาเล่าเรียน เมื่อเป็นเช่นนั้น ก็อาจมีการประพฤติกกระทำในสิ่งที่ไม่ควรทำหรือผิดพรหม นำความเสื่อมเสียมาสู่สถาบันสงฆ์และพระพุทธศาสนาโดยภาพรวม ดังที่ปรากฏให้เห็นในหน้าสื่อมวลชนแขนงต่างๆ และนอกจากนี้ พระภิกษุสามเณรที่ต้องการเล่าเรียนต้องหลังไหลเข้ามาในเมือง เพื่อแสวงหาที่ศึกษาเล่าเรียน ทำให้พระพุทธศาสนาในชนบทอ่อนแอลง เกิดปัญหาขาดผู้นำที่มีคุณภาพและพระภิกษุที่มีการศึกษาต่างก็แออัดกันอยู่ในเมืองโดยเฉพาะในกรุงเทพมหานคร ไม่มีโอกาสบำเพ็ญประโยชน์แก่พระศาสนาแก่ชุมชนและสังคมเท่าที่ควร จากการที่พระภิกษุสามเณรจำนวนมาก เข้ามาศึกษาเล่าเรียนในเมืองก่อให้เกิดความแออัดให้กับวัดในเมืองอีกด้วย

การศึกษามีลักษณะเป็นแนวตั้ง ไม่มีการรวมทุนรวมกำลัง ซึ่งจากปัจจัยดังกล่าวทำให้การศึกษาพระปริยัติธรรมไม่แพร่หลายทั่วถึง และภิกษุสามเณรผู้รับการศึกษาที่ต้องการศึกษาเล่าเรียนต้องหลังไหลมาจากชนบทเข้าสู่เมืองใหญ่และกรุงเทพมหานคร^{๕๖} คณะสงฆ์ดำเนินการศึกษาหลายระบบ เช่น สายพระปริยัติธรรม แผนกธรรมบาลี สายพระอภิธรรม สายพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาและมหาวิทยาลัยสงฆ์ แต่ไม่สัมพันธ์กันในด้านหลักสูตรและการเรียนการสอนรวมทั้งการประเมินผล^{๕๗}

(ค) คณะสงฆ์ให้ความสำคัญกับการปกครองมากกว่าการศึกษา องค์การปกครองสูงสุดของคณะสงฆ์ในปัจจุบันยังขาดแผนนโยบาย ขาดแผนงานเกี่ยวกับการศึกษาของคณะสงฆ์ที่ชัดเจน ไม่ได้มีการวิเคราะห์วิจัย ถึงสภาพปัญหาความต้องการเกี่ยวกับการศึกษา และไม่ได้มุ่งเน้นด้านการศึกษาเป็นนโยบายหลักของคณะสงฆ์ แต่มุ่งเน้นไปในด้านการปกครอง คือ ยกงานปกครองเป็นงานอันดับหนึ่ง แล้วรวมงานทุกอย่างมาไว้ที่การปกครอง ที่ยิ่งไปกว่านั้น พระนักการศึกษา นักวิชาการ พระนักเผยแผ่ มักถูกดึงลงไปเป็นพระนักปกครอง สุดท้ายก็รวมงานการศึกษา การเผยแผ่ การก่อสร้าง แม่แต่งานวินัยธร การวินิจฉัยอรรถิธน์และงานต่างๆ ไว้ในงานปกครองแห่งเดียว กระจุกความรับผิดชอบไว้ขององค์กรเดียว งานด้านการศึกษาการเผยแผ่เป็นงานลำดับรองๆ ลงมา

งานศึกษา เป็นเพียงส่วนหนึ่งที่เสริมบารมีให้กับผู้ปกครองเท่านั้น ผู้ที่มีความรู้ด้านการศึกษา ก็ต้องพยายามไต่เต้าไปเป็นนักปกครอง เพราะเป็นหนทางเดียวที่จะมีความเจริญก้าวหน้าทางสมณศักดิ์ เช่น หากพระรูปใดที่ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นพระสังฆาธิการเจ้าคณะผู้ปกครอง ก็จะต้องรับภาระในด้านการจัดการศึกษาจัดการเผยแผ่ไปพร้อมๆ กัน ซึ่งบางรูปไม่ได้ถนัดในด้านการศึกษาเลย แต่จำใจต้องทำ เพราะโครงสร้างของงานมากระจุกตัวอยู่ตรงนั้น^{๕๘} ภารกิจหลักของคณะสงฆ์ในระยะหลังกลับได้แก่การปกครอง

^{๕๖}พระราชวรมนี (ป.อ.ปยุตโต), การศึกษาของคณะสงฆ์ : ปัญหาที่ร่อทางออก, อ่างแล้ว, หน้า ๑๓๘-๑๓๙.

^{๕๗}ดร.วีรชาติ นิมอนงค์, “เรื่องความไม่เสมอภาคทางการศึกษาของพระภิกษุสามเณรในประเทศไทย”, รายงานการวิจัย, อ่างแล้ว, หน้า ๑๗๗.

^{๕๘}ปิยโสภณ, ก้าวใหม่แห่งการคณะสงฆ์ การศึกษา-เผยแผ่ นำการปกครอง-ก่อสร้าง, (กรุงเทพฯ : ห.ส.น.เจียฮั่ว, ๒๕๕๖), หน้า ๓.

เป็นการปกครองเพื่อการปกครองมิใช่การปกครองเพื่อการศึกษา อันเป็นแบบแผนที่พระพุทธองค์ได้ทรงวางไว้และสืบต่อเป็นประเพณีช้านาน สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงตระหนักถึงหลักการดังกล่าวเป็นอย่างดี ดังได้ระบุว่า “เมื่อการเล่าเรียนเจริญขึ้นแล้ว จักสนับสนุนการปกครองเป็นอย่างดี”^{๘๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ก็ได้สรุปไว้ว่า “การปกครองตามหลักการพุทธศาสนา เป็นเรื่องของการศึกษา ด้วยการศึกษ และเพื่อการศึกษา”^{๘๙}

ซึ่งผลจากการรวมงานทุกด้านของคณะสงฆ์มารวมที่งานด้านการปกครอง ได้กลายเป็นแหล่งกำเนิดปัญหาใหม่ขึ้นมา เพราะว่าตามสภาพความเป็นจริงแล้ว คงเป็นไปได้ที่บุคคลคนเดียว จะสามารถทำงานได้ผลดีทุกอย่างไปพร้อมๆ กันหรือสามารถที่จะทำงานให้เป็นที่น่าพอใจในทุกด้านได้ ในที่สุดปัญหาที่เกิดการสะสมและกลายเป็นปัญหาหนักมากยิ่งขึ้น การใช้การปกครองนำการศึกษาและการเผยแผ่ จัดเป็นปัญหาใหญ่ในขณะนี้ของวงการคณะสงฆ์ไทย ในอดีตแม้การศึกษาปริยัติธรรมจะไม่ทั่วถึง แต่ทุกวัดก็มักจะมีการอบรมสั่งสอนภิกษุสามเณรในเรื่องข้อวัตรและวินัยโดยถือเป็นหน้าที่ของเจ้าอาวาสและอุปัชฌาย์อาจารย์ ยิ่งเป็นพระบวชใหม่ก็ยิ่งต้องอยู่กับครูบาอาจารย์จนกว่าจะบวชครบ ๕ พรรษาตามธรรมเนียมที่เรียกว่า “ถือ นิสสัย” แต่ปัจจุบันเจ้าอาวาสส่วนใหญ่ก็ไม่ได้ทำหน้าที่อบรมสั่งสอนศิษย์วัดแล้ว ส่วนหนึ่งคงเพราะเข้าใจว่าหน้าที่ของเจ้าอาวาสคือ “ปกครอง” ซึ่งถูกตีความให้หมายถึงการบริหารจัดการ บังคับบัญชา และควบคุมกำกับอันเป็นเรื่องอำนาจ แทนที่จะมองว่าการปกครองนั้นแยกไม่ออกจากการอบรมสั่งสอน สาเหตุอีกส่วนหนึ่งที่ทำให้เจ้าอาวาสเป็นอันมากไม่ได้อบรมสั่งสอนพระเณรในวัดก็เพราะหมดเวลาไปกับกิจกรรม พิธีกรรม การก่อสร้าง และหาเงินเข้าวัด ในทำนองเดียวกันอุปัชฌาย์ก็ไม่มีเวลาให้แก่ลัทธินิวกิจ หรือผู้ที่ตนบวชให้ เพราะนอกจากปีหนึ่ง ๆ จะบวชพระมากมายจนจำชื่อแทบไม่ได้แล้ว อุปัชฌาย์ยังมีตำแหน่งเจ้าคณะ พวงมาด้วย จึงถูกราชการคณะสงฆ์ดึงเวลาไปอีกไม่น้อย จึงได้แต่เป็นเพียงผู้ประกอบพิธีอุปสมบท ส่วนใครที่ได้บวชแล้วก็ถูกปล่อยปลละละเลย ไม่มีผู้ดูแลอบรมสั่งสอน จากสภาพดังกล่าวจึงเกิดคำเรียกขานพระอุปัชฌาย์ในเชิงล้อเลียนว่า “อุปัชฌาย์เบ็ดไขแล้วทิ้ง อุปัชฌาย์ไก่ไขแล้วฟัก”^{๙๐} กลายเป็นว่าพระส่วนใหญ่ในปัจจุบันนอกจากจะไม่มีความรู้ด้านปริยัติธรรมแล้ว ยังไม่รู้จักรองครองตนที่ถูกต้องในฐานะบรรพชิต ข้ายังถูกปล่อยให้ทำอะไรหรือไปไหนมาไหนได้ตามใจชอบ ทั้ง ๆ ที่บวชได้ไม่นาน จึงไม่แปลกที่พระซึ่งมีความประพฤติไม่น่าเลื่อมใสในวันจะมีมากขึ้น

การปกครองที่มองข้ามการศึกษา หรือไม่อิงการศึกษา แม้จะอาศัยการบังคับ ควบคุม ลงโทษ โดยมุ่งป้องปรามสกัดกั้นคนชั่ว แต่ในที่สุดแล้วกลับกลายเป็นว่ามีคนเลวคนชั่วเกิดขึ้นมากมายจนควบคุมไม่อยู่

^{๘๘}พระมหาวงศ์ไทย ศรีลารักษ์, “ศึกษาวิเคราะห์ปัญหาการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศไทย”, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**, อ่างแล้ว, หน้า ๑๓๘,

^{๘๙}พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **บทเรียน ๒๕ ปี คนไทยเรียนรู้หรือยัง**, อ่างแล้ว, หน้า ๕๕.

^{๙๐}พระมหาจรรยา สุทธิญาณ, **ปฏิรูปการสงฆ์**, (กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, ๒๕๓๙), หน้า ๑๖.

ลงโทษไม่หมด เพราะไม่ได้มุ่งสร้างหรือฝึกฝนส่งเสริมให้มีคนดีเพิ่มขึ้น ยิ่งไปกว่านั้นเมื่อคนดีน้อยลงไปเรื่อยๆ ขณะที่คนชั่วมากขึ้น ในที่สุดคนชั่วเหล่านั้นก็เข้ามาทดแทนคนดี ๆ ในระบบปกครอง จนระบบดังกล่าว แทนที่จะเป็นตัวแก้ปัญหา กลับกลายเป็นตัวก่อปัญหา จึงตกอยู่ในความเสื่อมโทรม การปกครองที่มองข้าม การศึกษาจึงเป็นการปกครองที่นอกจากจะไร้ประสิทธิภาพแล้ว ยังทำลายตัวเอง นี่คือสภาพปัญหาที่กำลังเกิดขึ้นกับการปกครองคณะสงฆ์ในปัจจุบัน

ซึ่งอันที่จริงแล้วพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการศึกษาและการเผยแผ่ การปกครองตามมาทีหลัง การปกครองที่เป็นการบังคับ ควบคุม ลงโทษ เป็นการปกครองเชิงลบ อาศัยอำนาจ ซึ่งมีแต่จะต้องปราบปราม กันมากขึ้นและรุนแรงยิ่งขึ้น ต่างกับการปกครองที่มากับการศึกษา ซึ่งเป็นการปกครองเชิงบวก เน้นการสร้างคนดี เพื่อไม่ให้มีคนที่จะต้องปราบ หรือให้มีคนดีท่วมทับคนชั่ว^{๓๒} พระวัตติศาสตร์พุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการศึกษาและเผยแผ่ ตัวอย่างเช่น พระเจ้าอโศกมหาราชทรงส่งพระโสณะและพระอุตตระมาประกาศพระพุทธศาสนา ก็คือมาให้การศึกษาอบรมทรงนำความดีมาบอก มาเผยแผ่ เมื่อการศึกษาการเผยแผ่ รุ่งเรืองแล้ว การปกครองจึงตามมาภายหลังงาน แต่ปัจจุบันภาระงานหลักแต่กลับปล่อยให้เป็นงานรอง ซึ่งหากปล่อยให้เป็นอย่างนี้ ก็ยากที่จะปรับขนวนในระดับนโยบายได้ นั้นย่อมหมายถึงอาจจะเป็นทางล่มของพระพุทธศาสนาในยุคใหม่ เป็นจุดที่จำเป็นต้องแก้ไขอย่างเร่งด่วน

(ง) การบริหารเน้นรวมศูนย์อำนาจมากกว่ากระจายอำนาจ โครงสร้างการบริหารของคณะสงฆ์ในทุกด้านเป็นการบริหารแบบรวมศูนย์อยู่ที่ส่วนกลางทุกอย่าง โดยเฉพาะด้านการศึกษาพระปริยัติธรรมเป็นหน้าที่ของคณะสงฆ์ส่วนกลาง คือสำนักงานแม่กองธรรม แม่กองบาลีรับผิดชอบเพียงหน่วยงานเดียวเท่านั้น คณะสงฆ์ส่วนภูมิภาคแทบไม่ได้มีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบาย กำหนดทิศทางในการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์แต่ประการใดเลย แม้แต่การออกข้อสอบ การวัดผลประเมินผล ก็ยังรวมศูนย์อยู่ที่ส่วนกลางที่กรุงเทพมหานคร ซึ่งมีความล่าช้าเป็นอันมาก การบริหารแบบรวมศูนย์ ขาดความยืดหยุ่น การบริหารที่มีโครงสร้างในแนวดิ่ง ขาดความทั่วถึงในการดูแลให้ระบบการศึกษาดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ ขาดการมีส่วนร่วมจากคณะสงฆ์ในระดับล่างลงไป นี่คือสภาพปัญหาแต่คณะสงฆ์ก็ยังคงดำเนินการเหมือนเดิม

ทั้งที่ความจริงทรัพยากรในพระพุทธศาสนามีมากมายมหาศาล ทั้งบุคลากร เงิน สถานที่ และทรัพยากรต่างๆ ที่จะสามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้ได้ผลได้ แต่ขาดการบริหารจัดการที่ดีในทุกด้าน ทำให้ทรัพยากรเหล่านั้นไม่ได้ถูกนำมาใช้ประโยชน์ หรือนำมาใช้ประโยชน์ได้อย่างไม่คุ้มค่า นอกจากนี้การบริหารจัดการก็ยังขาดการกระจายอำนาจ ผู้บริหารคณะสงฆ์บางรูปบางท่าน ต้องแบกภาระหน้าที่พร้อมๆ กันที่เดียวหลายตำแหน่ง อาจจะเป็นด้วยเหตุผลที่ว่า ไม่มีตัวบุคคลที่เหมาะสม การรวมศูนย์เช่นนี้นับว่าไร้ประสิทธิภาพอย่างยิ่ง เพราะไม่เพียงจะขาดมือไม้หรือกลไกที่สนองงานให้เกิดผลจริงจังกแล้ว ยังขาดการร่วมคิดและ

^{๓๒}พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธศาสนาจะวิกฤติ ต้องคิดให้ไกล รู้ให้ทัน**, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๕), หน้า ๗๘.

โอกาสในการรับรู้ข้อมูลที่หลากหลาย พระสังฆาธิการจำนวนมากงานล้นมือและหมดเวลาไปกับงานประชุม งานเอกสาร พระหลายรูปที่มีผลงานในพื้นที่ ไม่ว่าจะในฐานะพระวิปัสสนาจารย์ อาจารย์ปริยัติ หรือพระนักพัฒนา เมื่อได้เป็นพระสังฆาธิการแม้ระดับตำบลก็แทบจะทิ้งงานดังกล่าวไป เพราะถูกงานในระบบราชการคณะสงฆ์ดึงไป ทำให้ห่างเหินจากชุมชนและเขตความรับผิดชอบ ลำพังการดูแลรับผิดชอบพระสงฆ์ในพื้นที่โดยบุคคลเพียงคนเดียว ก็เป็นเรื่องยากอยู่แล้ว หากยังต้องมาเสียเวลากับการสนองงานคณะสงฆ์เมืองบน ผลก็คือปัญหาต่าง ๆ ในพื้นที่ที่เพิ่มพูนหมักหมม ไม่ได้รับการดูแลแก้ไขอย่างจริงจัง แม้กระทั่งพระสงฆ์ในวัดของท่านเอง ท่านก็ยังไม่มีเวลาดูแลอบรม ทั้งนี้ยังไม่พูดถึงการไต่เต้าเอาดีในทางสมณศักดิ์ จนละเลยความรับผิดชอบในหน้าที่ของตน กล่าวได้ว่าระบบราชการของคณะสงฆ์นี้เป็นระบบที่ทอนกำลังมาก ไม่เฉพาะพลังงานเท่านั้น หากยังรวมถึงความคิดสร้างสรรค์ด้วย

อันที่จริงแล้ว การบริหารงานแบบรวมงานไว้จุดเดียว นั่นคือการบริหารงานที่ล้มเหลว เป็นกระจุกอำนาจมากกว่าการบริหารแบบสร้างสรรค์ เพราะไม่มีใครในโลกนี้ที่จะมีความสามารถ เก่งไปในทุกเรื่อง การที่กระจุกงานมากๆ มาไว้ที่บุคคลเพียงคนเดียว ยากที่จะทำให้งานทุกด้านมีความสมบูรณ์เรียบร้อยและพัฒนาก้าวหน้าไปได้ การกระจายอำนาจและหน้าที่ความรับผิดชอบ (Decentralization of Authority and Dutyresponsibility) โดยการแบ่งงาน (Division of Work) และการกระจายอำนาจหน้าที่การงาน (Delegation of Authority) เป็นเรื่องสำคัญของการบริหารงานยุคใหม่ในองค์กรต่างๆ ที่จะปฏิบัติงานเพื่อยังประโยชน์ของหน่วยงานและของประชาชนโดยส่วนรวมให้สำเร็จและเจริญก้าวหน้าไปด้วยดี มีประสิทธิภาพสูง (High Efficiency) คือให้ได้ประสิทธิผล (Effectiveness) สูง ด้วยการลงทุน (Investment) ที่ต่ำ คือ ด้วยกำลังทรัพยากรทั้งกำลังคนและกำลังเงิน เป็นค่าใช้จ่ายและเวลาที่ประหยัด^{๓๓}

(จ) ขาดเอกภาพในการจัดการศึกษา สืบเนื่องมาจากการไม่มีนโยบายทางการศึกษาของคณะสงฆ์อย่างชัดเจนและการบริหารหลักสูตรหลักสูตรไม่ดี ส่งผลให้เกิดปัญหาที่สำคัญก็คือทำให้การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ขาดเอกภาพหลายด้าน^{๓๔} ซึ่งการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบันแบ่งหลายระบบ คือ พระปริยัติธรรมแผนกธรรม พระปริยัติธรรมแผนกบาลี พระปริยัติธรรมแผนกสามัญ มหาวิทยาลัยสงฆ์ และมีการศึกษาอื่นๆ ที่เป็นอิสระไปอีก เช่น สำนักอภิธรรม สำนักปฏิบัติธรรมต่างๆ เป็นต้น จะเห็นได้ว่าการศึกษาที่ของคณะสงฆ์ที่ดำเนินการอยู่ในปัจจุบันนี้ มีมากมายหลายระบบ แต่ละระบบมีโครงสร้างการบริหารจัดการแยกส่วนเป็นอิสระต่อกัน อาจจะมีส่วนเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันบ้าง แต่ค่อนข้างน้อย เช่น ผู้จะสอบบาลีประโยค ๑-๒ ได้ ต้องสอบผ่านนักธรรมตรี ผู้จะสอบประโยค ป.ธ. ๔ ได้ต้องผ่านนักธรรมชั้นโท ผู้ที่จะเข้าสอบ ป.ธ.๗ ได้

^{๓๓}พระมหาเสริมชัย ชยมงคลโล, **การบริหารวัด**, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธทาวนาวิชาธรรมกาย, ๒๕๓๙), หน้า ๑๗๗-๑๗๘.

^{๓๔}ดร.วีระชาติ นิมอนงค์, “เรื่องความไม่เสมอภาคทางการศึกษาของพระภิกษุสามเณรในประเทศไทย”, **รายงานการวิจัย**, อ้างแล้ว, หน้า ๔๙.

ต้องสอบผ่านนักธรรมชั้นเอกเป็นต้น แต่ในด้านเนื้อหาและหลักสูตรของแต่ละระบบไม่เชื่อมโยงกัน ไม่สามารถเทียบโอนความรู้ต่อกันได้

เนื่องจากไม่มีองค์กรหรือสถาบันใดจะมีอำนาจพอ ที่จะเชื่อมต่อและจัดการบริหารให้ระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ที่มีอยู่หลากหลายระบบให้เกี่ยวเนื่องกัน เมื่อต่างหน่วยงานต่างฝ่ายต่างก็ดำเนินการไปคนละทิศคนละทาง ไม่ได้มีการประสานให้การจัดการศึกษาสอดคล้องกันไปในทิศทางเดียวกัน ไม่มีการวิจัยพัฒนาหลักสูตรหรือวางยุทธศาสตร์ทางการศึกษาร่วมกัน ยังขาดการประสานงาน ไม่มีการแบ่งบทบาทหน้าที่กันชัดเจน ก่อให้เกิดความสับสนและความหย่อนประสิทธิภาพ ทำให้เกิดความไม่มั่นใจในการศึกษาเล่าเรียนของพระภิกษุสามเณร เพราะเมื่อระบบการศึกษามีความหลากหลายอย่างนี้ บางครั้งทำให้เกิดความซ้ำซ้อนในทางการศึกษา เช่น ปริยัติสามัญกับหลักสูตรนักธรรมที่มีเนื้อหาซ้อนกัน แต่นักเรียนจะต้องเรียนทั้งสามระบบ คือ เรียนนักธรรม เรียนบาลี และเรียนปริยัติสามัญหรือระดับมหาวิทยาลัยสงฆ์ไปพร้อมๆ กันด้วย ทำให้หนักเกินไปสำหรับนักเรียนซึ่งมีพื้นฐานเดิมอ่อนอยู่แล้ว ไม่ได้มีความพร้อมในเรื่องการศึกษาเล่าเรียนมาแต่เดิม หากเรียนทั้ง ๓ ระบบไปพร้อมๆ กัน คงไม่สามารถรับไหวได้ ก็เลยเลือกพระปริยัติธรรมแผนกสามัญและระบบมหาวิทยาลัยสงฆ์มากกว่าการศึกษาระบบอื่นๆ เพราะเป็นระบบการศึกษาที่ตรงกับความต้องการเรียนง่ายและมีระบบที่ชัดเจนที่สุด^{๔๕} ส่วนการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีนั้น มีนักเรียนให้ความสนใจเรียนน้อยมาก แต่เป็นระบบการศึกษาที่พระผู้ปกครองมีความประสงค์ให้เรียน และการจัดการศึกษานักธรรมบาลีก็จัดไปยถากรรม การจัดการเรียนการสอนเป็นเรื่องของเจ้าคณะผู้ปกครองในระดับชั้นต่างๆ สำนักไหนมีศักยภาพก็ดำเนินการกันไป ส่วนสำนักไหนไม่มีศักยภาพก็ไม่จัดให้มีการเรียนการสอน ขึ้นอยู่กับความสนใจและความเอาใจใส่ของเจ้าคณะพระสังฆาธิการเอง คณะสงฆ์มีหน้าที่เพียงแค่จัดการสอบและวัดผลอย่างเดียว

(๖) ขาดการวางแผนการศึกษา การศึกษาของพระสงฆ์ถูกปล่อยปละละเลยให้แต่ละวัดแต่ละสำนักดำเนินการกันเอง ไม่อยู่ในความรับผิดชอบของรัฐ อีกทั้งไม่จัดเข้าเป็นส่วนใดส่วนหนึ่งของโครงการหรือแผนการศึกษาของรัฐอีกด้วย จากสาเหตุดังกล่าวทำให้การวางแผนการศึกษาของคณะสงฆ์ ทั้งในระดับปริยัติธรรมและระดับมหาวิทยาลัยสงฆ์ ขาดการชี้แนะจากผู้เชี่ยวชาญด้านการวางแผนการศึกษา ขาดการเอาใจใส่ทั้งจากรัฐบาลและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งหน่วยงานของคณะสงฆ์เองว่าจะผลิตการศึกษาของคณะสงฆ์ไปในทิศทางใด มีเป้าหมายที่จะใช้ผลผลิตทางการศึกษาไปในทางไหน คณะสงฆ์ไม่ได้มีการสร้างบุคลากรไว้รองรับงานคณะสงฆ์อย่างเป็นระบบ เมื่อถึงคราวจำเป็นต้องมีตำแหน่งว่างจึงค่อยหาผู้ที่เหมาะสมมารับตำแหน่งนั้นๆ เมื่อจบการศึกษามาแล้วจะอย่างไรต่อ ก็ไม่มีใครสนใจ จบนักธรรมเอกแล้วจะเรียนต่อหรือไม่ก็ได้ จบเปรียญธรรม ๙ ประโยคมาแล้ว จะให้ทำอะไรก็ไม่มีใครสนใจ ใครจะทำอะไรอย่างไรก็แล้วแต่ คณะสงฆ์มีหน้าที่แค่จัดวัดผลให้มีการสอบแค่นั้นเอง ปรากฏว่าพระที่จบการศึกษามาแล้วไม่รู้จะทำอะไร ต่างก็ลาสิกขาเป็นจำนวนมาก

^{๔๕}สัมภาษณ์ศาสตราจารย์ สุมน อมรวิวัฒน์, ราชบัณฑิต, ๒๑ พฤษภาคม ๒๕๕๑.

เนื่องจากยึดในระบบเดิม ไม่ว่ากาลเวลาจะเปลี่ยนแปลงไป สภาพสังคมจะเปลี่ยนแปลงไปแค่ไหน แต่การศึกษาของคณะสงฆ์ก็ยังยึดในขนบธรรมเนียมเก่าๆ ไม่มีระบบบริหารจัดการเหมือนกับการศึกษาสมัยใหม่ที่ระบบทางโลกเขาจัดทำกัน ยังสอนกันตามวัดแต่ละวัดหรือแต่ละสำนักเรียนของใครของมัน ไม่มีสถานศึกษาที่ชัดเจน บางสำนักก็ไม่ได้มีการเรียนการสอน แต่เวลาสอบก็ส่งรายชื่อเข้าสอบ บางที่มีแต่นักสอบไม่มีนักเรียน แม้จะมีการผลักดันหรือกระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแต่ก็ไม่ประสบผลสำเร็จ เนื่องจากพระเถระผู้มีอำนาจในการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์เป็นผู้อนุรักษ์นิยม ไม่สนองตอบต่อแรงกระตุ้น และมองว่าการปรับหลักสูตรจะทำให้มาตรฐานลดลง และเชื่อว่าการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีที่ผ่านมามีข้อบกพร่อง แต่เกิดจากกระแสโลกเปลี่ยนแปลงไปและลดมาตรฐานลงเอง และยังคงภูมิใจที่มีผู้สอบได้จำนวนน้อย^{๑๖}

ทั้งๆ ที่คณะสงฆ์เองยังขาดแคลนพระภิกษุที่มีความรู้ความสามารถมากมาย งานของคณะสงฆ์ทั้งงานด้านวิชาการ งานการปกครอง งานเผยแผ่ยังขาดบุคลากรที่มีความรู้ก็มาก แต่เพราะระบบการวางแผนการบริหารจัดการไม่ดี ทำให้การศึกษาของคณะสงฆ์ผลิตออกมาแล้วก็สูญเปล่า โดยเฉพาะงานการปกครอง เช่นในระดับเจ้าอาวาสไม่มีการวางตัวบุคลากรไว้รองรับตำแหน่งอย่างต่อเนื่อง เมื่อเจ้าอาวาสมรณภาพแล้วจึงค่อยหาบุคคลอื่นมารับหน้าที่แทน ทำให้เกือบทุกวัดโดยเฉพาะวัดราษฎร์ เมื่อเจ้าอาวาสมรณภาพแล้วส่วนมากจะเกิดการแข่งขันกันเป็นเจ้าอาวาส ซึ่งก็มีหลายวัดเมื่อแต่งตั้งเจ้าอาวาสใหม่เรียบร้อยแล้ว พระในวัดก็จะแตกความสามัคคีกัน หรือไม่ก็คู่แข่งก็จะได้รับความเดือดร้อน^{๑๗} การไม่มีบุคลากรไว้รองรับงานนี้ ทำให้นโยบายใดๆ ของเจ้าอาวาสองค์ก่อนไม่มีการสานต่อ จะเห็นได้จากเมื่อเจ้าอาวาสที่มีชื่อเสียงหลายวัดมรณภาพแล้ว วัดแทบกลายเป็นวัดร้าง ปัญหานี้ทำให้การบริหารงานคณะสงฆ์ไม่เป็นระบบและไม่คล่องตัวเท่าที่ควร ต่างจากศาสนาอื่นบางศาสนา ที่มีการวางแผนเตรียมการไว้อย่างเป็นระบบ มีการวางตัวบุคลากรไว้รองรับ ทำให้นโยบายในด้านศาสนาที่วางไว้เป็นไปอย่างต่อเนื่อง

๒) จุดอ่อนที่เกิดจากหลักสูตรการศึกษา

(ก) **หลักสูตรไม่เหมาะสมกับยุคสมัย** หลักสูตรการศึกษาของคณะสงฆ์เป็นหลักสูตรเก่าแก่ ไม่ได้คำนึงถึงผู้ศึกษา ล้าสมัย ไม่เหมาะสมกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว เป็นผลให้ไม่สามารถสู้กับฆราวาสญาติโยมได้ ยังผลให้ผู้เรียนไม่สามารถรู้เท่าทันสังคมและโลกภายนอก เมื่อจบการศึกษาที่ไม่

^{๑๖}คณะนิติศาสตร์ จันทบุตร, “แนวคิดทิศทางการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย”, **วารสารพุทธศาสตร์ศึกษา**, ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๒ (พ.ค.-ส.ค. ๒๕๕๔) : ๒๔.

^{๑๗}พระมหาชานนท์ อ่อนโพธา, “พระวินัยของพระสงฆ์ ศึกษาปฏิบัติของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสและสมเด็จพระวันรัต (เฮง เขมจารี)”, **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล), ๒๕๕๗, หน้า ๑๑๒.

สามารถนำไปใช้สอนได้อย่างมีคุณภาพ เพราะการศึกษาเน้นแต่ด้านอักษรวิธี ขาดการวิเคราะห์ห้วงวิจัย วิจัย^{๔๔} โดยเฉพาะหลักสูตรนักธรรมบาลี เป็นหลักสูตรที่ไม่เหมาะสมกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป และเป็นหลักสูตรที่ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์จากนักวิชาการทั้งฝ่ายพระและฝ่ายฆราวาสมากที่สุด โดยเห็นว่าเป็นหลักสูตรที่ไม่ได้คำนึงถึงผู้เรียน ภาษาที่ใช้ก็เป็นภาษาสำนวนโบราณยากแก่การเข้าใจ ไม่น่าสนใจ การสอนภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติไม่สอดคล้องสัมพันธ์กัน เพราะครูผู้สอนเน้นสอนภาคทฤษฎี คือ ความรู้ความจำ มากเกินไป ขาดการใส่ใจภาคปฏิบัติ^{๔๕} เป็นการจัดการศึกษาที่ไม่คำนึงถึงสภาพความเป็นจริงของสภาพการศึกษาในปัจจุบัน

จากการที่หลักสูตรการศึกษาของคณะสงฆ์ขาดพัฒนาการให้ทันสมัยกับยุคการเปลี่ยนแปลง ทำให้เกิดความล้มเหลวทั้งระบบการศึกษา ทั้งที่ในเบื้องต้นระบบการศึกษาพระพุทธศาสนาได้รับการวางรากฐานอย่างดี คือในยุคลสมัยของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส แต่ในยุคหลังถูกละเลยจากภาครัฐบาลที่แยกการศึกษาให้คณะสงฆ์จัดการกันเอง ซึ่งพระสงฆ์ในรุ่นต่อมามุ่งที่จะรักษาระบบเดิมเอาไว้ให้มากที่สุด โดยไม่คำนึงถึงความเปลี่ยนแปลงของสภาพทางสังคม ที่มีระบบการศึกษาแบบทันสมัย เช่น มีกระบวนการเรียนการสอน มีเทคโนโลยีทางการศึกษา เป็นต้น ทำให้ระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ในปัจจุบันไม่สามารถปรับตัวเองให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงครั้งนี้ได้ ทำให้เกิดความล้มเหลวทางการศึกษาทั้งระบบ ลักษณะการศึกษาจึงเป็นลักษณะที่ไม่มีประสิทธิภาพในการบริหารจัดการ ขาดเอกภาพต่างฝ่ายต่างจัด ไม่มีบูรณาการระบบการศึกษาทั้งระบบเข้าด้วยกัน เน้นความสามารถเฉพาะบุคคลมากกว่าประสิทธิภาพการบริหารทั้งระบบ ขาดระบบการศึกษาที่มีประสิทธิภาพ ช่วยให้พระภิกษุสามเณรมีคุณภาพ รักษาพระศาสนาไว้ได้ มีความพอใจศึกษาค้นคว้าต่อไปในพระธรรมวินัยและวิทยาการที่เกี่ยวข้องกัน ระบบการศึกษาไม่สามารถรับมือกับความเปลี่ยนแปลงของสังคม จึงทำให้ความเป็นผู้นำทางปัญญาต้อยไปทั้งระดับท้องถิ่นและระดับชาติ

วิชาการที่มีในหลักสูตรการศึกษามีขอบเขตคับแคบและจำกัดเพียงด้านเดียว เช่นการศึกษาแผนกบาลีก็เน้นเฉพาะภาษาบาลีเป็นหลัก ทั้งๆ ที่ภาษาบาลีนั้นเป็นคัมภีร์ที่ว่าด้วยเรื่องพระธรรมวินัย แต่เวลาเล่าเรียนและสอนกันจริงๆ กลับไม่ได้ให้ความสนใจในเนื้อหาที่เป็นตัวพระธรรมวินัย หรือตัวหลักคำสอนในตำราเรียนเลย มุ่งแต่แปลภาษาออกมาให้ได้และไม่มีการศึกษาค้นคว้า ฉะนั้นผู้ที่สำเร็จการศึกษาจึงมีความรู้ความเข้าใจคับแคบ อยู่ในวงจำกัดเฉพาะภาษาบาลีในคัมภีร์นั้น ๆ อย่างเดียว เมื่อมีความเข้าใจคับแคบแม้จะมี

^{๔๔}คณะนิติศาสตร์ จันทบุต, “แนวคิดทิศทางการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย”, วารสารพุทธศาสนศึกษา, อ่างแล้ว, หน้า ๔๗.

^{๔๕}สิทธิพล เวียงธรรม, “ปัญหาการเรียนการสอนของคณะสงฆ์ในโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมจังหวัดมหาสารคาม”, การศึกษาค้นคว้าอิสระหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม), ๒๕๔๗, หน้า ๑๒๙.

ความรู้สูงในภาษา แต่เมื่อไปปฏิบัติหน้าที่ทางพระศาสนาและทางสังคมก็มักจะถูกขอบเขตและขีดจำกัดทางการศึกษาของตนบีบรัดไว้ ทำให้ปฏิบัติงานไม่ได้ผลเต็มที่ ไม่ทันสถานการณ์^{๑๐๐}

“การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีในปัจจุบัน เราสอนกันเพื่อให้เด็กเรียนนำไปสอบเลื่อนขั้นเท่านั้น ไม่ได้เน้นให้นำเอาไปใช้ในชีวิตประจำวัน โดยสอนให้จำ แล้วนำไปสอบและการสอบวัดผล ก็ไม่อาจจะแน่ใจได้ว่าผู้ที่ผ่านจะเป็นผู้ที่มีความรู้เรื่องภาษาบาลีอย่างแท้จริง แต่เรื่องนี้เป็นเรื่องละเอียดอ่อน ควรมองในหลายๆ ด้าน แต่ถ้ามีการปรับปรุงการเรียนการสอนเสียใหม่ ให้เหมาะสมกับยุคสมัยขึ้น ก็น่าจะเป็นผลดี”^{๑๐๑}

จากการสัมภาษณ์ครูผู้สอนและนักเรียนพระปริยัติธรรม ส่วนใหญ่มีความเห็นคล้ายคลึงกัน เช่น “การศึกษามูลนิธิยังติดกับระบบแบบเก่าๆ อยู่มาก หนังสือเรียนก็มาก แต่พอออกข้อสอบออกเพียงหน้าเดียว หรือสองหน้าเท่านั้น เป็นการศึกษายังไม่ครอบคลุมเนื้อหาวิชาของวิชาที่เรียนในเวลาออกข้อสอบ บางรูปเรียนมาทั้งปีแต่เวลาสอบกลับสอบตก เพราะเก็งปัญหาไม่ถูก บางรูปไม่เคยเข้าห้องเรียนเลย แต่สามารถสอบได้ หรือเก็งถูกแห่งเดียวเท่านั้น จึงคิดว่าอยากให้ผู้รับผิดชอบการจัดการศึกษามูลนิธิ รับผิดชอบการศึกษาแผนกนี้ ให้มีความทันสมัยเหมาะสมกับสถานะในปัจจุบัน ควรสอดแทรกเนื้อหาวิชาอื่นๆ เช่น อังกฤษ สังคมฯลฯ บรรจุเข้าไปด้วย”^{๑๐๒} พระราชวรจารย์ เจ้าคณะจังหวัดปัตตานี กล่าวว่า “ยังเป็นแบบโบราณ ไม่พัฒนา ไม่มีการใช้ความคิด เน้นความจำเป็นหลัก ไม่ส่งเสริมให้ผู้เรียนคิดเป็น อาศัยแต่มีตัวอย่างแปลไว้ให้แล้วก็แปลตาม ไม่ส่งเสริมให้เกิดความคิดริเริ่ม”^{๑๐๓}

ศาสตราจารย์พิเศษ จำนง ทองประเสริฐ ให้ความเห็นว่า หลักสูตรการสอนภาษาบาลีมีจุดอ่อนที่มุ่งแต่การศึกษาภาษา เน้นแต่ความจำเป็นหลัก ไม่ได้เน้นการวิเคราะห์ห้วงจ้ย หรือความเข้าใจอย่างลุ่มลึกของหลักคำสอนในพระไตรปิฎก มุ่งเน้นแปลบาลีเป็นไทย แปลไทยเป็นบาลี ไม่ได้ฝึกการวิเคราะห์วิจารณ์ จึงทำให้พระเถระที่ศึกษาขาดความคิดแบบวิเคราะห์ ไม่สามารถอธิบายหลักธรรมที่สอดคล้องกับสภาพสังคมสมัยใหม่ได้^{๑๐๔} ความเก่าแก่ของหลักสูตรที่ไม่ปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับสังคมยุคปัจจุบัน ก่อให้เกิดความล้าหลังจนไม่สามารถสู้กับวิทยาการสมัยใหม่ ยังผลให้ความรู้ที่เรียนมาอย่างยากลำบาก กลายเป็นเรื่องสูญเปล่าและไร้ค่า ไม่สามารถนำไปใช้สอยให้เป็นประโยชน์ได้อย่างคุ้มค่าหรือถ่ายทอดแก่เยาวชนรุ่นหลังได้^{๑๐๕}

^{๑๐๐} พระเทพเวที (ป.อ.ปยุตฺโต), **ทิศทางการศึกษาคณะสงฆ์ไทย**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๑), หน้า ๒๙.

^{๑๐๑} สัมภาษณ์ พระมหาถาวร สุทนต์โร ป.ธ.๙, ครูสอนพระปริยัติธรรม, ๒๒ พฤศจิกายน ๒๕๕๑.

^{๑๐๒} สัมภาษณ์ พระมหารัตนพล วสุทนต์โร ป.ธ. ๙, ครูสอนพระปริยัติธรรม, ๑๕ พฤษภาคม ๒๕๕๑.

^{๑๐๓} สัมภาษณ์ พระราชวรจารย์ ป.ธ.๕, ศน.บ., M.A, เจ้าคณะจังหวัดปัตตานี, ๙ พฤศจิกายน ๒๕๕๑.

^{๑๐๔} สัมภาษณ์ ศาสตราจารย์จำนง ทองประเสริฐ, ราชบัณฑิต, ๒๒ พฤษภาคม ๒๕๕๑.

^{๑๐๕} คະນິง်นิตย် จันทบุตร, “แนวคิตทิศทางการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย”, **วารสารพุทธศาสนศึกษา**, อ่างแล้ว, หน้า ๒๔.

แม้แต่หลักสูตรในมหาวิทยาลัยสงฆ์เอง ก็ยังขาดความยืดหยุ่นกำหนดตามท่วงมากจนเกินไป ทำให้ขาดเนื้อหาสาระที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาอย่างมากมาย วิชาที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาถูกลดลง ผลที่เกิดขึ้นทำให้บัณฑิตของมหาวิทยาลัยสงฆ์มีความรู้ทางด้านพระพุทธศาสนาอ่อนด้อยลงอย่างมาก

(ข) หลักสูตรแยกเรื่องโลกออกจากเรื่องธรรม ปัญหาสำคัญที่ทำให้การศึกษาฝ่ายปริยัติธรรมยังคงแบบแผนเดิมขาดการปรับปรุงให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงของสังคมเหมือนหลักสูตรของมหาวิทยาลัยสงฆ์ คือ “ปัญหาที่ว่าพระเถระบางส่วนในองค์กรบริหารคณะสงฆ์ไม่เห็นด้วยกับการที่จะเปลี่ยนหลักสูตรให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงของสังคม มีความเชื่อว่าพระภิกษุควรศึกษาเฉพาะธรรมะและเรื่องราวของศาสนาเพียงอย่างเดียวเพื่อสละกิเลสและสิ่งมัวหมอง”^{๑๐๖} การศึกษาวิชาการสมัยใหม่มีใช้กิจของสงฆ์หากเป็นเรื่องของฆราวาส โลกและธรรมถูกแบ่งแยกด้วยความเชื่อความเข้าใจเช่นนี้ การศึกษาปริยัติธรรมอยู่ในความควบคุมดูแลและขึ้นตรงกับองค์กรบริหารของคณะสงฆ์คือมหาเถรสมาคมอย่างเป็นทางการ จึงเป็นเรื่องลำบากหากจะมีการเปลี่ยนแปลงใดๆ โดยปราศจากความเห็นชอบของมหาเถรสมาคม ซึ่งแตกต่างจากการจัดการศึกษาของมหาวิทยาลัยสงฆ์ ซึ่งมีการบริหารงานเป็นอิสระจากมหาเถรสมาคมจึงมีโอกาสปรับปรุงเปลี่ยนแปลงได้มากกว่า^{๑๐๗} ส่วนการศึกษาอย่างอื่น ๆ สำหรับพระภิกษุสามเณรในแบบสมัยใหม่ หรือที่สอดคล้องกับระบบของรัฐ ก็ถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่า ผลิตพระภิกษุสามเณรเพื่อให้ลาสิกขาออกไปประกอบอาชีพบางระบบไม่มีการศึกษาด้านธรรมเลย และทำให้พระภิกษุสามเณรที่กำลังเล่าเรียน มีความประพฤติและกิริยามารยาทไม่เหมาะสมกับสมณเพศบ้าง ซึ่งในความเป็นจริงหากคณะสงฆ์มีกระบวนการจัดการศึกษาที่ถูกต้องตามหลักไตรสิกขา เสียขวิพากษ์วิจารณ์เหล่านี้ก็คงจะไม่มีอย่างแน่นอน

(ค) ให้ความสำคัญกับภาคปฏิบัติค่อนข้างน้อย การศึกษาของคณะสงฆ์เท่าที่ผ่านมาจนถึงปัจจุบันแยกขาดจากการปฏิบัติแทบสิ้นเชิง ให้ความสำคัญกับปริยัติศึกษาเพียงด้านเดียว และการเรียนการสอนด้านปริยัติ ก็เน้นการท่องจำเป็นหลัก ไม่มีการฝึกฝนให้นักเรียนคิดเป็นหรือรู้จักประยุกต์ใช้ธรรมให้เกิดประโยชน์ในชีวิตประจำวัน พระเถระจึงไม่เห็นประโยชน์จากการเรียนเหล่านี้ ได้แต่ท่องจำเพียงเพื่อให้สอบผ่านเท่านั้น ผลที่ตามมาคือนอกจากปริยัติศึกษาจะตกต่ำมาเป็นลำดับแล้ว ด้านภาคปฏิบัติก็ถูกละเลยจากการศึกษาของคณะสงฆ์ตลอดมา นอกจากไม่มีการบรรจุการเรียนสมาธิภาวนาไว้ในหลักสูตรแล้ว (ยกเว้นในมหาวิทยาลัยสงฆ์ ที่ยังถือเป็นวิชาบังคับพระนักศึกษาต้องปฏิบัติให้ครบหลักสูตรจึงจะได้รับปริญญายังคงมีบ้าง แต่การให้ความสำคัญก็ยังน้อยมาก) จนสมาธิภาวนากลายเป็นเรื่องของวัดป่า และเป็นส่วนเกินของการศึกษาสงฆ์ทั้งในวัดบ้านและวัดเมือง

สมาธิภาวนานั้นมิใช่เป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับการฝึกฝนอบรมภิกษุสามเณร เพื่อให้เป็นศาสนทายาทที่ดีเท่านั้น หากยังเป็นประโยชน์สำหรับการดำเนินชีวิตอย่างคฤหัสถ์ด้วย เพราะธรรมชาติของคฤหัสถ์นั้นต้อง

^{๑๐๖} สัมภาษณ์ พระศรีญาณโสภณ (สุวิทย์ ปิยวิฑูโช), ผช.วัดพระรามเก้า, ๑๘ พฤษภาคม ๒๕๕๑.

^{๑๐๗} พระมหาวงศ์ไทย ศรีลารักษ์, “ศึกษาวิเคราะห์ปัญหาการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศไทย (พ.ศ. ๒๕๓๒- พ.ศ. ๒๕๓๗)”, *วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต*, อ่างแล้ว, หน้า ๙๗.

ประสบกับความผันผวนแปรปรวนและการกระทบกระทั่งยิ่งกว่าบรรพชิตด้วยซ้ำ จึงควรรู้วิธีรักษาจิตใจให้สงบ เพื่ออยู่อย่างมีความสุขได้ท่ามกลางความร้อนแรง เมื่อไม่มีการเล่าเรียนด้านวิปัสสนา การฝึกฝนอบรมจิตอย่างครบถ้วนตามหลักไตรสิกขาที่เกิดขึ้นได้ยาก ผลก็คือนอกจากพระเถระจะมีปัญหาการครองตนให้มีความสุขในเพศบรรพชิต และประพฤติดนให้เป็นทีที่เลื่อมใสศรัทธาของประชาชนแล้ว ยังมีข้อจำกัดอย่างมากในการให้คำแนะนำทางจิตใจแก่ญาติโยม สำหรับพระสงฆ์เองยังมีความจำเป็นต้องรู้วิธีเจริญสมาธิภาวนา เพราะต้องอาศัยความสุขจากภายในหล่อเลี้ยงชีวิตพรหมจรรย์ โดยเฉพาะในยุคปัจจุบันซึ่งกระแสวัตถุนิยมและบริโภคนิยมไหลบ่าท่วมท้นทุกหนแห่งไม่เว้นแม้แต่วัดวาอาราม จนยากที่พระเถระจะครองตนให้ถูกต้องตามพระวินัยได้หากไม่มีสมาธิภาวนาช่วยรักษาใจ ขณะเดียวกันในเมื่อคฤหัสถ์เองทุกวันนี้ในวันจะมีปัญหาทางจิตใจอันเนื่องมาจากต้องแข่งขันดิ้นรนมากขึ้น พระสงฆ์จึงควรมีประสบการณ์ทางสมาธิภาวนาและความรู้เกี่ยวกับจิตใจ เพื่อสามารถให้คำชี้แนะแก่เขาในการแก้ปัญหาจิตใจอย่างตรงจุด นอกเหนือจากการสงเคราะห์ทางด้านพิธีกรรมหรือการทำบุญตามประเพณี

แบบแผนการศึกษาที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงวางไว้แต่แรก ประการแรกก็คือ แบบแผนการศึกษาที่ทรงจัดวางนั้นได้มีผลทำให้การศึกษาของสงฆ์มีความหมายแคบลงจนเหลือเพียงปริยัติศึกษา การเรียนการสอนทางด้านวิปัสสนาถูกลดความสำคัญจนแทบจะเลือนหายไปจากวัด ความผิดพลาดไม่ได้อยู่ตรงที่ทรงเห็นว่า "การเล่าเรียนส่วนวิปัสสนาธุระนั้น เป็นวิชาที่ไม่มีหลักที่จะสอบไล่ได้" อันที่จริงพระองค์ก็ทรงตระหนักดีว่า "ต้องจัดบำรุงเล่าเรียนวิปัสสนาธุระขึ้นไว้ด้วย เดียวนี้เสื่อมทรามไป เพราะไม่ได้บำรุง"^{๑๑๑} แต่การที่ทรงจัดวางการศึกษาด้านปริยัติธรรมอย่างเป็นระบบ (เช่น การมีชั้นเรียนและเวลาเรียนแน่นอนเกือบเต็มวัน) และส่งเสริมให้มีการเรียนอย่างจริงจัง โดยมีสิ่งสนับสนุนจูงใจเช่น สมณศักดิ์และสิทธิยกเว้นการเกณฑ์ทหาร ในขณะที่การศึกษาด้านอื่นไม่ได้รับการสนับสนุนเลย ก็ทำให้พระเถระพากันสอนและเรียนแต่ด้านปริยัติธรรม จนละเลยด้านวิปัสสนา ตลอดจนวิชาดั้งเดิม ซึ่งวัดเคยเป็นศูนย์กลาง เช่น วิชาช่าง วิชาสมุนไพร โหราศาสตร์ วิชาผูกแก้ว ไปจนถึงรำกระบี่กระบอง ปี่พาทย์ราดตะโพน กล่าวอีกนัยหนึ่ง การศึกษาของสงฆ์แต่ดั้งเดิมซึ่งเคยมีหลายประเภทดำรงอยู่ร่วมกันในวัด และได้รับความสำคัญพอ ๆ กัน ถูกระบบปริยัติธรรมอย่างใหม่ช่วงชิงบุคลากร เวลา โอกาส และเงื่อนไขต่าง ๆ จนการศึกษาประเภทอื่น ๆ ไม่สามารถดำรงอยู่ได้ เมื่อไม่มีการเล่าเรียนด้านวิปัสสนา การฝึกฝนอบรมจิตอย่างครบถ้วนตามหลักไตรสิกขาที่เกิดขึ้นได้ยาก ผลก็คือนอกจากพระเถระจะมีปัญหาการครองตนให้มีความสุขในเพศบรรพชิต และประพฤติดนให้เป็นทีที่เลื่อมใสศรัทธาของประชาชนแล้ว ยังมีข้อจำกัดอย่างมากในการให้คำแนะนำทางจิตใจแก่ญาติโยม

^{๑๑๑} สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, **ประวัติมหามกุฏราชวิทยาลัย**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๑), หน้า ๙๖.

ประการต่อมาก็คือ การศึกษาปริยัติธรรมแบบใหม่เน้นความเป็นเหตุเป็นผลจนคำสอนด้านปรมัตถธรรมถูกมองข้ามไป ประโยชน์หรือผลที่ประจักษ์ได้พิสูจน์ได้ในโลกนี้ได้รับความสำคัญเหนืออื่นใด ทำให้พุทธศาสนาสอดคล้องกับจิตใจ โดยเฉพาะการให้ความสำคัญกับอภิปรัชญาทางจิตใจหรือการอยู่ในโลกโดยไม่ติดในโลก การขาดมิติด้านปรมัตถธรรม เมื่อผนวกกับการศึกษาที่ขาดด้านวิปัสสนาหรืออภิปรัชญาดังกล่าวข้างต้น ย่อมมีผลต่อโลกทัศน์และวิถีชีวิตของพระเถรอยู่มากมาย จึงไม่น่าแปลกใจที่พระสงฆ์ในชั้นหลังติดยึดในเรื่องสมณศักดิ์กันมาก และภายหลังก็פקใฝ่ในวัตถุไม่ต่างจากคฤหัสถ์ ทำให้แวดวงพระสงฆ์ในปัจจุบันเข้ากันได้ดีกับระบบบริโภคนิยมแทนที่จะเป็นผู้นำเตือนสติสังคมให้ตระหนักถึงโทษและเห็นทางเลือกที่ไปพ้นบริโภคนิยม^{๑๐๙}

๓) จุดอ่อนด้านกระบวนการเรียนการสอน

(ก) ขาดความน่าสนใจเนื่องจากขาดการพัฒนากระบวนการเรียนการสอนให้ทันสมัย โดยเฉพาะการศึกษาพระปริยัติธรรมของคณะสงฆ์ การศึกษาของคณะสงฆ์มีจุดอ่อนคือกระบวนการเรียนการสอนที่ไม่ได้พัฒนาปรับปรุงให้เกิดความน่าสนใจ โดยการประยุกต์เทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้ ขาดอุปกรณ์และสื่อการสอน^{๑๑๐} การเรียนการสอนพระปริยัติธรรมทั้งสองแผนก ยังไม่มีสื่ออุปกรณ์การเรียนการสอนที่นำมาประยุกต์ใช้กับการเรียนการสอนเท่าที่ควร หากเทียบกับการศึกษาของทางโลกแล้ว การศึกษาของคณะสงฆ์มีการใช้สื่อและอุปกรณ์การสอนที่น้อยมาก เนื่องจากครูสอนก็ขาดทักษะในการใช้สื่อ และความขาดแคลนอุปกรณ์และสื่อการเรียนการสอนต่างๆ สภาพแวดล้อมทางการศึกษาในวัดไม่เอื้อต่อการศึกษาพระพุทธศาสนา สภาพของวัดส่วนใหญ่ไม่เอื้อต่อด้านศาสนศึกษา จากสภาพที่แต่ก่อนวัดเคยเป็นแหล่งการศึกษาที่สำคัญ แต่ปัจจุบันวัดกลายเป็นตลาดนัด สถานที่จอดรถ สถานที่ทำปณิกิจศพ เป็นต้น บรรยากาศไม่เหมาะที่เป็นสถานศึกษา ศาสนา ด้านกระบวนการเรียนการสอน ขาดความน่าสนใจ เนื่องจากขาดการพัฒนากระบวนการเรียนการสอนให้ทันสมัย โดยเฉพาะการศึกษาปริยัติธรรมของคณะสงฆ์ การศึกษาของคณะสงฆ์มีจุดอ่อนคือกระบวนการเรียนการสอน ที่ไม่ได้พัฒนาปรับปรุงให้เกิดความน่าสนใจโดยการประยุกต์เทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้ สภาพแวดล้อมทางการศึกษาในวัดไม่เอื้อต่อการศึกษาพระพุทธศาสนา สภาพของวัดส่วนใหญ่ไม่เอื้อเรื่องศาสนศึกษา จากสภาพแต่ก่อนวัดเคยเป็นแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญ แต่ในปัจจุบันวัดกลายเป็นตลาดนัด หรือเป็นโรงแรมหรู เป็นต้น บรรยากาศไม่เหมาะที่เป็นสถานศึกษา

ขาดการประยุกต์สื่อการศึกษาสมัยใหม่ให้เข้ากับวิธีการสอน จากงานวิจัย ผู้สอนส่วนใหญ่ไม่ได้ใช้สื่อสมัยใหม่มาประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอนเท่าที่ควร โดยเฉพาะการศึกษาปริยัติธรรม ทั้งนี้เนื่องจากครูสอนขาดทักษะในการใช้สื่อ และความขาดแคลนของสื่อ การศึกษาปริยัติธรรมแผนกสามัญเมื่อเทียบกับการศึกษา

^{๑๐๙} พระไพศาล วิสาโล, พุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต, อ่างแล้ว, หน้า ๓๖๗.

^{๑๑๐} สัมภาษณ์ พระราชกิตติโสภณ ป.ธ.๙, ผู้ช่วยเลขานุการแม่กองบาลีสนามหลวง, ๒๒ พฤศจิกายน ๒๕๕๑

ทางโลกในระดับเดียวกันมีการประยุกต์ใช้สื่อเทคโนโลยีสมัยใหม่บ่อย เป็นเพราะขาดงบประมาณในการจัดหาและจัดทำ^{๑๑๑}

ปัญหาด้านการบริหารจัดการ จัดตามธรรมเนียมนิยมไม่มีการเปลี่ยนแปลงมากนัก ครูใช้สื่อและอุปกรณ์การสอนน้อยมากหรือแทบไม่มีเลย ส่วนใหญ่ยึดหนังสือกำหนดและเน้นการท่องจำเป็นหลัก ผู้เรียนขาดความสนใจเมื่อการท่องจำและมีสภาพไม่พร้อมในการสอน จึงก่อให้เกิดการทุจริตบ่อยครั้ง ครูผู้สอนมักบอกข้อสอบแก่นักเรียน ในแง่นโยบายยังเป็นลักษณะการรวมศูนย์อยู่ ไม่ว่าจะเป็นการควบคุม ดูแลหลักสูตรตลอดจนการวัดผลประเมินผล ภายใต้การจัดการโดยกองงานบาลีและกองธรรมสนามหลวง ทำให้เกิดความล่าช้าในการดำเนินงานขาดความรู้ และความเข้าใจถึงวัฒนธรรมและความต้องการของชุมชนในท้องถิ่นอย่างแท้จริง การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีของคณะสงฆ์ที่จัดขึ้นเป็นชั้นเรียนและสำนักเรียนตามวัดต่างๆ ที่กระจายอยู่ทั่วประเทศขาดประสิทธิภาพและมีประสิทธิผลค่อนข้างต่ำ ยกตัวอย่างบาลีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ผู้เรียนมีความเข้าใจภาษาบาลีอันเป็นพุทธพจน์ แต่ไม่ได้เห็นความเป็นปราชญ์หรือผู้คงแก่เรียน ดังนั้น แม้จะศึกษาถึงเปรียญเก้าประโยค แต่ก็ไม่ได้มีเป้าหมายอย่างอื่น นอกจากให้มีความรู้ภาษาบาลีเท่านั้น^{๑๑๒} พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุศลจิตโต) รองอธิการบดีมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ให้ความเห็นเกี่ยวกับหลักสูตรในทำนองเดียวกันว่า ตัวแบบเรียนเก่ามาก ๗๐-๘๐ ปี ไม่ได้มีการปรับปรุงแก้ไข แบบเรียนยังไม่เป็นหลักสูตร ไม่มีชั่วโมงการบรรยาย ไม่มีการวัดผล ดังนั้นพุทธธรรมจะไม่ล้ำสมัยก็จริง แต่วิธีการนำไปสู่คนรุ่นใหม่ต้องนำเสนอแบบใหม่^{๑๑๓}

(ข) ด้านคุณภาพและการวัดสัมฤทธิ์ผลทางการศึกษา ด้วยคุณภาพการศึกษาโดยภาพรวม คุณภาพการศึกษาพระพุทธศาสนาตกต่ำลง เมื่อเทียบกับการศึกษาพระพุทธศาสนาในอดีต ผู้ที่จบการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบันกับอดีตมีความแตกต่างกันทั้งในด้านความรู้ ความสามารถอย่างชัดเจน เนื่องจากระบบการวัดสัมฤทธิ์ผลของปัจจุบันมีความเข้มงวดน้อยกว่าอดีต “แม้เกณฑ์ในการตรวจข้อสอบบาลีสนามหลวงจะมีความเข้มข้น และวางไว้อย่างชัดเจนแล้วก็ตาม แต่การตรวจข้อสอบบาลีสนามหลวง ที่มีกรรมการเป็นจำนวนจากสำนักเรียนทั่วประเทศ ย่อมทำให้มาตรฐานของกรรมการมีความแตกต่างกันมากยิ่งขึ้น เช่น บางรูปตรวจเคร่ง บางรูปตรวจหย่อน เป็นต้น ดังนั้น การแผ่เมตตาให้กรรมการตรวจข้อสอบ จึงยังเป็นความเชื่อ และการปฏิบัติของผู้เข้าสอบเป็นจำนวนไม่น้อย ซึ่งเรื่องนี้ ยังโยงไปถึงความเชื่อที่ว่า การสอบได้สอบตกนั้น ขึ้นอยู่กับบุญบารมีอีกด้วย”^{๑๑๔} การศึกษาพระพุทธศาสนาเน้นปริมาณมากกว่าคุณภาพ คือ เน้นการสอบได้มากๆ ไม่

^{๑๑๑} วรเชษฐ์ ชัยวรพล, “สถานภาพการศึกษาพระพุทธศาสนาในประเทศไทย”, *วารสารศาสนาและวัฒนธรรม*, อ่างแล้ว, หน้า ๑๗๒.

^{๑๑๒} สัมภาษณ์ พระราชวรจารย์ ป.ธ. ๕, ศน.บ., M.A., เจ้าคณะจังหวัดปัตตานี, ๙ พฤศจิกายน ๒๕๕๑.

^{๑๑๓} พระศรีปริยัติโมลี, *วารสารพุทธศาสน์ศึกษา*, ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๒ (พ.ค.-ส.ค. ๒๕๔๔) : ๒๔.

^{๑๑๔} สัมภาษณ์ พระวิสุทธิคณาภรณ์, ผู้ช่วยเลขานุการแม่กองธรรมสนามหลวง, ๑๗ พฤษภาคม ๒๕๕๑

คำนึงถึงว่าจบแล้วจะมีความรู้หรือไม่ การศึกษานักธรรม หรือธรรมศึกษาปัจจุบันขาดความเข้มงวด คือจะทำอย่างไรให้สำนักของตนสอบได้มากที่สุดโดยไม่สนใจในวิธีการที่สอบมาได้ ว่าถูกต้องหรือไม่

เมื่อพิจารณาถึงการออกข้อสอบ และเกณฑ์ในการตรวจข้อสอบบาลีสนามหลวงแล้ว ก็คงต้องยอมรับว่า หากไม่มีการเตรียมตัวสอบที่ดีพอแล้ว การที่จะสอบผ่านนั้นก็ไม่ใช่เรื่องง่ายนัก จากการศึกษาที่มุ่งเน้นการสอบวัดผลเพียงอย่างเดียว ส่งผลให้การศึกษาบรมหรือการเรียนการสอนก็มุ่งเน้นเพื่อการสอบผ่านด้วยเช่นกัน ดังนั้น การท่องจำ และการเรียนเฉพาะประโยคเก็ง จึงเป็นวิธีการหนึ่งที่ยิยมใช้กันอย่างแพร่หลายในการเรียนการสอน และการเตรียมตัวการสอบ ผลที่ตามมาก็คือ ความรู้ความชำนาญในการศึกษาลดลง ความรู้ในภาษาบาลีจำกัดวงในหนังสือหรือคัมภีร์ที่ใช้เป็นหลักสูตรในการสอบเท่านั้น แม้ว่าแต่ละปีแต่ละประโยคจะมีผู้สอบผ่านเป็นจำนวนไม่น้อย แต่ผู้เชี่ยวชาญในด้านภาษาบาลีจริงๆ กลับลดน้อยถอยลงตามลำดับ^{๑๑๕}

การทุจริตข้อสอบของการศึกษาปริยัติธรรม เป็นวงจรอุบาทว์ของการศึกษาคณะสงฆ์ ทำให้เกิดความเลื่อมศรัทธาทั้งจากผู้เรียนเอง และชาวบ้านในวงกว้าง ทั้งนี้เนื่องจากนำผลการสอบไปผูกติดกับตำแหน่งทางคณะสงฆ์มากเกินไป นำไปสู่การจะทำอย่างไรให้สำนักของตนเองได้มากที่สุด ลงท้ายด้วยการทุจริตในการจัดสอบ^{๑๑๖}

การประเมินผลสำหรับการศึกษาศาสนนิกายบาลี โดยเฉพาะบาลีไม่เป็นสากล เช่นพระสอบบาลีผิดไป ๑๒ คำ ถือว่าสอบตกต้องเรียนอีกเกือบหนึ่งปี เป็นต้น การให้คะแนนที่ใช้วิธีลบ คือทำผิดก็หักคะแนนออก ครบเกณฑ์กำหนดก็ตก ประโยคต้นๆ ผิดเกิน ๑๒ คำ ถือเป็นตก ประโยคสูงๆ (ป.ธ.๘-๙) ผิด ๒-๓ คำก็ให้ตก ข้อสอบแต่ละวิชามี “เฉลย” ไว้เป็นตัวอย่างไว้เสร็จ กรรมการที่ไม่เชี่ยวชาญก็ยึดตามเฉลย ผู้เข้าสอบทำต่างไปนิดหน่อยแม้จะถูกต้องตามหลักภาษาก็ไม่ให้ แต่ละปีจึงปรากฏว่ามีผู้สอบตกเป็นจำนวนมาก และการไม่เปลี่ยนแปลงแนวการวัดผลประเมินผล เช่นการนำเอาระบบคะแนนเก็บมาใช้ ระบบทำรายงานค้นคว้าวิจัยทำวิทยานิพนธ์มาใช้ เพราะระบบการศึกษาของคณะสงฆ์นั้นมุ่งเน้นในแนวตั้ง มุ่งในด้านการสอบวัดผลอย่างเดียว ซึ่งภาษาการศึกษาปัจจุบันเรียกว่า “สูญเปล่า” จึงทำให้ผู้เรียนท้อใจ ดังจะเห็นได้ว่าสถิติผู้เรียนผู้สอบการศึกษาศาสนนิกายบาลีในปัจจุบันลดลงอย่างน่าเป็นห่วง เป็นผลให้ผู้สนใจเรียนลดลงตามลำดับ ก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างผู้เรียนและพระเถระผู้บริหารคณะสงฆ์ เพราะผู้เรียนไม่สนใจเรียนบาลี - นักธรรม แต่พระเถระและผู้บริหารบิบบังคับให้เรียนบาลี- นักธรรมเป็นต้น เคยได้มีนักวิชาการหรือพระสงฆ์รุ่นใหม่ได้เสนอความคิดเห็นให้คณะผู้บริหารคณะสงฆ์ปรับปรุงแนวทางการจัดการเรียนการสอน แต่ทางพระเถระผู้ใหญ่ท่านเห็นว่าแบบเดิมนั้นดีอยู่แล้ว ไม่ได้ต้องจะปรับปรุงอะไร การสอบก็คงทำ

^{๑๑๕}นายสมชาย ไมตรี, “การศึกษาของพระสงฆ์ในประเทศไทย : กรณีศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี”, **รายงานการวิจัย**, (กทม : สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ), ๒๕๓๙, หน้า ๑๒๘.

^{๑๑๖}วราเชษฐ์ ชัยวรพล, “สถานภาพการศึกษาพระพุทธศาสนาในประเทศไทย”, **วารสารศาสนาและวัฒนธรรม**, อ่างแก้ว, หน้า ๑๗๒.

เหมือนเดิม เพียงแต่ทดลองการประเมินผลแบบใหม่ คือจากเดิมที่ใช้วิธีแยกวัดคนละวิชา เมื่อตักวิชาใดวิชาหนึ่งแม้วิชาอื่นจะสอบได้ทุกอย่างถือเป็นตกหมด ปีต่อมาก็สอบใหม่ทุกวิชา ปัจจุบันนี้ได้ปรับปรุงใหม่ คือ ประโยค ๑-๒ ถึง ป.๓. ๕ ให้สามารถสอบเก็บวิชาได้ คือถ้าสอบผ่านบางวิชาก็สามารถสอบใหม่ในวิชาที่ตกได้ อีกหนึ่งครั้ง เป็นต้น การจัดการศึกษาจึงเป็นไปตามยถากรรม โดยมักจะอิงอาศัยการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกสามัญซึ่งเป็นการศึกษาแผนใหม่คล้ายคลึงกับการจัดการศึกษาของทางโลก

(ค) พระปริยัติธรรมสามัญเน้นการศึกษาแบบวิชาการทางโลกมากเกินไป การศึกษาของพระสงฆ์โดยเฉพาะสายพระปริยัติธรรมแผนกสามัญและการศึกษาในมหาวิทยาลัยสงฆ์ ซึ่งมีการจัดระบบการศึกษาที่คล้ายคลึงหรือสอดคล้องกับการศึกษาทางโลกมากจนเกินไป จนละเลยธรรมวินัย ถึงแม้จะมีการศึกษาวิชาการทางพระพุทธศาสนา แต่ก็ศึกษาเฉพาะภาควิชาการ ยังไม่ได้จัดตามกระบวนการไตรสิกขาอย่างแท้จริง คือ ไม่เน้นหนักในด้านความประพฤติปฏิบัติหรือจริยามารยาท ทำให้พระสังฆาธิการเจ้าอาวาสบางวัดจึงไม่ค่อยสนับสุนนให้พระภิกษุสามเณรเข้ามาศึกษาในระบบนี้ เนื่องจากความประพฤติไม่ค่อยเรียบร้อย^{๑๓๗} ซึ่งนอกจากจะส่งผลกระทบต่อความเอื้อเฟื้อพระวินัยของพระสงฆ์แล้ว ยังส่งผลถึงความมั่นคงของพระพุทธศาสนาโดยรวมด้วย เหมือนเช่นที่เคยเกิดขึ้นกับมหาวิทยาลัยสงฆ์ในอินเดีย ที่มุ่งเน้นการศึกษาในวิชาการทางโลก อาทิ ปรัชญา ดาราศาสตร์ แพทย์ศาสตร์ นิติศาสตร์ เป็นต้น แต่ละเลยต่อพระธรรมวินัยอันเป็นรากฐานการประพฤติปฏิบัติของพระสงฆ์ จนเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้พระพุทธศาสนาเสื่อมจากอินเดียในที่สุด^{๑๓๘} ซึ่งความจริงแล้วการจัดการศึกษาตามของวิชาการทางโลก ถ้าหากจัดอย่างพอดีโดยมีพระธรรมวินัยเป็นพื้นฐานก็จะเป็นประโยชน์กับพระภิกษุสงฆ์เอง และเป็นประโยชน์กับพระพุทธศาสนาในด้านต่างๆ เช่น การประยุกต์พุทธธรรมให้สอดคล้องกับบรรดาศาสน์ต่างๆ เช่นรัฐศาสตร์ก็เป็นรัฐศาสตร์แนวพุทธ เศรษฐศาสตร์ก็เป็นเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ การใช้เทคโนโลยีที่ทันสมัยในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้กว้างขวางยิ่งขึ้นไป เป็นต้น ดังที่พระสงฆ์ไทยสมัยโบราณได้ใช้วิชาการทางโลกที่ถือว่าทันสมัยแล้วในยุคนั้นๆ มาประยุกต์ใช้ประโยชน์กับพระพุทธศาสนา เช่น งานนวรรกรรม (งานก่อสร้างถาวรวัตถุ) หรือจิตรกรรมต่างๆ ที่สอดคล้องพุทธธรรมลงสู่ผลงานช่างนั้นๆ ที่นอกจากจะเป็นสิ่งปลูกสร้างถาวรวัตถุในทางพระพุทธศาสนาแล้ว ยังเป็นการเผยแผ่พระศาสนาแก่ประชาชนได้อีกทางหนึ่งด้วย เป็นต้น ซึ่งจะต้องผ่านกระบวนการเรียนการสอนตามหลักไตรสิกขาให้ครบถ้วนบริบูรณ์ จึงอำนวยความสะดวกให้เกิดขึ้นทั้งแก่คณะสงฆ์ พระพุทธศาสนาและประเทศชาติโดยภาพรวม

^{๑๓๗} สัมภาษณ์ พระราชพิศาลสุธี, เจ้าคณะจังหวัดชุมพร, ๒๔ มิถุนายน ๒๕๕๑.

^{๑๓๘} รังสรรค์ สว่างศรี, “ความเอื้อเฟื้อในพระวินัยของพระสงฆ์ไทย : ศึกษาเฉพาะกรณีพระสงฆ์ในกรุงเทพมหานคร และจังหวัดหนองคาย”, *วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล), ๒๕๕๖, หน้า ๑๑๐.

๔) จุดอ่อนด้านบุคลากรทางการเรียนการสอน

(ก) **ขาดแคลนครูผู้สอน** ปัญหาขาดแคลนครูสอนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมนั้น ไม่รุนแรงเท่ากับการจัดการศึกษาปริยัติธรรมแผนกบาลี เพียงแต่มีแนวโน้มว่าขาดแคลนขึ้นตามลำดับ เพราะส่วนใหญ่กระจุกตัวอยู่ในเมืองหรือสำนักเรียนใหญ่ๆ ส่วนด้านคุณภาพของครูผู้สอนพระปริยัติธรรมทั้งแผนกธรรมและบาลียังขาดแคลนครูผู้สอนที่มีคุณภาพ ครูส่วนใหญ่หลังจากได้รับใบตราตั้งเป็นครูสอนพระปริยัติธรรมแล้ว คณะสงฆ์ไม่ได้มีการอบรมให้ครูผู้สอนแต่ละคนได้พัฒนาศักยภาพของตนเองอย่างเต็มที่ คงมีการปล่อยเลยตามเลย ส่งผลต่อคุณภาพการจัดการเรียนการสอนขาดทิศทางที่ชัดเจน ขาดการบำรุงขวัญหรือกำลังใจจากคณะสงฆ์ ปัญหาการขาดครูสอนจึงเป็นปัญหาที่วิกฤตในการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จากการสัมภาษณ์ พระสังฆาธิการ นักวิชาการ และผู้บริหารด้านการศึกษาคณะสงฆ์ ต่างก็มีความเห็นตรงกันว่า ปัญหาที่ประสบก็คือการขาดครู เป็นปัญหาที่สำคัญ ปัญหาการขาดแคลนครูสอน ทำให้สำนักส่วนใหญ่ใช้นักศึกษารุ่นพี่สอนรุ่นน้อง ความด้อยประสิทธิภาพของครูจำเป็น ทำให้ขาดแคลนเทคนิควิธีการสอนที่จะทำให้นักเรียนเข้าใจได้อย่างซาบซึ้ง ประกอบกับครูเองก็มีภาระส่วนตัวที่จะต้องท่องเที่ยวเพื่อสอบประโยคต่างๆ ขึ้นไป ภารกิจที่จะต้องทั้งเรียนทั้งสอน ทำให้ไม่มีเวลาจะทุ่มเทการสอนให้มีประสิทธิภาพจนประสบความสำเร็จได้^{๑๑๙}

(ข) **ครูผู้สอนยังขาดคุณภาพ** ขาดการพัฒนาบุคลากรอย่างเป็นระบบและต่อเนื่อง บุคลากรครูสอนพระปริยัติธรรมไม่มีหน่วยงานได้รับผิดชอบในการพัฒนาอบรมอย่างเป็นระบบ ส่วนใหญ่สอนตามความรู้ความสามารถที่รับถ่ายทอดจากรุ่นพี่ที่เคยสอนมาก่อน ตลอดจนบุคลากรครูที่สอนพระปริยัติธรรม ไม่เคยได้รับการพัฒนาอย่างจริงจังจากรัฐและคณะสงฆ์ จากการสัมภาษณ์นักวิชาการพระพุทธศาสนามีความเห็นที่ว่า “อาจารย์ผู้สอนพระปริยัติธรรม ควรจะมีความรู้ความสามารถจริงๆ ไม่ใช่เป็นระบบพี่สอนน้อง คือ สอบได้นักธรรมโท มาสอนนักธรรมตรี จบ ป.๖. ๔ มาสอน ป.๖. ๓ เป็นต้น ควรจะมีหลักสูตรฝึกอบรมอาจารย์ผู้สอน ให้มีความเชี่ยวชาญ และมีจิตวิทยาในการสอนนักเรียน เพื่อกระตุ้นให้นักเรียนอยากเรียน และควรมีการจัดระบบการเรียนการสอนให้มีคุณภาพมากขึ้น”^{๑๒๐}

(ค) **ผู้เรียนขาดความมุ่งมั่นและทุ่มเทต่อการศึกษาพระปริยัติธรรม** ในสมัยก่อนการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมแผนกบาลีได้รับความนิยมนิยมจากประชาชน เนื่องจากความยากจนและความลำบากทางการศึกษาด้านการขยายด้านการศึกษาของภาครัฐยังเข้าไปไม่ถึง ประชาชนในชนบทจึงนิยมส่งบุตรหลานเข้ามาบวชเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและบาลี ผู้เรียนจึงมีมากและมีหลายระดับ ทั้งสติปัญญาสูง กลาง ต่ำ คละเคล้ากันไป แต่ต่อมาภายหลังระบบการศึกษาภาครัฐได้ขยายโอกาสไปอย่างทั่วถึงเยาวชนที่สนใจเข้ามาบวชเรียนก็มีจำนวนน้อยลง ผู้มีสติปัญญาเฉลียวฉลาดมักหันไปศึกษาการศึกษาของภาครัฐ ผู้เข้ามาบวชเรียนส่วนใหญ่จึงอยู่ในระดับปานกลางหรือระดับต่ำ จากสภาพดังกล่าวการจัดการศึกษาพระปริยัติ

^{๑๑๙}ศุภนัยพุทธศาสน์ศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, **วารสารพุทธศาสน์ศึกษา**, ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๒ (พ.ค.- ส.ค. ๒๕๔๔) : ๒๕.

^{๑๒๐}สัมภาษณ์ ศาสตราจารย์ ดร.สุมน อมรวิวัฒน์, ราชบัณฑิต, ๒๑ พฤษภาคม ๒๕๕๑.

ธรรมแผนกบาลีจึงยากที่จะดำเนินการไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ และขณะเดียวกันผู้เรียนก็สามารถที่จะเลือกเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญ ซึ่งง่ายกว่าและมีเป้าหมายการศึกษาที่ชัดเจนมากกว่า ว่าเมื่อจบการศึกษาแล้วสามารถนำไปศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษาทั้งของสงฆ์และทางโลกได้ การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีจึงเลื่อมทรุดลงตามลำดับ โดยเฉพาะในต่างจังหวัดเพราะขาดพระเถระที่จะเรียน ขาดครูที่จะสอน สำนักเรียนที่จะสามารถสอนอยู่ได้จะต้องหาสวัสดิการ อาหาร งบประมาณในการเรียนให้เพียงพอแก่ผู้เรียน ส่วนใหญ่ก็จะอยู่ในกรุงเทพมหานคร ส่วนในต่างจังหวัดสำนักที่จะคงสามารถเปิดทำการเรียนการสอนอยู่ได้ จะต้องมีการเรียนการสอนควบคู่ไปกับพระปริยัติธรรมแผนกสามัญ เนื่องจากพระภิกษุสามเณรไม่เห็นความสำคัญของการเรียน

ความไม่นิยมของพระภิกษุสามเณรในการศึกษาพระปริยัติธรรม (ทั้งแผนกธรรม-และบาลี) นอกจากความยากลำบากในการเรียนการสอนแล้ว ผู้เรียนก็มองไม่เห็นเป้าหมายว่าเมื่อสำเร็จการศึกษาแล้วจะนำไปใช้อย่างไร เพราะการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์มุ่งแค่เพียงให้เรียนจบ แต่ไม่ได้มีเป้าหมายว่าเมื่อจบแล้วผู้เรียนจะนำไปทำอะไรได้บ้าง ทั้งในขณะที่บวชอยู่หรือลาสิกขาไปแล้ว ถ้าบวชอยู่ก็เป็นแค่ครูสอนพระปริยัติธรรมเหมือนเดิม หรือถ้าลาสิกขาออกไปถ้าจบเปรียญสูงสุดคือเปรียญธรรมเก้าประโยค ก็เป็นได้แค่อนุศาสนาจารย์ตามค่ายทหารหรือเรือนจำซึ่งก็มีน้อยมาก การศึกษาระบบนี้มีผลต่อผู้เรียนน้อยมาก ดังนั้นจึงไม่เป็นที่ยอมรับของผู้เรียน เพราะพระภิกษุสามเณรส่วนมากมองว่าการศึกษาพระพุทธรศาสนาเป็นแค่เพียงทางผ่านเท่านั้น การศึกษาปริยัติธรรม หมายถึงนักธรรมบาลี เป็นการศึกษาอย่างเสียไม่ได้ เนื่องจากตกอยู่ในสภาพที่ถูกบังคับให้ต้องเรียน จากสำนักเรียน หรือหลักสูตรการศึกษาที่คาบเกี่ยวกับวิชาการทางโลก สภาพการศึกษาปริยัติธรรมในปัจจุบันกำลังได้รับความสนใจจากพระภิกษุสามเณรน้อยลงเรื่อยๆ ถึงแม้ว่าบางสำนักเรียนจะมีรางวัลจูงใจให้ก็ตาม แต่การศึกษาปริยัติธรรมก็ไม่กระเตื้องขึ้น ทั้งนี้เนื่องจากขาดแรงจูงใจในการเรียนศาสนา

(ง) ขาดความรู้พื้นฐานวิชาทางโลกอย่างเพียงพอ พื้นฐานความรู้วิชาทางโลกของพระภิกษุสามเณรยังอ่อนอยู่มาก เนื่องจากผู้ที่เข้ามาบวชส่วนใหญ่เป็นชาวไร่ชาวนาซึ่งเป็นคนยากจน เรียนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ ๖ แล้วก็มาบวชเป็นสามเณรเพื่อต้องการศึกษาเล่าเรียน แต่เนื่องจากพื้นฐานความรู้เดิมค่อนข้างจะอ่อน ทำให้เป็นปัญหาทั้งการเรียนทางโลกในระดับสูงขึ้นไป และที่สำคัญที่สุดคือไม่สามารถเรียนวิชาการทางพุทธศาสนาที่ลึกซึ้งได้ สภาพการศึกษาจึงอ่อนทั้งปริยัติธรรมและวิชาทางโลก

๕) จุดอ่อนด้านงบประมาณและสื่ออุปกรณ์

(ก) ด้านงบประมาณ ปัจจุบันอยู่ในความรับผิดชอบของกองพุทธศาสนศึกษา สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ซึ่งมีหน้าที่ดำเนินการเกี่ยวกับการควบคุม ดูแล จัดการศึกษาวิชาการพระพุทธรศาสนา การจัดการศึกษาโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกธรรม-บาลี แผนกสามัญศึกษา และรับผิดชอบงานการศึกษาของคณะสงฆ์ การศึกษาสงเคราะห์ และการศึกษาอื่นๆ ที่เกี่ยวกับพระพุทธรศาสนา ซึ่งงานด้านการสนับสนุนงบประมาณอยู่ในความรับผิดชอบของฝ่ายการศึกษาพระปริยัติธรรม โดยมีหน้าที่จัดทำงบประมาณและ

แผนการใช้จ่ายประจำปี และจัดสรรงบประมาณสนับสนุนแก่สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง และสำนักงานแม่กองบาลีสนามหลวง สำนักเรียนและสำนักศาสนศึกษาทั่วประเทศ

งบประมาณที่คณะสงฆ์ได้รับการจัดสรรจากรัฐนั้น ทางคณะสงฆ์จะได้รับจัดสรรจากสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติโดยเป็นงบประมาณอุดหนุน ซึ่งเกณฑ์ในการจัดการศึกษาขงบประมาณนั้น ทางสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติพิจารณาจากจำนวนนักเรียนที่ส่งสอบ เช่นเกณฑ์ในการจัดสรรเงินอุดหนุนการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ประจำปี ๒๕๕๑ สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติได้พิจารณาวางเงินจัดสรรเพื่ออุดหนุนนักเรียนโรงเรียนพระปริยัติธรรมทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค โดยในแผนกธรรมและแผนกบาลี จะพิจารณาจากจำนวนนักเรียนที่ส่งสอบฐานข้อมูลปี ๒๕๕๐ โดยได้รับงบประมาณแต่ละประโยคดังนี้คือ^{๑๒๑}

ประเภทการศึกษา	จำนวนค่าใช้จ่ายรายหัวของนักเรียน
แผนกสามัญ ระดับ ม.ต้น	๕๕๐ บาท/เดือน/รูป
แผนกสามัญ ระดับ ม.ปลาย	๖๒๐ บาท/เดือน/รูป
แผนกบาลี ระดับ ประโยค ๑-๒	๙๐๐ บาท/ปี/รูป
แผนกบาลี ระดับ ป.ธ. ๓-๖	๑,๒๐๐ บาท/ปี/รูป
แผนกบาลี ระดับ ป.ธ. ๗-๙	๑,๖๐๐ บาท/ปี/รูป
นักธรรมทุกชั้น	๙๐๐ บาท/ปี/รูป
ธรรมศึกษาทุกชั้น	๗๐ บาท/ปี/รูป

ซึ่งจะเห็นได้ว่างบประมาณที่คณะสงฆ์ได้รับนั้นน้อยนิดมาก ไม่เพียงพอต่อดำเนินการจัดการศึกษาทุกสำนักเรียนจะต้องช่วยเหลือตัวเองเช่น ได้จากทุนส่วนตัวของเจ้าอาวาสหรือเจ้าสำนักเรียน การทอดกฐินทอดผ้าป่า หรือระดมจากประชาชนผู้มีจิตศรัทธา ส่วนงบประมาณสนับสนุนจากรัฐบาลนั้น มีน้อยมาก ถ้าสำนักเรียนใดมีนักเรียนน้อยไม่มีสิทธิ์ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากรัฐ ถึงได้รับการสนับสนุนก็จำนวนน้อยมาก และรัฐจะจ่ายงบประมาณสนับสนุนเฉพาะสำนักเรียนที่มีจำนวนนักเรียนสอบได้เท่านั้น จะเห็นได้จากในส่วนภูมิภาค อำเภอใดที่มีนักเรียนสอบได้จำนวนมาก จึงจะได้รับงบประมาณสนับสนุนจากรัฐเพื่อนำไปจัดสรรอีกต่อหนึ่ง

(ข) ด้านสื่ออุปกรณ์ อุปกรณ์การเรียนการสอนยังขาดแคลน เพราะเป็นระบบการศึกษาแบบบรรยาย ใช้เพียงกระดานดำและชอล์กเป็นอุปกรณ์การศึกษา ครูไม่นิยมแสวงหาความรู้และอุปกรณ์ประกอบการศึกษาเพิ่มเติม สิ่งที่สำคัญนักเรียนพระปริยัติธรรมของสงฆ์ขาดมากที่สุดคือ ห้องสมุด ซึ่งเป็นแหล่งศึกษาค้นคว้าของพระภิกษุสามเณรที่สำคัญ แต่สำนักเรียนส่วนใหญ่จะไม่มีห้องสมุด แม้แต่อาคารสถานที่

^{๑๒๑} เกณฑ์ในการจัดสรรเงินอุดหนุนการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ประจำปี ๒๕๕๑.

เรียนก็ยังไม่เหมาะสม เพราะสำนักเรียนส่วนใหญ่ในต่างจังหวัด ทำการเรียนการสอนที่ศาลาการเปรียญบ้าง วิหารคดบ้าง ยังไม่มีสถานที่เรียนที่ได้มาตรฐาน ยกเว้นสำนักเรียนใหญ่ๆ ที่มีอาคารเรียนเป็นของตนเอง

จากจุดอ่อนทางการศึกษาของคณะสงฆ์ที่ได้สรุปมานี้ ย่อมส่งผลกระทบต่อผลผลิตทางการศึกษาของคณะสงฆ์โดยภาพรวม เพราะวิถีชีวิตของภิกษุในพระพุทธศาสนาเป็นวิถีชีวิตของการศึกษา (ที่เรียกว่า ไตรสิกขา) การศึกษานอกจากจะเป็นประโยชน์สำหรับผู้เรียนเองแล้ว ยังเป็นการสร้างกำลังคนให้แก่พระพุทธศาสนาอีกด้วย หากระบบการศึกษามีปัญหาที่ย่อมส่งผลกระทบต่อผลผลิตทางการศึกษาและความมั่นคงของพระพุทธศาสนาโดยตรง

๓.๔ ความสอดคล้องของการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ต่อบริบทของสังคมไทยในยุคปัจจุบัน

บริบทของสังคมไทยในขณะนี้ กำลังเผชิญกับปัญหาวิกฤตการณ์ต่างๆ ทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและธรรมชาติสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะวิกฤตด้านสังคมที่กำลังมีปัญหาเรื่องวิกฤตทางศีลธรรม ยาเสพติด ชุมชนลุ่มสลวย ครอบครัวอ่อนแอ ธรรมชาติสิ่งแวดล้อมถูกทำลายและเกิดมลพิษเป็นต้น ระบบการศึกษาของรัฐ จึงได้มีการปฏิรูปการศึกษาครั้งใหญ่ เป้าหมายของการปฏิรูปการศึกษาของชาติก็คือ การแก้ไขปัญหาดังกล่าว โดยการยกระดับคุณภาพการศึกษาให้มีมาตรฐานสูงเทียบเท่าระดับสากล สอดคล้องกับทิศทางการพัฒนา การเมือง เศรษฐกิจ สังคมและโลกยุคโลกาภิวัตน์ ความคาดหวังของสังคมไทย คือ เด็กไทยยุคใหม่ในยุคของการปฏิรูปจะต้องมีคุณลักษณะใฝ่เรียน ใฝ่รู้ มีความสามารถในการคิด วิเคราะห์ สังเคราะห์ รู้จักเลือกรับ ข้อมูลข่าวสารที่เหมาะสมกับวัฒนธรรมไทย ซึ่งการที่จะนำไปสู่การสร้างคุณลักษณะดังกล่าวจึงต้องนำไปสู่การปฏิรูปการศึกษา^{๑๒๒}

การศึกษาของรัฐได้มีการปฏิรูปการศึกษาครั้งสำคัญมาแล้วเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๒ และกำลังจะมีการปฏิรูปรอบใหม่ในอีกไม่นานนี้ ในขณะที่การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไม่ได้มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงใดๆ เลย นับตั้งแต่มีการปฏิรูปครั้งแรกในสมัยสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส นับจนถึงปัจจุบันเป็นเวลาเกือบ ๑๐๐ ปี ในขณะที่เดียวกับความเปลี่ยนแปลงของสังคมในยุคโลกาภิวัตน์ สังคมชาวพุทธ ได้รับผลกระทบกระเทือนจากกระแสการเปลี่ยนแปลงในโลก ทำให้ผู้คนติดอยู่กับลัทธิวัตถุนิยมและบริโภคนิยมจนก่อให้เกิดปัญหาหลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นปัญหายาเสพติด ปัญหาอาชญากรรม ปัญหาพฤติกรรมเบี่ยงเบน หรือปัญหาทางสังคมอื่นๆ ปัญหาเหล่านี้เป็นเรื่องของทุกข์ทั้งหมดที่เกิดขึ้นกับผู้คนในสังคมไทยปัจจุบัน ในเมื่อศาสนาพุทธเป็นศาสนาที่ชี้ตรงไปที่แก่นแท้ของความทุกข์และการดับทุกข์ และผู้ที่ศึกษา

^{๑๒๒} สิริพร พึ่งพรพระ, “ความต้องการการพัฒนาตนเองของครูโรงเรียนสังกัดกรมสามัญศึกษา : กรณีศึกษาจังหวัดประจวบคีรีขันธ์”, **วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต), ๒๕๔๖, หน้า ๖.

หลักธรรมคำสอนในทางพระพุทธศาสนาโดยตรง ก็คือพระสงฆ์ ซึ่งปัจจุบันมีอยู่ประมาณสองแสนห้าหมื่นรูป และพระสงฆ์ก็ยังคงเป็นที่พึ่งทางจิตใจของประชาชนอยู่

ประเด็นคำถามที่น่าพิจารณาก็คือว่า ในเมื่อในสังคมไทยปัจจุบันมีพระสงฆ์จำนวนสองแสนรูปห้าหมื่นรูป และมีวัดอีกมากมายกระจายอยู่ทั่วประเทศไทย ระบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบันสามารถที่จะผลิตพระสงฆ์ ให้มีความรู้ความสามารถในการที่จะช่วยเป็นที่พึ่งทางใจแก่ประชาชนได้หรือไม่ เพียงใด ทุกวันนี้เมื่อประชาชนมีความทุกข์ยังต้องการเข้าไปพึ่งพาพระสงฆ์อยู่ แต่ส่วนใหญ่ไปเพื่อขอพึ่งน้ำมนต์หรือเครื่องรางของขลังซึ่งก็ให้ผลดีทางจิตใจ แต่พระสงฆ์สามารถจะนำหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาซึ่งทางพันทุกชีให้กับประชาชนได้หรือไม่ เพราะปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นระยะหลังสะท้อนภาพที่น่าห่วงใยเกี่ยวกับสถานการณ์พระพุทธศาสนา โดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับพระภิกษุสงฆ์ เนื่องจากมีข่าวปรากฏแพร่หลายในด้านลบที่เกิดขึ้นกับคณะสงฆ์อยู่เนืองๆ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องประพฤติผิดพระธรรมวินัยร้ายแรง การกระทำความไม่ซื่อสัตย์สงฆ์พึงกระทำเป็นต้น ถึงแม้ว่าจะเป็นการกระทำของภิกษุบางรูปบางกลุ่ม แต่ก็มีผลกระทบต่อคณะสงฆ์และพระพุทธศาสนาโดยภาพรวม การที่พระสงฆ์จะเป็นที่พึ่งทางใจของประชาชน หรือเป็นผู้ชี้แนะทางสติปัญญาของสังคมนั้น ประเด็นสำคัญที่สุดอยู่ที่ว่าพระสงฆ์ได้รับการศึกษาพระธรรมวินัยมากน้อยเพียงใด และระบบการศึกษาของคณะสงฆ์มีความเหมาะสมสอดคล้องกับบริบทของสังคมในยุคปัจจุบันหรือไม่

ก่อนที่จะพิจารณาวาระบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ ว่ามีความสอดคล้องกับบริบทของสังคมไทยหรือไม่ ประเด็นที่แรกที่ควรพิจารณา คือ สังคมมีความคาดหวังต่อการศึกษาของคณะสงฆ์อย่างไร และการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ สามารถให้ผลผลิตทางการศึกษาที่สอดคล้องกับความคาดหวังของสังคมหรือไม่ สิ่งที่จะต้องทำความเข้าใจเบื้องต้นก็คือ คำว่าสังคมนั้นหมายถึงใคร เพราะถ้าพูดถึงกลุ่มคนส่วนใหญ่ก็มีมากมายหลายกลุ่ม แต่ละกลุ่มก็มีความคาดหวังที่แตกต่างกันออกไป ขึ้นอยู่กับพื้นฐานทางด้านประสบการณ์และวิถีชีวิตของกลุ่มสังคมนั้น ๆ ด้วย แต่หากจะกล่าวโดยภาพรวมๆ คำว่าสังคมในที่นี้หมายถึงกลุ่มของพุทธบริษัทหรือชาวพุทธ ซึ่งเป็นผู้อุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาโดยตรง ว่ามีความคาดหวังต่อผลิตผลทางการศึกษาของคณะสงฆ์อย่างไร และการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบันมีความสอดคล้องกับความคาดหวังของสังคมและเหมาะสมกับบริบทของสังคมไทยในปัจจุบันหรือไม่ ซึ่งจะได้ศึกษาวิเคราะห์ต่อไป

๓.๔.๑ ความคาดหวังของสังคมต่อการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบัน

สถาบันสงฆ์หรือพระสงฆ์ยังเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับสังคมไทยอยู่ แม้ในปัจจุบันฆราวาสจำนวนมากมีความรู้ความสามารถในการสั่งสอนธรรมะได้ แต่พระสงฆ์ก็ยังคงมีความสำคัญในการสืบทอดคำสอนในทางพระพุทธศาสนาอยู่นั่นเอง^{๑๒๓} เพราะพระสงฆ์อยู่ในฐานะที่ดีกว่าฆราวาสในการสืบทอดหลักธรรมคำสอนในทางพระพุทธศาสนาไปยังคนรุ่นหลังได้ เนื่องจากมีหน้าที่ในการศึกษาและเผยแผ่ธรรมะโดยตรง ชีวิตความเป็นอยู่ก็เอื้อต่อกิจการดำเนินเต็มเวลา แต่สิ่งสำคัญก็คือ การชี้ให้เห็นถึงชีวิตพรหมจรรย์ ซึ่งมีได้หมายความว่า

^{๑๒๓}พระไพศาล วิสาโล, **พุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต**, อ่างแล้ว, หน้า

ชีวิตที่ไร้เรื่อหรือคู่ครองเท่านั้น หากหมายถึงชีวิตที่มุ่งไปสู่อิสรภาพ ไม่เป็นทาสความสุขทางกาม และไม่ยึดติดกับโลก ซึ่งทุกสังคมต้องการกลุ่มบุคคลที่เป็นตัวอย่างของชีวิตดังกล่าว เพื่อให้คนประจักษ์ว่าชีวิตเช่นนั้นเป็นไปได้จริง และไม่เหลือวิสัยของมนุษย์ที่จะเข้าถึงได้ ตัวอย่างของชีวิตเช่นนี้ที่จะคอยเตือนสติผู้คนไม่ให้พลัดตกเป็นทาสของวัตถุนิยมและบริโภคนิยม และทำให้สังคมมีมิติทางจิตวิญญาณอยู่ได้ เพศบรรพชิตเอื้อต่อการให้บุคคลสามารถดำรงชีวิตพรหมจรรย์อยู่ได้ ประมวล เพ็งจันทร์^{๑๒๔} กล่าวว่า การที่พระสงฆ์ในฐานะเป็นศาสนบุคคลจะมีคุณค่าต่อสังคมไทยหรือไม่ ขึ้นอยู่กับเงื่อนไข ๓ ประการ คือ

- ๑) สถาบันสงฆ์จะต้องเกื้อกูลต่อการประพัตติพรหมจรรย์ ตามแนวทางที่ถูกต้องตามคติแห่งพระธรรมวินัย
- ๒) สถาบันสงฆ์ต้องมีพลังอำนาจในการชี้แนะ และชักนำสังคมไทย ไปในทิศทางที่ถูกต้องตามคติแห่งพระพุทธศาสนา
- ๓) บทบาทพระสงฆ์จะต้องมีส่วนอย่างสำคัญ ต่อการสนับสนุนการพัฒนาสังคมและประชาชนให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น

จากงานวิจัยของรังสรรค์ สว่างศรี^{๑๒๕} พบว่าพระสงฆ์ตามความต้องการของกลุ่มตัวอย่างในกรุงเทพมหานคร ประชาชนต้องการพระสงฆ์ที่ปฏิบัติตามพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัด ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ มีศีลธรรมและสม่ำเสมอ ต้องการให้พระภิกษุมีความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรมเพิ่มขึ้น เพื่อที่จะสามารถปรับตนเองให้เข้ากับสภาพสังคมในปัจจุบันได้ดี ซึ่งถึงแม้จะเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วก็จะมีปัญหาในการปรับตัว เพราะจะทำให้การเทศนาสั่งสอนและเผยแผ่ธรรมะได้ดียิ่งขึ้น ทันทับความเป็นไปของเหตุการณ์ต่างๆ ในสังคม จะทำให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธาและเชื่อถือในพระสงฆ์มากขึ้น ส่วนประชากรกลุ่มตัวอย่างในจังหวัดชัยภูมิ ต้องการพระสงฆ์ที่เป็นพระนักปฏิบัติ คือ ปฏิบัติตามวินัยสงฆ์อย่างเคร่งครัด สงบสำรวมมีศีลธรรม ปฏิบัติตามประเพณีของสงฆ์ในสมัยพุทธกาล คือ ปฏิบัติวิปัสสนาให้มาก และถือปฏิบัติเคร่งครัดอย่างพระอรหันต์และนำเอาหลักการปฏิบัติวิปัสสนามาสั่งสอนหรือช่วยเหลือประชาชน ในด้านการเป็นที่พึ่งทางจิตใจของประชาชน

ภาพพจน์ของพระในสายตาของชาวบ้าน มีลักษณะที่น่าสนใจบางประการที่พบจากการศึกษา คือ มีลักษณะแปลกแยกกระห่างความคาดหวังแห่งบทบาทกับความศรัทธา กล่าวคือ ในกลุ่มของประชาชนที่เข้าวัดเป็นประจำ หรือที่เรียกว่า “ศรัทธาวัด” ส่วนมากจะมีความรู้พระธรรมวินัย คือ คำสอนของพระพุทธศาสนา ทั้งหลักธรรมและหลักปฏิบัติพอสมควร แต่เมื่อปรากฏการณ์ว่าพระกระทำผิดพระวินัยบางข้อ ชาวบ้านทั้งที่รู้จักกลับไม่สนใจจะถือเป็นผิดแต่อย่างใด ด้วยความคิดที่ว่านิดๆ หน่อยๆ ไม่เป็นไร พระก็คือคน” หรือ “เดี๋ยว

^{๑๒๔}พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **สถาบันสงฆ์กับสังคมไทย**, อ่างแล้ว, หน้า ๒๗๗.

^{๑๒๕}รังสรรค์ สว่างศรี, “ความเอื้อเฟื้อในพระวินัยของพระสงฆ์ไทย : ศึกษาเฉพาะกรณีพระสงฆ์ในกรุงเทพมหานคร และจังหวัดหนองคาย”, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล), ๒๕๕๖, หน้า ๕๕.

ที่ไม่มีพระอยู่วัดกันพอดี” เป็นลักษณะที่มองพระเหมือนผู้ประกอบอาชีพอย่างหนึ่งในสังคม คือประกอบพิธีกรรมทางศาสนาเจตนาคติของประชาชนเช่นนี้มีผลกระทบต่อพระ ในกรณีนี้ที่พระเห็นว่าศรัทธาของประชาชนไม่ตำหนิ พระเองก็อาจจะเผลอปฏิบัติตนผิดพระวินัย ซึ่งนานวันเข้าก็อาจกลายเป็นธรรมเนียมการปฏิบัติของพระไปโดยปริยาย ซึ่งการปฏิบัตินั้นอาจไม่ตรงกับข้อกำหนดทางศาสนา และเนื่องจากคำสอนของพระพุทธศาสนานั้นมีทั้งทฤษฎีและปฏิบัติ หากผู้ที่สามารถท่องจำและแตกฉานทางทฤษฎีแต่ไม่สามารถปฏิบัติตนได้ ก็ถือว่าไม่ประสบผลสำเร็จตามคำสอน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการปฏิบัติตนของพระนั้น ไม่น่าจะเป็นเพียงผู้ถ่ายทอดหลักธรรม แต่สมควรจะเป็นแบบอย่างในการปฏิบัติตนเพื่อดำเนินชีวิตประจำวันด้วย^{๑๒๖}

การที่พระสงฆ์เป็นที่คาดหวังของสังคมนั้น พระมหาประยงค์ อุปเสน กล่าวไว้ ผู้ใดก็ตามที่เขามีสถานภาพใดสถานภาพหนึ่ง เขาย่อมถูกคาดหวังว่า ควรมีพฤติกรรมตามที่สถานภาพของเขากำหนด โดยตัวเขาเองและคนอื่นๆ เช่น บิดามารดาและบุตร บิดามารดาต้องคุ้มครองบุตร ส่วนบุตรก็ต้องเชื่อฟังบิดามารดาและดูแลเมื่อแก่ชรา ข้าราชการมีหน้าที่ให้ความสะดวกและบริการแก่ประชาชนโดยเต็มใจและเต็มที่ หรือตัวอย่างที่จะศึกษาคือพระสงฆ์ซึ่งดำรงสถานภาพเป็นพระสงฆ์ พระภิกษุสงฆ์เองก็ต้องมีสามัญสำนึกและคาดหวังต่อบทบาทจริงของตน ขณะเดียวกันบุคคลอื่นๆ เช่น ประชาชนทั่วไป ข้าราชการ ครูอาจารย์ก็ย่อมคาดหวังที่จะให้พระสงฆ์ปฏิบัติตามบทบาทหรือหน้าที่ของท่านด้วย^{๑๒๗}

ความคาดหวังของสังคมต่อการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย ก็คงสอดคล้องกับเป้าหมายทางการศึกษาของพระพุทธศาสนา คือ ต้องการให้พระเป็นผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ดังที่ ดร.อาจอง ชุมสาย ณ อยุธยา กล่าวว่า “พระก็เป็นที่เคารพสูงสุดของประชาชนอยู่แล้ว เพราะฉะนั้น ความคาดหวังคือพระจะต้องเป็นแบบฉบับของพระสงฆ์ที่ดี จะต้องเป็นของพระสงฆ์ที่ดีที่สมบูรณ์แบบ พระสงฆ์ปรากฏตัวที่ไหน เต็มไปด้วยความสงบ พอมองเห็นแล้วเกิดความเคารพ ไบหน้าอ้มเอิบ เต็มไปด้วยความสุขุม นี่คือสิ่งที่เราคาดหวังว่าพระจะเป็นอย่างนี้ เมื่อพูดคุยด้วยแล้วพระสามารถให้คำแนะนำสั่งสอนเกิดความสบายใจ พระจะต้องเป็นผู้มีความรู้ มีความสามารถในการถ่ายทอดให้ผู้ฟังเกิดความประทับใจแรงบันดาลใจให้เกิดปฏิบัติธรรม”^{๑๒๘} พระสงฆ์ที่เป็นผลผลิตทางการศึกษาของคณะสงฆ์ ควรที่จะปฏิบัติหน้าที่ของพระสงฆ์ได้อย่างสมบูรณ์ คือ หน้าที่ต่อพระพุทธศาสนา เช่น หน้าที่ในการศึกษาหาความรู้คำสอนของพระพุทธเจ้าในพระไตรปิฎก หน้าที่ปฏิบัติตามพระธรรมวินัยบัญญัติ หน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนาและหน้าที่รักษาและป้องกันพระพุทธศาสนาจากการดูหมิ่นเป็นต้น และหน้าที่ต่อสังคมมนุษยชาติ เช่น หน้าที่สั่งสอนการนำหลักธรรมไปใช้ชี้ทางแก้ปัญหา

^{๑๒๖} วาสนา วงศ์เยี่ยมยอง, “การเปลี่ยนแปลงบทบาทของพระในชุมชน”, **วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่), ๒๕๓๙, หน้า ๘๒.

^{๑๒๗} พระมหาประยงค์ อุปเสน, “บทบาทของพระสงฆ์ในการบริหารและการจัดการศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ในวัด : ศึกษาเฉพาะกรณีศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ในวัด ในเขตจังหวัดหนองคาย”, **วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์), ๒๕๓๙, หน้า ๒๑.

^{๑๒๘} สัมภาษณ์ ดร.อาจอง ชุมสาย ณ อยุธยา, ผอ.โรงเรียนสัตยาไสย ลพบุรี, ๙ กรกฎาคม ๒๕๕๑.

ที่เกิดขึ้น หน้าที่ให้บริการต่างๆ แก่สังคมเท่าที่จะทำได้ เป็นผู้นำสังคมและการเผยแผ่ สิ่งที่ได้ปฏิบัติดีแล้วไปสู่นานาประเทศ เป็นต้น^{๑๒๙}

จะเห็นได้ว่านอกจากสังคมจะคาดหวังว่า พระสงฆ์จะเป็นผู้ปฏิบัติปฏิบัติชอบเป็นแบบอย่างที่ดีแล้ว ก็ยังคาดหวังว่าพระจะสามารถอธิบายหลักธรรมคำสอนให้มีความเข้าใจด้วย บทบาทของพระสงฆ์ย่อมขึ้นอยู่กับข้อกำหนดโดยพระธรรมวินัยเป็นสำคัญ ส่วนบทบาทตามความคาดหวังของสังคมถือเป็นบทบาทเสริมสอดคล้องกับงานวิจัยของคณะนิติศาสตร์ จันทบุตรพบว่า “..ภิกษุเป็นผู้นำแห่งปัญญาชน จนกลายเป็นประเพณีไทยที่ชายทุกคนจะต้องบวชเรียน เพื่อรับการศึกษา และอบรมจริยธรรม คุณธรรม การศึกษาของพระสงฆ์เป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งในการจรรโลงความมั่นคงของพระพุทธศาสนา การศึกษาที่ถูกต้อง มิใช่เป็นการศึกษาตามแบบของฆราวาส แต่ต้องเป็นการศึกษาชั้นนำฆราวาสได้ พระสงฆ์ควรมีความรู้ในทางศาสนาลึกซึ้ง เพื่อสามารถตัดลึนปัญหาที่เกี่ยวกับหลักธรรมในทางศาสนาได้”^{๑๓๐} ซึ่งการอธิบายหลักธรรมะนั้นจะต้องปรับบทบาทการเผยแผ่ธรรมะให้สอดคล้องเหมาะสมกับยุคสมัย ทำให้ผู้ฟังสามารถมีความเชื่อความเข้าใจและนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้ พระสงฆ์ควรได้รับการศึกษาให้รู้เท่าทันสถานการณ์ของโลกปัจจุบัน เป็นการพัฒนาให้มีความรู้ความสามารถเพื่อประกอบการเผยแผ่ หรือสื่อสารธรรมะให้เข้าถึงประชาชนได้อย่างเหมาะสมแก่กาลสมัย มีวิธีทำให้คนรุ่นใหม่เข้าถึงพระพุทธศาสนา พระควรจะปรับปรุงรูปแบบการเผยแผ่แสดงธรรมให้เหมาะสมกับยุคสมัยสอนให้ประชาชนรู้เรื่อง สอนให้คนสมัยใหม่เข้าใจและเกิดความเลื่อมใสได้^{๑๓๑}

ซึ่งการที่พระสงฆ์จะสามารถทำได้ดังที่ได้กล่าวมานั้น อาศัยแต่ความรู้ทางธรรมอย่างเดียวโดยไม่มีความรู้บริบทของสังคมเลยจะไม่สามารถกระทำได้เลย เพราะสภาพปัญหาสังคมในปัจจุบันมีความแตกต่างมาก สอดคล้องกับการให้สัมภาษณ์ของ รศ.ดร.สมภาร พรหมทาวา “ปัญหาจริยธรรมในโลกสมัยใหม่ไม่ต้องการเพียงความแม่นยำทางปริยัติเท่านั้น หากแต่ต้องการความเป็นผู้มีสติปัญญาอันกว้างขวางที่จะให้ทางออกอันประกอบด้วยความลึกซึ้ง กินใจ ชวนคิด มีเมตตาแก่ทุกฝ่ายเป็นต้นด้วย การศึกษาพระปริยัติธรรมแบบเดิมที่คณะสงฆ์ดำเนินการอยู่นั้นดูเหมือนจะไม่พอเสียแล้ว สำหรับการตอบสนองความต้องการเช่นนี้”^{๑๓๒}

บุญเรือง นูรภักดิ์ ได้สรุปถึงความคาดหวังของสังคมต่อบทบาทของพระสงฆ์ไทยในปัจจุบันไว้ว่า “พระสงฆ์น่าจะต้องศึกษาค้นคว้า และปฏิบัติตามพระธรรมวินัย และวิชาการสมัยใหม่มากขึ้น เพื่อตนเองจะได้

^{๑๒๙} วิจิตร เกิดวิศิษฐ์ และ ปรีชา ช้างขวัญยืน, หนังสือเรียนพระพุทธศาสนา ส. ๐๑๑๒-ส.๐๑๑๓, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๓), หน้า ๖๘.

^{๑๓๐} คณะนิติศาสตร์ จันทบุตร, สถานภาพของพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพฯ : กลุ่มประสานงานศาสนาเพื่อสังคม, ๒๕๓๐), หน้า ๒๓๐.

^{๑๓๑} มรว.คึกฤทธิ์ ปราโมทย์, วิกฤตในพระพุทธศาสนา, (เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยวงกรณาวิทยาลัยวิทยาเขตเชียงใหม่, ๒๕๓๔), หน้า ๔๑.

^{๑๓๒} สัมภาษณ์ รศ.ดร. สมภาร พรหมทาวา, นักวิชาการจากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๑ พฤษภาคม ๒๕๕๑.

ปฏิบัติได้ถูกต้องและแนะนำผู้อื่นให้ถูกต้องทั้งนี้เพื่อความบริสุทธิ์ของตนเอง ของสถาบันพระสงฆ์และศาสนา”^{๑๓๓} พระเทพวิสุทธิกวี รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย กล่าวว่า “สังคมคาดหวังกับผลผลิตทางการศึกษาของพระ แนวเดียวกับเป้าหมายทางการศึกษาของพระพุทธศาสนา แต่ว่าสังคมชาวาสมีความแตกต่างกันออกไป สังคมชาวาสบางกลุ่ม ต้องการให้พระปฏิบัติกรรมาฐานเพื่อบรรลุผลผลอย่างเดียว ไม่จำเป็นต้องศึกษาเล่าเรียนก็ได้ จะปฏิบัติได้ผลหรือไม่ได้ผลอย่างไรก็ไม่สำคัญ ขึ้นอยู่กับแต่บุคคล ภิกษุรูปใดปฏิบัติจนสามารถบรรลุผลได้ก็ดีไป ถ้าปฏิบัติล้มเหลว บวชไปจนตายไม่ได้อะไร ชาวาสกลุ่มนี้ ก็ไม่ได้รับผิดชอบอะไร ส่วนสังคมชาวาสอีกกลุ่มหนึ่งต้องการให้พระมีความรู้ ต้องการให้พระเทศนาสั่งสอนประชาชนได้ กลุ่มนี้เป็นกลุ่มหัวก้าวหน้า”^{๑๓๔}

คำกล่าวของพระเทพวิสุทธิกวี ได้สอดคล้องกับผลการวิจัยของวาสนา วงศ์เยี่ยมยอง พบว่า ในแง่มุมมองของชาวบ้านที่มีต่อพระสงฆ์นั้น โดยส่วนรวมพบว่ามีความแตกต่างในความรู้สึกบางประการ แม้ว่ากลุ่มศรัทธาตั้งเดิมมีได้สนใจเพียงความรู้หรือคุณวุฒิของพระ หากสนใจที่บุคลิกและความเป็นปัจเจกของพระแต่ละองค์มากกว่า อย่างไรก็ตามในกลุ่มผู้สนใจพุทธศาสนารุ่นใหม่ ส่วนราชการต่างๆ และชาวบ้านส่วนหนึ่งกลับให้ความสำคัญในเรื่องวุฒิการศึกษาของพระ เพราะถือเอาระบบมาตรฐานเป็นเกณฑ์ตัดสินคุณภาพ ตามระบบค่านิยมสมัยใหม่^{๑๓๕} ตรงกับคำสัมภาษณ์ของ เมินรัตน์ นวะบุศย์ว่า “โรงเรียนบางแห่งที่ขอให้ครูพระไปช่วยสอนวิชาพระพุทธศาสนาในโรงเรียน มีการกำหนดคุณวุฒิของพระ มีการสอบถามว่าพระเรียนจบปริญญาหรือไม่ หรือเป็นพระนักศึกษ/พระนิสิตหรือไม่ เรียนชั้นปีไหน บางครั้งถามถึงขนาดว่าพระที่จะไปช่วยสอนนี้เรียนสาขาวิชาอะไร ทั้งที่ขอไปช่วยสอนวิชาพระพุทธศาสนาเหมือนกัน”^{๑๓๖} เวลาที่คนไทยก็อ่อนแอเอาแต่หวังผลจากการดลบันดาล ชอบนอนคอยโชค ไม่คิดทำ ไม่มีความเพียรพยายาม แล้วก็ปล่อยให้คิดว่าเป็นพระพุทธศาสนา ซึ่งมันตรงกันข้าม พุทธศาสนาสอนให้สร้างผลสำเร็จด้วยการพากเพียรด้วยการกระทำ พยายามพึ่งตนเองด้วยการทำตนให้เป็นที่พึ่งให้ได้ “พระสงฆ์จะต้องออกมาสอนชาวพุทธให้แยกให้ได้ว่า อะไรเป็นพุทธ ไม่ใช่พุทธ มิฉะนั้นมันจะเสียหายแก่สังคมอย่างยิ่ง”^{๑๓๗}

จึงกล่าวได้ว่า ความคาดหวังของสังคมต่อผลผลิตทางการศึกษาของคณะสงฆ์นั้น พระสงฆ์ จะต้องวางบทบาทของตนให้เหมาะสมกับความเป็นพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาในฐานะผู้นำทางวิญญาณเป็นที่พึ่งทาง

^{๑๓๓}บุญเรือง บุรภัคดี, “พระสงฆ์ควรมีบทบาทช่วยสังคมอย่างไร”, **รัฐสภาสาร**, ๓๒ (กรกฎาคม ๒๕๒๗) : ๔๗-๔๘.

^{๑๓๔}สัมภาษณ์ พระเทพวิสุทธิกวี (เกษม สญญโต), รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ มมร, ๑๔ พฤษภาคม ๒๕๕๑.

^{๑๓๕}วาสนา วงศ์เยี่ยมยอง, “การเปลี่ยนแปลงบทบาทของพระในชุมชน”, **วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัย**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่), ๒๕๓๙, หน้า ๗๕.

^{๑๓๖}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๖.

^{๑๓๗}พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธศาสนาจะวิกฤติ ต้องคิดให้ไกล รู้ให้ทัน**, อ่างแล้ว, หน้า ๓๐.

จิตใจ นอกจากจะต้องมีบทบาทในการอบรมสั่งสอน และปลูกฝังความมีคุณธรรมจริยธรรมให้แก่เด็กและเยาวชนแล้ว พระสงฆ์ยังต้องปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดีให้เด็กเห็นด้วย ซึ่งเป็นวิธีการหนึ่งที่มีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าการอบรมสั่งสอน เพื่อให้ผู้เรียนได้ซึมซับภาพลักษณ์แห่งความดี ความเป็นผู้มีคุณธรรมเป็นแนวทางในการนำไปใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน^{๓๙} ดังที่วราณี ธนวราณีช และคณะได้กล่าวไว้ว่า “แบบอย่างจะทำหน้าที่เป็นสิ่งเร้า ให้เกิดกระบวนการเรียนรู้โดยการสังเกต ทำให้เกิดทัศนคติ ความคิด ความรู้สึก และพฤติกรรมเปลี่ยนไปตามลักษณะแบบอย่างที่ตั้งใจ”^{๓๙} และนอกจากนี้พระสงฆ์ควรจะต้องมีส่วนร่วมกับชาวบ้าน ยังจะต้องเป็นกัลยาณมิตรของประชาชน เอาใจใส่^{๔๐} ในการพัฒนาจิตใจของประชาชนมากกว่า^{๔๑} ที่จะเน้น^{๔๒} ในการพัฒนาวัตถุในวัด

สมบูรณ สุขสำราญ กล่าวไว้ว่า “พระสงฆ์ต้องพยายามช่วยชาวบ้านให้พ้นจากความทุกข์ยาก โดยให้ชาวบ้านมีวิชาชีพจะได้ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน พระควรเข้าร่วมในการพัฒนาสังคมเพราะถือว่าเป็นหน้าที่โดยตรงของพระสงฆ์และถูกต้องทั้งทางธรรมและทางโลก โดยพระสงฆ์นักพัฒนาเหล่านั้นให้ความเห็นว่าสถาบันสงฆ์ไร้ประโยชน์และสลายในที่สุดถ้าพระสงฆ์ไม่ปรับตัวให้เข้ากับสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงไป แม้บางครั้งกิจกรรมบางอย่างอาจจะมีข้อจำกัดบ้าง โดยเฉพาะการพัฒนาทางด้านวัตถุจะเป็นการผิดพระวินัยตรงกันข้ามกับถูกต้องศีลธรรมธรรมะของพระพุทธเจ้าแม้ว่าชาวบ้านไม่ยากให้พระสงฆ์ทำอะไรเลย และถือว่างานพัฒนาไม่ใช่กิจกรรมของพระสงฆ์ แต่พระท่านได้พยายามแก้ไขความคิดเห็นอันไม่ค่อยถูกต้องนี้ เพราะพระสงฆ์ต้องช่วยเหลือชาวบ้านมิใช่เพียงด้านจิตใจเท่านั้น แต่ต้องช่วยเหลือทางด้านวัตถุด้วยหรือเรื่องการครองชีพอีกด้วย สมบูรณ สุขสำราญ พบว่าพระสงฆ์นักพัฒนาในภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือในระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๒๕-๒๕๒๗ พบว่า แรงจูงใจมีผลผลักดันให้พระสงฆ์เข้ามาส่วนในการพัฒนา เช่น การได้เห็นปัญหาและความทุกข์ยากของประชาชนภายในชนบท การเห็นชุมชนอื่นเจริญกว่าท้องถิ่นของตนเอง ความพอใจที่ต้องการช่วยเหลือญาติพี่น้องของตนเองทางอ้อมความคิดที่บ้านพึ่งวัดและพึ่งบ้านและเห็นความสำคัญของหลักธรรมที่เหมาะสมจะนำมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนา”^{๔๐}

^{๓๙}พระมหาสิงห์ชัย ฐมมชโย (เขียวสุข), “บทบาทของพระสงฆ์ในการอบรมจริยธรรมแก่เยาวชน ในตำบลศรีดงเย็น อำเภอไชยปราการ จังหวัดเชียงใหม่”, *วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๔๙, หน้า ๑๖.

^{๓๙}วราณี ธนวราณีช และคณะ, “ผลการใช้เทคนิคแม่แบบที่มีต่อแรงจูงใจในการประกอบอาชีพอิสระของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ ๖ โรงเรียนบางกะปิ กรุงเทพมหานคร”, *วารสารการวิจัยทางการศึกษา*, (ตุลาคม-ธันวาคม ๒๕๓๖) : ๓๖.

^{๔๐}สมบูรณ สุขสำราญ, *การพัฒนาชนบทตามแนวทางพุทธศาสนา : กรณีศึกษาพระสงฆ์กับนักพัฒนา*, (กรุงเทพฯ : พิมพ์ส่วย, ๒๕๓๐), หน้า ๓๙-๔๐.

ดังนั้น โดยภาพรวมจึงกล่าวโดยสรุปได้ว่า ความคาดหวังของสังคมที่มีต่อผลผลิตทางการศึกษาของคณะสงฆ์ คือ ระบบการศึกษาของคณะสงฆ์จะต้องสามารถผลิตพระสงฆ์ ที่มีการศึกษาลักษณะทางพระพุทธศาสนาได้อย่างถ่องแท้ทั้งภาคปริยัติและปฏิบัติ ให้พระสงฆ์ที่ผ่านการศึกษามีความตระหนักถึงสถานะของตนในพระพุทธศาสนาสามารถพัฒนาตนเองทั้งในด้านความรู้ และด้านความประพฤติ ที่จะสามารถเป็นแบบอย่างและสร้างความศรัทธาเลื่อมใสให้เกิดขึ้นแก่ประชาชนในสังคมได้ ระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ จะต้องผลิตพระสงฆ์ ที่สามารถพัฒนาตนให้รอบรู้ ทั้งทางโลกและทางธรรม เพื่อรู้ เท ทันท อดความเปลี่ยนแปลงของสังคมและสถานะของพระพุทธศาสนาในสังคมไทย ให้มีการรอบความคิดที่เด่นชัดในการเผยแพร่ตลอดจนทิศทางการกำหนดบทบาทต่างๆ ต่อชุมชนได้อย่างถูกต้อง^{๑๔๑} อันจะส่งผล อุดหนุนในการเผยแผ่ พระพุทธศาสนาเพื่อสามารถดึงดูดจิตใจของประชาชนให้ ปฏิบัติตามหลักคำสอนได้อย่าง งามถูกต้อง งาม ซึ่งการที่จะสามารถผลิตผลผลิตทางการศึกษาของพระสงฆ์ได้อย่างนี้ ระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ ควรปรับปรุงยุค ใหม ให เหมาะสมกับยุคสมัยแต่ คงหลักศาสนธรรมที่ถูกต้องไว้^{๑๔๒}

๓.๔.๒ การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยกับความสอดคล้องกับบริบทของสังคมไทยในปัจจุบัน

จากการที่ได้ศึกษาถึงบริบทของสังคมไทยในปัจจุบัน และ ความคาดหวังของสังคมต่อการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์แล้วจะเห็นได้ว่า สังคมมีความคาดหวังต่อผลผลิตทางการศึกษาของคณะสงฆ์อยู่ในระดับสูงยิ่ง ทั้งนี้เพราะเป้าหมายทางการศึกษาตามหลักพระพุทธศาสนาถือว่า "สิกขา" หรือ "ศึกษา" เป็นปัจจัยสำคัญที่สุดที่จะทำให้มนุษย์มีชีวิตที่ออกงามจนบรรลุถึงอิสรภาพขั้นสูงสุด ดังที่พระพุทธเจ้าทรงเป็นแบบอย่างแห่งการศึกษาหรือฝึกฝนพัฒนาจนพ้นจากความเป็นปุถุชนอย่างสิ้นเชิง การให้ความสำคัญแก่การศึกษานี้จะเห็นเด่นชัดเมื่อมองไปยังแบบแผนของชุมชนสงฆ์และชีวิตบรรพชิต เริ่มตั้งแต่การบวช จุดมุ่งหมายสำคัญของการบวชคือการศึกษา ดังคนไทยมักเรียกกันว่า "บวชเรียน" สิ่งหนึ่งที่จะช่วยให้การศึกษาหรือการฝึกฝนในระหว่างบวชเป็นไปได้อย่างดีก็คือ วินัย ซึ่งบางครั้งแปลว่า "การฝึก" และเมื่อแยกวินัยออกเป็นข้อๆ ที่เรียกว่า "สิกขาบท" ก็จะมีจุดมุ่งหมายในแง่การศึกษาชัดเจนขึ้น ทั้งนี้เพราะสิกขาบทแปลว่า "ข้อศึกษา" หรือ "ข้อฝึก" สิกขาบทนี้เป็นสิ่งที่พระทุกรูปจะต้องถือปฏิบัติ ต่อเมื่อลาจากเพศบรรพชิต กลับไปเป็นคฤหัสถ์ จึงถือว่าหมดพันธะในการปฏิบัติตามสิกขาบท เรียกว่าเลิกจากการศึกษาหรือ "ลาสิกขา" ซึ่งคนไทยเรียกว่าสึกหาลาเพศนั่นเอง นอกจากการศึกษาโดยใช้วินัยเป็นเครื่องฝึกฝนพัฒนาตนแล้ว การเล่าเรียนทางวิชาการพุทธศาสนาและการฝึกฝนพัฒนาจิต ที่เรียกว่าปริยัติและปฏิบัติ ก็เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาในชุมชนสงฆ์นับแต่อดีต และเมื่อวัดได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมไทยจนมีฐานะเป็น

^{๑๔๑}พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **สืบสานวัฒนธรรม**, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๗), หน้า ๒๒.

^{๑๔๒}สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, บทบาทที่พึงประสงค์ ของวัดและพระสงฆ์ กับการพัฒนาสังคมไทย, ๒๕๔๓, หน้า ข, (อัครสำเนาะ)

ศูนย์กลางของชุมชน การศึกษาของสงฆ์ก็ขยายรวมไปถึงการศึกษาสำหรับชุมชนด้วย วัดจึงมีบทบาทเพิ่มขึ้นมาอีกบทบาทหนึ่งคือเป็นศูนย์กลางทางการศึกษาสำหรับประชาชน พระสงฆ์กับความเป็นผู้นำทางการศึกษา จึงกลายเป็นสิ่งคู่กัน ชุมชนสงฆ์นับเป็นชุมชนแห่งการศึกษาอย่างแท้จริง

(ก) ด้านที่สอดคล้องกับบริบทของสังคมไทยในปัจจุบัน

๑) เป็นการศึกษาเพื่อมวลชนอย่างแท้จริง การศึกษาของคณะสงฆ์ไทยนับได้ว่าเป็นการศึกษาเพื่อมวลชนอย่างแท้จริง เพราะไม่มีการกีดกันจำกัดด้วยชนชั้นวรรณะ หรือฐานะทางเศรษฐกิจ เป็นการศึกษาแบบให้เปล่าแก่ประชาชนมาแต่โบราณ ระบบการศึกษาของรัฐไม่สามารถที่จะขยายไปถึงประชาชนที่อยู่ห่างไกล ความเจริญ เพราะมีข้อแม้ทางเศรษฐกิจซึ่งทำให้ประชาชนที่ยากจนขาดโอกาสในการที่จะเรียนในชั้นสูงๆ ได้^{๑๔๓} แต่ระบบการศึกษาของคณะสงฆ์สามารถทำให้บุคคลเหล่านั้นได้มีโอกาสศึกษาเล่าเรียนได้โดยอาศัยการบวช ประชาชนกลุ่มที่ได้รับประโยชน์จากการศึกษาของคณะสงฆ์มากที่สุด คือ ชาวชนบทที่ยากจน ที่ไม่สามารถเข้าศึกษาในระบบของรัฐได้ ด้วยข้อจำกัดประการต่าง ๆ โดยเฉพาะเรื่องฐานะทางเศรษฐกิจ จากการศึกษาพบว่า พระภิกษุ สามเณรที่เป็นนิสิตในมหาวิทยาลัยสงฆ์เป็นชาวชนบทถึงร้อยละ ๙๘-๙๙ และเกิดในครอบครัววิถีกรไม่น้อยกว่าร้อยละ ๙๐^{๑๔๔}

ซึ่งสภาพเช่นนี้เป็นมาตั้งแต่สมัยอดีตแล้ว แม้แต่พระเถระผู้ใหญ่ๆ องค์สำคัญๆ หลายรูป ซึ่งจะมีชาติภูมิจากต่างจังหวัด เป็นพระเถระผู้ใหญ่รับใช้พระพุทธศาสนาและประเทศชาติในปัจจุบัน ดังนั้น ระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ จึงเป็นระบบการศึกษาที่พัฒนาคุณภาพของคนที่ด้อยโอกาสให้มีโอกาส เมื่อได้เข้ารับการศึกษาโดยระบบการศึกษาของคณะสงฆ์แล้ว ถ้ายังคงดำรงสมณเพศก็จะสามารถบำเพ็ญประโยชน์ให้กับพระพุทธศาสนาได้ หากไม่สามารถดำรงอยู่ในสมณเพศตลอดได้ ลาลิกขาออกไปก็สามารถนำความรู้ที่ได้ไปทำประโยชน์ให้กับประเทศชาติ พระพุทธศาสนาได้อย่างมากมาย ตัวอย่างบุคคลที่เป็นผู้นำของรัฐที่ผ่านการศึกษาโดยอาศัยระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ในสมัยก่อน เช่น เจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) เสนาบดีกระทรวงนครบาล ที่มีฐานะยากจนบิดามารดาไม่สามารถเลี้ยงได้ จึงนำมาฝากเรียนหนังสือในวัดต่อมาได้เข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ และเข้าสอบพระปริยัติธรรมเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๕ สอบได้ ป.ธ. ๓ แล้ว ลาลิกขาบทไปรับราชการ และได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยา ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ และกระทรวงนครบาล และอีกท่าน คือ พันเอกปิ่น มุทุกันต์ ได้มีความเจริญก้าวหน้าในการศึกษาด้านปริยัติธรรมมาเป็นลำดับจนสามารถสอบได้ถึง เปรียญธรรม ๗ ประโยค แล้วลาลิกขาไปรับราชการ เป็นอนุศาสนาจารย์ในกองทัพบกได้เลื่อนยศ เป็นถึง "นายพันเอก" ต่อมาได้ย้ายโอนจากกองทัพบกไปรับราชการที่กระทรวงศึกษาธิการ ได้

^{๑๔๓} พระมหาวงศ์ไทย ศรีลารักษ์, "ศึกษาวิเคราะห์การศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศไทย (พ.ศ. ๒๔๓๒-พ.ศ. ๒๕๒๗)", *วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต*, อ่างแล้ว, หน้า ๑๓๗.

^{๑๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๘.

เลื่อนตำแหน่งเป็นถึง อธิบดีกรมการศาสนา^{๑๔๕} แม้ในสมัยปัจจุบันผู้ที่ผ่านการศึกษาจากระบบการศึกษาของ คณะสงฆ์ได้เป็นผู้บริหาร นักวิชาการ ราชการในกระทรวง ทบวง กรม ต่างๆ มากมาย

๒) เป็นการลดช่องว่างทางสังคม อย่างที่ได้กล่าวแล้วว่า การศึกษาของคณะสงฆ์เป็นการลดช่องว่างของสังคม ระหว่างคนมีฐานะทางเศรษฐกิจดี กับชาวไร่ชาวนาที่ยากจน เดิมทีบุคคลกลุ่มนี้ที่เป็นชาวไร่ชาวนาที่ยากจน คงไม่มีโอกาสได้ศึกษาเล่าเรียนในระบบการศึกษาของรัฐได้ ด้วยเหตุปัจจัยหลายประการ ซึ่งหากไม่ได้รับการศึกษาเล่าเรียน ก็คงจะไม่สามารถที่จะเลื่อนชนชั้นหรือฐานะทางสังคมขึ้นมาได้ แต่เมื่อคณะสงฆ์เปิดโอกาสให้บุคคลกลุ่มนี้สามารถเข้าช่องทางการบวชเรียนเพื่อยกระดับฐานะทางสังคม ทำให้ความเหลื่อมล้ำของสังคมไทย ระหว่างคนจนกับคนรวย คนมีโอกาสดำเนินชีวิตด้วยโอกาส มีช่องว่างค่อนข้างที่จะน้อย เพราะอาศัยพระพุทธศาสนาและการศึกษาของสงฆ์เป็นตัวเชื่อม ดังนั้น การศึกษาของคณะสงฆ์ไทย จึงถือว่าเป็นคุณประโยชน์ต่อชาติบ้านเมืองอย่างมหาศาล

๓) เป็นการศึกษาที่เป็นทางเลือกของประชาชน สังคมไทยกำลังมีปัญหา การศึกษาในทางโลกไม่สามารถแก้ปัญหาได้ สังคมกำลังต้องการหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อนำไปแก้ปัญหาเป็นอย่างมาก ระบบการศึกษาของไทยในปัจจุบันยังไม่สามารถบรรลุเป้าหมายทางการศึกษาอย่างแท้จริงได้ จึงทำให้ประชาชนจำนวนหนึ่งเกิดความไม่มั่นใจในระบบการศึกษาของรัฐที่เป็นอยู่เพราะหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาสามารถตอบปัญหาและแก้ปัญหาให้กับสังคมได้ ทั้งในระดับส่วนตัว ระดับส่วนรวม เพราะการศึกษาพระพุทธศาสนานั้นเป็นการศึกษาที่มีเป้าหมายอย่างชัดเจน คือเป้าหมายสูงสุดคือการพ้นทุกข์อย่างสิ้นเชิง ส่วนเป้าหมายระดับต้นคือการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ พระพุทธศาสนามีหลักธรรมคำสอนที่เด่นชัด ทนทานต่อการพิสูจน์ กระบวนการจัดการศึกษาตามแนวพระพุทธศาสนา คือกระบวนการพัฒนาตามหลักไตรสิกขา เป็นกระบวนการจัดการศึกษาที่สามารถพัฒนาคนอย่างครบวงจร ที่ทำให้ผู้ผ่านการศึกษาตามกระบวนการนี้แล้ว ย่อมเป็นผู้ที่มีคุณภาพที่พึงประสงค์ของทุกสังคม ทุกองค์กร

ผู้ที่เข้ามารับการศึกษาในระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ จะต้องเป็นผู้ที่บวชเรียนซึ่งมีการศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัย ย่อมได้รับการฝึกฝนจิตใจมากกว่าประชาชนโดยทั่วไป เนื่องจากพระภิกษุสามเณรที่ได้รับการอบรมสั่งสอนที่ดีพอสมควร ผลผลิตทางการศึกษาของคณะสงฆ์ยังคงมีปัญหาด้านคุณธรรมศีลธรรมน้อยมาก เมื่อเทียบกับผลผลิตทางการศึกษาของทางโลกที่กำลังเป็นอยู่ในปัจจุบัน เพราะผู้ที่ผ่านการศึกษาในระบบของคณะสงฆ์ ย่อมจะต้องผ่านการอบรมด้านคุณธรรมศีลธรรมตามหลักพระพุทธศาสนาพอสมควร ดังนั้นระบบการศึกษาของคณะสงฆ์จึงถือว่าเป็นระบบการศึกษาที่เป็นการศึกษาทางเลือกของสังคม โดยเฉพาะการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญ และ การศึกษาในระดับอุดมศึกษา คือการศึกษาในมหาวิทยาลัยสงฆ์ ทั้งสองแห่ง ที่มีการผสมผสานการศึกษาทั้งวิชาการทางโลกและทางธรรมเข้าด้วยกัน ซึ่งปัจจุบันได้เปิดโอกาสให้

^{๑๔๕}พระมหาแพน ธมฺมเมธี (ศรีอภัย), “ศึกษารูปแบบและวิธีการเผยแผ่พุทธธรรมของพันเอกปิ่น มุฑกานต์”, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยบูรพา, พ.ศ. ๒๕๔๘, หน้า ภาคผนวก.

คฤหัสถ์สามารถเข้ามาศึกษาเล่าเรียนด้วย พระภิกษุสามเณรเมื่อสำเร็จการศึกษาออกไปหากยังคงดำรงตนอยู่ในสมณเพศก็ย่อมสามารถบำเพ็ญประโยชน์ต่อพระศาสนาได้เป็นอย่างดี ถึงแม้จะสึกออกไปเป็นฆราวาสก็ตาม ผู้ที่ผ่านการศึกษามาจากสถาบันการศึกษาของสงฆ์ ก็จะเป็นทรัพยากรของประเทศที่มีคุณภาพทั้งด้านความรู้และด้านคุณธรรม ย่อมเป็นที่ต้องการและพึงประสงค์ขององค์กรและหน่วยงานทุกระดับจะนำเอาความรู้ที่ได้รับมาปฏิบัติ

(ข) ด้านที่ยังไม่สอดคล้องกับบริบทของสังคมไทยในปัจจุบัน

สภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในปัจจุบัน การถกกลับเป็นตรงกันข้ามในส่วนที่ยังไม่สอดคล้องกับบริบทของสังคม และ ในส่วนที่ยังไม่สามารถสนองต่อความคาดหวังของสังคมได้ สืบเนื่องจากการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ ยังไม่สามารถผลิตพระสงฆ์ที่ได้รับการยอมรับว่าเป็นผู้นำทางด้านการศึกษาอีกต่อไป ไม่เพียงแต่วิชาความรู้ทางโลกของพระสงฆ์โดยทั่วไปจะถอยห่างจากฆราวาสไปมากขึ้นทุกทีเท่านั้น แม้กระทั่งความรู้ทางพุทธศาสนาพระสงฆ์ส่วนใหญ่ก็มีข้อจำกัดมากจนไม่สามารถชักนำญาติโยมให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้องในทางพุทธศาสนาได้ โดยที่ฆราวาสจำนวนมากขึ้นหันไปหาแหล่งความรู้อื่นแทน เช่น ฆราวาสด้วยกันเอง ยิ่งกว่านั้นคุณภาพของพระสงฆ์ในทางจริยาก็ตกต่ำลงมาก พระประพฤติผิดวินัย อาจารย์ไม่น่าเลื่อมใส มีให้เห็นทั่วไป จนภาพลักษณ์ของสถาบันสงฆ์ตกต่ำลง โดยที่พระส่วนใหญ่ก็ขาดความมั่นใจในเพศบรรพชิต รู้สึกด้อยกว่าฆราวาสไม่แต่ในด้านความรู้เท่านั้น หากรวมไปถึงวิถีชีวิต ดังเห็นได้จากการหันมาเดินตามฆราวาสในด้านวัตถุและความเป็นอยู่กันมากขึ้นตั้งแต่ระดับบนลงมา และด้วยเหตุนี้เองจึงพลอยชักนำฆราวาสให้หันห่างจากพุทธศาสนาเป็นลำดับ จนทุกวันนี้แม้กระทั่งในชนบทความเป็นผู้นำของพระสงฆ์ก็ลดลงอย่างเห็นได้ชัด ทั้งหมดนี้ไม่ใช่เป็นเครื่องฟ้องถึงความล้มเหลวด้านการปกครองคณะสงฆ์เท่านั้น สาเหตุที่ลึกลงไปกว่านั้นก็คือความเลื่อมใสศรัทธาต่อการศึกษาด้านการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย

การศึกษาพระปริยัติธรรมมีคุณค่า ความหมายและความสำคัญต่อสังคมและชีวิตของคนสมัยปัจจุบันน้อยลงโดยลำดับ คนสมัยนี้โดยทั่วไปไม่รู้สึกว่าการศึกษาพระปริยัติธรรมเกี่ยวข้องกับหรืออำนวยความสะดวกอย่างใดอย่างหนึ่งแก่ชีวิตของเขา หรือแม้แต่จะรู้ว่าเป็นสิ่งที่มีอยู่ในสังคมแห่งชนชาติเดียวกันกับเขา รัฐและสังคมค่อยๆ ลดความยอมรับและความสนใจลงทุกที จนถึงขั้นแทบจะไม่รู้จัก แม้จะมีการรื้อฟื้นให้เทียบชั้นการศึกษาในระบบของรัฐอีก แต่ก็เป็นไปอย่างฝืนๆ ไม่ได้เกิดจากความมองเห็นว่าเหมาะสมที่ควรจะต้องเป็นเช่นนั้น ข้อนี้ยังเป็นเหตุให้พระภิกษุสามเณรในวัยเล่าเรียนละเลยการศึกษาพระปริยัติธรรม หันไปดีนรนไปหาการศึกษาที่เรียกว่าทางโลกมากยิ่งขึ้น

เนื่องจากการศึกษาพระปริยัติธรรมทั้งแผนกธรรมและแผนกบาลี เป็นระบบที่มีการเรียนการสอนมาเป็นระยะเวลายาวนาน โดยไม่มีการปรับปรุงให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงของสังคม การประสบปัญหาต่างต่างๆ รวมทั้งพระสงฆ์เองก็นิยมหันมาเรียนแผนกสามัญเพิ่มมากขึ้น การศึกษาพระปริยัติธรรมทั้งแผนกธรรมและแผนกบาลี จึงได้รับการวิพากษ์วิจารณ์ทั้งจากพระสงฆ์และฆราวาส ว่าเป็นระบบการศึกษาที่ล้าหลัง

และไม่เอื้ออำนวยต่อการผลิตพระสงฆ์ที่มีคุณภาพได้^{๑๕๖} ความตกต่ำทางการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยนั้น เป็นเรื่องที่ยุ่กันมานานแล้ว เพียงแค่พิจารณาจากข้อมูลเชิงปริมาณของการศึกษาสงฆ์เฉพาะด้านเดียว คือการศึกษาปริยัติธรรมทั้งแผนกนักธรรมและบาลีก็เห็นถึงสภาพดังกล่าวได้ชัดเจน หลักฐานที่มักนำมากล่าวถึงอยู่บ่อย ๆ ก็คือ จำนวนพระเถร ซึ่งขาดสอบและสอบตกเป็นจำนวนมากในแต่ละปีติดต่อกันมาหลายสิบปีแล้ว ดังสถิติการศึกษาที่ยกมาเป็นตัวอย่าง ๓ ปีการศึกษาดังนี้

ผลผลิตด้านบาลีสนามหลวง รวมทุกชั้นปีในแต่ละปีการศึกษา^{๑๕๗}

พ.ศ.	ส่งสอบ	ขาดสอบ	ขาดสิทธิ์	คงสอบ	สอบได้	สอบตก	สอบครั้ง ๒	สอบได้ %
๒๕๕๘	๓๕,๙๙๖	๑๔,๐๘๕	๕,๒๙๗	๑๖,๖๑๔	๔,๑๓๒	๗,๙๓๑	๔,๕๕๑	๒๔.๘๗%
๒๕๕๙	๓๒,๖๒๗	๙,๒๔๙	๔,๐๑๕	๑๙,๓๖๓	๓,๘๒๑	๑๐,๖๖๖	๔,๘๓๘	๑๙.๗๗%
๒๕๕๐	๒๙,๓๔๒	๙,๕๗๐	๑,๐๑๙	๑๘,๗๕๓	๓,๓๔๘	๑๑,๒๙๒	๔,๑๑๓	๑๗.๘๕%

ผลผลิตของพระปริยัติธรรมแผนกธรรม : แผนกนักธรรม^{๑๕๘}

พ.ศ.	ส่งสอบ	ขาดสอบ	คงสอบ	สอบได้	สอบตก	สอบได้ %
๒๕๕๗	๑๕๓,๗๔๙	๕๗,๑๐๘	๙๖,๖๔๑	๔๕,๑๙๗	๕๑,๑๔๔	๔๖.๗๗%
๒๕๕๘	๑๔๗,๑๙๓	๕๓,๖๓๕	๙๓,๕๕๘	๕๗,๑๔๕	๓๖,๔๑๓	๖๑.๐๘%
๒๕๕๙	๑๖๑,๗๗๖	๕๓,๓๒๗	๑๐๘,๔๔๙	๖๖,๕๑๙	๔๑,๙๓๐	๖๑.๓๔%

ผลผลิตของพระปริยัติธรรมแผนกธรรม : แผนกธรรมศึกษา

พ.ศ.	ส่งสอบ	ขาดสอบ	คงสอบ	สอบได้	สอบตก	สอบได้ %
๒๕๕๗	๘๘๙,๑๙๒	๑๙๘,๔๘๒	๖๙๐,๗๑๐	๔๕๓,๙๑๓	๒๓๖,๗๙๗	๖๕.๗๒%
๒๕๕๘	๑,๑๒๓,๗๘๕	๓๓๐,๙๘๑	๗๙๒,๘๐๔	๕๓๒,๔๙๗	๒๖๐,๓๐๗	๖๗.๑๗%
๒๕๕๙	๑,๒๖๐,๘๙๖	๒๗๐,๔๓๒	๙๙๐,๔๖๔	๗๐๗,๘๐๑	๒๘๒,๖๖๖	๗๑.๔๖%

จากผลผลิตด้านปริมาณ ของการสอบสนามหลวงของพระปริยัติธรรมทั้งสองแผนก จะเห็นได้ว่าจำนวนยอดผู้สมัครสอบกับยอดผู้สอบได้ต่างกันเป็นอย่างมาก นอกจากนี้จำนวนผู้ขาดสอบในแต่ละปีก็มีจำนวนสูงมากและมีแนวโน้มสูงขึ้นเรื่อยๆ ซึ่งน่าจะเป็นเครื่องบ่งชี้สถานการณ์การศึกษาพระปริยัติธรรมของ

^{๑๕๖}พระมหาสุช สุนทร (มีนุช), “ความสนใจต่อการศึกษาศาสนาของพระสงฆ์ : ศึกษากรณีพระนิสิตมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย”, วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยราชภัฏ, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์), ๒๕๓๙, หน้า ๑๑๗.

^{๑๕๗}กองพุทธศาสนศึกษา สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, การประชุมสัมมนาพระปริยัตินิเทศ และเลขานุการเจ้าคณะจังหวัด เขตปกครองคณะสงฆ์หนกลางและหนใต้, (กรุงเทพฯ : สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๐), หน้า ๒๔.

^{๑๕๘}สถิติผลการสอบธรรมสนามหลวง ของ สนามหลวงแผนกธรรม ปีการศึกษา ๒๕๕๕-๒๕๕๙.

คณะสงฆ์ได้เป็นอย่างดี สถิตินี้ดังกล่าวนอกจากบ่งบอกถึงความรู้ความสามารถตลอดจนความตั้งใจของผู้เรียนว่ามีน้อยเพียงใดแล้ว ยังสะท้อนถึงความด้อยคุณภาพทั้งในด้านการสอนและการกวัดขันใส่ใจของครู โดยโยงไปถึงประสิทธิภาพในการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์โดยรวมด้วย และเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงความไม่พร้อมของนักเรียนในการสมัครสอบ คือไม่ได้ศึกษาเล่าเรียนจริง เพียงแต่ส่งชื่อเข้าสอบเพื่อแสดงว่าในสำนักมีนักเรียนเท่านั้น จึงส่งผลให้มีจำนวนผู้ขาดสอบเป็นจำนวนมาก

ส่วนทางด้านคุณภาพของผลผลิตทางการศึกษาของคณะสงฆ์ก็ยังคงอยู่ในสภาพที่ไม่น่าพอใจนัก จากการศึกษาถึงผลผลิตทางการศึกษาของคณะสงฆ์ในสภาพปัจจุบัน จะเห็นได้ว่าผลผลิตทางการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบัน ไม่สามารถบรรลุผลตามเป้าหมายทางการศึกษาของพระพุทธศาสนา และไม่สามารถตอบสนองต่อความคาดหวังของคณะสงฆ์และสังคมได้เลย เมื่อพูดถึงการศึกษาของพระสงฆ์ไทย มักจะมีการอ้างถึงเหตุการณ์ในอดีตที่พระและวัดเคยเป็นศูนย์กลางของการศึกษา เป็นการแสดงให้เห็นว่าคุณค่าของพระพุทธศาสนาต่อสังคมได้เคยมีมาแล้วจริง แต่ในขณะที่เดียวกันก็เป็นเสมือนกับว่าฟ้องตนเองว่า เวลานั้นคุณค่าและประโยชน์อย่างนั้นไม่ได้มีอยู่แล้ว นับได้ว่าเป็นความเลื่อมอย่างหนึ่ง ยิ่งไปกว่านั้น การที่ไม่สนใจกับสภาพปัจจุบัน แต่หันไปเพเลิดเพลินกับความภาคภูมิใจในอดีต อาจจะมีมองได้ว่าเหมือนอาการของคนที่หวังที่เห็นความเศร้าในปัจจุบัน หันกลับไปรำพึงความหลัง ซึมซับกับความสุขสมหวังในอดีต จึงน่าจะไม่ใช่สิ่งที่น่ายินดีอะไร

ในทางวิสัยนี้ จะไม่กล่าวไปถึงอดีตว่าพระพุทธศาสนา และ คณะสงฆ์มีความสำคัญต่อการศึกษาเพียงใด แต่เพียงจะอ้างถึงไว้สำหรับเชื่อมโยงกับปัจจุบันเท่านั้น ถึงแม้ว่าในปัจจุบันคณะสงฆ์จะไม่มีบทบาทสำคัญเกี่ยวกับการศึกษาเหมือนอดีต แต่ไม่ถึงกับหมดความสำคัญในด้านการศึกษาไปเสียทีเดียว เมื่อเวลาผ่านไป สังคมยุคสมัยที่ไปสัมพันธ์กับผู้มาใหม่และเรียนวิชาการใหม่ๆ นั้น ยิ่งเห็นห่างกันออกไป หันมาดูสังคมสงฆ์ที่อยู่ในวงล้อมของตน เห็นเป็นของแปลกประหลาดคร่ำครึ ไม่สามารถเข้าใจเหมือนผู้ที่เกิดอยู่คนละสมัย หรือใช้ภาษาพูดคนละภาษา พระสงฆ์ขาดความรู้อันเป็นสื่อกลางที่รู้ร่วมกัน สำหรับชักนำคนเหล่านั้นเข้าหาหลักธรรมทางศาสนาที่เขายังไม่รู้ จึงหาทางสัมพันธ์กันไม่ได้ ยิ่งห่างเหินจากกัน และไม่เข้าใจกันมากขึ้น^{๑๔๙} พอที่จะสรุปถึงคุณภาพผลผลิตทางการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบันได้ดังนี้

๑. ยังไม่สามารถสร้างศาสนทายาทที่มีคุณภาพให้กับพระศาสนา สังคมไทยในปัจจุบันตกอยู่ท่ามกลางภาวะวิกฤตการณ์มากมายหลายด้าน โดยมีรากฐานแห่งวิกฤตการณ์ที่สำคัญที่สุด คือ วิกฤตการณ์ทางปัญญาและวิกฤตการณ์ทางจริยธรรม ซึ่งวิกฤตการณ์ดังกล่าวนี้เกิดขึ้นจากสาเหตุหลายประการที่สั่งสมกันมายาวนานในสังคมไทย แต่สาเหตุหนึ่งนั้นย่อมปฏิเสธไม่ได้ว่า มาจากความด้อยประสิทธิภาพในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสงฆ์ไทยด้วยอย่างแน่นอน แต่เดิมนั้นผู้ที่ทำหน้าที่เป็นผู้นำทางปัญญาและทางจริยธรรม

^{๑๔๙} พระราชวรมุนี (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธศาสนากับสังคมไทยปัจจุบัน**, (กรุงเทพฯ : สยามสมาคม, ๒๕๑๓), หน้า ๒๑-๒๒.

ของสังคมไทยก็คือพระสงฆ์ แต่ในปัจจุบันจะพบว่า พระสงฆ์ไทยจำนวนไม่น้อย ไม่เพียงแต่ไม่สามารถเป็นผู้นำทางปัญญาและทางจริยธรรมของสังคมไทยเท่านั้น ทว่ายังได้กลายเป็นเหตุปัจจัยส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดวิกฤตการณ์ทางปัญญาและทางศีลธรรมเสียเอง ดังมีกรณีจุดความรุ่มเทพที่พระสงฆ์กลายเป็นฝ่ายนำประชาชนให้หลงผิดยึดติดในไสยเวทวิทยา และกรณีมีข่าวเสื่อมเสียทางสื่อมวลชนปรากฏให้เห็นอยู่เป็นระยะๆ ชัดเจนอยู่แล้วนั้น

พระสงฆ์ซึ่งโดยสถานะแล้วจะต้องเป็นผู้ที่รู้จักพระพุทธศาสนาดีกว่าชาวบ้าน จะต้องเป็นผู้แนะนำให้ชาวพุทธได้รู้หลักพระพุทธศาสนาที่แท้ ว่าอย่างไรเป็นหลักพระพุทธศาสนา อย่างไรไม่ใช่ แต่การณ์กลับปรากฏตรงกันข้าม พระสงฆ์จำนวนไม่น้อยกลับเป็นผู้สนับสนุนส่งเสริมให้ชาวบ้านกระทำ หรือหลงใหลไปกับพิธีกรรมต่างๆ บางครั้งพระสงฆ์เองกลับเป็นเจ้าของพิธีกรรมแปลกๆ เหล่านั้นเสียเองด้วยซ้ำ การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสงฆ์ยังขาดประสิทธิภาพเป็นอย่างมาก ผลสะท้อนสามารถดูได้จากการที่ชาวพุทธส่วนใหญ่ยังไม่มีความรู้เรื่องพระพุทธศาสนา ไม่รู้จักว่าพระพุทธศาสนาสอนว่าอย่างไร ไม่รู้ว่าเชื่ออย่างไรถูกต้องอย่างไร ผิด จะเห็นได้ว่ามีข่าวปรากฏทางหนังสือพิมพ์ว่า ชาวพุทธไปจุดธูปไม่ทำเลขหาหอยบัง ลัทธิเกิดมาพิการแขนขาไม่เต็มหรือมีอวัยวะวิปริตก็ไปกราบไปไหว้เพื่อขอหอยกัน เป็นการแสดงให้เห็นว่าชาวพุทธไม่รู้จักพระพุทธศาสนา

สาเหตุของปัญหานี้ เป็นปัญหาสืบเนื่องมาจากเหตุปัจจัยหลายประการ สาเหตุสำคัญประการหนึ่งคือ การศึกษาพระพุทธศาสนาทั้งของพระสงฆ์และของพุทธศาสนิกชนมีความอ่อนแอ โดยเฉพาะที่เข้ามาบวชในปัจจุบัน เมื่อบวชเข้ามาแล้วก็ไม่ได้ศึกษาเล่าเรียนอะไร ไม่ได้ได้รับการศึกษาอบรมในพระธรรมวินัยอย่างหนักแน่นจริงจัง มีแต่การบวชแต่ขาดการศึกษาเล่าเรียน ถึงจะมีการเล่าเรียนบ้างแต่ก็ไม่เพียงพอที่จะทำหน้าที่เป็นศาสนทายาทที่ดีได้ ทำให้คุณภาพของพระสงฆ์อ่อนด้อยลงอย่างน่าเป็นห่วง อย่างที่พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยูร ธมฺมปญฺโญ) ได้กล่าวไว้ในสมัยที่ดำรงสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะที่พอสรุปได้ว่า “การศึกษาของคณะสงฆ์เท่าที่เป็นอยู่ ไม่เพียงพอที่จะสร้างพระภิกษุสามเณรให้เป็นศาสนทายาทที่จะรักษาพระพุทธศาสนาไว้ด้วยดี โดยเฉพาะด้านความสามารถที่จะปฏิบัติศาสนกิจให้ได้ผลในท่ามกลางสภาพสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลง เช่น การเผยแผ่สั่งสอนธรรมแก่ผู้ที่ได้รับการศึกษาอย่างสมัยใหม่” เป็นต้น^{๕๐}

ในปัจจุบันความสนใจในพระพุทธศาสนาในหมู่ปัญญาชนมีเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะในประเทศตะวันตกมีการศึกษาพระพุทธศาสนาเพิ่มขึ้นในระดับปริญญาสูงๆ ถึงปริญญาเอก^{๕๑} มีจำนวนไม่น้อยมาแสวงหาความรู้ทางด้านพุทธศาสนาในประเทศไทย โดยเฉพาะด้านวิปัสสนากรรมฐาน บรรดาผู้ที่สนใจพระพุทธศาสนาเหล่านั้นเมื่อต้องการมาศึกษาเรียนรู้พระพุทธศาสนาจากพระสงฆ์ไทย แต่พระสงฆ์ไทยยังไม่มีความพร้อมในการที่เผยแผ่พระพุทธศาสนา เพื่อสนองตอบต่อความต้องการของกลุ่มคนเหล่านั้นได้

^{๕๐}พระราชาคณะ (ป.อ.ปยุตฺโต), การศึกษาของคณะสงฆ์ ปัญหาที่รอทางออก, อ่างแล้ว, หน้า ๑๔๖.

^{๕๑}พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พระธรรมทูตไทย เบิกทางสู่อารยธรรมใหม่, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๕), หน้า ๘๙.

พระสงฆ์ไทยยังไม่สามารถสนองตอบความต้องการของสังคมได้ เพราะการศึกษาพระปริยัติธรรมของคณะสงฆ์ ยังไม่เพียงพอที่จะสร้างพระภิกษุสามเณรให้เป็นศาสนทายาทที่มีคุณภาพเหมาะสมกับยุคสมัยปัจจุบันได้ ซึ่งปัญหาความด้อยคุณภาพของพระสงฆ์ไทยนี้ มีนักวิชาการทั้งฝ่ายสงฆ์และฝ่ายคฤหัสถ์แสดงความห่วงใยต่ออนาคตของพระพุทธศาสนา เช่น พระเทพวิสุทธิทิวี รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย กล่าวว่า

“วันนี้ไปบรรยายที่วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร มีคำถามจากผู้เข้าร่วมประชุมสัมมนาที่ วปอ. ว่า มีเด็กนักเรียนไปถามพระที่มีชื่อเสียงโด่งดังมีผู้คนศรัทธามากรูปหนึ่ง เด็กไปถามว่าวันวิสาขบูชาคืออะไร พระรูปนั้นตอบไม่ได้ ขนาดมีชื่อเสียงคนนับถือมากมาย แต่ไม่สามารถตอบปัญหาเกี่ยวกับวันวิสาขบูชาได้ นี่คือนักที่หน้าดีกว่า พระมีชื่อเสียง ทำตัวเป็นเก๋จืดจางๆ แต่ตอบปัญหาพื้นฐานๆ ของพระพุทธศาสนาไม่ได้ เป็นเรื่องน่าเป็นห่วงเป็นอย่างมาก ยิ่งถ้าพระรูปนั้นเป็นที่เคารพนับถือของประชาชนแล้ว ถ้าไม่สามารถอธิบายธรรมะหรือศาสนาให้ประชาชนฟังได้ ย่อมก่อให้เกิดความเสียหายแก่ศาสนาอย่างมากทีเดียว”^{๑๕๒}

ซึ่งสอดคล้องกับความเห็นของพระราชพิศาลสุธี เจ้าคณะจังหวัดชุมพร (ธ) ให้ความเห็นไว้ว่า

“คุณภาพทางการศึกษาของคณะสงฆ์ยังด้อยมาก ที่ด้อยเพราะเรียนเพื่อต้องการที่จะสอบได้ ไม่ได้เรียนเพื่อต้องการความรู้ความเข้าใจลึกซึ้งในพระธรรมวินัย อย่างที่วัดโพธิ์การาม จังหวัดชุมพร ได้สร้างห้องสมุดที่วัดหมดเงินไปหลายแสนบาท แต่พระภิกษุสามเณรในวัดไม่มีใครใช้บริการเลย ทางวัดได้ออกกฎระเบียบให้พระเณรสอบความรู้ทุกเดือน ออกข้อสอบง่ายๆ ให้พระภิกษุภายในวัดไปค้นคว้าหาคำตอบ ปรากฏว่าคำถามง่ายๆ แต่พระก็ยังไม่ทำกันไม่ได้เลย”^{๑๕๓}

ศาสตราจารย์สุมน อมรวิวัฒน์ ได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับผลผลิตทางการศึกษาของคณะสงฆ์ว่า “การศึกษาทางโลก ขณะนี้เราสอนให้เด็กซักถาม สอนให้เด็กรุกเข้าไปในวัด สอนให้เด็กเข้าหาความจริงแจ่ม แต่หาไม่ได้ การศึกษาทางโลกเน้นการซักถาม เน้นการอภิปราย ก็จะมีความคิดความเชื่อที่เป็นทั้งพระธรรมวินัย เป็นพระสูตร มีอรรถา มีชาดก ที่เด็กสงสัย เพราะมีการนำมาทำเป็นหนังสือเรียน หรือหนังสืออ่านประกอบ เด็กอ่านสงสัยแล้วครูอธิบายไม่ได้ เช่นตัวอย่าง ภิกษุณีถูกข่มขืนแล้วท่านทำอะไร ครูให้เด็กไปซักถามพระสงฆ์แต่ท่านไม่สามารถให้คำตอบได้ และพระตอบด้วยความอาศัยความรู้ที่มีอยู่เดิม ๆ เช่น ทำความดีนะโยมแล้วจะได้ขึ้นสวรรค์เป็นต้น เพราะฉะนั้น การศึกษาของสงฆ์กับการศึกษาของทางโลกจะต้องสมดุลและสอดคล้องกลมกลืนกัน”^{๑๕๔}

คะเนิงนิตย์ จันทบุตร ได้กล่าวว่า “องค์กรคณะสงฆ์อ่อนแอ ไม่สามารถที่จะผลิตผู้นำท้องถิ่นที่มีคุณภาพออกมารับใช้พระพุทธศาสนาและสังคม บางแห่งเหลือเพียงพระหลวงตา ๑-๒ รูป ทำหน้าที่เป็นผู้กระทำพิธีกรรม

^{๑๕๒} สัมภาษณ์ พระเทพวิสุทธิทิวี (เกษม สดบุญโต), รองอธิการบดี มมร., ๑๔ พฤษภาคม ๒๕๕๑.

^{๑๕๓} สัมภาษณ์ พระราชพิศาลสุธี, เจ้าคณะจังหวัดชุมพร (ธ), ๒๔ มิถุนายน ๒๕๕๑.

^{๑๕๔} สัมภาษณ์ ศาสตราจารย์ ดร.สุมน อมรวิวัฒน์, ราชบัณฑิต, ๒๑ พฤษภาคม ๒๕๕๑.

ทางศาสนา หมดความเป็นผู้นำชุมชนอีกต่อไป ประเพณีบวชเรียนเหลือเพียงแต่บวชไม่มีเรียน”^{๑๕๕} รศ.ดร.สมภาร พรหมทา ได้กล่าวว่า “คุณภาพทางด้านวิชาการเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาที่มีอยู่ในพระสงฆ์ไทยโดยภาพรวมนั้น พระอาจะค่อยๆ ถอยห่างจากจุดที่สามารถตอบสนองความต้องการของสังคม ที่จะเห็นพระพุทธศาสนาสามารถให้ทางออกแก่ปัญหาสังคมและจริยธรรมที่ซับซ้อนในโลกสมัยใหม่มากขึ้นตามลำดับ”^{๑๕๖} สืบเนื่องจากระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ที่ไม่สามารถผลิตศาสนทายาทที่มีคุณภาพได้ ส่งผลให้คณะสงฆ์ขาดแคลนศาสนทายาทที่มีคุณภาพเป็นอย่างมาก สอดคล้องกับงานวิจัยของสุภาพรณ ธิ บางช้าง พบว่า “วิทยฐานะของพระสังฆาธิการตั้งแต่รองเจ้าอาวาสขึ้นไปในต่างจังหวัด ในจำนวน ๒๕,๐๐๐ รูป มีภูมิความรู้ระดับนักธรรมเท่านั้นถึงร้อยละ ๙๐ ส่วนที่มีความรู้ทั้งแผนกธรรมและบาลีมีเพียงร้อยละ ๑๐ เท่านั้น”^{๑๕๗}

ทั้งๆ ที่เป้าหมายของการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ ได้วางเป้าหมายไว้เพื่อผลิตบุคลากรสนองงานของคณะสงฆ์และรับใช้พระศาสนา แต่การที่พระภิกษุสามเณรศึกษาพระปริยัติธรรมแล้วไม่สามารถสอบผ่านการสอบวัดผลในแต่ละชั้นภูมิ ทำให้คณะสงฆ์มีภูมิความรู้ด้านพระปริยัติธรรมน้อย ขาดศักยภาพที่จะสืบทอดคำสอนที่เป็นแก่นแท้ของพระพุทธศาสนาเอาไว้ และขาดแคลนพระสงฆ์ที่มีคุณภาพในการทำงานให้กับกิจการพระศาสนาไม่ว่าจะเป็น การปกครอง การเผยแผ่ การบริหารการศึกษา เป็นต้น ดังนั้นจึงแสดงให้เห็นว่าการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบัน ยังไม่สามารถผลิตศาสนทายาทที่มีคุณภาพเพียงพอ ที่จะรักษาหรือสืบทอดพระพุทธศาสนาในบริบทของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วได้

๒. ยังไม่สามารถผลิตพระสงฆ์ที่มีความรู้ทางพุทธศาสนาอย่างแท้จริง ในสมัยก่อน พระสงฆ์เป็นผู้ที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญด้านหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง ไม่เพียงแต่ความรู้ด้านพุทธศาสนาเท่านั้น แม้แต่ความรู้ด้านวิชาการต่างๆ พระสงฆ์ก็เป็นผู้นำทั้งสิ้น ถึงแม้ว่าในสมัยก่อนฆราวาสมีความรู้ด้านธรรมชั้นสูง และมีการสอนหรือบอกพระปริยัติธรรมแก่พระภิกษุสามเณรที่จัดในพระราชวัง และวังเจ้า ตลอดจนบ้านขุนนางผู้ใหญ่ในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้น ก็ล้วนแต่ทำโดยคฤหัสถ์ทั้งสิ้น^{๑๕๘} แต่ฆราวาสเหล่านั้นล้วนแล้วแต่เคยบวชเรียน และเป็นผลผลิตทางการศึกษาของคณะสงฆ์ทั้งสิ้น และยังนับว่าเป็นส่วนน้อยเมื่อเทียบกับผู้รู้ที่เป็นพระสงฆ์

แต่สมัยปัจจุบันความรู้ทางด้านพระพุทธศาสนาของพระสงฆ์ลดน้อยลงมาก พระกำลังจะมีความสำคัญน้อยลงในฐานะเป็นแหล่งความรู้ทางธรรม ดังผลการวิจัยเมื่อปี ๒๕๓๙ พบว่า สาเหตุสำคัญที่ทำให้นักศึกษาไม่ฟัง

^{๑๕๕} คะเนิงนิตย จันทบุตร, “แนวคิดทิศทางการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย” วารสารพุทธศาสนศึกษา, ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๒ (พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๔๔) : ๒๙.

^{๑๕๖} สัมภาษณ์ รศ.ดร.สมภาร พรหมทา, อาจารย์จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๑ พฤษภาคม ๒๕๕๑.

^{๑๕๗} สุภาพรณ ธิ บางช้าง และคณะ, การประยุกต์หลักธรรมมาใช้ในการพัฒนาชนบท, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๗), หน้า ๘.

^{๑๕๘} พระราชวรมุนี (ป.อ.ปยุตฺโต), การศึกษาของคณะสงฆ์ ปัญหาที่รอทางออก, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๙), หน้า ๑๗๘.

เทศน์ นอกจากเป็นเพราะไม่มีเวลาและไม่น่าสนใจแล้ว ยังเป็นเพราะ “หาความรู้จากแหล่งอื่นได้สะดวกกว่า” (ร้อยละ ๔๙.๓) ที่น่าสนใจกว่านั้นก็คือ เหตุผลรองลงมาก็คือเพราะ “พระสงฆ์ไม่น่านับถือหรือไม่รู้ธรรมะดีพอ” (ร้อยละ ๔๑.๖)^{๕๕๙} แม้การวิจัยดังกล่าวไม่ได้ระบุว่า “แหล่งอื่น” ที่นักศึกษาจะแสวงหาความรู้ทางธรรมได้ได้นั้นมีอะไรบ้าง แต่ในสังคมปัจจุบันก็เห็นได้ชัดแล้วว่า หนังสือธรรมะและฆราวาสที่เป็นผู้รู้ในทางธรรมนั้นมีอยู่มาก และสามารถเข้าถึงได้ง่าย อีกทั้งยังสื่อความคิดและสัมพันธ์กับชีวิตประชาชนในปัจจุบันได้มากกว่า

สุรพต ทวีศักดิ์ กล่าวว่า “สมัยก่อนมหาวิทยาลัยสงฆ์ยังไม่ได้รับการรับรองจากรัฐ ขาดงบประมาณอุดหนุน มีคนบวชเรียนมาก พระสงฆ์มีความรู้หลักพระพุทธศาสนาดี ทำงานเผยแผ่อย่างมีคุณภาพ แต่เมื่อมหาวิทยาลัยสงฆ์ได้รับการรับรองจากรัฐ และปัจจุบันมีงบประมาณสนับสนุนจากรัฐกว่า ๑,๐๐๐ ล้านบาท แต่สภาวการณ์กลับกัน คือ มีคนบวชเรียนน้อยลง ความรู้หลักพระพุทธศาสนาของพระแยกจากฆราวาส (ข้อมูลลงในของมหาวิทยาลัยทางโลกหลายแห่งที่รับสมัครพระสอบเข้าเรียนปริญญาโท-เอก สาขาพุทธปรัชญายืนยันเรื่องนี้) วาระด่วนของชาวพุทธวันนี้จึงไม่ใช่ผลักดันให้พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติในรัฐธรรมนูญ แต่คือ “การแก้ปัญหาความไม่รู้ของพระ” โดยเฉพาะเรื่องที่ควรรู้มากที่สุด คือ หลักคำสอนของพระพุทธศาสนา”^{๕๖๐}

ซึ่งสอดคล้องกับที่ รศ.ดร.สมภาร พรหมทา กล่าวในทำนองเดียวกันว่า “จากผลการสอบเข้าศึกษาต่อในมหาวิทยาลัยทางโลก เช่น จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์ มหิดล ซึ่งเปิดสอนวิชาพระพุทธศาสนาเช่นเดียวกับมหาวิทยาลัยสงฆ์ โดยเฉพาะข้อมูลในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พบว่าคะแนนการสอบเข้าเรียนวิชาทางด้านพระพุทธศาสนาโดยพระสงฆ์นั้น โดยภาพรวมจะต่ำกว่าฆราวาส นี่เป็นข้อสอบที่วัดความรู้พระพุทธศาสนาตรงๆ การที่พระสอบได้คะแนนต่ำกว่าฆราวาสโดยภาพรวม ในเรื่องที่ตนควรรู้มากกว่าใครหมคนั้น อาจบอกอะไรเราได้มากขึ้นไม่นับข้อสอบส่วนที่เป็นการเอาคำสอนของพระพุทธศาสนาไปประยุกต์อธิบายปรากฏการณ์ทางสังคม ที่เราพบว่าพระนั้นไม่อาจสู้ศฤหัสถ์ได้เลย มีความต่างกันค่อนข้างมากในเรื่องนี้จึงไม่ต้องสังเกตก็มองเห็น”^{๕๖๑}

และท่านยังได้ตั้งข้อสังเกตอีกว่า คุณภาพของพระสงฆ์ที่เรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีในระดับสูงๆ ขึ้นไปมักจะมีความคิดในเชิงวิพากษ์วิจารณ์น้อยกว่าพระที่จบในชั้นระดับเปรียญธรรมต่ำกว่า “อันที่จริงนิสัยศฤหัสถ์ที่สอบเข้าเรียนทางด้านพระพุทธศาสนาในมหาวิทยาลัยทางโลกได้นั้น เป็นกลุ่มคนที่ผมเองมีความสนใจเป็นพิเศษ คนเหล่านี้เท่าที่ผมศึกษามากก็เป็นคนที่มีความคิด ความรู้ทาง

^{๕๕๙} ชนิษฐา ศรีไพบุลย์, กิติ ยิงยงใจสุข, “พฤติกรรมและความเชื่อทางศาสนาของนักศึกษาชาวพุทธในมหาวิทยาลัยของรัฐในกรุงเทพมหานคร”, **วารสารพุทธศาสน์ศึกษา**, ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๓ (กันยายน-ธันวาคม ๒๕๓๙) : ๓๓.

^{๕๖๐} สุรพต ทวีศักดิ์, **มติชนรายวัน**, (๑๑ สิงหาคม ๒๕๕๑) : ๑๐.

^{๕๖๑} รศ.ดร.สมภาร พรหมทา, “บทบรรณาธิการ”, **วารสารพุทธศาสน์ศึกษา**, ปีที่ ๑๓ ฉบับที่ ๓ (กันยายน-ธันวาคม ๒๕๕๙) : ๔.

พระพุทธรูปที่มีอยู่หากไม่ใช่คนที่เคยบวชเรียนมา ก็มักมาจากการศึกษาด้วยตนเองจากตำรา หรือหนังสือที่เขียนโดยนักวิชาการทางด้านพระพุทธรูปของไทยหรือต่างประเทศ สำหรับคนที่เคยบวชเรียนมา ความรู้ทางพระพุทธรูปศาสนาก็ย่อมมาจากวัด ผมมีข้อสังเกตเรื่องหนึ่งคือ นิสิตศฤงคารประเภทที่เคยบวชเรียนมานี้ที่เก่งๆ มักเป็นเปรียญไม่สูง ราว ๕-๖ ประโยค ยิ่งประโยคสูง เช่น ๙ ประโยค ความคิดเชิงวิพากษ์วิจารณ์ก็จะน้อยลงไปตามลำดับส่วน นี่แปลว่าอะไร เรื่องนี้ทำให้ผมนึกถึงท่านพุทธทาส ท่านพุทธทาสเป็นนักคิดความคิดของท่านนี้ผมเริ่มสงสัยแล้วว่า น่าจะมีความเกี่ยวข้องอยู่มากทีเดียวกับการที่ท่านเป็นเพียงเปรียญเพียง ๓ ประโยค ถ้าข้อสงสัยของผมนี้เป็นจริง ความจริงอันนี้ก็จะยิ่งช่วยย้ำให้เราเป็นห่วงการศึกษาตามจารีตของสงฆ์หนักขึ้นไปอีก ในอนาคต ผมเชื่อว่าบ้านเราจะมีนักคิดทางด้านพระพุทธรูปที่เป็นผลผลิตของมหาวิทยาลัยทางโลกอย่างจุฬา ธรรมศาสตร์ มหิดล และคนเหล่านี้จะค่อยๆ เข้ามาแทนที่พระในเรื่องการให้ความเห็นแก่ประเด็นทางสังคมมากขึ้น นี่ไม่ใช่การรู้สึกเอาเอง แต่มาจากข้อมูลที่ผมแอบสังเกตอยู่เงียบๆ ในช่วงที่บ้านเมืองเราเห็นต่างกัน ในเรื่องการบรรจุพระพุทธรูปเป็นศาสนาประจำชาติในรัฐธรรมนูญที่ผ่านมา รวมถึงบทความที่เขียนถึงเรื่องนี้อย่างเป็นกลางและใช้เหตุผลนั้นมีอยู่จำนวนหนึ่ง รายชื่อคนที่เขียนนั้นผมทราบว่าล้วนแล้วแต่เป็นผลผลิตของมหาวิทยาลัยทางโลกทั้งสิ้นหรือว่าในอนาคตผมอาจจะมาแทนที่พระสงฆ์อย่างที่ผมพบในต่างประเทศ..ผมไม่แน่ใจ”^{๑๖๒}

พระพรหมมุนี (จุนท์ พรหมคุดโต) แม่กองธรรมสนามหลวงกล่าวว่า “คุณภาพของพระภิกษุสามเณรด้านการศึกษายังอยู่ในสภาพที่ไม่น่าพอใจ เนื่องจากการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ยังขาดประสิทธิภาพ ไม่ได้เรียน ไม่ได้สอน แต่เกณฑ์กันมาสอบ เจ้าคณะพระสังฆาธิการยังไม่ได้ให้ความสำคัญอย่างจริงจัง ซึ่งเรื่องนี้ก็ต้องค่อยๆ พัฒนาปรับปรุงกันไป”^{๑๖๓} แม้แต่เรื่องสมาธิภาวนานั้นแต่เดิมถือว่าเป็นเรื่องของพระสงฆ์ส่วนฆราวาสนั้นมักประพฤติธรรมหรือบำเพ็ญบุญด้วยการให้ทาน หรือรักษาศีลเป็นส่วนใหญ่จะเข้าหากรรมฐานต่อเมื่อบวชพระแล้ว แต่ปัจจุบันสมาธิภาวนามีใช้พรหมแดนของพระสงฆ์แล้ว เพราะฆราวาสกำลังมีบทบาทในด้านนี้มากขึ้น ไม่แต่ในฐานะผู้สอนกรรมฐานเท่านั้น หากยังสนใจที่จะปฏิบัติกับตนเอง การทำสมาธิภาวนาในหมู่ฆราวาสนั้นไม่ใช่เรื่องผิดปกติแต่อย่างใดในสังคมปัจจุบัน แม้คนเหล่านั้นจะเป็นคนส่วนน้อย แต่ก็เพิ่มจำนวนมากขึ้น ขณะที่เนืองการคณะสงฆ์กลับเป็นไปในทิศทางตรงกันข้าม คือ พระสงฆ์ที่สนใจทำสมาธิภาวนาอย่างจริงจังมีน้อยลง แม้จะมีการพยายามส่งเสริมกันอยู่บ้าง แต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จ^{๑๖๔}

สิ่งเหล่านี้ทำให้ศรัทธาที่ประชาชนมีต่อพระสงฆ์ลดลงไป แม้กระทั่งในเรื่องหลักธรรมคำสอนหรือการศึกษาทางพระพุทธรูป อันเป็นเรื่องที่พระน่าจะเชี่ยวชาญหรืออยู่ในความรับผิดชอบของพระสงฆ์โดยตรง ก็ปรากฏว่าคนหันไปพึ่งพระน้อยลง ซึ่งลดความศรัทธาของประชาชนลงมาก ไม่เพียงเป็นการสูญเสียความเป็น

^{๑๖๒} สัมภาษณ์ รศ.ดร.สมภาร พรหมทา, อาจารย์จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๑ พฤษภาคม ๒๕๕๑.

^{๑๖๓} สัมภาษณ์ พระพรหมมุนี (จุนท์ พรหมคุดโต), แม่กองธรรมสนามหลวง, ๒๑ พฤษภาคม ๒๕๕๑.

^{๑๖๔} พระไพศาล วิสาโล, **พุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต**, อ่างแล้ว, หน้า

ผู้นำทางจริยธรรมเท่านั้น เมื่อสถาบันสงฆ์อ่อนแอลงก็หมายถึงว่าคำสั่งสอนของพุทธศาสนาก็มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของประชาชนลดน้อยถอยลงไปด้วย เสถียรพงษ์ วรรณปกย์ กล่าวว่า “...ชาวพุทธไทยไม่ค่อยรู้พระพุทธรูปที่เป็นหลักพระพุทธรูปศาสนาจริงๆ จะว่าไปไม่ต้องพูดถึงชาวบ้านหรอก พระเองนั่นแหละ ปัจจุบันพระเองก็ไม่รู้พระพุทธรูปศาสนา เพราะการศึกษาของพระไม่ได้เข้มข้นแต่ก่อน และไม่ได้ไปเน้นหลักพระธรรมวินัยเหมือนแต่ก่อน ความรู้พุทธศาสนาที่เป็นหลักจริงๆ ไม่มี ไม่ค่อยเหลือหรอก นี่คือประเด็นหนึ่ง เพราะฉะนั้นการที่จะไปยืนยันว่าพระพุทธรูปศาสนาสอนอย่างนั้นอย่างนี้ ท่านไม่กล้ายืนยันทั้งนั้น ไม่จำเป็นต้องพูดถึงชาวบ้านที่ไม่เคยศึกษา ศึกษาบ้างก็อ่านและไปหมด ไม่ได้จับหลัก เพราะฉะนั้นฟังอะไรไม่ได้หรอกในเรื่องนี้”^{๑๖๕}

๓. ยังไม่สามารถสร้างพระสงฆ์ที่มีความเป็นผู้นำทางสติปัญญาและจิตวิญญาณที่เข้มแข็ง บทบาทในฐานะเป็นพลังทางด้านศาสนธรรมในสังคมของพระสงฆ์ไทยในปัจจุบัน มีความอ่อนแอลงมาก ซึ่งนอกจากจะไม่สามารถดึงประชาชนให้เข้าหาเพื่อน้อมเข้ามาเป็นทางดำเนินชีวิต และสืบต่อให้ยั่งยืนแล้ว ยังไม่สามารถต้านทานกระแสวัตถุนิยมและบริโภคนิยมที่ไหลบ่าแผ่ซ่านทั่วทั้งสังคม ผลก็คือถูกกระแสดังกล่าวบ่อนเซาะจนกระทั่งพระเป็นอันมากกลายเป็นเครื่องมือของลัทธิอุดมการณ์ดังกล่าวแทน ขณะเดียวกันประชาชนเป็นอันมาก ก็หันไปหาพุทธศาสนาแบบอื่นซึ่งตอบสนองหรือสัมพันธ์กับชีวิตของเขามากกว่า หาไม่ก็ต่อเติมเสริมแต่งหรือสร้างศาสนาขึ้นมาใหม่เพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการของตนเอง ซึ่งในหลายกรณีก็เป็นการสนองกิเลสมากกว่า พระกลายเป็นพราหมณ์ พุทธศาสนาก็เลยยิ่งห่างจากชาวบ้านออกไปทุกที

ภายใต้อิทธิพลของวัฒนธรรมบริโภคนิยม วัตถุได้ถูกแปรสภาพกลายเป็นตลาด ในอีกรูปลักษณะหนึ่ง สิ่งที่น่ามาซื้อขายกันก็ไม่ได้มีแต่เครื่องรางของขลังเท่านั้น แม้แต่บุญกุศลและพิธีกรรมก็กลายเป็นสินค้าอีกแบบหนึ่งซึ่งต้องใช้เงินซื้อหา โดยพระกลายเป็นผู้ขาย คนที่ปรารถนาจะได้บุญอาจจะไม่จำเป็นต้องทำความดีอีกต่อไป เพียงแต่จ่ายเงินเท่านั้น ส่วนพิธีกรรมกลายเป็นบริการที่มักจะมีราคากำหนดไว้ การที่ผู้คนเข้าหาพุทธศาสนาด้วยผู้บริโภคนิยม การที่พระเป็นฝ่ายเข้าหาเศรษฐกิจแบบเงินตราที่ดี ทำให้พุทธศาสนามีแนวโน้มที่จะมีลักษณะคือ เน้นคุณค่าแบบวัตถุนิยม มุ่งสนองความต้องการทางวัตถุมากขึ้น การอวยพรให้ร่ำรวยสำคัญกว่าการอวยพรให้อยู่เย็นเป็นสุข การสอนให้ผู้คนละกิเลสหรือความเห็นแก่ตัวจะถูกมองข้าม ใช้เงินเป็นอุปกรณ์สำคัญ บุญกุศล วัตถุมงคล ถูกทำให้กลายเป็นสินค้า ซึ่งสามารถหามาได้ด้วยการใช้เงินซื้อ กระตุ้นให้ผู้คนมีความต้องการที่จะบริโภค และมีความเป็นปัจเจกบุคคลมากขึ้น

ความหลากหลายของคณะสงฆ์จึงมีอยู่อย่างเสรี พระสงฆ์เป็นจำนวนมากสอนและปฏิบัติตามใจชอบหลายรูปฝ่าฝืนไสยศาสตร์อย่างเต็มที่ โดยที่หลักการในทางพระพุทธศาสนา เครื่องรางของขลังและวัตถุมงคลถูกประดิษฐ์คิดสรรค์ให้หลากหลายแตกต่างกันออกไป รวมทั้งมีกรรมวิธีอันวิเศษหลากหลาย สร้างความสำเร็จแบบแปลกๆ เพื่อสร้าง “จุดขาย” ให้ต่างจากคนอื่น ในขณะที่เดียวกันก็เพื่อตอบสนอง “ลูกค้า” นานาประเภท

^{๑๖๕}เสถียรพงษ์ วรรณปก, พุทธศาสนาสยาม ฤทธิฤตจะเป็นโอกาส ?, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ สุขภาพใจ, ๒๕๕๓), หน้า ๗๖.

นอกจากของโบราณอย่าง น้ำมันต์ ยันต์ ปลัดขิก ตะกรุด ยาเสน่ห์ หรือวิธีดั้งเดิม เช่น ลักน้ำมัน เป่าขม่อม ปิดหน้าทองแล้ว ยังมีการปลุกเสกสักเกต วัตถุประสงค์บหน้ารถ ป้ายอวยชัยเข้าบ้าน ตลอดจนการบูชาพระราหู ยังไม่ต้องพูดถึงการเอาสัญลักษณ์หรือพิธีกรรมที่มีภาพลักษณ์แบบพุทธ เช่น พระเครื่อง หรือการสวดภาณยักษ์มาใช้ประโยชน์ ความคลาดเคลื่อนย้อยอนในทางศีล สมาธิ และปัญญาของพระสงฆ์เป็นอันมาก ทำให้ฆราวาสลุ่มหลงมัวเมาในวัตถุนิยมและบริโภคนิยมหนักขึ้น ถ้าไม่ถึงกับละทิ้งพุทธศาสนาก็นับถือพุทธศาสนาอย่างผิดๆ ไป ตามความเข้าใจอันคลาดเคลื่อนของตน ยิ่งต่างคนต่างเลือกสรรและตีความพุทธศาสนาเพื่อสนองกิเลสเป็นสำคัญ พุทธศาสนาในไทยก็ยิ่งคลาดเคลื่อนจากหลักการและกระจัดกระจายหลายหลากมากยิ่งขึ้น เปิดช่องให้ไสยศาสตร์เข้ามาอย่างเต็มที่เพราะมีจุดหมายเดียวกัน นั่นคือการสนองความโลภและการปรนเปรอตนด้วยวัตถุ จนกล่าวได้ว่าพุทธศาสนาในไทยกำลังจะกลายเป็นไสยศาสตร์ตราของบริโภคนิยมยิ่งขึ้นทุกที

แนวโน้มดังกล่าวบ่งชี้ว่าพระสงฆ์โดยรวมจะมีบทบาทน้อยมากในด้านศาสนา ไม่ว่าการสอนธรรมหรือทำบุญ ขณะที่อิทธิปาฏิหาริย์หรือวัตถุมงคลของพระจะดึงดูดผู้คนมากกว่าและได้รับความสนใจจากผู้คนมากขึ้น แม้ไม่มีข้อมูลระบุชัดว่าวัตถุมงคลที่ผู้คนให้ความสำคัญมากขึ้นนั้น จำเพาะเจาะจงว่าเป็นของพระเกจิอาจารย์บางรูปหรือว่าเป็นกรณีทั่วไป แต่ไม่ว่าจะเป็นอันไหน ก็ล้วนเป็นแรงดึงดูดให้พระรูปอื่นๆ หันมาเอาดีในเรื่องนี้กันมากขึ้น ซึ่งนั้นก็หมายความว่าพระสงฆ์กำลังจะเป็นพราหมณ์สนองบริโภคนิยมยิ่งขึ้นทุกที^{๑๖๖} ถึงแม้ว่าพระรูปนั้นจะมีลูกศิษย์ลูกหามากมาย แต่เป็นอาการเฉพาะเจาะจงในฐานที่มีคุณวิเศษเฉพาะตัว ไม่ใช่เคารพในฐานที่ทำงานเป็นตัวแทนอันโดดเด่นของพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาไม่ การที่คนปัจจุบันศรัทธาในสถาบันสงฆ์ลดลง แต่หันไปให้ความสนใจพระเป็นรูปๆ แทน ย่อมมีผลให้สถาบันสงฆ์หรือพระสงฆ์โดยทั่วไปมีอิทธิพลต่อสังคมน้อยลงไป พระไพศาล วิสาโล ให้ความเห็นว่า “การศึกษาของคณะสงฆ์ตกต่ำอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน แม้เปรียบเทียบกับปัจจุบันจะมีมากมายยิ่งกว่ายุคใด แต่ความเป็นผู้นำทางสติปัญญาของพระสงฆ์โดยภาพรวมลดน้อยถอยลง เช่นเดียวกับความลดน้อยลงของคุณธรรมในสังคมไทย”^{๑๖๗}

นอกจากนี้เป็นที่น่าสังเกตว่า สำนักและกลุ่มใหม่ๆ ที่เกิดขึ้นในแวดวงพระพุทธศาสนาจำนวนมาก ไม่มีพระเกี่ยวข้องในฐานะผู้นำเลย ไม่ว่าสำนักอุบาสิกาบงกช สำนักเจ้าแม่กวนอิม ชมรมนิชิเร็นชินชู โคเอ็นก้า เป็นต้น ขณะที่พระสงฆ์มีบทบาทด้านศาสนาน้อยลง เป็นแหล่งความรู้โดยเฉพาะสำหรับคนสมัยใหม่มีจำนวนน้อยลงนั้น ฆราวาสที่เป็นผู้รู้ธรรมมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ หรืออย่างน้อยก็เป็นแหล่งความรู้ทางธรรมที่ได้รับความสำคัญมากขึ้นเป็นลำดับ ขณะที่พระสงฆ์ซึ่งแม้ว่าที่สำหรับพระในการสอนธรรมจะมีอยู่ทุกแห่งตามรายการวิทยุและโทรทัศน์ แต่สื่อและเวทีของฆราวาสกลับได้รับความสนใจมากขึ้นเรื่อยๆ ไม่ว่าจะป็นหนังสือ

^{๑๖๖} พระไพศาล วิสาโล, **พุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต**, อ่างแล้ว, หน้า ๑๗๘.

^{๑๖๗} พระไพศาล วิสาโล, **วารสารพุทธศาสนศึกษา**, ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๒ (พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๔๔) : ๓๐.

รายการอภิปราย รวมทั้งในห้วงบรรยายตามมหาวิทยาลัย และนับวันจะขยายไปตามรายการวิทยุโทรทัศน์ เช่น ประเวศ วะสี , ระวี ภาวิไล , ลีรี กรินชัย , อมรา มลิลลา เป็นต้น

เหล่านี้เป็นเพียงตัวอย่างส่วนน้อยของฆราวาสกลุ่มดังกล่าว เป็นไปได้ว่าในสังคมสมัยใหม่ ฆราวาสจะเป็นแหล่งความรู้ทางธรรมที่สำคัญกว่าพระสงฆ์ในอีกไม่ช้านี้ โดยที่ฆราวาสเหล่านี้จำนวนมากไม่เคยผ่านการบวชเรียน หรือถึงบวชเรียนก็เพียงช่วงระยะเวลาสั้นๆ จึงไม่อาจเรียกได้ว่าเป็นผลผลิตทางการศึกษาของคณะสงฆ์อย่างแท้จริง ฆราวาสจะมีบทบาทเพิ่มขึ้นแต่ในทางปริยัติเท่านั้นก็หาไม่ หากยังรวมถึงด้านปฏิบัติ ในช่วงเวลาไม่กี่ปีมานี้อาจารย์สอนกรรมฐานที่เป็นคฤหัสถ์ได้เพิ่มมากขึ้น บ้างก็สอนสมาธิภาวนาในบริบทเดิมคือในวัดหรือสำนักสงฆ์ แต่ก็มีไม่น้อยที่สอนในสภาพแวดล้อมใหม่ เช่น ในอาคาร ตามบ้านเรือนหรือในสำนักของคฤหัสถ์ซึ่งรวมตัวกันในรูปมูลนิธิ เช่น ศูนย์ปฏิบัติธรรมกมล (แนวโคเอ็นก้า) หรือมูลนิธิยุวพุทธิกสมาคม โดยผู้ปฏิบัตินอกจากจะเป็นฆราวาสแล้ว ยังมีพระมารับการฝึกด้วย

ไม่เพียงแต่กำลังจะมีบทบาทลดลงในฐานะแหล่งความรู้ทางธรรมเท่านั้น แม้แต่การเป็น “เพื่อนบุญ” หรือเป็น “ตัวกลาง” ระหว่างฆราวาสกับบุญกุศลก็มีแนวโน้มลดลงด้วย สมัยก่อนพระกับบุญกุศลนั้นแยกจากกันไม่ออก ใครที่ต้องการทำบุญ (หรือต้องการให้บุญกุศลเพิ่มพูน) ก็ต้องไปทำบุญกับพระ ใดๆ ที่บุญกิริยาวัตุนั้นทำได้หลายอย่างโดยไม่ต้องผ่านพระสงฆ์ก็ได้ ซึ่งทัมโบและคอฟแมนได้ทำวิจัยสอบถามความคิดเห็นของคนไทยในพื้นที่ที่เขาไปทำวิจัย ปรากฏว่าในทัศนะของชาวบ้านเหล่านี้ การทำบุญที่สำคัญที่สุดและติดอันดับต้นๆ ล้วนเกี่ยวข้องกับพระ^{๑๖๘} แต่แนวโน้มดังกล่าวกำลังจะเปลี่ยนแปลงไป สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยพบว่า คนในเมืองใหญ่ๆ ทั่วประเทศส่วนใหญ่แล้วเห็นด้วยว่า “การบริจาคเงินให้สมาคมและมูลนิธิที่ทำกิจกรรมเพื่อสาธารณประโยชน์ดีกว่าการบริจาคให้ศาสนสถาน”^{๑๖๙} พระไพศาล วิสาโล ให้ความเห็นว่า “ตำแหน่งของปัญหามันลึกซึ้งลงไปถึงว่า เป็นเพราะพระไม่สามารถทำหน้าที่ตามบทบาทของท่านได้ หรือไม่ท่านจึงทำไม่ได้ เพราะอะไร ก็เพราะเราให้การศึกษาท่านไม่พอ”^{๑๗๐}

๔. ไม่สามารถรับมือกับความเปลี่ยนแปลงของสังคม ความเปลี่ยนแปลงอย่างหนึ่งซึ่งกำลังเกิดขึ้นในปัจจุบันและอนาคต คือ ความหลากหลายภายในสังคม สังคมที่สลับซับซ้อนและขยายใหญ่ทำให้เกิดกลุ่มคนที่หลากหลายทั้งอาชีพและประสบการณ์ การศึกษา และความสนใจ ความหลากหลายดังกล่าวทำให้ผู้คนคาดหวังจากพุทธศาสนาแตกต่างกันออกไป ตลอดจนเข้าใจและรับรู้พุทธศาสนาด้วยวิธีการที่ไม่เหมือนกัน ความหลากหลายทางด้านความเชื่อและการรับรู้ รวมไปถึงปัญหาทางจิตใจของผู้คนในยุคโลกาภิวัตน์ สภาพ

^{๑๖๘}Ishii, Yoneo, **Sangha , State, and Society : Thai Buddhism in History**, (Honolulu : University of Hawaii Press, 1986), p. 17.

^{๑๖๙}จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, **การสำรวจทัศนคติต่อภาวะทางสังคมในเขตเมือง ปี พ.ศ. ๒๕๓๖-๒๕๓๘**, (กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยสังคม, ๒๕๓๘), หน้า ๑๓๕.

^{๑๗๐}พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **บทเรียน ๒๕ ปีคนไทยเรียนรู้หรือยัง**, (กรุงเทพฯ : ลิเบอร์ตีเพรส, ๒๕๕๑), หน้า ๑๐๖.

เช่นนี้เรียกร้องให้พุทธศาสนาต้องปรับตัวเปลี่ยนแปลงให้มีความหลากหลายมากขึ้น เพื่อตอบสนองกลุ่มคนที่หลากหลาย ถ้าพุทธศาสนาจะมีความสำคัญสำหรับอนาคต ส่วนหนึ่งก็เพราะความสามารถที่จะเยียวยาวิกฤตการณ์ทางจิตวิญญาณของผู้คนที่ได้รับพิษภัยจากบริโภคนิยมได้

แต่การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบัน ยังไม่สามารถผลิตผลผลิตทางการศึกษาของคณะสงฆ์ให้สามารถที่จะปรับตัวให้สอดคล้องกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วได้ ดังที่พระสุธีวรญาณ ได้กล่าวไว้ว่า “ระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ไม่สามารถรับมือกับความเปลี่ยนแปลงของสังคม จึงทำให้ความเป็นผู้นำทางปัญญาต้อยไปทั้งระดับท้องถิ่นและระดับชาติ คณะสงฆ์ที่ระบบการศึกษาพิเศษที่จะรับมือหรือเหมาะสมกับปัญญาชนรุ่นใหม่ จึงทำให้มีการตีความพระธรรมวินัยตามความพอใจของตนเอง”^{๑๗๑}

ซึ่งในประเด็นเดียวกันนี้ รศ.ดร.สมภาร พรหมทา กล่าวว่า “หากพระพุทธศาสนาต้องการจะอยู่คู่สังคมไทยและสังคมโลกได้อย่างมั่นคง ไม่ว่าโลกจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรก็ตาม พระพุทธศาสนาจะต้องแสดงให้เห็นว่าตนนั้นมีค่า และค่าที่นั่นต้องเป็นของสากล เหมือนค่าที่พบในวิชาวิทยาศาสตร์ คณิตศาสตร์ หรือศาสตร์อื่นๆ ที่เราคาดการณ์ว่าต่อให้โลกเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร คนก็จะไม่ทิ้งสิ่งเหล่านี้เช่นเดิม ปัญหาที่ว่าใครจะรับหน้าที่ทำให้พระพุทธศาสนากลายเป็นสิ่งที่มีค่าตามที่กล่าวมานั้น พระสงฆ์เอง ผมก็เพิ่งตั้งข้อสงสัยว่าขณะนี้ท่านก็สอบวิชาการทางด้านพระพุทธศาสนาสุดหัตถ์ไม่ได้ แล้วเราจะตั้งความหวังกับใครกันละที่นี่”^{๑๗๒}

ซึ่งสอดคล้องกับความเห็นของรองศาสตราจารย์ ผจญ คำชูสังข์ที่ว่า “ปัจจุบันระบบการศึกษาพระปริยัติธรรมของคณะสงฆ์ยังมีศักยภาพไม่เพียงพอ ที่จะผลิตพระสงฆ์ออกมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพราะคนในสมัยปัจจุบันนี้มีการศึกษาทางโลกสูง และมีทิวทัศน์สูงด้วย แต่พระสงฆ์ยังใช้วิธีการเดิมๆ อธิบายหลักธรรมแบบเดิมๆ เทคนิครื่องเก่าๆ ตามที่เคยเรียนมาทำให้น่าเบื่อหน่าย ประกอบกับพระส่วนใหญ่ยังมีความรู้ทางโลกน้อย ทำให้บุคคลกลุ่มนี้เกิดความดูหมิ่นดูแคลนพระสงฆ์ได้ ว่ามีความรู้ด้อยกว่าตนแล้วจะมาแนะนำสั่งสอนตนได้อย่างไร” และท่านยังให้ความเห็นต่อไปอีกว่า “ในอดีตญาติโยมจะให้ความเคารพพระ พระสามารถชี้แนะสังคมได้ แต่ในสภาพสังคมปัจจุบันนี้จะชี้แนะได้ยาก หากพระไปชี้แนะไปคงจะโดนด่า เพราะค่านิยมของสังคมเขานิยมให้พระอยู่ในวัด มันจึงเป็นไปไม่ได้ยาก แต่ถ้าพระมีการศึกษาดี สังคมและการเมืองก็จะฟังพระ เพราะพระที่มีการศึกษาดีพูดคำสองคำคนก็จะหยุด พูดแล้วคนจะฟัง นี่คือการมีทางการศึกษา พระสงฆ์ไทยควรมีการศึกษาเหมือนพระพม่า พระลังกา สามารถนำศาสนาขึ้นนำการเมืองได้ แล้วอธิบายว่าจะนำหลักธรรมไปใช้ในระบบการเมืองอย่างไร”^{๑๗๓}

^{๑๗๑}พระสุธีวรญาณ (ณรงค์ จิตฺตโสภโณ), **พุทธศาสตร์ปริทรรศน์**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บริษัท ตถาตา พับลิเคชัน จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๒๘๗.

^{๑๗๒}สัมภาษณ์ รศ.ดร.สมภาร พรหมทา, นักวิชาการจากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๑ พฤษภาคม ๒๕๕๑.

^{๑๗๓}สัมภาษณ์ ร.ศ.ผจญ คำชูสังข์, นักวิชาการจากมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๖ เมษายน ๒๕๕๑.

ซึ่งยังมีผู้วิจารณ์ผลผลิตทางการศึกษาของพระสงฆ์ในปัจจุบัน เช่น “แสง จันทร์งาม เขียนไว้ที่หนึ่งว่า ปัจจุบันการสอนธรรมของพระไม่ค่อยได้ผล เพราะมีข้อบกพร่องหลายประการ เช่น พระขาดความแตกฉานในธรรม ส่วนมากมีความรู้แค่ขั้นสัญญา (คือจำได้ ท่องได้) ไม่ลึกซึ่งแตกฉาน เวลาเทศน์ใช้เสียงเน้นเบา ชวน่ง่วง แถมยังยกคัมภีร์บาลีมากเกินไป ทำให้ผู้ฟัง ไม่รู้เรื่อง ชอบยกหัวข้อธรรมหลายข้อมาพูดในคราวเดียว ว่าเป็นชุดๆ ยังกับยิงสลุต เทศน์จบแล้วก็จำอะไรไม่ได้ ผู้เทศน์มักไม่เตรียมตัว ขึ้นธรรมาสน์แล้วก็จะพูดอะไรก็พูดกววนลับสน จับต้นชนปลายไม่ถูก ไม่คำนึงถึงคนฟัง ว่าอยู่ในวัยอะไร พื้นฐานการศึกษาแค่ไหน มีปัญหาอะไร จะเทศน์อย่างไร จึงจะเหมาะสมกับภูมิหลังของผู้ฟัง ใช้ภาษาไม่ทันสมัย ไม่สามารถสื่อ ให้ผู้ฟัง เข้าใจได้และบุคลิกไม่ประทับใจ เช่น มักนั่งหลับตาเทศน์ไม่ดูคนฟัง”^{๑๗๔}

การที่พระสงฆ์ไม่สามารถตอบสนองความต้องการของสังคม เกี่ยวกับศาสนาได้เท่าที่ควร ประการแรกนั้นได้แก่การที่ฆราวาสจำนวนมากขึ้น (แม้จะยังเป็นส่วนน้อย) เกิดตระหนักรู้ว่าศาสนานั้นมีสาระที่ทรงคุณค่าต่อชีวิต ทำให้เป็นเพียงรูปแบบหรือพิธีกรรมไม่ อีกทั้งแก่นแท้และอันสัจของศาสนา โดยเฉพาะพระพุทธรูปศาสนา นั้น ใครๆ ก็เข้าถึงได้ด้วยตนเองโดยไม่ต้องผ่านพระสงฆ์ ซึ่งในสมัยก่อนถือว่าพระสงฆ์เป็น “ตัวกลาง” ที่สำคัญ โดยเฉพาะการทำบุญผู้คนจะเชื่อว่าจะมีอันสัจอย่างมากก็ต่อเมื่อทำกับพระ แต่ทุกวันนี้การทำบุญโดยไม่ผ่านพระก็มีมากขึ้นแล้ว โดยทำบุญกับมูลนิธิหรือองค์กรสาธารณประโยชน์แทน ในทำนองเดียวกันก็มีความเชื่อว่าการทำสมาธิภาวนานั้น สามารถทำได้ในเพศฤๅษีโดยไม่ต้องผ่านการบวชหรือครองเพศสมณะมาก่อน ดร.รุ่ง แก้วแดง จึงได้กล่าวว่า “ทำอย่างไรจึงจะปรับปรุงการศึกษาของศาสนทายาท โดยเฉพาะคณาจารย์และบาลีเพื่อที่จะให้ศาสนทายาทใด มีความรู้จริง และสามารถเผยแผ่พระพุทธรูปศาสนาและสอนให้ผู้อื่นเข้าใจได้”^{๑๗๕}

พระพุทธรูปศาสนาไม่เคยตำหนิความรู้ระดับสูงสุด พระพุทธรูปองค์ทรงสรรเสริญว่าเป็นอุดมมงคลด้วยซ้ำ เพราะทำให้หูตากว้างไกล ความคิดทันสมัย ถ้าพระสงฆ์มีความรู้ด้านนักธรรมบาลีเป็นหลักแล้ว ความรู้วิชาสามัญจะช่วยเสริมให้ท่านมีความสามารถประกาศศาสนาได้ผลดียิ่งขึ้น ที่ชาวบ้านบ่นว่าพระเทศน์ไม่รู้เรื่องสาเหตุใหญ่ๆ ก็มาจากพระขาดความรู้วิทยาการใหม่ๆ รู้แค่เฉพาะทางของตน ไม่รู้จักประยุกต์ให้ทันสมัย แถมยังขาดความสามารถในการที่จะสื่อให้เขาเข้าใจอีกด้วย^{๑๗๖} ซึ่งความจริงแล้ว การจัดการศึกษาโดยทั่วไปมุ่งที่ความเจริญงอกงามทางปัญญา ตรงกับวัตถุประสงค์ของการพัฒนา คือ เพื่อให้มนุษย์มีความเจริญงอก

^{๑๗๔} เสถียรพงษ์ วรรณปก, **สวนทางนิพพาน**, (กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๐), หน้า ๕๗-๕๘.

^{๑๗๕} กุลมงานศาสนา สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, **รายงานการเสวนาทางวิชาการ การศึกษาของคณะสงฆ์กับการปฏิรูปการศึกษาตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒**, (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ : สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๔๒), หน้า ๔.

^{๑๗๖} เสถียรพงษ์ วรรณปก, **สวนทางนิพพาน**, อ้างแล้ว, หน้า ๑๑๘.

งามอย่างเต็มที่ แต่ความมุ่งหวังเหล่านี้มิได้ประสบผลกันได้โดยง่าย เพราะมีองค์ประกอบหลายประการ และต้องใช้เวลาในการรอคอยผลผลิตได้ ดังคำกล่าวของ คัสนาวิ (Ghaznawi) หัวหน้าหน่วยการศึกษาด้านสิ่งแวดล้อมขององค์การยูเนสโกว่า “การศึกษาเป็นกระบวนการที่ต้องใช้เวลา ในการจัดการศึกษานั้น ไม่ได้เหมือนกับการใช้ซีดีซึ่งหาคัดแผ่น และคาดหวังว่าจะรักษาให้หายได้โดยเร็ว คุณกำลังทำงาน เพื่อที่จะเปลี่ยนคุณค่า ทักษะคติ พฤติกรรม และการดำเนินชีวิต ซึ่งไม่สามารถทำได้เสร็จสิ้นได้ในเวลาเพียงชั่วข้ามคืน”^{๑๗๗}

บทสรุป จากการศึกษาถึงการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในบริบทของสังคมไทยยุคปัจจุบัน ที่ได้กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่า บริบทสังคมไทยในยุคปัจจุบันมีความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว ทั้งด้านการเมืองการปกครอง สังคม สิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ และสภาพทางการศึกษา ซึ่งความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนี้ ย่อมส่งผลกระทบต่อทุกภาคส่วนของสังคมไทย โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา เพราะเมื่อสภาพสังคมมีความเปลี่ยนแปลงไป ความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันสงฆ์กับสังคมก็เปลี่ยนแปลงไปด้วย โดยเฉพาะสังคมทุนนิยมย่อมมีผลกระทบต่อสังคมสงฆ์ด้วย การที่พระพุทธศาสนาจะสามารถดำรงอยู่ในสังคมอย่างมีคุณค่าได้ จะต้องมีการนำมาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสม การที่จะสามารถนำพระธรรมคำสอนในทางพระพุทธศาสนาไปประยุกต์ใช้ได้นั้น จำเป็นจะต้องอาศัยการศึกษา โดยเฉพาะการศึกษาของคณะสงฆ์ ซึ่งถือว่าเป็นผู้ที่สืบทอดและเผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยตรง ถ้าหากพระสงฆ์ได้รับการศึกษาที่ถูกต้อง สามารถพัฒนาพระสงฆ์ให้เป็นศาสนทายาทคุณภาพ ก็จะเป็นคุณูปการต่อองค์กรคณะสงฆ์ พระพุทธศาสนา และสังคมประเทศชาติเป็นอย่างดี

แต่จากการที่ได้ศึกษาถึงสภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในบริบทของสังคมยุคปัจจุบัน จะเห็นได้ว่า ระบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ที่ดำเนินการอยู่ในรูปแบบเดิม ยังไม่สอดคล้องกับบริบทของสังคมไทยที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วได้ คือ ยังไม่สามารถที่จะสนองตอบต่อความคาดหวังต่างๆ ของพระพุทธศาสนา คณะสงฆ์ และสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพ พระสงฆ์ไม่ได้รับการยอมรับว่าเป็นผู้นำทางด้านการศึกษาอีกต่อไป ไม่เพียงแต่วิชาความรู้ทางโลกของพระสงฆ์โดยทั่วไปจะถอยห่างจากฆราวาสไปมากขึ้นทุกทีเท่านั้น แม้กระทั่งความรู้ทางพุทธศาสนาพระสงฆ์ส่วนใหญ่ก็มีข้อจำกัดมากจนไม่สามารถชักนำญาติโยมให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้องในทางพุทธศาสนาได้

เหตุที่เป็นเช่นนี้เป็นผลมาจากการแยกการศึกษาทางโลกออกจากทางธรรม จึงทำให้คนในสังคมปัจจุบันนี้โดยทั่วไปมองว่า “ธรรม” เป็นเรื่องของพระ ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาหรือสอนธรรม จะเป็นด้านปริยัติหรือปฏิบัติ ก็กำหนดให้เป็นหน้าที่ของพระสงฆ์ ส่วน “โลก” นั้นถือว่าเป็นเรื่องของฆราวาส ซึ่งครอบคลุมตั้งแต่การทำมาหากิน การศึกษาวิชาความรู้ทางโลก ไปจนถึงการเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนจากการที่รัฐได้ทอดทิ้งการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์มานานเกือบศตวรรษ ปล่อยให้คณะสงฆ์ดำเนินการกันเองตามยถากรรม จึงทำให้การศึกษาของคณะสงฆ์อ่อนด้อยอย่างรุนแรง ในขณะที่การศึกษาฝ่ายโลก

^{๑๗๗} อัมพัน ชีพสัตยากร ผู้แปล, “ภารกิจที่เป็นไปไม่ได้”, วารสารคณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการศึกษาศาสนาประชาชาติ, (ตุลาคม-ธันวาคม ๒๕๓๗) : ๕๑.

ก้าวหน้าไปอย่างไม่หยุดยั้ง การปล่อยปละละเลยของรัฐในด้านการศึกษาของคณะสงฆ์ มีส่วนอย่างมากทำให้พระภิกษุภราดรทางออกไป ทั่วๆ ที่แต่ก่อนพระเป็นผู้นำภราดรด้วยซ้ำไป การพัฒนาหรือกระบวนการทำให้ทันสมัยซึ่งมุ่งเน้นไปที่ภราดรอย่างต่อเนื่องหลายทศวรรษ ได้ทำให้สังฆมณฑลเติบโตใหญ่เข้มแข็งขึ้น ขณะที่สังฆมณฑลกลับอ่อนแอลง

ปัจจัยสำคัญที่จะทำให้พระสงฆ์มีคุณภาพประการสำคัญที่สุดก็คือ การศึกษา การที่องค์กรคณะสงฆ์ประสบกับปัญหาต่างๆ อยู่มากมายในทุกวันนี้ ก็เพราะเป็นปัญหาสืบเนื่องมาจากการศึกษาอบรมของคณะสงฆ์ ไม่มีประสิทธิภาพนั่นเอง เพราะเมื่อการศึกษาของพระสงฆ์ขาดหายหรือเลือนลางก็จะทำให้พระสงฆ์ขาดคุณภาพ คือ ไม่รู้ไม่เข้าใจในพระพุทธศาสนา เมื่อไม่มีความรู้ก็จะไม่มีความสามารถที่จะสื่อสารหรือเผยแผ่พระธรรมคำสอนนั้นให้แก่ประชาชน ต่อจากนั้นก็จะมีจิตสำนึกที่จะทำหน้าที่ต่อประชาชน เพราะการเมื่อประชาชนมีปัญหาหรือมีความทุกข์ต้องการหลักธรรมคำสอนในทางพระพุทธศาสนาไปแก้ปัญหา พระสงฆ์ไม่มีความรู้ธรรมะที่จะอธิบายหรือแนะนำ แต่ก็อยากช่วยเหลือประชาชน เมื่อให้ธรรมะแก่ประชาชนไม่ได้ ก็อาจจะออกมาในรูปแบบของการทำนายทายทัก หรือเอาไสยศาสตร์มาช่วย จะสะเดาะเคราะห์หรืออะไรก็แล้วแต่พอที่จะทำให้ประชาชนที่เข้ามาหาเพื่อต้องการที่พึ่งนั้นมีความสบายจิตใจได้บ้าง เลยกลายเป็นว่าพระสงฆ์ไปทำหน้าที่ทางไสยศาสตร์และละเลยหน้าที่ในการสอนธรรมะ ทั่วๆ ความจริงแล้วพระสงฆ์เองก็ได้พยายามทำหน้าที่ แต่ทำหน้าที่ผิด แทนที่จะเป็นการปลดปล่อยเขาด้วยธรรมะ ด้วยความรู้ความเข้าใจก็ทำไม่ได้ เพราะตัวเองก็ไม่มีความรู้ ไม่มีการศึกษา ยิ่งออกมาทำอย่างนี้ เมื่อบทบาทอย่างนี้เด่นชัดขึ้นก็มีพวกที่แอบแฝงเข้ามาบวชเพื่ออาชีพ เพื่อแสวงหาผลประโยชน์ ยิ่งการปกครองของคณะสงฆ์อ่อนแอ ก็ยิ่งจะเป็นเปิดช่องทางให้กับผู้ไม่ประสงค์ดีต่อพระพุทธศาสนา อาศัยช่องโหว่จุดนี้เข้ามาแสวงหาผลประโยชน์และเข้ามาทำลายพระพุทธศาสนาได้มากขึ้น

ดังนั้น การจะนำบทบาทที่แท้จริงของคณะสงฆ์กลับคืนมา คือ ให้พระสงฆ์ทำหน้าที่เป็นที่พึ่งทางจิตใจ และเป็นผู้นำสั่งสอนธรรมะแก่ประชาชนได้ พระสงฆ์จะต้องมีความรู้พระพุทธศาสนาและเข้าใจธรรมะอย่างลึกซึ้ง นั่นคือ ผู้ที่เข้ามาบวชเป็นพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาทุกคน จะต้องศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัยให้เข้าใจแก่นแท้ของพระพุทธศาสนา แล้วนำมาประยุกต์ช่วยเหลือประชาชน แต่แนวทางการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ที่กำลังดำเนินการอยู่ ไม่สามารถที่จะสร้างพระสงฆ์ให้มีคุณภาพเพียงพอที่จะรับมือกับปัญหาต่างๆ ในบริบทของสังคมไทยในยุคปัจจุบันอย่างมีประสิทธิภาพได้ เพราะการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ที่เป็นอยู่ ยังไม่สอดคล้องกับบริบทของสังคมไทยที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว

ดังนั้น การปฏิรูปการศึกษาของคณะสงฆ์จึงเป็นเรื่องสำคัญที่รัฐและองค์กรคณะสงฆ์ต้องดูแลให้เกิดผลให้ได้ในทางปฏิบัติ จำเป็นต้องปรับระบบการศึกษาพระปริยัติธรรมให้สอดคล้องกับความเร่งด่วนของยุคสมัย เนื่องจากสภาพแวดล้อมปัจจุบันต่างไปจากสภาพที่เกิดขึ้นในช่วงของการวางระบบการศึกษาแบบเดิม

เพราะถ้าหากไม่ยอมปรับระบบใดๆ เลย ก็เท่ากับเอากฎเกณฑ์ของระบบที่กำลังมีปัญหามาวางไว้ และทำให้เกิดเป็นปัญหาซ้ำซ้อนกันไปหมด^{๑๗๘}

เมื่อพระสงฆ์คือผู้ทำหน้าที่ศึกษาธรรมะ มีหน้าที่อนุเคราะห์โลกและสังคมด้วยการช่วยแนะนำสั่งสอน หลักธรรมตามหลักพระพุทธศาสนา แต่ในเมื่อระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ที่ดำเนินการอยู่ยังขาดความพร้อม และมีปัญหาอุปสรรคต่อการผลิตศาสนทายาทของพระพุทธศาสนา ดังนั้นทุกภาคส่วนของสังคม คือ ทั้ง หน่วยงานภาครัฐ องค์กรคณะสงฆ์ หน่วยงานเอกชนและประชาชน จะต้องให้ความร่วมมือช่วยกันแก้ไข เพื่อที่จะได้ช่วยกันพัฒนาสังคมที่น้อยอยู่ เป็นสังคมที่มีธรรมะนำทาง อันจะเป็นประโยชน์สุขต่อหมู่ประชาชน อย่างแท้จริง การปฏิรูปการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยจึงมีความจำเป็นอย่างเร่งด่วน ซึ่งในบทต่อไป ผู้วิจัยจะได้นำเสนอแนวทางการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ ที่เหมาะสมกับบริบทของสังคมไทยยุคในปัจจุบันต่อไป

^{๑๗๘} ศ.ดร.ปรัชญา เวสารัชช์, “การปฏิรูปภารกิจสงฆ์ในสังคมไทย” **รวมบทความปฏิรูปสังคมไทย**, (กรุงเทพฯ : สถาบันที่ปรึกษาเพื่อพัฒนาประสิทธิภาพในราชการ, ๒๕๕๓), หน้า ๑๐๒.

บทที่ ๔

แนวทางการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ที่เหมาะสมกับบริบทสังคมไทยปัจจุบัน

จากสภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ ภายใต้บริบทของสังคมไทยในปัจจุบันดังที่ได้กล่าวมาแล้วในตอนต้น ได้แสดงให้เห็นว่าการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์มีความจำเป็นอย่างเร่งด่วน ที่จะต้องปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับยุคสมัย เพราะวิกฤติต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับคณะสงฆ์และพระพุทธศาสนาในประเทศไทยในปัจจุบันนี้ เป็นผลสืบเนื่องมาจากวิกฤติปัญหาทางการศึกษาของคณะสงฆ์เอง ซึ่งในบทนี้ผู้วิจัยจะได้นำเสนอถึงแนวทางการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย ที่เหมาะสมกับบริบทของสังคมไทยยุคปัจจุบัน โดยจะได้นำเสนอแนวทางใน ๓ ระดับ คือ แนวทางในระดับนโยบาย แนวทางในระดับยุทธศาสตร์ และแนวทางในระดับปฏิบัติการ เป็นลำดับไป

ปัญหาใหญ่ของการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบัน คือ การไม่สามารถเตรียมคนหรือศาสนทายาท ให้สามารถที่จะเผชิญกับยุคสมัยแห่งการเปลี่ยนแปลงได้ ทำให้สังคมสงฆ์อ่อนแอและเกิดวิกฤติขึ้นภายในองค์กรของคณะสงฆ์เอง ทั้งนี้ เพราะระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ที่ดำเนินอยู่ในปัจจุบัน เป็นระบบที่รวมศูนย์อำนาจและเป็นระบบที่ปรับตัวไม่ได้ (Non-adaptive System) ทำให้กลายเป็นระบบที่ไม่มีการเรียนรู้ ซึ่งระบบใดๆ ก็ตามที่ไม่มีการเรียนรู้และปรับตัวเองไม่ได้ จะเกิดวิกฤติขึ้นในตัวเองเพราะขัดแย้งกับสภาพที่เปลี่ยนแปลงไป^๑

ปัญหาการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย จึงเป็นปัญหาหมักหมมเชิงโครงสร้างมาอย่างยาวนาน ไม่สามารถแก้ไขได้ได้ง่าย จำเป็นต้องปลุกจิตสำนึกให้เห็นความสำคัญของการปฏิรูปการศึกษาของคณะสงฆ์ โดยเฉพาะสถานการณ์ในปัจจุบันนี้ การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ซึ่งเป็นการศึกษากระแสหลักของคณะสงฆ์ไทย อยู่ในสภาพที่น่าเป็นห่วงเป็นอย่างมาก คือมีนักเรียนให้ความสนใจในการศึกษาเล่าเรียนที่น้อยและหานักเรียนยากขึ้นทุกวัน มีความจำเป็นที่จะต้องปรับปรุงเปลี่ยนแปลงอย่างเร่งด่วน ซึ่งผลจากการสำรวจเอกสารและการสัมภาษณ์นักวิชาการผู้เกี่ยวข้องกับการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย ส่วนใหญ่เกือบทั้งหมดเห็นด้วยว่า การศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบันจะต้องมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลง แต่ในประเด็นที่จะต้องมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมของคณะสงฆ์ ให้มีความสอดคล้องกับการศึกษาทางโลกหรือนำหลักการวิธีการแบบทางโลกมาประยุกต์ใช้ในการศึกษาพระปริยัติธรรมนั้น มีทั้งฝ่ายที่เห็นด้วยและไม่เห็นด้วยกับการเปลี่ยนแปลงหลักสูตรการศึกษา

^๑รศ.ดร.ปรารภณา กล้าผจญ, รศ.ดร.สมศักดิ์ คงเที่ยง, **หลักและทฤษฎีการบริหารการศึกษา**, (กทม : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๕๔), หน้า ๑๓๙.

ปัญหาที่เผชิญหน้าคณะสงฆ์ไทยอยู่ในปัจจุบันคือ การจัดการศึกษาสงฆ์ให้คงมีความหมายและเป้าหมายตามหลักพุทธศาสนา ในท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงเสื่อมทรุดของสังคมไทยภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์และอำนาจเงินตรา การทำให้ชีวิตการศึกษาอย่างสงฆ์ ถูกถือเป็นอุดมคติและเป็นตัวอย่างรูปธรรมที่เป็นจริงได้แก่ผู้คนที่ทั่วไป รวมถึงการทำให้การศึกษาพุทธธรรมเป็นการเรียนรู้ขั้นพื้นฐานที่ไม่แยกออกจากชีวิตฆราวาส สามารถตอบสนองปัญหาใหม่ๆ ของสังคม และทำให้ "วัด" กลายเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ ที่แผ่ขยายกว้างขวางถึงระดับที่สังคมชาวพุทธจะเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ชีวิตได้ นี่เป็นโจทย์ใหญ่ที่ไม่เพียงแต่คณะสงฆ์ต้องขบคิดและรับมือ หากแต่รวมถึงการปฏิรูปการศึกษาทั้งระบบต้องคิดและครอบคลุมไปถึงเมื่อแก้ปัญหาในเชิงหลักการไม่ได้ ปัญหาเชิงวิธีการก็มีหน้าปการ

ถึงเวลาแล้วที่ผู้บริหารคณะสงฆ์จะต้องคิดนอกกรอบเดิม และจะต้องตัดสินใจกันว่า จะทบทวนพระภิกษุสามเณรมีคุณภาพต่ำลงทั้งในทางความรู้และคุณธรรม เพียงเพื่อรักษาระบบการศึกษาที่ล้าหลังเอาไว้ หรือว่ากล้าที่จะรื้อของเดิมเพื่อพัฒนาคุณภาพของพระภิกษุสามเณรให้ดีขึ้น ความจำเป็นที่จะต้องมีการปฏิรูปการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบัน ก็เพื่อให้สอดคล้องกับบริบทของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป และปัจจุบันได้มีการประกาศใช้ พ.ร.บ.การศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.๒๕๕๒ ซึ่งมีจุดมุ่งหมายที่จะปฏิรูปการศึกษาของไทยทั้งระบบ เป้าหมายหลักของ พ.ร.บ. ฉบับนี้ก็คือการพัฒนาสังคมไทยให้เป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ (Learning Society) เพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่ทำให้สังคมไทยเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ ตามมาตรา ๘ แห่งพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติที่บัญญัติว่า

- (๑) เป็นการศึกษาตลอดชีวิตสำหรับประชาชน
- (๒) ให้สังคมมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา
- (๓) การพัฒนาสาระและกระบวนการเรียนรู้ให้เป็นไปอย่างต่อเนื่อง^๒

แม้ในพระราชบัญญัติฉบับนี้ จะไม่มีการกล่าวถึงการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไว้โดยตรง แต่บทบัญญัติหลายมาตราในพระราชบัญญัติฉบับนี้ ที่มีผลกระทบต่อจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย ดังนั้นจึงมีความจำเป็นที่จะต้องปรับปรุงการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยให้เหมาะสมกับยุคสมัย ดังที่พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) ได้ชี้แนะไว้นานแล้วว่า ควรแบ่งระดับการศึกษาสงฆ์เสียใหม่ เป็นระดับบวรศึกษา มัชฌมศึกษา อุดมศึกษา โดยระดับแรกจัดเป็นการศึกษาภาคบังคับสำหรับผู้ยู่วัดให้มีความรู้พื้นฐานด้านพุทธศาสนา ระดับที่สองให้มีเนื้อหาสัมพันธ์กับระดับมัธยมศึกษาของรัฐ เพื่อลดการซ้ำซ้อนของระบบการศึกษา และช่วยให้ผู้เรียนมีวุฒิการศึกษาตามระบบของรัฐ หากลี้ไปสามารถเรียนต่อทางโลกได้จนถึงมหาวิทยาลัย ส่วนระดับอุดมศึกษาและระดับการศึกษาเฉพาะทางของพระพุทธศาสนา ที่มุ่งเน้นพัฒนาความเป็นศาสนทายาทอย่างแท้จริง วิธีนี้จะช่วยให้พระภิกษุสามเณรมีแรงจูงใจที่จะเรียนวิชาทางธรรมที่ทางคณะสงฆ์จัดให้ได้

^๒ดร.สมหมาย จันทรเรือง, พัฒนาการการศึกษาไทย อดีตปัจจุบันและในสหัสวรรษใหม่, (กรุงเทพฯ : มหาคูฟ้าลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๒๕๓.

ดังที่กล่าวแล้ว การศึกษากระแสหลักของคณะสงฆ์คือนักธรรมบาลีก็ยึดถือตามรูปแบบเดิมของตน โดยไม่มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลง ส่วนการศึกษาที่มีการประยุกต์คือการศึกษาระเบียบปฏิบัติสามัญกับการศึกษาในมหาวิทยาลัยสงฆ์ ก็เป็นการศึกษาที่ลอกเลียนแบบทางโลก ตามกระแสนิยมของสังคมสมัยใหม่มาจนเกินไป โดยไม่ได้พัฒนาปรับปรุงวิธีการศึกษาให้เหมาะสมตามหลักพุทธธรรม การปฏิรูปการศึกษาของสงฆ์จึงควรเริ่มต้นจากการจับประเด็นให้ได้ว่า อะไรเป็นหลักการและอะไรเป็นวิธีการ เพราะการศึกษาของสงฆ์ เป็นกิจกรรมที่มีหลักการอันเป็นความหมายและเป้าหมายของการศึกษาที่แน่นอนชัดเจน และมีกรอบกำหนดด้านวิธีการเอาไว้ให้เป็นแนวทางอยู่แล้ว กระบวนการปฏิรูปการศึกษาของสงฆ์จึงควรทบทวนประเด็นสำคัญดังต่อไปนี้

๑. หลักการศึกษาของสงฆ์ หมายถึง การฝึกฝนอบรมตนในทางพฤติกรรม (ศีล) ความคิด (จิต) และอารมณ์ (ปัญญา) การศึกษาดังกล่าวนี้มีเป้าหมายอยู่ที่การละ (ปหาน) อกุศลธรรม คือ ความโลภ ความโกรธ และความหลง พร้อมๆ กับการบ่มเพาะ (ภาวนา) กุศลธรรม คือ ความเอื้อเฟื้อต่อผู้อื่น ความเป็นมิตรไมตรีต่อสรรพสิ่ง และความเฉลียวฉลาด รู้แจ้งแทงตลอดอารมณ์ในสภาวะธรรมต่างๆ นี่เป็นหลักการศึกษาของสงฆ์ที่นักการศึกษาทั่วไปรู้จักกันในชื่อว่า หลักไตรสิกขา อันได้แก่ สีลสิกขา จิตสิกขา และปัญญาสิกขา

๒. วิธีการหรือรูปแบบที่จะทำให้การศึกษามีความหมายเป็นการฝึกอบรมตน เพื่อจะให้บรรลุผล เป็นการละอกุศลธรรมและเจริญกุศลธรรมนั้น พระพุทธศาสนาได้กำหนดกรอบวิธีไว้ให้เป็นแบบอย่างคือ กระบวนการศึกษาเรียนรู้ ต้องประกอบด้วยกระบวนการครุ่นคิดพิจารณาอย่างรอบคอบและรอบด้าน (ปริยัติธรรม) กระบวนการฝึกฝนปฏิบัติในการควบคุมกาย วาจา และใจ ให้สุจริต (ปฏิบัติธรรม) และกระบวนการรู้ให้แจ้งแทงตลอดอารมณ์ในสภาวะธรรมต่างๆ (ปฏิเวธธรรม) ทั้งปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่จะต้องประสานให้เป็นหนึ่งเดียวกัน โดยที่ไม่ได้แยกส่วนหนึ่งส่วนใดออกไป กระบวนการศึกษาแบบนี้เป็นรูปแบบของกระบวนการศึกษาที่พระภิกษุสงฆ์ในพระพุทธศาสนา ยึดถือปฏิบัติสืบต่อกันมาเป็นเวลายาวนาน ในสังคมใดยังมีการศึกษาเรียนรู้แบบนี้อยู่ พระพุทธศาสนาก็ยังคงรุ่งเรืองอยู่ในสังคมนั้น^๓

การปฏิรูปการศึกษาของสงฆ์ในยุคปัจจุบันควรคำนึงถึงว่า จะจัดการศึกษาของสงฆ์อย่างไร ที่จะทำให้หลักไตรสิกขายังคงศักดิ์สิทธิ์อยู่ พร้อมๆ กับที่ผู้ศึกษาได้เล่าเรียนวิชาการสมัยใหม่ด้วย อาทิ การใช้ระบบคู่มือในการจัดการศึกษาของสงฆ์ โดยทำให้ทั้งการศึกษาพุทธธรรม และการศึกษาสาระที่ควบคู่กันไป ซึ่งข้อเสนอข้างต้นนี้ ควรจะได้มีการกำหนดเป้าหมายและทิศทางให้ชัดเจนโดยยึดหลักการดังนี้ คือ

^๓ประมวล เพ็งจันทร์-สุชาติ จักรพิสูทธิ์, **การปฏิรูปการศึกษาคณะสงฆ์การศึกษาเพื่อความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์**, <<http://www.midnightuniv.org/midnight2545/document9631.html>> (๑๒ พ.ย. ๒๕๕๑).

๑) เป็นการศึกษาวิชาการสมัยใหม่ในแนวพุทธ คือ การจัดการศึกษาในวิชาการต่างๆตามยุคสมัยนิยม ภายใต้หลักการศึกษแบบพุทธ เพื่อส่งเสริมสนับสนุนการศึกษาเรียนรู้วิชาต่างๆ ตามหลักพุทธธรรม เช่น เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ รัฐศาสตร์แนวพุทธ ฯลฯ

๒) เป็นระบบการศึกษาที่เป็นวิทยาทาน คือ การทำให้การศึกษาศึกษาวิชาการเป็นการเอื้อเพื่อแบ่งปันที่เรียกว่า"วิทยาทาน" ระบบการศึกษาศึกษาวิชาการสมัยใหม่ของการศึกษาสงฆ์ จะต้องไม่ทำให้เป็นสินค้าเพื่อการซื้อขายหวังกำไร ไม่แปลงความรู้ให้เป็นทรัพย์สินทางปัญญาอันเป็นสมบัติส่วนตัว ที่มีไว้เพื่อแสวงหาประโยชน์จากผู้อื่น ระบบการศึกษาของสงฆ์ในส่วนนี้ เป็นการให้ความรู้เป็นทาน และทำความรู้ให้เป็นสมบัติส่วนรวม

๓) เป็นระบบการศึกษาทางเลือก คือ การทำการศึกษาของสงฆ์ให้เป็นการศึกษาทางเลือกสำหรับสังคมไทย ที่ปลอดจากการผูกขาดการศึกษาโดยระบบทุนนิยม และใช้ระบบกลไกตลาดมาควบคุมการศึกษา ดังนั้น การศึกษาของสงฆ์ในส่วนนี้ จะต้องเป็นการศึกษาทางเลือกใหม่ให้กับสังคมไทย ที่มีความแตกต่างทางด้านเนื้อหา และกระบวนการเรียนไปจากการศึกษาในกระแสหลัก รวมถึงเป็นทางเลือกแก่ผู้ใฝ่เรียนรู้หรือผู้ด้อยโอกาส ที่เข้าไม่ถึงการศึกษาซึ่งเป็นบริการจากรัฐและธุรกิจเอกชน การปฏิรูปการศึกษาในส่วนนี้ การศึกษาของคณะสงฆ์ไม่ควรก้าวตามระบบการศึกษากระแสหลักของทางโลก ทั้งนี้เพราะการศึกษากระแสหลักของทางโลก เป็นการศึกษาเพื่อตอบสนองของโลกทุนนิยมและบริโภคนิยม ซึ่งขัดแย้งและสวนทางกับการศึกษาแนวพุทธ

โลกในปัจจุบันและในอนาคตที่คาดเดาได้นั้นมีความขัดแย้งมากมาย ทั้งทางด้านการเมือง สังคมและเศรษฐกิจ จำเป็นอย่างยิ่งที่คณะสงฆ์จะต้องเร่งการจัดการศึกษาเพื่อผลิตบัณฑิตทางพระพุทธศาสนาทั้งส่วนที่เป็นบรรพชิตและคฤหัสถ์ ให้สามารถตอบสนองและทันต่อความต้องการของสังคมและความเปลี่ยนแปลง เพื่อก่อให้เกิดความสมดุลและเอื้ออำนวยต่อการจรรโลงความสงบในบุคคลและสันติภาพของโลก เพราะสภาพปัญหาวิกฤตการณ์ต่างของพระพุทธศาสนาในยุคปัจจุบันนี้ เป็นผลสืบเนื่องมาจากความอ่อนแอทางการศึกษาของคณะสงฆ์นั่นเอง การศึกษาของคณะสงฆ์ในบริบทของสังคมโลกยุคใหม่ จึงควรเป็นไปเพื่อการเตรียมศาสนทายาทและพุทธศาสนิกชน ให้สามารถนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาประยุกต์ใช้ในสังคมที่มีการแข่งขันสูง เพื่อให้สามารถดำเนินชีวิตในยุคสมัยใหม่ ควบคู่ไปกับการมีสติใคร่ครวญผลดีผลเสียของการพัฒนาและความเปลี่ยนแปลงใหม่ๆ ที่เข้ามาสู่สังคม ไม่หลงทางกับการพัฒนาจนมองข้ามความสัมพันธ์ที่เกี่ยวพันกันระหว่างความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ความเป็นปึกแผ่นทางสังคมและความสมบูรณ์ของการพัฒนาแบบยั่งยืนของสภาพแวดล้อม พ.ร.บ.การศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๕๒ ที่ประกาศใช้ในราชกิจจานุเบกษาเมื่อวันที่ ๑๔ สิงหาคม ๒๕๕๒ นับเป็นขั้นตอนที่สำคัญมากในการปฏิรูปการศึกษาของประเทศไทย^๔ ซึ่งจะส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในการศึกษาของบ้านเมือง และจะมีผลกระทบต่อการศึกษาของคณะสงฆ์อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ทั้งทางตรงและทางอ้อม

^๔พระราชวรมนู (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), การคณะสงฆ์กับ พ.ร.บ.การศึกษาแห่งชาติ, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๑.

ดังนั้น การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยจึงมีความจำเป็นที่จะต้องมีการปฏิรูปอย่างเร่งด่วน แต่การจะปฏิรูปการศึกษาของคณะสงฆ์ได้ สิ่งสำคัญที่สุดที่เป็นพื้นฐานในการแก้ปัญหาการศึกษาของคณะสงฆ์ ก็คือระบบบริหารภายในคณะสงฆ์ จะต้องปรับหรือระบบหรือพิจารณาเรื่องต่างๆ ที่เป็นปัญหาอุปสรรคให้สอดคล้องกับการจัดการศึกษาแนวใหม่ จำเป็นจะต้องมีเปลี่ยนแปลงโครงสร้างระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย เพื่อให้เข้าสู่ระบบการศึกษาและแนวคิดทางการศึกษาแบบใหม่ อันหมายถึงเป็นความเปลี่ยนแปลงที่กระทบทั้งรากฐานความคิดในด้านวิชาการ การบริหารการศึกษาของคณะสงฆ์ในรูปแบบเดิม ซึ่งในหลายๆ ด้านคณะสงฆ์เองยังไม่มีความพร้อม แต่สามารถที่จะมีการเตรียมการไปสู่จุดนั้นได้

ซึ่งจากการประมวลข้อมูลด้วยการสำรวจเอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึก การประชุมระดมความคิดเห็นจากพระสังฆาธิการแล้ว ผู้วิจัยจึงนำผลที่ได้มาจากการรวบรวมข้อมูลด้วยวิธีการดังกล่าว มานำเสนอแนวทางการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยรูปแบบใหม่ ที่เหมาะสมกับบริบทของสังคมไทยในยุคปัจจุบัน โดยประเด็นสำคัญที่ผู้วิจัยใคร่จะเน้นเกี่ยวกับการปฏิรูปการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยใน ๓ ระดับ คือ ระดับกว้างที่สุดได้แก่ระดับการวางนโยบาย (Strategic) ระดับกลางที่เห็นเฉพาะเจาะจงยิ่งขึ้น คือ ระดับยุทธศาสตร์ (Tactical) และระดับปฏิบัติการ (Operational) อันเป็นระดับย่อยที่สุดและผู้วิจัยเชื่อว่าสำคัญที่สุด เพราะเป็นเงื่อนไขสุดท้ายที่จะทำให้การปฏิรูปต่างๆ อย่างบรรลุสัมฤทธิ์ผล เพราะที่ผ่านๆ มาจะพบว่า การปฏิรูปการศึกษาในโลกปัจจุบันนี้ มักจะให้ความสำคัญเชิงนโยบายสูงสุดมากเกินไป ทั้งๆ ที่เป็นนามธรรม บางครั้งใช้งบประมาณเพื่อการนี้จนหมดสิ้นไป ทำให้ไม่สามารถดำเนินการสู่การปฏิรูประดับยุทธศาสตร์และระดับปฏิบัติการได้ จึงก่อให้เกิดความล้มเหลวของความพยายามในการปฏิรูปนั้นๆ ดังนั้นการจะปฏิรูปการศึกษาของคณะสงฆ์ให้เป็นผลสำเร็จ จำเป็นต้องให้ความสำคัญทั้งสามระดับนี้เท่าเทียมกัน จึงจะสามารถทำให้การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์บรรลุผลตามเป้าหมายที่ตั้งไว้ได้ ซึ่งในการปฏิรูปการศึกษาของคณะสงฆ์นั้นจะต้องใช้แนวความคิด ๓ ประสาน คือ “ประสานคน ระบบ และบริบทที่เกี่ยวข้อง”^๕ คนคือ พระภิกษุสามเณรและพุทธศาสนิกชนทั่วไปซึ่งเป็นศูนย์กลางของการเริ่มต้น ต่อจากนั้นต้องกำหนดระบบเพื่อให้พระภิกษุสามเณรและพุทธศาสนิกชนเป็นไปตามกรอบหรือระบบที่วางไว้ แล้วต้องปรับหรือบริบทหรือสภาพแวดล้อมให้มีส่วนสนับสนุนการปฏิรูปการศึกษาของคณะสงฆ์ให้สัมฤทธิ์ผลด้วย

^๕ดร.เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์, **คึกฉัดแห่งศตวรรษที่ ๒๑: แนวคิดปฏิรูปการศึกษาไทย**, (กรุงเทพฯ : บริษัทซัคเซสมีเดีย, ๒๕๓๙), หน้า ๖๗.

๔.๑ แนวทางการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในระดับนโยบาย

๔.๑.๑ ขั้นตอนการกำหนดนโยบาย

จากการศึกษาถึงสภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบัน พบว่ามีจุดอ่อนอยู่มากมาย หลายประการดังที่ได้นำเสนอแล้วในบทที่ ๓ แต่จุดอ่อนที่เป็นปัญหาทางการศึกษาที่สำคัญที่สุดของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบันนี้ คือ การไม่มีนโยบายหรือทิศทางการศึกษาของคณะสงฆ์ที่ชัดเจนแน่นอน จากผลที่ไม่มีการกำหนดนโยบายทางการศึกษาที่ชัดเจน ส่งผลให้เกิดปัญหาต่างๆ ตามมามากมาย ซึ่งในความเป็นจริงแล้วองค์กรที่จะมากำหนดนโยบายการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยแต่เดิมนั้นมีอยู่แล้ว ตามคำสั่งของมหาเถรสมาคม เมื่อวันที่ ๓๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๒ เรื่องสภาการศึกษาของคณะสงฆ์^๖ โดยกำหนดให้มีสภาการศึกษาของคณะสงฆ์ประกอบด้วยสมเด็จพระสังฆราชทรงเป็นประธาน แม่กองบาลีเป็นรองประธานรูปที่ ๑ แม่กองธรรมเป็นรองประธานรูปที่ ๒ และมีตัวแทนจากมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่ง คือ มหามกุฏราชวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเป็นกรรมการ พร้อมกับผู้ทรงคุณวุฒิอีกไม่เกิน ๑๑ ท่านเป็นกรรมการ คณะกรรมการชุดนี้มีหน้าที่ในควบคุมการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ ส่งเสริมควบคุมนโยบายการศึกษาสำหรับพระภิกษุสามเณร และการศึกษาที่พระภิกษุสามเณรจัดขึ้นสำหรับคฤหัสถ์ และให้รวมถึงหน้าที่ดังต่อไปนี้

- ๑) พิจารณาและวางโครงการหรือแผนงานการศึกษาของคณะสงฆ์ทุกระดับและทุกสาขาวิชา ตามนโยบายของคณะสงฆ์
- ๒) พิจารณาการให้ความเห็นชอบหลักสูตร และแบบเรียนตามโครงการศึกษาทุกระดับ
- ๓) พิจารณาปัญหาเกี่ยวกับการศึกษา
- ๔) พิจารณาเรื่องอื่นๆ ที่เกี่ยวกับการศึกษาตามที่มหาเถรสมาคมมอบหมาย

ซึ่งหากพิจารณาอำนาจหน้าที่ตามที่ทางมหาเถรสมาคมได้กำหนดไว้ให้ คณะกรรมการสภาการศึกษาของคณะสงฆ์ชุดนี้ได้ปฏิบัติหน้าที่นั้น มีความครอบคลุมในแทบทุกด้าน หากมีการปฏิบัติตามอำนาจหน้าที่ที่ประกาศฉบับนี้ได้กำหนดไว้ การศึกษาของคณะสงฆ์จะสามารถพัฒนาไปได้ไกลกว่านี้มากมายนัก แต่ปรากฏว่าองค์กรนี้มีปรากฏเพียงแต่ในนาม ส่วนบทบาทนั้นยังไม่ปรากฏให้เห็นเป็นรูปธรรม จากข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่กองศาสนศึกษา สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติพบว่า สภาการศึกษาของคณะสงฆ์ที่มหาเถรสมาคมแต่งตั้งนี้ ยังคงดำรงอยู่ตามคำสั่งของมหาเถรสมาคมเหมือนเดิม เพราะยังไม่ได้มีประกาศยกเลิก แต่คงดำรงอยู่เพียงแต่ในนาม ไม่ได้มีบทบาทด้านการศึกษาของคณะสงฆ์แต่ประการใด เพราะแม้แต่การประชุมก็ไม่เคยได้ประชุมกันเลย^๗ นอกจากนี้หน่วยงานระดับรองที่จะเป็นหน่วยงานสนองนโยบายการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ก็ยังมี จึงทำให้คณะกรรมการชุดนี้ยังคงเหลือปรากฏอยู่แต่ในนามเท่านั้น

^๖กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, **ประวัติการศึกษาของสงฆ์**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๗), หน้า ๒๑๐.

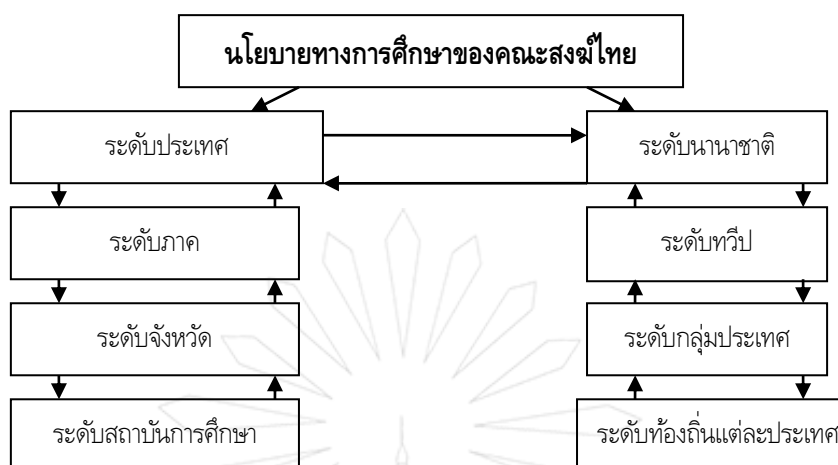
^๗สัมภาษณ์เจ้าหน้าที่สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๑๑ พฤศจิกายน ๒๕๕๑

ไม่ได้มีบทบาทเกี่ยวกับการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยแต่ประการใด สาเหตุที่เป็นอย่างนั้นอาจจะเป็นเพราะว่า คณะกรรมการที่ตั้งขึ้นนี้อยู่ภายใต้การกำกับดูแลของมหาเถรสมาคม ซึ่งภาระหน้าที่ของมหาเถรสมาคมนั้น ครอบคลุมภารกิจในทุกๆ ด้านของคณะสงฆ์ ทั้งด้านการปกครอง การเผยแผ่ การศึกษา การสาธารณูปการ การสาธารณสงเคราะห์ ในแต่ละด้านก็ไม่ได้มีผู้รับผิดชอบเฉพาะด้านๆ ไป จะรับผิดชอบร่วมกันในรูปของ คณะกรรมการ มีบทบาทร่วมกันก็ต่อเมื่อมีการประชุม ยังขาดบุคลากรและหน่วยงานที่จะมารับผิดชอบเรื่อง การศึกษาของคณะสงฆ์และไม่มีหน่วยงานที่จะสนองงานด้านการศึกษาโดยตรง ก็ทำให้การปฏิบัติงานของ คณะกรรมการการศึกษาที่กำหนดไว้จึงขาดประสิทธิภาพเหลือปรากฏอยู่เพียงแต่ในนามเท่านั้น

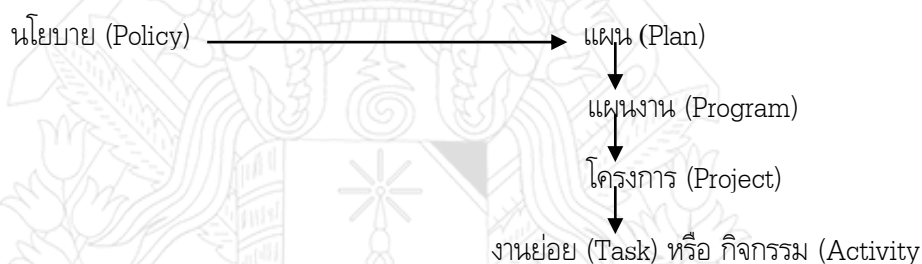
ดังนั้น เพื่อแก้ไขจุดอ่อนอันเป็นปัญหาที่สำคัญของคณะสงฆ์ จึงจะต้องมีการกำหนดนโยบายทางการ ศึกษาให้ชัดเจน ซึ่งในการกำหนดนโยบายทางการศึกษาของคณะสงฆ์นั้น ควรจะดำเนินไปตามขั้นตอนคือ จะต้องมีการระบุปัญหาการศึกษาของคณะสงฆ์ให้ชัดเจนว่ามีปัญหาอย่างไร หลังจากนั้นก็กำหนดเป้าหมาย ให้ชัดเจนว่าการศึกษาของคณะสงฆ์ควรมีเป้าหมายอย่างไร ซึ่งจะต้องมีเป้าหมายระยะสั้น เป้าหมายระยะยาว และจะต้องกำหนดแผนปฏิบัติการเพื่อจะทำนโยบายนั้นๆ ให้ประสบผลสำเร็จ เพราะแผนงานเป็นผลสืบ เนื่องมาจากวัตถุประสงค์และนโยบาย กล่าวอีกนัยหนึ่ง แผนงานเป็นข้อกำหนดที่คาดหวังว่าจะปฏิบัติใน อนาคต แผนจึงเป็นที่รวมแห่งการปฏิบัติงานทั้งปวงขององค์กร ที่ได้กำหนดขึ้นโดยเฉพาะเจาะจง เพื่อให้ สอดคล้องกับนโยบายหรือแนวทางปฏิบัติตามที่ได้กำหนดไว้^๕ ซึ่งเปรียบประดุจดั่งเข็มทิศที่ช่วยชี้ทางในการ ดำเนินงานให้ดำเนินไปได้ด้วยดี เกิดประสิทธิภาพ โดยแผนนั้นจำเป็นจะต้องมีแผนระยะยาว (๑๐ - ๒๐ ปี) เป็นการกำหนดเค้าโครงกว้างๆว่าจะนำหรือพัฒนาการศึกษาของคณะสงฆ์ไปในทิศทางใด แผนระยะกลาง (๕-๖ ปี) เป็นการคาดคะเนว่า ในช่วงนี้จะทำอะไรบ้าง มีโครงการพัฒนาอย่างไร และจะใช้ทรัพยากรมากน้อย เพียงไร และแผนระยะสั้นซึ่งเป็นแผนปฏิบัติการประจำปี (๑ ปี) เป็นแผนปฏิบัติการด้านการศึกษาประจำปี ซึ่ง จะต้องระบุขั้นตอนการปฏิบัติงาน ระยะเวลากำกับให้ชัดเจน สามารถใช้เป็นคู่มือของผู้ที่รับผิดชอบ และใช้เป็น เครื่องมือในการกำกับ ตรวจสอบ ติดตาม และประเมินผลงานของผู้บริหารและผู้เกี่ยวข้องได้ การกำหนด นโยบายควรให้เป็นไปตามแผนผังดังนี้

^๕สุชาติ ใจภักดี, “การศึกษาการปฏิบัติงานของคณะกรรมการสามัญศึกษาจังหวัดในเขตการศึกษา ๗”, วิทยานิพนธ์ปริญญาศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต), พ.ศ. ๒๕๓๑, หน้า ๒๙.

แผนภูมิที่ ๔.๑ โครงสร้างการกำหนดนโยบายการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย

ซึ่งจากตาราง การนโยบายทางการศึกษาของคณะสงฆ์ในระดับประเทศหรือระดับชาติ จะต้องมีความต่อเนื่องเชื่อมโยงกันในทุกๆระดับ เมื่อมีนโยบายทางการศึกษาที่ชัดเจนแล้ว ก็นำไปสู่การวางแผนทางการจัดการศึกษา ซึ่งในการวางแผนจะต้องเริ่มต้นจากนโยบายของหน่วยงานของคณะสงฆ์ก่อน แล้วจึงจะกระจายย่อยลงมาตามลำดับ ตามโครงสร้างดังนี้

อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าจะแผนงานจะดีแค่ไหนสวยหรูเพียงใดก็ตาม หากผู้ใช้แผนไม่ดำเนินการตามแผน หรือไม่ให้ความสนใจแก่แผนงานเท่าที่ควรแล้ว แผนงานนั้นๆ ก็จะประสบความสำเร็จได้ยาก ดังนั้น ผู้บริหารการศึกษาของคณะสงฆ์จะต้องให้ความสำคัญกับแผนและการปฏิบัติตามแผน จึงจะทำให้การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยประสบผลสำเร็จตามเป้าหมายที่ตั้งไว้ได้

๔.๑.๒ แนวนโยบายทางการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในยุคปัจจุบัน

การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในบริบทของสังคมไทยปัจจุบัน ถึงแม้จะมีจุดอ่อนต่างๆ มากมายหลายประการ แต่ก็ยังสามารถที่จะพลิกวิกฤติมาเป็นโอกาสได้ คือสามารถกลับมาเป็นผู้นำทางการศึกษา โดยเฉพาะการศึกษาด้านพระพุทธศาสนาได้ โดยให้การศึกษาแก่พระภิกษุสามเณรเพื่อฝึกอบรมสร้างศาสนทายาทอย่างมีคุณภาพ คือเป็นผู้ประพฤติปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ มีความรู้และความสามารถในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้เกิดประโยชน์สุขแก่สังคม ซึ่งการจะเป็นอย่างนั้นได้ คณะสงฆ์ไม่จำเป็นจะต้องปรับปรุงการศึกษาให้คล้ายคลึงตามกับระบบการศึกษาทางโลก ซึ่ง รศ.ดร.พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ กล่าวว่

“เป้าหมายสำคัญของการศึกษาของคณะสงฆ์ ควรเป็นผู้นำทางการศึกษาของสังคมหรือเป็นผู้นำการศึกษาของทางโลก แต่หากคณะสงฆ์ยังใช้ระบบการศึกษาแบบเดิมอยู่ ก็คงจะไม่สามารถไปเป็นผู้นำทางการศึกษาได้ เพราะในแง่สถานะการศึกษาในระดับสูงสุดของคณะสงฆ์ คือเปรียญธรรม ๙ ประโยค ก็เทียบได้แค่เพียงปริญญาตรีในทางโลกเท่านั้น เมื่อสถานภาพไม่เป็นที่ยอมรับที่จะเป็นผู้นำทางการศึกษาแล้ว ถึงแม้จะมีความรู้ดีกว่าแต่ในเมื่อสังคมเขาไม่ยอมรับ จะทำอย่างไรได้ การยอมรับของสังคมก็เป็นเรื่องสำคัญเหมือนกัน”^{๑๑} ดังนั้นในเชิงรูปแบบการศึกษาของคณะสงฆ์จะต้องทำให้เป็นยอมรับของสังคม คือในแง่สถานะในขณะเดียวกันในด้านเนื้อหาสาระก็ต้องนำการศึกษาในทางโลก เพราะในปัจจุบันการศึกษาในทางโลกมีปัญหามากมาย ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาที่ทอดทิ้งภูมิปัญญาท้องถิ่น การศึกษาที่ทำให้คนไม่รู้จักชีวิตอย่างแท้จริง และเป็นการศึกษาแบบผลิตสินค้าไหล ผู้ที่สำเร็จการศึกษามาแล้วหางานทำไม่ได้ หมายความว่าผลผลิตออกมาหลายๆ แต่คุณภาพไม่ได้คำนึงถึง ซึ่งการศึกษาเหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นการศึกษาที่มีปัญหาทั้งสิ้น ถ้าหากคณะสงฆ์จะจัดการศึกษาค่อยตามการศึกษาในทางโลกก็จะมีปัญหาต่อคณะสงฆ์เช่นเดียวกัน และจะเป็นการเพิ่มการสร้างปัญหาให้กับบ้านเมืองอีกด้วย

ดังนั้น การศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในยุคปัจจุบันจะต้องสร้างความเป็นเลิศในทางวิชาการทางพระพุทธศาสนาให้เกิดขึ้นให้ได้ แต่การที่คณะสงฆ์จะกลับมาเป็นผู้นำทางการศึกษา หรือนำเอาการศึกษาในพระพุทธศาสนาช่วยแก้ปัญหาวิกฤติการณ์ต่างๆ ของคณะสงฆ์และของสังคมและของโลกได้นั้น คณะสงฆ์จะมีแนวทางวิธีการจัดการศึกษาอย่างไร ถึงจะสอดคล้องกับเป้าหมายของพระพุทธศาสนา และสามารถตอบสนองความต้องการคณะสงฆ์และสังคมไทยในบริบทปัจจุบันได้ โดยเฉพาะการเป็นผู้นำทางการศึกษาด้านพระพุทธศาสนา ซึ่งหากทำได้อย่างนั้น คณะสงฆ์จึงจะกลับมาเป็นผู้นำทางการศึกษาอย่างแท้จริง ซึ่งผู้วิจัยจะได้นำเสนอแนวทางที่เหมาะสมต่อไป

ในบริบทของสังคมปัจจุบัน ระบบการศึกษาในทางโลกเองก็กำลังประสบกับวิกฤตด้านศีลธรรมและวิกฤติการณ์ด้านต่างๆ มากมาย และกำลังมีกระแสเรียกร้องให้มีการปฏิรูปการศึกษาในรอบใหม่อีกครั้งหนึ่ง ดังนั้นแนวคิดทางการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย จึงไม่ควรคล้อยตามระบบการจัดการศึกษาของทางโลกที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน แต่จะต้องนำแนวคิดทางการศึกษาของพระพุทธศาสนามาสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับมิติทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง สิ่งแวดล้อม วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ไม่สุดโต่งไปข้างใดข้างหนึ่ง โดยเฉพาะความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีต้องถูกนำมาใช้ในทิศทางที่ก่อให้เกิดประโยชน์ ด้วยการใช้สติปัญญาพิจารณา และทำความเข้าใจถึงสภาพความเป็นจริงของเหตุปัจจัยอันเกี่ยวเนื่องกัน เพื่อก่อให้เกิดการพัฒนาไปในทิศทางที่ถูกต้อง ดังที่พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้กล่าวไว้ในสมัยที่ดำรงสมณศักดิ์เป็นพระราชวรมนูณีว่า “ท่าทีของชาวพุทธควรปฏิบัติต่อวิทยาศาสตร์ คือ การเรียนรู้และใช้ประโยชน์จากวิทยาศาสตร์

^{๑๑}สัมภาษณ์ รศ.ดร.พระมหาสมจินต์ สมนามบุญญ, รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ มจร., ๒๗ พฤษภาคม ๒๕๕๑.

อย่างรู้เท่าทันข้อจำกัดของวิทยาศาสตร์ด้วย ดังนั้น มนุษย์จึงควรที่จะดำรงชีวิตอย่างถึงพร้อมไปด้วยความเป็นผู้รู้ในความจริง รวมทั้งเป็นผู้มีคุณธรรมอย่างแท้จริงด้วย”^{๑๐}

หลักการสำคัญของการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ อยู่ที่การจัดองค์ประกอบของสภาพสังคมสิ่งแวดล้อมในสถานศึกษาตามลักษณะแห่งปัญญาคุณธรรม ๔ ประการ^{๑๑} เพื่อพัฒนาให้พระภิกษุสามเณรหรือผู้เรียนเกิดความเจริญงอกงามในชีวิต ได้แก่

๑. สัมปยุตสังเสวะ สร้างสภาพสังคมสิ่งแวดล้อมในสถาบันการศึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่งครูอาจารย์ที่จะเป็นแบบอย่างที่ดีของผู้เรียน มีความเป็นกัลยาณมิตร รวมถึงสภาพแวดล้อมด้านต่างๆ ทั้งสภาพความเป็นอยู่ กฎระเบียบ ที่เอื้อต่อการฝึกฝนเรียนรู้

๒. สัทธัมมัสสวนะ สร้างหลักสูตรสถานศึกษา และกระบวนการเรียน การสอนที่ดี ให้สอดคล้องกับสภาพ เงื่อนไข ของผู้เรียน เพราะการศึกษาเล่าเรียนของคณะสงฆ์ไม่ใช่แค่นั่งเรียนอยู่ในห้องสี่เหลี่ยมแคบๆ ของชั้นเรียน แล้วมุ่งศึกษาจากตำราเพียงอย่างเดียวเหมือนในปัจจุบัน เพราะจะไม่ไปเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของผู้เรียนเลย จะทำให้มีความหมายสำหรับผู้เรียนน้อยมาก การจัดหลักสูตรการเรียนการสอนของคณะสงฆ์ ควรเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับวิถีชีวิตจริงของผู้เรียน เช่น ฝึกให้ผู้เรียนทำในสิ่งนั้นจริงๆ ทำให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ สิ่งที่สามารถ นำไปใช้ แก้ปัญหาต่างๆ ของชีวิตและชุมชนได้จริง อันเป็นกระบวนการเรียนการสอนที่เป็น "สัทธัมมัสสวนะ"

๓. โยนิโสมนสิการ มีกระบวนการเรียนการสอนที่กระตุ้นให้ผู้เรียนรู้จักการคิด วิเคราะห์ เพื่อแก้ปัญหาต่างๆ อย่างเป็นเหตุ เป็นผล โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การรู้จักหันกลับมา "มองตน" เพื่อพิจารณา ปรับปรุง แก้ไขปัญหาที่ตัวเองจัดการศึกษาที่ฝังตัวอยู่ภายใต้บริบทของวัดและชุมชนคนมีศีล จะทำให้เกิด สภาพสังคมสิ่งแวดล้อมที่เป็น "สัมปยุตสังเสวะ" ซึ่งเอื้ออำนวยต่อการให้การอบรมกลุ่มเกลา ทางสังคม (Socialization) เพื่อปรับเปลี่ยนพัฒนาวิถีชีวิตของผู้เรียนให้เข้าถึงแก่นสารของจริยธรรมตามหลักพุทธธรรม ได้อย่างมีพลัง ครูผู้สอนจะทำหน้าที่คอยกระตุ้นให้นักเรียนได้คิด วิเคราะห์ เพื่อสร้างความคิดรวบยอด (Conceptualization) จากกิจกรรมการทำงานต่างๆ ในแต่ละวัน โดยใช้วิธีให้นักเรียนเขียนบันทึก หรือรายงานส่งให้ตรวจ การเขียนบันทึกหรือรายงาน จะทำให้นักเรียนได้หันกลับมาทบทวนตัวเองตามหลัก "โยนิโสมนสิการ"

๔. ธัมมานุวัตรปฏิบัติ มีการฝึกฝน ปฏิบัติ อย่างเหมาะสม เพื่อให้ผู้เรียนได้พัฒนาศักยภาพ ของตนเองตามความถนัด ไปสู่ทิศทางที่มีความเจริญงอกงามยิ่งขึ้น ทั้งทางด้านร่างกาย จิตใจ สังคม อารมณ์ ปัญญา จึงไม่ได้แยกขาดจากกันแต่จะมีความเกี่ยวข้องเกื้อกูลสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น ภายใต้ระบบสังคมเดียวกัน ส่งผลให้เกิดสภาพสังคมสิ่งแวดล้อมที่เอื้ออำนวยต่อการปลดปล่อยพลังทางปัญญาและพลังทางจริยธรรมของผู้เรียน โดยอาศัยงานต่างๆ ภายในวัดและชุมชนเป็นแหล่งเรียนรู้สำคัญ จะส่งผลให้กิจกรรมการ

^{๑๐}พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **วิทยาศาสตร์ในทัศนะของพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพฯ : บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๐), หน้า ๒๖.

^{๑๑}อง.จตุกก. ๒๑/๒๔๘/๓๓๒.

เรียนการสอนไม่มีความแปลกแยก (Alienation) จากวิถีชีวิตจริงของผู้เรียน ขณะเดียวกัน การเรียนรู้จากการทำงานที่ดำรงอยู่จริงภายใต้วิถีชุมชนดังกล่าว จะเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่มีพลังในการพัฒนาและปลดปล่อยศักยภาพของผู้เรียนได้อย่างมีประสิทธิภาพด้วย

เมื่อการศึกษากลายเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับวิถีของผู้เรียนและวิถีของชุมชน กิจกรรมการเรียนรู้ต่างที่มีส่วนสำคัญต่อการช่วยเหลือชุมชน ก็จะส่งผลให้ชุมชนเห็นคุณค่าความสำคัญของการศึกษาของสถาบันสงฆ์ จนพร้อมจะทุ่มเททรัพยากรต่างๆ เพื่อเกื้อกูลพัฒนาการศึกษาขั้นนี้ๆ ให้เกิดความเจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้นไป โดยไม่ต้องรองบประมาณแผ่นดินเพียงอย่างเดียว เป็นการให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาของสถาบันสงฆ์

นอกเหนือจากการเรียนการสอนตามหลักสูตรแกนหลักในชั้นเรียน เพื่อให้สอดคล้องกับเนื้อหาความรู้ที่สภาการศึกษาของคณะสงฆ์ได้กำหนดให้เรียนแล้ว สถานศึกษาของคณะสงฆ์ในแต่ละแห่งควรเพิ่มเรื่องการทำงานในฐานะงานต่างๆ ตามที่มีอยู่ในแต่ละท้องถิ่น เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาจะช่วยให้ผู้เรียน มีความรู้ ความเชี่ยวชาญ ในบางเรื่องมากขึ้น ตามความสนใจและความถนัดของตน ซึ่งสอดคล้องกับหลัก "ธัมมานุสุมปฏิบัติ" ด้วย ทั้งนี้เพราะในการทำงานแต่ละเรื่อง ผู้เรียนจะต้องเผชิญกับอุปสรรคปัญหาต่างๆ อย่างน้อย ก็ต้องทำงานร่วมกับคนอื่นๆ ในสังคม อาจจะถูกใช้งานเรื่องนั้นเรื่องนี้บ้างมีความรู้สึก ไม่พอใจเกิดขึ้นจากการไม่สามารถทำอะไรได้ดังใจตนเองบ้างเป็นต้น เมื่อถูกบีบบังคับให้ต้องเผชิญหน้ากับอุปสรรคปัญหาหรือความทุกข์ ศักยภาพ ที่แฝงอยู่ในตัวผู้เรียนจะได้รับการปลดปล่อยออกมา เพื่อฟันฝ่าอุปสรรคปัญหาต่างๆ ให้งานนั้นๆ สำเร็จลุล่วงตามเป้าหมาย ผู้เรียนบางคนอาจได้เรียนรู้ว่าตนเองมีความสามารถพิเศษในด้านนั้นด้านนี้ บางคนมีลักษณะเป็นผู้นำ บางคนมีความสามารถในการแสดงออก ต่อหน้าสาธารณชน บางคน มีความสามารถพิเศษ ด้านการพูด หรือ การเขียน ฯลฯ การรู้จักความสามารถพิเศษของตนเองจะนำไปสู่ขั้นหะที่จะพัฒนาศักยภาพ และความรู้ ความสามารถ ในสาขาวิชาด้านนั้นๆ ต่อไปอย่างเหมาะสม

นอกจากนี้ความรู้สำคัญที่นักเรียนจะได้มีโอกาสเรียนรู้จากการทำงานอีกประการหนึ่ง ก็คือความรู้เกี่ยวกับ การบริหารจัดการ (management) ซึ่งเป็นวิชาความรู้ที่คณะสงฆ์ไทยขาดแคลน เนื่องจากระบบการศึกษาพระปริยัติธรรมที่สอนให้เรียนรู้ในปัจจุบันอยู่ในกรอบที่แคบๆ ไม่สามารถสอนความรู้ด้านนี้ได้ แต่โลกปัจจุบันนี้เป็นโลกยุคแห่งการแข่งขัน ความรู้ที่สำคัญยิ่งเรื่องหนึ่งสำหรับโลกยุคปัจจุบันก็คือ ความรู้ในด้านการบริหารจัดการ คณะสงฆ์ไทยที่ไม่สามารถเผยแพร่พุทธศาสนาให้มีประสิทธิภาพได้ ทั้งๆ ที่มีทรัพยากรด้านต่างๆ มากมาย ก็เพราะระบบการศึกษาที่ไม่สามารถสอนให้พระภิกษุสามเณรหรือผู้เรียนมีความรู้ด้านการบริหารจัดการที่ดี เรียนจบเปรียญธรรมเก้าประโยคซึ่งเป็นการศึกษาระดับสูงสุดของคณะสงฆ์ แต่ทำงานไม่ค่อยเป็น ส่งผลให้กิจการงานพระศาสนาในด้านนั้นๆ ไม่ประสบผลสำเร็จ เท่าที่ควร แต่หากในระบบการศึกษาแบบใหม่ของคณะสงฆ์ ฝึกให้ผู้เรียนรู้จักวิธีการบริหารจัดการ เพื่อแก้ปัญหาต่างๆ อันเป็นอุปสรรคที่ทำให้งานนั้นๆ ไม่สำเร็จลุล่วง เช่น ต้องรู้จัก การทำงานร่วมกันเป็นทีม การแบ่งงาน การติดต่อประสานงาน การตัดสินใจ ฯลฯ จะทำให้ผู้เรียนมีประสบการณ์และมีทักษะต่างๆ ในการบริหารจัดการ ซึ่งจะ

ทำให้มีประสิทธิภาพในการทำงานเพื่อพระศาสนาในอนาคต ปรัชญาการศึกษาตามหลักพระพุทธศาสนาภายใต้ระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ในระบบใหม่ จึงเป็นระบบการศึกษาที่มีนัยอันลึกซึ้งต่อการช่วยแก้ไขปัญหาของคณะสงฆ์และสังคมปัจจุบันได้หลายแง่มุม ซึ่งน่าจะเป็นต้นแบบทางการศึกษาในยุคสังคมปัจจุบันนี้ได้

ดังนั้น การศึกษาของคณะสงฆ์จึงควรเป็นทางการศึกษาทางเลือกของประชาชน โดยมีการจัดการศึกษาที่ยึดหลักธรรมของพระพุทธศาสนาเป็นฐานความคิด เพื่อมุ่งพัฒนาจิตใจของผู้เรียนให้ถึงสัจการแห่งตน โดยไม่ปฏิเสธวิชาการทางโลก เป็นการจัดการศึกษาที่เน้นทักษะและศักยภาพภายนอกให้สอดคล้องกับศักยภาพภายในอันเป็นการดำเนินวิถีชีวิตของคนในสังคม ทำให้อยู่ร่วมกับธรรมชาติด้วยดี มีสุข และเป็นอิสระ เนื่องจากการศึกษาตามแนวพุทธศาสตร์ คือ กระบวนการสร้างปัญญาเพื่อประโยชน์ในการดำเนินชีวิต ซึ่งสามารถพัฒนาพฤติกรรมทางกาย วาจา และนำไปสู่ความเป็นอิสระ แก้ปัญหาได้ ดังที่ ท่านพุทธทาสกล่าวว่าการสร้างปัญญา คือ การปฏิบัติศีล สมาธิ และปัญญา การศึกษาที่สมบูรณ์ต้องทำความเป็นมนุษย์ให้ถูกต้อง และสมบูรณ์ คือ มีความฉลาดหรือสติปัญญาในขั้นพื้นฐานเพียงพอแก่ความต้องการ มีความรู้เรื่องวิชาชีพและอาชีพ รวมทั้งมีมนุษยธรรม คือมีความเป็นมนุษย์อย่างถูกต้อง ด้วยการสอนจริยธรรม”

จากผลการวิเคราะห์สถานการณ์จุดอ่อนจุดแข็งของการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย ที่ได้กล่าวมาแล้วในบทที่ ๓ เป็นสิ่งที่จะต้องนำมาคำนึงในการกำหนดนโยบายทางการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบัน ซึ่งในการกำหนดนโยบายนั้น จะต้องกำหนดนโยบายทางการศึกษาของคณะสงฆ์ให้เป็นเอกภาพในภาพรวมแบบมหภาค โดยให้มีความเชื่อมโยงต่อเนื่องจากระดับประเทศไปสู่ ภูมิภาค ท้องถิ่น และสู่ชุมชน และมีการนำบริบทของชุมชน ท้องถิ่น ภูมิภาค มาสู่การกำหนดนโยบายทางการศึกษาของคณะสงฆ์ในระดับชาติรวมไปถึงระดับนานาชาติ การบริหารจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในยุคปัจจุบันจะต้องประสานร่วมมือกับองค์กรพุทธศาสนาในนานาประเทศทั้งฝ่ายเถรวาทและฝ่ายมหายาน ในการกำหนดนโยบายทางการศึกษาของพระสงฆ์จะต้องมีทั้งนโยบายภายในประเทศและนโยบายต่างประเทศ โดยเฉพาะนโยบายที่เกี่ยวข้องกับต่างประเทศ จะต้องคำนึงถึงภาษา ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่นในแต่ละโซนให้ถูกต้อง โดยเฉพาะการคำนึงถึงโซนของประเทศที่นับถือพุทธศาสนา โซนประเทศแถบใดที่นับถือพระพุทธศาสนาเถรวาท แต่ละประเทศคณะสงฆ์ควรมีนโยบายทางการจัดการศึกษาอย่างไร ในโซนทวีปเอเชีย ทวีปยุโรป ควรจะคำนึงถึงเรื่องใด เพื่อให้ระบบการศึกษาของคณะสงฆ์เตรียมคนหรือผลิตพระสงฆ์ไปเป็นพระธรรมทูตหรือเพื่อไปทำหน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนาในสถานที่นั้นๆ จะได้เชื่อมโยงและสัมพันธ์กับประเทศต่างๆ ได้อย่างถูกต้องและมีประสิทธิภาพ และเนื่องจากพระพุทธศาสนาแบบเถรวาทของประเทศไทยนั้น ได้รับมาจากทางประเทศศรีลังกา จึงควรศึกษาถึงประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาทั่วโลกด้วย เพื่อเปิดโอกาสให้เถรวาททั่วโลกได้เป็นแบบแผนเดียวกัน^{๑๒} ซึ่งปัจจุบันนี้ยังไม่มีแผนการศึกษาของคณะสงฆ์มาโดยตลอดไม่ว่าฉบับไหน ดังนั้น

^{๑๒}พระมหาวงศ์ไทย ศรีลารักษ์, “ศึกษาวิเคราะห์ปัญหาการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศไทย (พ.ศ. ๒๕๓๒-พ.ศ. ๒๕๓๗)”, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล), ๒๕๔๒, หน้า ๑๖๑.

เพื่อเป็นการปฏิรูปการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ ให้มีความเหมาะสมกับบริบทของสังคมไทยในยุคปัจจุบัน ในส่วนของการกำหนดนโยบาย ผู้วิจัยจึงนำเสนอแนวทางจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย ดังนี้

นโยบายข้อที่ ๑ มุ่งสร้างศาสนทายาทคุณภาพทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์

การศึกษาของคณะสงฆ์จะต้องถือว่า “การผลิตศาสนทายาท” เป็นนโยบายที่สำคัญและเร่งด่วนที่สุด ซึ่งศาสนทายาทสำคัญที่สุดก็คือพระภิกษุสามเณร การฝึกอบรมศาสนทายาทเป็นบทบาทหน้าที่ของคณะสงฆ์ โดยตรงที่มีความสำคัญเป็นพิเศษ เพราะเป็นเรื่องเกี่ยวกับคุณภาพของพระสงฆ์ที่จะปฏิบัติหน้าที่เพื่อสืบทอดพระพุทธศาสนา คือ การศึกษาปฏิบัติพระธรรมวินัยแล้วเผยแผ่พระธรรมวินัยแก่ประชาชน ซึ่งการสร้างศาสนทายาทไม่ใช่ให้รู้เพียงเฉพาะภาษาบาลีเหมือนที่เป็นอยู่ในปัจจุบันเพียงอย่างเดียว จะต้องมุ่งความเป็นเลิศของพระภิกษุสามเณรทั้งทางด้านความประพฤติและทางด้านวิชาการทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะความรู้ลึกซึ้งเกี่ยวกับเรื่องพระพุทธศาสนา ศาสนทายาทจะต้องรู้ทั้งปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ รวมถึงภาษาบาลี และภาษาที่จะใช้สื่อสารกับคนในแต่ละกลุ่มแต่ละประเทศ และสถานการณ์พระพุทธศาสนาในโลกปัจจุบัน รวมทั้งเทคนิควิธีการเผยแผ่ต่างๆ รู้หลักการบริหารจัดการ หลักจิตวิทยาในการเผยแผ่ การใช้สื่อเทคโนโลยีสารสนเทศต่างๆ ฯลฯ สิ่งเหล่านี้ศาสนทายาทจำเป็นต้องรู้อย่างลึกซึ้ง จึงจะสามารถสืบทอดพระพุทธศาสนาได้

และศาสนทายาทไม่ควรจำกัดอยู่เฉพาะพระภิกษุสามเณรเพียงอย่างเดียว คณะสงฆ์จำเป็นจะต้องผลิตศาสนทายาทฝ่ายที่เป็นสตรีหรือที่เป็นคฤหัสถ์ด้วย ไม่ควรจำกัดอยู่ที่การให้การศึกษาพระพุทธศาสนาแก่พระภิกษุสามเณรเพียงอย่างเดียว แต่ควรมุ่งสร้างศาสนทายาททั้งสองฝ่าย ในส่วนของคฤหัสถ์จะต้องทำให้เขาเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดีมีความรู้ความเข้าใจในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบและเสริมสร้างทัศนคติในการพุทธศาสนิกชนที่ดี และให้รู้จักบำเพ็ญประโยชน์เพื่อพระพุทธศาสนาและสังคมโดยส่วนรวม ถ้าหากพุทธบริษัทที่เป็นคฤหัสถ์ขาดความรู้ความเข้าใจในพระพุทธศาสนา ย่อมจะส่งผลกระทบต่อความมั่นคงของพระพุทธศาสนาโดยภาพรวม

ดังนั้นคณะสงฆ์จะต้องมีทิศทางในการจัดการศึกษาให้ชัดเจนและเหมาะสมสำหรับผู้ศึกษา และมีความจำเป็นจะต้องจัดตั้งสถาบันหรือหน่วยงานขึ้นมารับผิดชอบในด้านนี้โดยตรง เหมือนกับวิทยาลัยสงฆ์หรือมหาวิทยาลัยสงฆ์ที่ทำหน้าที่ผลิตบาทหลวง หรือเหมือนกับวัดโฬองของฝ่ายมหานิกายที่ทำหน้าที่ให้การศึกษาคณะสงฆ์ที่พำนักอยู่จริง โดยคณะสงฆ์อาจจะใช้สถาบันการศึกษาของคณะสงฆ์ที่มีอยู่แล้ว คือ มหาวิทยาลัยสงฆ์เป็นผู้รับผิดชอบจัดตั้งหน่วยงานนี้ขึ้นมาโดยตรง เป็นโรงเรียนหรือสถาบันรองรับการผลิตหรือสร้างศาสนทายาทของคณะสงฆ์โดยเฉพาะ ก็จะทำให้มีหน่วยงานที่รับผิดชอบและจะทำให้มีนโยบายที่เป็นไปในทิศทางเดียวกันได้ นโยบายข้อนี้ถือว่ามีความสำคัญอันดับสูงสุด เป็นอุดมคติที่จะต้องทำให้สำเร็จ อันจะส่งผลสู่ความเจริญมั่นคงของพระพุทธศาสนาและชาติบ้านเมือง และเป็นการแก้ไขจุดอ่อนในด้านการศึกษาหรือการไม่มีระบบการศึกษาที่สามารถผลิตศาสนทายาทได้ เพราะพระภิกษุสามเณรฝ่ายเถรวาทยังมีข้อจำกัดในการเผยแผ่พระพุทธศาสนามากมายหลายประการ แต่สตรีหรือแม่ชีสามารถกระทำการเผยแผ่ได้ดีเป็นอย่างมาก และพุทธบริษัทที่เป็นคฤหัสถ์ก็เป็นกำลังสำคัญของพระพุทธศาสนา

นโยบายข้อที่ ๒ มุ่งเน้นใช้การศึกษานำหน้าการปกครอง

ปัญหาใหญ่อีกประการหนึ่งของคณะสงฆ์ไทยในขณะนี้ คือ ใช้การปกครองนำการศึกษาและการเผยแผ่ จึงก่อให้เกิดปัญหาต่างๆ ตามมามากมาย เพราะงานทุกด้านไปกระจุกตัวอยู่ที่ฝ่ายปกครอง จึงทำให้งานด้านอื่นๆ แทบจะไม่ได้รับการสนใจจากผู้บริหารคณะสงฆ์ ดังนั้น การบริหารคณะสงฆ์ในยุคใหม่จึงควรมุ่งเน้นใช้การศึกษานำหน้าการปกครองคือ การศึกษาของคณะสงฆ์ควรเน้นการศึกษาเพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยดีงามของคณะสงฆ์ เน้นความมีระเบียบวินัย ให้ผู้ศึกษาเป็นบุคคลสมบูรณ์ทั้งในด้านทศสมบัติ คือ ในฝ่ายตนก็เจริญองกงามด้วยปัญญาและคุณธรรมทั้งตัวได้ ในฝ่ายผู้อื่นหรือสังคมก็เจริญองกงามด้วยกรุณา ดำเนินชีวิตและบำเพ็ญกิจเพื่อประโยชน์สุขแก่พหุชน ช่วยคนอื่นได้

ดังนั้น คณะสงฆ์จะต้องกำหนดฝ่ายบริหารการศึกษาของคณะสงฆ์ขึ้นมาเป็นการเฉพาะ และให้มีอำนาจหน้าที่ในด้านบริหารการศึกษาโดยตรง และหน่วยงานนี้ให้มีศักดิ์และสิทธิเท่าเทียมกับฝ่ายปกครอง เพราะเมื่อการศึกษาของพระภิกษุสามเณรมีความเจริญก้าวหน้า ก็จะส่งผลให้การปกครองมีประสิทธิภาพด้วยการปกครองจะต้องเป็นไปเพื่อสนับสนุนส่งเสริมงานการศึกษาและงานเผยแผ่ ฝ่ายบริหารหรือฝ่ายปกครองจะต้องมีหน้าที่บริการให้งานการศึกษาและการเผยแผ่เป็นไปได้อย่างสะดวก มีเกียรติ มีศักดิ์ศรี หากมีการยกย่องสรรเสริญด้วยการให้กำลังใจผู้ปฏิบัติหรือผู้ที่มีคุณงามความดี เช่นการให้สมณศักดิ์หรือการยกย่องด้วยประการอื่นใด พระสงฆ์ผู้ทำงานด้านการศึกษาก็ควรจะได้รับ การดูแลอย่างเท่าเทียมกับฝ่ายปกครอง ไม่ควรให้ต้องไปอยู่ในสายการปกครองเท่านั้นจึงจะมีความเจริญก้าวหน้า ซึ่งระบบที่คณะสงฆ์กำลังดำเนินอยู่ในปัจจุบันนั้น หากพระภิกษุรูปใดประสงค์จะมีความเจริญก้าวหน้าในองค์กรคณะสงฆ์ จำเป็นจะต้องไปอยู่ในฝ่ายปกครอง เพราะสายการศึกษาไม่ได้รับการสนับสนุนเท่าที่ควร

ดังนั้นระบบสมณศักดิ์ถ้าหากจะยังคงมีอยู่ ก็ควรแยกออกจากระบบการปกครองให้ชัดเจน ไม่ถือระบบสมณศักดิ์มาเป็นเกณฑ์ในการคัดเลือกผู้บริหารการศึกษาของคณะสงฆ์ แต่ควรใช้ความรู้ความสามารถของพระสงฆ์มาเป็นเกณฑ์แทน ควรกำหนดเกณฑ์การให้สมณศักดิ์กับพระภิกษุผู้ที่มีความดีความชอบในทุกด้านอย่างเท่าเทียมกัน ทั้งในด้านการศึกษา การเผยแผ่ การปกครอง และด้านอื่นๆ ไม่จำเป็นว่าถ้าต้องการจะได้รับสมณศักดิ์จะต้องมาอยู่สายปกครองเท่านั้น เพราะถ้าเป็นอย่างนั้น พระนักศึกษาวិชาการ พระนักเผยแผ่ มักถูกดึงไปเป็นพระนักปกครอง สุดท้ายก็กระจุกงานการศึกษาเผยแผ่ก่อสร้างไว้ในงานปกครองอย่างเดียว กลายเป็นงานการศึกษาที่ล่าช้า งานปกครองก็ล้นเหลือ เพราะบางรูปไม่ถนัดในการปกครอง แต่ถนัดในด้านการศึกษา นโยบายข้อนี้ จะสามารถแก้ไขจุดอ่อนทางการศึกษาของคณะสงฆ์ ในประเด็นการบริหารการศึกษาของคณะสงฆ์ที่ยังไม่มีระบบ และฝ่ายการศึกษาจะได้กลับมามีบทบาทในคณะสงฆ์ไทย

นโยบายข้อที่ ๓ ยกย่องและให้ความสำคัญกับวิปัสณากรรมฐาน

คณะสงฆ์มีความจำเป็นอย่างยิ่ง ที่จะต้องรื้อฟื้นการปฏิบัติหรือการเจริญสมาธิภาวนาให้กลับมาเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาคณะสงฆ์ เพราะถือว่าเป็นจุดเด่นของพระพุทธศาสนา และในขณะนี้วิปัสณากรรมฐานกำลังได้รับความนิยมเป็นอย่างมาก เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชาวตะวันตกหันมานับถือ

พระพุทธศาสนา แต่ว่าคณะสงฆ์ยังไม่มีระบบการศึกษาวิปัสสนากรรมฐานที่ชัดเจน ปล่อยให้แต่ละสำนักสอนกันเอง บางครั้งสอนผิดไปจากหลักการวิธีการทางพระพุทธศาสนา นอกจากนี้ในระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ที่ผ่านมาก็ให้ความสำคัญกับปริยัติศึกษาเพียงด้านเดียว และได้แยกขาดจากการปฏิบัติแทบสิ้นเชิง กระทั่งเกิดความเข้าใจไปว่าการศึกษาของสงฆ์คือปริยัติศึกษาเท่านั้น อันที่จริงปริยัติและปฏิบัติเป็นกิจของสงฆ์ที่ต้องทำควบคู่กันมาแต่สมัยพุทธกาล การแบ่งแยกพระสงฆ์ออกเป็น ๒ ฝ่าย คือฝ่ายปริยัติได้แก่คามวาสี และฝ่ายปฏิบัติได้แก่ธรรมาวาสี เป็นประเพณีที่เกิดขึ้นสมัยหลังโดยไทยรับมาจากนิกายลังกาวงศ์ แม้กระนั้นก็ยังไม่ได้มีการแยกปริยัติและปฏิบัติอย่างเด็ดขาดดังในปัจจุบัน จนสมมติภาวนากลายเป็นเรื่องของวัดป่า และเป็นส่วนเกินของการศึกษาสงฆ์ทั้งในวัดบ้านและวัดเมือง

วิปัสสนากรรมฐานเป็นสิ่งที่จำเป็นอย่างยิ่งสำหรับชีวิตมนุษย์ โดยเฉพาะสำหรับพระสงฆ์ซึ่งมีความจำเป็นต้องรู้วิธีเจริญสมาธิภาวนา เพราะต้องอาศัยความสุขจากภายในหล่อเลี้ยงชีวิตพรหมจรรย์ หากพระภิกษุสามเณรไม่มีสมาธิภาวนาช่วยรักษาใจแล้ว จะทำให้ครองตนได้อย่างถูกต้องตามพระวินัยได้ยาก ขณะเดียวกันในเมื่อคฤหัสถ์เองทุกวันนี้ในวันจะมีปัญหาทางจิตใจอันเนื่องมาจากต้องแข่งขันดิ้นรนมากขึ้น พระสงฆ์จึงควรมีประสบการณ์ทางสมาธิภาวนาและความรู้เกี่ยวกับจิตใจ เพื่อสามารถให้คำชี้แนะแก่เขาในการแก้ปัญหาจิตใจอย่างตรงจุด นอกเหนือจากการสงเคราะห์ทางด้านพิธีกรรมหรือการทำบุญตามประเพณี สมาธิภาวนานั้นมิใช่เป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับการฝึกฝนอบรมภิกษุสามเณรเพื่อให้เป็นศาสนทายาทที่ดีเท่านั้น หากยังเป็นประโยชน์สำหรับการดำเนินชีวิตอย่างคฤหัสถ์ด้วย เพราะธรรมชาติของคฤหัสถ์นั้นต้องประสบกับความผันผวนแปรปรวนและการกระทบกระทั่งยิ่งกว่าบรรพชิตด้วยซ้ำ จึงควรรู้วิธีรักษาจิตใจให้สงบเพื่ออยู่อย่างมีความสุขได้ท่ามกลางความวุ่นวาย

ดังนั้น คณะสงฆ์จะต้องมีนโยบายในการรื้อฟื้นการศึกษาวิปัสสนากรรมฐานให้ชัดเจน ยกเว้นการศึกษาวิปัสสนากรรมฐานให้กลับมาเป็นการศึกษาที่สำคัญของคณะสงฆ์ คือปริยัติศึกษาจะต้องเป็นไปเพื่อเสริมการปฏิบัติ ในอีกด้านหนึ่งการปฏิบัติก็ควรมีขึ้นเพื่อเสริมปริยัติด้วย คณะสงฆ์ควรมีระบบที่กำหนดให้พระภิกษุสามเณรทุกรูปจะต้องฝึกฝนอบรมวิปัสสนากรรมฐานอย่างต่อเนื่อง ควรมีสถาบันปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานประจำตำบล อำเภอ จังหวัด ประจำภาค และประจำชาติ และควรกำหนดระบบการตรวจสอบให้การสอนวิปัสสนากรรมฐานตามสำนักต่างๆ เป็นไปอย่างถูกต้องตามหลักการของพระพุทธศาสนา และควรมุ่งเน้นผลิตศาสนทายาทให้มีความรู้ความเข้าใจในด้านปริยัติและปฏิบัติอย่างแท้จริง

นโยบายข้อที่ ๔ มุ่งความทั่วถึงทางการศึกษา

จากเดิมที่คณะสงฆ์มุ่งจัดการศึกษาแนวตั้ง คือ มุ่งการสอนได้ตามลำดับชั้นของคณะสงฆ์ โดยไม่ได้สนใจว่าผู้ที่บวชเข้ามาในพระพุทธศาสนาทุกรูปจะได้รับการศึกษาทั่วถึงหรือไม่ ดังนั้นในระบบการศึกษาแบบใหม่คณะสงฆ์จะต้องมุ่งเน้นการจัดการศึกษา ให้กับพระภิกษุสามเณรตลอดถึงพุทธศาสนิกชนอย่างทั่วถึง คือกระจายโอกาสทางการศึกษาและสิทธิเสมอภาคทางการศึกษาให้กับพระภิกษุสามเณรทุกรูป โดยเน้นการปรับปรุงคุณภาพของผลผลิตทางการศึกษา และการพัฒนากำลังคนให้สอดคล้องกับความต้องการของ

พระพุทธศาสนาและสังคม โดยจัดเน้นการศึกษาแนวราบควบคู่กับการศึกษาแนวตั้ง คณะสงฆ์จะต้องมีกฎเกณฑ์หรือกฎระเบียบให้ชัดเจนว่า ไม่ว่าใครก็ตามที่เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาจะเป็นการบวชระยะสั้น ระยะยาว คณะสงฆ์จะต้องจัดให้มีการศึกษาพระพุทธศาสนา และไม่เฉพาะพระภิกษุสามเณรเท่านั้น พุทธศาสนิกชนฝ่ายคฤหัสถ์ทุกคน ก็ควรจะต้องได้รับการศึกษาพระพุทธศาสนาขั้นพื้นฐานที่ชาวพุทธควรรู้ เพราะที่ผ่านมา คณะสงฆ์รับผิดชอบศึกษาในแนวตั้ง กล่าวคือ ดูแลเพียงให้มีการสอบตามลำดับขั้นครบทุกชั้นและดูแลให้ผลการศึกษาเป็นไปตามมาตรฐานของแต่ละชั้นเท่านั้น แต่คณะสงฆ์จะไม่ให้ความสำคัญกับการศึกษาแนวราบ กล่าว คือไม่สนใจว่าพระภิกษุสามเณรทุกรูปที่บวชเข้ามาแล้ว จะได้รับการศึกษาทั่วถึงหรือไม่ โดยถือว่าการจัดการศึกษาปริยัติธรรมเป็นเรื่องที่แต่ละวัดหรือแต่ละท้องถิ่นจะต้องดูแลรับผิดชอบกันเอง คณะสงฆ์รับผิดชอบเฉพาะการจัดสอบเท่านั้น

การบริหารงานการศึกษาของคณะสงฆ์ที่เป็นอยู่ในปัจจุบันอยู่ในลักษณะอย่างนี้ เป็นส่วนอย่างมาก จึงมีผลทำให้พระเถรส่วนใหญ่มีความรู้ความเข้าใจในพระปริยัติธรรมต่ำมาก แม้ปัจจุบันจะมีพระเถรสอบได้ประโยค ๙ เพิ่มขึ้นจากอดีตมาก ประชาชนสอบธรรมศึกษาได้ปีละนับล้านคน แต่นั่นก็ไม่ได้เป็นเครื่องชี้ว่าคุณภาพทางการศึกษาของพระภิกษุสามเณรและของพุทธศาสนิกชนในปัจจุบันดีขึ้นแต่อย่างใด ในเมื่อพระเถรเกือบร้อยละ ๘๐ สอบตก พระภิกษุสามเณรในชนบทส่วนใหญ่ไม่มีโอกาสได้เรียนแม้กระทั่งนักธรรมตรี แม้จะมีการส่งชื่อเข้าสอบกันเป็นจำนวนมากทุกปีก็ตาม แต่เป็นการส่งชื่อเข้าสอบโดยไม่ได้เรียนมาก่อนเลย ซึ่งก็เป็นเหตุผลสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้มีผู้ขาดสอบเกือบแสนรูปทุกปี ทั้งนี้ไม่ต้องพูดถึงจำนวนผู้ที่สอบตก ส่วนธรรมศึกษานั้นส่วนใหญ่ก็เกณฑ์กันไปสอบโดยไม่ได้รับการศึกษาเล่าเรียนเลย เวลาสอบก็มีการทุจริตกันอย่างมากมาย เพราะต้องการให้สำนักเรียนของตนเองสอบได้ ดังนั้น การศึกษาแนวราบเป็นสิ่งที่คณะสงฆ์จะต้องให้ความสำคัญอย่างจริงจัง โดยจะต้องเข้ามารับผิดชอบต่อดำเนินการในทุกชั้นตอน ควบคุมดูแลกระบวนการจัดการเรียนการสอน การวัดผลประเมินผลให้มีประสิทธิภาพ เน้นกระบวนการเรียนการสอนมากกว่าการสอบ เน้นคุณภาพมากกว่าเน้นปริมาณ และจะต้องให้มีการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานของคณะสงฆ์ขึ้นในทุกท้องถิ่น นโยบายข้อนี้จะสามารถแก้ปัญหาพระภิกษุสามเณรขาดการศึกษาเล่าเรียน ขาดความรู้ทางด้านพระพุทธศาสนา และไม่สามารถเป็นผู้ชี้นำสังคมได้อย่างถูกต้อง

นโยบายข้อที่ ๕ คณะสงฆ์จะต้องเพิ่มบทบาทด้านการศึกษาต่อประชาชน

คณะสงฆ์จะต้องนำบทบาทในด้านการให้การศึกษแก่ประชาชนกลับคืนมา เพราะนอกจากคณะสงฆ์จะจัดการศึกษาแบบสงเคราะห์ผู้ด้อยโอกาสที่ได้กระทำอยู่แต่เดิมแล้ว ในอนาคตรัฐบาลคงจะขยายการศึกษาไปได้อย่างทั่วถึงมากกว่าปัจจุบัน ซึ่งเมื่อถึงขณะนั้นคงจะมีผู้เข้ามาบวชเรียนค่อนข้างน้อย บทบาทด้านการศึกษาของคณะสงฆ์จะลดน้อยลงไป และระบบการศึกษาของรัฐให้ความสำคัญกับพระพุทธศาสนาค่อนข้างที่จะน้อยมากแม้กระทั่งหลักสูตรการเรียนการสอนในสถาบันการศึกษาตั้งแต่ประถมศึกษาจนถึงระดับมหาวิทยาลัย ได้ยกเลิกการเรียนการสอนเรื่องของศาสนาและศีลธรรมที่เคยสอนโดยตรง เปลี่ยนไปแฝงอยู่ในศาสตร์ต่างๆ

ไม่ให้ความสำคัญเท่าที่ควร^{๑๓} ทำให้ประชากรซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวพุทธไม่มีความรู้ความเข้าใจเรื่องพระศาสนา ห้างเหินจากหลักธรรมคำสอน บทบาทของพระสงฆ์เองก็เหลืออยู่แค่เพียงด้านพิธีกรรม ซึ่งนับเป็นอันตราย ต่อพระพุทธศาสนาและประเทศชาติในระยะยาวเป็นอย่างยิ่ง

ดังนั้น คณะสงฆ์จึงควรมีบทบาทด้านการศึกษาแก่พุทธศาสนิกชนเพิ่มขึ้น ดังที่มหาวิทยาลัยสงฆ์กำลัง ดำเนินการอยู่ในปัจจุบัน ที่เปิดโอกาสให้นักศึกษาคฤหัสถ์เข้ามาศึกษาเล่าเรียนด้วย ทำให้กลุ่มคนที่เข้ามา ศึกษาในสถาบันการศึกษาของคณะสงฆ์นี้ เป็นฐานกำลังให้กับพระพุทธศาสนาได้เป็นอย่างดี เพราะกลุ่มคน เหล่านี้จะมีความรู้ทางพระพุทธศาสนาดีกว่าคนที่ศึกษาอยู่ในสถาบันต่างๆ คณะสงฆ์จึงควรที่หันไปเน้นการจัด การศึกษาที่เป็นเลิศโดยจัดตั้งสถาบันการศึกษาในระดับต่างๆ ที่ดำเนินการโดยคณะสงฆ์เอง มีพระสงฆ์เป็น ผู้บริหารเหมือนกับโรงเรียนชั้นนำของคาทอลิก หรือเหมือนกับฝ่ายมหายาน คือ วัดโฝกวงซัน ที่ประเทศ ไต้หวัน ซึ่งจัดตั้งสถาบันการศึกษาของคณะสงฆ์ไปเกือบทั่วโลก ซึ่งคณะสงฆ์ไทยสามารถกำหนดเป็นนโยบาย ทางการศึกษาของสถาบันการศึกษาที่คณะสงฆ์ และสามารถกระทำได้ตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ มาตรา ๑๒ "...สถาบันทางศาสนา...มีสิทธิในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน ทั้งนี้ให้เป็นไปตาม กฎกระทรวง" ซึ่งจากพระราชบัญญัตินี้ สถาบันสงฆ์สามารถจัดการศึกษาให้แก่ประชาชนได้ในทุกระดับ และเป็น สิ่งที่ควรทำเป็นอย่างยิ่ง เพราะแต่เดิมนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาของประชาชน สมัยพระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ กำหนดให้พระผู้เป็นเจ้าอาวาส มีหน้าที่ในการ ให้การศึกษาแก่กุลบุตร^{๑๔} ซึ่งทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างพระกับชาวบ้านเป็นไปด้วยดี แต่ในปัจจุบันการศึกษา ได้แยกออกจากวัด พระไม่มีบทบาทด้านการศึกษา ดังนั้นคณะสงฆ์จะต้องปรับบทบาทในด้านการให้การศึกษา แก่ประชาชนกลับคืนมา โดยการจัดตั้งสถาบันการศึกษาในระดับต่างๆ ให้แก่ประชาชนได้รับการศึกษาตาม แนวพุทธเป็นการสร้างศาสนทายาทของพระศาสนา ทำให้วัดกับบ้านมีความสัมพันธ์เป็นอันดี วัดก็จะกลายเป็น ศูนย์กลางดำเนินงานเผยแผ่พระพุทธศาสนา ให้การศึกษาแก่ชุมชน ชำรงรักษาวินัยธรรมประเพณีอันดีงาม และเป็นที่พักพิงของชุมชนเหมือนในอดีต ใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เพื่อให้ พระภิกษุสงฆ์ได้มีบทบาททางสังคมเพิ่มขึ้น มิฉะนั้นแล้ว บทบาทของพระสงฆ์จะเหลือแค่เพียงด้านพิธีกรรม เท่านั้นเอง และจะมีคุณค่าในสังคมลดน้อยลง เพื่อเป็นการเพิ่มบทบาทของพระสงฆ์ในด้านการศึกษา และ เป็นการสร้างความผูกพันใกล้ชิดกับประชาชน พระสงฆ์จำเป็นต้องมีบทบาทเพิ่มขึ้น

นโยบายข้อที่ ๖ แสวงหาความร่วมมือทั้งจากภายในและภายนอก

จากเดิมที่คณะสงฆ์จัดการศึกษาในแต่ละสำนักในรูปแบบต่างคนต่างทำ วัดใดสำนักใดมีกำลังก็ ดำเนินการกันไป ส่วนวัดใดที่ไม่มีกำลังหรือไม่สนใจก็ไม่ได้ดำเนินการแต่อย่างใด ซึ่งทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำ

^{๑๓}นายวันชัย ปักซีเลิศ, "การปรับตัวของสถาบันสงฆ์ไทย พ.ศ. ๒๕๖๔-๒๕๕๔", **วิทยานิพนธ์ หลักสูตรปริญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร), ๒๕๕๖, หน้า ๑๒๐.

^{๑๔}พระมหาวงศ์ไทย ศรีลารักษ์, "ศึกษาวิเคราะห์ปัญหาการศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศไทย (พ.ศ. ๒๕๓๒- พ.ศ. ๒๕๒๗)", **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**, อ่างแล้ว, หน้า ๕๐.

และความไม่เท่าเทียมกันของการศึกษาของคณะสงฆ์เป็นอย่างมาก ทั้งๆ ที่ทรัพยากรต่างๆ ของคณะสงฆ์มีมากมาย แต่ส่วนใหญ่จะไปกระจุกอยู่จุดใดจุดหนึ่งไม่มีการกระจาย และคณะสงฆ์ยังไม่มีนโยบายทางการศึกษาอย่างชัดเจน ดังนั้น คณะสงฆ์จะต้องแสวงหาความร่วมมือในด้านการจัดการศึกษา ทั้งจากภายในองค์กรคณะสงฆ์เอง คือ เจ้าคณะพระสังฆาธิการต่างๆ จะต้องมีระดมทุน ระดมทรัพยากร และกระจายทุน กระจายทรัพยากรทางการศึกษาให้ทั่วถึง ไม่กระจุกอยู่ในจุดใดจุดหนึ่งเพียงอย่างเดียว ในขณะที่บางจุดมีความขาดแคลน จะต้องมีกระจายทุน กระจายกำลังและทรัพยากรกัน ซึ่งตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๕๒ มาตรา ๕๘ (๒) ว่า "...ให้...สถาบันศาสนา...ระดมทรัพยากรเพื่อการศึกษาโดยเป็นผู้จัดและมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา บริจาคทรัพย์สินและทรัพยากรอื่นให้แก่สถานศึกษา และมีส่วนร่วมรับภาระค่าใช้จ่ายทางการศึกษาตามความเหมาะสมและความจำเป็น..."^{๑๕} และจะต้องส่งเสริมให้องค์กรต่างๆ ทั้งภาครัฐและเอกชนมีส่วนร่วมสนับสนุนกิจการการศึกษาของคณะสงฆ์ เพื่อพัฒนาการศึกษาของคณะสงฆ์ทุกระดับ ให้เป็นศูนย์กลางความรู้ทางพระพุทธศาสนาทั้งในระดับชาติ และระดับนานาชาติ โดยให้มีการร่วมมือช่วยเหลือแลกเปลี่ยนทั้งในด้านปริยัติธรรม ปฏิบัติธรรม และด้านอื่นๆ ที่เนื่องกับพระพุทธศาสนากับองค์กรพระพุทธศาสนา ทั้งฝ่ายเถรวาทและฝ่ายมหายานทั้งในและต่างประเทศเพราะการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในโลกปัจจุบันนั้น จะต้องมีความร่วมมือร่วมใจกันทุกฝ่าย จึงจะสามารถทำการเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้อย่างมีประสิทธิภาพ ลักษณะของการร่วมมือนั้น อาจจะเป็นไปในรูปแบบของการแลกเปลี่ยนครูอาจารย์หรือนักศึกษากลับมาทำความตกลงร่วมกัน หรือการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระบบการบริหารจัดการของกันและกัน เป็นต้น ดังนั้น นโยบายในข้อนี้จะสามารถแก้ไขปัญหาการขาดแคลนงบประมาณ ขาดแคลนทรัพยากรในด้านการจัดการศึกษา และจะทำให้คณะสงฆ์มีองค์กรเครือข่ายอย่างกว้างขวางทั่วโลก

นโยบายข้อที่ ๗ ปรับปรุงโครงสร้างองค์กรคณะสงฆ์ให้ทันสมัย

การศึกษาของคณะสงฆ์มีประสิทธิภาพหรือไม่ ประเด็นสำคัญก็คือโครงสร้างการบริหารและการปกครองของคณะสงฆ์จะต้องเอื้ออำนวยต่อการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงด้วย หากโครงสร้างการบริหารการปกครองของคณะสงฆ์ยังคงอยู่ในรูปแบบเดิม การจัดการศึกษาในรูปแบบใหม่จะไม่สามารถกระทำได้เลย ดังนั้นการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์จะประสบผลสำเร็จได้ คณะสงฆ์จะต้องปรับปรุงโครงสร้างภายในองค์กรคณะสงฆ์ทั้งในด้านการบริหารและการปกครอง ให้เอื้อต่อประสิทธิภาพและประสิทธิผลในการดำเนินงานของสถาบันสงฆ์ จะต้อง มีหน่วยงานที่รับผิดชอบในด้านการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์โดยเฉพาะ คือสำนักงานสภาการศึกษาของคณะสงฆ์แห่งชาติ และหน่วยงานนี้จะต้องมีอำนาจเต็มในการบริหารการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ จะต้องควบคุมดูแลการจัดการศึกษาในทุกๆระดับ ตั้งแต่กระบวนการบริหารจัดการการศึกษา กระบวนการเรียนการสอน การวัดผลประเมินผลและการควบคุมคุณภาพการศึกษา และจะต้องกระจาย

^{๑๕}สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักงานกฤษฎีกา, **แนวทางการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๕๒**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๔.

อำนาจและการบริหารสู่ระดับงานต่างๆ ลดความซ้ำซ้อนในการทำงาน ส่งเสริมการศึกษาของคณะสงฆ์ในส่วนภูมิภาคให้ปฏิบัติประสานกันอย่างใกล้ชิด โดยให้ถือเป็นหลัก จัดให้มีกลไก หน่วยงานสารสนเทศและแหล่งข้อมูลข่าวสาร เพื่อการประสานงานสนับสนุนและช่วยเหลือการดำเนินการจัดการศึกษาของสถาบันสงฆ์ โดยใช้ บวร คือ บ้าน วัด โรงเรียน และองค์กรต่างๆ ด้านศีลธรรมให้เกิดการพัฒนาจิตวิญญาณของมนุษยชาติ โดยป้องกันและบำบัดรักษาสภาวะทางจิตวิญญาณของมวลมนุษยชาติ ซึ่งนโยบายข้อนี้จะสามารถแก้ไขปัญหาการขาดเอกภาพทางการศึกษา และการที่ไม่มีหน่วยงานมาดูแลรับผิดชอบการศึกษาของคณะสงฆ์โดยตรง จะทำให้การศึกษาของคณะสงฆ์ทั่วประเทศมีเอกภาพและมีคุณภาพยิ่งขึ้น

นโยบายข้อที่ ๘ พัฒนาและปรับปรุงการเรียนการสอนให้มีประสิทธิภาพ

คณะสงฆ์จะต้องให้ความสำคัญกับกระบวนการเรียนการสอน มากกว่ากระบวนการสอบ ดังนั้นจะต้องปรับปรุงทั้งด้านหลักสูตรให้มีเอกภาพสอดคล้องกัน ด้านเนื้อหาสาระก็ต้องปรับปรุง ให้มีเนื้อหาที่มีความทันสมัยมีสาระที่น่าสนใจ เพื่อให้ผู้เรียนมีความสนใจที่จะเรียนมากขึ้น กระบวนการเรียนการสอนก็ปรับปรุงเวลาเรียนให้ได้มาตรฐานขึ้น อาจจะเป็นการเพิ่มเวลาเรียนหรือขยายเวลาเรียนทั้งปี เพื่อให้ได้มีความเข้าใจเนื้อหาได้ลึกซึ้งมากขึ้น วิธีการเรียนการสอน ก็ควรเปลี่ยนแปลงให้ผู้เรียนได้มีการคิดวิเคราะห์ ปรับปรุงวิธีการเรียนการสอนให้ที่น่าสนใจ จัดหรือส่งเสริมกิจกรรมทางการศึกษาทั้งในส่วนปริยัติ และปฏิบัติให้ได้สัดส่วนสมดุลกัน ให้ผู้เรียนเกิดความศรัทธาในการเรียน เสริมกิจกรรมการเรียนการสอนและอบรมพัฒนาเกี่ยวกับเทคนิควิธีสอนที่เหมาะสมอยู่เสมอ ระบบการเรียนการสอนของคณะสงฆ์จะต้องมีเป้าหมายทางการศึกษาให้ชัดเจนว่า จะผลิตนักศึกษาออกไปเพื่ออะไร สำหรับกลุ่มนักศึกษาที่จะต้องผลิตไปเป็นศาสนทายาทสืบทอดพระพุทธศาสนาโดยตรง จะต้องมียุทธศาสตร์ที่เข้มข้นทั้งภาคปริยัติ และภาคปฏิบัติ ให้เหมือนกับกระบวนการของโรงเรียนเตรียมทหารที่เตรียมคนเพื่อจะไปเป็นนายทหารสัญญาบัตร คือ จะต้องให้การศึกษทั้งภาคปริยัติ และภาคปฏิบัติ ระบบการเป็นอยู่ ระบบการบริหารจัดการ และหลักการคิด จะต้องปลูกฝังให้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน เพื่อความเป็นเอกภาพของพระพุทธศาสนาในอนาคต สำหรับกลุ่มนักศึกษาที่จะเป็นกำลังสนับสนุนของพระพุทธศาสนา คือ กลุ่มอุบาสกอุบาสิกา กลุ่มบุคคลเหล่านี้จะเป็นฐานรองรับความเจริญมั่นคงของพระพุทธศาสนา ดังนั้น จะต้องมุ่งจัดการศึกษาให้กับกลุ่มประชาชนด้วย นอกจากนี้จะต้องสนับสนุนและส่งเสริมให้มีการค้นคว้าวิจัย การผลิตตำราและเผยแผ่พระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาออกเป็นภาษาต่างๆ ทั่วโลก เพื่อความก้าวหน้าทางด้านวิชาการและคุณภาพการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบัน

นโยบายข้อที่ ๙ พัฒนาบุคลากรทุกระดับและทุกฝ่ายของคณะสงฆ์ให้มีคุณภาพ

การจะจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ให้มีประสิทธิภาพได้ ประเด็นสำคัญที่สุดคือบุคลากรหรือศาสนทายาท คณะสงฆ์จะต้องมีนโยบายในการพัฒนาบุคลากรของคณะสงฆ์ในทุกระดับให้ชัดเจนว่าจะมีความต้องการบุคลากรในด้านใด มีคุณลักษณะอย่างไร และจะมีกระบวนการผลิตบุคลากรตามคุณสมบัตินั้นๆ อย่างไร จะทำให้สามารถวางแผนในการพัฒนาบุคลากรได้อย่างเป็นระบบ ซึ่งในกระบวนการพัฒนาบุคลากรของคณะสงฆ์นั้น อาจแบ่งเป็น ๓ ขั้นตอน คือ

๑. ขึ้นกำหนดความต้องการด้านบุคลากร โดยสำรวจหรือวางแผนอัตรากำลังว่าคณะสงฆ์มีงานอะไรบ้างที่จะต้องทำ งานที่จะทำนั้นมีลักษณะอย่างไร บุคลากรที่จะมาปฏิบัติงานในหน้าที่นั้นๆ ควรมีคุณสมบัติอย่างไร เมื่อได้วิเคราะห์ความต้องการด้านบุคลากรเรียบร้อยแล้ว ก็ดำเนินการขั้นที่ ๒ คือ

๒. การตอบสนองความต้องการบุคลากร คือ จัดให้มีการเสาะแสวงหาบุคลากรตามที่ต้องการ โดยมีการสรรหาหรือคัดเลือกก็ได้ เป็นการเตรียมบุคลากรไว้แต่เนิ่นๆ

๓. ขึ้นพัฒนาบุคลากร เมื่อได้กำหนดภาระหน้าที่ของบุคลากรว่ามีภาระงานอย่างไร จะต้องใช้บุคลากรที่มีคุณสมบัติอย่างไร จะต้องแสวงหาหรือผลิตบุคลากรขึ้นมารองรับภาระงานนั้นๆ ซึ่งกระบวนการผลิตหรือพัฒนาศักยภาพของคณะสงฆ์ ควรจะมีการจัดตั้งสถาบันพัฒนาพระสังฆาธิการ ซึ่งปัจจุบันก็มีอยู่แล้วในสังกัดสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ใช้สถาบันนี้ในการฝึกอบรมพัฒนาบุคลากรทางคณะสงฆ์ อาจจะพัฒนาด้วยการจัดให้มีการฝึกอบรม การศึกษาต่อ การศึกษาดูงาน การสัมมนา และการประชุมเชิงปฏิบัติการ เป็นต้น ซึ่งจะต้องมีการพัฒนาบุคลากรทุกระดับ ตั้งแต่ระดับผู้นำหรือผู้บริหารคณะสงฆ์ ครูอาจารย์และผู้รับผิดชอบด้านการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์เอง

โดยจัดวางตำแหน่งพระสังฆาธิการให้เหมาะสมกับความรู้ความสามารถ ส่งเสริมและเพิ่มสวัสดิการให้กับบุคลากรที่ทำงานให้กับคณะสงฆ์ ครูผู้สอน เพื่อบำรุงขวัญและกำลังใจให้เกิดประสิทธิภาพในการปฏิบัติงาน ดังนั้นจึงจำเป็นอย่างยิ่ง ที่ผู้ปกครองสงฆ์ในทุกระดับจะต้องถือว่าการจัดการศึกษาแก่ภิกษุสามเณร (รวมทั้งประชาชน) เป็นความรับผิดชอบหลักของตน ขณะเดียวกันก็จำเป็นต้องมีการปรับปรุงการปกครองคณะสงฆ์ ให้ส่งเสริมการศึกษาของพระสงฆ์อย่างจริงจังนั้นหมายความว่าในบรรดาหน้าที่ทั้งหลายของเจ้าอาวาสและเจ้าคณะที่ระบุนั้น พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ จะต้องจัดให้หน้าที่ในการจัดการศึกษาขึ้นมามีความสำคัญอันดับต้น มีใช้เป็นอันดับ ๓ หรือรองสุดท้ายเหมือนปัจจุบัน

นโยบายข้อที่ ๑๐ พัฒนาการศึกษาคณะสงฆ์ไทยให้เป็นศูนย์กลางการศึกษาพระพุทธศาสนาของโลก

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาหลักศาสนาหนึ่งของโลก มีหลักธรรมคำสอนที่เป็นสากลสามารถประยุกต์เข้ากับความจริงในสถานการณ์ปัจจุบันได้เป็นอย่างดี และเป็นศาสนาประจำชาติไทย^{๑๐} จึงควรให้พุทธศาสนามีส่วนร่วมในการสร้างสันติภาพโลก สร้างความเข้าใจระหว่างชาติต่างๆ ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับประเทศไทย ทั้งระดับภูมิภาคและระดับโลก โดยการศึกษาของคณะสงฆ์ในระดับต่างๆ จะสามารถเข้ามาช่วยปฏิบัติภารกิจนี้ และจะต้องแสวงหารูปแบบการดำเนินงานด้านการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ที่เหมาะสม สอดคล้องกับยุคสมัย เพื่อให้สามารถผลิตบัณฑิตที่มีคุณภาพตามความต้องการได้ คือ เป็นศาสนทายาทคุณภาพ ที่ศึกษาเรียนรู้ ฝึกปฏิบัติตนจนเข้าใจหลักพุทธธรรมได้อย่างลึกซึ้ง จนนำไปเผยแพร่ต่อประชาชนได้ มีความสัมพันธ์กับคนระหว่างประเทศต่างๆ ทั่วโลก ไม่เพียงเฉพาะพึ่งพากันในด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และการศึกษาเท่านั้น สิ่งสำคัญที่จะช่วยสร้างความเข้าใจระหว่างกันได้ดีคือ วัฒนธรรมระหว่างชาติ และศาสนา โดยมีคณะ

^{๑๐}สุทธิพงษ์ ดันตยาพิศาลสุทธิ, ศาสนาประจำชาติ, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๖), หน้า ๔๒.

สงฆ์เป็นผู้ทำหน้าที่เชื่อมโยงมีการศึกษาเป็นแกนนำ และกำกับนโยบาย ควรมีแผนการศึกษาของคณะสงฆ์ที่แน่นอน ที่จะเป็นตัวชี้แนวทางด้านการศึกษาของคณะสงฆ์ และสืบเนื่องจากการประกาศให้ประเทศไทยเป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนาของโลก ซึ่งนโยบายข้อนี้สอดคล้องกับยุทธศาสตร์การดำเนินงานตามแผนการศึกษา ศาสนา ศิลปวัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๕ - ๒๕๕๙ ในด้านยุทธศาสตร์การดำเนินงานของรัฐบาล ข้อที่ ๑ ว่า “๑) กำหนดนโยบายที่ชัดเจน เพื่อให้ความอุปถัมภ์คุ้มครองพุทธศาสนาและศาสนาอื่นซึ่งทางราชการรับรอง ดำเนินการให้ประเทศไทยเป็นศูนย์กลางทางการศึกษาและการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของโลก และส่งเสริมความเข้าใจอันดีและความสมานฉันท์ระหว่างศาสนิกชนของทุกศาสนาเพื่อให้สามารถดำรงตน มีวิถีชีวิตอยู่ในสังคมไทยได้อย่างมีความสุขอันจะนำไปสู่สันติภาพของสังคมโลก”^{๑๗}

ดังนั้นนอกจากคณะสงฆ์จำเป็นต้องพัฒนาศักยภาพด้านการศึกษาของคณะสงฆ์ เพื่อพัฒนาคุณภาพของพระภิกษุสามเณรและพุทธศาสนิกชนภายในประเทศแล้ว การศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบันนอกจากจะเป็นสถาบันหลักในการให้การศึกษาด้านพระพุทธศาสนา ส่งเสริมหลักการกระจายโอกาสและความเสมอภาคทางการศึกษาให้แก่พุทธศาสนิกชนและผู้ด้อยโอกาสทางการศึกษาแล้ว ควรจะต้องสามารถส่งเสริมบทบาทของประเทศในประชาคมนานาชาติอีกด้วย^{๑๘} เพราะในปัจจุบันมีชาวต่างชาตินิยมเดินทางเข้ามาศึกษาพระพุทธศาสนาในประเทศไทยแถบเอเชียกันมาก เนื่องจากทราบว่าในดินแดนแถบนี้เป็นต้นกำเนิดพระพุทธศาสนาและมีคณาจารย์พระพุทธรูปศานากันมาก คือในแถบเอเชียมีศาสนิกชนถึง ๓๓๒,๑๔๓,๐๐๐ คน จากที่มีอยู่ทั่วโลก ๓๓๔,๐๐๒,๐๐๐ คน^{๑๙} โดยเฉพาะประเทศไทย ประชากรร้อยละ ๙๕ นับถือพระพุทธศาสนาสืบทอดกันมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย และเพื่อให้ประเทศไทยเป็นเมืองศูนย์กลางของพระพุทธศาสนาของโลก ให้พุทธศาสนาในประเทศไทยเป็นแหล่งกำลังเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของมหาชน เป็นองค์กรชั้นนำสังคมสูงการพัฒนาที่ถูกต้องให้เป็นประโยชน์ปัจจุบันในอนาคตและประโยชน์สูงสุดแก่มวลมนุษยชาติ การศึกษาทุกระดับเริ่มต้นในวัด จึงเป็นผลให้พระพุทธศาสนามีอิทธิพลสูงสุดต่อการศึกษาของไทย

^{๑๗}สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักงานรัฐมนตรี, แผนการศึกษา ศาสนา ศิลปวัฒนธรรมแห่งชาติ (พ.ศ. ๒๕๔๕-๒๕๕๙), (กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, ๒๕๕๐), หน้า ๘๔, (อัดสำเนา).

^{๑๘}สัมพันธ์ เย็นสำราญ, “การวิเคราะห์ภารกิจของมหาวิทยาลัยสงฆ์”, **วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๓๕, หน้า ๒๕.

^{๑๙}Saisang, Prachak, “The Role of Buddhism in Higher Education in Thailand Since Sukhothai Period”, **A Doctoral Dissertation**, (Graduate School of Education : Indiana University), 1978, p. 75.

๔.๒ แนวทางการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในระดับยุทธศาสตร์

ยุทธศาสตร์เป็นคำที่ใช้มากในวงการทหารและใช้คำศัพท์ที่แตกต่างกันออกไป เช่น ยุทธวิธี กุศโลบาย หรือกลยุทธ์ เป็นต้น มีนักวิชาการได้ให้ความหมายและคำจำกัดความไว้ดังนี้ เช่น เจมส์ ควินน์ (James Brian Quinn) ได้ให้ความหมายของยุทธศาสตร์ว่า “ยุทธศาสตร์หรือกลยุทธ์เป็นแบบแผน (pattern) หรือแผนที่รวมเอาจุดมุ่งหมายหลัก ๆ นโยบายและแนวทางการดำเนินงานขององค์กรไว้ด้วยกัน เพื่อช่วยจัดสรรทรัพยากรขององค์กรไปในทางที่มีเอกลักษณ์และเป็นไปได้ โดยคำนึงถึงความเข้มแข็งและจุดอ่อนขององค์กร และคาดการณ์การเปลี่ยนแปลงในสภาพแวดล้อม”^{๒๐} Chandler กล่าวว่า “ยุทธศาสตร์เป็นความคิดในการกำหนดเป้าหมาย และวัตถุประสงค์พื้นฐานระยะยาวของหน่วยงาน รวมทั้งการยอมรับวิธีการในการปฏิบัติงานและการจัดสรรทรัพยากรที่จำเป็นเพื่อให้การดำเนินงานบรรลุเป้าหมาย”^{๒๑}

สรุปได้ว่า ยุทธศาสตร์ คือ ขอบข่ายหรือกรอบของความคิดในการปฏิบัติงานของผู้บริหาร โดยทำหน้าที่เป็นเครื่องชี้ทิศทางในการดำเนินงาน ซึ่งจะดูได้จากวัตถุประสงค์ของหน่วยงาน และการแบ่งทรัพยากรต่างๆ ว่าเป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้หรือไม่ โดยความเป็นจริงแล้ว ยุทธศาสตร์เป็นสิ่งที่ผู้บริหารระดับสูงเป็นผู้จัดทำขึ้น โดยการวิเคราะห์จากจุดอ่อน จุดแข็ง ข้อจำกัด ขององค์กรประกอบต่างๆ ภายในหน่วยงานอย่างละเอียด แล้วเลือกทางเลือกที่ดีมีเหตุผลในการดำเนินงานเพื่อก่อให้เกิดความเจริญก้าวหน้าอย่างมั่นคงถาวร โดยพยายามปฏิบัติงานให้บรรลุวัตถุประสงค์ให้มากที่สุด และประสบผลสำเร็จสูงสุด พยายามลดหรือตัดเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ที่มีปัญหาอุปสรรคออก หรือพยายามกระทำทั้งสองอย่างควบคู่และผสมผสานกันไป ทั้งนี้เพื่อมิให้เกิดผลกระทบกับวัตถุประสงค์หนึ่งวัตถุประสงค์ใดโดยเฉพาะ

การวางแผนเชิงยุทธศาสตร์ (Strategic Planning) หรือ การกำหนดยุทธศาสตร์ (Strategic Formulation) เป็นพันธกิจของทุกระดับชั้นภายในองค์กร เพราะเป็นวิธีการเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ โดยทั่วไปจะเป็นแผนระยะยาวเพื่อให้ได้บรรลุวัตถุประสงค์เชิงยุทธศาสตร์และตอบสนองวิสัยทัศน์และพันธกิจขององค์กรได้ ยุทธศาสตร์จะระบุถึงรูปแบบการตัดสินใจที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และสอดคล้องกันเพื่อบรรลุจุดมุ่งหมายขององค์กร การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในรูปแบบใหม่นี้ ต้องมุ่งดำเนินการอย่างเป็นระบบและดำเนินการในองค์กรรวมอย่างมียุทธศาสตร์ มิใช่ดำเนินการแต่ละเรื่องในลักษณะแยกภาครัฐ แยกภาควัด หรือแยกส่วน แต่จะต้องมีการวางแผนอย่างมียุทธศาสตร์ ให้สอดคล้องและส่งเสริมกันอย่างเป็นระบบ เพื่อที่จะทำให้สามารถดำเนินการบรรลุเป้าหมาย ทั้งฝ่ายรัฐกับฝ่ายคณะสงฆ์จะต้องร่วมมือกัน โดยต้องมีความตระหนักให้เห็นตรงกันว่า ความย่อหย่อนอ่อนแอทางด้านการศึกษาของคณะสงฆ์นับเป็นปัญหาสังคม

^{๒๐}James Brian Quinn, “Strategies for Change : Logical Instrumentalism”, <<http://www.stabundamrong.go.th>> (๒๑ พฤษภาคม ๒๕๕๒)

^{๒๑}Chandler, Jr and Alfred D., **Strategy and Structure**, (Cambridge Massachusetts : The M.I.T. Press, 1962), p. 45.

ของประเทศชาติ รัฐกับองค์กรคณะสงฆ์จะเกี่ยงความรับผิดชอบกันไม่ได้อีกต่อไป เพราะรัฐก็มีหน้าที่ในการกำกับและสนับสนุนกิจการของคณะสงฆ์ ในขณะที่ฝ่ายสงฆ์ มีหน้าที่ปกครองหมู่คณะให้มีการประพฤติปฏิบัติตามพระธรรมวินัย สนับสนุนการศึกษาที่เหมาะสมกับพระสงฆ์ นอกจากนี้ฝ่ายรัฐและฝ่ายสงฆ์ต้องร่วมมือกันขจัดภัยอันตรายของพระพุทธศาสนา ทั้งภัยภายในและภัยภายนอกให้หมดสิ้นไป ทำให้องค์กรคณะสงฆ์ได้รับความศรัทธาเชื่อมั่นจากสังคมไทยว่าเป็นองค์กรแห่งคุณงามความดีเหมือนในอดีต

ดังนั้น ฝ่ายรัฐและฝ่ายองค์กรของคณะสงฆ์เอง จะต้องกำหนดวัตถุประสงค์ เป้าหมาย ยุทธศาสตร์ แผนการดำเนินงานและกลไกรับผิดชอบในลักษณะที่เป็นเอกภาพ ทำให้ฐานความแข็งแกร่งของพุทธจักรตั้งอยู่บนความรู้ ความคิด และความประพฤติ และคุณธรรมของสงฆ์หลอมรวมกันขึ้นเป็นวัฒนธรรมแบบชาวพุทธ เพื่อให้การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย บรรลุผลสำเร็จตามนโยบายที่ได้กำหนดไว้ ที่สามารถสร้างประเทศชาติและพระพุทธศาสนารวมทั้งองค์กรคณะสงฆ์เอง ให้มีทั้งเสถียรภาพ เข้มแข็ง ก้าวทันโลก องค์กรหรือหน่วยงานที่รับผิดชอบด้านการศึกษาของคณะสงฆ์ จะต้องกำหนดยุทธศาสตร์ในการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ให้ชัดเจน ให้สอดคล้องกับนโยบายและแผนการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย ซึ่งผู้วิจัยได้นำเสนอยุทธศาสตร์ไว้ดังนี้

ยุทธศาสตร์ที่ ๑ จัดตั้งสำนักงานปฏิรูปการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย โดยให้มีการศึกษาวิจัย กำหนดรูปแบบในการบริหารจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยที่เหมาะสม

ยุทธศาสตร์ที่ ๒ ปรับกระบวนการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ทั้งระบบ ทั้งโครงสร้างการบริหาร หลักสูตร วิธีการเรียนการสอน การวัดผลประเมินผล และนาระบบประกันคุณภาพเข้ามาใช้ในระบบการศึกษาของคณะสงฆ์

ยุทธศาสตร์ที่ ๓ เร่งสร้างศาสนทายาททั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์โดยใช้การศึกษานำหน้าการปกครอง และเน้นกระจายการศึกษาพระพุทธศาสนาให้ทั่วถึงทั้งฝ่ายบรรพชิตและพุทธศาสนิกชนทั่วไป

ยุทธศาสตร์ที่ ๔ รณรงค์ ปลุกจิตสำนึกของพระสังฆาธิการในทุกระดับชั้น ให้เห็นความสำคัญของการจัดการศึกษาพระพุทธศาสนาให้กับพระภิกษุสามเณรและประชาชน และระดมทุนระดมกำลัง พร้อมทั้งกระจายทุน กระจายกำลัง เชื่อมโยงเครือข่ายสถาบันการศึกษาพระพุทธศาสนาทั้งในและต่างประเทศเพื่อจัดการศึกษาของคณะสงฆ์

ยุทธศาสตร์ที่ ๕ ปรับกลไกทางการบริหารจัดการภายในองค์กรคณะสงฆ์ให้มีความคล่องตัว มีประสิทธิภาพและรวดเร็ว โปร่งใสสามารถตรวจสอบได้

เพื่อให้ยุทธศาสตร์ทั้ง ๕ ที่ได้กำหนดไว้ มีมาตรการในการดำเนินการเพื่อที่จะปฏิรูปการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ให้บรรลุเป้าหมายที่กำหนดได้ ผู้วิจัยจึงได้กำหนดมาตรการในการดำเนินการดังต่อไปนี้

ยุทธศาสตร์ที่ ๑ จัดตั้งสำนักงานปฏิรูปการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย

(๑) ให้สำนักงานนี้มีวัตถุประสงค์ในการดำเนินการปฏิรูปการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย ให้เหมาะสมกับบริบทของสังคมในยุคปัจจุบัน เพื่อให้สอดคล้องกับเป้าหมายของคณะสงฆ์ไทยและให้สอดคล้องกับการศึกษาของชาติตาม พ.ร.บ.การศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ โดยให้มีอำนาจหน้าที่ในการเสนอจัด

โครงสร้างองค์กร การแบ่งส่วนงาน จัดระบบครูอาจารย์ จัดระบบทรัพยากรทางการศึกษา เสนอแนะแนวทาง ปรับปรุงกฎหมาย กฎระเบียบ ข้อบังคับต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาของคณะสงฆ์ เพื่อนำเสนอต่อมหาเถรสมาคมเพื่อนำเสนอรัฐบาลต่อไป

๒) สำนักงานนี้ให้มีคณะกรรมการชุดหนึ่ง เรียกว่า **“คณะกรรมการบริหารสำนักงานปฏิรูปการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย”** ประกอบด้วยประธานกรรมการและกรรมการจำนวน ๑๕ รูป/คน ซึ่งมหาเถรสมาคมแต่งตั้งจากผลการคัดเลือกของคณะกรรมการสรรหาเสนอ ซึ่งเป็นผู้ที่มีความรู้ ความสามารถ มีประสบการณ์และความเชี่ยวชาญด้านการจัดการบริหารการศึกษาคณะสงฆ์ ทั้งในด้านการบริหารการศึกษ การบริหารงานบุคคล การบริหารงบประมาณ กฎหมายการศึกษา ทั้งนี้ให้มีการคัดเลือกกรรมการผู้หนึ่งเป็นเลขานุการคณะกรรมการ เพื่อทำหน้าที่เป็นเลขานุการของคณะกรรมการปฏิรูปสำนักงานการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย

(๓) หน้าที่ที่สำนักงานปฏิรูปการศึกษาของคณะสงฆ์จะต้องจัดทำเร่งด่วน คือ การปรับปรุงโครงสร้าง และระบบการศึกษาให้มีเอกภาพ ลดการจัดการศึกษาที่ซ้ำซ้อนสูญเปล่าและไม่เหมาะสมกับความต้องการของสังคมสมัยยุคใหม่

(๔) สรรหาครูผู้สอน และพัฒนาศักยภาพของครู ให้มีความพร้อมที่จะรองรับระบบการศึกษาแบบใหม่ของคณะสงฆ์

(๕) สำนักงานปฏิรูปการศึกษาของคณะสงฆ์นี้ เมื่อได้ดำเนินการตามกรอบหน้าที่ที่กำหนดไว้แล้ว ประมาณไม่เกิน ๕ ปี เป็นอันยุบเลิก

ยุทธศาสตร์ที่ ๒ ปรับกระบวนการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ทั้งระบบ ทั้งโครงสร้างการบริหาร หลักสูตร วิธีการเรียนการสอน การวัดผลประเมินผล และนำระบบประกันคุณภาพเข้ามาใช้ในระบบการศึกษาของคณะสงฆ์

(๑) ปรับปรุงหลักสูตรทั้งโครงสร้างและเนื้อหา โดยยึดวิสัยทัศน์เป็นแนวทางในการจัดโครงสร้างและเนื้อหาวิชา ประเมินหลักสูตรและคุณภาพบัณฑิต คณาจารย์ และบุคลากร เป็นระยะๆ ปฏิรูปหลักสูตรและเนื้อหาสาระในการศึกษา คือ การปรับเนื้อหาสาระให้ทันสมัยตรงกับความต้องการใช้ประโยชน์ พัฒนาการใหม่ๆ โดยมุ่งให้ผู้เรียนมีความรู้และทักษะที่จำเป็นและเหมาะสมกับการใช้งาน

(๒) รณรงค์การปฏิรูปการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ ในฐานะที่เป็นหัวใจสำคัญของพระพุทธศาสนา โดยยุทธศาสตร์ที่สำคัญคือ ควรจัดตั้งหน่วยงานที่เชี่ยวชาญด้านการศึกษาของคณะสงฆ์เพื่อฝึกอบรมและพัฒนาครูผู้สอน กำหนดมาตรฐานครู กำหนดหลักสูตรและวิธีการให้บริการ สนับสนุนการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในระดับต่างๆ รวมทั้ง ตรวจสอบดูแลและช่วยพัฒนาคุณภาพของการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ทุกแห่งให้มีคุณภาพใกล้เคียงกัน

(๓) สร้างความพร้อมและความเข้าใจเรื่องการปฏิรูปหลักสูตร และกระบวนกรเรียนรู้แก่ครูและผู้บริหาร คณะสงฆ์ โดยการจัดตั้งคลังหลักสูตรและศูนย์กลางการปฏิรูปการเรียนรู้ที่วัดหรือสถาบันการศึกษาของคณะ

สงฆ์ เพื่อให้ครูและผู้เรียนสามารถเข้าถึงและใช้ประโยชน์ได้สะดวก ส่งเสริมให้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างครูและสถานศึกษาจากองค์กรต่าง ๆ ด้วยกิจกรรมที่หลากหลาย

(๔) ทบทวนโครงสร้าง สาระของหลักสูตรและมาตรฐานการเรียนรู้ หลักสูตรแกนกลางพระพุทธรศาสนาในระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ ควรมีวิชาหลักที่เรียนให้เข้าใจแบบเชื่อมโยงทั้งระบบอย่างลึกซึ้ง และมีหลักสูตรในสายสามัญที่จำเป็นเสริมเข้าไปด้วย รวมทั้งให้ความสำคัญกับสาระความรู้หลักเท่ากับ การเสริมสร้างความ เป็นมนุษย์ คักยภาพในการคิดริเริ่มสร้างสรรค์ให้สอดคล้องกับวิสัยทัศน์ภาวะความสนใจของผู้เรียน ให้สถานศึกษาสามารถเทียบโอนผลการเรียนของผู้เรียน โดยนำความรู้ทักษะและประสบการณ์ที่ได้จากการศึกษาในรูปแบบต่างๆ ของการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์

(๕) จัดตั้งกองทุนพัฒนาอาจารย์ และบุคลากรของคณะสงฆ์ โดยมุ่งเน้นผลิตบุคลากรให้มีการศึกษา และมีความเชี่ยวชาญเฉพาะด้านมากขึ้น หรืออาจจะจัดหลักสูตรฝึกอบรมให้กับบุคลากรเพื่อให้มีทักษะและ ประสบการณ์ในด้านการบริหาร และด้านวิชาการเพิ่มเติม พัฒนาบุคลากรให้สามารถใช้สื่อเทคโนโลยีเพื่อ พัฒนาการเรียนการสอนได้อย่างมีประสิทธิภาพ เช่น เทคโนโลยีสารสนเทศ สื่อผสม สื่อการสอนทางไกล และ สื่ออื่นๆ รวมทั้งการจัดโครงการศึกษาดูงานด้านวิชาการให้แก่ผู้บริหาร และคณาจารย์เพื่อได้มีโอกาสไปศึกษา ดูงานทั้งในประเทศและต่างประเทศ

(๖) วางรูปแบบและกลไกการประกันคุณภาพการศึกษา ทั้งส่วนกลางและส่วนภูมิภาคให้มีมาตรฐานที่ เชื่อถือได้ขององค์กรคณะสงฆ์และประชาชน ว่าการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์มีคุณภาพได้มาตรฐาน

ยุทธศาสตร์ที่ ๓ เร่งสร้างศาสนทายาท ทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์โดยใช้การศึกษานำหน้าการ ปกครอง และเน้นกระจายการศึกษาพระพุทธรศาสนาให้ทั่วถึงทั้งฝ่ายบรรพชิตและพุทธศาสนิกชนทั่วไป

(๑) จัดตั้งสถาบันการศึกษาสำหรับผลิตศาสนทายาทโดยเฉพาะ โดยอาจจะจัดตั้งเป็นหน่วยงานหนึ่งในสังกัดมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่ง มีหน้าที่ในการฝึกฝนอบรมให้การศึกษาสำหรับเตรียมพระภิกษุสามเณร ว่าเป็นศาสนทายาทโดยตรงคล้ายๆ กับโรงเรียนเตรียมทหาร และปรับปรุงหลักสูตรการเรียนรู้อื่นๆ รวมถึงการ ปรับสภาพแวดล้อมรอบๆ ให้เป็นบรรยากาศที่เอื้อต่อการศึกษาที่มุ่งฝึกฝนการเป็นศาสนทายาท

(๒) พระภิกษุสามเณรที่มุ่งเน้นเป็นศาสนทายาท ต้องได้รับการพัฒนาตามหลักไตรสิกขา ใช้ ยุทธศาสตร์ในการพัฒนา โดยพัฒนาที่พระสังฆาธิการ ใช้คนกลุ่มน้อยไปพัฒนาคนกลุ่มใหญ่

(๓) รื้อฟื้น ปรับปรุง ระบบอุปถัมภ์ อาจารย์ สัทธวิฑริก อันตวาลิก ให้มีความเข้มงวด มี ประสิทธิภาพสมตามเจตนารมณ์ที่พระวินัยบัญญัติไว้

(๔) เน้นให้วัดที่มีความพร้อมจัดการศึกษาสำหรับพุทธบริษัทในทุกระดับ โดยเริ่มต้นอาจจะจัดใน จังหวัดที่มีความพร้อม และต่อไปให้ขยายทุกจังหวัด อย่างน้อยจังหวัดละ ๑ โรงเรียน โดยสถาบันการศึกษา ของคณะสงฆ์นี้ จะต้องเน้นความเป็นเลิศทางวิชาการ ทางด้านคุณธรรมจริยธรรม และเป็นการจัดการศึกษา โดยคณะสงฆ์เอง มีพระสงฆ์เป็นผู้กำหนดนโยบายด้านการบริหารการศึกษา

(๕) จัดโครงการ ๑ ตำบล ๑ ศาสนทายาท จัดส่งเสริมศาสนทายาทเหล่านี้ให้ได้รับการศึกษา โดยคัดเลือกเด็กที่เก่งที่สุดในตำบล ใช้เงินจากกองทุนส่งเสริมพระพุทธศาสนาสนับสนุนเด็กเหล่านี้ให้ได้รับการศึกษาเล่าเรียน โดยการบรรพชาเป็นสามเณร

(๖) ให้มีโครงการในการอบรมเผยแผ่ และสร้างศาสนทายาทฝ่ายคฤหัสถ์ที่ชัดเจน โดยอาจจะจัดเป็นโครงการอบรม โครงการเข้าค่ายคุณธรรม โครงการเครือข่ายศาสนทายาท เป็นต้น

ยุทธศาสตร์ที่ ๔ รมรงค์ ปลุกจิตสำนึกของพระสังฆาธิการ และพระภิกษุ ในทุกระดับชั้น ให้เห็นความสำคัญของการจัดการศึกษาพระพุทธศาสนาให้กับพระภิกษุสามเณรและประชาชน และระดมทุนระดมกำลัง พร้อมทั้งกระจายทุน กระจายกำลังเพื่อจัดการศึกษาของคณะสงฆ์

(๑) จัดประชุมเจ้าคณะพระสังฆาธิการในทุกระดับชั้น เน้นย้ำให้เห็นความสำคัญของการศึกษาของพระภิกษุสามเณรและพุทธศาสนิกชน และจะต้องถือว่าการจัดการศึกษาเป็นนโยบายหลักที่สำคัญที่สุดของคณะสงฆ์

(๒) ระบบการให้สมณศักดิ์หรือระบบการยกย่องให้ความดีความชอบ ขององค์กรคณะสงฆ์ ที่จะให้กับเจ้าคณะพระสังฆาธิการ จะต้องหันมาให้ความสำคัญกับการจัดการศึกษา การเผยแผ่เป็นสำคัญ ไม่เน้นเฉพาะด้านปกครอง จะทำให้พระสงฆ์ที่จัดการศึกษาถึงแม้จะไม่มีตำแหน่งเป็นเจ้าคณะพระสังฆาธิการฝ่ายปกครอง แต่ก็มีสิทธิที่จะได้รับการพิจารณาความดีความชอบหรือระบบสมณศักดิ์ของคณะสงฆ์เช่นเดียวกับฝ่ายปกครอง

(๓) คณะสงฆ์จะต้องมีระเบียบบังคับ ให้พระภิกษุสามเณรทุกรูปที่เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา จะต้องได้รับการศึกษา โดยกำหนดมาตรการเข้มงวดกับพระอุปัชฌาย์ เจ้าคณะพระสังฆาธิการ ให้กำหนดเป็นภารกิจหลักสำหรับเจ้าคณะพระสังฆาธิการทุกท่าน ที่จะต้องเข้มงวดและดูแลในการให้สัตติวิหาริก อันเตวาลิกของตนให้ได้รับการศึกษา และจะต้องมีมาตรการลงโทษสำหรับผู้ทีละเลย

(๔) ระดมทุนจากทุกภาคส่วนมาจัดตั้งกองทุนพระพุทธศาสนาแห่งชาติ เพื่อเป็นกองทุนกลางสนับสนุนกิจการพระพุทธศาสนาในทุกส่วน ทั้งในด้านการศึกษา การเผยแผ่ การสาธารณูปการ ให้วัดทุกวัดในประเทศไทยได้มีส่วนร่วมในกองทุนแห่งนี้ ดำเนินกิจการคล้ายๆ มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย พระพุทธศาสนาจะได้มีงบประมาณในการจัดการศึกษาอย่างชัดเจน

(๕) แต่งตั้งคณะกรรมการมาบริหารจัดการกองทุนการศึกษาพระพุทธศาสนาแห่งชาติ มีหน้าที่ในการระดมทุน บริหารจัดการกองทุน การนำเงินกองทุนมาใช้ในการศึกษา การเผยแผ่ และด้านอื่นๆ ของพระพุทธศาสนา ให้มีความโปร่งใส ชัดเจน และสามารถตรวจสอบได้

ยุทธศาสตร์ที่ ๕ ปรับกลไกทางการบริหารจัดการคณะสงฆ์ให้มีความคล่องตัว มีประสิทธิภาพและรวดเร็ว โปร่งใสสามารถตรวจสอบได้

(๑) ปรับโครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์ โดยเน้นการกระจายอำนาจการปกครอง การมีส่วนร่วมของพระภิกษุสามเณรและชุมชนในท้องถิ่น กระจายอำนาจการบริหารการปกครอง จากส่วนกลางสู่ภูมิภาค

(๒) จะต้องให้ความสำคัญกับการศึกษานำหน้าการปกครอง คณะสงฆ์จะต้องมีระบบบริหารการศึกษาที่ชัดเจนครอบคลุมทั่วประเทศ เหมือนกับโครงสร้างการปกครอง และหากมีระบบการพิจารณาความดีความชอบ

ของคณะสงฆ์ ไม่จำเป็นจะต้องให้เฉพาะพระฝ่ายปกครอง แต่จะต้องให้ความสำคัญกับพระที่ทำงานด้านการศึกษาด้วย โดยไม่ต้องให้กลายเป็นฝ่ายปกครองของคณะสงฆ์ก่อน จึงจะได้รับการพิจารณาสมณศักดิ์หรือความดีความชอบ

(๓) การแต่งตั้งผู้บริหารคณะสงฆ์ในระดับชั้นต่างๆ จะต้องแต่งตั้งโดยพิจารณาจากความรู้ความสามารถ มีใช้ไปยึดถือระบบอาวุโสหรือระบบสมณศักดิ์ และจะต้องมีระเบียบวาระการดำรงตำแหน่งที่ชัดเจน สามารถปรับเปลี่ยนโยกย้ายได้ตามความเหมาะสม

(๔) จะต้องมีการเตรียมศาสนทายาทเพื่อเข้ามาทำหน้าที่บริหารการปกครองคณะสงฆ์ โดยอาจจะจัดตั้งสถาบันฝึกอบรมพระสังฆาธิการ เพื่อทำหน้าที่ผลิตพระสงฆ์ที่จะมาทำหน้าที่ในการบริหารกิจการคณะสงฆ์โดยเฉพาะ มีหลักสูตรในการฝึกอบรมให้ชัดเจน ไม่ใช่พอเป็นพระสังฆาธิการแล้วค่อยมาฝึกอบรมภายหลัง เหมือนที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

(๕) ในการปกครองจะต้องให้ความสำคัญกับพระธรรมวินัยมากกว่ากฎหมาย เพราะการให้ความสำคัญกับกฎหมายโดยเฉพาะพระราชบัญญัติคณะสงฆ์มากเกินไป จะทำให้แก้ปัญหาต่าง ๆ ในวงการพระพุทธศาสนาไม่ได้ อย่างที่ผ่านๆ มา ดังนั้น คณะสงฆ์จะต้องให้ความสำคัญกับพระธรรมวินัยเหนือสิ่งอื่นใด

(๖) ปรับปรุงแก้ไขกฎระเบียบต่างๆ ของคณะสงฆ์ เช่น พระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ กฎเกณฑ์ระเบียบในการแต่งตั้งเจ้าคณะพระสังฆาธิการ ระบบการเงินหรือศาสนสมบัติของวัด เป็นต้น ให้เอื้อต่อการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในรูปแบบใหม่ ที่เน้นในด้านความรู้ความสามารถมากกว่าเน้นในเรื่องสมณศักดิ์ และให้สามารถนำเงินของแต่ละวัดมาใช้เพื่อประโยชน์ของพระพุทธศาสนาโดยรวมได้ ไม่ให้มีการกระจุกตัวของเงินทุนอยู่ในบางส่วนโดยไม่ได้ใช้ประโยชน์กับพระพุทธศาสนา ในขณะที่วัดหรือสำนักเรียนของคณะสงฆ์ส่วนใหญ่ยังขาดแคลนเงินงบประมาณในการบริหารจัดการ เป็นต้น

๔.๓ แนวทางการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยยุคปัจจุบันในระดับปฏิบัติการ

แม้แนวความคิดและนโยบายจะดีเลิศเพียงใดก็ตาม การนำมาปฏิบัติย่อมไร้ผลหากไร้ระบบการจัดการและการบริหารการศึกษายังไม่ได้เปลี่ยนแปลง ระบบการศึกษาพระปริยัติธรรมของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบัน เป็นระบบที่ขึ้นตรงกับมหาเถรสมาคม เป็นการบริหารในรูปแบบศูนย์อำนาจโดยส่วนกลาง ซึ่งก็มีแม่กองธรรมแม่กองบาลีเป็นผู้รับผิดชอบ ซึ่งก็มีหน้าที่แค่เพียงการออกข้อสอบ ตรวจสอบข้อสอบ ออกใบรับรองผลการสอบเท่านั้นเอง ไม่มีระบบตรวจสอบคุณภาพการดำเนินงาน การบริหารจัดการศึกษาขึ้นอยู่กับเจ้าคณะผู้ปกครองของแต่ละวัดแต่ละสำนักบริหารจัดการกันเอง โดยที่แม่กองธรรมแม่กองบาลีไม่ได้มีส่วนเข้าไปเกี่ยวข้องในด้านกระบวนการจัดการเรียนการสอนแต่ประการใด เพียงแต่ทำหน้าที่วัดผลประเมินผลเท่านั้น ซึ่งในการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบัน ผู้บริหารการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์จะต้องหาคำตอบให้กับประเด็นคำถามที่ว่า

๑) การศึกษาของคณะสงฆ์คืออะไร การศึกษาของคณะสงฆ์คือ กระบวนการพัฒนาศาสนทายาท ด้วยการพัฒนาระบบการดำเนินชีวิตทั้งสามด้าน คือ ด้านพฤติกรรม ได้แก่วินัย ฯลฯ ด้านจิตใจ ได้แก่คุณธรรม ความสุข ฯลฯ ด้านปัญญา ได้แก่ความรู้ความเข้าใจ เหตุผล การเข้าถึงความจริง ฯลฯ

๒) ใครคือผู้ศึกษาของคณะสงฆ์ นักศึกษาของคณะสงฆ์ไทยไม่ได้หมายความว่าเฉพาะถึงพระภิกษุสามเณรเท่านั้น เพราะคำว่าศาสนทายาทของพระพุทธศาสนา นั้นหมายถึงพุทธบริษัท ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา คือ ผู้เรียน ดังนั้น การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบัน จึงไม่ควรมองเป้าหมายที่แคบอยู่แค่กลุ่มพระภิกษุสามเณรเท่านั้น ควรมองขยายออกไปถึงคฤหัสถ์ชนที่เป็นแม่ชีอุบาสกอุบาสิกาด้วย เพราะกลุ่มคนเหล่านี้คือกำลังหลักของพระพุทธศาสนา หากกลุ่มคนเหล่านี้ขาดการศึกษาด้านพระพุทธศาสนาแล้ว ความมั่นคงของพระพุทธศาสนาคงไม่ยั่งยืน และการศึกษาของคณะสงฆ์จะต้องมีนโยบายเป็นพิเศษมุ่งเน้นถึงกลุ่มนักศึกษาที่คณะสงฆ์ประสงค์จะให้เป็นศาสนทายาท จะต้องมีการวางแผนอบรม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เพื่อให้ศาสนทายาทกลุ่มนี้ไปเป็นผู้รับผิดชอบกิจการพระพุทธศาสนาในอนาคตได้อย่างมีประสิทธิภาพ หากสามารถทำได้ย่่างนี้ คณะสงฆ์ไทยก็จะกลับมาเป็นผู้มีบทบาทต่อสังคม และเป็นผู้นำทางการศึกษาอย่างแท้จริง

๓) เป้าหมายของการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์เพื่ออะไร เป้าหมายของการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์มีหลายระดับ เป้าหมายเบื้องต้นเพื่อพัฒนาตัวบุคคล เพื่อพระพุทธศาสนา และเพื่อสังคมประเทศชาติ ตลอดจนมนุษยทั้งมวล เป้าหมายเพื่อพัฒนาตัวบุคคลคือเพื่อพัฒนาศาสนบุคคลให้บรรลุเป้าหมายในชีวิตของตนเองทั้ง ๓ ระดับ คือ ระดับต้น ระดับกลาง และระดับสูงสุด ให้เป็นไปเพื่อพัฒนามนุษยภาพ ศักยภาพ สมรรถภาพ และคุณภาพ จนกระทั่งการบรรลุเป้าหมายสูงสุดของชีวิตคือ อิศรภาพ เมื่อศาสนบุคคลมีการพัฒนาอย่างถูกต้อง ผลก็จะย้อนกลับมาสร้างความเจริญมั่นคงให้กับพระพุทธศาสนาและคณะสงฆ์โดยภาพรวม นอกจากนี้สังคมประเทศชาติตลอดถึงมนุษยทั้งมวลก็จะได้รับประโยชน์จากการที่ศาสนทายาทได้รับการศึกษาที่ถูกต้อง ดังนั้นหากคณะสงฆ์มีเป้าหมายทางการศึกษาอย่างชัดเจนว่าจะจัดการศึกษาเพื่ออะไรแล้ว ก็จะสามารถกำหนดนโยบาย ทิศทาง กระบวนการจัดการศึกษาได้อย่างถูกต้องสอดคล้องกับเป้าหมายที่กำหนดไว้ได้

๔) จะให้การศึกษาย่่างไร กระบวนการจัดการศึกษาตามแนวพุทธ ไม่ใช่เป็นการเรียนรู้จากตำราเพียงอย่างเดียว แต่เป็นกระบวนการฝึกฝนผู้ที่ยังข้องอยู่ในกิเลสให้พ้นจากความโลภ ความโกรธ และความหลง เป็นการฝึกปฏิบัติให้เกิดภาวิตปัญญา ซึ่งเป็นคุณสมบัติส่วนหนึ่งของผู้ที่ได้ฝึกฝนตนเองดีแล้ว ภาวิตปัญญา เกิดจากการฝึกอบรมภาวนาตามหลักไตรสิกขา คือ การฝึกหัดอบรม คีล สมาธิ และปัญญา ซึ่งเป็นการฝึกปฏิบัติที่เชื่อมโยง กาย จิต และปัญญาอย่างผสมกลมกลืนเป็นองค์รวม ให้รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง รู้เท่าทันเห็นแจ้งโลก และชีวิตตามสภาวะ สามารถทำจิตให้เป็นอิสระ ทำตนให้บริสุทธิ์จากกิเลสปลดปล่อยพ้นจากความทุกข์ แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นด้วยปัญญา

๔) จะให้การศึกษามือใหม่ ถ้านักศึกษาคือพระภิกษุสามเณรหรือแม่ชี กระบวนการศึกษาระเริ่มต้นตั้งแต่วันแรกที่เข้ามาบวช เพราะถ้าหากไม่ให้การศึกษาดังแต่เริ่มต้นก็จะเป็นปัญหาเกี่ยวกับองค์คณะสงฆ์ในอนาคต และจะต้องให้การศึกษาลดชีวิตตราบไต่ที่ยังไม่บรรลุน้ำหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา

ดังนั้น การจัดการเรียนการสอนของคณะสงฆ์ไทยในบริบทของสังคมปัจจุบัน ซึ่งเป็นสังคมยุคโลกาภิวัตน์ จำเป็นต้องนำเอาแนวคิดคุณภาพมาประยุกต์ใช้ร่วมกับแนวคิดทางพระพุทธศาสนา ในการบริหารจัดการการศึกษาเชิงคุณภาพ องค์คณะสงฆ์ควรตระหนักถึงการสร้างคุณภาพในด้านการบริหารจัดการ ด้านผลผลิต ให้มีคุณภาพไปในแนวทางเดียวกัน ควรเป็นระบบบริหารจัดการที่ยืดหยุ่น มุ่งองค์การโดยภาพรวม มีการวางแผนเชิงยุทธศาสตร์ เปิดโอกาสให้บุคลากรมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการเพื่อกระจายอำนาจการตัดสินใจไปสู่ระดับปฏิบัติการ โดยมีระบบข้อมูลสารสนเทศที่ใช้เทคโนโลยีที่ทันสมัย เพื่อเพิ่มทางเลือกที่หลากหลาย และเอื้อต่อการจัดการที่ใช้การบริหารเวลาที่สั้นและรวดเร็วอย่างมีประสิทธิภาพ การบริหารจัดการเชิงคุณภาพหลากหลายรูปแบบ เช่น การบริหารตามเป้าหมาย (Management by Objective: MBO) ซึ่งเป็นการจัดระบบและวินัยในการปฏิบัติงาน เพื่อป้องกันความผิดพลาดและมุ่งสร้างคุณค่าในกระบวนการปฏิบัติงานต่างๆ ขึ้นตอน โดยสมาชิกทุกคนมีส่วนร่วม การบริหารเชิงคุณภาพรวม (Total Quality Management : TQM) สอดคล้องกับแนวคิดของ Seng ในด้านการคิดอย่างมีระบบ (systems Thinking) ที่มองภาพองค์การว่าต้องมองภาพองค์รวมไม่แยกองค์การเป็นแบบแยกส่วน หรือแยกหน่วยงาน ซึ่งทำให้เห็นคุณค่าของการบริการและคุณภาพของผลผลิตอย่างเป็นระบบ

การบริหารคุณภาพทั้งองค์กร หรือที่เรียกย่อๆ ว่า TQM ได้ริเริ่มขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๙ โดย ดร. เอ. ไพล์เกนบาม (Dr.A. Feigenbaum) ได้นำแนวคิดของจูราน (Juran) ไปพัฒนาและเสนอให้มีการควบคุมคุณภาพทั้งองค์กร นับตั้งแต่ผู้บริหารระดับสูงจนถึงพนักงานระดับล่างได้มีส่วนร่วมในการปรับปรุงชีวิตการทำงาน และกระบวนการทำงาน ให้มีคุณภาพอย่างต่อเนื่องตลอดเวลา^{๒๒} ส่วนการจัดการศึกษาเชิงคุณภาพหมายถึง การออกแบบ การวางแผน การสร้างมาตรฐานการปฏิบัติการจัดการเรียนการสอน การตรวจสอบและประเมิน และการปรับปรุงคุณภาพการศึกษาอย่างต่อเนื่อง เพื่อเป็นการตอบสนองความต้องการ และสร้างความพึงพอใจให้แก่นักศึกษา ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย โดยประยุกต์เอาแนวคิดการจัดการแบบ TQM และเกณฑ์รางวัลคุณภาพแห่งชาติ หรือ NQA (National Quality Award) มาตรฐานการรับรองคุณภาพ South Western Regional Association แม่แบบการบริหารจัดการศึกษาเชิงคุณภาพ^{๒๓}

^{๒๒}พระมหาสมพงษ์ แก่นจันทร์, “ประสิทธิผลองค์การศาสนศึกษา : ศึกษากรณี สำนักเรียนพระปริยัติธรรม ในเขตกรุงเทพมหานคร”, **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเกริก), ๒๕๕๖, หน้า ๔๕.

^{๒๓}ช่วงโชติ พันธุ์เวช, “แม่แบบการบริหารจัดการศึกษาเชิงคุณภาพ” **วารสารสวนสุนันทาวิชาการและวิจัย**, ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๑ (กันยายน ๒๕๕๐) : ๘.

การศึกษาของคณะสงฆ์ไทยที่เหมาะสมกับบริบทของสังคมไทยปัจจุบันนั้น จำเป็นจะต้องปฏิรูปเปลี่ยนแปลงในหลายๆ ด้าน ทั้งการบริหารจัดการ กระบวนการจัดการเรียนการสอน กระบวนการวัดผล ประเมินผล เพื่อให้สอดคล้องกับหลักการจัดการศึกษาตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.๒๕๕๒ คือ

๑. ให้มีเอกภาพด้านนโยบาย แต่หลากหลายในการปฏิบัติ
๒. มีการกระจายอำนาจไปสู่เขตพื้นที่การศึกษา สถานศึกษา และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น
๓. มีการกำหนดมาตรฐานการศึกษา และจัดระบบประกันคุณภาพการศึกษาทุกระดับและทุกประเภทการศึกษา
๔. มีหลักการส่งเสริมมาตรฐานวิชาชีพครู คณาจารย์ และบุคลากรทางการศึกษาและการพัฒนาครู คณาจารย์ และบุคลากรทางการศึกษาอย่างต่อเนื่อง

๕. ระดมทรัพยากรจากแหล่งต่างๆ มาใช้ในการจัดการศึกษา

๖. การมีส่วนร่วมของบุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กรชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เอกชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ และสถาบันสังคมอื่น^{๒๔}

ดังนั้น เพื่อให้การปฏิรูปการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยเปลี่ยนแปลงเป็นไปในทิศทางเดียวกัน และการที่จะให้การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ ในระดับปฏิบัติการ คณะสงฆ์ จำเป็นจะต้องจัดตั้งองค์กรที่ทำหน้าที่กำกับดูแลการศึกษาของคณะสงฆ์ในทุกระบบขึ้นมาโดยเฉพาะ โดยอาจจะให้ชื่อว่า **“สำนักงานสภาการศึกษาของคณะสงฆ์แห่งประเทศไทย”** เป็นองค์กรที่ทำหน้าที่กำกับดูแลการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในทุกระบบและทุกระดับ รวมทั้งมาทำหน้าที่สนับสนุนการศึกษาของคณะสงฆ์โดยตรง โดยให้มีคณะกรรมการสภาการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยเป็นผู้กำกับดูแล หน่วยงานนี้อาจจะมีฐานะเป็นหน่วยงานของรัฐ มีสถานะเป็นนิติบุคคลแต่ไม่ใช้ส่วนราชการ ทำนองเดียวกับมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้ง ๒ แห่ง ขึ้นตรงต่อมหาเถรสมาคมในการควบคุมบริหารเชิงนโยบาย เพื่อให้มีความสะดวกและคล่องตัวในการบริหารจัดการ โดยให้มีสำนักงานและเจ้าหน้าที่เป็นของคณะสงฆ์เอง แทนที่จะปล่อยให้พนักงานของสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติอย่างที่เป็นอย่างนี้ หน่วยงานนี้มีหน้าที่กำหนดนโยบาย กำกับดูแลและสนับสนุนให้การศึกษาของสงฆ์ในระดับต่างๆ ให้เป็นไปอย่างทั่วถึง โดยมีการศึกษาวิจัยและพัฒนาหลักสูตร ผลิตตำรา จัดสรรอุปกรณ์การศึกษา ควบคุมมาตรฐาน ผลิตและพัฒนาบุคลากร เช่น ครูและผู้บริหารสถานศึกษา รวมไปถึงระดมความสนับสนุนจากพระสังฆาธิการและประชาชนเพื่ออุดหนุนการศึกษาของสงฆ์ ซึ่งภาระหน้าที่ของสำนักงานสภาการศึกษาของคณะสงฆ์แห่งประเทศไทยที่จะจัดตั้งขึ้นนี้ ควรที่จะมีภาระหน้าที่อยู่ในกรอบดังนี้

^{๒๔}พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๕๒ มาตรา ๘ อ้างใน ดร.สมหมาย จันทร์เรือง, **พัฒนาการการศึกษาไทย อดีต ปัจจุบัน และในสหัสวรรษใหม่**, (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๑๖๓.

๑) กำหนดนโยบาย แผนงานและโครงการสนับสนุนการพัฒนาการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยทั้งระบบให้ชัดเจน ทั้งในระดับชาติ และระดับนานาชาติ

๒) ส่งเสริมการดำเนินงานของสถาบันการศึกษาพระพุทธศาสนาต่างๆ รวมทั้งส่งเสริมให้มีการพัฒนาบุคลากรทางศาสนา ทั้งในระดับผู้บริหาร ระดับปฏิบัติการ เพื่อให้มีความรู้ความสามารถในการบริหารและการจัดการงานด้านการศึกษาของคณะสงฆ์ เพื่อให้องค์กรคณะสงฆ์เป็นศูนย์กลางการศึกษาพระพุทธศาสนา และทำให้สถาบันสงฆ์เป็นศูนย์กลางการพัฒนาจิตใจและมีประสิทธิภาพ

๓) ส่งเสริมให้มีการพัฒนาโครงสร้างหลักสูตรด้านพุทธศาสนา ทั้งในส่วนที่เป็นเนื้อหาสาระของหลักสูตรและการฝึกปฏิบัติ รวมทั้งกระบวนการจัดการเรียนการสอน และการประเมินผลอย่างสอดคล้องและเหมาะสมกับสภาพการณ์ในปัจจุบัน

๔) กำหนดมาตรฐานทางการศึกษา และกำกับดูแลการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในทุกระดับให้ เป็นไปตามเกณฑ์มาตรฐานที่คณะสงฆ์กำหนด

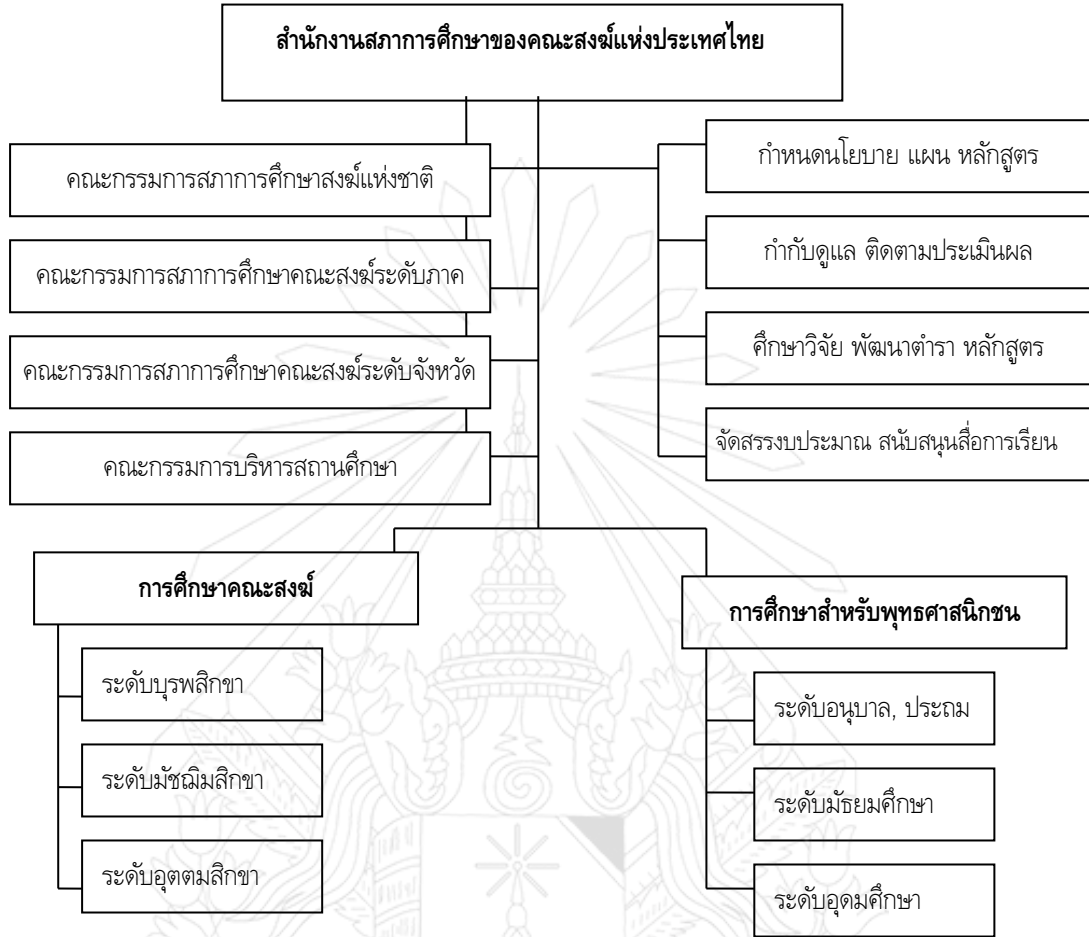
๕) จัดให้มีการพัฒนาศาสนบุคคล ได้แก่ พระภิกษุสามเณร แม่ชี ผู้นำศาสนา ผู้นำชุมชน เพื่อให้สามารถทำหน้าที่เผยแผ่ให้การศึกษาพระพุทธศาสนา และพัฒนาจิตใจพุทธศาสนิกชนได้อย่างแท้จริง รวมทั้งส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ เพื่อพัฒนากระบวนการบริหารและการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยอย่างเป็นเครือข่าย เชื่อมโยงกันอย่างเป็นระบบตั้งแต่ระดับท้องถิ่น ระดับประเทศ จนถึงระดับโลก รวมทั้งการยกระดับคุณภาพการศึกษาของคณะสงฆ์ให้เป็นที่ยอมรับ

๖) จัดให้มีหน่วยงานกลางหรือศูนย์ส่งเสริมการวิจัยทางด้านพระพุทธศาสนา และเผยแพร่ความรู้ผลการวิจัยและการเรียนรู้ด้านพระพุทธศาสนา

๗) จัดให้มีกองทุนส่งเสริมการศึกษาและเผยแผ่พระพุทธศาสนาแห่งชาติ โดยมีการระดมทุนและกระจายทุนให้กับสำนักศาสนศึกษาต่างๆ ทั่วประเทศ

นอกจากนี้หน่วยงานดังกล่าว ควรมีหน้าที่สนับสนุนให้วัดสามารถให้บริการทางการศึกษาแก่ประชาชนได้ ไม่จำเพาะแต่ศาสนศึกษาและจริยธรรม หากรวมไปถึงด้านสุขภาพ วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อมด้วย

แผนภูมิที่ ๔.๒ โครงสร้างการบริหารการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยรูปแบบใหม่

เปรียบเทียบกับโครงสร้างการบริหารการศึกษาของคณะสงฆ์รูปแบบเดิม

จากรูปแบบโครงสร้างการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์แบบใหม่ที่ผู้วิจัยนำเสนอนี้ จะมีความแตกต่างจากโครงสร้างการศึกษาของคณะสงฆ์แบบเดิมมาก อันจะก่อให้เกิดผลดีต่อการศึกษาของคณะสงฆ์ คือ

๑. ทำให้การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์มีเอกภาพ และมีหน่วยงานที่รับผิดชอบอย่างชัดเจน ในขณะที่โครงสร้างการศึกษารูปแบบเดิมนั้นไม่มีเอกภาพทางการศึกษา เพราะอยู่สังกัดคณะหน่วยงาน แต่ละหน่วยงานก็มีนโยบายเป็นของตนเอง เมื่อมีองค์กรสังกัดหลายหน่วยงานอย่างนี้ ความเป็นเอกภาพก็เกิดขึ้นไม่ได้

๒. เป็นการรวมการศึกษาของคณะสงฆ์ทุกระบบ เข้ามาอยู่ภายใต้การกำกับดูแลของคณะกรรมการสภาการศึกษาคณะสงฆ์ชุดเดียวกัน ซึ่งการศึกษาในแต่ละระบบนั้นยังสามารถดำเนินการไปได้ เพียงแต่จะต้องดำเนินการไปตามนโยบาย ทิศทางเดียวกันทั้งระบบ

๓. สำหรับมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่ง ถึงแม้จะมีพระราชบัญญัติเป็นของตนเอง มีการบริหารที่เป็นอิสระจากคณะสงฆ์ แต่ก็ยังอยู่ภายใต้การกำกับดูแลของการปกครองของคณะสงฆ์ เป็นสถาบันการศึกษาที่สนองงานคณะสงฆ์ ซึ่งองค์กรคณะสงฆ์ควรให้มหาวิทยาลัยสงฆ์เป็นสถาบันการศึกษาในระดับอุดมศึกษาของคณะสงฆ์ และอาจจะจัดตั้งหน่วยงานเพิ่มเติมขึ้นมาอีกหน่วยงานหนึ่ง คือ สถาบันผลิตศาสนทายาท หรือวิทยาลัยศาสนทายาท มีหน้าที่จัดการศึกษาที่มีเป้าหมายเฉพาะทางคือสร้างศาสนทายาทโดยตรง และให้มีโครงการการบริหารจัดการที่เป็นระบบ เพื่อจะทำให้ได้รับสนับสนุนงบประมาณ และการบริหารจัดการมีความคล่องตัวขึ้น และคณะสงฆ์ก็ยังสามารถควบคุมดูแลด้านนโยบายและด้านคุณภาพได้

๔. สำหรับโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญ เป็นสถานศึกษาสำหรับเตรียมคนที่จะคัดเลือกไว้สร้างศาสนทายาท และผู้ที่ผ่านหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกสามัญนี้แล้ว ก็จะสามารถไปศึกษาต่อในสาขาวิชาอื่นๆ ได้ก็ได้ แต่สำหรับผู้ที่คณะสงฆ์คาดหวังว่าจะให้เป็นศาสนทายาทต่อไปในอนาคต ก็ให้เข้าศึกษาต่อในสถาบันการศึกษาที่ผลิตศาสนทายาทโดยตรงของคณะสงฆ์

๕. เป็นโครงสร้างที่เอื้อต่อการปรับปรุงกฎระเบียบต่างๆ ให้ทันสมัยอยู่เสมอ อีกทั้งยังเป็นการกระจายอำนาจการบริหารจัดการศึกษาให้กับคณะสงฆ์ในส่วนภูมิภาค ได้มีส่วนรับผิดชอบในการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์

สำนักงานสภาการศึกษาของคณะสงฆ์แห่งประเทศไทยที่จะก่อตั้งขึ้นใหม่นี้ เป็นองค์กรที่รับผิดชอบการศึกษาของคณะสงฆ์ในภาพรวมทั้งในระดับชาติและระดับนานาชาติ และเพื่อเป็นการกระจายอำนาจในการบริหารจัดการศึกษา สำนักงานสภาการศึกษาของคณะสงฆ์ อาจแบ่งการบริหารและการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ออกเป็น ๔ ระดับ คล้ายคลึงกับการบริหารและการจัดการศึกษาของรัฐ คือ ระดับชาติ ระดับภาค ระดับจังหวัด และ ระดับสถานศึกษา ในระดับภูมิภาคก็อาจจะจัดตั้งคณะกรรมการการศึกษาสงฆ์ระดับภูมิภาค ระดับจังหวัดและระดับสถานศึกษาขึ้น หรือสามารถที่จะจัดให้มีการบริหารจัดการในรูปแบบของคณะกรรมการลงมาถึงระดับอำเภอ ตำบล ด้วยก็ได้ ซึ่งคณะกรรมการบริหารการศึกษาของคณะสงฆ์ในแต่ละระดับจะต้องมี สำนักงานและมีผู้บริหารและบุคลากรที่รับผิดชอบการศึกษาคณะสงฆ์อย่างชัดเจน

สำหรับคณะกรรมการการศึกษาสงฆ์ ในระดับภาคหรือระดับจังหวัดและระดับสถานศึกษา จะประกอบไปด้วย เจ้าคณะและเจ้าอาวาสทั้งหลายร่วมกับผู้แทนชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น ผู้แทนสถาบันการศึกษาในท้องถิ่น ผู้แทนสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติระดับจังหวัด เป็นต้น และคณะกรรมการการศึกษาสงฆ์ดังกล่าว ควรมีการประสานงานกับสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา ซึ่งจัดตั้งขึ้นตามพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการกระทรวงศึกษาธิการ ภารกิจอย่างหนึ่งที่คณะกรรมการสภาการศึกษาคณะสงฆ์ไทยควรจัดทำเป็นการเร่งด่วน ได้แก่การจัดทำแผนพัฒนาการศึกษาศาสนศึกษาของคณะสงฆ์แห่งชาติ และแผนการศาสน

ศึกษาระดับภาคหรือระดับจังหวัด เพื่อให้สอดคล้องกับแผนการศึกษาแห่งชาติและแผนการศึกษาของเขตพื้นที่การศึกษา โดยให้มีการแลกเปลี่ยนหรือนำบุคลากรและทรัพยากรต่าง ๆ ของหน่วยงานการศึกษาของรัฐมาใช้ร่วมกันด้วย

และเพื่อให้สำนักงานการศึกษาของคณะสงฆ์ในส่วนภูมิภาค ได้ทำหน้าที่รับผิดชอบการศึกษาของคณะสงฆ์ในท้องถิ่นได้อย่างมีประสิทธิภาพ เช่น จัดให้มีศาสนศึกษา สำหรับพระภิกษุสามเณรและพุทธศาสนิกชนทั่วไป ทั้งภาคปริยัติและปฏิบัติอย่างทั่วถึง ดูแลรับผิดชอบสถานศึกษาของสงฆ์ ตลอดจนให้บริการทางด้านศาสนศึกษาแก่ชุมชน เช่น การบวชเณรภาคฤดูร้อน การเข้าค่ายอบรมคุณธรรม การอบรมธรรมจารี การอบรมสมาธิภาวนา รวมถึงการให้ความรู้และปลูกฝังจิตสำนึกด้านอื่น ๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน เช่น ด้านสุขภาพ การเกษตร สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรม เป็นต้น คณะกรรมการการศึกษาสงฆ์ในท้องถิ่น อาจจะต้องใช้วิธีรวมทุนรวมกำลังโดยเลือกวัดที่มีความพร้อมให้เป็นสถานศึกษาหลักในท้องถิ่น และให้พระเถระไปเรียนรวมกันที่วัดนั้น วิธีนี้น่าจะได้ผลกว่าการกระจายกำลังคนในลักษณะต่างจัดต่างทำอย่างปัจจุบัน ซึ่งวิธีการเช่นนี้คณะสงฆ์ในจังหวัดชุมพรได้ริเริ่มดำเนินการอยู่บ้างแล้ว ซึ่งก็ประสบผลสำเร็จในระดับหนึ่ง คือสามารถแก้ไขปัญหาต่างๆ เช่น ปัญหาการขาดแคลนครูสอน อุปกรณ์การเรียนการสอน สถานที่ศึกษาเล่าเรียน เป็นต้น ทำให้การศึกษาประสบผลสำเร็จพอสมควร แต่ยังไม่สามารถทำให้การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์อยู่ในระดับที่พึงพอใจเท่าที่ควร เพราะเนื่องหลักสูตรและวิธีการศึกษาของคณะสงฆ์ยังคงอยู่ในรูปแบบเดิม ยังไม่ได้ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้เหมาะสมกับยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไป^{๒๕}

เมื่อคณะสงฆ์ได้มีองค์กรที่ดูแลรับผิดชอบด้านนโยบายการศึกษาของคณะสงฆ์ ทุกระดับเพียงองค์กรเดียว ในลักษณะเดียวกับกระทรวงการศึกษา ศาสนา ศิลปวัฒนธรรม ซึ่งดูแลการศึกษาทุกระดับในฝ่ายบ้านเมือง การกำหนดนโยบายทางด้านการศึกษาของคณะสงฆ์ก็จะเป็นเอกภาพ มีเป้าหมายเป็นไปในทิศทางเดียวกัน และคณะสงฆ์สามารถที่จะควบคุมคุณภาพและมาตรฐานทางการศึกษาให้เป็นไปในทิศทางที่คณะสงฆ์ต้องการได้ เพราะเป้าหมายหลักของงานการศึกษาของคณะสงฆ์ คือ จะต้องให้ผลผลิตทางการศึกษาของคณะสงฆ์มาสนองความต้องการของพระศาสนา สังคม และของบุคคลให้ได้ โดยการผลิตศาสนทายาททั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์ ให้ถือเป็นหลักการใหญ่และเป้าหมายที่สำคัญที่สุด ดังนั้น สำนักงานสภาการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย ก็จะต้องกำหนดนโยบายในการบริหารจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ให้ชัดเจนเป็นเอกภาพ มีความสอดคล้องกับการศึกษาของคณะสงฆ์ในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับพื้นฐาน จนถึงระดับอุดมศึกษา คือ ให้เป็นเอกภาพด้านนโยบาย แต่อาจมีความหลากหลายในการปฏิบัติ ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาในระดับใดประเภทใด เมื่อมีเป้าหมายร่วมกันแล้ว ก็จะสามารถผลิตผลผลิตทางการศึกษาเป็นไปในทิศทางเดียวกันได้ ซึ่งในแนวทางการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในระดับการปฏิบัติการณ์นี้ ผู้วิจัยได้นำแนวคิดและมาตรฐาน

^{๒๕}ผลการประชุมสัมมนาของพระปริยัตินิตยเทศก์ประจำหนกลางและหนใต้ประจำปี ๒๕๕๐, เมื่อวันที่ ๑๗-๑๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๐ ณ วัดเนินพระ อ.เมือง จ.ระยอง

การประกันคุณภาพของ สมศ. มาประยุกต์ใช้ ใน ๔ ประเด็น คือ ด้านปัจจัยนำเข้า ปัจจัยด้านกระบวนการ ปัจจัยด้านผลผลิต และปัจจัยด้านผลกระทบ ซึ่งจะได้นำเสนอในแต่ละประเด็นตามลำดับไป

๔.๓.๑ แนวทางด้านปัจจัยนำเข้า (Input)

ปัจจัยนำเข้าหรือปัจจัยตัวป้อนทางการศึกษา Input Sistem ซึ่งประกอบไปด้วย ผู้เรียน สถานที่เรียน งบประมาณเป็นต้น จากระบบการศึกษาพระปริยัติธรรมแบบเดิมของคณะสงฆ์นั้นไม่สามารถคัดเลือกหรือกลั่นกรองปัจจัยนำเข้าได้เลย จึงทำให้คุณภาพด้านการศึกษาของคณะสงฆ์ไม่มีประสิทธิภาพเท่าที่ควร คือ ด้านผู้เรียนเดิมเป็นชาวชนบทถึงร้อยละ ๙๗-๙๙ และเกิดในครอบครัวยากจนไม่น้อยกว่าร้อยละ ๙๐ ในด้านที่อยู่อาศัย ส่วนมากจะอยู่กันอย่างแออัด อายุของผู้เรียนแตกต่างกันมาก พื้นความรู้ไม่ได้จำกัดว่าจะต้องจบชั้นใด สำหรับในด้านครู ส่วนมากครูสอนพระปริยัติธรรมไม่มีวุฒิทางครู แต่มีความรู้เฉพาะนักธรรมบาลี มีระดับวุฒิสายสามัญจบชั้นมัธยมปลายหรือเทียบเท่า รองลงไปคือประถมศึกษา นิติยภัตรของครูเฉลี่ยระหว่าง ๓๐๐ - ๑,๐๐๐ บาท ต่อเดือน ซึ่งไม่เพียงพอ งบประมาณที่ได้รับสนับสนุนจากรัฐมีน้อยมาก บางวัดได้จากมูลนิธิของตัวเอง ในด้านอาคารสถานที่เรียนหากเป็นสำนักเรียนขนาดใหญ่ จะมีสถานที่เรียนโดยเฉพาะ แต่ถ้านักเรียนขนาดกลางหรือเล็ก มักทำการเรียนการสอนที่ศาลาการเปรียญ ระเบียบวิหาร เป็นต้น ซึ่งปัจจัยนำเข้าในระบบการศึกษาแบบเดิมของคณะสงฆ์ ไม่เอื้อต่อการพัฒนาการศึกษาของคณะสงฆ์เลย ดังนั้นในการศึกษาระบบใหม่ ปัจจัยนำเข้าซึ่งถือว่าเป็นปัจจัยสนับสนุนทางการศึกษาให้บรรลุเป้าหมายที่คาดหวังไว้ สถาบันการศึกษาของคณะสงฆ์จะต้องจัดทำและให้ความสำคัญเป็นอันดับต้นๆ เพื่อเป็นจุดเริ่มต้นในการดำเนินการ ซึ่งแนวทางด้านปัจจัยนำเข้าที่สำคัญๆ มีดังนี้ คือ

๑) แนวทางด้านครูและบุคลากรทางการศึกษา

ครูและบุคลากรทางการศึกษาถือได้ว่าเป็นหัวใจของการศึกษาในทุกๆ ระบบ เพราะจะเป็นปัจจัยให้ผู้เรียนพัฒนาได้อย่างดี ทั้งการเป็นผู้จัดการเรียนรู้ และการเป็นแบบอย่างที่ดีในวิถีชีวิตจริง ในลักษณะการสอนให้รู้ ทำให้ดู อยู่ให้เห็น เย็นให้ศิษย์สัมผัสได้ การศึกษาของคณะสงฆ์จะมีประสิทธิภาพหรือไม่ ประสิทธิภาพ ครูเป็นปัจจัยหนึ่งที่มีความสำคัญมากที่สุดรองจากผู้เรียน พระพรหมคุณมรรณ (ป.อ.ปยุตโต) ได้แสดงถึงหน้าที่ความรับผิดชอบของครูตามหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนาไว้ว่า ในทางพระพุทธศาสนา นั้น มองเห็นครูในฐานะบุคคลที่ทำหน้าที่ ๒ ประการ หน้าที่ประการที่ ๑ เรียกว่าเป็นลีปทายก หรือลีปทายก คือ ผู้ให้หรือผู้ถ่ายทอดศิลปวิทยา หน้าที่ประการที่ ๒ คือ เป็นกัลยาณมิตร คือ นอกจากจะเป็นลีปทายกแล้ว ครูยังมีหน้าที่อีกประการหนึ่งซึ่งถือว่าเป็นหน้าที่สำคัญ คือ หน้าที่ในการเป็นกัลยาณมิตรของศิษย์^{๒๖}

จากสภาพปัญหาในการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบัน คือ การขาดแคลนครูผู้สอนและครูสอนที่มีอยู่ก็ขาดคุณภาพ ต้องใช้ระบบพี่สอนน้อง คือผู้ที่สำเร็จการศึกษาชั้นสูงกว่ามาสอนชั้นที่ต่ำกว่า ครูเป็นทั้ง

^{๒๖}พระมहाสุพัฒน์ กุลยาณมโฆ (ศรีชมชื่น), “พระพุทธเจ้า : บทบาทและหน้าที่ในฐานะพระบรมครู”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๕, หน้า ๑๑๘-๑๑๙.

นักเรียนและผู้สอน เช่น ผู้จบมัธยมศึกษาชั้นเอก มาสอนมัธยมศึกษาชั้นโท ผู้สอบบาลีได้ประโยค ป.ธ. ๓ กำลังเรียนอยู่ชั้น ป.ธ. ๔ จะต้องมาเป็นครูสอนประโยค ๑-๒ เป็นต้น ซึ่งครูในระบบนี้ขาดทั้งความรู้ ขาดทั้งประสบการณ์ ความเชี่ยวชาญก็ไม่มี ยิ่งในสมัยที่ตนเป็นนักเรียน ไม่ได้ผ่านการศึกษอบรมจากครูบาอาจารย์ในสำนักเรียนที่มีมาตรฐาน แต่สามารถศึกษาและสอบผ่านได้ด้วยตนเอง เมื่อมาเป็นครูสอนย่อมขาดเทคนิคขาดประสบการณ์ในการสอน ทำให้ผู้เรียนมีความรู้ที่ไม่แตกฉาน และระบบการเรียนการสอนก็เป็นไปคนละทิศคนละแนวทาง ครูที่จะมาสอนพระภิกษุสามเณรให้เป็นศาสนทายาทที่มีคุณภาพ ของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบัน นอกจากจะต้องมีศีลาจารวัตรเรียบร้อยดีงามตามหลักพระธรรมวินัยแล้ว จำเป็นจะต้องเป็นผู้ที่มีวิสัยทัศน์ ความรู้ ความสามารถและประสบการณ์กว้างขวาง จะมีความรู้ทางธรรมเพียงอย่างเดียวคงจะไม่ได้ เพราะในสภาพบริบทของสังคมไทยยุคปัจจุบัน ที่มีการเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม และเทคโนโลยี เป็นไปอย่างรวดเร็วและตลอดเวลา ก่อให้เกิดความสับสนซับซ้อนและปัญหาในสังคมอย่างไม่สิ้นสุด การจะผลิตศาสนทายาทเพื่อเผยแผ่หลักพุทธธรรมคำสอนในสังคมปัจจุบัน จำเป็นจะต้องรอบรู้เท่าทันกับบริบทของสังคมไทยด้วย ทั้งนี้ได้หมายความว่าวงการคณะสงฆ์จะไม่มีพระภิกษุที่มีความรู้ความสามารถพอที่จะเป็นครูได้ แต่เนื่องจากระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ ยังไม่มีระบบการคัดสรรผู้ที่จะมาเป็นครู และไม่มีกระบวนการฝึกอบรมและพัฒนาครู ทั้งยังไม่มีระบบบริหารจัดการและการส่งเสริมให้กำลังใจผู้ที่จะมาเป็นครูอีกด้วย

ดังนั้น การศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในยุคปัจจุบัน ที่จะต้องพัฒนาการศึกษาทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพอย่างเร่งด่วนจำเป็นอย่างยิ่งจะต้องหันมาให้ความสำคัญกับครูผู้สอนเป็นพิเศษ เพราะครูเป็นองค์ประกอบที่สำคัญ การพัฒนาจะขาดครูเสียไม่ได้ ไม่ว่าจะการศึกษาจะเป็นไปในรูปแบบใด การศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในอนาคตยังต้องการครูที่มีความรู้ในเนื้อหาวิชา มีจริยาเป็นต้นแบบ มีความสามารถในการสอน และมีประสบการณ์ในการแก้ปัญหา มาเป็นผู้นำในการพัฒนาการศึกษาของคณะสงฆ์มากขึ้น ซึ่งแนวทางที่ควรจะเป็นในการพัฒนาครูผู้สอนในระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ในปัจจุบันนั้น มีดังนี้ คือ

ก. ระบบการคัดสรรครู พระสงฆ์หรือบุคคลที่จะมาเป็นครูในระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ จะต้องมียุทธศาสตร์การคัดสรรกลั่นกรอง อย่างน้อยก็ต้องผ่านการฝึกฝนอบรมหลักสูตรของความเป็นครูมาก่อน มิใช่ว่าทุกคนที่จบการศึกษาแล้วจะสามารถเป็นครูได้ เพราะการเป็นครูมิได้หมายความว่าผู้ที่จะจบการศึกษาชั้นสูงๆ หรือมีความรู้แล้วจะสามารถเป็นครูได้ทุกคน บางคนมีความรู้ก็จริงอยู่แต่ไม่สามารถสอนได้ บางคนมีความรู้ดีแต่ความประพฤติไม่เหมาะสมที่จะเป็นครู ยิ่งเป็นครูสอนให้กับพระภิกษุสามเณรด้วยแล้ว จำเป็นจะต้องคัดสรรบุคคลที่เป็นคนเก่งและเป็นคนดีมาเป็นครู ผู้ที่จะมาทำหน้าที่เป็นครูของพระสงฆ์นั้นนอกจากจะต้องมีความรู้ทางด้านวิชาการดีแล้ว จะต้องเป็นต้นแบบด้านจริยาความประพฤติให้แก่ผู้เรียนคือพระภิกษุสามเณรด้วย ดังนั้น คณะสงฆ์จะต้องมีหน่วยงานหรือองค์กร ที่จะทำหน้าที่มาคัดสรรกลั่นกรองบุคคลที่จะมาเป็นครูในระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย ซึ่งกระบวนการคัดสรรบุคคลที่จะมาเป็นครูของพระสงฆ์นั้น อาจไม่จำเป็นต้องมีการสอบเข้าเหมือนกับการคัดเลือกบุคคลที่จะมาเป็นครูของระบบการศึกษาทางโลก แต่อย่างน้อยๆ จะต้องผ่านหลักสูตรสำหรับฝึกอบรมผู้ที่จะมาเป็นครูโดยเฉพาะอาจจะเรียกว่าสถาบันฝึกหัดครูของคณะสงฆ์ไทยก็ได้ ซึ่ง

จะต้องมีการฝึกอบรมทั้งด้านวิธีการสอน บุคลิกภาพ จิตวิทยาในการเรียนการสอน เป็นต้น ซึ่งคุณสมบัติของครูที่ดีในหลักพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ในหลักกัลยาณมิตตธรรม^{๒๗} ซึ่งมีอยู่ ๗ ประการ คือ

(๑) ปิโย น่ารัก หมายความว่าผู้ที่เป็นครูจะต้องเป็นผู้ที่น่รัก ศิษย์ได้พบเห็นแล้วรู้สึกทำให้อยากเข้าไปพบหาปรึกษาไต่ถาม สบายใจเมื่อได้พบปะพูดคุยหากศิษย์คนใดกระทำไม่ถูกต้อง จะต้องคอยชี้แนะตักเตือนห้ามปรามมิให้ศิษย์กระทำสิ่งนั้น

(๒) ครุ นำเคารพ คือ ต้องประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นครู กระทำตนให้เป็นแบบอย่างที่ดีแก่ศิษย์ทั้งด้านพฤติกรรมทางกาย และวาจา จิตใจสงบ เยือกเย็น มีเหตุผล ไม่เป็นคนเจ้าอารมณ์ เป็นคนเสมอต้นเสมอปลายทุกๆ กรณี

(๓) ภาวนีโย นำเจริญใจหรือนายกย่อง คือ จะต้องกระทำตนให้เป็นที่น่าเจริญใจหรือนายกย่องของศิษย์ มีความรู้และภูมิปัญญาอย่างแท้จริง มีคุณธรรมความดีควรแก่การกราบไหว้บูชาของศิษย์

(๔) วตฺตา มีระเบียบแบบแผน ผู้ที่เป็นครูจะต้องกระทำตนให้เป็นบุคคลที่เคารพกฎระเบียบกฎเกณฑ์ มีระเบียบแบบแผน ขณะเดียวกันจะต้องคอยอบรมตักเตือนให้ศิษย์เป็นผู้มีระเบียบแบบแผนว่ากล่าวตักเตือนในสิ่งที่ควรกระทำ เป็นที่ปรึกษาที่ดีของศิษย์

(๕) วจนฺทฺโฆม อดทนต่อถ้อยคำ ครูจะต้องอดทนต่อถ้อยคำของศิษย์ และพร้อมที่จะรับฟังข้อซักถามและให้ปรึกษาหารือ แนะนำ ไม่เบื้อ ไม่ฉุนเฉียว

(๖) คัมภีรณฺจ กถ กตฺตา แกล้งเรื่องได้อย่างลึกล้ำ บุคคลที่เป็นครูนั้นจะต้องมีความสามารถในการสอน มีความสามารถในการใช้คำพูดอธิบายเรื่องราวต่างๆ ให้ศิษย์ฟังได้อย่างแจ่มแจ้ง สามารถทำเรื่องยากให้เป็นเรื่องง่าย ทำเรื่องซับซ้อนให้เป็นเรื่องธรรมดา

(๗) โน จฏฺฐาเน นโยชเย ไม่ชักนำศิษย์ไปในทางที่เสื่อม ผู้ที่เป็นครูจะต้องไม่ชักนำศิษย์ไปในที่ต่ำทรามใดๆ สิ่งใดเป็นความเสื่อมโทรมทางจิตใจ จะไม่ชักนำศิษย์ไปในทางนั้น ขณะเดียวกันจะต้องไม่ประพฤติสิ่งที่เสื่อมทรามทั้งหลายทั้งปวง

คุณสมบัติทั้ง ๗ ประการนี้ คือคุณสมบัติของครูตามหลักในพระพุทธศาสนา ในยุคโลกาภิวัตน์ในสังคมปัจจุบันซึ่งเป็ยุคที่โลกไร้พรมแดน มนุษย์สามารถติดต่อสื่อสารกันได้อย่างรวดเร็วและทั่วถึง ครูจำเป็นจะต้องพัฒนาตนเองให้ทันต่อความเจริญก้าวหน้าในวิทยาการใหม่ๆ ด้วย ซึ่งจะต้องอาศัยความรู้ที่ศึกษาเล่าเรียนมาอย่างเป็นระบบและนำมาประยุกต์ ผสมผสานกับความรู้เ็นทางพระพุทธศาสนาให้เกิดองค์ความรู้้อย่างแท้จริง

ข. ระบบการพัฒนาครู สำหรับทรัพยากรมนุษย์เ็นองค์การทางการศึกษาหรือในสถานศึกษาทุกระดับ ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาทางโลกหรือการศึกษาของคณะสงฆ์ ที่จะเป็นกลไกหรือตัวการในการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญคือ “ครู” ครูที่จะต้องทำหน้าที่จัดสภาพการเรียนการสอนเพื่อให้เกิดการเรียนรู้เ็นตัวผู้เรียน ครูที่มี

^{๒๗} อ.จ. ส. ส. ต. ต. ก. ๒๓/๓๔/๓๓.

ภาระหน้าที่อื่นอีกหลากหลาย ที่จะต้องกระทำเพื่อความก้าวหน้าของสถานศึกษา ดังนั้น ครูที่ดีจะต้องก้าวทันกับสภาพการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เมื่อเป็นครูแล้วจำเป็นจะต้องมีการปรับตัวและมีการพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ ทั้งความรู้และประสบการณ์ในการสอน และศักยภาพในการสอน ดังนั้นการศึกษาของคณะสงฆ์จะต้องมีระบบการพัฒนาครูอย่างต่อเนื่อง โดยอาจจะจัดตั้งสถาบันพัฒนาครูและบุคลากรทางการศึกษาของคณะสงฆ์ขึ้นมา ทำหน้าที่ฝึกอบรมและพัฒนาครูผู้สอนอยู่อย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่อง โดยการส่งเสริมให้ครูเข้ารับการฝึกอบรม เข้าร่วมประชุมสัมมนา และไปทัศนศึกษาหรือแลกเปลี่ยนทางด้านวิชาการกับสถาบันการศึกษาอื่นๆ อยู่เสมอ โดยเฉพาะด้านวิปัสสนากรรมฐาน ผู้เป็นครูจะต้องปฏิบัติอย่างต่อเนื่องและเป็นประจำ เพื่อพัฒนาจิตใจให้มีคุณภาพสูงขึ้น เพื่อเพิ่มพูนความรู้และประสบการณ์ให้ทันสมัยต่อสถานการณ์ความเจริญก้าวหน้าและความเปลี่ยนแปลงของโลก และเพื่อสามารถนำมาประยุกต์และปรับปรุงการจัดการเรียนการสอนให้ดีขึ้น รวมทั้งส่งเสริมการพัฒนาบุคลากรในสถานศึกษาแห่งอื่น ๆ ตามความเหมาะสม

กระบวนการหนึ่งเกี่ยวกับการพัฒนาครูในสถาบันการศึกษาของคณะสงฆ์ยุคปัจจุบันนั้น ควรมุ่งพัฒนาครูเพื่อให้ส่งผลดีต่อนักเรียนเป็นสำคัญ คือ มุ่งการพัฒนาครูเพื่อให้เกิดการรับรู้ เข้าใจ และตระหนักถึงการนำไปใช้เพื่อพัฒนากระบวนการเรียนการสอนแบบใหม่อย่างเป็นระบบ ทั้งหลักสูตร การสอน หรือการประเมินผล ไม่พัฒนาอย่างแยกส่วนเป็นเรื่องใดเรื่องหนึ่ง มุ่งการพัฒนาครูโดยการใช้อนุแบบการพัฒนาครูด้วยตนเอง ให้ครูเป็นผู้กระทำ (active) และสร้างสรรค์องค์ความรู้ใหม่ ๆ ให้เกิดขึ้นมาด้วยตัวครูเอง ไม่เน้นรูปแบบการพัฒนาครูแบบดั้งเดิมซึ่งเน้นการพัฒนาครูแบบเป็นผู้รับการกระทำ (passive) แบบที่ต้องอาศัยผู้เชี่ยวชาญจากภายนอกแบบที่เกิดการเรียนรู้จากผู้อื่นเป็นหลัก เพราะครูในสถาบันการศึกษาของคณะสงฆ์มีความแตกต่างกับครูในสถาบันการศึกษาทางโลก ครูในสถาบันการศึกษาของคณะสงฆ์ในยุคปัจจุบันจำเป็นต้องมีบทบาทหน้าที่ที่เกี่ยวพันกับการเสริมสร้างสิ่งต่าง ๆ ขึ้นในสถานศึกษา อย่างน้อยในประเด็นต่าง ๆ ดังนี้ คือ การเสริมสร้างควมมีประสิทธิผลของสถานศึกษาให้สามารถผลิตศาสนทายาทที่มีคุณภาพ การเสริมสร้างวัฒนธรรมและบรรยากาศของสถานศึกษาในทางบวก ที่เกื้อกูลต่อการสร้างศาสนทายาทและต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา การเสริมสร้างกระบวนการบริหารหลักสูตรและการสอนที่มีประสิทธิภาพ เหมาะสมกับบริบทของสังคมไทย และการเสริมสร้างการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์คือนักเรียนนักศึกษาทั้งที่เป็นพระภิกษุสามเณรและคฤหัสถ์ให้เต็มศักยภาพและเกิดประโยชน์สูงสุด นอกจากนี้ก็ยังมี การเสริมสร้างความเป็นองค์การวิชาชีพ การเสริมสร้างการตัดสินใจร่วมและการมีส่วนร่วม การเสริมสร้างกลุ่มบริหารตนเอง การเสริมสร้างการจูงใจเพื่อการสร้างสรรค์ และการเสริมสร้างความเป็นผู้นำแห่งการเปลี่ยนแปลง เป็นต้น ซึ่งในการพัฒนาครูจะต้องคำนึงถึง การเปลี่ยนแปลงในบริบทขององค์กร บริบทของสังคม โดยหากต้องการเปลี่ยนแปลงสถานศึกษาของคณะสงฆ์ให้มีลักษณะเป็นอย่างไร ก็จะต้องพัฒนาครูให้มีคุณลักษณะที่สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงนั้นๆ

ค. ระบบการบริหารจัดการครู เนื่องจากครูสอนพระปริยัติธรรมของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบันมักจะกระจุกตัวอยู่ตามสำนักเรียนใหญ่ๆ หรือในวัดใหญ่ๆ ในเมือง บางวัดหรือบางสำนักเรียนมีพระภิกษุสงฆ์ที่จบเปรียญธรรม ๙ ประโยคหรือเปรียญธรรมประโยคสูงๆ หลากยารูป ที่อยู่วัดเฉยๆ ไม่ได้ทำหน้าที่อะไร เนื่องจาก

ไม่มีภาระหน้าที่ให้ทำ บางรูปเมื่อสำเร็จการศึกษาแล้วอยู่เฉยๆ ก็เกิดความเบื่อหน่ายเลยจำต้องลาสิกขาออกไปเลยทำให้เกิดสภาพการณ์ที่เรียกว่า “สมองไหล” ออกจากวงการคณะสงฆ์ ทั้งนี้เป็นเพราะคณะสงฆ์ยังขาดระบบการบริหารจัดการที่ดี ผลิตผลผลิตทางการศึกษามาแล้วไม่มีเป้าหมายว่าจะนำผลผลิตทางการศึกษานั้นไปทำอะไร เมื่อสำเร็จการศึกษาชั้นสูงสุดของคณะสงฆ์แล้ว ใครจะทำอะไรก็ต้องแสวงหาหรือชวนชวนยัดยัดนรนาเอาเอง ยังไม่มีระบบบริหารใดๆ ที่จะมารองรับ ทำให้ผู้ที่สำเร็จการศึกษาแล้วเกิดความเบื่อหน่าย จำเป็นต้องลาสิกขาออกไปหางานทำด้านนอกสังฆมณฑล หากคณะสงฆ์มีระบบการบริหารจัดการที่ดี ด้วยการกระจายครูจากสำนักเรียนใหญ่ๆ ในกรุงเทพฯ หรือในตัวเมืองใหญ่ๆ ออกไปตามสำนักเรียนที่ขาดแคลนยังต่างจังหวัด แต่การออกไปปฏิบัติหน้าที่ของครูนั้นจะต้องไปอย่างมีเกียรติและมีศักดิ์ศรี มีกองทุนสนับสนุนนิเทศกัฏฐ หรือมีระบบสวัสดิการให้กับผู้ที่ทำหน้าที่เป็นครูเหล่านั้นให้เหมือนกับระบบของราชการ ที่มีระบบการดูแลให้ผู้ที่ทำหน้าที่เป็นครูนั้น ไม่ต้องกังวล ไม่ต้องห่วงใยต่อสภาพความเป็นอยู่ของตนเอง ว่าเมื่อออกไปเป็นครูอยู่ตามสำนักเรียนต่างจังหวัดแล้ว จะมีความยากลำบาก หรือไม่ได้รับการเหลียวแลจากคณะสงฆ์ หรือใช้ระบบ “สร้างครู สร้างคน” คือ ใช้วิธีการสร้างครูด้วยการหาคนที่ต้องการไปเป็นครูให้ไปเรียนในสาขาวิชาที่ต้องการ โดยคัดเลือกนักเรียนที่เรียนเก่งและมีความประพฤติดีให้ไปศึกษาต่อในระดับสูงๆ ในสาขาวิชาที่สถาบันการศึกษาของคณะสงฆ์ต้องการ หลังจากจบการศึกษามาแล้วจะต้องกลับมาสอนให้กับสถาบันการศึกษาตามสัญญาที่ตกลงกันไว้ ผลของการพัฒนาครูด้วยวิธีการอย่างนี้ จะทำให้มีครูผู้สอนตรงตามสาขาวิชาที่ต้องการ และครูจะไม่ขาดแคลน ประการสำคัญก็คือมีความรักดีต่อสถาบันการศึกษา ด้วยเป็นผู้รู้คุณและตอบแทนคุณที่ได้รับอุปการะเกื้อหนุน นอกจากนี้จะต้องมีการดูแลเอาใจใส่ด้านสวัสดิการต่างๆ ของครูให้พอสมควร เป็นการสร้างขวัญกำลังใจให้กับครูและจะมีความรู้สึกมีคุณค่าในชีวิต

ดังนั้น คณะสงฆ์จำเป็นต้องสร้างหรือพัฒนาระบบการบริหารจัดการครูที่ดีขึ้นให้ได้ จะต้องมีการบริหารสวัสดิการครูที่ทำหน้าที่อย่างเต็มที่แล้วไม่ต้องให้ลำบาก และมีการกระจายครูตามความจำเป็นของสถานศึกษา มีระบบการสร้างครูขึ้น และกระจายครูให้กับสถานศึกษาต่างๆ ให้เพียงพอกับจำนวนนักเรียน เมื่อเป็นอย่างนี้ จะสามารถแก้ไขปัญหาการขาดแคลนครูผู้สอนได้

ง. ระบบการยกย่องและให้กำลังใจครูและบุคลากรทางการศึกษา คณะสงฆ์จะต้องเห็นความสำคัญของผู้ที่เป็นครูและบุคลากรที่ทำงานด้านการศึกษาของคณะสงฆ์ ว่าเป็นบุคคลที่สำคัญและมีเกียรติสูงยิ่ง ดังนั้น จะต้องมีการให้รางวัลและการยกย่องเชิดชูคนที่เป็นครูให้ปรากฏ หากมีระบบสมณศักดิ์อยู่ ก็ควรพิจารณาครูผู้สอนนั้นเป็นอันดับแรกๆ เช่นเดียวกับที่พิจารณาเจ้าคณะผู้ปกครอง หากผู้ที่มีความประสงค์จะได้สมณศักดิ์ในระบบของคณะสงฆ์ ไม่จำเป็นต้องเป็นเจ้าคณะผู้ปกครอง แต่ผู้ที่อยู่ในฝ่ายการศึกษาและวิชาการของคณะสงฆ์จะต้องได้รับการยกย่องและให้กำลังใจ ด้วยการเชิดชูให้ปรากฏ คณะสงฆ์อาจจะมีการให้รางวัลและยกย่องครูดีเด่นประจำปี เพื่อเป็นการกระตุ้นให้ครูได้มีความกระตือรือร้นในการพัฒนาตนเองมากยิ่งขึ้น และคณะสงฆ์อาจจะกำหนดตำแหน่งทางวิชาการหรือสมณศักดิ์พิเศษด้านการศึกษา แก่ครูหรือนักวิชาการทางด้านพระพุทธศาสนาที่เป็นผู้เชี่ยวชาญเฉพาะในแต่ละด้าน เช่น ด้านพระวินัย ด้านพระสูตร

ด้านพระอภิธรรม หรือด้านภาษาบาลี จะต้องมียุติแห่งพิเศษหรือตำแหน่งพิเศษ เพื่อเป็นการยกย่องให้กำลังใจและทำให้ครูผู้ทำหน้าที่การสอนของคณะสงฆ์ จะต้องไม่ไปดึงรั้งจนจนทนายที่จะเป็นเจ้าคณะผู้ปกครอง เพื่อจะได้สมณศักดิ์ตามระบบของคณะสงฆ์ปัจจุบัน เพราะบางรูปมีความชำนาญหรือถนัดในด้านการศึกษา แต่ไม่ถนัดในด้านการปกครอง ดังนั้น ระบบการยกย่องของคณะสงฆ์จะต้องแยกออกเป็นสายๆ ตามความชำนาญของแต่ละบุคคล เหมือนกันสมัยที่พระพุทธเจ้าทรงยกย่องเป็นเอตทัคคะในแต่ละด้านๆ ซึ่งมีครบทุกด้าน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความรู้ความชำนาญของแต่ละท่านแต่ละคนนั่นเอง

๒) แนวทางด้านนักเรียนนักศึกษา

นักศึกษาของสถาบันการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยได้แก่พุทธบริษัททั้ง ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และ อุบาสิกา แต่ในปัจจุบันนี้พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทยังคงเหลือเพียงบริษัท ๓ เพราะภิกษุณีนั้นได้ขาดช่วงขาดตอนไป การที่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยจะมีความเจริญมั่นคงอยู่ได้ จะต้องอาศัยพุทธบริษัททั้งหมดนี้ได้ช่วยกันทำนุบำรุงรักษา ดังนั้น การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ จึงไม่ควรมุ่งจัดเฉพาะพระภิกษุสามเณรเพียงอย่างเดียว แต่ควรมุ่งจัดการศึกษาให้กับพุทธบริษัทในฝ่ายคฤหัสถ์ด้วย เพราะตามที่ปรากฏในปัจจุบันนี้ว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติไทย ถึงแม้จะไม่ปรากฏเป็นลายลักษณ์อักษรในรัฐธรรมนูญ แต่โดยพฤตินัยแล้วคนไทยส่วนใหญ่ ๙๕ % นับถือพระพุทธศาสนา

ซึ่งการที่พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติไทย น่าจะเป็นผลดีที่ทำให้คนเข้าถึงแก่นแท้ของพระศาสนาได้ แต่กลับมีผลตรงกันข้ามปรากฏให้เห็น เช่น คนไทยจำนวนไม่น้อยนับถือพระพุทธศาสนาโดยไม่รู้เรื่อง ไม่เข้าใจว่า พระพุทธศาสนาคืออะไร นับถือตาม ๆ กันมาตามประเพณี นับถือสักแต่ว่านับถือ บางทีกลับปฏิบัติตรงกันข้ามกับการนับถือ คือ แทนที่นับถือแล้วส่งเสริม กลับเป็นว่านับถือแล้วทำลาย ทั้งนี้ อาจจะเป็นเพราะคิดว่าพระพุทธศาสนาเป็นของไกลตัวจนเกินไป เลยไม่สนใจที่จะศึกษาให้เข้าใจถ่องแท้ อีกทั้งพระพุทธศาสนาก็ไม่ได้เน้นหรือไม่ได้บังคับให้เชื่อถือหรือศรัทธา แต่ให้อิสระในการที่จะเลือกนับถือหรือศรัทธาได้ การปฏิบัติของแต่ละคนก็ขึ้นอยู่กับความรู้ความเข้าใจและความศรัทธาในพระศาสนาเป็นสำคัญ เมื่อมีความรู้หรือความเข้าใจที่ผิด การประพฤติปฏิบัติก็ผิดตามไปด้วย

ชาวพุทธบางกลุ่มก็ไม่เข้าใจความหมายของการอุปถัมภ์บำรุงพระศาสนา ว่าบำรุงเพื่ออะไร จนเป็นเหตุให้เกิดการอุปถัมภ์บำรุงที่ผิดทาง บำรุงอุปถัมภ์จนเกินความพอดี จนเกิดความเสียหายก็มี ทำให้พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาหลงกลลัทธิการะ จนเสียความเป็นพระ เพราะการอุปถัมภ์บำรุงที่เกินสมควรมีมากขึ้นทุกที บางกลุ่มก็ใช้พระพุทธศาสนาเป็นเครื่องมือในการแสวงหาผลประโยชน์ แสวงหาอำนาจ ใช้เป็นเครื่องมือแสวงหาความสำเร็จในด้านการเมือง เศรษฐกิจ การค้า และสังคมอยู่มากมาย แทนที่พระพุทธศาสนาจะเป็นเครื่องมือดับทุกข์ กลับกลายเป็นว่าบุคคลกลุ่มนี้ใช้พระพุทธศาสนาเป็นเครื่องมือสร้างความสำเร็จให้กับตนและพวกพ้องของตนเอง นอกจากนี้ยังมีลัทธิธรรมปฏิบัติรูปแบบปลอมมากมาย จนทำให้ประชาชนที่ขาดความรู้ความเข้าใจในพระศาสนาดีพอ สับสนและไม่สามารถ

แยกแยะได้ว่า สิ่งใดคือคำสอนในทางพระพุทธศาสนา สิ่งใดมิใช่ ก่อให้เกิดการปฏิบัติผิดพลาดไปจากหลักธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีมากขึ้น

จากที่ยกตัวอย่างมา เป็นเพียงส่วนหนึ่งของปัญหาเท่านั้น ด้วยเหตุผลดังกล่าวการให้การศึกษามหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาที่ถูกต้อง จึงมีความจำเป็นที่จะต้องจัดให้มีการศึกษาพระพุทธศาสนาที่ถูกต้องทั้งแก่บรรพชิตและคฤหัสถ์รวมตลอดไปถึงแม่ชีด้วย เพราะนอกจากเพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้เข้าถึงจิตใจของพุทธศาสนิกชนแล้ว ยังเป็นการรักษาผลประโยชน์ของสังคมไทยและเพื่อความมั่นคงของประเทศชาติอีกด้วย เพราะการที่คนส่วนใหญ่ของประเทศซึ่งนับถือพระพุทธศาสนา มีความรู้ความเข้าใจในพระพุทธศาสนาที่ไม่ถูกต้อง มีความเชื่อถือและปฏิบัติผิดพลาดคลาดเคลื่อน เช่น เชื่อถือสิ่งเหลวไหลมีความหลงมกมาย มีพฤติกรรมที่ไม่เอื้อต่อการพัฒนาประเทศ ผลร้ายก็ย่อมตกอยู่กับสังคมไทย และย่อมมีผลกระทบต่อความมั่นคงของประเทศ การให้การศึกษามหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาที่ถูกต้องแก่พุทธศาสนิกชนเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี ก็คือการพัฒนาคุณภาพประชากรของประเทศไทยนั่นเอง

ทั้งนี้เพราะพระพุทธศาสนานี้มีลักษณะพิเศษสำคัญอย่างหนึ่งที่ต่างจากศาสนาทั่วไป จนบางที่ผู้ที่ไม่มองความหมายในแง่ของศาสนาอื่น ๆ ถือว่าพระพุทธศาสนาไม่เป็นศาสนา บางคนก็กล่าวว่าเป็นเพียงปรัชญาหรือแนวทางดำเนินชีวิต หรือมีแก่นนั้นก็เป็นศาสนาแห่งปัญญา เพราะไม่บังคับศรัทธา ไม่บังคับให้เชื่อแต่ถือปัญญาเป็นสำคัญ กล่าวคือ ให้เสรีภาพทางความคิด ไม่เรียกร้องและไม่บังคับความเชื่อ ไม่กำหนดข้อปฏิบัติที่บังคับแก่ศาสนิกชน แต่ให้พิจารณาเลือกตัดสินใจด้วยตนเอง ด้วยเหตุที่พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งปัญญา และความเชื่อถือปฏิบัติที่ถูกต้องขึ้นต่อการศึกษาเช่นนี้ การปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาจึงต้องอาศัยการศึกษาคำสอนที่ถูกต้อง เพราะในเมื่อไม่กำหนดข้อบังคับให้สิ่งที่จะต้องเชื่อ และต้องปฏิบัติอย่างตายตัวแล้ว ถ้าไม่ศึกษาให้รู้เข้าใจอย่างถูกต้องแท้จริง ก็มีโอกาสอย่างมากที่จะเกิดความคลาดเคลื่อนผิดเพี้ยนในความเชื่อและการปฏิบัติ เมื่อเชื่อผิดพลาดและปฏิบัติคลาดเคลื่อนไปนอกจากจะเป็นผลเสียหายในทางศาสนาแล้ว ก็ทำให้เกิดโทษแก่ชีวิตและสังคมไทยไปด้วย

ด้วยเหตุนี้ การศึกษาหรือสิกขาและการเผยแผ่ จึงเป็นเนื้อตัวของชีวิตในทางพระพุทธศาสนา ที่จะทำให้ระบบจริยธรรมดำเนินไปได้ ผู้นำหรือผู้บริหารกิจการพระพุทธศาสนาจึงต้องเอาใจใส่ ถือเป็นหน้าที่หลักสำคัญที่สุด ที่จะต้องเอื้ออำนวยจัดให้มีการศึกษาเผยแผ่แก่พุทธบริษัททั้งปวง เพราะฉะนั้นผู้บริหารรัฐที่มีความรับผิดชอบต่อประเทศชาติ ถึงแม้จะไม่หวังใยเลยว่ พระพุทธศาสนาจะเจริญหรือเสื่อมอย่างไร แต่ก็จำเป็นต้องจัดการศึกษาพระพุทธศาสนาให้แก่ประชาชน ให้มีความรู้ความเข้าใจพระพุทธศาสนาที่ถูกต้อง เพื่อเห็นแก่ผลประโยชน์ของสังคมส่วนใหญ่ และเพื่อความมั่นคงของประเทศไทยเอง ดังนั้นแนวทางด้านนักเรียนนักศึกษาจึงมีแนวทางดังนี้

๑) **กลุ่มหรือประเภทของนักศึกษา** พอที่จะแบ่งกลุ่มนักศึกษาของคณะสงฆ์ไทยได้เป็น ๒ ประเภทใหญ่ๆ คือ :

๑.๑) **กลุ่มนักศึกษาที่เป็นนักบวช** กลุ่มนักศึกษากลุ่มนี้แบ่งออกเป็น ๔ กลุ่มย่อย คือ

(ก) **กลุ่มนักบวชที่เข้ามาสู่สถาบันสงฆ์เพียงชั่วคราว** หรือพระสงฆ์ที่เข้ามาบวชเป็นสมาชิกชั่วคราวของสถาบันสงฆ์ ได้แก่กลุ่มพระสงฆ์ที่เข้ามาบวชเพียงชั่วคราวระยะเวลาหนึ่ง เช่น ๗ วัน ๑๕ วัน ๑ เดือน หรือ ๓ เดือน และมีกำหนดการในการลาสิกขาไว้ล่วงหน้า ซึ่งถือได้ว่าเป็นกลุ่มพระสงฆ์ที่มีจำนวนมากที่สุด กลุ่มพระสงฆ์กลุ่มนี้จะมีการพลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันอย่างต่อเนื่องตลอดเวลา เนื่องจากไม่มีความตั้งใจที่จะเป็นสมาชิกของสถาบันสงฆ์อย่างถาวร เป็นเพียงเข้ามารับการฝึกฝนอบรมทางศาสนาเพียงชั่วคราวเท่านั้น อย่างไรก็ตาม เนื่องจากสถาบันสงฆ์เปิดโอกาสให้สมาชิกเข้าหรือออกจากการเป็นสมาชิกได้โดยอิสระ ดังนั้น พระสงฆ์ในกลุ่มนี้ เมื่อบวชไปถึงระยะเวลาหนึ่งก็ลาสิกขาออกไป และอาจจะมีส่วนหนึ่งที่ยังคงพึงพอใจต่อการเป็นสมาชิกของสถาบันสงฆ์และบวชอยู่ต่อไปอีกชั่วคราวระยะเวลาหนึ่งแล้วจึงลาสิกขา หรือบวชอยู่จนกระทั่งกลายเป็นสมาชิกถาวรของสถาบันสงฆ์ไปในที่สุด และพระสงฆ์กลุ่มนี้จะมีบทบาทสำคัญต่อความเจริญก้าวหน้าของคณะสงฆ์ ดังนั้น กลุ่มนี้จึงเป็นกลุ่มที่สำคัญ เพราะหากเข้ามาแล้วไม่ได้รับการศึกษาเล่าเรียน ก็จะเป็นผลเสียกับพระศาสนามาก แต่ถ้าได้รับการศึกษาพระพุทธศาสนาที่ถูกต้อง ก็ย่อมเป็นกำลังที่สำคัญของพระพุทธศาสนาเช่นกัน

(ข) **กลุ่มพระสงฆ์ที่บวชเข้ามาระยะเวลายาวนาน** แต่ยังไม่แน่นอนว่าจะอยู่ในเพศบรรพชิตตลอดไปหรือไม่ ได้แก่กลุ่มพระสงฆ์ที่บวชเข้ามาโดยมีความตั้งใจที่จะอยู่ในเพศของบรรพชิตตลอดไปหรือไม่มีการกำหนดระยะเวลาในการบวชไว้แน่นอนล่วงหน้า ซึ่งอาจจะแบ่งเป็น ๒ กลุ่มย่อย คือ

(๑) พระใหม่ที่มีระยะเวลาในการบวชยังไม่ถึง ๕ พรรษา เป็นกลุ่มที่กำลังอยู่ในกระบวนการดูแลจากพระอุปัชฌาย์อาจารย์ เป็นกลุ่มที่ยังไม่สามารถปกครองตัวเองได้ พระใหม่ที่มีระยะเวลาบวชเป็นพระนวกะจะต้องให้มีการศึกษาอบรมอย่างเข้มงวด จริงจัง ไม่ควรปล่อยปละละเลยโดยเด็ดขาด คณะสงฆ์จะต้องรื้อฟื้น ปรับปรุง ระบบการปกครองสงฆ์แบบดั้งเดิมตามพระธรรมวินัย คือ ระบบอุปัชฌาย์ อาจารย์ ระบบวัตร เช่น อาจารย์วัตร อันตวาสิกวัตร สัทธวิหริกวัตร ให้มีความเข้มงวดเข้มข้นตามเจตนารมณ์แห่งพระวินัยบัญญัติ เพราะระบบการปกครองแบบเดิมที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้เป็นระบบการปกครองเพื่อการศึกษา

(๒) พระเก่าที่มีระยะเวลาในการบวชตั้งแต่ ๕ พรรษาขึ้นไป แต่ไม่มีตำแหน่งรับผิดชอบในการบริหารงานของคณะสงฆ์ เป็นผู้ที่สามารถปกครองดูแลตนเองได้แล้ว แต่ยังถือว่าอยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของฝ่ายบริหารภายในคณะสงฆ์อยู่ พระภิกษุสงฆ์กลุ่มนี้ก็ต้องมีระบบการศึกษาพัฒนาจิตใจอยู่เสมอ ไม่ให้อยู่ว่างเปล่า จะต้องมีการฝึกอบรมจิตโดยเฉพาะด้านวิปัสสนากรรมฐานอยู่ตลอดเวลา และมีหลักสูตรในการฝึกฝนพัฒนาที่ชัดเจน

(ค) **กลุ่มพระสงฆ์ที่เป็นสมาชิกถาวรของสถาบันสงฆ์** ฝ่ายบริหารกิจการภายในของคณะสงฆ์ ได้แก่พระเก่าที่มีระยะเวลาในการบวชตั้งแต่ ๕ พรรษาขึ้นไป และมีความรู้ความสามารถเป็นที่ไว้วางใจของคณะสงฆ์ให้ดำรงตำแหน่งหรือทำหน้าที่อย่างใดอย่างหนึ่งในคณะสงฆ์ เช่น เจ้าอาวาส ผู้ช่วยเจ้าอาวาส ครูสอนพระปริยัติธรรม เจ้าคณะผู้ปกครองระดับต่างๆ พระสงฆ์กลุ่มนี้จะต้องมีสถาบันหรือหน่วยงานที่ทำหน้าที่ฝึกฝน

อบรมการเป็นพระสังฆาธิการโดยเฉพาะ และจะต้องมีการฝึกฝนอบรมอย่างเข้มข้นจริงจัง เพราะจะเป็นผู้นำที่สำคัญของพระพุทธศาสนา ทำหน้าที่ในการดูแลและบริหารคณะสงฆ์

(ง) กลุ่มที่คณะสงฆ์ต้องการให้เป็นศาสนทายาทในอนาคต จากระบบเดิมของคณะสงฆ์ที่ไม่ได้มีการเตรียมคนที่จะไปเป็นศาสนทายาท แต่ใช้ระบบเหตุบังเอิญจัดสรร คือ เป็นไปตามเหตุตามปัจจัย เมื่อเห็นว้าวัดใดหรือเจ้าคณะพระสังฆาธิการระดับใดว่างลง ก็ค่อยจัดสรรหาพระภิกษุไปเป็นเจ้าคณะพระสังฆาธิการ ซึ่งระบบนี้มีผลอย่างมากที่ทำให้การบริหารกิจการพระพุทธศาสนาขาดประสิทธิภาพ เพราะเจ้าคณะพระสังฆาธิการขาดประสิทธิภาพและไม่ได้มีการเตรียมฝึกฝนที่จะเป็นเจ้าคณะพระสังฆาธิการมาก่อน ดังนั้น ในระบบการศึกษาแนวทางใหม่ของคณะสงฆ์ จะต้องมีการกำหนดกลุ่มบุคคลที่จะมาเป็นศาสนทายาทให้ชัดเจน เช่น คัดสรรจากเยาวชนหรือพระภิกษุสามเณรจากจังหวัดต่างๆ ทั่วประเทศที่มีความตั้งใจว่าจะจะเป็นศาสนทายาทอย่างแท้จริง ซึ่งจะต้องมีกระบวนการคัดเลือกและกลั่นกรองอย่างเป็นระบบ เมื่อมีกลุ่มเป้าหมายที่ชัดเจนแล้ว ก็จะต้องวางระบบการฝึกฝนพัฒนาให้การศึกษาในกลุ่มบุคคลเหล่านี้ให้ชัดเจน สร้างความเป็นเลิศทางด้านพระพุทธศาสนาและด้านต่างๆ ที่จำเป็นสำหรับศาสนทายาท ซึ่งจะเป็นไปอย่างนี้ได้จะต้องมีการปรับปรุงโครงสร้างการปกครองของคณะสงฆ์ให้สอดคล้องกับระบบการศึกษาแบบใหม่นี้ด้วย โดยกำหนดให้ผู้ที่จะเป็นเจ้าคณะพระสังฆาธิการของคณะสงฆ์ในทุกๆระดับ จะต้องผ่านการศึกษาศึกษาหลักสูตรศาสนทายาทนี้มาก่อนเท่านั้น ซึ่งถ้ากำหนดกลุ่มบุคคลที่คณะสงฆ์คาดหวังว่าจะให้เป็นศาสนทายาทในอนาคตได้ ก็จะสามารถกำหนดรูปแบบและวิธีการในการให้การศึกษาและการฝึกฝนอบรมได้อย่างชัดเจนและถูกต้อง

(จ) กลุ่มแม่ชี ซึ่งในปัจจุบันยังขาดโอกาสทางการศึกษาเป็นอย่างมาก ทั้งๆ ที่แม่ชีสามารถช่วยเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้อย่างมีประสิทธิภาพเป็นอย่างยิ่ง แต่เนื่องจากความไม่แน่นอนทางสถานภาพในปัจจุบันว่าจะมีสถานภาพเป็นนักบวชหรือไม่ ทำให้แม่ชีเหมือนกับถูกทอดทิ้งไม่ได้รับการดูแลเอาใจใส่ด้านการศึกษา อยู่ภายในวัดก็เหมือนกับเป็นผู้คอยรับใช้พระภิกษุสามเณร หรือคอยทำหน้าที่เป็นแม่ครัวของวัด ซึ่งเป็นการทอดทิ้งบุคลากรของศาสนาเป็นอย่างยิ่ง ถึงแม่ในปัจจุบันมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย จะได้จัดตั้งสถาบันการศึกษาสำหรับแม่ชีขึ้นมาโดยเฉพาะคือ มหาปชาบดีเถรีวิทยาลัย แต่ก็เป็นการจัดการศึกษาในระดับอุดมศึกษาเพียงระดับเดียว และยังไม่ใช่นโยบายของคณะสงฆ์ไทย เป็นเพียงการดำเนินการของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยเพียงหน่วยงานเดียว ซึ่งยังไม่ทั่วถึงและไม่เป็นการเพียงพอ คณะสงฆ์จะต้องมีนโยบายด้านการให้การศึกษาในกลุ่มแม่ชีให้ชัดเจนเช่นเดียวกับการให้การศึกษาแก่คณะสงฆ์ เป็นการพัฒนาศักยภาพของแม่ชีให้สามารถทำงานเพื่อพระพุทธศาสนาได้อย่างมีประสิทธิภาพต่อไปในอนาคต

ซึ่งกลุ่มนักศึกษาที่เป็นนักบวชทั้ง ๔ กลุ่มนี้ คณะสงฆ์จะต้องมีระบบการศึกษาที่เหมาะสมกับแต่ละกลุ่ม มีหลักสูตรการศึกษาอบรมที่เหมาะสมกับเพศ วัย ฐานะ และเป้าหมายทางการศึกษา จะต้องมีการคัดกรองนักศึกษาที่เป็นนักบวช ว่าแต่ละกลุ่มหรือแต่ละบุคคลมีความถนัดหรือมีความเชี่ยวชาญทางด้านการศึกษาประเภทใด เพราะบางรูปถนัดในการศึกษาภาษาบาลี บางรูปถนัดในด้านการบริหาร บางรูปถนัดในด้านสาธารณูปการหรือในด้านอื่นๆ การศึกษาของคณะสงฆ์จะต้องจัดการศึกษาให้มีความสอดคล้องกับความ

ต้องการของพระพุทธศาสนา สถาบันสงฆ์และความต้องการของผู้เรียน โดยเฉพาะจะต้องมีการคัดเลือกกลุ่มนักศึกษาพิเศษกลุ่มหนึ่ง คือ

นักศึกษาในกลุ่มนี้คณะสงฆ์จะต้องวางแผนคัดเลือกและเตรียมคนไว้ตั้งแต่เนิ่นๆ เมื่อมีการเตรียมคัดเลือกคนไว้ ก็เตรียมระบบการศึกษาที่รองรับการผลิตบุคคลที่จะเป็นศาสนทายาทโดยเฉพาะได้ว่าจะมุ่งพัฒนาศาสนทายาทเหล่านี้ไปในทิศทางใด จะให้การศึกษอบรมในวิชาการอย่างไร ซึ่งนักศึกษาในกลุ่มนี้คณะสงฆ์จะต้องเตรียมไว้เพื่อจะเป็นเจ้าคณะพระสังฆาธิการของคณะสงฆ์โดยตรง แทนที่จะใช้ระบบเหมือนในปัจจุบัน คือไม่ได้มีการเตรียมคนไว้เป็นเจ้าคณะพระสังฆาธิการไว้ล่วงหน้า แต่ใช้ระบบเมื่อวัดไหนว่างเจ้าอาวาส ว่างเจ้าคณะพระสังฆาธิการ พระภิกษุรูปใดที่มีอายุพรรษาครบตามเกณฑ์ มีความรู้ดีหน่อยก็แต่งตั้งเป็นพระสังฆาธิการแทน ทำให้ได้พระสังฆาธิการที่ด้อยคุณภาพเป็นอย่างมาก เพราะไม่ได้มีการเตรียมฝึกฝนไว้ล่วงหน้า แต่ถ้าคณะสงฆ์มีนโยบายที่ชัดเจน รวมทั้งปรับนโยบายทางการปกครองให้สอดคล้องกับนโยบายทางการศึกษา มีการเตรียมคน เตรียมศาสนทายาทไว้ล่วงหน้า จะทำให้องค์กรคณะสงฆ์ไม่ขาดแคลนศาสนทายาทที่มีคุณภาพ และสามารถผลิตผู้ที่มีความเชี่ยวชาญเฉพาะด้านได้ ด้วยการวางแผนทางการศึกษาไว้ล่วงหน้า จะทำให้ได้ศาสนทายาทที่มีความตั้งใจอยู่ในพระศาสนาอย่างแท้จริง และเป็นพระสังฆาธิการที่มีคุณภาพ

๑. กลุ่มนักศึกษาที่เป็นคฤหัสถ์ โดยกลุ่มนี้แยกย่อยออกได้เป็น ๒ ประเภทด้วยกัน คือ

(ก) กลุ่มผู้ใหญ่ ได้แก่กลุ่มอุบาสกอุบาสิกา และพุทธศาสนิกชนโดยทั่วไป ซึ่งกลุ่มนี้จำเป็นจะต้องมีความรู้เรื่องพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นส่วนใหญ่ของประเทศ เนื่องจากประชากรส่วนใหญ่ของประเทศเป็นพุทธศาสนิกชน การทำให้พุทธศาสนิกชนเข้าถึงหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา ก็เท่ากับช่วยสร้างความมั่นคงแก่ชาติ เพราะการเรียนรู้พระพุทธศาสนาก็เพื่อนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการอยู่ร่วมกัน และเพื่อมาร่วมพัฒนาสังคมไทย การศึกษาพระพุทธศาสนาก็คือการเรียนรู้สิ่งที่ดีที่อยู่ในสังคมไทยควรจะต้องรู้ ในฐานะที่เป็นการรู้จักเรื่องราวของประเทศของตน เป็นความรับผิดชอบของผู้บริหารประเทศ ที่จะต้องจัดให้คนไทยได้เรียนรู้พระพุทธศาสนาที่ถูกต้อง หากคนมีความเข้าใจพระพุทธศาสนาผิดพลาดมากเพียงไร ปัญหาต่างๆ ก็จะเกิดขึ้นในสังคมมากเพียงนั้น และไม่ใช่เกิดปัญหาเฉพาะแต่พระพุทธศาสนา แต่จะเกิดปัญหากระทบกับทุกคนในสังคมไทย ดังนั้นถ้าคนไทยไม่รู้จักพระพุทธศาสนาทั้งในด้านเนื้อหาและสถาบันที่ถูกต้อง ก็คงต้องถือว่าเป็นความบกพร่องของผู้บริหาร ผู้รับผิดชอบด้านการศึกษา และผู้รับผิดชอบด้านพระพุทธศาสนาของประเทศ เพราะเท่ากับเป็นการบ่อนทำลายพระพุทธศาสนา และ ทำลายความมั่นคงของประเทศชาติ

พระพุทธศาสนาเป็นองค์ประกอบสำคัญ อยู่ในกระบวนการสืบต่อต่อเนื่องของสังคมไทย ไม่ว่าจะโดยฐานะที่เป็นสถาบันสังคมอันกว้างใหญ่ก็ดี โดยเป็นรากฐานของวัฒนธรรมไทยก็ดี โดยเป็นสภาพแวดล้อมที่ครอบคลุมสังคมไทยก็ดี โดยเป็นมรดกและเป็นเอกลักษณ์ของชาติไทยก็ดีโดยเป็นระบบจริยธรรมที่สังคมไทยได้ยอมรับนับถือเป็นมาตรฐานกันมาก็ดี การจัดการศึกษาและการเผยแผ่ให้คนไทยได้ศึกษาพระพุทธศาสนาที่ถูกต้อง ทั้งในแง่ที่เป็นองค์ความรู้และในแง่ที่เป็นเครื่องมือพัฒนาชีวิตและสังคม จึงถือว่าเป็นสิ่งที่ผู้บริหารผู้ปกครองประเทศ และผู้บริหารกิจการพระพุทธศาสนาจำเป็นต้องทำอย่างเร่งด่วน ข้าราชการต่างๆ ในวงการ

พระพุทธศาสนาของไทย เป็นเครื่องสะท้อนสภาพเสื่อมโทรมทั้งของสถาบันพุทธศาสนาและสังคมไทยสภาพตกต่ำเสื่อมโทรมทั้งทางภูมิธรรมและภูมิปัญญา น่าจะเพียงพอแล้วที่จะกระตุ้นเตือนปลุกเร้าผู้บริหารทั้งฝ่ายรัฐบาลและฝ่ายศาสนาบุคคลผู้มีความรับผิดชอบต่อสังคม ตลอดถึงคนไทยทุกคนให้เกิดความสำนึกตื่นตัวขึ้นมาเร่งรีบแก้ไขปัญหา ด้วยการจัดและส่งเสริมการศึกษาพระพุทธศาสนา ทั้งในแง่การเรียนรู้กับเนื้อหาและหลักคำสอนที่ถูกต้องแท้จริง

นักศึกษากลุ่มนี้ คณะสงฆ์อาจจะดำเนินการจัดตั้งเป็นสถาบันทางการศึกษาระดับสูง คือ ระดับอุดมศึกษาสำหรับนักศึกษาสำหรับนักศึกษาคฤหัสถ์ขึ้นมา อย่างที่มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่ง คือ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยกำลังดำเนินการ ที่ได้เปิดทำการเรียนการสอนให้คฤหัสถ์สามารถเข้ามาศึกษาเล่าเรียนในสาขาวิชาต่างๆ ได้ แต่จะต้องศึกษาวิชาพระพุทธศาสนาเป็นพื้นฐาน ซึ่งสาขาวิชาที่เปิดให้นักศึกษากลุ่มนี้ศึกษาเล่าเรียนนั้น อาจจะเป็นสาขาวิชาที่เปิดสอนในมหาวิทยาลัยโดยทั่วไป เช่น รัฐศาสตร์ นิติศาสตร์ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เป็นต้น ซึ่งคณะสงฆ์อาจจะไม่จำเป็นต้องไปเป็นผู้บริหารเอง แต่จำเป็นต้องใช้มืออาชีพมาเป็นผู้บริหารแต่คณะสงฆ์เป็นผู้ควบคุมดำเนินนโยบาย จะทำให้ประชาชนกลุ่มนี้ซึ่งต่อไปเป็นผู้ทำหน้าที่ในภาคส่วนต่างๆ ของชาติ มีความรู้ความเข้าใจในพระพุทธศาสนา และจะทำให้พระพุทธศาสนามีความเจริญมั่นคงมากยิ่งขึ้น

(ข) **กลุ่มนักศึกษาที่เป็นเยาวชน** กลุ่มเยาวชนถือว่าเป็นกลุ่มเป้าหมายที่สำคัญที่สุด เพราะกลุ่มนี้ต่อไปก็จะเป็นกำลังสำคัญของพระศาสนา การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในยุคปัจจุบันจึงต้องมุ่งเน้นความสนใจไปที่กลุ่มเยาวชนนี้ให้มากที่สุด โดยเฉพาะตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ คณะสงฆ์สามารถจัดการศึกษาให้กับเยาวชนได้ในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับอนุบาลจนถึงระดับอุดมศึกษา โดยคณะสงฆ์จะต้องสร้างสถาบันการศึกษาที่มีความเป็นเลิศทางด้านวิชาการ และมีเอกลักษณ์โดดเด่นเป็นของคณะสงฆ์เอง โดยเฉพาะในด้านคุณธรรมจริยธรรม เพื่อจะได้เป็นสถาบันการศึกษาที่เป็นทางเลือกของสังคม โดยอาจจะจัดตั้งเป็นสถาบันการศึกษาของคณะสงฆ์ประจำจังหวัดและในระดับชาติ แต่ต้องให้มีการบริหารจัดการอย่างมีคุณภาพ เชื่อมโยงกับเครือข่ายองค์กรทางการพระพุทธศาสนาให้ทั่วโลก เพื่อให้ให้นักศึกษากลุ่มนี้มีความเจริญก้าวหน้าในการดำเนินชีวิตต่อไปในอนาคต

๒. ระบบการสรรหาหรือคัดสรรนักเรียนนักศึกษา

เมื่อคณะสงฆ์มีนโยบายอย่างชัดเจนในด้านการจัดการศึกษา และมีเป้าหมายว่าจะผลิตการศึกษาในระบบใด จะต้องมีการสรรหาหรือคัดสรรนักเรียนนักศึกษาเข้าสู่ระบบการศึกษานั้นๆ อย่างเป็นระบบ เพื่อให้เหมาะสมและสอดคล้องกับนโยบายที่ได้กำหนดไว้ ถ้าเป็นระบบการจัดการศึกษาเพื่อสงเคราะห์และอนุเคราะห์แก่ผู้ด้อยโอกาส ระบบการศึกษาแบบนี้อาจจะไม่จำเป็นต้องมีกระบวนการในการคัดเลือกนักศึกษามากนัก แต่จะต้องมีกระบวนการในการสรรหานักเรียนนักศึกษา เช่น อาจจัดโครงการบรรพชาสามเณรภาคฤดูร้อน เป็นต้น ซึ่งระบบการสรรหาหรือคัดสรรนักเรียนนักศึกษาเข้าสู่ระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ คณะสงฆ์จะต้องมีระบบการศึกษาที่สอดคล้องกับเป้าหมายในแต่ละระบบให้ชัดเจน เช่น ระบบการศึกษาเพื่อผลิตศาสน

ทายาท ระบบการศึกษาเพื่อผลิตพุทธศาสนิกชนคุณภาพ หรือสถาบันการศึกษาที่เป็นต้นแบบของคณะสงฆ์ ซึ่งระบบการสรรหานักศึกษาจะต้องให้เหมาะสมกับการศึกษาในแต่ละระบบ โดยอาจจะใช้วิธีการดังนี้ คือ

ก. ระบบสรรหา โดยเฉพาะระบบการศึกษาที่มีเป้าหมายเพื่อที่จะสงเคราะห์หรือช่วยเหลือเยาวชนผู้ขาดโอกาสในการศึกษาเล่าเรียน เช่น ครอบครัวยากจน ครอบครัวแตกแยก ซึ่งเยาวชนเหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นทรัพยากรของชาติ หากไม่ได้รับการศึกษาอบรมปล่อยให้เติบโตไปตามยถากรรม ย่อมจะเป็นปัญหาต่อสังคมประเทศชาติพระพุทธรศาสนาได้ แต่หากได้รับโอกาสในการศึกษาเขาจะมีความสามารถในการช่วยชาติและสืบทอดพระศาสนาได้ คณะสงฆ์จึงควรมีคณะกรรมการในแต่ละจังหวัด เพื่อที่จะแสวงหาหรือสรรหาเยาวชนของชาติที่ตกหล่นและพลาดโอกาสจากการศึกษาของรัฐ เข้ามาฝึกอบรมระยะสั้นก่อนเพื่อกู้ร่องและเตรียมความพร้อมก่อนที่จะจัดให้มีการบรรพชาอุปสมบทและส่งเข้าศึกษาในสถานศึกษาของคณะสงฆ์ต่อไป

ข. ระบบคัดเลือกและระบบโควตา สำหรับระบบการศึกษาที่คณะสงฆ์มุ่งหวังจะให้ป็นศาสนทายาท ซึ่งนักศึกษากลุ่มนี้มีเป้าหมายเฉพาะ คือต้องการจะให้ป็นศาสนทายาทและเจ้าคณะพระสังฆาธิการระดับต่างๆ ของคณะสงฆ์ต่อไปในอนาคต และนักเรียนสำหรับสถานศึกษาที่เป็นต้นแบบของคณะสงฆ์ ดังนั้น นักศึกษากลุ่มนี้จะต้องมีการคัดเลือกเป็นพิเศษ ซึ่งกระบวนการคัดเลือกนี้อาจจะเป็นการคัดเลือกจากนักเรียนในโรงเรียนพระปริยัติธรรมที่เป็นสามเณรอยู่แล้ว หรืออาจจะคัดเลือกจากเยาวชนตามสถานศึกษาต่างๆ ที่มีความสนใจที่จะป็นศาสนทายาท อาจจะมีโครงการสรรหาข้างเผือกโดยใช้ระบบโควตา เช่น โควตาของสถานศึกษาของแต่ละตำบลๆ ละ ๒-๓ รูป เป็นต้น โดยคัดเลือกนักเรียนที่มีความประพฤติ เรียนเก่งและ ผู้เรียนในกลุ่มนี้จะต้องเข้ามาเรียนโดยมีเป้าหมายที่จะป็นศาสนทายาทด้วยความสมัครใจตั้งแต่ต้น ซึ่งคณะสงฆ์ก็ต้องมีนโยบายและเป้าหมายที่ชัดเจนไว้รองรับว่า เมื่อนักศึกษากลุ่มนี้สำเร็จการศึกษาแล้วจะมาทำงานพระพุทธรศาสนาในด้านใด หากมีระบบนี้เกิดขึ้นคณะสงฆ์จะได้ศาสนทายาทที่มีคุณภาพไว้สืบทอดพระพุทธรศาสนาต่อไปในอนาคต

๓. ระบบการส่งเสริมและพัฒนา นักศึกษานักศึกษา

คณะสงฆ์จะต้องมีระบบการส่งเสริมและพัฒนา นักศึกษาผู้ที่จะมุ่งป็นศาสนทายาทและผู้ที่ต้องการจะให้มาป็นฐานกำลังของพระศาสนา โดยเฉพาะผู้ที่มีความประพฤติดี มีสมมอดดี มีความตั้งใจแน่วแน่ โดยมีโครงการเสริมโครงการพัฒนาข้างเผือก อย่างที่โรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญดีเด่นวัดสระเรียงได้กระทำอยู่^{๒๘} โดยคัดเลือกเยาวชนมาศึกษาในสถานศึกษาแล้ว ก็มีโครงการส่งเสริมเยาวชนเหล่านั้นให้ได้รับการศึกษาในระดับที่สูงยิ่งขึ้น โดยอาจจะมีการคัดเลือกและส่งเสริมให้ได้รับทุนการศึกษาในสาขาวิชาที่คณะสงฆ์ต้องการทั้งในและต่างประเทศ และเมื่อบุคคลกลุ่มนี้สำเร็จการศึกษาแล้ว คณะสงฆ์จะต้องมีงานหรือสถานที่รองรับบัณฑิตที่สำเร็จการศึกษามาแล้ว เป็นโครงการสร้างครุสร้างคน คือสร้างบุคคลเพื่อให้มาป็นครูก่อนแล้ว จากนั้นนำบุคคลเหล่านั้นมาสร้างคนในสถาบันการศึกษาของคณะสงฆ์ เพราะมีฉะนั้นแล้วก็จะทำให้เกิดภาวะสมมอดไหล คือ บุคลากรที่มีความรู้ความสามารถต้องออกไปจากสถาบันคณะสงฆ์

^{๒๘}สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ, การจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญดีเด่น, (กรุงเทพฯ : บริษัทพิมพ์ดีการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๒๐.

ผลการพัฒนานักศึกษาด้วยวิธีการนี้ จะทำให้คณะสงฆ์ไม่ขาดแคลนบุคลากรที่จะมาทำหน้าที่ในการสอน และได้มีบุคลากรตรงตามตำแหน่งที่คณะสงฆ์ต้องการ เช่น เป็นศาสนทายาทที่มีคุณภาพ และมีบุคลากรที่เกี่ยวข้องในสาขาวิชาต่างๆ และนักศึกษาหรือบุคลากรที่ได้รับการพัฒนาจากองค์กรคณะสงฆ์อย่างนี้ ก็จะมี ความรักดีต่อองค์กรด้วยความเป็นผู้รู้คุณและตอบแทนคุณที่ได้รับการอุปการะเกื้อหนุน ดังนั้น การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบัน จึงไม่ควรมองเป้าหมายที่แคบอยู่แค่กลุ่มพระภิกษุสามเณรเท่านั้น ควรมองขยายออกไปถึงคฤหัสถ์ชนที่เป็นอุบาสกอุบาสิกาด้วย เพราะกลุ่มคนเหล่านี้คือกำลังหลักของพระพุทธศาสนา หากกลุ่มคนเหล่านี้ขาดการศึกษาด้านพระพุทธศาสนาแล้ว ความมั่นคงของพระพุทธศาสนาคงไม่ยั่งยืนจึงเป็นโอกาสที่คณะสงฆ์จะสามารถจัดตั้งโรงเรียนที่เป็นของคณะสงฆ์เองได้ หากสามารถจัดและบริหารจัดการให้ดี เหมือนกับโรงเรียนคาทอลิกที่เน้นด้านการจัดการศึกษา ผลที่จะเกิดขึ้นคือ ทำให้เยาวชนได้ใกล้ชิดกับพระพุทธศาสนามากขึ้น และทำให้พระบัณฑิตที่จบการศึกษาแล้วมีงานรองรับในการดำเนินการ โดยใช้ผู้บริหารเป็นพระสงฆ์เป็นผู้ดำเนินการ สร้างความเป็นเลิศให้กับโรงเรียนพระพุทธศาสนา ใช้วิถีพุทธเป็นวิธีการสอน คณะสงฆ์จะต้องมุ่งเน้นในการสร้างสถาบันการศึกษาของคณะสงฆ์ขึ้นมาเอง และจะต้องมีการบริหารจัดการอย่างมืออาชีพ โดยมีคณะสงฆ์เป็นผู้ควบคุมนโยบายทางการศึกษา และอาจจะจัดหาผู้ที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญโดยตรง มาเป็นผู้บริหารงานสถาบันการศึกษาของคณะสงฆ์ หากทำได้อย่างนี้ คณะสงฆ์ไทยก็จะกลับมาเป็นผู้มีบทบาทต่อสังคม และเป็นผู้นำทางการศึกษาอย่างแท้จริง

๓) แนวทางด้านงบประมาณ

จากสภาพปัญหาที่การศึกษาของคณะสงฆ์ขาดแคลนงบประมาณการดำเนินการเป็นอย่างมาก วัดใด สำนักเรียนใดที่ทำการเรียนการสอนพระปริยัติธรรม จะต้องแสวงหางบประมาณเอง ซึ่งหากผู้บริหารสำนักเรียนไม่มีบารมีเพียงพอ ก็จะไม่สามารถบริหารจัดการการศึกษาได้ ซึ่งปัจจุบันการศึกษาของคณะสงฆ์ได้รับงบประมาณจาก ๒ ส่วน คือ จากรัฐบาลโดยผ่านสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ซึ่งเป็นเพียงขุดหนุนไม่เชิงงบประมาณประจำปี ขึ้นอยู่กับว่าแต่ละปีจะมีงบประมาณอุดหนุนมากน้อยเพียงใด ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับจำนวนนักเรียนที่สอบได้ ส่วนที่ ๒ คือ ได้มาจากการบริจาคของพุทธศาสนิกชนที่มีจิตศรัทธา ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับบารมีของเจ้าสำนักเรียนหรือเจ้าอาวาส จึงจำเป็นจะต้องดำเนินการไปตามยถากรรม ดังนั้นในกระบวนการจัดการศึกษาในระบบใหม่ของคณะสงฆ์ไทย ในด้านงบประมาณนั้นควรมีวิธีการดังนี้

ก. ระบบการสรรหางบประมาณ งบประมาณในการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในแนวทางการจัด ในยุคปัจจุบัน หากต้องการให้มีงบประมาณสนับสนุนการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์อย่างเพียงพอ แต่ในบริบทของสังคมไทยปัจจุบัน ซึ่งหากจะรอรังบประมาณสนับสนุนจากรัฐบาลเพียงอย่างเดียว การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์คงดำเนินไปได้ยาก ที่ผ่านๆ มาคณะสงฆ์ใช้วิธีการอาศัยบารมีของเจ้าสำนักเรียนหรือเจ้าอาวาส สำนักเรียนใดที่มีเจ้าอาวาสเป็นผู้มีบารมี มีคนเคารพนับถือ ก็จะทำให้มีพุทธศาสนิกชนสนับสนุนงบประมาณในการดำเนินการพอสมควร เพียงพอที่จะบริหารจัดการการเรียนการสอนไปได้ แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าทุก

สำนักเรียนจะเป็นอย่างไร บางสำนักเจ้าอาวาสหรือเจ้าสำนักเรียนไม่มีบารมี ทำให้สำนักศาสนศึกษาต้องล่มไม่สามารถดำเนินการได้

โดยในการจัดตั้งกองทุนในระยะเริ่มต้นใช้วิธีการระดมทุนจากผู้มีจิตศรัทธา ซึ่งสอดคล้องกับ พรบ. การศึกษาแห่งชาติ มาตรา ๕๘ ที่ว่า “ให้มีการระดมทรัพยากรและการลงทุนด้านงบประมาณการเงินและทรัพย์สินทั้งจากรัฐ..สถาบันศาสนา..มาใช้ในการจัดการศึกษา ดังนี้ “ให้...สถาบันศาสนา...ระดมทรัพยากรเพื่อการศึกษา โดยเป็นผู้จัดและมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา บริจาคทรัพย์สินและทรัพยากรอื่นให้แก่สถานศึกษา และมีส่วนร่วมรับภาระค่าใช้จ่ายทางการศึกษาตามความเหมาะสมและความจำเป็น...” และในมาตรา ๖๑ ระบุ ว่า “ให้รัฐจัดสรรเงินอุดหนุนการศึกษาที่จัดโดย...สถาบันศาสนา...ตามความเหมาะสมและจำเป็น”

คณะสงฆ์จะต้องดำเนินการจัดตั้ง **“กองทุนส่งเสริมการศึกษาและการเผยแผ่พระพุทธศาสนาแห่งชาติ”** ขึ้น ซึ่งกองทุนนี้จะเป็นกองทุนสนับสนุนการศึกษาของคณะสงฆ์ทั่วประเทศ การศึกษาแบบใหม่นั้น ควรจะมีที่มาใน ๓ ด้าน คือ

๑) งบประมาณจากรัฐ งบประมาณที่คณะสงฆ์ได้รับการจัดสรรจากรัฐนั้น ทางคณะสงฆ์จะบริหารจัดการจากสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติโดยเป็นงบประมาณอุดหนุน ซึ่งเกณฑ์ในการจัดการศึกษางบประมาณนั้น ทางสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติพิจารณาจากจำนวนนักเรียนที่ส่งสอบ ซึ่งมีจำนวนน้อยมากเมื่อเปรียบเทียบกับงบประมาณที่รัฐบาลสนับสนุนการศึกษาในทางโลกหรือโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญ ดังตารางงบประมาณสนับสนุนในปี ๒๕๕๑ ในบทที่ ๓ ทั้งนี้เพราะการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลียังไม่มีระบบที่ชัดเจน ถ้าหากว่าระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ยังอยู่ในรูปแบบเดิม การสนับสนุนงบประมาณจากรัฐอย่างเต็มที่ก็เป็นไปได้ค่อนข้างยาก ที่จะได้ก็แค่เพียงงบประมาณสนับสนุนบางส่วนเท่านั้น เนื่องจากการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ยังไม่มีระบบหรือกฎเกณฑ์ที่ชัดเจน เช่น เวลาทำการเรียนการสอน ระบบการวัดผลประเมินผล จำนวนนักเรียนที่ไม่แน่นอน เป็นต้น ซึ่งผลจากการจัดระบบการศึกษาที่ไม่ชัดเจน ทำให้ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากรัฐน้อยมาก หากมีระบบการศึกษาที่ชัดเจน มีระบบการเรียนการสอนที่มีประสิทธิภาพย่อมได้รับงบประมาณสนับสนุนจากรัฐอย่างเต็มที่เหมือนกับระบบการศึกษาทางโลก

๒) งบประมาณจากคณะสงฆ์ โดยคณะสงฆ์อาจจะใช้ระบบวัดช่วยวัด คือจะต้องมีการกระจายทุนจากวัดสำคัญๆ ต่างๆ ในประเทศไทยที่มีปูชนียสถานที่สำคัญในทางพระพุทธศาสนา เช่น วัดพุทธโสธร วัดพระพุทธบาทสระบุรี วัดพระปฐมเจดีย์ เป็นต้น ซึ่งวัดเหล่านี้มีเงินบริจาคมามากมายในแต่ละปีและไม่ได้นำมาใช้ประโยชน์ในพระพุทธศาสนาอย่างเต็มที่ หากนำเงินเหล่านี้บางส่วนมาสนับสนุนกองทุนการศึกษาพระพุทธศาสนาของคณะสงฆ์ โดยอาจจะกำหนดกฎเกณฑ์ให้วัดทุกวัดที่มีรายได้ ต้องนำ ๓๐% ของรายได้นำส่งเข้ากองทุนพระพุทธศาสนา

๓) งบประมาณจากการระดมทุนหรือการบริจาค โดยให้วัดแต่ละวัดหาสมาชิกของวัดให้ได้วัดละ ๑๐๐ คน ซึ่งสมาชิกนี้พร้อมที่จะบริจาคให้กับทางวัดปีละ ๕๐๐ บาท ซึ่งวัดในเมืองไทยปัจจุบันมีอยู่จำนวน

๓๕,๒๗๑ วัต^{๒๔} จะได้เงินมาสนับสนุนกองทุนการศึกษาและเผยแผ่พระพุทธศาสนาแห่งชาติ จำนวนประมาณ ๑,๗๖๓,๕๕๐,๐๐๐ บาท ต่อปี ซึ่งรวมกับงบประมาณที่ทางรัฐบาลจัดสรรสนับสนุนให้และเงินงบประมาณจากศาสนสมบัติกลาง ก็จะเพียงพอต่อการบริหารจัดการการศึกษาของคณะสงฆ์ให้เป็นเลิศได้ และยังสามารถนำเงินจากกองทุนนี้มาพัฒนาการศึกษาสำหรับพุทธศาสนิกชนได้อีกด้วย

นอกจากนี้เงินงบประมาณของศาสนสมบัติกลางซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมาก แต่ยังไม่ได้ใช้ประโยชน์เพื่อพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง เพราะได้นำไปฝากไว้ให้ธนาคารต่างๆ นำไปแสวงหาผลประโยชน์ โดยได้เพียงดอกเบี้ยเพียงเล็กน้อยเท่านั้นที่นำมาสนับสนุนกิจการพระพุทธศาสนา ซึ่งได้ผลประโยชน์ไม่คุ้มค่างัน คณะสงฆ์จะต้องนำเงินส่วนนี้มาบริหารจัดการและนำมาใช้เพื่อประโยชน์ต่อพระพุทธศาสนาให้มากขึ้น

ข. การบริหารงบประมาณ เมื่อคณะสงฆ์มีระบบการสรรหางบประมาณอย่างที่กล่าวมาแล้วนี้ การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ก็จะมีปัญหาด้านการขาดแคลนงบประมาณ และจะเป็นการกระจายทุนกระจายกำลังได้อย่างทั่วถึง วัดที่ร่ำรวยจะได้ช่วยวัดที่ยากจน เงินของพระพุทธศาสนาที่อยู่อย่างกระจุกกระจุกตามธนาคารหรือสถานที่ต่างๆ จะได้นำมารวมกันและสามารถก่อให้เกิดประโยชน์กับพระพุทธศาสนาได้อย่างเต็มที่ ซึ่งเมื่อมีงบประมาณแล้ว จะต้องมีการบริหารจัดการงบประมาณให้เกิดประโยชน์สูงสุดกับพระพุทธศาสนาและคณะสงฆ์ ซึ่งจะทำให้การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์มีประสิทธิภาพมากขึ้น แต่การจะให้งบประมาณเพียงพอ ระบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์จะต้องมีเปลี่ยนระบบใหม่ จากเดิมที่มีสำนักศาสนศึกษากระจาย แต่ละสำนักมีนักเรียนน้อย ครูก็น้อย อุปกรณ์การเรียนการสอนก็ไม่ได้มาตรฐาน คณะสงฆ์จะต้องกำหนดกฎเกณฑ์ระเบียบในการใช้จ่ายงบประมาณและการติดตามตรวจสอบการใช้จ่ายงบประมาณให้ได้ผลอย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วย ซึ่งงบประมาณนี้ควรจัดสรรสนับสนุนการศึกษาของคณะสงฆ์ดังนี้

ก. ด้านพัฒนาครูอาจารย์โดยการส่งไปฝึกฝนพัฒนาอบรมตามโครงการฝึกอบรมต่างๆ ส่งครูอาจารย์ไปศึกษาเพิ่มเติมในหลักสูตรที่เป็นที่ต้องการของคณะสงฆ์และสังคมเป็นต้น

ข. ด้านพัฒนาผู้เรียนและส่งเสริมนักเรียนนักศึกษา จัดหาทุน บัณฑิตและวิธีการอื่นๆ เพื่อส่งเสริมพระภิกษุสามเณรให้ได้รับการศึกษาทั้งในและต่างประเทศ

ค. ด้านสื่ออุปกรณ์การเรียนการสอน คณะสงฆ์จะต้องจัดหาอุปกรณ์ในการเรียนการสอนที่ทันสมัย เช่น คอมพิวเตอร์ โปรเจคเตอร์ สื่ออุปกรณ์ช่วยสอนต่างๆ

ง. ด้านการวิจัยและการผลิตตำรา จะต้องมีการสนับสนุนงบประมาณให้คณะสงฆ์และสถาบันการศึกษาต่างๆ ของคณะสงฆ์ ทำผลงานทางวิชาการหรือทำงานวิจัยทางพระพุทธศาสนา เพื่อที่จะนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาไปแก้ปัญหาให้กับสังคมประเทศชาติได้อย่างถูกต้อง

จ. ด้านการเผยแผ่และการบริการวิชาการทางพระพุทธศาสนาแก่สังคมและชุมชน เพื่อเป็นการสนับสนุนการเผยแผ่พระพุทธศาสนา จะต้องมีการจัดกิจกรรมเพื่อสังคม เช่น การเข้าค่ายอบรมคุณธรรม การอบรมวิชาการทางพระพุทธศาสนาแก่ประชาชน เป็นต้น

^{๒๔} กองพุทธศาสนสถาน สำนักงานศาสนสมบัติกลาง ข้อมูล ณ วันที่ ๓๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๐.

ค. ระบบการติดตามและตรวจสอบการใช้งบประมาณ เมื่อมีการจัดสรรงบประมาณไปให้กับสถาน การศึกษาต่างๆ ของคณะสงฆ์แล้ว คณะสงฆ์จะต้องมีองค์กรหรือหน่วยงานที่จะทำหน้าที่ติดตามตรวจสอบการ ใช้จ่ายงบประมาณของคณะสงฆ์ให้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งอาจจะให้คฤหัสถ์หรือหน่วยงานที่มีความ เชี่ยวชาญด้านการตรวจสอบบัญชีทำหน้าที่นี้คล้ายๆ กับ สำนักงานตรวจเงินแผ่นดินที่ทำหน้าที่ตรวจสอบการ ใช้จ่ายเงินงบประมาณของรัฐ เพื่อให้งบประมาณที่จัดสรรไปนั้นได้ถูกใช้เพื่อประโยชน์ทางการศึกษาของคณะ สงฆ์อย่างแท้จริง

๔) แนวทางด้านอาคารสถานที่ การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ที่เป็นอยู่ในปัจจุบันในด้านอาคารสถานที่ นั้น ยังไม่ได้มาตรฐาน เพราะจัดกันไปตามยถากรรม ใช้ศาลาการเปรียญบ้าง กุฏิบ้าง ยกเว้นบางแห่งที่มีเป็น สำนักเรียนใหญ่ๆ มีโรงเรียนที่ได้มาตรฐาน แต่ความเป็นจริงแล้ว อาคารสถานที่เรียนของพระสงฆ์ที่ดีที่สุด คือ วัด ทำอย่างไรที่จะจัดวัดให้เป็นอุทยานการศึกษา เป็นแหล่งเรียนรู้สำคัญ นี่เป็นโจทย์สำคัญที่คณะสงฆ์ พุทธบริษัท และรัฐบาล ควรจะร่วมคิด อาจจะต้องให้ผู้เชี่ยวชาญในการจัดการมาร่วมคิดด้วย

ดังนั้นคณะสงฆ์จะต้องปรับปรุงเรื่องอาคารสถานศึกษาของคณะสงฆ์ ให้มีบรรยากาศที่เอื้อต่อการศึกษ าเล่าเรียน โดยอาจจะยุบวัดบางวัดที่อยู่ใกล้เคียงกันและจัดตั้งเป็นสถานศึกษาของคณะสงฆ์แทน โดยควร เปลี่ยนแปลงจากเดิมที่ใช้ระบบต่างวัดต่างสำนักก็ต่างทำกันไป ทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำกันในแต่ละสำนัก ส่งผลให้การศึกษาคณะสงฆ์มีมาตรฐานไม่เท่าเทียมกัน ดังนั้นในยุคปัจจุบันคณะสงฆ์จะต้องมีการจัดตั้ง สถานศึกษาแบบรวมศูนย์ โดยอาจจะมีสถานศึกษาประจำตำบลโดย ๒-๓ ตำบลอาจจะมีสถานศึกษา ๑ แห่ง สถานศึกษาประจำอำเภอ สถานศึกษาประจำจังหวัด สถานศึกษาประจำภาค และสถานศึกษาประจำชาติ เป็นต้น โดยสถานศึกษาแต่ละแห่งจะต้องเน้นให้มีความสะอาด ความสงบ รื่นรมย์ ให้มีบรรยากาศเหมาะสมกับการเป็น สถานศึกษาอย่างแท้จริง สำหรับแนวคิดเบื้องต้นของการจัดสภาพในสถานศึกษาที่เหมาะสมในด้าน ด้านกายภาพ สถานศึกษาจะจัดอาคารสถานที่ สภาพแวดล้อม ห้องเรียน และแหล่งเรียนรู้ที่ส่งเสริมการพัฒนาศีล สมาธิ และ ปัญญา เช่นมีศาลาพระพุทธรูปเด่นเหมาะสมที่จะชวนให้ระลึกถึงพระรัตนตรัยอยู่เสมอ มีมุมหรือห้องให้ศึกษา พุทธธรรม บริหารจิต เจริญภาวนาเหมาะสม หรือมากพอที่จะบริการผู้เรียน หรือการตกแต่งบริเวณให้เป็น ธรรมชาติหรือใกล้ชิดธรรมชาติ ชวนมีใจสงบ และส่งเสริมปัญญา เช่น ร่มรื่น มีป้ายนิเทศ ป้ายคุณธรรม ดูแล เสียงต่างๆ มีให้อีกทีก็ โดยให้มีลักษณะอยู่ ๔ ส. คือ

- สวยงาม (ศีล) ร ม รื่น ร ม เย็น เป นระเบียบน ายู เจริญตาเจริญใจ
- สะอาด (ศีล) ถูกสุขลักษณะปลอดอบายมุขสิ่งมอมเมา ปลอดมยันตราย
- สงบ (สมาธิ) ไม่ มีเสียงดังรบกวน ลดความเร ง อน ไห ความสงบ เย็นใจ ไม่ ชุ

นมัว

- สว ง (ป ญญา) แวดล อด วยสิ่งระลึกเตือนไห ละชั่ว ทำดี มีป ญญา ไฝ หา

ความรู

ซึ่งการจะจัดให้ได้ลักษณะอย่างนี้ อาจจะต้องมีการยุบสำนักเรียนที่มีอยู่อย่างกระจัดกระจายเข้ามา อยู่ในสถาบันการศึกษาเดียวกัน เพื่อจะทำให้สถาบันการศึกษาของคณะสงฆ์มีประสิทธิภาพมากขึ้น โดยในหนึ่งอำเภออาจจะมีสถาบันการศึกษาของคณะสงฆ์เพียงสถาบันเดียว ซึ่งจะต้องเป็นสถาบันที่มีมาตรฐาน มีบรรยากาศแห่งการศึกษาเล่าเรียนอย่างแท้จริง สถานศึกษาของคณะสงฆ์ควรจัดสภาพในทุกๆ ด้าน เพื่อสนับสนุนให้ผู้เรียนพัฒนาตามหลักพุทธธรรมอย่างบูรณาการ และส่งเสริมให้ผู้เรียนพัฒนาชีวิตให้สามารถกิน อยู่ ดู ฟังเป็นมีวัฒนธรรมแสงปัญญา ทั้งนี้การจัดสภาพจะส่งเสริมให้เกิดลักษณะของบัญญัติธรรม ๔ ประการ คือ

- ๑) สัมปยุตสังเสวะ หมายถึงการอยู่ใกล้คนดี ใกล้ผู้รู้ อยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ดี ครูอาจารย์ดีมีข้อมูล มีสื่อที่ดี
- ๒) สัทธัมมัสสวนะ หมายถึง เอาใจใส่ศึกษาโดยมีหลักสูตร การเรียนการสอนที่ดี มีมาตรฐานที่เหมาะสม
- ๓) โยนิโสมนสิการ หมายถึง มีกระบวนการคิดวิเคราะห์พิจารณาเหตุผลที่ดีและถูกวิธี
- ๔) ธัมมานุวัตรปฏิบัติ หมายถึง ความสามารถที่จะนำความรู้ไปใช้ในชีวิตได้ และดำเนินชีวิตได้ถูกต้องตามธรรมบัญญัติธรรม ๔ ประการนี้จะส่งเสริมให้ผู้เรียนพัฒนาตามหลักไตรสิกขาได้อย่างชัดเจน

๕) แนวทางด้านห้องสมุด สื่อ เทคโนโลยีทางการศึกษา

การจัดการศึกษาในยุคปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาในระดับใด หัวใจสำคัญของสถานการศึกษาทุกระดับ คือ ห้องสมุด เพราะเห็นให้นักเรียนได้มีการศึกษาค้นคว้าด้วยตนเองให้มาก ซึ่งในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๕๒ มาตรา ๖๓ ได้กำหนดไว้ว่า “รัฐต้องจัดสรรคลื่นความถี่...เพื่อใช้ประโยชน์สำหรับการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ การศึกษาตามอัธยาศัย การทำนุบำรุงศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรมตามความจำเป็น”^{๓๐} กล่าวคือ ต้องมีห้องสมุดที่จัดถูกต้องตามหลักวิชา มีบรรยากาศสมเป็นแหล่งความรู้ที่เชิญชวนให้เข้ามาใช้และสอดคล้องกับธรรมชาติของวัยของนักเรียน มีบริการและกิจกรรมที่สร้างบรรยากาศในการศึกษาค้นคว้า เพราะจากผลการวิจัยพบว่า หลักการใช้สื่อที่ควรเน้นการพิจารณาสื่อที่สร้างความเข้าใจในสิ่งที่เป็นนามธรรมได้ง่ายขึ้น เพราะการเรียนการสอนพระพุทธศาสนา มุ่งเน้นให้ผู้เรียนเกิดความคิดรวบยอดจากเนื้อหาที่เป็นนามธรรม ดังที่ วลัย พานิช กล่าวว่า “การเลือกใช้สื่อการเรียนการสอนในวิชาพระพุทธศาสนา ควรแสดงให้เห็นได้เข้าใจ และรับรู้ถึงแก่นสาระ มโนทัศน์ หรือความคิดรวบยอด ซึ่งอาจจะเป็นเรื่องที่ยากเป็นนามธรรม สื่อการเรียนการสอนจะช่วยให้ผู้เรียนให้เข้าใจสิ่งที่เป็นรูปธรรม”^{๓๑}

องค์ประกอบที่สำคัญของห้องสมุด คือ อาคารสถานที่ ควรอยู่ที่ที่นักเรียนและครูบาอาจารย์ไปมา ได้สะดวก ไกลจากเสียงรบกวน วัสดุครุภัณฑ์สำหรับเก็บหนังสือ โต๊ะ เก้าอี้สำหรับนั่งอ่าน ชั้นวางหนังสือ

^{๓๐}ดร.สมหมาย จันทรเรือง, พัฒนาการศึกษาไทยอดีต ปัจจุบัน สหสวรรค์ใหม่, อังแล้ว, หน้า ๒๖๔.

^{๓๑}วลัย พานิช, “แนวคิดสำหรับการจัดการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนาในโรงเรียนมัธยมศึกษา”

ควรจัดทำให้ได้มาตรฐาน อุปกรณ์ห้องสมุด ในการดำเนินงานห้องสมุดต้องมีอุปกรณ์ช่วยอำนวยความสะดวกให้แก่บุคลากรห้องสมุดเพื่อจะได้ทำงานได้คล่องแคล่ว อุปกรณ์ที่จำเป็น เช่น อุปกรณ์ซ่อมหนังสือ อุปกรณ์การเตรียมหนังสือให้ยืมเป็นต้น หนังสือและโสตทัศนูปกรณ์ซึ่งในปัจจุบันที่รู้จักกันว่า วัสดุสารนิเทศ เป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับห้องสมุดตามมาตรฐานห้องสมุดใหม่ ทางสถาบันการศึกษาของคณะสงฆ์ควรจัดให้มีวัสดุสารนิเทศทุกประเภท อันได้แก่ วัสดุตีพิมพ์ และวัสดุไม่ตีพิมพ์ อาจจะสามารถทำได้ด้วยการซื้อหรือรับบริจาค แลกเปลี่ยนจากหน่วยงานอื่นก็ได้ และควรมีบุคลากรคอยบริการประจำอยู่ในห้องสมุด

ดังนั้น คณะสงฆ์จะต้องจัดห้องสมุดให้มีมาตรฐาน โดยเป็นแหล่งรวบรวมหนังสือและสิ่งให้ความรู้ต่างๆ การจัดห้องสมุดภายในวัดไม่ใช่เป็นสิ่งที่ง่าย เพราะวัดอาจจะมีการปรับสภาพอาคารสถานที่บริเวณใดก็ได้ให้เป็นห้องสมุด เพื่อใช้เป็นแหล่งเรียนรู้ของวัดในชุมชน โดยจัดหาหนังสือพุทธศาสนา สารคดีต่างๆ มาจัดวางไว้อย่างเป็นระบบมีความสวยงาม ทำให้ผู้ที่มีความสนใจอยากเข้าไปดูหรืออ่าน โดยอาจจะมีการเชิญชวนให้ประชาชนนำหนังสือเก่าหรือหนังสือใหม่เข้ามาบริจาคให้กับวัดหรือสำนักเรียน ก็จะกลายเป็นแหล่งวิทยากรที่สำคัญและมีประโยชน์ สมควรที่โรงเรียนจะได้เอาใจใส่และจริงจังกับการที่จะให้นักเรียน ครู อาจารย์ ตลอดจนถึงประชาชนทั่วไปได้มาใช้บริการจากห้องสมุดได้อย่างเต็มที่ ซึ่งสื่อและเทคโนโลยีทางการศึกษาในสถาบันการศึกษาของคณะสงฆ์นั้น จะต้องเป็นโปรโตโมสะ คือ คอยกระตุ้นเตือนในทางที่ดี เป็นอุปมาพัฒนาให้ผู้ได้รับการศึกษาก้าวไปในหนทางแห่งไตรสิกขาอยู่ตลอดเวลา โดยมีลักษณะ คือ

๑. ให้ ระลึกถึงพระรัตนตรัยอยู่ เสมอ ปลูกเร คุณธรรม สร างค านิยมไฟ ดี ยกย องคนดี
๒. ส งเสริมค านิยมตามแนวพุทธ เช่น ความรู ลึก ละอายชั่วกลัวบาป ยำเกรงในกฎแห งกรรม
๓. ส่งเสริมให้เรียนรู โลกกว างโดยเน้นให้มีความรู้ลึกถึงภูมิหลัง รู ที่มาที่ไป ทันทสมัย ทันทการเปลี่ยนแปลง เห็นคุณค่า าแห คุณค่าเทียบของสิ่งทั้งหลาย
๔. แสดงโทษของอบายมุขและผลของการทำบาปและอกุศลทั้งหลาย ไม่ ยั่วยุ ย่วย อม มอมเมา ให้ลุ่มหลงกับกิเลสหรือตกอยู่ในวังวนแห่งบริโภคนิยม
๕. ส่งเสริมตัวอย าง การคิด วิเคราะห์ วิจารณ สังเคราะห์ โดยสละ อนคุณธรรม อย างสร างสรรค

๖. จะต้องใช้สื่อเทคโนโลยีทางการศึกษาเพื่อเป็นอุปมาพัฒนาผู้ เรียน ให้ ยกระดับจากผู้เสพรหรือบริโภค กลายเป็นผู้ผลิต (สื่อ) จากผู้รับยกระดับเป็นผู้ให้เป็นผู้ชี้แนะแก่สังคมและชุมชน

ดังนั้น สถาบันการศึกษาพระปริยัติธรรมของคณะสงฆ์ในปัจจุบัน จะต้องหันมามุ่งเน้นให้มีห้องสมุดและสื่อเทคโนโลยีทางการศึกษาที่สมบูรณ์ เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อครูและนักเรียน นอกจากนี้สถาบันการศึกษาของคณะสงฆ์จะต้องมีการสร้างเครือข่ายการศึกษากับโรงเรียนสังกัดคณะกรรมการการศึกษา

พื้นฐานและสถาบันการศึกษาอื่นๆ ภายในท้องถิ่น เพื่อเป็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และใช้สื่อวัสดุอุปกรณ์การเรียนการสอนบางอย่างร่วมกันได้ เพื่อเป็นการจูงใจและสร้างบรรยากาศในการเรียนการสอนให้น่าสนใจยิ่งขึ้น

๔.๓.๒ แนวทางด้านปัจจัยกระบวนการ (Process)

ปัจจัยกระบวนการคือ กระบวนการในการผลิตผลผลิตทางการศึกษาของคณะสงฆ์ หรือวิธีการที่ครูอาจารย์ดำเนินการอบรมสั่งสอนเพื่อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ ถ้าปัจจัยด้านกระบวนการสร้างผลผลิตทางการศึกษาดี ผลลัพธ์ที่ออกมาก็คือได้ผลผลิตทางการศึกษาที่มีคุณภาพตามเป้าหมายที่วางไว้ แต่ถ้ากระบวนการไม่ดี ผลผลิตทางการศึกษาก็ออกมาไม่ดีตามไปด้วย ปัจจัยด้านกระบวนการนี้ประกอบไปด้วย ๓ ขั้นตอน คือ ขั้นตอนเตรียมการ ขั้นตอนดำเนินการ และขั้นตอนพัฒนาการ เนื่องจากการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ที่ผู้วิจัยได้นำเสนอนี้เป็นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการบริหารการศึกษาของคณะสงฆ์ใหม่ทั้งระบบ ขั้นตอนแรกที่จะต้องทำก็คือขั้นตอนเตรียมการ ซึ่งในขั้นเตรียมการนี้ได้กล่าวแล้วในแนวทางการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในระบูปุทธศาสน์ เริ่มตั้งแต่การจัดตั้งสำนักงานปฏิรูปการศึกษาของคณะสงฆ์ รมณรงค์ปลุกจิตสำนึกของพระสังฆาธิการให้เห็นความสำคัญของการปฏิรูปการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในรูปแบบใหม่ ส่วนในขั้นตอนการดำเนินการก็ได้กล่าวไว้เบบางส่วนแล้ว เช่น การปรับกระบวนการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ใหม่ทั้งระบบ ทั้งโครงสร้างหลักสูตร วิธีการเรียนการสอน การวัดผลประเมินผล และการปรับกลไกทางการบริหารจัดการภายในองค์กรคณะสงฆ์ให้มีความคล่องตัว มีประสิทธิภาพรวดเร็ว โปร่งใสสามารถตรวจสอบได้ ส่วนในด้านพัฒนาการจะต้องพัฒนาการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ให้มีความเหมาะสมกับยุคสมัยมากยิ่งขึ้น และให้ประสบความสำเร็จทั้งด้านปริมาณและคุณภาพ คือ จำนวนผู้เข้ามาศึกษาในสถาบันการศึกษาของคณะสงฆ์มีเพิ่มขึ้น และมีคุณภาพที่สามารถสร้างความเชื่อมั่นให้กับองค์กรสงฆ์และสังคมโดยทั่วไปได้ โดยการนำระบบประกันคุณภาพทางการศึกษามาใช้ในระบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ จะทำให้มีการพัฒนาการอย่างต่อเนื่องและมีความก้าวหน้ามากยิ่งขึ้น

ดังนั้น ภารกิจหลักของผู้บริหารการศึกษาของคณะสงฆ์ที่จะต้องทำการวางแผนออกแบบ จัดสรรจัดการ และควบคุมปัจจัยกระบวนการ เช่น หลักสูตรทางการศึกษา กิจกรรมการเรียนการสอน กระบวนการเรียนการสอน การวัดผลประเมินผล เป็น เพื่อให้ตรงกับความต้องการและคาดหวังของพระภิกษุสามเณรและผู้เข้ามาศึกษาหรือผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสีย ในระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ ซึ่งปัจจัยที่เป็นกระบวนการทางการศึกษาของคณะสงฆ์ที่สำคัญ เช่น หลักสูตรการศึกษาของคณะสงฆ์ กระบวนการเรียนการสอน การวัดผลประเมินผล เป็นต้น ซึ่งผู้วิจัยจะได้นำเสนอแนวทางในแต่ละด้าน ดังต่อไปนี้

๑) แนวทางด้านหลักสูตรการศึกษาของคณะสงฆ์

หลักสูตรการศึกษาเป็นหัวใจสำคัญในการจัดการศึกษาทุกระบบ งานหลักสูตรประกอบไปด้วย การกำหนดวัตถุประสงค์ของหลักสูตร การกำหนดเนื้อหาสาระโครงสร้างของหลักสูตร^{๓๒} และการนำไปใช้ให้เหมาะสม

^{๓๒}Sergiovanni, T.J.et al., **Educational governance and administration**, 3rd ed, (Boston : Allyn and Bacon, 1992), p. 193.

กับสมกับสภาพท้องถิ่น^{๓๓} หลักสูตรการศึกษาจะต้องได้รับการพัฒนาอยู่เสมอ หลักสูตรใดก็ตามเมื่อสร้างขึ้นมาใช้ระยะหนึ่งต้องมีการปรับปรุงและเปลี่ยนแปลง เพื่อตอบสนองความต้องการ และสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสังคม จากความเห็นของนักวิชาการทั้งฝ่ายคณะสงฆ์และฝ่ายคฤหัสถ์ว่า หลักสูตรการศึกษาของสงฆ์ที่ตายตัวเกินไป ไม่สอดคล้องกับบริบททางสังคม ต้องมีการนำหลักสูตรมาพัฒนาเพื่อให้มีหลักสูตรที่หลากหลาย ควรปรับปรุงการวัดและประเมินผลการศึกษา เพื่อให้พระสงฆ์ที่รู้แจ้ง สามารถเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้อย่างมีประสิทธิภาพ^{๓๔} ซึ่งสอดคล้องกับพระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต) กล่าวไว้ว่า

“การศึกษาของคณะสงฆ์ที่เป็นอยู่ไม่เพียงพอที่จะรักษาพระศาสนาไว้ได้ด้วยดี ท่ามกลางสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลง โดยเฉพาะการศึกษาปริยัติธรรมแผนเดิมที่มีขอบเขตคับแคบและจำกัดด้านเดียว คือ มุ่งแต่แปลภาษา ไม่สนใจเนื้อหาที่เป็นธรรมวินัย ไม่ได้ฝึกให้ผู้เรียนได้รู้จักค้นคว้า ฉะนั้น ผู้สำเร็จการศึกษาแม้จะมีความรู้สูงในภาษา แต่เมื่อไปปฏิบัติหน้าที่ทางพระศาสนาและทางสังคมก็ถูกขอบเขตทางการศึกษาบีบรัดไว้ ทำให้ทำงานไม่ได้ผลดี ไม่ทันต่อสถานการณ์ จึงเป็นจุดอ่อนอย่างหนึ่งในการศึกษาของสงฆ์”^{๓๕}

และเมื่อมาพิจารณาเนื้อหาตามหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกธรรม จะเห็นว่า การศึกษาแผนกธรรมมุ่งให้ศึกษาเรียนรู้ขนบธรรมเนียมประเพณีเกี่ยวกับพระศาสนา วัฏนัยของพระภิกษุตลอดจนกฎหมายคณะสงฆ์ วัฏประวัติพระพุทธเจ้าและพระสาวก รู้หลักธรรมในพระพุทธศาสนา ตลอดจนสามารถเขียนอธิบายธรรมต่างๆ ได้ด้วย ส่วนเนื้อหาตามหลักสูตรแผนกบาลีที่ท่านวางไว้แต่เดิมจะเห็นได้ว่า ท่านดำเนินตามสายพระไตรปิฎก คือ ประโยค ๑-๒-๓-๔-๕ อยู่ในสายพระสูตร ประโยค ๖-๗ อยู่ในสายพระวินัย ประโยค ๘-๙ อยู่ในสายพระอภิธรรม

แต่การจัดหลักสูตรแบบนี้ไม่ได้เป็นการเรียนพระไตรปิฎก เพราะหนังสือที่ใช้ไม่ใช่หนังสือพระไตรปิฎกโดยตรง พุด่ง่ายๆ ว่าไม่ใช่หนังสือชั้นบาลี แต่เป็นหนังสือชั้นอรรถกถา ฎีกา ที่พระอาจารย์ยุคหลังๆ แต่งขึ้น จึงมีผู้กล่าวว่าไม่ได้เรียนตัวพุทธพจน์ตัวจริง แต่มาเรียนคัมภีร์อรรถกถา ฎีกา ซึ่งอันที่จริงแล้วน่าจะเรียนพระไตรปิฎกโดยตรงเลย เรื่องนี้มีผู้รู้ให้เหตุผลว่า

“หลักธรรมดามีอยู่ว่า การเรียนหนังสือ หรือกระทำให้ได้ก็ตาม ต้องดำเนินจากที่ต่ำไปหาที่สูงจากง่ายไปหายาก เพราะตัวพระไตรปิฎกแท้ๆ นั้นเป็นตำราหลัก เข้าใจยาก ต้องอาศัยตำรา อรรถกถาอธิบายประกอบจึงจะเข้าใจกระจ่างแจ้ง คัมภีร์อรรถกถาก็เหมือนกับดิกชั้นนารี

^{๓๓}นางจินตนา คักดีภู่อราม, “การนำเสนอรูปแบบการบริหารโรงเรียนในกำกับของรัฐสำหรับประเทศไทย”, *วิทยานิพนธ์ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๔๕, หน้า ๒๔.

^{๓๔}สัมภาษณ์ ศาสตราจารย์ สุมน อมรวิวัฒน์, ราชบัณฑิต, ๒๐ พฤษภาคม ๒๕๕๑

^{๓๕}พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), *บทเรียน ๒๕ ปี คนไทยเรียนรู้หรือยัง*, (กรุงเทพฯ : ลิเบอร์ตีเพรส จำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๑๔๑.

อธิบายความรู้สึกหรือกุญแจไขเข้าไปสู่ผู้พระไตรปิฎกนั่นเอง ด้วยเหตุผลดังกล่าวมานี้ โบราณท่านจึงวางหลักสูตรให้เราเรียนคัมภีร์อรรถกถา^{๓๖}

ในทัศนะของเสถียรพงษ์ วรรณปก ท่านมีความเห็นว่า

“น่าจะจัดเอาพระไตรปิฎกมาเป็นแบบเรียนเลย เราจะได้ศึกษาพระพุทธพจน์อันเป็นตัวแท้จริงกันเลย และที่ว่าพระไตรปิฎกยุ่งยากกลับสนกว่านั้นไม่จริง อรรถกถานั้นแหละยุ่งยากกลับสนกว่า เพราะผู้แต่งเป็นคนสมัยหลังๆ ใช้ศัพท์ใช้คำไม่เป็นไปตามธรรมชาติ รูปประโยคซับซ้อน ลองเปรียบเทียบกับผู้พระไตรปิฎกดูดีๆ เกิด จะเห็นว่าสำนวนพระไตรปิฎกโดยเฉพาะพระสูตรคงเส้นคงว้าง่ายๆ แจ่มชัด เราควรเรียนพระไตรปิฎกโดยตรงจะดีกว่า ส่วนคัมภีร์อรรถกถาก็เอาไว้เป็นคู่มือปรึกษา ในเมื่อข้อความหรือศัพท์แสงในพระไตรปิฎกบางแห่งยังไม่กระจ่างพอ เหมือนเราใช้ตึกชั้นนารี ฉะนั้น”^{๓๗}

ซึ่งในความเห็นของผู้วิจัยก็มีความเห็นว่า คณะสงฆ์ควรนำพระไตรปิฎกมาเป็นหลักสูตรการเรียนโดยตรง และนำเอาอรรถกถาก็มาเป็นเอกสารประกอบการเรียนการสอน ซึ่งน่าจะทำให้พระสงฆ์มีความรู้แตกฉานในพระพุทธศาสนามากกว่า

และจากผลการวิจัยพบว่า ปัญหาสำคัญประการหนึ่งของการศึกษาของคณะสงฆ์ คือ การศึกษาของพระสงฆ์นั้นมีมากมายหลายระบบ กล่าวคือมีทั้งการศึกษาโดยคณะสงฆ์ซึ่งพระภิกษุสามเณรส่วนใหญ่พยายามหลีกเลี่ยง คือระบบนันทธรรมบาลี มีทั้งการศึกษาที่คณะสงฆ์ไม่เต็มใจ และไม่ค่อยสนับสนุนให้เรียน แต่พระภิกษุสามเณรมีความต้องการจะเรียน คือ การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญ การศึกษาระดับอุดมศึกษาในมหาวิทยาลัยสงฆ์ และมหาวิทยาลัยต่างๆ ในสังกัดของทบวงมหาวิทยาลัยของรัฐ เป็นต้น ทั้งหมดนี้ทำให้การศึกษาของคณะสงฆ์ในปัจจุบันจึงอยู่ในสภาพวุ่นวายไร้ระเบียบ

ดังนั้น จึงควรมีการจัดรูปใหม่ให้มีเอกภาพและประสานสอดคล้องกับระบบการศึกษาของรัฐ โดยตอบสนองบทบาททั้งสองประการของการศึกษาของสงฆ์ คือ การผลิตพระภิกษุสามเณรที่มีคุณภาพ และการส่งเสริมการศึกษาของมวลชนสำหรับหลักสูตรการศึกษาของคณะสงฆ์ทุกหลักสูตรที่กำหนดจากส่วนกลาง ควรมีการกำหนดสาระการเรียนรู้ในแต่ละกลุ่ม ไว้เฉพาะส่วนที่จำเป็นในการพัฒนาคุณภาพผู้เรียนทุกคนเท่านั้น สำหรับส่วนที่ตอบสนองความสามารถ ความถนัดและความสนใจของผู้เรียนแต่ละคนนั้นสถานศึกษาสามารถกำหนดเพิ่มขึ้นได้ เพื่อให้สอดคล้องและสนองตอบศักยภาพของผู้เรียนแต่ละคน ซึ่งอาจจะแบ่งเป็น ๒ ส่วนดังนี้ คือ

^{๓๖}เสถียรพงษ์ วรรณปก, **พุทธศาสนาทัศนะและวิจารณ์**, (กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, มปป.), หน้า ๑๒๗.

^{๓๗}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๘.

ส่วนที่ ๑ เป็นส่วนที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของหลักสูตรแกนกลาง ที่เน้นหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เน้นความเป็นศาสนทายาท สภาพความเป็นอยู่ของสังคมสงฆ์และสังคมชาวพุทธ ซึ่งสภาการศึกษาของคณะสงฆ์จะต้องจัดทำหลักสูตรให้เหมาะกับกลุ่มเป้าหมายของผู้เรียน

ส่วนที่ ๒ ส่วนที่สอดคล้องกับสภาพปัญหาในชุมชน สังคม ประเทศชาติ คุณลักษณะที่พึงประสงค์ เพื่อเป็นศาสนทายาทที่ดีของพระศาสนา พุทธศาสนิกชนที่ดีของสังคม ชุมชน ในส่วนนี้ สถาบันการศึกษาสามารถร่างหลักสูตรที่ตอบสนองความต้องการของพระภิกษุสามเณร หรือผู้เรียนที่เป็นฝ่ายคฤหัสถ์ และปรัชญาความเชื่อของพระพุทธศาสนา รวมทั้งทำให้ผู้เรียนบรรลุการเรียนรู้ที่คาดหวังไว้ ให้สถาบันสงฆ์เป็นต้นทางสติปัญญา โดยมีพุทธกระแสและวัฒนธรรมท้องถิ่นเป็นหลัก

จากสภาพปัญหาการศึกษาของคณะสงฆ์ที่มีหลากหลายรูปแบบ เป็นการเพิ่มภาระให้กับผู้เรียน สร้างความซ้ำซ้อน ลื่นไถลในด้านการจัดการศึกษาเป็นอย่างมาก และเป็นความสูญเปล่าทางการศึกษา จึงควรปรับปรุงการศึกษาของคณะสงฆ์ให้เป็นเอกภาพ ซึ่งในเรื่องนี้พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้เคยเสนอไว้มาแล้วว่า “ศาสนศึกษาหรือการศึกษาที่คณะสงฆ์หรือวัดจัดให้แก่พระภิกษุสามเณรและคฤหัสถ์นั้น ควรแบ่งเป็น ๓ ระดับ คือ ระดับบูรพาภิศึกษา ระดับมัธยมศึกษา และระดับอุดมศึกษา”^{๓๓} แนวความคิดในการจัดการศึกษาภาคบังคับสำหรับพระภิกษุสามเณร เคยมีเค้าว่าจะเกิดขึ้นในปี ๒๕๓๒ เมื่อคณะกรรมการการศึกษาของคณะสงฆ์ได้กำหนดนโยบายและแผนการจัดการศึกษาวิชาการพระพุทธศาสนาขึ้น โดยมีมาตรการหนึ่ง คือ “การจัดให้มีศาสนศึกษาขั้นพื้นฐานเป็นการศึกษาภาคบังคับสำหรับพระภิกษุสามเณร” โดยคณะรัฐมนตรีมีมติรับทราบเมื่อวันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๒

แต่มาตรการดังกล่าวไม่ได้รับการปฏิบัติและถูกลืมไปจนกระทั่งปัจจุบัน อย่างไรก็ตามเค้าโครงความคิดของการจัดศาสนศึกษาขั้นพื้นฐานดังกล่าวของพระพรหมคุณาภรณ์ มีความน่าสนใจอย่างมาก เพราะได้เสนอแนวทางการปรับปรุงการศึกษาของสงฆ์ไว้หลายประการ ถือได้ว่าเป็นการนำมิติใหม่มาสู่การศึกษาปริยัติธรรมของคณะสงฆ์ และจากผลการสำรวจข้อมูลด้วยการสำรวจเอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึก และการประชุมกลุ่มย่อยพระสังฆาธิการต่างก็มีความเห็นที่สอดคล้องกัน ดังนั้น ผู้วิจัยจึงได้นำแนวคิดดังกล่าวมาวางเป็นรูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในรูปแบบใหม่ โดยยุบรวมการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรม แผนกบาลี และแผนกพระปริยัติสามัญเข้าด้วยกัน แล้วแบ่งการศึกษาออกเป็น ๓ ระดับ คือ

- ๑) การศึกษาระดับบูรพาภิศึกษา หรือ การศึกษาพระพุทธศาสนาขั้นพื้นฐานภาคบังคับ
 - ๒) การศึกษาระดับศาสนศึกษา หรือ มัชฌิมศึกษา , มัธยมศึกษา
 - ๓) การศึกษาระดับเปรียญธรรม หรือ อุดมศึกษา , อุดมศึกษา
- ดังมีรายละเอียดของการศึกษาแต่ละระดับดังนี้

^{๓๓}พระราชาวงมณี (ป.อ.ปยุตฺโต), การศึกษาของคณะสงฆ์ : ปัญหาที่รอทางออก, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๙), หน้า ๑๗๘.

ก. การศึกษาระดับบูรพศึกษา หรือ การศึกษาพระพุทธศาสนาขั้นพื้นฐานภาคบังคับ การศึกษาระดับนี้ เป็นการศึกษามุ่งเน้นสำหรับพระภิกษุสามเณรทุกรูป เป็นการศึกษภาคบังคับที่พระภิกษุสามเณรทุกรูปจะต้องศึกษา และรวมไปถึงเป็นจะต้องมีหลักสูตรพื้นฐานสำหรับพุทธบริษัทด้วย โดยมีเนื้อหาที่จำเป็นสำหรับชาวพุทธจะต้องรู้ ซึ่งหลักสูตรการศึกษาระดับบูรพศึกษา หรือศาสนศึกษาพื้นฐานดังกล่าว อาจจะถูกจำแนกเป็นธรรม วินัย พุทธประวัติ เทศนา ศาสนพิธี ภาวนา และสถานการณ์พระพุทธศาสนาในปัจจุบัน การศึกษาระดับบูรพศึกษา หรือ การศึกษาพระพุทธศาสนาภาคบังคับนี้อาจแบ่งย่อยเป็น ๓ ประเภท ดังนี้

ก. หลักสูตรพิเศษสำหรับผู้บวชระยะสั้น ๗ วัน, ๑๕ วัน, ๑ เดือน, ๓ เดือน ซึ่งการศึกษาหลักสูตรพิเศษระยะสั้นนี้จะต้องมีเนื้อหาที่เหมาะสมกับระยะเวลาของผู้เรียนที่จำเป็นจะต้องรู้ โดยคณะกรรมการสภาการศึกษาของคณะสงฆ์ จะต้องเป็นผู้กำหนดว่า ผู้ที่บวชเข้ามาในระยะสั้นๆ เช่นนี้จะต้องศึกษาเรียนรู้เรื่องใดบ้าง แล้วกำหนดเป็นหลักสูตรขึ้นมา

ข. หลักสูตรปกติ ๑ ปี สำหรับพระภิกษุสามเณรทั่วไป อาจจะใช้เวลาเรียนทั้งหมด ๑ ปี แบ่งเป็น ๒ ภาคการศึกษา ภาคการศึกษาละ ๑๖ สัปดาห์ โดยใช้เนื้อหาที่จำเป็นเบื้องต้นสำหรับพระภิกษุสามเณรต้องรู้ เพื่อจะได้ยึดถือปฏิบัติได้อย่างถูกต้อง โดยแยกระดับประเภทเนื้อหาสาระ ตำราและจุดประสงค์ ให้เหมาะสมกับวัยวุฒิ คือให้เนื้อหาสาระแก่ผู้เรียนแตกต่างกันออกไปตามสถานะหรือสภาวะของผู้ศึกษาระหว่างพระภิกษุกับสามเณร แต่จะต้องกำหนดหลักสูตรเนื้อหาสาระที่พระภิกษุสามเณรจะต้องรู้เหมือนกัน ไว้เป็นหลักสูตรแกนกลางที่จะต้องเรียนรู้ร่วมกัน สำหรับเนื้อหาอื่นนอกจากนั้นจะต้องปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับวัยของผู้เรียน โดยอาจจะจัดทำตำราที่มีความเหมาะสมกับผู้เรียนในแต่ละระดับขึ้นมา

หลักสูตรปกติ ๑ ปี สำหรับพุทธศาสนิกชนทั่วไปซึ่งเป็นคฤหัสถ์ก็มีหลักสูตรเนื้อหาสาระที่เหมาะสมกับความเป็นคฤหัสถ์ เป็นหลักสูตรพื้นฐานที่ชาวพุทธจำเป็นจะต้องรู้ เช่น อาจจะต้องอิงอาศัยหลักสูตรธรรมศึกษาในปัจจุบันเป็นพื้นฐาน แต่ก็มีเพิ่มเติมปรับปรุงเปลี่ยนแปลงหลายประการ ทั้งในกระบวนการเรียนการสอน การวัดผลประเมินผล รวมทั้งวิธีการเรียนการสอน หลักสูตรดังกล่าวนี้ จึงเหมาะสมอย่างยิ่งที่จะมาทดแทนหลักสูตรธรรมศึกษาในปัจจุบัน ซึ่งนับวันจะล้าสมัยไปเป็นลำดับ

แผนภูมิที่ ๕.๓ ตัวอย่างโครงสร้างหลักสูตรบูรพศึกษาหรือศาสนศึกษาขั้นพื้นฐาน

	สามเณร	พระใหม่	พุทธศาสนิกชนทั่วไป
ตัวอย่างรายวิชา	ภาคทฤษฎีหรือวิชาการ	ภาคทฤษฎีหรือวิชาการ	ภาคทฤษฎีหรือวิชาการ
	วินัยสำหรับสามเณร	วินัยสำหรับพระภิกษุ	เบญจศีลเบญจธรรม
	ประวัติศาสตร์พุทธศาสนา	ประวัติศาสตร์พุทธศาสนา	ประวัติศาสตร์พุทธศาสนา
	ธรรมะ	ธรรมะ	ธรรมะ
	ศาสนพิธี	ศาสนพิธี	ศาสนพิธี
	หลักการเผยแผ่	หลักการเผยแผ่	หลักการเผยแผ่
	วิชาเฉพาะสำหรับสามเณร	วิชาเฉพาะพระภิกษุ	คิหิปฏิบัติ

ภาคปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน	ภาคปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน	ภาคปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน
---------------------------	---------------------------	---------------------------

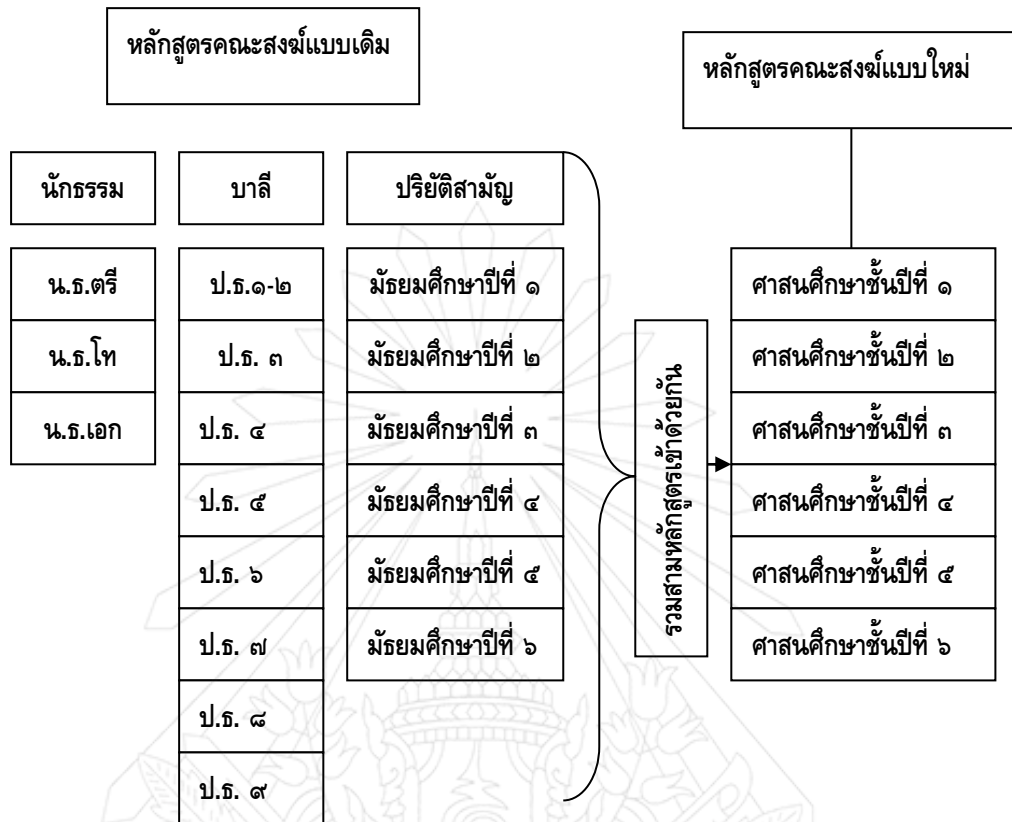
การจัดการศึกษาพระพุทธศาสนาขั้นพื้นฐาน น่าที่จะได้รับการรื้อฟื้นและนำไปใช้ให้เกิดผลอย่างจริงจัง โดยจุดเริ่มต้นอาจจะมีการนำไปทดลองใช้ในบางห้องที่ เช่นในวัดหรือในเขตพื้นที่การศึกษาที่ตระหนักถึงความสำคัญของการปฏิรูปการศึกษาของสงฆ์ ทั้งนี้สำนักงานสภาการศึกษาของคณะสงฆ์ อาจจะทำร่วมมือกับสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาของฝ่ายทางโลกริเริ่มดำเนินการร่วมกัน หรือให้ความสนับสนุนแก่พระสงฆ์ในห้องที่เห็นสอดคล้องกัน โดยอาจจะจัดในรูปแบบการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบหรือการศึกษาตามอัธยาศัยก็ได้ ส่วนการจัดการเรียนการสอนสำหรับพุทธบริษัท อาจจัดให้มีการเรียนการสอนในวันพระ ๘ คำ ๑๕ คำ ซึ่งเป็นวันที่พุทธบริษัทจะต้องมาวัดเป็นประจำอยู่แล้ว หรืออาจจะใช้วิธีการเรียนทางไกลเหมือนกันมสธ. ซึ่งเป็นการเรียนผ่านสื่อต่างๆ หรืออาจจะมีการเรียนการสอนโดยผ่านโครงการฝึกอบรมที่คณะสงฆ์กำหนดจัดขึ้นเป็นครั้งคราวก็ได้

ข. การศึกษาระดับมัธยมศึกษาหรือระดับมัธยมศึกษา (นักรธรรมและปริยัติสามัญแบบเดิม)

การศึกษาในระดับนี้ เป็นการยุบรวมหลักสูตรนักรธรรมเดิมเข้ามารวมกับหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกสามัญ และนำเนื้อหาของพระปริยัติธรรมแผนกบาลีบางส่วนเข้ามาเสริมด้วย เพื่อเตรียมพื้นฐานสำหรับผู้ที่จะศึกษาต่อในหลักสูตรที่จะพัฒนาเป็นศาสนทายาทในอนาคต โดยให้มีเนื้อหาที่เป็นหลักสูตรของพระพุทธศาสนา ๖๐-๗๐ % เนื้อหาหลักสูตรสายสามัญ ๔๐-๓๐ % โดยให้มีเนื้อหาสัมพันธ์กับระดับมัธยมศึกษาในระบบของรัฐ การศึกษาในระดับนี้ มีจุดเด่นตรงที่เป็นการเพิ่มพูนโอกาสทางการศึกษาแก่ผู้ที่ไม่สามารถเข้าถึงระบบการศึกษาของรัฐได้ ดังที่ได้กล่าวแล้วในตอนต้นว่า มีผู้ที่ขาดโอกาสทางการศึกษาเป็นจำนวนมากที่ยากจนไม่สามารถเรียนต่อชั้นมัธยมศึกษาที่รัฐจัดให้ได้ จึงต้องมาขอเป็นสามเณรด้วยหวังว่าจะได้มีโอกาสศึกษาเพิ่มเติมในทางโลก การจัดเนื้อหาวิชาในระดับนี้ให้สัมพันธ์กับระบบของรัฐนอกจากจะช่วยให้ผู้เรียนมีวุฒิการศึกษาตามระบบของรัฐได้ง่ายแล้ว ยังช่วยให้มีแรงจูงใจในการเรียนวิชาทางธรรมที่วัดหรือคณะสงฆ์จัดให้ด้วย

การศึกษาในระดับนี้หากมีการประสานวิชาทางโลกกับทางธรรมให้กลมกลืนกัน น่าจะดีกว่าหลักสูตรปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาเดิม ซึ่งให้น้ำหนักแก่การศึกษาทางโลกมากกว่า (ทำให้สามเณรมีภาระหนักกว่านักเรียนมัธยมทั่วไป เพราะต้องเรียนนักรธรรมอีกต่างหาก) แต่ในระบบที่เสนอใหม่นี้ เป็นการประสานเนื้อหาของพระพุทธศาสนาเข้ากับหลักสูตรทางโลกเข้าด้วยกัน ปรับปรุงเนื้อหาหลักสูตรรายวิชาเสียใหม่ โดยอาจจะเน้นเนื้อหาสำหรับพระพุทธศาสนา ๗๐-๖๐ % เนื้อหาทางฝ่ายสามัญ ๓๐-๔๐ % สำหรับโครงสร้างหลักสูตรนี้ ให้ประยุกต์เนื้อหาวิชาของหลักสูตรนักรธรรมและหลักสูตรบาลีแบบเดิมบางส่วนเข้ามาเสริมด้วย เพื่อจะเป็นพื้นฐานให้สำหรับผู้ที่ต้องการจะเรียนในระดับสูงขึ้นไป จะต้องเรียนบาลีไวยากรณ์เบื้องต้นไปด้วย ส่วนวิชาการทางโลกควรเพิ่มเติมวิชาสมัยใหม่ เช่น ภาษาอังกฤษ วิทยาศาสตร์ คณิตศาสตร์ เสริมเข้ามา โดยจัดแต่ละระดับให้เหมาะสมกับสภาพบริบทของสังคมไทยปัจจุบัน และควรให้มีการสอนวิปัสสนากรรมฐานเป็นวิชาบังคับทุกชั้นปี

แผนภูมิที่ ๔.๔ โครงสร้างหลักสูตรการศึกษาระดับมัธยมศึกษา หรือมัธยมศึกษา

ความน่าสนใจประการแรกหลักสูตรระดับมัธยมศึกษา หรือ มัธยมศึกษาที่ผู้วิจัยได้นำเสนอนี้ คือ การยอมรับความจริงว่าผู้ที่มาบวชเป็นพระเถรส่วนใหญ่ นั้น บวชเพียงชั่วคราวไม่ได้คิดบวชตลอดชีวิต ดังนั้น จึงไม่ได้มุ่งหมายเพียงแค่นี้ให้รู้พระธรรมวินัยเพื่อเป็นพระภิกษุสามเณรที่ดีเท่านั้น หากยังมุ่งให้ผู้เรียนสามารถ ดำรงตนเป็นพลเมืองดีด้วย หลักสูตรจึงมีลักษณะผสมผสานคือให้ความรู้ทางพุทธศาสนาควบคู่ไปกับภาค ปริยัติหรือภาควิชาการ เช่น มีการฝึกให้ฝึกทักษะในการคิด การปฏิบัติและการสื่อสารตามหลักธรรม โดยเอา ความรู้ทางพระพุทธศาสนาเป็นพื้นฐานในการวิเคราะห์วิจารณ์ รวมทั้งเลือกสรรหลักธรรมไปใช้ให้เหมาะสมกับ สภาพปัญหาของบุคคลและสังคม นอกจากนี้ยังมีการฝึกเจริญสมาธิภาวนาโดยมีความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับ หลักการปฏิบัติประกอบด้วย สำหรับหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกบาลีที่จะนำมากำหนดในหลักสูตรสำหรับ ระดับมัธยมศึกษาชั้นนี้ ไม่ได้หมายความว่า จะนำหลักสูตรเดิมทั้งหมดมารวมลงในหลักสูตรมัธยมศึกษาชั้นนี้ เป็น การเรียนไวยากรณ์และหลักการแปลเบื้องต้นที่จะเป็นพื้นฐานของการเรียนในระดับสูงขึ้นไป สำหรับการศึกษ พระปริยัติธรรมแผนกบาลีเดิมนั้น นำไปจัดเป็นการศึกษาในระดับอุดมศึกษา หรืออุดมศึกษา สำหรับผู้ที่ ต้องการจะมุ่งเข้มไปเป็นศาสนทายาทโดยตรง ซึ่งจะได้กล่าวต่อไปข้างหน้า

หลักสูตรนี้เป็นการเตรียมคนที่จะคัดเลือกไว้สร้างศาสนทายาท และผู้ที่ผ่านหลักสูตรนี้ก็จะสามารถ ไปศึกษาต่อในสาขาวิชาอื่นๆ ได้ก็ได้ ทั้งในสถาบันอุดมศึกษาของรัฐหรือมหาวิทยาลัยสงฆ์เอง แต่สำหรับผู้ที่ คณะสงฆ์คาดหวังว่าจะให้เป็นศาสนทายาทต่อไปในอนาคต เมื่อจบการศึกษาในระดับนี้ ก็มุ่งสู่การศึกษาใน

ระดับศาสนายาหาได้เลย ซึ่งจะเป็นการศึกษาแบบเจาะลึกด้านพระพุทธศาสนาโดยตรงหรือก็คือการศึกษาสายบาลีแบบเดิมนั่นเอง แต่มีการปรับปรุงโครงสร้างหลักสูตรใหม่ การศึกษาแบบนี้เป็นการให้ผู้เรียนนั้นเรียนด้วยความสมัครใจ ถึงแม้จะมีจำนวนน้อยแต่จะมากไปด้วยคุณภาพ ซึ่งจะได้กล่าวต่อไปในหลักสูตรระดับอุดมศึกษา

เห็นได้ว่าหลักสูตรดังกล่าวมีลักษณะผสมผสานหรือบูรณาการหลายด้าน เช่น เนื้อหาทางธรรมกับทางโลก ปฏิบัติกับปฏิบัติ นอกจากนี้ยังให้ความสำคัญทั้งกับประโยชน์ตนกับประโยชน์ท่าน กล่าวคือนอกจากจะให้ความรู้และฝึกฝนทักษะที่เป็นประโยชน์ต่อชีวิตแล้ว ยังมุ่งปลูกฝังจิตสำนึกให้รับผิดชอบต่อสังคมและพระศาสนาโดยมีความรู้ความเข้าใจในสภาพความเป็นจริงเป็นพื้นฐาน หลักสูตรนี้ยังให้ความรู้หลายระดับช่วยให้ผู้เรียนรู้จักตนเอง สังคมของตน ประเทศของตน และศาสนาของตนด้วย โดยเห็นความเชื่อมโยงจากอดีตถึงปัจจุบัน

ค. การศึกษาระดับอุดมศึกษาหรืออุดมศึกษา (เปรียญธรรมเดิม)

การศึกษาในระดับอุดมศึกษานี้ แบ่งออกเป็นสามระดับ เหมือนกับการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีแบบเดิม คือ เปรียญตรี เปรียญโท และเปรียญเอก หากเปรียบเทียบกับการศึกษาในทางโลก ก็คือระดับปริญญาตรี ปริญญาโท และปริญญาเอก โดยปรับปรุงการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีเดิมมาสู่การศึกษาระดับอุดมศึกษา โดยเปิดโอกาสให้มีทางเลือกทางการศึกษาเพิ่มมากขึ้น สำหรับการเรียนในสาขาวิชาเหล่านี้ ใช้เนื้อหาจากพระไตรปิฎกโดยตรงเป็นตำราเรียน โดยอาจจะเรียนเป็นภาษาบาลี แผล แต่ง และวิเคราะห์วิจารณ์หลักธรรมในแต่ละสาย เช่น สายพระวินัย ก็เน้นเรียนพระไตรปิฎกทั้ง ๘ เล่ม สายพระสูตรก็ศึกษาเจาะลึกถึงพระสูตรต้นตอปิฎกภาษาบาลีทั้ง ๒๕ เล่ม สายพระอภิธรรมก็ศึกษาเชี่ยวชาญในคัมภีร์อภิธรรมทั้ง ๑๒ เล่ม โดยสามารถแปลพระไตรปิฎกภาษาบาลีได้ สามารถวิเคราะห์วิจารณ์และนำมาประยุกต์ใช้ได้ เมื่อภิกษุเหล่านี้จบการศึกษาแล้ว จะสามารถนำมาเป็นพระวินัยธร หรือนักวิชาการพระพุทธศาสนาฝ่ายพระวินัยบัญญัติไว้ตัดสินอธิกรณ์ ข้อขัดแย้ง หรือสามารถแต่งตั้งเป็นพระเจ้าคณะผู้ปกครองชั้นต่างๆ ได้

การศึกษาในระดับนี้แบ่งเป็น ๓ ระดับ เหมือนกับการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีแบบเดิม คือ เปรียญตรี เปรียญโท เปรียญเอก แต่นำมาปรับปรุงหลักสูตรใหม่ให้เทียบเท่ากับการศึกษาระดับอุดมศึกษาของคณะสงฆ์และของทางโลก โดยจะต้องปรับปรุงหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกบาลีเสียใหม่ โดยนำเนื้อหาหลักสูตรทางโลกเข้ามาเพิ่มเติมเข้าไปด้วย สำหรับการศึกษาดังกล่าวในหลักสูตรนี้ ไม่ได้หมายถึงความรู้เกี่ยวกับศาสตร์ต่างๆ ของทางโลกอย่างที่เราเข้าใจกัน หากหมายถึงความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับสภาพความเป็นจริงในปัจจุบัน ทั้งระดับท้องถิ่น ประเทศชาติไปจนถึงระดับโลก อาทิ ปัญหาความเสื่อมโทรมทางศีลธรรม ความไม่สมดุลระหว่างการพัฒนาทางวัตถุกับการพัฒนาทางจิตใจ แนวคิดเรื่องการพัฒนาที่กับการเกิดปัญหาในปัจจุบันนอกจากนั้นยังเจาะจงมาที่สถานการณ์ทางพุทธศาสนา เช่น สภาพพุทธศาสนาไทยในปัจจุบัน การเผยแผ่พระพุทธศาสนาสู่โลกตะวันตก พุทธศาสนากับความเปลี่ยนแปลงของสังคมปัจจุบัน บทบาทและศักยภาพของวัดและพระสงฆ์ในการป้องกันแก้ไขปัญหาและสร้างสรรค์ชีวิตและสังคมที่ดีงาม เป็นต้น

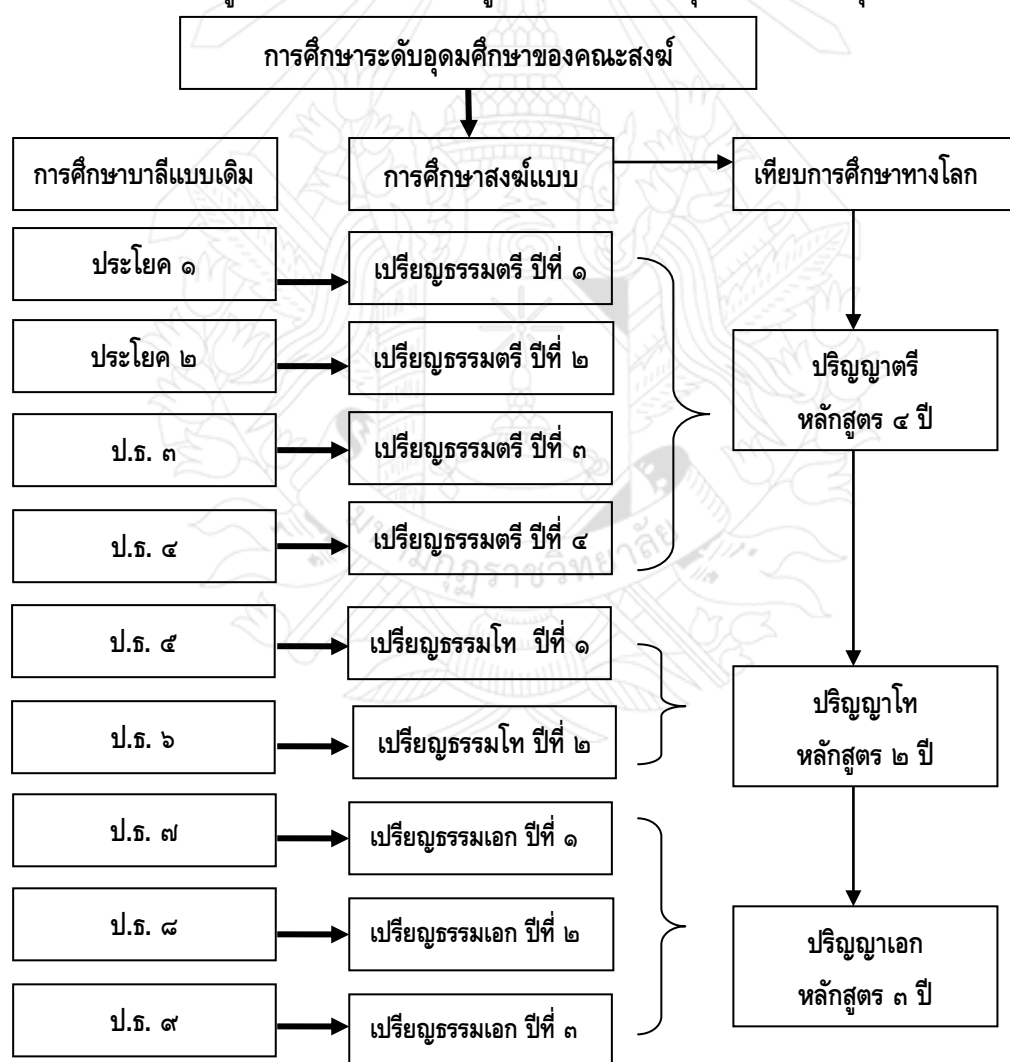
สำหรับเนื้อหาของหลักสูตรในการศึกษาระดับนี้ สามารถนำเนื้อหาของหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกบาลีแบบเดิมมาใช้ได้ทั้งหมด แต่ควรเพิ่มเติมเนื้อหาโดยเน้นความแตกฉานทางด้านหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพิ่มขึ้น ควรที่จะปรับปรุงหลักสูตรให้เน้นการวิเคราะห์ วิจารณ์ และก่อนจบการศึกษาในระดับนี้ นักศึกษาจะต้องมีผลงานทางวิชาการเหมือนกับการศึกษาระดับปริญญาโทในทางโลก โดยอาจจะต้องมีผลงานวิจัยทางพระพุทธศาสนาหรือผลงานวิจัยทางภาษาบาลีจำนวน ๑ เล่ม ซึ่งโครงสร้างการศึกษาในระดับนี้สามารถแบ่งออกได้ดังนี้ คือ

๑. ระดับเปรียญธรรมตรี โดยนำหลักสูตรพระปริยัติธรรมแบบเดิมตั้งแต่ประโยค ๑-๒ จนถึง ประโยค ๔ มาจัดเทียบกับระดับอุดมศึกษาในระดับปริญญาตรี ๔ ปี

๒. ระดับเปรียญธรรมโท โดยนำหลักสูตรพระปริยัติธรรมแบบเดิมตั้งแต่ประโยค ๕ และประโยค ๖ มาจัดเทียบกับระดับอุดมศึกษาในระดับปริญญาโท หลักสูตร ๒ ปี

๓. ระดับเปรียญธรรมเอก โดยนำหลักสูตรพระปริยัติธรรมแบบเดิมตั้งแต่ประโยค ๗ ถึง ประโยค ๙ มาจัดเทียบกับระดับอุดมศึกษาในระดับปริญญาเอก หลักสูตร ๓ ปี

แผนภูมิที่ ๔.๕ โครงสร้างหลักสูตรการศึกษาระดับอุดมศึกษา หรือ อุดมศึกษา

สำหรับสาขาวิชาที่จะเปิดทำการเรียนการสอนในระดับอุดมศึกษาชั้น นอกจากจะเปิดเรียนสาขาบาลี โดยตรงแล้ว อาจจะมีเปิดเรียนในสาขาวิชาต่างๆ เช่น สาขาพระวินัยปิฎก สาขาพระสุตตันตปิฎก สาขาพระอภิธรรมปิฎก สาขาวิปัสสนากรรมฐาน สาขาพุทธศิลป์ หรือสาขาการบริหารจัดการคณะสงฆ์ เป็นต้น ซึ่งเป็นสิ่งที่ศาสนทายาทจำเป็นต้องรู้ โดยผู้ที่เข้ามาศึกษาในหลักสูตรนี้สามารถที่จะเลื่อนไหลหรือปรับเปลี่ยนสายการศึกษาได้ เช่น จบการศึกษาในระดับเปรียญตรีสาขาบาลี แต่มีความประสงค์จะศึกษาต่อในระดับเปรียญโท สาขาพระวินัยปิฎก หรือ มีความประสงค์จะเข้าไปศึกษาต่อในระดับปริญญาโทในหลักสูตรของมหาวิทยาลัยสงฆ์ หรือ ในสถาบันอุดมศึกษาของทางโลก ก็สามารถกระทำได้ แต่การศึกษาตั้งแต่ในระดับเปรียญโทและเปรียญเอกก่อนที่จะสำเร็จการศึกษาในระดับนี้ได้ จะต้องผ่านการทำผลงานทางวิชาการอาจจะเป็นวิทยานิพนธ์หรือดุษฎีนิพนธ์ทางพระพุทธศาสนาจำนวน ๑ เล่ม และจะต้องผ่านการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามเงื่อนไขที่กำหนดก่อน จึงจะสามารถสำเร็จการศึกษาในระดับนี้ได้

และเมื่อเป็นดังนี้ การเรียนภาษาบาลีซึ่งเป็นการศึกษาสายศาสนทายาท จะมีใช้เป็นเรื่องบังคับสำหรับผู้ที่มาบวชชั่วคราวเพื่อเป็นทางผ่าน คัดเลือกเอาเฉพาะผู้ที่ต้องการบวชระยะยาวเท่านั้น นั้นหมายความว่าจำนวนนักเรียนจะเรียนบาลีลดลง แต่จะมีคุณภาพมากขึ้น ขณะเดียวกันจำนวนนักเรียนที่ขาดสอบและสอบตกก็จะลดลง เท่ากับลดความสูญเสียทางด้านทรัพยากร กำลังคนและเวลาทั้งของผู้เรียนและครูผู้สอน ทำให้สามารถอุทิศทรัพยากรและปัจจัยดังกล่าวไปเพื่อการศึกษาด้านอื่นได้มากขึ้น ในขณะที่เดียวกันระบบการศึกษาแบบนี้จะต้องปรับเปลี่ยนวิธีการเรียนการสอน การวัดผลประเมินผลจากแบบเดิมที่มุ่งเน้นการท่องจำตามแบบเรียน มาเป็นการศึกษาที่มุ่งเน้นทำความเข้าใจ มุ่งความแตกฉานในหลักธรรมคำสอน และการประนําหลักธรรมมาประยุกต์ใช้ในสังคมปัจจุบัน

ผลดีของการรวมหลักสูตรเข้าด้วยกัน

๑) เป็นการสนับสนุนให้ผู้เรียนพระปริยัติธรรม (นักธรรมบาลีแบบเดิม) เพิ่มขึ้น เพราะในปัจจุบันหานักเรียนที่จะมาเรียนนักธรรมบาลีนั้นค่อนข้างยาก แต่ส่วนใหญ่จะไปเรียนสายสามัญ ดังนั้น การรวมหลักสูตรเข้าด้วยกัน เป็นการสนับสนุนกระตุ้นให้ผู้เรียนมีความสนใจมากขึ้น เป็นการสร้างแรงจูงใจให้มีผู้สนใจที่จะเข้ามาบวชเรียนเพิ่มมากขึ้น และหากบวชแล้วไม่สามารถอยู่เป็นพระภิกษุสามเณรได้ตลอดไป เมื่อลาสิกขาไปก็สามารถมีความรู้วิชาที่จะต้องใช้ในการดำรงชีวิตในทางโลก เมื่อมีความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม ก็จะเป็นประโยชน์ต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วย

๒) ทำให้การศึกษาพระปริยัติธรรมมีความสมบูรณ์ ที่เหมาะสมกับการสร้างศาสนทายาทที่ดี มีความเพียบพร้อมไปด้วยวิชาการทั้งทางโลกและทางธรรม และทำให้การศึกษาเป็นเอกภาพ นักเรียนจะมีองค์ความรู้หลากหลาย ก้าวหน้ากับการศึกษาทางโลกไม่ด้อยไปกว่าการศึกษาของฆราวาส และทำให้การศึกษาน่าสนใจไม่น่าเบื่อหน่าย

๓) เป็นการลดความซ้ำซ้อนของผู้เรียนและผู้สอน จากเดิมที่ทำให้นักเรียนต้องเรียนทั้ง ๓ ระบบ คือ นักธรรม บาลี และปริยัติสายสามัญหรือมหาวิทยาลัยสงฆ์ ถ้าวรวมกันแล้วนอกจากจะเป็นการลดความซ้ำซ้อน

ของผู้เรียนและผู้สอน ยังทำให้กระบวนการเรียนการสอนมีประสิทธิภาพ และสะดวกในการจัดการศึกษาและบริหารหลักสูตร บริหารบุคลากร สถานที่

๔. เป็นการยกระดับการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ ให้สอดคล้องกับพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ ทำให้การเรียนมีความเกี่ยวเนื่องกัน ต่อเนื่องกัน ทำให้สามารถเรียนได้ง่ายและเข้าใจง่ายมากขึ้น

๕. ลดความสูญเปล่าทางการศึกษา ซึ่งการศึกษาระบบเดิมมีภิกษุสามเณรลาสิกขาในระหว่างการศึกษามากขึ้น ทำให้คณะสงฆ์ขาดศาสนทายาทสืบทอดพระศาสนา แต่หากจัดการศึกษาระบบใหม่ ทำให้มีผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านเฉพาะสาขาเพิ่มขึ้น เพราะผู้ที่เข้ามาศึกษาในระบบนี้จะเป็นผู้ที่ตัดสินใจแน่นอนแล้วว่าคงดำรงอยู่ในสมณเพศเป็นศาสนทายาทสืบทอดพระพุทธานุศาสนานะ

๖. สำหรับผู้ที่จบการศึกษาหลักสูตรปริญญาตรี โท เอก จากทางโลกหรือสถาบันอื่นมาแล้ว ต้องการจะมาศึกษาในหลักสูตรการศึกษาของคณะสงฆ์ ก็สามารถเทียบโอนหน่วยกิตในรายวิชาเลือกและวิชาพื้นฐานในทางโลกได้ มาศึกษาแต่วิชาแกนพระพุทธานุศาสนานะตามสาขาวิชาที่ตนต้องการจะเรียนได้

แต่การรวมกันก็อาจจะมีผลเสียบ้างเหมือนกัน ซึ่งมีนักวิชาการและพระผู้บริหารคณะสงฆ์ที่ไม่เห็นด้วยได้ให้เหตุผลดังนี้

๑. แต่ละหลักสูตรมีความมุ่งหมายต่างกัน หากนำมารวมกันจะทำให้แต่ละหลักสูตรหย่อนคุณภาพลงได้ โดยเฉพาะการเรียนบาลีจะต้องให้ความสำคัญอย่างจริงจัง หากนำมารวมกันจะทำให้ความรู้ด้านบาลีอ่อนลง และครูที่จะมาสอนถ่ายทอดวิชาให้นักเรียนมาสนใจศาสนานั้นหายาก จึงเห็นสมควรแยกกันไว้เหมือนเดิมดีแล้ว ซึ่งในประเด็นนี้ ผู้วิจัยเห็นว่าความรู้ด้านบาลีมีได้อ่อนด้อยลงเลย แต่อาจจะมีความแตกฉานในทางพระพุทธานุศาสนานะมากขึ้น สามารถที่จะวิเคราะห์หลักธรรมนำมาอธิบายปรากฏการณ์ของสังคมได้ดีกว่าหลักสูตรบาลีแบบเดิมของคณะสงฆ์เสียอีก แต่จะต้องปรับเปลี่ยนวิธีการเรียนการสอนเสียใหม่ ไม่เน้นการท่องจำแบบเดิม แต่เน้นความเข้าใจและความลึกซึ้งในหลักธรรมในพระไตรปิฎกมากกว่า และจะเป็นการศึกษาที่มีประโยชน์ต่อพระพุทธานุศาสนาในโลกปัจจุบันมากยิ่งขึ้น

๒. เนื้อหาสาระที่จะได้ อาจจะไม่ครบถ้วนตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ อาจจะไม่ชัดเจนไม่ได้ จนอาจจะทำให้ผู้ที่รู้บาลีและนักธรรมอย่างแท้จริงไม่มี เพราะการนำเอาเนื้อหาทั้งสามด้านมารวมกัน ซึ่งมีเนื้อหามากเกินไป และไม่สัมพันธ์กับผู้เรียน อาจทำให้ไม่สามารถเรียนดีได้ ในประเด็นนี้ผู้วิจัยมีความเห็นว่า การรวมหลักสูตรเข้าด้วยกันนี้ จะทำให้ผู้ที่เข้ามาเรียนในหลักสูตรที่สร้างศาสนทายาทนี้มาเรียนด้วยความสมัครใจ หากคณะสงฆ์เห็นชอบว่าควรคงเนื้อหาสาระของพระปริยัติธรรมแบบเดิมไว้ทั้งหมด ก็สามารถที่จะคงไว้ตามแบบเดิมได้ แต่จะต้องเพิ่มเติมเนื้อหาวิชาการทางโลกบางส่วนเพิ่มขึ้น เช่น ด้านภาษาอังกฤษ หลักการวิจัย หลักการบริหารจัดการองค์กร เป็นต้น การศึกษาภาษาบาลีในประเทศไทยเป็นหนทางนำความรู้พระพุทธานุศาสนาและความรู้ ความคิด ความรู้เหตุผล ให้เกิดขึ้นในสังคมไทย การศึกษาภาษาบาลีไม่ใช่เพื่อจะรักษาภาษาบาลี เพราะในสมัยปัจจุบันภาษาบาลีมีใช้ภาษาที่ใช้สื่อสารในชีวิตประจำวัน แต่ศึกษาเพื่อเรียนรู้พระพุทธานุศาสนาไว้ให้แก่สังคมไทย การที่จะทำให้การศึกษาภาษาบาลีได้มาตรฐานโดยสัมพันธ์กับพระพุทธานุศาสนา คณะสงฆ์ไม่

ควรแยกการศึกษาเป็นมาลีนักรวม แต่ควรรวมเข้าด้วยกัน นอกจากนั้นวิชาทั่วไปที่เป็นพื้นฐานสำหรับความเข้าใจชีวิตในปัจจุบัน เป็นเรื่องสำคัญที่ผู้ศึกษาจะต้องดำรงอยู่ในสังคมอย่างเข้าใจและช่วยให้จัดการปัญหาได้อย่างถูกต้องและเป็นระบบ

๓. ผู้บริหารครูผู้สอน ยังขาดความพร้อมขาดความรู้ความสามารถ และความเข้าใจในการประยุกต์ใช้เกี่ยวกับการศึกษานานพื้นฐานของพุทธปรัชญา และไม่สามารถปรับตัวได้ทัน ซึ่งในประเด็นนี้ผู้วิจัยเห็นว่าการที่จะปฏิรูปการศึกษาของคณะสงฆ์ จะต้องทำไปตามลำดับขั้นตอน ในขั้นตอนแรกคือการพัฒนาบุคลากร ทั้งผู้บริหาร ครูอาจารย์ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาของคณะสงฆ์ เมื่อมีการเตรียมการด้านบุคลากรแล้ว ก็อาจจะเริ่มต้นในจุดใดจุดหนึ่งที่มีความพร้อมเสียก่อนเป็นอันดับแรก เป็นการทดลอง หากประสบผลสำเร็จค่อยขยายการศึกษาระดับนี้ออกไปให้กว้างขวางมากยิ่งขึ้น

๔. แม่กองธรรมสนามหลวง และ แม่กองบาลีสนามหลวงในระบบการศึกษาแบบเดิมจะไปสังกัดอยู่ที่ไหน ในประเด็นนี้ก็สามารไปเป็นคณะกรรมการการศึกษาของคณะสงฆ์ในทุกๆระดับ เช่น ไปเป็นกรรมการสภามหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่ง เป็นคณะกรรมการสภาการศึกษาของคณะสงฆ์แห่งประเทศไทย เป็นต้น ซึ่งมีหน้าที่คอยควบคุมดูแลนโยบายการบริหารการศึกษาในด้านนี้โดยตรง

แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นการศึกษาในรูปแบบนี้ จะต้องปรับเปลี่ยนนโยบายทางการปกครองของคณะสงฆ์ให้สอดคล้องกันด้วย หมายความว่า ผู้ที่จะได้รับการแต่งตั้งเป็นเจ้าคณะผู้ปกครองของคณะสงฆ์ไม่ว่าจะเป็นเจ้าอาวาส ผู้ช่วยเจ้าอาวาส พระอุปัชฌาย์ หรือ เจ้าคณะผู้ปกครองในระดับชั้นต่าง ๆ ของคณะสงฆ์ จะต้องพิจารณาแต่งตั้งจากผู้ผ่านหลักสูตรนี้เท่านั้น เมื่อเป็นดังนี้จะเป็นแรงจูงใจให้พระภิกษุสามเณรผู้มุ่งที่จะดำรงสมณเพศต่อ มีแรงจูงใจและมีเป้าหมายในการศึกษาเล่าเรียนมากขึ้น

การศึกษาในระดับเปรียญธรรมนี้มุ่งผลิตศาสนทายาทโดยตรง ดังนั้น นอกจากจะเรียนรู้ในภาควิชาการแล้ว จะต้องมีการจัดระบบการศึกษาที่ฝึกฝนอบรมความเป็นศาสนทายาทอย่างเข้มข้น โดยจะต้องมีทั้งภาคปริยัติและภาคปฏิบัติ จัดสภาพแวดล้อมให้เอื้อต่อการฝึกฝนทั้งร่างกายและจิตใจ ตั้งแต่ระบบระเบียบความเป็นบรรพชิต การฝึกฝนอบรมอย่างเข้มข้นในทุกด้าน สำหรับเตรียมคนที่จะไปเป็นพระสังฆาธิการ เจ้าคณะผู้ปกครองคณะสงฆ์ การบริหารจัดการศึกษาในระดับนี้ อาจจะต้องใช้ระบบโรงเรียนประจำ เหมือนกับโรงเรียนนายร้อยที่เตรียมคนจะไปเป็นนายทหารของกองทัพ โดยการสร้างสภาพแวดล้อมที่เป็นการฝึกฝนตามหลักไตรสิกขาของพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง

สำหรับหน่วยงานที่จะมาจัดการศึกษาในระดับนี้ สำนักงานสภาการศึกษาของคณะสงฆ์แห่งประเทศไทย อาจจัดตั้งเป็นสถาบันขึ้นมาโดยเฉพาะ เรียกว่า **“วิทยาลัยศาสนทายาท”** โดยที่มีคณะกรรมการบริหารขึ้นมาชุดหนึ่ง ซึ่งคณะกรรมการบริหารนี้ประกอบไปด้วยแม่กองบาลี แม่กองธรรม อธิการบดีมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งและบุคคลอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาของคณะสงฆ์มาเป็นคณะกรรมการ ควบคุมดำเนินนโยบายในการจัดการศึกษาในแผนกนี้ โดยให้มีการประสานร่วมมือกับมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้ง ๒ ในด้านต่างๆ เพื่อให้มีการเชื่อมโยงกันทั้งในด้านหลักสูตร บุคลากร และด้านต่างๆ เมื่อการศึกษาเข้ามาอยู่ในระบบเดียวกันแล้ว จะทำ

ให้นักศึกษาสามารถเปลี่ยนสาขาวิชา เทียบโอนหน่วยกิตทางการศึกษาได้ง่ายขึ้น และจะทำให้นักศึกษาที่เป็น
 คฤหัสถ์สามารถที่จะเข้ามาศึกษาเรียนรู้หลักสูตรพระพุทธศาสนา และมีวิถีสถานะที่ได้รับการรับรองเทียบเท่า
 กับสถาบันอุดมศึกษาของรัฐทั่วไป จะเป็นแรงกระตุ้นให้ผู้ที่หันเข้ามาศึกษาวิชาการทางด้านพระพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น
 เพื่อเป็นการสร้างฐานกำลังหรือสร้างศาสนิกชนที่มีคุณภาพให้กับพระพุทธศาสนาต่อไปในอนาคต

ดังนั้นในฐานะที่สถาบันสงฆ์เป็นหลักของพระศาสนา ควรเป็นผู้นำทางด้านการศึกษาพระพุทธศาสนา
 หากการศึกษาพระปริยัติธรรมแบบเดิมของคณะสงฆ์ ผู้ที่เรียนจบในระดับเปรียญธรรมเก้าประโยค แต่กลับไป
 เทียบกับการศึกษาทางโลกได้แค่ระดับปริญญาตรี หากถ้าจบเปรียญธรรมเก้าประโยคแล้วลาสิกขาออกไป
 ไปสมัครงานพร้อมกันกับผู้จบปริญญาโททางด้านศาสนา ปรากฏว่าผู้ที่จบการศึกษาในระดับปริญญาโทได้
 เป็นหัวหน้างาน ส่วนผู้ที่จบเปรียญธรรมเก้าประโยคเป็นได้แค่ลูกน้องเพราะเทียบเท่าระดับปริญญาตรี ถึงแม้
 จะมีความรู้ดีกว่า รู้พระธรรมวินัยดีกว่า แต่สังคมไม่ยอมรับก็ไม่สามารถที่จะไปทำอะไรได้ เพราะฉะนั้นการ
 ยอมรับของสังคมนี้ก็เป็นเรื่องสำคัญ ดังนั้น การรวมหลักสูตรการศึกษาของคณะสงฆ์เข้าด้วยกัน เป็นการ
 ยกระดับฐานะการศึกษาของคณะสงฆ์ให้ถึงระดับปริญญาเอก จึงเป็นเรื่องจำเป็นและสำคัญ แต่การจะจัดได้
 ทำให้ถึงในระดับนั้นได้ จะต้องทำให้สังคมยอมรับด้วย โดยคณะสงฆ์จะต้องมีกระบวนการจัดการเรียนการ
 สอนที่มีคุณภาพ กระบวนการบริหารจัดการที่ได้มาตรฐาน สามารถตรวจสอบและวัดมาตรฐานทางการศึกษา
 ได้ หากทำได้อย่างนี้ การศึกษาของคณะสงฆ์ไทยก็จะพัฒนาไปในทิศทางที่พึงประสงค์ได้อย่างแน่นอน

๒) แนวทางด้านกระบวนการเรียนการสอน

พระพุทธศาสนามีปรัชญาเกี่ยวกับการศึกษาประการหนึ่ง คือ มนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้ และวิธีการฝึก
 มนุษย์ที่ดีที่สุดประการหนึ่งก็คือ การให้การศึกษา^{๓๙} ซึ่งกระบวนการจัดการศึกษาประการหนึ่งของพุทธศาสนา
 ก็คือ ปฏิบัตินิยมที่มุ่งเน้นให้คนเรียนรู้หลักคำสอนแล้วนำมาปฏิบัติ เนื่องจากสัมฤทธิ์ผลทางการศึกษาที่แท้จริง
 ก็คือ ผลที่เกิดจากการลงมือปฏิบัติตามทฤษฎีที่ได้ศึกษามาแล้ว ซึ่งจะนำไปสู่ความชำนาญหรือทักษะสามารถ
 เป็นที่พึ่งของตน คนอื่นและสังคมได้ โดยมีเป้าหมายอยู่ที่การหลุดพ้นจากความทุกข์ทางใจเป็นสำคัญ
 กระบวนการจัดการเรียนรู้นี้ที่รวมถึงกระบวนการเรียนการสอนการวิจัย การพัฒนานักศึกษาและการบริการ
 ด้านวิชาการ ที่จะนำไปสู่การสร้างผลผลิตทางการศึกษาของคณะสงฆ์ และให้บริการทางการศึกษาแก่พระภิกษุ
 สามเณรและพุทธศาสนิกชน จากกระบวนการเรียนรู้ของคณะสงฆ์ไทยแบบเดิม เน้นหนักอยู่เฉพาะที่
 กระบวนการสอบและการวัดผลประเมินผล แต่ไม่ได้ให้ความสำคัญกับกระบวนการเรียนการสอน และได้
 ศึกษาเฉพาะในภาคปริยัติเป็นส่วนใหญ่ ส่วนภาคปฏิบัติไม่ได้ให้ความสำคัญที่น้อยมาก แทบจะไม่มีปรากฏ
 ในหลักสูตรการศึกษาของคณะสงฆ์ โดยเฉพาะหลักสูตรพระปริยัติธรรมทั้งแผนกธรรมและแผนกบาลี ดังนั้น
 การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในยุคปัจจุบัน ควรแยกจัดเป็น ๒ หมวดใหญ่ ๆ คือ

^{๓๙}ธีรโชติ เกิดแก้ว, “การสอนแบบผู้เรียนคือศูนย์กลางในพุทธศาสนา”, *วารสารพุทธศาสนศึกษา*, ปี
 ที่ ๙ ฉบับที่ ๓ (กันยายน-ธันวาคม ๒๕๔๕) : ๔๙.

ก. การศึกษาภาคเนื้อหา ได้แก่ ข้อมูลความรู้หรือสิ่งที่ควรรู้เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา คือ หลักธรรม คำสอนในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งพระภิกษุสงฆ์และพุทธศาสนิกชนควรจะต้องรู้ตามสมควรแก่ฐานะของตน และเพื่อความเป็นชาวพุทธที่ดี เช่น พุทธประวัติ ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ความรู้เกี่ยวกับสถาบัน พระพุทธศาสนา ศาสนธรรม ศาสนพิธี รวมทั้งวัฒนธรรมประเพณีที่เกี่ยวข้องด้วยพระพุทธศาสนา และนอกจากนี้ในสมัยปัจจุบันสิ่งที่จำเป็นจะต้องศึกษาก็คือภาษาต่างๆ เช่น ภาษาอังกฤษ ภาษาจีน ภาษาฝรั่งเศส เป็นต้น เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้อย่างมีประสิทธิภาพ การศึกษาภาคเนื้อหาเป็นสิ่งสำคัญ และมีความจำเป็นในการศึกษาขั้นพื้นฐาน แต่ถ้าหยุดอยู่เพียงนั้น ก็จะไม่เป็นการศึกษาที่แท้จริง เพราะจะไม่เกิดการฝึกฝนพัฒนาแก้ไขตัวของบุคคล และไม่สำเร็จประโยชน์แก่สังคม เมื่อศึกษาภาคเนื้อหา ข้อมูลพอสมควรแล้ว จะต้องเน้นภาคปฏิบัติการในการฝึกฝนพัฒนาให้รู้จักปฏิบัติต่อประสบการณ์ หรือ สถานการณ์ต่างๆ อย่างถูกต้อง สามารถนำข้อมูลที่ได้เรียนรู้ไปใช้ประโยชน์ โดยให้รู้จักคิดเป็น พูดเป็น หรือ สื่อสารเป็น ทำเป็น ผลิตเป็น และแก้ปัญหาเป็นด้วย^{๔๐}

ข. การศึกษาภาคปฏิบัติการ ได้แก่ การพัฒนาผู้เรียนให้เป็นผู้ที่มีความดี มีคุณภาพ เน้นความมีระเบียบ วินัย ซึ่งพร้อมที่จะอยู่ด้วยดีและมีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคม โดยเฉพาะรู้จักนำหลักธรรมคำสอนของ พระพุทธศาสนามาใช้ปฏิบัติ เพื่อตอบสนองความต้องการและแก้ปัญหาของท้องถิ่นและยุคสมัยนั้นๆ ได้ โดยเฉพาะการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ซึ่งถือว่าเป็นเรื่องจำเป็นสำหรับการศึกษาของคณะสงฆ์ จะต้องกำหนด ระบบการศึกษาภาคปฏิบัติการนี้ให้เข้มแข็งอาจจะกำหนดวางระบบเหมือนกับการศึกษาในมหาวิทยาลัยสงฆ์ ที่ได้ กำหนดเงื่อนไขให้ผู้ที่จะสำเร็จการศึกษาในแต่ละระดับชั้น จะต้องผ่านการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามหลักสูตร ที่คณะสงฆ์กำหนดเสียก่อน จึงจะสามารถสำเร็จการศึกษาอย่างสมบูรณ์ในระดับชั้นนั้นๆ การศึกษา ภาคปฏิบัติการนั้น มีลักษณะสำคัญ คือเป็นการพัฒนาความสามารถที่จะนำความรู้ที่ได้เรียนในภาคเนื้อหาหรือ ภาคปริยัติมาใช้ให้เกิดผลจริง

แท้จริงแล้วการศึกษาของสงฆ์ตามความหมายดั้งเดิม คงไม่สามารถจัดให้เป็นระบบที่แน่ชัดได้ เพราะ พระภิกษุสามเณรทุกรูป เมื่อใดที่ยังไม่บรรลุมรรคผลนิพพาน เป็นพระอริยบุคคลขั้นอรหัตต ก็ยังต้องเป็น นักศึกษา(เสขบุคคล)อยู่ตลอดเวลา มีแต่พระอรหันต์เท่านั้นที่เป็นผู้จบการศึกษาแล้ว (อเสขบุคคล) ด้วยความ เชื่อเช่นนั้น การศึกษาตลอดชีวิตตลอดเวลาของสงฆ์ อันเป็นการศึกษาตามคตินิยมเดิม จึงยังมีอยู่ในชื่อของ "การศึกษาวิปัสสนา" การศึกษาวิปัสสนาเป็นการศึกษาตามอริยาคัย ไม่มีการบังคับและไม่มีหลักสูตรตายตัว แต่มีการศึกษาแบบนี้กระจายอยู่ทั่วไปในหมู่สงฆ์ โดยมีตัวครูบาอาจารย์เป็นศูนย์กลาง กล่าวคือ เมื่อมี พระภิกษุรูปใด สามารถสั่งสอนอบรมให้ลูกศิษย์มีความก้าวหน้าในปฏิบัติธรรมและปฏิบัติธรรมได้ ก็จะมีผู้ไป มอบตัวเป็นศิษย์ ดังตัวอย่างของพระอาจารย์มั่น พระอาจารย์ชา พระอาจารย์พุทธทาส เป็นต้น วัดหรือที่พำนัก ของพระอาจารย์เหล่านี้ได้กลายเป็นศูนย์กลางของการเรียนรู้ โดยมีต้องมืองค์กรหรือสถาบันใดไปประกาศจัดตั้ง

^{๔๐}รศ.ดร.พรชูลี อาชาวาร์จ, "รูปแบบการศึกษาไทยที่สมดุลกับบริบทของสังคมไทยในศตวรรษที่ ๒๑", รายงานการวิจัย, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๓๘, หน้า ๕๘.

ในปัจจุบันศูนย์การเรียนรู้แบบนี้มีอยู่ทั่วประเทศ และเป็นศูนย์การเรียนรู้ที่ไม่ได้จำกัดเฉพาะการเรียนรู้ของพระภิกษุสามเณรเท่านั้น หากเป็นศูนย์การเรียนรู้ของฆราวาสและประชาชนทั่วไปด้วย โดยแต่ละสำนักต่างมีรูปแบบและวิธีการที่แตกต่างกันไป แต่มีเป้าหมายของการเรียนรู้เหมือนกัน ตรงที่เน้นการฝึกฝนอบรมตน เพื่อให้เกิดคุณงามความดี การศึกษาเรียนรู้แบบนี้มีผลกระทบต่อชุมชนและการพัฒนาปัจเจกชนสูงมาก โดยเฉพาะในหมู่สงฆ์เอง เครือข่ายการเรียนรู้ของระบบนี้มีพลังขับเคลื่อนต่อสังคมสูงมาก

หลักการเบื้องต้นของพุทธศาสนาต่อการศึกษาคือ การให้การศึกษาเพื่อให้บุคคลเป็นผู้รู้ (พุทธะ) เป็นบัณฑิตสมบุรณ์แบบ คือ มีทั้งความรู้และทฤษฎีต่าง ๆ (วิชา) และอยู่ในความประพฤติปฏิบัติที่ดี มีศีลธรรม มีระเบียบวินัย และรู้จักกฎกติกาต่างๆ ของสังคม ชุมชนของตน (จรรยา) ตามแบบอย่างที่เหมาะสมตามแบบอย่างพระพุทธศาสนา ดังแผนภูมิ^{๔๑}

แผนภูมิที่ ๔.๖ หลักการศึกษาตามแนวพระพุทธศาสนา

กระบวนการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ จะต้องมุ่งฝึกอบรมและพัฒนาพระภิกษุสามเณรและพุทธศาสนิกชนในทุกๆระดับ เน้นคนเป็นศูนย์กลาง โดยประกอบด้วยการศึกษาแบบต่างๆ ไป ที่ได้จาก (ปรโตโมสะ) และ การศึกษาแบบไตรสิกขา ที่เกิดจากปัจจัยภายในตัวมนุษย์ (โยนิโสมนสิการ) ทำให้มีทัศนคติที่ถูกต้อง (ลัมมาทิกุญฺญ) และมีการพัฒนากายและวาจา (ศีลสิกขา) การพัฒนาจิต (จิตตสิกขา) และการพัฒนาปัญญา (ปัญญาสิกขา) ซึ่งสอดคล้องกับหลักการของอริยมรรค ทำให้เกิดเป็นองค์รวมหรือระบบบูรณาการทั้งคนและสิ่งแวดล้อมรอบตัวคน ซึ่งก็จะสอดคล้องกับกระบวนการเรียนการสอนตามแนวพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๕๒ มาตรา ๑๕ ว่า “การจัดการศึกษามีสามรูปแบบคือ การศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย”^{๔๒} ซึ่งการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยก็สามารถที่จะจัดการศึกษาในรูปแบบทั้ง ๓ รูปแบบนี้ได้ คือ

^{๔๑} อภิวัฒน์ โพธิ์สาน, **พุทธศาสน์แนวปฏิบัติเพื่อชีวิต**, (มหาสารคาม : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๑), หน้า ๗๔.

^{๔๒} ดร.สมหมาย จันทรเรือง, **พัฒนาการการศึกษาไทย อดีต ปัจจุบัน และในศตวรรษใหม่**, อ่างแล้ว, หน้า ๒๔๖.

๑) การศึกษาในระบบ การศึกษาในระบบของคณะสงฆ์ไทย คือการศึกษาในระดับชั้นต่างๆ ตั้งแต่ระดับบุรพลิกษา มัธยมศึกษา และอุดมศึกษา เป็นการศึกษาที่กำหนดจุดมุ่งหมาย วิธีการศึกษา หลักสูตร ระยะเวลาของการศึกษา การวัดผลและประเมินผล ซึ่งเป็นเงื่อนไขของการสำเร็จการศึกษาที่แน่นอน

๒) การศึกษานอกระบบ การศึกษานอกระบบของคณะสงฆ์ อาจจะเป็นการศึกษาในระบบอุปถัมภ์ อาจารย์ สัทธวิหาริก อันตวาลิก โดยใช้ระบบการศึกษาในสำนักปฏิบัติธรรมกรรมฐาน หรือในสำนักของครู อาจารย์ การศึกษาระบบนี้เป็นการศึกษาที่มีความยืดหยุ่นในการกำหนดจุดมุ่งหมาย รูปแบบวิธีการจัดการศึกษา ระยะเวลาของการศึกษา การวัดและประเมินผล ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญของการสำเร็จการศึกษา โดยเนื้อหาและหลักสูตรจะต้องมีความเหมาะสมสอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการของบุคคลแต่ละกลุ่ม

๓) การศึกษาตามอัธยาศัย การศึกษาตามอัธยาศัยของคณะสงฆ์ เป็นการศึกษาที่ให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ด้วยตนเองตามความสนใจ ศักยภาพ ความพร้อม และโอกาสโดยศึกษาจากบุคคล ประสบการณ์ สังคม สภาพแวดล้อม สื่อหรือแหล่งความรู้อื่นๆ เช่น การจัดโครงการเข้าค่ายคุณธรรม โครงการฝึกอบรมปฏิบัติธรรม หรือ การจัดวัดให้เป็นแหล่งเรียนรู้ ห้องสมุด พิพิธภัณฑ์ เป็นต้น

นอกจากนี้คณะสงฆ์ไทยอาจจะจัดระบบการศึกษาทางไกล หรือการศึกษาผ่านสื่อต่างๆ เช่น อินเทอร์เน็ต การศึกษาทางไกลผ่านดาวเทียม การจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ในจังหวัดต่างๆ ที่มีความพร้อม เป็นต้น หรืออาจจะจัดการศึกษาผสมผสานกันก็ได้ กระบวนการเรียนการสอนตามหลักการนี้จะสำเร็จผลได้จะต้องมีวิธีสอนที่ดี เฉพาะอย่างยิ่งต้องได้บุคลากรทางการศึกษาโดยเฉพาะครูที่มีความรู้ความสามารถ มีคุณภาพสูง เพราะการที่จะบูรณาการวิชาต่างๆ ทุกวิชาเข้าด้วยกัน โดยมีพระพุทธรูปเป็นแกนกลางนั้น มีใช้ที่ครูโดยทั่วไปจะสามารถกระทำได้ จะต้องเป็นครูที่ผ่านการฝึกหัดและพัฒนามาแล้วเท่านั้น ดังนั้น คณะสงฆ์จะต้องมีนโยบายในการฝึกหัดและพัฒนาครูไปพร้อมๆ กับการปฏิรูปการศึกษาของคณะสงฆ์ด้วย แต่ไม่ว่าจะใช้กระบวนการเรียนการสอนแบบใด แต่คณะสงฆ์ไทยจะต้องจัดกระบวนการเรียนการสอนโดยควรยึดหลักการดังนี้ คือ

๑) เน้นความลึกซึ้งของหลักสูตรทางพระพุทธศาสนาในพระไตรปิฎก สถาบันการศึกษาในระดับต่างๆ ของคณะสงฆ์ จะต้องจัดหลักสูตรเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาให้เข้มข้น โดยเน้นความเป็นเลิศด้านวิชาการทางพระพุทธศาสนา ให้มีการศึกษาลึกลงไปในคัมภีร์สำคัญต่างๆ ทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะในคัมภีร์พระไตรปิฎก จะต้องมีการวิเคราะห์ วิจัย และสร้างองค์ความรู้ใหม่ๆ จากพระไตรปิฎกขึ้นมาให้ได้ โดยเฉพาะในการจัดการศึกษาที่มีวัตถุประสงค์เพื่อผลิตศาสนทายาท หรือการศึกษาในระดับมหาวิทยาลัยสงฆ์ จะต้องสร้างเอกลักษณ์ในด้านการศึกษาเป็นผู้เชี่ยวชาญในหลักสูตรการสอนในพระพุทธศาสนาให้ได้ ทั้งในด้านพระวินัย พระสูตร พระอภิธรรม และด้านวิปัสสนากรรมฐาน มิเช่นนั้นก็จะไม่มีเอกลักษณ์เป็นของตนเอง ไม่ใช่ดีในหน้าที่ จะสร้างรูปแบบการศึกษาในระบบ แข่งขันกับสถาบันการศึกษาในทางโลก อันเป็นการเอาจุดอ่อนของตนไปแข่งกับจุดแข็งของทางโลก ซึ่งยากที่จะยกระดับศักดิ์ศรีของสถาบันสงฆ์ให้กลับคืนมาได้” เพราะขณะนี้มหาวิทยาลัยของรัฐเปิดการศึกษาวិชาการทางพระพุทธศาสนาในระดับปริญญาโท ปริญญาเอก หลายสถาบัน

เช่น จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล เป็นต้น ซึ่งมหาวิทยาลัยเหล่านี้ มีการบริหารจัดการที่ดีกว่า มีชื่อเสียงดีกว่า และมีหลักสูตรคล้ายคลึงกับมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่ง คือ มีทั้งวิชาสามัญและวิชาปริยัติธรรม ผู้เรียนมีทั้งพระภิกษุสามเณรและแม่ชี และมีทุนการศึกษาให้พระภิกษุสามเณรและแม่ชีด้วย ถ้าสถานการณ์การศึกษาของคณะสงฆ์ หรือ มหาวิทยาลัยสงฆ์ไม่มีเอกลักษณ์เป็นของตนเอง ก็จะทำให้ผู้ที่มาเลือกเรียนได้ค่อนข้างยาก และการจะทำให้สถาบันการศึกษาของคณะสงฆ์มีความโดดเด่นนั้น จะต้องสร้างความโดดเด่นในด้านพระพุทธศาสนาเท่านั้น

๒) จะต้องจัดการศึกษาตามหลักหลักไตรสิกขา การศึกษาของคณะสงฆ์ในทุกระดับจะต้องยึดถือหลักไตรสิกขาเป็นแนวทางในการจัดการศึกษา เพราะไตรสิกขา เป็นระบบการฝึกอบรมจากภายนอกเข้าหาภายใน จากส่วนที่หยาบเข้าไปหาส่วนที่ละเอียด และจากส่วนที่ง่ายกว่าเข้าไปหาส่วนที่ยากและลึกซึ้งกว่าเมื่อฝึกชั้นละเอียดภายในคือขั้นจิตใจและปัญญาแล้ว ผลก็ส่งกลับออกมาช่วยการดำเนินชีวิตด้านนอก เช่น มีความประพฤติสุจริต มั่นคง มีศีลที่เป็นไปโดยปกติธรรมดาของตนเอง ไม่ต้องฝืนใจ หรือตั้งใจ คอยควบคุมรักษา คิดแก้ปัญหา และทำกิจกรรมต่างๆ ด้วยปัญญาบริสุทธิ์ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เมื่อฝึกตลอดระบบสิกขาแล้ว ระบบชีวิตทั้งหมดก็กลายเป็นระบบของมรรคสอดคล้องกันหมดทั้งภายนอกและภายใน^{๔๓} พระสงฆ์ควรจะต้องหันกลับมาเรียนรู้และปฏิบัติให้เข้าถึง “สิกขาบท” ต่างๆ โดยเฉพาะ “ไตรสิกขา” เพราะการศึกษาคือการพัฒนาคน การพัฒนาคนนั้นจะต้องมุ่งพัฒนาชีวิตให้สมดุลทั้งด้านความสามารถทางวัตถุ วิชาชีพ และความมีปัญญา และคุณธรรม คือมีการพัฒนาระบบการดำเนินชีวิตทั้งสามด้าน คือ ด้านพฤติกรรม ได้แก่วินัย ด้านจิตใจ ได้แก่แก่คุณธรรม ความสุข ฯลฯ ด้านปัญญา ได้แก่แก่ความรู้ความเข้าใจ เหตุผล การเข้าถึงความจริง

เมื่อสถาบันสงฆ์หันกลับมาหารากฐานปรัชญาการศึกษาของพุทธศาสนาตามหลักไตรสิกขา อันเป็นการใช้จุดแข็งของตนไปแข่งกับจุดอ่อนของการศึกษาทางโลกเท่านั้น จึงจะเป็นหนทางในการดึงเอาเกียรติภูมิ และศักดิ์ศรีของสถาบันสงฆ์แห่งนี้ ให้คืนกลับสู่ความรุ่งเรืองเหมือนอดีต สมดังพุทธประสงค์ที่ตรัสไว้ เมื่อคราวส่งสาวก ๖๐ รูปแรกไปประกาศพรหมจรรย์ เพื่อสถาปนาพุทธศาสนาเป็นครั้งแรก^{๔๔} และเมื่อนั้นสถาบันสงฆ์ก็จะกลายเป็นผู้นำสังคม เป็นผู้นำทางสติปัญญา เป็นที่พึ่งของ และนำมนุษยชาติไปสู่จุดมุ่งหมายแห่งความสงบ สันติ ร่มเย็น เพื่อประโยชน์ (พหุชนหิตายะ) เพื่อความสุข (พหุชนสุขายะ) แก่มหาชนส่วนใหญ่อย่างแท้จริง นอกจากนี้ การฝึกหัดอบรมตามแนวไตรสิกขายังเน้นความสำคัญของการเป็นกัลยาณมิตรและความสำคัญของสังคม สิ่งแวดล้อม ที่ช่วยเกื้อหนุนให้เกิดการเรียนรู้อีกด้วย พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้อธิบายหลักไตรสิกขาในแง่ของการพัฒนามนุษย์ว่า

^{๔๓}พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๙๑๕-๙๑๖.

^{๔๔}พระคณาภิเษก เมธังกูโร, **พุทธศาสนากับการศึกษาไทย**, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกลบอลคิมทอง, ๒๕๓๑), หน้า ๑๙๘.

“ถ้าพูดตามภาษาของนักวิชาการศึกษายุคตะวันออก อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และ อธิปัญญาสิกขา ก็ครอบคลุมถึงการทำให้เกิดพัฒนาการทางสังคม พัฒนาการทางอารมณ์ และ พัฒนาการทางปัญญาโดยลำดับ เป็นแต่จะแตกต่างกันโดยขอบเขตของความหมายและสิกขา ๓ มีจุดมุ่งหมายที่ชัดเจนจำเพาะตามแนวของพุทธธรรม อย่างไรก็ตาม อย่างน้อยในขั้นต้นจะเห็น ได้ชัดว่าความหมายไปกันได้ดี คือ พูดได้ตรงกันในขั้นพื้นฐานว่าจะต้องฝึกฝนอบรมบุคคลให้มี วินัย (รวมถึงความรับผิดชอบและความสัมพันธ์ที่ดีทางสังคม) ในห้วงงามทางอารมณ์ (ทางพระ ว่าให้จิตใจเข้มแข็ง ประณีต มีคุณภาพ และสมรรถภาพดี) และในห้วงงามทางพุทธิปัญญา (เริ่มด้วยความคิดเหตุผล) สิกขา ๓ นี้เนื่องกันและช่วยเสริมกัน...”^{๕๕}

การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย ควรมีจุดเน้นที่การนำหลักธรรมมาใช้ในระบบของการพัฒนา ผู้เรียน ซึ่งอาจจะเป็นการเรียนการสอนในภาพรวมของสถานศึกษา หรือการจัดป็นระบบวิถีชีวิตของผู้เรียน ส่วนใหญ่ โดยนำไปสู่จุดเน้นของการพัฒนาผู้เรียนให้เป็นผู้ อยู่ ดู ฟังเป็น กล่าวคือ ใช้ปัญญาและเกิด ประโยชน์แท้จริงต่อชีวิต การดำเนินการของสถาบันการศึกษาของคณะสงฆ์ จะต้องจัดแสดงถึงการ จัด สภาพแวดล้อมและบรรยากาศ (ปรโตโมละ) ที่เป็นกัลยาณมิตร เอื้อในการพัฒนาผู้เรียนอย่างรอบด้าน ด้วย วัฒนธรรมแสวงปัญญาการพัฒนาผู้เรียนจะกระทำผ่านระบบไตรสิกขา ซึ่งประกอบด้วยศีลหรือพฤติกรรมหรือ วินัยในการดำเนินชีวิตที่ดีงามสำหรับตนและสังคม สมาธิ หรือด้านการพัฒนาจิตใจที่มีคุณภาพ มีสมรรถภาพ มีจิตใจที่ตั้งมั่นเข้มแข็งและสงบสุข และปัญญาที่มีความรู้ที่ถูกต้อง มีศักยภาพในการคิด การแก้ปัญหาที่แบบ คาย (โยนิโสมนสิการ) โดยมีครูและผู้บริหารสถานศึกษาเป็นกัลยาณมิตรคนสำคัญ ระบบพัฒนาผู้เรียนด้วย ไตรสิกขานี้^{๕๖} สามารถแสดงแนวคิดได้ดังแผนภูมิ ต่อไปนี้

แผนภูมิที่ ๔.๗ ระบบพัฒนาผู้เรียนด้วยระบบไตรสิกขา

^{๕๕}พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **รุ่งอรุณของการศึกษา เบิกฟ้าแห่งการพัฒนาที่ยั่งยืน**, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๕๖), หน้า ๑๔๓.

^{๕๖}กระทรวงศึกษาธิการ, **แนวทางการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธ**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์, ๒๕๕๖), หน้า ๙.

สุมน อมรวิวัฒน์ ได้สรุปกระบวนการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขาว่า “...การฝึกหัดอบรมตามหลักไตรสิกขาเป็นการศึกษาที่มีลักษณะบูรณาการและปัจจัยการ ที่ว่ามีลักษณะบูรณาการนั้น เพราะทุกองค์ประกอบคือ ศีล สมาธิ ปัญญา นั้นอยู่ในองค์รวมของมรรคมีองค์แปดนั้นมีลักษณะผสมกลมกลืนอย่างได้สัดส่วนสมดุลกัน มีความสอดคล้องรองรับกันทั้งในด้านที่ต้องละเว้นและในด้านที่ต้องเจริญองกาม ยากที่จะแยกออกอย่างโดดเดี่ยวและไม่สามารถตัดองค์ประกอบข้อใดทิ้งไปได้...”^{๔๙} หลักการเรียนรู้ตามแนวไตรสิกขา จึงมีความสมบูรณ์ที่ผู้สอนจะต้องรู้จักผู้เรียนแต่ละคน และถือว่าผู้เรียนเป็นมนุษย์ที่ต้องได้รับการพัฒนาทั้งทางกาย วาจา จิตและปัญญา การเรียนการสอนตามนัยแห่งพระพุทธศาสนา จึงมิใช่การถ่ายทอดความรู้ด้านปริยัติเท่านั้น หากแต่เน้นการฝึกหัดอบรม (ปฏิบัติ) และการวิเคราะห์ประเมินผลของการปฏิบัตินั้นด้วย (ปฏิเวธ)

๓) กระบวนการศึกษาต้องมีทั้งพัฒนาการและบูรณาการ โดยมีระบบการฝึกอบรมคน เรียกว่าสิกขา เป็นหลักแห่งการพัฒนาการ ส่วนหลักธรรม คำสอนของพระพุทธเจ้าที่จัดเป็นหมวดและแต่ละหมวดต้องปฏิบัติให้ครบชุด อย่างประสานกลมกลืนกันเป็นหลักบูรณาการ ความรู้เป็นเรื่องของการคิดและเข้าใจ จนสามารถเชื่อมโยงความรู้ต่างๆ เข้าหากันได้ เป็นระบบที่มีเหตุผล ต้องเป็นการศึกษาเริ่มจากสภาพความเป็นจริงไปสู่การมองหากฎเกณฑ์นามธรรมที่ครอบคลุมสภาพความเป็นจริงได้กว้างขวาง ไม่ใช่การท่องจำสูตรหรือกฎที่ถูกตราให้เป็นความจริง หลักธรรมที่ควรบูรณาการอันเป็นพื้นฐานของศาสนทายาทหรือของผู้ศึกษาของสถาบันสงฆ์ คือ วิชิตแบบอริยสัจ นั่นก็คือวิถีคิดที่สามารถวิเคราะห์ลงไปถึงสภาพที่เป็นจริง สามารถค้นหาข้อมูลรากหรือสาเหตุของสภาพที่เป็นจริง วิถีคิดแบบอริยสัจควรเป็นพื้นฐานของการศึกษาวิชาความรู้ในทุกระดับของการศึกษาของคณะสงฆ์ ซึ่งกระบวนการศึกษาของคณะสงฆ์จะต้องมีพัฒนาการของผู้ศึกษาดังนี้ คือ

(๓.๑) พัฒนาการของผู้ที่ได้รับการศึกษา ควรพัฒนาการศึกษา เพื่อให้ผู้ศึกษาแต่ละคนหลุดพ้นจากการครอบงำของอวิชชา จะได้ค้นหาคำภพที่แผ่เร้นอยู่ในตนให้พบ เพื่อดำรงชีพอยู่อย่างมีศักดิ์ศรีและทำตนให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม เรียกว่า การเป็นผู้มีตนได้พัฒนาแล้ว ๔ ด้าน อันได้แก่ กายภาวนา ศีลภาวนา จิตตภาวนา และ ปัญญาภาวนา โดยทั้งสี่ด้านต้องเชื่อมโยงอิงอาศัยกันและกันและเสริมกันและกัน ในอันที่จะทำลายความเห็นแก่ตัว ทำให้เกิดรักความเป็นธรรม มีความสำนึกที่จะประพฤติในสิ่งที่ถูกต้องและเพื่อธรรมะ คนที่มีการศึกษาจะต้องประกอบด้วยองค์ ๓ คือ มีปัญญา มีความดีงาม มีความสุข และมีอิสระ ความเคารพในศักยภาพของมนุษย์ พระพุทธศาสนาเน้นในศักยภาพของมนุษย์ว่าจะสามารถฝึกฝนและพัฒนาได้ จนสามารถบรรลุสิ่งที่สูงสุดและดีที่สูงสุดคือความหลุดพ้นได้ การมีทัศนคติเช่นนี้เป็นรากฐานสำคัญแก่โลกทัศน์และชีวิตทัศน์ของคน เพราะจะทำให้ผู้รับการศึกษา เคารพในความสามารถ ความดี และสติปัญญาของผู้อื่นตามควรแก่กรณี อันจะเป็นพื้นฐานของการร่วมมือกันในสังคม มีความเมตตากรุณา พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งความเมตตา กรุณา ในโลกที่เต็มไปด้วยความรุนแรงและความบีบคั้นให้คนเอาัดเอาเปรียบกันเช่นนี้ จะไม่มีการศึกษาได้

^{๔๙}สุมน อมรวิวัฒน์, การสอนโดยสร้างศรัทธาและโยนิโสมนสิการ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๐), หน้า ๒๕.

ประสบความสำเร็จได้โดยหากไม่สามารถสร้างบุคลิกภาพที่มีเมตตาในหมู่ผู้ได้รับการศึกษา เพราะฉะนั้นจะต้องนำหลักแห่งความเมตตาคุณานี้ไปเป็นพื้นฐานของบุคลิกภาพของผู้รับการศึกษาให้ได้

(๓.๒) หลักการบูรณาการทางการศึกษาของคณะสงฆ์

ก. บูรณาการระหว่างปริยัติและปฏิบัติ : การบูรณาการน่าจะมีความหมายลึกซึ้งกว่าการเรียนรู้หลักธรรมทางพระศาสนาโดยผสมผสานกับการปฏิบัติในชีวิตประจำวัน เป้าหมายแท้จริงของการบูรณาการตามความหมายข้างต้น หมายถึง การนำหลักพระปริยัติธรรมมาเป็นพื้นฐานในการสร้างและปลูกฝังค่านิยม บุคลิกภาพของพระภิกษุสามเณรหรือผู้ที่ศึกษาในสถาบันการศึกษาของคณะสงฆ์ คือ ค่านิยมและบุคลิกภาพเป็นองค์รวมทั้งหมดของกายกรรม วาจกรรม และมโนกรรมของบุคคล กรรมทั้งสามนี้ต้องมีส่วนสัมพันธ์เชื่อมโยงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันด้วย โดยให้หลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาหยั่งลึกลงไปในชีวิตจิตใจของพระภิกษุสามเณรหรือผู้ศึกษาหรือเปลี่ยนโลกทัศน์ของคนให้อยู่ในกรอบของหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นพื้นฐาน ซึ่งในเชิงปฏิบัติจริง ๆ คงไม่ใช่สิ่งที่จะสามารถทำได้ง่าย ๆ ทั้งนี้เพราะการจะบูรณาการหลักปริยัติและปฏิบัติเข้าด้วยกันให้ได้ผลนั้นจะต้องแทรกซึมในทุกส่วนในทุกกระบวนการของการศึกษา นับตั้งแต่การบริหารการศึกษา วิธีคิดในวิชาความรู้ ความสัมพันธ์ระหว่างผู้สอนและผู้เรียน ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างพระภิกษุสามเณรหรือผู้เรียนกับบริบทของสังคมหรือสิ่งแวดล้อมรอบตัวด้วย ซึ่งการบูรณาการนั้นไม่ได้จำกัดอยู่เพียงวัตรปฏิบัติทางกาย เช่น การถือศีล การสวดมนต์ไหว้พระ หรือพิธีกรรมที่เกี่ยวกับสงฆ์เท่านั้น และไม่ควรถูกจำกัดให้ติดอยู่กับรูปแบบภายนอกของการฝึกจิต เช่น การทำสมาธิ จะต้องหลักศาสนธรรมให้มีความหมายต่อค่านิยมและบุคลิกภาพของคนต้องซึมเข้าไปสู่วิถีคิดโลกทัศน์และชีวิตทัศน์ของผู้รับการศึกษาด้วย นั่นหมายความว่าศาสนธรรมเหล่านี้เป็นพื้นฐานของกระบวนการศึกษาทั้งหมด ไม่ได้แยกออกเป็นหมวดวิชาต่างหาก แต่เป็นพื้นฐานของการเรียนรู้และความสัมพันธ์ทางสังคมผู้รับการศึกษาเผชิญอยู่ตลอดเวลา

ข. บูรณาการระหว่างวินัยกับธรรม การบูรณาการหมายถึงการปฏิบัติครบตามหลักศีล สมาธิ ปัญญาโดยเน้นพร้อมกันไปทั้งสามอย่าง รองศาสตราจารย์ ดร.พระมหาสมจินต์ สมมาบุญโญ กล่าวว่าการบูรณาการหมายถึงการปฏิบัติครบตามหลักศีล สมาธิ ปัญญา โดยเน้นพร้อมกันไปทั้งสามอย่าง ท่านกล่าวว่า การศึกษาต้องสามารถเปลี่ยนพฤติกรรมได้ ต้องคิดเป็นทำเป็น ต้องไม่คิดเข้าหาตัวเอง ทำตัวเพื่อสังคม มหาวิทยาลัยสงฆ์ต้องสามารถชี้ถูกชี้ผิดได้ และสำรวจตัวเองก่อนว่าได้ทำอะไรเป็นประโยชน์ต่อพระศาสนาบ้าง ต้องเน้นทางธรรมก่อน จึงจะสามารถประยุกต์ทางโลกเข้าได้ซึ่งผู้บริหารมหาวิทยาลัยกำลังดำเนินงานแก้ไข ปัญหาเหล่านี้^{๔๔} พระภิกษุสามเณรที่ศึกษาเล่าเรียนในโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญ และที่ศึกษาอยู่ในมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่ง มักจะถูกตั้งข้อสังเกตจากพระเถระผู้ใหญ่และเจ้าคณะพระสังฆาธิการว่า “ไม่ได้ให้นำเอาริ้วไปปฏิบัติ ประพฤติตัวเหมือนฆราวาสเข้าไปทุกที พระเถระต้องสังวรตรงนี้ ต้องไม่ประพฤติด้อย่อนในระเบียบวินัย การประพฤติด้อย่อนเป็นเครื่องแสดงว่ายังไม่มีความพร้อม^{๔๕} พระศรีญาณโสภณ

^{๔๔} สัมภาษณ์ พระศรีคัมภีร์ญาณ, รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ มจร., ๒๗ พฤษภาคม ๒๕๕๑.

^{๔๕} สัมภาษณ์ พระพรหมมุนี, แม่กองธรรมสนามหลวง, ๒๑ พฤษภาคม ๒๕๕๑.

ได้ชี้ให้เห็นว่า “มหาวิทยาลัยสงฆ์ต้องเป็นเลิศทางวิชาการด้านบาลีและธรรมวินัย และธรรมวินัยจะช่วยให้มีพัฒนาการครบทั้ง ๔ ด้านคือ ร่างกาย จิตใจ อารมณ์ และสังคม คือหลักศีล สมาธิ และ ปัญญาตนเอง”^{๕๐}

ค. บูรณาการระหว่างความรู้ทางโลกกับความรู้ทางธรรม โดยใช้ความรู้ทางโลกเป็นฐานรองรับความรู้ทางธรรม เมื่อได้ขยายการศึกษาของพระสงฆ์ให้เอื้อต่อการศึกษาของประชาชนมากขึ้น พระสงฆ์ก็จำเป็นที่จะต้องมีการเรียนรู้วิชาการทางโลกด้วย เพื่อจะได้รู้จักพื้นฐานของตัวเองและจะได้กำหนดแนวทางการพัฒนาที่เหมาะสมและสมดุล และบนพื้นฐานของความเป็นจริงทางสังคมวัฒนธรรม ซึ่งมีสถาบันพุทธศาสนาเป็นหลัก การศึกษาวิชาความรู้สมัยใหม่จะเข้ามามีบทบาทสำคัญ มีใช้เข้ามาครอบงำให้เกิดความแปลกแยกและบั่นทอนทำลายพื้นฐานภูมิปัญญาความรู้ที่เคยมีมาแต่เดิม หากแต่เพื่อปรับผสมผสานและ “ดัดแปลงแก้ไข” ให้ทันสมัย นอกเหนือจากวิชาทางธรรมหรือวิชาทางพระ เพราะในอดีตวัดเป็นศูนย์กลางการศึกษาวิชาทางโลกแทบทุกแขนงเท่าที่ชุมชนต้องการซึ่งรวมไปถึงวิชาช่างและศิลปะพื้นบ้าน

ควรกล่าวย่ำว่า ความรู้หรือวิชาการทางโลกนั้นไม่ได้หมายจำเพาะวิชาที่ใช้ประกอบอาชีพได้เท่านั้น หากหมายถึงความรู้เกี่ยวกับสภาพและปัญหาของสังคมและโลกสมัยใหม่ รวมไปถึงสถานการณ์ปัจจุบันของพุทธศาสนาทั้งในระดับประเทศและระดับโลก ซึ่งควรที่พระสงฆ์จะต้องเข้าใจและรู้เท่าทัน เพื่อปฏิบัติตนได้ถูกต้องและพร้อมสร้างสรรคให้เกิดความเจริญแก่สังคมและพระศาสนา ความรู้ทางโลกมีประโยชน์สำหรับพระสงฆ์ในการบำเพ็ญศาสนกิจให้ได้ผลดียิ่งขึ้นด้วย ดังพระไพศาล วิสาโล ได้ชี้ว่า ความรู้ทางโลกเป็นฐานและทางเดินให้แก่ความรู้ทางธรรม กล่าวคือมองอะไรได้กว้างขึ้น และสามารถใช้ความรู้ทางธรรมนั้นเพื่อช่วยให้เกิดประโยชน์สุขได้อย่างหนักแน่นมั่นคงและกว้างขวางขึ้น นอกจากนั้นความรู้ทางโลก ตลอดจนประสบการณ์ชีวิตในโลกยังเป็นทุนอุดหนุนเกื้อกูลแก่การรู้ธรรมอีกด้วย^{๕๑}

การศึกษาในสถาบันสงฆ์สำหรับพระก็เพื่อผลิตศาสนทายาท สำหรับฆราวาสก็เพื่อเตรียมคนรุ่นใหม่ให้มีจริยธรรมเป็นพื้นฐาน (ศีล) มีการให้เป็นเจ้าเรือน (ทาน) มีจิตใจหนักแน่นมุ่งมั่นในคุณธรรมความดี (สมาธิ) และมีความรู้ดีพอควร (ปัญญา) และต้องมีความขยันหมั่นเพียร (วิริยะ) โดยเรียกร้องต้องการจากชีวิตไม่มากนัก (สำรวมอินทรีย์) และมีความเสียสละเป็นที่ตั้ง เป็นการสร้างชาวพุทธคุณภาพให้เกิดขึ้นในสังคมนั้นเอง ส่วนกระบวนการจัดการเรียนรู้ จะต้องดำเนินตามหลักดังต่อไปนี้ คือ

หลักที่ ๑ ผู้สอนจะต้องรู้จักผู้เรียนแต่ละคนให้ถูกต้อง เพราะพระพุทธานุภาพมองมนุษย์ทั้งในฐานะที่เป็นเอกัตบุคคล (as an individual) และในฐานะเป็นสมาชิกของสังคม ซึ่งต้องอยู่ร่วมกับผู้อื่น (กัลยาณมิตร) ตามหลักพระพุทธานุภาพ บุคคลแต่ละคนมีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย จักทำกรรมอันใดไว้ ดีหรือชั่วจักต้องเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น หลักดังกล่าวนี้แสดงว่า การเรียนรู้ที่ได้ผลเกิดจากการที่ผู้สอนรู้จักผู้เรียนแต่ละคนทั้งทางด้านบุคลิกลักษณะนิสัย อุปนิสัย ความรู้สึกนึกคิด ความถนัด และผู้สอนจะต้องมุ่งจัดกิจกรรมการเรียนรู้ เพื่อพัฒนาผู้เรียนแต่ละคนให้เต็มความสามารถของเขา พระพรหม

^{๕๐}สัมภาษณ์ พระศรีญาณโสภณ, ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระรามเก้า, ๑๘ พฤษภาคม ๒๕๕๑.

^{๕๑}พระไพศาล วิสาโล, **ส่องสว่างทางใจ**, (กรุงเทพฯ : บริษัทตฤตาพับลิเคชั่น จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๓๐.

คุณากรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) ได้อธิบายไว้ว่า “...มนุษย์เป็นชีวิตที่มีความประเสริฐ มีความสำคัญในตัวของมันเอง และชีวิตนั้นอาจมีความสมบูรณ์ได้แม้ในตัวของมันเอง...ในแง่ที่เราจะต้องมองเป็นจุดหมายสูงสุดว่า เราจะต้องพัฒนา มนุษย์ให้มี “ชีวิต” ที่ตั้งงามในตัวของเขาเอง เป็นชีวิตที่สมบูรณ์ มีอิสรภาพ มีความสุขในตัวเอง...”^{๕๒} การจัด กระบวนการเรียนรู้ดังกล่าว จึงต้องสร้างฉันทะแก่ผู้เรียนแต่ละคน ในเวลาเดียวกันก็ต้องเน้นกิจกรรมที่ผู้เรียน มีส่วนร่วมในการเรียน ได้ทำงานเป็นกลุ่ม และฝึกทักษะทางสังคมเพื่อความเป็นสมาชิกที่ดีของกลุ่มด้วย

หลักที่ ๒ คำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล มุ่งทำความเข้าใจธรรมชาติของผู้เรียน การตั้งสมมติฐาน ว่ามนุษย์เป็นวเนนยะ สามารถฝึกฝนอบรมได้ทั้งโดยตนเองและโดยสิ่งแวดล้อม (ปรโตโฆสะ) กระบวนการ เรียนรู้จึงเริ่มต้นที่บุคคล มีขั้นตอนการดำเนินการที่สัมพันธ์ สอดคล้อง มุ่งเน้นที่บุคคลคือหลักของการพัฒนา ตน ได้แก่ ศิล สมาธิ ปัญญา จุดหมายปลายทางของการเรียนรู้ก็คือ อิสรภาพทั้งทางกายและจิตของบุคคล นั้นเอง รวมถึงเพื่อเกื้อกูลแก่สังคมโลกทั้งมวล มนุษย์เป็นเวไนยสัตว์ หรือเวไนยบุคคล สามารถได้รับการสั่ง สอน ฝึกฝน และอบรมบ่มนิสัยได้ มนุษย์จัดเป็น “เวไนยสัตว์” คือ เป็นผู้ที่สามารถฝึกฝนอบรมได้ ในการให้ การศึกษากับมนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา นอกจากจะคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคลดังที่ได้เปรียบว่า แผ่นดินย่อมไม่เรียบเสมอกันทั้งหมดได้ฉันใด มนุษย์ทั้งหลายจะให้เหมือนกันหมดทุกคนไม่ได้ฉันนั้น จาก หลักการดังกล่าว กระบวนการพัฒนามนุษย์มุ่งเน้นที่ผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง มุ่งทำความเข้าใจธรรมชาติ และ ความเจริญเติบโตของมนุษย์ทั้งทางกายและทางจิต การตั้งสมมติฐานว่ามนุษย์เป็นวเนนยะ สามารถฝึกฝน อบรมได้ทั้งโดยตนเองและโดยสิ่งแวดล้อม (ปรโตโฆสะ) กระบวนการเรียนรู้จึงเริ่มต้นที่บุคคล มีขั้นตอนการ ดำเนินการที่สัมพันธ์ สอดคล้อง มุ่งเน้นที่บุคคลคือหลักของการพัฒนาตน ได้แก่ ศิล สมาธิ ปัญญา จุดหมาย ปลายทางของการเรียนรู้ก็คือ อิสรภาพทั้งทางกายและจิตของบุคคลนั่นเอง รวมถึงเพื่อเกื้อกูลแก่สังคมโลกทั้ง มวล

หลักที่ ๓ เน้นกระบวนการพัฒนาสติปัญญาของผู้เรียนโดยวิธีการที่เหมาะสม จุดมุ่งหมายของ กระบวนการเรียนรู้ที่สำคัญ คือ การเกิดปัญญา ซึ่งต้องพัฒนาโดยการแสวงหาความรู้ (สุดตมยปัญญา) การ ฝึกฝนคันคิด (จินตตามยปัญญา) และการฝึกฝนตนเอง (ภาวนามยปัญญา) มนุษย์มีภาวะทางสติปัญญามาแต่ กำเนิด (สชาติกปัญญา) และแม้ว่ามนุษย์จะมีความแตกต่างกัน ก็จำเป็นต้องได้รับการพัฒนาให้เกิดการเรียนรู้ (โยคปัญญา) คำว่าปัญญาในพระพุทธศาสนา หมายถึง “ความรู้ทั่ว, ปริชาหยั่งรู้เหตุผล, ความรู้เข้าใจชัดเจน ความรู้เข้าใจหยั่งแยกได้ในเหตุผล ดีชั่ว คุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ เป็นต้น และรู้ที่จะจัดแจง จัดสรร จัดการ ความรอบรู้ในกองสังขาร มองเห็นตามความเป็นจริง”^{๕๓} สชาติกปัญญาเป็นคุณภาพของสมอง ซึ่งติด ตัวมาแต่กำเนิด แต่พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญต่อบริญาที่เกิดจากการฝึกฝนอบรมว่ามีความสำคัญยิ่งกว่า

^{๕๒}พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), การศึกษาเพื่ออารยธรรมที่ยั่งยืน, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙), หน้า ๔-๕.

^{๕๓}พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๒๙๑-๒๙๒.

มนุษย์จึงจำเป็นต้องได้รับการพัฒนาให้เกิดโยคปัญญา หรืออีกนัยหนึ่งมีคำว่า ญาณ, จิตปัญญา, ภาวิตปัญญา ซึ่งเป็นปัญญาที่เกิดจากการปฏิบัติเมื่อได้รับการฝึกฝนอบรมแล้ว กระบวนการเรียนรู้เพื่อให้เกิดปัญญานั้น หลักการนี้เน้นการฝึกฝนตนเองอย่างต่อเนื่องยาวนาน แม้กระนั้น มนุษย์ก็เรียนรู้ได้ไม่เท่ากัน เนื่องจากความแตกต่างระหว่างบุคคล ดังพระคาถาในวิสุทธิมรรคมหาภูทิกว่า “เหล่าสัตว์มีฐลึในดวงตาก็มีน้อย มีฐลึในดวงตาก็มี มีอินทรีย์ก็ล้าก็มี มีอินทรีย์อ่อนก็มี มีอาการดีก็มี มีอาการทรามก็มี ที่จะสอนให้รู้ยากก็มี ตระหนักรู้ถึงภัยในโลกก็มี”^{๕๔} จากการศึกษาพุทธวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าพบว่า พระองค์ทรงวางหลักกระบวนการเรียนรู้ไว้ โดยคำนึงถึงความพร้อม ความสามารถ ความถนัด ความสนใจ ของผู้เรียนอย่างมาก พระองค์ทรงให้กำลังใจผู้เรียน โดยเน้นวิริยะ คือความเพียร ในการฝึกฝนตนเอง เพื่อผลสัมฤทธิ์ของการเรียนรู้ ตามหลักอิทธิบาท ๔ จากหลักการนี้เองที่ทำให้พระองค์และพระสาวกเผยแผ่พระพุทธธรรมด้วยวิธีการหลากหลาย เพื่อให้พุทธศาสนิกชนเกิดการเรียนรู้อย่างแท้จริง

ซึ่งสุมน อมรวิวัฒน์^{๕๕} ได้สรุปกระบวนการพัฒนาปัญญาตามแนวพุทธศาสตร์ว่า มีคุณลักษณะดังต่อไปนี้

๑. กระบวนการพัฒนาปัญญา มีความสมบูรณ์โดยตลอด คือ จุดหมายและระดับ ได้แก่วิทยปัญญา และโลกุตระปัญญามีขึ้นเริ่มต้น คือ สัญญาและศรัทธา มีวิธีดำเนินการที่เน้นการทดลอง ฝึกปฏิบัติและพิสูจน์ความจริงของสาระความรู้ด้วยตนเอง

๒. กระบวนการพัฒนาปัญญา มีลักษณะบูรณาการ คือ ฉายภาพรวมของบัณฑิตและอธิบายให้เห็นความผสมกลมกลืนขององค์ประกอบปัจจัยต่างๆ ที่ก่อให้เกิดปัญญา เช่น ทาน-ศีล-ภาวนา, ศรัทธา-โยนิโสมนสิการ, การเว้นชั่ว-ทำดี-จิตบริสุทธิ์, ปรียติ-ปฏิบัติ-ปฏิเวธ เป็นต้น

๓. กระบวนการพัฒนาปัญญา มีลักษณะพัฒนาการที่ก้าวเวียน (Spiral growth) มีใช้การพัฒนาแบบขั้นบันไดตรงๆ เพราะความเจริญของทางสติปัญญามีลักษณะที่สัมพันธ์กันตั้งแต่จุดเริ่ม จุดก้าว และจุดผ่านขึ้นไป พระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็นนักวางระบบและระดับความรู้ (hierarchy of knowledge) ที่ละเอียด ลึกซึ้งที่สุด

๔. กระบวนการพัฒนาปัญญา มีลักษณะที่หยั่งรากลึกลงด้วยมีใช้พุ่งขึ้นอย่างเดียว ต้นไม้ที่ขึ้นยิ่งเติบโตสูงขึ้นเท่าใดก็ต้องหยั่งรากลึกลงอย่างแข็งแรงด้วยเท่านั้น การบรรลุถึงซึ่งความรู้แจ้ง คือ ญาณ จึงหมายถึง “การหยั่งรู้” การบรรยายธรรมของพระองค์จึงเป็นการแสดงธรรมที่ลาด ลุ่ม ลึก ลงตามลำดับ ประดุจดุจดทรายที่ลาดลงสู่มหาสมุทรฉะนั้น

^{๕๔}วิ.ม.หา. ๔/๘/๙-๑๐.

^{๕๕}สุมน อมรวิวัฒน์, **หลักบูรณาการทางการศึกษาตามนัยแห่งพุทธธรรม**, (นนทบุรี : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๔๔), หน้า ๕๖.

๕. กระบวนการพัฒนาปัญญาตามนัยของพระพุทธศาสนา เน้นการสร้างแรงจูงใจและสิ่งเร้า (คร่ำครว) และการฝึกฝนตนเอง แต่เมื่อเกิดสมาธิและปัญญาแล้วต้องละสิ่งเร้าที่เสีย เหลือแต่ปัญญาและองค์ความรู้ทุกอย่างที่มนุษย์ได้เรียนรู้ ต้องมีสติกำกับและมีแนวทางปฏิบัติที่ชอบธรรม คือ มรรคมีองค์ ๘ เสมอ

๖. กระบวนการพัฒนาปัญญาตามหลักพระพุทธศาสนา มิได้มุ่งหมายเพียงให้เกิดปัญญาเท่านั้น แต่อุดมการณ์สูงสุด คือ การใช้ปัญญาปฏิบัติให้เกิดอิสรภาพอันสมบูรณ์ คือ อิสรภาพจากสิ่งแวดล้อมภายนอกและอิสรภาพในจิตใจของตนเอง

การเรียนรู้ตามหลักพุทธศาสตร์จึงต้องเป็นไปตามวัตถุประสงค์เชิงมโนธรรม และวัตถุประสงค์เชิงพฤติกรรม เน้นวิธีการเรียนรู้ การค้นพบด้วยตัวเอง การประเมินตนเองและปรับปรุงแก้ไขผลแห่งการปฏิบัติ นั้นเป็นเนืองนิตย์ โดยมีครูเป็นกัลยาณมิตรคอยชี้แนะแนวทาง ช่วยสร้างบรรยากาศทางวิชาการและสิ่งแวดล้อมที่มีสุนทรียภาพ

การศึกษาฝึกหัดอบรมตนให้เกิดปัญญา เป็นการเริ่มปฏิบัติจากพฤติกรรมภายนอก คือ กาย วาจา แล้วละเอียดประณีตลึกลงสู่จิตอันสุขุมเป็นลำดับ จนสามารถชำระสิ่งเศร้าหมอง (กิเลส) ที่เคลือบจิตอยู่ โดยรอบและลึกลงสู่ศูนย์กลางที่ตกตะกอนอยู่ภายใน เมื่อใดจิตของมนุษย์สะอาดทั้งดวง ญาณ (ปัญญา) ก็สว่างโพล่งในลักษณะของการรู้แจ้ง (insight) ถ้าหากคณะสงฆ์ไทยได้นำกระบวนการพัฒนาปัญญาแบบของพระพุทธศาสนามาใช้ในการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยแล้ว การศึกษาย่อมเป็นการ “บ่มเพาะ ปลูกฝัง” ศาสนทายาทที่เยี่ยมไปด้วยคุณภาพ เพราะได้แทรกสิ่งที่ดีงามให้ลึกลงไปภายใน แล้วจึงฉายคุณค่าออกมาภายนอก จะมีใช้เป็นการศึกษาแบบเคลื่อนและฉาบทาเป็นการศึกษาเทียมเหมือนกับการศึกษาของทางโลกที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

หลักที่ ๔ เป็นกระบวนการเรียนรู้โดยเน้นพัฒนาองค์รวม พระพุทธศาสนาอธิบายหลักการเรียนรู้ของมนุษย์ว่า เกิดขึ้นในวิถีชีวิตทั้งชีวิตมีลักษณะเป็นองค์รวมของรูป (กายภาพ : กาย-วาจา) กับนาม (จิตภาวะ) ซึ่งเป็นการเรียนรู้ไปตามความเจริญเติบโต (พัฒนาการ) ของชีวิต จากหลักการเรียนรู้ดังกล่าว สุมณอมรวิวัฒน์ ได้นำมาอธิบายถึงวิธีการเรียนการสอนด้วยกระบวนการซึมซับ ซึ่งเป็นกระบวนการพัฒนารูปกับนาม รวมกันเข้าเป็นชีวิตหรือขั้นที่ ๕ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ความซื่อสัตย์อธิบายให้เข้ากับศัพท์ทางครุศาสตร์ว่า การเรียนการสอนเป็นการพัฒนามนุษย์ด้านพฤติกรรม ความรู้สึก การรับรู้ การคิด พิจารณา และความรู้แจ้ง ทั้งนี้ผู้สอนและผู้เรียนจะต้องใช้สติปัญญากำกับกับการฝึกฝนอบรมโดยตลอด

(๑) **เน้นศึกษาเล่าเรียนเรื่องที่ใกล้ตัว** คือการเรียนรู้จักตัวเอง และสิ่งที่เกี่ยวข้องกับตัวเองให้มากที่สุด โดยเฉพาะสภาวะทางจิตใจเป็นสิ่งที่ต้องใส่ใจเรียนรู้ให้มากที่สุด กระบวนการศึกษาทางจิตก็คือการนำหลักการที่ได้เรียนรู้มาฝึกฝนอบรมจิตของตนอยู่เสมอ เพื่อให้เกิดสมาธิ ปัญญาที่จะทำให้เราเข้าใจตัวเองมากขึ้น และเมื่อเข้าใจตัวเองก็จะส่งให้เข้าใจผู้อื่น และสิ่งอื่นๆ ตามมาด้วย และการเรียนรู้ด้านองค์ประกอบภายนอก เช่น สถานภาพที่ต้องดำเนินไปตามบทบาทหน้าที่ที่สัมพันธ์เชื่อมโยงไปยังผู้อื่นและสิ่งอื่นๆ โดยสรุปก็คือเรียนรู้ทุกอย่างที่เป็นเรื่องใกล้ตัว

(๒) เน้นการปฏิบัติ การเรียนจะเกิดสัมฤทธิ์ผลมากน้อยประการใดนั้น สิ่งสำคัญที่สุดก็คือการนำความรู้ภาคทฤษฎีไปสู่ภาคปฏิบัติ มิฉะนั้น จะกลายเป็นความสูญเปล่าทางการศึกษา หมายถึง คนจะมีแต่ความรู้ แต่ไม่สามารถแปลความรู้ไปสู่ภาคปฏิบัติได้ ทำให้ขาดความสามารถหรือทักษะที่จะเกิดขึ้น

ระบบการเรียนการสอนตามแนวพระพุทธศาสนานั้น การเน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลางเป็นเรื่องสำคัญ แต่ขณะเดียวกันครูก็สำคัญ ครูต้องช่วยศิษย์ ช่วยชี้แนะ ช่วยพัฒนาศิษย์ ช่วยเตรียมผู้เรียน ครูและศิษย์ต้องเป็นกัลยาณมิตร ในขณะที่ผู้เรียนต้องฝึกนิสัยการพึ่งตนเอง แม้การเรียนจะเกิดจากการฟัง (สุตะ) ครู (คือฟังครู) แต่ต้องรู้จักถาม (ปุจฉา) รู้จักคิด (จินต) ขณะเดียวกัน ต้องปฏิบัติ (ภาวนา) ด้วย ลักษณะการสอนต้องสอนให้ผู้รู้จักคิด คิดเป็น พระพุทธศาสนาเน้นการสอนแบบถามตอบ (ปุจฉา-วิสัชนา) ซึ่งเป็นกระบวนการที่จะนำไปสู่การสอน การถามตอบตามแนวพระพุทธศาสนานั้น มีใช้ถามความจำ แต่ถามเพื่อพัฒนาความคิด ซึ่งมีวิธีการถาม ๔ แบบ คือ

- ๑) ถามให้ตอบตรงๆ
- ๒) ถามย้อนถามคนถามก่อน (การถามกลับ)
- ๓) การแยกตอบ
- ๔) คำถามที่ไม่ต้องตอบ เนื่องจากไม่ได้ประโยชน์และทำให้ฟังชาน

ครูผู้สอนจะต้องกระตุ้นให้ผู้รู้จักคิด ใฝ่รู้ วิจารณ์เป็น แต่การตั้งคำถามจะต้องตั้งให้ถูกประเด็น การกระตุ้นให้ผู้เรียนกล้าถาม กล้าตอบ เป็นสิ่งจำเป็น แต่ศิษย์ต้องไม่ก้าวร้าว ดังนั้น ความเป็นกัลยาณมิตรจึงสำคัญ การศึกษาต้องนำหลักไตรสิกขามาใช้อย่างเชื่อมโยง สัมพันธ์กัน เพราะการพัฒนาจิต (สมาธิ) วินัย (ศีล) และปัญญา ต่างก็เป็นทั้งกระบวนการ (Process) และเป็นผล (Product) ของการศึกษานั้นจะพัฒนาให้เป็นคนเก่ง ดี มีสุขได้ จึงต้องพัฒนาคนแบบองค์รวม^{๕๖}

๓) แนวทางด้าน การวัดผลประเมินผล

การวัดผลประเมินผลการศึกษา เป็นองค์ประกอบสำคัญที่จะทำให้การเรียนรู้ของนักเรียนเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ และเป็นกระบวนการที่ตรวจสอบได้ว่าผู้เรียนได้ถึงจุดหมายปลายทางตามที่หลักสูตรต้องการหรือไม่เพียงใด กาญจนา เกียรติประเสริฐ^{๕๗} ได้แยกความของคำว่าวัดผลประเมินผลว่า

การวัด คือ การกำหนดหน่วยให้แกปริมาณที่มีอยู่ โดยใช้เครื่องมือวัด การวัดทางการศึกษาที่ใช้กันอยู่ อาจจะเป็นการสังเกตจากครู ตารางตรวจสอบพฤติกรรมหรือข้อสอบ

^{๕๖}นางสาวดลพัฒน์ ยศธร, “การนำเสนอรูปแบบการศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนตามแนวพุทธศาสตร์”, *วิทยานิพนธ์ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๕๒, หน้า ๑๙๓.

^{๕๗}กาญจนา เกียรติประเสริฐ, *วิธีสอนทั่วไปและทักษะการสอน*, (กรุงเทพฯ : วัฒนาพานิช, ๒๕๒๔), หน้า ๑๖๖.

การประเมินผล คือ การนำผลที่วัดได้มาหาคุณค่า การประเมินผลควรจะรวมถึงการวิเคราะห์ จุดมุ่งหมายที่ตั้งไว้ วิธีการที่ได้ใช้เพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมาย ตลอดจนถึงพิจารณาถึงปริมาณของคุณสมบัติที่วัดได้ เช่น เก่งหรือไม่เก่ง ดีหรือไม่ดี

กรมวิชาการ ได้เสนอแนะแนวทางการประเมินผลการเรียนสรุปได้ คือ “จุดประสงค์หลักของการประเมินผลการเรียน คือ การพัฒนาผู้เรียน การพัฒนาตัวหนึ่ง คือ การให้ผู้เรียนค้นพบว่าตนเองมีความถนัดด้านไหนเพียงใด เพื่อที่จะได้ส่งเสริมให้ผู้เรียนแต่ละคนบรรลุถึงจุดสูงสุดของศักยภาพของตนที่มีอยู่”^{๕๔} นอกจากการวัดผลประเมินผล จะเป็นข้อมูลที่จะช่วยให้ครูผู้สอนได้นำไปพิจารณาหาวิธีการแก้ไขข้อบกพร่อง และจุดอ่อนในด้านต่างๆ ได้

การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบันที่กำลังเป็นอยู่นี้ มุ่งเน้นวัดผลประเมินผลด้วยการวัดความจำตามตำราและด้านภาษาเป็นหลักมากกว่าการคิดวิเคราะห์ วัดความจำมากกว่าความเข้าใจและการวิเคราะห์เพื่อใช้เหตุผล ขาดการวัดทักษะของภาษา ไม่มีเกณฑ์มาตรฐานและกฎเกณฑ์ที่แน่นอน ขึ้นอยู่กับอารมณ์ ความรู้สึก ภูมิหลังและประสบการณ์ของผู้ตรวจ การตรวจหาข้อผิดพลาดเป็นสำคัญ เป็นการให้ความสำคัญในด้านลบมากกว่าด้านบวก เป็นการเน้นให้จำมากกว่าความเจริญงอกงามหรือประสบการณ์ของผู้เรียน และความลำบากอีกประการหนึ่งก็คือ ข้อสอบค่อนข้างยากจนเกินไป ดังนั้นผู้บริหารการศึกษาของคณะสงฆ์จะต้องมีความรู้ความเข้าใจหลักการวัดและประเมินผล รวมทั้งให้ความสำคัญในเรื่องนี้อย่างจริงจังด้วย เกณฑ์การวัดผลควรวัดให้ได้ทั้งความรู้ความเข้าใจและการปฏิบัติจริง และควรมีการจัดประชุมให้มีมาตรฐานที่แน่นอน และแจ้งนโยบายการบริหารวิชาการเพื่อความเข้าใจที่ตรงกัน ซึ่งแนวการวัดผลประเมินผลแบบใหม่มีดังนี้ คือ

๑) ใช้หน่วยงานคือสำนักงานแม่กองเป็นผู้ออกข้อสอบกลางเหมือนเดิม เพราะจะทำหน้าที่ในการออกข้อสอบให้เป็นมาตรฐานเดียวกันทั่วประเทศ เป็นการประกันคุณภาพว่าการศึกษาของคณะสงฆ์มีคุณภาพทัดเทียมกัน ซึ่งคณะสงฆ์ได้ทำอยู่แล้วและถือเป็นจุดเด่นของการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ ทั้งนี้จะต้องมีการประชุมร่วมกันของสถาบันการศึกษาทั่วประเทศ ให้เข้าใจถึงขอบข่ายของเนื้อหาหลักสูตร

๒) มาตรการหรือเกณฑ์การวัดผลของคณะสงฆ์ จะต้องไม่มุ่งเน้นเฉพาะผลการสอบปลายภาคเพียงอย่างเดียว จะต้องมียุทธศาสตร์ของเวลาเรียน พฤติกรรมความประพฤติ กิจกรรมประจำวันของภิกษุสามเณร เช่น การทำวัตรไหว้พระสวดมนต์ การเจริญจิตภาวนา เหล่านี้เป็นต้น จะต้องนำมาเป็นเกณฑ์ในการวัดผลประเมินผลด้วย

๓) การตรวจข้อสอบจะต้องมีมาตรฐานเดียวกัน ไม่จำเป็นจะต้องส่งไปตรวจที่ส่วนกลางทั้งหมด แต่อาจจะกระจายไปยังภาคหรือจังหวัดต่างๆ โดยมีคณะกรรมการสงฆ์ของแต่ละจังหวัดที่ได้รับการแต่งตั้งจากสภาการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยเป็นผู้รับผิดชอบ โดยใช้เกณฑ์ มาตรฐานเดียวกันทั่วประเทศ

๔) จะต้องไม่มุ่งเน้นวัดผลหรือประเมินผลเฉพาะการสอบไล่เพียงอย่างเดียว แต่ควรมีการประเมินผลระหว่างภาคเรียน หรือการประเมินผลในระหว่างการเรียนการสอนด้วย เพราะจะทำให้ผู้เรียนทราบว่าเข้าใจ

^{๕๔}กรมวิชาการ, “ภาพรวมการใช้หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้นและตอนปลาย ฉบับปรับปรุง พ.ศ. ๒๕๓๓”, รายงานการวิจัย, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา), ๒๕๓๔, หน้า ๓๒.

บทเรียนในแต่ละตอนดีแล้วหรือยัง ถ้ายังไม่เข้าใจดี ครูและนักเรียนจะได้ปรับปรุงการเรียนการสอนเพื่อแก้ไขความไม่เข้าใจ ดังนั้น การประเมินผลบ่อยๆ จะช่วยให้ครูและนักเรียนได้ทราบและแก้ไขความบกพร่องได้ทัน ไม่ทำให้สะสมจนแก้ไขไม่ได้ในภายหลัง จะทำให้ขาดพื้นฐานในการเรียนระดับสูงขึ้นไป ซึ่งอาจจะเป็นการสกัดกั้นการพัฒนาความสามารถในวิชานั้นๆ ของนักเรียนได้

๕) การวัดผลและประเมินผลมีวัตถุประสงค์เพื่อค้นพบศักยภาพของผู้เรียนและการพัฒนาผู้เรียนให้เกิดการเรียนรู้ตามวัตถุประสงค์ของหลักสูตร นอกจากจะประเมินผลการเรียนแล้ว ครูผู้สอนควรประเมินพฤติกรรม กิริยามารยาทต่างๆ ที่ผู้เรียนแต่ละคนแสดงออกภายในห้องเรียนและการประกอบกิจกรรมต่างๆ ในโรงเรียน เครื่องมือที่จะนำมาวัดก็จะต้องตรงตามจุดประสงค์ในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนด้วย เพราะเป้าหมายของผลผลิตทางการศึกษาของคณะสงฆ์ ไม่ได้มุ่งหวังให้มีความรู้ทางวิชาการเพียงอย่างเดียว จะต้องได้ทั้งวิชา คือความรู้ และ จรรยา คือความประพฤติ โดยใช้เกณฑ์ตามหลักอารยวัณ ๕ ประการ คือศรัทธา ผู้เรียนมีความเชื่อมีความศรัทธามั่นคงในพระรัตนตรัยและในหลักธรรมคำสอนในทางพระพุทธศาสนา คีล ผู้เรียนมีพฤติกรรมการแสดงออกเรียบร้อยสวยงาม สุตะ ผู้เรียนมีความใฝ่รู้ใฝ่เรียน จาคะ ผู้เรียนมีความฉลาดในทางอารมณ์ และปัญญา การรู้เท่าทันสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง หลักทั้งห้าประการนี้ควรนำมาเป็นเกณฑ์ในการวัดผลประเมินผลการศึกษาเล่าเรียนในระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ ดังนั้น การวัดผลประเมินผลจะต้องมีการวัดพฤติกรรมและการแสดงออกของนักเรียนด้วย

๔.๓.๓ แนวทางด้านปัจจัยผลผลิต (Output)

ผลผลิต คือ ผลที่เกิดกับผู้เรียน กำหนดโดยวิเคราะห์จากหลักภาวะ ๔ คือ มุ่งองค์ประกอบด้านกาย คีล สมาธิ และปัญญา ซึ่งเป็นผลที่ผู้เรียนควรได้รับการพัฒนาตามระบบไตรสิกขา การกำหนดการดำเนินงานด้านนี้ เพื่อส่งเสริมให้สถาบันการศึกษาของคณะสงฆ์มีเป้าหมายการพัฒนาเพื่อพัฒนาผู้เรียนอย่างชัดเจน มาตรฐานด้านผลผลิตที่ต้องการให้เกิด คือ "ผู้เรียนได้รับการพัฒนาเป็นผู้มีคุณลักษณะ กิน อยู่ ดู ฟังเป็น (ภาวะ ๔) ดำเนินชีวิตอย่างมีคุณค่าและมีความสุข" ผลผลิตทางการศึกษาของคณะสงฆ์ตามรูปแบบที่นำหลักไตรสิกขาของพระพุทธเจ้ามาเป็นแนวทางในการจัดการศึกษา เป็นระบบที่เน้น "การฝึกฝนขัดเกลา" มากกว่าวิชาการล้วนๆ ที่ไม่สนใจฝึกหัดขัดเกลาอะไรเลย ดังนั้น ผู้ที่สำเร็จการศึกษาตามหลักสูตรนี้ จะเรียกว่าได้ว่าเป็นบัณฑิตที่เพียบพร้อมไปด้วยความรู้และทฤษฎีต่างๆ (วิชา) และความประพฤติ ความมีระเบียบวินัย (จรรยา) ในเวลาเดียวกัน ซึ่งผลผลิตทางการศึกษาของคณะสงฆ์ในรูปแบบใหม่ มีทั้งที่เป็นฝ่ายบรรพชิตและฝ่ายคฤหัสถ์ ซึ่งตามหลักการแล้ว บัณฑิตที่เป็นผลผลิตจากสถาบันการศึกษาของคณะสงฆ์ ที่ผ่านกระบวนการศึกษาตามหลักไตรสิกขานั้น จะมีคุณสมบัติอันพึงประสงค์ดังนี้

๑. ในด้านคุณภาพของผลผลิตทางการศึกษาของคณะสงฆ์

ผลผลิตทางการศึกษาที่ถูกต้องตามระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ ควรมีการพัฒนาในด้านต่างๆ ดังนี้

๑) ได้ผลผลิตที่มีศักยภาพ (Learning to know) คือได้ผลผลิตทางการศึกษาที่มีความรู้จริงทั้งในด้านปริยัติและด้านปฏิบัติ ทั้งหลักพระพุทธศาสนาและสถานการณ์โลกปัจจุบัน เพราะการศึกษาระบบนี้เป็น

การเรียนรู้เพื่อรู้ เมื่อรู้แล้วจะได้นำความรู้ไปใช้เพื่อพัฒนาชีวิต แก้ปัญหาสังคมต่อไป พระภิกษุสามเณรที่ผ่านการศึกษาระบบใหม่นี้ จะมีศักยภาพที่จะพัฒนาตนเองให้เทียบพร้อมด้วยคุณธรรมและจริยธรรม และมีความสามารถในการแก้ปัญหา มีศรัทธาอุทิศตนเพื่อพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริงได้

๒) ได้ผลผลิตที่มีสมรรถภาพ (Learning to do) คือ สามารถนำความรู้ที่ได้รับมาทำงานหรือใช้ประโยชน์ได้อย่างเต็มที่ เพราะเป็นการเรียนอย่างมีเป้าหมาย และได้รับการพัฒนาสมรรถภาพอย่างเต็มที่ จะทำให้พระภิกษุสามเณรรู้เท่าทันความเปลี่ยนแปลงของสังคม มีความรอบรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม มีโลกทัศน์กว้างไกล มีวิสัยทัศน์ในการทำงาน สามารถปรับตัวเข้ากับสถานการณ์และสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปได้ โดยไม่ทิ้งหลักการเดิมของพระพุทธศาสนา

๓) ได้ผลผลิตที่มีคุณภาพ (Learning to live together) คือ พัฒนาตนเองได้อย่างเต็มที่ และสามารถบำเพ็ญประโยชน์ต่อผู้อื่นและสังคมประเทศชาติได้ ทั้งคุณภาพส่วนตัว คือ จะเป็นผู้มีปฏิปทาน่าเลื่อมใส มีความประพฤติเรียบร้อย สร้างนิสัยเป็นคนใฝ่รู้ใฝ่คิด มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ในการทำงาน และมีการติดตามข้อมูลข่าวสารและวิธีการใหม่ๆ มาพัฒนางาน และในด้านการเป็นผู้นำทางด้านจิตวิญญาณแก่ประชาชน คือ ผู้นำด้านจิตใจและปัญญา มีภาวะความเป็นผู้นำ มีความรับผิดชอบ และยอมรับความคิดเห็นของผู้อื่น และเป็นผู้รู้จักเสียสละเพื่อส่วนรวม ไม่เป็นคนเห็นแก่ตัว

๔) ได้ผลผลิตที่เป็นมนุษยภาพ (Learning to be) คือ เป็นผู้ที่ได้รับการพัฒนาให้เป็นมนุษย์อย่างสมบูรณ์ เพราะผลผลิตทางการศึกษาตามหลักพระพุทธศาสนา หรือผู้ที่สำเร็จการศึกษาท่านจึงเรียกว่า บัณฑิต แปลว่า ผู้ฉลาด การที่มนุษย์อยู่ดีด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิสูจน์ความสำเร็จของการศึกษาผลผลิตทางการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย ดังที่ได้กล่าวแล้วในบทที่ ๓ คือ ผลผลิตที่สามารถตอบสนองเป้าหมายของพระพุทธศาสนา ยิ่งศึกษา ยิ่งต้องรู้จักตนเอง ต้องควบคุมกายและใจไม่ไปทำความเดือดร้อนแก่ตัวเองและคนอื่น เมื่อควบคุมตนได้ ก็พัฒนาศักยภาพตนให้ช่วยตัวเองและช่วยเหลือคนอื่นให้ยิ่งๆ ขึ้นไป ให้เกิดประโยชน์สุขทั้งโลกนี้และโลกหน้าทั้งของตนเองและของส่วนรวม ซึ่งหากปฏิบัติตามหลักพระพุทธศาสนาผ่านกระบวนการศึกษาที่ถูกต้อง จะได้ผลผลิตทางการศึกษาที่มีคุณลักษณะดังต่อไปนี้ คือ

๑) มีกายที่พัฒนาแล้ว (ภาวิตกาย) ผู้ศึกษาจะได้รับการพัฒนาทางกาย มีกายพัฒนาดี คือ รู้จักบริโภคใช้สอยปัจจัย ๔ ให้ได้คุณค่าแท้หลีกเลี่ยงคุณค่าเทียมด้วยวิธีคิดเป็นโยนิโสมนสิการ มุ่งเป็นผู้ผลิตมากกว่าผู้บริโภค ดำรงชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมในธรรมชาติและไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม ด้วยมีความสามารถนำเอาความรู้ที่ตนมีไปทำให้สุขภาพร่างกายแข็งแรง มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพในทางที่เกื้อกูลและได้ผลดี เริ่มแต่รู้จักบริโภคปัจจัย ๔ รู้จักใช้อินทรีย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ในการเสพหรือใช้สอยอุปกรณ์ตลอดจนเทคโนโลยีทั้งหลายในทางที่เป็นการส่งเสริมคุณภาพชีวิต (กินเป็น ใช้เป็น บริโภคเป็น ดูเป็น ฟังเป็น ฯลฯ)

๒) มีศีลที่พัฒนาแล้ว (ภาวิตศีล) ผู้เรียนได้รับการพัฒนาทางสังคม คือ มีพฤติกรรมทางสังคมที่พัฒนาแล้ว ไม่เบียดเบียนก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น ดำรงตนอยู่ในวินัยและอาชีวะที่สุจริต มี

ความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะที่เกื้อกูล สร้างสรรค์ และส่งเสริมสันติสุข (เสวนา - คบหาเป็น สังคมเป็น พุดเป็น สื่อสารเป็น ทำเป็น) และพร้อมที่จะทำงานเป็นที่มีการใช้อินทรีย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ของ ตน ให้รับรู้ดูฟังอย่างมีสติ ได้ปัญญา เป็นประโยชน์ ไม่เกิดโทษ มีการเลี้ยงชีพด้วยเรี่ยวแรงความเพียรของตนโดยสุจริต ไม่ผิดวินัย เช่น ไม่หลอกลวง หรือแสวงหาลาภโดยทางมิชอบ และการเสพบริโภคปัจจัยสี่ และ สิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ โดยใช้ปัญญาเข้าใจคุณค่าหรือประโยชน์อย่างแท้จริง ไม่บริโภคเพียงด้วยตัณหา^{๕๙}

๓) มีจิตที่พัฒนาแล้ว (ภาวิตจิต) ผู้เรียนได้รับการพัฒนาทางจิต มีจิตใจที่ฝึกอบรมดีแล้ว สมบูรณ์ ด้วยคุณภาพจิต คือ ประกอบด้วยคุณธรรม เช่น ความเมตตา กรุณา ความเอื้ออาทร มีมุทิตา ความเคารพอ่อน น้อม ความกตัญญู กตเวทิตะ เป็นต้น สมบูรณ์ด้วย สมรรถภาพทางจิต คือมีจิตใจเข้มแข็งมั่นคง มีความเพียร พยายาม มีความอุตสาหวิริยะรับผิดชอบ มีสติสมาธิเป็นต้นและ จะพัฒนาความเข้าใจโลกและชีวิตให้เข้มข้น ชัดเจนมากยิ่งขึ้น เมื่อเห็นตามความเป็นจริงแล้ว รู้เท่าทันสังขารแล้ว จิตจึงพ้นจากอำนาจครอบงำของกิเลส “จิตที่ปัญญาอบรมแล้ว ย่อมหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย”^{๖๐} แต่ผลที่เกิดขึ้น คือ โปร่ง โล่ง เป็นอิสระ สงบ และบริสุทธิ์ ผลที่เกิด ขึ้น คือ ความปลอดทุกข์ เป็นอิสระหลุดพ้นจากความรู้สึกบีบคั้นที่เกิดจากความยึดติด ยึดถือมั่นต่างๆ มีความสุขที่ไม่อิงอาศัยยามิสและปลอดจากกิเลส เป็นอิสระหลุดพ้นจากอำนาจบีบคั้นครอบงำ และบงการของกิเลสทั้งหลาย เช่น ความโลภ ความโกรธ ความหลง ความริษยา ความถือตัวอำนาจเป็นต้น

๔) มีปัญญาที่พัฒนาแล้ว (ภาวิตปัญญา) ผู้เรียนได้รับการพัฒนาด้านปัญญา คือ รู้จักคิด รู้จัก พิจารณา รู้จักวินิจฉัย มองเห็นสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง หรือตามที่มันเป็น ปราศจากอคติและแรงจูงใจ เคลือบแฝง เป็นอิสระจากการครอบงำของกิเลส เป็นอยู่ด้วยความรู้เท่าทันธรรมชาติของโลกและชีวิต เข้าถึง อิสรภาพปลอดทุกข์ ปราศจากปัญหา (คิดเป็น แก้ปัญหาเป็น ดับทุกข์เป็น)^{๖๑} เช่น มีศรัทธาที่ถูกต้องในพระ รัตนตรัย เป็นคนใฝ่รู้ ใฝ่ศึกษาแสวงหาความจริง สนใจศึกษาหาความรู้ตลอดชีวิต ที่สำคัญมีทักษะในการ คิดด้วยโยนิโสมนสิการ สามารถแก้ปัญหาชีวิตได้ด้วยสติปัญญา มองเห็นสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็นหรือเห็น ตามความเป็นจริง เริ่มต้นตั้งแต่การรับรู้อารมณ์ทางอายตนะ ด้วยจิตใจที่มีท่าที่เป็นกลางและมีสติ ไม่หวั่นไหว ถูกชักจูงไปตามความชอบใจ ไม่ชอบใจ สามารถตามดูรู้เห็นอารมณ์นั้นๆ ไปตามสภาวะของมันตั้งแต่ต้นจน ตลอดสาย ไม่ถูกความติดพัน ความข้องขัดขุ่นมัว หรือความกระทบกระทั่งที่เนื่องจากอารมณ์นั้นๆ จุกจิกหรือ สะดุดเอาไว้มองไป ซึ่งต่างจากบุคคลทั่วไป ที่เมื่อรับรู้อารมณ์ใดก็จะสะดุดอยู่จุดหรือแง่ที่กระทบความชอบ ใจหรือไม่ชอบใจ แล้วเกาะเกี่ยวพัวพันอยู่ตรงนั้น สร้างความตรึงตรึงคิดปรุงแต่งผัสผัสสารตรงนั้น เกิด ความรู้ความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนไปจากความจริง คือ รู้เห็นไปตามอำนาจกิเลสที่ปรุงแต่ง ไม่รู้เห็นความความ

^{๕๙}พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **สอนนาถ-สอนทิต ชีวิตพระ ชีวิตชาวพุทธ**, (กรุงเทพฯ : บริษัท ธรรมสารจำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๓๔-๓๕.

^{๖๐}ที.ม. ๑๐/๗๖/๙๖.

^{๖๑}ศาสตราจารย์สุมน อมรวิวัฒน์, **หลักบูรณาการทางการศึกษาตามนัยพุทธธรรม**, (นนทบุรี : โรง พิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๔), หน้า ๑๒๐-๑๒๑.

เป็นจริงของสิ่งนั้น ลึกซึ้งไปกว่านั้น คือ ปัญญาผู้เท่าทันสังขาร รู้สามัญญลักษณะที่เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา รู้เท่าทันสมมติบัญญัติ ไม่ถูกหลอกให้หลงไปตามรูปลักษณะภายนอกของสิ่งทั้งหลาย และยอมรับความจริงทุกด้าน มีชีวิตอยู่เพียงแง่ใดแง่หนึ่ง “ภิกษุผู้มีจิตหลุดพ้นย่อมไม่กล่าวเข้าข้างกับใคร ไม่กล่าวทู่หมัดกับใคร, อันใดเขาพูดกันในโลก ก็กล่าวไปตามนั้น ไม่ยึดถือ”^{๖๒}

สำหรับผลผลิตทางการศึกษาส่วนที่เป็นคฤหัสถ์ เมื่อได้รับการศึกษาตามกระบวนการพระพุทธศาสนาที่ถูกต้องแล้ว จะทำให้เกิดสัมมาทิฐิแก่พุทธศาสนิกชน เป็นพุทธมามกะชั้นกัลยาณปุถุชนเป็นอย่างต่ำ คือ เป็นผู้ที่คิดดี พูดดี ทำดี มีอุดมคติและอุดมการณ์ มุ่งอุทิศชีวิตเพื่อบำเพ็ญประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่นด้วยความไม่ประมาท และจะนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาพัฒนาสังคมและประเทศชาติ อย่างน้อยก็ทำให้ประชาชนรู้จักพระพุทธศาสนาตามวัยของตน เพื่อเป็นการปลูกฝังศีลธรรมและวัฒนธรรมให้แก่ประชาชน ได้รู้จักดำเนินชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนา จนสามารถทำพุทธปณิธาน ๔ ประการของพระพุทธเจ้าให้บรรลุผล คือ

- ๑) ให้พุทธบริษัททั้งหลายได้ศึกษาพระธรรม
- ๒) ให้พุทธบริษัททั้งหลายได้ประพฤติปฏิบัติตามพระธรรมคำสอนที่ทรงแสดงไว้
- ๓) ให้พุทธบริษัทช่วยกันเผยแผ่ ชี้แจง แสดงพระสัทธรรมที่ตนได้ศึกษาปฏิบัติตามมาแล้วแก่บุคคลอื่นได้โดยพิสดาร

๔) ยามใดที่มีปรับปวาท คือ การกล่าวจ้วงจาบหยาบคาย บิดเบือนพระสัทธรรม ให้พุทธบริษัทสามารถแก้ไขปรับปวาทเหล่านั้นให้ยุติลงด้วยความเรียบร้อย^{๖๓}

ซึ่งตามหลักพุทธศาสนาพุทธศาสนิกชนที่ได้รับการศึกษาตามหลักไตรสิกขาแล้ว จะเป็นพุทธศาสนิกชนที่มีคุณภาพ สามารถรักษาและสืบทอดพระศาสนาไว้ได้ ซึ่งจะมีคุณสมบัติดังต่อไปนี้ คือ

๑) เป็นผู้มึศรัทธา ความเชื่อมั่นในปัญญาคุณธรรมและความเพียรพยายามของมนุษย์ เป็นความเชื่อที่มีเหตุผล มั่นในคุณพระรัตนตรัย โดยเชื่อในสิ่งต่อไปนี้ คือ เชื่อกรรมว่าทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว วิปากสัทธา เชื่อผลของกรรมว่าใครทำอะไรจะต้องได้รับผลอย่างนั้น เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของๆ ตน และเชื่อการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า

๒) มีศีล อย่างน้อยดำรงตนอยู่ในศีล ๕

๓) ไม่ถือมงคลตื่นข่าว เชื่อกรรม ไม่เชื่อมงคล มุ่งหวังผลจากการกระทำมิใช่จากโชคกลางหรือสิ่งที่ตื่นกันไปแล้วหลังหรือศักดิ์สิทธิ์

๔) ไม่แสวงหาเขตบุญนอกหลักคำสอนนอกวิธีการทางพระพุทธศาสนา

^{๖๒}ม.ม. ๑๓/๒๗๓/๒๖๘.

^{๖๓}พระเทพดิลก (ระแบบ □ □ ตัญญาโณ), ศาสนทายาทคุณภาพ, (กรุงเทพฯ : พรคิวารพิมพ์, ๒๕๔๓),

๕) เอาใจใส่ทำนุบำรุงและช่วยกิจการพระพุทธศาสนา^{๖๔} ด้วยปัจจัยสี่ตามกำลังทรัพย์และกำลังศรัทธา ที่ตนสามารถทำได้

นอกจากปฏิบัติตามหลักอุบาสกธรรมดังกล่าวแล้ว พุทธศาสนิกชนสมควรที่จะละเว้น หรือเลิก ประกอบ อภรณ์ยวนินชา^{๖๕} หรือ มิจฉาวนินชา^{๖๖} คือ การค้าขายที่ผิด การค้าขายที่อุบาสกไม่ควรประกอบ ๕ อย่าง ได้แก่ ๑. ค้าขายอาวุธภัณฑ์ (เครื่องประหาร) ๒. ค้าขายมนุษย์ ๓. ค้าขายสัตว์ไว้สำหรับฆ่าเป็นอาหาร ๔. ค้าขาย น้ำเมา รวมถึงเสพติดทั้งหลาย และ ๕. ค้าขายยาพิษ ซึ่งเป็นการค้าขายที่ไม่ชอบธรรมบ้าง^{๖๗} นอกจากนี้จะต้อง ปฏิบัติหน้าที่ของชาวพุทธคุณภาพอีก ๗ ประการ คือ

๑. ไม่ขาดการเยี่ยมเยียนพบปะพระภิกษุสงฆ์
๒. ไม่ละเลย ทอดทิ้งการฟังธรรม การสนทนาธรรม
๓. พยายามศึกษาพัฒนาตนด้วยการปฏิบัติศีลให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น
๔. มีความเคารพ นับถือ ศรัทธา ในพระสงฆ์ทุกลำดับชั้นและวัย
๕. ขณะฟังธรรม ไม่ได้ฟังด้วยความตั้งใจจะจับผิด คอยฟังโทษ ตีเถียงผู้แสดงธรรม
๖. ไม่แสวงหาผู้ที่ควรแก่การรับทานนอกหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนา
๗. กระทำการสนับสนุนในพระพุทธศาสนา ขวนขวายในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา^{๖๘}

นอกจากนี้ผลผลิตทางการศึกษาของคณะสงฆ์ ควรจะต้องมีคุณธรรมภายในที่โดดเด่น ดังนี้

๑) มีปัญญาสมบูรณ์ จัดอวิชาความโง่เขลาไม่รู้ให้หมดสิ้นไป จนมีความรู้ที่รอบคอบและตรง ประเด็น บริบูรณ์ด้วยความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม

๒) เมื่อเรียนรู้แล้วสามารถลดละ หรือหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง และที่สำคัญกิเลส ๓ ตัว คือ ความ ออยากได้ในสิ่งที่ผิดศีลธรรม ผิดกฎเกณฑ์ทางสังคม ผิดกฎหมาย (โลภะ) อารมณ์โกรธหรือแค้นถึงขั้นควบคุม ไม่ได้ เบียดเบียนตนเอง ทำร้ายผู้อื่น หรือทำร้ายสังคม (โทสะ) และความหลงจนแยกไม่ได้ว่าอะไรผิด อะไร ถูก อะไรดี อะไรไม่ดี หรืออะไรจริง อะไรไม่จริง (โมหะ)

๓) หลุดพ้นจากภาวะ “ตัวกู ของกู” หรือการยึดถือตัวเองเป็นใหญ่ (อุปาทาน) หลงตัวเอง เย่อหยิ่ง ทะนงตน (มานะ) อันเป็นเหตุปิดประตูการเรียนรู้ของตนเอง จนเกิดความเสียหายทั้งต่อตนเองและต่อผู้อื่น^{๖๙}

^{๖๔} วจ.ปญจก. ๒๒/๑๗๕/๒๓๐.

^{๖๕} วจ.ปญจก. ๒๒/๑๗๗/๒๓๓.

^{๖๖} ที.อ. ๑/๒๕๐; ม.อ. ๑/๑๘๗.

^{๖๗} สุตต.อ. ๒/๒๒๖, ๒๒๘ ; วิสุทฺธิ. ๑/๑๘.

^{๖๘} พระเทพดิลก(ระแบบ □□ต□าโณ), **กาลามสูตร**, (กรุงเทพฯ : พรศิวกการพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า

^{๖๙} เกษม วัฒนชัย, “เป้าหมายของการเรียนรู้”, **มติชนรายวัน**, (๑๔ มีนาคม ๒๕๕๘) : ๗.

๔) มีความกรุณาอันไม่มีขอบเขต ช่วยเหลือคนอื่น ๆ ด้วยเมตตา (ความรัก) และกรุณา (ความสงสาร) โดยไม่คิดหวังผลประโยชน์ตอบแทนใดๆ มาเป็นตัวอุปสรรคขัดขวาง

๒) ในด้านมาตรการรองรับหรือการใช้ผลผลิตทางการศึกษาของคณะสงฆ์ ผลผลิตทางการศึกษาของคณะสงฆ์ที่ผ่านกระบวนการศึกษาที่ถูกต้องตามแนวพระพุทธศาสนาแล้ว ถือว่าเป็นผู้ที่ทำประโยชน์ตนได้ดีแล้ว ยังควรเป็นผู้พร้อมที่จะบำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์เพื่อผู้อื่น สังคมประเทศชาติ ด้วยความเสียสละ ไม่เห็นแก่ตัว ช่วยผู้อื่นได้ และพึ่งตนเองได้ด้วยดีด้วย ดังนั้น คณะสงฆ์จะต้องมีเป้าหมายให้ชัดเจนว่าเมื่อผลิตผลผลิตทางการศึกษามาแล้ว จะให้พระภิกษุสามเณรหรือผู้ที่สำเร็จการศึกษานั้นๆ มาช่วยงานพระพุทธศาสนาได้อย่างไร เช่น การเป็นครูอาจารย์ เป็นเจ้าอาวาส เจ้าคณะพระสังฆาธิการ พระธรรมทูต หรือช่วยงานพระพุทธศาสนาในด้านต่างๆ องค์การคณะสงฆ์จะต้องมีหน่วยงานหรือภาระงานไว้รองรับ โดยเฉพาะในปัจจุบันมีสภาพปัญหาหัววัดต่างๆ โดยเฉพาะในต่างจังหวัดขาดแคลนพระภิกษุสงฆ์ที่เป็นเจ้าอาวาสและกลายเป็นวัดร้างเป็นจำนวนมาก หากคณะสงฆ์มีแผนการรองรับผลผลิตทางการศึกษาอย่างชัดเจน จัดเป็นโครงการหรือกิจกรรมของพระภิกษุทุกรูปก่อนสำเร็จการศึกษาจะต้องหมุนเวียนผลัดเปลี่ยนกันไปจำพรรษาในวัดต่างๆ โดยหมุนเวียนผลัดเปลี่ยนครั้งละ ๑-๒ ปี หากทำได้เช่นนี้ก็จะสามารถแก้ไขปัญหาวัดร้างหรือวัดที่ขาดแคลนเจ้าอาวาสได้ และจะทำให้พระสงฆ์ในชนบทมีคุณภาพเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณให้กับประชาชนในชนบทได้ ซึ่งจะส่งผลต่อความเจริญมั่นคงของพระพุทธศาสนาโดยภาพรวม แต่ถ้าคงอยู่เหมือนในสภาพปัจจุบันแล้ว ที่ผู้ที่สำเร็จเปรียญธรรม ๙ ประโยคในปัจจุบัน ถือว่าเป็นผู้สำเร็จการศึกษาระดับสูงสุดของคณะสงฆ์ แต่เมื่อสำเร็จการศึกษาแล้วก็ไม่มีภาระงานอันใดรองรับ คณะสงฆ์เองก็ไม่ได้มีระบบติดตามผลผลิตทางการศึกษาว่า พระภิกษุสามเณรที่สำเร็จการศึกษาแล้วไปทำอะไร ที่ไหน ดังนั้นจึงทำให้พระภิกษุสามเณรจำนวนมากต้องลาสิกขาออกไป เพราะเห็นว่าอยู่เป็นพระภิกษุสามเณรไปก็ไม่ได้ใช้ความรู้ที่ร่ำเรียนมาให้เป็นประโยชน์ ซึ่งการเตรียมภาระงานไว้รองรับผู้ที่สำเร็จการศึกษาของคณะสงฆ์นั้น จะต้องทำอย่างเป็นระบบ และประสานสอดคล้องกันทั้งองค์กร จึงจะสามารถรักษาบุคลากรไว้กับพระพุทธศาสนาได้

ดังนั้น การที่พระพุทธศาสนาจะมีความเจริญมั่นคงอยู่ในประเทศไทยได้ คณะสงฆ์จะต้องมุ่งพัฒนาคุณภาพของพุทธศาสนิกชน ทั้งพระภิกษุสามเณรและคฤหัสถ์ให้เป็นชาวพุทธที่มีคุณภาพอย่างแท้จริง จำเป็นต้องเร่งเร้าให้พุทธศาสนิกชนมีจิตสำนึกรู้สึกรับผิดชอบต่อความเป็นพุทธบริษัทของตน จัดให้มีการศึกษาพระพุทธศาสนาให้เข้าใจถ่องแท้ แล้วนำมาปฏิบัติให้เกิดผลจริงในชีวิตประจำวัน นอกจากจะเป็นประโยชน์แก่ตัวของพุทธศาสนิกชน และพระพุทธศาสนาเองแล้ว ยังส่งผลต่อความเจริญก้าวหน้า ของสังคมประเทศชาติ โดยภาพรวมอีกด้วย

๔.๓.๔ แนวทางด้านปัจจัยผลกระทบ (Impact)

ผลกระทบ คือ ผลการพัฒนาตามระบบไตรสิกขาที่ระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ดำเนินการทั้งระบบแล้ว ก่อให้เกิดผลดีและผลต่อเนื่องกับผู้เกี่ยวข้องนอกสถาบันการศึกษาของคณะสงฆ์ ซึ่งประกอบด้วยประชาชน สังคม ประเทศชาติ การกำหนดผลกระทบเพื่อให้เกิดความตระหนักถึงการพัฒนาระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ ที่จะก่อให้เกิดผลดีต่อพระพุทธศาสนาและสังคมในวงกว้าง มาตรฐานด้านผลกระทบที่ต้องการ

ให้เกิด คือ พระพุทธศาสนา สถาบันสงฆ์และสังคมประเทศชาติ ได้รับประโยชน์จากการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์และเกิดความสมานฉันท์ร่วมมือกันพัฒนาสถาบันการศึกษาของคณะสงฆ์อย่างต่อเนื่อง

แนวทางด้านปัจจัยผลกระทบในบริบทของสังคมไทยในยุคปัจจุบัน หากมีการนำหลักการและแนวคิดทางการจัดการศึกษาตามแนวพระพุทธศาสนามาใช้ คือ เป็นการศึกษาเพื่อพัฒนาความเป็นมนุษย์ เป็นการศึกษาเพื่อทำลายความเห็นแก่ตัว จะทำให้ผู้เรียนหรือพระภิกษุสามเณรตลอดถึงพุทธศาสนิกชนทั่วไปที่ผ่านการศึกษาระดับมัธยมศึกษา จะสามารถบำเพ็ญประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่นได้อย่างเต็มที่ เหมือนอย่างองค์กรพุทธในไต้หวัน ที่เป็นชาวพุทธมหายานได้นำอุดมการณ์พรหมวิหาร ๔ แบบพระโพธิสัตว์ คือ มุ่งช่วยเหลือสรรพสัตว์เป็นเป้าหมายหลักของชีวิต “ทำให้มีความกระตือรือร้นที่จะช่วยกันคนละไม้คนละมือ ไม่นิ่งดูตายหรือหาความสุขในตนฝ่ายเดียว เอาใจใส่สิ่งแวดล้อมเพื่อไม่ให้สังคมเสื่อมทรามลงเร็วเกินไป เพื่อต่อสู้กับกระแสภาคความเจริญทางวัตถุยุคโลกาภิวัตน์”^{๓๐} จากการนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาไปปฏิบัติจนเป็นวิถีชีวิตประจำวัน ทำให้องค์กรพุทธในไต้หวันมีความโดดเด่นทั้งด้านการปฏิบัติตนและนำพาผู้ศรัทธาทำกิจกรรมสาธารณประโยชน์ สร้างสรรค์สังคม ส่งเสริมการปฏิบัติธรรมส่วนตัว ความกตัญญูในครอบครัว เคารพกฎหมายบ้านเมือง สร้างจิตสำนึกที่ดีแก่สังคม อนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ ไม่ปฏิเสธความรู้เทคโนโลยีสมัยใหม่ ตรงกันข้ามพยายามนำมาใช้เพื่อเผยแพร่ธรรมะและแนวคิดให้แพร่ขยายออกไปโดยผ่านช่องทางสื่อสารสมัยใหม่และช่องทางการตลาดเชิงคุณธรรมในรูปแบบต่างๆ ไม่ปล่อยให้ตัวเองติดอยู่ในโลกแห่งอดีตที่หลุดแยกออกจากโลกปัจจุบัน ซึ่งจากแนวคิดอย่างนี้ ทำให้การเผยแผ่พุทธศาสนาในไต้หวัน มีลีลาและเชื่อมโยงกับสถานการณ์และชีวิตจริงของผู้คนในสังคมปัจจุบัน โดยเฉพาะองค์กรพุทธคือจี้อี้ที่ถือได้ว่าเป็นสำนักที่ใหญ่และทรงพลังที่สุดไม่เฉพาะในไต้หวัน แต่มีการแพร่ขยายไปทั่วโลก ดังที่บางคนกล่าวว่าไต้หวันกำลังจะกลายเป็นบวรราชข้ามชาติเชิงคุณธรรม ควบคู่ไปกับบวรราชข้ามชาติเชิงเศรษฐกิจเลยทีเดียว

จี้อี้เป็นสำนักพุทธที่กำหนดเป้าหมายหลักขององค์กรไว้ ๔ ภารกิจ คือ การทำกิจกรรมสงเคราะห์ การจัดบริการรักษาพยาบาล การจัดการศึกษา การส่งเสริมวัฒนธรรม โดยมีมูลนิธิจี้อี้เป็นองค์กรแกนกลางในการดำเนินงาน ก่อตั้งมาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๐๙ อยู่ได้ด้วยเงินบริจาคอย่างสม่ำเสมอจากสมาชิกกว่า ๕ ล้านคน มีระบบบริหารจัดการที่ดีมาก การเงินโปร่งใสมากจนเป็นที่เชื่อถือของคนทั่วไป จึงมีเงินมาใช้จ่ายกิจกรรมต่างๆ อย่างมากมายไม่รู้จบสิ้น หนึ่งในภารกิจสำคัญของมูลนิธิพุทธจี้อี้ ก็คือ การจัดการศึกษาที่มีเป้าหมายสร้างคนให้เป็นมนุษย์คือผู้มีจิตใจสูง ไม่ใช่มุ่งสอนคนให้มีแต่ความเก่งเพื่อไขว่คว้าหาโอกาสที่เหนือคนอื่นอย่างเอาเป็นเอาตาย โดยโรงเรียนภายใต้การดูแลของมูลนิธิจี้อี้มีเป้าหมาย ๔ ประการ คือ

- ๑) สร้างนักเรียนให้มีวิสัยทัศน์ก้าวไกลถึงระดับสากล
- ๒) เป็นผู้มีความคุณธรรมจริยธรรม
- ๓) เป็นผู้มีความวัฒนธรรมอันดีงาม

^{๓๐}อำพล จินดาวัฒน์, **จิตอาสา พลัสสร้างโลก**, (กรุงเทพฯ : ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาแผ่นดินเชิงคุณธรรม (ศูนย์คุณธรรม), ๒๕๕๙), หน้า ๑๔.

๔) มีทักษะการทำงานและทักษะชีวิต

เพื่อให้บรรลุเป้าหมายข้างต้น เขาเน้นการปลูกฝังใน ๕ ด้าน คือ

๑) การดำเนินชีวิตประจำวันที่ยืดหยุ่น

๒) ฝึกให้เป็นผู้มีคุณธรรมในการใช้ชีวิตที่ถูกต้อง มีความรักในผู้อื่นเหมือนเป็นญาติพี่น้อง
ร่วมครอบครัวเดียวกัน

๓) ให้อภัยบริการผู้อื่นอย่างนอบน้อมถ่อมตน ให้เกียรติผู้อื่น

๔) ให้อภัยขอบคุณสิ่งที่เกิดขึ้นและทุกสิ่งเข้ามาในชีวิต รู้จักสำนึกในบุญคุณของคนอื่นและสรรพ
สิ่งรอบตัว

๕) ให้มีทักษะที่จำเป็นในการดำรงชีวิตและการทำงานในอนาคต^{๗๑}

หากคณะสงฆ์ไทยได้นำหลักปรัชญาการศึกษาแนวพุทธมาใช้ และประยุกต์การบริหารจัดการแบบ
สมัยใหม่เข้ามาบริหารจัดการ เป็นการนำหลักพุทธธรรมเช่นหลักพรหมวิหารธรรม หลักกัลยาณมิตร มาใช้
เป็นเข็มทิศนำทาง จะทำให้ทุกคนสามารถนำหลักศาสนามาใช้ได้จริง และปฏิบัติได้อย่างง่ายๆ ในชีวิตนี้ คือ
การทำงานช่วยเหลือผู้อื่นไม่ว่าจะด้วยทรัพย์ ด้วยแรง ด้วยปัญญา หรืออื่นๆ โดยถือว่าทั้งหมดนี้คือการปฏิบัติ
ธรรม เป็นการได้ฝึกยกระดับจิตใจให้สูงขึ้น ทำให้เรื่องพระพุทธรูปศาสนาเป็นเรื่องเข้าใจง่าย เข้าถึงง่าย ไม่แยก
ส่วนออกจากชีวิตจริง ทุกคนจึงสามารถทำได้อย่างทันทีและทันสมัยอยู่เสมอ

และการที่ศาสนาพุทธเป็นศูนย์รวมจิตใจ หากพระสงฆ์ศึกษาเรียนรู้หลักธรรมคำสอนจนเข้าใจแจ่ม
ชัด ฝึกปฏิบัติดำเนินชีวิตเป็นแบบอย่างของพุทธบริษัททั้งหมด คือ ดำเนินชีวิตอย่างเรียบง่าย กินน้อย นอน
น้อย ใช้น้อย ไม่สะสม เบียดเบียนผู้อื่นและสรรพสิ่งน้อย นอบน้อมถ่อมตน ลดตัวเองให้เล็กลงเสมอ มีแต่คิด
จะทำเพื่อผู้อื่นอย่างสุดกำลังเคารพในคุณค่าและศักดิ์ของมนุษย์ ก็จะเป็นศูนย์รวมศรัทธาก่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์
กับบุคคลทั้งหลายในแนวราบ คือ ก่อให้เกิดความรัก ความผูกพัน ไม่เหมือนกับความสัมพันธ์ในแนวตั้ง ที่
เกิดแรงกดดันและปฏิสัมพันธ์กันเชิงอำนาจ ทำให้ความรัก ความดี ความงามเกิดขึ้นได้ยากกว่า เมื่อเป็นศูนย์
รวมศรัทธา ก็จะเป็นการรวมทรัพยากรปัญญา องค์ความรู้ การปฏิบัติต่าง ๆ เข้ามาสู่ศูนย์รวมแห่งศรัทธาคือ
ผู้นำจิตวิญญาณ แต่การรวมทุกอย่างทุกอย่างเหล่านั้นมิใช่รวมเข้ามาพอกพูนสะสมไว้ที่ศูนย์กลาง แต่เป็นการ
รวมเข้าเพื่อกระจายออก คือ กระจายออกไปสู่มหาชนคนยากไร้ คนตกทุกข์ได้ยากอย่างกว้างขวาง

ซึ่งหากคณะสงฆ์ไทยนำแนวคิดนี้มาใช้ จะทำให้องค์กรสงฆ์เป็นองค์กรต้นแบบ เป็นสังคมในอุดม
คติตามพุทธประสงค์ที่ทรงวางไว้ คณะสงฆ์จะต้องไม่ปฏิเสธความเป็นไปของสังคมและของโลก ที่มีการ
เปลี่ยนแปลงเป็นพลวัตตลอดเวลา รู้จักนำจุดเด่นบางอย่างมาใช้อย่างชาญฉลาด เช่น การนำเอาองค์ความรู้
ด้านการจัดการ การตลาดเชิงสังคม เทคโนโลยีสารสนเทศ และการบริหารจัดการอย่างมืออาชีพ ฯลฯ มาใช้
ดำเนินการงานด้านศาสนาอย่างกลมกลืนและมีประสิทธิภาพแล้ว จะทำให้คณะสงฆ์เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ
และเป็นที่พักของประชาชนได้อย่างแท้จริง

^{๗๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๙-๖๐.

เมื่อกระบวนการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ มีเป้าหมาย มีแผนการและนโยบายทางการศึกษาที่ชัดเจน ย่อมทำให้เกิดผลผลิตทางการศึกษาที่พึงปรารถนา และจะมีผลลัพธ์ทางการศึกษาที่เกิดขึ้นทั้งแก่พระพุทธศาสนาเอง สังคมประเทศไทยโดยภาพรวมดังนี้

๑) ผลกระทบที่มีต่อพระพุทธศาสนา

จากการที่คณะสงฆ์ไทยมีระบบการศึกษาที่ถูกต้อง ตามหลักการและกระบวนการในทางพระพุทธศาสนา คือตามหลักไตรสิกขา และมีกระบวนการบริหารจัดการศึกษาที่มีประสิทธิภาพ ย่อมส่งผลดีแก่พระพุทธศาสนาโดยภาพรวม คือ จะทำให้มีศาสนทายาทที่มีคุณภาพ สามารถสืบทอดและเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปได้อย่างมีคุณภาพ เพราะพระพุทธศาสนาจะมีความเจริญมั่นคงหรือมีความเสื่อมถอย ขึ้นอยู่กับบริษัททั้ง ๔ โดยเฉพาะภิกษุบริษัทซึ่งถือว่าเป็นแกนหลักของบริษัททั้ง ๔ ถึงแม้ว่าพระพุทธศาสนาจะมีหลักธรรมคำสอนอันแสนจะวิเศษสุดเพียงใดก็ตามที่ แต่หากขาดศาสนทายาทที่มีคุณภาพ เป็นผู้สืบทอดหรือเป็นผู้เผยแผ่พระธรรมคำสอนแล้ว คำสอนนั้นก็จำกัดอยู่ในวงแคบหรือมีประโยชน์แก่มหาชนได้น้อย ดังนั้น คุณภาพของศาสนทายาทหรือบุคลากรทางพระพุทธศาสนา จึงมีความสำคัญมากต่อความเจริญมั่นคงของพระพุทธศาสนา แต่การที่พระภิกษุสามเณรจะสามารถดำรงตนเป็นศาสนทายาทที่ดีมีคุณภาพได้ จะต้องผ่านกระบวนการศึกษา กระบวนการฝึกฝนอบรมตามหลักพระพุทธศาสนาให้ครบทั้ง ๓ กระบวนการ คือ ทั้งปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ ดังนั้น หากคณะสงฆ์มีองค์กรหรือหน่วยงานจัดการศึกษาที่มีประสิทธิภาพ สามารถผลิตผลผลิตทางการศึกษาที่มีคุณภาพตามความคาดหวังของพระพุทธศาสนา ของคณะสงฆ์และของสังคมแล้ว ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นย่อมส่งผลต่อความเจริญมั่นคงของพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง

๒) ผลกระทบที่มีต่อองค์กรคณะสงฆ์

สภาพบริบทของสังคมไทยปัจจุบันที่เปลี่ยนแปลงไป เมื่อระบบการศึกษาแบบใหม่เข้ามาสู่สังคมไทย ทำให้วิถีชีวิตของผู้คนเริ่มเปลี่ยนแปลงไป ค่านิยมของสังคมก็เปลี่ยนแปลงไปด้วย การเปลี่ยนครูจากพระสงฆ์มาเป็นครูฆราวาสทำให้สถาบันสงฆ์ได้รับผลกระทบมากที่สุด ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันสงฆ์กับประชาชนจึงค่อยๆ ถอยห่างออกจากกัน และสืบเนื่องจากการที่คณะสงฆ์ถูกทอดทิ้งเรื่องการศึกษาไม่ได้รับการพัฒนามาเป็นระยะเวลาที่ยาวนาน ย่อมส่งผลต่อคุณภาพบุคลากรของคณะสงฆ์เอง และด้วยข้อจำกัดทางพระวินัยที่มีอยู่หลายประการ ทำให้ไม่สามารถติดตามการเคลื่อนไหวของสังคมได้อย่างทันท่วงที ไม่สามารถก้าวทันข้อมูลข่าวสารและเทคโนโลยีที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วได้ จึงเป็นเหตุให้สถาบันสงฆ์ไทยเป็นแต่เพียงผู้ตามและถูกมองว่าเป็นสถาบันที่ล้าสมัย อันเป็นเหตุให้ต้องลดบทบาทที่มีต่อสังคมลงไป ไม่ว่าจะเป็นบทบาทผู้นำทางความคิดของสังคม บทบาทความเป็นศูนย์กลางของชุมชน บทบาทความเป็นผู้นำทางปัญญาของสังคม ดังนั้น หากมีการปฏิรูปการศึกษาของคณะสงฆ์ หันมาเน้นในการพัฒนาศักยภาพ สมรรถภาพ และคุณภาพของศาสนทายาททั้งในส่วนของพระภิกษุสงฆ์ และพุทธศาสนิกชนแล้ว จะทำให้บทบาทของคณะสงฆ์ที่มีต่อสังคมมีเพิ่มมากขึ้น ถึงแม้ว่าจะอยู่ในเขตพรหมจรรย์ไปไม่ตลอด เมื่อลาสิกขาออกไปก็จะสามารถช่วยเป็นตัวแทนเชิดชู

สถาบันสงฆ์ได้ นอกจากจะเป็นการปรับตัวเพื่อรักษาสถานภาพเดิมขององค์กรสงฆ์ให้ยังคงมีความสำคัญในสังคมอยู่แล้ว ยังเป็นการปรับตัวเพื่อให้รับกับสถานะภาพใหม่ที่จะเกิดขึ้นด้วย

๓) ผลกระทบที่มีต่อสังคมและประเทศชาติ

บทบาทของพระภิกษุสงฆ์ประการหนึ่งก็คือ จะต้องมีความสัมพันธ์กับสังคม ลักษณะชีวิตของพระภิกษุสงฆ์นั้นพระวินัยบัญญัติไว้ว่า ต้องมีความผูกพันกับสังคม คือพระต้องพึ่งอาศัยทานได้แก่ปัจจัยสี่จากคฤหัสถ์ แล้วตอบแทนด้วยธรรมทาน ปัญหาสำคัญอยู่ที่ว่าพระจะสามารถตอบแทนสังคมด้วยธรรมทานหรือไม่ ถ้าหากไม่มีความรู้ไม่มีการศึกษาดีเพียงพอ ไม่รู้ธรรมลึกซึ้งจริงจัง ไม่เข้าใจสภาพสังคมที่เป็นอยู่ ก็ไม่สามารถจะช่วยเหลืออะไรได้ ถึงช่วยได้ก็นอกกรอบกรอบของพระพุทธศาสนา เช่น การดูหมอบ้าง การสะเดาะเคราะห์บ้าง สิ่งเหล่านี้คือสิ่งที่พระต้องการที่จะช่วยปลดปล่อยชาวบ้านที่มีทุกข์ แต่ท่านไม่รู้จะช่วยเหลือด้วยวิธีการอย่างไร เพราะไม่มีความรู้ความเข้าใจทั้งในหลักธรรมและสภาพสังคม จึงช่วยด้วยวิธีที่คิดว่าจะช่วยได้ ด้วยการปลอบใจชาวบ้านด้วยวิธีการต่างๆ ด้วยวิธีการที่ไม่ใช่เป็นการการนำหลักพุทธธรรมมาแก้ปัญหา และกลับกลายเป็นการก่อปัญหาให้กับวงการคณะสงฆ์และพระพุทธศาสนา ซึ่งปัญหาเหล่านี้เกิดขึ้นเพราะคณะสงฆ์ได้ให้การศึกษแก่พระสงฆ์ยังไม่ดีพอ รวมทั้งความรู้เรื่องพระพุทธศาสนาของคฤหัสถ์ก็มีน้อยมาก จึงก่อให้เกิดปัญหากับพระพุทธศาสนาอย่างมากมาดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

ดังนั้น ถ้าหากคณะสงฆ์ได้จัดการศึกษาให้กับพระสงฆ์อย่างถูกต้อง และพระสงฆ์ได้รับการพัฒนาคุณภาพทั้งในด้านปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ ย่อมสามารถที่จะสอนธรรมหรือพูดกับคนสมัยใหม่ให้รู้เรื่องและเข้าใจง่าย เพราะว่ามีความรู้ มีสิ่งร่วมกันอันเป็นสื่อ นำความเข้าใจในเรื่องลึกซึ้งขึ้นไปและ ยังสามารถให้การศึกษแก่ประชาชน โดยเฉพาะในด้านการดำรงชีวิตที่ดีงาม ชีวิตที่ประเสริฐ ตามหลักการทางพระพุทธศาสนา โดยสามารถทำหน้าที่ต่อประชาชนหรือสังคมในการให้คำแนะนำสั่งสอน เผยแผ่ธรรมแก่ประชาชน เมื่อประชาชนมีความรู้ความเข้าใจถูกต้อง ก็จะประพฤติอยู่ในศีลธรรม รู้จักฝึกอบรมจิต ฝึกอบรมปัญญา ประชาชนอยู่ร่วมกันด้วยความสงบสุข ประพฤติดีปฏิบัติชอบ ก็จะเป็นประโยชน์ต่อประเทศชาติโดยรวม และหน้าที่อีกประการหนึ่งก็คือ หน้าที่ในการให้คำปรึกษาแก่ประชาชน เพราะประชาชนเมื่อมีความทุกข์ความเดือดร้อนก็จะมาพึ่งพระสงฆ์ หากพระสงฆ์มีความรู้ความสามารถดีและมีความประพฤติน่าศรัทธาเลื่อมใส ก็จะเป็นที่พึ่งทางใจของประชาชน เมื่อประชาชนมีปัญหาต้องการที่พึ่งก็จะสามารถให้คำปรึกษาแนะนำที่ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนาได้

๔.๔ วิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์

จากข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างผู้ให้สัมภาษณ์ทั้งหมด ๓๐ รูป /คน ซึ่งผู้วิจัยได้แบ่งกลุ่มประชากรที่จะศึกษาออกเป็น ๓ กลุ่ม คือ กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) ได้แก่ผู้บริหาร การศึกษาระดับนโยบายของคณะสงฆ์ ได้แก่กรรมการมหาเถรสมาคม แม่กองธรรม แม่กองบาลี ผู้บริหารมหาวิทยาลัยสงฆ์ จำนวน ๕ รูป กลุ่มนักวิชาการด้านพระพุทธศาสนาที่ได้รับการยอมรับว่ามีความเชี่ยวชาญ

ทางด้านวิชาการทางพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง ทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิต จำนวน ๑๕ รูป/คน กลุ่มผู้จัดการศึกษาของคณะสงฆ์ภาคปฏิบัติ ได้แก่ เจ้าสำนักเรียน ครูใหญ่ ครูสอนพระปริยัติธรรมทั้งสองแผนก จำนวน ๑๐ รูป/คน ซึ่งผลจากการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์นี้มีผลตามประเด็นที่ผู้วิจัยได้ตั้งไว้ ดังนี้

๔.๔.๑ ประเด็นสภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในยุคปัจจุบัน

ความเห็นในประเด็นเกี่ยวกับสภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบัน จากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญทั้ง ๓ กลุ่ม ผู้วิจัยได้นำมาวิเคราะห์และสรุปเป็นประเด็นในแต่ละด้านๆ ดังนี้

๑) ด้านแผนและนโยบายทางการศึกษา จากการสัมภาษณ์กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ในประเด็นนี้ผู้ให้สัมภาษณ์มีความเห็นเป็น ๒ ด้าน คือ กลุ่มแรกซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นพระเถระและนักวิชาการบางท่านมีความเห็นว่าคณะสงฆ์มีนโยบายทางการศึกษาอยู่แล้ว เพียงแต่ว่านโยบายที่มีนั้นเป็นเอกลักษณ์ของคณะสงฆ์โดยเฉพาะ กล่าวคือต้องการรักษาระบบการเรียนการสอนนันทกรรมและบาลี เป็นเรื่องของอนุรักษประเพณีการเรียนแบบเดิมเอาไว้ โดยมองเห็นว่าวิธีนี้จะเป็นวิธีที่สามารถรักษาสืบทอดการศึกษาบาลีและนันทกรรมไว้ได้ อีกอย่างหนึ่งการศึกษาของพระภิกษุสามเณรแตกต่างจากการศึกษาของทางโลก ดังนั้นการจัดทำนโยบายจึงต้องมีความแตกต่างกันไป บางท่านก็มีความเห็นว่าคณะสงฆ์มีนโยบายการจัดการศึกษาและแผนการศึกษาที่ใช้อยู่เดิมแล้ว ดังนั้นอาจพูดได้ว่า คณะสงฆ์ก็มีนโยบายอยู่แล้วเพียงแต่นโยบายนั้นอาจเข้มข้นไปสักหน่อย เช่นการสอบและการประเมินผลจะไม่ทำเหมือนกับปริยัติธรรมสามัญ บางท่านก็ให้เหตุผลว่าคณะสงฆ์มีนโยบายการจัดการศึกษาและแผนการศึกษาที่แน่นอนอยู่แล้ว เป็นแผนการศึกษาที่สืบทอดกันมาตั้งแต่สมัยโบราณ เป็นวัตถุประสงค์ของพระมหากษัตริย์ บางท่านก็เห็นว่าการศึกษาที่ทางแม่กองมีหน้าที่ในการออกข้อสอบและวัดผลอย่างเดียวนั้น เป็นการให้อิสระกับสำนักเรียนแต่ละสำนักในการบริหารจัดการเรียนการสอนตามความเหมาะสมของแต่ละท้องถิ่น

ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งเป็นผู้ให้สัมภาษณ์ส่วนใหญ่กลับมีความเห็นต่างออกไป คือเห็นว่าคณะสงฆ์ยังไม่มีนโยบายทางการศึกษาที่ชัดเจน นโยบายที่ใช้อยู่อาจเป็นนโยบายเก่า คือทำกันมาอย่างไรก็ทำไปอย่างนั้น แต่คิดว่ายังคงใช้ได้ เช่นเดียวกับเรื่องแผนการศึกษาที่มีมาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส พระองค์ทรงวางแผนการศึกษาบาลีนันทกรรมเอาไว้ ถือกันว่าเป็นการจัดการศึกษาตามประเพณีเดิม ไม่ได้มีนโยบายทางการศึกษาที่ชัดเจน ไม่มีการวางแผนบุคลากรว่าจะสร้างพระอย่างไร เรียนอะไรดีเพื่อสนองงานพระศาสนา อีกส่วนหนึ่งมีความเห็นว่า คณะสงฆ์โดยเฉพาะวัดใหญ่ๆ เน้นการก่อสร้างศาสนวัตถุและศาสนพิธีกรรมมากกว่าการเรียนการสอนพระปริยัติธรรม โดยที่คณะสงฆ์ไม่มีมาตรการอะไรเข้าไปจัดการ และการที่คณะสงฆ์ไม่มีนโยบายทางการศึกษา ทำให้คณะสงฆ์ขาดกฎหมายรับรอง มีเพียงระเบียบการคณะสงฆ์ ไม่มี พ.ร.บ. การศึกษา ไม่มีแผนจัดการศึกษา แผนพัฒนาบุคลากร ซึ่งส่งผลกระทบต่อจัดการศึกษาของคณะสงฆ์โดยตรง อีกกลุ่มหนึ่งเห็นว่าการศึกษาของคณะสงฆ์ที่จัดอยู่มีนโยบายเชิงตั้ง คือ มุ่งให้ผู้เรียนสอบผ่านตามลำดับเท่านั้น แต่

ไม่ได้สนใจว่าพระภิกษุสามเณรทุกรูปจะได้รับการศึกษาหรือไม่ และคณะสงฆ์มีหน้าที่เพียงออกข้อสอบ ตรวจสอบข้อสอบเท่านั้น ไม่ได้มีส่วนหรือมาตรการใดๆ ที่ชัดเจนในการส่งเสริมการศึกษาของคณะสงฆ์

๒) ด้านบุคลากรทางการเรียนการสอน ผู้ให้สัมภาษณ์เกือบทุกคนให้ความเห็นสอดคล้องกันว่า การศึกษาพระปริยัติธรรมของคณะสงฆ์น่าห่วงใยมากในด้านบุคลากรทางการศึกษาทั้งด้านครูผู้สอนและนักเรียนในด้านครูผู้สอนจะมีปัญหาในเรื่องการขาดแคลนครูในต่างจังหวัดโดยเฉพาะครูสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ส่วนนักเรียนจะมีปัญหาบ่อยกว่า นอกจากนั้นก็มีปัญหาเรื่องคุณภาพของครูผู้สอนที่ไม่สามารถคัดเลือกได้ ใช้ระบบที่สอนห้อง ส่วนปัญหาเกี่ยวกับผู้เรียนผู้ให้สัมภาษณ์ส่วนใหญ่เห็นว่า เป็นปัญหาสำคัญมาก เนื่องจากปัจจุบันมีผู้บวชเรียนเข้ามาน้อย และผู้ที่บวชเข้ามาแล้วก็ไม่สนใจที่จะศึกษาเล่าเรียน เจ้าอาวาสหรือเจ้าสำนักเรียนจะต้องใช้อุบายหรือมาตรการบังคับ จึงจะทำให้เด็กเรียนเข้าเรียนได้ และสภาพปัญหาต่างๆ ของการศึกษาพระปริยัติธรรม ผู้ให้สัมภาษณ์ส่วนใหญ่มีความเห็นว่าจำเป็นต้องมีการปรับปรุงการศึกษาพระปริยัติธรรมทั้งสองแผนกให้ดีขึ้นในทุกส่วน

๓) ในด้านหลักสูตรการเรียนการสอน ในประเด็นนี้มีความเห็นเป็น ๒ ฝ่าย กลุ่มพระเถระและผู้บริหารระดับนโยบายของคณะสงฆ์ส่วนหนึ่งมีความเห็นว่า หลักสูตรการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมของคณะสงฆ์ทั้งแผนกธรรมและแผนกบาลีที่คณะสงฆ์ดำเนินการอยู่ มีความเหมาะสมแล้ว ไม่สมควรจะไปปรับปรุงแก้ไขแต่ประการใด เพราะหลักสูตรบาลีมีความสมบูรณ์อยู่แล้ว และที่ผ่านๆ มา ก็ได้มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงไประดับหนึ่งแล้ว เช่น ระบบการสอบก็มีการสอบเก็บเปิดโอกาสให้มีการสอบสองครั้งในระดับประโยค ๑-๒ ถึง ป.๖. ๕ ส่วนหลักสูตรนักเรียนก็ได้ปรับลดเนื้อหาให้เหมาะสำหรับผู้เรียนธรรมศึกษาแล้ว และอีกเหตุผลหนึ่งก็คือว่าเป็นหลักสูตรที่บูรพาจารย์ได้จัดทำไว้ดีแล้ว ถ้าไปเปลี่ยนแปลงแก้ไขถือว่าขาดความเคารพ และปัญหาการศึกษาของคณะสงฆ์ไม่ได้เกิดจากหลักสูตรแต่เกิดจากระบบการเรียนการสอน ดังนั้นควรเปลี่ยนกระบวนการเรียนการสอนจากเดิมเน้นการเรียนในเชิงภาษาศาสตร์ เปลี่ยนมาเรียนในเชิงวิเคราะห์วิจัยจะทำให้พระภิกษุสามเณรมีความแตกฉานในหลักธรรมมากขึ้น ซึ่งผู้ให้สัมภาษณ์กลุ่มนี้ส่วนใหญ่จะเป็นพระเถระที่ทำหน้าที่บริหารและผ่านการศึกษาระบบเดิมของคณะสงฆ์

ความเห็นอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งมีความเห็นว่า หลักสูตรการศึกษาของคณะสงฆ์ควรปรับปรุงแก้ไข เพราะไม่สามารถสร้างศาสนทายาทที่มีคุณภาพได้ ซึ่งผู้ที่มีความเห็นในแนวนี้มีมากกว่าในกลุ่มแรก และเป็นที่น่าสังเกตว่าผู้ที่มีความเห็นเช่นนี้ส่วนใหญ่จะเป็นนักวิชาการ หรือพระเถระผู้บริหารการศึกษาของคณะสงฆ์ ที่ผ่านการศึกษาระบบแบบใหม่ด้วย เหตุผลที่กลุ่มผู้ให้สัมภาษณ์กลุ่มนี้เห็นว่าหลักสูตรมีข้อบกพร่อง ประการแรกมีเหตุผลว่าหลักสูตรคณะสงฆ์เรียนภาษาบาลีโดยมุ่งเน้นการแปลการแต่งภาษา อันเป็นลักษณะการเรียนภาษาเป็นหลัก ไม่มีการให้ใช้ความคิด เน้นความจำเป็นหลัก ไม่ส่งเสริมให้ผู้เรียนคิดเป็น อาศัยแต่มีตัวอย่างแปลไว้ให้แล้วก็แปลตาม ไม่ส่งเสริมให้เกิดความคิดริเริ่ม ไม่เน้นการเข้าใจเนื้อหาของพระธรรมวินัย จึงเป็นการเรียนรู้ภาษาแต่เพียงอย่างเดียว บางท่านเห็นว่าที่คณะสงฆ์ทำการเรียนการสอนอยู่ไม่ได้เป็นการเรียนพระไตรปิฎก แต่เป็นการเรียนอรรถกถาหรือคัมภีร์อธิบายพระไตรปิฎก จึงทำให้ความรู้ธรรมะของพระภิกษุสามเณรอ่อนด้อยลง อีกเหตุผลหนึ่งก็คือ การบริหารกิจการคณะสงฆ์ในปัจจุบันจะต้องใช้ศาสตร์หลายอย่าง ทั้งจิตวิทยา

การบริหารจัดการ สื่อเทคโนโลยีอุปกรณ์และภาษา แต่หลักสูตรการศึกษาของคณะสงฆ์ไม่ได้จัดให้มีการศึกษาวิชาการเหล่านี้ ทำให้การบริหารกิจการพระพุทธศาสนาไม่เจริญเท่าที่ควร

ส่วนหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกสามัญ ผู้ให้สัมภาษณ์ส่วนใหญ่เห็นว่าเลียนแบบระบบทางโลก มากจนเกินไป ทำให้มีเนื้อหาสาระทางพระพุทธศาสนามากขึ้นน้อย และขาดการฝึกฝนอบรมนักเรียนที่ดี เมื่อสามเณรไปเรียนโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญแล้ว ทำให้ความประพฤติไม่ค่อยเรียบร้อย ทำให้เจ้าอาวาสส่วนหนึ่งไม่ประสงค์จะให้สามเณรไปเรียนโรงเรียนพระปริยัติสามัญ ส่วนหลักสูตรในมหาวิทยาลัยสงฆ์ ซึ่งเป็นหลักสูตรระดับอุดมศึกษาของคณะสงฆ์ ผู้ให้สัมภาษณ์ส่วนใหญ่เห็นว่ามีความเหมาะสมดีอยู่แล้ว ด้วยเหตุผลที่ว่าจัดให้มีการศึกษาทางโลกควบคู่ไปกับการศึกษาพระพุทธศาสนาในเชิงบูรณาการ ทำให้สามารถเผยแผ่พระพุทธศาสนาเข้าถึงประชาชนได้มากขึ้น และเป็นการศึกษาพระพุทธศาสนาในรูปแบบใหม่ที่มีคุณวุฒิรองรับ แต่มีนักวิชาการพระพุทธศาสนาฝ่ายคฤหัสถ์และที่เป็นพระสงฆ์ส่วนหนึ่งเห็นว่า หลักสูตรการศึกษาของมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งคล้ายตามการศึกษาทางโลกมากจนเกินไป ทั้งกระบวนการเรียนการสอนก็เลียนแบบทางโลกหมด ทำให้ขาดเอกลักษณ์เป็นของตนเอง ซึ่งหลักสูตรการศึกษาของมหาวิทยาลัยสงฆ์ควรมีเอกลักษณ์เป็นของตนเอง โดยเฉพาะควรเน้นหนักและเจาะลึกทางด้านพระพุทธศาสนา ซึ่งคณะสงฆ์มีความรู้ความเชี่ยวชาญในด้านนี้โดยตรงอยู่แล้ว กระบวนการจัดการศึกษาก็ควรเป็นไปตามแนวพุทธ ที่มีเอกลักษณ์โดดเด่นไม่ควรคล้ายตามการศึกษาในทางโลกซึ่งเป็นการศึกษาที่กำลังมีปัญหาลูกอยู่ จะทำให้ насоใจมากขึ้น

๔) ด้านระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ ในประเด็นนี้ผู้ให้สัมภาษณ์มีความเห็นเป็น ๒ ด้าน คือ ด้านแรกเห็นว่าการมีการศึกษาหลายระบบนั้นเป็นสิ่งที่ดี ด้วยเหตุผลว่า คณะสงฆ์ดำเนินการศึกษาหลายระบบ เช่น สายพระปริยัติธรรมแผนกธรรมบาลี สายพระอภิธรรม สายพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาและมหาวิทยาลัยสงฆ์เป็นเรื่องดีอยู่แล้ว เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้เรียนเลือกเรียนได้ บางท่านเห็นว่าการศึกษามีหลายระบบบางครั้งก็ดีกว่าระบบเดียว การมีระบบเดียวเป็นสิ่งที่ยากที่จะตอบสนองความต้องการที่หลากหลายได้ แต่พระเถระผู้บริหารบางรูปมีความเห็นว่า ที่ว่าการศึกษาคณะสงฆ์มี ๔ ระบบคือ นักรธรรม บาลี ปริยัติธรรมสามัญ และ มหาวิทยาลัยสงฆ์ก็จริงอยู่ แต่ความจริงแล้วการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกนักรธรรมและบาลีเท่านั้นที่นับว่าเป็นการศึกษาของคณะสงฆ์ ส่วนปริยัติธรรมสามัญและมหาวิทยาลัยสงฆ์นั้น คณะสงฆ์ถือว่ายังไม่สามารถยอมรับได้เพราะหลักสูตรนั้นไม่มีพระปริยัติธรรมมีแต่วิชาสามัญ จึงไม่สมกับชื่อว่าพระปริยัติธรรมสามัญ ส่วนผู้สัมภาษณ์ส่วนใหญ่มีความเห็นว่าการศึกษาคณะสงฆ์ที่มีหลายระบบ ส่งผลเสียต่อการศึกษาคณะสงฆ์ คือ ทำให้นักเรียนซึ่งมีพื้นฐานเดิมอ่อนอยู่แล้ว จะต้องมาเรียนหลายระบบ เพราะบางรูปตอนเข้าเรียนนักรธรรม ตอนบ่ายเรียนพระปริยัติสายสามัญหรือมหาวิทยาลัยสงฆ์ ตอนกลางคืนเรียนบาลี ทำให้เป็นภาระที่หนักและเลือกเรียนในระบบการศึกษาที่ง่ายที่สุดคือพระปริยัติสายสามัญ และทอดทิ้งการเรียนนักรธรรมบาลีอันเป็นการศึกษากระแสหลักของคณะสงฆ์ อีกประเด็นหนึ่งก็คือ ทำให้การสนับสนุนงบประมาณจากรัฐมีอย่างกระจัดกระจาย และจัดสรรงบประมาณให้ลำบาก สืบเนื่องจากนักเรียนในแต่ละระบบล้วนแล้วแต่เป็นนักเรียนกลุ่มเดียวกัน จะทำให้การสนับสนุนงบประมาณของการศึกษาในแต่ละระบบ

และอีกเหตุผลหนึ่งก็คือทำให้เป็นการจัดการศึกษาที่ซ้ำซ้อน เพราะในหลักสูตรปริยัติสามัญก็มีการเรียนการสอนนักธรรมบาลีอยู่แล้ว ก็ทำให้เป็นการจัดการศึกษาซ้ำซ้อนกัน

๕) ด้านงบประมาณ ในประเด็นนี้กลุ่มผู้ให้สัมภาษณ์แทบทุกคนให้ความเห็นตรงกันว่า การศึกษาของคณะสงฆ์ขาดแคลนงบประมาณ ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากรัฐเพียงน้อยนิด โดยเฉพาะการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ได้รับงบประมาณสนับสนุนไม่แน่นอนในแต่ละปี ขึ้นอยู่กับจำนวนนักเรียนที่เข้าสอบ ถ้าเทียบกับการศึกษาของฆราวาสต่างกันหลายเท่า ผู้สัมภาษณ์ทั้งหมดเห็นพ้องกันว่า เนื่องจากการขาดแคลนงบประมาณ จึงทำให้การบริหารจัดการศึกษาของคณะสงฆ์จะไปจัดให้เหมือนกับการศึกษาทางโลกก็ทำไม่ได้ เพราะงบประมาณที่ได้มาส่วนใหญ่ได้มาจากการบริจาคของญาติโยมผู้มีจิตศรัทธา รัฐบาลสนับสนุนเพียงนิดหน่อย จะหางบประมาณเพิ่มเติมจากผู้เรียนก็ได้ เพราะพระภิกษุสามเณรก็เรียนฟรี อุปกรณ์การเรียนการสอน อาหารการกิน ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม ฟรีแทบทั้งหมด แทบไม่ต้องจ่ายอะไรเลย เพราะเป็นภาระของเจ้าสำนักเรียนจะจัดมาให้ ดังนั้นจะหางบประมาณมาจากไหน และผู้สัมภาษณ์ส่วนใหญ่เห็นว่า ที่ทำการศึกษาคณะสงฆ์สามารถดำเนินการอยู่ได้ เพราะทำการเรียนการสอนกันแบบพระ คือครูผู้สอนก็ได้มุ่งหวังที่ค่าตอบแทน ถ้าทำแบบคฤหัสถ์การศึกษาของคณะสงฆ์ก็คงไม่ยั่งยืนมาถึงปัจจุบันนี้ เพราะคฤหัสถ์เขาคิดถึงเรื่องเงิน เรื่องค่าตอบแทน ส่วนพระไม่ได้คำนึงถึงจุดนั้น

๖) ด้านอาคารสถานที่และสื่อสื่อกิจการ ในด้านนี้ส่วนใหญ่ผู้ให้สัมภาษณ์ทุกคนมีความเห็นสอดคล้องกันว่า อาคารสถานที่ในการศึกษาของคณะสงฆ์ยังมีความไม่เหมาะสม คือมีบรรยากาศไม่น่าศึกษาเล่าเรียน ยกเว้นสำนักเรียนใหญ่ๆ ที่มีมาตรฐาน หรือสำนักเรียนอยู่ในเมืองที่มีอาคารเรียนโดยเฉพาะ ส่วนสำนักเรียนในต่างจังหวัดหรือสำนักเรียนเล็กๆ ใช้มุมใดมุมหนึ่งของศาลาการเปรียญ หรือพระวิหารคด พระระเบียง มาเป็นสถานที่เรียน ส่วนในด้านสื่ออุปกรณ์ในการศึกษา ผู้ให้สัมภาษณ์ส่วนใหญ่แทบทุกคนเห็นว่าการศึกษาของคณะสงฆ์ใช้สื่ออุปกรณ์การสอนน้อยมาก จะมีเพียงชอล์คกับกระดานดำ เพราะวิธีการเรียนส่วนใหญ่ใช้การเปลวจากหนังสือเป็นหลัก ไม่จำเป็นที่จะต้องใช้สื่อ ซึ่งผลสืบเนื่องจากการไม่มีสื่ออุปกรณ์การเรียนการสอนอย่างนี้ ผู้ให้สัมภาษณ์ส่วนใหญ่เห็นว่าส่งผลให้การศึกษาคณะสงฆ์น่าเบื่อหน่าย ทำให้ผู้เรียนไม่สนใจที่จะเรียน และยิ่งในต่างจังหวัดวัสดุอุปกรณ์การเรียนการสอนยิ่งหายาก ทำให้การศึกษาของคณะสงฆ์ไม่พัฒนาก้าวหน้าไปเท่าที่ควรจะเป็น

๗) ด้านกระบวนการเรียนการสอน ในประเด็นนี้ผู้ให้สัมภาษณ์ทุกคนมีความเห็นตรงกันว่า การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ยังไม่ได้เน้นที่กระบวนการเรียนการสอน แต่เน้นที่กระบวนการสอบเป็นหลัก ส่วนเรื่องการเรียนการสอนปล่อยให้แต่ละสำนักเรียนมีอิสระในการจัดการเรียนการสอน ซึ่งในประเด็นนี้ผู้ให้สัมภาษณ์ส่วนใหญ่เห็นว่ายังไม่เหมาะสม ควรหันมาให้ความสำคัญกับกระบวนการเรียนการสอนมากกว่าการสอบ และกระบวนการเรียนการสอนของคณะสงฆ์เน้นความจำเป็นหลักไม่ได้เน้นกระบวนการคิดวิเคราะห์ ซึ่งผลจากการจัดกระบวนการเรียนการสอนอย่างนี้ผู้ให้สัมภาษณ์มีความเห็นเป็นสองกลุ่ม กลุ่มแรกส่วนใหญ่ซึ่งเป็นพระเถระและผู้บริหารการศึกษาของคณะสงฆ์มีความเห็นว่า กระบวนการเรียนการสอนที่คณะสงฆ์ดำเนินการอยู่

มีความเหมาะสมแล้ว เพราะเป็นการรักษามาตรฐานทางการศึกษาของคณะสงฆ์ ถ้าไปจำกัดการศึกษาในทางโลกจะทำให้การศึกษานักธรรมบาลีอ่อนแอลงไป แต่ผู้ให้สัมภาษณ์ส่วนใหญ่มีความเห็นว่า กระบวนการเรียนการสอนที่คณะสงฆ์ดำเนินการอยู่นี้ยังไม่เหมาะสมควรเปลี่ยนแปลง เพราะทำให้ผู้เรียนไม่ได้คิดวิเคราะห์ และไม่สามารถประยุกต์หลักธรรมมาใช้ได้อย่างเหมาะสมได้ ผู้สัมภาษณ์อีกกลุ่มหนึ่งเห็นว่าการศึกษาคณะสงฆ์ในปัจจุบันเน้นสอนแต่เพียงภาคปริยัติเพียงอย่างเดียว แต่ไม่ได้เน้นสอนเรื่องภาคปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของพระพุทธศาสนา จึงทำให้พฤติกรรมของพระภิกษุสามเณรไม่ค่อยเรียบร้อย บางท่านเห็นว่าการเรียนบาลีถูกทำให้ยาก เน้นการถ่ายทอดเนื้อหาวิชาด้านภาษาศาสตร์และการท่องจำเพียงอย่างเดียวทำให้ผู้เรียนคิดไม่เป็น ทำไม่เป็น ขาดความสามารถในการเรียนรู้และการคิดวิเคราะห์อย่างต่อเนื่อง กลายเป็นการเรียนภาษาบาลีเพื่ออนุรักษ์ภาษาบาลี ทำให้ผู้เรียนเกิดความเบื่อหน่ายและหานักเรียนยากขึ้นทุกวัน

๘) ด้านการวัดผลประเมินผลนั้น ผู้ให้สัมภาษณ์มีความเห็นเป็นสองประเด็นคือในประเด็นที่คณะสงฆ์มีหน่วยงานกลางคือแม่กองธรรมแม่กองบาลีเป็นหน่วยงานทำหน้าที่วัดผลการศึกษาทั่วประเทศ ถือว่าเป็นจุดเด่นของการศึกษาของคณะสงฆ์ ที่การศึกษาทางโลกยังไม่สามารถกระทำได้ เป็นการสร้างมาตรฐานทางการศึกษาว่ามีมาตรฐานเท่าเทียมกันทั่วประเทศ และข้อสอบที่คณะสงฆ์ใช้วัดผลเป็นข้อสอบอัตนัยก็ถือว่าเป็นสิ่งที่ดีมาก เพราะทำให้ผู้เรียนฝึกเขียน ฝึกคิด และใช้ภาษาได้อย่างถูกต้อง ส่วนประเด็นที่นักวิชาการเห็นว่ายังมีปัญหาก็คือระบบการประเมินผลของคณะสงฆ์ ที่เน้นในส่วนที่ผิดไม่เน้นในส่วนที่ถูก การออกข้อสอบก็ยาก การตรวจก็ยังไม่ได้มาตรฐานเพราะขึ้นอยู่กับอารมณ์หรือการวินิจฉัยของคณะกรรมการผู้ตรวจ ซึ่งมีหลากหลายมาจากหลายวัดหลายสำนัก ไม่ได้มีมาตรฐานเดียวกัน จึงมีคำพูดที่ว่า การสอบบาลีนั้นขึ้นอยู่กับโชคความด้วย ถ้าโชคไม่ดีไปเจอกรรมการตรวจที่เข้มงวดถึงแม้บางทีคิดว่าน่าจะผ่านแต่กลับสอบตก ส่วนบางคนไปเจอกรรมการตรวจใจดีเข้า คิดว่าน่าจะตกแต่กลับสอบผ่าน แต่มีผู้ให้สัมภาษณ์บางท่านคิดว่า การวัดผลประเมินผลที่คณะสงฆ์ทำอยู่นี้มีความเหมาะสมแล้ว เพราะจะเป็นการรักษามาตรฐานการศึกษาของคณะสงฆ์เอาไว้ และผู้ที่สอบผ่านบาลีของคณะสงฆ์ จะต้องมีความรู้และมีความขยันหมั่นเพียรจริงๆ จึงจะสามารถสอบผ่านได้

สรุปประเด็นเกี่ยวกับสภาพปัญหาการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบัน จากการสัมภาษณ์เชิงลึกนั้น กลุ่มผู้ให้สัมภาษณ์ทุกคนมีความเห็นสอดคล้องกันว่า การศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบันกำลังมีปัญหาคือต้องการการปรับปรุงแก้ไข แต่ปัญหาในมุมมองของแต่ละท่านนั้นมีความแตกต่างกัน บางท่านมองว่าปัญหาเกิดจากหลักสูตร บางท่านมองว่ากระบวนการเรียนการสอนมีปัญหา บางท่านมองในระบบการศึกษา บางท่านมองในแผนนโยบาย แต่บางท่านกลับมองว่าไม่มีปัญหา แต่ที่ผู้สัมภาษณ์ทุกคนเห็นตรงกันก็คือ เรื่องของงบประมาณในการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์และการสนับสนุนจากรัฐบาลยังมีน้อย ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่ากลุ่มผู้ให้สัมภาษณ์ซึ่งเป็นพระเถระที่ผ่านระบบการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมกับแผนกบาลีล้วนๆ กับ ผู้ที่ผ่านการศึกษาในระบบการศึกษาแบบใหม่ คือ มหาวิทยาลัยสงฆ์ หรือ ระบบการศึกษาในทางโลกมาด้วยนั้น จะมีมุมมองความเห็นว่าค่อนข้างจะแตกต่างกัน คือ กลุ่มแรกจะมองว่าการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบันจะมีปัญหาน้อยกว่ากลุ่มที่สอง คือจะมองว่าปัญหาการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยปัจจุบันมีปัญหามากมาย ด้าน

๔.๔.๒ ประเด็นความสอดคล้องทางการศึกษาของคณะสงฆ์กับบริบทของสังคมไทยในปัจจุบัน

ในประเด็นนี้ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์ในประเด็นความสอดคล้องทางการศึกษาของคณะสงฆ์ กับบริบทของสังคมไทยในยุคปัจจุบัน ซึ่งผู้ให้สัมภาษณ์ส่วนใหญ่มีความเห็นว่าการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ ยังไม่สามารถจัดให้สอดคล้องกับบริบทของสังคมไทยในยุคปัจจุบัน ซึ่งผู้วิจัยจะได้สรุปประเด็นสัมภาษณ์ โดยเรียงเป็นประเด็นๆ ดังนี้

๑) ประเด็นสภาพบริบทของสังคมไทยในยุคปัจจุบัน

ในประเด็นนี้ ผู้ให้สัมภาษณ์ทุกท่านให้ความเห็นตรงกันว่า กระแสโลกาภิวัตน์ในยุคปัจจุบัน มีอิทธิพลต่อสังคมไทยเป็นอย่างมาก สังคมไทยปัจจุบันมีความเจริญรุ่งเรืองทางด้านวัตถุมากขึ้น แต่มีปัญหาเรื่องคุณธรรมจริยธรรม คนไทยตกเป็นทาสของวัตถุ มีความเห็นแก่ตัวมากขึ้น ขาดความเอื้ออาทรต่อกัน และเห็นว่าคณะสงฆ์และสถาบันศาสนาที่มีความอ่อนแอ ไม่สามารถต้านทานหรือเตรียมรับกระแสความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ผู้สัมภาษณ์ที่เป็นนักวิชาการบางท่านเห็นว่าสถาบันศาสนาและสถาบันสงฆ์ในปัจจุบันถูกกระแสวัตถุนิยมครอบงำ จนทำให้เสียหลักการของความเป็นพุทธศาสนาไปมาก แต่ผู้ให้สัมภาษณ์บางท่านมองในมุมกลับว่ากระแสโลกาภิวัตน์ในยุคปัจจุบัน เป็นโอกาสดีที่จะสามารถเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปได้อย่างและแพร่หลายไปได้อย่างรวดเร็ว และการศึกษาเล่าเรียนในยุคนี้มีความสะดวกสบายและสามารถศึกษาค้นคว้าหาความรู้ได้อย่างไม่มีขอบเขตจำกัด

๒) ความสอดคล้องทางการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยกับบริบทของสังคมไทยในยุคปัจจุบัน

ในประเด็นนี้ผู้ให้สัมภาษณ์มีความเห็นเป็นสองประเด็น คือ ผู้ให้สัมภาษณ์กลุ่มแรกซึ่งจะเป็นกลุ่มพระเถระมีความเห็นว่า การศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบันมีความสอดคล้องกับบริบทของสังคมไทย ด้วยเหตุผลที่ว่า การศึกษาของคณะสงฆ์เป็นการศึกษาแบบให้เปล่า ทั้งกินฟรี อยู่ฟรี เรียนฟรี โดยไม่มีการกีดกันจำกัดด้วยชนชั้นวรรณะ หรือฐานะทางเศรษฐกิจ เป็นการศึกษาแบบเพื่อมวลชนอย่างแท้จริง ในขณะที่ระบบการศึกษาของรัฐไม่สามารถที่เข้าถึงประชาชนที่ยากจนในชนบทได้อย่างทั่วถึง อีกเหตุผลหนึ่งที่คุณสัมภาษณ์เห็นว่ามีความสอดคล้องกับบริบทของสังคม คือ ในสังคมไทยช่องว่างระหว่างคนจนกับคนรวยอยู่ในระดับที่ห่างกันมาก ถ้าหากไม่มีระบบการศึกษาของคณะสงฆ์แล้ว คนยากจนในชนบทจะไม่มีโอกาสได้เลื่อนขั้นขั้นขยับฐานะได้ การศึกษาของคณะสงฆ์จึงเป็นการลดช่องว่างของคนในสังคมไทยให้มีความห่างแคบลง ส่วนอีกเหตุผลหนึ่งก็คือ การที่คณะสงฆ์ไทยจัดการศึกษาอยู่ในปัจจุบันถือได้ว่าเป็นทางเลือกของประชาชน เพราะการศึกษาในระบบของทางโลกค่อนข้างมีปัญหาแต่ระบบการศึกษาของคณะสงฆ์มีปัญหาในด้านคุณธรรมจริยธรรมน้อยกว่าระบบการศึกษาในทางโลก จึงถือว่าสอดคล้องกับบริบทของสังคมไทยที่กำลังมีปัญหาทางด้านศีลธรรมอยู่ในปัจจุบัน

อย่างไรก็ตามผู้ให้สัมภาษณ์ส่วนใหญ่ มีความเห็นว่าการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบันยังไม่สอดคล้องกับบริบทของสังคมไทย ด้วยเหตุผลต่างๆ กันหลายประการ พอที่จะสรุปเป็นประเด็นๆ ได้คือการจัดการศึกษาที่ไม่สอดคล้องในด้านกระบวนการเรียนการสอน แนวโน้มการศึกษาโลกคือถือว่าผู้เรียนเป็น

ศูนย์กลางการเรียนรู้ เน้นและให้ความสำคัญกับกระบวนการเรียน และกิจกรรมการเรียนการสอนและเน้นการเรียนมากกว่าการสอน ให้ความสำคัญกับผู้เรียน ส่วนการศึกษาของคณะสงฆ์ยังคงเน้นการสอนแบบให้ท่องจำ ให้ความสำคัญกับการสอบมากกว่ากระบวนการเรียนการสอน การเรียนของคณะสงฆ์ในปัจจุบันส่วนใหญ่เรียนเพื่อสอบได้ เป็นการเรียนที่ไม่สอดคล้องกับความต้องการและวิถีชีวิตจริง รวมทั้งทำให้ผู้เรียนเป็นทุกข์จากการถูกบังคับให้เรียน เมื่อหน่วยงานท่องจำ ทำให้ผู้เรียนมีเจตคติที่ไม่ดีต่อการเรียนและไม่อยากเรียนต่ออีก

นักวิชาการบางท่านเห็นว่า ในการสอนของการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีในปัจจุบัน เราสอนกันเพื่อให้นักเรียนนำไปสอบเลื่อนชั้นเท่านั้น ไม่ได้เน้นให้นำเอาไปใช้ในชีวิตรประจำวัน โดยสอนให้จำ แล้วนำไปสอบ และการสอบวัดผลก็ไม่อาจจะแน่ใจได้ว่าผู้ที่ผ่านจะเป็นผู้ที่มีความรู้เรื่องภาษาบาลีอย่างแท้จริง แต่เรื่องนี้เป็นเรื่องละเอียดอ่อน ควรมองในหลายๆ ด้าน แต่ถ้ามีการปรับปรุงการเรียนการสอนเสียใหม่ ให้เหมาะสมกับยุคสมัยขึ้น ก็น่าจะเป็นผลดี ผู้บริหารสถานศึกษาของคณะสงฆ์บางท่านเห็นว่า เป็นการศึกษาที่ยังไม่ครอบคลุมเนื้อหาวิชาของวิชาที่เรียนในเวลาออกข้อสอบ บางรูปเรียนมาทั้งปีแต่เวลาสอบกลับสอบตก เพราะถึงปัญหาไม่ถูก บางรูปไม่เคยเข้าห้องเรียนเลย แต่สามารถสอบได้ หรือถึงถูกแห่งเดียวเท่านั้น จึงคิดว่าอยากให้ผู้รับผิดชอบการจัดการศึกษาบาลี ธิปปฏิรูปการศึกษาแผนกนี้ ให้มีความทันสมัยเหมาะสมกับสภาวะในปัจจุบัน ควรสอดแทรกเนื้อหาวิชาอื่นๆ เช่น อังกฤษ สังคมฯลฯ บรรจุเข้าไปด้วย

ในด้านคุณภาพของผู้เรียนที่สอดคล้องกับบริบทของสังคมไทย ผู้ให้สัมภาษณ์ส่วนใหญ่มีความเห็นว่าการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ ยังไม่สามารถผลิตพระสงฆ์ให้มีศักยภาพเพียงพอในการชี้นำประชาชนในสังคมยุคโลกาภิวัตน์ที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วได้ บางท่านเห็นว่าไม่เพียงแต่วิชาความรู้ทางโลกของพระสงฆ์โดยทั่วไปห่างไปจากฆราวาส แม้แต่ความรู้ทางพุทธศาสนาของพระสงฆ์เองก็มีอย่างจำกัดมาก ไม่สามารถอธิบายธรรมะในบริบทใหม่ๆ ให้กับสังคมได้ เช่น การโคลนนิ่ง การทำแท้ง การลงโทษประหารชีวิต เป็นต้น การเข้าใจธรรมอย่างคับแคบไม่สอดคล้องกับบริบทของโลกสมัยใหม่ ซึ่งทำให้พุทธศาสนาถูกตีกรอบจนมีบทบาทจำกัดอย่างมากและอยู่ในภาวะที่อ่อนแอลงไปเรื่อยๆ ผู้ให้สัมภาษณ์บางท่านเห็นว่า คนในปัจจุบันมองไม่เห็นความสำคัญของการศึกษาพระปริยัติธรรมของคณะสงฆ์ บางคนแทบไม่รู้จักด้วยซ้ำไปว่าคณะสงฆ์มีระบบการศึกษาเป็นอย่างไร จึงทำให้ความยอมรับเกิดขึ้นได้ยาก

ผู้ให้สัมภาษณ์สายนักวิชาการส่วนหนึ่งเห็นว่า สังคมปัจจุบันกำลังมีความต้องการศึกษาเรียนรู้พระพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะด้านวิปัสสนากรรมฐาน แต่ระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ยังไม่สามารถสนองตอบความต้องการของสังคมในส่วนนี้ได้ ปรากฏว่าในปัจจุบันมีกลุ่มฆราวาสด้วยกันเป็นผู้สอนวิปัสสนากรรมฐานแทนพระสงฆ์จำนวนไม่น้อย และสามารถทำได้อย่างดีด้วย

ในด้าน การตอบสนองความคาดหวังของสังคมต่อผลผลิตทางการศึกษาของคณะสงฆ์นั้น ผู้ให้สัมภาษณ์ส่วนใหญ่เห็นตรงกันว่า ระบบการศึกษาของคณะสงฆ์จะต้องผลิตที่มีการศึกษาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาได้อย่างถ่องแท้ทั้งภาคปริยัติและปฏิบัติ ให้พระสงฆ์ที่ผ่านการศึกษามีความตระหนักถึงสภาวะของตนในพระพุทธศาสนาสามารถพัฒนาตนเองทั้งใน □านความรู้ □ และด้านความประพฤติ ที่จะสามารถเป็น

แบบอย่างและสร้างศรัทธาเลื่อมใสให้เกิดขึ้นแก่ประชาชนในสังคมได้ ระบบการศึกษาของคณะสงฆ์จะต้องผลิตพระสงฆ์ที่สามารถพัฒนาตนให้รอบรู้อย่างดีทั้งทางโลกและทางธรรม เพื่อเทิดทูนต่อความเปลี่ยนแปลงของสังคมและสถานะของพระพุทธศาสนาในสังคมไทย เมื่อไม่มีผู้สอนและผู้บวชเองก็ไม่สนใจ จึงทำให้ผู้บวชขาดความเคร่งครัดและเอาจริงเอาจังในการประพฤติปฏิบัติตามพระธรรมวินัย บางครั้งก็สร้างความหนักอกหนักใจให้กับเจ้าอาวาสหรือคณะสงฆ์ฝ่ายปกครอง ซึ่งระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ในปัจจุบันยังไม่สามารถทำได้ในจุดนี้

อีกประเด็นหนึ่งที่นักวิชาการทั้งที่เป็นภิกษุและคฤหัสถ์ส่วนใหญ่มีความเห็นตรงกันก็คือ ในสังคมปัจจุบันคณะสงฆ์มีความจำเป็นจะต้องเรียนรู้ศาสตร์ต่างๆ เพื่อมาใช้ในการบริหารกิจการพระพุทธศาสนา เช่น หลักการบริหารจัดการ เพื่อนำมาใช้ในการบริหารวัด บริหารสถาบันการศึกษาของสงฆ์ บริหารการเผยแผ่ เป็นต้น หรือ จิตวิทยาในการสอน การใช้สื่อเทคโนโลยีเพื่อการศึกษาและเผยแผ่พระพุทธศาสนา เป็นต้น นอกจากนี้พระสงฆ์จำเป็นจะต้องรู้กฎหมายเกี่ยวกับวัด เกี่ยวกับที่ดิน หรือสิ่งปลูกสร้าง ศิลปกรรมต่างๆ ทางพระพุทธศาสนา แต่สิ่งเหล่านี้ไม่ได้มีการเรียนการสอนในระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ จึงทำให้พระสงฆ์ที่จบการศึกษามาแล้วไม่สามารถปฏิบัติหน้าที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทั้งๆ ที่เป็นสิ่งที่คณะสงฆ์จำเป็นจะต้องรู้ แต่ระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ไม่ได้มีการเตรียมพร้อมในด้านนี้ จึงถือว่าไม่สอดคล้องกับบริบทของสังคม

กลุ่มผู้ให้สัมภาษณ์ให้ความเห็นอีกประเด็นหนึ่งก็คือ คณะสงฆ์ไทยไม่ยอมรับรู้ความเปลี่ยนแปลงใดๆ ของบริบทในสังคมไทย ยังดำเนินการจัดการศึกษาในรูปแบบเดิมๆ ซึ่งก็มีส่วนดีที่ได้อนุรักษ์ระบบการเรียนการสอนระบบเดิมเอาไว้ แต่ทำให้ช่องว่างระหว่างพระสงฆ์กับชาวบ้านห่างกันมากขึ้น ไม่เฉพาะความรู้ในทางโลก แม้แต่ความรู้ในทางธรรม พระก็อาจจะสู้ชาวบ้านไม่ได้ บางท่านเห็นว่าคณะสงฆ์เรียนภาษาบาลีมานานนับเป็นร้อยปีแล้ว แต่ยังไม่มีความรู้ภาษาบาลีเหมือนกับดิกชันนารีเลย ในขณะที่มหาวิทยาลัยทางโลก สามารถจัดทำพระไตรปิฎกฉบับซีดีออกมาเป็นคู่มือศึกษาพระพุทธศาสนาสำหรับคนทั่วไปได้ เป็นการอำนวยความสะดวกให้กับผู้ที่สนใจพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก

โดยสรุปในประเด็นเกี่ยวกับความสอดคล้องของการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยกับบริบทของสังคมไทยในยุคปัจจุบัน ผู้ให้สัมภาษณ์ส่วนใหญ่เห็นว่าคณะสงฆ์ยังไม่สามารถจัดการศึกษาให้สอดคล้องกับบริบทของสังคมไทยในปัจจุบันได้ ทั้งในแง่กระบวนการบริหารจัดการเรียนการสอน หรือในแง่ของผลผลิตทางการศึกษาเพื่อมาตอบสนองความต้องการของสังคมไทยในยุคปัจจุบัน หรือแม้แต่สนองตอบเป้าหมายของพระพุทธศาสนาและคณะสงฆ์เอง ระบบการศึกษาที่เป็นอยู่ของคณะสงฆ์ไทยนั้น ยังไม่สามารถจัดได้อย่างสอดคล้องกับเป้าหมายดังกล่าว ถึงแม้ว่าผู้ให้สัมภาษณ์บางกลุ่มมีความเห็นว่าการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์นั้นไม่สามารถนำมาเปรียบเทียบกับการศึกษาในทางโลกได้ เพราะเป็นการศึกษาที่มีจุดมุ่งหมาย มีวิธีการศึกษาเป็นเป็นเอกลักษณ์เฉพาะ และประกอบกับเหตุปัจจัยหลายประการที่ทำให้การศึกษาของคณะสงฆ์ไม่สามารถทัดเทียมหรือสอดคล้องกับบริบทของสังคมไทยได้ มีทั้งเหตุปัจจัยภายในองค์กรคณะสงฆ์เอง และเหตุปัจจัยภายนอกองค์กรคณะสงฆ์ แต่ผู้ให้สัมภาษณ์ทุกคนยังเห็นว่าการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบัน ยังมีความ

จำเป็นและยังเป็นความหวังของสังคมว่า จะสามารถจุดประกายความหวังทางการศึกษาให้กับสังคมไทยได้ เพราะปัจจุบันระบบการศึกษาในทางโลกกำลังมีวิกฤติในด้านต่างๆ มากมาย ระบบการศึกษาในทางโลกกำลังหันกลับมาพิจารณาถึงหลักการและวิธีการจัดการศึกษาตามแนวพุทธเป็นอย่างมาก

๔.๔.๓ ประเด็นแนวทางการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบัน

ในประเด็นนี้ผู้ให้สัมภาษณ์ได้ให้แนวทางในหลายๆ ด้าน ซึ่งผู้วิจัยได้สรุปเป็นประเด็นๆ ในแต่ละด้านมาดังนี้

๑) แนวทางด้านนโยบายในการจัดการศึกษา

ในประเด็นนโยบายทางการศึกษาผู้ให้สัมภาษณ์ทุกคนมีความสอดคล้องกันว่า คณะสงฆ์ควรมีการกำหนดนโยบายทางการศึกษาให้ชัดเจนว่าจะจัดการศึกษาเพื่อต้องการอะไร มีเป้าหมายจะผลิตพระภิกษุสามเณรไปเพื่ออะไร เพราะเมื่อมีเป้าหมายหรือนโยบายที่ชัดเจนแล้ว จะทำให้สามารถกำหนดวิธีการไปสู่เป้าหมายนั้นๆ ได้ ซึ่งในประเด็นว่านโยบายทางการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบันควรเป็นอย่างไร ผู้ให้สัมภาษณ์ต่างก็ให้ความเห็นที่แตกต่างกันออกไป บางท่านเห็นว่า คณะสงฆ์ควรมีนโยบายในการจัดการศึกษาเพื่อสร้างความเป็นเลิศทางด้านวิชาการทางพระพุทธศาสนา และจะต้องนำหลักพุทธธรรมกลับมาแก้ปัญหาวิกฤตการณ์ต่างๆ ของสังคมให้ได้ บางท่านเห็นว่าคณะสงฆ์ควรกำหนดนโยบายทางการศึกษาเพื่อเร่งสร้างศาสนทายาทให้ชัดเจน เพราะการศึกษาที่คณะสงฆ์ดำเนินการอยู่ ไม่มีนโยบายที่สร้างศาสนทายาทเลย สังคมปัจจุบันเป็นยุคโลกาภิวัตน์ซึ่งเป็นยุคแห่งการแข่งขัน เป็นยุคของข้อมูลข่าวสาร การเผยแพร่หรือการสืบทอดพระพุทธศาสนาในอนาคตถ้าไม่มีการเตรียมคนไว้ให้พร้อมย่อมเป็นเรื่องยากลำบาก ดังนั้นคณะสงฆ์ควรมีนโยบาย และแผนในการสร้างศาสนทายาทที่ชัดเจน ควรมีสถาบันหรือหน่วยงานที่มีหน้าที่ในการสร้างศาสนทายาทโดยตรง และศาสนทายาทนี้ไม่ควรจำกัดอยู่แค่พระภิกษุสามเณร เพราะต่อไปภิกษุสามเณรจะมีจำนวนลดลง จะต้องหันมามุ่งเน้นสร้างศาสนทายาทที่เป็นคฤหัสถ์ด้วย โดยเฉพาะ แม่ชี หรือสตรี และนักวิชาการที่เป็นพระภิกษุและคฤหัสถ์บางกลุ่มเสนอว่า การศึกษาเป็นปัจจัยสำคัญต่อความมั่นคงของพระพุทธศาสนา ดังนั้นคณะสงฆ์ควรมีนโยบายที่กลับมาเป็นผู้นำทางการศึกษาในสังคมไทย แต่ไม่ควรเลียนแบบการจัดการศึกษาในทางโลก จะต้องสร้างความเป็นเลิศทางการศึกษาตามแนวพุทธธรรม โดยนำหลักพุทธธรรมมาเป็นพื้นฐานหลักในการจัดการศึกษา สร้างสถาบันการศึกษาต้นแบบที่เน้นการสร้างคนตามแนวพุทธ เพราะตามกฎหมายการศึกษา พ.ศ. ๒๕๔๒ คณะสงฆ์สามารถจะจัดการศึกษาได้ในทุกระดับ ถ้าทำได้เหมือนกับพระภิกษุฝ่ายมหายานที่ประเทศไต้หวัน คณะสงฆ์เป็นผู้บริหารและกำหนดนโยบายสถานศึกษา จะทำให้พระพุทธศาสนามีความเจริญมั่นคงอย่างแน่นอน ในส่วนผู้ให้สัมภาษณ์ที่เป็นภิกษุให้ความเห็นว่า คณะสงฆ์ควรใช้การศึกษานำหน้าการปกครอง บางท่านเสนอว่าควรแยกระบบสมณศักดิ์ออกจากระบบการปกครอง และเกือบทั้งหมดเห็นว่า คณะสงฆ์ควรมีนโยบายทางการศึกษาเพื่อเตรียมความพร้อมในการพัฒนาบุคลากรของคณะสงฆ์ ให้มีความรู้ความสามารถในด้านภาษา และด้านต่างๆ เพราะประเทศไทยได้รับประกาศให้เป็นศูนย์กลางพระพุทธศาสนาโลก

๒) แนวทางด้านจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในบริบทของสังคมไทยปัจจุบัน

ในประเด็นเกี่ยวกับการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบัน ผู้ให้สัมภาษณ์ได้เสนอแนะในหลายด้าน ซึ่งจะสรุปในแต่ละประเด็นมาดังนี้

ด้านการบริหารการศึกษาของคณะสงฆ์ ผู้ให้สัมภาษณ์ส่วนใหญ่มีความเห็นตรงกันว่า คณะสงฆ์ควรมีหน่วยงานที่รับผิดชอบเรื่องการศึกษาให้ชัดเจนและให้เป็นเอกภาพ โดยให้การศึกษาของคณะสงฆ์ทุกระบบขึ้นตรงกับหน่วยงานเดียวกัน คือให้เป็นเอกภาพด้านนโยบายแต่อาจจะหลากหลายในเชิงปฏิบัติ เพราะจะได้กำหนดนโยบายการศึกษาของคณะสงฆ์ให้เป็นไปในทิศทางเดียวกันได้ แต่ผู้ให้สัมภาษณ์ก็ยังคงแสดงความกังวลใจว่าคงจะเป็นไปได้ยาก เพราะระบบการปกครองของคณะสงฆ์ไม่เอื้ออำนวยให้มีการบริหารจัดการแบบนั้น และไม่มีผู้มีอำนาจบริหารมีพอที่จะมาจัดการให้เป็นอย่างนั้นได้

ในประเด็นหลักสูตรการเรียนการสอนของคณะสงฆ์ทั้งนักธรรมและบาลี ที่จะนำหลักสูตรทางโลกเข้าไปเสริมหลักสูตรเดิมของคณะสงฆ์นั้น ในประเด็นนี้มีทั้งผู้ให้เห็นด้วยและไม่เห็นด้วย ในฝ่ายที่เห็นความเห็นว่าควรมีการปรับปรุงหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมของคณะสงฆ์ ส่วนใหญ่จะเป็นฝ่ายที่ถูกเรียกว่า “นักการศึกษาสมัยใหม่” โดยได้ให้เหตุผลดังนี้ โดยกลุ่มผู้ให้สัมภาษณ์ที่เห็นด้วยว่า ควรจะมีการนำวิชาการในทางโลกบางส่วนเสริมเข้าไปในหลักสูตรแผนกธรรมและแผนกบาลี มีเหตุผลว่าการที่คณะสงฆ์สนับสนุนการศึกษาแบบปริยัติธรรมแผนกนักธรรมบาลีอย่างเดียว ผู้เรียนก็จะไม่สามารถมีประสบการณ์รู้เท่าทันความเปลี่ยนแปลงของทางโลกได้ ถึงแม้จะมีการเทียบเท่าวุฒิแต่ความรู้นั้นไม่สามารถเทียบกันได้ ปัจจุบันนี้เป็นที่ยอมรับกันว่าถ้าจะให้มีการบูรณาการ ก็ต้องจัดการศึกษาตามแนวพระปริยัติธรรมแผนกสามัญและแนวมหาวิทยาลัยสงฆ์ บางท่านเห็นว่า ระบบการศึกษาพระปริยัติธรรมของคณะสงฆ์ที่ดำเนินการกันอยู่ยังไม่เพียงพอที่จะทำให้ผู้ศึกษาเป็นผู้ที่แตกฉานในด้านศาสนาได้ และไม่ทันสมัยพอกับสภาพการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป รวมทั้งผู้ศึกษาเองก็ยังไม่มีความรู้เต็มหลักสูตรอีกด้วย นอกจากนี้นักวิชาการบางท่านก็เสนอว่า การศึกษาพระพุทธศาสนา ชั้นแรกจะเรียนอารมณ์คุณประโยชน์พลานามัยที่เดียวคงไม่เป็นผลสำเร็จ การศึกษาศาสนาจะศึกษาเฉพาะตัวศาสนาอย่างเดียวก็คงไม่ได้ จำเป็นต้องอาศัยหลักวิชาอื่นๆ อีก เช่น อักษรศาสตร์ วิทยาศาสตร์ ประวัติศาสตร์ด้วย เพราะจะเป็นการเตรียมพื้นฐานของผู้ที่จะศึกษาธรรมะขั้นสูงต่อไป บางท่านให้ความเห็นว่า การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีและนักธรรมนั้น เป็นระบบการศึกษาที่ลึบทอดกันมาแต่โบราณ เป็นการศึกษาแบบจารีตที่คณะสงฆ์ยังคงรักษาไว้จนกระทั่งปัจจุบัน ซึ่งมีวัตถุประสงค์อยู่ที่การสืบต่อความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับคำสอนของพระพุทธเจ้า แต่มีได้สนองความต้องการของสังคมและความต้องการกำลังคนในการบริหารกิจการคณะสงฆ์ ซึ่งเติบโตซับซ้อนขึ้นตามสภาพการณ์ หลักสูตรพระปริยัติธรรมชั้นสูงมีอยู่สายเดียวคือภาษาบาลี แต่กิจการคณะสงฆ์ต้องการกำลังคนที่มีความรู้ทั้งทางด้านปกครอง การบริหารงาน และธุรการ การแต่งตั้งผู้รู้ภาษาบาลีอย่างเดียวไปเป็นนักปกครอง นักการศึกษาและนักบริหารจัดการ นอกจากพระภิกษุเหล่านี้จะไม่พร้อมต่องานที่ได้รับมอบหมายแล้ว ยังห่างเหินต่อการนำเอาวิชาเหล่านี้ไปใช้งานอีกด้วย บางท่านเห็นว่าควรจัดหลักสูตรให้มีการบูรณาการระหว่างวิชาการทางโลกและทางธรรม นอกจากเชื่อมโยงกันได้แล้วยังมีบูรณา

การด้วย วิธีการก็คงต้องใช้โรงเรียนสามัญในวัด เช่น โรงเรียนมัธยมในวัดบางวัดสามารถร่วมมือกันจัดการศึกษาของสงฆ์ได้ อย่างเช่น ถ้าเป็นวิชาทางธรรมท่านก็เรียนตามปกติในสำนักเรียนวัด พอถึงวิชาทางโลก เช่นวิทยาศาสตร์ ก็สามารถไปร่วมเรียนกับนักเรียนในโรงเรียนมัธยมของวัดได้

ในส่วนของผู้ให้สัมภาระที่ไม่เห็นด้วยกับการเปลี่ยนแปลงหลักสูตร และวิธีการศึกษาของคณะสงฆ์ให้เป็นระบบใหม่ และเห็นว่าควรคงการศึกษารูปแบบเดิมไว้นั้น ส่วนใหญ่จะเป็นพระเถระที่ทำหน้าที่ในฝ่ายบริหารงานพระศาสนาและนักวิชาการบางกลุ่ม ซึ่งเหตุผลที่มีความไม่เห็นด้วยนั้นเพราะเห็นว่าพระสงฆ์ควรเรียนรู้หลักธรรมคำสอนในทางศาสนาเพียงอย่างเดียว เพื่อเป็นการสืบต่ออายุพระศาสนา และหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมที่มีอยู่ เป็นการเพียงพอที่จะสนองวัตถุประสงค์หลักในการสร้างศาสนทายาทของพระศาสนาอยู่แล้ว จึงไม่มีความจำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงอย่างไรอีก แต่ก็เห็นด้วยว่าการศึกษาของคณะสงฆ์จำเป็นต้องมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลง แต่ให้เปลี่ยนแปลงได้ในระบบการบริหารจัดการ แต่ในเรื่องหลักสูตรเนื้อหา และวิธีการวัดผลประเมินผลเป็นต้นนั้น มีความเหมาะสมดีอยู่แล้ว ซึ่งหากมีการนำวิชาการสมัยใหม่มาศึกษาร่วมกับพระปริยัติธรรม และใช้วิธีการจัดการศึกษา การวัดผล แบบมหาวิทยาลัยทั่วไป จะทำให้การศึกษาพระปริยัติธรรมของคณะสงฆ์ด้อยคุณค่าลง เนื้อหาสาระที่จะได้ อาจจะไม่ครบถ้วนตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ อาจจะทำให้คุณธรรมไม่พอ จนอาจจะทำให้ผู้ที่รู้บาลีและนักธรรมอย่างแท้จริงไม่มี เพราะการนำเอาเนื้อหาทั้งสามด้านมารวมกัน ซึ่งมีเนื้อหามากเกินไป และไม่สัมพันธ์กับวัยผู้เรียน อาจทำให้ไม่สามารถเรียนได้ บางท่านกล่าวว่า เรื่องการปรับหลักสูตรนักธรรมและบาลีนั้นคณะสงฆ์ไม่ปรับปรุงแน่นอนเพราะถือว่าเป็นสิ่งที่ปรับไม่ได้ เป็นสิ่งที่ปฏิบัติสืบกันมาเพื่อสืบทอดพระพุทธศาสนา ถ้าจะปรับต้องปรับที่พระปริยัติธรรมสามัญโดยนำหลักสูตรนักธรรมและบาลีไปใส่ไว้ และต้องบังคับให้เรียนด้วย โดยมีสัดส่วนคือ ถ้าตัดเกรด ๑๐๐ เปอร์เซนต์ ต้องคิดวิชานักธรรมบาลี ๔๐ เปอร์เซนต์ และวิชาสามัญทางโลก ๖๐ เปอร์เซนต์ และต้องบังคับเรียน พูดอีกอย่างหนึ่งก็คือการปรับหลักสูตรควรยึดแนวปรับหลักสูตรปริยัติธรรมสายสามัญ โดยให้สายสามัญขณะนี้เรียนวิชานักธรรมบาลีกันน้อยมาก ไม่ได้มาตรฐาน ควรเพิ่มความเข้มข้นขึ้น และหลีกเลี่ยงความซ้ำซ้อนในการเรียน วิธีการคือ วิชาสามัญให้เรียนตามปกติ ส่วนวิชาที่เกี่ยวข้องกับบาลีนักธรรม ผู้บริหารนำเอาวิชานักธรรมบาลีไปบรรจุเป็นหลักสูตรแทน เพื่อให้เขาสามารถสอบนักธรรม-และบาลีสนามหลวงได้เลย ไม่ต้องเรียนซ้ำซ้อนเหมือนหลักสูตรเดิม โดยวิธีนี้คณะสงฆ์จึงต้องการงบประมาณเอง เพื่อบังคับให้เจ้าสำนักเรียนฯต้องเอาจริงกับเรื่องการเรียนนักธรรม-บาลี ผู้บริหารสำนักเรียนบางท่านกล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงการศึกษาโดยการนำวิชาการสมัยใหม่เข้ามาให้พระภิกษุสามเณรศึกษาเล่าเรียน จะเป็นสิ่งจูงใจที่ทำให้พระภิกษุสามเณรไม่สนใจศึกษาเล่าเรียนวิชาการทางด้านพระพุทธศาสนา จะเห็นตัวอย่างสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีหลายๆ สำนัก เมื่อเปิดทำการเรียนการสอนพร้อมๆ กับการศึกษาประเภทปริยัติธรรมแผนกสามัญ ในที่สุดแล้วการศึกษาภาษาบาลีจะไม่รอด

บางท่านเห็นว่าหลักสูตรการศึกษาเดิมของพระสงฆ์นั้นเหมาะสมดีอยู่แล้ว หากมีการนำวิชาการทางโลกหรือวิชาการสมัยใหม่เข้ามาเป็นเครื่องล่อให้พระภิกษุสามเณรศึกษาเล่าเรียน จะเป็นเหตุให้ผู้เข้ามาบวช

โดยมีวัตถุประสงค์เพียงเพื่ออาศัยศาสนาเป็นทางผ่านหรือเป็นช่องทางด้านศึกษาของตนเท่านั้น เมื่อสำเร็จการศึกษาแล้วก็จะลาสิกขา และอีกประเด็นหนึ่งที่พระเถระเห็นว่า การศึกษาเล่าเรียนวิชาการทางโลกอื่นๆ จะทำให้พระภิกษุสามเณรให้ความสำคัญหรือมีความสนใจในพระธรรมคำสอนทางศาสนาน้อยลง และจะทำให้มีอุปนิสัยที่ติดด้าน กระจ่าง ปกครองยาก และมีความคิดเห็นขัดแย้งกับพระผู้ใหญ่มากขึ้น ซึ่งจะไม่เป็นผลดีต่อการปกครองของคณะสงฆ์ ครูสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีบางท่านเห็นว่า การศึกษาวิชาการอื่นๆ เป็นระบบการศึกษาที่ดำเนินการโดยภาครัฐอยู่แล้ว คณะสงฆ์จึงควรจัดการศึกษาเฉพาะในส่วนของคุณมรรฐทางด้านหลักธรรมคำสอนทางศาสนาเท่านั้น ถ้าคณะสงฆ์ไปดำเนินการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงหลักสูตรพระปริยัติธรรมดังกล่าว ก็จะเป็นการก้าวก่ายต่อหน้าที่ของรัฐ ซึ่งในประเด็นนี้เป็นที่น่าสังเกตว่า พระเถระผู้ใหญ่หลายท่านมีทัศนคติว่าการศึกษาพระปริยัติสามัญหรือแม้แต่การศึกษาในมหาวิทยาลัยสงฆ์ เป็นการศึกษาวิชาทางโลกล้วน ซึ่งวิชาทางโลกถือเป็นวิชาของฆราวาสและเป็นเดรัจฉานวิชาสำหรับพระภิกษุสามเณร แต่ความจริงพระปริยัติธรรมสามัญและมหาวิทยาลัยสงฆ์เป็นการศึกษาที่บูรณาการทั้งทางโลกและทางธรรมเข้าด้วยกัน และวิชาแกนและบังคับจะเน้นวิชาทางพระพุทธศาสนาแต่เนื่องจากปัจจุบันต้องจัดไปตามระบบของทางโลก จึงอาจจะทำให้วิชาการทางพระพุทธศาสนาลดความเข้มข้นลงบ้าง

อย่างไรก็ตามพระผู้บริหารการศึกษาของคณะสงฆ์บางท่านมีความเห็นแย้งว่า การศึกษาพระปริยัติธรรมของคณะสงฆ์ที่กำลังดำเนินการอยู่ มีทั้งจุดเด่นและจุดด้อยในตัวเอง แต่ในบริบทของสังคมปัจจุบันนั้นจุดเด่นที่มีอยู่ ไม่สามารถทำให้การศึกษาของคณะสงฆ์กลายมาเป็นผู้นำทางการศึกษาในสังคมได้อีกต่อไป เพราะสภาพสังคมเปลี่ยนแปลงไปในขณะที่การศึกษาของคณะสงฆ์ยังคงอยู่ในระบบและรูปแบบเดิม ย่อมไม่เพียงพอที่จะพัฒนาและรักษาพระศาสนาได้ สำหรับประเด็นที่ว่าหากให้พระภิกษุสามเณรได้ศึกษาเล่าเรียนวิชาการทางโลกแล้ว จะทำให้ลาสิกขานั้น ประเด็นนี้ผู้ให้สัมภาษณ์บางท่านเห็นว่าการศึกษาที่ภิกษุสามเณรจะลาสิกขาหรือจะดำรงสมณเพศอยู่นั้น หากประพฤติตนเป็นคนดีให้เหมาะสมกับเพศภาวะฐานะที่เป็นอยู่แล้ว ย่อมไม่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อพระพุทธศาสนาอย่างแน่นอน แต่ที่มีผลกระทบต่อคือ ที่อยู่เป็นสมณเพศแล้วไม่ประพฤติปฏิบัติตามพระธรรมวินัย ทำให้เสื่อมเสียมาถึงองค์กรคณะสงฆ์และพระพุทธศาสนาโดยภาพรวม ในประเด็นที่ว่าการศึกษาวิชาการสมัยใหม่ จะทำให้พระภิกษุสามเณรมีความหัวดีหรือปกครองยากนั้น ประเด็นนี้สิ่งสำคัญหาใช้การศึกษาไม่ แต่เป็นประเด็นปัญหาของการปกครองของคณะสงฆ์ในปัจจุบัน ที่ไม่ได้เน้นระบบวัตรระบบอุปัชฌาย์อาจารย์เหมือนเดิม แต่ไปมุ่งเน้นการปกครองแบบอำนาจ ทำให้พระภิกษุสามเณรเกิดความต่อต้าน แต่ถ้าพระภิกษุสามเณรได้รับการศึกษาที่ถูกต้องแล้ว ย่อมเป็นการสนับสนุนการปกครองสงฆ์ให้มีความง่ายขึ้นเสียด้วยซ้ำไป

ส่วนในด้านระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ ซึ่งปัจจุบันมีหลายระบบหากมีการรวมระบบการศึกษาให้เป็นระบบเดียวกัน ในประเด็นนี้มีทั้งผู้ไม่เห็นด้วยและไม่เห็นด้วย กลุ่มผู้ให้สัมภาษณ์ที่เห็นด้วยให้เหตุผลว่า คณะสงฆ์ดำเนินการศึกษาหลายระบบแต่ยังไม่สัมพันธ์กัน ถ้าปรับหลักสูตรจนสามารถเทียบโอนกันได้อย่างดีแล้วคิดว่าการศึกษาของสงฆ์จะต้องดีกว่าของฆราวาสทั่วไปแน่นอน เพราะเป็นการศึกษาที่มีหลักสูตร

ประกอบด้วยวิชาธรรมะ และจะทำให้มีผู้สนใจเรียนมากขึ้น เพราะว่าหลักสูตรที่วางนั้นจะทำให้ผู้เรียนมีความรู้ อย่างแท้จริงนำไปใช้ประโยชน์ได้ ผู้ให้สัมภาษณ์บางท่านเห็นว่าถ้ารวมกันได้ก็เป็นเรื่องดี แต่ผู้บริหารคณะสงฆ์ คงจะไม่ยอม เพราะมันต้องเกี่ยวเนื่องกันหลายฝ่าย บางท่านเห็นว่าการรวมกันนั้นไม่ได้หมายความว่าความจำเป็นให้ เหลือเพียงหลักสูตรเดียว อาจจะมีการบริหารจัดการให้อยู่ในองค์กรหรือหน่วยงานเดียวกันได้ เหมือนกับ มหาวิทยาลัยที่เปิดสอนหลายสาขาวิชาแต่อยู่ภายใต้มหาวิทยาลัยเดียวกัน โดยอาจจะแบ่งความรับผิดชอบให้มี หัวหน้าภาค หัวหน้าสาขาวิชา รับผิดชอบในแต่ละสาขาวิชาไป การศึกษาของคณะสงฆ์ก็เช่นเดียวกัน อาจจะ เปิดสอนหลายหลักสูตรหลายสาขาวิชาได้ แต่ควรมีการบริหารจัดการที่มีเอกภาพ

ในส่วนผู้ที่เห็นว่าหลักสูตรการศึกษาของคณะสงฆ์ควรมีหลากหลายระบบเหมือนเดิมนั้น ด้วยเหตุผล ว่า ผู้ที่ไม่สามารถเรียนนักธรรมบาลีได้สำเร็จ แต่ก็อาจเรียนพระปริยัติธรรมสามัญและมหาวิทยาลัยสงฆ์สำเร็จ ได้ บางท่านเห็นว่า การมีหลักสูตรเดียวไม่ดี ควรมีหลายหลักสูตรแต่สามารถเชื่อมโยงกันได้ เรื่องการปรับ หลักสูตรคงไม่ทำ แต่อาจมีการปรับการกระบวนกรเรียนการสอนให้เข้ากับระบบการศึกษาสมัยใหม่บ้าง แต่ ยอมรับว่าการมีหลักสูตรหลากหลายทำให้ผู้เรียนต้องเรียนหนัก บางท่านเห็นว่าคณะสงฆ์จัดการศึกษาหลาย ระบบดีอยู่แล้ว โดยใช้หลักสูตรเดิมและมีวัตถุประสงค์เฉพาะของแต่ละหลักสูตร เช่น การศึกษาสายพระ ปริยัติธรรมแผนกธรรมบาลี สายพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาและมหาวิทยาลัยสงฆ์ จะให้สัมพันธ์กัน มากกว่านี้คงไม่ได้เพราะจะเสียหลักการ เช่นสายปริยัติธรรมสามัญก็ดำเนินตามหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการ ไม่น่าจะต้องเพิ่มเติมอะไร ส่วนหลักสูตรนักธรรมบาลีนั้น ก็มีลักษณะเฉพาะจะเอาวิชาสมัยใหม่เช่นคอมพิวเตอร์มา บรรจุไว้ด้วยก็คงไม่ได้ จะทำให้หลักสูตรเสียรูปร่างไป แต่อาจจะอนุญาตให้เรียนคอมพิวเตอร์เสริมหลักสูตรได้ เพราะบางวัดก็ทำอยู่แล้วเช่นมีการอบรมคอมพิวเตอร์เทอมพิเศษ เป็นต้น ผู้บริหารสำนักเรียนบางท่านเห็นว่า คณะสงฆ์ดำเนินการศึกษาหลายระบบ เช่น สายพระปริยัติธรรมแผนกธรรมบาลี สายพระอภิธรรม สายพระ ปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาและมหาวิทยาลัยสงฆ์เป็นเรื่องดีอยู่แล้ว เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้เรียนเลือกเรียนได้ ดังนั้นเรื่องหลักสูตรจะให้สัมพันธ์กันทั้งหมดคงไม่ได้ และการเรียนการสอนรวมทั้งการประเมินผลย่อมจะมี เอกลักษณะเป็นของตนเอง แต่ละหลักสูตรมีความมุ่งหมายต่างกัน หากนำมารวมกันจะทำให้แต่ละหลักสูตร หย่อนคุณภาพลงได้ โดยเฉพาะการเรียนบาลีจะต้องให้ความสำคัญอย่างจริงจัง หากนำมารวมกันจะทำให้ ความรู้ด้านบาลีอ่อนลง และครูที่จะมาสอนถ่ายทอดวิชาให้นักเรียนมาสนใจศาสนานั้นหายาก จึงเห็นสมควร แยกกันไว้เหมือนเดิมดีแล้ว นักวิชาการบางท่านเห็นว่า การศึกษาตามแนวพระปริยัติธรรมแผนกสามัญและ แนวมหาวิทยาลัยสงฆ์ เป็นแนวการจัดการศึกษาที่มีบูรณาการแนวหนึ่งเพราะต้องเรียนวิชาธรรมและบาลีมาก พอสมควร แต่จะให้เท่ากับสายนักธรรมบาลีตรงๆ นั้นคงไม่ได้ หลักสูตรนักธรรมบาลีเดิมดีอยู่แล้วเป็น วัตถุประสงค์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ จะต้องคงไว้ เพราะมีวัตถุประสงค์เพื่อสืบทอดพระพุทธศาสนา ไม่ ต้องการให้เรียนแล้วลาสิกขา ถึงจะมีสักบ้างแต่ที่ยังอยู่ที่ถือว่าสามารถสืบทอดเป็นศาสนทายาทที่ดีได้ ถ้าใคร ต้องการเรียนทางวิชาการทางโลกก็เลือกปริยัติธรรมสามัญหรือมหาวิทยาลัยสงฆ์

ในด้านแนวทางการเรียนการสอนและการวัดผลประเมินผลนั้น ผู้ให้สัมภาษณ์ส่วนใหญ่เห็นด้วยว่าการจัดการเรียนการสอนที่เน้นเพียงวิชาการเพียงอย่างเดียว ย่อมไม่เพียงพอที่จะสร้างศาสนทายาทที่มีคุณภาพได้ ผู้ให้สัมภาษณ์ทั้งหมดเห็นด้วยว่าควรจัดกระบวนการเรียนการสอนที่มีการฝึกอบรมทั้งวิถีชีวิตความเป็นอยู่ และการฝึกฝนจิตใจไปพร้อมๆ กันด้วย แต่ในขณะเดียวกันบางท่านเห็นว่าคงเป็นไปได้ยาก เพราะผู้เรียนไม่ได้อยู่ในสถานที่เดียวกันต่างคนต่างอยู่ มาอยู่ในสำนักเรียนเฉพาะในเวลาที่มีการเรียนการสอนเท่านั้น ดังนั้นคงไม่สามารถที่จะไปควบคุมหรือดูแลได้ตลอด แต่ถ้าหากมีสถาบันการศึกษาที่อยู่ประจำสามารถที่จะจัดระบบวิถีชีวิตความเป็นอยู่ให้สอดคล้องกับพระธรรมวินัยได้มากที่สุดได้ อีกประเด็นหนึ่งก็คือว่าผู้ให้สัมภาษณ์ส่วนใหญ่เห็นว่าวิธีการสอนที่เน้นฝึกฝนอบรมในทุกด้าน นอกเหนือจากด้านวิชาการอย่างเดียว นั้น ถ้าทำได้คงจะดีมาก แต่คงจะสงฆ์คงจะมีกำลังไม่เพียงพอที่จะทำอย่างนั้นได้ เพราะแค่หาครูที่จะมาสอนด้านวิชาการอย่างเดียวก็ทำได้ยากแล้ว

ส่วนด้านการวัดผลประเมินผลนั้น พระเถระผู้ใหญ่เห็นว่าคงจะต้องใช้หลักสูตรเดิมไปก่อน ยังไม่ได้คิดจะปรับปรุงอะไร การสอบก็คงทำเหมือนเดิม เพียงแต่ทดลองการประเมินผลแบบใหม่ คือของเดิมคือถ้าสอบตกวิชาใดวิชาหนึ่งใน ๒ วิชา ก็ถือว่าตกหมด แต่ปัจจุบันนี้ให้เก็บวิชาที่สอบได้ไว้รอบปีใหม่ ถ้าสอบใหม่ได้ในวิชาที่เหลือก็ถือว่าสอบได้ครบ โดยทดลองใช้กับประโยค ๑-๒ ก่อน ส่วนประโยคอื่นๆ ก็คงเหมือนเดิม ส่วนในประเด็นที่ ระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ยังไม่มีใบรวมคะแนน (Transcript) เมื่อผู้ศึกษาต้องการใบรับรองพร้อมหลักฐานใบคะแนนทางหน่วยงานที่เกี่ยวข้องไม่มีให้ ผู้บริหารการศึกษาของคณะสงฆ์บางรูปเห็นว่า การสอบบาลีถ้าผิดเกิน ๑๒ คะแนนถือว่าตกต้องสอบใหม่ปีต่อไป ดังนั้น ถ้าสอบได้ก็หมายถึงได้คะแนนเฉลี่ย ๘๐-๘๕ เปอร์เซนต์ขึ้นไป ทางสำนักงานพุทธศาสนาแห่งชาติจะให้คะแนนรวมๆ คล้ายๆ ใบรับรองอย่างนี้ไม่ถึงขนาดต้องละเอียดละเอียดเหมือนระบบสายสามัญ เพราะมันเป็นคนละระบบ จะทำให้เหมือนกันคงไม่ได้ เป็นเรื่องลำบากมากกว่า สู้ยอมรับความแตกต่างกันไปเลยจะดีกว่า

ในประเด็นเกี่ยวกับแนวทางการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในบริบทของสังคมไทยในปัจจุบัน ผู้ให้สัมภาษณ์ต่างก็ให้ความเห็นหลายหลายประเด็น แต่ประเด็นที่เห็นสอดคล้องกันก็คือ ควรมีการบริหารจัดการการศึกษาของคณะสงฆ์ให้เป็นเอกภาพ ส่วนในประเด็นหลักสูตรที่ควรปรับปรุงเปลี่ยนแปลงใหม่หรือไม่เช่นนั้น มีทั้งผู้ไม่เห็นด้วยและไม่เห็นด้วย แต่ผู้สัมภาษณ์ทุกคนมีความเห็นตรงกันว่าการศึกษาการศึกษาคณะสงฆ์จะต้องมีการปรับปรุงและพัฒนาให้เหมาะสมยิ่งกว่านี้ จึงจะทำคุณภาพของพระสงฆ์ดีขึ้นได้

๔.๔.๔ ประเด็นข้อเสนอนั้นๆ

ในประเด็นนี้ผู้ให้สัมภาษณ์ได้ให้ข้อเสนอแนะ เกี่ยวกับการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์หลากหลายประเด็น เกี่ยวกับการปรับปรุงการศึกษาของคณะสงฆ์คงเป็นไปได้ ถ้าหากระบบการปกครองของคณะสงฆ์ไทยยังอยู่ในระบบเดิม เพราะกฎระเบียบบางอย่างไม่สามารถกระทำได้ และถ้าหากจะปรับปรุงระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ให้ได้จริงๆ จะต้องมีการปรับปรุงแก้ไขการปกครองสงฆ์เป็นเบื้องต้นเสียก่อน บางท่านเห็นว่า ปัญหาการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยนั้นเป็นปัญหาสะสมมาอย่างยาวนาน ยกเว้นที่บุคคลใดบุคคล

หนึ่งจะแก้ไขได้ ทางที่ดีคณะสงฆ์ควรระดมสรรพกำลังเหมือนกับการทำสังคายนา หรืออาจจะแต่งตั้งคณะกรรมการขึ้นมาชุดหนึ่งเพื่อมาศึกษาเรื่องนี้โดยตรง ก็จะทำให้การจะจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ให้มีประสิทธิภาพนั้น นักวิชาการบางท่านเห็นว่า ปัญหาสำคัญของการปรับปรุงการศึกษาของคณะสงฆ์ก็คือ เรื่องทัศนคติและมุมมองของพระเถระที่บริหารคณะสงฆ์อยู่ ที่มีความเห็นว่าการศึกษาแบบเดิมของคณะสงฆ์ดีที่สุดอยู่แล้ว เลยไม่ทำให้เกิดมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงแต่ประการใด ผู้ให้สัมภาษณ์บางท่านกล่าวว่าถ้าจะให้คณะสงฆ์มีการเปลี่ยนแปลงการจัดการศึกษา จะต้องมียุทธศาสตร์ให้คณะผู้บริหารคณะสงฆ์คือมหาเถรสมาคม ได้ไปศึกษาดูงานการจัดการศึกษาของพระภิกษุฝ่ายมหายานบ้าง โดยเฉพาะในประเทศไต้หวัน ซึ่งมีความเจริญรุ่งเรืองเรื่องเป็นอย่างมาก ก็จะทำให้เกิดแนวคิดที่จะนำมาประยุกต์ใช้กับการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบันได้

บทที่ ๕

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

การศึกษาเรื่องแนวทางการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในบริบทของสังคมไทยยุคปัจจุบันครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาถึงสภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย เพื่อศึกษาถึงการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในบริบทของสังคมไทยยุคปัจจุบัน และเพื่อนำเสนอแนวทางการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในบริบทแห่งสังคมไทยในยุคปัจจุบัน

สำหรับวิธีการวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) โดยเน้นวิธีการวิธีการสำรวจเอกสาร (Documentary Research) จากงานวิจัยและเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยเป็นหลัก และใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) กับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญจำนวน ๓๐ รูป/คน เป็นการสัมภาษณ์เชิงลึกในรูปแบบไม่เป็นทางการ โดยแบ่งเป็น ๓ ประเภท คือ กลุ่มผู้บริหารนโยบายทางการศึกษาของคณะสงฆ์ ๕ รูป กลุ่มนักวิชาการพระพุทธศาสนา ๑๕ รูป/คน กลุ่มผู้บริหารจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ จำนวน ๑๐ รูป/คน และใช้วิธีการประชุมกลุ่มระดมความคิดเห็นจากพระสังฆาธิการในจังหวัดนครศรีธรรมราช จำนวน ๒๒ รูป การศึกษาเรื่องนี้เป็นเรื่องค่อนข้างละเอียดอ่อนเพราะเป็นเรื่องกระทบกับองค์กรคณะสงฆ์ ผู้วิจัยจึงได้นำข้อมูลจากการให้สัมภาษณ์มาสรุปในภาพรวม เพื่อไม่ให้เกิดผลกระทบในทางลบกับองค์กรคณะสงฆ์และผู้ให้ข้อมูล การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กล่าวถึงการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยเป็นภาพรวม โดยจะเน้นหนักไปที่การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีซึ่งกำลังประสบกับปัญหาวิกฤติอยู่ในขณะนี้ จากการศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากเอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึกและการประชุมระดมความคิดเห็นจากพระสังฆาธิการ ผู้วิจัยสามารถสรุปผลการวิจัย โดยเรียงตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยได้ดังนี้

๕.๑.๑ สภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย

การศึกษา ก็คือการพัฒนามนุษย์ในด้านต่างๆ ซึ่งตามหลักการทางพระพุทธศาสนา คือการพัฒนา ระบบการดำเนินชีวิตทั้ง ๓ ด้าน คือ ด้านพฤติกรรม ด้านจิตใจ และด้านปัญญา การศึกษาตามหลักพระพุทธศาสนาจึงเป็นกระบวนการพัฒนาชีวิตของมนุษย์ โดยมุ่งพัฒนาจิตใจของคนให้เข้าถึงความจริงของชีวิตโดยไม่ปฏิเสธหลักวิชาการทางโลก เป็นการจัดการศึกษาที่เน้นทักษะและศักยภาพภายนอกให้สอดคล้องกับศักยภาพภายในอันเป็นการดำเนินวิถีชีวิตของคนในสังคม ทำให้อยู่ร่วมกับธรรมชาติด้วยดี มีสุข และเป็นอิสระ พระพุทธเจ้าทรงก่อตั้งสังคมสงฆ์ขึ้นมาเพื่อเป็นสังคมแห่งการศึกษาเรียนรู้ ระบบการปกครองสงฆ์เป็น การระบบเพื่อการศึกษา สังคมสงฆ์จึงเป็นสังคมแห่งการศึกษาอย่างแท้จริง

จากการศึกษาถึงสภาพจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยยุคสมัยต่างๆ ตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ จะพบว่า ในอดีตคณะสงฆ์ประสบความสำเร็จเป็นอย่างมากในการจัดการศึกษา และเป็นประโยชน์ต่อประเทศชาติบ้านเมืองเป็นอย่างมาก การศึกษาของคณะสงฆ์เน้นการศึกษาด้านคันถธุระหรือ

การศึกษาพระปริยัติธรรมแบบนักธรรมบาลีเป็นหลัก การจัดการศึกษาของพระสงฆ์ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้มีลักษณะที่สำคัญคือ ไม่มีระบบแบบแผนที่แน่นอน ในด้านการเรียนการสอนจะเน้นการจำเป็นสำคัญ เป็นการสอนให้แปลภาษาบาลีในพระไตรปิฎกแบบคำต่อคำ ซึ่งเรียกว่าการบอกพระปริยัติธรรม และในการสอบวัดความรู้พระปริยัติธรรมก็มีระเบียบปฏิบัติที่เคร่งครัดเข้มงวดยุ่งยากหลายประการ อันเป็นประเพณีที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาโดยไม่ค่อยมีการเปลี่ยนแปลงมากนัก อย่างไรก็ตามการศึกษาที่ดำเนินการสอนโดยพระสงฆ์นี้ ก็ยังคงดำรงความสำคัญมาอย่างยาวนาน เพราะวัดและคณะสงฆ์ยังเป็นศูนย์กลางทางการศึกษาสำหรับมวลชน และคงเป็นช่องทางเดียวที่กุลบุตรสามารถเข้าศึกษาเล่าเรียนเพื่อเลื่อนสถานภาพทางสังคม เป็นแหล่งฝึกคนเข้ารับราชการ การศึกษาของสงฆ์จึงถือได้ว่าเป็นการศึกษาของชาติไปด้วย ครั้นถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงแม้จะทรงจัดการศึกษาตามแบบอย่างตะวันตก ก็ไม่ทรงทอดทิ้งวัดและยังทรงให้พระสงฆ์มีบทบาทสำคัญในการศึกษา ทรงให้ใช้ศาลาวัดเป็นโรงเรียน ให้พระเป็นผู้สอนและเป็นผู้บริหารการศึกษา

การศึกษาของคณะสงฆ์ไทยไม่ค่อยเปลี่ยนแปลงจากยุคสมัยเดิมมากนัก ได้การปฏิรูปอย่างจริงจังเพียงครั้งเดียวเท่านั้น คือสมัยต้นรัชกาลที่ ๖ โดยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงปรับปรุงหลักสูตรปริยัติธรรมแบบบาลีให้มีความทันสมัยขึ้น รวมทั้งเปลี่ยนวิธีสอบมาเป็นการเขียนตอบด้วยภาษาไทยทั้งหมด และยังทรงริเริ่มให้มีหลักสูตรการศึกษาแบบนักธรรม โดยเน้นความรู้ทางด้านธรรมวินัยอีกด้วย การศึกษาของคณะสงฆ์ไทยสมัยสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ มีความเจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างมาก แต่หลังจากนั้นแล้วสถานการณ์ก็เปลี่ยนไป เมื่อรัฐได้แยกการศึกษาออกจากวัด บทบาทในการให้การศึกษาแก่ประชาชนในรูปที่เป็นระบบถูกแยกออกจากวัดอย่างสิ้นเชิง พระสงฆ์ซึ่งแต่เดิมก็ประสบปัญหาในการปรับตัวเพื่อให้พร้อมที่จะเป็นผู้ให้การศึกษาระบบใหม่ตั้งแต่ระยะเริ่มแรกอยู่แล้ว เมื่อไม่ต้องรับผิดชอบด้านการจัดการศึกษา ในไม่ช้าก็หมดความสนใจในทางการศึกษา และหมดประสิทธิภาพในทางการศึกษาไปด้วย ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับประชาชนลดน้อยลงไป และการแยกการจัดการศึกษาของพระภิกษุสามเณรออกจากการจัดการศึกษาของเด็กทำให้เกิดปัญหาในเวลาต่อมา ส่งผลให้การจัดการศึกษาของพระสงฆ์อ่อนแอ เพราะรัฐได้ทอดทิ้งและปล่อยให้เป็นการกระทำที่ของคณะสงฆ์ดำเนินการกันเองตามยถากรรม การศึกษาระดับขั้นพื้นฐานของคณะสงฆ์ไทยถูกโยนให้เป็นภาระของแต่ละวัดจะจัดการ โดยที่คณะสงฆ์ไม่มีมาตรการส่งเสริมอย่างจริงจัง อีกทั้งเจ้าคณะผู้ปกครองทุกระดับแทบจะไม่สนใจ ยิ่งในชนบทด้วยแล้ว ส่วนมากไม่มีการสอนเลยแม้แต่ขั้นต่ำสุด ทำให้การศึกษาของคณะสงฆ์อ่อนแอลงเรื่อยๆ

ซึ่งจะเห็นได้ว่า สภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยมีความสืบเนื่องมาเป็นเวลานาน ตั้งแต่ยังเป็นการศึกษาที่ไม่มีระบบแบบแผนแน่นอน จนได้มีวิวัฒนาการมาเป็นการศึกษาที่มีระบบ มีการกำหนดหลักสูตร วิธีการศึกษาและการวัดผลที่แน่นอนจนถึงปัจจุบัน การศึกษาของคณะสงฆ์ในอดีตมีทั้งที่เป็นรูปแบบกล่าวคือมีการสอนปริยัติศึกษาที่สอนกันเป็นกิจจะลักษณะตามสำนักต่างๆ แม้จะมีได้เป็นการเปิดการสอนที่เป็นเหมือนสำนักต่างๆ อย่างในปัจจุบันก็ตาม แต่ก็มีการสอนในเรื่องอื่นๆ เช่น วิชาช่าง วิชาโหราศาสตร์ หรือวิชาโลกต่างๆ เข้าไปด้วย เพราะพระสงฆ์คือผู้ทรงความรู้ในสาขาวิชาต่างๆ เป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชน

จึงทำให้สถาบันสงฆ์กับประชาชนมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดเป็นอันมาก ด้านการสอนนอกกรอบแบบ คือ การอบรมสั่งสอนเกี่ยวกับวินัยและข้อวัตรต่างๆ โดยเจ้าอาวาสหรืออุปัชฌาย์อาจารย์ ซึ่งก็ไม่นับเป็นกิจจลัทธิเฉพาะ แต่เป็นการอบรมโดยสอดแทรกกลมกลืนไปกับวิถีชีวิตประจำวันของพระภิกษุสามเณร เช่น ระหว่างฉันภัตตาหาร ระหว่างทำการอุปัชฌาย์ หรือหลังการทำวัตรสวดมนต์ไหว้พระ เป็นต้น ซึ่งการศึกษานอกกรอบแบบเป็นการศึกษาที่สำคัญมาก ที่ส่งผลให้จริยวัตรหรือปฏิบัติของพระสงฆ์อยู่ในกรอบของพระธรรมวินัย

เพราะสังคมสงฆ์เป็นสังคมแห่งการศึกษา พระพุทธเจ้าทรงตั้งสังคมสงฆ์ขึ้นมาเพื่อส่งเสริมให้เกิดการศึกษา โดยอาศัยระเบียบชุมชนและแบบแผนชีวิตที่เรียกว่า วินัย เป็นเครื่องฝึกหัดขัดเกลาหรือเอื้อให้เกิดการพัฒนาตนขึ้น การที่พระภิกษุสามเณรมีโอกาสที่จะได้รับการฝึกฝนจากเจ้าอาวาส อุปัชฌาย์อาจารย์ จาก การปฏิบัติตามพระธรรมวินัยและข้อวัตรปฏิบัติต่างๆ ทั้งหมดนี้ล้วนแล้วแต่เป็นการศึกษานอกกรอบแบบทั้งสิ้น ที่พระพุทธองค์ทรงมุ่งหมายให้เกิดขึ้นในสังฆะ แต่การศึกษานอกกรอบแบบดังกล่าวเพิ่งมาสูญหายไปไม่กี่สิบปี มาแล้ว คงเหลือแต่ปริยัติศึกษาหรือการศึกษาในรูปแบบ สาเหตุก็เพราะถูกครอบงำด้วยกระแสการจัดการศึกษาแบบวัฒนธรรมอุตสาหกรรม หรือการศึกษาแบบโรงเรียนที่มุ่งผลิตคนที่มีความรู้ควาละมากๆ โดยให้ความรู้อย่างเดียวกัน และเป็นที่น่าสังเกตว่าหลักสูตรการศึกษาของคณะสงฆ์ที่ผ่านมาของคณะสงฆ์ ทั้งนักธรรมและเปรียญธรรม ล้วนแต่เป็นการศึกษาด้าน “คัมภีร์” หรือ “พระปริยัติธรรม” ส่วนหลักสูตรปฏิบัติ วิปัสสนากรรมฐานแทบไม่มีปรากฏในหลักสูตรการศึกษาของคณะสงฆ์ และหลักสูตรการศึกษาเหล่านี้ คณะสงฆ์ยังใช้เป็นมาตรฐานในการจัดการศึกษามาจนถึงปัจจุบันนี้ โดยมีการแก้ไขเปลี่ยนแปลงให้เหมาะสมบ้าง เพียงเล็กน้อย แต่หลักใหญ่ก็ยังคงรูปแบบเดิม และระบบการศึกษาดังกล่าวก็ยังไม่เหมาะสมกับบริบทของสังคม จึงยิ่งทำให้ผลผลิตทางการศึกษาของคณะสงฆ์ไม่บรรลุผลตามเป้าหมายที่คณะสงฆ์ตั้งไว้

๕.๑.๒ การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในบริบทของสังคมไทยยุคปัจจุบัน

ในยุคปัจจุบันบริบทของสังคมได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ทำให้ระบบการศึกษาแบบดั้งเดิมของคณะสงฆ์ที่เป็นการศึกษานอกกรอบแบบ คือ ระบบอุปัชฌาย์อาจารย์ ระบบสัทธวัทธิก อันเตวาลิก อ่อนแอและไม่เข้มแข็งเหมือนสมัยก่อน คงเหลือแต่ระบบการศึกษาที่เป็นระบบแบบแผนที่คณะสงฆ์จัดตั้งขึ้น ซึ่งในยุคปัจจุบันพอที่จะแบ่งระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ออกเป็น ๒ ประเภทใหญ่ๆ คือ

๑. ระบบการศึกษาที่เป็นระบบเดิมของคณะสงฆ์ คือ การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและปริยัติธรรมแผนกบาลี เป็นระบบการศึกษาแบบเก่าที่คณะสงฆ์ไทยจัดขึ้น ตามจารีตประเพณีที่สืบต่อกันมาหลายร้อยปีแล้ว การศึกษาปริยัติธรรมแผนกธรรม หรือที่เรียกว่า “เรียนนักธรรม” เป็นการศึกษาเบื้องต้นของพระภิกษุสามเณรมาแต่โบราณ โดยแบบแผนที่ใช้อยู่ในปัจจุบันเป็นรูปแบบตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๖ เนื้อหาของการเรียน แบ่งการเรียนออกเป็น ๓ ชั้น คือนักธรรมชั้นตรี นักธรรมชั้นโท และนักธรรมชั้นเอก แต่ละชั้นใช้เวลาเรียน ๑ ปี มีการสอบปีละครั้ง หลักสูตรประกอบด้วยเนื้อหาหลัก ๔ วิชา คือ วิชาพระพุทธธรรม วิชาธรรม วิชาพุทธประวัติ และวิชาวินัย พระภิกษุสามเณรที่บวชเข้ามาใหม่จะต้องเริ่มการศึกษาแผนกธรรมนี้เป็นลำดับแรก ส่วนการศึกษาปริยัติธรรมแผนกบาลี เป็นการศึกษาพระพุทธวจนะ เรียกกันทั่ว ๆ ไปว่า “เรียนบาลี” แต่

เนื่องจากพระบาลีเป็นภาษามคธ การเรียนบาลีจึงเริ่มต้นที่การเรียนภาษามคธ เพื่อจะได้เข้าใจความหมายของ พระพุทธวจนะ ซึ่งโดยความมุ่งหมายแท้จริงแล้วก็คือ การศึกษาพระพุทธวจนะให้เข้าใจความหมาย เพื่อจะ เข้าถึงแก่นธรรมและปฏิบัติตามให้ถูกต้อง แต่มาถึงปัจจุบันดูเหมือนจะเข้าใจกันคลาดเคลื่อนว่า การเรียนบาลี คือการเรียนภาษามคธในแนวภาษาศาสตร์ เพื่อให้แปลภาษาได้เป็นสำคัญ ปัจจุบันแบ่งออกเป็นชั้นที่เรียกว่า ประโยค มี ๙ ประโยค ใช้เวลาเรียนชั้นละ ๑ ปี โดยที่ชั้นประโยค ๑-๒ เรียน ๒ ปี แล้วสอบครั้งเดียว ส่วน ประโยค ๓-๙ เรียนชั้นละปี สอบปีละครั้ง ผู้สอบได้แต่ละชั้นจะเรียกว่าผู้สอบได้เปรียญธรรม พระภิกษุผู้สอบ ผ่านประโยค ๓ มีสิทธิใช้คำนำหน้า "พระมหา"

๒. ระบบการศึกษาประยุกต์หรือจัดให้สอดคล้องกับระบบของรัฐ คือ การศึกษาปริยัติธรรมแผนก สามัญและการศึกษาของมหาวิทยาลัยสงฆ์ ๒ แห่ง ปริยัติธรรมแผนกสามัญเป็นการศึกษาแบบใหม่ที่เพิ่งมีขึ้น เมื่อพ.ศ. ๒๕๑๔ เพราะค่านิยมการศึกษาของประชาชนเปลี่ยนไป วิชาการและเทคโนโลยีใหม่ๆเกิดขึ้นมาก คณะสงฆ์จึงได้จัดให้มีการศึกษาแผนกนี้ขึ้นเพื่อให้พระภิกษุสามเณร ได้ศึกษาวิชาสามัญทั่วไปตามเกณฑ์ของ กระทรวงศึกษาธิการ เป็นหลักสูตรที่นำเอาวิชานักธรรม และวิชาบาลีมาผสมกับวิชาต่าง ๆ ในระดับ มัธยมศึกษาของกระทรวงศึกษาธิการ การแบ่งชั้นเรียนก็แบ่งตามเกณฑ์ของโรงเรียนทั่วไปเป็นมัธยมศึกษาตอนต้น ๓ ปี มัธยมศึกษาตอนปลาย ๓ ปี เมื่อจบแล้วก็มีศักดิ์และสิทธิเท่ากับจบการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลายทุก ประการ ระบบการเรียนของปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา นี้ เหมือนกับการศึกษาของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษา ทั่วไป ต่างแต่เพียงมีวิชาธรรมวินัย วิชาบาลี วิชาภิกษุสงฆ์เพิ่มเข้ามา เพื่อให้เหมาะกับผู้เรียนที่เป็นพระภิกษุ สามเณรเท่านั้น

สำหรับการศึกษาในรูปแบบมหาวิทยาลัยสงฆ์ ซึ่งเริ่มต้นขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๕ เมื่อมีการปฏิรูป การศึกษาครั้งแรกในสังคมไทย ปี พ.ศ. ๒๔๓๒ มีการจัดตั้งมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยให้เป็นสถาบันการศึกษาชั้นสูง ของคณะสงฆ์ฝ่ายมหานิกาย และในเวลาใกล้เคียงกัน คณะสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกายก็มีการจัดตั้งมหามกุฏราช วิทยาลัยขึ้น แต่ต่อมามีการเปลี่ยนชื่อมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเป็น มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ทั้งมหาจุฬาลงกรณ ราชวิทยาลัยและมหามกุฏราชวิทยาลัย เรียกกันทั่วไปว่า "มหาวิทยาลัยสงฆ์" เพราะเป็นการศึกษาในระดับ ปริญญาตรี ผู้จบการศึกษาจากมหามกุฏราชวิทยาลัย จะได้รับปริญญาศาสนศาสตร์บัณฑิต (ศน.บ.) ขณะที่ผู้ จบการศึกษาจากมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จะได้รับปริญญาพุทธศาสตรบัณฑิต (พธ.บ.)

ก) สภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในบริบทของสังคมไทยยุคปัจจุบัน

๑) **ด้านที่เป็นจุดแข็ง** จุดแข็งหรือจุดเด่นที่น่าสนใจของการศึกษาของคณะสงฆ์ในปัจจุบัน เช่น จุด แข็งด้านกระบวนการจัดการเรียนการสอน ที่สถานศึกษาพระปริยัติธรรมทั้งแผนกธรรมและแผนกบาลีมีอิสระใน การบริหารจัดการศึกษาอย่างเต็มที่ การบริหารจัดการทั้งหมด ไม่ว่าจะบริหารจัดการอย่างไร เปิดปิดการเรียน การสอนวันไหนก็เป็นเรื่องของเจ้าสำนักเรียนเองหรือเจ้าอาวาสทั้งสิ้นคณะสงฆ์ไม่ได้เข้ามาเกี่ยวข้อง นอกจากนี้ ระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ทั้งแผนกธรรมและแผนกบาลี มีระบบการวัดผลประเมินผลโดยหน่วยงานกลาง คือ สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง และ สำนักงานแม่กองบาลีสนามหลวง หน่วยงานทั้งสองหน่วยงานนี้

ทำหน้าที่ออกข้อสอบ ตรวจสอบข้อสอบ และแจ้งผลการสอบให้สำนักเรียนทั่วประเทศ ถือว่าเป็นการจัดการศึกษาที่ล้ำมัยกว่าการจัดการศึกษาในระบบของทางโลก เพราะการที่มีหน่วยงานกลางในการวัดผลประเมินผล เป็นเสมือนการรับประกันคุณภาพทางการศึกษาของแต่ละสำนักเรียนว่า มีคุณภาพทัดเทียมกัน นอกจากนี้การวัดผลประเมินผลของการศึกษาพระปริยัติธรรมของคณะสงฆ์ ใช้ระบบการเขียนแบบอัตนัย ไม่มีคำตอบให้เลือกเหมือนข้อสอบแบบปรนัย ซึ่งการสอบแบบนี้ ทำให้ผู้เรียนมีพัฒนาการทางด้านภาษาไทยที่สูงยิ่งกว่าการสอบแบบปรนัย ทำให้การเขียนภาษาไทยมีความสวยงามชัดเจนมากขึ้น ทำให้ผู้เรียนสามารถพัฒนาทักษะในการใช้ภาษา ทักษะการเขียน และทักษะในการคิดกว้างขวางกว่าการใช้ข้อสอบแบบปรนัย ดังนั้น การวัดผลประเมินผลโดยใช้ข้อสอบอัตนัยนั้น ถือได้ว่าเป็นจุดเด่นและเป็นจุดแข็งของการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย นอกจากนี้คณะสงฆ์ไทย มีเครือข่ายสถาบันขององค์กรทางพระพุทธศาสนาอยู่ทั่วประเทศและเกือบทั่วโลก หากมีการบริหารจัดการที่ดี ก็จะสามารถกระจายโอกาสทางการศึกษาให้กับพระภิกษุสามเณรและพุทธศาสนิกชนในทุกระดับสามารถนำเครือข่ายดังกล่าวนั้น มาใช้ประโยชน์ในการวางแผนและกำหนดนโยบายการจัดการศึกษาได้ง่าย และการศึกษาของคณะสงฆ์ยังถือได้ว่าเป็นการจัดการศึกษาเพื่อมวลชนอย่างแท้จริง เพราะไม่ได้มุ่งหวังกำไรในรูปแบบที่เป็นผลประโยชน์ จากผู้เรียนแม้แต่แต่น้อย เพียงแต่มุ่งหวังในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเพียงอย่างเดียว ซึ่งถือว่าเป็นจุดเด่นทางการศึกษา เพราะการจัดการศึกษาหากไม่ได้จัดเพื่อมุ่งหวังตัวกำไรเป็นผลประโยชน์เรื่องเงินทองแล้ว จะสามารถทำให้การศึกษานั้นๆ มุ่งพัฒนากลุ่มเป้าหมายคือนักศึกษาอย่างแท้จริง

๑) ด้านที่เป็นจุดอ่อน ในด้านที่เป็นจุดอ่อนของการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบัน ที่กำลังอยู่ในสภาพวิกฤตอย่างมาก โดยเฉพาะการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและบาลีซึ่งเป็นการศึกษาหลักของคณะสงฆ์ไทย ที่จำนวนนักเรียนมีลดน้อยลงเป็นอย่างมาก จากข้อมูลที่ได้จากการวิจัยพบว่า การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบันมีจุดอ่อนซึ่งเป็นปัญหาต่างๆ มากมายหลายประการ มีทั้งจุดอ่อนที่เกิดจากปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายใน ที่กลายเป็นอุปสรรคทำให้การศึกษาของคณะสงฆ์ไม่เจริญก้าวหน้าไปเท่าที่ควร จุดอ่อนที่เกิดจากปัจจัยภายนอก เช่น ได้เกิดความไม่เสมอภาคจากการจัดการศึกษาของรัฐ ที่รัฐก็ปล่อยให้คณะสงฆ์จัดการศึกษากันโดยลำพัง โดยได้ให้การสนับสนุนจากรัฐบาลน้อยมาก และความห่างเหินและความไม่เข้าใจพระพุทธศาสนาของประชาชน ผลจากการแยกการศึกษาออกจากวัด และการตัดขาดระบบการศึกษาของสงฆ์ออกจากระบบการศึกษาของรัฐ การศึกษาในวัดและสำหรับพระสงฆ์ก็ถูกปล่อยขาดไป ให้เป็นเรื่องของสถาบันสงฆ์จัดดำเนินการโดยลำพัง ไม่อยู่ในความรับผิดชอบของรัฐ และไม่จัดเข้าเป็นส่วนหนึ่งในโครงการหรือแผนการศึกษาใดๆ ของรัฐ ผลที่เกิดจากการแยกโลกออกจากธรรมอย่างชัดเจนเช่นนี้ ก่อให้เกิดผลตามมาก็คือ พลอยทำให้บทบาทของฆราวาสกับพระพลอยแยกกันอย่างเด่นชัดไปด้วย ทำให้สองฝ่ายห่างเหินกันมากขึ้น ประชาชนถือว่า โลก นั้นเป็นเรื่องของฆราวาส ส่วนธรรมเป็นเรื่องของพระสงฆ์ ทำให้ธรรมะถูกแยกขาดออกจากชีวิตประจำวันของผู้คน กลายเป็นว่าต่างคนต่างอยู่ จะมาเกี่ยวข้องกันก็ต่อเมื่อมีเหตุ หรือมีพิธีกรรม ซึ่งระยะหลังนี้ไม่พ้นเรื่องของเงินทองหรือผลประโยชน์ กล่าวคือฆราวาสเข้าวัดก็เพราะหวังโชคลาภจากพระสงฆ์

ก็เข้าหาพระวาสนเพราะต้องการเรียไรรสร้างโบสถ์วิหารเป็นต้น เงินกลายเป็นตัวกลางความสัมพันธ์ระหว่างพระกับพระวาสน แทนที่จะเป็นการมาร่วมมือกันด้วยความตระหนักรู้ว่า โลกกับธรรมนั้นแยกจากกันไม่ได้

นอกจากนี้ พระวาสนชนชั้นกลางผู้ที่มีโอกาสดีกว่า ได้รับการศึกษาแบบใหม่จากระบบการศึกษาที่รัฐจัดให้ มีความคาดหวังว่าพระสงฆ์ที่ออกบวชนั้นเพื่อละเรื่องทางโลกมุ่งสู่พระนิพพานอย่างเดียว โดยลืมหาความเข้าใจถึงสภาพของสังคมไทย และมักจะมองพระภิกษุสามเณรที่เข้ามาเรียนวิชาการทางโลกโดยผ่านสถาบันทางศาสนาในแง่ลบ มีการต่อต้านการที่พระสงฆ์จะเรียนวิชาการสมัยใหม่ ด้วยเห็นว่าไม่ใช่กิจของสงฆ์บ้าง กลัวว่าจะสึกบ้าง จากความไม่เข้าใจถึงบริบทของสังคมไทย จึงพากันตำหนิติเตียนจนถึงขนาดต่อต้านผู้บริหารการศึกษาของชาติก็เกิดทัศนคติว่า การศึกษาของรัฐกับการศึกษาของคณะสงฆ์ต่างฝ่ายต่างก็ดำเนินการไม่ควรยุ่งเกี่ยวซึ่งกันและกัน บางครั้งถึงกับมีการต่อต้าน ดังจะเห็นได้ว่าในสมัยก่อนรัฐไม่ให้การรับรองด้วยซ้ำว่าสถาบันการศึกษาของคณะสงฆ์เป็นสถาบันการศึกษาที่ถูกต้องตามกฎหมาย

นอกเหนือจุดอ่อนจากเหตุปัจจัยภายนอกองค์กรคณะสงฆ์ ที่ส่งผลกระทบและเป็นปัญหาต่อการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบันแล้ว ปัจจัยที่เป็นจุดอ่อนประการสำคัญของการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบัน ก็คือปัจจัยภายในที่เกิดจากการบริหารจัดการของคณะสงฆ์เอง เพราะคณะสงฆ์ไม่ได้เน้นการศึกษาว่าเป็นภารกิจหลักแต่กลับไปเน้นและให้ความสำคัญในเรื่องการปกครอง ผลที่ตามมาคือการศึกษาของคณะสงฆ์ถูกลดความสำคัญลง จนไม่ถือว่าเป็นงานหลักของผู้ปกครองสงฆ์ไม่ว่าในระดับใด ทำให้การศึกษาไร้ประสิทธิภาพแล้ว จุดอ่อนในด้านนโยบายการศึกษาและการบริหารการศึกษา นโยบายทางการศึกษาของคณะสงฆ์ทั้งระบบขาดความชัดเจนหรือแทบจะไม่มีนโยบายเกี่ยวกับการจัดการศึกษาเลย เมื่อขาดนโยบาย ก็ไม่มีแผนงานเกี่ยวกับการศึกษาของคณะสงฆ์ที่ชัดเจน ไม่ได้มีการวิเคราะห์ วิจัย ถึงสภาพปัญหาความต้องการเกี่ยวกับการศึกษา ทำให้คณะสงฆ์ขาดกรอบและทิศทางที่จะพัฒนาการจัดการศึกษาให้ดีขึ้น การบริหารการศึกษารวมของคณะสงฆ์เน้นให้การศึกษาแนวตั้งมากกว่าแนวราบ เพียงดูแลให้มีการสอบตามลำดับขั้นให้ครบทุกขั้น แต่ไม่สนใจว่าพระภิกษุสามเณรที่บวชเข้ามาแล้วจะได้รับการศึกษาทั่วถึงหรือไม่ จึงทำให้ผู้ที่บวชเข้ามาแล้วไม่ได้รับการศึกษามีเป็นจำนวนมาก ซึ่งส่งผลเสียต่อองค์กรคณะสงฆ์และพระพุทธศาสนาโดยภาพรวม

นอกจากนี้คณะสงฆ์ให้ความสำคัญกับการปกครองมากกว่าการศึกษา ยกงานปกครองเป็นงานอันดับหนึ่ง แล้วรวมงานทุกอย่างมาไว้ที่การปกครอง การบริหารแบบรวมศูนย์อยู่ที่ส่วนกลาง อีกทั้งการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ก็มีหลากหลายระบบ ทำให้ขาดเอกภาพทางการศึกษา การศึกษากระแสหลักของคณะสงฆ์ที่ถูกปล่อยปละละเลยให้แต่ละวัดแต่ละสำนักดำเนินการกันเอง บางวัดก็แทบไม่มีการเรียนการสอน เพียงแต่ส่งชื่อเข้าสอบเพราะต้องการรักษาสำนักเรียนเอาไว้ ปรากฏว่ามีผลกระทบในทางลบต่อการศึกษาของคณะสงฆ์อีกมาก เช่น มีการทุจริตในการสอบ เป็นต้น

หลักสูตรการศึกษาของคณะสงฆ์เป็นหลักสูตรเก่าแก่ ไม่ได้คำนึงถึงผู้ศึกษา ล้าสมัย ไม่เหมาะสมกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ให้ความสำคัญปริยัติศึกษาเพียงด้านเดียว ยังให้ความสำคัญกับ

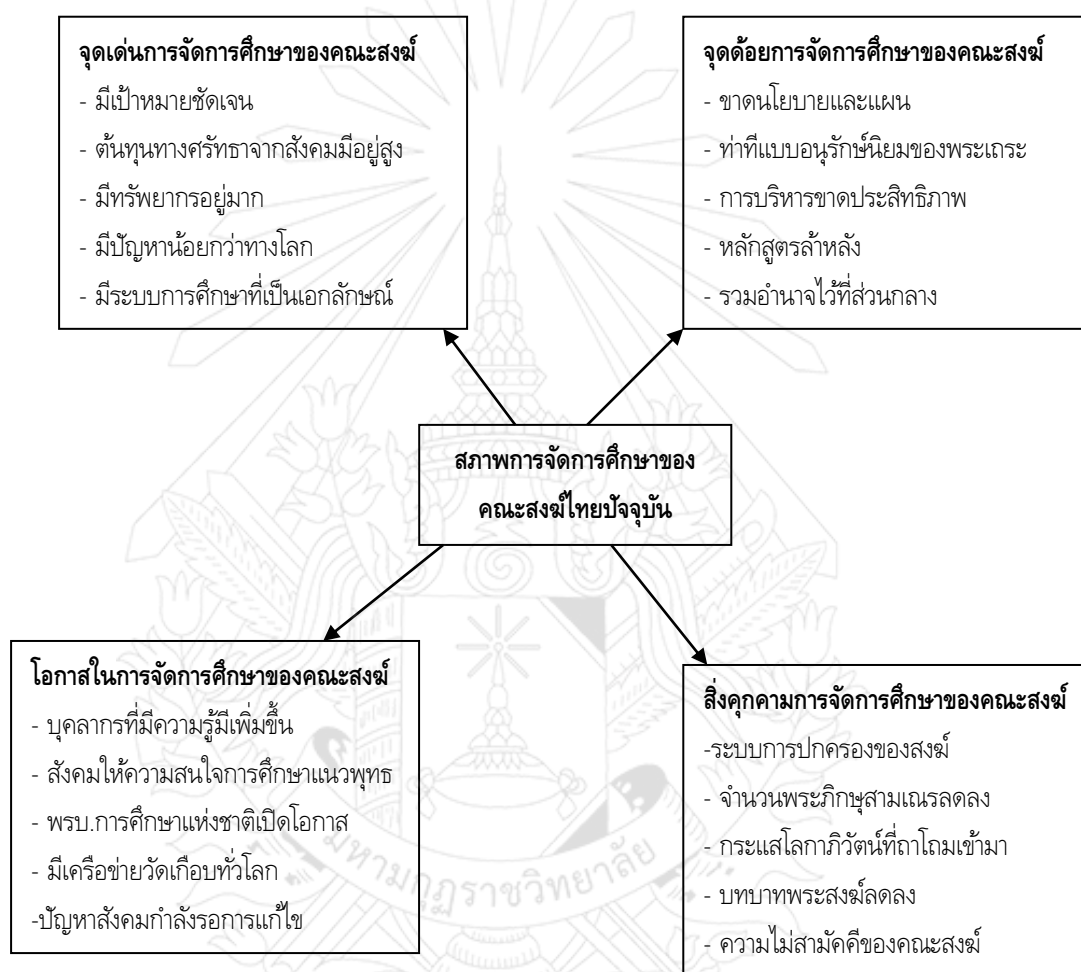
ภาคปฏิบัติค่อนข้างน้อยมาก และการเรียนการสอนด้านปริยัติก็เน้นการท่องจำเป็นหลัก ไม่มีการฝึกฝนให้นักเรียนคิดเป็นหรือรู้จักประยุกต์ใช้ธรรมให้เกิดประโยชน์ในชีวิตประจำวัน และไม่ได้มุ่งเน้นความเข้าใจหรือความแตกฉานในพระธรรมวินัย แยกเรื่องโลกออกจากเรื่องธรรม หลักสูตรพระปริยัติธรรมชั้นสูงมีอยู่สายเดียวคือภาษาบาลี แต่กิจการคณะสงฆ์ต้องการกำลังคนที่มีความรู้ทั้งทางด้านการศึกษา การปกครอง การบริหารจัดการ และงานธุรการ การแต่งตั้งผู้รู้ภาษาบาลีอย่างเดียวไปเป็นนักปกครองและบริหารกิจการคณะสงฆ์ ทำให้มีข้อขัดแย้งที่แก้ไม่ได้และไม่สามารถสนองต่อการบริหารในรูปแบบใหม่ๆ ได้ เมื่อจบการศึกษาที่ไม่สามารถนำไปใช้สอนได้อย่างมีคุณภาพ ยังผลให้ผู้เรียนไม่รู้เท่าทันสังคมและโลกภายนอก ทำให้พระไม่สามารถสื่อสารธรรมะกับคนรุ่นใหม่ได้ ทำให้ไม่สามารถสนองความต้องการของสังคมและความต้องการกำลังคนในการบริหารกิจการคณะสงฆ์ ซึ่งเติบโตซับซ้อนขึ้นตามสภาวะการณ์

กระบวนการเรียนการสอน ก็ยังไม่ได้จัดตามกระบวนการไตรสิกขาอย่างแท้จริง มุ่งเน้นเพียงให้พระภิกษุสามเณรสอบให้ผ่านตามระเบียบกฎเกณฑ์ของแม่กองบาลีและแม่กองธรรมสนามหลวง ยังขาดกระบวนการฝึกฝนอบรมตามกระบวนการไตรสิกขาอย่างแท้จริง เน้นหนักอยู่เฉพาะที่กระบวนการสอบและการวัดผลประเมินผล แต่ไม่ได้ให้ความสำคัญกับกระบวนการเรียนการสอน และศึกษาเน้นหนักเฉพาะในภาคปริยัติเป็นส่วนใหญ่ ส่วนภาคปฏิบัตินั้นได้ให้ความสำคัญที่น้อยมาก แทบจะไม่มีปรากฏในหลักสูตรการศึกษาของคณะสงฆ์ ขาดอุปกรณ์และสื่อการสอนที่เหมาะสมกับยุคสมัย แต่สอนกันตามแบบยถากรรม สภาพแวดล้อมทางการศึกษาภายในวัดก็ไม่เอื้ออำนวยต่อการศึกษา เพราะวัดในเมืองปัจจุบันส่วนใหญ่กลายเป็นตลาดนัด สถานที่ท่องเที่ยว สถานที่จอดรถหรือสถานที่ตั้งศพไป ไม่มีบรรยากาศที่เอื้ออำนวยต่อการศึกษาเรียนรู้ ไม่มีสื่ออุปกรณ์การเรียนการสอน เน้นปริมาณมากกว่าคุณภาพ และการนำผลการสอบไปผูกกับตำแหน่งและสมณศักดิ์ของคณะสงฆ์ ทำให้มีการทุจริตในการสอบเพื่อต้องการให้สำนักของตนมีผู้สอบได้มากๆ ทำให้เกิดความเสื่อมศรัทธาจากผู้เรียนและประชาชนในวงกว้าง

บุคลากรทางการเรียนการสอน คือ การขาดแคลนครูผู้สอนและคุณภาพของครูผู้สอนที่มีอยู่ยังไม่เพียงพอ มีแนวโน้มว่าขาดแคลนขึ้นตามลำดับโดยเฉพาะสำนักเรียนในต่างจังหวัด เพราะส่วนใหญ่ครูผู้สอนจะกระจุกตัวอยู่ในเมืองหรือสำนักเรียนใหญ่ๆ และคุณภาพครูสอนปริยัติธรรมไม่มีหน่วยงานใดรับผิดชอบในการพัฒนาอบรมอย่างเป็นระบบ ส่วนใหญ่สอนตามความรู้ความสามารถที่รับถ่ายทอดจากรุ่นพี่ที่เคยสอนมาก่อน ใช้ระบบพี่สอนน้องเป็นทั้งผู้เรียนและผู้สอน ขาดการพัฒนาบุคลากรอย่างเป็นระบบและต่อเนื่อง ส่งผลต่อคุณภาพการจัดการเรียนการสอนขาดทิศทางที่ชัดเจน ขาดการบำรุงขวัญหรือกำลังใจจากคณะสงฆ์ ส่วนด้านผู้เรียนก็ไม่ได้มีความมุ่งมั่นและทุ่มเทต่อการศึกษาพระพุทธศาสนา ตามหลักสูตรของคณะสงฆ์ ส่วนใหญ่เรียนเพราะถูกบังคับเพราะต้องการศึกษาเพื่อใช้เป็นทางผ่านในการศึกษาเล่าเรียนทางโลก และพื้นฐานความรู้วิชาทางโลกของพระภิกษุสามเณรยังอ่อนอยู่มาก เป็นปัญหาทั้งการเรียนทางโลกในระดับสูงขึ้นไป และที่สำคัญที่สุดคือไม่สามารถเรียนวิชาการทางพุทธศาสนาที่ลึกซึ้งได้ สภาพการศึกษาจึงอ่อนทั้งปริยัติธรรม

และวิชาทางโลก ผู้สนับสนุนการศึกษาของคณะสงฆ์ก็ยังเห็นความสำคัญของการศึกษาค่อนข้างน้อย แต่จะเห็นความสำคัญของการสร้างวัดมากกว่าการศึกษา

ซึ่งจากสภาพการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบันที่ได้ศึกษามา สามารถวิเคราะห์ในแง่ของ จุดเด่น จุดอ่อน โอกาส และภาวะคุกคาม เพื่อจะสามารถนำมากำหนดแนวทางการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบันได้พอสังเขปดังนี้ คือ

จากสภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบัน มีทั้งวิกฤติ และโอกาส มีทั้งจุดเด่นและจุดด้อย ซึ่งมีความจำเป็นอย่างเร่งด่วน ที่จะต้องปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับยุคสมัย เพราะวิกฤติต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับคณะสงฆ์และพระพุทธศาสนาในประเทศไทยในปัจจุบันนี้ เป็นผลสืบเนื่องมาจากวิกฤติปัญหาทางด้านการศึกษาของคณะสงฆ์เอง ปัญหาใหญ่ของการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย คือ การไม่สามารถเตรียมคนหรือศาสนทายาท ให้สามารถที่จะเผชิญกับยุคสมัยแห่งการเปลี่ยนแปลงได้ ทำให้สังคมสงฆ์อ่อนแอและเกิดวิกฤติขึ้นภายในองค์กรของคณะสงฆ์เอง ทั้งๆ ที่การปฏิรูปการศึกษาของคณะสงฆ์เป็นเรื่องจำเป็นอย่างเร่งด่วน แต่ถูกละเลยมาช้านานแล้ว และก็ไม่เคยมีความพยายามจากคณะสงฆ์ที่จะปรับปรุงแก้ไขอย่างจริงจัง

๕.๑.๒ ความสอดคล้องของการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์กับบริบทของสังคมไทยในยุคปัจจุบัน

จากสภาพจุดอ่อนของการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบันที่ได้กล่าวมา ส่งผลให้ระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบัน ไม่สามารถผลิตผลผลิตทางการศึกษาให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย คือ ผลผลิตจากระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบันยังไม่สามารถรับมือกับความเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ ของสังคมไทยในปัจจุบันได้ โดยเฉพาะกระแสแห่งความเปลี่ยนแปลงของสังคมในปัจจุบัน ที่ส่งผลกระทบต่อสังคมไทยและพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก และวิกฤติที่สำคัญที่สุดของคณะสงฆ์คือวิกฤติทางด้านพระศาสนา ซึ่งบริบทสังคมไทยในปัจจุบันก่อให้เกิดผลกระทบต่อพระพุทธศาสนาและคณะสงฆ์ไทยอย่างมากมาย เช่น

๑) เกิดกระแสพุทธพาณิชย์และไสยศาสตร์แพร่หลายมากขึ้น ลัทธิบริโภคนิยมซึ่งมาพร้อมกับกระแสโลกาภิวัตน์ ซึ่งเป็นตัวกระตุ้นความอยากมั่งคั่งร่ำรวยให้กับประชาชนให้เข้มข้นรุนแรงขึ้น ความอยากมั่งมีศรีสุขด้วยอำนาจดลบันดาลของวัตถุมงคลและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ระบบทุนนิยมที่มากับความทันสมัย ทำให้พระเครื่องและศาสนาวัตถุต่าง ๆ กลายเป็นสินค้าที่ซื้อขายกันได้ด้วยเงินตรา ทำให้พุทธพาณิชย์ขยายตัวกว้างขวางทั้งในและนอกวัด ซึ่งเท่ากับผลักดันเชิงุชนในหัววัดวอารามต่างๆ เข้าสู่วงการพุทธพาณิชย์กันมากขึ้น และแข่งขันกันคิดค้นพัฒนา "สินค้า" ให้พิเศษพิสดารขึ้นเพื่อเป็นจุดขาย รวมไปถึงพิธีกรรมต่าง ๆ แม้แต่บุญกัณฑ์ไม่พ้นจากการแปรสภาพให้เป็นสินค้า

๒) การเกิดลัทธิพิธีแปลกปลอมต่างๆ มากมายขึ้นภายในวัด ผลประการหนึ่งของไสยศาสตร์และพุทธพาณิชย์ที่เฟื่องฟูในวัดก็คือ การส่งเสริมให้วัดเป็นอันมากพากันคิดค้นพิธีกรรมและวัตรปฏิบัติแปลกๆ ใหม่ๆ เพื่อดึงคนและดูดเงินเข้าวัด ขณะเดียวกันความหลากหลายของผู้คนซึ่งเพิ่มมากขึ้นตามความซับซ้อนของสังคม ก็ทำให้เกิดความต้องการและความเชื่อทางศาสนาที่แตกต่างกันไป อันเป็นปัจจัยอีกประการหนึ่ง ที่ทำให้วัดจำนวนไม่น้อยพัฒนาลักษณะเฉพาะตัวขึ้นมาเพื่อตอบสนองความหลากหลายดังกล่าว โดยมักดึงเอาสัญลักษณ์และรูปแบบทางศาสนาต่าง ๆ ทั้งจากในและนอกพุทธศาสนาเข้ามาผสมปนเป จนเกือบมีสภาพไม่ต่างจากลัทธิพิธีหนึ่งที่แปลกออกไปจากพุทธศาสนากระแสหลัก เพียงแต่ยังอยู่ในวัดและยังมีฐานะเป็นส่วนหนึ่งของคณะสงฆ์ไทย

๓) การแตกแยกออกเป็นลัทธินิกายต่างๆ ลัทธิพิธีที่เกิดขึ้นมากมายในวัด ในที่สุดย่อมมีจำนวนหนึ่งที่เติบโตใหญ่และมีเครือข่ายกว้างขวางจนสามารถตั้งตัวเป็นนิกายใหม่ได้ จะโดยเปิดเผยหรือไม่ก็ตาม สันติโอศอกและวัดพระธรรมกายเป็นตัวอย่างของนิกายใหม่ที่แสดงตัวต่างกัน ในอนาคตนิกายใหม่ ๆ โดยเฉพาะที่ไม่แสดงตัวชัดเจน และยังคงยอมรับอำนาจขององค์กรปกครองสงฆ์บางส่วนจะมีมากขึ้น แต่หากว่าคณะสงฆ์อ่อนแอและเรรวนยิ่งไปกว่านี้ ก็เป็นไปได้มากกว่าจะมีนิกายใหม่ที่แสดงตัวอย่างชัดเจนตามอย่างสันติโอศอก การพยายามควบคุมคณะสงฆ์ให้เป็นหนึ่งเดียวกันนับวันจะทำได้ยากขึ้นทุกทีในยุคโลกาภิวัตน์ ยิ่งคณะสงฆ์แสดงตัวให้ประชาชนเสื่อมศรัทธาทั้งในด้านคุณธรรมและสติปัญญา ก็ยิ่งทำให้ขาดพลังมากยิ่งขึ้น

๔) การตีความพระวินัยที่ขัดแย้งกัน กระแสโลกาภิวัตน์จะทำให้เกิดปรากฏการณ์ใหม่ ๆ อีกมากมายในทางพุทธศาสนาที่กลายเป็นข้อโต้แย้งถกเถียงในทางธรรมวินัย คือ แนวคิดและความเคลื่อนไหวใหม่ ๆ จากต่างประเทศรวมทั้งจากวงการพุทธศาสนาในส่วนอื่นของโลก มาสู่การรับรู้ของชาวพุทธไทยมากขึ้นอย่างไม่เคยมีมาก่อน ซึ่งอาจนำไปสู่ข้อขัดแย้งทางด้านพระธรรมวินัย ตัวอย่างเช่น การเคลื่อนไหวเรียกร้องให้มีภิกษุณีในเมืองไทยซึ่งเป็นผลจากการที่ทั่วโลกตื่นตัวในเรื่องสิทธิสตรีมากขึ้น ขณะเดียวกันความคิดใหม่ ๆ จากต่างประเทศหรือพุทธศาสนิกายอื่น ๆ อาจทำให้เกิดการตีความทางด้านพระธรรมวินัยที่ผิดแผกจากจารีตเดิม และดังนั้นจึงอาจนำไปสู่ข้อโต้แย้งถกเถียงอย่างกว้างขวางได้

๕) เกิดช่องว่างระหว่างพระสงฆ์กับฆราวาสมากขึ้น ความเปลี่ยนแปลงอย่างกว้างขวางและรวดเร็วของสังคมไทย ฆราวาสเข้าไปรับรู้และเกี่ยวข้องกับเปลี่ยนแปลงนี้อย่างเต็มที่ ส่วนพระสงฆ์ส่วนใหญ่ยังเก็บตัวอยู่ในวัด ไม่ไปรับรู้กับความเปลี่ยนแปลงดังกล่าว จึงเกิดช่องว่างกับฆราวาสมากขึ้น และนับวันช่องว่างไม่ได้จำกัดแต่เฉพาะเรื่องทางโลก หากยังรวมไปถึงเรื่องทางธรรมด้วย สิ่งที่จะเกิดขึ้นตามมาก็คือฆราวาสจำนวนมากขึ้นจะไม่เห็นความจำเป็นต้องพึ่งพาพระสงฆ์ ทำให้ช่องว่างถ่างกว้างขึ้นจนกลายเป็นความเหินห่างหมางเมินต่อกัน เนื่องจากฆราวาสได้รับรู้แนวคิดใหม่ ๆ รวมทั้งวิถีการตีความธรรมจากแหล่งอื่น ๆ ที่ต่างไปจากพระสงฆ์

ในท่ามกลางสภาพบริบทของสังคมที่มีปัญหา กลไกต่างๆ ของสังคมภายนอกไม่สามารถแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมได้ โดยเฉพาะปัญหาวิกฤติทางด้านศีลธรรม กำลังต้องการเข็มทิศชี้หน้าที่ถูกต้องนั้น สังคมก็มีความคาดหวังว่าองค์กรคณะสงฆ์จะเป็นที่พึ่งของสังคมได้ แต่คณะสงฆ์ยังไม่มีความพร้อมในเรื่องนี้ เนื่องจากระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ที่ดำเนินการอยู่ ยังไม่สอดคล้องกับบริบทของสังคมไทยในปัจจุบัน คือยังไม่สามารถผลิตศาสนทายาททั้งในทางปริมาณและด้านคุณภาพ เพื่อจะได้นำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาแก้ไขวิกฤตปัญหาต่างๆ ในสังคมประเทศชาติและพระพุทธศาสนาได้อย่างมีคุณภาพ

ความไม่สอดคล้องด้านปริมาณนั้น คือ ในขณะที่ประชากรของประเทศไทยมีปริมาณเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ แต่สถิติผู้สอบผ่านการศึกษาในระบบการศึกษาของคณะสงฆ์กลับมีน้อยมาก จำนวนยอดผู้สมัครสอบกับยอดผู้สอบได้ต่างกันเป็นอย่างมาก จำนวนผู้ขาดสอบในแต่ละปีก็มีจำนวนมากและมีแนวโน้มสูงขึ้นเรื่อยๆ สถิติดังกล่าวนอกจากบ่งบอกถึงความรู้ความสามารถ ตลอดจนความตั้งใจของผู้เรียนว่ามีน้อยเพียงใดแล้ว ยังสะท้อนถึงความด้อยคุณภาพทั้งในด้านการสอนและการกวาดขันไล่ใจของครู โดยโยงไปถึงประสิทธิภาพในการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์โดยรวมด้วย

ในด้านคุณภาพที่ยังไม่สอดคล้องกับบริบทของสังคมยุคไทยปัจจุบัน จากการวิจัยพบข้อมูลว่าคุณภาพทางการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบันมีสภาพที่อ่อนแอ คือ

๑) ไม่สามารถเป็นศาสนทายาทที่มีคุณภาพ แต่เดิมนั้นพระสงฆ์เป็นผู้ที่ทำหน้าที่เป็นผู้นำทางปัญญาและทางจริยธรรมของ แต่ในปัจจุบันจะพบว่า พระสงฆ์ไทยจำนวนไม่น้อย ไม่สามารถเป็นผู้นำทางปัญญาและทางจริยธรรมของสังคมไทยเท่านั้น บางรูปยังได้กลายเป็นเหตุปัจจัยส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดวิกฤตการณ์ทางปัญญา

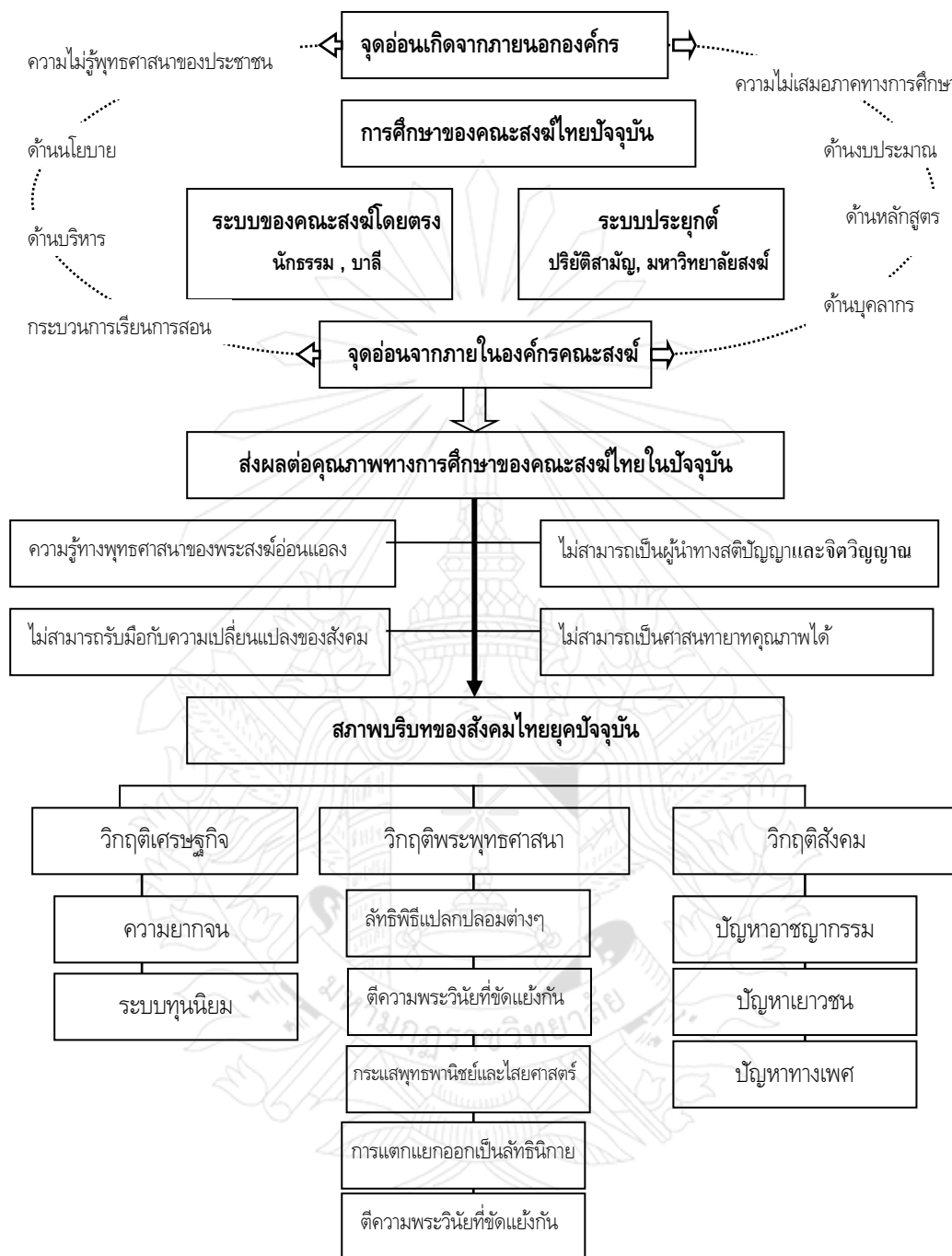
และทางศีลธรรมเสียเอง สาเหตุสำคัญประการหนึ่ง คือ การศึกษาพระพุทธศาสนาทั้งของพระสงฆ์และของพุทธศาสนิกชนมีความอ่อนแอ มีแต่การบวชแต่ขาดการศึกษาเล่าเรียน ถึงจะมีการเล่าเรียนบ้างแต่ก็ไม่เพียงพอที่จะทำหน้าที่เป็นศาสนทายาทที่ดีได้ เพราะเป็นการศึกษาเล่าเรียนเพียงตำราไม่ได้มุ่งเน้นในเชิงปฏิบัติ เรียนเพื่อรู้แต่แยกส่วนกับการปฏิบัติจริงในชีวิตประจำวัน ทำให้คุณภาพของพระสงฆ์อ่อนด้อยลงอย่างน่าเป็นห่วง

๒) ความรู้ทางพุทธศาสนาของพระสงฆ์อ่อนด้อยลง ในสมัยก่อน พระสงฆ์เป็นผู้ที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญด้านหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง แม้แต่ความรู้ด้านวิชาการต่างๆ พระสงฆ์ก็เป็นผู้นำทั้งสิ้น แต่สมัยปัจจุบันความรู้ทางด้านพระพุทธศาสนาของพระสงฆ์ลดน้อยลงมาก พระกำลังจะมีความสำคัญน้อยลงในฐานะเป็นแหล่งความรู้ทางธรรม แม้แต่เรื่องสมาธิภาวนาชมราวกำลังมีบทบาทในด้านนี้มากขึ้น เป็นทั้งผู้สอนและผู้ปฏิบัติ ในขณะที่ในวงการคณะสงฆ์กลับเป็นไปในทิศทางตรงกันข้าม คือ พระสงฆ์ที่สนใจทำสมาธิภาวนาอย่างจริงจังมีน้อยลง สิ่งเหล่านี้ทำให้ศรัทธาที่ประชาชนมีต่อพระสงฆ์ลดลงไป ไม่เพียงเป็นการสูญเสียความเป็นผู้นำทางจริยธรรมเท่านั้น เมื่อสถาบันสงฆ์อ่อนแอลงก็หมายถึงว่าคำสั่งสอนของพุทธศาสนาก็มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของประชาชนลดน้อยถอยลงไปด้วย

๓) สถานะความเป็นผู้นำทางสติปัญญาและจิตวิญญาณอ่อนแอลง บทบาทในฐานะพลังทางด้านศาสนธรรมในสังคมของพระสงฆ์ไทยในปัจจุบัน มีความอ่อนแอลงมาก ซึ่งนอกจากจะไม่สามารถดึงประชาชนให้เข้าหาเพื่อน้อมเข้ามาเป็นทางดำเนินชีวิต และสืบต่อให้ยั่งยืนแล้ว ยังไม่สามารถต้านทานกระแสวัตถุนิยมและบริโภคนิยมที่ไหลบ่าแผ่ซ่านทั่วทั้งสังคม ผลก็คือถูกกระแสดังกล่าวบ่อนเซาะ จนกระทั่งพระเป็นอันมากกลายเป็นเครื่องมือของลัทธิอุดมการณ์ดังกล่าวแทน ขณะเดียวกันประชาชนเป็นอันมากก็หันไปหาพุทธศาสนาแบบอื่นซึ่งตอบสนองหรือสัมพันธ์กับชีวิตของเขามากกว่า หากไม่ก็ต่อเติมเสริมแต่งหรือสร้างศาสนาขึ้นมาใหม่เพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการของตนเอง ซึ่งในหลายกรณีก็เป็นการสนองกิเลสมากกว่า พระกลายเป็นพราหมณ์ พุทธศาสนาก็เลยยิ่งห่างจากชาวบ้านออกไปทุกที

๔) ไม่สามารถรับมือกับความเปลี่ยนแปลงของสังคม ความเปลี่ยนแปลงอย่างหนึ่งซึ่งกำลังเกิดขึ้นในปัจจุบันและอนาคต คือ ความหลากหลายภายในสังคม สังคมที่สลับซับซ้อนและขยายใหญ่ทำให้เกิดกลุ่มคนที่หลากหลายทั้งอาชีพและประสบการณ์ การศึกษา และความสนใจ ความหลากหลายดังกล่าวทำให้ผู้คนคาดหวังจากพุทธศาสนาแตกต่างกันออกไป ตลอดจนเข้าใจและรับรู้พุทธศาสนาด้วยวิธีการที่ไม่เหมือนกัน ความหลากหลายทางด้านความเชื่อและการรับรู้ รวมไปถึงปัญหาทางจิตใจของผู้คนในยุคโลกาภิวัตน์ สภาพเช่นนี้เรียกร้องให้พุทธศาสนาต้องปรับตัวเปลี่ยนแปลงให้มีความหลากหลายมากขึ้น เพื่อตอบสนองกลุ่มคนที่หลากหลาย ถ้าพุทธศาสนาจะมีความสำคัญสำหรับอนาคต ส่วนหนึ่งก็เพราะสามารถที่จะเยียวยาวิกฤตการณ์ทางจิตวิญญาณของผู้คนที่ได้รับพิษภัยจากบริโภคนิยมได้

แผนภูมิที่ ๕.๑ สรุปการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบันที่ไม่สอดคล้องกับบริบทของสังคมไทยปัจจุบัน

จากการศึกษาการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในยุคปัจจุบันทั้ง ๔ รูปแบบ คือ นักธรรม บาลี ปริยัติสามัญ และมหาวิทยาลัยสงฆ์ พบว่ามีความห่างไกลออกไปจากความหมายและเป้าหมายของการศึกษาตามหลักพุทธศาสนาออกไปทุกขณะ ดังนั้น ปัญหาที่เผชิญหน้าคณะสงฆ์ไทยอยู่ในปัจจุบันคือ การจัดการศึกษาสงฆ์ให้คงมีความหมายและเป้าหมายตามหลักพุทธศาสนา ในท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงเสื่อมทรุดของ

สังคมไทยภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์และอำนาจเงินตรา การทำให้ชีวิตการศึกษาอย่างสงฆ์ ถูกถือเป็นอุดมคติ และเป็นตัวอย่างรูปธรรมที่เป็นจริงได้แก่ผู้คนทั่วไป รวมถึงการทำให้การศึกษาพุทธธรรมเป็นการเรียนรู้ขั้นพื้นฐานที่ไม่แยกออกจากชีวิตฆราวาส สามารถตอบสนองปัญหาใหม่ๆของสังคม และทำให้"วัด" กลายเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ ที่แผ่ขยายกว้างขวางถึงระดับที่สังคมชาวพุทธจะเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ชีวิตได้ อันเป็นโจทย์ใหญ่ที่ไม่เพียงแต่คณะสงฆ์ต้องขบคิดและรับมือ หากแต่รวมถึงการปฏิรูปการศึกษาทั้งระบบต้องคิดและครอบคลุมไปถึงเมื่อแก้ปัญหาในเชิงหลักการไม่ได้ ปัญหาเชิงวิธีการก็มีหนทาง

๕.๑.๓ แนวทางการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในบริบทของสังคมไทยในปัจจุบัน

จากแผนภูมิสรุปสภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบัน จะเห็นได้ว่าจากการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบันนั้น ยังไม่สามารถที่จะจัดให้สอดคล้องกับบริบทของสังคมไทยในยุคปัจจุบันได้ คือยังไม่สามารถสนองต่อความคาดหวังของพระพุทธศาสนา คณะสงฆ์ และของสังคมได้เลย ถึงแม้การศึกษาของคณะสงฆ์จะมีจุดอ่อนต่างๆ มากมายหลายประการ แต่ก็ยังมีโอกาสที่จะสามารถพลิกวิกฤติมาเป็นโอกาส คือสามารถกลับมาเป็นผู้นำทางการศึกษา โดยเฉพาะการศึกษาด้านพระพุทธศาสนาได้ โดยให้การศึกษาแก่พระภิกษุสามเณรเพื่อฝึกอบรมสร้างศาสนทายาทอย่างมีคุณภาพ คือเป็นผู้ประพฤติปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ มีความรู้และความสามารถในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้เกิดประโยชน์สุขแก่สังคม ซึ่งการจะเป็นอย่างนั้นได้ จะต้องมีการเปลี่ยนแปลงอย่างขนานใหญ่ในวงการการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบัน

การปฏิรูปการศึกษาของสงฆ์ในยุคปัจจุบันควรคำนึงถึงว่า จะจัดการศึกษาของสงฆ์อย่างไร ที่จะให้หลักไตรสิกขายังคงศักดิ์สิทธิ์อยู่ พร้อมๆ กับที่ผู้ศึกษาได้เล่าเรียนวิชาการสมัยใหม่ด้วย อาทิ การใช้ระบบคู่มือในการจัดการศึกษาของสงฆ์ โดยทำให้มีทั้งการศึกษาพุทธธรรม และการศึกษาสังเคราะห์ควบคู่กันไป ซึ่งข้อเสนองานชิ้นนี้ ควรจะได้มีการกำหนดเป้าหมายและทิศทางให้ชัดเจนโดยยึดหลัก

๑) เป็นการศึกษาวิชาการสมัยใหม่ในแนวพุทธ คือ การจัดการศึกษาในวิชาการต่างๆตามยุคสมัยนิยม ภายใต้หลักการการศึกษาแบบพุทธ เพื่อส่งเสริมสนับสนุนการศึกษาเรียนรู้วิชาต่างๆ ตามหลักพุทธธรรม เช่น เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ รัฐศาสตร์แนวพุทธ ฯลฯ

๒) เป็นระบบการศึกษาที่เป็นวิทยาทาน คือ การทำให้การศึกษาวិชาการเป็นการเอื้อเพื่อแบ่งปันที่เรียกว่า"วิทยาทาน" ระบบการศึกษาวิชาการสมัยใหม่ของการศึกษาสงฆ์ จะต้องไม่ทำให้เป็นสินค้าเพื่อการซื้อขายหวังกำไร ไม่แปลงความรู้ให้เป็นทรัพย์สินทางปัญญาอันเป็นสมบัติส่วนตัว ที่มีไว้เพื่อแสวงหาประโยชน์จากผู้อื่น ระบบการศึกษาของสงฆ์ในส่วนนี้ เป็นการให้ความรู้เป็นทาน และทำความรู้ให้เป็นสมบัติส่วนรวม

๓) เป็นระบบการศึกษาทางเลือก คือ การทำการศึกษาของสงฆ์ให้เป็นการศึกษาทางเลือกสำหรับสังคมไทย ที่ปลอดจากการผูกขาดการศึกษาโดยระบบทุนนิยม และใช้ระบบกลไกตลาดมาควบคุมการศึกษาดังนั้น การศึกษาของสงฆ์ในส่วนนี้ จะต้องเป็นการศึกษาทางเลือกใหม่ให้กับสังคมไทย ที่มีความแปลก

แตกต่างกันทางด้านเนื้อหา และกระบวนการเรียนไปจากการศึกษาในกระแสหลัก รวมถึงเป็นทางเลือกแก่ผู้ใฝ่เรียนรู้หรือผู้ด้อยโอกาส ที่เข้าไม่ถึงการศึกษาซึ่งเป็นบริการจากรัฐและธุรกิจเอกชน

การปฏิรูปการศึกษาในส่วนนี้ คณะสงฆ์ควรหยุดการก้าวตามระบบการศึกษากระแสหลักของโลกให้ได้ ทั้งนี้เพราะการศึกษากระแสหลักของโลก เป็นการศึกษาเพื่อตอบสนองโลกทุนนิยมและบริโภคนิยม ซึ่งขัดแย้งและสวนทางกับการศึกษาแนวพุทธ โดยการศึกษาของคณะสงฆ์ในรูปแบบใหม่จะต้องเปิดรับให้คฤหัสถ์เข้ามาศึกษา โดยที่ไม่ต้องบวชเป็นพระภิกษุสามเณรก็ได้ ดังรูปแบบที่มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่ง ได้เปิดรับคฤหัสถ์เข้าศึกษาตั้งแต่ระดับปริญญาตรีถึงระดับปริญญาเอกแล้ว

จากข้อมูลที่ได้ ผู้วิจัยจึงได้นำข้อมูลมาเสนอแนวทางการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยใน ๓ ระดับ คือ ระดับกว้างที่สุดได้แก่ระดับการวางนโยบาย (Strategic) ระดับกลางที่เน้นเฉพาะเจาะจงยิ่งขึ้น คือ ระดับยุทธศาสตร์ (Tactical) และระดับปฏิบัติการ (Operational) อันเป็นระดับย่อยที่สุดและผู้วิจัยถือว่าสำคัญที่สุด เพราะเป็นเงื่อนไขสุดท้ายที่จะทำให้การปฏิรูปต่างๆ อย่างบรรลุสัมฤทธิ์ผล ซึ่งในการปฏิรูปการศึกษาของคณะสงฆ์นั้นจะต้องใช้แนวความคิด ๓ ประสาน คือ “ประสานคน ระบบ และบริบทที่เกี่ยวข้อง” คนคือพระภิกษุสามเณรและพุทธศาสนิกชนทั่วไปซึ่งเป็นศูนย์กลางของการเริ่มต้น ต่อจากนั้นต้องกำหนดระบบเพื่อให้พระภิกษุสามเณรและพุทธศาสนิกชนเป็นไปตามกรอบหรือระบบที่วางไว้ แล้วต้องปรับรื้อบริบทหรือสภาพแวดล้อมให้มีส่วนสนับสนุนการปฏิรูปการศึกษาของคณะสงฆ์ให้สัมฤทธิ์ผลด้วย

ในระดับนโยบายผู้วิจัยได้เสนอนโยบายในการจัดการศึกษาสงฆ์ในรูปแบบใหม่ไว้ ๑๐ ประการ คือ

- ๑) มุ่งสร้างศาสนทายาทคุณภาพทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์
- ๒) มุ่งเน้นใช้การศึกษานำหน้าการปกครอง
- ๓) ยกกระดับและให้ความสำคัญกับวิปัสสนากรรมฐาน
- ๔) มุ่งความทั่วถึงทางการศึกษา
- ๕) เพิ่มบทบาทด้านการศึกษาต่อประชาชน
- ๖) แสวงหาความร่วมมือทั้งจากภายในและภายนอก
- ๗) ปรับปรุงระบบโครงสร้างภายในองค์กรคณะสงฆ์ให้ทันสมัย
- ๘) พัฒนาและปรับปรุงการเรียนการสอนให้มีประสิทธิภาพ
- ๙) พัฒนาบุคลากรทุกระดับและทุกฝ่ายของคณะสงฆ์ให้มีคุณภาพ
- ๑๐) พัฒนาการศึกษาคณะสงฆ์ไทยให้เป็นศูนย์กลางการศึกษาพระพุทธศาสนาของโลก

ส่วนในระดับยุทธศาสตร์ ผู้วิจัยได้เสนอยุทธศาสตร์การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไว้ ๕ ยุทธศาสตร์ คือ ยุทธศาสตร์ที่ ๑ จัดตั้งสำนักงานปฏิรูปการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย โดยให้มีการศึกษาวิจัย กำหนดรูปแบบในการบริหารจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยที่เหมาะสม

ยุทธศาสตร์ที่ ๒ ปรับกระบวนการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ทั้งระบบ ทั้งโครงสร้างการบริหาร หลักสูตร วิธีการเรียนการสอน การวัดผลประเมินผล และนำระบบประกันคุณภาพเข้ามาใช้ในระบบ การศึกษาของคณะสงฆ์

ยุทธศาสตร์ที่ ๓ เร่งสร้างศาสนทายาททั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์โดยใช้การศึกษานำหน้าการปกครอง และเน้นกระจายการศึกษาพระพุทธรศาสนาให้ทั่วถึงทั้งฝ่ายบรรพชิตและพุทธศาสนิกชนทั่วไป

ยุทธศาสตร์ที่ ๔ รณรงค์ ปลุกจิตสำนึกของพระสังฆาธิการในทุกระดับชั้น ให้เห็นความสำคัญของการจัดการศึกษาพระพุทธรศาสนาให้กับพระภิกษุสามเณรและประชาชน และระดมทุนระดมกำลัง พร้อมทั้ง กระจายทุน กระจายกำลังเพื่อจัดการศึกษาของคณะสงฆ์

ยุทธศาสตร์ที่ ๕ ปรับกลไกทางการบริหารจัดการภายในองค์กรคณะสงฆ์ให้มีความคล่องตัว มี ประสิทธิภาพและรวดเร็ว โปร่งใส สามารถตรวจสอบได้

ซึ่งนโยบายและยุทธศาสตร์ทั้งหมดที่กล่าวมาแล้วนี้ จะสามารถแก้ไขจุดอ่อนทางการศึกษาของคณะ สงฆ์ที่กล่าวมาแล้วได้

ในระดับปฏิบัติการ ซึ่งผู้วิจัยถือว่าเป็นระดับที่มีความสำคัญมากที่สุด การศึกษาของคณะสงฆ์ใน สังคมไทยยุคปัจจุบัน จะต้องมีการรื้อระบบปรับปรุงโครงสร้างใหม่ทั้งหมด เพื่อให้การปฏิรูปการจัดการศึกษา ของคณะสงฆ์ไทยเปลี่ยนแปลงเป็นไปในทิศทางเดียวกัน และการที่จะให้การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ดำเนิน ไปอย่างมีประสิทธิภาพ คณะสงฆ์มีความจำเป็นจะต้องจัดตั้งองค์กรที่ทำหน้าที่กำกับดูแลการศึกษาของคณะ สงฆ์ในทุกระดับชั้น โดยอาจจะให้ชื่อว่า “สำนักงานสภาการศึกษาของคณะสงฆ์แห่งประเทศไทย” เป็นองค์กร ที่ทำหน้าที่กำกับดูแลการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในทุกระดับและทุกระดับ รวมทั้งมาทำหน้าที่สนับสนุน การศึกษาของคณะสงฆ์โดยตรง โดยมีคณะกรรมการสภาการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยเป็นผู้กำกับดูแล หน่วยงานนี้ อาจจะมีฐานะเป็นหน่วยงานของรัฐ มีสถานะเป็นนิติบุคคลแต่ไม่ใช่ส่วนราชการ ทำนองเดียวกับมหาวิทยาลัย สงฆ์ทั้ง ๒ แห่ง ขึ้นตรงต่อมหาเถรสมาคมในการควบคุมบริหารเชิงนโยบาย เพื่อให้มีความสะดวกและ คล่องตัวในการบริหารจัดการ โดยให้มีสำนักงานและเจ้าหน้าที่เป็นของคณะสงฆ์เอง หน่วยงานนี้มีหน้าที่ กำหนดนโยบาย กำกับดูแลและสนับสนุนให้การศึกษามหาวิทยาลัยในทุกระดับชั้น ให้เป็นไปอย่างทั่วถึง โดยมีการ ศึกษาวิจัยและพัฒนาหลักสูตร ผลิตตำรา จัดสรรอุปกรณ์การศึกษา ควบคุมมาตรฐาน ผลิตและพัฒนา บุคลากร เช่น ครูและผู้บริหารสถานศึกษา รวมไปถึงระดมความสนับสนุนจากพระสังฆาธิการและประชาชน เพื่ออุดหนุนการศึกษาของสงฆ์ ซึ่งภาระหน้าที่ของสำนักงานสภาการศึกษาของคณะสงฆ์แห่งประเทศไทยที่ จะจัดตั้งขึ้นนี้ ควรที่จะมีภาระหน้าที่อยู่ในกรอบดังนี้

๑) กำหนดนโยบาย แผน แผนงานและโครงการสนับสนุนการพัฒนาการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยทั้ง ระบบให้ชัดเจน ทั้งในระดับชาติ และระดับนานาชาติ

๒) ส่งเสริมการดำเนินงานของสถาบันการศึกษาพระพุทธรศาสนาต่างๆ รวมทั้งส่งเสริมให้มีการพัฒนา บุคลากรทางศาสนา ทั้งในระดับผู้บริหาร ระดับปฏิบัติการ เพื่อให้มีความรู้ความสามารถในการบริหารและการ

จัดการงานด้านการศึกษาของคณะสงฆ์ เพื่อให้องค์กรคณะสงฆ์เป็นศูนย์กลางการศึกษาพระพุทธศาสนา และทำให้สถาบันสงฆ์เป็นศูนย์กลางการพัฒนาจิตใจและมีประสิทธิภาพ

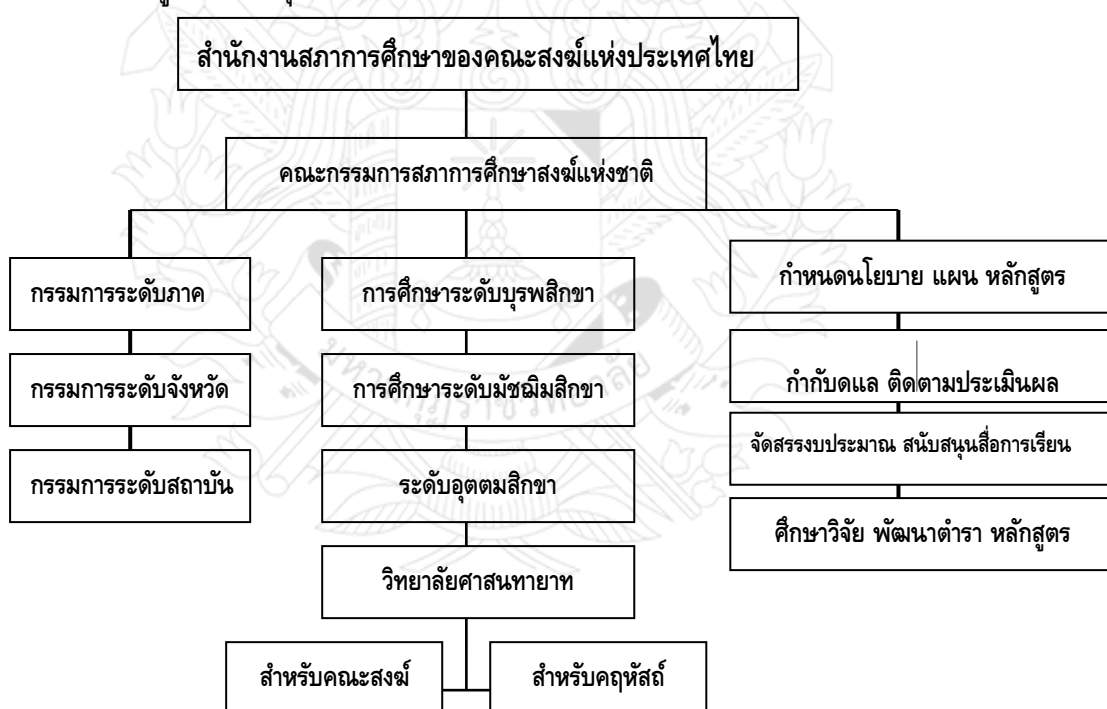
๓) ส่งเสริมให้มีการพัฒนาโครงสร้างหลักสูตรด้านพุทธศาสนา ทั้งในส่วนที่เป็นเนื้อหาสาระของหลักสูตรและการฝึกปฏิบัติ รวมทั้งกระบวนการจัดการเรียนการสอน และการประเมินผลอย่างสอดคล้องและเหมาะสมกับสภาพการณ์ในปัจจุบัน

๔) กำหนดมาตรฐานทางการศึกษา และกำกับดูแลการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในทุกระดับให้เป็นไปตามเกณฑ์มาตรฐานที่คณะสงฆ์กำหนด

๕) จัดให้มีการพัฒนาศาสนบุคคล ได้แก่ พระภิกษุสามเณร แม่ชี ผู้นำศาสนา ผู้นำชุมชน เพื่อให้สามารถทำหน้าที่เผยแผ่ให้การศึกษาพระพุทธศาสนา และพัฒนาจิตใจพุทธศาสนิกชนได้อย่างแท้จริง รวมทั้งส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ เพื่อพัฒนากระบวนการบริหารและการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยอย่างเป็นเครือข่าย เชื่อมโยงกันอย่างเป็นระบบตั้งแต่ระดับท้องถิ่น ระดับประเทศ จนถึงระดับโลก รวมทั้งการยกระดับคุณภาพการศึกษาของคณะสงฆ์ให้เป็นที่ยอมรับ

๖) จัดให้มีหน่วยงานกลางหรือศูนย์ส่งเสริมด้านการวิจัยและผลิตตำราทางพระพุทธศาสนา รวมถึงการเผยแพร่ความรู้ผลการวิจัยและการเรียนรู้ด้านพระพุทธศาสนา

แผนภูมิที่ ๕.๒ สรุปรูปโครงสร้างสำนักงานสภาการศึกษาของคณะสงฆ์แห่งประเทศไทย

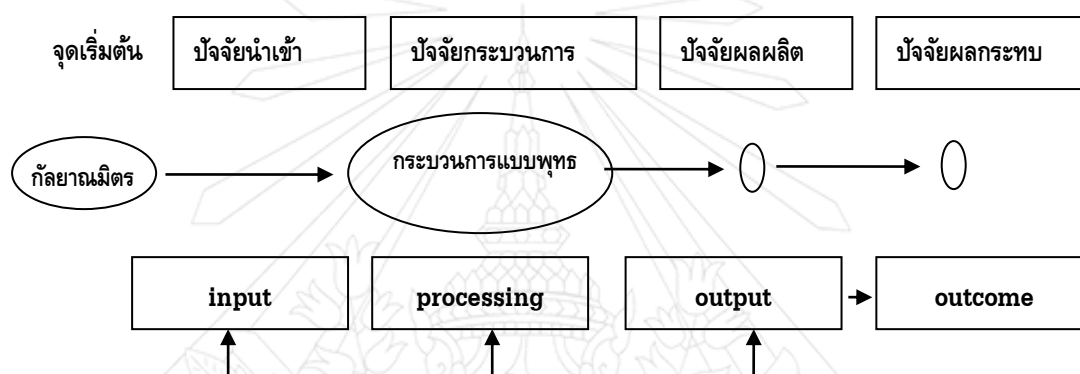

สำนักงานสภาการศึกษาของคณะสงฆ์แห่งประเทศไทยที่จะก่อตั้งขึ้นใหม่นี้ เป็นองค์กรที่รับผิดชอบการศึกษาของคณะสงฆ์ในภาพรวมทุกระดับ ทั้งในระดับชาติและระดับนานาชาติ และเพื่อเป็นการกระจายอำนาจในการบริหารจัดการศึกษา สำนักงานสภาการศึกษาของคณะสงฆ์ อาจแบ่งการบริหารและการจัดการศึกษา

ของคณะสงฆ์ออกเป็น ๔ ระดับ คล้ายคลึงกับการบริหารและการจัดการศึกษาของรัฐ คือ ระดับชาติ ระดับภาค ระดับจังหวัด และ ระดับสถานศึกษา ในระดับภูมิภาคก็อาจจะจัดตั้งคณะกรรมการการศึกษาสงฆ์ระดับภูมิภาค ระดับจังหวัดและระดับสถานศึกษาขึ้น หรือสามารถที่จะจัดให้มีการบริหารจัดการในรูปแบบของคณะกรรมการลงมาถึงระดับอำเภอ ตำบล ด้วยก็ได้ ซึ่งคณะกรรมการบริหารการศึกษาของคณะสงฆ์ในแต่ละระดับจะต้องมี สำนักงานและมีผู้บริหารและบุคลากรที่รับผิดชอบการศึกษาคณะสงฆ์อย่างชัดเจน

ส่วนแนวทางการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในระดับปฏิบัติการนี้ ผู้วิจัยได้นำแนวคิดและมาตรฐานการประกันคุณภาพของ สมศ. มาประยุกต์ใช้ ใน ๔ ประเด็นดังแผนภูมิ คือ

แผนภูมิที่ ๕.๓ แนวทางการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย

จากแผนภูมิดังกล่าวได้แสดงถึงแนวทางการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ใน ๔ ด้าน คือ จุดเริ่มต้นของการศึกษาคือ ระบบกัลยาณมิตรเป็นจุดตั้งต้น จากนั้นก็เป็นด้านปัจจัยนำเข้า ปัจจัยด้านกระบวนการ ปัจจัยด้านผลผลิต และปัจจัยด้านผลกระทบ ซึ่งผู้วิจัยจะได้นำเสนอแนวทางในแต่ละประเด็นตามลำดับไป

ก. แนวทางด้านปัจจัยนำเข้า (Input) ปัจจัยนำเข้าหรือปัจจัยตัวป้อนทางการศึกษา Input System ซึ่งประกอบไปด้วย ผู้เรียน สถานที่เรียน งบประมาณ เป็นต้น จากระบบการศึกษาพระปริยัติธรรมแบบเดิมของคณะสงฆ์นั้นไม่สามารถคัดเลือกหรือกลั่นกรองปัจจัยนำเข้าได้เลย จึงทำให้คุณภาพด้านการศึกษาของคณะสงฆ์ไม่มีประสิทธิภาพเท่าที่ควร ดังนั้น แนวทางด้านปัจจัยนำเข้าในการศึกษาระบบใหม่ สถาบันการศึกษาของคณะสงฆ์จะต้องจัดทำและให้ความสำคัญกับปัจจัยนำเข้าเป็นอันดับต้นๆ อันเป็นจุดเริ่มต้นในการดำเนินการ ซึ่งแนวทางด้านปัจจัยนำเข้าที่สำคัญๆ มีดังนี้ คือ

๑) แนวทางด้านครูและบุคลากรทางการศึกษา ซึ่งถือได้ว่าเป็นหัวใจของการศึกษาในทุกๆ ระบบ เพราะจะเป็นปัจจัยให้ผู้เรียนพัฒนาได้อย่างดี ทั้งการเป็นผู้จัดการเรียนรู้ และการเป็นแบบอย่างที่ดีในวิถีชีวิตจริง ดังนั้น การศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในยุคปัจจุบัน จะต้องหันมาให้ความสำคัญกับครูผู้สอนเป็นพิเศษ ซึ่งแนวทางที่ควรจะเป็นในการพัฒนาครูผู้สอนในระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ในปัจจุบันนั้น ควรจะมีระบบการคัดสรรบุคคลที่จะมาเป็นครูในระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ อย่างน้อยก็ต้องผ่านการฝึกฝนอบรมหลักสูตรของความเป็นครูมาก่อน ซึ่งกระบวนการคัดสรรอาจไม่จำเป็นต้องมีการสอบเข้าเหมือนทางโลก แต่อย่างน้อยๆ จะต้องผ่านหลักสูตร

สำหรับฝึกอบรมผู้ที่จะเป็นครู โดยเฉพาะอาจจะเรียกว่าสถาบันฝึกหัดครูของคณะสงฆ์ไทยก็ได้ ซึ่งจะต้องมีการฝึกอบรมทั้งด้านวิธีการสอน บุคลิกภาพ จิตวิทยาในการเรียนการสอน เป็นต้น ซึ่งคุณสมบัติของครูที่ดีในหลักพระพุทธศาสนา

นอกจากระบบคัดสรรครูแล้ว ยังต้องมีระบบการพัฒนาครู โดยอาจจะจัดตั้งสถาบันพัฒนาครูและบุคลากรทางการศึกษาของคณะสงฆ์ขึ้นมา ทำหน้าที่ฝึกอบรมและพัฒนาครูผู้สอนอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่อง ส่งเสริมให้ครูเข้ารับการฝึกอบรม เข้าร่วมประชุมสัมมนา และไปทัศนศึกษาหรือแลกเปลี่ยนทางด้านวิชาการกับสถาบันการศึกษาอื่นๆ อยู่เสมอ โดยเฉพาะด้านวิปัสสนากรรมฐาน ผู้เป็นครูจะต้องปฏิบัติอย่างต่อเนื่องและเป็นประจำ เพื่อพัฒนาจิตใจให้มีคุณภาพสูงขึ้น เพื่อสามารถนำมาประยุกต์และปรับปรุงการจัดการเรียนการสอนให้ดีขึ้น รวมทั้งส่งเสริมการพัฒนาบุคลากรในสถานศึกษาแห่งอื่น ๆ ตามความเหมาะสม

นอกจากนี้ยังต้องมีระบบการบริหารจัดการครู และระบบการยกย่องและให้กำลังใจครูและบุคลากรทางการศึกษา คณะสงฆ์จำเป็นต้องสร้างหรือพัฒนาระบบการบริหารจัดการครูที่ดีขึ้นให้ได้ จะต้องมียุทธศาสตร์ครูที่ทำหน้าที่อย่างเต็มที่แล้ว ไม่ต้องให้ลำบาก และมีการกระจายครูตามความจำเป็นของสถานศึกษา มีระบบการสร้างครูขึ้น และกระจายครูให้กับสถานศึกษาต่างๆ ให้เพียงพอกับจำนวนนักเรียน เมื่อเป็นอย่างนี้จะสามารถแก้ไขปัญหาการขาดแคลนครูผู้สอนได้ และจะต้องมีการให้รางวัลและการยกย่องเชิดชูคนที่เป็นครูให้ปรากฏ หากมีระบบสมณศักดิ์อยู่ ก็ควรพิจารณาครูผู้สอนนั้นเป็นอันดับแรกๆ อาจจะกำหนดตำแหน่งทางวิชาการหรือสมณศักดิ์พิเศษด้านการศึกษา แก่ครูหรือนักวิชาการทางด้านพระพุทธศาสนา

๒) แนวทางด้านนักเรียนนักศึกษา การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในปัจจุบัน ไม่ควรมองเป้าหมายที่แคบอยู่แค่กลุ่มพระภิกษุสามเณรเท่านั้น แต่ควรมองขยายออกไปถึงคฤหัสถ์ซึ่งเป็นอุปาสกอุปาสิกาด้วย เพราะกลุ่มคนเหล่านี้คือกำลังหลักของพระพุทธศาสนา หากกลุ่มคนเหล่านี้ขาดการศึกษาด้านพระพุทธศาสนาแล้ว ความมั่นคงของพระพุทธศาสนาคงไม่ยั่งยืน กลุ่มของนักศึกษาของคณะสงฆ์แบ่งเป็น ๔ กลุ่ม คือ

๑) กลุ่มนักศึกษาที่เป็นพระสงฆ์ กลุ่มซึ่งแบ่งออกเป็น ๓ กลุ่ม คือ กลุ่มที่เข้ามาสู่สถาบันสงฆ์เพียงชั่วคราว บวชเพียงชั่วระยะเวลาหนึ่ง เช่น ๗ วัน ๑๕ วัน ๑ เดือน หรือ ๓ เดือน และมีการกำหนดการในการลาสิกขาไว้ล่วงหน้า กลุ่มนี้สำคัญมาก เพราะหากเข้ามาแล้วไม่ได้รับการศึกษาเล่าเรียน ก็จะเป็นผลเสียกับพระศาสนามาก แต่ถ้าได้รับการศึกษาพระพุทธศาสนาที่ถูกต้อง ก็ย่อมเป็นกำลังที่สำคัญของพระพุทธศาสนาเช่นกัน กลุ่มพระสงฆ์ที่บวชเข้ามาระยะเวลายาวนาน แต่ยังไม่แน่นอนว่าจะอยู่ในเพศบรรพชิตตลอดไปหรือไม่ อาจจะแบ่งเป็น ๒ กลุ่มย่อย คือ พระใหม่ที่มีระยะเวลาในการบวชยังไม่ถึง ๕ พรรษา พระเก่าที่มีระยะเวลาในการบวชตั้งแต่ ๕ พรรษาขึ้นไป และกลุ่มพระสงฆ์ที่เป็นสมาชิกถาวรของสถาบันสงฆ์ ได้แก่พระเก่าที่มีระยะเวลาในการบวชตั้งแต่ ๕ พรรษาขึ้นไป และอาจดำรงตำแหน่งทางคณะสงฆ์ ระดับใดระดับหนึ่ง และในระบบการศึกษาแบบใหม่ จะมีกลุ่มนักศึกษาพิเศษอีกกลุ่มหนึ่ง คือ กลุ่มที่คณะสงฆ์ต้องการให้เป็นศาสนทายาทในอนาคต นักศึกษากลุ่มนี้คณะสงฆ์จะต้องวางแผนคัดเลือกและเตรียมคนไว้ตั้งแต่เนิ่นๆ เมื่อมีการเตรียมคัดเลือกคนไว้ ก็เตรียมระบบการศึกษาที่รองรับการผลิตบุคคลที่จะเป็นศาสนทายาทโดยเฉพาะได้

เตรียมศาสนทายาทไว้ล่วงหน้า จะทำให้องค์คณะสงฆ์ไม่ขาดแคลนศาสนทายาทที่มีคุณภาพ และสามารถผลิตผู้ที่มีความเชี่ยวชาญเฉพาะด้านได้ ด้วยการวางแผนทางการศึกษาไว้ล่วงหน้า จะทำให้ได้ศาสนทายาทที่มีความตั้งใจอยู่ในพระศาสนาอย่างแท้จริง และเป็นพระสังฆาธิการที่มีคุณภาพ

๒) กลุ่มนักศึกษาที่เป็นคฤหัสถ์ โดยกลุ่มนี้แยกย่อยออกได้เป็น ๓ ประเภทด้วยกัน คือ กลุ่มผู้ใหญ่ ได้แก่อุบาสกอุบาสิกา แม่ชี และพุทธศาสนิกชนโดยทั่วไป ซึ่งกลุ่มนี้จำเป็นจะต้องมีความรู้เรื่องพระพุทธรศาสนา การทำให้พุทธศาสนิกชนเข้าถึงหลักคำสอนของพระพุทธรศาสนา ก็เท่ากับช่วยสร้างความมั่นคงแก่ชาติ กลุ่มนักศึกษาที่เป็นเยาวชน กลุ่มเยาวชนถือว่าเป็นกลุ่มเป้าหมายที่สำคัญ เพราะกลุ่มนี้ต่อไปก็จะเป็นกำลังสำคัญของพระศาสนา การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในยุคปัจจุบันจึงต้องมุ่งเน้นความสนใจไปที่กลุ่มเยาวชนนี้ให้มาก โดยเฉพาะตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ คณะสงฆ์สามารถจัดการศึกษาให้กับเยาวชนได้ หากสามารถจัดและบริหารจัดการให้ดีขึ้นคือ ทำให้เยาวชนได้ใกล้ชิดกับพระพุทธรศาสนามากขึ้น และทำให้พระบณัติที่จบการศึกษาแล้วมีงานรองรับในการดำเนินการ และกลุ่มที่ไม่ควรมองข้ามคือ กลุ่มคนต่างชาติ ซึ่งปัจจุบันได้เดินทางเข้ามาศึกษาพระพุทธรศาสนาในประเทศไทยจำนวนไม่น้อย และคนกลุ่มนี้จะเป็นกำลังหลักสำคัญของพระพุทธรศาสนาในการเผยแผ่พระพุทธรศาสนาในต่างแดน หากคณะสงฆ์มีระบบบริหารจัดการที่ดี

แผนภูมิที่ ๕.๔ สรุปลักษณะนักศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในการจัดการศึกษารูปแบบใหม่

๓) **แนวทางด้านงบประมาณ** จากผลการวิจัยพบว่า การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ขาดแคลนงบประมาณการดำเนินการเป็นอย่างมาก วัดใดสำนักเรียนใดที่ทำการเรียนการสอนพระปริยัติธรรม จะต้องแสวงหางบประมาณเอง ซึ่งหากผู้บริหารสำนักเรียนไม่มีบารมีเพียงพอ ก็จะไม่สามารถบริหารจัดการการศึกษาได้ ดังนั้นในกระบวนการจัดการศึกษาในระบบใหม่ของคณะสงฆ์ไทย ในด้านงบประมาณนั้นควรมีระบบสรรหางบประมาณ การบริหารงบประมาณ ระบบการติดตามและตรวจสอบการใช้งบประมาณ ให้ชัดเจน ซึ่งหากระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ยังอยู่ในรูปแบบเดิม การสนับสนุนงบประมาณจากรัฐอย่างเต็มที่ก็เป็นไปได้ค่อนข้างยาก ที่จะได้ก็แค่เพียงงบประมาณสนับสนุนบางส่วนเท่านั้นเพราะการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ยังไม่

มีระบบหรือกฎเกณฑ์ที่ชัดเจน เช่น เวลาทำการเรียนการสอน ระบบการวัดผลประเมินผล จำนวนนักเรียนที่ไม่แน่นอนเป็นต้น หากจะรื้อระบบประมาณสนับสนุนจากรัฐบาลเพียงอย่างเดียว การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์คงดำเนินไปได้ยาก ดังนั้น หากต้องการให้มั่งบประมาณสนับสนุนการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์อย่างเพียงพอ คณะสงฆ์จะต้องดำเนินการจัดตั้ง **“กองทุนส่งเสริมการศึกษาและการเผยแผ่พระพุทธศาสนาแห่งชาติ”** ขึ้น ซึ่งกองทุนนี้จะเป็นกองทุนสนับสนุนการศึกษาของคณะสงฆ์ทั่วประเทศ โดยในการจัดตั้งกองทุนในระยะเริ่มต้นใช้วิธีการระดมทุนจากผู้มีจิตศรัทธาใช้ระบบวัดช่วยวัด โดยให้วัดแต่ละวัดหาสมาชิกของวัดให้ได้จำนวนแน่นอน ซึ่งสมาชิกนี้พร้อมที่จะบริจาคให้กับทางวัดเป็นรายปี ดังตาราง

แนวทางการระดมทุนเพื่อจัดตั้งกองทุนการศึกษาพระพุทธศาสนาแห่งชาติ

จำนวนวัด	จำนวนสมาชิก/วัด	จำนวนเงินบริจาค/ปี	รวมงบที่ได้/ปี
๓๕,๒๗๑	๕๐	๒๐๐	๓๕๒,๗๑๐,๐๐๐
๓๕,๒๗๑	๑๐๐	๒๐๐	๗๐๕,๔๒๐,๐๐๐
๓๕,๒๗๑	๑๐๐	๕๐๐	๑,๗๖๓,๕๕๐,๐๐๐

จากตารางจะเห็นได้ว่าวัดในเมืองไทยปัจจุบันมีอยู่จำนวน ๓๕,๒๗๑ วัด หากทุกวัดหาสมาชิกที่จะยินดีบริจาคให้กองทุนพระพุทธศาสนาคนละ ๒๐๐ บาท/ปี ให้ได้วัดละ ๕๐ คน ก็จะได้เงินมาสนับสนุนกองทุนการศึกษาและเผยแผ่พระพุทธศาสนาแห่งชาติ จำนวน ๓๕๒,๗๑๐,๐๐๐ บาท หากแต่ละวัดได้สมาชิก ๑๐๐ คน จะได้งบประมาณของกองทุน ๗๐๕,๔๒๐,๐๐๐ บาท/ปี และถ้าหากว่าสมาชิกของวัดยินดีบริจาคปีละ ๕๐๐ บาท/คน/ปี จะได้เงินงบประมาณของกองทุนจำนวนถึง ๑,๗๖๓,๕๕๐,๐๐๐ บาท/ปี ซึ่งรวมกับงบประมาณที่ทางรัฐบาลจัดสรรสนับสนุนให้และเงินงบประมาณจากศาสนสมบัติกลาง ก็เพียงพอต่อการบริหารจัดการการศึกษาของคณะสงฆ์ให้เป็นเลิศได้ และยังสามารถนำเงินจากกองทุนนี้มาพัฒนาการศึกษาสำหรับพุทธศาสนิกชนได้อีกด้วย

เมื่อมีกองทุนสนับสนุนการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์แล้ว คณะสงฆ์จะต้องมีระบบบริหารจัดการกองทุน ให้กองทุนนี้มั่งบประมาณเพิ่มขึ้น และการใช้จ่ายกองทุนนี้จะต้องเป็นไปอย่างโปร่งใส จะต้องมีแผนนโยบายในการใช้จ่ายเงินในแต่ละปี สามารถให้ตรวจสอบได้ตลอดเวลา คณะกรรมการผู้ที่จะมาบริหารกองทุนนี้ ให้แต่งตั้งคณะกรรมการบริหารกองทุนที่เป็นมืออาชีพ โดยมีคณะสงฆ์เป็นผู้ควบคุมและกำกับนโยบาย พร้อมกันนี้จะต้องมีการระดมทุนและกระจายทุนจากวัดใหญ่ๆ ที่มีเงินบริจาคมกๆ กระจายสู่วัดเล็กๆ หรือสถาบันการศึกษาของคณะสงฆ์ได้ใช้ประโยชน์จากเงินส่วนนี้ เพราะเป็นเงินส่วนหนึ่งของพระพุทธศาสนา หากมีการบริหารจัดการงบประมาณในลักษณะนี้ จะทำให้การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยมีประสิทธิภาพ และสามารถแก้ไขจุดอ่อนในด้านขาดแคลนงบประมาณไปได้ แต่การจะสามารถดำเนินการในลักษณะนี้ได้ คณะสงฆ์จะต้องปรับปรุงระบบบริหารของคณะสงฆ์และกฎหมายกฎระเบียบต่างๆ ให้สอดคล้องด้วย แต่ถ้ายังคงใช้ระบบการปกครองคณะสงฆ์แบบเดิมที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน คงจะยากที่จะดำเนินการในลักษณะนี้

๔) **แนวทางด้านอาคารสถานที่** การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ที่เป็นอยู่ในปัจจุบันในด้านอาคารสถานที่นั้น ยังไม่ได้มาตรฐาน เพราะจัดกันไปตามยถากรรม ใช้ศาลาการเปรียญบ้าง กุฏิบ้าง ยกเว้นบางแห่งที่มีเป็นสำนักเรียนใหญ่ๆ มีโรงเรียนที่ได้มาตรฐาน แต่ความเป็นจริงแล้ว อาคารสถานที่เรียนของพระสงฆ์ที่ดีที่สุด คือ วัด ทำอย่างไรที่จะจัดวัดให้เป็นอุทยานการศึกษา เป็นแหล่งเรียนรู้สำคัญ แนวคิดเบื้องต้นของการจัดสภาพในสถานศึกษาที่เหมาะสมในด้าน ด้านกายภาพ สถานศึกษาจะจัดอาคารสถานที่ สภาพแวดล้อมห้องเรียน และแหล่งเรียนรู้ที่ส่งเสริมการพัฒนา ศิลป์ สมาธิ และปัญญา เช่นมีศาลาพระพุทธรูปเด่นเหมาะสมที่จะชวนให้ระลึกถึงพระรัตนตรัยอยู่เสมอ มีมุมหรือห้องให้ศึกษาพุทธธรรม บริหารจิต เจริญภาวนาเหมาะสมหรือมากพอที่จะบริการผู้เรียน หรือการตกแต่งบริเวณให้เป็นธรรมชาติหรือใกล้ชิดธรรมชาติ ชวนมีใจสงบ และส่งเสริมปัญญา เช่น รมควัน มีป้ายนิเทศ ป้ายคุณธรรม ดูแลเสียงต่าง ๆ มีให้อีกทีก็ โดยให้มีลักษณะอยู่ ๔ ส. คือ

- สวยงาม (ศิลป์) ร มรื่น ร มเย็น เป ระเบียบ น ายู เจริญตาเจริญใจ
- สะอาด (ศิลป์) ถูกสุขลักษณะปลอดอบายมุขสิ่งมอมเมา ปลอดภัยอันตราย
- สงบ (สมาธิ) ไม่ มีเสียงดังรบกวน ลดความเร ง อน ใ ความสงบ เย็นใจ ไม่ ชุ

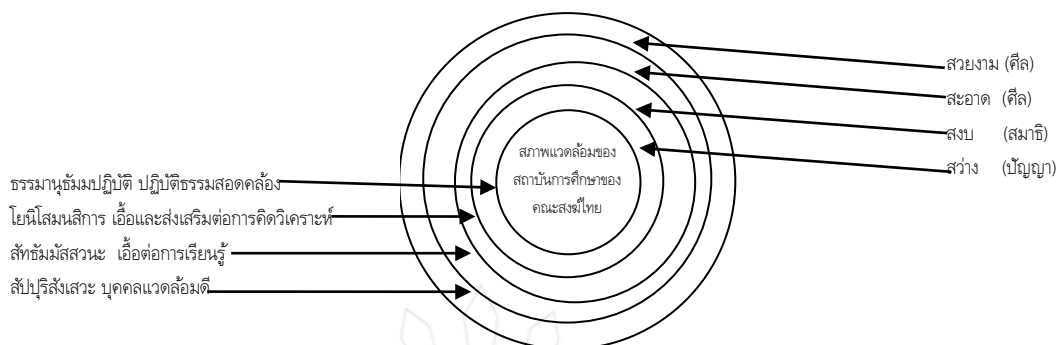
นมัว

- สว ง (ป ญญา) แวดล อด ายสิ่งระลึกเตือนใ ละชั่ว ทำดี มีป ญญา ใ หาความรู

สถานศึกษาของคณะสงฆ์ควรจัดสภาพในทุก ๆ ด้าน เพื่อสนับสนุนให้ผู้เรียนพัฒนาตามหลักพุทธธรรมอย่างบูรณาการ และส่งเสริมให้ผู้เรียนพัฒนาชีวิตให้สามารถกิน อยู่ ดู ฟัง เป็นมีวัฒนธรรมแสงปัญญา ทั้งนี้การจัดสภาพจะส่งเสริมให้เกิดลักษณะของปัญญาวัตรธรรม ๔ ประการ คือ

- ๑) สัมปริสสังเสวะ หมายถึงการอยู่ใกล้คนดี ใกล้ผู้รู้ อยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ดี ครูอาจารย์ดีมีข้อมูล มีสื่อที่ดี
- ๒) สัมมัสมฺสวณะ หมายถึง เอาใจใส่ศึกษาโดยมีหลักสูตร การเรียนการสอนที่ดี มีมาตรฐานที่เหมาะสม
- ๓) โยนิโสมนสิการ หมายถึง มีกระบวนการคิดวิเคราะห์พิจารณาเหตุผลที่ดีและถูกวิธี
- ๔) ธรรมานุสรมปฏิบัติ หมายถึง ความสามารถที่จะนำความรู้ไปใช้ในชีวิตได้ และดำเนินชีวิตได้ถูกต้องตามธรรมปัญญาวัตรธรรม ๔ ประการนี้จะส่งเสริมให้ผู้เรียนพัฒนาตามหลักไตรสิกขาได้อย่างชัดเจน

แผนภูมิที่ ๕.๕ หลักพัฒนาผู้เรียนตามหลักไตรสิกขา

๔) **แนวทางด้านห้องสมุด สื่อ เทคโนโลยีทางการศึกษา** คณะสงฆ์จะต้องปรับปรุงเรื่องอาคารสถานศึกษาของคณะสงฆ์ ให้มีบรรยากาศที่เอื้อต่อการศึกษาล่าเรียนโดยอาจจะยุบวัดบางวัดที่อยู่ใกล้เคียงกันมากและมีพระสงฆ์อยู่จำนวนน้อยและจัดตั้งเป็นสถานศึกษาของคณะสงฆ์แทน โดยเน้นให้มีความสะอาด ความสงบ รื่นรมย์ ให้มีบรรยากาศเหมาะสมกับการเป็นสถานศึกษาอย่างแท้จริง สำหรับแนวคิดเบื้องต้นของการจัดสภาพในสถานศึกษาที่เหมาะสมในด้าน ด้านกายภาพ สถานศึกษาจะจัดอาคารสถานที่ สภาพแวดล้อม ห้องเรียน และแหล่งเรียนรู้ที่ส่งเสริมการพัฒนา ศิลปะ สมาธิ และปัญญา เช่น มีศาลาพระพุทธรูปเด่นเหมาะสมที่จะชวนให้ระลึกถึงพระรัตนตรัยอยู่เสมอ มีมุมหรือห้องให้ศึกษาพุทธธรรม บริหารจิตเจริญภาวนาเหมาะสม หรือมากพอที่จะบริการผู้เรียน หรือการตกแต่งบริเวณให้เป็นธรรมชาติหรือใกล้ชิดธรรมชาติ ชวนมีใจสงบ และส่งเสริมปัญญา เช่น รมรื่น มีป้ายนิเทศ ป้ายคุณธรรม ดูแลเสียงต่าง ๆ มิให้อีกทึก โดยให้มีลักษณะอยู่ ๔ ส. คือ

- สวยงาม (ศิลปะ) ร มรื่น ร มเย็น เป นระเบียบบน อายุ เจริญตาเจริญใจ
- สะอาด (ศิลปะ) ถูกสุขลักษณะปลอดอบายมุขสิ่งมอมเมา ปลอดภยันตราย
- สงบ (สมาธิ) ไม่ มีเสียงดังรบกวน ลดความเร ร อน ใ ความสงบ เย็นใจ ไม่ ขุ นมัว
- ส ว่าง (ป ัญญา) แวดล ้อมด วยสิ่งระลึกเตือนใ ละชั่ว ทำดี มีป ัญญา ใ หา ความรู้

จากสภาพการจัดสภาพแวดล้อมทางการศึกษาของคณะสงฆ์ในยุคปัจจุบัน ที่มุ่งเน้นจัดให้เกื้อกูลต่อการศึกษาริเญนรู้ทั้งด้านภายในและภายนอก เป็นการส่งเสริมให้ผู้เรียนกลับมาเห็นค านิยมตามแนวพุทธและส่งเสริมให้เกิดการเรีเญนรู้โลกกว้างโดยเน้นให้รู้ถึงภูมิหลังรู้ ที่มาที่ไป ท้นสมัยทันการเปลี่ยนแปลงเห็นคุณค่า แทะ คุณค่าเทียบ จะสามารถทำให้พระสงฆ์กลับมาเป็นบุคลากรที่สำคัญของชาติและพระพุทธศาสนาสืบไป

ข. ปัจจัยด้านกระบวนการ

ปัจจัยด้านกระบวนการ คือ กระบวนการในการผลิตผลผลิตทางการศึกษาของคณะสงฆ์ หรือวิธีการที่ครูอาจารย์ดำเนินการอบรมสั่งสอนเพื่อให้ผู้เรียนเกิดการเรีเญนรู้ ถ้าปัจจัยด้านกระบวนการสร้างผลผลิตทางการศึกษาดี ผลลัพธ์ที่ออกมาก็คือได้ผลผลิตทางการศึกษาที่มีคุณภาพตามเป้าหมายที่วางไว้ แต่ถ้ากระบวนการไม่ดี ผลผลิตทางการศึกษาก็ออกมาไม่ดีตามไปด้วย จากที่ผ่านมากระบวนการเรีเญนการสอนของคณะสงฆ์ยังไม่สอดคล้องกับ

บริบทของสังคม และโดยเฉพาะอย่างยิ่งยังไม่สอดคล้องกับหลักการศึกษาดมหลักพระพุทธศาสนาอีกด้วย กระบวนการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ ควรเป็นการจัดการเรียนรู้ที่ผสมผสานระหว่างชีวิตและวิชาอย่างกลมกลืน ควรเน้นการพัฒนาตามหลักไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นการฝึกฝนพัฒนา กาย วาจาและจิตใจ ให้เกิดระเบียบ มุ่งมั่นแน่วแน่ และสามารถพัฒนาจิตให้ก้าวพ้นจากภาวะจิตของสัตว์ มาสู่จิตของความเป็นมนุษย์ กระบวนการจัดการศึกษาที่คณะสงฆ์ดำเนินการอยู่ในปัจจุบัน คือ เน้นสาระเนื้อหาในด้านอักษรและภาษาบาลีเป็นหลักและยังขาดการเชื่อมโยงเนื้อหาสาระทางปรัชญา จิตวิทยา ประวัติศาสตร์ ศาสนาและจริยธรรม สังคมวิทยา และเศรษฐศาสตร์ และสิ่งที่ขาดไปจากการศึกษาของคณะสงฆ์ที่ดำเนินการอยู่คือ การฝึกคิดวิเคราะห์เพื่อรู้จักตนเอง ถ้าผู้เรียนมิได้รู้จักตนเองแล้วก็ยากที่จะเรียนรู้โลกและสังคมได้อย่างถ่องแท้ ท่านพุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวไว้เกี่ยวกับการศึกษาที่สมบูรณ์แบบ ว่า “...จะสามารถค้ำครองโลกไว้ให้เป็นโลกมนุษย์ที่มีจิตใจสูง เต็มไปด้วยสันติสุขส่วนบุคคล และสันติภาพโดยส่วนรวมของสังคม” ซึ่งการจัดการศึกษาตามแนวคิดของท่านพุทธทาสภิกขุ นั้น พื้นฐานการศึกษา คือ ชีวิต กฎของชีวิต การปฏิบัติตามกฎของชีวิต และผลที่พัฒนาชีวิตให้เจริญ

ดังนั้นทางออกของการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย คือ การจัดการกระบวนการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของพระภิกษุสามเณร พร้อมเชื่อมโยงเข้ากับสาระของศาสตร์ต่างๆ ควบคู่กันไป ทำให้พระภิกษุสามเณร หรือผู้ศึกษาให้มีระเบียบปฏิบัติทางกาย วาจา ฝึกคนให้คิดวิเคราะห์ด้วยใจที่ใคร่ครวญ แน่วแน่ การแสวงหาความสงบเย็นในชีวิต โดยใช้สติ ใช้ปัญญา มีเหตุผล รู้ผิดชอบชั่วดี เพื่อเป็นพื้นฐานให้เริ่มคิดวิเคราะห์จุดร่วมระหว่างชีวิตกับวิชาการที่ศึกษาเล่าเรียน ซึ่งกระบวนการจัดการศึกษาแบบนี้ นำไปสู่กระบวนการเรียนรู้ ที่ทั้งครูและศิษย์มีความเบิกบาน เห็นคุณค่าของการพัฒนาตน ครูและศิษย์มีความผูกพันด้วยความรัก ศรัทธา ต่อกัน การเรียนรู้และผลลัพธ์ของการศึกษาจึงเปิดกว้าง เชื่อมโยงกันทั้งชีวิตและวิชาและจะทำให้สามารถเรียนรู้ให้ลึกซึ้งจนถึงขั้นพัฒนาตน พัฒนาสังคมตรงตามเป้าหมายของพระพุทธศาสนาต่อไป ซึ่งในปัจจัยด้านกระบวนการนี้ ประกอบไปด้วยแนวทางดังต่อไปนี้

๑) แนวทางด้านหลักสูตร ปัญหาสำคัญประการหนึ่งของการศึกษาของคณะสงฆ์ คือ การศึกษาของพระสงฆ์นั้นมีมากมายหลายระบบ ดังนั้น จึงควรมีการจัดรูปใหม่ให้มีเอกภาพและประสานสอดคล้องกับระบบการศึกษาของรัฐ สำหรับหลักสูตรการศึกษาของคณะสงฆ์ทุกหลักสูตรที่กำหนดจากส่วนกลาง ควรมีการกำหนดสาระการเรียนรู้ในแต่ละกลุ่ม ไว้เฉพาะส่วนที่จำเป็นในการพัฒนาคุณภาพผู้เรียนทุกคนเท่านั้น สำหรับส่วนที่ตอบสนองความสามารถ ความถนัดและความสนใจของผู้เรียนแต่ละคนนั้นสถานศึกษาสามารถกำหนดเพิ่มขึ้นได้ เพื่อให้สอดคล้องและสนองตอบศักยภาพของผู้เรียนแต่ละคน ผู้วิจัยจึงได้นำแนวคิดดังกล่าวมาร่างเป็นรูปแบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในรูปแบบใหม่ โดยยุบรวมการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรม แผนกบาลี และแผนกพระปริยัติสามัญเข้าด้วยกัน แล้วแบ่งการศึกษาออกเป็น ๓ ระดับ คือ

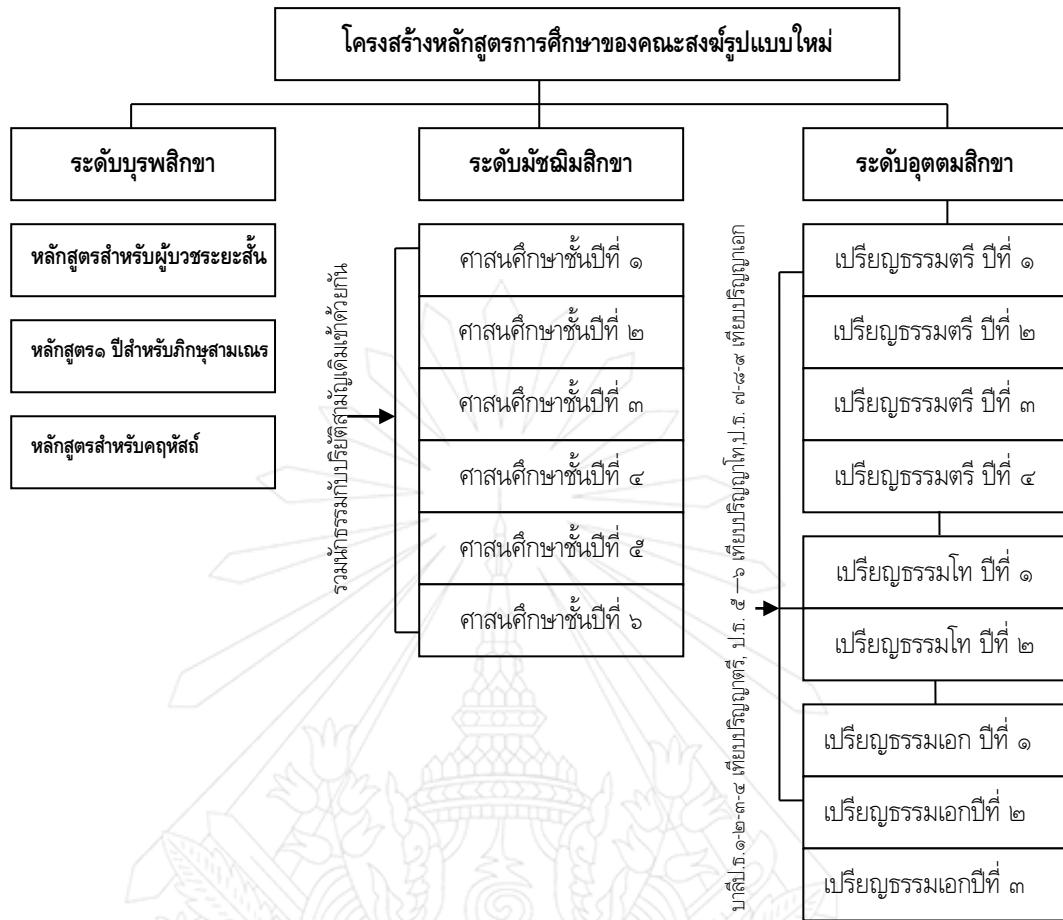
๑) การศึกษาระดับบุรพสิกขา หรือการศึกษาพระพุทธศาสนาขั้นพื้นฐานภาคบังคับ การศึกษาระดับนี้เป็นการศึกษาเบื้องต้นสำหรับพระภิกษุสามเณรทุกรูป เป็นการศึกษาภาคบังคับที่พระภิกษุสามเณรทุกรูปจะต้องศึกษา และรวมไปถึงเป็นจะต้องมีหลักสูตรพื้นฐานสำหรับพุทธบริษัทด้วย โดยมีเนื้อหาที่จำเป็นสำหรับชาวพุทธ

จะต้องรู้ หลักสูตรพิเศษสำหรับผู้บวชระยะสั้น ๗ วัน, ๑๕ วัน, ๑ เดือน, ๓ เดือน ซึ่งการศึกษาหลักสูตรพิเศษระยะสั้นนี้ จะต้องมึเนื้อหาที่เหมาะสมกับระยะเวลาของผู้เรียนที่จำเป็นต้องรู้ หลักสูตรปกติ ๑ ปี สำหรับพระภิกษุสามเณรทั่วไป อาจจะใช้เวลาเรียนทั้งหมด ๑ ปี แบ่งเป็น ๒ ภาคการศึกษา ภาคการศึกษาละ ๑๖ สัปดาห์ โดยใช้เนื้อหาที่จำเป็นเบื้องต้นสำหรับพระภิกษุสามเณรต้องรู้ เพื่อจะได้ยึดถือปฏิบัติได้อย่างถูกต้อง และหลักสูตรปกติ ๑ ปี สำหรับพุทธศาสนิกชนทั่วไปซึ่งเป็นคฤหัสถ์ก็มีหลักสูตรเนื้อหาสาระที่เหมาะสมกับความเป็นคฤหัสถ์

๒) การศึกษาระดับศาสนศึกษา (มัธยมศึกษาหรือมัธยมศึกษา) การศึกษาในระดับนี้ เป็นการบูรณรวมหลักสูตรนักธรรมเดิมเข้ามารวมกับหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกสามัญ และนำเนื้อหาของพระปริยัติธรรมแผนกบาลีบางส่วนเข้ามาเสริมด้วย เพื่อเตรียมพื้นฐานสำหรับผู้ที่จะศึกษาต่อในหลักสูตรที่จะพัฒนาเป็นศาสนทายาทในอนาคต โดยให้มีเนื้อหาที่เป็นหลักสูตรของพระพุทธศาสนา ๖๐-๗๐% เนื้อหาหลักสูตรสายสามัญ ๔๐-๓๐% โดยให้มีเนื้อหาสัมพันธ์กับระดับมัธยมศึกษาในระบบของรัฐ การศึกษาในระดับนี้ มีจุดเด่นตรงที่เป็นการเพิ่มพูนโอกาสทางการศึกษาแก่ผู้ที่ไม่สามารถเข้าถึงระบบการศึกษาของรัฐได้

๓) การศึกษาระดับเปรียญธรรม (อุดมศึกษาหรืออุดมศึกษา) การศึกษาในระดับอุดมศึกษานี้ แบ่งออกเป็นสามระดับ เหมือนกับการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีแบบเดิม คือ เปรียญตรี เปรียญโท และเปรียญเอก หากเปรียบเทียบกับการศึกษาในทางโลก ก็คือ ระดับปริญญาตรี ปริญญาโท และปริญญาเอก โดยปรับปรุงการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีเดิมมาสู่การศึกษาระดับอุดมศึกษา โดยเปิดโอกาสให้มีทางเลือกทางการศึกษาเพิ่มมากขึ้น การศึกษาในระดับนี้แบ่งเป็น ๓ ระดับ เหมือนกับการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีแบบเดิม คือ เปรียญตรี เปรียญโท เปรียญเอก แต่นำมาปรับปรุงหลักสูตรใหม่ ให้เทียบเท่ากับการศึกษาระดับอุดมศึกษาของคณะสงฆ์และของทางโลก โดยจะต้องปรับปรุงหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกบาลีเสียใหม่ โดยนำเนื้อหาหลักสูตรทางโลกเข้ามาเพิ่มเติมเข้าไปด้วย ควรที่จะปรับปรุงหลักสูตรให้เน้นการวิเคราะห์ วิจัย และก่อนจบการศึกษาในระดับนี้ นักศึกษาจะต้องมีผลงานทางวิชาการเหมือนกับการศึกษาระดับปริญญาโทในทางโลก โดยอาจจะต้องมีผลงานวิจัยทางพระพุทธศาสนา หรือผลงานวิจัยทางภาษาบาลีจำนวน ๑ เล่ม ซึ่งโครงสร้างการศึกษาในระดับนี้สามารถแบ่งออกได้ดังนี้ ดังโครงสร้างในแผนภูมิ

แผนภูมิที่ ๕.๖ โครงสร้างหลักสูตรการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในรูปแบบใหม่

จากรูปแบบการศึกษาตามที่ได้นำเสนอมานี้ จะเป็นการแก้ปัญหาการศึกษาของคณะสงฆ์อย่างเป็นรูปธรรม เนื่องจากเป็นการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ให้สอดคล้องกับการจัดการศึกษาของรัฐ มีการบริหารโดยคณะกรรมการของสถานศึกษาและจัดการศึกษาได้สอดคล้องกับความต้องการของคณะสงฆ์ เพราะมีคณะสงฆ์เป็นผู้ควบคุมนโยบาย และเป็นการพัฒนาการศึกษาของคณะสงฆ์ให้เข้าสู่มาตรฐานสากล มีการประกันคุณภาพการศึกษา รวมทั้งได้พัฒนาระบบบริหารจัดการและพัฒนาบุคลากรให้มีประสิทธิภาพและเป็นการเตรียมคนเตรียมศาสนทายาทไว้รับใช้พระพุทธศาสนา สังคมประเทศชาติได้อย่างมีประสิทธิภาพ

๒) แนวทางด้านกระบวนการจัดการเรียนรู้ จากกระบวนการเรียนรู้ของคณะสงฆ์ไทยแบบเดิมเน้นหนักอยู่เฉพาะที่กระบวนการสอบและการวัดผลประเมินผล แต่ไม่ได้ให้ความสำคัญกับกระบวนการเรียนการสอน และได้ศึกษาเฉพาะในภาคปริยัติเป็นส่วนใหญ่ ส่วนภาคปฏิบัตินั้นได้ให้ความสำคัญที่น้อยมาก แทบจะไม่มีปรากฏในหลักสูตรการศึกษาของคณะสงฆ์ โดยเฉพาะหลักสูตรพระปริยัติธรรมทั้งแผนกธรรมและแผนกบาลี ดังนั้น การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในยุคปัจจุบัน ควรแยกจัดเป็น ๒ หมวดใหญ่ ๆ คือ

๑) การศึกษาภาคเนื้อหา ได้แก่ ข้อมูลความรู้หรือสิ่งที่ควรรู้เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ซึ่งพระภิกษุสงฆ์และพุทธศาสนิกชนควรจะต้องรู้ตามสมควรแก่ฐานะของตน และเพื่อความเป็นชาวพุทธที่ดี เช่น พุทธประวัติ ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ความรู้เกี่ยวกับสถาบันพระพุทธศาสนา ศาสนพิธี รวมทั้งวัฒนธรรม

ประเพณีที่เกี่ยวข้องด้วยพระพุทธศาสนา และหลักธรรมคำสอนในทางพระพุทธศาสนา การศึกษาคณะ
เนื้อหาเป็นสิ่งสำคัญ และมีความจำเป็นในการศึกษาขั้นพื้นฐาน

๒) การศึกษาคณะปฏิบัติการ ได้แก่ การพัฒนาผู้เรียนให้เป็นบุคคลที่มีคุณภาพ ซึ่งพร้อมที่จะอยู่
ด้วยดีและมีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคม โดยเฉพาะรู้จักนำหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาไปปฏิบัติ
เพื่อตอบสนองความต้องการและแก้ปัญหาของท้องถิ่นและยุคสมัยนั้นๆ ได้ โดยเฉพาะการปฏิบัติวิปัสสนา
กรรมฐาน ซึ่งถือว่าเป็นเรื่องจำเป็นสำหรับการศึกษาของคณะสงฆ์ จะต้องกำหนดระบบการศึกษาคณะปฏิบัติ
การนี้ให้เข้มแข็ง อาจกำหนดวางระบบเหมือนกับการศึกษาในมหาวิทยาลัยสงฆ์ ที่ได้กำหนดเงื่อนไขให้ผู้
จะสำเร็จการศึกษาในแต่ละระดับชั้น จะต้องผ่านการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามหลักสูตรที่คณะสงฆ์กำหนด
เสียก่อน จึงจะสามารถสำเร็จการศึกษาอย่างสมบูรณ์ในระดับชั้นนั้นๆ

และกระบวนการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบันนี้ ก็สามารถที่จะจัดการศึกษาในรูปแบบ
ทั้ง ๓ รูปแบบนี้ได้ คือ

๑) การศึกษาในระบบ การศึกษาในระบบของคณะสงฆ์ไทย คือการศึกษาในระดับชั้นต่างๆ ตั้งแต่
ระดับบุรพลิกขา มัชฌิมลิกขา และอุตมลิกขา เป็นการศึกษาที่กำหนดจุดมุ่งหมาย วิธีการศึกษา หลักสูตร
ระยะเวลาของการศึกษา การวัดผลและประเมินผล ซึ่งเป็นเงื่อนไขของการสำเร็จการศึกษาที่แน่นอน

๒) การศึกษานอกระบบ การศึกษานอกระบบของคณะสงฆ์ จะต้องปรับการศึกษาในระบบวัตร
อุปัชฌาย์อาจารย์ สัททวิหาริก อันตวาลิก ให้มีความเข้มข้นจริงจังมากขึ้น และนอกจากนี้อาจใช้ระบบ
การศึกษาในสำนักปฏิบัติธรรมกรรมฐาน หรือในสำนักของครูอาจารย์ การศึกษาระบบนี้เป็นการศึกษาที่มี
ความยืดหยุ่นในการกำหนดจุดมุ่งหมาย รูปแบบวิธีการจัดการศึกษา ระยะเวลาของการศึกษา การวัดและ
ประเมินผล ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญของการสำเร็จการศึกษา โดยเนื้อหาและหลักสูตรจะต้องมีความเหมาะสม
สอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการของบุคคลแต่ละกลุ่ม

๓) การศึกษาตามอัธยาศัย การศึกษาตามอัธยาศัยของคณะสงฆ์ เป็นการศึกษาที่ให้ผู้เรียนได้
เรียนรู้ด้วยตนเองตามความสนใจ ศักยภาพ ความพร้อม และโอกาสโดยศึกษาจากบุคคล ประสบการณ์
สังคม สภาพแวดล้อม สื่อหรือแหล่งความรู้อื่นๆ เช่น การจัดโครงการเข้าค่ายคุณธรรม โครงการฝึกอบรม
ปฏิบัติธรรม หรือ การจัดวัดให้เป็นแหล่งเรียนรู้ ห้องสมุด พิพิธภัณฑ์ เป็นต้น

และคณะสงฆ์ไทยอาจจะจัดระบบการศึกษาทางไกล หรือการศึกษาผ่านสื่อต่างๆ เช่น อินเทอร์เน็ต
การศึกษาทางไกลผ่านดาวเทียม การจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ในจังหวัดต่างๆ ที่มีความพร้อม เป็นต้น หรือ
อาจจะจัดการศึกษาผสมผสานกันก็ได้ กระบวนการเรียนการสอนตามหลักการนี้จะสำเร็จผลได้ จะต้อง
มีวิธีสอนที่ดี เฉพาะอย่างยิ่งต้องได้บุคลากรทางการศึกษาโดยเฉพาะครูที่มีความรู้ความสามารถ มีคุณภาพสูง
เพราะการที่จะบูรณาการวิชาต่างๆ ทุกวิชาเข้าด้วยกัน โดยมีพระพุทธศาสนาเป็นแกนกลางนั้น มีใช้ที่ครู
โดยทั่วไปจะสามารถกระทำได้

ไม่ว่าจะใช้กระบวนการเรียนการสอนแบบใด แต่คณะสงฆ์ไทยจะต้องจัดกระบวนการเรียนการสอน โดยควรรยึดหลักการดังนี้ คือ

๑) เน้นความลึกซึ้งของหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในพระไตรปิฎก

๒) จะต้องจัดการศึกษาตามหลักหลักไตรสิกขา

๓) กระบวนการศึกษาต้องมีทั้งพัฒนาการและบูรณาการ พัฒนาการของผู้ที่ได้รับการศึกษา คือ การเป็นผู้มีตนได้พัฒนาแล้ว ๔ ด้าน อันได้แก่ กายภาวนา ศิลภาวนา จิตตภาวนา และ ปัญญาภาวนา โดยทั้งสี่ด้านต้องเชื่อมโยงอิงอาศัยกันและกันและเสริมกันและกัน ในอันที่จะทำลายความเห็นแก่ตัว หลักการบูรณาการทางการศึกษาของคณะสงฆ์ คือ บูรณาการระหว่างปริยัติและปฏิบัติ บูรณาการระหว่างวินัยกับธรรม บูรณาการระหว่างความรู้ทางโลกกับความรู้ทางธรรม

ส่วนกระบวนการจัดการเรียนรู้นั้น ไม่ควรใช้การระบบการจำเพียงอย่างเดียว แต่ควรมีระบบการคิดวิเคราะห์ กระบวนการเรียนการสอนถือว่าเป็นเรื่องสำคัญ ที่ผู้บริหารการศึกษาของคณะสงฆ์จะต้องเน้นเป็นพิเศษ ในการสอนครูผู้สอนจะต้องรู้จักผู้เรียนและจัดการเรียนการสอนให้เหมาะสมกับความแตกต่างของผู้เรียนทั้งวัย ความรู้ ใช้กระบวนการเรียนการสอนที่มุ่งพัฒนาผู้เรียนทั้งระบบ คือ ทั้งความรู้ด้านวิชาการ ด้านพฤติกรรม และด้านสติปัญญา

๓) แนวทางด้านการวัดผลประเมินผล ในระบบการวัดผลแบบของระบบการศึกษาแบบใหม่นั้น จะต้องไม่มุ่งเน้นวัดผลหรือประเมินผลเฉพาะการสอบไล่เพียงอย่างเดียว แต่ควรมีการประเมินผลระหว่างภาคเรียน หรือการประเมินผลในระหว่างการเรียนการสอนด้วย เพราะจะทำให้ผู้เรียนทราบเข้าใจบทเรียนในแต่ละตอนดีแล้วหรือยัง นอกจากนี้จะประเมินผลการเรียนแล้ว ครูผู้สอนควรประเมินพฤติกรรม กิริยามารยาทต่างๆ ที่ผู้เรียนแต่ละคนแสดงออกภายในห้องเรียนและการประกอบกิจกรรมต่างๆ ในสถาบันการศึกษาตามหลักอารยวัฑฒิ ๕ ประการ คือ ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ และปัญญา ว่าผู้เรียนมีพัฒนาการมีความเจริญก้าวหน้าเป็นที่น่าพอใจตามหลักทั้งห้าประการนั้นมากน้อยเพียงใด ถ้าหากว่ายังขาดอยู่ในส่วนไหนก็ให้สถาบันการศึกษาเพิ่มเติมปรับปรุงในส่วนนั้นๆ แทนที่จะวัดผลด้วยการสอบวัดความรู้เพียงอย่างเดียว

ค. แนวทางด้านปัจจัยผลผลิต

ผลผลิตทางการศึกษาของคณะสงฆ์ตามรูปแบบการศึกษาที่เสนอใหม่นี้ เป็นการเสนอให้นำหลักไตรสิกขาของพระพุทธเจ้ามาเป็นแนวทางในการจัดการศึกษา เป็นระบบที่เน้น “การฝึกฝนขัดเกลา” มากกว่าวิชาการล้วนๆ ที่ไม่สนใจฝึกหัดขัดเกลาอะไรเลย ดังนั้น ผู้ที่สำเร็จการศึกษาตามหลักสูตรนี้ จะเรียกได้ว่าเป็นบัณฑิตที่เพียบพร้อมไปด้วยความรู้และทฤษฎีต่างๆ (วิชา) และ ความประพฤติ ความมีระเบียบวินัย (จรณะ) ในเวลาเดียวกัน ซึ่งผลผลิตทางการศึกษาของคณะสงฆ์ในรูปแบบใหม่ มีทั้งที่เป็นฝ่ายบรรพชิตและฝ่ายคฤหัสถ์ ซึ่งตามหลักการแล้ว บัณฑิตที่เป็นผลผลิตจากสถาบันการศึกษาของคณะสงฆ์ ที่ผ่านกระบวนการศึกษาตามหลักไตรสิกขานั้น จะมีคุณสมบัติอันพึงประสงค์ดังนี้

ในด้านคุณภาพของผลผลิตทางการศึกษาของคณะสงฆ์ ได้ผลผลิตที่มีศักยภาพ ได้ผลผลิตที่มีสมรรถภาพ ได้ผลผลิตที่มีคุณภาพ ได้ผลผลิตที่เป็นมนุษยภาพ และผลผลิตทางการศึกษาของคณะสงฆ์ จะมีคุณธรรมภายในที่โดดเด่น ดังนี้ มีปัญญาสมบูรณ์ เมื่อเรียนรู้แล้วสามารถดลละ หรือหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง หลุดพ้นจากภาวะ “ตัวกู ของกู” หรือการยึดถือตัวเองเป็นใหญ่ (อุปาทาน) มีความกรุณาอันไม่มีขอบเขต

ในด้านมาตรการรองรับผลผลิต ผลผลิตทางการศึกษาของคณะสงฆ์ที่ผ่านกระบวนการศึกษาที่ถูกต้องตามแนวพระพุทธศาสนาแล้ว ถือว่าเป็นผู้ที่ทำประโยชน์ตนได้ดีแล้ว ยังควรเป็นผู้พร้อมที่จะบำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์เพื่อผู้อื่น สังคม ประเทศชาติ ด้วยความเสียสละ ไม่เห็นแก่ตัว ช่วยผู้อื่นได้ และพึ่งตนเองได้ด้วยดีด้วย ดังนั้นคณะสงฆ์จะต้องมีเป้าหมายชัดเจนว่า เมื่อบุคคลเหล่านี้สำเร็จการศึกษามาแล้วจะให้ปฏิบัติงานในหน้าที่อะไร จะต้องมีภาระงานให้กลุ่มนี้ทำ ซึ่งภาระงานของพระพุทธศาสนานั้นมีมากมาย ทั้งด้านการปกครอง การเผยแผ่ การศึกษา ฯลฯ ซึ่งคณะสงฆ์จะต้องปรับปรุงองค์กรของคณะสงฆ์ให้มีความชัดเจน พร้อมทั้งรองรับผลผลิตทางการศึกษาเหล่านี้ มิฉะนั้นจะทำให้คนมีความรู้ล้าลิกขออกจากสังคมสงฆ์ไปสู่สังคมภายนอก จะทำให้พระศาสนาสูญเสียบุคลากรที่มีคุณภาพไป เพราะคณะสงฆ์ไม่มีมาตรการใดๆ ไว้รองรับเหมือนที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้

(๔) แนวทางด้านปัจจัยผลกระทบ

ในบริบทของสังคมไทยในยุคปัจจุบัน หากคณะสงฆ์มีการนำหลักการและแนวคิดทางการจัดการศึกษาตามแนวพระพุทธศาสนามาใช้ คือ เป็นการศึกษาเพื่อพัฒนาความเป็นมนุษย์ เป็นการศึกษาเพื่อทำลายความเห็นแก่ตัว จะทำให้ผู้เรียนหรือพระภิกษุสามเณรตลอดถึงพุทธศาสนิกชนทั่วไปที่ผ่านการศึกษาของคณะสงฆ์ จะสามารถบำเพ็ญประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่นได้อย่างเต็มที่ ทำให้องค์กรสงฆ์เป็นองค์กรต้นแบบ เป็นสังคมในอุดมคติตามพุทธประสงค์ที่ทรงวางไว้ คณะสงฆ์จะต้องไม่ปฏิเสธความเป็นไปของสังคมและของโลกที่มีการเปลี่ยนแปลงเป็นพลวัตตลอดเวลา รู้จักนำจุดเด่นบางอย่างมาใช้อย่างชาญฉลาด เช่น การนำเอาองค์ความรู้ด้านการจัดการ การตลาดเชิงสังคม เทคโนโลยีสารสนเทศ และการบริหารจัดการอย่างมืออาชีพ ฯลฯ มาใช้ดำเนินการงานด้านศาสนาอย่างกลมกลืนและมีประสิทธิภาพแล้ว จะทำให้คณะสงฆ์เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณและเป็นที่ยึดเหนี่ยวของประชาชนได้อย่างแท้จริง และจะส่งผลกระทบในด้านบวกต่อพระพุทธศาสนา ต่อคณะสงฆ์และสังคมประเทศชาติดังนี้

๑) **ผลกระทบที่มีต่อพระพุทธศาสนา** ย่อมส่งผลดีแก่พระพุทธศาสนาโดยภาพรวม คือ จะทำให้มีศาสนทายาทที่มีวิชาและจรณะ สามารถสืบทอดและเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปได้อย่างมีคุณภาพ

๒) **ผลลัพธ์ที่มีต่อองค์กรคณะสงฆ์** จะทำให้บทบาทของคณะสงฆ์ที่มีต่อสังคมมีเพิ่มมากขึ้น นอกจากจะเป็นการปรับตัวเพื่อรักษาสถานภาพเดิมขององค์กรสงฆ์ ให้ยังคงมีความสำคัญในสังคมอยู่แล้ว ยังเป็นการปรับตัวเพื่อรับมือกับสถานภาพใหม่ที่จะเกิดขึ้นอย่างมีความรู้เท่าทันอีกด้วย

๓) **ผลลัพธ์ที่มีต่อสังคมและประเทศชาติ** สามารถทำหน้าที่ต่อประชาชนหรือสังคมในการให้คำแนะนำ สั่งสอน เผยแผ่ธรรมแก่ประชาชน ให้มีความรู้ความเข้าใจถูกต้อง ประพฤติอยู่ในศีลธรรม รู้จักฝึกอบรมจิต ฝึกอบรมปัญญา เมื่อประชาชนอยู่ร่วมกันด้วยความสงบสุข ก็จะเป็นประโยชน์ต่อประเทศชาติโดยรวม

การศึกษาปริยัติธรรมแผนกธรรมและบาลีซึ่งเป็นการศึกษากระแสหลักของคณะสงฆ์ในทุกวันนี้ ควรจะปฏิรูปให้เป็นการศึกษาพระพุทธศาสนาที่ครบถ้วนและสมบูรณ์ ทั้งในส่วนของหลักการและวิธีการ นั่นคือจะต้องทำให้เป็นกระบวนการศึกษาเรียนรู้ที่สมบูรณ์ ทั้งปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ เพื่อสร้างชุมชนและปัจเจกชนชาวพุทธที่มีค่านิยมต่อต้านกระแสความโลภ ความโกรธ และความหลง และสร้างวิถีชีวิตที่มีการเอื้อเพื่อแบ่งปันด้วยมิตรไมตรีต่อกันและกัน และมีชีวิตอยู่อย่างรู้เท่าทันความเป็นจริงต่างๆ การศึกษาแผนกธรรมและบาลี ควรจัดการประสานให้เกื้อกูลต่อการศึกษาระบบที่มีอยู่แล้ว ให้เป็นระบบการศึกษาที่ส่งเสริมซึ่งกันและกัน คณะสงฆ์หรือผู้มีหน้าที่ในทางการศึกษา ควรจะอำนวยความสะดวกให้มีพื้นที่ทางการศึกษาแบบนี้กระจายออกไปในทุกๆ ภาคส่วนของสังคม

กระนั้นก็ตาม การจัดการศึกษาของสงฆ์และความคาดหวังต่อการปฏิรูปการพระศาสนา เป็นสิ่งซึ่งต้องเกิดความเปลี่ยนแปลงจากภายในเป็นสำคัญ นั่นหมายความว่า คณะสงฆ์ต้องเป็นหัวเรือใหญ่ในการขับเคลื่อน ซึ่งน่าจะใช้โอกาสของกระแสการปฏิรูปหลายๆ ด้านที่ดำเนินอยู่ในเวลานี้ ในขณะที่เดียวกัน ภาครัฐเองจะต้องมีวิสัยทัศน์เล็งเห็นว่า ถึงเวลาที่ต้องปรับเปลี่ยนการศึกษาของสงฆ์อย่างขนานใหญ่ แม้งบประมาณแผ่นดินที่เพิ่มขึ้น แต่รัฐอาจจะอุดหนุนในรูปของการจัดตั้งกองทุนเพื่อการศึกษา อาจจะได้โดยกระจายสะสมไปจนกว่าจะเพียงพอ หรือให้คณะสงฆ์จัดหาผลประโยชน์เพื่อการนี้ได้ รวมถึงการอุดหนุนการศึกษาพิเศษที่สถาบันสงฆ์จะจัดขึ้นเพื่อให้บริการแก่ประชาชนทั่วไปด้วย วัดจะกลับมาเป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชนได้ใหม่ ด้วยการจัดการร่วมกันของคณะสงฆ์ พระภิกษุ คณะกรรมการวัด และศรัทธาชาวบ้าน เนื่องด้วยวัดกลับมามีบทบาทเป็นสมบัติส่วนรวมที่ให้บริการด้านความดี ความงามแก่ชุมชนท้องถิ่น และเป็นผู้นำทางปัญญาได้เหมือนดังที่เคยเป็นในอดีต ซึ่งจากแนวทางดังกล่าวที่ได้นำเสนอมา ผู้วิจัยจึงได้สรุปเป็นภาพรวมถึงแนวทางการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบันได้ตั้งแผนภูมิที่ ๕.๗

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะในเชิงนโยบาย

๑) คณะสงฆ์จะต้องมีนโยบายในการปฏิรูปการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์อย่างชัดเจน ซึ่งจากผลการวิจัยพบว่าการจัดการศึกษาตามแนวทางที่ผู้วิจัยได้นำเสนอนี้ จะสามารถแก้ไขจุดอ่อนอันเป็นอุปสรรคทางการศึกษาของคณะสงฆ์ได้ แต่การจะดำเนินการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในรูปแบบใหม่นี้ให้สำเร็จได้หรือไม่ ขึ้นอยู่กับคณะสงฆ์เองว่ามีความตั้งใจจริงที่จะปฏิรูปการศึกษาของคณะสงฆ์หรือไม่ เพราะการจัดการศึกษาตามรูปแบบใหม่ที่ผู้วิจัยเสนอนี้ จะต้องเป็นการปฏิรูปและเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการบริหารคณะสงฆ์ครั้งใหญ่ และจะต้องแก้ไขกฎระเบียบต่างๆ ที่เป็นปัญหาอุปสรรค เช่น ระเบียบว่าด้วยโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา พ.ศ. ๒๕๓๕ กฎมหาเถรสมาคมฉบับที่ ๒๔ (พ.ศ. ๒๕๔๑) ว่าด้วยการแต่งตั้งถอดถอนพระสังฆาธิการ พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ และพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๓๕ ระเบียบมหาเถรสมาคมว่าด้วยการจัดตั้งโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีประจำจังหวัด พ.ศ. ๒๕๔๑ พ.ร.บ.ว่าด้วยกำหนดวิทยฐานะผู้สำเร็จวิชาการพระพุทธศาสนา (ฉบับที่ ๑) พ.ศ. ๒๕๒๗ เป็นต้น

๒) คณะสงฆ์จะต้องร่วมมือกับรัฐบาลในการปรับปรุงการศึกษาของคณะสงฆ์ การจะดำเนินการในระดับนี้ได้ องค์กรคณะสงฆ์โดยเฉพาะมหาเถรสมาคมจะต้องเห็นความสำคัญและกำหนดให้เป็นวาระสำคัญอย่างเร่งด่วน และจะต้องประสานไปยังรัฐบาลให้กำหนดเรื่องการแก้ไขปัญหาการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยเป็นวาระแห่งชาติเหมือนกับการแก้ไขปัญหาการศึกษาของชาติ โดยอาจจะทำไปพร้อมๆ กับการปฏิรูปการศึกษาของชาติด้วยก็ได้ จากนั้นเมื่อคณะสงฆ์โดยมหาเถรสมาคมร่วมมือกับรัฐบาล คณะสงฆ์จะต้องระดมผู้ที่มีความรู้ความสามารถ นักวิชาการทางด้านพระพุทธศาสนา นักวิชาการทางการศึกษา และบุคลากรด้านอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องเพื่อกำหนดตั้งเป็นคณะกรรมการปฏิรูปการศึกษาของคณะสงฆ์อย่างเป็นระบบ ถ้าหากมหาเถรสมาคมร่วมมือกับรัฐบาล การปฏิรูปการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยก็จะสำเร็จได้โดยไม่ยาก ดังนั้น คณะสงฆ์จะต้องเห็นความจำเป็นของการปฏิรูปการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย และมีนโยบายที่ชัดเจนแน่นอนเสียก่อน จากนั้นรัฐบาลก็จะให้การสนับสนุนอย่างแน่นอน

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะในการปฏิบัติ

๑) องค์กรคณะสงฆ์จะต้องปลุกจิตสำนึกของพระสังฆาธิการและพุทธศาสนิกชน โดยการจัดประชุมสัมมนาตามสถานศึกษา และที่ประชุมคณะสงฆ์ในจังหวัดต่างๆ เพื่อรณรงค์ให้บุคลากรคณะสงฆ์ทุกฝ่าย เห็นความจำเป็นและความสำคัญของการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ ที่จะต้องมุ่งเน้นคุณภาพทางการศึกษาให้มากกว่าปริมาณ และจะต้องมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงการจัดการศึกษาไปสู่ระบบใหม่ ซึ่งจำเป็นจะต้องเริ่มต้นจากพระภิกษุเจ้าคณะพระสังฆาธิการทุกระดับในจังหวัดต่างๆ และจะต้องให้พุทธศาสนิกชนฝ่ายคฤหัสถ์ทั้งสังคมมีความตื่นตัว โดยมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่ง ควรจะเป็นแกนนำในการเป็นผู้กระตุ้นให้ผู้บริหารคณะสงฆ์ และฝ่ายรัฐบาลเห็นความสำคัญในเรื่องนี้โดยการจัดประชุมสัมมนา เผยแพร่ผ่าน

สื่อสารมวลชนแขนงต่างๆ เมื่อสังคมทุกภาคส่วนตื่นตัวและเห็นความสำคัญ การจะปฏิรูปการศึกษาของคณะสงฆ์ก็จะสามารถดำเนินการให้สำเร็จได้

๒) แสวงหาความร่วมมือจากนักวิชาการผู้มีความรู้ความสามารถทั้งจากภายในและภายนอก คณะสงฆ์จะต้องทำความร่วมมือกับนักวิชาการที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญและมีส่วนร่วมด้วย มิใช่เป็นเรื่องของคณะสงฆ์กับของรัฐบาลเท่านั้น ตลอดรวมถึงนักวิชาการพุทธศาสนาทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์ และให้แต่งตั้งคณะกรรมการขึ้นมาศึกษาหรือกระทำประชาพิจารณ์ในเรื่องการศึกษาของคณะสงฆ์โดยเร่งด่วน และต้องนำเสนอให้รัฐบาลถือเป็นวาระแห่งชาติ การปฏิรูปการศึกษาของคณะสงฆ์จึงจะสามารถทำสำเร็จได้

๕.๒.๓ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยต่อไป

ควรมีการวิจัยเพื่อสร้างหลักสูตรในการสร้างศาสนทายาทของคณะสงฆ์ โดยกระบวนการไตรสิกขา และประยุกต์ศาสตร์สมัยใหม่เข้ามาใช้ในการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ ว่าจะมีกระบวนการจัดการศึกษาอย่างไร จึงจะทำให้สามารถผลิตศาสนทายาทที่มีคุณภาพตามเป้าหมายของพระพุทธศาสนาได้

๑) ควรมีการวิจัยเรื่องการศึกษาหลักสูตรวิปัสสนากรรมฐาน ซึ่งปัจจุบันยังไม่มีรูปแบบบริหารจัดการที่ชัดเจน ทำอย่างไรที่จะให้การศึกษาวิปัสสนากรรมฐานมีการศึกษาอย่างเป็นระบบ และเป็นหลักสูตรที่พระสงฆ์ทุกรูปจะต้องปฏิบัติเป็นประจำทุกปี จะได้ไม่ห่างเหินจากการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน และให้พระสงฆ์กลับมาเป็นผู้นำในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานแก่ประชาชน

๒) ควรมีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับรูปแบบการจัดการศึกษาพระพุทธศาสนาให้ชาวต่างชาติ เพราะปัจจุบันนานาประเทศได้มีการยอมรับให้ประเทศไทยเป็นศูนย์กลางพระพุทธศาสนาของโลก ระบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในอนาคต จะต้องเตรียมหลักสูตรไว้รองรับนักศึกษานานาชาติ ดังนั้น ควรมีการศึกษาวินิจฉัยว่าระบบการจัดการศึกษาพระพุทธศาสนาให้แก่ศึกษานานาชาติ นั้น ควรมีระบบการจัดการศึกษาอย่างไร ที่จะสามารถทำการศึกษาให้บรรลุเป้าหมายของพระพุทธศาสนา ทั้งปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ข้อมูลปฐมภูมิ

การศาสนา, กรม. **พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง** พิมพ์เนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี.

กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๕.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์**

พระบรมราชินีนาถ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ

กาญจนา เกียรติประเสริฐ. **วิธีสอนทั่วไปและทักษะการสอน**. กรุงเทพฯ : วัฒนาพานิช, ๒๕๒๔.

การศาสนา, กรม. **คู่มือพระสังฆาธิการ**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๒.

การศาสนา, กรม. **การพัฒนารูปแบบการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรม-บาลี**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๔๑.

การศาสนา, กรม. **ประวัติการศึกษาของสงฆ์**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๗.

เกวียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์. **ห้าคือบัณฑิต**. กรุงเทพฯ : ชัคเชลมีเดีย, ๒๕๔๑.

_____ **ศึกษิตแห่งศตวรรษที่ ๒๑ : แนวคิดปฏิรูปการศึกษาไทย**. กรุงเทพฯ : บริษัทชัคเชลมีเดีย, ๒๕๓๙.

_____ **บันสมองของชาติ**. กรุงเทพฯ : ชัคเชลมีเดีย, ๒๕๔๓

_____ **มหาวิทยาลัยที่ทางแยก**. กรุงเทพฯ : ชัคเชลมีเดีย, ๒๕๔๑.

_____ **จอมปราชญ์นักการศึกษา**. กรุงเทพฯ : ชัคเชลมีเดีย, ๒๕๔๓.

คะเนิงนิตย์ จันทบุตร. **การเคลื่อนไหวของยุวสงฆ์ไทยรุ่นแรก พ.ศ. ๒๔๗๗-๒๔๘๕**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๘.

_____ **สถานภาพของพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพฯ : กลุ่มประสานงานศาสนาเพื่อสังคม, ๒๕๓๐.

คึกฤทธิ์ ปราโมทย์. **วิฤตในพระพุทธศาสนา**. เชียงใหม่ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่, ๒๕๓๔.

จารุรัตน์ ปันมณี. **กฎหมายพระสงฆ์ คำพิพากษาศึกษาที่ดิน มรดก หนังสือส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๐.

- ชาญณรงค์ บุญหนุน. **พระสงฆ์ไทยในอนาคต บทสำรวจเบื้องต้นว่าด้วยความเปลี่ยนแปลง**. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), ๒๕๕๑.
- ชูศักดิ์ แซ่เอี้ย และ คณะ. **ประวัติความเป็นมาของพระสงฆ์**. เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง การศึกษา พฤติกรรมของพระสงฆ์ที่เกี่ยวข้องกับหลักฐานทางโบราณคดี ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๒.
- ชัยอนันต์ สมุทวณิช. **การปฏิวัติหลักสูตรการศึกษาไทย : จากแห่งหลักสูตรสู่มณฑลของการเรียนรู้รอบด้านอย่างมีบูรณาการ**. กรุงเทพฯ : วชิราวุธวิทยาลัย, ๒๕๔๑.
- _____ . **การเรียนรู้อย่างเป็นทางการกับการพัฒนาคุณภาพการศึกษา**. กรุงเทพฯ : วชิราวุธวิทยาลัย, ๒๕๔๑.
- _____ . **Plearn เพลิน เล่น เรียน**. กรุงเทพฯ : วชิราวุธวิทยาลัย, ๒๕๔๐.
- _____ . **เพลิน = สมาร์ทที่สนุก**. กรุงเทพฯ : วชิราวุธวิทยาลัย, ๒๕๔๐.
- ชัย เรื่องศิลป์. **ประวัติศาสตร์ไทยด้านสังคม สมัย พ.ศ. ๒๓๕๒-๒๔๕๓**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๐.
- ดุษฎี ลีตลวรงค์. **การศึกษาในสังคมพระพุทธศาสนาตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก**. กรุงเทพฯ : กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๓๘.
- ทิศนา แคมมณี. **ศาสตร์การสอน องค์ความรู้เพื่อการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ**. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๘.
- ทินพันธ์ นาคะตะ. **พระพุทธศาสนากับสังคมไทย**. กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๙.
- ทรงคุณ จันทร. **การวิจัยเชิงคุณภาพทางวัฒนธรรม**. กาลิณธ์ : ประสานการพิมพ์, ๒๕๔๙.
- ธีรยุทธ บุญมี. **จุดเปลี่ยนแห่งยุคสมัย พิมพ์ครั้งที่ ๒**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์วิญญูชน, ๒๕๓๗.
- นราธิประพันธ์พงศ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา. **จดหมายเหตุลาลูแบร์**. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๕.
- บุญสม เจนใจ. **พระพุทธศาสนา ศาสนาประจำชาติไทย**. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการจัดงานส่งเสริมพระพุทธศาสนา วันวิสาขบูชา, ๒๕๒๗.
- ประเวศ วะสี. **ยุทธศาสตร์ทางปัญญาแห่งชาติ**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิภูมิปัญญา ร่วมกับสมาคมนักข่าวแห่งประเทศไทย, ๒๕๓๗.
- _____ . **ยุทธศาสตร์ทางปัญญาแห่งชาติ**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิภูมิปัญญา ร่วมกับสมาคมนักข่าวแห่งประเทศไทย, ๒๕๓๗.
- _____ . **วิกฤตพุทธศาสนา**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๔๒.
- _____ . **พระสงฆ์กับการเรียนรู้เท่าทันสังคม พิมพ์ครั้งที่ ๒**. กรุงเทพฯ : หมอชาวบ้าน, ๒๕๔๐

ปิยโสภณ. **ก้าวใหม่แห่งการคณะสงฆ์ การศึกษา-เผยแผ่ นำการปกครอง-ก่อสร้าง**. กรุงเทพฯ : ห.ส.น.เจ็ยฮั่ว, ๒๕๕๖

ปรัชญา เวสารัชช์. **รวมบทความปฏิรูปสังคมไทย**. กรุงเทพฯ : สถาบันที่ปรึกษาเพื่อพัฒนาประสิทธิภาพในราชการ, ๒๕๕๓.

ปรารธนา กล้าผจญ.สมศักดิ์ คงเที่ยง. **หลักและทฤษฎีการบริหารการศึกษา**. กทม : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๕๔.

พระมหาจรรยา สุทธิญาโณ. **ปฏิรูปการสงฆ์**. กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, ๒๕๓๙.

พระคุณฐิติ เมฆังกูโร. **พุทธศาสนากับการศึกษาไทย**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๑.

พระมหาดวงจันทร์ คุณุตตลีโล (บุญเทียม). "ไตรสิกขา : การศึกษาวิถีพุทธ". **เดลีวิชาการ พุทธศาสนากับศาสตร์ต่างๆ**. India : Om Laser Printers, ๒๕๕๐.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). **บทบาทสถาบันพระพุทธศาสนากับการจัดการศึกษา**. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๔๖.

พระไพศาล วิสาโล. **ด้วยพลังแห่งปัญญาและความรัก : สร้างสรรค์ทางเลือกใหม่เพื่อสังคมไทยในศตวรรษหน้า**. กรุงเทพฯ: ส่องสยาม, ๒๕๓๘.

_____ **พุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสตรี-สตรีศึกษาศาสตร์, ๒๕๕๖.

_____ **ส่องสว่างทางไท**. กรุงเทพฯ : บริษัทตฤตาพับลิเคชั่น จำกัด, ๒๕๕๗

_____ **ฝ่าฟันวิกฤตศีลธรรมด้วยทัศนะใหม่**. กรุงเทพฯ : บริษัทเคิลด์ไทย จำกัด, ๒๕๕๙.

พุทธทาส ภิกขุ. **เป้าหมายของการศึกษา**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์นิพนพาน, ๒๕๓๗.

_____ **ธรรมบรรยายต่อทางสุนัข**. กรุงเทพฯ : ธรรมทาน, ๒๕๒๕.

_____ **เยาวชนกับศีลธรรม**. กรุงเทพฯ : ธรรมทาน, ๒๕๒๒.

_____ **การศึกษาคืออะไร**. กรุงเทพฯ : สมชายการพิมพ์, ๒๕๑๗.

_____ **มหาวิทยาลัยในตัวคน**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, ๒๕๑๑.

พระเทพดิลก (ระแบบ ลีตญาโณ). **ศาสนทายาทคุณภาพ**. กรุงเทพฯ : พรศิวกการพิมพ์, ๒๕๕๓.

_____ **กาลามสูตร**. กรุงเทพฯ : พรศิวกการพิมพ์, ๒๕๕๔.

พระเทพเวที (ป.อ.ปยุตฺโต). **ทิศทางการศึกษาคณะสงฆ์ไทย**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๑.

_____ **ทำไมคนไทยจึงเรียนพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๓

_____ **จะพัฒนาคนกันอย่างไร**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๖.

_____ **เศรษฐกิจศาสตร์แนวพุทธ**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๑.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). **พุทธธรรมฉบับปรับปรุงขยายความ**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

_____ **นิติศาสตร์แนวพุทธ**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๑.

_____ **จาริกบุญ-จารีการธรรม**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สหธรรมิก, ๒๕๒๙.

_____ **สถานการณืพระพุทธศาสนา กระแสไสยศาสตร์**. กรุงเทพฯ : บริษัทสหธรรมิก, ๒๕๓๙.

_____ **มองสันติภาพโลกผ่านภูมิหลังอารยธรรมโลกาภิวัตน์**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : บริษัท สหธรรมิกจำกัด, ๒๕๔๒.

_____ **การศึกษาเพื่ออารยธรรมที่ยั่งยืน**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สหธรรมิก, ๒๕๓๙

_____ **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลศัพท์** (พิมพ์ครั้งที่ ๖). กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

_____ **สถาบันสงฆ์กับสังคมไทย**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๗.

_____ **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

_____ **ธรรมะกับการศึกษาของไทย**. กรุงเทพฯ : สหธรรมิก, ๒๕๓๘.

_____ **การศึกษา : เครื่องพัฒนาที่ยังต้องพัฒนา**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง, ๒๕๓๐.

_____ **การศึกษาของคณะสงฆ์ไทย ปัญหาที่ร่อทางออก**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๒๙.

_____ **บทเรียน ๒๕ ปี คนไทยเรียนรู้หรือยัง**. กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, ๒๕๔๑.

_____ **พุทธศาสนาจะวิกฤติ ต้องคิดให้ไกล รู้ให้ทัน**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๕.

_____ **คนไทยสู่ยุคไอที**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๒.

_____ **รุ่งอรุณของการศึกษา เบิกฟ้าแห่งการพัฒนาที่ยั่งยืน**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๖.

_____ **การศึกษาเพื่ออารยธรรมที่ยั่งยืน** (พิมพ์ครั้งที่ ๓). กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙.

_____ **สอนนาค-สอนทีต ชีวิตพระ ชีวิตชาวพุทธ**. กรุงเทพฯ : บริษัทธรรมสารจำกัด, ๒๕๔๒.

_____ **พระธรรมทูตไทย เบิกทางสู่อารยธรรมใหม่**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๕.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). **สืบสานวัฒนธรรม**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๗.

พระราชวรมุณี (ป.อ.ปยุตฺโต). **ทางสายกลางของการศึกษาไทย**. กรุงเทพฯ : คณะเศรษฐศาสตร์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๓๐.

_____ **ปรัชญาการศึกษาไทย** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๕.

_____ **การศึกษาของคณะสงฆ์ ปัญหาที่ร่อทางออก**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๙.

_____ **บทบาทของพระสงฆ์ในสังคมไทยปัจจุบัน**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๐.

_____ **พุทธศาสนากับสังคมไทยปัจจุบัน**. กรุงเทพฯ : สยามสมาคม, ๒๕๑๓.

พระราชวรมุณี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). การคณะสงฆ์กับ พ.ร.บ.การศึกษาแห่งชาติ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

_____. วิทยาศาสตร์ในทัศนะของพระพุทธศาสนา. กรุงเทพฯ : บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๐.

พระราชธรรมนิเทศ (ระเบบ □ □ ต □ โณ). พุทธวิธีเผยแผ่พระพุทธศาสนา. กรุงเทพฯ : พรคิวงการพิมพ์, ๒๕๔๒.

พระมหาสมณเถียร ธีรานนฺโท. การศึกษาของสงฆ์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ ๖ ถึงรัชกาลที่ ๙) ๑๐๐ ปี มหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๔๓๖-๒๕๓๖. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

พระมหาเสริมชัย ชยมงคลโล. การบริหารวัด. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธภาวนาวิชาธรรมกาย, ๒๕๓๙.

พระสุธีวรญาณ (ณรงค์ จิตฺตโสภโณ). พุทธศาสตร์ปริทรรศน์. กรุงเทพฯ : บริษัทตลาดตาพับลิเคชั่น จำกัด, ๒๕๔๙.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. ประวัติมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๑.

มานพ พลไพรินทร์. การจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม. กรุงเทพฯ : จงเจริญการพิมพ์, ๒๕๓๓

ยนต์ ชุ่มจิต. การศึกษาและความเป็นครูไทย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ไอเดียเนลส์, ๒๕๔๒.

รุ่ง แก้วแดง. ปฏิวัติการศึกษาไทย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๓.

รังสรรค์ ชนะพรพันธุ์. การศึกษา ทุณนิยม และโลกาฆวตร. กรุงเทพฯ : โครงการจัดพิมพ์คปไฟ, ๒๕๔๔.

วิชัย ต้นศิริ. โฉมหน้าการศึกษาไทยในอนาคต แนวคิดสำคัญของการปฏิรูปในพระราชบัญญัติการศึกษา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

วิทย์ วิศทเวทย์. ปรัชญาการศึกษาไทย ๒๕๑๑-๒๕๗๕. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, ๒๕๓๑.

วิจิตร เกิดวิสิษฐ์ และ ปรีชา ช่างขวัญยืน. หนังสือเรียนพระพุทธศาสนา ส. ๐๑๑๒-ส.๐๑๑๓. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๓.

สนธิ ศรีสำแดง. พระพุทธศาสนากับการศึกษา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

_____. พระพุทธศาสนากับหลักการการศึกษา : ภาคทฤษฎีความรู้. กรุงเทพฯ : นิลนาราการพิมพ์, ๒๕๓๔.

สนธิ สมัครการ และสุพรรณิ ไชยอำพร. สังคมไทย ภาวะปัจจุบัน และแนวโน้มในอนาคต (พ.ศ.๒๕๓๕-๒๕๕๐). กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, ๒๕๓๕.

สมพร เทพสิทธิ. การส่งเสริมพระพุทธศาสนาในภาวะวิกฤติของสังคมไทย. กรุงเทพฯ : สมชายการพิมพ์, ๒๕๔๓.

เสถียรพงษ์ วรณปก. กรณีธรรมกาย ภาพสะท้อนของชาวพุทธไทย ใน พุทธศาสนาสยาม ฤทธิฤตจะเป็นโอกาส. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๔๓.

_____. สวนทางนิพพาน. กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๐.

- _____ **พุทธศาสนาศึ้นและวิจารณ์**. กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, มปป.
สมบุญ สุธำราญ. **การพัฒนาตามแนวพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพฯ : บริษัทพิมพ์ส่วยจำกัด, ๒๕๒๗.
สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง. **เรื่องสอบธรรมสนามหลวงแผนกธรรม พ.ศ. ๒๕๔๘**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๔๘
สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. **การสำรวจทัศนคติต่อภาวะทางสังคมในเขตเมือง ปี พ.ศ. ๒๕๓๖-๒๕๓๘**. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยสังคม, ๒๕๓๙.
สภาการศึกษาหมามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์. **ประวัติหมามกุฏราชวิทยาลัย**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์หมามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๑.
สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. **แผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๕-๒๕๔๙ ฉบับสรุป**. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, ๒๕๔๕.
สำนักงานสนับสนุนการวิจัย (สกว.). **พุทธวิบัติ วิฤตติศาสนายุครนาธิปไตย**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อมรินทร์ พริ้นติ้ง จำกัด, ๒๕๔๒.
สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. **รายงานการเสวนาทางวิชาการ การศึกษาของคณะสงฆ์ กับ การปฏิรูปการศึกษาตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.๒๕๔๒**. สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ : สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๔๒.
_____ **สภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย**. กรุงเทพฯ : การพิมพ์พระนคร, ๒๕๒๖.
_____ **แนวคิดและทิศทางการปฏิรูปการศึกษาหลังมัธยมศึกษาไทย**. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, ๒๕๔๐.
_____ **แนวทางการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.
สมหมาย จันทรเรือง, ดร. **พัฒนาการศึกษาไทย อดีต ปัจจุบัน และในสหัสวรรษใหม่**. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.
สมบุญ สุธำราญ. **พุทธศาสนากับการเปลี่ยนทางสังคม**. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๗.
_____ **การพัฒนาชนบทตามแนวทางพุทธศาสนา : กรณีศึกษาพระสงฆ์กับนักพัฒนา**. กรุงเทพฯ : พิมพ์ส่วย, ๒๕๓๐.
สิทธิชัย ชาติานิติ. **การศึกษากับสังคม พิมพ์ครั้งที่ ๒**. กรุงเทพฯ : โอ เอส พริ้นติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๒๙.
สิริวัฒน์ คำวันสา. **สงฆ์ไทยใน ๒๐๐ ปี เล่ม ๑**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ศรีอนันต์, ๒๕๒๔.
สุภาพรรณ ณ บางช้าง และคณะ. **การประยุกต์หลักธรรมมาใช้ในการพัฒนาชนบท**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๗.
สุรางค์ ไคว์ตระกูล. **จิตวิทยาการศึกษา**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑

สุมน อมรวิวัฒน์. ศาสตราจารย์. **หลักสูตรธนาคารทางการศึกษาตามนัยพุทธธรรม**. นนทบุรี : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๔๔

_____ **สมบัติทิพย์ของการศึกษาไทย**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

_____ **การพัฒนาการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์ : ทักษะกระบวนการเผชิญสถานการณ์**. นนทบุรี : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๔๒.

_____ **การสอนโดยสร้างศรัทธาและโยนิโสมนสิการ**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ไอดีเอ็นเอสโตร์, ๒๕๓๐.

_____ **หลักสูตรธนาคารทางการศึกษาตามนัยพุทธธรรม**. นนทบุรี : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๔๔.

สุลักษณ์ ศิวลักษณ์. **แหวกแนวคิด**. กรุงเทพฯ : บริษัท ๒๒๒ วิภาวดี จำกัด, ๒๕๓๘.

สุทธิพงษ์ ตันตยาพิศาลสุทธิ. **ศาสนาประจำชาติ**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๖.

ศาสนศึกษา, กอง. **ประมวลคณาธรรมบท ภาค ๑ - ๘**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๗.

ศึกษาธิการ, กระทรวง. **แนวทางการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธ**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์, ๒๕๔๖.

ศึกษาธิการ, กระทรวง. **๒๐๐ ปีของการศึกษาไทย**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๒๖.

ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร. **วิฤทธิพุทธศาสนา**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๔๒.

อภิวัฒน์ โพธิ์สถาน. **พุทธศาสน์แนวปฏิบัติเพื่อชีวิต**. มหาสารคาม : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๑.

อำพล จินดาวัฒน์. **จิตอาสา พลังสร้างโลก**. กรุงเทพฯ : ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาแผ่นดินเชิงคุณธรรม (ศูนย์คุณธรรม), ๒๕๔๙.

(๒) วิทยานิพนธ์- งานวิจัย

คณะผู้วิจัย สถาบันวิจัยญาณสังวร. "ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการประพฤติผิดพระวินัยของพระภิกษุในพระพุทธศาสนา :

ศึกษาวิเคราะห์การประพฤติผิดพระวินัยของพระภิกษุในเขตกรุงเทพมหานคร". **รายงานการวิจัย**.

สถาบันวิจัยญาณสังวร : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย : กรุงเทพมหานคร, ๒๕๔๓.

คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. "สภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย". **รายงานวิจัย**. กองแผนงานสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, ๒๕๒๖.

จูไรรัตน์ แสนใจรักษ์. "พัฒนาการการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย พ.ศ. ๒๔๘๙ - ๒๕๒๗". **วิทยานิพนธ์ศิลป**

ศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๑.

จินตนา คักดีคู่อราม. "การนำเสนอรูปแบบการบริหารโรงเรียนในกำกับของรัฐสำหรับประเทศไทย". **วิทยานิพนธ์**

ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

ดลพัฒน์ ยศธร. "การนำเสนอรูปแบบการศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนตามแนวพุทธศาสตร์". **วิทยานิพนธ์**

ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ., ๒๕๔๒ .

- ดวงพร สุขศิริวัฒน์. “พัฒนาการของมหาวิทยาลัยสงฆ์ในประเทศไทย พ.ศ. ๒๕๒๗-๒๕๓๔”. **วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๓๖.
- ทวี คັນสนีย์พันธ์ และ เดชา พวงงาม. “การศึกษาสภาพการจัดการศึกษาสงฆ์ในโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาเขตการศึกษา ๑๑”. **รายงานการวิจัย**. สำนักพัฒนาการศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม : เขตการศึกษา ๑๑, ๒๕๓๗.
- นันทนา วัฒนสุข. “บทบาทของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เกี่ยวกับการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๖.
- แน่น้อย ดิตติรานนท์. “เสนาบดีกระทรวงธรรมการในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช” **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๙.
- บำรุง สุขพรรณ. “เรื่องการศึกษาสภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์”. **รายงานการวิจัย**. คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๔.
- ผาสุก วงษ์ไพจิตร และคณะ. “คอร์ปชั่นในภาครัฐ : ความเห็นและประสบการณ์ของครวัเรียน”. **รายงานการวิจัย**. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓.
- พรชูลี อาชาวำรุง, รศ.,ดร.. “รูปแบบการศึกษาไทยที่สอดคล้องกับบริบทของสังคมไทยในศตวรรษที่ ๒๑”. **รายงานการวิจัย**. ภาควิชาอุดมศึกษาคณะครุศาสตร์ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘ .
- พรศักดิ์ ธนพัฒน์พงศ์. “มหาเถรสมาคมกับการยอมรับการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ในการปฏิรูปการปกครองคณะสงฆ์”. **วิทยานิพนธ์นิเทศศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑.
- พระครูวิบูลธรรมโสภิต (เสรี ชื่นชม). “การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์โดยสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส”. **วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๖.
- พระมหาชานนท์ อ่อนโพชา. “พระวินัยของพระสงฆ์ ศึกษาปฏิบัติบาทของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสและสมเด็จพระวันรัต (เฮง เขมจารี)”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๗ .
- พระมหาทองพูล ปภัสโร (นางวงศ์). “บัณฑิตในอุดมคติตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.
- พระมหาวิระ เกรัมย์. “พัฒนาการของมหาวิทยาลัยสงฆ์ไทย : ศึกษาเฉพาะกรณีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย”. **สารนิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเกริก, ๒๕๔๑.
- พระมหามณเฑียร ธีรานนท์. “การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย พ.ศ. ๒๔๘๙-๒๕๓๐”. **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐.

พระราชนรินทร์ วิศวโร (ไชยเจริญ). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักพุทธธรรมกับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในพระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖ .

พระสมนึก อนันตวงศ์. “สถาบันสงฆ์กับการพัฒนาสังคมไทยในอนาคตตามพระประสงค์ของพระผู้นำทางด้านวิชาการ”. **วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๐.

พระมหาสมพงษ์ แก่นจันทร์. “ประสิทธิผลองค์การศาสนศึกษา ศึกษากรณีสำนักเรียนพระปริยัติธรรม ในเขตกรุงเทพมหานคร”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเกริก, ๒๕๔๖.

พระมหาสุข สุวีโร (มีนุช). “ความสนใจต่อการศึกษาพระปริยัติธรรมของพระสงฆ์ ศึกษากรณีพระนิสิตมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย”. **วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยามหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๙

พระมหาสิงห์ชัย ธรรมชโย (เขี้ยวสุข). “บทบาทของพระสงฆ์ในการอบรมจริยธรรมแก่เยาวชน ในตำบลศรีตึงเย็น อำเภอไชยปราการ จังหวัดเชียงใหม่”. **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙.

พระมหาสุพัฒน์ กลยาณธมโม (ศรีชมชื่น). “พระพุทธรูป : บทบาทและหน้าที่ในฐานะพระบรมครู”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

พระมหาวงศ์ไทย ศรีลาภักษ์. “ศึกษาวิเคราะห์การศึกษาของคณะสงฆ์ในประเทศไทย (พ.ศ. ๒๔๓๓ - พ.ศ. ๒๕๒๗)”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๒.

พระมหาประยงค์ อุปเสน. “บทบาทของพระสงฆ์ในการบริหารและการจัดการศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ในวัด : ศึกษาเฉพาะกรณีศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ในวัด ในเขตจังหวัดหนองคาย”. **วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๙.

พระมหาแผน ธรรมเมธี (ศรีอภัย). “ศึกษารูปแบบและวิธีการเผยแผ่พุทธธรรมของพันเอกปิ่น มุกขนันต์”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

รังสรรค์ สว่างศรี. “ความเอื้อเฟื้อในพระวินัยของพระสงฆ์ไทย : ศึกษาเฉพาะกรณีพระสงฆ์ในกรุงเทพมหานคร และจังหวัดหนองคาย”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๖.

วาสนา วงศ์ยมยอง. “การเปลี่ยนแปลงบทบาทของพระในชุมชน”. **วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๙.

วิชาการ, กรม. “ภาพรวมการใช้หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้นและตอนปลาย (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. ๒๕๓๓)”. **รายงานการวิจัย**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๔.

- วันชัย บักซีเลิศ. “การปรับตัวของสถาบันสงฆ์ไทย พ.ศ. ๒๕๖๔-๒๕๕๔”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๖๖.
- วีรชาติ นิ่มอนงค์ ดร.. “ความไม่เสมอภาคทางการศึกษาของพระภิกษุสามเณรในประเทศไทย”. **รายงานการวิจัย**. คณะปรัชญาและศาสนา : มหาวิทยาลัยอัสสัมชัญ (เอแบค), ๒๕๕๕.
- สมชาย ไมตรี. “การศึกษาของพระสงฆ์ในประเทศไทย : กรณีศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี”. **รายงานการวิจัย**. กทม : สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, ๒๕๓๙.
- สุภาพร มากแจ้ง, รองศาสตราจารย์. และ ผู้ช่วยศาสตราจารย์สมปอง มากแจ้ง. “การศึกษาสภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์”. **รายงานการวิจัย** กรมการศาสนา : กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๕๒.
- สัมพันธ์ เย็นสำราญ. “การวิเคราะห์ภารกิจของมหาวิทยาลัยสงฆ์”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
- สิทธิพล เวียงธรรม. “ปัญหาการเรียนการสอนของคณะสงฆ์ในโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรม จังหวัดมหาสารคาม”. **การศึกษาค้นคว้าอิสระหลักสูตรการศึกษามหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๗.
- สิริพร พึ่งพรพระ. “ความต้องการการพัฒนาตนเองของครูโรงเรียนสังกัดกรมสามัญศึกษา : กรณีศึกษาจังหวัดประจวบคีรีขันธ์”. **วิทยานิพนธ์ครุศาสตร์มหาบัณฑิต**. สถาบันราชภัฏสวนดุสิต, ๒๕๕๖.
- สุมาลี สุวรรณแสง. “ระบบบริหารงานศึกษาฝ่ายสงฆ์ในพระพุทธศาสนาในประเทศไทย”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๗.
- สุชาติ ใจภักดี. “การศึกษาการปฏิบัติงานของคณะกรรมการสามัญศึกษาจังหวัดในเขตการศึกษา ๗”. **วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต, ๒๕๓๑.
- อุษา ชัยโชติชัย. “การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย ระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๓๒-๒๕๙๐”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖.

(๓) เอกสารที่ไม่ได้ตีพิมพ์

- เดือน คำดี. เอกสารประกอบการอภิปรายเรื่อง “วิกฤตศาสนา: ปัญหาและทางออก” ในการประชุมสัมมนาทางวิชาการเรื่อง “ปรัชญาและศาสนา : คุณค่าและบทบาทต่อสังคมร่วมสมัย” คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ วันที่ ๒-๓ พฤศจิกายน ๒๕๕๙, (อัตสำเนา).
- สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. รายงานผลการประชุมสัมมนาของพระปริยัตินิตเทศประจำหนกลางและหนใต้ ประจำปี ๒๕๕๐ ณ วัดเนินพระ อ.เมือง จ.ระยอง เมื่อวันที่ ๑๗-๑๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๐, (อัตสำเนา).
- ลิปพนนท์ เกตุทัต. แผนการศึกษา ศาสนา ศิลปะ และวัฒนธรรมแห่งชาติ : ปรัชญาหลักกรอบความคิดและเจตนารมณ์. สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี. ๒๕๕๓. (เอกสารเย็บเล่ม).
- สำนักงานเจ้าคณะภาค ๒. เอกสารคู่มือโครงการอบรมหลักสูตรพระนักเผยแผ่พระพุทธศาสนา รุ่นที่ ๒. กรุงเทพฯ : วัดประยูรวงศาวาส, ๒๕๕๖. (อัตสำเนา).

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักงานয়รัฐมนตรี. แผนการศึกษา ศาสนา ศิลปวัฒนธรรมแห่งชาติ (พ.ศ. ๒๕๔๕-๒๕๕๙), กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, (อัดสำเนา)

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. รายงานการเสวนาเรื่อง บทบาทที่พึงประสงค์ของวัดและพระสงฆ์กับการพัฒนาสังคมไทย วันพฤหัสบดีที่ ๓๐ พฤศจิกายน, ๒๕๕๓. (อัดสำเนา)

(๔) วารสาร - สิ่งพิมพ์

เกษม วัฒนชัย. “เป้าหมายของการเรียนรู้ ก็เพื่อความหลุดพ้น” **มติชนรายวัน** ๑๔ มีนาคม ๒๕๔๘

ชนินฐา ศรีไพบุลย์. กิติ ยิงยงใจสุข. “พฤติกรรมและความเชื่อทางศาสนาของนักศึกษาชาวพุทธในมหาวิทยาลัยของรัฐในกรุงเทพมหานคร” **วารสารพุทธศาสนศึกษา**. ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๓ ก.ย.-ธ.พ. ๒๕๓๙ : ๓๓.

คะเนิงนิตย์ จันทบุตร. “แนวคิดทิศทางการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย”. **วารสารพุทธศาสนศึกษา**. ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๒ พ.ค.-ส.ค. ๒๕๔๔ : ๔๗.

ช่วงโชติ พันธุ์เวช. “แม่แบบการบริหารจัดการศึกษาเชิงคุณภาพ” **วารสารสวนสุนันทาวิชาการและวิจัย**. ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๑ กันยายน ๒๕๕๐ : ๘.

दनัย ปรีชาเพิ่มประสิทธิ์. “หลักสูตรมหาวิทยาลัยสงฆ์กับพระธรรมวินัย”. **วารสารพุทธศาสนศึกษา**. ฉบับเดือน พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๔๖ : ๙๑.

ธีรโชติ เกิดแก้ว. “การสอนแบบผู้เรียนคือศูนย์กลางในพุทธศาสนา”. **วารสารพุทธศาสนศึกษา**. ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๓ กันยายน-ธันวาคม ๒๕๔๕ : ๔๙

บุญเรือง บูรภักดิ์. “พระสงฆ์ควรมีบทบาทช่วยสังคมอย่างไร”. **รัฐสภาสาร**. ๓๒ กรกฎาคม ๒๕๒๗ : ๔๗-๔๘.

วรเชษฐ์ ชัยวรพล. **วารสารศาสนาและวัฒนธรรม** ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๑ ๒๕๕๐ : ๑๘๐

วารุณี ธนวารุณี และคณะ. “ผลการใช้เทคนิคแม่แบบที่มีต่อแรงจูงใจในการประกอบอาชีพอิสระของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ ๖ โรงเรียนบางกะปิ กรุงเทพมหานคร”. **วารสารการวิจัยทางการศึกษา**. (ตุลาคม-ธันวาคม ๒๕๓๖) : ๓๖

วลัย พาณิช. “แนวคิดสำหรับการจัดการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนาในโรงเรียนมัธยมศึกษา” **วารสารครูศาสตร์ ๓๐**. (๒ พฤศจิกายน ๒๕๔๔-กุมภาพันธ์ ๒๕๔๕) : ๖๗.

ศูนย์พุทธศาสนศึกษา. **วารสารพุทธศาสนศึกษา**. ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๒ (พ.ค. - ส.ค. ๒๕๔๔) : ๒๕.

เสถียรพงษ์ วรณภักษ์. **วารสารพุทธศาสนศึกษา**. ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๒ (พ.ค.-ส.ค. ๒๕๔๔) : ๒๕.

_____. **การศึกษาพระพุทธศาสนา (๒)**” มติชนรายวัน (วันที่ ๘ มีนาคม ๒๕๔๑) : ๖.

สุรพศ ทวีศักดิ์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต หัวหิน **มติชนรายวัน** (วันที่ ๑๑ สิงหาคม ๒๕๕๑) : ๑๐.

สมภาร พรหมทา. รศ.ดร.. “บทบรรณาธิการ”. **วารสารพุทธศาสตร์ศึกษา**. ปีที่ ๑๓ ฉบับที่ ๓ (กันยายน-ธันวาคม ๒๕๔๙) : ๔

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. **รายงานภาวะสังคม NESDB Social Outlook** ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๔ เดือนธันวาคม ๒๕๕๐) : หน้า ๓.

หนังสือพิมพ์มติชนรายวัน (๒๐ มีนาคม ๒๕๔๓) : ๒๐.

หนังสือพิมพ์มติชนรายวัน (๒๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๑) : ๖

อนุช อภาภิรม. **รายงานวิเคราะห์ สังเคราะห์และประมวลสรุป เหตุการณ์และแนวโน้มด้านต่างๆ ที่เกิดขึ้นในประเทศไทย ฉบับที่ ๙ ประจำปีไตรมาสที่ ๑** (มกราคม-มีนาคม ๒๕๔๔) : ๑๔.

อำพัน ชีพสัตยากร ผู้แปล ภารกิจที่เป็นไปไม่ได้ แพลและเรียบเรียงจาก Mission Impossible . ใน Unesco Sources 47(May 1993) วารสารคณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการศึกษาสหประชาชาติ. ๔ (ตุลาคม - ธันวาคม ๒๕๓๗) : ๕๑

(๕) ข้อมูลจากเว็บไซต์

โครงการข่าวสารทิศทางประเทศไทย (TTMP) <http://ttmp.tcf.or.th>

ประมวล เพ็งจันทร์ - สุชาติ จักรพิสุทธิ์. **การปฏิรูปการศึกษาระดมการศึกษาเพื่อความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์**
๑๒ พ.ย. ๒๕๕๑ <http://www.midnightuniv.org/midnight2545/document9631.html>.

พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). **สถานการณ์พุทธ ณ กาลปัจจุบัน**. (นสพ.คมชัดลึก ๒๕ พ.ค.๒๕๔๘)
<http://www.vesakday.net>.

พระไพศาล วิสาโล **พุทธศาสนากับการศึกษาเพื่ออนาคตของประเทศ** การอภิปรายที่มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสวนดอก เชียงใหม่ เมื่อวันที่ ๒๔ พฤศจิกายน ๒๕๔๗
<http://www.budnet.info/buddhigha/buddhiga๒๑/bud>.

พ.ร.บ.คณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ ฉบับแก้ไข พ.ศ. ๒๕๓๕ วันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๒
<http://watlantong.igetweb.com>.

สำนักงาน กพร. <http://www.opdc.go.th>

James Brian Quinn .Strategies for Change : Logical Instrumentalism
<http://www.stabundamrong.go.th>.

๒. ภาษาอังกฤษ

- Clive Ponting. **A Green History of the World** . New York: St. Martin's Press, 1991.
- Chandler . Jr and Alfred D. **Strategy and Structure**. Cambridge Massachusetts : The M.I.T. Press, 1962
- Dewey. John. **Democracy and Education**. New York : The MacMillum Company, 1965
- Dervies. R. and Zan. B. Study **compares teacher and classroom atmospheres**. The Constructivism . spring, 1992.
- Fosnot. C. Constructing Constructivism. **In T.M. Duffy (Ed.). Constructivism and the Technology of instruction**. New Jersey : Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 1992.
- Gardner H. **Frames of mind**. New York : Basic Book . Collins Publishers, 1983
- Ishii. Yoneo. **Sangha. State. and Society : Thai Buddhism in History** .Honolulu : University of Hawaii Press, 1986.
- Balen Sager J. and William M. Alexander. **Curriculum Planning for Better Teaching and Learning**. (New york : Richard and Company . Inc, 1959
- Klausmeier. H.J. **Educational psychology** (5th ed). New York : Harper & Row, 1985.
- Saisang. Prachak. **“The Role of Buddhism in Higher Education in Thailand Since Sukhothai Period. “A Doctoral Dessertation** . Graduate School of Education . Indiana University, 1978
- Sergiovanni. T.J.et al. **Educational governance and administration**. 3rd ed. (Boston : Allyn and Bacon, 1992

บุคลากรกรม

๑) ผู้บริหารระดับนโยบายทางการศึกษาของคณะสงฆ์ จำนวน ๕ รูป

๑. ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ พระพรหมมณี (จุณห์ พรหมคุตฺโต) ป.ธ.๙ วัดบวรนิเวศวิหาร
ตำแหน่ง กรรมการมหาเถรสมาคม , แม่กองธรรมสนามหลวง
วันที่สัมภาษณ์ วันที่ ๒๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๑
สถานที่สัมภาษณ์ วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร
๒. ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ พระธรรมรัตนดิลก
ตำแหน่ง รองเจ้าคณะภาค ๔ , ผู้ช่วยแม่กองธรรมสนามหลวง
วันที่สัมภาษณ์ วันที่ ๒๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๑
สถานที่สัมภาษณ์ วัดสุทัศน์เทพวราราม กรุงเทพมหานคร
๓. ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณฺโณ) ป.ธ.๙, ศน.บ. , M.A.
ตำแหน่ง เจ้าคณะภาค ๑๖ -๑๗-๑๘ (ธ) , เจ้าอาวาสวัดโสมนัสวิหาร
วันที่สัมภาษณ์ วันที่ ๑๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๕๑
สถานที่สัมภาษณ์ วัดศรีทวี อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช
๔. ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ พระเทพปริยัติวิมล ป.ธ.๕, ศน.บ., M.A.
ตำแหน่ง อธิการบดี มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
วันที่สัมภาษณ์ วันที่ ๑๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๕๑
สถานที่สัมภาษณ์ วิทยาเขตศรีธรรมมาโคกราช จังหวัดนครศรีธรรมราช
๕. ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ พระราชพิศาลสุธี ป.ธ. ๔, ศน.บ.
ตำแหน่ง เจ้าคณะจังหวัดชุมพร, ผู้ช่วยแม่กองธรรมสนามหลวง
วันที่สัมภาษณ์ วันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๕๑
สถานที่สัมภาษณ์ วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร

๒) นักวิชาการด้านพระพุทธศาสนา จำนวน ๑๕ รูป/คน

๑. ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ พระเทพดิลก (ระแบบ ฐิตญาโณ) ป.ธ.๖,ศน.บ.,M.A.,ศน.ด.(กิตติมศักดิ์)
ตำแหน่ง ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร
วันที่สัมภาษณ์ วันที่ ๒๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๑
สถานที่สัมภาษณ์ วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร

๒. ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ พระเทพวิสุทธิทิกวี (เกษม สอนญฺโต) ป.ธ.๙,ศน.บ., ศน.ม.,Ph.D.
ตำแหน่ง รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
วันที่สัมภาษณ์ วันที่ ๑๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๑
สถานที่สัมภาษณ์ วัดราชาธิวาสวิหาร กรุงเทพมหานคร
๓. ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ พระศรีคัมภีร์ญาณ (รศ.,ดร.พระมหาสมจินต์ สมมาปญฺโญ) ป.ธ.๙,พธ.ม.,Ph.D.
ตำแหน่ง รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วันที่สัมภาษณ์ วันที่ ๒๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๑
สถานที่สัมภาษณ์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย กรุงเทพมหานคร
๔. ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ พระศรีญาณโสภณ (สุวิทย์ ปิยวิฑูโช) ป.ธ.๙, M.A.
ตำแหน่ง ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระรามเก้ากาญจนาภิเษก
วันที่สัมภาษณ์ วันที่ ๑๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๑
สถานที่สัมภาษณ์ พุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม
๕. ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ ศาสตราจารย์ ดร.สุมน อมรวิวัฒน์
ตำแหน่ง ราชบัณฑิต
วันที่สัมภาษณ์ วันที่ ๒๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๑
สถานที่สัมภาษณ์ ราชบัณฑิตยสถาน กรุงเทพมหานคร
๖. ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ ศาสตราจารย์จ่านง ทองประเสริฐ ป.ธ.๙, พธ.บ., M.A.
ตำแหน่ง ราชบัณฑิต
วันที่สัมภาษณ์ วันที่ ๒๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๑
สถานที่สัมภาษณ์ ราชบัณฑิตยสถาน กรุงเทพมหานคร
๗. ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ รองศาสตราจารย์ ดร.สมภาร พรหมทา ป.ธ.๘, พธ.บ., อม., อต.
ตำแหน่ง รองผู้อำนวยการศูนย์พุทธศาสน์ศึกษาฝ่ายวิชาการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
วันที่สัมภาษณ์ วันที่ ๒๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๑
สถานที่สัมภาษณ์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กรุงเทพมหานคร
๘. ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ ศาสตราจารย์ดร. วิทย์ วิฑูเรศย์ อป.เกียรตินิยม, M.A.T., M.S. in Ed, Ph.D.
ตำแหน่ง อดีตหัวหน้าภาควิชาปรัชญา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
วันที่สัมภาษณ์ วันที่ ๒๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๑
สถานที่สัมภาษณ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กรุงเทพมหานคร

๙. ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ ดร. อาจอง ชุมสาย ณ อยุธยา
ตำแหน่ง ผู้อำนวยการโรงเรียนสัตยาไสย
วันที่สัมภาษณ์ วันที่ ๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๕๑
สถานที่สัมภาษณ์ โรงเรียนสัตยาไสย อำเภอไชยบาดาล จ.ลพบุรี
๑๐. ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ รองศาสตราจารย์ จำนง คันทิก ป.ธ.๙, ศน.บ., M.A.
ตำแหน่ง หัวหน้าภาควิชา
วันที่สัมภาษณ์ วันที่ ๒๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๑
สถานที่สัมภาษณ์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
๑๑. ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ รองศาสตราจารย์ ผจญ คำชูสังข์
ตำแหน่ง หัวหน้าภาควิชา มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
วันที่สัมภาษณ์ วันที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๑
สถานที่สัมภาษณ์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ศูนย์การศึกษาวัดอาวุธวิกสิตาราม
๑๒. ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ รองศาสตราจารย์ ดร. สืบพงษ์ ธรรมชาติ
ตำแหน่ง ผู้อำนวยการอาศรมวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์
วันที่สัมภาษณ์ วันที่ ๒๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๑
สถานที่สัมภาษณ์ วิทยาเขตศรีธรรมมาโศกราช จังหวัดนครศรีธรรมราช
๑๓. ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ นายวิชม ทองสงค์
ตำแหน่ง ผู้ว่าราชการจังหวัดนครศรีธรรมราช
วันที่สัมภาษณ์ วันที่ ๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๑
สถานที่สัมภาษณ์ ศาลากลางจังหวัด จังหวัดนครศรีธรรมราช
๑๔. ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ นายเปี่ยม พิทักษ์
ตำแหน่ง อดีตศึกษาธิการอำเภอเมือง, เลขาธิการพุทธสมาคม จังหวัดนครศรีธรรมราช
วันที่สัมภาษณ์ วันที่ ๑๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๑
สถานที่สัมภาษณ์ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัด จังหวัดนครศรีธรรมราช
๑๕. ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ นายสมพุทธ ฐระเจน
ตำแหน่ง ผู้ช่วยอธิการบดีมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีธรรมมาโศกราช
วันที่สัมภาษณ์ วันที่ ๒๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๑
สถานที่สัมภาษณ์ วิทยาเขตศรีธรรมมาโศกราช จังหวัดนครศรีธรรมราช

๓) ผู้บริหารสถานศึกษา-ครูอาจารย์ผู้ทำการสอน จำนวน ๑๐ รูป

๑. ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ พระราชกิตติโสภณ ป.ธ.๙
ตำแหน่ง ผู้ช่วยเลขานุการแม่กองบาลีสนามหลวง วัดเบญจมบพิตร
วันที่สัมภาษณ์ วันที่ ๒๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๑
สถานที่สัมภาษณ์ วัดเบญจมบพิตร กรุงเทพมหานคร
๒. ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ พระมหาทองคำ เถรานนโท ป.ธ. ๙
ตำแหน่ง ผู้ช่วยเลขานุการแม่กองบาลีสนามหลวง วัดเบญจมบพิตร
วันที่สัมภาษณ์ วันที่ ๒๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๑
สถานที่สัมภาษณ์ วัดเบญจมบพิตร กรุงเทพมหานคร
๓. ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ พระวิสุทธิคณารักษ์ (อุดม ฐานวุฑฺโฒ) ป.ธ.๔, ศน.บ.
ตำแหน่ง ผู้ช่วยเลขานุการแม่กองธรรมสนามหลวง วัดราชาธิวาสวิหาร
วันที่สัมภาษณ์ วันที่ ๑๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๑
สถานที่สัมภาษณ์ วัดราชาธิวาสวิหาร กรุงเทพมหานคร
๔. ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ พระมหาอำนวยการ วิสุทฺโธ ป.ธ.๔, ป.อบ., พธ.บ., M.A.
ตำแหน่ง ผู้อำนวยการอภิธรรมโชติกะวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วันที่สัมภาษณ์ วันที่ ๒๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๑
สถานที่สัมภาษณ์ อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๕. ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ พระมหาปรีชา ฐมฺมญาโณ ป.ธ. ๙
ตำแหน่ง ครูสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี วัดสามพระยา
วันที่สัมภาษณ์ วันที่ ๒๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๑
สถานที่สัมภาษณ์ วัดใหม่อมตโร กรุงเทพมหานคร
๖. ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ พระราชวรจารย์ ป.ธ. ๕, ศน.บ., M.A.
ตำแหน่ง เจ้าคณะจังหวัดปัตตานี
วันที่สัมภาษณ์ วันที่ ๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๑
สถานที่สัมภาษณ์ วัดพระนคร จังหวัดนครศรีธรรมราช
๗. ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ พระมหาถาวร ฐานวโร ป.ธ.๙ , ปริญญาโท
ตำแหน่ง ครูสอนพระปริยัติธรรม สำนักเรียนวัดไชยบาล จ.ลพบุรี
วันที่สัมภาษณ์ วันที่ ๒๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๑
สถานที่สัมภาษณ์ วัดเทวราชกุญชร กรุงเทพมหานคร

๘. ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ พระมหารัตนพล วสุนทรโร ป.ธ.๙, ศน.บ.,
ตำแหน่ง ครูสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี สำนักเรียนวัดราชาธิวาสวิหาร
วันที่สัมภาษณ์ วันที่ ๑๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๑
สถานที่สัมภาษณ์ วัดราชาธิวาสวิหาร กรุงเทพมหานคร
๙. ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ พระครูปลัดสุวัฒนเมธาคุณ ป.ธ.๔,ศน.บ.,ศศ.ม.
ตำแหน่ง ผู้อำนวยการโรงเรียนพระปริยัติธรรม วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร
วันที่สัมภาษณ์ วันที่ ๑๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๑
สถานที่สัมภาษณ์ วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร จังหวัดนครศรีธรรมราช
๑๐. ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ พระราชวิสุทธิกวี
ตำแหน่ง เจ้าคณะจังหวัดพัทลุง เจ้าสำนักเรียนคณะจังหวัดพัทลุง
วันที่สัมภาษณ์ วันที่ ๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๑
สถานที่สัมภาษณ์ วัดพระนคร จังหวัดนครศรีธรรมราช

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ

พ.ศ. ๒๕๔๒

ภูมิพลอดุลยเดช ป.ร.

ให้ไว้ ณ วันที่ ๑๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๔๒

เป็นปีที่ ๕๔ ในรัชกาลปัจจุบัน

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศว่า โดยที่เป็นการสมควรให้มีกฎหมายว่าด้วยการศึกษาแห่งชาติ

พระราชบัญญัตินี้มีบทบัญญัติบางประการเกี่ยวกับการจำกัดสิทธิและเสรีภาพของบุคคล ซึ่งมาตรา ๒๙ ประกอบกับมาตรา ๕๐ ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย บัญญัติให้กระทำได้ โดยอาศัยอำนาจตามบทบัญญัติแห่งกฎหมาย จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติขึ้นไว้โดยคำแนะนำและยินยอมของรัฐสภาดังต่อไปนี้

มาตรา ๑ พระราชบัญญัตินี้เรียกว่า “พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒”

มาตรา ๒ พระราชบัญญัตินี้ให้ใช้บังคับตั้งแต่วันถัดจากวันประกาศในราชกิจจานุเบกษาเป็นต้นไป

มาตรา ๓ บรรดาบทกฎหมาย กฎ ข้อบังคับ ระเบียบ ประกาศ และคำสั่งอื่นในส่วนที่ได้บัญญัติไว้แล้วในพระราชบัญญัตินี้ หรือซึ่งขัดแย้งกับบทแห่งพระราชบัญญัตินี้ ให้ใช้พระราชบัญญัตินี้แทน

มาตรา ๔ ในพระราชบัญญัตินี้

การศึกษา” หมายความว่า กระบวนการเรียนรู้เพื่อความเจริญงอกงามของบุคคลและสังคม โดยการถ่ายทอดความรู้ การฝึก การอบรม การสืบสานทางวัฒนธรรม การสร้างสรรค์จรรโลงความก้าวหน้าทางวิชาการ การสร้างองค์ความรู้อันเกิดจากการจัดสภาพแวดล้อม สังคม การเรียนรู้และปัจจัยเกื้อหนุนให้บุคคลเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต

“การศึกษาขั้นพื้นฐาน” หมายความว่า การศึกษาก่อนระดับอุดมศึกษา

“การศึกษาตลอดชีวิต” หมายความว่า การศึกษาที่เกิดจากการผสมผสานระหว่างการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย เพื่อให้สามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตได้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต

“สถานศึกษา” หมายความว่า สถานพัฒนาเด็กปฐมวัย โรงเรียน ศูนย์การเรียนรู้ วิทยาลัย สถาบัน มหาวิทยาลัย หน่วยงานการศึกษาหรือหน่วยงานอื่นของรัฐหรือของเอกชน ที่มีอำนาจหน้าที่หรือมีวัตถุประสงค์ในการจัดการศึกษา

“สถานศึกษาขั้นพื้นฐาน” หมายความว่า สถานศึกษาที่จัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน

“มาตรฐานการศึกษา” หมายความว่า ข้อกำหนดเกี่ยวกับคุณลักษณะ คุณภาพ ที่พึงประสงค์และมาตรฐานที่ต้องการให้เกิดขึ้นในสถานศึกษาทุกแห่ง และเพื่อใช้เป็นหลักในการเทียบเคียงสำหรับการส่งเสริมและกำกับดูแล การตรวจสอบ การประเมินผลและการประกันคุณภาพทางการศึกษา

“การประกันคุณภาพภายใน” หมายความว่า การประเมินผลและการติดตามตรวจสอบคุณภาพและมาตรฐานการศึกษาของสถานศึกษาจากภายใน โดยบุคลากรของสถานศึกษานั้นเอง หรือโดยหน่วยงานต้นสังกัดที่มีหน้าที่กำกับดูแลสถานศึกษานั้น

“การประกันคุณภาพภายนอก” หมายความว่า การประเมินผลและการติดตามตรวจสอบคุณภาพและมาตรฐาน การศึกษาของสถานศึกษาจากภายนอก โดยสำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษาหรือบุคคลหรือหน่วยงาน ภายนอกที่สำนักงานดังกล่าวรับรองเพื่อเป็นการประกันคุณภาพและให้มีการพัฒนาคุณภาพและมาตรฐานการศึกษาของสถานศึกษา

“ผู้สอน” หมายความว่า ครูและคณาจารย์ในสถานศึกษาระดับต่าง ๆ

“ครู” หมายความว่า บุคลากรวิชาชีพซึ่งทำหน้าที่หลักทางด้านการเรียนการสอนและการส่งเสริมการเรียนรู้ของผู้เรียนด้วยวิธีการต่าง ๆ ในสถานศึกษาของทั้งของรัฐและเอกชน

“คณาจารย์” หมายความว่า บุคลากรซึ่งทำหน้าที่หลักทางด้านการสอนและการวิจัยในสถานศึกษาระดับอุดมศึกษา ระดับปริญญาของรัฐและเอกชน

“ผู้บริหารสถานศึกษา” หมายความว่า บุคลากรวิชาชีพที่รับผิดชอบการบริหารสถานศึกษาแต่ละแห่งของรัฐและเอกชน

“ผู้บริหารการศึกษา” หมายความว่า บุคลากรวิชาชีพที่รับผิดชอบการบริหารการศึกษานอกสถานศึกษาตั้งแต่ระดับ เขตพื้นที่การศึกษาขึ้นไป

“บุคลากรทางการศึกษา” หมายความว่า ผู้บริหารสถานศึกษา ผู้บริหารการศึกษา รวมทั้งผู้สนับสนุนการศึกษาซึ่ง เป็นผู้ทำหน้าที่ให้บริการ หรือปฏิบัติงานเกี่ยวเนื่องกับการจัดกระบวนการเรียนการสอน การนิเทศ และการบริหารการศึกษาใน หน่วยงานการศึกษาต่าง ๆ

“กระทรวง” หมายความว่า กระทรวงการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม

“รัฐมนตรี” หมายความว่า รัฐมนตรีผู้รักษาการตามพระราชบัญญัตินี้

มาตรา ๕ ให้รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม รักษาการตามพระราชบัญญัตินี้ และมี อำนาจออกกฎกระทรวง ระเบียบ และประกาศเพื่อปฏิบัติการตามพระราชบัญญัตินี้ กฎกระทรวง ระเบียบ และประกาศนั้น เมื่อได้ประกาศในราชกิจจานุเบกษาแล้ว ให้ใช้บังคับได้

หมวด ๑

บททั่วไป

ความมุ่งหมายและหลักการ

มาตรา ๖ การจัดการศึกษาต้องเป็นไปเพื่อพัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญา ความรู้ และคุณธรรม มีจริยธรรมและวัฒนธรรมในการดำรงชีวิต สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข

มาตรา ๗ ในกระบวนการเรียนรู้ต้องมุ่งปลูกฝังจิตสำนึกที่ถูกต้องเกี่ยวกับการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข รู้จักรักษาและส่งเสริมสิทธิ หน้าที่ เสรีภาพ ความเคารพกฎหมาย ความเสมอภาค และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ มีความภาคภูมิใจในความเป็นไทย รู้จักรักษาผลประโยชน์ส่วนรวมและของประเทศชาติ รวมทั้ง ส่งเสริมศาสนา ศิลปะวัฒนธรรมของชาติ การกีฬา ภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาไทย และความรู้อันเป็นสากล ตลอดจน อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีความสามารถในการประกอบอาชีพ รู้จักพึ่งตนเอง มีความริเริ่มสร้างสรรค์ ใฝ่รู้ และเรียนรู้ด้วยตนเองอย่างต่อเนื่อง

มาตรา ๘ การจัดการศึกษาให้ยึดหลักดังนี้

(๑) เป็นการศึกษาตลอดชีวิตสำหรับประชาชน

(๒) ให้สังคมมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา

- (๓) การพัฒนาสาระและกระบวนการเรียนรู้ให้เป็นไปอย่างต่อเนื่อง
- มาตรา ๙ การจัดระบบ โครงสร้าง และกระบวนการจัดการศึกษา ให้ยึดหลักดังนี้
- (๑) มีเอกภาพด้านนโยบาย และมีความหลากหลายในการปฏิบัติ
 - (๒) มีการกระจายอำนาจไปสู่เขตพื้นที่การศึกษา สถานศึกษา และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น
 - (๓) มีการกำหนดมาตรฐานการศึกษา และจัดระบบประกันคุณภาพการศึกษาทุกระดับและประเภทการศึกษา
 - (๔) มีหลักการส่งเสริมมาตรฐานวิชาชีพครู คณาจารย์ และบุคลากรทางการศึกษา และการพัฒนาครู คณาจารย์ และบุคลากรทางการศึกษาอย่างต่อเนื่อง
 - (๕) ระดมทรัพยากรจากแหล่งต่าง ๆ มาใช้ในการจัดการศึกษา
 - (๖) การมีส่วนร่วมของบุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กรชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เอกชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ และสถาบันสังคมอื่น

หมวด ๒

สิทธิและหน้าที่ทางการศึกษา

มาตรา ๑๐ การจัดการศึกษา ต้องจัดให้บุคคลมีสิทธิและโอกาสเสมอกันในการรับการศึกษาขั้นพื้นฐานไม่น้อยกว่าสิบสองปีที่รัฐต้องจัดให้อย่างทั่วถึงและมีคุณภาพ โดยไม่เก็บค่าใช้จ่ายการจัดการศึกษาสำหรับบุคคลซึ่งมีความบกพร่องทางร่างกาย จิตใจ สติปัญญา อารมณ์ สังคม การสื่อสารและการเรียนรู้ หรือมีร่างกายพิการ หรือทุพพลภาพหรือบุคคลซึ่งไม่สามารถพึ่งตนเองได้ หรือไม่มีผู้ดูแลหรือด้อยโอกาส ต้องจัดให้บุคคลดังกล่าวมีสิทธิและโอกาสได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐานเป็นพิเศษ

การศึกษาสำหรับคนพิการในวรรคสอง ให้จัดตั้งแต่แรกเกิดหรือพบความพิการโดยไม่เสียค่าใช้จ่าย และให้บุคคลดังกล่าวมีสิทธิได้รับสิ่งอำนวยความสะดวก สื่อ บริการและความช่วยเหลืออื่นใดทางการศึกษา ตามหลักเกณฑ์และวิธีการที่กำหนดในกฎกระทรวง

การจัดการศึกษาสำหรับบุคคลซึ่งมีความสามารถพิเศษ ต้องจัดด้วยรูปแบบที่เหมาะสมโดยคำนึงถึงความสามารถของบุคคลนั้น

มาตรา ๑๑ บิดา มารดา หรือผู้ปกครองมีหน้าที่จัดให้บุตรหรือบุคคลซึ่งอยู่ในความดูแลได้รับการศึกษาภาคบังคับ ตามมาตรา ๑๗ และตามกฎหมายที่เกี่ยวข้องตลอดจนให้ได้รับการศึกษานอกเหนือจากการศึกษาภาคบังคับ ตามความพร้อมของครอบครัว

มาตรา ๑๒ นอกเหนือจากรัฐ เอกชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ให้บุคคล ครอบครัว องค์กรชุมชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ และสถาบันสังคมอื่น มีสิทธิในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน ทั้งนี้ให้เป็นไปตามที่กำหนดในกฎกระทรวง

มาตรา ๑๓ บิดา มารดา หรือผู้ปกครองมีสิทธิได้รับสิทธิประโยชน์ ดังต่อไปนี้

- (๑) การสนับสนุนจากรัฐ ให้มีความรู้ความสามารถในการอบรมเลี้ยงดู และการให้การศึกษากับบุตรหรือบุคคลซึ่งอยู่ในความดูแล
- (๒) เงินอุดหนุนจากรัฐสำหรับการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานของบุตรหรือบุคคลซึ่งอยู่ในความดูแลที่ครอบครัวจัดให้ ทั้งนี้ ตามที่กฎหมายกำหนด
- (๓) การลดหย่อนหรือยกเว้นภาษีสำหรับค่าใช้จ่ายการศึกษาตามที่กฎหมายกำหนด

มาตรา ๑๔ บุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กรชุมชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการและสถาบันสังคมอื่น ซึ่งสนับสนุนหรือจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน มีสิทธิ ได้รับสิทธิประโยชน์ตามควรแก่กรณี ดังต่อไปนี้

- (๑) การสนับสนุนจากรัฐให้มีความรู้ความสามารถในการอบรมเลี้ยงดูบุคคลซึ่งอยู่ในความดูแลรับผิดชอบ
- (๒) เงินอุดหนุนจากรัฐสำหรับการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานตามที่กฎหมายกำหนด
- (๓) การลดหย่อนหรือยกเว้นภาษีสำหรับค่าใช้จ่ายการศึกษาตามที่กฎหมายกำหนด

หมวด ๓

ระบบการศึกษา

มาตรา ๑๕ การจัดการศึกษามีสามรูปแบบ คือ การศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย

(๑) การศึกษาในระบบ เป็นการศึกษาที่กำหนดจุดมุ่งหมาย วิธีการศึกษา หลักสูตร ระยะเวลาของการศึกษา การวัดและประเมินผล ซึ่งเป็นเงื่อนไขของการสำเร็จการศึกษาที่แน่นอน

(๒) การศึกษานอกระบบ เป็นการศึกษาที่มีความยืดหยุ่นในการกำหนดจุดมุ่งหมาย รูปแบบ วิธีการจัดการศึกษา ระยะเวลาของการศึกษา การวัดและประเมินผล ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญของการสำเร็จการศึกษา โดยเนื้อหาและหลักสูตรจะต้องมีความเหมาะสมสอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการของบุคคลแต่ละกลุ่ม

(๓) การศึกษาตามอัธยาศัย เป็นการศึกษาที่ให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ด้วยตนเองตามความสนใจ คักยภาพ ความพร้อม และโอกาส โดยศึกษาจากบุคคล ประสบการณ์ สังคม สภาพแวดล้อม สื่อ หรือแหล่งความรู้อื่น ๆ สถานศึกษาอาจจัดการศึกษาในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งหรือทั้งสามรูปแบบก็ได้

ให้มีการเทียบโอนผลการเรียนที่ผู้เรียนสะสมไว้ในระหว่างรูปแบบเดียวกันหรือต่างรูปแบบได้ ไม่ว่าจะเป็ผลการเรียนจากสถานศึกษาเดียวกันหรือไม่ก็ตาม รวมทั้งจากการเรียนรู้นอกระบบ ตามอัธยาศัย การฝึกอาชีพ หรือจากประสบการณ์การทำงาน

มาตรา ๑๖ การศึกษาในระบบมีสองระดับ คือ การศึกษาขั้นพื้นฐาน และการศึกษาระดับอุดมศึกษา

การศึกษาขั้นพื้นฐานประกอบด้วย การศึกษาซึ่งจัดไม่น้อยกว่าสิบสองปีก่อนระดับอุดมศึกษา การแบ่งระดับและประเภทของการศึกษาขั้นพื้นฐาน ให้เป็นไปตามที่กำหนดในกฎกระทรวง

การศึกษาระดับอุดมศึกษาแบ่งเป็นสองระดับ คือ ระดับต่ำกว่าปริญญา และระดับปริญญา การแบ่งระดับหรือการเทียบระดับการศึกษานอกระบบหรือการศึกษาตามอัธยาศัย ให้เป็นไปตามที่กำหนดในกฎกระทรวง

มาตรา ๑๗ ให้มีการศึกษาภาคบังคับจำนวนเก้าปี โดยให้เด็กซึ่งมีอายุย่างเข้าปีที่เจ็ด เข้าเรียนในสถานศึกษาขั้นพื้นฐานจนอายุย่างเข้าปีที่สิบหก เว้นแต่สอบได้ชั้นปีที่เก้าของการศึกษาภาคบังคับหลักเกณฑ์และวิธีการนับอายุให้เป็นไปตามที่กำหนดในกฎกระทรวง

มาตรา ๑๘ การจัดการศึกษาปฐมวัยและการศึกษาขั้นพื้นฐาน ให้จัดในสถานศึกษา ดังต่อไปนี้

(๑) สถานพัฒนาเด็กปฐมวัย ได้แก่ ศูนย์เด็กเล็ก ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก ศูนย์พัฒนาเด็กก่อนเกณฑ์ของสถาบันศาสนา ศูนย์บริการช่วยเหลือระยะแรกเริ่มของเด็กพิการและเด็กซึ่งมีความต้องการพิเศษหรือสถานพัฒนาเด็กปฐมวัยที่เรียกชื่ออย่างอื่น

(๒) โรงเรียน ได้แก่ โรงเรียนของรัฐ โรงเรียนเอกชน และโรงเรียนที่สังกัดสถาบันพุทธศาสนาหรือศาสนาอื่น

(๓) ศูนย์การเรียน ได้แก่ สถานที่เรียนที่หน่วยงานจัดการศึกษานอกโรงเรียน บุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กรชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ โรงพยาบาล สถาบันทางการแพทย์ สถานสงเคราะห์ และสถาบันสังคมอื่นเป็นผู้จัด

มาตรา ๑๙ การจัดการศึกษาระดับอุดมศึกษาให้จัดในมหาวิทยาลัย สถาบัน วิทยาลัย หรือหน่วยงานที่เรียกชื่ออย่างอื่น ทั้งนี้ ให้เป็นไปตามกฎหมายเกี่ยวกับสถานศึกษาระดับอุดมศึกษา กฎหมายว่าด้วยการจัดตั้งสถานศึกษานั้น ๆ และกฎหมายที่เกี่ยวข้อง

มาตรา ๒๐ การจัดการอาชีวศึกษา การฝึกอบรมวิชาชีพ ให้จัดในสถานศึกษาของรัฐ สถานศึกษาของเอกชน สถานประกอบการ หรือโดยความร่วมมือระหว่างสถานศึกษากับสถานประกอบการ ทั้งนี้ ให้เป็นไปตามกฎหมายว่าด้วยการอาชีวศึกษาและกฎหมายที่เกี่ยวข้อง

มาตรา ๒๑ กระทรวง ทบวง กรม รัฐวิสาหกิจ และหน่วยงานอื่นของรัฐ อาจจัดการศึกษาเฉพาะทางตามความต้องการและความชำนาญของหน่วยงานนั้นได้ โดยคำนึงถึงนโยบายและมาตรฐานการศึกษาของชาติ ทั้งนี้ ตามหลักเกณฑ์วิธีการ และเงื่อนไขที่กำหนดในกฎกระทรวง

หมวด ๔

แนวการจัดการศึกษา

มาตรา ๒๒ การจัดการศึกษาต้องยึดหลักว่าผู้เรียนทุกคนมีความสามารถเรียนรู้และพัฒนาตนเองได้ และถือว่าผู้เรียนมีความสำคัญที่สุด กระบวนการจัดการศึกษาต้องส่งเสริมให้ผู้เรียนสามารถพัฒนาตามธรรมชาติและเต็มตามศักยภาพ

มาตรา ๒๓ การจัดการศึกษา ทั้งการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย ต้องเน้นความสำคัญทั้งความรู้ คุณธรรม กระบวนการเรียนรู้ และบูรณาการตามความเหมาะสมของแต่ละระดับการศึกษาในเรื่องต่อไปนี้

(๑) ความรู้เรื่องเกี่ยวกับตนเอง และความสัมพันธ์ของตนเองกับสังคม ได้แก่ ครอบครัว ชุมชน ชาติ และสังคมโลก รวมถึงความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ความเป็นมาของสังคมไทยและระบบการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข

(๒) ความรู้และทักษะด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี รวมทั้งความรู้ความเข้าใจและประสบการณ์เรื่องการจัดการการบำรุงรักษาและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลยั่งยืน

(๓) ความรู้เกี่ยวกับศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรม การกีฬา ภูมิปัญญาไทย และการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญา

(๔) ความรู้ และทักษะด้านคณิตศาสตร์ และด้านภาษา เน้นการใช้ภาษาไทยอย่างถูกต้อง

(๕) ความรู้ และทักษะในการประกอบอาชีพและการดำรงชีวิตอย่างมีความสุข

มาตรา ๒๔ การจัดกระบวนการเรียนรู้ ให้สถานศึกษาและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องดำเนินการดังต่อไปนี้

(๑) จัดเนื้อหาสาระและกิจกรรมให้สอดคล้องกับความสนใจและความถนัดของผู้เรียน โดยคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล

(๒) ฝึกทักษะ กระบวนการคิด การจัดการ การเผชิญสถานการณ์ และการประยุกต์ความรู้มาใช้เพื่อป้องกันและแก้ไขปัญหา

(๓) จัดกิจกรรมให้ผู้เรียนได้เรียนรู้จากประสบการณ์จริง ฝึกการปฏิบัติให้ทำได้ คิดเป็น และทำเป็น รักการอ่าน และเกิดการใฝ่รู้อย่างต่อเนื่อง

(๔) จัดการเรียนการสอนโดยผสมผสานสาระความรู้ด้านต่าง ๆ อย่างได้สัดส่วนสมดุลกัน รวมทั้งปลูกฝังคุณธรรม ค่านิยมที่ดีงามและคุณลักษณะอันพึงประสงค์ไว้ในทุกวิชา

(๕) ส่งเสริมสนับสนุนให้ผู้สอนสามารถจัดบรรยากาศ สภาพแวดล้อม สื่อการเรียน และอำนวยความสะดวก เพื่อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ และมีความรอบรู้ รวมทั้งสามารถใช้การวิจัยเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้ ทั้งนี้ ผู้สอนและผู้เรียนอาจเรียนรู้ไปพร้อมกันจากสื่อการเรียนการสอนและแหล่งวิทยาการประเภทต่าง ๆ

(๖) จัดการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นได้ทุกเวลาทุกสถานที่ มีการประสานความร่วมมือกับบิดามารดา ผู้ปกครอง และบุคคลในชุมชนทุกฝ่าย เพื่อร่วมกันพัฒนาผู้เรียนตามศักยภาพ

มาตรา ๒๕ รัฐต้องส่งเสริมการดำเนินงานและการจัดตั้งแหล่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตทุกรูปแบบได้แก่ ห้องสมุดประชาชน พิพิธภัณฑ์ หอศิลป์ สวนสัตว์ สวนสาธารณะ สวนพฤกษศาสตร์ อุทยานวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ศูนย์การกีฬา และนันทนาการ แหล่งข้อมูล และแหล่งการเรียนรู้อื่นอย่างพอเพียงและมีประสิทธิภาพ

มาตรา ๒๖ ให้สถานศึกษาจัดการประเมินผู้เรียนโดยพิจารณาจากพัฒนาการของผู้เรียน ความประพฤติ การสังเกตพฤติกรรมการเรียน การร่วมกิจกรรมและการทดสอบความรู้ไปในกระบวนการเรียนการสอนตามความเหมาะสมของแต่ละระดับและรูปแบบการศึกษา

ให้สถานศึกษาใช้วิธีการที่หลากหลายในการจัดสรรโอกาสการเข้าศึกษาต่อ และให้นำผลการประเมินผู้เรียนตามวรรคหนึ่งมาใช้ประกอบการพิจารณาด้วย

มาตรา ๒๗ ให้คณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานกำหนดหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่อความเป็นไทย ความเป็นพลเมืองที่ดีของชาติ การดำรงชีวิต และการประกอบอาชีพ ตลอดจนเพื่อการศึกษาต่อ

ให้สถานศึกษาขั้นพื้นฐานมีหน้าที่จัดทำสาระของหลักสูตรตามวัตถุประสงค์ในวรรคหนึ่ง ในส่วนที่เกี่ยวกับสภาพปัญหาในชุมชนและสังคม ภูมิปัญญาท้องถิ่น คุณลักษณะอันพึงประสงค์เพื่อเป็นสมรรถนะที่ดีของครอบครัว ชุมชน สังคม และประเทศชาติ

มาตรา ๒๘ หลักสูตรการศึกษาในระดับต่าง ๆ รวมทั้งหลักสูตรการศึกษาสำหรับบุคคลตามมาตรา ๑๐ วรรคสอง วรรคสาม และวรรคสี่ ต้องมีลักษณะหลากหลาย ทั้งนี้ ให้จัดตามความเหมาะสมของแต่ละระดับโดยมุ่งพัฒนาคุณภาพชีวิตของบุคคลให้เหมาะสมแก่วัย และศักยภาพสาระของหลักสูตร ทั้งที่เป็นวิชาการ และวิชาชีพ ต้องมุ่งพัฒนาคนให้มีความสมดุลทั้งด้านความรู้ ความคิด ความสามารถ ความดีงาม และความรับผิดชอบต่อสังคม

สำหรับหลักสูตรการศึกษาระดับอุดมศึกษา นอกจากคุณลักษณะในวรรคหนึ่ง และวรรคสองแล้ว ยังมีความมุ่งหมายเฉพาะที่จะพัฒนาวิชาการ วิชาชีพขั้นสูงและการค้นคว้า วิจัย เพื่อพัฒนาองค์ความรู้และพัฒนาสังคม

มาตรา ๒๙ ให้สถานศึกษาร่วมกับบุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กรชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เอกชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ และสถาบันสังคมอื่น ส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชนโดยจัดกระบวนการเรียนรู้ภายในชุมชน เพื่อให้ชุมชนมีการจัดการศึกษาอบรม มีการแสวงหาความรู้ ข้อมูล ข่าวสาร และรู้จักเลือกสรรภูมิปัญญาและวิทยาการต่าง ๆ เพื่อพัฒนาชุมชนให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการ รวมทั้งหาวิธีการสนับสนุนให้มีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์การพัฒนาระหว่างชุมชน

มาตรา ๓๐ ให้สถานศึกษาพัฒนากระบวนการเรียนการสอนที่มีประสิทธิภาพ รวมทั้งส่งเสริมให้ผู้สอนสามารถวิจัยเพื่อพัฒนาการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับผู้เรียนในแต่ละระดับการศึกษา

หมวด ๕

การบริหารและการจัดการการศึกษา

ส่วนที่ ๑

การบริหารและการจัดการศึกษาของรัฐ

มาตรา ๓๑ ให้กระทรวงมีอำนาจหน้าที่กำกับดูแลการศึกษาทุกระดับและทุกประเภท การศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรม กำหนดนโยบาย แผน และมาตรฐานการศึกษา สนับสนุนทรัพยากร เพื่อการศึกษา ศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรม รวมทั้งการติดตามตรวจสอบและประเมินผลการจัดการศึกษา ศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรม

มาตรา ๓๒ ให้กระทรวงมีองค์กรหลักที่เป็นคณะบุคคลในรูปสภา หรือในรูปคณะกรรมการจำนวนสี่องค์กร ได้แก่ สภาการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรมแห่งชาติ คณะกรรมการการศึกษา ขั้นพื้นฐาน คณะกรรมการการอุดมศึกษา และ

คณะกรรมการการศาสนาและวัฒนธรรม เพื่อพิจารณาให้ความเห็นหรือให้คำแนะนำแก่รัฐมนตรี หรือคณะรัฐมนตรี และมีอำนาจหน้าที่อื่นตามที่กฎหมายกำหนด

มาตรา ๓๓ สภาการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรมแห่งชาติ มีหน้าที่พิจารณาเสนอนโยบาย แผน และมาตรฐานการศึกษา ของชาติ นโยบายและแผนด้านศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรม การสนับสนุนทรัพยากร การประเมินผลการจัดการศึกษา การดำเนินการ ด้านศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรม รวมทั้งการพิจารณากลับกรองกฎหมายและกฎกระทรวงที่ออกตามความในพระราชบัญญัตินี้

ให้คณะกรรมการสภาการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรมแห่งชาติ ประกอบด้วย รัฐมนตรี เป็นประธาน กรรมการโดย ตำแหน่งจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ผู้แทนองค์กรเอกชน ผู้แทนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ผู้แทนองค์กรวิชาชีพ และ กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ ซึ่งมีจำนวนไม่น้อยกว่าจำนวนกรรมการประเภทอื่นรวมกัน

ให้สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรมแห่งชาติเป็นนิติบุคคล และให้เลขาธิการสภาเป็น กรรมการและเลขานุการ

จำนวนกรรมการ คุณสมบัติ หลักเกณฑ์ วิธีการสรรหา การเลือกกรรมการ วาระการดำรงตำแหน่งและการพ้นจาก ตำแหน่ง ให้เป็นไปตามที่กฎหมายกำหนด

มาตราที่ ๓๔ คณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน มีหน้าที่พิจารณาเสนอ นโยบาย แผนพัฒนา มาตรฐานและ หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน ที่สอดคล้องกับแผนการศึกษา ศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรมแห่งชาติ การสนับสนุน ทรัพยากร การติดตาม ตรวจสอบ และประเมินผลการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน

คณะกรรมการการอุดมศึกษา มีหน้าที่พิจารณาเสนอ นโยบาย แผนพัฒนา และมาตรฐานการอุดมศึกษา ที่ สอดคล้องกับแผนการศึกษา ศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรมแห่งชาติ การสนับสนุนทรัพยากร การติดตาม ตรวจสอบ และ ประเมินผลการจัดการศึกษาระดับอุดมศึกษา โดยคำนึงถึงความเป็นอิสระและความเป็นเลิศทางวิชาการของสถานศึกษาระดับ ปริญา ตามกฎหมายว่าด้วยการจัดตั้งสถานศึกษาแต่ละแห่ง และกฎหมายที่เกี่ยวข้อง

คณะกรรมการการศาสนาและวัฒนธรรม มีหน้าที่พิจารณาเสนอ นโยบาย แผนพัฒนาด้านศาสนา ศิลปะวัฒนธรรม ที่ สอดคล้องกับแผนการศึกษา ศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรมแห่งชาติ การสนับสนุนทรัพยากร การติดตาม ตรวจสอบ และ ประเมินผลการดำเนินการด้านศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรม

มาตรา ๓๕ องค์ประกอบของคณะกรรมการตามมาตรา ๓๔ ประกอบด้วย กรรมการโดยตำแหน่งจากหน่วยงานที่ เกี่ยวข้อง ผู้แทนองค์กรเอกชน ผู้แทนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ผู้แทนองค์กรวิชาชีพ และผู้ทรงคุณวุฒิซึ่งมีจำนวนไม่น้อย กว่าจำนวนกรรมการประเภทอื่นรวมกัน

จำนวนกรรมการ คุณสมบัติ หลักเกณฑ์ วิธีการสรรหา การเลือกประธานกรรมการและกรรมการ วาระการดำรง ตำแหน่งและการพ้นจากตำแหน่งของคณะกรรมการแต่ละคณะ ให้เป็นไปตามที่กฎหมายกำหนด ทั้งนี้ ให้คำนึงถึงความ แตกต่างของกิจการในความรับผิดชอบของคณะกรรมการแต่ละคณะด้วย

ให้สำนักงานคณะกรรมการตามมาตรา ๓๔ เป็นนิติบุคคล และให้เลขาธิการของแต่ละสำนักงานเป็นกรรมการและ เลขานุการของคณะกรรมการ

มาตรา ๓๖ ให้สถานศึกษาของรัฐที่จัดการศึกษาระดับปริญญาเป็นนิติบุคคล และอาจจัดเป็นส่วนราชการหรือเป็น หน่วยงานในกำกับของรัฐ ยกเว้นสถานศึกษาเฉพาะทางตามมาตรา ๒๑

ให้สถานศึกษาดังกล่าวดำเนินการได้โดยอิสระ สามารถพัฒนาระบบบริหาร และการจัดการที่เป็นของตนเอง มี ความคล่องตัว มีเสรีภาพทางวิชาการ และอยู่ภายใต้การกำกับดูแลของสภาสถานศึกษา ตามกฎหมายว่าด้วยการจัดตั้ง สถานศึกษานั้น ๆ

มาตรา ๓๗ การบริหารและการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานและอุดมศึกษาระดับต่ำกว่าปริญญาให้ยึดเขตพื้นที่การศึกษา โดยให้คำนึงถึงปริมาณสถานศึกษา จำนวนประชากรเป็นหลัก และความเหมาะสมด้านอื่นด้วย

ให้รัฐมนตรีโดยคำแนะนำของสภาการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรมแห่งชาติ มีอำนาจประกาศในราชกิจจานุเบกษา กำหนดเขตพื้นที่การศึกษา

มาตรา ๓๘ ในแต่ละเขตพื้นที่การศึกษา ให้มีคณะกรรมการและสำนักงานการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรมเขตพื้นที่การศึกษา มีอำนาจหน้าที่ในการกำกับดูแลสถานศึกษาขั้นพื้นฐานและสถานศึกษาระดับอุดมศึกษาระดับต่ำกว่าปริญญา รวมทั้งพิจารณาการจัดตั้ง ยุบ รวม หรือเลิกสถานศึกษา ประสาน ส่งเสริมและสนับสนุนสถานศึกษาเอกชนในเขตพื้นที่การศึกษา ประสานและส่งเสริมองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นให้สามารถจัดการศึกษาสอดคล้องกับนโยบายและมาตรฐานการศึกษา ส่งเสริม

และสนับสนุนการจัดการศึกษาของบุคคล ครอบครัว องค์กรชุมชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ และสถาบันสังคมอื่นที่จัดการศึกษาในรูปแบบที่หลากหลาย รวมทั้งการกำกับดูแลหน่วยงานด้านศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรมในเขตพื้นที่การศึกษา

คณะกรรมการการศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรมเขตพื้นที่การศึกษา ประกอบด้วย ผู้แทนองค์กรชุมชน ผู้แทนองค์กรเอกชน ผู้แทนองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น ผู้แทนสมาคม ผู้ประกอบวิชาชีพครู ผู้แทนสมาคมผู้ประกอบวิชาชีพบริหาร การศึกษา ผู้แทนสมาคมผู้ปกครองและครู ผู้นำทางศาสนา และผู้ทรงคุณวุฒิด้านการศึกษา ศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรม

จำนวนกรรมการ คุณสมบัติ หลักเกณฑ์ วิธีการสรรหา การเลือกประธานกรรมการและกรรมการ วาระการดำรงตำแหน่ง และการพ้นจากตำแหน่ง ให้เป็นไปตามกำหนดในกฎกระทรวงให้ผู้อำนวยการสำนักงานการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรมเขตพื้นที่การศึกษาเป็นกรรมการและเลขานุการของคณะกรรมการการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรมเขตพื้นที่การศึกษา

มาตรา ๓๙ ให้กระทรวงกระจายอำนาจการบริหารและการจัดการศึกษา ทั้งด้านวิชาการ งบประมาณ การบริหารงานบุคคล และการบริหารทั่วไปไปยังคณะกรรมการ และสำนักงานการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรมเขตพื้นที่การศึกษา และสถานศึกษาในเขตพื้นที่การศึกษาโดยตรง

หลักเกณฑ์และวิธีการกระจายอำนาจดังกล่าว ให้เป็นไปตามที่กำหนดในกฎกระทรวง

มาตรา ๔๐ ให้มีคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน และสถานศึกษาระดับอุดมศึกษาระดับต่ำกว่าปริญญาของแต่ละสถานศึกษา เพื่อทำหน้าที่กำกับและส่งเสริมสนับสนุนกิจการของสถานศึกษา ประกอบด้วย ผู้แทนผู้ปกครอง ผู้แทนครู ผู้แทนองค์กรชุมชน ผู้แทนองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น ผู้แทนศิษย์เก่าของสถานศึกษา และผู้ทรงคุณวุฒิ

จำนวนกรรมการ คุณสมบัติ หลักเกณฑ์ วิธีการสรรหา การเลือกประธานกรรมการและกรรมการ วาระการดำรงตำแหน่ง และการพ้นจากตำแหน่ง ให้เป็นไปตามที่กำหนดในกฎกระทรวง

ให้ผู้บริหารสถานศึกษาเป็นกรรมการและเลขานุการของคณะกรรมการสถานศึกษา

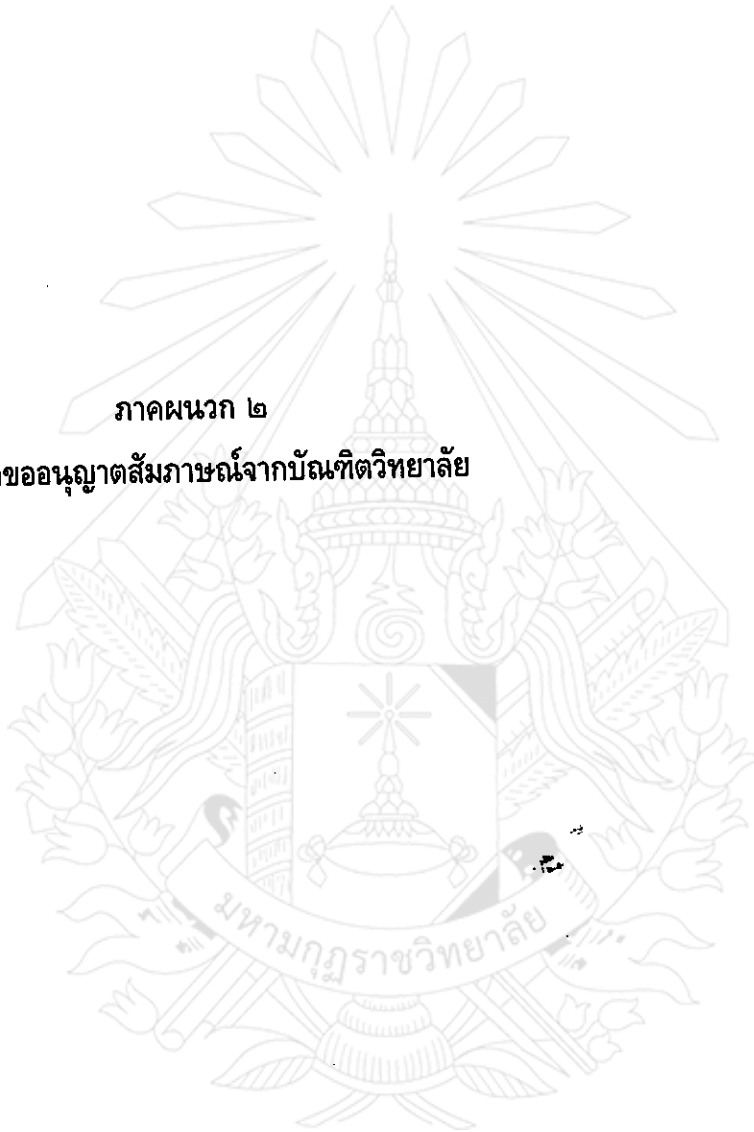
ความในมาตรานี้ไม่ใช้บังคับแก่สถานศึกษาตามมาตรา ๑๘ (๑) และ (๓)

ส่วนที่ ๒

การบริหารและการจัดการศึกษาขององค์การปกครองส่วนท้องถิ่น

มาตรา ๔๑ องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นมีสิทธิจัดการศึกษาในระดับใดระดับหนึ่งหรือทุกระดับตามความพร้อม ความเหมาะสมและความต้องการภายในท้องถิ่น

ภาคผนวก ๒
หนังสือขออนุญาตสัมภาษณ์จากบัณฑิตวิทยาลัย

บัณฑิตวิทยาลัย (ศูนย์วัดอาวุธวิกสิตาราม)
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
วัดบวรนิเวศวิหาร แขวงบางลำพู
เขตพระนคร กรุงเทพฯ ๑๐๒๐๐

ที่ ศธ ๖๐๐๒(๒) / ว ๐๖๐

๗ พฤษภาคม ๒๕๕๑

เรื่อง ขออนุญาตให้นักศึกษาสัมภาระณเพื่อนำข้อมูลมาประกอบการทำวิทยานิพนธ์

กราบเรียน/เรียน

สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑. ประเด็นคำถามของการสัมภาระณ จำนวน ๑ ฉบับ

๒. แบบตอบรับอนุญาตการให้สัมภาระณ จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วยพระมหาธรรมวัด อริยธมโม (ยศขุน) นักศึกษาปริญญาเอก สาขาพุทธศาสนศึกษา บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง "แนวทางการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในบริบทของสังคมไทยในยุคปัจจุบัน" และพิจารณาเห็นว่าท่านเป็นผู้ที่มีความเกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบัน รวมทั้งเป็นผู้ที่มีความรู้มีความเชี่ยวชาญเกี่ยวกับการศึกษาในทางพระพุทธศาสนา

ดังนั้นจึงใคร่ขออนุญาตสัมภาระณเพื่อนำข้อมูลมาประกอบการทำวิทยานิพนธ์ และหากท่านอนุญาตได้โปรดนัดวันเวลาที่สะดวกในการให้สัมภาระณ ตามแบบฟอร์มที่แนบมาพร้อมกับหนังสือฉบับนี้แล้ว อนึ่ง การให้สัมภาระณในครั้งนี้ ผู้วิจัยเพียงแต่จะนำข้อมูลที่ได้รับการสัมภาระณมาประกอบเนื้อหาของวิทยานิพนธ์เท่านั้น จะไม่มีผลกระทบใดๆ ต่อผู้ให้สัมภาระณทั้งสิ้น

จึงขอกราบเรียน/เรียน มาเพื่อโปรดพิจารณาอนุญาตตามที่เห็นสมควร และหวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความเมตตาอนุเคราะห์จากท่านด้วยดี ขอขอบคุณล่วงหน้ามา ณ โอกาสนี้

กราบเรียน/เรียน มาด้วยความเคารพ/นับถือ

(พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์)

รักษาการคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

บัณฑิตวิทยาลัย โทร. ๐๒-๔๒๔๔๖๕๕

นักศึกษาคณะศึกษาศาสตร์ โทร. ๐๘-๖๖๔๔-๔๓๓๔

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ สกุล : พระมหาธรรมรัตน์ อริยธมฺโม (ยศขุน)
วัน เดือน ปีเกิด : วันอาทิตย์ที่ ๑๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๕
ชาติภูมิ : ๑๘ หมู่ ๔ ตำบลคลองน้อย อำเภอปากพะนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช
ที่อยู่ปัจจุบัน : วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัด
นครศรีธรรมราช ๘๐๐๐๐

การศึกษา

พ.ศ. ๒๕๓๑ : นักธรรมชั้นเอก สำนักเรียนคณะจังหวัดนครศรีธรรมราช
พ.ศ. ๒๕๔๓ : ป.ธ. ๕ สำนักเรียนวัดราชาธิวาสวิหาร กรุงเทพฯ
พ.ศ. ๒๕๓๘ : รัฐศาสตร์บัณฑิต (ร.บ.) สาขาฤษฎีและเทคนิคทางรัฐศาสตร์
จาก มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
พ.ศ. ๒๕๔๒ : ศาสตราจารย์บัณฑิต (ศน.ม.) สาขาพุทธศาสนศึกษา
จาก มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
พ.ศ. ๒๕๕๒ : ศาสตราจารย์บัณฑิต (ศน.ด.) สาขาพุทธศาสนศึกษา
จาก มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

หน้าที่การงาน

: ผู้ช่วยเจ้าอาวาสพระอารามหลวง วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร
: พระปริยัตินเทศก์จังหวัดนครศรีธรรมราช (ธรรมยุต)
: ผู้อำนวยการสำนักงานวิทยาเขต มมร. วิทยาเขตศรีธรรมมาโคกราช

ผลงานวิจัย

พ.ศ. ๒๕๔๗ : การนำคุณสมบัติของพุทธศาสนิกชนตามหลักอุปาสิกธรรม ไปใช้ใน
ชีวิตประจำวันของนักศึกษาวินัยวิทยาเขตศรีธรรมมาโคกราช พ.ศ. ๒๕๔๗
พ.ศ. ๒๕๔๙ : ยุทธศาสตร์การจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ภายในวัดพระมหาธาตุ
วรมหาวิหาร จังหวัดนครศรีธรรมราช พ.ศ. ๒๕๔๙
พ.ศ. ๒๕๕๐ : ปัจจัยที่มีผลต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสังฆาธิการในจังหวัด
นครศรีธรรมราช

เอกสารประกอบการสอน

พ.ศ. ๒๕๔๗ : ๓๒๑๑๒๐๑ สารัตถะแห่งพระวินัยปิฎก ๑ Vinayapitaka 1
พ.ศ. ๒๕๔๘ : ๓๒๑๑๔๑๘ หลักการเผยแผ่และวาพิศัลป์ Principle of Propagation and Rhetoric

สิ่งพิมพ์นี้เป็นสมบัติของห้องสมุด มมร.

ผู้ใดพบอยู่ในที่อื่น ไม่สมควร

โปรดนำมาส่งที่แผนกห้องสมุดด้วย ขอขอบคุณ

มาตรา ๔๒ ให้กระทรวง กำหนดหลักเกณฑ์และวิธีการประเมินความพร้อมในการจัดการศึกษาขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และมีหน้าที่ในการประสานและส่งเสริมองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้สามารถจัดการศึกษา สอดคล้องกับนโยบายและได้มาตรฐานการศึกษา รวมทั้งการเสนอแนะการจัดสรรงบประมาณอุดหนุนการจัดการศึกษาขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

ส่วนที่ ๓

การบริหารและการจัดการศึกษาของเอกชน

มาตรา ๔๓ การบริหารและการจัดการศึกษาของเอกชนให้มีความเป็นอิสระ โดยมีกำกับ ติดตาม การประเมินคุณภาพและมาตรฐานการศึกษาจากรัฐ และต้องปฏิบัติตามหลักเกณฑ์การประเมินคุณภาพและมาตรฐานการศึกษาเช่นเดียวกับสถานศึกษาของรัฐ

มาตรา ๔๔ ให้สถานศึกษาเอกชนตามมาตรา ๑๘ (๒) เป็นนิติบุคคล และมีคณะกรรมการบริหาร ประกอบด้วย ผู้บริหารสถานศึกษาเอกชน ผู้รับใบอนุญาต ผู้แทนผู้ปกครอง ผู้แทนองค์กรชุมชน ผู้แทนครู ผู้แทนศิษย์เก่า และผู้ทรงคุณวุฒิ

จำนวนกรรมการ คุณสมบัติ หลักเกณฑ์ วิธีการสรรหา การเลือกประธานกรรมการและกรรมการ วาระการดำรงตำแหน่ง และการพ้นจากตำแหน่ง ให้เป็นไปตามที่กำหนดในกฎกระทรวง

มาตรา ๔๕ ให้สถานศึกษาเอกชนจัดการศึกษาได้ทุกระดับและทุกประเภท การศึกษาตามที่กฎหมายกำหนด โดยรัฐต้องกำหนดนโยบายและมาตรการที่ชัดเจนเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของเอกชนในด้านการศึกษา

การกำหนดนโยบายและแผนการจัดการศึกษาของรัฐ ของเขตพื้นที่การศึกษา หรือขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ให้คำนึงถึงผลกระทบต่อการจัดการศึกษาของเอกชน โดยให้รัฐมนตรีหรือคณะกรรมการการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรมเขตพื้นที่การศึกษา หรือองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นรับฟังความคิดเห็นของเอกชนและประชาชนประกอบการพิจารณาด้วย

ให้สถานศึกษาของเอกชนที่จัดการศึกษาระดับปริญญาดำเนินกิจการได้ โดยอิสระ สามารถพัฒนาระบบบริหารและการจัดการที่เป็นของตนเอง มีความคล่องตัว มีเสรีภาพทางวิชาการ และอยู่ภายใต้การกำกับดูแลของสภาสถานศึกษา ตามกฎหมายว่าด้วยสภาสถาบันอุดมศึกษาเอกชน

มาตรา ๔๖ รัฐต้องให้การสนับสนุนด้านเงินอุดหนุน การลดหย่อนหรือการยกเว้นภาษี และสิทธิประโยชน์อื่นที่เป็นประโยชน์ในทางการศึกษาแก่สถานศึกษาเอกชน ตามความเหมาะสมรวมทั้งส่งเสริมและสนับสนุนด้านวิชาการให้สถานศึกษาเอกชนมีมาตรฐานและสามารถพึ่งตนเองได้

หมวด ๖

มาตรฐานและการประกันคุณภาพการศึกษา

มาตรา ๔๗ ให้มีระบบการประกันคุณภาพการศึกษาเพื่อพัฒนาคุณภาพและมาตรฐานการศึกษาทุกระดับประกอบด้วยระบบการประกันคุณภาพภายใน และระบบการประกันคุณภาพภายนอก ระบบ หลักเกณฑ์ และวิธีการประกันคุณภาพการศึกษา ให้เป็นไปตามที่กำหนดในกฎกระทรวง

มาตรา ๔๘ ให้หน่วยงานต้นสังกัดและสถานศึกษาจัดให้มีระบบการประกันคุณภาพภายในสถานศึกษาและให้ถือว่าการประกันคุณภาพภายในเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการบริหารการศึกษาที่ต้องดำเนินการอย่างต่อเนื่อง โดยมีการจัดทำรายงานประจำปีเสนอต่อหน่วยงานต้นสังกัด หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และเปิดเผยต่อสาธารณชน เพื่อนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพและมาตรฐานการศึกษา และเพื่อรองรับการประกันคุณภาพภายนอก

มาตรา ๔๙ ให้มีสำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา มีฐานะเป็นองค์กรมหาชนทำหน้าที่พัฒนาเกณฑ์วิธีการประเมินคุณภาพภายนอก และทำการประเมินผลการจัดการศึกษาเพื่อให้มีการตรวจสอบคุณภาพของสถานศึกษา โดยคำนึงถึงความมุ่งหมายและหลักการ และแนวการจัดการศึกษาในแต่ละระดับตามที่กำหนดไว้ในพระราชบัญญัตินี้

ให้มีการประเมินผลคุณภาพภายนอกของสถานศึกษาทุกแห่งอย่างน้อยหนึ่งครั้งในทุกห้าปีนับตั้งแต่การประเมินครั้งสุดท้าย และเสนอผลการประเมินต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องและสาธารณชน

มาตรา ๕๐ ให้สถานศึกษาให้ความร่วมมือในการจัดเตรียมเอกสารหลักฐานต่าง ๆ ที่มีข้อมูลเกี่ยวข้องกับสถานศึกษา ตลอดจนให้บุคลากร คณะกรรมการของสถานศึกษา รวมทั้งผู้ปกครองและผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับสถานศึกษา ให้ข้อมูลเพิ่มเติมในส่วนที่พิจารณาเห็นว่า เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติการกิจของสถานศึกษา ตามคำร้องขอของสำนักงานรับรองมาตรฐาน และประเมินคุณภาพการศึกษาหรือบุคคลหรือหน่วยงานภายนอกที่สำนักงานดังกล่าวรับรอง ที่ทำการประเมินคุณภาพภายนอกของสถานศึกษานั้น

มาตรา ๕๑ ในกรณีที่ผลการประเมินภายนอกของสถานศึกษาไม่ได้ตามมาตรฐานที่กำหนดให้สำนักงานรับรองมาตรฐาน และประเมินคุณภาพการศึกษา จัดทำข้อเสนอแนะการปรับปรุงแก้ไขต่อหน่วยงานต้นสังกัด เพื่อให้สถานศึกษานั้นปรับปรุงแก้ไขภายในระยะเวลาที่กำหนด หากมิได้ดำเนินการดังกล่าวให้สำนักงานรับรองมาตรฐาน และประเมินคุณภาพการศึกษารายงานต่อคณะกรรมการการศึกษา ชั้นพื้นฐานหรือคณะกรรมการอุดมศึกษาเพื่อดำเนินการให้มีการปรับปรุงแก้ไข

หมวด ๗

ครู คณาจารย์ และบุคลากรทางการศึกษา

มาตรา ๕๒ ให้กระทรวงส่งเสริมให้มีระบบ กระบวนการผลิต การพัฒนาครู คณาจารย์ และบุคลากรทางการศึกษาให้มีคุณภาพและมาตรฐานที่เหมาะสมกับการเป็นวิชาชีพชั้นสูง โดยการกำกับและประสานให้สถาบันที่ทำหน้าที่ผลิตและพัฒนาคู คณาจารย์ รวมทั้งบุคลากรทางการศึกษาให้มีความพร้อมและมีความเข้มแข็งในการเตรียมบุคลากรใหม่และการพัฒนาบุคลากรประจำการอย่างต่อเนื่อง

รัฐพึงจัดสรรงบประมาณและจัดตั้งกองทุนพัฒนาครู คณาจารย์ และบุคลากรทางการศึกษาอย่างเพียงพอมาตรา ๕๓ ให้มีองค์กรวิชาชีพครู ผู้บริหารสถานศึกษา และผู้บริหารการศึกษา มีฐานะเป็นองค์กรอิสระภายใต้การบริหารของสภาวิชาชีพ ในกำกับของกระทรวง มีอำนาจหน้าที่กำหนดมาตรฐานวิชาชีพ ออกและเพิกถอนใบอนุญาตประกอบวิชาชีพ กำกับดูแลการปฏิบัติตามมาตรฐานและจรรยาบรรณของวิชาชีพ รวมทั้งการพัฒนาวิชาชีพครู ผู้บริหารสถานศึกษา และผู้บริหารการศึกษา

ให้ครู ผู้บริหารสถานศึกษา ผู้บริหารการศึกษา และบุคลากรทางการศึกษาอื่น ทั้งของรัฐและเอกชนต้องมีใบอนุญาตประกอบวิชาชีพตามที่กฎหมายกำหนด

การจัดให้มีองค์กรวิชาชีพครู ผู้บริหารสถานศึกษา ผู้บริหารการศึกษา และบุคลากรทางการศึกษาอื่น คุณสมบัติ หลักเกณฑ์ และวิธีการในการออกและเพิกถอนใบอนุญาตประกอบวิชาชีพให้เป็นไปตามที่กฎหมายกำหนด

ความในวรรคสองไม่ใช้บังคับแก่บุคลากรทางการศึกษาที่จัดการศึกษาตามอัธยาศัยสถานศึกษาตามมาตรา ๑๘ (๓) ผู้บริหารการศึกษาระดับเหนือเขตพื้นที่การศึกษาและวิทยาการพิเศษทางการศึกษา

ความในมาตรานี้ไม่ใช้บังคับแก่คณาจารย์ ผู้บริหารสถานศึกษา และผู้บริหารการศึกษาในระดับอุดมศึกษาระดับปริญญา

มาตรา ๕๔ ให้มีองค์กรกลางบริหารงานบุคคลของข้าราชการครู โดยให้ครูและบุคลากรทางการศึกษาทั้งของหน่วยงานทางการศึกษาในระดับสถานศึกษาของรัฐ และระดับเขตพื้นที่การศึกษา เป็นข้าราชการในสังกัดองค์กรกลางบริหารงานบุคคลของข้าราชการครู โดยยึดหลักการกระจายอำนาจการบริหารงานบุคคลสู่เขตพื้นที่การศึกษา และสถานศึกษา ทั้งนี้ ให้เป็นไปตามที่กฎหมายกำหนด

มาตรา ๕๕ ให้มีกฎหมายว่าด้วยเงินเดือน ค่าตอบแทน สวัสดิการ และสิทธิประโยชน์แก่ครูและบุคลากรทางการศึกษาเพื่อ ให้มีรายได้ที่เพียงพอและเหมาะสมกับฐานะทางสังคมและวิชาชีพ

ให้มีกองทุนส่งเสริมครู คณาจารย์ และบุคลากรทางการศึกษา เพื่อจัดสรรเป็นเงินอุดหนุนงานริเริ่มสร้างสรรค์ ผลงานดีเด่น และเป็นรางวัลเชิดชูเกียรติครู คณาจารย์ และบุคลากรทางการศึกษา ทั้งนี้ ให้เป็นไปตามที่กำหนดในกฎกระทรวง

มาตรา ๕๖ การผลิตและพัฒนาคณาจารย์และบุคลากรทางการศึกษา การพัฒนา มาตรฐานและจรรยาบรรณของวิชาชีพ และการบริหารงานบุคคลของข้าราชการหรือพนักงานของรัฐในสถานศึกษาระดับปริญญาที่เป็นนิติบุคคล ให้เป็นไปตามกฎหมายว่าด้วยการจัดตั้งสถานศึกษาแต่ละแห่งและกฎหมายที่เกี่ยวข้อง

มาตรา ๕๗ ให้หน่วยงานทางการศึกษาระดมทรัพยากรบุคคลในชุมชนให้มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาโดยนำประสบการณ์ ความรอบรู้ ความชำนาญ และภูมิปัญญาท้องถิ่นของบุคคลดังกล่าวมาใช้เพื่อให้เกิดประโยชน์ทางการศึกษาและยกย่องเชิดชูผู้ที่ส่งเสริมและสนับสนุนการจัดการศึกษา

หมวด ๘

ทรัพยากรและการลงทุนเพื่อการศึกษา

มาตรา ๕๘ ให้มีการระดมทรัพยากรและการลงทุนด้านงบประมาณ การเงิน และทรัพย์สินทั้งจากรัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น บุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กรชุมชนเอกชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ สถาบันสังคมอื่น และต่างประเทศมา ใช้จัดการศึกษาดังนี้

(๑) ให้รัฐและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นระดมทรัพยากรเพื่อการศึกษา โดยอาจจัดเก็บภาษีเพื่อการศึกษาได้ตามความเหมาะสม ทั้งนี้ ให้เป็นไปตามที่กฎหมายกำหนด

(๒) ให้บุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กรชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเอกชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ และสถาบันสังคมอื่น ระดมทรัพยากรเพื่อการศึกษา โดยเป็นผู้จัดและมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา บริจาคทรัพย์สิน และทรัพยากรอื่นให้แก่สถานศึกษา และมีส่วนร่วมรับภาระค่าใช้จ่ายทางการศึกษาตามความเหมาะสมและความจำเป็น

ทั้งนี้ ให้รัฐและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ส่งเสริมและให้แรงจูงใจในการระดมทรัพยากรดังกล่าว โดยการสนับสนุน การอุดหนุนและใช้มาตรการลดหย่อนหรือยกเว้นภาษี ตามความเหมาะสมและความจำเป็น ทั้งนี้ ให้เป็นไปตามที่กฎหมายกำหนด

มาตรา ๕๙ ให้สถานศึกษาของรัฐที่เป็นนิติบุคคล มีอำนาจในการปกครอง ดูแล บำรุงรักษา ใช้ และจัดหาผลประโยชน์จากทรัพย์สินของสถานศึกษา ทั้งที่เป็นที่ราชพัสดุ ตามกฎหมายว่าด้วยที่ราชพัสดุ และที่เป็นทรัพย์สินอื่น รวมทั้งจัดหารายได้จากบริการของสถานศึกษา และเก็บค่าธรรมเนียบการศึกษาที่ไม่ขัดหรือแย้งกับนโยบาย วัตถุประสงค์ และภารกิจหลักของสถานศึกษา

บรรดาอสังหาริมทรัพย์ที่สถานศึกษาของรัฐที่เป็นนิติบุคคลได้มาโดยมีผู้อุทิศให้ หรือโดยการซื้อหรือแลกเปลี่ยนจากรายได้ของสถานศึกษา ไม่ถือเป็นที่ราชพัสดุ และให้เป็นกรรมสิทธิ์ของสถานศึกษา

บรรดารายได้และผลประโยชน์ของสถานศึกษาของรัฐที่เป็นนิติบุคคล รวมทั้งผลประโยชน์ที่เกิดจากที่ราชพัสดุ เมื่อยุติหรือเกิดจากการผิดสัญญาการศึกษาและเมื่อยุติที่เกิดจากการผิดสัญญาการซื้อทรัพย์สินหรือจ้างทำของที่ดำเนินการโดยใช้เงินงบประมาณ ไม่เป็นรายได้ที่ต้องนำส่งกระทรวงการคลังตามกฎหมายว่าด้วยเงินคงคลังและกฎหมายว่าด้วยวิธีการงบประมาณ

บรรดารายได้และผลประโยชน์ของสถานศึกษาของรัฐที่ไม่เป็นนิติบุคคล รวมทั้งผลประโยชน์ที่เกิดจากที่ราชพัสดุ เมื่อยุติหรือเกิดจากการผิดสัญญาการศึกษา และเมื่อยุติที่เกิดจากการผิดสัญญาการซื้อทรัพย์สินหรือจ้างทำของที่ดำเนินการโดยใช้เงินงบประมาณให้สถานศึกษาสามารถจัดสรรเป็นค่าใช้จ่ายในการจัดการศึกษาของสถานศึกษานั้นๆ ได้ตามระเบียบที่กระทรวงการคลังกำหนด

มาตรา ๖๐ ให้รัฐจัดสรรงบประมาณแผ่นดินให้กับการศึกษาในฐานะที่มีความสำคัญสูงสุดต่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของประเทศโดยจัดสรรเป็นเงินงบประมาณเพื่อการศึกษา ดังนี้

(๑) จัดสรรเงินอุดหนุนทั่วไปเป็นค่าใช้จ่ายรายบุคคลที่เหมาะสมแก่ผู้เรียนการศึกษาภาคบังคับ และการศึกษาขั้นพื้นฐานที่จัดโดยรัฐและเอกชนให้เท่าเทียมกัน

(๒) จัดสรรทุนการศึกษาในรูปของกองทุนกู้ยืมให้แก่ผู้เรียนที่มาจากครอบครัวที่มีรายได้น้อย ตามความเหมาะสมและความจำเป็น

(๓) จัดสรรงบประมาณและทรัพยากรทางการศึกษาอื่นเป็นพิเศษให้เหมาะสม และสอดคล้องกับความจำเป็นในการจัดการศึกษาสำหรับผู้เรียนที่มีความต้องการเป็นพิเศษแต่ละกลุ่มตามมาตรา ๑๐ วรรคสอง วรรคสาม และวรรคสี่ โดยคำนึงถึงความเสมอภาคในโอกาสทางการศึกษาและความเป็นธรรม ทั้งนี้ ให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์และวิธีการที่กำหนดในกฎกระทรวง

(๔) จัดสรรงบประมาณเป็นค่าใช้จ่ายดำเนินการ และงบลงทุนให้สถานศึกษาของรัฐตามนโยบาย แผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ และภารกิจของสถานศึกษา โดยให้มีอิสระในการบริหารงบประมาณและทรัพยากรทางการศึกษา ทั้งนี้ ให้คำนึงถึงคุณภาพและความเสมอภาคในโอกาสทางการศึกษา

(๕) จัดสรรงบประมาณในลักษณะเงินอุดหนุนทั่วไปให้สถานศึกษาระดับอุดมศึกษาของรัฐที่เป็นนิติบุคคล และเป็นสถานศึกษาในกำกับของรัฐหรือองค์การมหาชน

(๖) จัดสรรกองทุนกัญชามีดอกเบี๋ยต่ำให้สถานศึกษาเอกชน เพื่อให้พึ่งตนเองได้

(๗) จัดตั้งกองทุนเพื่อพัฒนาการศึกษาของรัฐและเอกชน

มาตรา ๖๑ ให้รัฐจัดสรรเงินอุดหนุนการศึกษาที่โดยบุคคล ครอบครัว องค์กรชุมชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ และสถาบันสังคมอื่น ตามความเหมาะสมและความจำเป็น

มาตรา ๖๒ ให้มีระบบการตรวจสอบ ติดตามและประเมินประสิทธิภาพและประสิทธิผล การใช้งบประมาณการจัดการศึกษาให้สอดคล้องกับหลักการศึกษาระดับอุดมศึกษาและคุณภาพมาตรฐานการศึกษา โดยหน่วยงานภายในและหน่วยงานของรัฐที่มีหน้าที่ตรวจสอบภายนอกหลักเกณฑ์ และวิธีการในการตรวจสอบ ติดตามและการประเมิน ให้เป็นไปตามที่กำหนดในกฎกระทรวง

หมวด ๙

เทคโนโลยีเพื่อการศึกษา

มาตรา ๖๓ รัฐต้องจัดสรรคลื่นความถี่ สื่อตัวนำและโครงสร้างพื้นฐานอื่นที่จำเป็นต่อการส่งวิทยุกระจายเสียง วิทยุโทรทัศน์ วิทยุโทรคมนาคม และการสื่อสารในรูปแบบอื่น เพื่อใช้ประโยชน์สำหรับการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบการศึกษา ตามอัธยาศัย การทะนุบำรุงศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรมตามความจำเป็น

มาตรา ๖๔ รัฐต้องส่งเสริมและสนับสนุนให้มีการผลิต และพัฒนาแบบเรียน ตำรา หนังสือทางวิชาการ สื่อสิ่งพิมพ์อื่น วัสดุอุปกรณ์ และเทคโนโลยีเพื่อการศึกษาอื่น โดยเร่งรัดพัฒนาขีดความสามารถในการผลิต จัดให้มีเงินสนับสนุนการผลิตและมีการให้แรงจูงใจแก่ผู้ผลิต และพัฒนาเทคโนโลยีเพื่อการศึกษา ทั้งนี้ โดยเปิดให้มีการแข่งขันโดยเสรีอย่างเป็นธรรม

มาตรา ๖๕ ให้มีการพัฒนาบุคลากรทั้งด้านผู้ผลิต และผู้ใช้เทคโนโลยีเพื่อการศึกษา เพื่อให้มีความรู้ ความสามารถ และทักษะในการผลิต รวมทั้งการใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม มีคุณภาพ และประสิทธิภาพ

มาตรา ๖๖ ผู้เรียนมีสิทธิได้รับการพัฒนาขีดความสามารถในการใช้เทคโนโลยีเพื่อการศึกษาในโอกาสแรกที่ทำได้ เพื่อให้มีความรู้และทักษะเพียงพอที่จะใช้เทคโนโลยีเพื่อการศึกษาในการแสวงหาความรู้ด้วยตนเองได้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต

มาตรา ๖๗ รัฐต้องส่งเสริมให้มีการวิจัยและพัฒนา การผลิตและการพัฒนาเทคโนโลยีเพื่อการศึกษา รวมทั้งการติดตาม ตรวจสอบ และประเมินผลการใช้เทคโนโลยีเพื่อการศึกษา เพื่อให้เกิดการใช้ที่คุ้มค่าและเหมาะสมกับกระบวนการเรียนรู้ของคนไทย

มาตรา ๖๘ ให้มีการระดมทุน เพื่อจัดตั้งกองทุนพัฒนาเทคโนโลยีเพื่อการศึกษาจากเงินอุดหนุนของรัฐ ค่าสัมปทาน และผลกำไรที่ได้จากการดำเนินกิจการด้านสื่อสารมวลชน เทคโนโลยีสารสนเทศ และโทรคมนาคมจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และองค์กรประชาชน รวมทั้งให้มีการลดอัตราค่าบริการเป็นพิเศษในการใช้เทคโนโลยีดังกล่าวเพื่อการ

พัฒนาคนและสังคมหลักเกณฑ์และวิธีการจัดสรรเงินกองทุนเพื่อการผลิต การวิจัยและการพัฒนาเทคโนโลยีเพื่อการศึกษา ให้เป็นไปตามที่กำหนดในกฎกระทรวง

มาตรา ๖๙ รัฐต้องจัดให้มีหน่วยงานกลางทำหน้าที่พิจารณาเสนอนโยบาย แผน ส่งเสริมและประสานการวิจัย การพัฒนาและการใช้ รวมทั้งการประเมินคุณภาพ และประสิทธิภาพของการผลิตและการใช้เทคโนโลยีเพื่อการศึกษา

บทเฉพาะกาล

มาตรา ๗๐ บรรดาบทกฎหมาย กฎ ข้อบังคับ ระเบียบ ประกาศ และคำสั่งเกี่ยวกับการศึกษา ศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรม ที่ใช้บังคับอยู่ในวันที่พระราชบัญญัตินี้ใช้บังคับ ยังคงใช้บังคับได้ต่อไปจนกว่าจะได้มีการดำเนินการปรับปรุงแก้ไขตามบทบัญญัติแห่งพระราชบัญญัตินี้ ซึ่งต้องไม่เกินห้าปีนับแต่วันที่พระราชบัญญัตินี้ใช้บังคับ

มาตรา ๗๑ ให้กระทรวง ทบวง กรม หน่วยงานการศึกษา และสถานศึกษาที่มีอยู่ในวันที่พระราชบัญญัตินี้ใช้บังคับ ยังคงมีฐานะและอำนาจหน้าที่เช่นเดิม จนกว่าจะได้มีการจัดระบบการบริหารและการจัดการศึกษาตามบทบัญญัติแห่งพระราชบัญญัตินี้ ซึ่งต้องไม่เกินสามปีนับแต่วันที่พระราชบัญญัตินี้ใช้บังคับ

มาตรา ๗๒ ในวาระเริ่มแรก มีให้นำบทบัญญัติ มาตรา ๑๐ ววรรคหนึ่ง และมาตรา ๑๗ มาใช้บังคับ จนกว่าจะมีการดำเนินการให้เป็นไปตามบทบัญญัติดังกล่าว ซึ่งต้องไม่เกินห้าปีนับแต่วันที่รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยใช้บังคับ

ภายในหนึ่งปีนับแต่วันที่พระราชบัญญัตินี้ใช้บังคับ ให้ดำเนินการออกกฎกระทรวงตามมาตรา ๑๖ ววรรคสอง และวรรคสี่ ให้แล้วเสร็จ

ภายในหกปีนับแต่วันที่พระราชบัญญัตินี้ใช้บังคับให้กระทรวงจัดให้มีการประเมินผลภายนอกครั้งแรกของสถานศึกษาทุกแห่ง

มาตรา ๗๓ ในวาระเริ่มแรก มีให้นำบทบัญญัติในหมวด ๕ การบริหารและการจัดการศึกษา และหมวด ๗ ครู คณาจารย์และบุคลากรทางการศึกษามาใช้บังคับจนกว่าจะได้มีการดำเนินการให้เป็นไปตามบทบัญญัติในหมวดดังกล่าว รวมทั้งการแก้ไขปรับปรุงพระราชบัญญัติครู พุทธศักราช ๒๔๘๘ และพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการครู พ.ศ. ๒๕๒๓ ซึ่งต้องไม่เกินสามปีนับแต่วันที่พระราชบัญญัตินี้ใช้บังคับ

มาตรา ๗๔ ในวาระเริ่มแรกที่มีการจัดตั้งกระทรวงยังไม่แล้วเสร็จ ให้นายกรัฐมนตรี รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ และรัฐมนตรีว่าการทบวงมหาวิทยาลัย รักษาการตามพระราชบัญญัตินี้ และให้มีอำนาจออกกฎกระทรวง ระเบียบ และประกาศ เพื่อปฏิบัติการตามพระราชบัญญัตินี้ ทั้งนี้ ในส่วนที่เกี่ยวกับอำนาจหน้าที่ของตน

เพื่อให้การปฏิบัติตามพระราชบัญญัตินี้ในส่วนที่ต้องดำเนินการก่อนที่การจัดระบบบริหารการศึกษาตามหมวด ๕ ของพระราชบัญญัตินี้จะแล้วเสร็จ ให้กระทรวงศึกษาธิการ ทบวงมหาวิทยาลัยและคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ ทำหน้าที่กระทรวงการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรมตามพระราชบัญญัตินี้ โดยให้ทำหน้าที่ในส่วนที่เกี่ยวข้องแล้วแต่กรณี

มาตรา ๗๕ ให้จัดตั้งสำนักงานปฏิรูปการศึกษา ซึ่งเป็นองค์การมหาชนเฉพาะกิจที่จัดตั้งขึ้นโดยพระราชกฤษฎีกาที่ออกตามความในกฎหมายว่าด้วยองค์การมหาชนเพื่อทำหน้าที่ ดังต่อไปนี้

- (๑) เสนอการจัดโครงสร้าง องค์กร การแบ่งส่วนงานตามที่บัญญัติไว้ในหมวด ๕ ของพระราชบัญญัตินี้
- (๒) เสนอการจัดระบบครู คณาจารย์ และบุคลากรทางการศึกษาตามที่บัญญัติไว้ในหมวด ๗ ของพระราชบัญญัตินี้
- (๓) เสนอการจัดระบบทรัพยากรและการลงทุนเพื่อการศึกษาตามที่บัญญัติไว้ในหมวด ๘ ของพระราชบัญญัตินี้
- (๔) เสนอแนะเกี่ยวกับการร่างกฎหมายเพื่อรองรับการดำเนินการตาม (๑) (๒) และ (๓) ต่อคณะรัฐมนตรี
- (๕) เสนอแนะเกี่ยวกับการปรับปรุงแก้ไขกฎหมาย กฎ ข้อบังคับ ระเบียบ และคำสั่งที่บังคับใช้อยู่ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินการตาม (๑) (๒) และ (๓) เพื่อให้สอดคล้องกับพระราชบัญญัตินี้ต่อคณะรัฐมนตรี

(๖) อำนาจหน้าที่อื่นตามที่กำหนดในกฎหมายว่าด้วยองค์การมหาชน ทั้งนี้ ให้คำนึงถึงความคิดเห็นของประชาชนประกอบด้วย มาตรา ๗๖ ให้มีคณะกรรมการบริหารสำนักงานปฏิรูปการศึกษาจำนวนเก้าคน ประกอบด้วย ประธานกรรมการและกรรมการ ซึ่งคณะรัฐมนตรีแต่งตั้งจากผู้มีความรู้ความสามารถ มีประสบการณ์ และมีความเชี่ยวชาญด้านการบริหาร การศึกษา การบริหารรัฐกิจ การบริหารงานบุคคล การงบประมาณการเงินและการคลัง กฎหมายมหาชน และกฎหมาย การศึกษา ทั้งนี้ จะต้องเป็นผู้ทรงคุณวุฒิ ซึ่งมีใช้ราชการหรือปฏิบัติงานในหน่วยงานของรัฐรวมอยู่ด้วย ไม่น้อยกว่าสามคน ให้คณะกรรมการบริหารมีอำนาจแต่งตั้งผู้ทรงคุณวุฒิเป็นที่ปรึกษา และแต่งตั้งคณะอนุกรรมการเพื่อปฏิบัติตามที่ คณะกรรมการบริหารมอบหมายได้

ให้เลขาธิการสำนักงานปฏิรูปการศึกษา เป็นกรรมการและเลขานุการของคณะกรรมการบริหารและบริหารกิจการของ สำนักงานปฏิรูปการศึกษาภายใต้การกำกับดูแลของคณะกรรมการบริหาร

คณะกรรมการบริหารและเลขาธิการมีวาระการดำรงตำแหน่งวาระเดียวเป็นเวลาสามปี เมื่อครบวาระแล้วให้ยุบเลิก ตำแหน่งและสำนักงานปฏิรูปการศึกษา

มาตรา ๗๗ ให้มีคณะกรรมการสรรหาคณะกรรมการบริหารสำนักงานปฏิรูปการศึกษาคณะหนึ่งจำนวนสิบห้าคน ทำหน้าที่คัดเลือกบุคคลที่สมควรได้รับการเสนอชื่อเป็นคณะกรรมการบริหารจำนวนสองเท่าของจำนวนประธานและ กรรมการบริหาร เพื่อเสนอคณะรัฐมนตรีพิจารณาแต่งตั้ง ประกอบด้วย

(๑) ผู้แทนหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจำนวนห้าคน ได้แก่ ปลัดกระทรวงศึกษาธิการ ปลัดทบวงมหาวิทยาลัย เลขาธิการ คณะกรรมการกฤษฎีกา เลขาธิการคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ และผู้อำนวยการสำนักงานงบประมาณ

(๒) อธิการบดีของสถาบันอุดมศึกษาของรัฐและเอกชนที่เป็นนิติบุคคล ซึ่งคัดเลือกกันเองจำนวนสองคน และคณบดีคณะครุ ศาสตร์ ศึกษาศาสตร์ หรือการศึกษาทั้งของรัฐและเอกชนที่มีการเสนอระดับปริญญาในสาขาวิชาครุศาสตร์ ศึกษาศาสตร์ หรือการศึกษา ซึ่งคัดเลือกกันเองจำนวนสามคน ในจำนวนนั้นจะต้องเป็นคณบดีคณะครุศาสตร์ ศึกษาศาสตร์ หรือการศึกษาจากมหาวิทยาลัยของรัฐ ไม่น้อยกว่าหนึ่งคน

(๓) ผู้แทนสมาคมวิชาการ หรือวิชาชีพด้านการศึกษาที่เป็นนิติบุคคล ซึ่งคัดเลือกกันเอง จำนวนห้าคน

ให้คณะกรรมการสรรหาเลือกกรรมการสรรหาคนหนึ่ง เป็นประธานกรรมการ และเลือกกรรมการสรรหาอีกคนหนึ่ง เป็นเลขานุการคณะกรรมการสรรหา

มาตรา ๗๘ ให้นายกรัฐมนตรีเป็นผู้รักษาการตามพระราชกฤษฎีกาจัดตั้งสำนักงานปฏิรูปการศึกษา และมีอำนาจกำกับดูแล กิจการของสำนักงานตามที่กำหนดไว้ในกฎหมายว่าด้วยองค์การมหาชน นอกจากนี้ที่มีบัญญัติไว้แล้วในพระราชบัญญัตินี้ พระราช กฤษฎีกาจัดตั้งสำนักงานปฏิรูปการศึกษา อย่างน้อยต้องมีสาระสำคัญ ดังต่อไปนี้

(๑) องค์ประกอบ อำนาจหน้าที่ และวาระการดำรงตำแหน่งของคณะกรรมการบริหาร ตามมาตรา ๗๕ และมาตรา ๗๖

(๒) องค์ประกอบ อำนาจหน้าที่ของคณะกรรมการสรรหา หลักเกณฑ์ วิธีการสรรหา และการเสนอแต่งตั้ง คณะกรรมการบริหาร ตามมาตรา ๗๗

(๓) คุณสมบัติและลักษณะต้องห้ามรวมทั้งการพ้นจากตำแหน่งของคณะกรรมการบริหาร เลขาธิการ และเจ้าหน้าที่

(๔) ทุน รายได้ งบประมาณ และทรัพย์สิน

(๕) การบริหารงานบุคคล สวัสดิการ และสิทธิประโยชน์อื่น

(๖) การกำกับดูแล การตรวจสอบ และการประเมินผลงาน

(๗) การยุบเลิก

(๘) ข้อกำหนดอื่น ๆ อันจำเป็นเพื่อให้กิจการดำเนินไปได้โดยเรียบร้อย และมีประสิทธิภาพ

ผู้รับสนองพระบรมราชโองการ

ชวน หลีกภัย

นายกรัฐมนตรี

หมายเหตุ : เหตุผลในการประกาศใช้พระราชบัญญัติฉบับนี้ คือ โดยที่รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย กำหนดให้รัฐต้องจัดการศึกษาอบรม และสนับสนุนให้เอกชนจัดการศึกษาอบรมให้เกิดความรู้คู่คุณธรรม จัดให้มีกฎหมาย เกี่ยวกับการศึกษาแห่งชาติ ปรับปรุงการศึกษาให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม สร้างเสริมความรู้ และปลูกฝังจิตสำนึกที่ถูกต้องเกี่ยวกับการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข สนับสนุนการค้นคว้าวิจัยในศิลปะวิทยาการต่างๆ เร่งรัดการศึกษาศาสตร์และเทคโนโลยีเพื่อการพัฒนาประเทศพัฒนา วิชาชีพครู และส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะและวัฒนธรรมของชาติ รวมทั้งในการจัดการศึกษาของรัฐ ให้คำนึงถึงการมีส่วนร่วมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและเอกชน ตามที่กฎหมายบัญญัติและให้ความคุ้มครองการจัดการศึกษาอบรมของ องค์กรวิชาชีพและเอกชนภายใต้การกำกับดูแลของรัฐ ดังนั้น จึงสมควรมีกฎหมายว่าด้วย การศึกษาแห่งชาติ เพื่อเป็น กฎหมายแม่บทในการบริหารและจัดการการศึกษาอบรมให้สอดคล้องกับบทบัญญัติของ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ดังกล่าวจึงจำเป็นต้องตราพระราชบัญญัตินี้

ที่มาของข้อมูล : หนังสือราชกิจจานุเบกษา ฉบับกฤษฎีกา

